

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Гілея
Науковий вісник
збірник наукових праць

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 105 (№ 2)

Київ – 2016

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно**Фахове видання**

з філософських, політичних наук затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 747 від 13 липня 2015 р., з історичних наук наказом МОН України № 1328 від 21 грудня 2015 р.

Свідомою про державну реєстрацію (перереєстрацію) друкованого засобу масової інформації: серія KB № 19946 – 9746 ПР від 31 травня 2013 року

Друкується за рішенням:

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 9 від 30 грудня 2015 р.); Президії ВГО Української Академії Наук (протокол № 15–12–30 від 30 грудня 2015 р.)

Збірник входить до міжнародної індексації

EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); EBSCO InfoBase Index (Індія); РИНЦ (Росія).

Рецензенти:

Панчук М. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Степико М. Т., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
Онищенко І. Г., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)

Шеф-редактор:

Андрущенко В. П.,
 д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України,
 акад. НАПН України
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М.,
 д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Співредактори:

Акопян В. Г.,
 д-р філос. наук, ст.н.с.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Кивлюк О. П., д-р філос. наук, ст.н.с.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Муляр В. І.,
 д-р філос. наук, проф. (Україна, Житомир)
Предборська І. М.,
 д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)

Відповідальний секретар:

Халамендик В. Б.,
 д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Редакційна рада:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф.,
 член – кор. НАН України, акад. НАПН України
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Євтух В. Б., д-р іст. наук, проф.,
 член-кор. НАН України
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Зеленков А. І., д-р філос. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Колесник В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
 (Україна, Київ)
Мирзаханян Р., д-р іст. наук, проф. (Арменія, Єреван)
Михальченко М. І., д-р філос. наук, проф., член-кор. НАН України
 (Україна, Київ)
Рафальський О. О., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Солдатенко В. Ф., д-р іст. наук, проф., член-кор. НАН України
 (Україна, Київ)

Редакційна колегія:**З історичних наук:**

Войцехівська І. Н., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)
Дробот І. І., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

Журба М. А., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Лазько Г. Г., д-р іст. наук, проф. (Білорусь, Гомель)
Лисак В. Ф., д-р іст. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Михайлюк В. П., д-р іст. наук, проф. (Україна, Вінниця)
Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Чернега Л. М., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Шановал Ю. І., д-р іст. наук, проф. (Україна, Київ)

З філософських наук:

Абасов А. С., д-р філос. наук, професор (Азербайджан, Баку)
Базалук О. О., д-р філос. наук, проф. (Україна, Київ)
Бех В. П., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Воронкова В. Г., д-р філос. наук, проф. (Україна, Запоріжжя)
Герасимова Е. М., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Гарбар Г. А., д-р філос. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Жадько В. О., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Жижко Т. А., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Купечал С. В., д-р філос. наук, проф. (Україна, Полтава)
Миколайчук А., д-р хабілітований, проф. (Польща, Познань)
Онїшко О. Ф., д-р техн. наук, проф. (Україна, Київ)
Свириденко Д. Б., д-р філос. наук, доц.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Тецлав С., д-р філос. наук, проф. (Польща, Бидгощ)
Уваркіна О. В., д-р філос. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Яшанов С. М., д-р пед. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)

З політичних наук:

Андрусинян Б. І., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Балабанов К. В., д-р політ. наук, проф. (Україна, Маріуполь)
Варзар І. М., д-р політ. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Войналович В. А., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Іванов М. С., д-р політ. наук, проф. (Україна, Миколаїв)
Кізіма С. А., д-р політ. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Котигоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Крась І., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)
Лапина С. В., д-р соц. наук, проф. (Білорусь, Мінськ)
Макаренко Л. Л., д-р пед. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Остапенко М. А., д-р політ. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Римаренко С. Ю., д-р політ. наук, проф. (Україна, Київ)
Савельєв В. Л., д-р іст. наук, проф.
 (Україна, Київ, НПУ ім. М. П. Драгоманова)
Срогошу Т., д-р хабілітований, проф. (Польща, Ченстохов)

Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 105 (2). – 408 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

ISSN 2076-1554

Natsional'nyy pedahohichnyy universytet
imeni M. P. Drahomanova

VHO Ukrayins'ka Akademiya Nauk

Hileya
naukovyy visnyk
zbirnyk naukovykh prats'

- *Istorychni nauky*
- *Filosofs'ki nauky*
- *Politychni nauky*

Vypusk 105 (№ 2)

Kyyiv – 2016

Zbirnyk zasnovano 2004 roku. Vykhid z druku – shchomisyachno**FAKHOVE VYDANNYA**

z filofs'kykh, politychnykh nauk zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy
№ 747 vid 13 lypnia 2015 r., z istorychnykh nauk nakazom MON Ukrainy № 1328 vid 21 hrudnya 2015 r.

Svidotstvo pro derzhavnu reyestratsiyu (pereyestratsiyu) drukovanoho zasobu
masovoyi informatsiyi: seriya KV № 19946 – 9746 PR vid 31 travnya 2013 roku

Drukuyet'sya za rishennyam:

Vchenoyi rady Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova
(protokol № 9 vid 30 hrudnya 2015 r.); Prezydiyi VHO Ukrainy's'koyi Akademiyi Nauk (protokol № 15-12-30 vid 30 hrudnya 2015 r.)

Zbirnyk vkhodyt' do mizhnarodnoyi indeksatsiyi

EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); EBSCO InfoBase Index (Indyya); RYNTs (Rosiya).

Retsenzenty:

Panchuk M. I., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Stepyko M. T., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Onyshchenko I. H., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)

Laz'ko H. H., d-r ist. nauk, prof. (Bilorus', Homel')
Lysak V. F., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Mariupol')
Mykhaylyuk V. P., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Vynnytsya)
Stoyan T. A., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Chernea L. M., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Shapoval Yu. I., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)

Shef – redaktor:

Andrushchenko V. P., d-r filofs. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy, akad. NAPN Ukrainy (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Holovnyy redaktor:

Vashkevych V. M., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Spivredakторы:

Akopyan V. H., d-r filofs. nauk, st.n.s. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Kyvylyuk O. P., d-r filofs. nauk, st.n.s. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Mulyar V. I., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Zhytomyr)
Predbors'ka I. M., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)

Vidpovidal'nyy sekretar:

Khalamendyk V. B., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Redaktsiyna rada:

Andrushchenko V. P., d-r filofs. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy, akad. NAPN Ukrainy (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Vashkevych V. M., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Yevtukh V. B., d-r ist. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zelenkov A. I., d-r filofs. nauk, prof. (Bilorus', Minsk)
Kolesnyk V. F., d-r ist. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy (Ukrayina, Kyiv)
Myrzakhanyan R., d-r ist. nauk, prof. (Armeniya, Yerevan)
Mykhal'chenko M. I., d-r filofs. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy (Ukrayina, Kyiv)
Rafal's'kyi O. O., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Soldatenko V. F., d-r ist. nauk, prof., chlen–kor. NAN Ukrainy (Ukrayina, Kyiv)

Redaktsiyna kolehiya:**Z istorychnykh nauk:**

Voytsekhivs'ka I. N., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Drobot I. I., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zhurba M. A., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Z filofs'kykh nauk:

Abasov A. S., d-r filofs. nauk, profesor (Azerbaydzhan, Baku)
Bazaluk O. O., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Bekh V. P., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Voronkova V. H., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Zaporizhzhya)
Harbar H. A., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Mykolayiv)
Herasyimova E. M., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zhad'ko V. O., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Zhyzhko T. A., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Kutsepal S. V., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Poltava)
Mykolaychak A., d-r khabilitovanyy, prof. (Pol'shcha, Poznan')
Onipko O. F., d-r tekhn. nauk, profesor (Ukrayina, Kyiv)
Svyrydenko D. B., d-r filofs. nauk, dots. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Tetslav S., d-r filofs. nauk, prof. (Pol'shcha, Bydzhoshch)
Uvarkina O. V., d-r filofs. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Yashanov S. M., d-r ped. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)

Z politychnykh nauk:

Andrusyshyn B. I., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Babkina O. V., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Balabanov K. V., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Mariupol')
Varzar I. M., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Voynalovych V. A., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Ivanov M. S., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Mykolayiv)
Kizima S. A., d-r polit. nauk, prof. (Bilorus', Minsk)
Kotyhorenko V. O., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Kras' I., d-r khabilitovanyy, prof. (Pol'shcha, Chens'tokhov)
Lapyna S. V., d-r sots. nauk, prof. (Bilorus', Minsk)
Makarenko L. L., d-r ped. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Ostapenko M. A., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Rymarenko S. Yu., d-r polit. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv)
Savyel'yev V. L., d-r ist. nauk, prof. (Ukrayina, Kyiv, NPU im. M. P. Drahomanova)
Srohoshu T., d-r khabilitovanyy, prof. (Pol'shcha, Chens'tokhov)

Hileya: naukovy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats' / Hol. red. V. M. Vashkevych. – K. : «Vydavnytstvo «Hileya», 2016. – Vyp. 105 (2). – 408 s.

Kontseptsiya zbirnyka bazuyet'sya na bahatoplanovomu naukovomu vysvitlenni problem informatsiynoyi tsyvilizatsiyi, shcho formuyet'sya. Osnovni rubryky okhopyuyut' haluzi istorychnykh, filofs'kykh ta politychnykh nauk. Rozrakhovanyy na fakhivtsiv humanitarnykh ta sotsial'no-politychnykh nauk.

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Україні

ВІННИЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Вінницький національний технічний університет)
керівник **Денисюк С. Г.**, доктор політичних наук, професор
e-mail: sg_denisyyk@mail.ru

ДНІПРОПЕТРОВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара)
керівник **Вершина В. А.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: mailto:vivi.dp@mail.ru

ДОНЕЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Донецький національний університет)
керівник **Андрієнко О. В.**, доктор філософських наук, доцент
e-mail: elena_andrienko8@mail.ru

ЗАПОРІЗЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Запорізький національний технічний університет)
керівник **Ємельяненко С. О.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ)
керівник **Дичковська Г. О.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: go_osmomysl@ukr.net

ЛУГАНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Вінниця)
керівник **Михайлюк В. П.**, доктор історичних наук, професор
e-mail: vital_mih@ukr.net

ЛЬВІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Національний університет «Львівська політехніка»)
керівник **Карівець І. В.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: sacre@ukr.net

МАРІУПОЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Маріупольський державний університет)
керівник **Булик М.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: vorlok@ukr.net

МИКОЛАЇВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського)
керівник **Макарчук С. С.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
координатор **Шкуренко К. О.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: sh_kamila@mail.ru

ОДЕСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)
керівник **Барвінська П. І.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: barwinskaja@ua.fm

ПОДІЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський)
керівник **Колосюк І. А.**, кандидат філософських наук, доцент
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

ПОЛТАВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Полтавський факультет Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого)
керівник **Куцєпал С. В.**, доктор філософських наук, професор
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

СУМСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Сумський державний університет)
керівник **Дегтярьов С. І.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: starsergo@bigmir.net

ТЕРНОПІЛЬСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка)
керівник **Кліш А. Б.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

УЖГОРОДСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Ужгородський національний університет)
керівник **Мелеганич Г. І.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: melgi@ukr.net

УМАНСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)
керівник **Кривошея І. І.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

ХАРКІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»)
керівник **Владленова І. В.**, доктор філософських наук, професор
e-mail: vladlenova@email.ua

ХМЕЛЬНИЦЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Хмельницький національний університет)
керівник **Гоцуляк В. М.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: gotsylak@ukr.net

ЧЕРКАСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького)
керівник **Васильчук Є. О.**, кандидат політичних наук, доцент
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

ЧЕРНІГІВСЬКЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО

(Чернігівський державний інститут економіки і управління)
керівник **Тополь О. В.**, доктор філософських наук, доцент
e-mail: topololga@ukr.net
координатор **Горобець С. М.**, молодший науковий співробітник
e-mail: olen-g@yandex.ru

ПРЕДСТАВНИЦТВО

збірника «Гілея: науковий вісник» в Азербайджані

(Національної Академії Наук Азербайджану, м. Баку)
керівник **Махмудов М. А.**, доктор філософії
e-mail: matlabm@yandex.com
координатор **Рагимли Р.**, науковий співробітник
e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Білорусі

(Академія управління при Президентові Республіки Білорусь, м. Мінськ)
керівник **Алейникова С. М.**, кандидат соціологічних наук, доцент
e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru
(Брестський державний університет імені О. С. Пушкіна, м. Брест)
керівник **Шостак Г. В.**, кандидат педагогічних наук
e-mail: shostak1964@brest.by
(Гомельський державний університет імені Франциска Скорини, м. Гомель)
керівник **Мезга М. М.**, кандидат історичних наук, доцент
e-mail: nmezga@gsu.by

ПРЕДСТАВНИЦТВА

збірника «Гілея: науковий вісник» в Польщі

(Університет імені Адама Міцкевича в Познані)
керівник **Димчик Р.**, доктор, викладач,
e-mail: dymczyk@wp.pl
(Інститут історії Академії імені Яна Дługоша в Ченстохові)
керівник **Моравець Н.**, доктор, викладач
e-mail: mornor@wp.pl

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: www.gileya.org

E-mail: gileya.org.ua@gmail.com

Див. також: Сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: www.nbuv.gov.ua/portal

Розділ: Наукова періодика України: журнали та збірники наукових праць

PREDSTAVNYTSTVA

zbirnyka «Hileya: naukovyy visnyk» v Ukraini

VINNYTS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Vinnyts'kyy natsional'nyy tekhnichnyy universytet)
kerivnyk **Denysuk S. H.**, doktor politychnykh nauk, profesor
e-mail: sg_denisiyk@mail.ru

DNIPROPETROVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Dnipropetrovs'kyy natsional'nyy universytet imeni Olesya Honchara)
kerivnyk **Vershynya V. A.**, kandydat filofs'kykh nauk, dotsent
e-mail: mailto:vivi.dp@mail.ru

DONETS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Donets'kyy natsional'nyy universytet)
kerivnyk **Andriyenko O. V.**, doktor filofs'kykh nauk, dotsent
e-mail: elena_andrienko8@mail.ru

ZAPORIZ'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Zaporiz'kyy natsional'nyy tekhnichnyy universytet)
kerivnyk **Yemel'yanenko Ye. O.**, kandydat filofs'kykh nauk, dotsent
e-mail: gileya_zaporizhzhya@ukr.net

IVANO-FRANKIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Prykarpat-s'kyy natsional'nyy universytet imeni Vasylya Stefanyka,
m. Ivano-Frankivs'k)
kerivnyk **Dychkovs'ka H. O.**, kandydat filofs'kykh nauk, dotsent
e-mail: go_osmomysl@ukr.net

LUHANS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Skhidnoukrayins'kyy natsional'nyy universytet
imeni Volodymyra Dalya, m. Vinnytsya)
kerivnyk **Mykhaylyuk V. P.**, doktor istorichnykh nauk, profesor
e-mail: vital_mih@ukr.net

L'VIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Natsional'nyy universytet «L'vivs'ka politehnika»)
kerivnyk **Karivets' I. V.**, kandydat filofs'kykh nauk, dotsent
e-mail: sacre@ukr.net

MARIUPOL'S'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Mariupol's'kyy derzhavnyy universytet)
kerivnyk **Bulyk M.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: vorlok@ukr.net

MYKOLAYIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Mykolayivs'kyy natsional'nyy universytet
imeni V. O. Sukhomlyns'koho)
kerivnyk **Makarchuk S. S.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: rvgreabis@farlep.mk.ua
koordinatorka **Shkurenko K. O.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: sh_kamila@mail.ru

ODES'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Odes'kyy natsional'nyy universytet imeni I. I. Mechnykova)
kerivnyk **Barvins'ka P. I.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: barvinskaja@ua.fm

PODIL'S'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Podil's'kyy derzhavnyy ahrarno-tekhnichnyy universytet,
m. Kam"yanets'-Podil's'kyy)
kerivnyk **Kolosyuk I. A.**, kandydat filofs'kykh nauk, dotsent
e-mail: ikolosyuk@ukr.net

POLTAVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Poltavs'kyy fakul'tet Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrainy
imeni Yaroslava Mudroho)
kerivnyk **Kutsepal S. V.**, doktor filofs'kykh nauk, profesor
e-mail: svkutsepal@rambler.ru

SUMS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Sums'kyy derzhavnyy universytet)
kerivnyk **Dehtyar'ov S. I.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: starsergo@bigmir.net

TERNOPIL'S'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Ternopil's'kyy natsional'nyy pedahohichnyy universytet
imeni Volodymyra Hnatyuka)
kerivnyk **Klish A. B.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: Klish_Andriy@ukr.net

UZHGORODS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Uzhhorods'kyy natsional'nyy universytet)
kerivnyk **Melehanych H. I.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: melgi@ukr.net

UMANS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Umans'kyy derzhavnyy pedahohichnyy universytet
imeni Pavla Tychyny)
kerivnyk **Kryvosheya I. I.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: igorkryvosheia@gmail.com

KHARKIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Natsional'nyy tekhnichnyy universytet «Kharkivs'kyy
politekhnichnyy instytut»)
kerivnyk **Vladlenova I. V.**, doktor filofs'kykh nauk, profesor
e-mail: vladlenova@email.ua

KHMELYNYS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Khmel'nyts'kyy natsional'nyy universytet)
kerivnyk **Hotsulyak V. M.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: gotsylak@ukr.net

CHEKAS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Cherkas'kyy natsional'nyy universytet
imeni Bohdana Khmel'nyts'koho)
kerivnyk **Vasyl'chuk Ye. O.**, kandydat politychnykh nauk, dotsent
e-mail: vasilchuk84@bk.ru

CHERNIHIVS'KE PREDSTAVNYTSTVO

(Chernihivs'kyy derzhavnyy instytut ekonomiky i upravlinnya)
kerivnyk **Topol' O. V.**, doktor filofs'kykh nauk, dotsent
e-mail: topololga@ukr.net
koordinatorka **Horobets' S. M.**, molodshyy naukovyy spivrobitnyk
e-mail: olen-g@yandex.ru

PREDSTAVNYTSTVO

zbirnyka «Hileya: naukovyy visnyk» v Azerbaydzhani

(Natsional'noyi Akademiyi Nauk Azerbaydzhanu, m. Baku)
kerivnyk **Makhmudov M. A.**, doktor filosofiyi
e-mail: matlabm@yandex.com
koordinatorka **Rahymly R.**, naukovyy spivrobitnyk
e-mail: rus_rahimli@yahoo.com

PREDSTAVNYTSTVA

zbirnyka «Hileya: naukovyy visnyk» v Bilorusi

(Akademiya upravlinnya pry Prezydentovi Respubliki Bilorus',
m. Minsk)
kerivnyk **Aleynykova S. M.**, kandydat sotsiolohichnykh nauk, dotsent
e-mail: alejnsvetlana@yandex.ru
(Brest-s'kyy derzhavnyy universytet imeni O. S. Pushkina, m. Brest)
kerivnyk **Shostak H. V.**, kandydat pedahohichnykh nauk
e-mail: shostak1964@brest.by
(Homel's'kyy derzhavnyy universytet
imeni Frantsys'ka Skoryny, m. Homel')
kerivnyk **Mezha M. M.**, kandydat istorichnykh nauk, dotsent
e-mail: nmezga@gsu.by

PREDSTAVNYTSTVA

zbirnyka «Hileya: naukovyy visnyk» v Pol'shchi

(Universytet imeni Adama Mitskevycha v Poznani)
kerivnyk **Dymchuk R.**, doktor, vykladach,
e-mail: dymczyk@wp.pl
(Instytut istoriyi Akademiyi imeni Yana Dluhosha v Chenstokhovi)
kerivnyk **Moravets N.**, doktor, vykladach
e-mail: mornor@wp.pl

Zaproshuyemo Vas vidvidaty nash sayt: www.gileya.org

E-mail: gileya.org.ua@gmail.com

**Dyv. takozh: Sayt Natsional'noyi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernads'koho:
www.nbu.gov.ua/portal**

Rozdil: Naukova periodyka Ukrainy: zhurnaly ta zbirnyky naukovykh prats'

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94:324/328

Волканов С. И.,
аспирант, Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова
(Україна, Одесса), hildebrand@nextmail.ru

СТРАТЕГИ І СОЗІВ ЕККЛЕСІЇ

На основанні аналізу джерел і критичного підходу к дослідницькій літературі в даній статті підприємлять спробу виділити ряд проблем: 1) могли ли стратеги созивати екклесію в Афінах; 2) мог ли один стратег обраться в буле для созива екклесіи или для этого требовалось коллективное решение стратегов; 3) каковы были полномочия Перикла в 431 г. до н.э. когда он не позволил состояться екклесіи.

Установлено, что стратеги не могли самостоятельно созивати екклесію. Для этого им требовалось обраться сначала в буле, чтобы получить соответствующую псефизму для пританов, дабы те созвали екклесію. Впрочем, возможно, что в чрезвычайных ситуациях военного времени требовалось участие стратегов для созива екклесіи, как военных специалистов. Перикл в рассматриваемое время не обладал чрезвычайными полномочиями, несмотря на это он имел достаточное влияние, чтобы не проводить екклесію в 431 г. до н.э.

Ключевые слова: псефизма, буле, екклесія, пританы, коллегія стратегов.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Начало последней трети V в. до н.э. совпало с началом Пелопоннесской войны 431–404 гг. до н.э. В это время ведущее место на политическом Олимпе Афин занимал Перикл, который с 443/2 гг. до н.э. до 429/8 гг. до н.э. ежегодно переизбирался на пост стратега. Эта должность позволяла Периклу фактически руководить Афинами при сохранении всех демократических институтов. Должность стратега не сковывала Перикла сугубо военными полномочиями. Она предоставляла ему возможность активно участвовать в политической жизни Афин, выступая во время обсуждений в буле, оказывая влияние на выносимые решения. Также, он мог предлагать декреты, которые утверждались афинской экклесией и т.д. В первую очередь, в связи с деятельностью Перикла, перед исследователями встает вопрос: могли ли стратеги созывать экклесию? Ведь как явствует из Аристотеля, на это были лишь уполномочены пританы [1, р. 122]. Если да, то это бы показало, что коллегия стратегов обладала еще одним рычагом для вмешательства во внутреннюю и внешнюю политику Афин.

Проблему стратегов и пританов поднимали преимущественно западные исследователи. В целом, они выработали подход к этому вопросу, который в значительной мере еще базируется на статье К. Довера [2], в которой он особое внимание уделяет конституционному положению Перикла, отрицая, что тот обладал большими полномочиями, чем его остальные коллеги по стратегии. В этом отношении его позиции разделяют Р. Синклер [3] и Д. Хэмел [4]. Также, рассматриваемой темой занимался и М. Хансен, специалист по афинской экклесии, который обосновано доказывает, что стратеги не обладали самостоятельным правом созывать экклесию [5]. Противоположную точку зрения занимает Э. Блодеу [6], наделяя Перикла чрезвычайными полномочиями, так как лишь таким путем, как считает упомянутый исследователь [6, р. 27], можно объяснить, как Периклу удалось

помешать созыву экклесии в 431 г. до н.э. Впрочем, нам кажется более аргументированной точка зрения Д. Хэмела и М. Хансена, которую мы здесь попытаемся обосновать.

Цели статьи: выяснить могли ли стратеги самостоятельно созывать экклесию, требовалось ли для этого единодушное решение всей коллегии стратегов, и наконец, каково участие Перикла в недопущении проведения экклесии в 431 г. до н.э.

Главным источником по рассматриваемой проблеме, в первую очередь, является «История» Фукидида [7] и в какой-то степени Ксенофонт [8] с Плутархом [9]. В тексте Фукидида имеются несколько мест, которые позволяют сделать заключение, что стратеги обладали подобным правом. Однако, здесь требуется критический подход к источнику. Первое упоминание подобной практики относится к 431 г. до н.э. Так, когда спартанцы во время своего первого вторжения в Аттику находились у Элевсина и на Фриасийской равнине, афиняне были сильно разочарованы планом ведения войны, который принял Перикл [7, р. 298, 300]. Последний, поняв насколько была опасна ситуация, решил не допустить созыва экклесии, так как если бы состоялось народное собрание, то афиняне бы примкнули к тем политикам, которые выступали за более агрессивные действия против спартанцев. Последствия этого шага были бы катастрофическими. Из повествования Фукидида можно заключить, что Периклу удалось избежать созывов экклесии, на все те время пока пелопоннесцы находились на территории Аттики. Что ж, по крайней мере, он мог спокойно не выступать с подобной инициативой через посредство пританов для созыва экклесии. Отсюда возникает следующий вопрос. Почему на себя не взяли инициативу пританы или другие стратеги, чтобы собрать экклесию? Неужели Перикл в рассматриваемое время обладал настолько большим влиянием, что фактически на время запретил экклесию? В таком случае он имел невиданное для демократического полиса влияние. Э. Блодеу, исходя из этих фактов, заключает, что он обладал специальными полномочиями [6, р. 12], выступая *στρατηγός ἐξ ἀπάντων* и *δέκατος αὐτός* [6, р. 27] или даже как *στρατηγός αὐτοκράτωρ*. Но *στρατηγός ἐξ ἀπάντων* и *δέκατος αὐτός* не имели никакого отношения к чрезвычайным полномочиям. Так Р. Довер считает, что Перикл в 431 г. до н.э. не имел исключительных полномочий [2, р. 75]. Скорее всего, Перикл получил определенное преимущество над прочими стратегами, убедив если не всех из них, то, по крайней мере, половину не обращаться к пританам для созыва экклесии [2, р. 75]. Что же касается вопроса о том почему пританы не созвали экклесию в столь кризисное время сложившееся в 431 г. до н.э., то можно предположить, что по военным вопросам требовалось одобрение стратегов, пускай даже если это и расходилось с конституционными процедурами [4, р. 10]. Это предположение в частности разделяется Р. Синклером [3, р. 81], который соглашается, что стратеги в вопросах решения внешней политики имели дополнительный

доступ в обсуждениях в буле и экклесии, в независимости от того базировался ли он на обычае или законе [3, р. 81]. Вероятно, что между стратегами и буле в этих вопросах существовала тесная связь, позволявшая центральным фигурам в Афинах сочетать ее с использованием своих полномочий в текущих ситуациях. В частности, это помогало Периклу оказывать свое влияние посредством частого занятия должности стратега [3, р. 81]. Тем не менее, Перикл в рассматриваемой ситуации не обладал какими-то чрезвычайными полномочиями на посту стратега. Его положение здесь во многом основывалось на его личном авторитете и влиянии на своих коллег стратегов. Однако поступая так, спасая город от спартанцев, он проиграл сражение своим политическим врагам. Так, афиняне вполне могли ожидать, что сам Перикл должен был бы созвать экклесию. Именно его план ведения войны подвергся критике, а на народном собрании, начав обсуждение, он мог бы унять недовольство, убедив людей, в очередной раз, в целесообразности своей военной стратегии.

Здесь же заметим, что М. Хансен признает, что действительно в некоторых случаях по приказанию стратегов созывалась экклесия. Однако, из этого не следует заключать, что они обладали такими полномочиями. Предположительно такие случаи объяснялись тем, что стратеги обращались в буле, получая там декрет предписывающий пританам созвать экклесию [5, р. 133]. Здесь следует привести по этому поводу вопрос, сформулированный Э. Блоэдеу, мог ли один стратег обращаться в буле для созыва экклесии или для этого требовалось единодушное решение или большинство среди стратегов [6, р. 18]. Кроме случаев с Периклом, не известно, чтобы один или несколько стратегов выступали с подобной инициативой. Поэтому Э. Блоэдеу склонен считать, что для этого требовалось единодушное решение стратегов. Случай с Периклом он объясняет тем, что тот, будучи стратегом, обладал экстраординарными полномочиями, которые ему вручил демос во время государственного кризиса [6, р. 27]. Но, более вероятным кажется, что каждый из стратегов мог обращаться по своей собственной инициативе в буле для созыва экклесии, (в крайнем случае, речь могла идти о большинстве голосов среди присутствующих в Афинах стратегов). Главным соображением в пользу этого довода служит то, что практика единодушного решения коллегии стратегов была бы невозможна в Афинах из-за их частого отсутствия некоторых из них [4, р. 11].

Следующий случай созыва экклесии стратегом относится к 430 г. до н.э., когда после второго вторжения лакедемонян [7, р. 360] «ξύλλογον ποιήσας (ἔτι δ' ἐστράτηγει) ἐβούλετο θαρσύναι» Перикл, «(который) еще был стратегом, провел собрание, желая поднять дух» сограждан. В следующей главе Фукидид делает уточнение «ἐκκλησίαν... ἐυνήγαγον», «созвал экклесию» [7, р. 360]. Из этих отрывков создается впечатление, что Перикл созвал экклесию на основании своих полномочий, хотя мы выше писали, что без пританов это было невозможно. И нет никаких оснований полагать, что в результате каких-то реформ стратеги утратили право созывать экклесию, так как они никогда не обладали самостоятельно этим правом. Если разобраться, то Фукидид фактически является единственным автором, который пишет, что один стратег созывал экклесию. Как замечает Д. Хэмел, Фукидид в рассматриваемом отрывке мог просто опустить полную процедуру созыва этой экклесии [4, р. 6].

Добавим, что созывая экклесию через пританов в 430 г. до н.э. Перикл исправлял допущенную им ошибку в 431 г. до н.э., когда он не решился на подобный шаг. Но, в отличие от прошлогодней ситуации, он дождался пока спартанцы покинули территорию Аттики.

Свидетельства же прочих авторов не проливают свет на эту проблему. У Ксенофонта пишется, что стратеги созвали экклесию после примирения афинян, которое положило конец гражданской войне в 403 г. до н.э. [8, р. 168]. Однако, если сообщение Ксенофонта соответствует действительности, то оно могло быть вызвано чрезвычайными обстоятельствами, сложившимися тогда в Афинах. Таким образом, афиняне могли просто не соблюсти процедуру созыва экклесии. Плутарх также пишет, что Фокион созвал экклесию в 344/3 гг. до н.э. [9, р. 176]. Но, здесь вероятно Плутарх, как и Фукидид, опускает формальную процедуру проведения созыва экклесии [10, р. 264–5].

Следующий случай созыва экклесии стратегами фиксируется Фукидидом в 423 г. до н.э., когда афиняне заключили с лакедемонянами перемирие на один год. Только в этом случае экклесию должны были созвать стратеги и пританы «ἐκκλησίαν δὲ ποιήσαντας τοὺς στρατηγούς καὶ τοὺς πρυτάνεις» [11, р. 414]. Фукидид не объясняет, почему демос предписывает одновременно двум коллегиям чиновников – стратегам и пританам созвать экклесию. Это явно противоречит разделяемому нами взгляду М. Хансена, что стратеги могли созывать экклесию лишь через посредство пританов. В защиту этого мнения можно привести пример, что рассматриваемый 14 параграф Фукидида имеет лагуну после слова «εἰρήνη(ς)» «мир», в которой могла объясняться причина участия стратегов в созыве экклесии. Можно заключить, что это была какая-то экстренная причина, заставившая афинян поступить подобным образом. Тут проступает определенная аналогия с рассмотренным нами выше пассажем из Ксенофонта. Хотя в Афинах функционировала описанная М. Хансеном система созыва экклесии, однако она не исключает редких отступлений, вызванных чрезвычайными обстоятельствами, когда стратегам вручались подобные полномочия.

Таким образом, мы установили, что стратеги могли созывать экклесию лишь предварительно обратившись в буле, чтобы получить для пританов соответствующий декрет для этого. Далее, не совсем ясно, мог ли с подобной инициативой выступать один стратег, либо же для этого требовалось большинство из присутствующих в Афинах. Возможно, что пританы также не могли созывать экклесию для решения военных вопросов в различных чрезвычайных ситуациях без привлечения специалистов в подобных делах – стратегов. Что касается Перикла в рассмотренных выше ситуациях в 431 и 430 гг. до н.э., то они лишь в очередной раз демонстрируют его выдающееся положение в афинской политической жизни. Однако, он не обладал какими-то чрезвычайными полномочиями, а выступал как один из десяти стратегов с равными полномочиями.

Список использованных источников

1. Aristotle. Athenian Constitution. – Cambridge, 1935. – 512 p.
2. Dover K. J. ΔΕΚΑΤΟΣ ΑΥΤΟΣ // the Journal of Hellenic Studies. – 1960. – Vol.80. – P.61–77.
3. Sinclair R. K. Democracy and Participation in Athens. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1991. – 272 p.

4. Hamel D. Athenian Generals: Military Authority in the Classical Period. – Leiden, 1998. – 250 p.
5. Hansen M. H. 1991. The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes. – Oxford, UK/Cambridge, MA: Blackwell, 1999. – 464 p.
6. Bloedow E. F. Pericles' Powers in the Counter-Strategy of 431 / Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. Bd. 36, H. 1, 1987. – P.9–27.
7. Thucydides. History of the Peloponnesian War: Books I–II. Vol. I. – Cambridge, 1919. – 496 p.
8. Xenophon. Hellenica: Books 1–4. Vol. I. – Cambridge, 1918. – 400 p.
9. Plutarch. Lives. Vol. VIII. – Cambridge, 1919. – 432 p.
10. Brunt P. A. Euboea in the Time of Philip II // the Classical Quarterly. – Vol.19, No.2. – P.245–265.
11. Thucydides. History of the Peloponnesian War: Books III–IV. Vol. II. – Cambridge, 1920. – 464 p.

Volcanov S. I., graduate student, Odessa I. I. Mechnikov National University (Ukraine, Odessa), hildebrand@nextmail.ru

Strategoï and the convening of ecclesia

On the basis of analysis of the written ancient sources and critical approach to the researches of the modern scholars here is given an attempt to solve a number of problems in this article: 1) whether the strategoi could convene ecclesia in Athens; 2) whether one strategos could to apply to the boule for the convening of ecclesia, or it required a collective solution of the board of strategoi; 3) and at last, what were Pericles's powers in 431 BC when he didn't allow to convene ecclesia.

During research it is established, that the strategoi had no authorities by themselves to convene the ecclesia. To do this they needed at first to apply to the boule, to get the appropriate decree for prytaneis, to summon ecclesia. However, probably in the state of emergency of wartime, the participation of the strategoi was required for the convening of the ecclesia, as the military specialists. Pericles at the same time did not possess extraordinary powers, notwithstanding Pericles as a strategos had sufficient influence on the political life in Athens.

Keywords: decree, boule, ecclesia, prytaneis, the board of the strategoi.

Волканов С. І., аспірант, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса), hildebrand@nextmail.ru

Стратеги і скликання еkkлeсії

На підставі аналізу джерел та критичного підходу до дослідницької літератури зроблена спроба визначити ряд проблем: 1) чи могли стратеги скликати еkkлeсію в Афінах; 2) також, чи міг один стратег звертатися до буле для скликання еkkлeсії або для цього потрібно було колективне рішення стратегів; 3) і нарешті, які були повноваження Перикла в 431 р. до н.е. коли він не дозволив зібратися еkkлeсії.

Встановлено, що стратеги не могли самостійно скликати еkkлeсію. Для цього їм було потрібно звертатися спочатку до буле, щоб отримати відповідну псефізму для пританів, щоб ті у свою чергу скликали еkkлeсію. Втім, можливо, що в надзвичайних ситуаціях воєнного часу була потрібна участь стратегів для скликання еkkлeсії, як військових фахівців. Перикл в 430-х рр. до н.е. не володів надзвичайними повноваженнями, незважаючи на це Перикл як стратег мав достатній вплив в Афінах у 430-х рр. до н.е., щоб не скликати еkkлeсію.

Ключові слова: псефізма, буле, еkkлeсія, притани, колегія стратегів.

* * *

УДК 94(32)

Заплетнюк О. А., аспірантка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dgadefra@mail.ru

Роль сім'ї фараона Ехнатона у новому релігійному культі

Розглянуто історію періоду правління єгипетського фараона-реформатора Ехнатона (1349–1333 рр. до Р.Х.). У статті викладені основні аспекти сакралізації царської сім'ї, її ролі в новому культі бога Сонячного диска Атона, розглянуто причини зведення сім'ї фараона в центр культу. Значна увага приділяється питанню про те, чи були члени царської сім'ї об'єктами поклоніння і як це вплинуло на ослаблення атоїзму в останні роки правління фараона Ехнатона.

Ключові слова: Єгипет, Ехнатон, Нефертіті, релігійна реформа, царський культ, обоготворення.

Єгипетський фараон XVIII династії Аменхотеп IV (Ехнатон), який правив Єгиптом в період Нового царства з 1349–1333 рр. до Р.Х. [7, с. 164] і здійснив релігійну

революцію, заснувавши культ бога Сонячного диска Атона. Фараон Ехнатон у центр нового культу поставив себе та свою сім'ю: царицю Нефертіті та їхніх дітей. Якщо хтось захоче пізнати вчення Атона, йому слід звернутися до царської сім'ї, яка демонструє вірне трактування сонячного релігійного культу. В Ахетатоні сонячний диск присутній на всіх зображеннях царя, цариці та принцес. Як батько Ехнатона, Атон стає членом сім'ї фараона і навіть його образ не сприймається без присутності царя.

У садах багатьох будинків в Ахетатоні в ході археологічних розкопок були знайдені невеликі конструкції, які слугували у минулому святилищами або каплицями. Там були знайдені фрагменти стел із зображенням членів царської сім'ї у поклонінні богу Атону. Такі конструкції поділяються на п'ять типів: *прості, двосторонні, храми, вівтарі та змішані* [10, с. 89]. Святилища розташовувались лише у великих та середніх будинках, і були, очевидно, багато прикрашеними. Вони могли бути побудовані заможними посадовцями, які таким чином намагалися продемонструвати спільноті своє лояльне ставлення до режиму фараона Ехнатона, як і своє власне багатство. Існує версія, що ці святилища призначалися для поклоніння царській родині як частині божественної тріади Атона – Ехнатону та Нефертіті. Лише на одному фрагменті стели з Т 36.45 зображений лише бог Атон, і це є унікальним випадком в Амарнській іконографії. Усі інші фрагменти представляють статуї або зображення царя і цариці перед променями Атона. Саме Ехнатону і Нефертіті, як вважається, призначалися підношення у цих домашніх святилищах [10, с. 100]. Основна частина знайдених у святилищах фрагментів статуй та стел зображали царську сім'ю та бога Атона, однак, археологічні знахідки доводять, що у приватних культурах могли стояти боги старого пантеону [19, с. 164]. Однак, на нашу думку, стели із зображенням Ехнатона та членів його родини не являють собою вівтарі для поклоніння царській сім'ї як божественній, а лише як посередники між Атоном і людьми, яких вони спрямовують до своєї віри. Адже Ехнатон наголошував, що лише він один розуміє волю свого батька Атона.

Протягом усього періоду правління біля фараона Ехнатона завжди була цариця Нефертіті, що носила титул «Великої царської дружини», і супроводжувала чоловіка на усіх офіційних заходах. У титулі цариці є фраза: «Царська дружина, велике кохання його, володарка двох земель Нефертіті, хай живе вона вічно» [17, с. 19]. У гробниці Хуіа (АТ 1), «наглядача царського гарему та скарбниці, управляючого цариці Тії», є сцени з відвідуванням міста Ахетатона царицею Тією [4, Pl. IV, VI], в яких Ехнатон сидить напроти своєї матері, тоді як Нефертіті зображена позаду. На усіх інших зображеннях Нефертіті завжди стоїть за чоловіком, як друга найважливіша персона в державі. Згодом місце матері, як головної жінки біля фараона, зайняла його дружина Нефертіті.

Збереглося чимало стел, які демонструють інтимні стосунки царського подружжя, їхні поцілунки та обійми. На фрагменті стели AM14511 з Нового музею в Берліні зображена Нефертіті, яка цілує Ехнатона та надягає йому на шию намисто. У Луврі зберігається стела, на якій Нефертіті сидить на руках у Ехнатона (Louvre E11624). Ще на перших роках правління Ехнатона Нефертіті починає зображатися із божественними атрибутами. Так, у сцені, де фараон і цариця цілують землю під променями Атона,

на талататі А 0081(34–118) Нефертіті зображена у вбранні богині. Зокрема, на ній корона з двох п'єрів та два урея, які увінчані сонячними дисками [9, с. 91]. На 5–му році правління свого чоловіка Нефертіті додає до свого імені новий титул: «Прекрасні красоти Атона», який посилював її роль у культурі, повторюючи традицію фараонів приймати нові титули при вступі на престол. Цікаво, що імена Нефертіті та Нефернефруатон на рельєфах пишуться у тому ж напрямку, що і фігура цариці, тоді як ім'я бога Атона повернуто до обличчя Нефертіті, демонструючи таким чином, особливу пошану цариці [20, с. 238]. Тейя, дружина Ейсе, яка була нянею Нефертіті, носила такий цікавий титул: «Велика няня, вихователька богині та прикраси царя» [5, с. 24]. Також Нефертіті з'являється в образі богині-хранительки на чотирьох кутах саркофага Ехнатона, як і традиційні богині до неї – Ісида, Нефтіда, Нейт та Селкіс, що розправляла свої крила для захисту царя [20, с. 239].

У Ехнатона та Нефертіті було шість доньок: Мерітатон, Макетатон, Анхесенпаатон, Нефернефруатон-ташеріт, Нефернефрура, Сетпенра [8, р. 144]. Мерітатон народилася у Фівах, скоріш за все, на 2–му році правління Ехнатона, і фігурує у більшості офіційних сцен з Карнацького хромового комплексу Атона. В текстах прикордонних стел «Раннього проголошення», що датуються 5–тим роком правління, згадується лише Мерітатон: «(Якщо) (помре царська дочка) Мерітатон у місті іншому в пониззі, в південній, західній (або) східній стороні у мільйони років, хай доставлять її для поховання в Ахетатон» [17, р. 25]. Тоді як фігура другої доньки Макетатон присутня на рельєфі стел, тобто була додана пізніше. Можна стверджувати, що на момент створення перших трьох прикордонних стел Макетатон ще не було, тоді принцеса могла народитися на 5–6–му роках правління фараона Ехнатона. Третя принцеса Анхесенпаатон з'являється на прикордонних стелах «Пізннього проголошення», що датуються 8–мим роком правління. На більшості рельєфів в Амарні зустрічаються частіше чотири принцеси, принцеса Нефернефруатон-ташеріт народилася на межі 8–го та 9–го років правління. П'ята принцеса – Нефернефрура – з'являється у сцені нагородження Меріра (II), тоді, як усі шість принцес присутні лише у великій сцені принесення данини, що датуються 12–тим роком правління фараона Ехнатона. Таким чином, Нефернефрура могла народитися між 9–мим та 10–им роками правління, а Сетпенра – між 10–тим та 11–тим роками.

Шість доньок – це унікальний випадок та трагедія для царської дружини в будь-які часи, адже трон в Єгипті могли наслідувати лише чоловіки, а Ехнатон, який встановив новий культ в державі, потребував спадкоємця. У царського подружжя могли народжуватися і інші діти, однак вижили всього шестеро принцес. Серед них могли з'являтися і хлопчики. Зокрема, принц Тутанхатон міг бути сином Ехнатона та Нефертіті, про що свідчить напис на блоці Ashmunein Nr. 831 – VIII–С, де згадується син царя Тутанхатон та принцеса, чие ім'я не збереглося: «Царський син [його] плоти, улюблений ним Тутанхатон» [7, с. 13]. Однак, є інші кандидати на роль матері маленького принца, зокрема, довгий час матір'ю спадкоємця вважалася друга дружина Ехнатона – Кія, яка носила незвичний та унікальний титул: «Велична улюблена дружина» [18, с. 91]. Залишилося дуже мало

свідчень про цю жінку, адже усюди її ім'я було замінено на Мерітатон, старшу дочку Ехнатона та Нефертіті. Виходячи з трансформації написання імені Атона, Кія панувала з 10–го по 13–й рік правління Ехнатона після чого, скоріше за все, впала в немилість або померла. Нам відомо, що Кія народила дівчинку [7, с. 17].

На нашу думку, при дворі Ехнатона точилася боротьба між Кією та Нефертіті за місце першої дружини, адже царська сім'я мала божественний статус, цариця отримувала релігійну та політичну владу. Ім'я та зображення Кії були знищені та замінені іменем принцеси Мерітатон, яка отримала титул «Великої царської дружини» після того, як Нефертіті стала співправителькою свого чоловіка. Присутність біля Ехнатона Кії говорить про бажання фараона отримати спадкоємця. І якщо Тутанхатон був сином Нефертіті, як вважають дослідники [8, с. 180], то, скоріше за все, він народився на 10–му або 11–му році правління Ехнатона, що і призвело до падіння Кії.

Сім'я фараона стала центром нового культу і Ехнатон не приховує своє приватне життя, навіюючи відчуття близькості та родинності на багатьох зображеннях. Це не викликає ні агресії, ні відчуття дискомфорту. Ехнатон предстає на багатьох зображеннях як цар, який не править в агресії, а виступає у ролі вчителя нової релігійної доктрини [11, с. 30]. Члени царської родини беруть участь у релігійних ритуалах у Великому та Малому храмі Ахетатона як головні діючі особи. Ритуал складався з підношення їжі, напоїв, парфумів, фруктів та квітів. Ці підношення супроводжувалися читанням гімну Атону та музикою. Щодня фараон з сім'єю виїжджали на колісницю зі свого палацу та прямували до храму, де їх зустрічав Великий жрець Меріра та декілька знатних придворних. Царська родина проходила по відкритим подвір'ям храму до вівтаря, де запалювала благовонія та клала букет квітів на вівтар. Увесь цей час придворні та інші очікували у першому подвір'ї храму [2, с. 65].

Зображення сім'ї Ехнатона та їхніх стосунків є дуже інтимними. Раніше в єгипетському мистецтві не зустрічалися сцени з поцілунками у губи, або інтимні обійми. Однак, Ехнатон використовує такі зображення, керуючись принципом *маат* в мистецтві, демонструючи натуралізм та реалізм у відносинах [2, с. 70], як на стелі ÄM14511 з Нового музею в Берліні де Нефертіті цілує Ехнатона та надягає йому на шию намисто, та на стелі з Лувру, на якій Нефертіті сидить на руках у Ехнатона (Louvre E11624). Ніжні жести зустрічаються на зображенні двох маленьких принцес, які обіймають одна одну, на фресці з будівлі по.13 в Амарні (1893.1(267)), яка сьогодні зберігається в Ашмолівському музеї мистецтв та археології в Оксфорді. Дуже часто зустрічаються зображення Ехнатона та Нефертіті з дітьми. Поки цар та цариця відпочивають під променями Атона, їхні діти сидять у батьків на колінах. Зокрема, на домашньому вівтарі у Новому музеї в Берліні Ехнатон цілує свою маленьку доньку, тоді як дві інші принцеси обіймають Нефертіті (ÄM 14145). Подібне зображення царської сім'ї зберігається в Єгипетському музеї в Каїрі (Саїго J.E. 44865). Слід відзначити, що на усіх державних офіційних церемоніях були присутні цариця Нефертіті з дітьми. Зокрема, у культовій сцені з Єгипетського музею в Каїрі (Саїго T.R. 10/11/26/4) Ехнатон зображений у поклонінні сонцю, за ним стоїть цариця Нефертіті та дві його доньки –

Марітатон та Макетатон. Таку ж сцену можна побачити на вівтарі з дому Панехесі (Саіго J.E. 65041). Н. Девіс, коментуючи сцену підношення данини іноземними послами, вказує, що зображення фараона Ехнатона, якого цариця Нефертіті однією рукою обіймає за талію, іншою тримає чоловіка за руку, є досить інтимними [3, с. 39], беручи до уваги, що це офіційний публічний захід.

Тут подібне вказує на важливу релігійну значущість царської родини у новому культі, можливо такі зображення підкреслювали її божественність та обранність. Слід також додати і самого бога Атона, який вважався членом сім'ї Ехнатона, як його божественний батько. Атон завжди освітлює променями усю родину фараона, надає їм життя. Скоріше за все, таку любов до своєї сім'ї плевав сам Ехнатон, і ці зображення не були лише частиною пропаганди. Фараон побоювався за власне життя і тільки в сім'ї він знаходив підтримку. Цей факт підтверджується зображенням смерті принцеси Макетатон на двох стінах у Царській гробниці [15, Pl. 63], де фараон Ехнатон плаче над тілом доньки. Таке емоційне зображення фараона є унікальним для єгипетського мистецтва. Нагадаємо, що ці сцени не призначалися для публічного спостереження і не могли бути пропагандою демонстрації любові до своєї сім'ї.

У Царській гробниці зображені сцени смерті декількох членів сім'ї Ехнатона та Нефертіті, зокрема принцеси Макетатон, яка мала бути похована у гробниці свого батька. Одна з кімнат гробниці (Room gamma) була спеціально підготовлена для поховання принцеси Макетатон, адже там були знайдені фрагменти її саркофагу та канопів [14, с. 140]. На першому рельєфі (Wall A, Room gamma) [15, Pl. 63] зображена мертва принцеса, над тілом якої плачуть її батьки та інші жінки в кімнаті царського палацу та поза нею. У центрі експозиції можна побачити жінку, яка годує груддю немовля. Можливо, це годувальниця, яка тримає дитину принцеси Макетатон, яка померла під час пологів [13, с. 644]. Над жінкою з дитиною дві колонки з текстом, де могло бути ім'я народженого немовля, однак, воно не збереглося. Р. Краусс висловив гіпотезу, що це сцена народження Тутанхатона [12, с. 51–52]. Однак, статі дитини не визначено на рельєфі, тому вважається, що це була дівчинка, у немовлят хлопчиків, зазвичай, зображувалися статеві ознаки. Важливим фактом є те, що жінка з дитиною та двома служницями дивляться обличчям у протилежний бік, із гробниці, ніж усі діючі особи сцени. Така ж сама позиція годувальниці з дитиною показана в іншій ідентичній сцені з царської гробниці (Room alpha) [6, с. 86]. Існує гіпотеза, що немовля – це не дитина Макетатон, а сама Макетатон, її перенародження. Тобто, цей рельєф слід розглядати як символічне зображення [6, с. 87]. Основним доводом гіпотези є те, що Макетатон у момент її смерті було не більше десяти років [1, с. 100]. В інших сценах смерті принцес також є годувальниці з немовлям, скоріше за все, тут присутнє зображення перенародження після смерті, адже єгиптяни ніколи не зображали в гробницях картини смерті, лише життя у тому світі [7, с. 22]. Іконографія в гробницях Амарни була новою, а сцена з перенародженням взагалі є унікальною за своїм змістом. Нам невідомі причини великої смертності в царській сім'ї на 12–14-му роках правління фараона Ехнатона. Можливо, це сталося через розповсюдження чуми, яку завезли в Ахетатон представники інших народів, що зібралися на 12-му році правління для принесення

данни фараону. Про розповсюдження чуми згадується у листі царя Аласії фараону (EA 35:35–39): «Мій брате... чума в моїй країні та в моєму домі. Моя молода дружина померла» [16, с. 108].

Смерть членів сім'ї була великою особистою трагедією Ехнатона та трагедією культу. Ідеологія божественності членів сім'ї фараона, яких захищав та оберігав бог Атон, почала давати тріщини. Ехнатону залишалося правити ще три роки, можливо він важко захворів, або впав в депресію. З цього періоду співправителем свого чоловіка стає цариця Нефертіті.

Таким чином, унікальністю релігії атонізму стало те, що центром культу окрім самого бога Атона, стає фараон і його сім'я. Цариця Нефертіті отримує божественний статус ще на початку правління свого чоловіка, вона зображується з атрибутами богині на талататах з Карнацького храму богу Атону. В Ахетатоні посилюється божественна тріада – Атон, Ехнатон та Нефертіті. Також на офіційних рельєфах та приватних вівтарях з'являються маленькі принцеси. Однак, говорити про те, що царська сім'я була об'єктом поклоніння на рівні з давньоєгипетськими богами, не можна. Скоріше за все, вони виступали як посередники між богом Атеном і людьми, тут мала місце демонстрація поклоніння новому образу бога сонця. Щоб закріпити новий культ, який для більшості єгиптян був чужим, Ехнатон демонструє відданість членів своєї сім'ї культу бога Атона, що дарує їм життя та довголіття. Однак в такій пропаганді крилася основна загроза новій ідеології, адже велика смертність в родині фараона, яка відбулась між 12–тим та 14–тим роками правління через чуму, призвела до послаблення самих основ культу та особистій трагедії Ехнатона.

Список використаних джерел

1. Arnold D. The Royal Women of Amarna. Images of Beauty from Ancient Egypt // Metropolitan museum of art. – New York, 1996. – 193 p.
2. Badawy A. M. Aberrations about Akhenaten // Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde. – 1973. – Bd. 99. – P.65–73.
3. Davies N. de G. The rock tombs of El Amarna. Part II: The tombs of Panehesy and Meryra. – London, 1905. – 48 p. + XLVII pl.
4. Davies N. de G. The rock tombs of El Amarna. Part III: The tombs of Huya and Ahmes. – London, 1905. – 39 p. + XXXIX pl.
5. Davies N. de G. The Rock Tombs of El-Amarna. Part VI: Tombs of Parennefer, Tutu and Ay. – London, 1908. – 44 p. + XLIV pl.
6. Dijk van, J. The death of Meketaten // Causing His Name to Live: Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane. – Boston, 2009. – P.83–88.
7. Dodson A. Amarna sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter-Reformation. – Cairo: The American University in Cairo Press, 2009. – 207 p.
8. Dodson A. The complete Royal Families of Ancient Egypt. – Cairo: The American University in Cairo Press, 2010. – 320 p.
9. Ertman E. L. Images of Amenhotep IV and Nefertiti in the Style of the Previous Reign // Causing His Name to Live: Studies in Egyptian Epigraphy and History in Memory of William J. Murnane. – Boston, 2009. – P.89–94.
10. Ikram S. Domestic Shrines and the Cult of the Royal Family at el-Amarna // The Journal of Egyptian Archaeology. – 1989. – Vol.75. – P.89–101.
11. Kemp B. J. The city of Akhenaten and Nefertiti: Amarna and its people. – London, 2012. – 320 p.
12. Krauss R. Tutanchamun: Ägyptisches Museum Der Staatlichen Museen Preussischer Kulturbesitz. – Berlin, 1980. – 202 p.
13. Martin G. T. The Dormition of Princess Meketaten // Orientalia Lovaniensia Analecta. Under the Potter's Tree: studies on Ancient Egypt, – Leuven, Paris, Walpole: Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse studies, 2011. – P.633–644.
14. Martin G. T. The Royal Tomb at El-Amarna I: The Objects. – London: Egypt Exploration Society, 1974. – XX + 123 p. + 63 pl.

15. Martin G. T. The Royal Tomb at El-Amarna II: The Reliefs, Inscriptions, and Architecture with plan and sections by M. Lehner. – London: Egypt Exploration Society, 1989. – XXII, 71 p. + 91 pl.

16. Moran W. Amarna Letters. – London: Johns Hopkins University Press 1992. – 448 p.

17. Murnane W. J. The Boundary Stelae of Akhenaten. – London – New York: Kegan Paul International, 1993. – 227 p. + 32 pl.

18. Reeves N. New Light on Kiya from texts in the British Museum // The Journal of Egyptian Archaeology. – 1988. – Vol. 74. – P.91–101.

19. Stevens A. The Material Evidence for Domestic Religion at Amarna and Preliminary Remarks on Its Interpretation // The Journal of Egyptian Archaeology. – 2003. – Vol. 89. – P.143–168.

20. Wilson J. A. Akh-en-Aton and Nefertiti // Journal of Near Eastern Studies. – 1973. – Vol. 32. – P.235–241.

Zapletniuk O. A., post-graduate student of Kyiv National Taras Shevchenko University Faculty of History, Department of Ancient and Medieval History (Ukraine, Kyiv), dgadefra@mail.ru

The role of the family of Pharaoh Akhenaten in the new religious cult

The article describes the history of the reign of the Egyptian Pharaoh Akhenaten (1349–1333 B.C.). The article describes the main aspects of the sacralization of the royal family and its role in the new cult of the god of the sun disk Aten, examines the causes of the raising of the pharaoh's family at the center of the cult. The attention is paid to the question of whether the members of the royal family worshiped and how it influenced on weakening of atonism in the last years of the reign of Akhenaten.

Keywords: Egypt, Akhenaten, Nefertiti, religion reform, royal cult, defecation.

Zapletniuk O. A., аспирантка кафедри історії древнього миру і середніх віків історичного факультета, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), dgadefra@mail.ru

Роль семьи фараона Эхнатона в новом религиозном культе

Рассмотрена история периода правления египетского фараона-реформатора Эхнатона (1349–1333 гг. до Р.Х.). В статье изложены основные аспекты сакрализации царской семьи, ее роли в новом культе бога Солнечного диска Атона, рассмотрены причины возведения семьи фараона в центр культуры. Значительное внимание уделяется вопросу о том, являлись ли члены царской семьи объектами поклонения, и как это повлияло на ослабление атонизма в последние годы правления фараона Эхнатона.

Ключевые слова: Египет, Эхнатон, Нефертити, религиозная реформа, царский культ, обожествление.

* * *

УДК 94(367):821.161–94.09

Кириченко М. И., аспирант кафедры историографии, источниковедения и археологии исторического факультета, Харьковский национальный университет им. В. Н. Каразина (Украина, Харьков), mkiritchenko@gmail.com

СЕВЕРЯНЕ В НЕДАТИРОВАННОЙ ЧАСТИ ПОВЕСТИ ВРЕМЕННЫХ ЛЕТ

Статья посвящена рассмотрению Повести временных лет как источника по истории восточнославянского племенного союза северян, а также источниковедческому и историографическому анализу сообщений об этом племенном союзе в недатированной части указанной летописи. Автор пришел к выводу, что предвзятое отношение летописца, разночтения переписчиков и трудности интерпретации древнерусского текста современными исследователями не позволяют относиться к сведениям этой части Повести временных лет как к самостоятельному источнику информации по истории северян и поэтому они требуют подтверждения со стороны других источников. Однако, несмотря на некоторые особенности, выявленные предшественниками в Повести временных лет, этот памятник продолжает оставаться основным письменным источником по ранней истории восточных славян и северян, в частности.

Ключевые слова: Повесть временных лет, русские летописи, северяне, раннее средневековье, восточные славяне, Днепровское Левобережье, романская культура.

(статья друкується мовою оригіналу)

«Повесть временных лет» (далее ПВЛ) является одним из немногочисленных письменных источников, содержащих сведения о северянах – славянском объеди-

нении Днепровского Левобережья. Всего этот памятник содержит 10 фрагментов (5 в недатированной части и 5 в датированной), в которых упоминаются северяне. Впервые северяне появляются в ПВЛ в рассказе о переселении славян к Днепру, а последнее их упоминание относится к 1024 году, когда они упоминаются в контексте повествования о битве при Листвене. Термины «северяне» и «Северская земля» фигурируют и в последующих сообщениях летописи, но в этих случаях речь идет уже об историко-географической области и ее новом, «древнерусском», населении, перенявшем имя, но не культурную идентичность своих предшественников [17, с. 165, 166]. Рамки одной статьи не позволяют рассмотреть все случаи упоминания северян в ПВЛ, поэтому мы условно разделили эти упоминания на две группы по признаку нахождения в датированной или недатированной частях летописи и рассмотрели в данной статье только первую группу – упоминания северян, которые содержатся в недатированной части ПВЛ. К ним относятся: 1) Упоминание северян в числе славян, переселившихся с Дуная к Днепру; 2) Рассказ об автономных княжествах славян, одно из которых принадлежало северянам; 3) Упоминание северян в числе формирований, говорящих на славянском языке; 4) Упоминание северян в составе славянских объединений, населявших Великую Скифию; 5) Фрагмент об обычаях славян-язычников, где северяне вместе с некоторыми другими восточнославянскими объединениями противопоставляются полянам.

Фрагмент о переселении северян с Дуная. Первый фрагмент ПВЛ, в котором встречается упоминание северян, повествует о расселении славян от Дуная «по всей земле» [11, с. 59]. Летописец начинает перечисление славян с западных формирований, после чего переходит к восточным, первыми называя славян, осевших по Днепру – поляне и древляне. Далее переходит к дреговичам (поселившимся между Припятью и Двиной) и полочанам (осевшим в месте впадения реки Полота в Двину). Затем летописец обращается в сторону севера и сообщает о словенах, построивших Новгород и только после этого возвращается к юго-восточным границам расселения славян и сообщает о северянах: «А другие сели по Десне, и по Семи, и по Суле и назвались северянами» [8, с. 207].

Во всех летописных списках эта цитата приведена без существенных разночтений. В Лаврентьевской летописи для обозначения северян используется этноним «Съверь» [12, стб. 6], в Радзивилловской – «сивера» [14, с. 12], в Ипатьевской – «Съверо» [13, стб. 5]. Подобные разночтения не являются чем-то необычным и встречаются довольно часто даже в рамках одного летописного списка, а в некоторых случаях имя северян передается с разным написанием даже в рамках одного предлодения [см. напр.: 13, стб. 17].

Сложно трактовать тот факт, что северяне названы в списке переселенцев последними. Возможно, это связано с их крайним географическим положением или же с тем, что эта группа переселилась с Дуная одной из последних. Не исключено также, что летописец намеренно поставил северян в конец списка, показывая свое негативное отношение к ним, что более ярко проявится далее по тексту летописи.

Сообщение русского летописца о переселении северян с Дуная перекликается с упоминанием Феофаном

Исповедником северян, как славянского народа, жившего на Дунае и подвергнувшегося разорительному набегу кочевников в конце VII века [5, с. 120]. Возможно именно эти события послужили причиной движения северян в сторону Днепра. Подобное предположение может получить дополнительное подкрепление при обращении к археологическим материалам – ранние этапы развития археологических культур Днепровского Левобережья, связанных с летописными северянами, исследователи относят к концу VII – началу VIII века [3, с. 8, 9, 13–15].

Фрагмент о княжениях славян до образования Руси. Следующее упоминание северян в летописи связано с описанием автономности этнических групп, населявших Русь. После подробного рассказа о первых князьях полян, автор ПВЛ приводит перечень остальных формирований, у которых «было свое княжение»: «А у древлян было свое княжение, а у дреговичей свое, а у славян в Новгороде свое, а другое на реке Полоте, где полочане. От этих последних произошли кривичи, сидящие в верховьях Волги, и в верховьях Двины, и в верховьях Днепра, их же город – Смоленск. Именно там сидят кривичи, от них же происходят и северяне. А на Белоозере сидит весь, а на Ростовском озере меря, а на Клещине озере также меря» [8, с. 209].

Фраза, указывающая на происхождение северян от кривичей, приведена нами в формулировке Д. С. Лихачева. Ближайший к ней вариант содержится в Лаврентьевской и Ипатьевской летописях: «туда бо съдаты Кривичи таже Сѣверь ѿ нихъ на Бѣлѣвзѣрѣ съдаты Весь» [12, стб. 10]. В публикации Радзивиловской летописи (1989 г.) словосочетания «так же северяне» и «от них» разделены знаком препинания: «Ту бо седят кривичи, таж(е) сѣвера; от них на Белѣозере седять весь» [14, с. 13]. При переводе этого фрагмента на украинский язык, Л. Е. Махновец выделил это сообщение о северянах в отдельное предложение и в своем комментарии к этому месту предположил, что между «северяне» и «от них» возможно не хватает указания направления («на восток»): «...туди сидять кривичі. Також северяни [сидять на схід(?)] од них» [7, с. 6]. И. Д. Беляев из летописной фразы о происхождении северян от кривичей построил гипотезу о нескольких волнах отделения северянской ветви от кривичей вследствие перенаселения территорий, населяемых последними. По его мнению, позднее выделение северян привело к нарушению родоплеменных связей и формированию общинных отношений [2, с. 29–30]. Д. И. Багалея назвал гипотезу И. Д. Беляева «недоразумением» и предложил толковать слово «север» в указанном летописном фрагменте как географическое направление: «к северу» [1, с. 121, 122]. В этом же смысле его употребляет при описании «своих княжений» автор Никонской летописи (XVI в.): «ту дѣ живутъ Кривичи, таже на Сѣверь отъ нихъ съдять» [6, с. 4]. Отметим, что в том же памятнике (Никонской летописи) для «северян», как понятия географического положения, применяется слово «полунощь» (напр.: «иже живут в странах полунощных») [6, с. 5], однако в том же понимании в старославянском языке могло применяться и слово «север» [18, с. 380]. Толкование «север», как направления, кажется в данном случае наиболее подходящим, поскольку территории расселения восточных славян действительно находились на севере от территорий кривичей, тогда как северяне находились скорее на юге от кривичей, чем на востоке, как

было предложено в версии Л. Е. Махновца. Однако, если принять версию, что «сѣверь» в указанном фрагменте – это направление, а не этноним, то мы столкнемся с отсутствием упоминания северян как княжения. Возможно, трудности с пониманием терминологии протографа возникли уже на уровне первых известных нам переписчиков, что и привело к путанице и (возможно) потере некоторых фрагментов первоначального текста.

Фрагмент о языковой идентификации славян Руси. Далее по тексту ПВЛ летописец обобщает славянские группы по языковому принципу: «Вот кто только говорит по-славянски на Руси» [8, с. 209]. Северяне называются в этом списке предпоследними, за ними следуют только бужане, которых в списке славян, расселившихся с Дуная, не было. Текст этого фрагмента передан во всех летописных сводах без существенных разночтений [12, стб. 11; 13, стб. 8; 14, с. 13].

Фрагмент о северянах в составе «Великой Скифии». Следующее упоминание северян в тексте ПВЛ содержится в рассказе летописца о «Великой Скифии», под которой он понимал греческое обобщение для всех восточнославянских народов: «И жили между собою в мире поляне, древляне, северяне, радимичи, вятичи и хорваты. Дулебы же жили по Бугу, где ныне волыняне, а уличи и тиверцы сидели по Днестру и соседили с Дунаем. Было их множество: сидели они прежде по Днестру до самого моря, и сохранились города их и доньне; вот почему греки называли их «Великая Скифия»» [8, с. 210]. Этот фрагмент также не содержит существенных разночтений в летописях [12, стб. 12, 13; 13, стб. 9, 10; 14, с. 14].

Фрагмент об обычаях славян-язычников. Исследователи культурных особенностей восточных славян и, в частности, северян, уделяют особое внимание фрагменту ПВЛ, в котором описываются старые обычаи славян-язычников. Автор летописи хоть и начинает свой рассказ фразой о том, что каждый из славянских народов имел свои обычаи и свой нрав, тем не менее из общей группы выделяет только полян (которых изображает в лучшем свете) и древлян (которых хоть и наделяет нелицеприятными характеристиками, но все же удостоивает отдельного упоминания). Обычаи же остальных народов летописец обобщил как «одинаковые»: «И радимичи, и вятичи, и северяне имели одинаковый обычай: жили в лесу, как звери, ели все нечистое и срамословили при отцах и при снохах. И браков у них не бывало, а были игрища между селами. И сходились на эти игрища, на пляски и на всякие бесовские песни и здесь умыкали себе жен по договоренности с ними. Имели же по две и по три жены. И когда кто-то умирал, устраивали по нем тризну, а затем раскладывали большой костер, возлагали на него умершего и сжигали, после чего, собрав кости, вкладывали их в небольшой сосуд и ставили на столбах при дорогах, как это и теперь еще делают вятичи. Такого же обычая придерживались и кривичи, и прочие язычники, не знающие закона Божьего, но сами себе уставяющие закон» [11, с. 63–64].

В Лаврентьевской и Ипатьевской летописях фраза «ели все нечистое» имеет форму «æдуще все нечисто», тогда как в Радзивиловской летописи эта фраза содержит предлог «в»: «ядуще все в неч(и)сто». Отметим, что, исходя из сообщения Д. И. Багалея, большинство его современников, исследователей славянской истории конца XIX века, относили указанную фразу конкретно

к северянам и на ее основании приходили к выводу, что северяне были «грубейшим из племен русских славян» [1, с. 113].

Фраза «и на всякие бесовские песни» имеет такую форму только в Ипатьевской летописи («и на вса бѣсовскыѧ пѣсни»), в Радзивилловской летописи она передана без слова «всякие» («бесовскаа пѣсни»), а в Лаврентьевской слово «песни» заменено повторением слова «игрища» («и на вса бѣсовскаа игрища»).

Слово «костер» в Лаврентьевской и Ипатьевской летописях приведены в форме «клада», в то время как в Радзивилловской летописи оно имеет форму «крада» [12, стб. 13, 14; 13, стб. 10; 14, с. 14]. Толкование этого слова вызвало особые трудности у исследователей текста ПВЛ. В приведенном нами переводе А. Г. Кузьмина слово «клада» («крада») истолковано как «костер» («вогонь» в украинской версии Л. Е. Махновца [7, с. 9]), но Д. С. Лихачев в своей версии перевода истолковывал это слово как «колода»: «...делали большую колоду и возлагали на эту колоду мертвеца и сжигали» [8, с. 211]. Отметим, что еще в XIX веке у Д. И. Багалая не возникало сомнений в том, что слово «клада» («крада») следует интерпретировать как погребальный костер, поскольку в церковнославянском языке оно означает «костер, печь и горящий жертвенный алтарь» [1, с. 75]. Немалую роль в понимании слова «клада» как «костра» сыграл также список ПВЛ, помещенный в Летописце Переяславля Суздальского (рукопись была создана в юго-западных областях Руси примерно в XV в.), где это слово было заменено переписчиком на словосочетание «громада дров»: «И потомъ склад грамаду дровъ велию, полагаху мрътвеца и съжигаху» [15, с. 6]. Большинство переводчиков под громадой дров поняли кострище. Д. С. Лихачев, комментируя фрагмент ПВЛ об обряде захоронения, сослался на вариант Летописца Переяславля Суздальского, но в своих переводах все же продолжал толковать летописное слово «клада» как «колода» [8, с. 228; 10, с. 147].

Летописец Переяславля Суздальского интересен для нас еще и тем, что содержит значительно расширенную и модифицированную версию фрагмента о нравах славян-язычников. Так, например, цитату об «игрищах и плясках» он снабдил вставкой: «и от плясания познаваху, котораа жена или д(е)(в)(и)ца до младых похотение имать, и от очного възрѣннѧ, и от обнаженѧ мышца, и от прѣсть ручных показанѧ, и от прѣстнеи даралаганѧ на прѣсты чужая, таж потомъ целованна с лобзаниемъ, и плоти съ с(е)рдцемъ раждегшися, слагахуся, иных поймающе, а других, поругавше, метаху на насмѣяние до см(е)рти» [15, с. 6]. Вину в многоженстве славянских народов составитель Летописца Переяславля Суздальского переложил исключительно на женский пол: «Имяхут же и 2 и по 3 жены: зане слабѣ сущи женскыи обычай, и нач(а)ша друга прѣд другою червити лице и белимъ трѣти, абы уноша възжелела ея на похоть» [15, с. 6]. Фраза о возложении праха мертвеца «на столбах при дорогах» также имеет в этом памятнике некоторые отличия от других списков: словосочетание «на путех» («при дорогах»), характерное для Лаврентьевской, Радзивилловской и Ипатьевской летописей, в Летописце Переяславля Суздальского заменено на «на распутии» (т.е. «на перекрестке»), а непосредственно вслед за этой фразой следует вставка: «и в курганы ссыпаху» [15, с. 6].

Отметим, что похоронный обряд славян-язычников, описанный летописцем, нашел отражение в арабских письменных источниках X века [16, с. 264, 265], а также во многих археологических памятниках северян IX–X вв. Более того, по мнению А. В. Григорьева, описанный летописцем обряд является «этноопределяющим для жителей Северской земли» [3, с. 109].

Главной задачей летописца в приведенном фрагменте вероятно было обоснование причин экспансии и последующего доминирующего положения полян в сформировавшемся Древнерусском государстве. Для этого он противопоставил благочестивых полян, еще не принявших христианство, но уже культурно к нему готовых, некультурным славянам-язычникам, которых еще предстоит покорить князю Олегу на следующих страницах летописи. С другой точки зрения, которой придерживался Д. С. Лихачев, такое отношение к «не-полянам» объясняется банальным патриотизмом летописца-киевлянина [9, с. 110]. По мнению И. Н. Данилевского, главной целью летописца в этом случае было не возвышение полян над остальными славянскими племенами, а противопоставление христианских норм устаревшим языческим традициям. «Звериный» образ жизни соседей полян исследователь связал с возможным заимствованием из текста Ветхого Завета: «Не погубляй тех, которые жили по-скотски, но возри на тех, которые ясно учили закону Твоему» [4, с. 148]. Если принять эту версию, то летописец в данном отрывке преподносит полян как тех, «которые ясно учили закону Твоему», а их соседей как тех, «которые жили по-скотски», но которых всё же не стоит «погублять». Фраза, завершающая текст летописца об обычаях славян-язычников («не знающие закона Божьего, но сами себе уставляющие закон»), по мнению И. Н. Данилевского также имеет корни в Священном писании: «Ибо, когда язычники, не имеющие закона, но природе законное делают, то, не имея закона, они сами себе закон» [4, с. 148]. Учитывая описанную выше гипотезу И. Н. Данилевского об эсхатологической функции летописания, можно предположить, что в данном фрагменте летописец пытается представить полян как достойных проповедников идей христианства в среде погрязших в язычестве восточных славян.

Выводы. Таким образом, упоминания северян в летописях довольно малочисленны и малоинформативны. Те из них, которые были рассмотрены в данной статье, относятся к вводной части ПВЛ, в достоверности которой у исследователей возникает больше всего сомнений. Сообщения о северянах влетены в общую картину славянского этногенеза, переселения в Поднепровье, а также формирования отношений с новыми соседями и внутри восточнославянской ветви. Концептуальных различий, способных повлиять на смысл текстов (включающих упоминания северян) в основных списках текста ПВЛ нами выявлено не было, за исключением фразы о происхождении северян от кривичей, различия которой вызвали различия в толковании этого фрагмента исследователями. В интерпретации и переводе текстов, включающих упоминания северян, существуют некоторые разногласия, но, за исключением трактовки слова «клада» в описании похоронного обряда северян, они не являются существенными.

Список использованных источников

1. Багалей Д. И. История Северной земли до половины XIV ст. / Д. И. Багалей. – К., 1882. – 310 с. + II стр. + Илл.
2. Беляев И. Д. Русская земля перед прибытием князя Рюрика в Новгород / И. Д. Беляев // Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских. – 1850. – Кн. VIII. – С.1–102.
3. Григорьев А. В. Северянская земля в VIII – начале XI века по археологическим данным / Григорьев А. В. – Тула: «Гриф и К°», 2000. – 263 с.
4. Данилевский И. Н. Повесть временных лет: герменевтические основы изучения летописных текстов / И. Н. Данилевский. – М.: Аспект-Пресс, 2004. – 383 с.
5. Древняя Русь в свете зарубежных источников: Хрестоматия / [Под ред. Т. Н. Джаксон, И. Г. Коноваловой и А. В. Подосинова] / Т.2: Восточные источники. – Сост. М. В. Бибилов. – М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. – 384 с.
6. Летописный сборник, именуемый Патриаршей или Никоновской летописью / С прил. извлечений из монографии Б. М. Клосса «Никоновский свод и русские летописи XVI–XVII веков». (Полное собрание русских летописей. Том IX). – М.: Языки русской культуры, 2000. – 288 с., разд. паг. (XXXII с, 256 с.).
7. Летописный русский / Пер. з давньорус. Л. С. Махновця; [Відп. ред. О. В. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1989. – XVI+591 с.
8. Повесть временных лет. Ч.1. Текст и перевод / Подготовка текста Д. С. Лихачева; перевод Д. С. Лихачева и Б. А. Романова / [под ред. В. П. Адриановой-Перетц]. – М.; Л., 1950. – 405 с.
9. Повесть временных лет. Ч.2. Приложения / Статьи и комментарии Д. С. Лихачева / под ред. В. П. Адриановой-Перетц. – М.; Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1950. – 556 с.
10. Повесть временных лет / Подготовка текста, перевод, статьи и комментарии Д. С. Лихачева / [под ред. В. П. Адриановой-Перетц]. Издание второе исправленное и дополненное. – СПб.: Наука, 1996. – 669 с.
11. Повесть временных лет / Сост., примеч. и ук. А. Г. Кузьмина, В. В. Фомина. Вступ. ст. и перевод А. Г. Кузьмина / [Отв. ред. О. А. Платонов]. – М.: Институт русской цивилизации, Родная страна, 2014. – 544 с.
12. Полное собрание русских летописей. Т.1. Лаврентьевская летопись: 2–е изд. / [Под ред. И. Ф. Карского]. Вып.1. Повесть временных лет. – Л., 1926. – 540 столб. + 30 с.
13. Полное собрание русских летописей. Т.2. Ипатьевская летопись: 2–е изд. / [Под ред. А. А. Шахматова]. – СПб., 1908. – 938 столб. + 108 с.
14. Полное собрание русских летописей. Т.38. Радзивилловская летопись / [Изд. подг. М. Д. Приселковым]. – Л.: Наука, 1989. – 177 с.
15. Полное собрание русских летописей. Т.41. Летописец Переславля Суздальского (Летописец русских царей) / [Предисл. Б. М. Клосса]. – М.: Археографический центр, 1995. – 184 с.
16. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских (с половины VII века до конца X века по Р.Х.) / собрал, перевел и объяснил А. Я. Гаркави. – СПб., 1870. – 308 с.
17. Хабургаев Г. А. Этнонимия Повести временных лет / Г. А. Хабургаев. – М.: Изд-во Московского университета, 1979. – 232 с.
18. Slovník jazyka staroslovenskeho. T.36 / [Hlavní redaktorka: Zoe Hauptova]. – Praha, 1983. – 385 s.
19. Letopisnyy sbornik, imenuemyy Patriarshey ili Nikonovskoy letopisyu / S pril. izvlecheniy iz monografiy B. M. Klossa «Nikonovskiy svod i russkie letopisi XVI–XVII vekov». (Polnoe sobranie russkikh letopisey. Tom IX). – M.: Yazyki russkoy kultury, 2000. – 288 s., razd. pag. (XXXII s, 256 s.).
20. Litopis ruskiy / Per. z davnorus. L. E. Mahnovtsya; [Vidp. red. O. V. Mishanich]. – K.: Dnipro, 1989. – XVI 591 s.
21. Povest vremennykh let. Ch.1. Tekst i perevod / Podgotovka teksta D. S. Lihacheva; perevod D. S. Lihacheva i B. A. Romanova / [pod red. V. P. Adrianovoy–Peretts]. – M.; L., 1950. – 405 s.
22. Povest vremennykh let. Ch.2. Prilozheniya / Stati i komentarii D. S. Lihacheva / pod red. V. P. Adrianovoy–Peretts. – M.; L.: Izd–vo Akademii Nauk SSSR, 1950. – 556 s.
23. Povest vremennykh let / Podgotovka teksta, perevod, stati i komentarii D. S. Lihacheva / [pod red. V. P. Adrianovoy–Peretts]. Izdanie vtoroe ispravlennoe i dopolnennoe. – SPb.: Nauka, 1996. – 669 s.
24. Povest vremennykh let / Sost., primеч. i uk. A. G. Kuzmina, V. V. Fomina. Vstup. st. i perevod A. G. Kuzmina / [Otv. red. O. A. Platonov]. – M.: Institut russkoy tsivilizatsii, Rodnaya strana, 2014. – 544 s.
25. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.1. Lavrentevskaya letopis. Vyip.1. Povest vremennykh let. – L., 1926. – 540 stolbts. 30 s.
26. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.2. Ipatevskaya letopis. – SPb., 1908. – 938 stolbts. 108 s.
27. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.38. Radzivilovskaya letopis. – L.: Nauka, 1989. – 177 s.
28. Polnoe sobranie russkikh letopisey. T.41. Letopisets Pereslavlya Suzdalskogo (Letopisets russkikh tsarey). – M.: Arheograficheskiy tsentr, 1995. – 184 s.
29. Skazaniya musulmanskih pisateley o slavyanah i russkikh (s poloviny VII veka do kontsa X veka po R.H.) / sobral, perevel i ob'yasnil A. Ya. Garkavi. – SPb., 1870. – 308 s.
30. Haburgaev G. A. Etonimiya Povesti vremennykh let / G. A. Haburgaev. – M.: Izd–vo Moskovskogo universiteta, 1979. – 232 s.
31. Slovník jazyka staroslovenskeho. T.36 / [Hlavní redaktorka: Zoe Hauptova]. – Praha, 1983. – 385 s.

Kiritchenko M. I., postgraduate student, Department of Historiography, Source Studies and Archaeology of the Faculty of History, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine, Kharkiv), mkiritchenko@gmail.com

Severians in the undated part of the Primary Chronicle

The article considers the Primary Chronicle as a source on the history of Severians – one of tribal unions of early East Slavs. Also it considers historiography and source analysis of mentions of Severians in the undated part of the chronicle. The author concludes that the biased attitude of the chronicler, scribes' discrepancies and difficulties of interpretation of ancient text by modern researchers do not allow to treat the information of this undated part of the Chronicle as a self-sufficient source of information on the history of severians. Therefore, they require corroboration from other sources. However, the Primary Chronicle remains to be a major source of information on the early history of the Eastern Slavs and Severians in particular.

Keywords: Primary Chronicle, Tale of Bygone Years, Russian chronicles, Severians, the early Middle Ages, East Slavs, east of the middle Dnieper river, Romenskaya culture.

Кириченко М. І., аспірант кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Україна, Харків), mkiritchenko@gmail.com

Сіверяни в недатованій частині Повісті временних літ

Стаття присвячена розгляду Повісті временних літ як джерела з історії східнослов'янського племінного союзу сіверян, а також джерелознавчому і історіографічному аналізу повідомлень про цей племінний союз в недатованій частині зазначеного літопису. Автор прийшов до висновку, що упереджене ставлення літописця, різночитання переписувачів і труднощі інтерпретації давньоруського тексту сучасними дослідниками не дозволяють ставитися до повідомлень недатованої частини Повісті временних літ як до самодостатнього джерела інформації з історії сіверян і тому вони потребують підкріплення з боку інших джерел. Однак, незважаючи на деякі особливості, виявлені дослідниками в Повісті временних літ, ця пам'ятка продовжує залишатися основним письмовим джерелом з ранньої історії східних слов'ян і сіверян зокрема.

Ключові слова: Повесть временных літ, руські літописи, сіверяни, раннє середньовіччя, східні слов'яни, Дніпровське Лівобережжя, роменська культура.

* * *

УДК 347.214.2:[311.3:352.071](477.51–25)«186/192»

Дорошок Н. А.,
кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри українознавства, політології і соціології,
Чернігівський національний педагогічний університет
ім. Т. Г. Шевченка (Україна, Чернігів),
nataliya.doroshok@gmail.com

ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЬКОЇ НЕРУХОМОСТІ ЯК ОДИН ІЗ ПРОВІДНИХ НАПРЯМКІВ ДІЯЛЬНОСТІ СТАТИСТИКІВ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЗЕМСТВА

Розглядається дослідження міського нерухомого майна як один із пріоритетних напрямків у роботі оціночно-статистичного відділення при Чернігівському земстві, адже завдання оціночно-статистичних робіт зводилося до правильного встановлення відношень між прибутковістю і цінністю предметів земського оподаткування. Проаналізовано вироблення і встановлення загальних засад оцінки нерухомого майна, визначення параметрів, що лягали в основу оцінки нерухомості.

Ключові слова: земська статистика, міське нерухоме майно, оцінка, оціночно-статистичні роботи.

Поява земської статистики була зумовлена необхідністю ефективного здійснення земством покладених на нього функцій, зокрема правильної розкладки земських податків, що були джерелом фінансування місцевих осередків самоуправління та вимагала збору оперативної статистичної інформації. Крім того, практична діяльність земства зачіпала сферу місцевих господарсько-культурних справ, і теж потребувала додаткового соціально-економічного аналізу. Активна діяльність земства вимагала конкретної статистики.

Організаційне оформлення земської статистики у Чернігівській губернії відбулося у 1876 році, коли при земстві було створено окреме відділення, котре у зв'язку з політичними обставинами проіснувало два роки. Вдруге земці відновили статистику у 1881 році. Як структурний підрозділ земства, статистичне відділення функціонувало до середини 80-х рр. XIX ст., коли губернське земське зібрання згорнуло його діяльність у зв'язку з виконанням покладених на нього обов'язків. Своєрідним поштовхом до нового етапу у земській статистиці стали законодавчі акти 1893–1899 рр. Як наслідок, при губернському земстві з 1900 р. уже в третій раз, запрацювало оціночно-статистичне бюро – принципово нова організація з конкретними завданнями.

Упродовж свого існування, з 1865 по 1919 роки земство проводило не тільки значні за обсягом, але і найрізноманітніші за змістом дослідження. Принцип оподаткування вимагав широких економічних досліджень для з'ясування рівня прибутковості та факторів, що її визначають. Відтак, статистичні установи при земстві розпочинали власні вишукування.

До проблеми чернігівської земської статистики на рубежі XIX – XX ст. звертались у своїх дослідженнях А. Гапієнко [1] та Л. Мекшун [2], котрі присвятили публікації розгляду загальних питань організації, діяльності і результатів роботи статистичної служби при Чернігівському земстві. Певні аспекти становлення і розвитку земської статистики у зазначений період знайшли відображення у публікаціях автора [3; 4]. Втім, узагальнююча праця, присвячена одному із пріоритетних напрямків і досягнень чернігівських статистиків – робота з опису та оцінки міського нерухомого майна, з урахуванням соціально-економічних особливостей регіону до сьогодні

відсутня. Це зумовлює потребу в окремому науковому дослідженні.

Мета і завдання дослідження – висвітлення діяльності статистичного відділення Чернігівського земства у сфері опису та оцінки міського нерухомого майна губернії.

Одним із кардинальних напрямків у статистичних дослідженнях чернігівського губерньського земства була робота (паралельно із вивченнями землеволодінь і промислових закладів губернії) по опису та оцінках міського нерухомого майна губернії. Оскільки за постановою Чернігівського губерньського земського зібрання від 8 грудня 1883 року було вирішено провести оцінку міст, промислових і фабричних закладів [5, с. III]. При цьому губернське земське зібрання вказало лише на загальні принципи майбутніх досліджень, поклавши всю повноту виконання поставлених завдань на статистичне відділення. За свідченням завідуючого статистичним відділенням П. Червінського, губерньська земська управа звернулася до управ інших губерній із проханням повідомити, що у них вже зроблено з оцінки міст [6, с. 2]. Відповіді на подані запити надійшли із 18 губерньських управ. Розглянувши надісланий матеріал, земці з'ясували, що в 11 губерніях дослідження взагалі не проводилося. У чотирьох губерніях лише приступали до загальної переоцінки міського майна.

Втім, на думку чернігівських статистиків, і в зазначених регіонах бракувало належного стратегічного досвіду. Основна перепона у них зводилася до бажання провести оцінку неодмінно кожного міського майна окремо. Проти такої оцінки вказував і власний досвід чернігівського земства. Як свідчать джерела, ще в 1876 році новостворене статистичне відділення близько місяця займалося описом нерухомого майна Чернігова, а згодом цю роботу продовжило саме місто, однак зібраний матеріал так і залишився без належного опрацювання. У свою чергу, Ніжинське повітове земство провело опис нерухомого майна Ніжина, беручи за основу принцип збирання даних по кожному окремо взятому майну, витративши при цьому лише на експедиції 1700 руб. [6, с. 4].

Відтак, на думку чернігівських статистиків, наведені приклади спонукали до думки, що в основу досліджень з оцінки міст краще за все використати спосіб, який в головних рисах був накреслений кошторисною комісією ще у 1881 році, у проекті щодо влаштування відновленого статистичного відділення. Передбачалося виключити оцінку кожного окремого взятого майна, обмежившись у кожному місті оцінкою по вже відомих нормах декількох майнових категорій. Потому, застосувавши метод порівняння отриманих результатів з даними міських окладних книг, вивести наскільки вся оцінка міста відступала від дійсності. Тобто, якщо оцінивши, наприклад, 10% всіх будинків у місті статистики вирахували б, що їх загальна вартість у два рази перевищує оцінки, виставлені для цих самих будинків у міських книгах, тоді слід лише взяти загальну суму міської оцінки і помножити її на два. Подібний прийом репрезентував суцільну вигоду, так як дозволяв використовування готового матеріалу вже існуючих оцінок, зроблених містом для власних цілей. У такий спосіб, залишалося визначити наскільки усталені оцінки відхилялися від дійсності, тобто від загальних земських норм [6, с. 4–5].

Тому земство вирішило вдатися до єдино вірного, на його думку, засобу – виправлення міських розкладочних

оцінок шляхом визначення цінності та прибутковості кількох одиниць майна у кожному розряді [7, с. 133–134]. Передбачалося все міське майно розділити на розряди, по усталеній міській оцінці (до 500 руб., від 500 до 1000 руб., від 1000 до 5000 руб. і т.д.), причому розряди встановлювалися для кожного населеного пункту відповідно до місцевих умов. У такий спосіб, на статистичне відділення покладалася місія зібрати матеріали для корективи існуючих міських оцінок, тобто оцінюючи декілька одиниць нерухомого майна у кожному розряді, з виведенням опісля відповідних виправлень міських оцінок [7, с. 134]. Підготовка програм досліджень покладалася на статистичне відділення під керівництвом земської управи, причому без контрольного затвердження губернським земським зібранням [8, с. 13].

У даному контексті не можна залишити поза увагою і сам хід робіт по оцінці міст. Перш за все було вирішено провести оцінку двох населених пунктів – Чернігова і Березного, залучивши для цього весь склад статистичного відділення. Це диктувалося потребами виробити одноманітність прийомів подальших досліджень, а також з метою визначити способи спрощення робіт для збереження сил та часу [9, с. 13]. Потому, як необхідні роботи у Чернігові та Березному були закінчені, всі інші міські поселення у губернії розподілилися між окремими групами статистичного відділення, кожна з яких здійснювала дослідження за єдиним планом: проводилися виписки із міської окладної книги, і на основі міських оцінок все нерухоме майно розподілялося на розряди. Останні, як зазначалося, у кожному населеному пункті, відповідно до місцевих умов встановлювалися самостійно; намічалось те майно, котре підлягало опису.

Вивченню підпадало близько 10% майна кожного розряду, у залежності від кількості, що входила у даний розряд. Одночасно статистики вибирали таке майно, де можна було почерпнути відомості відносно його прибутковості (квартирні плати); детальний опис кожного майна вносився у окремий бланк із пунктами запитань; в описовий бланк, окрім детального опису будівель, вносились і площа дворової ділянки, а також район, у якому дана ділянка знаходилася; у всіх міських поселеннях збиралися середні ціни на головні будівельні матеріали; у тих міських поселеннях, де знаходилися страхові агенти, робилися виписки із страхових книг [9, с. 15–18].

Визначався процес збирання матеріалів для оцінки міського нерухомого майна. Як засвідчують джерела, вся операція оцінки міст була проведена упродовж семи місяців 1884 року. Статистики охопили всі 37 міських поселень Чернігівської губернії, з них 15 повітових міст, 4 заштатних, 15 великоруських посадів і 3 містечка. Доцільно вказати, що у зазначеній роботі взяли участь вісім осіб: три з них належали до постійного складу статистичного відділення, земський технік, та чотири особи були тимчасово запрошені. Обробка зібраних даних тривала два з половиною місяці, при чисельному складі статистичного відділення із п'яти осіб. У фінансовому відношенні напрямком діяльності статистиків обійшовся земству в сумі близько 3 тис. руб. [9, с. 18]. Своє практичне втілення виконана статистичним відділенням робота, як і передбачалося, знайшла у новій розкладці. Підготовлений матеріал вийшов у світ окремою публікацією «Оценка городов» [9]. Отже, Чернігівське губернське земство, враховуючи відсутність досвіду

для розкладки губернського збору, своєчасно залучило статистичне відділення до проведення оцінки міського нерухомого майна, яка була здійснена упродовж 1884 р. У подальшому, даний напрямок діяльності статистиків чернігівського земства знайшов втілення вже на початку ХХ ст. при відкритому у черговий раз оціночно-статистичному бюро.

Як відомо, законами від 8 червня 1893 року і 18 січня 1899 року на губернське земство і губернську земську управу покладалося: по-перше – збирання і розробка відомостей, необхідних для встановлення загальних основ оцінки нерухомого майна у повітах губернії; по-друге, складання припущень щодо загальних основ оцінки нерухомого майна для обкладення земськими зборами [10, с. 1; 11, арк. 7]. Завдання оціночно-статистичних робіт зводилося до правильного встановлення відношень між прибутковістю і цінністю предметів земського оподаткування. Відтак, на оціночні установи в однаковій мірі покладалося завдання, як у вивченні цінності, так і прибутковості предметів оподаткування [10, с. 2].

Як свідчать джерела, з 26 лютого 1901 року розпочався опис нерухомого майна Чернігова. Місто було розділене на 11 дільниць, за кількістю статистиків, і описувалося тимчасово запрошеними регістраторами (30 осіб + 41 помічник регістратора), під наглядом статистика по кожній дільниці. Праця регістратора оплачувалася 1 руб. 50 коп. в день, помічника регістратора – 40 коп., що, загалом, по Чернігову становило 1243 руб. 25 коп. На 25 квітня того ж таки року опис м. Чернігова було закінчено. У результаті зібрано інформацію по 1880 володінням, 4218 жилих квартирах, 773 торгівельних закладів, та зареєстровано 123 промислових об'єкти [12, с. 347–348].

Матеріал, який надходив у оціночно-статистичне бюро по опису міста Чернігова, переглядався і передавався рахівникам для обчислення площ садиб та об'єму квартир. З метою усунення недоліків, залишено було при бюро 3 регістратори з місячною платнею 40 руб., і 3 їх помічники, з винагородою в місяць 6 руб. Вони працювали до 10 червня 1901 року, відповідно, земство їх роботу оцінило у 207 руб. У цілому, за загальними підрахунками, цифра основних витрат по опису міста Чернігова, становила 1450 руб. 25 коп., не враховуючи зарплатні штатних службовців [12, с. 348].

На 1 січня 1902 року, окрім Чернігова і Новозибкова, статистики дослідили населені пункти: Новгород-Сіверський, Конотоп, Борзна, Стародуб, Городня, Остер, Козелець, Сураж, Тимош-Перевоз, Млинка, Клімів, Шеломи та Нове-Місто [12, с. 349–350].

20 серпня 1902 року губернська земська управа вирішила розпочати розробку оціночно-статистичного матеріалу, добутого описом міського нерухомого майна, доручивши справу одному із наявних при оціночно-статистичному бюро статистику [13, с. 365]. План програми був складений згідно до вказівок запрошених до наради фахівців із статистики та нівітної практики інших земств [13, с. 365]. Губернська земська управа 27 серпня 1902 року, зробивши декілька незначних доповнень, признала зазначені програми такими, що відповідають вимогам закону 1893 року та місцевим особливостям населених пунктів губернії. Сутність наміченого губернською земською управою плану розробки заключалася: у попередньому вивченні міста в окремих його частинах по характеру будівель, що

переважали (етажність, матеріал стін, даху і фундаменту, розмір і сучасний стан), кількості житлових і торгово-промислових приміщень, якісному розподілу садибних місць (співвідношення між двором, садом, городом, сінокосом тощо), що так або інакше характеризували райони міста, і встановленні типів будинків; у з'ясуванні в межах встановлених районів валової прибутковості будинків кожного типу і тих ознак, котрі на неї помітним чином впливають; до таких принципів губернська земська управа відносила: площу підвалів і висоту приміщення, число квартир і кімнат у будові, розташування споруди у середині двору чи на вулиці, розмір дворового місця тощо; у з'ясуванні чистої прибутковості будинків шляхом встановлення суми всіх статей витрат (ремонт, страхування, очищення двору і труб, утримання двірника тощо) і вичитку з неї валової прибутковості; у в'ясненні цінності і прибутковості земельних угідь у межах міста і встановленні розмірів дворових ділянок у залежності від місцезнаходження володіння у тому або іншому районі поселення; в обчисленні прибутковості торгово-промислових споруджень; в обрахунку вартості будівель і встановленні відношення між вартістю їх і прибутковістю [13, с. 365–366].

Аналіз даних, сам збір матеріалу на місцях з оцінки міських поселень Чернігівської губернії тривав з початку лютого 1901 р. по 15 квітня 1905 р. [14, с. 97]. Було обстежено 37 населених пунктів з орієнтовною цифрою у 60818 володіннь, витративши при цьому коштів у сумі 66150 руб. 28 коп. На одного статистика у місяць припадало спостереження і керівництва по 352 володінням, а один реєстратор описував орієнтовно 87 об'єктів [14, с. 98]. Додаткові роботи і виправлення проводилися у 24 поселеннях по 20251 володінню. Дана необхідність пояснювалася вадами початкової програми оціночного обстеження міст, а ще більше недоліками у керівництві та загальній організації дослідження, що врешті-решт привело до необхідності виправлення і доповнення $\frac{1}{3}$ частини вже зібраного матеріалу, причому, деякі міста було описана заново (Новозибків, Мглин та Сураж). Матеріали, витрати, викликані цією додатковою операцією, склали 40% вартості першочергового опису [14, с. 98]. За підрахунками статистиків, середня вартість опису одного володіння становила 1 р. 52 коп., а по окремих містах цифри коливалися від 3 р. 91 коп. (м. Сураж) до 80 коп. (п. Святськи).

Як свідчать джерела, на 1913 р. був закінчений друк серії збірників по міських поселеннях, що налічувала 25 томів під загальною назвою «Матеріали к оценке недвижимых имуществ Черниговской губернии...», а також завершена більшість робіт відносно оцінки міського нерухомого майна у губернії [15, с. 284]. Уже на початку 1914 р. проект оціночних норм був затверджений у встановлених інстанціях, і згодом, протягом року, складалися і передавалися у належні повітові земські управи кінцеві інвентарно-оціночні описи всього окремого майна по кожному місту [16, с. 264–265]. На цьому, по суті, логічно завершувався цілий цикл робіт оціночно-статистичного бюро при чернігівському земстві по оцінці нерухомого майна, перші паростки якого були розпочаті у 80-х рр. XIX ст.

Як підстави до встановлення оціночних норм, так і способи їх встановлення, а також і сам проект норм детально викладені у спеціальному друкованому

випуску: «Материалы к оценке недвижимых имуществ Черниговской губернии. Часть 1-я. Города. Общие основания к установлению оценочных норм. 1912 г.» [17]. Причому це збірне видання стало не стільки статистичним зводом матеріалів місцевого оціночного вивчення, проведеного оціночно-статистичним бюро по всіх 37 міських поселеннях губернії, скільки остаточним оціночним підсумком.

Висновки. Земська статистика виникла як результат пошуків земством нових надійних джерел інформації. Першочерговим завданням статистичних робіт стали оціночно-економічні дослідження. Від їх результативності багато в чому залежала фінансова самодостатність земства – фундаменту для розгортання повноцінної земської діяльності в різних галузях місцевого господарства. Відтак, одним із вагомих векторів роботи чернігівських земців став опис та оцінка міського нерухомого майна губернії.

Уперше Чернігівське земство заявило про свій намір провести переоцінку нерухомого майна губернії у 1883 р., практично втіливши свій задум у наступному, 1884 р. Надалі, згідно закону від 8 червня 1893 року про оцінку нерухомого майна для обкладення земськими зборами, міські поселення Чернігівської губернії були обстежені протягом 1901–1905 рр., шляхом суцільного опису всього нерухомого майна кожного із 37 міських поселень. Дослідження проводилися за спеціальними програмами. Для вироблення і встановлення загальних засад оцінки нерухомого майна розділялося на класи і розряди; території повітів – на райони і місцевості за відмінністю прибутковості майна. Визначення того, що лягало в основу оцінки, проводилося по даних, добутих місцевими дослідженнями і зібраних експедиційним шляхом. Результати земських статистичних робіт, програми, способи й методи збору статистичного матеріалу публікувалися окремими збірниками. Вони мали не тільки теоретичне, але й, перш за все, практичне значення, адже ними користувалися як земські, так і урядові установи.

Список використаних джерел

1. Гапієнко А. З історії розвитку чернігівської земської статистики / А. Гапієнко // Сіверянський літопис. – 1997. – №1–2. – С.49–63.
2. Мекшун Л. Роль чернігівської земської статистики кінця XIX – початку XX ст. у проведенні облікових досліджень в Чернігівській губернії / Л. Мекшун // Сіверянський літопис. – 2000. – №3. – С.178–180.
3. Дорошок Н. А. Маловідомі сторінки з історії чернігівського земства (кінець 70-х – початок 80-х рр. XIX ст.) / Н. А. Дорошок // Сіверянський літопис. – 2010. – №1. – С.50–53.
4. Дорошок Н. А. Чернігівська земська статистика на зламі XIX – XX століть / Н. А. Дорошок // Сіверянський літопис. – 2011 – №1. – С.86–90.
5. Оценка фабрик и заводов Часть III // Оценка недвижимых имуществ Черниговской губернии. – Чернигов: Земская Типография, 1886. – 249 с.
6. Приложение №14 к журналу 8 декабря. Доклад управы об оценке городов // Журналы Черниговского Губернского Земского Собрания XIX очередной сессии (с 7-го по 24-е декабря 1883 года) // Земский сборник Черниговской губернии. – 1884. – №3. – Приложения. – С.91–98.
7. Приложение №12 к журналу 7–11 декабря. Доклад комиссии по смете губернских расходов // Журналы Черниговского Губернского Земского Собрания XIX очередной сессии (с 7-го по 24-е декабря 1883 года) // Земский сборник Черниговской губернии. – 1884. – №3. – Приложения. – С.132–135.
8. Журналы Черниговского Губернского Земского Собрания XIX очередной сессии (с 7-го по 24-е декабря 1883 года) // Земский

сборник Черниговской губернии. – 1884. – №3. – Приложения. – С.1–592.

9. Оценка городов. Часть II // Оценка недвижимых имуществ Черниговской губернии. – Чернигов: Земская Типография, 1886. – С.1–88.

10. Проект организационного плана оценочно-статистической работы 1899. – 28 с.

11. Дело о проведении оценочно-статистических работ и почвенных исследований в Черниговской губернии, 1912–1915 // Государственный архив Черниговской области. – Ф.140. – Оп.1. – Спр.72.

12. О деятельности оценочно-статистического бюро в 1901 // Отчет Черниговской Губернской Земской Управы за 1901 год. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1902. – С.347–353.

13. О деятельности оценочно-статистического бюро в 1902 г. // Отчет Черниговской губернской земской управы за 1902 год. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1903. – С.358–374.

14. Отчет о деятельности оценочно-статистического бюро в 1905 году // Отчет Черниговской Губернской Земской Управы за 1905 год. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1906. – С.97–117.

15. О ходе оценочно-статистических работ в 1913 году // Отчет Черниговской Губернской Земской Управы за 1913 год. – Чернигов: Типография Губернского земства. – С.278–291.

16. О ходе оценочно-статистических работ в 1914 году // Отчет Черниговской Губернской Земской Управы за 1914 год. – Чернигов: Типография Губернского земства. – С.257–271.

17. Материалы к оценке недвижимых имуществ Черниговской губернии. Часть 1-я. Города. Погубернский свод данных о доходности. Общие основания к установлению оценочных норм. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1912. – 224 с.

References

1. Gapijenko A. Z istorii' rozvytku chernigivs'koi' zems'koi' statystyky / A. Gapijenko // Siverjans'kyj litopys. – 1997. – №1–2. – С.49–63.

2. Mekshun L. Rol' chernigivs'koi' zems'koi' statystyky kinceja XIX – pochatku XX st. u provedenni oblikovyh doslidzhen' v Chernigivs'kij gubernii' / L. Mekshun // Siverjans'kyj litopys. – 2000. – №3. – С.178–180.

3. Doroshok N. A. Malovidomi storinky z istorii' chernigivs'kogo zemstva (kinec' 70-h – pochatok 80-h rr. XIX st.) / N. A. Doroshok // Siverjans'kyj litopys. – 2010. – №1. – С.50–53.

4. Doroshok N. A. Chernigivs'ka zems'ka statystyka na zlami XIX – XX stolit' / N. A. Doroshok // Siverjans'kyj litopys. – 2011 – №1. – С.86–90.

5. Ocenka fabrik i zavodov Chast' III // Ocenka nedvizhimyh imushhestv Chernigovskoj gubernii. – Chernigov: Zemskaja Tipografija, 1886. – 249 s.

6. Prilozhenie №14 k zhurnalu 8 dekabrya. Doklad upravy ob ocenke gorodov // Zhurnaly Chernigovskogo Gubernskogo Zemskogo Sobranija XIX ocherednoj sessii (s 7-go po 24-e dekabrya 1883 goda) // Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii. – 1884. – №3. – Prilozhenija. – С.91–98.

7. Prilozhenie №12 k zhurnalu 7–11 dekabrya. Doklad komissii po smete gubernskih rashodov // Zhurnaly Chernigovskogo Gubernskogo Zemskogo Sobranija XIX ocherednoj sessii (s 7-go po 24-e dekabrya 1883 goda) // Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii. – 1884. – №3. – Prilozhenija. – С.132–135.

8. Zhurnaly Chernigovskogo Gubernskago Zemskago Sobranija XIX ocherednoj sessii (s 7-go po 24-e dekabrya 1883 goda) // Zemskij sbornik Chernigovskoj gubernii. – 1884. – №3. – Prilozhenija. – С.1–592.

9. Ocenka gorodov. Chast' II // Ocenka nedvizhimyh imushhestv Chernigovskoj gubernii. – Chernigov: Zemskaja Tipografija, 1886. – С.1–88.

10. Projekt organizacionnogo plana ocenочно-statisticheskoy raboty 1899. – 28 s.

11. Delo o provedenii ocenочно-statisticheskikh rabot i pochvennyh issledovanij v Chernigovskoj gubernii, 1912–1915 // Derzhavnyj arhiv Chernigivs'koi' oblasti. – Ф.140. – Оп.1. – Спр.72.

12. O dejatel'nosti ocenочно-statisticheskogo bjuro v 1901 // Otchet Chernigovskoj Gubernskoj Zemskoj Upravy za 1901 god. – Chernigov: Tipografija Gubernskogo zemstva, 1902. – С.347–353.

13. O dejatel'nosti ocenочно-statisticheskogo bjuro v 1902 g. // Otchet Chernigovskoj gubernskoj zemskoj upravly za 1902 god. – Chernigov: Tipografija Gubernskogo Zemstva, 1903. – С.358–374.

14. Otchet o dejatel'nosti ocenочно-statisticheskogo bjuro v 1905 godu // Otchet Chernigovskoj Gubernskoj Zemskoj Upravy za 1905 god. – Chernigov: Tipografija Gubernskogo zemstva, 1906. – С.97–117.

15. O hode ocenочно-statisticheskikh rabot v 1913 godu // Otchet Chernigovskoj Gubernskoj Zemskoj Upravy za 1913 god. – Chernigov: Tipografija Gubernskogo Zemstva. – С.278–291.

16. O hode ocenочно-statisticheskikh rabot v 1914 godu // Otchet Chernigovskoj Gubernskoj Zemskoj Upravy za 1914 god. – Chernigov: Tipografija Gubernskogo Zemstva. – С.257–271.

17. Materialy k ocenke nedvizhimyh imushhestv Chernigovskoj gubernii. Chast' 1-ja. Goroda. Pogubernskij svod dannyh o dohodnosti. Obshhie osnovaniya k ustanovleniju ocenочnyh norm. – Chernigov: Tipografija Gubernskogo Zemstva, 1912. – 224 s.

Doroshok N. A., PhD, the senior lecturer of the chair of Ukrainian studies, political science and sociology Chernihiv national pedagogical University named after T. G. Shevchenko (Ukraine, Chernihiv), nataliya.doroshok@gmail.com

The study of urban real estate as one of the leading activities of Chernigov Zemstvo statisticians

The research of city real estate as one of priority spheres of valuation and statistics department work of Chernihiv Zemstvo is highlighted in the article. The task of valuation and statistical works is to determine the correlation between profitability and value of taxable land units. Development and determination of main principles of real estate valuation, as well as standards determination which capital facilities valuation was based on, were analysed.

Keywords: zemstvo statistics, city real estate, valuation, valuation and statistical works.

Дорошок Н. А., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры украиноведства, политологии и социологии, Черниговский национальный педагогический университет им. Т. Г. Шевченко (Украина, Чернигов), nataliya.doroshok@gmail.com

Исследование городского недвижимого имущества как одно из ведущих направлений деятельности статистиков Черниговского земства

Рассматривается исследование городского недвижимого имущества как одно из приоритетных направлений в работе оценочно-статистического отделения при Черниговском земстве, поскольку задачи оценочно-статистических работ сводились к правильному установлению отношений между доходностью и ценностью предметов земского обложения. Проанализирована выработка и установление общин основ оценки недвижимого имущества, определены параметры, которые были положены в основу оценки недвижимости.

Ключевые слова: земская статистика, городское недвижимое имущество, оценка, оценочно-статистические работы.

* * *

УДК 94(477)«XIX»

Литвин Н. М., кандидат історичних наук, доцент кафедри філософських і соціальних наук, Київський національний торговельно-економічний університет (Україна, Київ), bauschlomba@gmail.com

МАСОНСТВО УКРАЇНИ ТА НАЦІОНАЛЬНІ РУХИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Розкрито взаємозв'язок масонського руху з декабристським та польським визвольним рухом ХІХ ст., а також діяльність масонських організацій.

Ключові слова: масони, масонські організації, декабристи, тасмія товариства.

Про масонів чули майже всі, але жодна людина не може точно відповісти на питання, хто ж такі масони і коли вони з'явилися як історичне явище. Складність вивчення історії масонства в Україні обумовлюється тим, що Україна протягом багатьох сторіч була плацдармом суперечок між декількома країнами, які врешті розподілили її територію. На Україні збереглося ще менше матеріалів, ніж в Росії, з приводу діяльності масонських лож. Може, саме тому не написано, на жаль, жодної великої роботи, яка охоплювала б всі стадії розвитку масонства в Україні: його походження, розповсюдження, розквіт і занепад, а також показувала сучасний розвиток масонських організацій в Україні.

Масонство в Україні слід бачити не як українське. Цього терміну не можна вживати забудь-яких обставин. Масонство в Україні, яке в дійсності було в XVIII – першій чверті XIX сторіччя слід називати масонством російським і польським. Саме тому, в статті більше уваги приділено розвитку польського і особливо російського масонства.

Бібліографія, як і документальні матеріали, присвячена проблемі історії масонства в Україні дуже обмежена. І майже зовсім нічого не було сказано про причини появи масонства саме в Україні. Важливою роботою, в якій автор узагальнює накопичені знання історії масонства вже на період початку XX ст., – це стаття Єфремова С. «Масонство на Україні», яка вийшла в журналі «Наше минуле» в №3 за 1918 рік. В ній ще досить слабо визначені причини появи масонства, його коріння, але переоцінити значення виходу такої статті ще в 1918 році не можна, – їй належить палма першості на шляху вивчення даної проблеми. В період 40–70 років XX ст. на тему масонства в Україні та взагалі в Росії було покладено табу. Більшість істориків приділяло увагу декабристському руху, як провідному руху в суспільно-політичному житті країни. Достатньо згадати такого видатного українського історика як М. Лисенко, який в своїх роботах висвітлював проблеми суспільно-політичного руху в першій половині XIX ст. Серед його робіт є цікавою стаття «До питання про Малоросійське товариство», в якій автор висловлює думки з приводу існування малоросійського товариства, про яке згадується в статті.

Тільки в 80-х роках XX ст. з'являються роботи дійсно присвячені історії масонських організацій. Першим з російських істориків цю тему почав вивчати А. І. Серков, який в 1997 році видав монографію «История русского масонства 1845–1945». Серков А. неодноразово приїздив до Києва, де виступав на багатьох науково-практичних конференціях зі своїми дослідженнями з приводу взаємозв'язку масонського та декабристського рухів. Проте, слід зазначити, що українська історична наука поки що приділяє недостатньо уваги історіографії масонства. Даній проблемі присвячена лише монографія О. О. Крижановської.

Метою статті є спроба систематизувати існуючі дані про існування та діяльність масонських лож на території України XIX ст.

Як і в попередні часи, українські землі в першій половині XIX ст. продовжували бути вогнищем соціального неспокою і політичних опозиційних рухів. Тут діяли таємні організації, поширювалися віддруковані за їх межами антиурядові брошури, ходила місцева нелегальна література. Після наполеонівської кампанії імператор Олександр I змінив ліберальні погляди початку свого правління, ставши прихильником боротьби з будь-якою вільною думкою. Особливо поширення нових західних інтелектуальних та політичних ідей створювало сприятливий ґрунт для виникнення в Україні таємних політичних товариств. На думку Олександра Доніка: «Перші такі організації на українських землях набули форми модних на той час масонських лож, члени яких сповідували ідеї гармонізації суспільства («розумного суспільства») через удосконалення людини. Запозичені із Заходу масонські ложі заповнили суспільну нішу, яку мали займати громадські, політичні і релігійні об'єднання. Ці таємні товариства стали своєрідною відповіддю української еліти на виклик часу: в них об'єднувалися

ті, хто жадав вирватися із задухи жандармсько-бюрократичного режиму, змінити звичний стан речей» [1, с. 119].

На початку XIX століття в Україні виникають дві досить великі ложі – харківська й полтавська. У харківській домінували ідеали Сковороди, тут заправляв його учень, ректор і засновник університету Василь Каразін. Учасники ложі видавали альманахи, пізніше перейшли до вивчення етнографічного матеріалу, окремі (Квітка–Основ'яненко і Гулак–Артемівський) намагалися писати твори українською мовою. Гулак–Артемівський, будучи Великим Майстром харківської ложі, створив проект ідеальної Конституції, проте заповідав покласти його в могилу разом зі своїм тілом – мовляв, коли людство, нарешті, досягне розуміння високих ідеалів масонства, тоді Конституцію можна буде витягти й використовувати для блага суспільства [2, с. 4]. Полтавська ложа пов'язана, передусім, із діяльністю письменника Івана Котляревського, автора «Енеїди» й «Наталки Полтавки». Обидві ложі діяли у правовому полі Російської імперії, не готуючи радикальних дій.

Після війни 1812–1814 років спостерігається зрощення руху незадоволених дворян, які хочуть змін у державі разом з масонським рухом. Рилєєв, Пестель, брати Муравйови–Апостоли та брати Бестужеви були масонами. Одна з лож утворилася у Кам'янці на Черкащині. Ще одна – в Умані, у маєтку графа Волконського. До речі, Уманська ложа, маловідома й маловивчена, була російсько-українсько-польською, і її заснування припало на 90-ті роки XVIII століття. Її діяльність була нерозривно пов'язана з ім'ям графа Потоцького, засновника знаменитого парку «Софіївка». Відповідно й парк «Софіївка», побудований Потоцьким і його синами, насичений масонською символікою й ідеями Великої Польщі. Після смерті Потоцького ложа не втратила свого антиімперського характеру і стала одним із центрів формування декабристського руху [2, с. 4].

Зв'язок масонства з декабристським рухом є чи найбільш вивченою сторінкою в історії російського масонства. Це пояснюється не тільки великим взаємовпливом декабризму з масонством, але й небувалим розвитком декабристознавства в радянській історіографії із-за класових мотивів. Завдяки конспірації, масонські ложі були передвісниками таємних антиурядових організацій. Декабристський рух виник набагато пізніше, ніж масонські організації. Як зазначає О. О. Крижановська: «Причини виникнення масонства та зародження декабристського руху перегукуються між собою, хоч мета і направленість їх діяльності відрізняються корінним чином» [3, с. 71].

Після Вітчизняної війни 1812 року багато з дворян-офіцерів потрапили завдяки закордонним походам до Європи. Дворяни осмислювали бачене не поодинокі, а в довгих вечірніх розмовах між собою. Західна Європа на той час мала великий досвід існування таємних організацій. Це були не тільки масонські ложі, але й багато політичних організацій, які брали участь в Французькій Великій буржуазній революції, організації, що боролися за об'єднання Італії, Франції тощо. Але всі ці політичні організації в 1813–1815 році перебували в занепаді, бо їх було майже знищено в епоху правління Наполеона.

Масонські ложі в Російській імперії стали першими політичними клубами, де обговорювалися проблеми

суспільного життя. Всі, хто замислювався над політичними питаннями, раніше чи пізніше, опинилися в масонських ложах, де разом з собі подібними могли будувати плани подальшого розвитку країни.

Майбутніх декабристів в масонстві приваблювали також і гасла братерства, єдності, все християнського об'єднання, рівності, тощо. Крім того, масонство перебувало під офіційною забороною з боку уряду, тобто, в якомусь плані було антиурядовою організацією. Саме з вищезазначених причин масонський етап пройшли майже всі декабристи, особливо ті, хто походив із шляхетних російських та польських родин. Так, наприклад, С. Г. Волконський, активний член Південного Товариства декабристів, ще в 1811 році став членом ложі «Об'єднаних друзів», а з 1816 року став першим наглядачем Ложі «Трьох добродетелів». С. Муравйов–Апостол, страчений за керування повстанням Чернігівського полку, лідер Південного товариства, був обрядональником Ложі «Трьох добродетелів» до 22 грудня 1818 року. Три ступеня в Ложі «Об'єднаних друзів» до 1820 року пройшов і М. Муравйов–Апостол. Павло Пестель, один із лідерів Південного Товариства, страчений урядом, пройшов також три ступеня масонства з 6 лютого 1817 року по 1820 рік [4, с. 285].

Ще одна декабристська організація, яка діяла саме на Україні, мала дуже багато спільного з масонством. Це Товариство Об'єднаних Слов'ян, лідерами якого були брати Борисови. Засновниками Товариства були брати Борисови, Андрій та Петро, і Юліан Люблінський. І Борисови, і Люблінський ще до зустрічі пройшли деяку школу участі в таємних організаціях. В травні 1818 року Петро Борисов утворив в містечку Решетилівка на Полтавщині така звану «Піфагорову секту», що була дуже схожа за своєю структурою та діяльністю на масонську ложу. Гаслом цієї організації була красива фраза «Слава, любов та дружба». Незабаром Товариство одержало назву «Друзів природи». Мета Товариства наближалася до масонських гасел: «усовершенствование нравственности и очищение религии от предрассудков» [3, с. 28].

У березні 1819 року в Києві було утворено масонську ложу «Об'єднаних Слов'ян». Ложа належала до системи Польського Великого Сходу. Майстром ложі був депутат Головного Суду Харлинський. В ложі були поляки, росіяни, українці. В 1821 році ложа налічувала понад 70 членів. В тому ж 1821 році в ложу вступив Василь Лукич Лукашевич, до того активний діяч полтавської масонської ложі «Любові до істини». Незабаром В. Лукашевич став майстром ложі, хоч і був незадоволений, що київська ложа складається «майже з самих ляхів» [5, с. 3]. Після заборони всіх таємних товариств в 1822 році деякі члени на чолі з Лукашевичем продовжували збиратися.

Товариство «Об'єднаних Слов'ян» продовжувало працювати після заборони масонських лож, але не виключно, що зв'язки з ложею «Об'єднаних Слов'ян» воно мало. Можливо, Борисови під час масонського періоду своєї діяльності були обізнані в діяльності київської ложі. Якщо ложа «Об'єднаних Слов'ян» базувалася на засадах всевітнього масонського братерства, насамперед, всеслов'янського, то Товариство було утворенням суто політичним. В мету організації входили вимоги Конституції та законів. Членами Товариства «Об'єднаних Слов'ян» були мало владні молодші офіцери, котрі жили не набагато краще своїх підлеглих солдат [3, с. 96].

Специфіку Товариства «Об'єднаних Слов'ян» відображає Катехізіс, чи «Правила Об'єднаних Слов'ян», в яких проголошувалося утворення нової держави, побудованої на демократичних засадах Всеслов'янського союзу. Тут ми зустрічаємося з тією ж ідеєю всеслов'янської єдності, що і в раніш існуючих масонських ложах. Виховані на принципах діяльності масонства, Борисови не змогли уникнути розробки символів, схожих як дві краплини води на масонські: це спеціальна ознака товариства, що відображала його політичну програму. Одиниця в проміннях сонця – це єдність слов'янських народів, вісім боків восьмикутника – вісім держав, що входять до складу слов'янської федерації, чотири якорі – чотири моря, що омивають територію федерації. Всі вступаючи в Товариство повинні були промовити клятву, подібну клятвам карбонаріїв (каменярів). В цій клятві члени присягали на взаємну любов та вірність. Утворене в 1823 році Товариство «Об'єднаних Слов'ян» проіснувало недовго. В вересні 1825 року воно об'єдналося з Південним товариством декабристів саме на засадах єдності політичних заходів.

Слід зазначити і про національну проблему в вирішенні Товариства. Як писав С. Єфремов, в останні роки існування (до 1822 року) масонські ложі почали набувати національних рис. Одним із прикладів може служити утворення Малоросійського Таємного Товариства. На слідстві Петро Борисов стверджував, що він про таємне товариство Лукашевича «нічого, ні від кого, ніколи не чув і зовсім не знає» [5, с. 4]. Але все ж таки, певну національну забарвленість програма Товариства «Об'єднаних Слов'ян», мала. Як і масонські організації, Товариство намагалося встановити стосунки з польським патріотичним товариством. На думку Єфремова: «На Україну масонство заходило або через Великоросію, або через Польщу, – отже, ще раз пересаджені його форми, окрім первісної основи, зберігали ще й сліди пізнішої осаді, які ще не встигли були розпуститись у місцевих обставинах та за слухачів і прихильників. Масонство на Україні почало було набувати трохі національних рис хіба аж останніми часами свого тут існування» [6, с. 1].

Отже, на прикладі Товариства «Об'єднаних Слов'ян» можна спостерігати, як суспільно–політична свідомість російського та національного українського дворянства переходила з масонського періоду розвитку до суто політичних висновків та вимог. На протиположності Росії Україна була країною не тільки багатонаціональною, а ще й провінціальною, де панівна верхівка пишалася своїм іноземним походженням, будь–то німецьким, польським чи російським. Через багато національність панівного класу в Україні, який формувався різноманітними шляхами (злиття малоросійської старшини з російським дворянством, приєднання польських і українських земель після розподілів Польщі тощо), масонські ложі на Україні, як ніде, були насиченіми прізвищами дворян з будь–яких країн світу. Наприклад, серед членів Одеської ложі «Евксинського понту» (біля 80 членів) більшість – французи (біля – 50), кілька італійських прізвищ, кілька – німецьких, тільки 3–4 польських. Росіяни ж були в основному теж почесними членами [3, с. 90]. Отже, більшість членів масонських лож в Україні – це іноземці (росіяни, поляки, німці, французи, італійці). Освічена свідомо частина населення України, що була рушійною силою суспільного руху в XVIII – першій чверті XIX ст. –

поміщики, чиновники, – були в основному іноземного походження. Тільки на Лівобережжі переважали українські поміщики. В Південній Україні більшість поміщиків була російського походження, на Правобережжі – польського.

Цікавий факт, що в масонських ложах, які проголошували всевітнє братерство, почали виникати і національні риси. Це було пов'язано з тим, що для багатьох дворян масонська організація стала місцем, де збиралися люди, небайдужі до суспільно–політичних питань. Польські дворяни, наприклад, шукали в масонстві осередок для відновлення Великої Польщі «від моря до моря». Ще в 1784 році на території України була заснована масонська ложа «Великий Польський Схід», що проіснувала 10 років, а потім відродилась знову в 1814 році. В 1819 році з'явилась ложа «Національне масонство» під керівництвом Валеріана Лукасинського. В 1821 році було засновано польське патріотичне товариство, в якому поруч з панславистськими гаслами з'явилась також ідея відродження Польщі. Ця остання ідея була розповсюджена та поширена Товариством справжніх поляків, заснованому в 1822 році.

Цікавим залишається питання щодо існування так званого Малоросійського таємного товариства. Царський уряд дізнався про існування цього товариства з слідчих свідощів П. Пестеля. В планах Малоросійського таємного товариства було відокремлення України від Росії і приєднання її до Польщі. Керівником легендарного Товариства був Василь Лукашевич, переяславський повітовий маршал. В. Лукашевич був людиною освіченою, одного часу він займав посаду перекладача колегії закордонних справ в Петербурзі. В. Лукашевич вважається ймовірним автором відомої «Історії русів», яка друкувалася під авторством Григорія Кониського. Майбутній керівник малоросійського таємного Товариства пройшов шляхом члена двох масонських лож: «Любові до істини» в Полтаві та «Об'єднаних слов'ян» в Києві, був він також членом декабристського Товариства Союз благоденства [7, с. 69].

До Малоросійського таємного Товариства також входили Семен Кочубей, Володимир Тарновський, брати Олексіїв. Як ми бачимо, в національному відношенні Товариство було таке ж складне, як і всі ложі в Україні. Український дослідник історії декабристського та суспільного рухів в Україні М. Лисенко вважає, що програма Товариства була менш радикальною, ніж стверджував П. Пестель в своєму визнанні. Історик стверджує, що Малоросійське таємне товариство дійсно існувало, але через нечіткість програмних вимог, нерішучість його організатора та керівника В. Лукашевича так і не вийшло із стадії формування, не виробило якихось конкретних форм діяльності [7, с. 68]. Це була більш громадсько–політична організація. Вона прагнула піднести освітній, культурний і політичний рівні народу, об'єднати його навколо ідеї скасування кріпацтва, обмеження влади царського самодержавства. І головне, товариство ставило за мету будь–що домогтися державної незалежності України. Це зафіксував «Катехізіс автономіста», укладений В. Лукашевичем. Щоб утвердити ідею державності у свідомості народу, члени товариства поширювали знання про славне козацьке минуле, про державницькі традиції українського народу та інше. Але, в 1826 році всіх членів малоросійського таємного Товариства було заарештовано. Під час слідства В. Лукашевич заперечив існування

Товариства, але це не звільнило його від покарання збоку влади: після ув'язнення в Петропавлівській фортеці Лукашевича відправили до кінця життя в його власний маєток в Бориспіль. Але всіх інших членів Товариства було звільнено за недостатністю доказів [3, с. 120].

Взагалі, у програмних документах декабристів не йшлося про можливість вирішення українських питань. Наприклад, Товариство «Об'єднаних слов'ян» своїм завданням вважало визволення всіх слов'янських народів від самодержавства, нещадного економічного гноблення та об'єднання їх у рівноправний федеративний союз від Адріатичного і Чорного до Балтійського та Білого морів. У межах цього союзу керівники товариства планували об'єднати «Сербію, Далмацію, Трансильванію й Угорщину, Богемію й Моравію, Волощину й Молдову, Польщу й Росію». Отже, про долю України, на землях якої перебувало російське офіцерство, у програмних документах Товариства «Об'єднаних слов'ян» навіть не згадувалося. Так само до української теми ставився й керівник Південного товариства П. Пестель. Складена ним «Руська правда» визнавала рівні права за всіма народами Російської імперії. Разом із тим наголошувалося, що майбутня Російська республіка має бути централізованою державою [8, с. 114].

Павло Пестель визнавав право на самовизначення лише за польським народом. Усі інші неросійські племена й народи, у тому числі й українці, мали становити один народ – російський. Інтереси українців були настільки байдужі, що він не брав їх до уваги навіть розробляючи новий адміністративний поділ Росії на 10 областей. Українські терени пропонувалося без урахування національного складу мешканців розділити на три області: Українську, Чорноморську і Вершину. Водночас із проголошенням вірності республіканським і демократичним ідеалам, П. Пестель стояв на позиціях зросійщення всіх народів імперії за схемою: «Єдина територія, єдина держава, єдина мова, єдині закони» [8, с. 118].

Отже, декабристський рух був загальноросійським, який охопив Україну як імперську провінцію, у якій дислокувалися значні військові сили. Навіть походячи з українських родин, живучи чи служачи в Україні, декабристи не бачили й не планували вирішення жодного українського питання.

Висновки. Масонство в Україні XIX ст. не набуло традиційних національних рис, оскільки на той час в Україні гостріше стояли соціальні проблеми, і їх насамперед треба було вирішувати. Дворяни, серед яких українців за походження було дуже мало, прагнули більше до слов'янського єднання в федерацію. Занепад національної ідеї в період, що ми розглядаємо, пов'язаний з тим, що в другій половині XVIII сторіччя російський уряд почав справжній наступ на українські культуру та ментальність. Це виражалось в насадженні російської культури, призначення на всі більш–менш провідні посади російських дворян, подальшому закріпченні селян.

Однак, не зважаючи на «залицання» російського уряду до української верхівки, деякі дворяни прагнули до збереження хоча б деякої автономності України. Звичайно, що ідея незалежності була поширена в колишніх козацьких колах. Представники цих кіл були членами багатьох масонських лож, а згодом і членами Малоросійського Таємного Товариства. Масонами були Капністи,

Кочубей, Кулябки, Лукашевичі, Родзянки, Скоропадські, Тарновські, Сулими, Хоменки. Отже, масонство для українського дворянства стало тільки першою сходинкою в розвитку його національної свідомості, першим кроком до визначення місця українського народу серед інших європейських народів. Масонські ложі не мали конкретних програм щодо майбутнього українського суспільства, у їхніх політичних програмах, не було яскраво вираженого антиурядового змісту. Усі вони діяли в рамках пишномовного масонського гасла про об'єднання всіх народів світу.

Список використаних джерел

1. Донік О. М. Україна у складі двох імперій (остання чверть XVIII – перша половина XIX ст.) / О. М. Донік. – К., 2011. – 248 с.
2. Бондаренко К. До питання про масонську змову в українській політиці // Українська правда. – 9 червня 2015. – С.1–5.
3. Крижановська О. О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII – на початку XX ст.) / О. О. Крижановська. – К., 1998. – 134 с.
4. Серков А. И. История русского масонства 1845–1945 / А. И. Серков. – М., 1997. – 400 с.
5. Сфренов С. Масонство на Україні // Вибране: статті, наукові розвідки. монографії. – К., 2002. – 694 с.
6. <http://www.ji.lviv.ua/n54texts/jefremov1.htm>
7. Лисенко М. М. До питання про Малоросійське товариство // УІЖ. – 1967. – №4. – С.66–75.
8. Ходоровський М. Масонство і Україна (за матеріалами діяльності вільних мулярів XVIII – XIX ст.): історико-архівні нариси / М. Ходоровський. – К., 2004. – 139 с.

References

1. Donik O. M. Ukrain'a u skladi dvoh imperij (ostannja chvert' XVIII – persha polovyna XIX st.) / O. M. Donik. – K., 2011. – 248 s.
2. Bondarenko K. Do pytannja pro masons'ku zmovu v ukrai'ns'kij polityci // Ukrai'ns'ka pravda. – 9 chervnja 2015. – S.1–5.
3. Kryzhanovs'ka O. O. Tajemni organizacii' v gromads'ko-politychnomu zhytti Ukrai'ny (masons'kyj ruh u XVIII – na pochatku XX st.) / O. O. Kryzhanovs'ka. – K., 1998. – 134 s.
4. Serkov A. I. Istorijsa russkogo masonstva 1845–1945 / A. I. Serkov. – M., 1997. – 400 s.
5. Jefremov S. Masonstvo na Ukrai'ni // Vybrane: statti, naukovy rozvidky. monografii'. – K., 2002. – 694 s.
6. <http://www.ji.lviv.ua/n54texts/jefremov1.htm>
7. Lysenko M. M. Do pytannja pro Malorosijs's'ke tovarystvo // UIZh. – 1967. – №4. – S.66–75.
8. Hodorovs'kyj M. Masonstvo i Ukrai'na (za materialamy dijial'nosti vil'nyh muljariv XVIII – XIX st.): istoryko-arhivni narisy / M. Hodorovs'kyj. – K., 2004. – 139 s.

Lytvyn N. N., Ph.D. in History, docent of Department of Philosophy and Social Sciences Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine, Kyiv), bauschlomba@gmail.com

Freemasonry in Ukraine and the national movements in the first part of XIX century

Disclosed masons relationship with decabrist movement and polish movements of the XIX century, also activities masons organizations.

Keywords: Freemasons, the Masonic organizations, decabrists, secret community.

Литвин Н. Н., кандидат исторических наук, доцент кафедры философских и социальных наук, Киевский национальный торгово-экономический университет (Украина, Киев), bauschlomba@gmail.com

Масонство в Украине и национальные движения в первой половине XIX ст.

Раскрыты взаимосвязи масонского движения с декабристскими и польскими движениями XIX ст., а также деятельность масонских организаций.

Ключевые слова: масоны, масонские организации, декабристы, тайные сообщества.

УДК 94:[336.74:316.343:63–051–058.12(477.74)«19»

Михайлов О. І.,
аспірант кафедри всесвітньої історії,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет
(Україна, Ізмаїл), ilon4ik007@meta.ua

Відкриття Акерманської земської каси дрібного кредиту

Зроблено спробу розкрити головні положення відкриття Акерманської каси дрібного кредиту. Стаття висвітлює фінансову та кредитну діяльність дворян Акерману та Бессарабської губернії у вирішенні цього питання. Значна увага приділяється регламентним положенням самої установи, які впроваджувалися дворянською верствою. Встановлено, що аристократи були ініціаторами заснування земської каси в Акерманському повіті. Проаналізовано питання державної підтримки в діяльності таких установ. Розглянуті аспекти їх звітності та фінансового обліку.

Метою статті є дослідження відкриття та функціонування Акерманської каси. Робота побудована на універсальних принципах історичного процесу: історизму, системності, науковості, об'єктивності. Принцип історизму став основою хронологічного огляду проблеми. Для вирішення поставлених у статті завдань були використані такі наукові методи: проблемно-хронологічний, системний, порівняльно-історичний та метод критичного аналізу. Проблемно-хронологічний метод дозволив визначити основні питання діяльності приватних і державних кредитних закладів, розглянути їх розвиток. Системний метод сприяв дослідженню діяльності кредитно-банківських закладів в єдності всіх основних складників, дозволив встановити взаємозалежність організаційних, економічних, соціальних та особистих чинників діяльності цих кредитних установ.

Отримані результати дослідження продемонстрували бажання дворянської верхівки Акерману побудувати міцну кредитну систему в регіоні. Каса дрібного кредиту стала центральною в системі повітового дрібного кредиту. Каса субсидувала діяльність дрібних кредитних установ та розв'язувала широке коло питань пов'язаних з ефективною адміністративною діяльністю.

Ключові слова: дворянство, Акерман, позика, каса дрібного кредиту, Бессарабська губернія.

Початок XX ст. в Російській імперії характеризувався значними економічними та суспільними трансформаціями, які мали своє місце і в Бессарабії. Кризові економічні потрясіння лягли важким тягарем на долю селянства, змінили цінову політику імперії, викликали дорожнечу, продовольчий дефіцит, спричинило банкрутство підприємств, банків та звичайних господарств. Ці явища вимагали вдосконалення кредитної системи, яка б ефективно вирішувала фінансові проблеми населення.

Саме початок нового століття став переломним етапом у імперській кредитній системі, характеризувався зрощенням фінансового та промислового капіталів. На найвищому законодавчому рівні було видано ряд указів та постанов, які регулювали банківську систему. Вершиною такої продуктивної нормотворчої діяльності став «Закон про кредит для міст та земств» 1912 року. Результатом оновленої державної фінансової політики стала поява нових установ дрібного кредиту, які фінансувалися державою або утворювалися на кошти окремих губерній та земств. До установ такого типу належали земські каси дрібного кредиту.

За думкою урядової влади, ці установи мали не лише допомагати населенню, але й забезпечувати порядок та координування діяльності всіх установ дрібного кредиту і невеликих сільськогосподарських та ремісничих співтовариств. Саме дворянство клопотало про поширення таких установ в губерніях та працювало над їх статутами. Участь дворянства Бессарабської губернії у відкритті кредитних установ регіону, допомагає нам сьогодні сформулювати головні аспекти необхідного та доступного для населення кредиту.

Сучасні дослідники значну увагу приділяли розгляду історії Бессарабії та її окремих станів, надавали

інформацію про розвиток фінансово-кредитної системи в комплексі з іншими територіями та питаннями дослідження. Загальновідомі праці таких дослідників як І. Ф. Гиндин [3], Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран [4], А. В. Толкушкін [6], Л. Ф. Циганенко [8], Д. Е. Шемяков [9] та ін. Однак, ще не розроблена єдина комплексна праця про участь дворянства в становленні фінансово-кредитної системи в Бессарабській губернії.

Мета статті полягає в дослідженні основних фактів відкриття Акерманської земської каси, в розкритті головних напрямів її діяльності, зобразити вклад дворянства в досягненні цієї справи.

Матеріали тогочасних періодичних видань, річних звітних документів, адрес-календарів – наочно нам демонструють, що вже у 1911 р. така каса діяла в Кишинівському повіті. У 1914 р. аналогічна установа працювала в Оргеєвському повіті, велася активна робота по відкриттю такої каси Ізмаїльською управою. Проте, чи не найпершою в губернії була створена Акерманська земська каса дрібного кредиту [1, с. 249]. Саме на дільності останньої ми хотіли б зосередити більше уваги.

Перші спроби відкрити Акерманську касу були зроблені ще у 1905 р. На черговій сесії зазначеного року керівники місцевої управи надали спеціальну доповідь представникам повітових земських зборів, в якій клопоталося про відкриття Акерманської повітової земської каси дрібного кредиту. Головою земської управи був надвірний радник Д. П. Мічу-Николаєвич [2, с. 130]. Відкриття планувалося робити за проектом державного уставу після наради про потреби сільського господарства. І дійсно, саме з проблем простого населення була розпочата доповідь Акерманської управи на сесії 1905 р., що говорить про важливість такої каси в забезпеченні краю доступним кредитом: «Покращення економічного побуту сільського населення знаходиться, поза сумнівом, у тісному зв'язку із наданням землевласнику можливості користуватися дрібним кредитом для вдосконалення свого господарства. Повітова земська управа, йдучи назустріч цій давно назрілій потребі в дрібному кредиті для сільських господарів, ремісників і промисловців, просить земські збори дозволити їй відкрити Акерманську земську касу дрібного кредиту» [3, арк. 134]. Насправді неможливо переоцінити значення появи більш регламентованого та соціально направленого кредиту для простого населення Бессарабії. Селянин був змушений продавати свій хліб за вкрай заниженими цінами, що не сприяло покращенню його фінансового становища. До того ж в краї існувала велика кількість торгівельних монополій, тому навіть елементарні товари для звичайного побуту, ставали для дрібних ремісників та селян недосяжним предметом розкоші. Поява нових кредитних установ не стала цілковитим вирішенням усіх проблем, проте це був певний крок, який наближував до полегшення умов життя широких слоїв населення. Хоча, план управи не одразу був затверджений, вже наприкінці 1906 р. повітові збори схвалили рішення про утворення земської каси дрібного кредиту. Саме з цього часу відображалася характерна відмінність установ такого виду від приватних форм дрібного кредиту: тісний зв'язок, співробітництво повітових та комунальних органів самоуправління з урядовими міністерствами. Підтвердженням цієї закономірності було прохання Акерманської земської управи до уряду про надання

позики у розмірі 20 000 рублів із платою 3,6% річних для створення основного капіталу каси. Також управою було заявлено про бажання посилити основний капітал каси сумою в 24 118 рублів, які належали земству та не мали певного призначення. В цьому проханні було відмовлено, адже ці кошти були запасним капіталом каси [4, с. 168].

Дуже цікавою особливістю було те, що управа мала в своєму розпорядженні фінанси, які були заготовлені на майбутнє та мали вирішувати проблеми окремих станів, якщо вони виникнуть. Саме цими запасними коштами хотіли скористатися представники земства для збільшення обертів каси. Такий максимально ретельний підхід Акерманської управи в розробці капітального активу, говорив про бажання місцевих органів самоуправління зробити цю касу дійсно центральною кредитною установою в повіті. Запити про позику були надіслані й до губернських органів, а саме, до комітету у справах дрібного кредиту (головою якого був губернатор).

Відповідальний у справах дрібного кредиту, яким був особистий дворянин С. І. Орлов, у своєму листі відповів управі на її запит: «Беручи до уваги той факт, що асигнування касі з боку уряду склало 21 353 рублів (замість 20 000, про які велася мова), комітет не знайшов необхідності збільшувати основний капітал каси позикою з особистих рахунків управління в справах дрібного кредиту». Тобто фінансової підтримки від губернатора каса не отримала, що говорить про доволі обережне ставлення губернської еліти до нової кредитної установи. Що ж стосувалося особистих коштів каси, то в подальшому, за інструкцією відповідального, джерелом їх поповнення повинні були слугувати позики та вклади, і лише у випадку необхідності, був можливий короткостроковий кредит у Державному банку (через земські збори). Дивлячись на таку відповідь комітету, складалось враження, що керівники цього губернського органу мали на меті перевірити якість земської каси та її особисту потужність без сторонніх коштів [3, арк. 134].

Справа в тому, що 24 квітня 1906 р. посаду міністра фінансів вдруге за свою кар'єру посів граф Коковцов Володимир Миколайович. Перший його термін в якості міністра був не досить тривалим, всього десять місяців (з 5 лютого 1904 р. по 24 жовтня 1905 р.). Коли уряд очолив Вітте, то міністром фінансів був назначений І. П. Шипов, замість В. М. Коковцова, що вже ставить питання щодо компетентності останнього. Саме В. М. Коковцовим у 1904 р. був підписаний вкрай невигідний торгівельний договір із Німеччиною на 12 років. Очолюючи фінансовий відділ уряду в роки війни з Японією, він увесь час підвищував податковий тиск на населення. Увагу Коковцова було звернуто на вишукування джерел для покриття військових витрат; їм був проведений цілий ряд позик, збільшено мита з спадщин, акцизи з пива, сірників, дріжджів, нафти, гербовий збір. Та й взагалі його управління фінансами не відзначалося особливою оригінальністю та ефективністю. Тому коли він вдруге був призначений на цю посаду, то це було сприйнято доволі скептично. Кандидатура В. М. Коковцова у фінансових колах була непопулярною [5, с. 155].

Повернувшись на посаду міністра фінансів, менш ніж через два місяця, 14 червня 1906 р. граф видав указ «Устав земських кас дрібного кредиту». Саме за проектом цього уставу відкривалася Акерманська каса. Зважаючи на такі особливості політичної та економічної діяльності

В. М. Коковцова, Бессарабська губернська влада на початковому етапі відсторонилася від свого вкладу в заснуванні Акерманської каси, надавши їй можливість скористатися лише урядовим кредитом.

Варто наголосити на тому, що комітет у справах дрібного кредиту складався з тогочасної дворянської еліти Бессарабії. Головою цієї установи був губернатор, дійсний статський радник, шталмейстер двору, граф Канкрін Іван Вікторович. Його помічниками були: губернський предводитель дворянства, камергер двору, статський радник Крупенський Олександр Миколайович та віце-губернатор, статський радник Юрган Олександр Миколайович. До складу комітету входили: голова Бессарабської губернської земської управи Алейніков Олександр Федорович (про якого схвально говорив князь Урусов, що він ніколи не втрачав ні земської справи, ні земської ідеї), голова Кишинівської повітової земської управи Главче Михайло Степанович та управляючий відділенням Державного банку Бобровніков Сергій Андрійович [2, с. 56].

Звичайно, комітет об'єднував у своєму складі різних за характером та професійними якостями особистостей. Якщо посилатись на записи князя С. Д. Урусова, губернатора Бессарабії, то О. М. Крупенський, за його словами, не завжди раціонально витрачав казенні кошти, О. Ф. Алейніков, навпаки, дуже корисно та плідно працював на розвиток свого земства. Проте, усі рішення цього органу були колегіальними, такими які приймалися колективно. Не можна ігнорувати той позитивний факт, що саме з початком ХХ ст. відбувався постійний розвиток і приріст установ дрібного кредиту. Приймаючи рішення по відхиленню субсидування земської каси в Акермані, управління хотіло запевнитися в необхідності функціонування такої установи [6, с. 289].

Мета земської каси за уставом полягала в тому, щоб полегшити ведіння господарства сільських робітників, ремісників та промисловців, так само сприяти й артілям та товариствам, які будуть ними утворені, а саме, збільшити їх виробничі оберти та покращити становище інвентаря. Для досягнення цієї мети, каса мала постачати необхідні грошові кошти названим у цьому списку особам та співтовариствам на банківських умовах, прийняти на себе посередництво по їх обертам, а також сприяти установам дрібного кредиту, які будуть ними утворені. Фактично документальним шляхом земським касама надавалася прерогатива координувати діяльність дрібного кредиту в повітах (особливо це стосується позико-ощадних та кредитних товариств) [7, с. 402].

Про це говорить і те, що певні статутні положення земської каси були схожими на ті нормативні засади, які стали звичайними для установ дрібного кредиту губернії. Такого універсального статусу для дрібного кредиту набуло питання розміру позики. За прийнятим уставом, позика, що надавалася земською касою одній особі, не могла перевищувати 300 рублів. Проте, нова установа вирізнялася на тлі інших тим, що у випадку позики під заставу хліба, продуктів сільського господарства, виробів ремісничого промислу, її граничний розмір міг досягати 1 000 рублів. Така гнучка форма короткострокового кредиту говорить не лише про більші потужності земської каси, але й про її громадський характер [3, арк. 136].

Головою Акерманської земської каси був призначений статський радник Є. І. Сфіанов (гласний міської думи).

Членами правління були дворяни Д. Н. Терзів та Г. Н. Навроцький [2, с. 135].

Каса користувалася правами юридичної особи. Операції, які могла здійснювати ця установа в Акермані набули доволі широкого розмаху: прийом грошових вкладів та надання позик; видача позик установам дрібного кредиту в основні капітали, відкриття позик установам дрібного кредиту для покращення оборотних коштів і для утворення спеціальних капіталів, посередництво в обертах цих установ; видача позик приватним особам, артілям, товариствам та посередництво в їх господарських обертах. Тобто, основна ідея утворення земської каси полягала не стільки в наданні прийнятної позики на руки окремому позичальнику, скільки в тому, щоб зайняти центральне положення в системі кредитування та контролювати діяльність дрібних фінансових установ. Досягненню такої ідеї сприяла державна політика Російської імперії [3, арк. 136].

У 1898 р. було прийнято нове положення про державний промисловий податок. Від сплати цього податку звільнялися громадські установи: ломбарди, позико-ощадні товариства, ошадні каси, що засновувалися на засадах взаємодопомоги, різні сільські кредитні установи. Автоматично з початку своєї діяльності, до числа таких установ була віднесена й Акерманська повітова земська каса дрібного кредиту. Більш того каса користувалася пільгами, була вільною від сплати державі відсотків за позики та від гербового збору, який зазвичай сплачувала установа за придбання певних товарів, нерухомості або прийом грошових вкладів [8, с. 120]. Такі сприятливі умови в роботі земських кас надавали їм можливості нагромаджувати фінансові активи та зосереджуватися на кредитній діяльності. Основний капітал установи утворювався з коштів, які надавали для цієї мети земства, з позик та пожертвувань. В основний капітал могла увійти позика від управління в справах дрібного кредиту, але в даній операції Акерманській касі було відмовлено. Усі вклади приймалися з дозволу земських зборів: безстрокові, строкові та умовні. Безстроковим вкладом був грошовий внесок, зберігання якого не обмежувалося заздалегідь встановленим терміном. Вкладник залишав за собою право в будь-який час забрати свій внесок. За строковим вкладом встановлювався певний термін зберігання (від декількох місяців до декількох років). Такий внесок зберігався в касі в розмірі внесеної суми і повертався вкладникові повністю разом з відсотками. За строковими вкладками не допускалося поповнення або часткове вилучення грошових коштів. За дострокове вилучення коштів на вкладника накладається штраф або за умовами договору відсоток по поверненню вкладу знижується до мінімального значення. Умовний вклад вносився однією особою на ім'я іншої, яка мала право розпоряджатися внеском тільки на певних, заздалегідь обговорених умовах або при настанні обставин, виникненні ситуації, зазначеної при відкритті рахунку. Загальна сума вкладів та позик каси не повинна була перевищувати основний капітал установи, більше ніж в десять разів.

Позики могли видаватися як на короткі (до 1 року) так і на довгі (до 5 років) терміни. Позики могли надаватися за особистою довірою. Проте, частим було кредитування із забезпеченням поручителя та застави. Акерманській касі надавалося право стягнення адміністративного штрафу з клієнтів, які не виконували свої договірні обов'язки

позичальника вчасно. Каса, навіть допомагала клієнтам віднайти необхідні робочі інструменти та збут для товарів їх праці. Ще більший акцент робився на посередницьких операціях, які здійснювалися установами дрібного кредиту для своїх учасників [3, арк. 136].

До речі, посаду голови Акерманських земських зборів займав предводитель дворянства повіту, статський радник Баллас Михайло Костянтинович. Отже, саме завдяки дозволу М. К. Балласа розпочала свою роботу Акерманська каса. На цьому участь предводителя дворянства в роботі каси не закінчувалася, адже головні рішення стосовно позик для посилення основного капіталу, надання великих кредитів своїм клієнтам – приймалися земськими зборами. Посада повітового предводителя була особливо відповідальною й тому, що адміністративна система Російської імперії не передбачала єдиного керівника та єдиної адміністрації на повітовому рівні (на відміну від губернського). Повітовий предводитель, член і голова більшості повітових установ, опинявся сполучною ланкою між розрізненими установами та де-факто главою повіту. Після перебування на посаді протягом трьох трирічних термінів ватажки отримували чин V класу (статський радник) [2, с. 128].

Чистий прибуток каси розподілявся земськими зборами наступним чином: не менше 20% відраховувалися в запасний капітал. Треба зазначити, що такий підхід до ведення фінансових справ був дуже раціональним. Непередбачувані збитки були досить поширеним явищем для кредитних установ, а запасний капітал служив, насамперед, саме для покриття незапланованих грошових втрат. Виділення ресурсів саме для вирішення цього говорило нам про далекоглядне розуміння ситуації предводителя дворянства та його помічників.

Інші 80% чистого прибутку розподілялися земськими зборами на їх власний розсуд. Частина коштів могла використовуватися для збільшення основного капіталу, для утворення спеціальних капіталів та фондів. Із матеріалів земських зборів 1908 р., ми розглянули також деякі особливі фінансові накопичення, які утворювалися під егідою та координацією Акерманської земської каси, мали цільовий характер і не могли використовуватися на посилення основного капіталу. Одним з таких був вищезазначений запасний капітал, який складав 16 788 рублів. Цільовий характер мали: хлібний капітал – 3 143 рублі, який виділявся на потреби сільських господарів, сума для устрою ремісничих класів – 1 422 рублі та фонд позико-ощадних товариств – 2 764 рублі, який мав сприяти утворенню сільських кредитних установ [3, арк. 138].

Каса могла позичати гроші в Державному банку для посилення своїх оборотних коштів. Сума такої позики не мала перевищувати 10 000 рублів під 8% річних при тому, що термін позики – не більше 9 місяців. В цей час управляючим відділенням Державного банку був дворянин С. А. Бобровніков, контролером був статський радник О. О. Сухових, касиром – колезький радник П. З. Таранов, секретарем – колезький асесор К. К. Цегоєв, їх помічниками також були дворяни. Посаду інспектора дрібного кредиту займав, вже вище згадуваний, дворянин С. І. Орлов, який працюючи на державній фінансовій службі отримав чин колезького асесора [2, с. 83]. Інакше кажучи, дворяни Акерманських земських зборів мали клопотати перед дворянами Державного банку про

відкриття кредиту касі. Більше того саме поміщики мали повноваження керувати прибутками нової кредитної установи.

Значні суми прибутків каси направлялися на винагороди та премії членам правління, службовцям земської установи. Цікавим є те, що на початковому етапі управа прохала про нарахування 2 500 рублів для витрат по зарплатній відомості. Бухгалтеру з цієї суми відраховувалися 1 200 рублів, його помічнику – 1 000 і ще 300 рублів були виділені для публікацій в типографії. З часом, щорічні витрати Акерманської каси на зарплату сягали більше 50 000 рублів.

Як зазначалося вище, каса часто субсидувала дрібні кредитні установи. На засіданні земських зборів була прийнята верхня планка таких позик, яка становила 500 рублів. Кредитні установи мали повертати свої борги на протязі 5 років під 4% річних [3, арк. 138]. Можна помітити, що відсоток, який стягувала каса в свою користь був доволі прийнятним, що дозволяло фінансовим установам користуватися пролонгованим кредитом без особливих збитків.

Таким чином, зважаючи на труднощі фінансового становища місцевого населення, в Акерманському повіті була відкрита земська каса дрібного кредиту. Ідея утворення даної установи надійшла від повітового дворянства. Організація роботи та накопичення основного капіталу каси здійснювалося за рахунок урядової позики (із незначним відсотком) та особистих коштів земства.

Діяльність каси відрізнялася чіткою регламентованістю, вираженістю своїх операцій. Установа була підконтрольна земській владі. Позики, за своїми відсотками були орієнтованими на потреби простого населення. Можливість координації та втручання у справи кредитних товариств, сільських артілей та ремісничих співтовариств – робило цю установу, дійсно, центральною в системі дрібного кредиту Акерманського повіту.

Подальші розвідки у цьому напрямку дадуть можливість для формування комплексної праці, яка б висвітлювала місце та роль дворянства Бессарабії в діяльності фінансово-кредитних установ регіону.

Список використаних джерел

1. Адрес–календарь Бессарабской губернии на 1914 г. / [под ред. Б. А. Топиро]. – Кишинёв: Губернская типография, 1914. – 520 с.
2. Адрес–календарь Бессарабской губернии на 1911 г. / [под ред. Б. А. Топиро]. – Кишинёв: Губернская типография, [1911]. – 545 с.
3. Комунальна установа «Ізмаїльський архів». – Ф.47. Аккерманская уездная земская управа. – Оп.1. – Спр.10. Переписка с Бессарабской губернской земской управой об открытии в сёлах уезда ссудо-сберегательных товариществ и их состоянии в 1875–1905 гг. – 418 арк.
4. Шемяков Д. Е. Очерки экономической истории Бессарабии эпохи империализма / Дмитрий Егорович Шемяков. – Кишинев: Штинца, 1980. – 252 с.
5. Гиндин И. Ф. Банки и промышленность в России. К вопросу о финансовом капитале в России / Гиндин И. Ф. – М.: Акционерное «Промиздат» Общество, 1927. – 208 с.
6. Урусов С. Д., князь. Записки губернатора. Кишинёв 1903–1904 гг. / Сергей Дмитриевич Урусов. – М.: Типография В. М. Саблина, 1907. – 392 с.
7. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження: в 2 т. / [авт. кол.: Т. А. Балабушевич, В. Д. Баран, В. К. Баран та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій. – [Т.1]. – К.: НАН України. Інститут історії України. Ніка-Центр, 2011. – 608 с.
8. Толкушкин А. В. История налогов в России / Толкушкин А. В. – М.: Юрист, 2001. – 432 с.
9. Циганенко Л. Ф. Дворянство Півдня України (др. пол. XVIII – 1917 рр.) / Лілія Федорівна Циганенко. – Ізмаїл: СМІЛ, 2009. – 384 с.

References

1. Adres–kalendar Bessarabskoy gubernii na 1914 g. / [pod red. B. A. Topiro]. – Kishinyov: Gubernskaya tipografiya, 1914. – 520 s.
2. Adres–kalendar Bessarabskoy gubernii na 1911 g. / [pod red. B. A. Topiro]. – Kishinyov: Gubernskaya tipografiya, [1911]. – 545 s.
3. Komunalna ustanova «Izmayil'skiy arhiv». – F.47. Akkermanskaya uezd'naya zemskaya uprava. – Op.1. – Spr.10. Perepiska s Bessarabskoy gubernskoy zemskoy upravoy ob otkrytii v syolah uezda ssudo-sberegatelnykh tovarishestv i ih sostoyanii v 1875–1905 gg. – 418 ark.
4. Shemyakov D. E. Ocherki ekonomicheskoy istorii Bessarabii epohi imperializma / Dmitriy Egorovich Shemyakov. – Kishinev: Shtiintsa, 1980. – 252 s.
5. Gindin I. F. Banki i promyshlennost v Rossii. K voprosu o finansovom kapitale v Rossii / Gindin I. F. – M.: Aktsionernoe «Promizdat» Obschestvo, 1927. – 208 s.
6. Urusov S. D., knyaz. Zapiski gubernatora. Kishinyov 1903–1904 gg. / Sergey Dmitrievich Urusov. – M.: Tipografiya V. M. Sablina, 1907. – 392 s.
7. Ekonomichna istoriya Ukraini: Istoriko–ekonomichne doslid-zhennya: v 2 t. / [avt. kol.: T. A. Balabushevich, V. D. Baran, V. K. Baran ta in.]; vidp. red. V. A. Smoliiy. – [T.1]. – K.: NAN Ukraini. Incituit istoriyi Ukraini. Nika–Tsentr, 2011. – 608 s.
8. Tolkushkin A. V. Istoriya nalogov v Rossii / Tolkushkin A. V. – M.: Yurist, 2001. – 432 s.
9. Tsiganenko L. F. Dvoryanstvo Pivdnyia Ukraini (dr. pol. XVIII – 1917 rr.) / Liliya Fedorivna Tsiganenko. – Izmayil: SMIL, 2009. – 384 s.

Mikhailov A. I., graduate student of world history,
Izmail State University of Humanities (Ukraine, Izmail),
ilon4ik007@meta.ua

The opening of the cash institution of the Akerman district

The article is an attempt to reveal the principal provisions of the open Akerman small cash loan. The article highlights the financial and credit activities of the nobility and Akerman Bessarabia province in addressing this issue. Considerable attention is paid to the position of the regulatory institutions that were introduced noble layer. It is established that the aristocrats were the initiators of the founding of the local cash in the Akerman district. Analyzes the issues of state support in the operation of the institution. Considered aspects of their reporting and financial accounting.

The purpose of this paper is to study the opening and operation of these services. The work is based on universal principles of historical process: historicism, systematic, scientific character, objectivity. The principle of historicism was the basis of the material presented problems. To solve the study tasks were used such research methods: problem and chronological, systematic, comparative–historical method and critical analysis. Problem–chronological method allowed to define the main issues of private and public credit institutions, to consider their development. System method contributed to the research activities credit from banking institutions in the unity of all major components, has allowed to establish the interdependence of organizational, economic, social and personal factors of activity of these credit institutions.

The obtained results demonstrated the desire of the noble elite Akerman to build a strong credit system in the region. Cash small loan has become Central in the system of County minor credit. Cash paid for the activity of small credit institutions and solve a wide range of issues associated with effective administration.

Keywords: nobility, Akerman, loan, cash institution of small credit, Bessarabian province.

Михайлов А. И., аспирант кафедры всемирной истории,
Измаильский государственный гуманитарный университет
(Украина, Измаил), ilon4ik007@meta.ua

Открытие Акерманской земской кассы мелкого кредита

Сделана попытка раскрыть главные положения открытия Акерманской кассы мелкого кредита. Статья освещает финансовую и кредитную деятельность дворян Акермана и Бессарабской губернии в решении этого вопроса. Значительное внимание уделяется регламентным положениям самого учреждения, которые внедрялись дворянским слоём. Установлено, что аристократы были инициаторами основания земской кассы в Акерманской уезде. Проанализированы вопросы государственной поддержки в деятельности таких учреждений. Рассмотрены аспекты их отчетности и финансового учета.

Целью статьи является исследование открытия и функционирования Акерманской кассы. Работа построена на универсальных принципах исторического процесса: историзма, системности, научности, объективности. Принцип историзма стал основой представленного материала проблемы. Для решения поставленных в исследовании задач были использованы такие научные методы: проблемно–хронологический, системный, сравнительно–исторический и метод критического анализа. Проблемно–хронологический метод позволил определить основные вопросы деятельности частных и государственных кредитных учреждений, рассмотреть их развитие. Системный метод способствовал исследованию деятельности кредитно–банковских учреждений в единстве всех основных компонентов, позволил установить взаимозависимость организационных, экономических, социальных и личностных факторов деятельности этих кредитных учреждений.

Полученные результаты исследования продемонстрировали желание дворянской верхушки Акермана построить крепкую кредитную систему в регионе. Касса мелкого кредита стала центральной в системе уездного мелкого кредита. Касса субсидировала деятельность мелких кредитных учреждений и решала широкий круг вопросов связанных с эффективной административной деятельностью.

Ключевые слова: дворянство, Акерман, заем, касса мелкого кредита, Бессарабская губерния.

* * *

УДК 63:338:43:94(477)

Романюк Н. Й.,
доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри суспільних наук, Житомирський
національний агроєкологічний університет
(Україна, Житомир), kafedra_ppk@ukr.net

ЗРОСТАННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА РОЛІ СІЛЬСЬКИХ ПІДПРИЄМЦІВ В УМОВАХ АГРАРНИХ РЕФОРМУВАНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КИЇВСЬКОЇ, ПОДІЛЬСЬКОЇ, ВОЛИНСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ)

Досліджувалися зміни в соціальній структурі населення, зростання чисельності та ролі сільських підприємців у Київській, Подільській і Волинській губерніях в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., в яких була найбільш виражена ця тенденція.

Провідну роль у нарощуванні обсягів виробництва займали сільські підприємці: поміщики, купці, заможні селяни, які власністю на землю зуміли використовувати з вигодою і отримувати прибуток, оволодівши ефективним методом господарювання – посідання сільськогосподарського і промислового виробництва. Великі землевласники Балашиови, Бобринські, Браницькі, Потоцькі, Радзівілли, Сангушки, Терещенки, Ярошинські і багато інших зуміли знайти найбільш прибуткові види господарської діяльності – вирощування зернових, цукрових буряків, картоплі, хмелю і заснування власних цукрових, винокурних, пивоварних і інших підприємств та млинів. Значні обсяги виробництва підприємці досягли також у деревообробній, скляній, фарфоровій, паперовій, цементній галузях промисловості в сільській місцевості.

Ключові слова: сільські підприємці, дворяни, купці, селяни, Київська, Подільська, Волинська губернії.

Село та інтенсифікація сільського господарства залишаються необхідним напрямом соціально–економічного розвитку нашої держави. Тому актуальним є звернення до історичного досвіду становлення ринкових відносин, підприємництва в сільській місцевості періоду капіталістичної модернізації України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., коли було досягнуто збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та інших галузей на селі.

Дані проблеми торкалися у своїх працях ряд вітчизняних істориків: Т. Лазанська [1], В. Крутіков [2], Н. Темірова [3], О. Донік [4], О. Шляхов [5] та ін. Однак, в українській історіографії сільське підприємництво зазначеної доби не було предметом комплексного історичного дослідження. Потребують подальшого вивчення процеси інтенсифікації виробництва, розвитку ринкових відносин та підприємництва на регіональному рівні.

На основі аналізу особливостей господарської діяльності, розвитку підприємництва в одному з регіонів України, який включав Київську, Подільську і Волинську губернії, дослідити зміни соціального складу населення в умовах реформувань 1861–1914 рр., тенденції участі різних верств населення в підприємницькій діяльності.

Скасування кріпосного права у 1861 р. та наступні реформи спонукали усі верстви тодішнього суспільства до перебудови характеру господарювання. У сферу підприємницької діяльності втягувалися підприємливі,

працьовиті та матеріально спроможні люди з різних верств суспільства – від привілейованих станів до народних низів. В умовах Київської, Подільської і Волинської губерній провідну роль в інтенсифікації виробництва в землеробстві, тваринництві та переробній промисловості займали сільські підприємці, чисельність яких зростала.

Проблеми підприємництва невід’ємно пов’язані із процесами становлення та розвитку власників основних засобів виробництва. Соціальною основою формування підприємців в Україні були поміщики, які перейшли на ринкові методи господарювання; кушці, чумаки, скупники, сільські лихварі, які в дореформений період накопичили капітали; кустарі, які зуміли пристосуватися до нових економічних умов; заможні селяни, які орієнтували своє виробництво на ринок та використовуючи найману працю.

За рівнем доходів найбільш чисельними були дрібні підприємці, які мали прибуток до 2 тис. руб. Так, на початку ХХ ст. в Україні дрібні одноосібні власники торгово-промислових закладів становили 73% буржуазії. На їх долю припадало 57% прибутків. До групи з доходами від 2 до 10 тис. руб. увійшли 23,3% власників, а їх частка у загальному прибутку в Україні становила 20%. Найбільш багатий прошарок буржуазії становив лише 3,8% осіб, а їх прибуток – 23,2% [1, с. 94]. Формування приватних підприємств активніше проходило на Півдні та Правобережжі України. Саме ці регіони, на відміну від Лівобережжя, інтенсивніше включались у ринкові відносини. Цьому сприяли їх близькість до портів, наявність залізничних шляхів, приплив іноземних капіталів у промисловість.

Поступово підприємці прагнули зайняти привілейоване становище. Уряд розширив їх правоздатність практично в усіх українських губерніях прийняттям цілого ряду законодавчих актів, прирівнявши із правами, які мали підприємці центральних губерній (створення підприємств, промислових товариств, одержання кредитів тощо). За своїм соціальним походженням і складом підприємці були неоднорідні. Відповідно до сфери застосування капіталу вони поділялися на промислових, торгових, фінансових і сільських.

У нових ринкових умовах суттєвих змін зазнало дворянство, яке розколось на дві верстви. Частина дворян швидко переорієнтувалася, вела своє господарство, на принципах підприємництва: широко застосовувала техніку, використовувала у розвитку землеробства нові технології, здійснювала реалізацію виробленої продукції відповідно вимогам ринку, вкладала свої кошти в інші галузі виробництва – промислові підприємства, залізничне будівництво, торгівлю. Менш стійкими виявилися дворянські господарства з середніми та дрібними маєтками, недостатньою кількістю худоби та реманенту, а їх власники були не готові до конкурентної боротьби в економіці. Втративши дармову робочу силу, не маючи обігових коштів багато поміщиків не змогли модернізувати свої господарства і вимушені були продавати землю. Але втрата дворянством великої кількості земель у другій половині ХІХ ст. не дають підстав для висновку про його занепад та деградацію. Якщо дворянство було найбільшим продавцем землі, то воно ж на довгі роки залишалося її покупцем.

До прошарку дворян-землевласників примикала група великих землевласників з інших станів. За місцем у системі суспільного виробництва, роллю в суспільній

організації праці, засобами одержання і розмірами багатства – помісні дворяни і великі землевласники інших станів були близькими. У цьому розумінні їх часто розглядають як єдиний соціально-економічний тип, об’єднаний поняттям «великі землевласники».

У Київській, Подільській і Волинській губерніях економічною основою для розвитку сільського господарства і промисловості стали, переважно, великі землеволодіння підприємливих дворян, які на базі своїх маєтків зуміли створити прибуткові товарні господарства. Так, у досліджуваних губерніях за підрахунками автора у 1913 р. 870 осіб володіли земельною власністю, розміри якої перевищували 1 тис. дес. (у Волинській губернії – 255 осіб, у Подільській – 256, у Волинській – 359) [6, с. 468–470, 493–495, 514–559, 575–578, 591–663, 923–925, 944–983, 992–1000, 1010–1028, 1029, 1041–1065, 1076–1078; 7].

Великі землевласники Балашови, Бобринські, Браницькі, Потоцькі, Радзивілли, Сангушки, Терещенки, Ярошинські та багато інших зуміли знайти найбільш прибуткові види господарської діяльності – вирощування зернових, цукрових буряків, картоплі, хмелю та заснування цукрових, винокурних, пивоварних та інших підприємств і млинів. Значні обсяги виробництва підприємці також досягли у деревообробній, скляній, фарфоровій, паперовій, цементній галузях промисловості, що знаходилися у сільській місцевості.

Реальністю царської Росії була велика різниця суспільно-правового статусу дворян та представників інших станів, що було зумовлено закріпленням у законодавстві за дворянами особливих прав та привілеїв. В Україні за дворянством теж було збережено привілейоване становище. Ще законодавством Російської імперії козацька (українська) та польська шляхта за правоздатністю були прирівняні до російського дворянства. У період, що досліджується, законодавство закріпило за дворянами великий перелік станових та особистих прав. Дворянам було надано право на одержання кредитів у державному Дворянському банку і приватних земельних банках під заставу земель, встановлені пільги та премії за реалізацію сільськогосподарської продукції. Урядовцям – дворянам та поміщикам центральних губерній Росії були надані пільгові умови придбання у власність і орендування земель у губерніях Південно-Західного краю, в який входили Київська, Подільська і Волинська губернії.

Дворянство зберегло панівне становище в управлінні країною. Предводитель дворянства очолював повітове у селянських справах присутствіє. «Неодмінного» члена губернського присутствія обирали дворянські збори. Дворяни посідали перше місце у військових присутствіях, визначали особовий склад мирових суддів. Більша роль відводилася дворянству і в органах земського самоврядування. Закон 1889 р. про земських начальників (вони призначалися тільки зі спадкових дворян) передав у їх руки адміністративну і судову владу на місцях. Земська контрреформа 1890 р. закріпила переважання дворян у земствах. Але тепличні умови, створені для дворян протекціоністською політикою влади, послабили можливості дворян до конкурентної боротьби в економіці. Лише певна частина поміщиків-дворян стала успішними підприємцями.

У другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. помітно зростала роль купецтва в економічному житті, розвитку

підприємства. Поряд з дворянами купці найкраще були забезпечені капіталами, нагромадженими переважно завдяки успішній комерційній діяльності. Разом з тим, купецтво, як суспільна верства, було найбільш підготовлене до ринкових відносин. Тому в пореформений період купці завдяки фінансовій спроможності, підприємницькому хисту, досвіду у комерційних справах не тільки активно скуповували збанкрутілі поміщицькі підприємства та модернізували їх, а й засновували багато нових. Так, станом на 1900 р. підприємництвом у промисловості 9 українських губерній займалися 2422 особи¹, серед яких за станом ознакою найбільше налічувалося купців – 856 осіб, що становило 35,4% від загальної кількості підприємців. На другому місці були представники дворянського стану – вони становили 24,3%, а в кількісному вираженні – 589 осіб [4, с. 108].

Незважаючи на привілеї і можливості дворянства, купці з середини XIX ст. вийшли на лідируючі позиції в промисловому підприємстві і продовжували їх утримувати на початку XX ст. Характерно, що значні кошти купці вкладали у розвиток харчової та легкої промисловості. Вже у 80–90 рр. XIX ст. цукровими магнатами купецького походження стали М. і Ф. Терещенки, І. Харитоненко, Л. Бродський, М. Хряков, К. Фішман, І. Зайцев, М. Закс та ін. Найкраще зміни соціального статусу в залежності від підприємницького хисту, прибуткового господарювання можна прослідкувати на прикладі родин Яхненків, Смиренків, Терещенків і Харитоненків. Їхній шлях від дрібних торговців до представників промислового капіталу був типовим для процесу формування буржуазії із суспільних низів, що почався ще на початку XIX ст.

Яхненки – рід промисловців–цукрозаводчиків. Походили з селян–кріпаків м. Сміла (нині Черкаська область). Глава роду Михайло, розжившись дрібною торгівлею, викупив з кріпацтва себе і свою родину. У 1820–30-х рр. разом з Федором Смиренком (колишнім кріпаком князя Воронцова) Яхненки будували та орендували млини у Смілі та Умані. Вели гуртову торгівлю худобою та хлібом, для чого заснували фірму «Брати Яхненки і Смиренко», керівником якої став Кіндрат Яхненко (1783–1863). Найвищі економічні результати фірма Яхненків і Смиренків здобула у 40-х рр. XIX ст. коли почала вкладати свої капітали у цукрову промисловість. Побудований ними цукровий завод у Млієві за будовою приміщень і технічним оснащенням займав перше місце в імперії і входив у групу найбільш високо продуктивних підприємств того часу [8, арк. 119–129].

Разом з успіхами у підприємстві збільшувалися сім'ї Яхненків і Смиренків. Всі представники трьох гілок роду Яхненків «за капіталом» удостоєні звання почесних спадкових громадян. Семеро дітей Ф. Смиренка також мали звання почесних спадкових громадян [1, с. 190]. У 1870-х рр. Яхненки – Смиренки побудували за останнім словом техніки перший машинобудівний завод, що виробляв техніку для цукрових підприємств. На ньому було також збудовано 2 пароплави. Через нестачу обігових коштів, загальною фінансовою кризою та байдужістю

влади, яка відмовила у виділенні кредитів, на початку 1880-х рр. фірма припинила свою роботу [9, с. 236].

Великими промисловцями і земельними магнатами стали вихідці з нижчих верств Терещенки і Харитоненки, які власною працею не тільки піднялися до рівня впливових дворянських родів, а й зайняли провідне місце у промисловому розвитку Російської імперії. Економічну основу їх підприємницької діяльності становило землеволодіння, отримане не у спадок, а здобуте шляхом напруженої праці. Рід Терещенків походив з козаків м. Глухова. Першим відомим представником родини став Артем Терещенко. Викупившись з кріпацтва, став займатися дрібною торгівлею. Пізніше до торгівлі підключилися його сини Микола (Нікола), Федір та Семен. Під час Кримської війни вони займалися підрядами та поставками для армії лісу, провіанту тощо, що було одним із джерел для збагачення. Після реформи 1861 р. Терещенки скуповували і орендували маєтки поміщиків, будували цукрові заводи та інші підприємства.

У 1870 р. було створено «Товариство цукрових заводів братів Терещенків» (до нього увійшли 5 підприємств, а решта – 6 заводів залишилися в особистій власності братів) з початковим капіталом у 3 млн. руб., який до 1900 р. досяг уже 8 млн. руб. Крім головної контори у Києві, воно мало 14 представництв у найбільших містах Російської імперії, які здійснювали збут готової продукції всередині країни та закордоном. Щорічно Товариство отримувало більше 633 тис. руб. чистого прибутку [1, с. 215]. За основним капіталом та розміром виробленої продукції воно було найбільшим в цукровій галузі Російської імперії [10, с. 50–51]. Багатство родини Терещенків було досягнуто їх працьовитістю, підприємливістю, раціональним, інтенсивним веденням землеробства і промислового виробництва. «На відзначення особливих заслуг і в нагороду за благодійницьку діяльність» царським указом від 12 березня 1870 р. спадковий почесний громадянин і купець 1-ої гільдії А. Терещенко зі своїми спадкоємцями по чоловічій лінії став спадковим дворянином [11, с. 91]. Сини Микола та Федір до дворянського звання додали титули дійсних статських радників.

Скасування кріпосного права у 1861 р. змінювало правовий статус селянства. В разі сплати викупних платежів селяни отримували можливість ставати власниками земельного наділу і займатись підприємницькою діяльністю. Незважаючи на те, що протягом пореформеного періоду зберігалися значні відмінності в правовому становищі різних груп селян (поміщицьких, державних, чиншових), селянство, хоча і повільно, особливо в перші десятиліття після реформи, включалося в ринкові відносини. Стосовно оцінки стану господарювання селян свідчить цитата зі звіту за 1871 р. київського губернатора М. Гессе: «Фабрична і заводська промисловість дещо просунулася у своєму розвитку, але господарство землеробське, особливо дрібне, залишається в незадовільному стані. Головна причина цього полягає у нестачі осіб, які розуміються у господарюванні» [12, арк. 40]. У зв'язку з цим губернатор вважав за необхідне відкриття мережі агрономічних шкіл для підготовки управляючих маєтками. Разом з тим агротехнічної освіти потребували і широкі верстви селян. Недостатні можливості її одержання були однією з перешкод подальшої інтенсифікації сільського господарства, пробудження підприємницької ініціативи.

¹ Враховані лише власники підприємств, які віднесені до фабрично–заводського типу, тобто з числом робітників не менше 15, або які були оснащені механічним двигуном, чи мали річне виробництво не менше 2 тис. руб.

Незважаючи на незавершеність реформ та інші труднощі, поряд з великими землевласниками селяни поступово ставали активною силою в розвитку виробничої сфери, і в першу чергу – заможні селяни і середняки, які перетворилися на дрібних приватних власників. Л. Похилевич у своєму дослідженні для характеристики цього процесу наводить ряд фактів. Зокрема, про придбання 1876 р. селянами С. і Т. Фузиками 45 дес. землі в с. Біличі Київського повіту. А в с. Забуяння, що у 20 верстах від Макарова на Київщині, селянин Аврамчук 1874 р. купив 71 дес. землі. В с. Липівка, що поблизу Макарова, починаючи з 1871 р. у землевласниці Л. Страшинської викупили землю селяни: Ф. Омельчук (60 дес.), Д. Ліщенко (44 дес.), Ф. Силонька (26 дес.), Савченко (14 дес.), Божко, Ольховець, Іванченко, Левченко по 20 дес., Пацан і міщанин Фонтані по 10 дес. [13, с. 17, 49].

Власниками землі ставали і товариства селян. Так, у Старокостянтинівському повіті Волинської губернії за даними 1913 р. товариства селян були власниками землі в с. Баглайки (231 дес.), с. Западинці (238 дес.), с. Западинці (80 дес.), с. Моньки (480 дес.), с. Сумовецько–Міклаші (191 дес.), містечко Купель (533 дес.), містечко Волочиськ (318 дес.), с. Авратин (302 дес.), і с. Порожня (26 дес.) [7].

Заможні селяни, що викупили землю і, маючи власні матеріальні засоби, господарювали на принципах підприємництва. Вони використовували найману працю і виробляли продукцію на ринок. Чимало виявилося й таких, хто займався розвитком дрібної промисловості. Середняки були дрібними власниками, орендарями, вели господарство на невеликих ділянках землі, працюючи самотужки і з допомогою своєї родини.

Впродовж окресленого історичного періоду більшість селян не могла прожити виключно за рахунок прибутків від земельних наділів (до того ж зростало зубожіння внаслідок подрібнення родинних наділів). Тому з роками об'єктивно все більшу роль відігравали ринкові чинники в життєзабезпеченні селянства – відходжі промисли, заробітки у маєтках поміщиків, більш заможних селян, торгівля, дрібне підприємництво тощо.

Значна частина селян поєднувала сільське господарство із заняттям різними промислами. Так, 1912 р. у Київській губернії налічувалося 30460 кустарів (78 на 10 тис. сільських жителів), у Подільській – 77704 (247 на 10 тис. сільських жителів) і у Волинській – 71196 (188 на 10 тис. сільських жителів) [14, с. 28–29, 34, 35, 40, 41, 64–67, 88–93; 15, с. 11; 16; 17, с. 5]. Селяни–кустарі Правобережжя займалися деревообробкою, добуванням каміння, виготовленням знарядь праці, одягу, взуття, ткацтвом, гончарним виробництвом. Враховуючи великий попит на будівельні матеріали і маючи підтримку земств, кустарі налагоджували виробництво цегли і черепиці. Особливо активно така робота проводилася в Київській губернії. Якщо на початок 1913 р. в губернії працювали 9 кустарних цегляних заводів і 43 кустарних майстерні з виробництва черепиці, то протягом року виникло 13 нових цегляних заводів і 30 черепичних майстерень [18].

Таким чином, зміни в економічних відносинах цілком закономірно спричинили зміни у соціальній структурі населення, зумовили подальшу диференціацію суспільства, кардинальну зміну верств і станів суспільства і появу нових. Хоча реформи 1860–70-х рр. захищали інтереси перш за все поміщиків–дворян, разом з тим, відбулися зміни правового статусу найбільш чисельної

верстви тогочасного суспільства – селян у напрямі пристосування їх до капіталістичних відносин, в т.ч. використання у виробничій діяльності підприємництва. Зміни торкнулися і поміщиків, велика частина яких зуміли з підприємницькою метою перетворити свої маєтки в прибуткові товарні господарства, крім того розвивали і промисловість.

Дослідження особливостей соціально–економічного розвитку регіону України, який включав Київську, Подільську і Волинську губернії, показало, що в ньому склалися передумови та відбувалося поширення ринкових відносин і сільського підприємництва. В цих губерніях була найбільш виражена тенденція зростання чисельності сільських підприємств, які відігравали провідну роль у нарощуванні обсягів виробництва у землеробстві, тваринництві та переробній промисловості. Вони зуміли власність на землю використовувати з вигодою та отримувати прибуток, опанувавши ефективний метод господарювання – поєднання сільськогосподарського та промислового виробництва. Переважно поміщики, купці і селяни формували нову соціально–економічну структуру – підприємств, які наприкінці XIX – на початку XX ст. стають найвпливовішою частиною суспільства і рушійною силою економічного розвитку.

Список використаних джерел

1. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні: на матеріалах торгово–промислової статистики XIX ст. / Т. І. Лазанська. – К.: Ін-т історії України, НАН України, 1999. – 282 с.
2. Крутиков В. В. Буржуазия Украины и экономическая политика царизма в пореформенный период / В. В. Крутиков. – Днепропетровск: Изд-во ДГУ, 1992. – 172 с.
3. Темірова Н. Р. Поміщики України в 1861–1917 рр.: соціально–економічна еволюція / Н. Р. Темірова. – Донецьк: ДонНУ, 2003. – 320 с.
4. Донік О. М. Промислове підприємництво дворянства в Україні (1861–1900 рр.) / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початок XX ст. – К.: НАНУ ін-т історії України. – Вип. 12. – С. 103–118.
5. Шляхов О. Б. До питання про ступінь розвитку капіталізму в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. / О. Б. Шляхов // Проблеми історії України XIX – XX ст. – К., 2006. – Вип. XII. – С. 25–36.
6. Весь Юго–Западный край: Справочная и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниям / под ред. М. В. Довнар–Запольского, А. И. Ярошевича. – К.: Юго–Западное отд-ние Рос. Экспорт. Палаты, 1914. – 1115 с.
7. Список землевладельцев и арендаторов Волынской губернии, во владении которых находится не меньше 50 дес. земли. – Житомир: Волынской губернии тип., 1913. – 270 с.
8. Російський Державний історичний архів у м. Санкт–Петербурзі. – Ф. 571. – Оп. 9. – Спр. 805. О финансовом состоянии фирмы «Братья Яхненки и Симиренко», 1860–1865 гг. – 130 арк.
9. Бойко О. Д. Історія України: навч. посіб. / О. Д. Бойко. – [3-є вид. виправл. доповн.]. – К.: Академ. видав., 2010. – 686 с.
10. Сборник сведений о действующих в России акционерных обществах и товариществах на паях. – СПб.: Тип. В. Ф. Киришбаума, 1911. – 249 с.
11. Милорадович Г. А. Родословная книга черниговского дворянства: в 2 т. / Г. А. Милорадович. – СПб., 1901. – Т. 1. – 647 с.; – Т. 2. – 886 с.
12. ЦДДАУ у м. Києві. – Ф. 442. – Оп. 51. – Спр. 375. Отчеты начальников Киевской, Подольской и Волынской губерний за 1871 г. – 212 арк.
13. Похилевич Л. И. Уезды Киевский и Радомысльский. Статистические и исторические заметки о всех населенных местностях в этих уездах и с подробными картами их / Л. И. Похилевич. – К.: Издание книготорговца Н. А. Оглоблина. Тип. А. Давиденко, 1887. – 190 с.
14. Рыбников А. А. Кустарная промышленность и сбыт кустарных изделий / А. А. Рыбников, А. С. Орлов. – М.: Тип. П. П. Рябушинского, 1913. – 415 с.

15. Кустарная промышленность в Киевской губернии: в 2-х т. – К.: Изд-е Киевского губерн. земства, 1912. – Т. I. – 320 с.

16. Прусевич А. Кустарная промышленность в Подольской губернии / А. Прусевич // Экономическая жизнь Подолии. – 1913. – №14. – 15 июля.

17. Кустарные промыслы в Волынской губернии по данным сельскохозяйственной статистики. – Житомир: Изд-е Волынского губерн. земства, 1914. – 41 с.

18. Обзор Киевской губернии за 1913 г. – К.: Губерн. типограф., 1914. – 215 с.

References

1. Lazanska T. I. Istoriia pidpriemnytstva v Ukraini: na materialakh torhovo-promyslovoi statystyky XIX st. / T. I. Lazanska. – K.: In-t istorii Ukrainy, NAN Ukrainy, 1999. – 282 s.

2. Krutikov V. V. Burzhuziia Ukrainy i jekonomicheskaja politika carizma v poreformennyi period / V. V. Krutikov. – Dnepropetrovsk: Izd-vo DGU, 1992. – 172 s.

3. Temirova N. R. Pomishchiky Ukrainy v 1861–1917 rr.: sotsialno-ekonomichna evoliutsiia / N. R. Temirova. – Donetsk: DonNU, 2003. – 320 s.

4. Donik O. M. Promyslove pidpriemnytstvo dvorianstva v Ukraini (1861–1900 rr.) / O. M. Donik // Problemy istorii Ukrainy XIX – pochatok XX st. – K.: NANU in-t istorii Ukrainy. – Vyp. 12. – S.103–118.

5. Shliakhov O. B. Do pytannia pro stupin rozvytku kapitalizmu v Ukraini naprykintsi XIX – na pochatku XX st. / O. B. Shliakhov // Problemy istorii Ukrainy XIX – XX st. – K., 2006. – Vyp. XII. – S.25–36.

6. Ves' Jugo-Zapadnyj kraj: Spravochnaja i adresnaja kniga po Kievskoj, Podol'skij i Volynskoj gubernijam / pod red. M. V. Dovernar-Zapol'skogo, A. I. Jaroshevicha. – K.: Jugo-Zapadnoe otd-nie Ros. Jeksp. Palaty, 1914. – 1115 s.

7. Spisok zemlevladel'cev i arendatorov Volynskoj gubernii, vo vladenii kotoryh nahoditsja ne men'she 50 des. zemli. – Zhitomir: Volynskoj gubernii tip., 1913. – 270 s.

8. Rosiiskiy Derzhavnyi istorychnyj arkhiv u m. Sankt-Peterburzi. – F.571. – Op.9. – Spr.805. O finansovom sostojanii firmy «Brat'ja Jahnenki i Simirenko», 1860–1865 gg. – 130 ark.

9. Boiko O. D. Istoriia Ukrainy: navch. posib. / O. D. Boiko. – [3-ye vyd. vypravl. dopovn.]. – K.: Akadem vydav, 2010. – 686 s.

10. Sbornik svedenij o dejstvujushhij v Rossii akcionerij obshhestvah i tovarishhestvah na pajah. – SPb.: Tip. V. F. Kirshbauma, 1911. – 249 s.

11. Miloradovich G. A. Rodoslovnaja kniga chernigovskogo dvorjanstva: v 2 t. / G. A. Miloradovich. – SPb., 1901. – Т. I. – 647 s.; – Т. 2. – 886 s.

12. TsDIAU u m. Kyievi – F.442. – Op.51. – Spr.375. Otchet nachal'nikov Kievskoj, Podol'skoj i Volynskoj gubernij za 1871 g. – 212 ark.

13. Pohilevich L. I. Uezdy Kievskij i Radomysl'skij. Statisticheskie i istoricheskie zametki o vseh naselennyh mestnostjah v jehih uezdah i s podrobnymi kartami ih / L. I. Pohilevich. – K.: Izdanie knigotorgovca N. A. Ogloblina. Tip. A. Davidenko, 1887. – 190 s.

14. Rybnikov A. A. Kustarnaja promyshlennost' i sbyt kustarnih izdelij / A. A. Rybnikov, A. S. Orlov. – M.: Tip. P. P. Rjabushinskogo, 1913. – 415 s.

15. Kustarnaja promyshlennost' v Kievskoj gubernii: v 2-h t. – K.: Izd-е Киевского губерн. земства, 1912. – Т. I. – 320 с.

16. Prusevich A. Kustarnaja promyshlennost' v Podol'skoj gubernii / A. Prusevich // Jekonomicheskaja zhizn' Podolii. – 1913. – №14. – 15 ijulja.

17. Kustarnye promysly v Volynskoj gubernii po dannym sel'sko-hozjajstvennoj statistiki. – Zhitomir: Izd-е Volynskogo губерн. zemstva, 1914. – 41 с.

18. Obzor Kievskoj gubernii za 1913 g. – K.: Gubern. tipograf., 1914. – 215 с.

Romaniuk N. Yu., Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of Social sciences, Zhytomyr National Agroecological University (Ukraine, Zhytomyr), kafedra_ppk@ukr.net

The increase in the number and role of rural entrepreneurs in terms of agrarian formations of the second half of XIX – early XX century (for materials Kiev, Podolia and Volyn provinces)

The article examines the changes in the social structure of the population, an increase in the number of rural entrepreneurs in Kiev, Podolia and Volyn provinces in the second half of XIX – early XX century, which was most pronounced this trend.

Leadership in growing production capacities took agricultural entrepreneurs – landowners, prosperous countrymen, who were able to use land ownership to their

benefits and receive profit in production of agricultural products and industry. Prominent proprietors such as the Balashov, the Bobrinsky the Branitsky, the Potocki, the Radzyvill, the Sangushko, the Tereshchenko, the Yaroshinsky and many others managed to find the most profitable types of business activities – crops, sugar beet, potato, hop growing, establishment of personal sugar, grain, malt distillery enterprises, beer factories, other enterprises and mills. Significant production capacities were achieved by the entrepreneurs in wood-processing, glass, china, paper, cement branches of production.

Keywords: rural entrepreneurs, nobles, merchants, peasants, Kiev, Podolsky, Volyn province.

Романюк Н. Ю., доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой общественных наук, Житомирский национальный агроэкологический университет (Украина, Житомир), kafedra_ppk@ukr.net

Увеличение численности и роли сельских предпринимателей в условиях аграрных реформирований второй половины XIX – начала XX в. (за материалами Киевской, Подольской и Волынской губерний)

Исследуются изменения в социальной структуре населения, увеличение численности и роли сельских предпринимателей в Киевской, Подольской и Волынской губерниях во второй половине XIX – начале XX в., в которых была наиболее выражена эта тенденция.

Ведущую роль в наращивании объемов производства занимали сельские предприниматели – помещики, купцы, зажиточные крестьяне, которые собственностью на землю сумели использовать с выгодой и получать прибыль, овладев эффективным методом хозяйствования – сочетание сельскохозяйственного и промышленного производств. Крупные землевладельцы Балашовы, Бобринские, Бранитские, Потоцкие, Радзвильи, Сангушки, Терещенки, Ярошинские, и много других сумели найти наиболее прибыльные виды хозяйственной деятельности – выращивание зерновых, сахарной свеклы, картофеля, хмеля и основание собственных сахарных, винокурных, пивоваренных и других предприятий, мельниц. Значительные объемы производства предприниматели достигли также в деревообрабатывающей, стекольной, фарфоровой, бумажной, цементной отраслях промышленности в сельской местности.

Ключевые слова: сельские предприниматели, дворяне, купцы, крестьяне, Киевская, Подольская, Волынская губернии.

* * *

УДК [94(477.83/.86):334.71]:271.4–726.1–66А.Шептицький]«189/193»

Пасицька О. І., кандидат історичних наук, науковий співробітник, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України (Україна, Львів), pasitska@ukr.net

Вплив митрополита Андрея Шептицького на господарське життя галицьких українців (кінець XIX – перша третина XX ст.)

Проаналізовано організаційно-господарську діяльність митрополита Андрея Шептицького у становленні та розвитку національної економіки. Висвітлено позицію Андрея Шептицького та греко-католицького кліру стосовно добробуту українського населення та господарського розвитку Галичини. Охарактеризовано основні заходи архієпископа щодо підготовки фахової молоді, створення та підтримки діяльності господарських організацій, промислових підприємств, кооперативів. Митрополит Андрей Шептицький сприяв піднесенню економіки Галичини шляхом модернізації фахової освіти, матеріальної підтримки професійних навчальних закладів. Доктрина економічного персоналізму архієпископа базувалася на захисті приватної власності, формуванні економічної свідомості та культури населення, розбудові економічних установ, підтримці українського виробника, дотриманні гасла «свій до свого по своє».

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, економічна доктрина, промислової підприємства, кооперативи, фахової школи, організації, Галичина, галицькі українці, господарське життя, економічний розвиток.

Митрополит Андрей Шептицький прагнув єдності церкви, суверенної та економічно могутньої Української держави. Діяльність та ідеї Слуги Божого Андрея Шептицького є як ніколи є актуальними, оскільки український народ знову стоїть перед великим історичним викликом єдності, самоутвердження, державотворення, самовизначення, мовної ідентичності та економічної стабільності. Андрей Шептицький дбав про державну

єдність, добробут і благополуччя родин. Пастирські листи митрополита, без сумніву, є дороговказом для українців.

Архієрею Андрею Шептицькому як особистості, його внеску у галицьке громадсько-політичне, культурно-освітнє життя присвячено чимало наукових досліджень. Однак такий важливий аспект, як організаційно-господарська діяльність митрополита у становленні та розвитку української національної економіки, ще потребує ґрунтовного вивчення. Цю тему побіжно висвітлювали Р. Августин [1], Н. Колб [2], Н. Мисак [3] тощо.

Мета дослідження – проаналізувати погляди та вплив митрополита Андрея Шептицького на формування та розвиток української національної економіки кінця XIX – першої третини XX ст. У статті висвітлено позицію митрополита Шептицького та греко-католицького кліру стосовно добробуту українського населення та господарського розвитку Галичини.

Наприкінці XIX ст. духовенство в економічній сфері значною мірою керувалося енциклікою Папи Лева XIII «*Regrum Novarum*» (1891 р.), у якій сформульовано позицію Католицької церкви щодо принципів «соціальної, економічної і політичної справедливості» [4, с. 1–76], зокрема ідею господарської організації населення, втілення якої священнослужителі сприймали як національний та душпастирський обов'язок. Митрополит Андрей також дбав про покращення економічного добробуту населення. Він навіть створив доктрину економічного персоналізму. Економічний добробут народу він вважав підвалиною Української держави, без нього «навіть найсвітліше політичне положення завжди буде безосновне і беззосенне» [5, с. 525].

Андрей Шептицький зазначав, що поглиблення й модернізація економічних знань і навичок сприятимуть піднесення економіки Галичини. Митрополит піклувався про вишкіл молодих фахівців: ремісників, робітників, майбутніх економістів, підприємців, підтримував діяльність українських приватних фахових (промислових, ремісничих, сільськогосподарських) шкіл, курсів. Фаховим вишколом у Галичині займалися Сестри Василянки, які навчали у професійній жіночій школі, товариство «Просвіта» утримувало торговельну школу, РСУК – Кооперативний ліцей, товариство «Рідна школа» організувала в Галичині кілька чоловічих і жіночих фахових шкіл. Професійні курси для молоді влаштували РСУК, «Просвіта», «Сільський господар». Товариство «Сільський господар» також проводило кооперативні курси для вихованців духовної семінарії за мінімальною навчальною програмою 80 годин [6, арк. 13].

Молодь здобувала фахову освіту також у ремісничо-промислових бурсах та Секції опіки над ремісничою молоддю ім. В. Нагірного при товаристві українських ремісників, промисловців і торговців «Зоря» у Львові, які згуртовували молодих людей. Ці Ремісничо-промислові бурси давали належне фахове та моральне виховання і матеріально забезпечували вихованців. Яскравим прикладом є «Руська бурса реміснича і промислова» (1898 р.), яка ставила за мету опікуватися українською молоддю та навчати її; виховувати фахових ремісників та промисловців; допомагати талановитим учням і помічникам у навчанні та стажуванні за кордоном, а також впливати на розвиток господарства Галичини. У 1929 р. митрополит А. Шептицький з нагоди 25-ліття вступу на митрополичий престол купив для бурси одноповерховий

будинок із земельною ділянкою на вул. Пасічній, 2, який перебував у власності церкви св. Юра. Ця будівля призначалася для греко-католицької молоді (сиріт), які навчалися ремеслу, християнським і національним цінностям. З інтерв'ю І. Крип'якевича із настоятелем бурси Й. Годуньком дізнаємося, що навколо будинку був гарний сад та город, і це все обгороджено парканом [7, с. 4]. З 1909 р. у Станиславіві функціонувала Ремісничо-промислова бурса, яку підтримував митрополит [8, арк. 45].

Шептицький став ініціатором і фундатором першої української фахової господарської школи в Західній Україні. Він подарував «Просвіті» свій великий фільварок у с. Миловання Товмацького повіту (тепер с. Милування Тисменецького району Івано-Франківської області), де й було зорганізовано 1910 р. однорічну рільничу школу. В розпорядження господарської школи надано не лише приміщення для навчання, а й господарські будівлі, сільськогосподарські знаряддя й машини, дослідні поля, стави, пасіки, худобу тощо. Милованська господарська школа діяла аж до 1939 р., підготувавши чимало добрих спеціалістів.

Митрополит Андрей підтримував діяльність єдиної вищої державної господарської академії в м. Подєбради (Чехословаччина), де навчалася українська молодь. На початку 1930-х років поглиблювалася економічна криза, виникла загроза закриття Господарської академії в Чехословаччині. З цього приводу митрополит Шептицький листувався з міністром фінансів Чехословаччини Я. Шрамеком. В одному з листів архієрей зазначав: «Українська господарська школа в Подєбрадах має величезне культурне і наукове значення не лише для української еміграції, але й для цілого народу, бо це одинока на цій землі на правду українська висока технічна школа». Митрополит констатував, що «українці, як бездержавний народ відчувають сьогоднішню кризу далеко гостріше, ніж чехословацький народ. І хоч нам дуже залежить на цьому, щоби подєбрарська Академія існувала далі, не може наш народ, на жаль, тепер поспішити з дійсно видатною матеріальною помічю, яка забезпечила б повні дальший розвиток Академії» [9, арк. 4]. Андрей Шептицький виклопотав фінансування для Академії. Міністерство хліборобства Чехословацької держави таки внесло Господарську академію у бюджет на 1933 р., і вона продовжила функціонувати [9, арк. 15]. Крім цього, митрополит особисто надавав стипендії та матеріальну допомогу українським студентам Української господарської академії в Подєбрадах, а також тим, які студіювали агрономічні й економічні студії у Католицькому університеті в Лювені (Бельгія) [6, арк. 14–15, 22]. Архієрей, керуючись наукою та прикладом Христа, опікувався не лише вишколом та матеріальним становищем фахової молоді, а й закликав до молитви, віри, єдності.

Митрополит Андрей Шептицький стверджував, що економічна стабільність ґрунтується на приватній власності, яку вважав природним правом людини [5, с. 525]. Право власності освячене Божим правом: «Відвічні звичаї приватної власності потверджують всі устами державні, а Боже право освячує его ставляючи заповідь «Не кради» і «Не пожадай дому твого ближнього, ані вола, ані осла, ані жадної річи котра єсть его власністю» [5, с. 525]. У цьому питанні

митрополит піддавав критиці ідеї соціалістів, зокрема декларації ліквідувати приватну власність: «Они хотіли би видіти всіх цілком рівними, щоб один не смів мати ані крихітки більше від другого ... Спільні будуть ґрунти, спільна худоба та й знаряддя господарські, навіть сокира, котрою собі зарібник на життє заробляє. Тою спільною власністю будуть завідувати якісь там урядники чи хто там, а людям будуть роздавати даром те, що кожному для життя потреба... В тім ладі соціалістичнім ті, що тепер на своєму працюють, мусили б працювати на чужому, бо те, що спільне, то таки ані моє, ані твоє, а ті, що тепер на чужому працюють, працювали б і далі на чужому, лише без надії дійти до свого, бо й зарібок був би спільним» [5, с. 447–449].

Важливим завданням інтелігенції та священнослужителів, на думку митрополита, є формування економічної свідомості, економічної культури населення. У своїх посланнях Андрей Шептицький неодноразово закликав духовенство сприяти економічній активності селян – допомагати їм створювати кооперативи, крамниці, господарські та ремісничі спілки, позичкові каси, боротися за належну оплату селянської праці, організовувати юридичну допомогу від податкових зловживань влади.

Наприкінці XIX ст. у Галичині почали створювати різні господарські товариства. Важливу роль зокрема відіграла спілка «Сільський господар», яка пропагувала рільництво, садівництво, городництво, пасічництво, тваринництво, поширювало сільськогосподарську літературу і надавало посередницькі послуги під час закупівлі техніки і знарядь праці. Митрополит та священнослужителі популяризували та підтримували діяльність товариства «Сільський господар». Сплічани в одному з листів зазначали: «Від самого початку зав'язання нашого товариства звалили Ваша Ексцеленція стати при нім яко могутий і великодушний его Покровитель і Добродій, і своїми актами добродійності, Своім підпиранням наших цілей і нашої діяльності спричинились в великій мірі до розвитку «Сільського господаря» і до осягнення его теперішнього становиска» [8, арк. 10].

У 1913 р. керівники «Сільського господаря» писали до митрополита: «Майже дві треті часті наших Філій в руках священників – священники суть їх головами, виділовими і діловодчиками і признати мусимо, що всюди там, де одиниці з поміж духовенства щиро справами наших Філій займаються, росте з однієї сторони значіння і вплив нашого товариства, а з другої сторони росте рівномірно вплив і повага дотичних одиниць з поміж священства, а з тим і цілого духовенства» [8, арк. 33]. У тогочасній пресі митрополит активно закликав підтримувати діяльність цього господарського товариства. Про авторитет архієрея Андрея Шептицького серед членів товариства свідчить лист-привітання керівника філії «Сільський господар» у Коломиї митрополиту з нагоди дня ангела: «Ваша Ексцеленція є найбільшим і одиноким Оборонцем і Опікуном не тільки нашої Віри й Церкви, але також і цілого українського народу, а тим самим і цілої маси українських хліборобів» [6, арк. 44].

Представники духовенства були членами товариства «Просвіта», яке займалося не лише культурно-освітньою, а й господарською діяльністю. Священники виступали організаторами, референтами, учасниками економічних заходів «Просвіти», ініціювали створення економічних осередків, які діяли під егідою «Просвіти», часто

формулювали пропозиції щодо покращення економічного становища в регіоні, пропагували ідею розвитку української національної економіки, зокрема у різних друкованих виданнях.

Наприкінці XIX ст. – у першій третині XX ст. в Галичині розвивався молочарський промисел. Зокрема, у 1904 р. за виділені товариством «Просвіта» 300 корон священник О. Нижанківський заснував молочарню в с. Завадів Стрийського деканату, що сприяло створенню ще кількох подібних підприємств, які згодом об'єдналися у «Союз руських молочарських спілок» [2, с. 25].

З ініціативи митрополита Андрея Шептицького священники сприяли розвитку тваринництва в регіоні. Зокрема, організовували спілки селян-скотарів, займалися транспортуванням худоби на ярмарки, створювали підприємства м'ясних виробів, професійні товариства, як-от «Підгірська спілка для торгівлі безрогами і рогатою худобою» у Станиславові.

Вважаючи справу розвитку національної економіки засобом оборони та стабільності недержавного народу, А. Шептицький підтримував українських промисловців, допомагав розбудовувати економічні установи (Іпотечний банк, товариство взаємного страхування «Дністер», де був почесним президентом, краєвий пекарський кооператив «Хлібсоюз» – член-засновник та ін.) [10, арк. 16; 11, арк. 16].

Митрополит добре розумів, що важливим завданням тогочасної української економіки була націоналізація капіталу, заснування й розвиток українських економічних товариств. Значна частина так званого парафіяльного кліру підтримувала українське страхове товариство «Дністер», яке функціонувало з 1892 р. Членами-засновниками товариства було понад 130 священників. Станом на 1898 р. у товаристві застраховано 1 245 парафій і 1808 церков [12, с. 4]. Такі тенденції зберігалися й на початку XX ст., однак були й винятки. Наприкінці 1912 р. митрополичий ординаріат видав розпорядження, відповідно до якого парахи мали страхувати споруди винятково в «Дністрі». До кінця 1913 р. майже усі церковні споруди, застраховані в інших товариствах, мали бути переведені до «Дністра». Виконання цього розпорядження духовна влада контролювала через звіти деканів [13, с. 5].

Митрополит Шептицький та значна частина священнослужителів підтримували гасло «свій до свого по своє», пропагували ідею закупівлі предметів церковного вжитку у національного товаровиробника, замовляючи необхідну продукцію на українських підприємствах: свічки – у львівській фабриці «Керос» К. Котецького, різноманітні паперові вироби: конверти, листвіки, книги – у «Бібльосі», дорогоцінні хрести з коштовним камінням – артистично-бронзівничій та гальванотехнічній майстерні Юркевичів у Самборі, вино – на гуртвіні «Вино-Град» (власик – українець Ярослав Цимбалістий), церковні вироби, зокрема фани – у «Доставі», чоловічий одяг – у кравецькій майстерні Те-Ка. Деякі предмети церковного вжитку доставляли митрополиту кооператив «Союзний базар», «Народна торгівля», Товариство для виробу і продажу риз церковних у Самборі тощо [14, арк. 5, 22–23]. Крім цього, архієрей мав укладені договори щодо постачання товарів польськими підприємствами Галичини, а також фірмами Варшави, Катовіце, Познані, Відня, Будапешта, Лондона, Парижа [15, арк. 1–56; 16, арк. 1–59; 17, арк. 1–160].

Митрополит підтримував український кооперативний рух, фінансово допомагав кооператорам та підприємцям. Наприклад, Андрей Шептицький надав бізнес-леді Кліментині Авдиківич – власниці фабрики солодощів «Фортуна нова» – позику та віддав в оренду власну нерухомість на вул. Кордецького. Загалом митрополит інвестував у це підприємство понад 46 тис. доларів. У 1925 р. куратором фабрики митрополит призначив свого брата Климентія, а у 1928 р. подарував Кліментині Авдиківич її борг [18, с. 9–10]. У листі К. Авдиківич писала: «Не тільки з почуття обов'язку та великого довгу вдячності, але з глибоко відчуті потреби душі висловлюю отсим щиро подяку за ту батьківську опіку, за ту видатну підмогу, за те велике добро, яким Ваша Ексцеленція стали так щиро мені в пригоді в моім важкім змаганню створити одну з перших комірок українського промислу. Прошу приймати отсю подяку і від мене особисто, як першої української жінки, що взялася реалізувати ідею «творім український промисл». Тільки припадково так зложился, що якраз моя особа користується тим добром, тою щирою опікою та великодушною підмогою, яку Ваша Ексцеленція в Своім великім, добрім серци, в Своім яснім, далекозорім умі, в своїм високім, активнім патріотизмі рішила виявити початкуючому українському промислові» [14, арк. 57].

Матеріально митрополит допомагав відомому підприємцеві І. Левинському [14, арк. 1–1зв.], керівникам текстильної торговельно–промислової спілки «Шовк» у Самборі, пекарні «Золотий колос» у Львові (кредит у Земельному банку на суму 3 000 злотих), кооперативна пекарня «Якір» (позика 10 000 злотих) [11, арк. 87, 91–92]. Зокрема, єдиним підприємством шовкового промислу в Галичині був кооператив «Шовк» у Самборі, постачавючи церквам фелони з українською вишивкою. У 1937 р. Управа кооперативу зверталася до митрополита з проханням підтримки: «Щоби краще розвинути свою діяльність, кооператива «Шовк» потребує грошей на закупівлю механічних варстатів і іншого приладдя, а гроші ці може добути лишень дорогою масового членства українського громадянства... Наша Свята Церква потребує найбільше шовку, а то на фелони і інші церковні речі, тому підписана Управа кооперативи «Шовк» wraz з Надзірною радою звертається з горячим проханням до Вашої Ексцеленції о ласкаве вписування у члени кооперативи «Шовк» і о ласкаве припоручення Всечеснішому Духовенству, щоби прийшло рівно ж на поміч нашій кооперативі «Шовк» вписуванням в члени як рівно ж просить, щоби припоручувало садити морвові деревця (взірцеві шкілки) для селян і заохочувало до цієї праці для добра нашого Народу і розвою рідного промислу» [11, арк. 60–60зв].

З 1927 р. у Косові діяв виробничо–промисловий і торговельний кооператив «Союз промисловців Гуцульщини», який прагнув: «зорганізувати всіх промисловців–митців Гуцульщини для піднесення їх добробуту, розвою гуцульського промислу під оглядом технічним, торговельним і мистецьким, заложити і вести фахово промислову школу, яка би в майбутности дала добрих та інтелігентних робітників» [19, арк. 19] і бути конкурентоспроможними на ринку. До речі, у Косові килимарським промислом активно займалися євреї, а різьбярством і ліжникарством – поляки, які мали свої підприємства та організації. Кооператив організував кілька відділів, зокрема ткацько–килимарський, різьбярсько–столярський тощо, виробили

їхні користувалися попитом навіть за кордоном. Однак кооператив мав проблеми з оборотним капіталом. Члени кооперативу зверталися до архієрея з проханням надати позику в розмірі 8–10 тисяч злотих, а згодом виділити кошти на закупівлю необхідної сировини та відкриття своїх крамниць [19, арк. 21]. Отримані кошти частково сплачували виготовленими виробами для церковного вжитку: килими, свічники, хрести тощо.

Митрополит підтримував фінансово галицькі видавництва: «Новий час», «Нива», «Червона калина» тощо. У 1932 р. о. Омелян Квіт та Леонтій Дяків зверталися до митрополита з проханням про матеріальну допомогу журналу «Молоді робітники»: «Наше Видавництво, як і кожне інше, бореться з важкою скрутою і не може правильно видавати свого журналу... Зближаються свята і треба видати число дещо скоріше та в дещо більшому об'ємі. До цього не маємо фондів і саме отсею дорогою звертаємося до Вашої Ексцеленції з проханням за допомогою на видачу святочного числа «Молодих робітників» [14, арк. 95].

У Галичині з кінця XIX ст. організовували регіональні виставки, на яких рекламували та продавали найкращі та найдешевші товари; демонстрували стан розвитку та найновіші досягнення у промисловості, торгівлі, сільському господарстві. Влаштували такі виставки зазвичай різні підприємства та кооперативи. Зокрема, у травні 1933 р. проводив виставку українського промислу «Центросоюз», на яку запросили митрополита Шептицького [11, арк. 45]. До промислових та сільсько–господарських виставок митрополит ставився позитивно, а в окремих навіть брав участь.

Наприкінці XIX – першій третині XX ст. митрополит Андрей Шептицький займав провідну позицію в українському національному русі, брав активну участь у розвитку економічно–господарської сфери, яку вважав засобом оборони та стабільності українців. Дбаючи про добробут українців, він виступав на захист приватної власності, активно підтримував українських підприємців, діяльність фахових шкіл, ініціював створення та допомагав розбудовувати економічні установи, промислові та сільськогосподарські підприємства і кооперативи.

Список використаних джерел

1. Августин Р. Економічний персоналізм Митрополита Андрея Шептицького / Р. Августин // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: збірник науково–технічних праць. – Львів: РВВ НЛТУ України, 2013. – Вип.23. – С.385–393.
2. Колб Н. Греко–католицьке парафіяльне духовенство Східної Галичини початку XX ст. / Наталя Колб // Український Мойсей: до 150–ліття від дня народження митрополита Української греко–католицької церкви Андрея Шептицького. Статті та матеріали. – Львів, 2015. – С.16–32.
3. Мисак Н. Митрополит Андрей Шептицький про роль української інтелігенції в націєтворчих процесах у Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. / Наталя Мисак // Український Мойсей: до 150–ліття від дня народження митрополита Української греко–католицької церкви Андрея Шептицького. Статті та матеріали. – Львів, 2015. – С.33–38.
4. Sw. Leon III. Encyklika rerum novarum: w kwestii socjalnej o położeniu robotników. – Kraków: Drukarnia Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, 1939. – 76 s.
5. Шептицький А. Пастирські послання. – У 4 т. – Т.1. 1899–1914. – Львів: Фондація «Андрей», видавничий дім «Артос», 2007. – 1014 с.
6. Центральний державний історичний архів у м. Львові (далі – ЦДА України, м. Львів). – Ф.358. – Оп.1. – Спр.125 (Листи красивого господарського товариства «Сільський господар» у Львові, Луцьку, Коломиї та ін. до Шептицького А. про діяльність, 1912–1938). – 50 арк.

7. Крип'якевич І. З життя ремісничої молоді. Ремісничка бурса у Львові, вул. Пасічна / Іван Крип'якевич // Рідна школа. – 1936. – 15 травня.
8. ЦДІА України у м. Львові. – Ф.358. – Оп.2. – Спр.46 (Листи культурно-освітніх і господарських товариств у Галичині до Шептицького А. про діяльність та надання матеріальної допомоги, 1906–1914). – 89 арк.
9. Там само. – Оп.3. – Спр.227 (Листування Шептицького А. з міністром фінансів Чехословаччини Шрамеком І. з приводу фінансової допомоги для Української фінансової академії в Подєбрадах, 1932). – 16 арк.
10. Там само. – Оп.2. – Спр.42 (Запрошення кредитного товариства «Дністер» у Львові Шептицькому А. взяти участь у засіданнях загальновиборчих зборів, 1902–1914). – 41 арк.
11. Там само. – Оп.1. – Спр.112 (Листування з українськими кооперативними товариствами «Дністер», «Карпатія» та ін. у Львові про діяльність, 1919–1936). – 102 арк.
12. Перед зборами «Дністра» // Руслан. – 1899. – 29 квітня (11 мая).
13. Львівський митрополичий ординаріат // Галичанин. – 1912. – 19 декабря (11 січня 1913).
14. ЦДІА України у м. Львові. – Ф.358. – Оп.1. – Спр. 134 (Листи промислових і торговельних фірм у Львові «Фортуна нова», «Біблос», «Керос» та ін. до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги, 1929–1938). – 133 арк.
15. Там само. – Спр.141 (Листи промислово-торговельних фірм у Відні до А.Шептицького про постачання товарів та розрахунки, 1902–1934). – 56 арк.
16. Там само. – Спр.142 (Листи промислово-торговельних фірм у Будапешті, Лондоні, Парижі та ін. до Шептицького А. про постачання товарів та розрахунки, 1913–1938). – 59 арк.
17. Там само. – Спр.143 (Листи промислово-торговельних фірм Берліна, Лейпцига, Мюнхена та ін. до Шептицького А. про купівлю-продаж антикваріату і стародруків, 1906–1937). – 160 арк.
18. Авдікович К. Перша українська фабрика цукерків «Фортуна нова». – Львів: «Триада плюс», 2010. – 48 с.
19. ЦДІА України у м. Львові. – Ф.358 (Шептицький Андрей, 1865–1944). – Оп.1. – Спр.126 (Статут торговельної і ремісничо-промислової спілки «Рідна школа» в Боднарівці, листи українських кооперативів «Будучність», «Зоря» та ін. у Жовкві, Коломиї, Косові до Шептицького А. про діяльність та надання грошової допомоги, 1924–1938). – 118 арк.
10. Там само. – Оп.2. – Спр.42 (Zaproshennja kredytnogo tovarystva «Dnister» u L'vovi Sheptyc'komu A. vzjaty uchast' u zasidannjah zagal'novyborchyh zboriv, 1902–1914). – 41 ark.
11. Там само. – Оп.1. – Спр.112 (Lystuvannja z ukrai'ns'kymy kooperatyvnymy tovarystvamy «Dnister», «Karpatija» ta in. u L'vovi pro dijaj'nist', 1919–1936). – 102 ark.
12. Pered zboramy «Dnistra» // Ruslan. – 1899. – 29 kvitnja (11 maja).
13. L'vivs'kyj mytropolychyj ordynariat // Galychanyn. – 1912. – 19 dekabrja (11 sichnja 1913).
14. CDIA Ukrai'ny u m. L'vovi. – F.358. – Op.1. – Spr.134 (Lysty promyslovyh i torgovel'nyh firm u L'vovi «Fortuna nova», «Bibl'os», «Keros» ta in. do Sheptyc'kogo A. pro dijaj'nist' ta nadannja groshovoi' dopomogy, 1929–1938). – 133 ark.
15. Там само. – Спр.141 (Lysty promyslovo-torgovel'nyh firm u Vidni do A.Sheptyc'kogo pro postachannja tovariv ta rozrahunky, 1902–1934). – 56 ark.
16. Там само. – Спр.142 (Lysty promyslovo-torgivel'nyh firm u Budapeshiti, Londoni, Paryzhi ta in. do Sheptyc'kogo A. pro postachannja tovariv ta rozrahunky, 1913–1938). – 59 ark.
17. Там само. – Спр.143 (Lysty promyslovo-torgovel'nyh firm Berlina, Lejpciga, Mjunhena ta in. do Sheptyc'kogo A. pro kupivlju-prodazh antikvariatu i starodrukiv, 1906–1937). – 160 ark.
18. Avdykovych K. Persha ukrai'ns'ka fabryka cukerkiv «Fortuna nova». – L'viv: «Triada pljus», 2010. – 48 s.
19. CDIA Ukrai'ny u m. L'vovi. – F.358 (Sheptyc'kyj Andrej, 1865–1944). – Op.1. – Spr.126 (Statut torgovel'noi' i remisnycho-promyslovoi' spilky «Ridna shkola» v Bodnarivci, lysty ukrai'ns'kyh kooperatyviv «Buduchnist'», «Zorja» ta in. u Zhovkvi, Kolomyi', Kosovi do Sheptyc'kogo A. pro dijaj'nist' ta nadannja groshovoi' dopomogy, 1924–1938). – 118 ark.

Pasitska O. I., candidate of historical sciences, researcher; Institute of Ukrainian Studies I. Krypiakievych of the NAS of Ukraine (Ukraine, Lviv), pasitska@ukr.net

The effect of metropolitan Andrei Sheptytskyi on economic life of Galician Ukrainians (end of the nineteenth – the first third of the twentieth century)

The organizational and economic activity of Metropolitan Andrei Sheptytskyi in the formation and development of the national economy is analyzed. The position of Andrei Sheptytskyi and the Greek Catholic clergy concerning the welfare of the Ukrainian population and economic development of Galicia are highlighted. The main activities of the bishop on professional training of young people, the creation and support of business organizations, industrial enterprises, cooperatives are characterized. Metropolitan Andrei Sheptytskyi contributed to raising the economy of Galicia by upgrading of the vocational education and the material support of the professional schools. The doctrine of economic personalism of the bishop was based on the protection of private property, the formation of economic consciousness and the culture of the population, development of the economic agencies, supporting of Ukrainian manufacturer, subjection to the slogan «on your own».

Keywords: Metropolitan Andrei Sheptytskyi, economic doctrine, industries, cooperatives, professional schools, organizations, Galicia, Galician Ukrainians, economic life, economic development.

Пасицка О. И., кандидат исторических наук, научный сотрудник, Институт украиноведения им. И. Крипьякевича НАН Украины (Украина, Львов), pasitska@ukr.net

Влияние митрополита Андрея Шептицкого на хозяйственную жизнь галицких украинцев (конец XIX – первая треть XX ст.)

Проанализировано организационно хозяйственную деятельность митрополита Андрея Шептицкого в становлении и развитии национальной экономики. Отражена позиция Андрея Шептицкого и греко-католического клира относительно благосостояния украинского населения и хозяйственного развития Галичины. Охарактеризованы основные мероприятия архиепископа по подготовке профессиональной молодежи, создания и поддержке деятельности хозяйственных организаций, промышленных предприятий, кооперативов. Митрополит Андрей Шептицкий способствовал подъему экономики Галичины путем модернизации профессионального образования, материальной поддержки профессиональных учебных заведений. Доктрина экономического персонализма архиепископа базировалась на защите частной собственности, формировании экономического сознания и культуры населения, перестройке экономических учреждений, поддержке украинского производителя, соблюдении лозунга «свой к своему по свое».

Ключевые слова: митрополит Андрей Шептицкий, экономическая доктрина, промышленные предприятия, кооперативы, профессиональные школы, организации, Галичина, галицкие украинцы, хозяйственная жизнь, экономическое развитие.

* * *

References

1. Avgustyn R. Ekonomichnyj personalizm Mytropoljta Andreja Sheptyc'kogo / R. Avgustyn // Naukovyj visnyk Nacional'nogo lisotehnichnogo universytetu Ukrai'ny: zbirnyk naukovykh i tehnichnyh prac'. – L'viv: RVV NLTU Ukrai'ny, 2013. – Vyp.23. – S.385–393.
2. Kolb N. Greko-katolyc'ke parafijal'ne duhovenstvo Shidnoi' Galychyny pochatku XX st. / Natalja Kolb // Ukrai'ns'kyj Mojsej: do 150-littja vid dnja narodzhennja mytropoljta Ukrai'ns'koi' greko-katolyc'koi' cerkvy Andreja Sheptyc'kogo. Statti ta materialy. – L'viv, 2015. – S.16–32.
3. Mysak N. Mytropoljt Andrej Sheptyc'kyj pro rol' ukrai'ns'koi' inteligencii' v nacijetvorchyh procesah u Galychyni naprykinci XIX – na pochatku XX st. / Natalja Mysak // Ukrai'ns'kyj Mojsej: do 150-littja vid dnja narodzhennja mytropoljta Ukrai'ns'koi' greko-katolyc'koi' cerkvy Andreja Sheptyc'kogo. Statti ta materialy. – L'viv, 2015. – S.33–38.
4. Sw. Leon III. Encyklika rerum novarum: w kwestii socjalnej o polozeniu robotnikow. – Krakow: Drukarnia Wydawnictwa Apostolstwa Modlitwy, 1939. – 76 s.
5. Sheptyc'kyj A. Pastyr's'ki poslannja. – U 4 t. – T.1. 1899–1914. – L'viv: Fundacija «Andrej», vydavnychyj dim «Artos», 2007. – 1014 s.
6. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv u m. L'vovi (dali – CDIA Ukrai'ny, m. L'viv). – F.358. – Op.1. – Spr.125 (Lysty krajevogo gospodar's'kogo tovarystva «Sil's'kyj gospodar» u L'vovi, Luc'ku, Kolomyi' ta in. do Sheptyc'kogo A. pro dijaj'nist', 1912–1938). – 50 ark.
7. Kryp'jakevych I. Z zhyttja remisnychoi' molodi. Remisnychna bursa u L'vovi, vul. Pasichna / Ivan Kryp'jakevych // Ridna shkola. – 1936. – 15 travnja.
8. CDIA Ukrai'ny u m. L'vovi. – F.358. – Op.2. – Spr.46 (Lysty kul'turno-osvitnih i gospodar's'kyh tovarystv u Galychyni do Sheptyc'kogo A. pro dijaj'nist' ta nadannja material'noi' dopomogy, 1906–1914). – 89 ark.
9. Там само. – Оп.3. – Спр.227 (Lystuvannja Sheptyc'kogo A. z ministrom finansiv Chechoslovachchynu Shramekom I. z pryvodu finansovoi' dopomogy dlja Ukrai'ns'koi' finansovoi' akademija v Podjebradah, 1932). – 16 ark.

УДК 327.362(477.84)

Саківський І. Б.,
здобувач, Тернопільський національний
педагогічний університет ім. В. Гнатюка
(Україна, Тернопіль), Sakivskyy.igor@gmail.com

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ЕМІЛІЯНА КОВЧА (1884–1939 РР.)

Розкрито основні аспекти життя та діяльності священномученика Греко-Католицької Церкви, капелана УГА та члена ОУН Еміліяна Ковча в означуваний період. Проаналізовано внесок Е. Ковча у розбудову українських громадських, культурних та підпільних структур. Зібрано важливі маловідомі та невідомі факти біографії Е. Ковча.

Ключові слова: Еміліян Ковч, УГА, ОУН, капелани, визвольний рух, міжвоєнний період.

Постать Еміліяна Ковча є знаковою у церковній та українській історії, поряд з Андреем Шептицьким, Йосипом Сліпим, Йосафатом Коциловським, Никитом Будкою. Е. Ковч відомий як блаженний католицької церкви, що рятував євреїв у часи Голокосту та загинув у концтаборі Майданек. Незважаючи на зростання суспільного інтересу до життєпису Е. Ковча, у його біографії є чимало малодосліджених епізодів.

Метою статті є наукове осмислення життєвого шляху Е. Ковча. Для досягнення мети поставлено наступні завдання: окреслити середовище формування та перші роки життя Е. Ковча; проаналізувати душпастирську діяльність священника в УГА; охарактеризувати діяльність Е. Ковча на парафії у Перемишлянах; з'ясувати роль Е. Ковча у діяльності ОУН.

Батько Еміліяна, отець Григорій Ковч, виконував свої душпастирські обов'язки у церкві св. Параскеви, що у с. Космач. Саме тут народився 20 серпня 1884 р. його син Еміліян. У сім'ї о. Григорія та Марії, окрім Еміліяна було ще четверо дітей: Ольга, Софія, Наталія і Євстахій [11, с. 8].

Е. Ковч ходив до школи у сс. Космачі й Кіцмані, а іспит зрілості склав в Українській державній гімназії у Львові [21, с. 61]. Далі продовжив сімейну традицію священства, навчаючись у колеґії св. Вакха і Сергія (Рим) [11, с. 5]. У той час там також навчається Йосафат Коциловський, майбутній єпископ УГКЦ [16].

Еміліян вивчав богослов'я у 1905–1911 рр., а після закінчення отримав священнічі священня з рук єпископа Григорія Хомишина. У 1910 р. Еміліян одружується з Марією Анною Добрянською, дочкою декана Володимира Добрянського з Буковини.

Свою працю молодий отець розпочав на Підволочиській парафії (Скалатський повіт, Тернопільщина), а у 1912 р. зголосився на місіонерську роботу серед українців у Югославії. Священники з родини Ковчів одночасно або по чергово, а також разом виїжджали на служіння до українських емігрантів у Боснію. У 1914–1917 рр. у Боснії позмінно служили о. Григорій Ковч з двома зятями – отцями Юліаном Свістелем та Василем Чужаком [4].

Отець Еміліян опікувався парафією Козарац з приналежної їй округою Прієдор. Його попередником на цій посаді був Михайло Кіндій. Він довершив будівництво парафіяльної церкви, та купив 10 моргів поля для утримання душпастиря. Українці жили тут дуже бідно, тому сім'я Ковчів перебувала у скрутному матеріальному становищі. У тогочасних документах знаходимо дані про те, що отриманих грошей о. Еміліяну не вистачало на їжу та оплату місця проживання, що спричинює значні борги

[31, арк. 141–144]. Цікаво, що протягом двох місяців у 1912 р. помічником Ковча був Никита Будка [10].

У 1916 р., у розпал війни, Ковчі повертаються у Галичину. Перебуваючи у Боснії, священники зберігали за собою старе місце служби. Зокрема, о. Григорій Ковч повернувся на парафію у Цапівці, Кошилівці, Попівці; о. Юліан Свістель – у Головчинці, Товсте, а о. Еміліян Ковч – на парафію Серники Горішні (Рогатинський повіт). О. Василь Чужак прибув до Буряківки, Слобідки на Заліщанщині, де прослужив до свого арешту в січні 1946 р. [4].

У листопаді 1918 р. починається важлива сторінка новітньої української історії. Після Листопадового Чину утворюється Західно-Українська народна республіка. Молода держава одразу починає боротьбу з сусідньою Польщею, яка висунула територіальні претензії на Галичину. Розпочинається україно-польська війна. У січні 1919 р. проводиться реорганізація військових сил держави, внаслідок чого постає Українська галицька армія. У новоствореному війську була гостра потреба військових капеланів. Цим питанням займались досвідчені колишні польові духівники австро-угорської армії під керівництвом о. Миколи Їжака. Керівництво держави та Греко-католицької церкви створили чітку систему військового духовництва [29, с. 124]. Варто зазначити, що духівниками УГА ставали лише добровольці, тому завдяки запалу та ентузіазму духовна опіка військових частин та шпиталів стає чудово налагодженою.

Ковчі не тримались осторонь національно-визвольних змагань. Навпаки, брали в руки зброю та каділо. Брат Еміліяна Євстахій (Остап) вступає в УГА, а отці Григорій та Еміліян Ковч стають військовими капеланами.

Отця Еміліяна призначають капеланом Бережанського Коша, іменують духовником [20, с. 307]. Один з вояків, Роман Долинський, згадує: «молодий тоді о. Ковч був повний енергії та сил. Не було кутка в Коші, де наш Духовник не появлявся б кілька разів на день. Не було відтинка складного життя Коша, в якому наш Духовник не брав би відповідальної для нього участі. Кожного ранку, відслуживши Божественну Літургію, о. Ковч поспішав до шпиталю, щоб був уже повний учасників боїв за Львів. Щодня можна було бачити його на полі вправ, в канцелярії, в магазинах, всюди він полагоджував скарги окремих частин чи вояків, завжди знаходив час для вояків та полагодити їхні жалі своїм авторитетом та здібністю» [11, с. 22].

Капелан Е. Ковч був постійним і незмінним помічником для команданта Коша Петра Бігуса. Варто відзначити, що діяльність духівників УГА не обмежувалась лише релігійними справами, як це було у австрійській та російській арміях. Вони цікавились всіма ділянками військової служби і побуту [5, с. 103].

16–18 липня 1919 р. УГА через тиск поляків, епідемію тифу, відсутність зброї та амуніції перейшла р. Збруч [3, с. 140]. Тут вона об'єдналась з дієвою армією УНР, щоб спільно вирушити проти більшовиків на Київ [14, с. 484–485].

Після одного з боїв між більшовиками та українськими частинами, багато українських вояків потрапили у полон. Їх закрили у переповнених вагонах і везли у невідомому напрямку. Серед полонених опинився і Е. Ковч. Коли поїзд зупинився серед поля, біля дверей вагону Еміліян побачив більшовицького вояка і заговорив до нього, прохаючи

води і свіжого повітря. Охоронець випустив отця, а потім зачинив двері зі словами: «Батюшка, а пам'ятай молитись за Луку» [11, с. 24].

Отець Ковч недовго був на волі, його арештовують і перевозять у польський табір для інтернованих. У таких таборах знаходилося близько 500 священників і монахів та 40 тисяч військових і мирних жителів. Щодня внаслідок голоду, хвороб і побиття помирало багато людей [17, с. 134]. У тих важких умовах Ковч хворів на тиф. Андрей Шептицький у листі до Юзефа Пілсудського клопотався про звільнення греко-католицьких священників, яких арештовано близько тисячі [13, с. 230].

У квітні-травні 1920 р. УГА припинила існування, а разом з нею – інститут польових духовників [5, с. 119]. Через кілька місяців отець Еміліан потроху одужує, переїжджає душпастирювати до Боршева. Пропрацювавши там кілька місяців, він став парохом міста Перемишляни [11, с. 25].

Перемишляни – це невелике галицьке містечко, з населенням близько чотирьох тисяч осіб. Тут жили українці, поляки, євреї, кілька німецьких родин. На підставі грамоти від 11 березня 1921 р. Еміліан почав керувати парафією м. Перемишляни. Спеціальна комісія склала протокол церковного і парафіяльного майна, метрик народжених, померлих та одружених [25, арк. 8–9].

Свою діяльність отець Еміліан розпочав з відновлення старої церкви св. Миколая [28].

Отець Ковч спрямував свою енергію також на відновлення і розбудову місцевого Народного Дому. Тут починають працювати велика театральна зала, Український Банк, повітова кооперативна гуртівня. З допомогою о. Ковча громада купила невеликий дім, де розміщувалося українське передшкілля (дитячий садок) [8].

Разом з відбудовою парохії зростає релігійне, культурне та господарське життя української громади у Перемишлянах. З ініціативи і за підтримки о. Еміліана утворюється драматичний гурток (керує здібний режисер та декоратор Володимир Трофим'як), діють парафіяльний і гімназійний хори (під орудою адвоката Михайла Гузара). Студент права Теодор Баран у той час очолював організацію студентської молоді в Перемишлянах. Члени усіх цих організацій часто їздили по селах з концертами та виставами. Їхня діяльність поширилась на весь повіт. Містечко стало центром різноманітних подій – Євхаристійних здвигів, з'їздів товариства «Сокіл», кооперативних курсів. Отець Ковч постійно підтримував такі заходи, часто був організатором.

У тодішній пресі писали про курси кооперації: «Отець Еміліан Ковч навчає курсантів і це чи не найважливіше саме для тих, хто щодня спілкується з десятками і сотнями покупців, людськості, взаємоповаги». У статті про товариство «Сільський господар» згадувався о. Ковч, як «знаменитий проповідник і великий безсребник, за що користується загальною пошаною і симпатією» [11, с. 30].

У 14 березня 1923 р. Рада Амбасадорів прийняла документ, за яким Польщі надавалися юридичні права на Східну Галичину [13, с. 253]. З цієї нагоди поляки по усіх містах і селах розвісили афіші про прилучення Галичини на 25 років. Повісили таке оголошення і на дереві, навпроти вхідних дверей до церкви о. Еміліана. Він зірвав той папір, після чого на нього надійшла скарга в адміністративний суд. Отець Ковч своїм свідком назвав польського пароха, але йому про це не сказав. У день розгляду справи вони зустрілись у коридорі суду, де польський священник не міг

зрозуміти хто й навіщо викликав його. Е. Ковч відповів, що це він, питаючи чи діяв у тій ситуації правильно: «Це була Велика П'ятниця, в нас винесена плащаниця і виставлені Найсвятіші Тайни. Йду до церкви, а хтось, обернувшись задком до Св. Тайн, читає якийсь папір. Мене кинуло в лють і я здер той папір, а тепер виходить, що то є протидержавний вчинок. Як би Ви, отче, вчинили у такому випадку?». Польський священник сказав, що діяв би так само, тому Ковча звільняють від обвинувачень [11, с. 37].

Проте це був не єдиний конфлікт Е. Ковча з офіційною владою. Протягом міжвоєнного періоду у помешканні отця польська поліція здійснила близько сорока обшуків. Після двадцяти з них його арештовували та садили до в'язниці: «о. Ковча, який очолював все організаційне життя в місті, вважали за провідника всіх тих «ворогів польської держави». Тому не диво, що при всяких масових політичних акціях, які звичайно проводились внаслідок агентагів або експропріацій доконуваних підпільною організацією (убивство куратора Собінського, напади на поштові амбулянси) перший падав жертвою парох Перемишлян» [27].

Про ці події згадував пан Сокульський, один із кооператорів у Перемишлянах: «Було віче в Народному Домі за участю більше тисячі людей. Це був час перед виборами кандидатів на послів до польського сейму. Як завжди, при таких нагодах, головним бесідником був о. Ковч. Ще віче не закінчилось, а поліція оточила Народний Дім і, не даючи нікому вийти, арештувала 42 особи» [11, с. 54].

У Західній Україні у міжвоєнний період діє УВО, згодом ОУН. Їхньою метою було: «відновлення, впорядкування, оборона та поширення Незалежної соборної української національної держави. Українські націоналісти змагатимуть до зібрання творчих сил унутрі нації та до зміцнення її відпорності назовні» [23, арк. 1].

Проте під приводом боротьби з ворогами Польщі, влада чинила тиск на всі прояви українського життя: молодіжні товариства, кооперативи, Просвіту, Церкву. Такі заходи викликали протидію, що проявлялось у запереченні атрибутів польської держави.

Наприклад, у м. Перемишляни під проводом студента Петра Савчинського молодь об'єдналась у пластовий гурток. Ковч став опікуном Пласту у Перемишлянах [18]. Учням місцевої польської гімназії було заборонено належати до Пласту, тому Еміліан підтримував їх та захищав від дирекції гімназії та поліції. Пластові сходини відбувались на церковному кладовищі чи в Народному Домі під виглядом «катехизації» [11, с. 28]. У справі підпільного Пласту (діяльність організації забороняють у 1930 р.) він перебував під польським слідством і судом [30, арк. 7]. Еміліана виправдали у 1931 р. [19, с. 707].

Українське духовенство у Другій Речі Посполитій виконувало подвійну функцію. Священники були духовними провідниками народу і водночас не залишались осторонь боротьби за національні права [6, с. 231]. Прикладом такого лідера був Еміліан Ковч. Наприклад, під час пацифікації він виголошував проповіді, у яких засуджував дії польської держави [11, с. 38]. Тоді під час серії каральних експедицій у вересні-листопаді 1930 р. постраждала активніша і свідоміша частина українського суспільства [26, с. 94]. Через них отця також арештовують [12]. У газеті «Діло» від 21 жовтня 1930 р. повідомлялось, що у Бережанській

тюрмі перебуває 141 політичних в'язнів, які з 15 жовтня розпочали голодування. Священиків звільнили з-під арешту, лише залишився о. Ковч [2, с. 3].

Греко-католицька церква та її священики були серед тих, хто найбільше постраждав від польської каральної акції. Загалом, під час пацифікації близько трьох десятків священиків були арештовані за приналежність до УВО, порушення громадського спокою, підбурювання людної [26, с. 156–157].

Діячі українських партій, Церкви докладали чимало зусиль для організації допомоги жертвам Голодомору в УРСР у 1932–1933 рр. та руху протесту проти більшовицького режиму. У Львові, Станіславі, Тернополі та інших містах відбувались жалібні сходина товариства «Луг». Українські посли до польського сейму взяли участь у сотнях народних віч, де збиралися кошти на допомогу жертвам голоду, приймалися резолюції протесту.

У зв'язку з підписанням радянсько-польського договору влада обмежувала, а часто забороняли схожі акції. За виголошену проповідь про голод в УРСР о. Ковч засуджений на три тижні арешту [15].

Серед іншої діяльності Е. Ковча варто згадати, що він написав книгу «Чому наші від нас утікають?», яка вийшла друком у 1932 році «з одобрення духовної власті». Вона є важливою частиною діалогу греко-католицьких інтелектуалів у міжвоєнний період.

Отець Еміліан намагався допомагати українським політичним в'язням, кількість яких у в'язницях Другої Речі Посполитої постійно зростала.

Наталія Олійник згадувала, що: «Ковч був добрим пастирем і дбав про своїх ягнят. Доказом того був той факт, що його дочки і її милість дружина отця варили у себе на кухні разом з іншими дівчатами й жінками із гуртка Союзу українок, що діяв при матері – Просвіті, обіди для політичних в'язнів. Отець Еміліан довів польським слідчим органам і адміністрації тюрми, що цей жест є чисто християнського характеру, бо в кожному катехизі є пункт про тюрму і в польському також, а в Заповідях Божих є написано: «Не свідчи ложно на ближнього свого». Після таких тверезих аргументів власті спасували і дозволили отцю організувати ці обіди, розраховані на 10–15 осіб, точно не знаю. Мабуть більше протягом трьох місяців.

Обіди відносило 6 осіб у відрах і каструлях за вуха. Мої тато також тоді були арештовані, тому я це знаю. Масові арешти викликані ось чим: одної ночі по всіх селах і містах Західної України розкидано листівки, в яких Організація Українських Націоналістів (ОУН) протестувала проти колонізації українських дітей в польських школах. Українським дітям – українську мову й українську школу! – Вимагала ОУН» [22].

Щодо діяльності ОУН, то у звітах поліції зафіксовано акції ОУН на території Перемишлянського повіту. Наприклад, тут активно проходила шкільна акція. У с. Альфредівка 3 жовтня 1933 р. невідомий зірвав державний герб і кинув у рів; у с. Підгайчики 26 вересня 1933 р. з будинку школи зірвано польський герб і таблицю з назвою школи. Замість них вчепили дошку з написом «Українська школа» та тризубом (намальований мастилом для воза). [24, арк. 7–14]. 18 вересня 1933 р. у Перемишлянах за шкільну акцію арештовано Заплатинського В., у Коросні – Колосовського В., Кадая М., Ясінського [19, с. 316].

Оунівці на території повіту постійно зазнавали репресій з боку польської держави. Так, Теодора Барана звинувачували в організації Пласту, співпраці з ОУН. У зв'язку з цим його арештували у 1930 р. та 1933 р., але закривали слідство через відсутність доказів. Теодор розповсюджував літературу ОУН, був політично обізнаним [7, с. 25]. Врешті, у 1934 р. він опинився у концтаборі Береза Каргузька [19, с. 329].

Інший судовий процес відбувся у Бережанах, де 15 березня 1934 р., суд виніс вирок хлопцям з села Подусільна за участь в ОУН, розповсюдження «Сурми» та листівок: Василеві Івахову – 2,5 р., Петрові Цапкові і Миколаю Солтису – 6 місяців, Захарків Олексі – 1,5 р. [9, арк. 39]. У вересні того ж року за поширення листівок ОУН студент права Микола Максимшин (з с. Добряничі) засуджений на 2 р. в'язниці [19, с. 323].

Еміліан Ковч сам також був членом та одним з керівників ОУН. Богдан Кордюк розповідав про те, що Ковч «був головою підпільної організації українських націоналістів на Перемишлянський повіт» [12]. Підтвердження цього факту подають упорядники біографічного додатку до праці П. Мірчука «Нарис історії ОУН» [19, с. 707].

Участь Е. Ковча в ОУН підтверджує також Олена Вітер, яка вважала, що він був членом районного проводу ОУН [1, арк. 132]. Проте найбільш вірогідно, що Е. Ковч займав посаду референта пропаганди, зважаючи на його проповіді, постійну працю з людьми та активність у громадському та політичному житті повіту.

Від початку Другої світової війни до своєї смерті у 1944 р. у Е. Ковч продовжував активну діяльність: рятував євреїв, поляків та українців, протистояв нацистам, допомагав ув'язненим у концтаборі Майданек, що є цікавим матеріалом для подальших досліджень.

Біографія Еміліяна Ковча є яскравим прикладом життя представника української духовної та інтелектуальної еліти ХХ століття. Отримавши якісну освіту, він бере активну участь у боротьбі за незалежність української держави у якості капелана УГА. Згодом 20 років він очолював церковний та громадський рух у Перемишлянах та повіті, активно брав участь у діяльності легальних українських товариств, Пласту, ОУН.

Список використаних джерел

1. Архівно-кримінальна справа Вітер Олени Василівни [Копія] // Домашній архів Саківського І. – 150 арк.
2. В Бережанській тюрмі // Діло. – 1930. – Ч.234. – С.3.
3. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я. Грицак. – Київ, 2000. – 356 с.
4. Дрозд Василь. Родина Ковчів на Заліщанщині // Нова зоря. – 2011. – Ч.17 (893). – С.4.
5. Забзалюк Д. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст. Монографія / Д. С. Забзалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – 187 с.
6. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930–ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева; Український Католицький Університет; Центр досліджень визвольного руху. – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2011. – 384 с.
7. За тебе, Україно. З архіву в'язнів концтабору Береза Каргузька (1934–35 рр.) часів II Речі Посполитої / О. Ільїн, С. Шандрук, П. Мазур, А. Гудима. – Тернопіль: Терно-граф, 2010. – 254 с.
8. Інтерв'ю з Володимирою Сенік / Інтерв'юер: Лідія Купчик. – Архів Інституту історії Церкви Українського католицького університету. – Спр.П–1–1–380.

9. Інформації, донесення поліцейних органів і повітових староств про діяльність ОУН на території Тернопільського воєводства. 1.03.1934 – 30.04.1934. – Державний архів Тернопільської області. – Ф.231. – Оп.1. – Спр.2168.
10. Качараба Степан. Суспільна опіка Греко-Католицької церкви над українською еміграцією в Боснії та Герцеговині (кінець XIX – початок XX століття) / С. Качараба // Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексівця / редкол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексівець, М. М. Алексівець [та ін.]. – Тернопіль, 2011. – Вип.5, Ч.2. – С.275–281.
11. Ковч – Баран А. – М. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – 182 с.
12. Кордюк Богдан «Ісповідник віри Христової» // Галицький шлях. – 1993. – Ч. від 27.04. – С.5.
13. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин / О. Красівський. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 302 с.
14. Крип'якевич І., Гнатюк Б., Стефанів З., Думін О., Шрамченко С. Історія українського війська / І. Крип'якевич та ін. – Львів: Видання Івана Тиктора, 1992. – 575 с.
15. Кугутяк М. Голодомор 1933–го і Західна Україна (трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20–30 рр.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1994. – 70 с.
16. Курдик Анатоль. Криваві сліди // Газета «Неділя», Ашаффенбург Німеччина. – 1948. – Ч.133.
17. Лебедович І. Полеві духовники УГА / І. Лебедович. – Вінніпег, 1963. – 325 с.
18. Матеріали до пластового мартиролога / Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. – Львів, 2003. – 120 с.
19. Мірчук П. Нариси історії ОУН 1920–1939. Видання третє, доповнене / П. Мірчук. – Київ: Українська видавнича спілка, 2007. – 1006 с.
20. Микитюк Д. Українська галицька армія. Т.2. / Д. Микитюк. – Вінніпег, 1960. – 385 с.
21. Мученики – джерело чудотворної сили / упоряд. І. Левицький. – Місія «Постуляційний центр беатифікації і канонізації святих УГКЦ». – Львів. – 99 с.
22. Олійник Наталя. Мої спомини про всечеснішого отця Омеляна Ковча // Галицький шлях. – 1995 р. – Ч. від 15.04. – С.4.
23. Повідомлення КУНу від лютого 1929 у Відні про створення ОУН. – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.59.
24. Рапорти начальника слідчого відділу Тернопільського воєводського управління поліції про діяльність політичних партій, організацій. 1.10.1933 – 30.12.1933 рр. – Державний архів Львівської області. – Ф.121. – Оп.3. – Спр.848. – 195 арк.
25. Свідчення про стан парафій Підлісся та інших. 1870–1944 рр. – Центральний державний історичний архів у м. Львів. – Ф.201. – Оп.1в. – Спр.2083.
26. Скакун Р. «Паціфікація»: Польські репресії 1930 року в Галичині / Р. Скакун. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012. – 172 с.
27. Спогад Михайла Шкільняка (Вінніпег. 03.04.1960 р.). [Копія] // Домашній архів Саківського І.
28. Спогад Остапа Прибили (Сиракузи, 6.06.1985 р.). [Копія] // Домашній архів Саківського І.
29. Ткачук П. Капелани УГА на фронтах українсько-польської війни 1918–1919 рр. / П. Ткачук // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. пр. – Львів: Інститут українознавства НАН України ім. І. Крип'якевича, 2008. – Вип.17. – С.123–129.
30. Центральний державний історичний архів у м. Львів. – Ф.205. – Оп.1. – Спр.1031.
31. Там само. – Ф.358. – Оп.2. – Спр.185.
6. Zajcev O., Begen O., Stefaniv V. Nacionalizm i religija: Greko-Katolyck'ka Cerkva ta ukrai'ns'kyj nacionalistychnyj ruh u Galychyni (1920-1930-ti roky) / Za zag. red. O. Zajceva; Ukrai'ns'kyj Katolyck'kyj Universytet: Centr doslidzhen' vyzvol'nogo rohu. – L'viv: Vydavnytstvo Ukrai'ns'kogo Katolyck'kogo Universytetu, 2011. – 384 s.
7. Za tebe, Ukrai'no. Z arhivu v'jazniv koncaboru Bereza Kartuz'ka (1934-35 rr.) chasiv II Rechi Pospolytoi' / O. Il'in, S. Shandruk, P. Mazur, A. Gudyma. – Ternopil': Terno-graf, 2010. – 254 s.
8. Interv'ju z Volodymyroju Senyk / Interv'juer: Lidija Kupchuk. – Arhiv Instytutu istorii' Cerkvy Ukrai'ns'kogo katolyck'kogo universytetu. – Spr.P-1-1-380.
9. Informacii', donesennja policijnyh organiv i povitovyh starostv pro dijat'nist' OUN na terytorii' Ternopil's'kogo vojevodstva. 1.03.1934 – 30.04.1934. – Derzhavnyj arhiv Ternopil's'koi' oblasti. – F.231. – Op.1. – Spr.2168.
10. Kacharaba Stepan. Suspil'na opika Greko-Katolyck'koi' cerkvy nad ukrai'ns'koju emigracijeu v Bosnii' ta Gercegovyni (kinec' XIX – pochatok HH stolittja) / S. Kacharaba // Ukrai'na – Jevropa – Svit: mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh prac' na poshanu prof. M. M. Aleksijevca / redkol.: Ju. M. Aleksjejev, L. M. Aleksijevc', M. M. Aleksijevc' [ta in.]. – Ternopil', 2011. – Vyp.5, Ch.2. – S.275–281.
11. Kovch – Baran A. – M. Za Bozhi pravdy i ljuds'ki prava: zbirnyk na poshanu Emilijana Kovcha. – Saskatun, 1994. – 182 s.
12. Kordjuk Bogdan «Ispovidnyk viry Hrystovoi'» // Galyc'kyj shljah. – 1993. – Ch. vid 27.04. – S.5.
13. Krasivs'kyj O. Shidna Galychyna i Pol'shha v 1918–1923 rr.: Problemy vzajemovidnosyn / O. Krasivs'kyj. – K.: Vyd-vo UADU, 1998. – 302 s.
14. Kryp'jakevyh I., Gnatovyh B., Stefaniv Z., Dumin O., Shramchenko S. Istorija ukrai'ns'kogo vijs'ka / I. Kryp'jakevyh ta in. – L'viv: Vydannja Ivana Tyktora, 1992. – 575 s.
15. Kugutjak M. Golodomor 1933-go i Zahidna Ukrai'na (tragedija Naddniprozshhyny na tli suspil'nyh nastroi'v zahidnoukrai'ns'koi' gromads'kosti 20–30 rr.) / M. Kugutjak. – Ivano-Frankivs'k, 1994. – 70 s.
16. Kurdydyk Anatol'. Kryvavi slidy // Gazeta «Nedilja», Ashaffenburg' Nimechchyna. – 1948. – Ch.133.
17. Lebedovyh I. Polevi duhovnyky UGA / I. Lebedovyh. – Vinnipeg, 1963. – 325 s.
18. Materialy do plastovogo martyrologa / Gryvul T., Moroz V., Muravs'kyj V., Okaryns'kyj V. – L'viv, 2003. – 120 s.
19. Mirchuk P. Narisy istorii' OUN 1920–1939. Vydannja tretje, dopovnene / P. Mirchuk. – Kyi'v: Ukrai'ns'ka vydavnycha spilka, 2007. – 1006 s.
20. Mykytjuk D. Ukrai'ns'ka galyc'ka armija. T.2. / D. Mykytjuk. – Vinnipeg, 1960. – 385 s.
21. Mucheniky – dzherelo chudotvornoj' syly / uporjad. I. Levyc'kyj. – Misija «Postulacijnyj centr beatyfikacii' i kanonizacii' svjatyh UGKC». – L'viv. – 99 s.
22. Olijnyk Natalja. Moi' spomyny pro vsechesnishogo otcja Omeljana Kovcha // Galyc'kyj shljah. – 1995 r. – Ch. vid 15.04. – S.4.
23. Povidomlennja KUNu vid ljutogo 1929 u Vidni pro stvorennja OUN. – Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukrai'ny. – F.3833. – Op.1. – Spr.59.
24. Raporty nachal'nyka slidchogo viddilu Ternopil's'kogo vojevodsk'ogo upravlinnja policii' pro dijat'nist' politychnyh partij, organizacij. 1.10.1933 – 30.12.1933 rr. – Derzhavnyj arhiv L'vivs'koi' oblasti. – F.121. – Op.3. – Spr.848. – 195 ark.
25. Svidchennja pro stan parafij Pidlisjsja ta inshyh. 1870–1944 rr. – Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv u m. L'viv. – F.201. – Op.1v. – Spr.2083.
26. Skakun R. «Pacyfikacija»: Pol's'ki represii' 1930 roku v Galychyni / R. Skakun. – L'viv: Vydavnytstvo Ukrai'ns'kogo katolyck'kogo universytetu, 2012. – 172 s.
27. Spogad Myhajla Shkil'njaka (Vinnipeg. 03.04.1960 r.). [Kopija] // Domashnij arhiv Sakivs'kogo I.
28. Spogad Ostapa Prybyly (Syrakuzy, 6.06.1985 r.). [Kopija] // Domashnij arhiv Sakivs'kogo I.
29. Tkachuk P. Kapelany UGA na frontah ukrai'ns'ko-pol's'koi' vijny 1918–1919 rr. / P. Tkachuk // Ukrai'na: kul'turna spadshhyna, nacional'na svidomist', derzhavnist': Zb. nauk. pr. – L'viv: Instytut ukrai'noznavstva NAN Ukrai'ny im. I. Kryp'jakevycha, 2008. – Vyp.17. – S.123–129.
30. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv u m. L'viv. – F.205. – Op.1. – Spr.1031.
31. Tam samo. – F.358. – Op.2. – Spr.185.

References

1. Arhivno-kryminal'na sprava Viter Oleny Vasylyvny [Kopija] // Domashnij arhiv Sakivs'kogo I. – 150 ark.
2. V Berezhans'kij tjrmi // Dilo. – 1930. – Ch.234. – S.3.
3. Grycak Ja. Narys istorii' Ukrai'ny: formuvannja modernoi' ukrai'ns'koi' nacii' XIX–XX st. / Ja. Grycak. – Kyi'v, 2000. – 356 s.
4. Drozd Vasyl'. Rodyna Kovchiv na Zalishhanchyni // Nova zorja. – 2011. – Ch.17 (893). – S.4.
5. Zabzajluk D. Dushpastyrs'ka sluzhba ukrai'ns'kyh vijs'kovykh formacij pershoi' polovyny XX st. Monografija / D. Je. Zabzajluk. – L'viv: L'vDUVS, 2012. – 187 s.

Sakivskyy I. B., applicant, Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk (Ukraine, Ternopil), Sakivskyy.igor@gmail.com

Life and activity of Emilian Kovch (1884–1939)

The article deals with the basic aspects of life and work of the Holy Martyr of Catholic Church, chaplain and member of the UGA and OUN Emilian Kovch in period from 1884 to 1939. E. Kovch's contribution to the development of Ukrainian civic, cultural and underground structures is analyzed. The author collected important little known and unknown facts of E. Kovch biography.

Keywords: Emilian Kovch, CAA, OUN, chaplains, liberation movement, the interwar period.

Саківський І. Б., соискатель, Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка (Украина, Тернополь), Sakivskyy.igor@gmail.com

Жизнь и деятельность Емилияна Ковча (1884–1939 гг.)

Раскрыты основные аспекты жизни и деятельности святителя Греко-Католической Церкви, капеллана УГА и члена ОУН Емилияна Ковча в определяемый период. Проанализирован вклад Е. Ковча в развитие украинских общественных, культурных и подпольных структур. Собрано важные малоизвестные и неизвестные факты биографии Е. Ковча.

Ключевые слова: Емилиян Ковч, УГА, ОУН, капелланы, освободительное движение, межвоенный период.

* * *

УДК 323.1:94(477)«1920»

Слесаренко О. О.,
аспірантка кафедри історії та археології слов'ян,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
zholobb@gmail.com

УТВОРЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЦЕНТРАЛЬНОЇ КОМІСІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРИ ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ ЦЕНТРАЛЬНОМУ ВИКОНАВЧОМУ КОМІТЕТІ (СЕРЕДИНА 1920–Х РОКІВ)

Досліджено процес утворення Центральної комісії національних меншин (ЦКНМ) при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті (ВУЦВК). У контексті більшовицької доктрини національних відносин розглянуто завдання, вирішення яких покладалося на ЦКНМ. Проаналізовано формування нормативно-правової бази необхідної для належного функціонування комісії та реалізації нею низки державних планів, пов'язаних з національно-культурним будівництвом в Україні.

Ключові слова: Центральна комісія національних меншин, нормативно-правова база, Україна, більшовики.

Політика більшовицької верхівки щодо національних меншин України у 20–30-ті роки ХХ ст. здійснювалась за допомогою низки державних структур, утворених шляхом тривалого процесу пошуку їх оптимальних організаційних форм. Водночас досвід функціонування відповідних інституцій, серед яких чільне місце займає Центральний комітет національних меншин, ще не став предметом спеціального дослідження ані у радянські часи, ані після здобуття Україною незалежності. Лише окремі науковці торкалися вивчення даного питання, це: М. Журба, А. Коряченко, Б. Чирко, Л. Якубова.

Питання про передачу роботи з національними меншинами до компетенції Всеукраїнського Центрального Виконавчого комітету рад було порушене постановою колегії НКВС ще 28 вересня 1923 року [2, арк. 2]. 14 грудня 1923 р. доцільність необхідних змін було розглянуто на засіданні президії ВУЦВК. В ухваленому рішенні містилась пропозиція до НКВС протягом 7 днів виробити проект положення про перехід відділу у підпорядкування ВУЦВК [8, арк. 13]. На реалізацію цього процесу потрібно було чотири місяці. Лише після того, як 19 березня 1924 р. Політбюро ЦК КП(б)У прийняло постанову «Про відділ

національних меншин при НКВС», у якій ставилась вимога замість Відділу при НКВС утворити при ВУЦВК комісію нацмену та провести відповідне рішення у радянському порядку [2, арк. 2]. 24 березня 1924 р. Мала рада РНК УСРР схвалила постанову, у якій зверталася до організаційного відділу ВУЦВК з проханням розробити проект, що визначав би склад, функції комісії, принципи її відносин із представницькими органами влади [4, арк. 58].

Формування нормативно-правової бази необхідної для функціонування майбутнього органу розпочалося із розгляду положення про комісію. 27 березня 1924 року на нараді при ВУЦВК було вироблено проект, а 29 квітня 1924 р. на засіданні КП(б)У прийнято постанову «Про комісію у справах нацменшин при ВУЦВК та її місцеві органи (бюро) при губернських і окружних виконавчих комітетах». У постанові метою роботи новоствореного органу визначалась необхідність сприяння розвитку та збереженню мирного співіснування і братнього співробітництва усіх національностей, що проживали на території УСРР широке сприяння їх матеріальному і культурному піднесенню [5, арк. 72]. Подібними високими політичними дефініціями відбувалося утвердження радянської ідеології, на основі якої вибудовувались основи державної національної політики.

Режим покладал на комісію великі сподівання, зокрема щодо вироблення дієвої позиції у питаннях захисту, насамперед демонстративного, інтересів нацменшин. На новосформований склад комісії, до якого увійшли голова і п'ять членів, покладалось завдання зі створення умов для роботи інституції. Лєвова частка зусиль спрямовувалась на підготовку проекту Положення про комісію, яке могло б регламентувати зміст, форми, методи, напрямки її діяльності. Таких документів було підготовлено кілька. Остаточний варіант проекту був сформований лише у серпні 1924 року, коли він був поданий на затвердження ВУЦВКом, а за два місяці до цього 22 жовтня 1924 р. вищий орган державної влади в УСРР, спільно з РНК постановою «Про комісію у справах національних меншин при ВУЦВК і її місцеві органи» затвердив його.

Комісії надавалась низка прав та обов'язків. Вона не лише отримала право брати участь у розробці й узгодженні проектів документів, що подавалися до ВУЦВКу і РНК УСРР та зачіпали питання, пов'язані із життєдіяльністю етнічних меншин, але й виявляти законодавчу ініціативу. До переліку її прав належала і можливість участі з правом дорадчого голосу у засіданнях центральних органів управління при обговоренні відповідних питань останніми. Окрім того, вона отримувала право ставити перед відповідними наркоматами завдання вирішення соціально-економічних питань, що стосувались меншин. Комісія мала право оскаржувати перед РНК УСРР і Президією ВУЦВК уже ухвалені центральними та місцевими органами рішення, які на її погляд суперечили інтересам національних громад [13, с. 17–18].

Визначення правової складової загального статусу комісії передбачало окреслення сфери застосування її повноважень, що по суті, було нормативним закріпленням функціонального статусу ЦКНМ як частини державного механізму регулювання національних відносин. На неї покладалось завдання збору, вивчення і розробки матеріалів про економічний та культурний розвиток, побутові умови проживання окремих етносів; забезпечення видання національними мовами найважливіших рішень

влади з метою ознайомлення громадян з їх правами і обов'язками, а також розгляд скарг окремих осіб або громадських організацій на дії центральних та місцевих державних органів [9, арк. 1].

Перелік прав та функціональних завдань ЦКНМ був розширений постановою ВУЦВК і РНК УСРР 29 лютого 1928 р. Згідно з нею, передбачалась можливість участі Голови або одного з членів комісії з правом дорадчого голосу на засіданнях Президії ВУЦВК і Колегії народних комісарів УСРР у процесі розгляду актуальних етнополітичних питань. Видатки на утримання ЦКНМ здійснювались за кошторисом Всеукраїнського ЦВК.

Наріжним принципом формування організаційної структури комісії стало додержання пропорційного представництва усіх етносів репрезентованих етнічною картою республіки. На підставі ухвалених рішень комісія формувала власну Президію у складі чотирьох осіб, яка, проте, не мала права кооптувати зі свого складу власного очільника. Він не обирався, а призначався на підставі ухвали ВУЦВКу. Єдиним обмеженням широких можливостей кадрового впливу на організацію формування ЦКНМ з боку ВУЦВК було положення про обов'язковість приналежності очільника до складу її Президії [3, арк. 47].

Члени Президії розподіляли відповідні ділянки роботи серед національних меншин відповідно до внутрішніх домовленостей, які досягалися на її засіданнях. Для цього за ними закріплювалося право створювати необхідний штат співробітників, котрі, однак, не мали виконувати безпосередню роботу в окремих галузях, оскільки остання мала здійснюватися існуючими штатними працівниками у складі апаратів вищого органу державної влади та відповідних профільних структур народних комісаріатів, до компетенції яких входили окремі напрямки робіт з етнічними меншинами [5, арк. 72]. Посада секретаря комісії розглядалась як вища за статусом від звичайного технічного працівника і передбачала виконання окремих поточних процедурних завдань відповідальної організаційно-інструкторської роботи.

У перші роки функціонування комісії, виникли традиційні для таких органів труднощі з формування її персонального складу. Відповідно з нормативно-правовими документами, що регламентували її діяльність, члени призначались Президією ВУЦВК із представників російського, єврейського, польського, німецького, болгарського, грецького населення. Причому їх членство у ВУЦВК не було обов'язковим. Комплектування штатів проходило зі значними труднощами. Партійні функціонери не поспішали переходити на відповідну ділянку роботи. Досить поширеним було сумісництво, що позначалося на якості роботи ЦКНМ. Мала Президія ВУЦВК неодноразово розглядала питання про виконання обов'язків членів комісії саме на таких умовах. З липня 1924 р. за сумісництвом виконував обов'язки представник від молдаван І. Дік [11, арк. 58]. А у січні 1925 р. ВУЦВК за поданням ЦКНМ розглянув прохання про звільнення через перевантаженість обов'язками керівника комісії Совцова [5, арк. 53]. Як наслідок, стрімкість змін керівного складу комісії була вражаючою. Якщо у 1924 р. до складу входили: голова комісії Лобанов, представники від поляків Саулевич (заступник голови); євреїв – Левін; німців – Гафтель; болгар – Мицев; греків – Ялі, то в 1926 р. Мала Президія ВУЦВК затвердила персональний

склад, до якого увійшли: Совцов, І. Сударський, Гафтель, Саулевич, Перванов та І. Дік [11, арк. 84].

Через відсутність достатньої нормативно-правової бази регламентування її діяльності, з основних напрямків, насамперед у частині, де йшлося про право участі з вирішальним голосом у роботі інших органів влади), комісія не могла належно розгорнути відповідну роботу. Протягом 1925–1926 років Мала президія ВУЦВК лише частково задовольняла клопотання ЦКНМ, увівши своїми постановами її представників до складу робочих органів окремих відомств. У квітні 1925 р. Малою президією ВУЦВК членам ЦКНМ було надано право участі в роботі дев'ятого Всеукраїнського з'їзду рад. А у вересні цього ж року її представник був уведений до складу Центральної виборчої комісії УСРР [10, арк. 3]. Участь члена комісії у бюджетній нараді при Народному комісаріаті фінансів, сприяла урахуванню при формуванні місцевих бюджетів інтересів етнічних меншин [5, арк. 7]. Відсутність конституційно визначених норм спільної діяльності нерідко ставили представників комісії у роль небажаних партнерів, що позначалося на продуктивності розв'язання проблем етнічних меншин.

У 1926 р. Комісія ініціювала створення при Президії ВУЦВК Комітету землеустрою євреїв (Комзет) на Всеукраїнської філії Центрального видавництва народів СРСР, що мало на меті суттєво допомогти розв'язанню відповідних проблем. Уповноважений представник комісії працював і у Переселенському комітеті [11, арк. 11].

Інерція байдужості до національних проблем прослідковувалась і у діях центральних державних органів під час визначення необхідних обсягів фінансування діяльності комісії. Спостерігалось прагнення перекласти його на плечі місцевих бюджетів. У травні 1925 р. Мала президія ВУЦВК розглядаючи кошторис видатків на 1925–1926 рр. бюджетний рік, встановила розмір заробітної плати працівникам комісії у розмірі 140 крб. Видатки на зарплату формувались виключно місцевими бюджетами і були значно нижчими від тих сум які виділялись на аналогічні потреби для інших категорії службовців радянських органів. Це змусило очільника комісії у серпні 1925 р. звернутися з клопотанням до Малої президії ВУЦВК, аби та своїм рішенням відповідним чином вирівняла оплату праці. Воно було задоволене, а ЦКНМ отримала ще й право на створення власних фондів [7, арк. 14].

Діяльність Центральної Комісії національних меншин планувала керуючись нормативними актами та внутрішніми приписами органів ВУЦВК, положення яких спрямовували її зусилля на провідних напрямках діяльності. Комісія насамперед мала приділити основну увагу організаційній роботі з налагодження власної мережі та взаємодії з місцевими і центральними державними установами з метою забезпечення виконання поставлених перед нею завдань. Плани роботи ЦКНМ обов'язково передбачали здійснення комплексу агітаційно-пропагандистських заходів, сприяння господарському розвитку лояльних до режиму громадських організацій, регулювання діяльності та сприяння розвитку культурно-освітніх закладів, розширення сфери вживання мов та піднесення політичної освіченості етнічних меншин. Окрема роль відводилась адміністративній роботі Комісії [5, арк. 1].

Кожен із зазначених напрямків попередньо узгоджувався з Малою президією ВУЦВК, іншими органами, які виступали у досліджуванні роки у якості вищих

інстанцій у справі забезпечення виконання необхідної роботи серед національних меншин. Проекти планів розроблялись та після обговорення із керівними органами комісії погоджувались і схвалювались відповідними підрозділами ВУЦВК. Подібні плани роботи дозволяють простежити зміни у підходах ЦКНМ до розв'язання окремих етнонаціональних та етносоціальних проблем. На початку діяльності комісії основна частка заходів спрямовувались на досягнення оптимальної структури комісії.

Зокрема план роботи на 1924–1925 рр. диференціював діяльність останньої за вищезгаданими напрямками та передбачав реалізацію низки заходів із структурного розвитку власної мережі, а саме: організацію губернських та окружних органів національних меншин при виконавчих комітетах з відповідним кадровим підбором працівників (кінцевим терміном виконання було визначено 1 січня 1925 року); входження до ВУЦВК з пропозиціями щодо включення до порядку денного найближчого з'їзду Рад доповіді про роботу уряду щодо національних меншин та про вироблення проекту звернення з'їзду до останніх; розробку заходів з організації ведення національної статистики протягом звітного періоду та сприяння відповідним науковим установам України у справі складання деталізованої етнографічної карти УСРР; прийняття участі у засіданнях державних органів, на яких розглядалися питання, що стосувались національних меншин [6, арк. 2–3].

Механізм зародження планів і їх впровадження у життя не відзначався складністю. Значна їх частина розроблялася у найвищих партійних та державних структурах (ЦК ВКП(б), ЦК КП(б)У, ВУЦВК) та по інстанціях спускалася до низових структур у вигляді директив, як то: політика переселення, землевпорядкування тощо; рідше – поштовхом виступала ініціатива самого населення. Проте, подолавши шлях ідеологічних фільтрів від низових до верхніх ешелонів влади, вона у вигляді, знову ж таки, директив і наказів спускалася до безпосередніх виконавців (утворення національних шкіл, дитячих будинків тощо). Тісний зв'язок і взаємодія структур різних напрямків у роботі серед національних меншин (партійних, радянських, культурно-освітніх), зверхність партійних органів у цій системі свідчать про пріоритет ідеологічних чинників та домінування функції контролю у національній політиці того часу.

Роботою комісії керував її голова, який призначався президією ВУЦВК. Членами комісії були керівники національних секцій, які й організували безпосередню роботу серед окремих етносів. Найпоширенішою формою роботи були засідання, що проводились не менше, ніж раз на місяць. Комісія на розгляд своїх засідань виносила зазвичай до десяти питань різного змісту, що торкались окремих питань організації життя етнічних меншин.

Слід відзначити, що більшість питань, які виносились на розгляд трансформувались у постанови, зміст яких включав клопотання перед вищими органами державної влади (ВУЦВК, РНК УРСР тощо). Про досить обмежені реальні права комісії свідчать і самі її рішення. З протоколу засідання комісії 22 квітня 1925 р. бачимо, що вона самостійно не могла розв'язати навіть питання про видавництво термінологічного словника. Було схвалено постанову за змістом «визнати необхідним видати словник» та доручити голові комісії Саулевичу погодити

це питання з оргбюро ВУЦВКу, після чого винести на розгляд президії останнього.

Комісія на своїх засіданнях часто приймала доленосні для етноменшин рішення, намагалась попередити порушення з боку інших органів влади та невідповідності, що йшли у розріз з етнополітичними рішеннями компартії. 18 листопада 1925 р. нею було різко засуджено Циркуляр Центральної комісії по українізації, який передбачав проведення перепису і діловодства українською мовою, та просив президію ВУЦВК своїм розпорядженням скасувати дію цього документу [9, арк. 85].

Процедура опротестування прийнятих іншими органами влади рішень, використовувалась комісією досить часто. Особливо невідкладні питання, що випливали з рішень ЦК КП(б)У і адресувались для негайного виконання бюро нацменшин губернських і окружних виконавчих комітетів комісією оформлялись у вигляді інструкцій, інструктивних листів, які під грифом «циркулярно» розсилались регіональним органам. Інструкція мала обов'язковий припис до виконання та детально визначала ті завдання, що мали виконуватись [12, арк. 31].

Інструктивні листи комісія готувала здебільшого під час проведення загальнодержавних політичних господарських акцій, аби мобілізувати на участь у них інонаціональне населення. Часто вони спрямовувались до губернських і окружних комісій під час підготовки до виборів депутатів. У них у деталях розписувалась схема, за якою мала проводитись звітна кампанія. Зокрема, вказувалась мова, на якій необхідно вести роботу у місцях компактного проживання меншин, шляхи, якими можна було охопити виборчим процесом усі без виключення, категорії етноспільнот, виявити у них зацікавлення до кампаній, що проводились. Акцентувалась увага членів виборчків на обов'язковості дотримання виборчого законодавства, на варіантах необхідних дій у випадку його порушення [1, с. 7].

Підсумовуючи наведений матеріал варто відзначити, що Центральна Комісія національних меншин пройшла непростий шлях свого становлення та розвитку, удосконалювались організаційні форми діяльності, відточувався механізм забезпечення виконання завдань етнонаціональної політики радянської держави. Вона діяла у руслі виконання загально-радянських внутрішньополітичних заходів, що реалізовувались у країні, та спрямовувало свою роботу не на задоволення потреб і відстоювання інтересів національних меншин, а на реалізацію внутрішньої політики режиму.

Список використаних джерел

1. Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств 8–11 января 1927 г. – Харьков, 1927.
2. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф.1. – Оп.3. – Спр.2122.
3. Там само. – Ф.413. – Оп.1. – Спр.1.
4. Там само. – Спр.2.
5. Там само. – Спр.3.
6. Там само. – Спр.5.
7. Там само. – Спр.10.
8. Там само. – Спр.18.
9. Там само. – Спр.28.
10. Там само. – Спр.32.
11. Там само. – Спр.40.
12. Там само. – Спр.370.
13. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20–30 рр. XX ст.). – К., 1995.

References

1. Pervoe Vseukrainskoe soveshhanie po rabote sredi nacional'nyh men'shinstv 8–11 janvarja 1927 g. – Har'kov, 1927.
2. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady Ukrainy. – F.1. – Op.3. – Spr.2122.
3. Tam samo. – F.413. – Op.1. – Spr.1.
4. Tam samo. – Spr.2.
5. Tam samo. – Spr.3.
6. Tam samo. – Spr.5.
7. Tam samo. – Spr.10.
8. Tam samo. – Spr.18.
9. Tam samo. – Spr.28.
10. Tam samo. – Spr.32.
11. Tam samo. – Spr.40.
12. Tam samo. – Spr.370.
13. Chyrko B. V. Natsional'ni menshynu v Ukraini (20–30 rr. XX st.). – K., 1995.

Slesarenko O. O., graduate student of the history and archeology of the Slavs, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), zholobb@gmail.com

Education and especially the functioning of the Central Commission for National Minorities of the All-Ukrainian Central Executive Committee (mid–1920s)

The process of formation of the Central Commission for National Minorities (CCNM) at the All-Ukrainian Central Executive Committee (AUCEC). In the context of the Bolshevik doctrine of ethnic relations discussed the tasks that were entrusted to CCNM. We analyzed the formation of the legal framework necessary for the normal functioning of the Commission and its implementation of a number of government plans related to the national-cultural development in Ukraine.

Keywords: Central Commission for National Minorities, the regulatory framework, Ukraine, the Bolsheviks.

Слесаренко О. А., аспирантка кафедри історії та археології славян, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), zholobb@gmail.com

Образование и особенности функционирования Центральной комиссии национальных меньшинств при Всеукраинском центральном исполнительном комитете (середина 1920–х годов)

Исследован процесс образования Центральной комиссии национальных меньшинств (ЦКНМ) при Всеукраинском центральном исполнительном комитете (ВУЦИК). В контексте большевистской доктрины национальных отношений рассмотрены задачи, решение которых возлагалось на ЦКНМ. Проанализировано формирование нормативно-правовой базы необходимой для нормального функционирования комиссии и реализации ею ряда государственных планов, связанных с национально-культурным строительством в Украине.

Ключевые слова: Центральная комиссия национальных меньшинств, нормативно-правовая база, Украина, большевики.

* * *

УДК 94:[272–674:06](477.43/.44)«192...»

Андрущак Р. І.,
аспірант кафедри історії та культури України,
Вінницький державний педагогічний університет
ім. Михайла Коцюбинського (Україна, Вінниця),
romanandrushchak@meta.ua

АНТИРЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СПІЛКИ ВОЙОВНИЧИХ БЕЗВІРНИКІВ ВІДНОСНО РИМО–КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПОДІЛЛІ НАПРИКІНЦІ 20–Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

Автором досліджено антирелігійну діяльність Спілки войовничих безвірників щодо Римо–католицької церкви, яка була надзвичайно впливовою релігійною інституцією на Поділлі. Незважаючи на те, що в цьому регіоні свою антирелігійну діяльність Спілка войовничих безвірників та її осередки розпочали здійснювати лише наприкінці 20-х рр. ХХ ст., її керівництвом було заплановано широку антирелігійну кампанію проти Римо–католицької церкви. На основі архівних джерел вивчено специфіку цієї діяльності та визначено основні проблеми, з якими зіткнулася атеїстична організація в боротьбі саме з цією релігійною конфесією. Автор вважає, що через високу релігійну свідомість віруючих римо–католиків, та систему внутрішньої організаційних працездій щодо стратегії антикатолицької пропаганди, діяльність Спілки в даній сфері була малоефективною, що формує висновок про невиконання нею поставлених більшовиками цілей.

Ключові слова: Римо–католицька церква, Поділля, Спілка войовничих безвірників, антирелігійна пропаганда, радянська влада.

Релігійна політика радянської влади в 20–х рр. ХХ ст. передбачала формування нового матеріалістичного світогляду в свідомості громадян. Ідея створення «безбожницької» організації, яка б сприяла її втіленню в життя з'явилась вже після приходу більшовиків до влади, проте реалізація такого задуму на Поділлі відбулась лише наприкінці 1920–х рр.

Комплексний аналіз ролі Спілки войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді державно–партійних органів в Україні 1920–1940–х здійснила в своєму дослідженні Л. Дудка [1]. Участі Спілки в боротьбі за новий соціалістичний побут в Україні в 1929–1933 рр. важливу увагу приділила Т. Євсєєва [2]. В контексті громадських об'єднань УСРР 20–30–х рр. зародження та подальше функціонування СВБ досліджував С. Свистович [3]. Проблему діяльності Спілки войовничих безвірників в 20–30–х рр. відносно Римо–католицької церкви на території Кам'янець–Подільської дієцезії вивчав В. Росовський [4].

Метою означеного дослідження є вивчення специфіки антикатолицької діяльності Спілки войовничих безвірників в період появи її осередків на території Поділля, а саме наприкінці 1920–х рр.

Характер антирелігійної пропаганди наприкінці 20–х рр. кардинально змінився. Відбувся планомірний перехід від «застарілих» методів антирелігійної роботи (лекцій, доповідей та ін.), тобто агітації, до більш «нових» – власне пропаганди. Організаційною формою такої пропагандистської боротьби з релігією була Спілка войовничих безвірників (далі – СВБ) [5, арк. 14]. СВБ СРСР та її республіканське відділення СВБ УСРР було створене у 1925 р. [2, с. 303]. в першу чергу для реалізації більшовиками ідеї трансформації людської свідомості, тобто заміни релігійної духовної культури безвірницькою марксистсько–ленінською [3, с. 22]. На думку «безбожників» релігія пронизувала своїм впливом всі сфери суспільного життя [5, арк. 14зв], а тому їм потрібно було організувати зворотній процес. СВБ не могла впоратись з цим завданням самотійно і з цієї причини здійснювала антирелігійну пропаганду проти Римо–католицької церкви через клуби, хати–читальні та сільбуду. На початку 1920–х рр. на Поділлі функціонувало 224 клуби, а хат–читалень та сільбудів в 1924 р. відповідно 675 та 377 [6, арк. 20]. Антирелігійну роботу організація мала здійснювати в тісному взаємозв'язку з місцевими партійними та комсомольськими організаціями, політпросвітами і культвідділами профспілок. Членом СВБ міг бути кожен громадянин, що користувався виборчим правом, «відкрито і широко» бажаючий порвати з вірою в Бога. Діяльність «безвірників» охоплювала фабрики, села, військові частини та навчальні заклади. Керівним органом був Всесоюзний з'їзд, який скликався не частіше, як один раз на рік. Між з'їздами вищим керівним органом була Центральна рада, яка обиралась в складі пленуму на 10 членів, що збирався двічі на рік та Виконавчого бюро, що працювало постійно у складі 11 чоловік. Фінансовим джерелом організації були членські внески, що надходили з видавничої діяльності та різних агітаційних установ. Членський внесок для членів міських відділень складав 5 копійок, а для сільських – 2 копійки [7, арк. 42]. Центральна Рада Спілок Безвірників СРСР активно закликала населення через журнал «Безбожник» [8, арк. 30], який з 1925 р. виходив

на Поділлі та був одним з найважливіших антирелігійних друкованих видань в регіоні. В 1927 р. в СРСР видавалося 80 тисяч примірників «Безбожника». Його кількість планували збільшити спочатку до 100 тисяч [9, арк. 29], а згодом до 200 тисяч [9, арк. 47].

СВБ вважалась «найближчим» помічником партії в справі антирелігійної діяльності, що ставила завдання об'єднати всіх противників релігії, віри в Бога та будь-яких релігійних поглядів і насадження їх альтернативи – атеїзму. Таким чином, більшовики оголосили своєрідну «війну» за світогляд громадян [5, арк. 14].

Згідно з постановами I Всеукраїнського з'їзду Спілок воєвничих безвірників 1928 р. в Україні їх осередки в 1927 р. лише почали формуватись [10, с. 4]. У зв'язку з повільними темпами реалізації основних завдань СВБ, на Поділлі її осередки з'явилися лише наприкінці 1920–х рр. [4, с. 716]. СВБ вважала за необхідне боротися з релігією не лише як з певним релігійним світоглядом, але як з вагомим громадським та суспільно–політичним фактором. Тому, Подільські осередки СВБ далеко не обмежувались лише словесною критикою релігії, а здійснювали систематичну організаційну роботу проти будь-яких проявів релігійності серед населення, в тому числі і Римо–католицької церкви. Зокрема, в Вінницькій окрузі СВБ ставила наступні завдання: нейтралізувати релігійний вплив духовенства на громадсько–побутове та соціально–економічне життя регіону; ідейно «обеззброїти» релігійні організації, гуртки, протиставляючи їм радянські організації; сприяти заходам боротьби за культурну революцію через залучення робітників до активної «безвірницької» роботи [5, арк. 14зв]. В цій діяльності особливо роль відводилась художнім постановкам, читанню антирелігійної літератури, концертам, театральним спектаклям та іграм [5, арк. 19зв]. Вінницька окружна рада «безбожників» в 1928–1929 рр. планувала провести проти релігії наступні заходи: окружний антирелігійний семінар на 30 чоловік; окружний вчительський семінар на 60 чоловік; два міжрайонні семінари на 60 чоловік; два гуртки підвищеного типу по 25 чоловік; чотири робітничих антирелігійних гуртки; п'ять селянських; три польських [5, арк. 20].

Загалом в 1926 р. СВБ України нараховувала близько 20 тисяч чоловік, а за період 1928–1929 рр. їх кількість виросла з 50 тисяч до 150 тисяч [3, с. 23]. В 1928 р. в Вінницькій окрузі нараховувалось 84 осередки СВБ з 2207 членами [4, с. 716]. З постанови агітпропнаради від 14 квітня 1928 р. бачимо, що робота СВБ в Могилів–Подільській окрузі велась «кволю». Всього тут діяло 6 осередків СВБ, до яких входило 102 члени. Заплановані 19 осередків СВБ так і не запрацювали [11, арк. 4]. Проте, вже перший окружний з'їзд СВБ Могилів–Подільської округи відзначав, що Оргбюро вдалось створити 146 осередків СВБ, які охоплювали 6602 чоловік. Офіційно по 10–ти районам був оформлений 91 осередок з 3977 членами. СВБ передбачував 154 примірники антирелігійної літератури та організував 9 райконференцій [12, арк. 9]. Найбільше осередків СВБ знаходилося в Тульчинській окрузі – близько 200 [13, арк. 13].

Наприкінці 1920–х рр. на Поділлі ріст чисельного складу організації Спілки воєвничих безвірників не був систематичним, а мав здебільшого стихійний характер. Згідно з постановою антирелігійної комісії №15 від 24 квітня 1929 р. лави «безвірників» поповнювались за рахунок відходу віруючих від православної обновленської

течії, іудаїзму та сектантства. Водночас віруючих Тихонівської, УАПЦ та Римо–католицьких церков було неможливо залучити до антирелігійної діяльності СВБ. «Стийкість» Римо–католицької церкви в цьому плані більшовики пояснювали високим рівнем релігійності, національною єдністю та авторитетом католицького духовенства [12, арк. 16]. З метою поповнення лав СВБ планувалось організувати антирелігійне виховання партійних, комсомольських та піонерських мас. Вербували також позапартійних робітників та селян через колгоспи та радгоспи [12, арк. 17]. Діяльність «безбожників» охоплювала й армію. Першочерговим завданням в цій галузі було залучення військових до даної організації [5, арк. 7]. Важливою проблемою була неможливість задіяти в антирелігійній діяльності СВБ бажаної кількості католицької молоді, що пояснювалось наступними причинами: нерішучість у протиставленні «старим» релігійним формам побуту – нових радянських; неможливість СВБ конкурувати з римо–католицькими релігійними організаціями; відсутність систематичної масової роботи СВБ не лише серед віруючої молоді, але й самих членів СВБ; консервативне відношення вчителів до антирелігійної пропаганди як в селі, так і в місті, особливо серед вчителів–католиків [12, арк. 16].

Впродовж 1928–1929–х рр. в сфері антикатолицької пропаганди Спілка воєвничих безвірників значних результатів не досягла в першу чергу через відсутність кваліфікованих кадрів «антирелігійників» [14, арк. 44зв]. Влада пояснювала це наступним чином: «Антирелігійна робота серед польського населення знаходиться ще в початковому стані і гальмується головним чином відсутністю добре підготовлених кадрів поляків–антирелігійників. Між тим вплив католицького духовенства також зменшує темп радянзації населення і залучення їх до будівництва соціалізму» [15, арк. 56]. В 1927 р. 80% всіх антирелігійних об'єднань СВБ визнали це причиною своїх невдач в антирелігійній пропаганді серед римо–католиків. (Інформаційний лист №11 місцевим організаціям СВБ про літню підготовку пропагандистів, доповідачів і лекторів з національних антирелігійних питань) [15, арк. 58]. Пропагандистам було важко проводити антирелігійну пропаганду серед римо–католиків, оскільки останні були дуже релігійно свідомими, а самі ксьондзи були високоосвіченими [16, арк. 90]. Як результат, першочерговим завданням перед більшовиками став пошук антирелігійників, які б могли апелювати до католицьких священників: «Антирелігійна пропаганда полягає в тому, щоб малограмотний партієць міг словесно розбити священика» [17, арк. 3].

Окрім кадрових, спілка зіткнулась з багатьма іншими проблемами. Згідно з протоколом агітпропаганди від 20 лютого 1928 р. в Вінницькій окрузі не вдалось в достатній мірі популяризувати серед віруючого населення основних завдань даного товариства, тому й кількість його осередків не збільшилась. Не вдалось налагодити внутрішню організаційно–виховну роботу «безбожників», а також досягти очікуваних результатів в галузі антирелігійної агітації на селі [5, арк. 1]. Стан антирелігійної роботи СВБ вважався абсолютно незадовільним і інших округах Поділля [11, арк. 22]. Власне, саме створення СВБ здійснювалось без врахування принципу добровільності, адже населенню штучно насаджувалось дане товариство. Крім цього, більшовики намагались створити якомога більше осередків СВБ, забуваючи про їх якість [3, с. 23].

Відзначалось байдуже ставлення агітпропу РПК, райкомів ЛКСМУ, політінспекторів, сільбудів до антирелігійної пропаганди. Відчувався дефіцит антирелігійної літератури та малий відсоток підтримки громадськістю такого антирелігійного курсу. Тому, вищезгаданим органам наказувалось вжити відповідних заходів для організації повноцінної діяльності всіх осередків СВБ [11, арк. 4].

Таким чином, Спілка войовничих безвірників, як організаційна форма боротьби з Римо-католицькою церквою, не виправдала сподівань більшовиків. На Поділлі організаційне оформлення СВБ розпочалось дуже пізно та супроводжувалось численними прорахунками та проблемами. Фактор високої релігійності віруючого населення не дозволив радянській владі за допомогою даної організації витіснити Бога зі свого життя.

Список використаних джерел

1. Дудка Л. О. Спілка войовничих безвірників в антирелігійній пропаганді в Україні (20–40 роки XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 – «Історія України» / Л. О. Дудка. – Київ, 2005. – 21 с.
2. Євсєєва Т. Діяльність спілки «войовничих безвірників» України під час суцільної колективізації 1929–1933 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвід. зб. наук. пр. – 2004. – Вип. 11. – С. 303–331.
3. Свистович С. М. Система радянських громадських об'єднань української СРР у 20–30 роки XX століття / С. М. Свистович // Проблеми історії України: факти. Судження, пошуки. – 2007. – №16. – С. 16–26.
4. Росовський В. Спілка Войовничих безвірників та її польська секція в боротьбі проти Римо-католицької церкви на Поділлі (20–30-ті рр. XX століття) / В. Росовський // Історія релігії в Україні: науковий щорічник. – Л.: «Логос», 2010. – Книга I. – С. 714–721.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф. П-29. – Оп. 3. – Спр. 430. – 24 арк.
6. Там само. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1516. – 51 арк.
7. Там само. – Ф. П-29. – Оп. 1. – Спр. 181. – 250 арк.
8. Там само. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 331. – 31 арк.
9. Там само. – Ф. Р-847. – Оп. 1. – Спр. 454. – 223 арк.
10. Постанови I Всеукраїнського з'їзду спілок безвірників. – Харків: 1-а друк. ДВУ ім. Г. І. Петровського, 1928. – 20 с.
11. ДАВО. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 448. – 33 арк.
12. Там само. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 533. – 35 арк.
13. Там само. – Ф. П-33. – Оп. 1. – Спр. 280. – 64 арк.
14. Там само. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1626. – 50 арк.
15. Там само. – Ф. П-29. – Оп. 1. – Спр. 436. – 90 арк.
16. Там само. – Ф. П-31. – Оп. 1. – Спр. 451. – 128 арк.
17. Там само. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1558. – 46 арк.

References

1. Dudka L. O. Spilka voyovnychkh bezvirnykyv v antyreligiiynyj propahandi v Ukraini (20–40 roky XX st.): Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 – «Istoriya Ukrainy» / L. O. Dudka. – Kyuyiv, 2005. – 21 s.
2. Yevsyeyeva T. Diyal'nist' spilky «voyovnychkh bezvirnykyv» Ukrainy pid chas sutsil'noyi kolektyvizatsiyi 1929–1933 rr. / T. Yevsyeyeva // Problemy istoriyi Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky: Mizhvid. zb. nauk. pr. – 2004. – Vyp. 11. – S. 303–331.
3. Svystovych S. M. Systema radyans'kykh hromads'kykh ob'yednan' ukraiyins'koyi SRR u 20–30 roky XX stolittya / S. M. Svystovych // Problemy istoriyi Ukrainy: fakty. Sudzhennya, poshuky. – 2007. – №16. – S. 16–26.
4. Rosovs'kyu V. Spilka Voyovnychkh bezvirnykyv ta yijy pol's'ka sektsiya v borot'bi proty Rymo-katolyts'koyi tserkvy na Podilli (20–30-ti rr. XX stolittya) / V. Rosovs'kyu // Istoriya relihiyi v Ukraini: naukovy shchorichnyk. – L.: «Lohos», 2010. – Knyha I. – S. 714–721.
5. Derzhavnyy arkhiv Vinnyts'koyi oblasti (dali – DAVO). – F. P-29. – Op. 3. – Spr. 430. – 24 ark.
6. Tam samo. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 1516. – 51 ark.
7. Tam samo. – F. P-29. – Op. 1. – Spr. 181 – 250 ark.
8. Tam samo. – F. P-31. – Op. 1. – Spr. 331. – 31 ark.
9. Tam samo. – F. R-847. – Op. 1. – Spr. 454. – 223 ark.
10. Postanovy I vseukraiyins'koho z'yizdu spilok bezvirnykyv. – Kharkiv: 1-a druk. DVU im. H. I. Petrovs'koho, 1928. – 20 s.

11. DAVO. – F. P-31. – Op. 1. – Spr. 448. – 33 ark.
12. Tam samo. – F. P-31. – Op. 1. – Spr. 533. – 35 ark.
13. Tam samo. – F. P-33. – Op. 1. – Spr. 280. – 64 ark.
14. Tam samo. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 1626. – 50 ark.
15. Tam samo. – F. P-29. – Op. 1. – Spr. 436. – 90 ark.
16. Tam samo. – F. P-31. – Op. 1. – Spr. 451. – 128 ark.
17. Tam samo. – F. P-1. – Op. 1. – Spr. 1558. – 46 ark.

Andrushchak R. I., postgraduate student of Department of history and culture of Ukraine of Vinnytsia State Pedagogical University (Ukraine, Vinnytsia), romanandrushchak@meta.ua

Anti-religious activities of the Union of militant atheists towards Roman-catholic church in Podilya region at the end of 20 years of the twentieth century

In this article the author studied anti-religious activities of the Union of militant atheists towards Roman Catholic Church, which was considered extremely powerful religious institution in Podilya region. In this region the Union of militant atheists and its branches began to implement anti-religious policy only at the end of 20s years of the twentieth century and its leading planned wide antireligious campaign against the Roman Catholic Church. Based on archival sources studied the specifics of this activity and the basic problems faced by the atheist organization in the struggle with this religious confession. The author believes, that given the high religious consciousness of religious Roman Catholics and the system of internal organizational failures towards anti-Catholic propaganda strategy, Union activity in this area was not effective, and it forms the conclusion of the failure of the bolsheviks set goals.

Keywords: Roman Catholic Church, Podilya, the Union of militant atheists, anti-religious propaganda, soviet authorities.

Андрущак Р. И., аспирант кафедры истории и культуры Украины, Винницкий государственный педагогический университет им. Михаила Коцюбинского (Украина, Винница), romanandrushchak@meta.ua

Антирелигиозная деятельность Союза воинствующих безбожников относительно к Римско-католической церкви на Подолье в конце 20-х гг. XX века

Автором исследовано антирелигиозную деятельность Союза воинствующих безбожников в отношении к Римско-католической церкви, которая была чрезвычайно влиятельной религиозной институцией на Подолье. Несмотря на то, что в этом регионе свою антирелигиозную деятельность Союз воинствующих безбожников и ее ячейки начали осуществлять только в конце 20-х гг. XX в., их руководством была запланирована широкая антирелигиозная кампания против Римско-католической церкви. На основе архивных источников изучено специфику этой деятельности и определены основные проблемы, с которыми столкнулась атеистическая организация в борьбе именно с этой религиозной конфессией. Автор считает, что из-за высокого религиозного сознания верующих католиков, и системы внутриорганизационных просчетов по стратегии антикатолической пропаганды, деятельность Союза в данной сфере была малоэффективной, что формирует вывод о невыполнении ею, поставленных большевиками целей.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, Подолье, Союз воинствующих безбожников, антирелигиозная пропаганда, советская власть.

* * *

УДК 93/99(4/9)«1941–1970»

Гай-Нижник П. П., доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувач відділу історичних студій, Науково-дослідний інститут українознавства (Україна, Київ), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

КОНЦЕПЦІЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ (АГРАРНОЇ) ПОЛІТИКИ МАЙБУТНЬОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ В СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ МОДЕЛІ ОУН(Б)

Висвітлюються концепція основних засад бачення ОУН(Б) політики в галузі сільського господарства відповідно до її моделі побудови Української Держави, що вироблялася і сповідувалася Організацією в середині та у другій половині XX ст.

Ключові слова: аграрна політика, сільське господарство, колгоспна система, ОУН(Б), земельне питання, Українська Держава.

Розкол ОУН у 1940 р. й виокремлення внаслідок цього з лав Організації крила прихильників С. Бандери (революційного проводу ОУН) висунуло на порядок

денний перед керівництвом ОУН(р) вироблення власної політичної програми та моделі майбутньої Української державності. Зокрема, актуальною частиною в ній мало б стати й висвітлення також й контрверсійного та нагального на той час питання щодо землі та селянства, тобто бачення провідом ОУН(б)¹ шляхів розв'язання аграрного питання та ведення сільськогосподарської політики в майбутній Українській Державі.

Українська Держава, у баченні ОУН(б) мала б бути суверенною і соборною державою із владарюванням у ній українського народу [16, с. 28]. Шлях її здобуття – національна революція. Проте у випадкові коли б чужоземна військова сила у війні проти СРСР просувалася б фронтом через українські землі й окупувала б їх, зауважувалося у травневих (1941 р.) внутрішньопартійних «Політичних вказівках» ОУН(б), що зрештою невдовзі й сталося, завданням Організації у такій ситуації було не допустити аби Україна була тільки тереном розвою чужих сил з ворожою Москвою (а потім – об'єктом іноземного заволодіння). «Навпаки, – вказувалося у тій інструкції, – власною боротьбою, будуванням власної держави власними силами та за власною ініціативою здобути собі ролію підмету і партнера, учасника війни та співтворця нового ладу на руїнах московської імперії» [1, с. 51]. Невдовзі, після нападу Німеччини на СРСР, Актом проголошення Української Держави у Львові від 30 червня 1941 р. ОУН(б) спробує втілити цю стратегію у дійсність [8].

Що ж до господарського й суспільного життя, то, перш за все, уся економіка країни та соціальна сфера, як зазначалося у програмових засадах Організації в квітні 1941 р., мали б бути підпорядковані плановій організації на засадах рівності усіх українців у своїх правах і обов'язках перед нацією й державою, а власником усієї землі й вод, підземних і надземних багатств, промислу й шляхів комунікації оголошувався сам Український Народ та його держава. Планувалося інтенсивна розбудова всіх галузей народного господарства, щоб воно стало основою могутності Української Держави, за принципом: «пов'язання в цілому житті вільної творчої ініціативи праці й власності громадян – ініціативою, власністю, організованістю й контролем держави – в одну нерозривну цілість» [10, арк. 50; 16, с. 28–29]. Крім того, у життя було би втілене «законне обмеження зисків, усунення всякої спекуляції та самоволі й недбалства в господарці», тобто застосовано державну регуляцію і контроль позичкової (кредитової) політики [10, арк. 50].

У майбутній Українській Державі мав бути запроваджений також «поділ на різні заняття й фахи та відповідно до цього виробничі й професійні організації, побудовані на засаді продукційного солідаризму й рівноправності всіх працюючих» [10, арк. 50; 16, с. 28] (тобто фактично – класократичний солідаризм), але при цьому відбувалося б «знищення всіх привілеїв, поділів і різниць на класи та усіх інших пережитків і пересудів» [10, арк. 50; 16, с. 30].

¹ У різні часи та частина ОУН, що об'єдналася навколо С. Бандери та в подальшому визнавала його особу за провідника, називалася по-різному: ОУН-революціонерів (ОУН-р), ОУН самостійників-державників (ОУН с-д), ОУН (бандерівці) чи ОУН (С. Бандери) – ОУН(б). Аби уникнути плутанини чи непорозуміння, а також за для зручності читача, я називатиму цю Організацію уніфіковано – ОУН(б).

Сільське господарство, як передбачалося програмними постановами II Великого збору революційного (бандерівського) провідом ОУН (квітень 1941 р.) [7], мало розвиватися під гаслом: «Українська земля – українським селянам» [10, арк. 50; 16, с. 28–29]. Колгоспну систему в Українській Державі мало б бути ліквідовано, але не одразу, а поетапно й, знову ж таки, під щільним державним керівництвом. Зокрема, під час революційного зриву владу в колгоспах мали б перебрати на себе «виборні революційні комітети», а сама «перебудова большевицької невірничої господарки на вільну господарку українського народу буде відбуватися ступенево й пляново так, як це допускати економічний і політичний інтереси української нації, про що дбати Українська держава, а не самовільними, нагальними методами, які загрожували б руїною господарського життя» [10, арк. 50; 16, с. 33–34]. Боротьба з колгоспною системою велася б під такими гаслами: «а) проти невірничства в колгоспах, проти економічного визиску колгоспників та проти большевицької системи оподаткування сільського господарства; б) проти диктатури в колгоспах ставників московської-большевицької влади комуністів та активістів; в) за повну самоуправу та господарську свободу сільськогосподарських артільей» [10, арк. 50; 16, с. 33–34].

Водночас ОУН(б) виступала за те, аби по знесенню колгоспної системи українські селяни самі зорганізували своє господарство й кермували ним, «згідно з добром працюючих і цілого українського народу», а також за право приватного землеволодіння для селян, проте «у межах трудової норми, без права на спекуляцію землею» [10, арк. 50; 16, с. 33–34]. Тож в Українській Державі було б запроваджено «обмежене приватне, кооперативне й спілкове право власності на господарювання землею й верстатами для тих, які на них працюють» [10, арк. 50; 16, с. 33–34].

У статті «За зміст державного життя», під гаслом «Відбудова хліборобської верстви», Я. Стецько більш розлого й ґрунтовно виклав фактично офіційну концепцію селянської (аграрної) політики в державній моделі ОУН(б). Такий висновок можна зробити з того, що вказану статтю було включено до Інформаційного листка для учасників Третьої Південної похідної групи ОУН(б) в часі її походу в Осередню (Центральну) Україну в липні 1941 р., вже після проголошення Акту про відновлення Української Держави, яка мала встановлювати там владно-адміністративні органи Українського Державного Правління, на чолі якого, власне, й стояв Я. Стецько [4; 8]. У ній, між іншим, зазначалося, що націоналізм (націократія) визнає національною власністю, зокрема землею, як вартість, що її не творить людина, а тільки працює на ній, управляє нею... Нею спекулювати ні марнотравити її не вільно. Мобільність її регулює держава, яка ввезивляє своєвільне диспонування нею [2, с. 98–101].

Відповідно до концепції органічності нації, як традиційної родової єдності, впливала як засада форма власності: індивідуально-родове, а не колективне землеволодіння. Відповідно ж, українське хліборобство – це основна суспільна верства, яка є тривалим консерватором національної ідеї, зберігачем традиції і прихильником суворой героїчної моралі, тривалості подружжя й родинної єдності, остоєм, моральним і фізичним відродителем народу та його кормителем. «Укр[аїнська] Держ[ава], –

значав Я. Стецько, – спиратиме відбудову хлібороб[ської] класи /верстви/ на встановлення та зміцнення середнього трудового землеволодіння, на закріпленні по введенні індивідуального родового принципу землеволодіння на захисті добра родині, до тривалого і повного забезпечення їх достосовує величину господарства» [2, с. 98].

Держава мала регулювати «мобільність» землі, запроваджувати верхню та нижчу межу, поза якими роздріблювати чи збільшувати господарства буде заборонено. Ключем при творенні господарств було б встановлення самодостатньої господарчої одиниці, яка могла б забезпечувати існування родини. Тож при будові нового аграрного ладу мусили б застосовуватися наступні базові принципи.

Колгоспи мали би підлягати поділові за індивідуальним родовим принципом. Це означало, що працюючі у колгоспах та інші селяни, визначені державою, одержать для індивідуального родового землеволодіння таку кількість землі, що за будь-яких незгод чи криз буде вистачаючою для забезпечення родини, її розвитку та експорту (продажу лишків, обсяг якого також мала встановлювати й регулювати держава). Аграрне перенаселення мало б регулюватися планомірною господарською політикою держави «шляхом приміщення селянських решток в інших галузях наці[ональної] продукції і творчості, пристосуванні діла неурожайних досі теренів і т.д., як теж планово веденої колективізації у рідше заселенні території Укр[аїнської] Держави» [2, с. 99].

Радгоспи частково мали бути поділені за тотожним принципом та, як і колгоспи, у більшості переорганізовані у державні чи суспільні господарства на нових засадах. Це, зокрема, стосувалося сільськогосподарських установ, агрокультурних інституцій, дослідних станцій–питомників расової культури і рослин, агрономічних шкіл тощо. Керівниками державних господарств призначалися б заслужені в боях особи, які безпосередньо виявили б бажання займатися такою справою; «з огляду на потребу ділового ведення і призначення до землі держава може узгляднити в поодиноких випадках наслідне керівництво д[ержавним] г[осподарством], коли наслідники матимуть замилювання хліборобського діла» [2, с. 99]. За обопільною згодою кооперативи мали би можливість запросити механізовану допомогу в державі для обробки землі.

Індивідуальне право власності на землю мали би передовсім українці, а серед інших національностей – ті, що активно і лояльно співпрацюватимуть з українською владою, боронитимуть Українську Державу «та будуть етично і культурно подібні укр[аїнському] типові» [2, с. 99]. Допущені до володіння землею особи мусили б мати (здобути) відповідні кваліфікації й повинні були б вести так хліборобську справу, аби не вдаватися до взяття земельної ренти у випадках, коли вона відіграватиме антисоціальну функцію. Чужинцям же (не громадянам Української Держави) землі на її території набути не було б дозволено.

Першість у будь-якій галузі сільського господарства мали би родини загиблих у революційній боротьбі, боях, тюрмах, інваліди війни, сім'ї вояків та усі ті, що життям чи свободою ризикували за Українську Державу [2, с. 99–100]. Таке ж твердження, як і в статті Я. Стецька, містилося й у вироблених в ОУН(б) напередодні німецько–радянської війни «Вказівках на перші дні організації державного життя» [24, арк. 35].

Хліборобська верства мала розвиватися на історично традиційних і питомо українських засадах як фізично, так і духовно, а для захисту селян та їхнього способу життя передбачалося виробити окреме хліборобське законодавство і судівництво.

Планувалося також, що самозорганізоване й автономне за своєю специфікою селянство розв'язуватиме свої справи та реформи за допомоги держави через представників свого професійного напрямку.

Селянин міг підлягати й вивласненню (конфіскації землі чи майна) у випадкові, коли б його діяльність оберталася б на шкоду державі, або коли він «ненормально вестиме особисте й родинне життя та за всякі проступки державного суспільного ладу» [2, с. 100]. Тоді його майно переходило би до дітей–своєків, а за їх відсутності – долю майна вирішувала б хліборобська організація за співучасті державного чинника.

Лісництво, ловецтво, рибальство, городництво, як споріднені із хліборобством, включалися до загальної політики господарської верстви. Лісові ж площі мали належати державі чи громадським інституціям. У приватній власності залишалися б площі, що були б визнані непридатними удержавленню чи муніципалізації.

Планувалося, що держава повинна буде сприяти всебічній інтенсифікації сіл, трудових індивідуальних родових господарств та пристосування їх до ринкових відносин, а також посилюватиме сільськогосподарське виробництво, підтримуватиме «здорове кооперування села, яке перетворюватиме продукти сільського господарства», надаватиме дешевий продукційний кредит та упорядкуватиме селянське землеволодіння там, де воно хаотичне. Стверджувалося також, що держава: «при порозкидуванні землі поодиноким власникам переведе комасацію та дбатиме за меліорацію»; турбуватиметься про агрокультуру та агроосвіту; перейматиметься про всебічне забезпечення хліборобської продукції та експорту; сільську торгівлю й відбір продуктів сільського господарства включить у загальний план підтримки хліборобського стану і політики прохарчування народу (при цьому зауважувалося, що «міські землі підлягатимуть тим самим засадам що сільські») [2, с. 100].

«Хліборобство, – йшлося у статті Я. Стецька, – самоорганізоване за почином політичної організації ОУН, і в своєрідному розумінні, автономно влаштуючи відбудову і закріплення своєї верстви своє проф[есійне] представництво, відділювати буде нахід в Державній Раді Праці, що об'єднає репрезентантів усіх верств і професій» [2, с. 100]. Крім того, запевнялося, що Українська Держава:

– «ліквідовуючи поступенно колективістичну господарку і командний стиль життя, що його провести хоче в укр[аїнське] село Москва, несучи марксизм та соціалізм у хліборобстві, не допустить до перенесення на ріллю принципів капіталізму, рідного брата марксизму»;

– «не допустить переносити принципи конто розміну всякої якости в кількість, заміну індивідуальної відповідальности наявного і контрольованого зусилля людини на землі сумою абстрактно річевих зобов'язань договорних капіталіста, почин всякого діла під кутом, щоб здобути найбільшу кількість грошей, які при капіталізмі не служать єдино засобом для переведення господарських розрахунків, як у хліборобській творчості, але для доходів від анонімного капіталу»;

– «від відтинання купонів У.Д. захищатиме у хліборобстві закон землі проти закону капіталу» [2, с. 100–101].

Зрештою наголошувалося, що спадкове право щодо ділення землі зберігатиме свою силу в Українській Державі, проте лише тоді, «коли спадкоємець власної ріллі працює виправдає одержане право власності на основі ділення, а не житимемо з земельної ренти», а відтак мав діяти засадничий принцип: «право спадкове мусить бути затверджене обов'язком власної праці, щойно дає дефінітивне право власності» [2, с. 101].

Загалом же у державі планувалася повна зайнятість усіх працездатних громадян, позаяк «тільки праця й її видайність є мірилом вартості кожної одиниці та основою її суспільного становища» [10, арк. 50; 16, с. 28–29].

Відповідно до прийнятих програмових положень і мети, ОУН(б) готувалася до відновлення української державності й вже в червні 1941 р., невдовзі після нападу Німеччини на Радянський Союз стала на шлях втілення цього завдання.

Утім, дійсність власного урядування на місцях змушувала корегувати теорію із практикою. Місцеві адміністрації мусили доводити до відома населення позицію ОУН(б) щодо своєї політики на селі. При цьому реалії життя вносили до неї певні корективи: так, наприклад, якщо у постановах II Великого (надзвичайного) збору ОУН (квітень 1941 р.) передбачалася ліквідація колгоспної системи, то вже у «Вказівках на перші дні організації державного життя» [3, арк. 34зв–35], виданих Проводом Організації напередодні німецько–радянської війни, як і в статті Я. Стецька «За зміст державного життя», під гаслом «Відбудова хліборобської верстви» (яку було включено до Інформаційного листка для учасників похідних груп ОУН(б) [2, с. 98–101]), зазначалося на поступовій (поетапній, ступневій) реорганізації колгоспів і радгоспів. Нерідко така відмінність призводила й до різного підходу місцевих проводів до вирішення колгоспної проблеми, коли в одній місцевості, керуючись рішеннями II Великого збору ОУН(б), колгоспи касувалися, а в інших – тимчасово зберігалися, якщо місцева влада брала до відома вищевказані «Вказівки» чи «Інформаційні листки» з цього приводу.

Так, у закликіві українського революційного проводу Стрийського району на Львівщині до сільських революційних проводів і громадян Стрийщини від 18 липня 1941 р. наказувалося: «Державні господарства (радгоспи) вести, як і досі. Колгоспи працюють нормально. Людей, що самовільно залишають працю в радгоспах і колгоспах, передавати Районовому проводові для покарання за саботаж» [19, с. 274].

Натомість, ось як пояснювала позицію ОУН(б) в аграрному питанні у статті «Наша сила в нас самих» газета «Воля Покуття» від 31 липня 1941 р.: «Колгоспи і радгоспи, що є штучними на нашому ґрунті й тому наскрізь шкідливими, будуть ступенево в державному будівництві скасовані» [14; 15, с. 211]. При цьому роз'яснювалося, що лише приватна власність є органічною для господарювання в українському селі, а відтак за доцільне буде створення потужного середнього трудового господарства як основи розвитку аграрного сектора. Розмір же земельного наділу, що буде наданий після скасування колгоспної системи, залежатиме від можливостей конкретної родини обробляти виділену ділянку землі.

Ось як, наприклад, організовувалися районні управи на Рівненщині та в чому мали полягати їх перші заходи

з налагодження української державної влади (станом на 19 липня 1941 р.). Перш за все, районні управи до встановленої дати (в цьому випадкові – до 3 серпня) мали подати до окружної управи персональний склад районних та сільських управ із переліком керівників усіх відділів (за встановленою формою). Господарчий відділ мав: 1) зібрати, інвентаризувати та забезпечити майно та устаткування державних й громадських установ і підприємств, призначаючи до цього певних людей та, в разі потреби, скористатися допомогою міліції; 2) забезпечити збір врожаю, організовуючи, за потреби, робітничі дружини, які могли за винагороду працювати в одноосібних чи колективних господарствах (колишніх колгоспах і радгоспах); 3) намітити й негайно представити окружній управі кандидатів на комісарів радгоспів (колгоспів) та підприємств; 4) забезпечити, аби земля і маєтки лишалися у користуванні тих, що працювали на них перед німецько–радянською війною; 5) без власницькі господарства віддати в користування відповідним родинам; 6) організувати постачання німецької армії за відповідними рахунками (у випадкові не пред'явлення таких, належало списувати відповідні акти за підписом свідків); 7) обрахувати статистику господарств: кількість засіяної та незасіяної землі (за можливості за родом плодів), кількість наявного живого інвентаря, порівняно з його станом до німецько–польської війни; 8) усталити запаси збіжжя, паші й живого інвентаря, подаючи продажу спроможні села [22, арк. 1–2]. Голови ж сільських управ, секретарі та уповноважені колгоспів мали з'явитися до територіальних адмінцентрів на наради для одержання інструкцій в справах адміністративних і господарських [21, арк. 91–92].

Сільські управи, крім того, як видно з витягу з протоколу №1 зборів голів і секретарів громад, які відбулися в Лопатині 23 липня 1941 р., мали подати письмово чи існував ще в селі колгосп, який його обшир, причини і час ліквідації; скликати сільські земельні комісії, половину всього збору (без огляду на приналежність поля) належало забезпечити для держави; віддати землю колгоспу колишнім власникам (окрім фільварків тощо), а також біднякам села; землю вивезених (депортованих) людей віддати їхнім родинам; малоземельні жиди, які особисто працювали на ріллі, могли зібрати 50% врожаю, інша частина належала урядові села; по жнивах усі землі мусили бути приготовлені до управи і засівів під загрозою конфіскації майна і вивезення до робітничих таборів [21, арк. 67–69]. Невдовзі ж, 3 вересня 1941 р. Провід південних українських земель видав інструкцію, у якій передбачалися колегіальний розподіл землі шляхом обрання спеціальних комітетів та її приватизація [26, с. 51].

Тим часом у Провід Організації почали надходити звіти похідних груп, в яких в тому числі й повідомлялися про окремі аспекти сприйняття аграрних засад, словідуваних націоналістами. Там, у центральних і південно–східних областях, їх очікували інші умови, інакша, ніж у підпольській Україні, трансформована комуністичним терором, народна свідомість. Заляканість людей вражала прибулих оунівців.

Так, наприклад, 13 липня 1941 р. в Інформаційному листку для учасників Південної похідної групи ОУН(б) застерезливо повідомлялося про цілковиту інертність українського населення на південний схід від Збруча:

«Міліції не організують. Ждуть на наказ («Як нам скажуть, то зробимо»), а хто має дати цей наказ, не знають). Управи не організують, рівно ж ждуть на наказ. Своїх думок не висказують. По дуже довгій розмові старші розговорюються, при цьому тужать за царськими часами, мовляв, добре було жити. З молоддю немає прямо з ким говорити. Найбільше розмовляють жінки і від них можна дістати найбільше інформації. До жидів чують ненависть, але немає ніякої там реакції. Брак ініціативи місцевого населення. Не є радо бачений в нім[ецькій] влад[і]. Тому дозволили навіть (перший випадок) перекладникам піти «в народ», організувати міліцію, самоуправу, пропаганду на терені Проскурівщини. Для налагодження цих справ віддають 10 авт до диспозиції. Одиноко тільки кинулися на розбирання колгоспного майна (живий інвентар і машини), бере той, хто може. В розмовах висловлюють свою байдужість у відношенні до цього: чи буде колгосп, чи ні. Про харчі дещо тяжче. Населення дає його, але рівно ж не з власної ініціативи. (Треба наказувати). Це може змінитися у відношенні до пох[ідних] груп, з огляду на працю, яку вони дають. Справа підвод буде теж відай не легкою. Загально можна схарактеризувати населення так (на основі заподаних інформацій цілковита інертність, брак віри в зміну перестрашення, призвичаєння все робити на наказ згори)» [2, с. 71–72].

Не менш пригнічені відомості надходили й з Житомирщини (звіт від 17 липня 1941 р. з м. Житомира): «Загал населення зубожілий, не мають що їсти, брак зовсім хліба. Люди обдерті, босі, хати обірвані, опущені, почорнілі, тини поламні, церкви порозбивані або замінені у шпихліри. Сумний – опущений зовнішній вигляд українських сіл. [...] Вражіння загальне – це одна велика руїна. [...] Не вірять у Самостійність, бо не бажа[ють] її і тому уважають, що німці завоювали Україну і що тепер буде тільки трохи життя, так як було – більш не буде. Зовсім брак молоді, так є у селах і так у містах. Богато молоді є дійсними комсомольцями, що вірять в ком[уністичну] ідею. Комуністи мали ідею, мали сильну пропаганду і це дуже багато. Німці не мають ні одного, ні другого. [...] Нині треба людей будити не зі сну, а зі страху... Народ в основі своїй зовсім здоровий і здібний до державного життя. Брак головно інтелігенції, вона була чужа переважно, наша ж знищена, вивезена. Місто було чуже, таким і осталося» [2, с. 86–87].

З огляду на такі обставини провід Організації підготував спеціальну інструкцію для селян, в якій було відображено програмні засади ОУН(б) та ставлення Організації до колгоспів та розподілу землі [11, арк. 62]. Третя похідна група ОУН(б), що вийшла з Проскурова до Центральної України, мала при собі «Інформативний листок» (від 18 липня 1941 р.), в якому містився витяг з праці Я. Стецька «За зміст державного життя» із роз'ясненнями щодо гасел державного життя та концепції розв'язання земельного питання. Похідні групи не лише везли з собою національну символіку, портрети С. Бандери, листівки, агітки й відбитки програмових постанов II Великого збору ОУН(б), накладу яких однаково катастрофічно не вистачало, а й намагалися організувати їхній друк безпосередньо в місцях постою у Центральній та Східній Україні.

Це очевидно мало певну користь, позаяк чим далі, звіти похідних груп ставали оптимістичнішими, проте лише частково. Ось що повідомляла одна з похідних

груп ОУН(б) на Київ: «По сусідніх селах ми зробили збори у колгоспах, перевибрали власти. Люди вже приступили до праці. Люди тут на Київщині дуже гарні, свідомість національна дуже глибока. Всі горнутья до нас надсподівано. Правда – страшно бідні й через цю біду сварятья за кожне поліно і за кожну курку. Нас годують, чим можуть, хоча самі мало мають і тому мусимо користати з допомоги німецьких військових кухонь. Відшукали ми вже тут й підпільників – ще бувших Петлюрівців. Гарні люди, працюємо над ними.

Всі хочуть Самостійної України, але без колгоспів. Нема ні одного, що хотів би остати в колгоспах. [...] Національний ґрунт – несподівано добрий. Крашій, чим у богатях околицях Галичини, більше відсталих» [2, с. 76–77].

Разом з тим виявлялися й певні складнощі не лише економічного характеру, а й суспільно-політичного. Дійсність підрадянської України була суперечливою, пригніченою страхом й неоднозначною.

Так, у звіті командування Північної похідної групи про становище в Житомирській області від 21 липня 1941 р. окрім констатації того, що у місцевого населення «національна свідомість пририта, зокрема, по містах, ніякого політичного вироблення», окрім як в поодиноких людей з СВУ й інших різних підпільних організацій, звучали й певні застереження. «Ми насправду є одинокою найсильнішою політичною організацією. – зауважувалося у звіті, – Одначе мусимо уважно поставитися до місцевих революціонерів і ставити на місцевому елементі. Ми можемо бути помічною силою, ініціативним та організуючим чинником, не сміємо перегонювати... Самими гаслами і пропагандою не здобудемо народ, якщо він не буде мати хліба, праці і не буде впорядковане життя. Одначе треба двигнути народ і поставити перед ним велику ціль: Самостійність і власну владу!

Уважаю, що не дуже то зручно так нагально наживуватися зовні з фірмою ОУН і іменем провідника. При роботі їм виказати, хто ми і за що боремося. [...] Зараз є ми у Київщині і ждемо тільки нагоди якнайскоріше вдертися з першими стрілами у Київ.

Текст [проголошення] Української Державности ми змінили в дусі відновлення, бо Українська Держава існувала, тільки уряд був нам ворожий. Не розв'язавши справи державности в засаді, не бачу можливости практичної діяльности нашого уряду. Силою забороняють. Це буде наш історичний акт. Ми його зробимо, спопуляризуємо і скапіталізуємо та переходимо до поставлення нашої Організації та роботи, розчисленої на довгі роки» [2, с. 114–115].

Відтак похідними групами, зокрема на Житомирщині, було зроблено такі висновки: «До вирішення економічного питання Українським Урядом, не вільно переводити [у] господарці жадних змін. Колгоспи лишаються як переходові, усі спільно мусять приступити до збору збіжжя і опісля поділять його поміж усіх громадян села. До цього часу Уряд Укр[аїни] видасть потрібні розпорядки. Самовільно ділити колгоспів не вільно. У містах усі держ[авні] склепи перебирає Мись[ке] Управління і пускає в рух наразі як власність міста, наставляючи своїх урядовців» [2, с. 87].

По прибутті до Центральної та Східної України похідних груп, частина членів яких були наддніпрянцями-емігрантами, там організувалася місцева влада, а народові доносилися оунівська концепція державно-

політичного ладу та суспільно-господарських відносин в майбутній Україні, створювалися обласні та окружні управи.

Після придушення німецькими окупантами проголошеної 30 червня 1941 р. Української Держави й початку терору та репресій проти націоналістів-революціонерів, з початку 1942 р. перед бандерівською ОУН постало нагальне питання зміни свого ставлення до нацистського Райху та перегляду тактики й стратегії щодо боротьби за державність. Водночас настав час й аналізу власної державотворчої теорії та ідеологічних засад з огляду на досвід практики розбудови Української Держави протягом 1941 р. та відомостей і спостережень від похідних груп про народні настрої й сприйняття програмових постанов ОУН населенням Осередньої (Центральної) та Південно-Східної України.

Водночас, з часом, після звітів похідних груп з Центральної та Східної України, провідні діячі Організації визнали необхідність певних змін у програмових засадах, зазначаючи: «Це правда, що не всі постанови II Великого Збору були безспірні. Корективи, які внесли націоналісти з ОСУЗ, допомогли до зформулювання спільних позицій, і не в аспекті відхилення в бік соціалізму, а якраз навпаки» [18, с. 105].

На той час, в травні 1943 р. до керівництва головним проводом ОУН(б) прийшов Роман Шухевич, а Організація змінила додаток до назви з «революційної» на «самостійників-державників», тобто ОУН(р) стала ОУН(с.-д.). Тож вже за два роки на Третьому Великому (надзвичайному) зборі ОУН(б) у 1943 р. (21–25 серпня) [6] було обрано новий склад керівництва Організацією. Центральний Провід очолило Бюро Проводу, а саме: Р. Шухевич, Д. Маєвський та Р. Волошин. М. Лебідь посів посаду шефа закордонної референтури й виїхав до Західної Європи. На Волині й Поліссі рух продовжив очолювати Д. Клячківський (Клим Савур), в Галиччині – Р. Кравчук, в Центральній та Східній Україні – В. Кук. Службу безпеки вів М. Арсенич, а пропаганду провадив М. Прокоп [12].

Стосовно ж сільського господарства, то, перш за все, планувалося знищення «експлуаторсько-кріпацької системи в організації сільського господарства», тобто – примусового колгоспного способу життя. При цьому ОУН(б) наголошувала, що вихідним принципом своєї позиції щодо селянського питання, виходить з того постулату, що «земля є власністю народу» [27, арк. 53–54]. З огляду на це ОУН(б) виступала за безкоштовну передачу селянам західноукраїнських областей земельних володінь поміщиків, монастирів і церков. Загалом же український уряд (тобто державний уряд, створений на базі бандерівської ОУН) не буде нав'язувати селянам ніякі форми землекористування [27, арк. 53–54].

Тут, гадаю, варто доповнити зазначене роз'ясненням щодо здавна наболілого для українського народу земельного питання, яке у програмних положеннях III Великого (надзвичайного) збору ОУН було викладено хоч і однозначно, проте надто узагальнюючими тезами. Утім бачення цієї сфери державного будівництва керівництвом ОУН(б) напередодні III Великого збору було оприлюднено 15 липня 1943 р. К. Савуром (Д. Клячківський) у його «Розпорядженні в справі землеволодіння» від імені Головного командування УПА як найвищої й водночас суверенної влади на звільнених

землях України [9, арк. 1; 23, арк. 1, 14]. Ось його основні засади (що вочевидь мали поширюватися на підконтрольні УПА та ОУН(б) терени колишньої підпольської України):

– усі землі з їхніми водами, надземними та підземними багатствами України ставали власністю українського народу;

– на усіх звільнених від німецьких і радянських окупантів землях «принципово» скасовувалася колгоспна система, а натомість впроваджувалася приватна селянська власність;

– усі землі колишніх землевласників (фільварків) і землі колишніх польських колоністів мали перейти у власність українських селян;

– розподіл колгоспів і радгоспів, фільварків і господарств колишніх польських колоністів, приватну власність між єдиноособниками, безземельними й малоземельними господарствами мусіло б здійснюватися місцевою цивільною управою, затвердженою УПА, та земельними комісіями, що мали бути обрані загальними зборами;

– нормою наділу для єдиноособних приватних господарств могла бути така кількість землі, яка, з одного боку, давала би можливість вести самозабезпечене господарство, а з іншого – аби наділ міг би оброблятися силами цієї родини;

– якщо більша частина колгоспників не забажала би розділу колгоспу на приватні одноособні господарства, то їм залишалося б колгоспне господарювання на артільних засадах (такий колгосп ставав би також і винятковою власністю його членів);

– машинно-тракторні станції (МТС) планувалося перетворити на загальну власність певного району, котрий обслуговувався б на артільних засадах;

– приватні землі селян української та інших національностей, що загинули під час військових дій, або ж були закатовані більшовиками, німцями чи поляками, віддавалися б у спадок їхнім родичам до 4-го покоління, а коли б таких не було – найбільш бідним селянам тієї місцевості;

– земля, як найбільше багатство українського народу, не мусила б порожніти, а мала оброблятися й засіватися (слідкувати за цим були зобов'язані господарські управи);

– усі ліси та води оголошувалися складовими спільної власності українського народу, користування ними мала встановлювати громадська управа, а господарство провадити Дирекція лісів [9, арк. 1; 23, арк. 1, 14].

У цілому ж у цій сфері народного господарства, відповідно до «Розпорядження про впровадження приватної власності на землю, наділення нею українських селян та спільну власність над лісами і водою», було однозначно підсумовувано, що: а) «касується засадничо колгоспна система, запроваджена більшовиками, і впроваджується приватна селянська власність»; й б) «всі землі бувших власників землі (фільварків) і землі польських колоністів переходять на власність українських селян» [13, с. 4–5]. З огляду на вищевказане «Розпорядження» й відповідно до наказу головнокомандуючого УПА К. Савура, до 30 серпня 1943 р. усі сільськогосподарські землі мали б бути розділені, зорані та засіяні. Зазначу принагідно, що наказ цей частково вдалося втілити у життя на підконтрольних УПА теренах (нині є відомими анкетні листки власників наділів, опис ділянок та кількості наданої землі селянинові та її призначення тощо), проте

через плин фронту та каральні рейди окупантів закріпити на довготривалий час цю земельну реформу не вдалося.

Водночас той проект державної моделі засвідчив не лише відкинення націоналістами–бандерівцями комуністичних принципів господарчої організації суспільства, а й заперечення капіталістичного шляху розвитку економічних взаємин; натомість визнавалася як колективна, так і індивідуальна власність, а загалом в державі домінуючою мала б стати національно–державна власність у промисловості (великий бізнес), кооперативно–колективна для середнього бізнесу та усі види власності й організації справи для малого бізнесу, ремісництва та селянського господарства.

Вищезазначене свідчить, що в економіці провідні діячі ОУН(б) були прихильниками соціалістично–солідаристських господарчих теорій (не плутати із комуністичними), декларації яких сприяли також загальне захоплення на той час ідеями соціальної рівності та побудови безкласового суспільства, а свобода господарчої ініціативи обмежувалася б вимогами соціальної справедливості, суспільної рівноваги та державного планування тощо.

Принагідно зауважу, що певні ознаки соціалістичної спрямованості соціально–економічної програми ОУН(б) було помічено й радянською розвідкою (зокрема її фронтовими політичними управліннями). Так, наприклад, начальник політуправління I Українського фронту генерал–майор С. Шатілов повідомляв, між іншим, у цілком таємному політдонесенні від 8 березня 1944 р. «про діяльність українських націоналістів у західних районах України», що III надзвичайний з'їзд ОУН в серпні 1943 р. прийняв програму Організації, де «демагогічно викладаються деякі соціалістичні принципи й рішучо відкидається радянська система та створені нею державні, політичні, господарські і культурні форми управління» [20, арк. 198–211].

Ось як визначав свою позицію у цій сфері сам провід ОУН(б) у 1943 р.: «Історичну еволюцію нації в монолітну суспільність хоче ОУН прискіпити шляхом знищення всіх економічних і соціальних нерівностей. Вважаємо, що в сучасну історичну добу є всі дані для побудови такого економічного ладу, який дасть рівні шанси праці, заробітку всім громадянам. Знищуючи всі форми експлуатації кляси клясою, створимо в Україні справедливий суспільний лад.

Тільки при такому суспільному ладі буде запорука, що державна влада не стане на службі одній клясі, буде організуючим, плануючим і керуючим органом цілого народу.

Ідеалом нової суспільності є вільна одиниця. Вільний почин людини буде основною рушійною силою суспільного життя. Але цей вільний почин може йти тільки в суспільному напрямі і не сміє в жодному разі йти по лінії шкурницьких інтересів та в результаті вести до визиску інших «вільних» людей, подібно як це буває в умовах капіталізму» [17, с. 10].

Прикметно, що попри присутність згадок про виробничо–професійний поділ, безкласове суспільство та домінацію–мету – здобуття Української Держави, від серпня 1943 р. (після III Великого збору ОУН) у теорії держави бандерівської ОУН з'являються виразні консервативні та ліберально–демократичні дефініції. Так, зокрема, з'явилася теза, що «ідеалом нової суспільності є вільна людина», а соціально–політичний лад майбутньої

держави визначався вже не як «націократія», а як «новий лад».

Зміни у програмі та нові акценти у баченні засад побудови Української Самостійної Соборної Держави були зумовлені не лише внутрішньо українськими та зовнішніми військово–політичними обставинами, але й необхідні були самій Організації Українських Націоналістів бандерівського крила, що набирала нових сил, почала активно опановувати центральні та східні українські землі й яка життєво потребувала оновленої ідеології та оновленого державобачення за нових умов на тепер вже загальноукраїнському (загальнонародному) обширі своєї діяльності.

Певні зміни до вищезазначених принципів бачення аграрної політики оунівцями було внесено лише наприкінці 60–х років XX ст. на IV Великому зборі ОУН (революціонерів–бандерівців), що відбувся в двох частинах навесні 1968 року [5]. На той час Провід ОУН(б), і не тільки, жив очікуванням можливого зіткнення двох протидіючих систем у загостренні Холодної війни, господарчими й соціально–міжнародними проблемами в СРСР, зміцненням дисидентського антикомуністичного руху та очікуванням загострення революційної ситуації, які призведуть до вибуху у Радянському Союзі ланцюга національних революцій й початку визвольних війн поневолених більшовицьким режимом народів.

У цей «революційний період» здобуття і початкового закріплення Української Держави з ініціативи та в оперті на політичне керівництво зриву та його збройні сили було б створено Українське Революційно–Державне Правління (УДП) та Територіальні Управління – свого роду тимчасовий воєнно–політичний уряд, якому залежала би уся повнота влади «до закінчення визвольної війни проти Росії і проти всіх інших можливих агресорів України» [25, с. 133]. Передбачалося, що УДП видасть розпорядження, у якому узаконить попередні («доосновні») зміни тогочасного окупаційного державно–політичного, соціально–економічного та культурно–церковного ладу.

Територіальні Управління повинні були б запровадити земельну реформу через суцільну деколективізацію, переведення землі у приватну власність хліборобів, у визначених межах мінімуму і максимуму, враховуючи врожайність землі, характер господарства, величину родини тощо. Існуючі на той час технічні засоби мали би бути спільно використовувані в переходовому часі для засіву і збору всього врожаю. Кожна родина мала би бути забезпечена харчовими продуктами відповідно до кількості її членів.

Аби уникнути катастрофи голодом і забезпечити харчами армію, Територіальні Управління мали налагодити оподаткування селян–хліборобів. Передбачалося, відтак, що уникнення голодової катастрофи буде однією з центральних проблем української революційної влади, а отже й необхідно буде налагодити координацію зусиль сільського і міського населення, зокрема збройних сил, і життя превентивних заходів усіма державними і громадськими чинниками.

Національна Конституанта повинна була б впровадити кінцеві корективи до земельної реформи (розмір земельного фонду, фахових дослідних господарств, забезпечення переселенців–хліборобів, родин біженців тощо) та затвердити впроваджуваний революційним

порядком процес деколективізації. Усе це мало б бути втілено в життя після вивчення проблеми кваліфікованою державною Комісією, спільно з органами місцевого самоуправління і речниками хліборобів–власників.

В ОУН сподівалися, що деколективізоване сільське господарство й утворені висококваліфіковані господарі–власники, забезпечать не лише сільськогосподарськими продуктами населення, а й створять в майбутньому великі експортні можливості.

Провід ОУН(б) планував, що в майбутній Українській Державі селянство творитиме не лише поважний виробничо–продукційний фактор, а й буде великим «резервуаром людських сил, серед яких зберігаються українські національні традиції і своєрідний соціальний стиль, протиставний і москволюбному колективізму, і накиненому в минулому поміщицтву, як також деградації селянина до ролі лише прокурдента хліба» [25, с. 156]. Водночас вирішальним критерієм при аграрних змінах в Україні, окрім інтересу нації, мало бути добро родини, а в майбутній перспективі – добро родини–роду, тобто цілих поколінь.

У майбутній Українській Державі земля мала належати народів, як її єдиному господареві, а відтак обцялося, що вона буде передана селянам безкоштовно у приватну власність в розмірові середнього типу господарств, для яких мало бути встановлено дозволена законом верхню і нижню межу. Спекуляцію землею передбачалося заборонити, проте, що розумілося під терміном «спекуляція землею» не витлумачувалося. Натомість зазначалося, що селянські двори зможуть об'єднуватися у сільськогосподарські кооперативи або ж організовуватися у виробничі об'єднання. Держава ж мала забезпечувати всебічну технічну та фінансову допомогу сільському господарству. З цією метою планувалося створити сільськогосподарський банк, а для постійного вдосконалення сільського господарства мали бути створені державні дослідні станції, насінні та тваринно–розплідникові господарства. В розпорядженні держави також залишатиметься земельний фонд, необхідний для публічних, наукових і військових цілей [25, с. 156–157].

Тож в аграрній сфері ОУН(б) сповідувало виразну політику соціалістично–солідаристського підходу з ознаками націократичних (згодом – націонал–консервативних) засад, а її модель організації та ведення народного господарства на селі передбачала як індивідуально–приватну, так і колективну (кооперативну, артільну; у перехідному періоді допускалося навіть тимчасове існування колгоспно–радгоспних господарств із жорстким запереченням їхнього комуно–радянського способу функціонування) форми власності, проте за усіх цих можливих різновидах неодмінно мала бути наявною визначальна розподільчо–регуляторна присутність держави (в тому числі й з елементами планової системи).

Цілком очевидно, що ця державна модель (у нашому випадкові – у галузі сільського господарства) була сконструйована тоді, протягом середини – другої половини ХХ ст., у своїй фундаментальній (основоположній) формі, а натомість термінологія, певні деталі та окремі теоретичні нюанси мали би ще обговорюватися й очікували своєї кореляції й конкретизації (вочевидь з огляду на практичні уроки й фактичну дійсність під час та в процесі втілення її в життя вже безпосередньо в Україні під час розбудови державності). Головним, на той час, було висловити громадянству загальне бачення бандерівською

Організацією Українських Націоналістів майбутньої форми організації життя народу, соціально–політичного ладу в країні та, зокрема, аграрної політики, в тому числі з прагненням викинути з неї ліберально–капіталістичний та соціалістично–комуністичний «баласт» і представити основи власної моделі Української Самостійної Соборної Держави.

Список використаних джерел

1. Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Політичні вказівки (травень 1941 р.) // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. [Закордонні частини Організації Українських Націоналістів]. – Б.м., 1955.
2. Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2001.
3. Вказівки на перші дні організації державного життя // ЦДАВО України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.69.
4. Гай–Нижник П. П. Відновлення Української Держави Актом 30 червня 1941 р. / Павло Гай–Нижник // Держава у теорії і практиці українського націоналізму. Матеріали VI Всеукраїнської наукової конференції, Івано–Франківськ, 26–27 червня 2015 р. – Івано–Франківськ: Місто НВ, 2015. – С.52–67.
5. Гай–Нижник П. П. «Джерелом влади в Українській державі буде народ–суверен» (яку державу прагла створити ОУН(р) наприкінці 1960–х та у 1970–х рр.) / П. П. Гай–Нижник // Гілея. – 2015. – Вип.96 (№5). – С.124–136.
6. Гай–Нижник П. П. «Перед нами знову і знову постає реальна і жива картина майбутньої держави України» (яку державу прагла створити ОУН(б) у другій половині 1940–х та у 1950/1960–х рр.) / П. П. Гай–Нижник // Гілея. – 2015. – Вип.95 (№4). – С.71–79.
7. Гай–Нижник П. П. «Тільки вповні Суверенна Українська Держава може забезпечити українському народові свободне життя» (яку державну модель прагла створити ОУН(б) у 1941–1943 рр.) / П. П. Гай–Нижник // Гілея. – 2015. – Вип.97 (№6). – С.61–71.
8. Гай–Нижник П. П. Українська Держава: історична доконаність і розвіяна паралельна дійсність (Акт 30 червня та революційне державотворення під проводом ОУН(р) у 1941–1942 рр. як вияв національного чину та символ суверенних прагнень українського народу) / Павло Гай–Нижник // Гілея. – 2015. – Вип.98 (№7). – С.49–65.
9. Галузевий державний архів Служби безпеки України. – Ф.13. – Спр.372. – Т.48.
10. Там само. – Спр.376. – Т.4.
11. Державний архів Вінницької області. – Ф.Р–1021. – Оп.1. – Спр.4.
12. 3 програмних постанов III Надзвичайного Великого Збору ОУН (С. Бандери) 21–25 серпня 1943 р. // ОУН і УПА в 1943 році: Документи. – К., 2008. – С.212–224.
13. Літопис УПА. Нова серія. – Т.2. – Київ–Торонто, 1999.
14. Наша сила в нас самих. Як ставиться ОУН до земельного питання в Україні? // Воля Покуття. – 1941. – 31 липня.
15. Наша сила в нас самих. Як ставиться ОУН до земельного питання в Україні? // Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів; – Київ, 2001.
16. Постанови Другого Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в квітні 1941 р. // ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 р. [Закордонні частини Організації Українських Націоналістів]. – Б.м., 1955.
17. Постанови III–го Надзвичайного Великого Збору Організації Українських Націоналістів, що відбувся в дні 21–25 серпня 1943 р. – Б.м., 1943.
18. Стецько Я. С. 30 червня 1941. Проголошення відновлення державності України / Ярослав Стецько. – Лондон, 1967.
19. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – Львів; – Київ, 2001.
20. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації. – Ф.32. – Оп.11289. – Спр.587.
21. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.3833. – Оп.1. – Спр.15.
22. Там само. – Спр.27.
23. Там само. – Спр.48.
24. Там само. – Спр.69.
25. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). – Перший том. Постанови. – Б.м.: Видання Організації Українських Націоналістів (ОУН), 1969.

26. Щур Ю. Нарис історії діяльності Організації Українських Націоналістів на Східноукраїнських землях / Ю. Щур. – Запоріжжя, 2006.

27. Bundesarchiv–Militärarchiv (BArch–MA) in Freiburg im Breisgau. – Ф. RW 5. – Спр. 464.

References

1. Borotba i diyalnist OUN pid chas viyny. Politychni vkazivky (traven 1941 r.) // OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsiy ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r. [Zakordoni chastyny Organizatsii Ukrainskyyh Natsionalistiv]. – B.m., 1955.

2. Vidnovlennya Ukrainskoi derzhavy v 1941 rotsi. Novi dokumenty i materialy. – K.: Ukrainska Vydavnycha Spilka, 2001.

3. Vkazivky na pershi dni organizatsii derzhavnogo zhyttya // TSDAVO Ukrainy. – F.3833. – Op.1. – Spr.69.

4. Hai–Nyzhnyk P. P. Vidnovlennya Ukrainskoi Derzhavy Aktom 30 chervnya 1941 r. / Pavlo Hai–Nyzhnyk // Derzhava u teorii i praktitsi ukrainskogo natsionalizmu. Materialy VI Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, Ivano–Frankivsk, 26–27 chervnya 2015 r. – Ivano–Frankivsk: Misto NV, 2015. – S.52–67.

5. Hai–Nyzhnyk P. P. «Dzherelom vlady v Ukrainskiy derzhavi bude narod–suveren» (yaku derzhavu pragra stvority OUN(r) naprykintsy 1960–h ta u 1970–h rr.) / P. P. Hai–Nyzhnyk // Gileya. – 2015. – Vyp.96 (№5). – S.124–136.

6. Hai–Nyzhnyk P. P. «Pered namy znovu i znovu postae realna i zhyva kartyna maibutnoï derzhavy Ukrainy» (yaku derzhavu pragra stvority OUN(r) u drugiy polovyni 1940–h ta u 1950/1960–h rr.) / P. P. Hai–Nyzhnyk // Gileya. – 2015. – Vyp.95 (№4). – S.71–79.

7. Hai–Nyzhnyk P. P. «Tilky vповni Suverenna Ukrainska Derzhava mozhe zabezpechyty ukrainskomu narodovi svobodne zhyttya» (yaku derzhavnu model pragra stvority OUN(b) u 1941–1943 rr.) / P. P. Hai–Nyzhnyk // Gileya. – 2015. – Vyp.97 (№6). – S.61–71.

8. Hai–Nyzhnyk P. P. Ukrainska Derzhava: istorychna dokonanst i rozvyiana paralelna diysnist (Akt 30 chervnya ta revolyutsiynе derzhavotvorennya pid provodom OUN(r) u 1941–1942 rr. yak vyvay natsionalnogo chynu ta smvol suverennyh pragnen ukrainskogo narodu) / P. P. Hai–Nyzhnyk // Gileya. – 2015. – Vyp.98 (№7). – S.49–65.

9. Galuzevyi derzhavnyi arhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy. – F.13. – Spr.372. – T.48.

10. Tam samo. – Spr.376. – T.4.

11. Derzhavnyi arhiv Vinnytskoi oblasti. – F.R–1021. – Op.1. – Spr.4.

12. Z programnyh postanov III Nadzvychainogo Velykogo Zboru OUN (S. Bandery) 21–25 serpnya 1943 r. // OUN i UPA v 1943 rotsi: Documenty. – K., 2008. – S.212–224.

13. Litopys UPA. Nova seriya. – T.2. – Kyiv–Toronto, 1999.

14. Nasha syla v nas samykh. Yak stavtytsya OUN do zemelnogo putannya v Ukraini? // Volya Pokuttya. – 1941. – 31 lypnya.

15. Nasha syla v nas samykh. Yak stavtytsya OUN do zemelnogo putannya v Ukraini? // Ukrainske derzhavotvorennya. Akt 30 chervnya 1941. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. – Lviv; – Kyiv, 2001.

16. Postanovy Drogogo Velykogo Zboru Organizatsii Ukrainskyyh Natsionalistiv, scho vidbuvysya v kvitni 1941 r. // OUN v svitli postanov Velykykh Zboriv, Konferentsiy ta inshykh dokumentiv z borotby 1929–1955 r. [Zakordoni chastyny Organizatsii Ukrainskyyh Natsionalistiv]. – B.m., 1955.

17. Postanovy III–go Nadzvychainogo Velykogo Zboru Organizatsii Ukrainskyyh Natsionalistiv, scho vidbuvysya v dnyah 21–25 serpnya 1943 r. – B.m., 1943.

18. Stetsko Y. S. 30 chervnya 1941. Progoloshennya vidnovlennya derzhavnosti Ukrainy / Yaroslav Stetsko. – London, 1967.

19. Ukrainske derzhavotvorennya. Akt 30 chervnya 1941. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. – Lviv; – Kyiv, 2001.

20. Tsentralnyi arhiv Ministerstva obony Rossiyskoy Federatsii. – F.32. – Op.11289. – Spr.587.

21. Tsentralnyi derzhavnyi arhiv vyschyh organiv vlady i upravlinnya Ukrainy. – F.3833. – Op.1. – Spr.15.

22. Tam samo. – Spr.27.

23. Tam samo. – Spr.48.

24. Tam samo. – Spr.69.

25. Chetvertyi Velykyi Zbir Organizatsii Ukrainskyyh Natsionalistiv (OUN). – Pershyi tom. Postanovy. – B.m.: Vydannya Organizatsii Ukrainskyyh Natsionalistiv (OUN), 1969.

26. Schur Yu. Narys istorii diyalnosti Organizatsii Ukrainskyyh Natsionalistiv na Shidnoukrainskykh zemlyah / Yu. Schur. – Zaporizhzhya, 2006.

27. Bundesarchiv–Militärarchiv (BArch–MA) in Freiburg im Breisgau. – Ф. RW 5. – Spr.464.

Hai–Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies, Research Institute of Ukrainian history (Ukraine, Kyiv), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

The concept of the basic principles of agriculture (agrarian) policy of the future Ukrainian State in socio–economic model OUN(b)

In the article the concept of basic principles of vision OUN(b) policy in agriculture in accordance with its model of the Ukrainian state, which was produced by the spovidvalasya and in the middle and the second half of the twentieth century.

Keywords: agrarian policy, agriculture, collective farm system, OUN(b), land issue, Ukrainian State.

Гай–Нижнык П. П., доктор исторических наук, академик Украинской академии наук, заведующий отделом украинских студий, Научно–исследовательский институт украинологии (Украина, Киев), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Концепция основных принципов сельскохозяйственной (аграрной) политики будущего Украинского государства в социально–экономической модели ОУН(б)

Освещаются концепция основных принципов видения ОУН(б) политики в области сельского хозяйства в соответствии с её моделью построения Украинского государства, которая вырабатывалась и исповедовалась Организацией в середине и во второй половине XX в.

Ключевые слова: аграрная политика, сельское хозяйство, колхозная система, ОУН(б), земельный вопрос, Украинское государство.

* * *

УДК 94(477)

Лукашів В. Я.,
кандидат історичних наук, Тернопільський
національний педагогічний університет
ім. Володимира Гнатюка (Україна, Тернопіль),
terr87lukaschiw@gmail.com

МАТЕРІАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ «ТОВАРИСТВА ІМ. М. КАЧКОВСЬКОГО» У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ (1919–1939 РР.)

Досліджено матеріальні аспекти розвитку москвофільської культурно–просвітньої інституції – «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні в міжвоєнний період. Діяльність організації відбувалася у складних умовах національно–культурного життя українців. Товариство мало на меті поширення освіти, грамотності та знань серед широкого загалу. Висвітлено процес розвитку майнового стану інституції, фінансові проблеми діяльності його місцевих осередків – філій і читальень. Показано рентабельність господарства «Товариство ім. М. Качковського» упродовж окресленого періоду. Доведено вплив інституції на суспільно–політичне, господарсько–економічне та культурно–просвітнє життя широкого загалу.

Ключові слова: «Товариство ім. М. Качковського», Західна Україна, москвофільство, міжвоєнний період, матеріальні аспекти.

Досліджувана тема є актуальною, оскільки дає змогу проаналізувати розвиток фінансового становища москвофільської суспільно–політичної течії крізь призму культурно–просвітницької діяльності «Товариства ім. М. Качковського» на західноукраїнських землях упродовж окресленого періоду.

Мета статті – дослідити матеріальні аспекти розвитку «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні в міжвоєнний період.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати матеріальні передумови відновлення діяльності місцевих осередків товариства у Західній Україні; дослідити фінансові складові інституалізації організації «Товариства ім. М. Качковського» в означених хронологічних рамках; простежити загальні тенденції й особливості розвитку матеріального становища організації та охарактеризувати його вплив на господарсько–економічне життя широкого загалу.

Об'єкт дослідження – суспільно–політичні, культурно–просвітні, господарсько–економічні процеси міжвоєнного періоду в контексті досліджуваної проблематики.

Предмет дослідження – основні тенденції, закономірності й специфіка усіх матеріальних аспектів розвитку «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні в досліджуваний період.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період з часу відновлення діяльності осередків «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні (1919 р.) – до початку Другої світової війни (1939 р.).

Наукова новизна праці полягає в тому, що у публікації вперше досліджено задекларовану проблему.

Аналізуючи історіографію та джерельну базу наукової проблематики, приходимо логічного висновку про те, що досліджувана тематика не набула фахового дослідження.

Зокрема, В. Ваврик у своїй праці [1] проаналізував окремі аспекти матеріального становища «Товариства ім. М. Качковського» упродовж 1924–1929 рр. А. Камінський порівняв фінансові проблеми західноукраїнських інституцій у Другій Речі Посполитій в 20–х рр. ХХ ст. [2]. Окремі аспекти фінансового становища москвофільських організацій вивчав М. Миколаєвич [3].

Дослідник Р. Кокотайло [4] аналізував вплив уряду міжвоєнної Польщі на матеріальний аспект діяльності української політичної еліти.

Джерельною базою роботи є сукупність документів і матеріалів державних архівів України. Основна маса архівної бази, яка стосується проблеми матеріальних аспектів діяльності товариства на західноукраїнських землях, представлена у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львові – фонд 182 «Товариство ім. М. Качковського, м. Львів. 1876–1939 рр.» [5–6].

Незначна частина архівних матеріалів зберігається у Державному архіві Тернопільської області – фонд 231 «Тернопільське повітове староство» [7].

Значну цінність представляють матеріали наукової бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка, бібліотеки Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у м. Львові, Тернопільської обласної наукової універсальної бібліотеки.

Певна частина інформації, що стосується задекларованої наукової проблематики, подана в таких періодичних виданнях: «Діло» [8–9], «Свобода» [10], «Наука» [11], «Нова Зоря» [12], «Громадський Голос» [13].

Під час Першої світової війни діяльність москвофільського «Товариства ім. М. Качковського» була заборонена австрійськими властями, а переважна більшість його членів піддалися репресіям. Закономірно, що після закінчення війни, його колишні місцеві осередки прийшли до занепаду. З приходом польської адміністрації на західноукраїнські землі, з'явилися передумови для інституціалізації товариства, чим і скористалися місцеві москвофіли [1, с. 6].

На початку 20–х рр. ХХ ст. матеріальне становище «Товариства ім. М. Качковського» не було благополучним. Фінансові ресурси були заблоковані, майном розпоряджалися приватні особи, а колишні члени не були свідомими для збереження своїх ідейних цінностей [2, с. 14]. Як приклад, можна навести складнощі, з якими зіткнулися члени інституції в Калуському повіті. Зокрема, у листі керівництва читальні організації с. Берлоги до

Центрального відділу у м. Львові, підкреслювалося: «... єдиною причиною нефункціонування нашої читальні є відсутність будинку, який, незаконним шляхом, було відібрано та зовсім зруйновано колишнім його власником» [5, арк. 27].

У подальшому в матеріальному аспекті розвитку інституції намічалася позитивна динаміка. Зокрема, на загальних зборах членів «Товариства ім. М. Качковського» у грудні 1926 р., її тодішній голова М. Глушкевич звітував про результати діяльності організації за 1925–1926 рр. Виходячи із його звіту, впродовж зазначеного часового відрізка в товариство вступило 155 нових членів. Було відновлено роботу 68 читалень, з яких 4 – працювало на основі статуту «Просвіти» [6, арк. 31]. Водночас, як підкреслював один із лідерів «Товариства ім. М. Качковського» – М. Заяць, «рухоме майно організації було оцінено у загальну суму – 116000 злотих, а нерухоме – 124000» [6, арк. 32–33].

1 листопада 1927 р., на загальних зборах членів товариства було констатовано «деяке пожвавлення в роботі на місцях». Упродовж 1927 р. структуру інституції поповнили 30 нових читалень, а загальна їх кількість складала – 400. Однак, як було згодом підкреслено, лише «150 із них проводило активну і результативну роботу» [3, с. 38]. Було організовано так звану «рухому бібліотеку». Суть останньої полягала в тому, що комплекти видань інституції розсилалися у читальні для безкоштовного користування на один місяць. За це читальня мала сплачувати фіксований податок для «поповнення книжкового фонду» [4, с. 11].

Фінансове становище товариства продовжувало залишатися доволі складним. Найболючішою проблемою була заборгованість членів перед Центральним відділом інституції у сплаті щорічних членських внесків. На кінець 1927 р. сума боргу становила 30000 злотих [7, арк. 59–60зв].

Виходячи із звіту про діяльність товариства за 1928 р., його «голове майно складав будинок Центрального відділу «Товариства ім. М. Качковського». ... Вартість будівлі оцінювалася у 120000 злотих» [9, с. 4]. Заборгованість по членських внесках складала: у Польщі – 21000 злотих, а у США – 18000 злотих [8, с. 2].

26 грудня 1929 р. у м. Львові відбувся перший з'їзд делегатів товариства. В ході його роботи було прийнято рішення про те, що Центральний відділ інституції «... може продавати нерухоме майно лише у випадках, коли не має можливості використати його для русських культурних потреб або коли є загроза його передачі в чужі руки». Виручка з таких фінансових операцій могла бути використана лише на придбання «нового майна, але у жодному випадку на інші цілі товариства» [10, с. 6].

У зв'язку із великою заборгованістю членів організації з США перед її Центральним відділом (2260 доларів США), з робочою поїздкою був відправлений у Північну Америку «спеціальний делегат «Товариства ім. М. Качковського» – М. Цебринський для збору боргів емігрантів. Однак, він зумів зібрати лише 23,5% від призначеної суми (530 доларів)» [13, с. 5].

Світова економічна криза 1929–1932 рр. боляче вдарила по матеріальному становищу інституції. Загальні збори членів товариства регулярно констатували про щораз більше погіршення ситуації «з відкриттям нових та ефективною роботою старих читалень». Зокрема, у 1930 р. зареєстровано лише 16 нових читалень органі-

зації, у 1931 р. – 12, а у 1932 – 9. Загальна ж їх кількість становила: 217 – у 1931 р. і 226 – у 1932 р. [9, с. 5].

Великим недоліком діяльності більшості читальних інституцій було визнано бідність їхніх матеріальних ресурсів та відсутність власних будинків. Наприклад, лише 32 читальні мали власні окремі приміщення, а решту – або орендувала «якусь будівлю», або ж «читальня розміщувалася в сільській хаті прихильника товариства» [11, с. 34].

До 1932 р. «Товариство ім. М. Качковського» мало п'ять філій, центри яких знаходилися у таких містах Західної України: Броди, Жовква, Самбір, Сокаль, Золочів. У середині 1932 р. було відкрито нову шосту філію організації – у м. Станіславові [12, с. 8].

З метою покращення скрутного матеріального становища інституції, її Центральний відділ виступив з ініціативою збільшення членського внеску для окремих (заможних) читальних з 5 до 10 злотих щорічно [5, арк. 21]. Окрім того, у період з 15 грудня 1932 р. по 1 січня 1933 р. правління товариства організувало так звані «тиждень заощаджень». Протягом даного часового відрізка, «кожен свідомий руский повинен був пожертвувати не менше 10 грош на користь товариства» [6, арк. 32–33].

Центральний відділ «Товариства ім. М. Качковського» систематично здійснював «фінансову перевірку» роботи своїх читальних. У квітні 1934 р. із м. Львова в провінцію були вислані спеціальні ревізори з повноваженнями для люстрацій та контролю. Відтепер читальні повинні були вести у себе окремі спеціальні книги, зокрема: касову, членську, протоколів своїх засідань, бібліотечну, а також представити ретельну документацію щодо своїх прибутків і витрат [3, с. 45].

Жовтень 1936 р. був оголошений «місяцем пропаганди» товариства. За цей час правління інституції планувало зібрати значні кошти для покращення матеріального становища організації. З метою збору якнайбільшої кількості пожертв у провінції, Центральний відділ «Товариства ім. М. Качковського» розіслав для своїх читальних спеціальний циркуляр. Згідно із ним, читальні мали право включати у свої лави усіх, хто вносить пожертви. Ще одним методом збору коштів була так звана «лявіна–подать» [4, с. 19].

У листопаді 1938 р. відбулися останні загальні збори членів інституції. На них у черговий раз було відзначено незадовільне матеріальне становище товариства [5, арк. 104]. Позбавлене у кінці 30–х рр. ХХ ст. підтримки офіційної влади, воно поступово занепадає. У вересні 1939 р. організація була ліквідована більшовиками.

Отже, у міжвоєнний період матеріальне становище «Товариства ім. М. Качковського» було доволі складним. Однак, навіть маючи доволі обмежені фінансові ресурси, інституція намагалася проводити значну культурно–просвітницьку роботу серед широкого загалу. До початку Другої світової війни товариство володіло значним житловим фондом як у самому м. Львові, так і у провінції.

Список використаних джерел

1. Ваврик В. Справка о русском движении в Галичине с библиографией за 1929 год / В. Ваврик. – Львов: Тип. Ставропиг. Ін-та, 1930. – 27 с.
2. Камінський А. Народники и общеруссы (их историческая стоимость) / А. Камінський. – Львов: «Слово», 1930. – 31 с.
3. Миколаєвич М. Москвофільство, його батьки і діти: Історичний нарис / М. Миколаєвич. – Львів, 1936. – 68 с.

4. Кокотайло Р. Столітній білянє польської політики на Галицькій Русі / Р. Кокотайло. – Львів, 1938. – 21 с.

5. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф.182 («Товариство ім. М. Качковського»). – Оп.1. – Спр.424 (Інформаційні матеріали про відкриття, організаційну, пропагандистську та фінансово–господарську діяльність читальних Сяноцького повіту, 1931–1939 рр.). – 119 арк.

6. Там само. – Спр.528 (Звіти, газетні повідомлення та інші матеріали про відновлення, організаційну та фінансово–господарську діяльність читальних Жовківського повіту, 1928–1937 рр.). – 94 арк.

7. Державний архів Тернопільської області. – Ф.231 («Тернопільське повітове староство»). – Оп.1. – Спр.144 (Листування з фінансовою палатою у м. Львові про звільнення місцевої філії «Общества ім. М. Качковського» від оплат, надання їй субвенцій, 1926–1937 рр.). – 76 арк.

8. Повне банкрутство москвофільського свята // Діло. – 2 червня 1934. – С.1–2.

9. Як москвофіли засновують читальні Качковського на Лемківщині? // Діло. – 24 лютого 1934. – С.4–5.

10. З москвофільського табору // Свобода. – 30 грудня 1933. – С.3–7.

11. Привикаймо до порядку в читальнях // Наука. – 1933. – №2/3. – С.34–36.

12. Кревецький І. Історичне завдання галицької землі / І. Кревецький // Нова Зоря. – 25 травня 1933. – С.8.

13. Чого хочуть Сельроб–москвофіли? // Громадський Голос. – 18 жовтня 1930. – С.4–7.

References

1. Vavrik V. Sprawka o russkom dvizhenii w Galichini s bibliografiej za 1929 god / V. Vavrik. – Lvov: Typ. Stavropig. In-ta, 1930. – 27 s.
2. Kamins'kyj A. Narodnyky i obscherussy (ih istorytscheskaja stoimost') / A. Kamins'kyj. – Lvov: «Slovo», 1930. – 31 s.
3. Mykolajevitsch M. Moskvofil'stvo, joho bat'ky i dity: Istorytschnyj narys / M. Mykolajevitsch. – L'viv, 1936. – 68 s.
4. Kokotajlo R. Stolitnij biljans pol'skoji polityky na Galic'kij Rusi / R. Kokotajlo. – L'viv, 1938. – 21 s.
5. Centralnyj derzhavnyj istorichnyj archiv Ukraïny, m. Lviv. – F.182 («Tovarystvo im. M. Kachkovskogo»). – Op.1. – Spr.424 (Informacijni materialy pro vidkryttja, organizacijnu, propagandyst's'ku ta finansovo–gospodars'ku dijalt'nist' tschytalen' Sjanoc'kogo povitu, 1931–1939 rr.). – 119 ark.
6. Tam samo. – Spr.528 (Zvity, gazetni povidomlennja ta inschi materialy pro vidnovlennja, organizacijnu ta finansovo–gospodars'ku dijalt'nist' tschytalen' Zhovkivs'kogo povitu, 1928–1937 rr.). – 94 ark.
7. Derzhavnyj archiv Ternopil's'koï oblasti. – F.231 («Ternopil's'ke povitove starostvo»). – Op.1. – Spr.144 (Lystuvannja z finansovuju palatoju u m. L'vovi pro zvil'nennja miscevoji filiji «Obschestva im. M. Katschkovs'kogo» vid oplat, nadannja jij subvencij, 1926–1937 rr.). – 76 ark.
8. Povne bankrotstvo moskvofil's'kogo svjata // Dilo. – 2 tschervnja 1934. – S.1–2.
9. Jak moskvofilij zasnovujut' tschytal'ni Katschkovs'kogo na Lemkivschyni? // Dilo. – 24 ljutogo 1934. – S.4–5.
10. Z moskovs'kogo taboru // Svoboda. – 30 grudnja 1933. – S.3–7.
11. Pryvykajmo do porjadku v tschytal'njach // Nauka. – 1933. – №2/3. – S.34–36.
12. Krevec'kyj I. Istorytschne zavdannja galyc'koji zemli / I. Krevec'kyj // Nova Zorja. – 25 travnja 1933. – S.8.
13. Tschogo chotschut' Sel'rob–moskvofilij? // Gromads'kyj Golos. – 18 shovtnja 1930. – S.4–7.

Lukashiv V. Ja., candidate of Historical, Ternopil national pedagogical university of the name of Volodymyr Hnatyuk (Ukraine, Ternopil), terr87lukaschw@gmail.com

Material aspects of the «Association named after M. Kachkovsky» in Western Ukraine (1919–1939 years)

Investigated material aspects of moskophile cultural and educational institutions – «Association named after M. Kachkovsky» in Western Ukraine in the interwar period. The organization took place under difficult conditions of national–cultural life of the Ukrainian people. Association was intended to spread education, literacy and knowledge among the general public. The process of state property institutions, financial problems of its local branches – branches and reading rooms. Showing return economy «Association named after M. Kachkovsky» within the appointed period. The influence of institutions on socio–political, commercial, economic, cultural and educational life of the general public.

Keywords: «Association named after M. Kachkovsky», Western Ukraine, moskwofilist, interwar period, material aspects.

Лукашич В. Я., кандидат исторических наук, Тернопольский национальный педагогический университет им. Владимира Гнатюка (Украина, Тернополь), terr87lukaschiw@gmail.com

Матеріальні аспекти розвитку «Общества им. М. Качковского» в Западной Украине (1919–1939 гг.)

Исследованы материальные аспекты развития москвофильского культурно-просветительного учреждения – «Общества им. М. Качковского» в Западной Украине в межвоенный период. Деятельность организации проходила в сложных условиях национально-культурной жизни украинцев. Общество имело целью распространения образования, грамотности и знаний среди широкой общественности. Освещен процесс развития имущественного состояния учреждения, финансовые проблемы деятельности его местных ячеек – филиалов и читален. Показано рентабельность хозяйства «Общества им. М. Качковского» в течение очерченного периода. Доказано влияние институции на общественно-политическую, хозяйственно-экономическую и культурно-просветительную жизнь широких масс.

Ключевые слова: «Общество им. М. Качковского», Западная Украина, москвофильство, межвоенный период, материальные аспекты.

* * *

УДК 331.105.44(477.32)«1921/1939»

Щеблюк С. Г.,
здобувач кафедри нової і новітньої історії України,
директор коледжу технологій, бізнесу та права,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки (Україна, Луцьк),
ctbl-eenu@meta.ua

Становлення та діяльність профспілкових організацій у Волинському воєводстві у 1921–1939 рр.

Аналізуються процеси становлення і діяльності професійних спілок у Волинському воєводстві в період між двома світовими війнами. Зроблено спробу класифікації профспілкових об'єднань. Підкреслено, що особливе місце у профспілковому русі на Волині належало лівій «класовій» течії – Профліції та проурядовому Союзу професійних спілок.

Профспілки Волині активно виступали на соціальний захист працюючих, використовуючи різноманітні форми і методи – страйки, антиподаткові кампанії, святкування Першого травня, походи і маніфестації, розповсюдження листівок, звернень, написання різного роду заяв, петицій. Ставилися вимоги підвищення заробітної платні, покращення побутових, санітарно-гігієнічних, технічно-виробничих умов. Профспілки стали організаторами підписання колективних дозвгорів між підприємцями та трудовими колективами, здійснювали контроль за їх дотриманням. Активністю вирізнялася профспілка сільськогосподарських робітників, яка на Волині стала однією із найпотужніших.

Ключові слова: Волинське воєводство, класові профспілки, Польське профспілкове об'єднання, профспілкова лівія, профспілковий рух, Союз професійних спілок, Союз профспілкових товариств.

У сучасних умовах значно зростає науковий інтерес до аналізу проблем становлення і розвитку профспілкового руху у Другій Речі Посполитій. Профспілки і профспілковий рух відіграють особливо важливу роль у перехідні епохи, у періоди так званих транзитних економік і становлення громадянського суспільства. Нині, коли на шляху побудови ринкової економіки, формування правової держави і громадянського суспільства знову постають проблеми соціального захисту працівників. Набутий профспілками досвід у період між двома війнами дозволяє повніше осягнути суть і тенденції розвитку профспілок у сучасній українській державі.

В українській історіографії намітився пошук нових підходів до вивчення історії профспілкового руху. Відповідно змінилася тематика наукових досліджень. Українських істориків зацікавили проблеми, що набули актуальності у зв'язку з розбудовою громадянського суспільства. Проте обрана тема досі ще не була предметом окремого дослідження, що значно збільшує її науково-практичну актуальність.

У статті поставлена мета висвітлити цілісну картину становлення і діяльності профспілкових організацій у Волинському воєводстві впродовж 1921–1939 рр.

Західна Волинь у період між двома війнами перебувала у складі II Речі Посполитої. На цій території польською владою у 1921 р. було утворене Волинське воєводство. Відразу зазначимо, що становлення профспілкового руху на Волині відбувалося в інших умовах, ніж у Східній Галичині. Як відомо, профспілки в Галичині виникли ще у першій половині XIX ст. і робітники тут уже набули певного організаційного досвіду захисту своїх соціальних прав. На Волині, яка до Першої світової війни перебувала у складі Російської імперії, профспілковий рух почав зароджуватися значно пізніше, на початку XX ст. Проте тут профспілки змушені були діяти нелегально або напівлегально. Захопивши край, польська держава, яка штучно ізолювала Волинь від Галичини, всіляко переслідувала діяльність професійних спілок.

Розвиток форм та організаційної структури профспілок в краї відбувався під впливом багатьох об'єктивних політичних та соціально-економічних факторів. Насамперед слід враховувати те, що населення Волинського воєводства за своєю зайнятістю в основній масі залишалося аграрним. Тут сільськогосподарська зайнятість його становила майже 80 відсотків.

У промисловості, промислах, транспорті на Волині була зайнята незначна кількість дорослого населення. Тут переважали дрібні кустарні підприємства. На кожному з них працювало від 1 до 4 ремісників, а в майстернях – по 2–3 особи. Це свідчить про низький рівень розвитку фабрично-заводської промисловості. На Волині переважали галузі, які приносили прибутки при незначних капіталовкладеннях. В першу чергу – це лісова і деревообробна промисловість.

На початку 20-х років XX ст. на території Волинського воєводства профспілковий рух був у зародковому стані. Зважаючи на складність соціально-економічної обстановки, низький життєвий рівень, наймані робітники почали досить швидко організовуватися для захисту своїх інтересів у професійні спілки. До середини 20-х років у краї вже діяла ціла низка профспілкових організацій. Це профспілки залізничників, залізничних машиністів, молодших працівників пошти, телеграфу і телефону, працівників харчової промисловості, працівників ательє з пошиву одягу, торгівлі, цукрової промисловості, готелів і гастрономічного промислу, фармацевтів та інші [14, к. 20–29].

На Волині, як і в усій Польщі, профспілковий рух був розділений на низку паралельних спілок і центрів. Найкрупнішими професійними спілками були так звані «класові». На початку 1925 р. у всій Польщі вони нараховували 244 тис. членів [17, с. 87]. Керівництво ними належало Польській соціалістичній партії (ППС). Багато працівників об'єднували Союз профспілкових товариств у Польщі (СПТ), Союз професійних спілок (СПС), Польське профспілкове об'єднання (ППО), Християнське профспілкове об'єднання (ХПО) та деякі інші.

За ідейно-політичною орієнтацією профспілки ділилися на національні (націоналістичні), загальні (інтернаціональні), християнські (релігійні), проурядові (санаційні).

Основним для всіх профспілок був фаховий принцип профспілкового будівництва. Відповідно до

ного робітники одного фаху в межах підприємства об'єднувалися в низові організації. Діяли і виробничі організаційні принципи – об'єднання робітників певного виробництва (підприємства) без врахування фаху. Спочатку цей принцип поширився серед робітників невеликих майстерень, а також у сфері сільськогосподарського виробництва. У міжвоєнний період найбільш ефективним став виробничо-галузевий принцип побудови і діяльності профспілок.

Найбільшу активність у боротьбі за вплив у професійних спілках проявляли ліві сили. Комуністичні партії (КПП, КПЗУ, КПЗБ, «Сельроб», Незалежна селянська партія) виробляли спеціальні завдання, програми, настанови, вказівки, директиви. Ці партії стояли на позиції інтернаціонального принципу.

Одним із найбільших профспілкових об'єднань, сфера діяльності якого поширювалася на всю Польщу, в тому числі і на Волині, був Союз профспілкових товариств. Про популярність цього об'єднання свідчить те, що вже на кінець 1921 р. в його підпорядкуванні знаходилися 32 загальнопольські галузеві організації, які налічували 445 774 особи [1, с. 80]. Союз профспілкових товариств складав основу всього класового профспілкового руху в Польщі. До профоб'єднання належали профспілкові організації різних ідейно-політичних організацій. Вплив у ньому мали такі партії як ППС, КПЗУ, КПП, УСДП, Бунд, Поалей-Сіон та інші політичні угруповання.

Центральна комісія професійних спілок Польщі для керівництва профспілковим рухом на території західноукраїнських земель створила Окружну профспілкову комісію, дії якої поширювалися на Львівське, Станіславське, Тернопільське та Волинське воеводства. Виділення профспілок українських воеводств в окремий підрозділ профспілкового руху в Польщі в певній мірі відображало вплив у Центральній комісії польських соціалістів, чимало з яких поділяли ідею української автономії у складі Польщі.

Нижчою воеводською організаційною ланкою профспілкового руху були ради класових профспілок. Вони були утворені в усіх воеводствах майже одночасно з утворенням окружної комісії. Чисельність членів профспілок, об'єднаних окружною радою професійних спілок, у міжвоєнний період коливалася в межах 30–45 тис. осіб [1, с. 82].

Окрім воеводських рад класових профспілок, що підпорядковувалися окружній профспілковій комісії, існували також воеводські ради інших профспілок.

Органи влади з підозрою ставилися до них, уважно стежили за їх діяльністю. На всіх значніших заходах завжди присутніми були представники поліції. У випадку найменшого порушення законодавства профспілкові активісти піддавалися репресіям, що негативно позначалося як на активності профспілок, так і на їх чисельності.

Термін «класові профспілки» виник ще за Австро-Угорщини. Під словом «клас» розумілася певна група фахових осіб, причому високої кваліфікації. Згодом це слово запозичили марксистки. Але класові професійні спілки Західної України існували, не маючи нічого спільного з марксистським вченням.

В окремих випадках фаховий поділ проводився і за національною приналежністю робітників. Велика кількість робітників-українців перебували у загально-

польських професійних спілках залізничних майстерень, будівельників, сільськогосподарських робітників та деревообробників. До цих же спілок входили і євреї, німці, чехи.

Профспілки єврейських робітників та службовців виникли в Луцьку, Ковелі, Володимирі, Рівному, Дубні та інших містах. Єврейський профспілковий рух, що входив до складу Союзу профспілкових товариств Польщі, знав періоди чисельного зростання та спадів. Наприклад, активно працювала єврейська професійна спілка швейних працівників, яка нараховувала лише у Ковелі 119 членів, профспілки працівників торгівлі, будівництва. Ці профспілки перебували під впливом Бунду і Поалей-Сіону [11, арк. 1].

Таким чином, хоч об'єднані в загальнопольському Союзі професійні спілки голосно називалися класовими, в багатьох випадках низові їх організації, в тому числі й на західноукраїнських землях, будувалися за національною ознакою. Це в першу чергу стосувалося осередків єврейських робітників та робітничої аристократії польської національності (машиністів паровозів, друкарів та ін.). І все ж в основі структурного поділу профспілок переважав фаховий принцип. На Волині більшість низових ланок профспілкових організацій складалася з робітників різних національностей: українців, поляків, німців, чехів, нерідко і євреїв.

Особливе місце у профспілковому русі Західної України належало лівій «класовій» течії, що виступала під назвою Профлівиця, яка ширила роботу серед усіх діючих професійних спілок. Процес організаційного оформлення Профлівиці виявився досить затяжним. Її низові ланки виникли ще в липні 1919 р. при «класових професійних спілках» у вигляді «червоних груп та фракцій», які перебували під впливом профспілкових відділів, що діяли при центральному, окружних та повітових відділах КПЗУ. Залежність Профлівиці від комуністичного підпілля не була таємницею для польського уряду, а тому він оголосив її поза законом. Весь міжвоєнний період профспілка діяла в нелегальних умовах і жорстоко переслідувалася.

На початку 1932 р. Профлівиця зробила спробу легалізації. На цей раз статут та програма були витримані в дусі лояльності до держави. Але спроба зазнала невдачі. З метою запобігання масових арештів, переслідувань і розправ над членами організації, діяльність лівиці стала повністю конспіративною. Протягом всього часу Профспілкова лівиця підпорядковувалась КПЗУ. При ЦК Комуністичної партії Західної України постійно діяв профспілковий відділ у складі 6 осіб.

Профспілкова лівиця намагалася охопити своїм впливом всі професійні спілки та прищепити їх членам комуністичні ідеї. В одних організаціях вона знаходила прихильників, в інших – таких не виявлялося. В цьому позначалося те, що більшість членів спілки не була зв'язана з виробництвом, а лише займалося агітацією та пропагандою, що не надавало авторитету Профлівиці у робітничому середовищі.

У порівнянні з іншими спілками лівиця мала обмежений штат керівництва та малочисельне членство. Наприклад, у 1930 р. Головний крайовий комітет складався лише з чотирьох осіб – генерального секретаря та трьох заступників. Очолював тоді спілку Владислав Гомулка, який одночасно був і членом профспілкового відділу при Центральному комітеті Комуністичної партії

Польщі. В 1933 р. Профспілкова лівиця налічувала 973 особи [1, с. 92]. Малочисельними були низові організаційні структурні одиниці лівиці – дільничі комітети, які в середньому налічували по 5–10 осіб. Вони створювалися при заводських та фабричних комітетах професійних спілок з метою розповсюдження так званої класової свідомості. Для цього використовувалися збори «симпатиків», підпільна преса, брошури, листівки.

Сприяло впливу лівих діячів у профспілковому русі негативне ставлення більшості місцевого населення до польського окупаційного режиму. Профлівиця мала вплив і на селян Волині.

З початку 30-х рр. у зв'язку з ростом безробіття Профлівиця все більше уваги звертає на роботу серед них, прагне підпорядкувати собі їх виступи. Тема безробіття стає чи не домінуючою в її зверненнях, листівках та відозвах, в агітації серед зайнятих робітників. З метою кращої координації дій та виступів безробітних Профлівиця створила комітет безробітних.

Після травневого перевороту санаційні уряди намагалися підпорядкувати собі профспілковий рух. У 1931 р. у Варшаві був створений проурядовий профспілковий центр – Союз професійних спілок (СПС). Протягом своєї 5-літньої діяльності він досягнув значних результатів, став масовим рухом, уподібнюючись до соціалістичних спілок, об'єднаних Союзом профспілкових товариств у Польщі (СПТ). Організаційні осередки (відділи) СПС були майже у всіх робітничих осередках. У великих робітничих осередках діяли окружні чи місцеві ради, які виконували ті ж завдання, що й профспілкові ради соціалістичних спілок. У 1935 р. до СПС належало 24 загальнопольських організацій, які об'єднували майже 700 відділів з понад 130 тисячами робітників [13, арк. 38].

У умовах економічної кризи ця профспілка виступала за скорочення робочого тижня без зменшення тижневого окладу, організацію у великих масштабах громадських робіт, збільшення кількості робітників на державних підприємствах, перехід в державне управління недіючих підприємств, введення державного контролю над підприємствами з метою зменшення прибутків капіталістів. Державна влада тримала під постійним контролем діяльність цієї профспілки. Наприклад в інформації з Дубна писалось: «Секретарем і фактичним керівником відділень СПС в Дубно є Бенедикт Войновський, який перебуває в постійному контакті з адміністративними властями і органами безпеки, інформуючи їх про всі наміри і погоджуючи дії в конкретних випадках» [13, арк. 12]. В інформації з Луцька говорилось, що місцева організація СПС під час страйків вела переговори майже завжди у присутності влади, при цьому договори про умови закінчення страйків писались у старостві [13, арк. 23]. Костопольський староста повідомляв про державні податки СПС. Зокрема, відділ СПС в Яновій Долині у 1935 р. отримував декілька разів грошові субвенції від керівництва державних каменоломень в Яновій Долині, які загалом становили близько 1200 злотих [13, арк. 24].

Негативною рисою профспілкового руху на Волині була його роз'єднаність на дрібні спілки, надзвичайно широка амплітуда їх політичної орієнтації. Визначальний вплив у цьому мали численні політичні партії, що шукали підтримки та симпатиків у робітничому середовищі. Наприклад, ковельські залізничники належали до кількох профспілкових об'єднань, а саме: профспілки

залізничників, спілки залізничних машиністів, спілки кондукторів, об'єднання залізничних машиністів, безпартійної спілки машиністів, федерації польських залізничників [9, арк. 5]. На велику кількість таких фахових професійних спілок ділилося профспілкове об'єднання залізничників Луцька. Тут на початку 20-х років налічувалося 23 фахові професійні осередки [1, с. 86].

Особливу увагу професійні спілки приділяли соціальному захисту працюючих. В особливо важкому становищі опинилися робітники та селяни західноукраїнських земель, що стали економічним придатком польської держави. Тут у перші повоєнні роки до загальних проблем долучалися труднощі, викликані розрухою, фінансово-економічною кризою 1920–1924 рр. Її основний тягар опускався на плечі трудящих. Збільшувалась кількість безробітних, мізерні заробітки з'їдала гіперінфляція. Водночас росло оподаткування, порушеними залишалися виробничо-кооперативні зв'язки багатьох підприємств. Шалений ріст інфляції ставив у дуже скрутне становище всі категорії робітників. Наприклад місячна зарплата столяра в серпні 1923 р. становила 110 тис. польських марок. Проте дорожнеча зростала ще більше стрімкими темпами і заробітна плата була ніяк не співставленою з цінами на основні продовольчі товари. Ось ринкові ціни на продукти харчування в один із днів січня 1924 р. Буханець хліба коштував – 500 000 марок, літр молока – 400 000, кілограм яловичини – 3 млн., сала – 4 млн., цукру – 2 млн., картоплі – 130 000, одне яйце – 150 000 польських марок. Дуже високою була вартість промислових товарів. За пачку найдешевших цигарок треба було викласти 57 тис. марок, за чоловічу сорочку – 12 млн., костюм коштував 100–200 млн. марок і залишався для робітника недосяжною мрією [1, с. 21].

До того ж в складних умовах власники часто «практикували» нерегулярну виплату заробітку, вдавалися до заміни його продуктами та іншими товарами, нерідко сумнівної якості та до того ж за підвищеними цінами.

Практично на всіх підприємствах грубо порушувались закони про 8-годинний робочий день та статті Конституції у справі тривалості робочого дня. Навіть у матеріалах інспекторських звітів відмічалось, що середня тривалість робочого тижня на промислових підприємствах «східних кресів», тобто на західноукраїнських землях, становила 55,1 год. Це означало, що в середньому робочий день тривав 9 год. 10 хв. Проте ця цифра була явно заниженою. У масі робочих скарг повідомлялося про тривалість робочого дня – 12 і більшість годин.

Складним було становище робітників-будівельників. Їх робочий час особливо зростав у літній сезон. Навіть на будівництві державних об'єктів робітники працювали по 10 і більше годин на добу.

Профспілки Волині активно виступали на соціальному захисті працюючих, використовуючи різноманітні форми і методи. Найпоширенішими серед них були страйки, антиподаткові кампанії, святкування Першого травня, походи і маніфестації, розповсюдження листівок, звернень, написання заяв, петицій. Особливої гостроти боротьба профспілок набувала у період криз. Наприклад у перші місяці 1924 р. страйкували робітники швейних майстерень Дубна, Ковеля, Луцька, пекарень Ковеля та інших підприємств, вимагаючи переважно або ліквідації заборгованості по заробітній платі, або її підвищення [3, арк. 3, 13; 4, арк. 2–3; 5, арк. 2; 6, арк. 26]. Це свідчило

про те, що робітники, ведучи оборонну боротьбу, не припиняли одночасно часткових наступальних виступів. Важливо відзначити, що ці виступи у ряді місць закінчилися успішно для робітників. Так, пекарі Ковеля, кравці Луцька добилися підвищення заробітної плати [18, с. 75].

У беззахисному становищі перебували сільськогосподарські робітники, батраки. Практично не було законів, які б регулювали трудові відносини на селі. Робочий день селян починався ще до сходу сонця і тривав аж до його заходу, тобто цілий світловий день 15–16 годин. Не маючи інших джерел існування робітники змушені були погоджуватися на будь-які умови. В боротьбі за права цієї категорії працівників відзначалася профспілка сільськогосподарських робітників, яка на Волині стала однією із найпотужніших. Її організаційне становлення припадає на середину 20-х років. Спочатку сільськогосподарські робітники і батраки діяли розрізно, а їхні виступи часто завершувалися поразкою. Так, 31 травня 1926 р. на економічній основі вибухнув страйк сільськогосподарських робітників у Горохівському повіті в маєтку Олександра Шумовського в Замлищах і Миколи Поплавського в Целевичах. Проте вже наступного дня страйкарі змушені були відновити працю без задоволення висунутих вимог [10, арк. 11–12]. Подібне мало місце і у Володимирському повіті в с. Руснові. Тут місцевий селянин Сава Клим'юк намовляв односельців не виходити на роботу до власника маєтку Мосьціцького. Він їм говорив: «Хай пан сам оре. Тепер є уряд Піلسудського і земля буде роздана селянам, а якщо ніхто із селян не буде орати, тоді пани будуть змушені віддати їм землю». Проти організатора поліція розпочала слідство і справу було передано до прокуратури [10, арк. 17].

З метою надання боротьбі селян організованого характеру, захисту їх економічних прав, на Волинь з Варшави стали приїжджати профспілкові лідери. Зокрема, у м. Володимир прибув інструктор із столиці Юзеф Людвісяк, який провів тут 29 серпня 1926 р. організаційні збори. У своєму виступі він ознайомив присутніх із завданнями профспілки, детально розповів про вигоди, які будуть мати ті особи, які стануть членами організації. Зокрема промовець сказав: «Робітник, який належить до спілки, буде мати змогу укладати договір з обшарником (поміщиком – авт.) щодо умов праці і оплати, а у випадку недотримання умов обшарником буде мати змогу поскаржитись Інспекторату праці, який караючи обшарника, примусить його виконувати укладений договір [...]. Приналежність до спілки дає вигоду робітнику в тому, що обшарник змушений дати робітнику житло з підлогою і опаленням, достатню кількість палива, а після 25 років праці в обшарника, останній повинен забезпечити робітника до кінця життя» [12, арк. 1].

Всі присутні на зборах виявили бажання поповнити ряди спілки. Збори закінчилися вигуками: «Хай живе спілка сільськогосподарських робітників! Хай живе інструктор Людвісяк!» [12, арк. 1].

Днем заснування профспілки робітників сільського господарства на Волині можна рахувати 5-го вересня 1926 р. В цей день у Луцьку під керівництвом українського сенатора польського парламенту Олександра Карпінського відбувся організаційний з'їзд спілки. Ця спілка знаходила щораз більше прихильників, особливо серед безземельних селян [15, с. 2].

На Волині українські селяни влаштовували так звані сільськогосподарські, лісові і шкільні страйки, виступали проти підвищення ярмаркових податків.

Особливого розголосу тут набула антиярмаркова акція. Ініціатором її проведення виступив член центрального комітету «Сельробу–єдності» Хома Вачевський із Якубчич Луцького повіту. 5 червня 1932 року в Сильненському лісі він скликав нелегальні збори за участю близько 50 селян. На цих зборах було прийнято рішення про те, щоб жодних податків – ані місцевих, ані державних не сплачувати, а ярмарок в Олиці бойкотувати. Після цих зборів були розіслані ухвали до осередків «Сельробу–єдності» в села Сильно, Олика, Піддубці про те, щоб дану акцію провести 8 червня, в день, коли мав відбутися ярмарок в Олиці.

Член Олицького повітового комітету «Сельробу–єдності» Ільчук Павло 7 червня організував спеціальні боївки із місцевих селян, які 8 червня вийшли на всі дороги, що вели до Олики і погрозами примушували селян повертатися додому. За це поліція заарештувала 13 осіб [7, арк. 1, 8].

Подібна акція була організована ще й 15 червня на дорогах між селами Скреготівка і Якубчиці, де 20 озброєних гвинтівками і палками людей ввечері 14 червня не пропускали селян, які їхали підводами на ярмарок до Олики, примушуючи їх повертати додому. За непослух селян били, а товари, призначені для продажу, скидали з підвод [7, арк. 9].

Найбільш значним виступом селянства був сільськогосподарський страйк у вересні–жовтні 1936 р., організований Комуністичною партією Західної України. Страйк охопив більше 300 тис. селян. Могутній страйк волинського селянства свідчив про зростання впливу профспілок на широкі селянські маси. Зовсім не випадково центром виступу стала Ковельщина, де комуністи мали найбільший вплив. Досить сказати, що у повіті в січні 1936 р. налічувалось 16 районних і 112 місцевих комітетів партії та 348 партійних груп. Повітова поліція мала дані про наявність у повіті 1400 осіб партійно–комсомольського активу [8, арк. 3].

Надмірна політизація профспілок до певної міри відволікала від головного завдання – захисту економічних інтересів трудящих. І все ж профспілкам належала провідна роль у соціальному захисті робітників. Найбільшу активність в цьому проявляли радикальні професійні спілки. Їхня діяльність відрзнялася різноманітністю форм і методів. То були страйки, демонстрації, робітничі віча, письмові протести тощо. Досить часто професійні спілки від імені трудових колективів звертались в інспекторат праці та інші інстанції із скаргами, заявами та іншими письмовими документами. Як правило, ставились вимоги підвищення заробітної платні, покращення побутових, санітарно–гігієнічних, технічно–виробничих умов.

Профспілки стали організаторами підписання колективних договорів між підприємцями та трудовими колективами, здійснювали контроль за їх дотриманням.

Держава по різному ставилась до професійних спілок. Особливо переслідувалися радикальні спілки. Чимало з них в умовах поліцейського режиму виявились «зайвими».

Проте не буде перебільшенням твердження, що практично немає такої сфери суспільного життя регіону, якої б не торкалася діяльність профспілок. З часу їх виникнення вони перетворилися у впливову силу захисту трудівників. Набутий ними досвід може й повинен

активніше і повніше впливати на зрушення у змісті роботи, в організаційній структурі, в демократизації внутрішпількової діяльності і широкому розвитку гласності в нинішніх умовах. Уроки пройденого історичного шляху корисні для розв'язання таких важливих профспілкових проблем, як політична та економічна незалежність, захист соціальних інтересів трудящих, єдність і взаємна підтримка між спілками, іншими громадськими об'єднаннями, активна участь у просвітницькому процесі і культурному житті. Адже вони були і залишаються визначальними у діяльності профспілок.

Список використаних джерел

1. Берест Р. Нариси історії профспілкового руху в Західній Україні (1817–1939 рр.) / Роман Берест. – Дрогобич, 1995.
2. Громадський вісник. – 1923. – 8 берез.
3. Державний архів Волинської області. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.504.
4. Там само. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.505.
5. Там само. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.506.
6. Там само. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.916.
7. Там само. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.3219.
8. Там само. – Ф.1. – Оп.2. – Спр.5115.
9. Там само. – Ф.46. – Оп.9. – Спр.118.
10. Там само. – Ф.46. – Оп.9. – Спр.300.
11. Там само. – Ф.46. – Оп.9. – Спр.752.
12. Там само. – Ф.46. – Оп.9. – Спр.780.
13. Там само. – Ф.46. – Оп.9-а. – Спр.526.
14. Archiwum Akt Nowych (AAN). – Syng. 978/8.
15. AAN. – Syng. 979/7.
16. Задівець. Відбудова на Волині // Воля народу. – 1923. – 11 марта (збережено мову оригіналу – авт.).
17. Зильберман М. Б. Революційна боротьба трудящих Західної України (1924–1928 рр.). – Львів, 1968.
18. Кравець М. М. Нариси робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр. – К., 1959.

References

1. Berest R. Narisy istoriyi profspilkovoho rukhu v Zakhidnyy Ukraini (1817–1939 rr.) / Roman Berest. – Drohobych, 1995.
2. Hromadskyy visnyk. – 1923. – 8 berez.
3. Derzhavnyy arkhiv Volyns'koyi oblasti. – F.1. – Op.2. – Spr.504.
4. Tam samo. – F.1. – Op.2. – Spr.505.
5. Tam samo. – F.1. – Op.2. – Spr.506.
6. Tam samo. – F.1. – Op.2. – Spr.916.
7. Tam samo. – F.1. – Op.2. – Spr.3219.
8. Tam samo. – F.1. – Op.2. – Spr.5115.
9. Tam samo. – F.46. – Op.9. – Spr.118.
10. Tam samo. – F.46. – Op.9. – Spr.300.
11. Tam samo. – F.46. – Op.9. – Spr.752.
12. Tam samo. – F.46. – Op.9. – Spr.780.
13. Tam samo. – F.46. – Op.9-a. – Spr.526.
14. Archiwum Akt Nowych (AAN). – Syng. 978/8.
15. AAN. – Syng. 979/7.
16. Zadivets'. Vidbudova na Volyni // Volya narodu. – 1923. – 11 marta (zberezheno movu oryhinalu – avt.).
17. Zil'berman M. B. Revolyutsiyana borot'ba trudyashchykh Zakhidnoyi Ukrainy (1924–1928 rr.). – L'viv, 1968.
18. Kravets' M. M. Narisy robitnychoho rukhu v Zakhidnyy Ukrainy v 1921–1939 rr. – K., 1959.

Sheblyuk S. G., *Competitor of the Department of Modern and Contemporary history of Ukraine, Director of Technology College of Business and Law of the Eastern European national university named after Lesya Ukrainka (Ukraine, Luzk), ctbl-eenu@meta.ua*

Formation and activity of trade unions in Volyn province in 1921–1939

The article is devoted to the analysis of processes of formation and activity of trade unions in Volyn province between the two World Wars. The author has made an attempt to classify trade unions. In the article it has been underlined that a special place in Volyn trade union movement belonged to left-wing «class» trend – Proflivitsia and governmental trade union alliance.

Trade unions of Volyn region actively maintained the principals of social security of workers. They used various forms and methods – strikes, anti-tax companies, the 1st May celebrations, marches and manifestations, leaflets and appeals distribution, compiling different kinds of applications and petitions. They demanded to increase

salary, to improve domestic, sanitary and hygienic, technical and industrial conditions. Trade unions organized the signature of joint agreements among the employers and trade unions; they also controlled how these agreements are observed. The trade union of agricultural workers was distinguished by its activity and became one of the most powerful in Volyn region.

Keywords: *Volyn province, class trade unions, Polish trade union association, left-wing trade union trend, trade union movement, trade union alliance, community of trade union organizations.*

Щеблюк С. Г., *соискатель кафедры новой и новейшей истории Украины, директор колледжа технологий, бизнеса и права Восточноевропейского национального университета им. Леси Украинки (Украина, Луцьк), ctbl-eenu@meta.ua*

Становление и деятельность профсоюзных организаций в Волынской губернии в 1921–1939 гг.

Анализируются процессы становления и деятельности профессиональных союзов в Волынской губернии в период между двумя мировыми войнами. Сделана попытка классификации профсоюзных объединений. Подчеркнуто, что особое место в профсоюзном движении на Волыни принадлежало «левому» классовому течению и проправительственному Союзу профессиональных союзов.

Профсоюзы Волыни активно выступали на социальную защиту работающих, использовали разные формы и методы – стачки, антиналоговые кампании, празднование Первого мая, походы и манифестации, распространение листовок, обращений, написание разного рода заявлений, петиций. Ставили требования повышения заработной платы, улучшения бытовых, санитарно-гигиенических, технико-производственных условий. Профсоюзы стали организаторами коллективных договоров между предпринимателями и трудовыми коллективами, осуществляли контроль за их исполнением. Активно действовал профсоюз сельскохозяйственных рабочих, который на Волыни был одним из наиболее мощных.

Ключевые слова: *Волыньское воеводство, классовые профсоюзы, Польское профсоюзное объединение, профсоюзная левизна, профсоюзное движение, Союз профессиональных союзов, Союз профсоюзных товариществ.*

УДК 3687.80:367

Кравчук Л.,
доцент, ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України» (Україна, Тернопіль),
gileya.org.ua@gmail.com

МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ МЕДИЦИНИ ЯК ФАКТОРУ ВПРОВАДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ НА ОКУПОВАНИХ ЗЕМЛЯХ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ (ВЕРЕСЕНЬ 1939 – ЧЕРВЕНЬ 1941 РР.)

Розкрито діяльність радянської ради у створенні медичних установ різноманітного напрямку з метою забезпечення життєдіяльності краю у зв'язку з тим, що польська влада нехтувала здоров'ям корінного населення то радянські програми охорони здоров'я населення мали яскраво показовий зміст але далеко не забезпечували життєві потреби корінного населення області.

Ключові слова: *Тернопільська область, лікарні, рентгенівський апарат, санстанція, радянська влада, фельдшер, дитяча лікарня, швидка медична допомога, безкоштовна медицина, аптека.*

В основному, проблеми становлення радянської системи охорони здоров'я в ново приєднаних областях обумовлювалися комплексними причинами – як недостатнім рівнем матеріально-технічного забезпечення лікувально-профілактичних закладів, так і низьким рівнем фахової дисципліни та відповідальності працівників медичних установ.

З наказу Тернопільського облздороввідділу від 19 січня 1940 року «Про інспектування лікарні у місті Скалаті» впливає ціла низка об'єктивно і суб'єктивно обумовлених упущень в роботі згаданого медичного закладу, що було характерним і для інших лікувальних установ міського і районного рівнів. У документі зазначено: в лікарні холодно, в коридорі від мінусової температури полопались водопровідні труби, санітарна обробка хворих при поступленні до лікарні не проводиться з причини холоду

в лазні, температура в палатах хворих не вимірюється. Причина холоду в лікарні – господарська недбалість, бо до лікарні завезено палива на 4 місяці. Неорганізованість і безвідповідальність керівництва лікарні стосується і забезпечення санітарного стану лікарняних приміщень: у палатах, на складі харчових продуктів, на кухні брудно. Грубо порушуються правила лікарської допомоги хворим. Директор лікарні, хірург за фахом, приймає хірургічних хворих у лікарні, хоча в поліклініці міста є для цього обладнаний хірургічний кабінет. Не ведуться історії хвороб: у них заповнена лише паспортна сторінка, а щодо анамнезу, статусу, локалізації хвороби, діагнозу записи відсутні. Немає книги запису призначень лікаря під час обходу хворих, а тому медсестри дають ліки на власний розсуд, без чіткої системи і контролю. Лікарі до палат не закріплені, а тому лікування хворих не персоніфіковане.

Мають місце порушення норм лікарської етики. Так, санітарний лікар, здійснюючи огляд учнів місцевої школи на предмет педикульозу, зробив ножицями «доріжки» на головах «заовшивлених» учнів. Вчинок лікаря в наказі названо таким, що «компрометує радянського лікаря і ганьбить радянську систему охорони здоров'я». У заключній частині наказу директора лікарні зобов'язано усунути згадані недоліки, про що повідомити облздороввідділ до 28 січня 1940 року. Санітарного лікаря попереджено, що при нових виявах насильства під час виконання професійних обов'язків він буде притягнений до судової відповідальності. Райздоровінспектору вказано на необхідність систематичного контролю за лікувальними закладами району, а райздоровінспекторам інших районів області доручено обговорити цей наказ на виробничій нараді з медичними працівниками районів [1, арк. 6].

Восени 1940 року Тернопільська обласна рада підводить проміжні підсумки формування мережі лікувально-профілактичних закладів і рівня медичного обслуговування населення області, що відображено у постанові облвиконкому від 15 жовтня 1940 року «Про розгортання мережі охорони здоров'я в 1940 році». Документом зазначено, що формування мережі лікувальних закладів здійснюється незадовільно і значно відстає від запланованих показників.

Відкриття підготовлених медустанов відбувається з відставанням від графіка, а їх готовність не відповідає встановленим нормам: не вистачає належного обладнання, недоукомплектовані кадри медичного персоналу (наявні випадки, коли в амбулаторіях замість лікарів працюють фельдшери або медсестри). Із запланованих 439 лікувальних закладів різного типу відкрито лише 369, що складає 85% плану. З причини незадовільного освоєння коштів із бюджетних асигнувань не виконується план відкриття лікувальних закладів охорони материнства і дитинства, зокрема, в містах план відкриття дитячих ясел виконується на 27%, а в селах – лише на 9%.

У 17 районах області не підібрані приміщення для організації дитячих ясел. Зривається план відкриття лікувально-профілактичних закладів не лише в селах, а й в обласному і районних центрах: з передбачених графіком у Тернополі не відкрито 3 медичні установи, у Чорткові – 4, в Заліщиках – 2. В окремих районах виділені для медичних цілей приміщення «не відповідають вимогам, що ставляться перед радянськими лікувальними закладами», в деяких районах у лікувальних установ відібрали приміщення для інших організацій. Навіть в

обласному центрі «систематично зривається фінансування лікувальних закладів. Обласна лікарня не фінансується ні відповідно касового плану, ні кошторисом, внаслідок чого бувають випадки, коли лікарня має перебої в постачанні медикаментів і харчових продуктів». Облздороввідділ, Облторгвідділ, райвиконкоми і міськради отримали відповідні доручення з усунення вказаних недоліків і були спрямовані на прискорення формування мережі закладів охорони здоров'я в області [2, арк. 25–26].

У зв'язку з тим, що в ряді районів області недостатньо використані кошти, відпущені на обладнання та пристосування приміщень під лікувальні заклади, облвиконком приймає рішення про перерозподіл асигнувань в обсязі 183,2 тис. крб., з яких спрямовувалися 35 тис. крб. на закінчення ремонту приміщення протитуберкульозного санаторію для дорослих в с. Сороцьку, 15 тис. крб. – на встановлення водопроводу в Теребовлянській лікарні, 65 тис. крб. – на закінчення ремонту в лікарні Ланівського району, 2,5 тис. крб. – на закінчення ремонту будинку під амбулаторію в Козлівському районі, стільки ж – на ремонт приміщення лікарні в Катербурзькому районі. Решту коштів у розмірі 63,2 тис. крб. спрямували на так звані «підйомні» для медичних працівників.

Такий перерозподіл невикористаних коштів на потреби мережі охорони здоров'я області був позитивним, але негатив полягав у тому, що ці кошти як невикористані були зняті з позалімітних асигнувань на тубсанаторій для дітей (40 тис. крб.), будинок дитини (35 тис. крб.) та інші медичні установи і лікувально-профілактичні заходи в області. Це засвідчує недостатній рівень організаційно-управлінської роботи та фінансово-планової і виконавської дисципліни в системі охорони здоров'я краю.

Однак необхідно зазначити, що для потреб медичних закладів виділялися додаткові кошти з невикористаних асигнувань і в інших сферах господарства області. Зокрема, для будівництва лазні в м. Борщові були додатково спрямовані 51 тис. крб., вивільнені з міського господарства Тернополя з причини недовиконання шляхово-бруківкових робіт у місті на згадану суму. Подібний підхід здійснювався і щодо фінансування інших об'єктів медичної сфери [3, арк. 3].

До питань фінансування новостворюваної мережі закладів охорони здоров'я облвиконком звертається і в останній передвоєнний тиждень – 16 червня 1941 року, приймаючи постанову «Про стан фінансування соціально-культурних заходів та розгортання мережі установ, підпорядкованих обласним відділам народної освіти та охорони здоров'я». Продовжується констатація факту невиконання плану розширення мережі лікувально-оздоровчих закладів: «Цілий рід соціально-культурних установ, запланованих до відкриття у першому півріччі, досі не відкрито. Зокрема, не відкриті 8 жіночих і дитячих консультацій, дитячі ясла в Почаївському і Чортківському районах, піонерський клуб у м. Чорткові, дитячі майданчики в Гримайлівському, Заложцівському та інших районах, молочна кухня в м. Зборові, інші установи.

Незадовільно проходить підготовка до відкриття нових медичних закладів, що заплановані на друге півріччя 1941 року. Окремі бюджетні установи області нерационально використовують бюджетні кошти, не дотримуються встановлених правил фінансової дисципліни. Через це частина закладів охорони здоров'я працюють не на повну свою спроможність».

Серед доручень, даних облвиконкомом підлеглим структурам, були вимоги до керівників різних рівнів забезпечити дотримання бюджетно-фінансової дисципліни, насамперед в частині повного і своєчасного використання асигнувань, контролювати виконання бюджету у справі розгортання мережі медичних закладів. Одне з конкретних адресних рішень облвиконкому: райвиконкоми Великоглибочецького, Золотниківського, Золотопотіцького, Катербурзького, Козлівського, Ланівецького і Зборівського районів були зобов'язані виділити відповідні приміщення для облаштування жіночих і дитячих консультацій та інших лікувально-профілактичних закладів [4, арк. 23–24]. Партійне керівництво області та районів не випускало з поля зору діяльність закладів охорони здоров'я, що підтверджується матеріалами обласної партійної конференції і пленумів обкому партії, рішеннями райкомів КП(б)У. Зокрема, в резолюції І Тернопільської обласної партійної конференції (23–25 квітня 1940 року) зазначено, що в області діють 180 медичних установ, де працюють 388 лікарів і 549 осіб середнього медичного персоналу, замість 11 медичних закладів, що були раніше і в яких працювали лише 23 лікарі [5, арк. 27]. Причому лікування в буржуазній Польщі було платним. Для прикладу, бюджет Тернопільської лікарні на 1939 рік складав 250 тис. злотих, з яких 125,6 тис., тобто більше половини, повинні були сплатити хворі. З вересня 1939 року медичне обслуговування стало безкоштовним, всі послуги фінансуються за рахунок держави, в тому числі утримання розгалуженої мережі лікувально-профілактичних закладів.

На квітень 1940 року до обласної системи медичного обслуговування населення належали 28 лікарень (1417 ліжок), 15 поліклінік, 15 протитуберкульозних диспансерів, 7 дерматовенерологічних диспансерів, 1 траходиспансер, 1 обласна і 30 районних санепідемстанцій, 16 жіночих і дитячих консультацій, 55 амбулаторій, 12 шкільних санітарних інспекцій.

Планом розвитку обласної мережі установ охорони здоров'я, затвердженим Наркоматом охорони здоров'я УРСР, передбачалося збільшити кількість лікарень до 40, поліклінік – до 16, районних жіночих і дитячих консультацій – до 30, амбулаторій – до 77, шкільних санітарних інспекцій – до 26. Кількість дерматовенерологічних диспансерів, траходиспансерів, обласних санстанцій залишалася незмінною, а число протитуберкульозних диспансерів, районних санепідемстанцій скорочувалося за рахунок удосконалення роботи цих установ, їх укрупнення, реорганізації і матеріально-технічного переоснащення. Планувалося утворити 171 фельдшерсько-акушерський пункт у сільській місцевості, де їх раніше не було.

У зв'язку з розширенням мережі закладів охорони здоров'я в області штат лікарів зростав до 592, середнього медичного персоналу – до 942 осіб, кількість ліжок в лікарнях – до 828, стаціонарних дитячих ясел – до 32 (до 760 місць). В загальному, кількість установ охорони здоров'я в області з урахуванням дитячих ясел досягала 440 [5, арк. 54]. З державного бюджету фінансувалася розширена у 2,3 рази мережа обласних лікувально-профілактичних закладів. Розгорталася сітка лікувальних установ на селі: в сільських лікарнях на початок 1940 року кількість ліжок складала 278, а до кінця року планувалося її зростання до 511. В кожному районі організовувалися

амбулаторії, фельдшерські й акушерські пункти. На ці та згадані вище заходи удосконалення медичного обслуговування населення області в 1940 році виділялося понад 19 млн. крб., з яких на лікувально-профілактичні заклади йшли 13,2 млн. крб., на охорону материнства і дитинства та на санітарно-протиепідеміологічні заходи – по 1,7 млн. крб., на інші потреби медичних установ – 2,4 млн. крб. [5, арк. 50]. Разом з тим на обласній партійній конференції наголошувалося на необхідності раціонального, ефективного і цілеспрямованого використання бюджетних асигнувань з дотриманням фінансово-бюджетної дисципліни та з орієнтацією на досягнення практичного результату.

Партійне керівництво Збаразького району, звітуючись про роботу райкому партії на IV пленумі Тернопільського обкому КП(б)У (28–29 грудня 1940 року), коли слухалось питання «Про роботу Збаразького і Гусятинського райкомів КП(б)У», доповідало: «Зроблено немало в галузі охорони здоров'я. Обладнані лікарня, поліклініка. Поліклініка за рік відвідали 42 тис. хворих. У лікарні пройшли курс лікування 597 чоловік. Смертність у лікарні зведена до нуля. Але в нас не вистачає білізни, не вистачає асигнувань на лікувальну справу. Інфекційний відділ лікарні непридатний для використання через невідповідність приміщення встановленим вимогам. Потрібні кошти, щоб цей відділ переобладнати. Надіємось, що в наступному році за фінансової підтримки облвиконкому інфекційний відділ нашої лікарні буде не лише переобладнано, а й розширено» [6, арк. 9].

Висновок. Отже аналізуючи стан медичного обслуговування та причини недоліків у роботі лікувально-профілактичних закладів, зокрема в частині їх матеріально-технічного забезпечення, вище партійне керівництво області дорікає районним партійним органам за неефективність їх організаційно-управлінської діяльності, за неефективне використання нормативно-правових можливостей і наявних в області матеріальних ресурсів. У заключному слові на згаданому пленумі секретар обкому констатує: «деякі товариші говорять про лікарні, дитячі будинки. Що можна сказати відносно лікарень і дитячих будинків області? Є спеціальне рішення ЦК КП(б)У, є рішення обкому партії, які дозволяють вирішити всі важливі питання забезпечення лікарень і дитячих будинків. Чому деякі керівники заявляють, що немає одіял, немає білізни і т.д.? Хто вам забороняє забезпечувати? Адже по лінії охорони здоров'я багато коштів не використано, а «беззубі» керівники шукають усякі причини для оправдання, думають, що хтось за них буде працювати. Не можна допускати такого стану, як наприклад в Гусятині, коли хворого везуть в лікарню, то йому треба брати з собою подушку й одіяло. Такий факт висвітлює керівників цього району як поганих керівників неспроможних налагодити нормальне забезпечення медичними послугами населення не як особистого, а ні при підтримці районного та обласного рівня радянської системи».

Список використаних джерел

1. ДАТО. – Ф.Р–8. – Оп.1. – Спр.419.
2. Там само. – Ф.Р.1833. – Оп.6. – Спр.24.
3. Там само. – Ф.Р.1833. – Оп.6. – Спр.23.
4. Там само. – Ф.Р.1833. – Оп.6. – Спр.39.
5. Там само. – Ф.П–1. – Оп.1. – Спр.2.
6. Там само. – Ф.П–1. – Оп.1. – Спр.5.

References

1. DATO. – F.R.–8. – Op.1. – Spr.419.
2. Tam samo. – F.R.1833. – Op.6. – Spr.24.
3. Tam samo. – F.R.1833. – Op.6. – Spr.23.
4. Tam samo. – F.R.1833. – Op.6. – Spr.39.
5. Tam samo. – F.P.–1. – Op.1. – Spr.2.
6. Tam samo. – F.P.–1. – Op.1. – Spr.5.

Kravchuk L., assistant professor, SHEI «Ternopil State Medical University by I. Ya. Horbachevsky of MPH of Ukraine» (Ukraine, Ternopil), gileya.org.ua@gmail.com

Financial position of medicine as a factor introducing Soviet way of life in the occupied lands of Ternopil September 1939 – June 1941

In this article the activity of the Soviet Council to various medical institutions to provide towards the edge of life due to the fact that the Polish authorities have neglected the indigenous population is healthy Soviet program of health care of the population were clearly indicative of content but not zabezpechuvaly vital needs of indigenous people area.

Keywords: Ternopilska, hospital X-ray machine, Sanitation center, the Soviet authorities, paramedic, Children's Hospital, ambulance, free medicine, pharmacy.

Кравчук Л., доцент, ГВУЗ «Тернопольский государственный медицинский университет имени И. Я. Горбачевского МОЗ Украины» (Украина, Тернополь), gileya.org.ua@gmail.com

Материальное положение медицины как фактора внедрения советского образа жизни на оккупированных землях Тернопольщины (сентябрь 1939 – июнь 1941 гг.)

Раскрыта деятельность советского совета в создании медицинских учреждений различного направления с целью обеспечения жизнедеятельности края в связи с тем, что польские власти пренебрегали здоровьем коренного населения, то советские программы охраны здоровья населения имели ярко показательное содержание, но далеко не обеспечивали жизненные потребности коренного населения области.

Ключевые слова: Тернопольская область, больницы, рентгеновский аппарат, санстанция, советская власть, фельдшер, детская больница, скорая медицинская помощь, бесплатная медицина, аптека.

* * *

УДК 94(477.7)«1939/1944»

Гольд Г., кандидат історичних наук, доцент (Ізраїль), windfam@rambler.ru

Дорошева А. О., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри української і всесвітньої історії та культури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Україна, Ізмаїл), tonya.dorosheva@mail.ru

Новий порядок на землях Південної Бессарабії у 1941–1944 рр.

Досліджуються витоки Бессарабського питання та його розвиток в контексті геополітичної ситуації, яка склалася в Південно-Східній Європі напередодні Другої світової війни, напад німецько-румунських військ на землі Південної Бессарабії та героїчні дії захисників Дунаю в перші дні війни. Висвітлюються соціально-економічні, політичні та культурні процеси, які відбувалися на території краю в 1941–1944 рр., а також національна політика румунської влади по відношенню до окремих етнічних груп на окупованих територіях.

Ключові слова: Південна Бессарабія, Подунав'я, Румунія, Бессарабське питання, Бессарабське губернаторство, Трансністрія, новий порядок, румунська окупація.

Південна Бессарабія – це територія, розташована на півдні Одеської області, у пониззі межириччя Дністра та Дунаю, відома також під назвою Буджак, Подунав'я, Придунайський край тощо. В сучасній історичній науці існує необхідність наукового дослідження окремих регіонів України, отже, в статті зроблено спробу висвітлення особливостей розвитку краю під час румунської окупації в часи Другої світової війни. Політика нової адміністрації,

спрямована на поширення румунської національної ідеї в усіх сферах життя суспільства, стала джерелом чисельних конфліктів між владою та населенням, які вплинули на подальший розвиток міжетнічних відносин в краї. До заявленої тематики виявили увагу сучасні українські та російські дослідники О. Лебеденко, А. Тичина [1], В. Хаджирадєва [2], М. Мельтюхов [3; 4] та інші, адже, проблема Бессарабського питання і в наш час, певним чином, зумовлює сучасну геополітичну ситуацію в регіоні і залишається дискусійною, відповідно, неупереджене вивчення історії краю є доцільним.

Із XIX ст. територія Південної Бессарабії стала ареною боротьби російських та румунських впливів. Згідно з Бухарестською мирною угодою у 1812 р. край було приєднане до Росії, на цих землях створена Бессарабська область. За Паризькою мирною угодою 1856 р. землі Південної Бессарабії відійшли до Молдови, а потім до новоутвореного Румунського королівства. Після російсько-турецької війни 1977–1978 рр. край перебував у складі Російської імперії до 1918 р., коли відійшов до королівства Румунія [5, с. 5].

Радянська Росія категорично відмовилась визнавати анексію Бессарабії Румунією та вимагала повернення краю до СРСР, як правонаступника Російської імперії. Позицію Румунії підтримали держави Антанти – Англія і Франція, які не були зацікавлені в поверненні до складу Радянського Союзу територій, втрачених внаслідок революції і громадянської війни, оскільки вбачали в його посиленні загрозу своїм національним інтересам. Бессарабське питання розглядалось на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. серед інших проблем повоєнного устрою. Прем'єр-міністр Румунії Бретіану наголошував, що Бессарабія має залишитись в складі Румунії заради того, щоб «чинити спротив більшовизму не тільки у власних інтересах, але й в інтересах всієї Європи... та світової цивілізації». 28 жовтня 1920 р., незважаючи на позицію РРФСР, Англія, Франція, Італія, Японія і Румунія підписали Паризький протокол, який визнавав румунську зверхність над Бессарабією [3, с. 31, 35].

Конфлікт між СРСР і Румунією загострився на початку Другої світової війни. У таємному протоколі до договору про ненапад між СРСР та Третім Рейхом від 23 серпня 1939 р. СРСР підкреслював свій інтерес до Бессарабії, а Німеччина підтвердила «свою політичну незацікавленість в цих областях» [4, с. 390]. 26 червня 1940 р. румунському урядові було вручено ультимативну ноту з вимогою передачі Радянському Союзу Бессарабії і Північної Буковини [6, с. 180–181]. В умовах зосередження на Дністрі значних військових угруповань СРСР та підтримки радянської позиції з Бессарабського питання Німеччиною та Італією, Румунія була змушена прийняти радянські вимоги. Радянсько-румунський кордон був встановлений угодою від 28 червня 1940 р. та закріплений мирним договором з Румунією від 10 лютого 1947 р. [4, с. 393, 396]. Південна Бессарабія у складі Дунайсько-Дністровського межириччя з частиною Буджаку увійшла до Української РСР, а Північна Бессарабія з пониззя річки Прут до верхів'їв озер Кагул та Ялпуг – до Молдавської РСР.

В цей час відбувалося зближення румунської влади з нацистською Німеччиною, яка після приходу до влади Адольфа Гітлера стала готуватись до реваншу. У пошуках ресурсів німецька влада звернула увагу на

Румунію, багату хлібом та нафтою, та посилила тут свій економічний вплив. В 1933 р. на долю Німеччини припадало 3,4% експорту румунської нафти, в 1943 р. вже 79,5%. Економічне співробітництво згодом стало основою для політичної співпраці [3, с. 149].

Після передачі Бессарабії і Північної Буковини СРСР, територіальних поступок на користь Болгарії та Угорщині, румунський король Кароль II опинився в політичній ізоляції. Під тиском праворадикальних сил 6 вересня 1940 р. він був змушений зректися престолу на користь сина Міхая I. Румунія перейшла під управління генерала Іона Антонеску, за якого остаточно стала союзником Третього Рейху. 23 листопада 1940 р. Румунія підписала договір про вступ до Троїстого союзу, і вже в січні 1941 р. Гітлер ознайомив Антонеску з таємним планом «Барбаросса» [3, с. 147–148]. Зосередження німецьких військ в Румунії мало слугувати декільком цілям: військовій операції проти Греції, захисту румунських кордонів від Росії та Туреччини, а також забезпеченню гарантій Румунії на території, які належали до сфери її геополітичних інтересів [7, с. 333–334]. Дунайська флотилія повинна була забезпечити перевезення нафти з румунських родовищ до південного флангу німецьких армій. На початку 1941 р. мобілізаційний ресурс Румунії становив 2,3 мільйони рядових і 12 тисяч офіцерів запасу. Держава володіла 750 бойовими та 30 учбовими і транспортними літаками [8]. В обмін на румунську допомогу Гітлер обіцяв Антонеску приєднати до Румунії Бессарабію, Північну Буковину, межиріччя Дністра та Південного Бугу [3, с. 149].

Приготування до повернення територій, втрачених внаслідок радянської операції, розпочалися ще влітку 1940 р. 20 вересня Верховне головнокомандування вермахту видало наказ про введення військ до Румунії, куди до квітня 1941 р. було дислоковано 750 тис. німецьких збройних сил з метою оборони нафтопромислів, електростанцій та інших стратегічних об'єктів. Німеччина переозброювала і тренувала румунські війська. 1 червня в Румунії почалася прихована мобілізація, а 11–12 червня під час візиту до Мюнхену Антонеску, якого було офіційно повідомлено про майбутню війну з Радянським Союзом, заявив Гітлеру про готовність діяти разом з Німеччиною [3, с. 149]. Головною ударною силою під час наступу на півдні СРСР повинна була стати 11-ї польова армія під командуванням німецького генерал-полковника Ойгена Рітера фон Шоберта. До нападу Німеччини на Радянській Союз на румунсько-радянському кордоні було зосереджено 11-та німецька армія, частини 17-ї німецької армії, 3-я та 4-та румунські армії загальною чисельністю 600 тис. чоловік.

В ніч з 21 на 22 червня 1941 р. Румунія разом з Німеччиною без оголошення війни напали на Радянський Союз. Війна в Бессарабії планувалась і готувалась, як блискавична. На береги річок Прут і Дунай передбачалося висадити десанти, створивши там міцні плацдарми для швидкого просування вглиб території. Однак, на південному фланзі – на Нижньому Пруті та особливо на Дунаї, а потім – до самого Дністра, наступ ворога було затримано.

Наказ №3 народного комісаріату оборони Радянського Союзу від 22 червня 1941 р. зобов'язував командування Південного фронту та Чорноморського флоту затримати загарбників на смузі Нижній Дунай – Нижній Прут,

яка була брамою для вторгнення на територію України. Запеклі бої на території Південної Бессарабії розпочалися в перші дні війни. Одна з перших спроб прорвати кордон відбулася у районі м. Рені та с. Орловки, де знаходилися важливі стратегічні пункти – залізничний та шосейний мости. Захисники застави, під командуванням лейтенанта С. А. Фесенка, відбили п'ять стрімких атак німецько-румунських військ. Застава перебувала під безперервним артилерійським вогнем, однак, завдяки героїчним діям прикордонників, вона вистояла [2, с. 102–103]. В цей час бійці Кілійської та Вилковської прикордонних застав відбили 4 атаки переважаючих сил супротивника. На світанку 22 червня 1941 р. відбулися бомбардування з повітря Ізмаїла, Рені, Болграда, Кілії та Вилково. Над Ізмаїлом лейтенант Максимов, який згодом був нагороджений орденом Червоного Знамені, збив у Дунай та в болото два ворожих літака [9, с. 146–147].

Важливим завданням радянського командування був захист дунайських портів, в яких зосереджувались судна Радянського Дунайського пароплавства з різноманітним вантажем. Особливого стратегічного значення набував захист портів Ізмаїла, Кілії, Вилково, які повинні були стати плацдармами для здійснення наступу на Білгород-Дністровський та Нижній Дністер. Захисникам було наказано використовувати переваги власної території та перейти с оборонних боїв у наступальні. В дельті Дунаю розгорнулася одна з найбільш масштабних операцій на Нижньо-Дунайському театрі воєнних дій, метою якої було запобігання форсуванню Дунаю. Легендарна серія десантів 23-го стрілецького полку Перекопської дивізії, відома під назвою «Операція Кілія – Веке», відбулася 26 червня 1941 р. До здійснення десанту залучалась 3-я рота 1-го батальйону старшого лейтенанта Т. Юрковського. В ході операції планувалося завдати 2 удари по румунам: основний – з боку Великого Дунаю, з тилу – з протоки Татару. В бойових діях взяли участь І. Маленко та Т. Решітнік з Шевченково, рибак М. Ковальов з Вилково, тесля С. Голобородов з Василівки, розвідником-зв'язковим був вилковчанин С. Харланін, особлива група розвідників та саперів комплектувалася з місцевих кілійців. До 9-ї години ранку Стару Кілію було звільнено, втрати ворога становили 200 осіб, у полоні опинилося 720, була захоплена смуга ворожої території довжиною в 76 км та глибиною від 2 до 8 км., що створило загрозу румунським базам Тульча, Суліна і навіть Галацу. На захопленій території до початку липня 1941 р. успішно діяв Ізмаїльський розвідувальний загін «Дунай» [2, с. 103–110].

Завдяки героїзму, проявленому захисниками Дунаю, німецько-румунські війська до кінця червня, не дивлячись на помітну чисельну перевагу, просувалися вперед дуже повільно та з помітними втратами. Прикордонники успішно стримували ворога і навіть здійснювали блискавичні наступальні операції. Однак, липневий наступ німецько-румунських військ на р. Прут змусив радянське командування зняти з прикриття Дунайського кордону майже всі сухопутні війська і перекинути їх на ділянки, де ворог наносив головні удари. Радянські війська були евакуйовані з Дунаю 8 липня, а з 11 липня, коли румунські війська повернулись в Стару Кілію, розпочався посилені артилерійський обстріл придунайських земель [2, с. 117]. Ситуація стала критичною, коли німецько-румунські війська 16 липня захопили Кишинів і окупували північ

Бессарабії, в той час як на півдні 9-та армія РСЧК все ще тримала оборону. За наказом, який війська Південного фронту отримали 17 липня 1941 р., радянські війська 19 липня залишили Рені і Кілію, 22 липня – Ізмаїл, 23 липня – Татарбунари та Арциз, 25 липня – Аккерман [10, с. 60]. До 26 липня радянська армія залишила територію краю, Бессарабія опинилась під контролем Румунії.

На територіях, окупованих Румунією, було утворено два губернаторства – Бессарабія та Буковина. Землі Південної Бессарабії увійшли до складу Бессарабського губернаторства і були поділені між повітами Ізмаїл, Кілія, Четатя-Алба. Очолив губернаторство генерал К. Г. Войкулеску. Між Дністром і Південним Бугом, після подальшого відступу радянських військ і захоплення Одеси, утворено Трансністрію. Для зв'язку між губернаторами та кондуктором Антонеску, а також для координації діяльності окупаційної влади було утворено «Військово-громадянський кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини і Трансністрії» (КББТ).

Антонеску готувався до впровадження окупаційної адміністрації в Бессарабії та на Буковині заздалегідь. Ще 5 лютого 1941 р., за декілька місяців до початку війни, був прийнятий закон №236, який вводив смертну кару для ворогів держави на територіях, які входили до складу Румунії [2, с. 126]. 17 липня Антонеску розпорядився: «за незначного спротиву з боку населення – розстрілювати на місці. Прізвиська страчених перевірити, підозрілих і тих, хто виступає проти нас, треба знищувати» [11, с. 400]. Пізніше, 30 жовтня, він підписав наступну резолюцію: «кожного підозрілого розстрілювати». Ці юридичні акти були спрямовані, в першу чергу, проти комуністів та євреїв. «Підозрілих» зачиняли на декілька тижнів в поліцейських та жандармських комендатурах, де їх піддавали тортурам, після чого багатьох розстрілювали. Окремо переслідували жителів Бессарабії, які в 1940 р. служили в румунській армії, а після приходу до краю радянських військ залишили військові частини та вернулись до своїх домівок, а також цивільні, що покинули Румунію та переселились в СРСР або чії родичі виїхали до Радянського Союзу [12, с. 260]. Усі «підозрілі», в тому числі євреї та роми, не отримали румунського громадянства. Ці категорії людей знаходилися поза законом. Повноправними громадянами були лише етнічні румуни, вони ж призначалися на всі публічні посади, мали право займатися торгівлею та володіти промисловими підприємствами, звільнялися від трудової повинності [13, с. 193–194].

Важливими завданнями окупаційної влади була румунізація та колонізація Бессарабії, Буковини, Трансністрії. На прес-конференції 12 липня 1941 р. Антонеску оприлюднив засади «національної реконструкції відвоєнованих провінцій». На окупованих територіях планувалося поселити вихідців зі Старого королівства, головним чином, учасників війни. Відповідні плани розроблялись державним секретаріатом румунізації, колонізації та інвентаризації, КББТ і міністерством внутрішніх справ.

З вересня 1942 р. румунська влада розпочала кампанію переселення та фізичного знищення національних меншин, які населяли Бессарабію – гагаузів, євреїв, ромів, поляків, росіян, болгар. Були розроблені плани евакуації цих народів з Півдня Бессарабії [12, с. 264]. Одним з перших кроків до досягнення однорідності

населення завойованих територій стало вирішення «єврейської проблеми». Ще до початку війни вийшли накази «Про румунізацію єврейської власності», «Про обов'язкову трудову повинність». Особи, чия власність «румунізувалась», мали бути знищені в концтаборах, які створювалися на захоплених територіях [2, с. 126]. Табори для знищення євреїв розміщувались в Трансністрії. Згідно із спеціальним наказом-інструкцією, відправляти ув'язнених за Дністер потрібно було колонами по 1500–1600 людей, причому бажано, щоб до Трансністрії «дійшло як можна менше». Тих, хто відставав від колони, розстрілювали і ховали в ямах, які було вирито уздовж шляхів, якими євреїв гнали до таборів. Ями було розраховано на 100 чоловік, однак, в них часто ховали по 120 і більше людей, причому іноді ще живих. Тільки під час «маршів смерті» в Бессарабії загинуло 25 тисяч євреїв, а дісталися до таборів Трансністрії близько 55 тисяч людей, яких було знищено пізніше. 18 листопада 1942 р. губернатор Бессарабії рапортував Антонеску, що «єврейську проблему» в краї вирішено. Всього за часи окупації в Бессарабії було винищено 100 тис. євреїв. Одночасно відбувалося винищення циганського населення. В 1942 р. було заслано до таборів близько 26 тис. ромів, з них 7 856 чоловіків, 7 266 жінок та 10 161 дитину. З усіх засланців 6–8 тис. було знищено, більше 3 тис. померло від голоду, холоду та нелюдських умов існування. Румунські джерела містять дані про знищення в роки окупації 60 тис. кочових ромів [12, с. 268–271; 2, с. 135, 152–153].

На території Південної Бессарабії концентраційні та трудові табори функціонували біля Рені – Дуглаг №162, в селі Мирнопіля Саратського району, під Болградом, Ізмаїлом, Кілією, в Татарбунарах [1, с. 166]. За роз'ясненням голови Секретної служби інформації (СІ) С. Кристеску, «інтернування до табору за вимогою органів СІ має відбуватись без укладання документів та пред'явлення доказів», отже, потрапити за грати міг кожен. До Німеччини та Румунії на каторжні роботи було вивезено 15 тис. осіб, а їхню власність, частково, передано до фонду румунізації, а, частково, майно було розграбоване румунськими чиновниками та військовими. Згідно з актом, який підписали румунський капітан Г. Вету та німецький лейтенант-есесівець Г. Фреліх, в Татарбунарах було розстріляно 451 людину, причому розстріляна бригада привласнила собі речі вбитих [12, с. 256, 267–268]. Розстріляна бригада у складі 20 осіб на чолі із шефом жандармерії Хинчі Георгієм працювала в селі Деньжилери Татарбунарського району. В Деньжилерах було розстріляно близько 300 осіб, в тому числі 10 мешканців села. Окрім розстрілів практикувалися публічні казні на площі з метою залякування [14, с. 222]. За період румунської окупації в Аккермані було розстріляно 2 тис. осіб, в Кілії – 300 осіб, в Суворовському районі – 31 особа, 331 особу угнано в рабство, в Ізмаїльській області було знищено різними засобами 5 577 осіб [10, с. 258, 485; 15, с. 227; 16, с. 233]. В концтаборі на південній околиці Болграда ув'язнено 700 бессарабців, 465 з них загинули. В Ренійському концтаборі Дуглаг №162 загинуло 172 радянських військовополонених, в Тарутинському концтаборі – 350. З Ізмаїлу на примусові роботи було вивезено 150 громадян [10, с. 359, 437, 685, 741].

Землі, які належали репресованим жителям Бессарабії, перейшли під управління державного секретаріату

румунізації, колонізації та інвентаризації. Їх віддавали в оренду заможним румунам, які залучали до обробки земельних ділянок селян, що внаслідок перерозподілу майна стали безземельними або малоземельними. Селяни приймали кабальні умови орендарів, оскільки не мали можливості прогнати себе іншим шляхом. Частина колонізованих земель планувалось використати для колонізації захоплених територій. В 1941 р. Антонеску наказав виділити в селах Південної Бессарабії, які до 1940 р. були заселені німецькими колоністами, по 50 га землі для румунських офіцерів, нагороджених найвищими військовими відзнаками. Менш привілейовані колоністи отримали ділянки по 25 га. Паралельно відбувалась реставрація поміщицького землеволодіння, знищеного після приєднання Бессарабії до СРСР в 1940 р. Землі повертались також колишнім власникам, які не були поміщиками, однак, за радянськими мірками вважались «кулаками» [12, с. 264, 275, 301; 17, с. 181].

Селян змушували підписувати так звані «декларації» про кількість зернових та інших сільськогосподарських продуктів, якими володіли родини. Жандарми та спеціальні «сільськогосподарські» агенти вилучали надлишкову їжу на користь Румунії, і залишали по 80 кг зерна на дорослого і по 40 кг – на дитину. Продукція викупалась за цінами значно нижче ринкових. Бессарабських селян вербували на роботу до Старого королівства, а в березні 1942 р. добровільчу вербовку замінили примусовою трудовою мобілізацією, під час якої в Румунію було вивезено близько 40–50 тис. осіб.

У господарстві впроваджувалися ринкові відносини, елементи радянської планової економіки були ліквідовані. 9 липня 1941 р. Антонеску видав наказ, який передавав Румунії державну власність Радянського Союзу на захоплених територіях. Колишні державні підприємства частково були розпродані на аукціонах, частково експлуатувались місцевими органами влади, а найважливіші компанії перейшли під змішане управління Бессарабського губернаторства, румунських і німецьких підприємців. Низку виробництв було переведено на вироблення продукції військового призначення. Цілі галузі економіки були монополізовані фірмами з Румунії та Німеччини, а також окремими особами, які мали статус «державних уповноважених», майже вся роздрібна торгівля контролювалась румунами з королівства, а оптова хліботоргівля – німецькими фірмами.

Промисловість за часів румунської окупації була розвинута слабо, оскільки на початку війни значна частина устаткування була евакуйована на схід СРСР. Румунія використовувала місцеві ресурси не для розвитку економіки краю, а для зміцнення своєї армії. Після поразки румунських і німецьких армій під Сталінградом було вивезено знаряддя Аккерманського і Арцизького залізничних депо, значна частина паровозного і вагонного парку залізниць Бессарабії, устаткування механічних майстерень Тарутіно, суконних фабрик Татарбунар, підприємств харчової промисловості, цегельних заводів, вантажний і пасажирський автотранспорт, лісоматеріали, цемент, тканини, теплиці [2, с. 139]. Тільки через Кілійський порт було вивезено 1033 одиниці транспортних засобів, 43 тис. поголів'я худоби, в цілому, майна на суму близько 758 млн. крб. [18, с. 214]. Відбувались масові реквізиції особистого майна в приватних господарствах, що призводило до занепаду селянських господарств.

КББТ відзначало, що в Бессарабії під час весняної посівної кампанії 1942 р. кількість тяглової худоби внаслідок реквізиції поменшала вдвічі. В офіційному звіті 1943 р. було зафіксовано, що посівні площі Придунайського краю за роки окупації скоротилися майже на 47%, поголів'я худоби – на 41%, більше як на 60% зменшилася чисельність робітників і службовців, зайнятих у промисловості, на транспорті, у зв'язку [2, с. 129].

Місцеві жителі сплачували різноманітні грошові та натуральні податки, гербові збори, платили за довідки і письмові акти, безкоштовно виконувати примусові роботи. Бессарабці у віці від 12 до 70 років повинні були 30 днів на рік працювати на будівництві шляхів, які мали стратегічне військове значення, селян після закінчення сільгоспробіт разом з їх підводами відправляли на заготівлю дров, перевезення продовольства тощо. Дорога з твердим покриттям Кілія – с. Шевченкове була збудована на кістках євреїв та циган [2, с. 132]. Відмова від виконання повинностей каралась тюрмою. Для кожного повіту встановлювалась обов'язкова норма поставок продовольства і худоби. Місцеві робітники мали заробітну плату від 100 до 500 леїв на день, в той час як кілограм пшеничного хліба коштував 500–600 леїв, кукурудзяний хліб – 200–300 леїв, літр соняшникової олії – 400–500 леїв, сірники – 15–20 леїв [12, с. 314–316]. Робочий день на підприємствах збільшувався до 10–12 годин, нерідко відміняли відпочинок по вихідним та на свята.

Культурна та освітня політика на окупованих землях повинна була слугувати пришвидженню румунізації. Було заборонено вживання слов'янських імен, використання російської, української, болгарської мов, читання літератури цими мовами [19, с. 194]. В інструкціях до губернаторів Антонеску вказував, що в Бессарабії та на Буковині необхідно закрити всі вищі навчальні заклади, а школу перебудувати таким чином, щоб чоловіки навчалися лише землеробству, а жінки – господарству. Навчання велось румунською, тому національні меншини, які не знали цієї мови, відмовлялись віддавати своїх дітей до шкіл. Вчителів, що в 1940–1941 рр. співпрацювали з радянською владою, після перевірки благонадійності було звільнено, на їх місце приходили фахівці з Румунії. Сигуранца займалась наглядом за «підозрілими» учнями, які були активістами в роки радянської окупації, а директора шкіл мали щомісяця звітувати про настрої серед своїх підлеглих.

Роки румунської окупації стали тяжким випробуванням для жителів Південної Бессарабії, адже нова адміністрація розглядала регіон як джерело ресурсів для ведення війни проти Радянського Союзу. З краю масово вивозились сільськогосподарська продукція, худоба, матеріальні цінності. В концтаборах знищувались місцеві євреї і цигани, інші народи пригнічувались за допомогою мовних, культурних і громадянських обмежень.

Перспективи подальшого дослідження даної проблематики пов'язані із вивченням розвитку руху спротиву в Південній Бессарабії.

Список використаних джерел

1. Лебеденко О. М. Українське Подунав'я: минуле та сучасне / О. М. Лебеденко, Г. К. Тичина. – Одеса: Астропринт, 2002. – 206 с.
2. Хаджиралєва В. П. Бессарабія напередодні та в роки Другої світової війни: дис ... канд. іст. наук / Вікторія Панасівна Хаджиралєва. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – 201 с.

3. Мельтюхов М. И. Освободительный поход Сталина: Бессарабский вопрос в советско-румынских отношениях (1917–1940 гг.) / Михаил Иванович Мельтюхов – М., 2006. – 512 с.

4. Мельтюхов М. И. Бессарабский вопрос между мировыми войнами 1917–1940 / Михаил Иванович Мельтюхов. – М.: Вече, 2010. – (Актуальная история). – 482 с.

5. Південна Бессарабія (кінець XVIII – XIX ст.): [навчально-методичний посібник] / Л. Ф. Циганенко, О. М. Лебеденко, А. В. Дізанова та інші; під ред. Л. Ф. Циганенко. – Ізмаїл: «СМИЛ», 2011. – 216 с.

6. Баран В. К., Токарський В. В. Україна: західні землі: 1939–1941 рр. / В. К. Баран, В. В. Токарський. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. – 448 с.

7. Нюрнберзький процес: в 8 т. / [Сборник материалов] под ред. А. Я. Сухарева. – М.: Юридическая литература, 1987–1999. – Т.3: Агрессия против Польши, Франции, Великобритании, Дании, Норвегии, Бельгии, Нидерландов, Люксембурга, Югославии, Греции, СССР и США: [Сборник материалов] под ред. А. Я. Сухарева. – М.: Юридическая литература, 1989. – 656 с.

8. Райнов Б. А. Из истории Килии: Июнь 1940 – июнь 1941 за Дунаем. [Электронный ресурс] / Борис Александрович Райнов. – Режим доступа: http://kiliya-ua.sitecity.ru/text_2204200414.phtml

9. З повідомлення про подвиг льотчика Максимова в повітряному бою над Ізмаїлом 22 червня 1941 р. // Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях СССР / Анатолий Диомидович Бачинский. – Киев–Одесса: Вища шк., 1984. – С.146–147.

10. История городов и сёл УССР: в 26 т. / главн. редкол. Тронько П. Т. (голова) [та ін.]. – К.: Главная редакция УСЭ, 1978. – Т.: Одесская обл. – 1978. – 866 с.

11. Очерки политической истории Румынии (1859–1944) / под ред. И. И. Минц, Н. И. Лебедева. – Кишинев: Штиинца, 1985. – 480 с.

12. Левит И. Э. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР: истоки, планы, реализация (1.IX.1939–19.XI.1942) / Изяслав Эликович Левит. – Кишинев: Штиинца, 1981. – 391 с.

13. Розпорядження бессарабського губернатора Ізмаїльської повітової поліції про надання особливих прав і переваг особам румунської національності від 5 жовтня 1941 р. // Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях СССР / Анатолий Диомидович Бачинский. – Киев–Одесса: Вища шк., 1984. – С.193–194.

14. Довідка Ізмаїльського обкому КП(б)У про злочинні дії німецько-румунських окупантів на території області від 8 листопада 1944 р. // Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях СССР / Анатолий Диомидович Бачинский. – Киев–Одесса: Вища шк., 1984. – С.221–223.

15. Доповідна записка про збитки, нанесені німецько-румунськими загарбниками народному господарству Суворовського району, від 7 березня 1945 р. // Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях СССР / Анатолий Диомидович Бачинский. – Киев–Одесса: Вища шк., 1984. – С.225–228.

16. З доповіді ізмаїльської обласної комісії по встановленню та розслідуванню злочинних дій німецько-фашистських загарбників, червень 1945 р. // Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях СССР / Анатолий Диомидович Бачинский. – Киев–Одесса: Вища шк., 1984. – С.233.

17. Наказ Ізмаїльської повітової префектури про повернення майна поміщикам і куркулям від 29 липня 1941 р. // Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях СССР / Анатолий Диомидович Бачинский. – Киев–Одесса: Вища шк., 1984. – С.181.

18. Відомості Кілійської префектури про майно, вивезене німецько-румунськими загарбниками через Кілійський порт, від 1 квітня 1944 р. // Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях СССР / Анатолий Диомидович Бачинский. – Киев–Одесса: Вища шк., 1984. – С.211–214.

19. Розпорядження Ізмаїльської повітової префектури про заборону розмовляти російською та болгарською мовами від 27 лютого 1942 р. // Бачинский А. Д. В семье советской: Социалистическое строительство в Придунайских землях СССР / Анатолий Диомидович Бачинский. – Киев–Одесса: Вища шк., 1984. – С.194.

References

1. Lebedenko O. M. Ukraïns'ke Podunav'ja: minule ta suchasne / O. M. Lebedenko, G. K. Tichina. – Odesa: Astroprint, 2002. – 206 s.

2. Hadzhiradeva V. P. Bessarabija naperedodni ta v roki Drugoi' svitovoi' vijni: dis ... kand. ist. nauk / Viktorija Panasivna Hadzhiradeva. – Perejaslav–Hmel'nic'kij, 2010. – 201 s.

3. Mel'tjuhov M. I. Osoboditel'nyj pohod Stalina: Bessarabskij vopros v sovetsko-rumynskih otnoshenijah (1917–1940 gg.) / Mihail Ivanovich Mel'tjuhov – M., 2006. – 512 s.

4. Mel'tjuhov M. I. Bessarabskij vopros mezhdju mirovymi vojnamy 1917–1940 / Mihail Ivanovich Mel'tjuhov. – M.: Veche, 2010. – (Aktual'naja istorija). – 482 s.

5. Pivdenna Bessarabija (kinec' XVIII – XIX st.): [navchal'no-metodichnij posibnik] / L. F. Ciganenko, O. M. Lebedenko, A. V. Dizanova ta inshi; pid red. L. F. Ciganenko. – Izmai'l: «SMIL», 2011. – 216 s.

6. Baran V. K., Tokars'kij V. V. Ukraïna: zahidni zemli: 1939–1941 rr. / V. K. Baran, V. V. Tokarskij. – L'viv: In-t ukrai'noznavstva im. I. Krip'jakevicha NAN Ukraïni, 2009. – 448 s.

7. Njurnbergs'kij process: v 8 t. / [Sbornik materialov] pod red. A. Ja. Suhareva. – M.: Juridicheskaja literatura, 1987–1999. – T.3: Agressija protiv Pol'shi, Francii, Velikobritanii, Dani, Norvegii, Bel'gii, Niderlandov, Ljuksemburga, Jugoslavii, Grecii, SSSR i SShA: [Sbornik materialov] pod red. A. Ja. Suhareva. – M.: Juridicheskaja literatura, 1989. – 656 s.

8. Rajnov B. A. Iz istorii Kili: Ijun' 1940 – ijun' 1941 za Dunaem [Elektronnyj resurs] / Boris Aleksandrovich Rajnov. – Rezhim dostupu: http://kiliya-ua.sitecity.ru/text_2204200414.phtml

9. Z povidomlennja pro podvig l'otchika Maksimova v povitranomu boju nad Izmai'lom 22 chervnja 1941 r. // Bachinskij A. D. V sem'e sovetskoj: Socialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskih zemljah USSR / Anatolij Diomidovich Bachinskij. – Kiev–Odessa: Vishha shk., 1984. – S.146–147.

10. Istoriya gorodov i sjol USSR: v 26 t. / glavn. redkol. Tron'ko P. T. (golova) [ta in.]. – K.: Glavnaja redakcija USJe, 1978. – T.: Odesskaja obl. – 1978. – 866 s.

11. Ocherki politicheskoi istorii Rumynii (1859–1944) / pod red. I. I. Minc, N. I. Lebedeva. – Kishinev: Shtiinca, 1985. – 480 s.

12. Levit I. Je. Uchastie fashistskoj Rumynii v agresii protiv SSSR: istoki, plany, realizacija (1.IX.1939–19.XI.1942) / Izjaslav Jelikovich Levit. – Kishinev: Shtiinca, 1981. – 391 s.

13. Rozporjadzhennja bessarabs'kogo gubernatora Izmai'l's'koi' povitovoi' policii' pro nadannja osoblivih prav i perevag osobam rumuns'koi' nacional'nosti vid 5 zhovtnja 1941 r. // Bachinskij A. D. V sem'e sovetskoj: Socialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskih zemljah USSR / Anatolij Diomidovich Bachinskij. – Kiev–Odessa: Vishha shk., 1984. – S.193–194.

14. Dovidka Izmai'l's'kogo obkomu KP(b)U pro zlochinni dii' nimec'ko-rumuns'kih okupantiv na teritorii oblasti vid 8 listopada 1944 r. // Bachinskij A. D. V sem'e sovetskoj: Socialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskih zemljah USSR / Anatolij Diomidovich Bachinskij. – Kiev–Odessa: Vishha shk., 1984. – S.221–223.

15. Dopovidna zapiska pro zbitki, naneseni nimec'ko-rumuns'kimi zagarnnikami narodnomu gospodarstvu Suvorov's'kogo rajonu, vid 7 bereznja 1945 r. // Bachinskij A. D. V sem'e sovetskoj: Socialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskih zemljah USSR / Anatolij Diomidovich Bachinskij. – Kiev–Odessa: Vishha shk., 1984. – S.225–228.

16. Z dopovidi izmai'l's'koi' oblasnoi' komisii' po vstanovlennju ta rozsliduvannju zlochinnih dij nimec'ko-fashists'kih zagarnnikov, cherven' 1945 r. // Bachinskij A. D. V sem'e sovetskoj: Socialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskih zemljah USSR / Anatolij Diomidovich Bachinskij. – Kiev–Odessa: Vishha shk., 1984. – S.233.

17. Nakaz Izmai'l's'koi' povitovoi' prefekturi pro povnennja majna pomishhikam i kurkuljam vid 29 lipnja 1941 r. // Bachinskij A. D. V sem'e sovetskoj: Socialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskih zemljah USSR / Anatolij Diomidovich Bachinskij. – Kiev–Odessa: Vishha shk., 1984. – S.181.

18. Vidomosti Kilijs'koi' prefekturi pro majno, vivezene nimec'ko-rumuns'kimi zagarnnikami cherez Kilijs'kij port, vid 1 kvitnja 1944 r. // Bachinskij A. D. V sem'e sovetskoj: Socialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskih zemljah USSR / Anatolij Diomidovich Bachinskij. – Kiev–Odessa: Vishha shk., 1984. – S.211–214.

19. Rozporjadzhennja Izmai'l's'koi' povitovoi' prefekturi pro zaboronu rozmovljati rosij's'koju ta bolgars'koju movami vid 27 ljutogo 1942 r. // Bachinskij A. D. V sem'e sovetskoj: Socialisticheskoe stroitel'stvo v Pridunajskih zemljah USSR / Anatolij Diomidovich Bachinskij. – Kiev–Odessa: Vishha shk., 1984. – S.194.

Gold A., Ph.D., associate professor (Israel), windham@rambler.ru

Dorosheva A. O., Ph.D., senior lecturer in Ukrainian and world history and culture, Izmil State Humanitarian University (Ukraine, Izmil), tonya.dorosheva@mail.ru

A new order in Southern Bessarabia in the years of 1941–1944

This study is dedicated to the source of Bessarabian question and its development in the context of geopolitical situation in the South–Eastern Europe on the eve of the World War II, the invasion of German and Romanian armies in Southern Bessarabia and the heroism of the soldiers on the Danube in the first days of the War. Explores the social–economic, political and cultural processes on the territory of the region in 1941–1944, national policy of Romanian authorities towards different ethnic groups on the occupied territory.

Keywords: Southern Bessarabia, Danube region, Romania, Bessarabian question, Bessarabian province, new order, Romanian occupation.

Гольд А., кандидат исторических наук, доцент (Израиль), windham@rambler.ru

Дорошева А. А., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры украинской и всемирной истории и культуры, Измаильский государственный гуманитарный университет (Украина, Измаил), tonya.dorosheva@mail.ru

Новый порядок на землях Южной Бессарабии в 1941–1944 гг.

Исследуются истоки Бессарабского вопроса и его развитие в контексте геополитической ситуации, которая сложилась в Юго–Восточной Европе накануне Второй мировой войны, нападение немецко–румынских войск на земли Южной Бессарабии и героизм защитников Дуная в первые дни войны. Изучаются социально–экономические, политические и культурные процессы, которые происходили на территории края в 1941–1944 гг., а также национальная политика румынских властей по отношению к отдельным этническим группам на оккупированных территориях.

Ключевые слова: Южная Бессарабия, Подунавье, Румыния, Бессарабский вопрос, Бессарабское губернаторство, Транснистрия, новый порядок, румынская оккупация.

* * *

УДК [94(498):329.055.1]«193»

Пушкарьов В. П.,
аспірант кафедри історії нового та
новітнього часу, Чернівецький національний
університет ім. Юрія Федьковича
(Україна, Чернівці), VladPuscariov@mail.ru

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОГРАМИ ЛЕГІОНЕРСЬКОГО РУХУ В УМОВАХ НАЦІОНАЛ–ЛЕГІОНЕРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1940–1941 РР.

Автор характеризує соціальну та політичну ситуацію, яка склалася в Румунії напередодні Другої світової війни. Розкриваються процеси становлення націонал–легіонерської держави в умовах протистояння легіонерів генералу І. Антонеску. Звертається увага на умови реалізації програмних положень легіонерського руху, політику терору, посилення націоналізму, заходи щодо румунізації економіки. Встановлюються причини поразки націонал–легіонерської держави та остаточного перетворення Румунії на союзницю нацистської Німеччини.

Ключові слова: Румунія, націонал–легіонерська держава, політичне життя, праворадикальні організації, І. Антонеску, Г. Сіма.

Період кінця 30–х років ХХ ст. виявився часом кардинальних змін для країн Центральної та Східної Європи. Прихід до влади у Німеччині в 1933 р. нацистів суттєво змінив політику провідних західних держав у цьому регіоні. В другій половині 30–х років вплив Німеччини у Центральній та Східній Європі починає зростати. Прикметою часу виявилася і заміна демократії авторитарними режимами. З цілого ряду країн Європи Румунія виявилася останньою, в якій відбувся перехід до авторитарної форми правління (авторитарне правління короля Кароля II у 1938–1940 рр.). Проте, навіть період королівської диктатури не відірвав Румунію від традиційних союзницьких відносин з Великою Британією та Францією, що стало причиною боротьби за вплив на

цю країну. В ході внутрішньополітичної боротьби мало місце послаблення режиму та позицій Кароля II у його протистоянні з представниками гардистського руху. Разом з тим, зовнішньополітичні події та ослаблення Румунії внаслідок її територіальних поступок Радянському Союзу та Угорщині привели до посилення політичної кризи в країні та зміни влади. Вдруге в історії Румунії до влади прийшли представники праворадикальної політичної партії, які мали своєю метою реалізувати завдяки перебуванню у владі програму партії. Таким чином метою даної статті є висвітлення умов та обставин створення і падіння націонал–легіонерської держави в Румунії як результату домовленості між політичними силами та представниками влади.

Питанню діяльності право–радикальних політичних організацій в Румунії присвячені роботи як радянських, так і румунських істориків. Помітну роль у висвітленні історії право–радикального руху зіграв радянський історик М. Лебедев [1]. Ним було розглянуто історію формування відносин на політичній арені Румунії у 30–х роках ХХ ст., що відбувалося під впливом протистояння влади та представників легіонерського руху. Політичну ситуацію в Румунії 30–х років розкрила в своїй монографії А. Язькова. Політичні процеси в Румунії напередодні встановлення королівської диктатури в країні та періоду королівської диктатури вивчала М. Єрещенко. Продовжив тему гардистського руху також і сучасний російський дослідник А. Васильченко. Ним розкрито історію гардистського руху від початків і до падіння «легіонерської держави». Загалом як у радянській, так і сучасній російській історіографії переважає негативна оцінка гардистського руху.

У румунській історіографії вивчення питання історії право–радикального руху піднімалося рядом істориків. Так, історію праворадикального руху від часу його появи до кінця 30–х років розкрив Г. Поп. Історія появи, програмні положення та діяльність Фронту національного відродження розкрита у праці сучасного румунського історика Бружі [3]. В ряді публікацій інших румунських істориків розкривається тема власне гардистського руху. Загалом для румунської історіографії II половини ХХ – початку ХХІ ст. характерна зміна в оцінці гардистського руху від негативної до позитивної, у ряді праць.

Втрата традиційного союзника Румунією привела до змін у системі влади в Румунії, які вдалося здійснити противникам короля Кароля II завдяки зовнішньому втручанням. В умовах територіальних втрат в Румунії знову посилюються право радикальні сили, згуртовані навколо забороненої партії «Все для країни». Перемоги вермахту на Заході, падіння авторитету «історичних» політичних лідерів все більше утверджували політичні кола Румунії в необхідності встановлення влади «сильної руки» та створення ефективного уряду, здатного відновити національну єдність держави. В даних умовах на перший план виступає постать генерала І. Антонеску, який стає реальним претендентом на владу, зокрема як і діяч, що постраждав від режиму Кароля II. Після погодження Румунії з вимогами II Віденського арбітражу 1 вересня 1940 р. мала місце зустріч Ю. Маніу з І. Антонеску в м. Плоєшть, на якій сторони обговорили умови відсторонення Кароля II від влади та створення коаліційного уряду. Велися переговори також з лідерами націонал–лібералів та легіонерів.

Фактично ідея створення уряду «національної єдності» почала реалізовуватися і через організацію легіонерами заколоту, в ході якого 3–4 вересня 1940 р. мали місце напади на державні установи, розправи з представниками влади та противниками легіонерського руху. Наростання кризи в країні змусило короля 4 вересня погодитися на передачу права формування уряду нещодавньому засланцю генералу І. Антонеску. Вже 5 вересня була призупинена дія «конституції Кароля II», розпущено обране у 1939 р. Законодавче зібрання. Того ж дня король вимушено надав І. Антонеску особливі повноваження [1, с. 11; 2, с. 86–88, 90–94].

Проте мав місце подальший тиск на короля, у якому брав участь і повноважний посол Німеччини в Румунії В. Фабріціус. Після консультацій з представниками ближчого кола короля (В. Поп, М. Манойлеску, А. К. Куза, Д. Бретіану) ним було прийнято рішення про зречення престолу, яке виявилось і обміном на збереження життя самому Каролою II та його фаворитці. 6 вересня 1940 р. престол повернувся Мігаю I, який у присутності генерала І. Антонеску, патріарха Румунії Никодима, голови Верховного касаційного суду Г. Лупу приніс присягу. Зміцнив своє становище і генерал І. Антонеску, який став фактично першою особою в країні, маючи офіційний титул «Керівник Держави» та будучи непідзвітним нікому. Країна перебувала у скрутному становищі, викликаному напливом біженців з розгромленої Польщі та з «втрачених територій», доволі нестійкою була і внутрішньополітична ситуація, що змушувало громадян Румунії фактично бажати «нової сильної влади» [10; 4, с. 283; 3, с. 337].

Серед перших заходів які були прийняті І. Антонеску на новій посаді було скасування політичних елементів попереднього режиму, що вилилося у скасування Коронної Ради, Партії Нації та її Національних гвардій, молодіжної організації «Сторожа Краю». Королівська влада отримувала суцільно символічні функції, маючи можливість призначати голову Ради міністрів, командування армії, нагородження, проведення помилювань та амністій, призначення послів [10; 1, с. 14].

Коронацію Мігая I зустріли в Румунії з великим ентузіазмом. 6 вересня 1940 р. група легіонерів з м. Сучави на чолі зі Ш. Ромашкану роз'їжджала вантажівкою по всьому місту, розспівуючи пісні з легіонерського репертуару. Того ж дня мітинг на підтримку влади провели члени легіонерського осередку м. Редеуць. Вони пройшлися маршем по місту, співаючи пісні, вигукуючи гасло «За короля Мігая та генерала Антонеску!» [3, с. 338]. 8–9 вересня в м. Ватра-Дорней було проведено заупокійну службу за вбитими легіонерами, після якої присутні заспівали пісню «Загиблих легіонерів». Загалом в Румунії доволі спокійно сприйняли зміну режиму, що було швидше результатом бажання населення мати авторитетну та достойну владу. Крім того, у свідомості багатьох нова влада асоціювалася з можливістю повернути втрачені території [5, с. 29].

Тим часом влада здійснювала заходи у сфері законодавчого її закріплення. Так, декретом №3151 від 14 вересня 1940 р. Румунію проголосили «Націонал-легіонерською державою», а «Легіонерський рух» став єдиною офіційною політичною силою [8, с. 302]. Новий уряд відображав політичний баланс сил в країні, між генералом І. Антонеску та Залізною гвардією. Спроби І. Антонеску об'єднати лідерів колишніх Націонал-

ліберальної та Націонал-цереністської партій не вдалися, оскільки партійні лідери відмовилися приєднатися до авторитарного режиму. Вихід із ситуації генерал знайшов у створенні легіонерського уряду, в якому прибічники Г. Сіма (віце-голова Ради міністрів, лідер Легіонерського руху) займали провідні посади. Портфель міністра закордонних справ отримав М. Стурдза, місце префекта столичної поліції – К. Петровіческу, якому також підлягала служба сигуранци [6, с. 477]. Увійшли до складу уряду два буковинці Т. Брейляну, який став міністром культури, виховання та національної освіти та В. Ясінскі, що отримав посаду головного лікаря країни [7, с. 261]. Таким чином, був створений тандем влади між І. Антонеску та легіонерами, в якому останні намагалися встановити свою владу та розширити її, а перший вважав цей союз чимось тимчасовим, приреченим на невдачу від самого початку [1, с. 14–15]. За спиною генерала стояли військові, адміністративний апарат, поліція та сигуранца, державні служби, судді, технократи та члени колишніх політичних партій. Легіонерський рух опирався на націоналістично налаштовану інтелігенцію, молодший офіцерський склад армії та поліції, молодь, яка працювала в державному апараті, студенти. Але все це у політичній сутичці було другорядним, головним фактором залишалась Німеччина і все залежало від того на чий стороні вона стане. Генерал І. Антонеску розраховував на підтримку Німеччини, зокрема командування Вермахту та керівництво міністерства закордонних справ, тоді як керівництво НСДАП, гестапо та інші секретні служби у цей момент тяжіли до Легіонерського руху. Та все ж тандем «Антонеску–Сіма» від самого початку був приречений на невдачу. Він проіснував рівно доти, доки сторони не визначилися зі своїми можливостями мати одноосібну владу.

14 листопада І. Антонеску відбув з візитом до Італії, а через тиждень – до Німеччини, де він підписав 23 листопада 1940 р. протокол про приєднання Румунії до країн Вісі. Фактично ця угода завершила процес зближення Румунії з Третім Райхом, фактично розпочатий дією умов пакту «Молотова – Рібентропа» 23 серпня 1939 р. [2, с. 105–109].

Основні напрямки реалізації внутрішньої політики «націонал-легіонерської держави», супроводжувались протиріччями між І. Антонеску та Легіонерським рухом. Легіонерське керівництво впровадило в країні політику терору, знищивши цим останні демократичні свободи. Легіонери вважали, що на політичній сцені країни немає місця для жодної партії. Водночас вони почали зводити рахунки з тими, хто раніше боровся проти руху та з винними у смерті К. З. Кодряну [1, с. 14]. Легіонерське керівництво створило спеціальні легіонерські поліцейські загони, допомогу в організації яких отримали від представників німецької СД. Роль легіонерської поліції мала бути допоміжною, але впродовж нетривалого часу вона встигла здійснити велику кількість злочинів. Американська журналістка, яка в цей час була акредитована для роботи в Румунії, згадувала: «Не було жодної ночі щоб легіонерська поліція не проїхалась на мотоциклах з гуркотом вулицями для погрому у якомусь єврейському будинку» [3, с. 360]. Ситуація особливо не змінилася і після того як загони легіонерської поліції були розформовані декретом №4766 після безпорядків, які відбулися 27–28 листопада 1940 р.

Економічне життя періоду «націонал-легіонерської держави» також перебувало у депресивному стані. Це було спричинено рядом проблем, які виникли впродовж 1940 р. По-перше, територіальні втрати, по-друге, перехід промисловості на військовий лад, по-третє, невдалі нововведення легіонерського уряду в економічній сфері. Новий уряд висунув ідею румунізації економіки, але значна частина румунської економіки, приблизно 55–60% перебувала в руках підприємців – представників національних меншин, зокрема євреїв, та іноземних інвесторів. Перехід бізнесу в руки румунів, які не мали досвіду управління ним, призвів до того, що впродовж нетривалого часу Румунія опинилася в стані економічної кризи [4, с. 290]. Легіонерський уряд зазнавав критики з боку помітних політичних діячів того часу. К. Арджетоану доволі образно охарактеризував перший місяць перебування легіонерів при владі: *«Якою є діяльність легіонерів? Екзумація мертвих і роздягання живих...»*.

Свавілля легіонерів немало меж, а країною прокотились хвилі насильницьких вбивств. Зокрема, жертвами ставали колишні політичні опоненти, прихильники карлістського режиму. Тоді ж виник перший конфлікт між керівником «Легіонерського руху» Г. Сімою та І. Антонеску. Останній спробував покарати винних у безчинствах в межах чинного законодавства, провівши справжню судову справу із захисниками. Однак легіонери вважали, що І. Антонеску затягує справу і навіть захищає ворогів руху та румунського народу. Тому вони вирішили діяти швидко і рішуче. 26 та 27 листопада 1940 р. в Румунії стало відомо про розправу легіонерів з політиками та високопосадовцями, яких вони вважали прямо чи опосередковано причетними до вбивства капітана К. З. Кодряну, чи займались свого часу переслідуванням «Залізної гвардії». В Жілаві від куль легіонерів загинули: генерали Г. Арджешану (колишній голова Ради Міністрів), Г. Мерінеску, Г. Бенгліу та генеральний секретар Націонал-цереністської партії В. Маджару. Також список жертв поповнив найвідоміший румунський історик і політик Н. Йорга. За два дня інквізиції були вбиті 64 посадовці. Це і стало однією з причин, що співпраця І. Антонеску з легіонерами доволі швидко почала переростати у відкритий конфлікт [1, с. 228].

Події 26–27 листопада 1940 р. послужили підставою для впровадження керівником держави в грудні 1940 р. смертної кари за спроби підбурення до повстання. Натомість легіонери, користуючись від'їздом генерала з країни почали планувати збройне повстання. Вони оголосили розрив з І. Антонеску, перейшли до створення збройних загонів. Це змусило Керівника Румунської Держави шукати підтримки в А. Гітлера стосовно вирішення «легіонерської проблеми». Повернувшись до Румунії, він розпустив комісії з румунізації, звільнив міністра внутрішніх справ та генерального директора поліції.

У відповідь на дії Керівника Держави 21 січня 1941 р. в Бухаресті та ряді інших міст Румунії легіонери розпочали збройний виступ, придушити який І. Антонеску наважився не одразу. Терор та насильство тривали з 21 по 23 січня 1941 р., що привело до загибелі 100 тис. осіб, завдання державі збитків на суму в 1 млрд. лей. Проте вирішальною виявилася позиція керівника нацистської Німеччини, якому для подальших дій на Сході Європи були потрібні стабільна румунська держава, її природні та людські ресурси [1, с. 230–232].

Одразу після перемоги над Легіонерським рухом була встановлена військова диктатура І. Антонеску. На початку 1942 р. на державному рівні запровадили відповідальність за критику та наклеп на органи державної влади та особу маршала І. Антонеску [9, арк. 30]. За найменші висловлювання проти діючої влади будь-яка особа могла привертнути до себе увагу поліції та сигуранци [9, арк. 17].

Отже, після фактичної поразки внутрішньої та зовнішньої політики уряду короля Кароля II в Румунії було встановлено умови для переходу від проанглійського та про французького уряду до уряду орієнтованого на нацистську Німеччину. В країні було проведено спробу встановити партійне керівництво фашистського «Легіонерського руху» у поєднанні з адмініструванням військових. Прагнення керівництва «Легіонерського руху» до встановлення одноосібного правління привело до поглиблення економічної та політичної кризи в країні. Спроба путчу в країні завершилася поразкою «Легіонерського руху» та переховуванням його лідерів у Німеччині. Тим не менше, попри усунення від влади керівництва «Легіонерського руху» встановлення диктатури І. Антонеску та уряду військових залишило Румунію в орбіті країн Вісі, перетворивши її на економічного та військового союзника Німеччини та Італії.

Список використаних джерел

1. Лебедев Н. И. Падение диктатуры Антонеску / Николай Лебедев. – М.: Межд. отн., 1966. – 472 с.
2. Шевяков А. Экономическая и военно-политическая агрессия германского империализма в Румынию / Александр Шевяков. – Кишинёв, 1963. – 365 с.
3. Bruja R. F. Extrema Dreapta în Bucovina / Radu Florian Bruja. – Târgoviște: Cetatea de scaun, 2012. – 439 p.
4. Istoria Românilor / Coordonator Ioan Scurtu. – Vol. VIII: România întregită (1918–1940). – București: Editura Enciclopedică, 2003. – 856 p.
5. Oniga D. Urme, lacrimi, sânge, morminte / Dumitru Oniga. – Suceava: Editura Lidana, 2007. – 292 p.
6. Zamfirescu D. Legiunea Arhanghel Mihail. De la Mit la Realitate / Dragoș Zamfirescu. – București: Ed. Enciclopedică, 1997. – 435 p.
7. Pop G. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin / Gheorghe Pop. – Editura Dacia: Cluj-Napoca, 1978. – 223 p.
8. Lepădatu A. G. Mișcarea legionară: între mit și realitate / Adrian Gabriel Lepădatu. – Chișinău: Ed. Cartier Istoric, 2005. – 384 p.
9. Державний архів Чернівецької області. – Ф.30. Обласний інспекторат поліції. – Оп.4. – Спр.4035. Переписка с Генеральной дирекцией полиции и уездными полицейскими участками Буковины о лицах осужденных к тюремному заключению за оскорбление румынской нации и Антонеску. 19 марта 1942 – 26 декабря 1942 г. – 30 арк.
10. Decizuni ale Conducătorului Statului Român și Președintelui Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. – 1940. – 10 Septembrie. – Nr.210. – P.5307.
11. Decrete ale Conducătorului Statului Român // Monitorul Oficial. – 1940. – 10 Septembrie. – Nr.210. – P.5306.

References

1. Lebedev N. I. Padenie dictatory Antonescu / Nicolay Lebedev. – M.: Mejd. otn., 1966. – 472 s.
2. Chevykov A. Ekonomicheskay i voeno-politicheskay agresia germabnskogo imperialisma v Rumynii / Alexandr Chevykov. – Kichyn'ov, 1963. – 365 s.
3. Bruja R. F. Extrema Dreapta în Bucovina / Radu Florian Bruja. – Târgoviște: Cetatea de scaun, 2012. – 439 p.
4. Istoria Românilor / Coordonator Ioan Scurtu. – Vol. VIII: România întregită (1918–1940). – București: Editura Enciclopedică, 2003. – 856 p.
5. Oniga D. Urme, lacrimi, sânge, morminte / Dumitru Oniga. – Suceava: Editura Lidana, 2007. – 292 p.

6. Zamfirescu D. Legiunea Arhanghel Mihail. De la Mit la Realitate / Dragoș Zamfirescu. – București: Ed. Enciclopedică, 1997. – 435 p.

7. Pop G. Caracterul antinațional și antipopular al activității Partidului Național Creștin / Gheorghe Pop. – Editura Dacia: Cluj-Napoca, 1978. – 223 p.

8. Lepădatu A. G. Mișcarea legionară: între mit și realitate / Adrian Gabriel Lepădatu. – Chișinău: Ed. Cartier Istoric, 2005. – 384 p.

9. Derjavnij arhiv Chernivetskoj oblasti. – F.30. Oblastnyy ispektorat politsii. – Op.4. – Spr.4035. Perepiska s General'noj direkciej policii i uездnymi policejskimi uchastkami Bukoviny o lichah osuzhdennyh k tjuremnomu zaključeniju za oskorblenie rumynskoj nacii i Antonesku. 19 marta 1942 – 26 dekabrya 1942 g. – 30 ark.

10. Decizii ale Conducătorului Statului Român și Președintelui Consiliului de Miniștri // Monitorul Oficial. – 1940. – 10 Septembrie. – Nr.210. – P.5307.

11. Decrete ale Conducătorului Statului Român // Monitorul Oficial. – 1940. – 10 Septembrie. – Nr.210. – P.5306.

Pushkar'ov V. P., graduate student of the history of modern and contemporary of the Chernivtsi National University
Yuri Fedkovych (Ukraine, Chernivtsi), VladPuscariov@mail.ru

The program legionary movement in a national-legionary state 1940–1941

In this article, the author describes the social and political situation that was developed in Romania before World War II. Discloses a process for the formation of national-legionary state while facing Legionnaires General Ion Antonescu. Attention is drawn to the provisions of the conditions of implementation of the program legionary movement, a policy of terror, strengthening nationalism activities Romanization economy. The cause of the defeat of the national-legionary state and the final transformation of Romania ally of Nazi Germany.

Keywords: Romania, national-legionary state, political life, radical right-wing organizations, Antonescu, G. Sima.

Пушкарев В. Л., аспирант кафедры истории нового и новейшего времени, Черновицкий национальный университет им. Юрия Федьковича
(Украина, Черновцы), VladPuscariov@mail.ru

Реализация программы легионерского движения в условиях национал-легионерского государства 1940–1941 гг.

Автор характеризует социальную и политическую ситуацию, которая сложилась в Румынии накануне Второй мировой войны. Раскрываются процессы становления национал-легионерского государства в условиях противостояния легионеров генералу И. Антонеску. Обращается внимание на условия реализации программных положений легионерского движения, политику террора, усиление национализма, мероприятия по румынизации экономики. Устанавливаются причины поражения национал-легионерского государства и окончательного превращения Румынии на союзницу нацистской Германии.

Ключевые слова: Румыния, национал-легионерское государство, политическая жизнь, праворадикальные организации, И. Антонеску, Г. Симы.

* * *

УДК 37.014.15:(378):63«1950–1960»

Кропивко О. М.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри історії і політології, Національний університет біоресурсів і природокористування України
(Україна, Київ), olen_k@meta.ua

ЗАКОНОДАВЧО–НОРМАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ СЕРЕДНЬОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УРСР В 1950–60–Х РР.

Розглядається законодавчо–нормативна база забезпечення підготовки спеціалістів сільського господарства середньої кваліфікації в період «відлиги». Вказано, що підготовка кваліфікованих кадрів, які б відповідали поставленим завданням в сфері сільськогосподарського виробництва, стала одним із питань, яким приділялася посилена увага союзних і державних органів влади і управління. Виділено характерні тенденції в підготовці спеціалістів середньої кваліфікації початку 1950–х рр., досліджено елементи перебудови механізму управління підготовкою спеціалістів для сільськогосподарського виробництва. Проаналізовано причини розширення прийому учнів з числа осіб, які мали повну середню освіту та встановлення нових термінів навчання для денної та заочної (вечірньої) форми, вказано на недоліки в реалізації планів зміцнення зв'язків між середньою школою і технікумами, розглянуто питання підвищення кваліфікації керівних кадрів колгоспів і радгоспів. Значна увага приділена виробничій

складовій поліпшення підготовки спеціалістів у сільськогосподарських технікумах; досліджується система заохочення до навчання без відриву від виробництва.

Ключові слова: сільськогосподарська освіта, аграрна політика, постанови, розпорядження, Рада Міністрів, ЦК КП(б)У, технікуми, кадрове забезпечення, сільськогосподарське виробництво.

Питання поліпшення підготовки спеціалістів сільського господарства набуло особливої актуальності в кінці 1950–х – на початку 1960–х рр. і було зумовлено завершенням відбудовчих процесів в усіх галузях народного господарства і спробами реформ в сільському господарстві. Укрупнення в кінці 1950–х рр. колгоспів та реорганізація МТС призвели до необхідності збільшити чисельність спеціалістів сільського господарства, і, водночас, поліпшити якість їх підготовки.

Перешкоджав цьому рівень освіти сільських мешканців, який навіть у 1959 р. був вкрай низьким: на 1000 чол. у віці до 49 років вищу і середню освіту мали 64 особи (для порівняння у місті – 228) [1, с. 19].

Водночас існуючий рівень підготовки спеціалістів сільського господарства не відповідав поставленим завданням щодо його розвитку, зокрема фахівці не володіли в достатній мірі базовими знаннями з питань економіки, планування і організації сільськогосподарського виробництва; у переважній більшості випускників були відсутні трудові навички самостійної роботи у відповідних галузях механізованого сільськогосподарського виробництва. Негативно впливало на сільськогосподарську освіту територіальне розміщення сільськогосподарських вузів і технікумів (частина з них територіально розміщувалася у великих містах і не мала необхідних навчально–дослідних господарств). Порядок підпорядкування учбових закладів, коли у республіканському підпорядкуванні знаходилися середні сільськогосподарські навчальні заклади, а в союзному вузи, призводив до відсутності відповідальності з боку Рад міністрів республік за якість і кількість підготовки спеціалістів з вищою і середньою сільськогосподарською освітою.

На технікуми сільськогосподарського профілю покладалося завдання підготовки висококваліфікованих фахівців середньої ланки. Про те, що саме ці фахівці були затребувані, свідчить значне зростання кількості технікумів впродовж п'ятнадцяти років – з 98 у 1950 р. до 142 у 1966 р. [2, с. 87], причому пріоритетним в підготовці фахівців середньої ланки було визнано навчання без відриву від виробництва. Перехід до довгострокової форми навчання забезпечував значно вищий рівень теоретичної і практичної підготовки, а форма навчання без відриву від виробництва забезпечувала необхідний рівень освіти практикам та молоді, яка після закінчення 8 або 10 класів середньої школи, отримавши відповідну освіту, переважно залишалася працювати там, звідки направлялася на навчання.

Державна політика в галузі сільськогосподарського виробництва знайшла своє відображення в урядових постановках та розпорядженнях, нормативних документах, які регламентували чергову зміну кон'юнктури спеціальностей, а також наголошували на більш упорядкованому розподілі та використанні молодих спеціалістів. В основу забезпечення сільського господарства кваліфікованими кадрами були покладені рішення Пленумів ЦК і з'їздів Комуністичної партії Радянського Союзу і України. У фонді 1 Центрального

державного архіву громадських об'єднань України зберігаються матеріали до пленумів ЦК КП(б)У, в яких аналізується хід виконання постанов Ради Міністрів СРСР та ЦК ВКП(б) щодо виконання заходів з виконання планів розвитку сільського господарства, зокрема збільшення виробництва сільськогосподарської продукції, і, відповідно, подальшого поліпшення підбору, підготовки і виховання кадрів. Так, у постанові Пленуму ЦК КП(б) У «Про звернення сільськогосподарських робіт 1950 р. і заходах з підготовки до вирощування високих урожаїв усіх сільськогосподарських культур і розвиток громадського тваринництва в 1951 р.» одним з найважливіших завдань у справі подальшого підйому сільського господарства було визначено поліпшення якості підготовки кадрів для колгоспів – польоводів, садоводів, агролісомеліораторів, овочівників, тваринників, ветсанітарів, бджолярів, рахівників тощо [3, арк. 40].

Аналіз рішень урядових постанов дає можливість констатувати, що в середині 1950–х рр. існувала диспропорція у підготовці спеціалістів різних галузей народного господарства в навчальних закладах. Переважна кількість спеціалістів, які закінчили навчальні заклади, мала диплом про вищу освіту, водночас технікуми готували недостатню кількість спеціалістів середньої кваліфікації, що спричинило дефіцит техніків. З метою подолання даних розбіжностей, були встановлені норми підготовки, коли на 1 спеціаліста вищої кваліфікації повинно було припадати 2–4 середньої кваліфікації. Держплану УРСР було дано доручення розширити до 60% прийом учнів до середніх навчальних закладів з числа осіб, які закінчили 10 класів середньої школи. Проте диспропорційні явища спостерігалися ще на початку 1970–х рр. В Закарпатській області із 1077 спеціалістів сільського господарства була зайнята в сільськогосподарському виробництві тільки половина (589 чоловік), інші ж працювали не за профілем [4, с. 669].

Негативну роль у підготовці фахівців сільського господарства відіграла велика кількість спеціальностей і спеціалізацій та відсутність чіткого механізму розподілу молодих спеціалістів. Відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР №1548 від 2 жовтня 1954 р. «Про поліпшення підготовки, розподілу та використання спеціалістів з вищою та середньою спеціальною освітою», в технікумах сільськогосподарського профілю кількість спеціальностей була скорочена (в 1954 р. – 19; в 1955 р. – 12). Для того, щоб забезпечити планування підготовки кадрів, було вирішено створити при Держплані УРСР в складі відділу культури сектор підготовки і розподілу спеціалістів вищої і середньої кваліфікації. Водночас вводилися нові спеціальності, які враховували досягнення науки і техніки; замінено принцип планування підготовки молодих спеціалістів – з галузевого на номенклатурний (за групами спеціальностей) [5, с. 15].

Вжиті заходи позитивно відобразилися на забезпеченості сільськогосподарського виробництва кадрами середньої кваліфікації. Якщо порівнювати з 1940 р., то в 1954 р. випуск спеціалістів з середньою спеціальною освітою збільшився на 37%.

За планом прийому учнів на заочні відділення сільськогосподарських технікумів на 1954 рік [6, арк. 298] підготовка здійснювалася за 7 спеціальностями: бухгалтери, польоводи, механізація, зоотехнія, ветеринарія, гідромеліорація, землевпорядкування. План прийому

передбачав прийом 3025 чол., причому найбільшу кількість становили механізація сільського господарства – 1100 та польоводи – 600 чол.

Загалом же на 1954/55 навчальний рік було визначено 112 технікумів, які здійснювали прийом учнів на перший курс. Кількість технікумів механізації сільського господарства на 1954 р. становила 17, причому аналіз їх територіального розміщення показує, що переважна більшість із них регіонально розташовувалася в північних та центральних областях УРСР, західні області відчували брак механізаторських кадрів.

У середині 1950–х рр. значно збільшилася підготовка агрономів і зоотехніків. Це стало наслідком рішення Пленуму ЦК КПУ (1955 р.), на якому визначалися заходи з подальшого збільшення виробництва продукції тваринництва. Для реалізації поставлених завдань було визначено до 1960 р. забезпечити колгоспи працівниками з вищою і середньою кваліфікацією, потреба в яких обраховувалася в середньому у 5 спеціалістів, з них 2,5 агронома, 2 зооветеринарних, 0,5 одиниць інших. У зв'язку з тим, що випускники технікумів (молодші агрономи, молодші зоотехніки) використовувалися на роботах у колгоспах на посадах агрономів і бригадирів виробничих бригад, на вказані спеціальності з 1956 року приймали осіб, які мали повну середню освіту, причому пріоритет надавався заочній формі [7, арк. 44].

Для більш швидкого забезпечення кадрової потреби у вказаних фахівцях, Міністерство освіти організувало у 26 загальноосвітніх школах УРСР спільно з відповідними міністерствами підготовку спеціалістів середньої кваліфікації з 19 спеціальностей, у переліку яких виділено техніків–механіків по сільському господарству, землевпорядників, молодших зоотехніків, ветеринарних фельдшерів, молодших агрономів–полеводів тощо. Загалом було організовано 46 класів, в яких навчалася 1487 учнів; підготовка здійснювалася на базі технікумів, а термін підготовки тривав від 2 років 3 місяців (для ветеринарних, зоотехнічних і агрономічних спеціальностей) до двох з половиною років (для технічних). Техніків–механіків готували Володимир–Волинський, Хорольський, Охтирський, Херсонський, Новоушицький, Уманський технікуми механізації сільського господарства, Мукачівський сільськогосподарський [8, арк. 202–205]. Суть цього заходу полягала в тому, щоб поєднати в середній школі загальноосвітню і професійну підготовку випускників, що створювало основу для забезпечення сільського господарства фахівцями середньої кваліфікації. У 1955 р. мережа шкіл збільшилася до 53, кількість спеціалізованих класів до 168 класів, в яких навчалася 5200 учнів (підготовка провадилася за 28 спеціальностями).

Проте навчальні плани технікумів не забезпечували якісної підготовки майбутніх спеціалістів з причин незабезпечення послідовності, вивчення предмету. Причиною стало те, що ці навчальні плани складалися з урахуванням режиму школи, з цієї причини учбова практика в зимовий період не була передбачена, а також було заборонено зменшувати кількість загальноосвітніх дисциплін. Ще одним мінусом стала їх надмірна перевантаженість предметами, що негативно позначалося на забезпеченості підручниками – переважна їх більшість була нестандартними і не відповідали в повній мірі програмі повністю. На навчальному процесі негативно

позначалося також застаріле устаткування для проведення учбової практики, зокрема станків (токарних і слюсарних) [9, арк. 10].

Потребували також уточнення і терміни навчання в середніх спеціальних учбових закладах для осіб, які закінчили середню школу, і, відповідно до розпорядження Ради Міністрів УРСР №151-р від 19 лютого 1955 р., для сільськогосподарських спеціальностей денної форми вони були встановлені строком два роки шість місяців, а для вечірньої і заочної форми він збільшувався на 1 рік.

У 1956 р. міністерствам і керівникам відомств, у віданні яких знаходилися середні спеціальні заклади освіти, було надано право збільшувати термін навчання для учнів, які були переведені з одних спеціальностей на інші (не більше ніж шість місяців для груп, які комплектувалися з випускників 7-річних шкіл і не більше чотири для груп, які комплектувалися з випускників середніх шкіл) [10, с. 931].

У 1957 р. Міністерство сільського господарства провело аналіз стану забезпеченості галузі спеціалістами з вищою і середньою спеціальною освітою. На підставі зібраних даних, виявилось, що на кінець 1957 р. на посадах директорів, головних інженерів, агрономів, зоотехніків МТС працювало біля 70% спеціалістів з вищою освітою; на посадах голів колгоспів – 45% спеціалістів з вищою і середньою освітою. Управлінням кадрів міністерства констатовано, що в період 1954–57 рр. значно поліпшилася ситуація із забезпеченням сільського господарства фахівцями – понад 46 тис. спеціалістів були направлені в колгоспи і в сільськогосподарське виробництво після закінчення вузів і технікумів, причому майже половина у 1957 р.

Незважаючи на позитивні зрушення в забезпеченні сільського господарства кадрами відповідної кваліфікації, все ж питання підвищення кваліфікації керівних кадрів колгоспів і радгоспів не втратило своєї актуальності. Керівні працівники МТС, радгоспів і колгоспів, які не мали спеціальної освіти, направлялися на навчання без відриву від виробництва, для отримання вищої або середньої освіти. Були створені постійно діючі тримісячні курси підвищення кваліфікації – зокрема при Липковатському і Старобільському сільськогосподарських технікумах – для керуючих відділками і фермами радгоспів.

Пріоритетними серед заходів з поліпшення підготовки спеціалістів у сільськогосподарських технікумах визначалися: покращення виробничої складової навчання учнів; проведення роз'яснюючої роботи про роль і завдання молодих спеціалістів на виробництві; посилення роботи із залучення на навчання у середні сільськогосподарські учбові заклади, зокрема на заочні відділення, сільської молоді, яка закінчила 10 класів і працювала в сільськогосподарському виробництві, а також практиків, які працювали на керівних посадах в колгоспах, радгоспах, МТС [11, арк. 1, 3].

Заочна форма за п'ять років (починаючи з 1953 р.) набула особливої популярності, кількість тих, хто навчався без відриву від виробництва збільшилася втричі (у 1953 р. 5374 чол., а у 1958 р. – 18473 чол.). Так, у Кіцманському технікумі, який було створено у післявоєнний період, перший випуск відбувся у 1956 р.; тоді було випущено 22 агрономи, 11 ветфельдшерів, 7 зоотехніків [12, с. 204]. До 1965 року заочні відділи було створено при більшості сільськогосподарських технікумів з доведенням

контингенту учнів–заочників до 40–45 тисяч. Для забезпечення учнів–заочників методичною документацією і контрольними завданнями українською мовою у грудні 1957 р. організовано Український республіканський заочний сільськогосподарський технікум.

Міністерство організувало прийом учнів у технікуми з осіб, які мають виробничий стаж у сільському господарстві не менше 2 років (біля п'яти тисяч у 1957 р.).

Актуальності в підготовці спеціалістів середньої кваліфікації в кінці 1950-х рр. набуло питання виробничого навчання. Посилення виробничої складової в сільськогосподарській освіті було болючим загальним для всіх радянських республік. Радою Міністрів СРСР і ЦК КПРС були розроблені рекомендації, за якими поліпшення підготовки спеціалістів сільського господарства мало відбуватися шляхом отримання останніми необхідних практичних навичок самостійної роботи у відповідній галузі сільськогосподарського виробництва. Для цього, починаючи з першого курсу, вводилося виробниче навчання. В період з 1959 по 1965 рр. було передбачено перевести технікуми в навчально–дослідні господарства. З огляду на те, що у 1958 р. із 127 технікумів тільки 26 мали землі більше 300 га; 32 – від 200 до 300 га; 37 – від 100 до 200 га; 11 – до 100 га; 21 – зовсім не мали. У 20% технікумів механізації і відділів механізації сільського господарства навчально–виробничі майстерні не відповідали потребам. Ще гірша була ситуація в організації виробничого навчання і учбових практик для ветфельдшерів – у 17 технікумах, де проводилася підготовка за вказаною спеціальністю, у 12 були відсутні ветлікарні. Для вирішення цих актуальних питань, Міністерство сільського господарства подало на розгляд Ради Міністрів УРСР пропозиції щодо створення при технікумах навчально–дослідних господарств з кількістю землі не менше 300 га; передбачити виділення асигнувань на будівництво учбових корпусів, гуртожитків, майстерень, ветлікарень тощо 178 млн. крб.; поставити перед Міністерством вищої освіти СРСР питання про внесення змін до Положення про виробничу практику учнів сільськогосподарських технікумів.

За два роки (1959–1960 рр.) технікуми, які не мали учбово–виробничої бази або недостатньо були забезпечені необхідною площею, були переведені на навчально–дослідні бази наукових установ і радгоспів. Так, Фастівський зоотехнічний технікум було переведено на базу Київської дослідної станції «Терезіно»; Каховський зоотехнічний в Український НДІ тваринництва «Асканія–Нова» до; Борзнянський сільськогосподарський технікум плодоовочівництва на базу радгоспу «Велика Загорівка» (Чернігівська обл.); Казанчанський зоотехнічний технікум – на базу Ровенської обласної станції по племінній роботі і штучному осіменінню (с. Млинів) [13, арк. 25]. Водночас окремим технікумам було передано відділення певних радгоспів.

Для кращої територіальної організації підготовки спеціалістів середньої кваліфікації було введено нові спеціальності, які повинні були забезпечувати потреби кожної області у фахівцях. Зокрема, техніків–механіків готували у Славянському; зооветеринарів – у Львівському зооветеринарному та Бучацькому ветеринарно–зоотехнічному, Міроцькому ветзоотехнікумі, Сумському сільськогосподарському технікумі, Ново–Чорторійському зоотехнікумі; молодших агрономів–плодоовочеводів –

у Знаменському та Новокаховському сільськогосподарських технікумах; бухгалтерів сільськогосподарських підприємств – у Знаменському сільськогосподарському технікумі. У випадку, якщо область мала потребу в певних спеціалістах, проте організувати технікуми або відділення для їх підготовки було визнано недоцільним, підготовку таких фахівців здійснювалася у сусідніх областях.

У середніх спеціальних учбових закладах, які здійснювали підготовку учнів із 8-річною освітою, було встановлено дві форми навчання: без відриву від виробництва (у формі заочного та вечірнього навчання) та з відривом від виробництва (у формі денної форми шляхом чергування протягом усього періоду навчання теоретичних і практичних занять з роботою на виробництві, учбово-дослідних господарствах, колгоспах). Це дозволило збільшити кількість спеціалістів сільського господарства за рахунок тих, хто мав практичний стаж роботи в сільському господарстві, проте з певних причин не міг навчатися на денній формі. Для середніх учбових закладів, в яких підготовка спеціалістів здійснювалася на базі повної середньої освіти, зменшувався як загальний термін навчання, так і періодів теоретичних занять і практичної роботи. Строки навчання на базі неповної середньої школи не повинні були перевищувати 4–5 років і на базі повної середньої школи – 3 – 3,5 років [14, с. 37–42].

Слід зазначити, що популярності заочній та вечірній форм середньої сільськогосподарської освіти значно сприяли пільги, які були встановлені для осіб, які навчалися на факультетах (відділеннях) технікумів, зокрема з 1958 р. для сільської молоді було введено позаконкурсний прийом на заочні відділення за спеціальностями, які відповідали профілю їх роботи в сільській місцевості [15, арк. 18–20]. Для учнів 1–2 і 3–4 курсів було передбачено додаткові відпустки із збереженням заробітної плати для виконання лабораторних робіт, складання заліків і екзаменів. Встановлювалися граничні розміри заробітної плати, яка зберігалася на час цих відпусток з розрахунку середньомісячної за 12 місяців (для учнів технікумів вона була на 20% меншою, аніж для студентів вузів). Також було встановлено один вільний від роботи день для підготовки до занять на період 10 місяців перед початком виконання дипломного проекту або складанням державних іспитів з оплатою його в розмірі 50% заробітної плати. Крім цього, було надано дозвіл керівникам підприємств і установ надавати у цей період додатково, за бажанням учнів, ще 1–2 вільних від роботи дні на тиждень без збереження заробітної плати. Щодо компенсації проїзду до місця знаходження учбового закладу, то для складання заліків, іспитів і виконання лабораторних робіт, підготовки і захисту дипломних проектів 50% вартості проїзду за рахунок підприємств і установ за місцем їх роботи [16, с. 50–52].

У другій половині 1960-х рр. підготовка спеціалістів середньої кваліфікації для сільського господарства УРСР здійснювалася в 133 технікумах і радгоспах–технікумах, в них навчалася 126 тис. учнів із 20 спеціальностей, причому 91,7% зарахованих на навчання були колгоспниками, робітниками та їх дітьми.

Значно підвищилось число заяв на навчання від абітурієнтів (на денну форму 20700 чол. або 40%). Зарахунок колгоспів, радгоспів та інших сільськогосподарських підприємств виплачувалася стипендія 1329 чол. (6,4%).

Технікуми повністю були укомплектовані викладачами, в т.ч. за рахунок поповнення на 240 чол. випускників педагогічних факультетів Української і Московської сільськогосподарських та Московської ветеринарної академії. Зміцнилася матеріально–технічна база учбових закладів, зокрема було введено в експлуатацію 6 учбових приміщень на 2500 учнів, 7 гуртожитків на 1900 місць і 1 їдальня на 100 посадочних місць (арк. 130). До початку 1968 н.р. було видано українською мовою 17 назв підручників і учбових посібників, загальним тиражем 269 тис. примірників [17, арк. 130–131]. Абсолютна більшість технікумів була багатопрофільними, з середнім контингентом – 800 чол., в т.ч. денного навчання – 372 чол.

Висновки. Нові тенденції в аграрній політиці, започатковані у 1950-х рр., безпосередньо вплинули на розвиток сільськогосподарської освіти, зокрема її середньої ланки. Система технікумів, відновлена у післявоєнний період, переживала ряд серйозних змін, пов'язаних з переміщенням з одних областей в інші; деякі з них взагалі було ліквідовано. На середню ланку сільськогосподарської освіти покладалася функція забезпечення сільськогосподарського виробництва кваліфікованими кадрами, підготовка яких відповідала б поставленим завданням у сфері розвитку галузей сільського господарства. Всі без виключення урядові рішення, постанови, які стосувалися розвитку галузей сільського господарства, передбачали поліпшення підготовки спеціалістів, які повинні були реалізовувати рішення, ухвалені на з'їздах і пленумах Комуністичної партії СРСР і УРСР. Значною мірою вплинуло на розвиток сільськогосподарської освіти Закон «Про зв'язок школи з життям» (1959 р.), який визначив освітній процес як взаємопов'язаний ланцюг, причому середня спеціальна освіта відігравала з'єднуючу роль між середньою школою (початковою ланкою) і вищою освітою (заклучна ланка). Саме після його ухвалення відбулося коригування навчальних планів сільськогосподарських технікумів в плані переорієнтації на навчання осіб, які мали повну середню освіту і збільшення кількості часу на набуття ними практичних навичок у вигляді учбових і виробничих практик. Водночас в урядових документах того періоду простежується занепокоєння рівнем кваліфікації спеціалістів сільського господарства, що змушувало удосконалювати систему управління закладами освіти, створювати нові відділи, управління при Міністерствах освіти, сільського господарства, Держплані, які б відповідали за поліпшення якості освіти та ефективне використання випускників на виробництві. Середня ланка сільськогосподарської освіти (технікуми) являла собою структурний елемент сільськогосподарського виробництва, який виконував соціально–економічну функцію.

Список використаних джерел

1. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60–80-ті рр. XX ст.). – Д.: Вид-во Дніпропетровського університету, 2001. – 192 с.
2. Бабич Д. І. Вдосконалення системи підготовки спеціалістів для сільського господарства (1959–1965 рр.) / Д. І. Бабич // Український історичний журнал. – 1976. – №12. – С.86–93.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.1. – Спр.926.
4. Галайчак Т., Луцький О. Культурне життя в Україні: західні землі. Т.ІІІ / Т. Галайчак, О. Луцький. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. – 856 с.

5. Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1954. – №21–22. – ст.131.
6. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф.Р–2. – Оп.8. – Спр.10693.
7. Там само. – Ф.Р–2. – Оп.9. – Спр.808.
8. Там само. – Ф.–166. – Оп.15. – Спр.1436.
9. Там само. – Ф.–166. – Оп.15. – Спр.1611.
10. Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду УРСР (1952–1956 р.) // Під ред. В. Е. Баумштейна, С. М. Глушенка. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1963. – 1112 с.
11. ЦДАВО України. – Ф.Р–27. – Оп.19. – Спр.1682.
12. Куспис О. Від Кічманської рільничої школи до Кічманського технікуму / О. Куспис. – Чернівці: Друк–Арт, 2012. – 736 с.
13. ЦДАВО України. – Ф.Р–2. – Оп.9. – Спр.4614.
14. Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1959. – №9. – ст.127.
15. ЦДАВО України. – Ф.Р–2. – Оп.9. – Спр.5011.
16. Збірник постанов і розпоряджень Уряду УРСР. – Київ: Держполітвидав УРСР, 1959. – №8. – ст.115.
17. ЦДАВО України. – Ф.Р–2. – Оп.13. – Спр.3374.

References

1. Kryvchyk G. G. Ukrainiske selo pid vladouy nomenklatury (60–80-ti rr. XX st.) / G. G. Kryvchyk. – Dnipropetrovsk: Vydavnytstvo Dnipropetrovskogo universitetu, 2001. – 192 s.
2. Babych D. I. Vdoskonalennya systemy pidgotovky spetsialistiv dlya silskogo gospodarstva (1959–1965 gg.) / D. I. Babych // Ukrainskiy istorychnyy zhurnal. – 1976. – №2. – S.86–93.
3. Tsentralnyi derzhavnyi arhiv gromadskykh obyednan Ukrainy. – F.1. – Op.1. – Spr.926.
4. Galaychak T., Lutskiy O. Kulturne zhyttya v Ukrayini: zahidni zemli. T.III / T. Galaychak O., Lutskiy. – Lviv: Instytut ukrajinoznavstva im. I. Kryp'yakevicha, 1996. – 856 s.
5. Zbirnyk postanov i rozporjadzhen uryadu URSR. – Kyiv: Derzhpolityvdav URSR, 1954. – №21–22. – st.131.
6. Tsentralnyi derzhavnyi arhiv vyshhykh organiv vlady i upravlinnia Ukrainy (dali – TsCDAVO Ukrainy). – F.R–2. – Op.8. – Spr.10693.
7. Tam samo. – F.R–2. – Op.9. – Spr.808.
8. Tam samo. – F.R–166. – Op.15. – Spr.1436.
9. Tam samo. – F.R–166. – Op.15. – Spr.1611.
10. Hronologichne zibrannya zakoniv, ukaziv Prazidiyi Verhovnoyi Rady, postanovi rozporjadzhen uryadu Ukrainskoyi RSR. T.3 (1952–1956 rr.) // Pid red. V. E. Baumshteyna, S. M. Glushchenka. – Kyiv: Derzhpolityvdav URSR, 1963. – 1112 s.
11. TsCDAVO Ukrainy. – F.R–27. – Op.19. – Spr.1682.
12. Kuspys O. I. Vid Kitsmanskoyi rilynychiy shkoly do Kitsmanskogo tekhnikumy / O. I. Kuspys. – Chernivtsi: Druk–Art, 2012. – 736 s.
13. TsCDAVO Ukrainy. – F.R–2. – Op.9. – Spr.4614.
14. Zbirnyk postanov i rozporjadzhen uryadu URSR. – Kyiv: Derzhpolityvdav URSR, 1959. – №9. – st.127.
15. TsCDAVO Ukrainy. – F.R–2. – Op.9. – Spr.5011.
16. Zbirnyk postanov i rozporjadzhen uryadu URSR. – Kyiv: Derzhpolityvdav URSR, 1959. – №8. – st.115.
17. TsCDAVO Ukrainy. – F.R–2. – Op.13. – Spr.3374.

Kropyvko O. M., candidate of historical sciences, associate professor of history and political science at the National University of life and environmental sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), olena_k@meta.ua

Legislative and regulatory support of training of the average skilled specialists for agriculture of the Ukrainian SSR in 1950–60-ies

The article deals with the legislative and regulatory framework to ensure the training of agricultural average skilled specialists during the «thaw period». It is indicated that the lack of skilled personnel, which satisfied to setting tasks in the field of agricultural production, was one of the issues to which paid greater attention of union and public control and administration authorities. In this article highlighted the typical tendencies in training of the average skilled specialists in early 1950s: the disproportion in training between graduates of universities and colleges, the shortage of technicians, the unevenness of the territorial organization of secondary schools, transition to long-term mode of study in off-work hours, changing the specialties conjuncture, the lack of a clear mechanism for allocation of graduates. The necessity to meet requirements of agricultural production with skilled professionals led to the expansion of the students' reception from among persons who have a complete secondary education and the establishment of new terms of apprenticeship for full-time and extramural (evening-time) education. The article deals separately with the questions of privileges, which were set for persons who studied at the faculties (departments) of technical schools without discounting work.

Keywords: agricultural education, agricultural policy, resolutions, orders, the Council of Ministers, CC of CP(b)U, technical schools, staffing, agricultural production.

Kropyvko E. M., candidate of historical sciences, docent of the department of history and political science, National University of Bioresources and Nature Use of Ukraine (Ukraine, Kiev), olena_k@meta.ua

Законодательно-нормативное обеспечение подготовки специалистов средней квалификации для сельского хозяйства УССР в 1950–60-х гг.

Рассматривается нормативно-правовая база подготовки специалистов сельского хозяйства средней квалификации в период «оттепели». Указано, что подготовка квалифицированных кадров стала одним из вопросов, которым уделялось повышенное внимание союзных и государственных органов власти и управления. Выделены характерные тенденции в подготовке специалистов средней квалификации нач. 1950-х гг., исследованы элементы перестройки механизма управления подготовкой специалистов для сельскохозяйственного производства. Проанализированы причины увеличения приема учеников из числа тех, кто имел полное среднее образование и установление новых терминов обучения для дневной и заочной (вечерней) формы, указано на недостатки в реализации планов укрепления связей между средней школой и техникумами, рассмотрен вопрос повышения квалификации руководящих кадров колхозов и совхозов. Значительное внимание уделено производственной составляющей улучшения подготовки специалистов в сельскохозяйственных техникумах; исследована система поощрений к учебе без отрыва от производства.

Ключевые слова: сельскохозяйственное образование, аграрная политика, постановления, распоряжения, Совет Министров, ЦК КП(б)У, техникумы, кадровое обеспечение, сельскохозяйственное производство.

* * *

УДК 94(477)«1953/1964»:378

Лук'яненко О. В., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри культурології, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

«МОВНА БЕЗТУРБОТНІСТЬ» КОЛЕКТИВІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ВНЗ УКРАЇНСЬКОЇ РСР ДОБИ «ВІДЛИГИ»

Ілюструються зміни у ставленні колективів педінститутів УРСР періоду десталінізації (1953–1964 рр.) до проблеми української мови. Застосування методу контент-аналізу педагогічної преси дозволило проілюструвати тлумачення викладачами вищих мети одного мовного режиму; виявити реальне та бажане змістове наповнення мовних реформ, порівняти становище української та російської мов у середовищі педагогічних інститутів.

Ключові слова: повсякдення, українська мова, російська мова, вища педагогічна школа, десталінізація.

Українська політична та національна криза початку ХХІ тисячоліття багато в чому прив'язана до мовного питання. Його піднімали перед черговими виборами, ним, яка жупелом, розмахували щоразу, як українське суспільство намагалося піти проти заіржавілої пост-советської бюрократичної машини. Нарешті, ним же скористалися, щойно колишні гарант Конституції В. Янукович втік з України у 2014 р., підбуривши населення Криму до протистояння з Києвом. Чутки про відміну горезвісного мовного закону Колеснікова та страх перед поголоссям, що «київська хунта» може заборонити кримчанам говорити російською вивело людей на вулиці під російським триколом швидше, ніж бажання жити у вільній країні. Корені мовного розбрату глибокі. «Великій і могучий» століттями видав українську мову з її території. Особливо ж химерних форм це набуло у часи советської імперії. З одного боку, українська була підтримувана та бажана як мова однієї із сестер-республік, з іншого – була лише черговим засобом, який «буржуазні націоналісти» легко могли використати проти «вковічної дружби» України та Росії.

У цій розвідці ми поглянемо на те, якою мовну проблему намагалися представити у педагогічній пресі доби десталінізації. Освітяни й донині є тими, хто не

просто вчить чергове покоління говорити і писати, а тими, хто закладає його моральні цінності, політичні, національні та ідеологічні орієнтири. За відсутності власних, у душі молоді висіваються ідеали загарбників. Чи були педагоги 1950–х років сіячами рідного чи ж навпаки, мимоволі допомагали зайдам у формуванні совєтської ідентичності?

Мова неодноразово ставала темою публікацій у газеті «Радянська освіта» за 1953–1964 рр. Ми об'єднали їх тематично у декілька груп. Перша становить собою блок повідомлень про стан мовної грамотності молоді у педагогічних вишах країни. Перша ж публікація у вересні 1953 р. показала, що в УРСР поглибилося схрещення мов, що призводило до химерних наслідків суржику. Приклади цього були у Ровенському ДПП, де молоді люди, за свідченнями дописувачів, недостатньо володіли літературною мовою, не могли будувати дієприслівникові звороти, робили неправильні наголоси. Та й сама їхня мова була бідна та одноманітна [1]. Схожа картина була й у Сумському педінституті за два роки потому. У 1955 р. заступник директора О. Власенко вітав новинку доби – уведення єдиного мовного режиму – практики послугування лише однією мовою у діловодстві, роботі та спілкуванні у виші. Ідея була позитивною, не даремно сум'янин називав це «скромним початком великої роботи». Переважно, мовою діловодства ставала українська, проте, на перших етапах запровадження траплялися випадки співжиття двох мов. Так було й у Сумах, що видно із дописів О. Власенка. Він зауважував, що у мові студентів із Сум траплялися українізми в російській мові типу «русская армія вдарила», «отмстятъ», а також русизми в українській («кружки» (гуртки), «мировой рынок»). Загалом же він констатував, що молоді була властива «мовна безтурботність» – явище, яке той пов'язував з низьким рівнем читання художньої літератури [2]. Схожа проблема була навіть у філологічному виші – Дніпропетровському ДПП іноземних мов. У тому ж таки 1955 р. викладачі закладу скаржилися, що молодому вчителю бракувало начитаності. Посилення увагу на художню літературу, дитячі книги, педагогічні газети та журнали мало б вплинути не лише на уміння говорити, але й допомогло б запровадженні єдиного каліграфічного режиму в інституті [3]. Правда, у Київському ДПП бідність і невиразність мови рекомендували долати з огляду на російськомовні твори: якості і точності мови викладу вчитися у класиків марксизму–ленінізму, а образності – у класиків російської світської літератури [30]. Схожі практики у подоланні бідності синонімів, повторення і зайвих слів, усуненні великої кількості штампів фраз за допомогою російськомовної класики пропонували у Харківському педагогічному виші [31]. Неоднозначним тут видається і реклама викладачами Київських педагогічних інститутів клубу, в якому 1956 р. розмовляли тільки російською мовою для змістовно проводити дозвілля [32].

Філологічна безграмотність майбутніх учителів переступила межу 1950–х, так і не будучи подоланою. У 1960 р. у пресі надрукували повідомлення керівництва Полтавського ДПП. У ньому дирекція обурювалася мовною нікчемністю студентів–заочників. Директор М. Семиволос пропонував передбачити у навчальних планах нефілологічних факультетів педагогічних вишів хоча б невелику кількість годин (30–40) для вивчення російської та української мов за спеціальною

програмою. У добу «відлиги» за наказом Міносвіти УРСР випускники нефілологічних факультетів вже і так писали обов'язкові перевірені диктанти. Проте, їхня низька успішність спонукала полтавців до радикальних пропозицій. Освітня просила, аби двійка по такому диктанту ставала автоматичним недопуском до державних іспитів. Тим паче, що подібна практика у Полтавському ДПП вже діяла певний час. Так, у 1960 р. із 92 студентів природничого факультету 14 були не допущені до фінального випробування, хоча мали можливість такий диктант написати двічі! Прикметно, що полтавці вголос зауважили, що такий диктант повинен бути саме з української, а не з російської мови: «Знати рідну мову, звичайно, повинен кожен. Тим більше – вчитель» [4]. Зауважимо, що в Сумському ДПП ще у 1953 р. пишались тим, що 3 студентів–немовників з двійками з диктанту української мови не допустили до іспитів [8]. Напевне, ідея набула популярності в інших навчальних закладах країни. У 1963 р. освітяни Київського ДПП іноземних мов так само радили ставити оцінки на іспитах не лише за фактаж, а й за соковитість мови, емоційність викладу матеріалу, уміння узагальнити, навести власні приклади та зіставляти. Убогість мови вихованців змушувала констатувати: «На «три» заслуговують і студенти, і їхні педагоги» [5].

Другий блок публікацій показував становище української у розрізі інших, аніж російська, мов. Таких за всю «відлигу» було лише дві. Обидві показували взаємозв'язок української та чеської. У 1955 р. у стінах Київського ДПП відбулася презентація студентів з Чехословаччини, які працювали в школах з українською мовою викладання [6]. Позитив публікації та успіхи колег з–за кордону дещо тямнів, коли у 1958 р. вийшла інша стаття, у якій розповідалося про вивчення чеської мови в Дрогобицькому ДПП. На II курсі українського відділу студенти упродовж 30 академічних годин мали б опанувати мову сусідів. Проте, в знаки давалася обмежена кількість підручників, яку намагалися замінити читакими чеської періодики газети «Руде право». Ба більше, тут же заговорили про філологічно виправдане, проте, ідеологічно хитке питання нерозривного зв'язку чеської з діалектами української та російської мов [7]. Востаннє питання розвитку іноземної мови у країні, де нехтувалася рідна мова, постало у 1961. У пресі з'явилася коротка замітка, що констатувала діяльність викладачів Запорізького ДПП із проведення семінарів з фонетики, лексики, усної мови для викладачів іноземних мов шкіл [24]. Причиною такої активності стала постанова Ради Міністрів СРСР «Про покращення вивчення іноземних мов». Вихід документу хоч і був закономірним з точки зору необхідності реформування системи мовної підготовки, проте, з висоти історії виглядає блюзнірським. Піклування про неналежний рівень викладання іноземних мов в національних республіках одночасно із пресингом національних мов суперечило доне одному.

Третя група статей стосувалася проблеми вивчення діалектів української мови. З одного боку, це був значний крок уперед: заговорили про багатство і глибину до того гнаної мови древнього народу. З іншого, такі публікації були лише констатацією факту наукових досліджень. Вони лише називали проблему, та не пояснювали широкому загалом її національно значення. Серед двох згаданих на всю УРСР розвідок були дослідження старшого

викладача Одеського ДП Г. Пелих «Прибузькі говори Первомайського району Одеської області» [18] освітянина зі Львова Б. Кобилянського, який вивчав південно–західні діалекти української мови [19].

Четверте зібрання заміток для нас найважливіше з огляду на їхнє національне україноцентричне значення. Вони піднімала проблеми краси української мови, її самодостатності у порівнянні з іншими та змушували замислитися у тому, чому мова більшості населення стояла на другому плані в освіті. Однією з перших ластівок була стаття, що описувала мовну ситуацію в Ізмаїльському педінституті. Дописувач скаржився, що у виші не допомагали молоді в оволодінні українською мовою. У кабінеті української, що мав на меті покращення мовного рівня, натомість працювало двоє викладачів російської та історик, які по 2–3 години на день просто готувалися до власних уроків у школі робітничої молоді [9]. Хоча від мовної підготовки самого викладача інколи очікували набагато більшого, ніж той давав, заходячи до аудиторій. У 1962 р. доцент Ужгородського університету В. Микитась зауважував, що викладачі вищів не звертали уваги на свою мовну грамотність. На свої численні зауваження він часто чув у відповідь: «Що Ви прискіпуетесь, вони ж не філологи!». Проте, на думку науковця, людині з вищою освітою просто соромно було писати та говорити з помилками. Для уникнення конфузів, закарпатець пропонував увести спеціальні курси з рідної мови та факультативні заняття для освітян УРСР [25].

Однією зі сторін боротьби освітян за українську, стала їхня діяльність в загальноосвітніх школах. Наприклад, у 1954 р. викладачі Харківського ДП провели перевірку семирічок області та виявила безбарвність та примітивність мови як учнів, так і їхніх учителів. Висновок науковців був однозначний: треба було поліпшити викладати рідної мови ще з початкових класів [10].

Проте, така пропозиція породжувала інший комплекс проблем. УРСР не мала достатньої кількості підручників, з якими можна було б вести навчання й виховання підрастаючого покоління рідною мовою. Викладачі педагогічних інститутів у 1955 р. обурювалися, що Міністерство не організувало перекладу підручників з російської мови на українську, через що багато студентів показали незадовільні результати на зимовій сесії. Причиною булане лише обмежена кількість видань, але й те, що студенти часто погано розуміли російськомовний текст [11]. Однак, були у цьому процесі і позитивні зрушення. Освітяни України, розуміючи, що все залежить від них самих, стали до написання необхідних книг. У пресі згадали лише декілька з них: підручник з історії української мови для вузів доцента Львівського ДП Б. Кобелянського готує [12] та підручник з історичної граматики української мови М. Жовтобрюха та А. Безпалога, який у 1956 р. навіть отримав II премію Міносвіти у 10 тис. крб. [13].

Хоча такі успіхи були радше виключенням. У 1964 р. студентка IV курсу Київського університету С. Доценко написала до «Радянської освіти» статтю із промовистою назвою «Про наболіле». Вона як ніщо краще показує реальний стан з україномовною університетською книгою у добу десталінізації. Дівчина зауважувала, що виховання мовної культури залежало від школи – від того, як учитель прищепить любов до рідної мови. Але для цього не вистачало літератури українською. Даремно, що 1957 р.

науковцям КДУ доручили скласти підручник і хрестоматію із зарубіжної літератури. Дівчина зауважувала: «Проїшло шість років, а віз і нині там. Щоб не створювати підручник знайшли відмовку – новизна. Але ж це не відмовка для хрестоматії». Вона на відміну від своїх дорослих і маститих викладачів підняла питання про перевидання рідкісного вже тоді видання О. Білецького «Антична хрестоматія» 1938 р. молоду людину обурювало, чому не перевидали англо–український 1948 р. та тотожні повоєнні німецько–український та французько–український словники. Дівчина відверто заявила про потреби перегляду ще сталінських поглядів на українську літературу. Гострою була й проблема повернення в літературу реабілітованого неокласика М. Зерова. Дівчина просила повернутися до його творчості часів гонінь та вказати на його авторство у працях 1938 р. без підпису. Її запальні слова заслуговують бути наведеними без змін: «українські книжкові фонди, створені в основному у повоєнні двадцять роки, зазнали великих втрат за останньої війни, і довоєнні видання вже зараз розкіш, на яку спроможні лише великі білотики. Зникають же білі плями на україномовній карті літературного світу дуже повільно... Довго чекати доведеться «Дон Кіхота» та «Дон Жуана» українською мовою, якщо «Дніпро» видає 2–3 книги світових класиків на рік... Брак кожної такої духовної цеглини означає ще один, хай маленький, але вилам у мурі нашої мовної культури. А мур цей мусить бути міцний і монолітний, бо стоять йому – віки» [15].

Такий молодечий запал у боротьбі за місце української мови на своїх природних теренах передавався багатьом. На початку 1960–х преса зарясніла згадками про необхідність викинути запозичення з російської. Так, на одному з літературних вечорів у Полтавському ДП письменник Дмитро Косарик виступив із гарячим протестом проти поширення слова «полтавчанин». Присутні студенти та викладачі тоді підтримали його, бо українська мова не даремно оспівувала «полтавців» та «полтавок» із часів І. Котляревського [14]. За таку ж чистоту мови у 1964 р. виступали освітяни Києва. В інструктивному листі по оформленню оголошень вони з прикрістю наводили приклад Київського інституту удосконалення учителів, де безглузде словосполучення «Добро пожалувати» прикрашало фасад, як і в багатьох школах УРСР [16].

З рештою, про глибину, на яку пустила корені українська мова в душу освітян педагогічних інститутів у добу «відлиги», може свідчити їхня творчість. У кінці 1964 р. світ побачив вірш студентки М. Пироженко. У ньому наївна простота та юнацька романтика насправді приховують пробудження нації, яку намагалися розплавити у жерлі советськості. Давність народу та його окремішність його мови пробилася крізь ідеологію другорядності та похитнуло статус «молодшої сестри»: «Чи в радості, а чи в журбі, / Ти поклонився знову й знову, / Тому, хто виплекав тобі / Оцю співочу, рідну мову, / Народ цю мову прикрашав, / Беріг її від роду і до роду, / І в ній відбилася душа / Мого великого народу» [17].

Та якби такі мотиви були властиві світогляду більшості в педагогічних вишах України 1950–х років, сьогодні і слова не було про проблеми україномовної преси та телебачення, національних та політичних орієнтирів влади, а також не поставало питання «мовно ображених» кримчан з мешканцями Донбасу. П'ятий блок статей охоплює статті, які робили з української

мови Попелюшку, якій не судилося вибитися в люди. На початку «відлиги» у свідомості інтелігенції домінував штучний морок Сталінської мовної моделі. Педагогічні вищі навипередки звітували про опанування «геніальних умовиводів» Й. Сталіна у галузі мовознавства навіть після смерті «вождя народів», як то було у Харківському ДПШ [21]. В Одеському виші взагалі організували конференція викладачів, які зробили висновки про єдину мову майбутнього, якою, беззаперечно, ставала російська [22]. Російська мала домінувати над усіма неперспективними мовами, серед яких опинилася й українська. Перевага мови «великого брата» повинна була бути в усьому. Наприклад, аспірант Київського педінституту В. Тіпухов у 1953 р. рекомендував учителям математики, фізики та хімії, зустрівши під час уроку термін, який має різницю у вимові чи в написанні російською та українською, перекладати його учням виключно російською, записувати цей переклад на дошці і пропонувати учням правильно записати його в їхніх зошитах або в спеціальних українсько-російських словника [20].

У цей період яскраво виділяються два підходи освітан до вирішення мовної проблеми. Одні шукали виходу у констатації близькості мов, а через неї і двох культур. Інші гостро ставили питання про необхідність українську підпорядкувати нормам російської мови. До перших можна віднести сум'янин Ю. Ступака. Його стаття у «Радянській освіті» у січні 1956 р. зауважила спорідненість російського та українського фольклору, а через неї і спорідненість обох братніх народів. Висновком освітянам була потреба формування високих моральних якостей у братній спільності радянських людей під егідою російського «великого брата» [23]. Схожі сентенції прослідковуються у публікації А. Горяного у 1963 р. Викладач з Криворізького ДПШ зауважував, що романтика на уроці мови при вивченні іменника чи дієслова може зберегтися лише тоді, коли українську та російську мови читає би один учитель. Попри позитивні та демократичні думки про необхідність зміни підручників, які були сухими, риторичними, не давали думати, зобов'язували і регламентували, очі різала головна мета: «щоб не ставилися штучна стіна між цими рідними мовами» [29].

Та існувала і радикальна група, яка відверто прагнула поглинення української. Дискусія стосовно цього розгорілася на сторінках преси у 1962 р. ідеї освітан були інколи до абсурду неймовірні. Викладачі Уманського ДПШ написали відкритого листа до Інституту мовознавства, в якому обома руками голосували за спрощення правопису української мови. Та «спрощення» насправді означало «зросійщення». Уманців турбувало написання слів з часткою НЕ, хоча воно теж було присутнє у правописі російської. Одна фраза могла бути написана по-різному: «Це дерево не високе» або «Це дерево невисоке». Тут малася на увазі частина правопису 1945 р., актуальна і нині, згідно з якою при прикметниках у функції присудка частку НЕ варто було писати окремо, якщо нею заперечувалася ознака, подана присудком. Уманці ж просили все писати разом.

Іхні інші ідеї підтримав І. Левенко, директор однієї з Конотопських шкіл. Ці пропозиції взагалі унеможливлювали дискусію про унікальність української. Авторі реформ пропонували взагалі вилучити з алфавіту літеру І, як і апостроф. Його слід було замінити на російський

твердий знак: «мабуть ніщо не зміниться, коли ми всі будемо писати цей знак замість апострофа, ... треба і з плутаниною Є та російською Э подумати». Радикали просили в українській писати так само з подвоєнням, як і в російській слова «класс», «коммунизм», «касса» тощо [26]. У такому ж руслі «зближення» розуміли поняття «пестити українську мову» автори статті з аналогічною назвою, освітяни В. Волошук та М. Козир. Вони наголошували на складності українського правопису, зауважуючи що на початку 1960-х настав час переглянути і спростити «горезвісний» родовий відмінок іменників другої відміни. Мову вони називали «справжніми хащами, в яких і дорослий може заплутатись, не те що малюк 5 класу. Треба прибрати «штучні бар'єри на шляху грамотності» Спрощення правопису вони характеризували як «наближення його до життя, до російської мови» [28]. Думаю, коментарі тут зайві. Право на життя українська втрачала. Тим паче, що пропозиції про спрощення мови не півзаходами, а корінними реформами лунали все голосніше від науковців та освітан по всій УРСР [27].

Список використаних джерел

1. Бацман Г. Врахувати торішні помилки // Радянська освіта. – 12 вересня 1953. – №37. – С.3.
2. Власенко О. Посилити боротьбу за культуру мови студентів // Радянська освіта. – 5 березня 1955. – №10. – С.4.
3. Голованівський З. Поліпшуємо практичну підготовку студентів // Радянська освіта. – 21 травня 1955. – №21. – С.3.
4. Семиволос М., Кузьменко А., Дудик П., Савельєв В. Краще допомагати заочникам // Радянська освіта. – 30 березня 1960. – №26. – С.2.
5. Ваганов В. Обом – «трійка» // Радянська освіта. – 3 серпня 1963. – №61. – С.2.
6. У Київському педінституті // Радянська освіта. – 3 вересня 1955. – №36. – С.2.
7. Батюк Л. Вивчаємо слов'янські мови // Радянська освіта. – 29 листопада 1958. – №48. – С.3.
8. Сромицький П. На екзаменах у Сумському педінституті // Радянська освіта. – 13 червня 1953. – №24. – С.4.
9. Сиротюк М. Роботу інституту на вищій рівень // Радянська освіта. – 14 листопада 1953. – №46. – С.2.
10. Корабельніков Г., Майборода А., Полякова О. За курс семирічної школи // Радянська освіта. – 12 червня 1954. – №24. – С.3.
11. Каменєв О. Що показала зимова сесія заочників // Радянська освіта. – 15 січня 1955. – №3. – С.4.
12. Борода Т. Наш внесок // Радянська освіта. – 23 липня 1955. – №30. – С.1.
13. Підручник для педвузів // Радянська освіта. – 28 січня 1956. – №5. – С.4.
14. Ротач П. «Полтавчани» чи «полтавці» // Радянська освіта. – 14 грудня 1963. – №99. – С.3.
15. Доценко С. Наболіле // Радянська освіта. – 4 квітня 1964. – №28. – С.2.
16. Упир М. Хіба поет не письменник? // Радянська освіта. – 12 вересня 1964. – №73. – С.4.
17. Пироженко М. Рідна мова // Радянська освіта. – 2 грудня 1964. – №96. – С.2.
18. Власенко І. Наукова робота в Одеському педінституті // Радянська освіта. – 12 вересня 1953. – №37. – С.4.
19. Кобилянський Б. Радість творчої праці // Радянська освіта. – 29 грудня 1956. – №52. – С.3.
20. Тіпухов В. Допомогати учням оволодівати російською науково-технічною лексикою // Радянська освіта. – 3 січня 1953. – №1. – С.4.
21. Гепнер Ю. З досвіду Харківського педагогічного // Радянська освіта. – 20 червня 1953. – №25. – С.2.
22. Пелих Г. Дамо висококваліфікованих викладачів мови // Радянська освіта. – 8 серпня 1953. – №32. – С.2.
23. Ступак Ю. К. Д. Ушинський і Україна // Радянська освіта. – 1 січня 1956. – №1. – С.2.
24. Малявін Д. Інститут допомагає школам // Радянська освіта. – 1 липня 1961. – №52. – С.3.

25. Микитась В. Це дуже важливо // Радянська освіта. – 26 вересня 1962. – №76. – С.2.
26. Любити, знати, песити рідну мову // Радянська освіта. – 5 грудня 1962. – №96. – С.1.
27. Кулик В. Не піваходи, а корінні реформи // Радянська освіта. – 19 грудня 1962. – №100. – С.3.
28. Волошук В., Козир М., Новінський М. Любити, знати, песити рідну мову // Радянська освіта. – 5 грудня 1962. – №96. – С.1.
29. Горяний В. А серце б'ється, ожива... // Радянська освіта. – 24 квітня 1963. – №32. – С.3.
30. Наулко І. Знання з історії вступників педінститутів // Радянська освіта. – 8 жовтня 1955. – №41. – С.2.
31. Гепнер Ю, Магура С. Краще вивчати російську мову // Радянська освіта. – 8 жовтня 1955. – №41. – С.2.
32. Ніколенко Д., Лисенко В. У братній Болгарії // Радянська освіта. – 1 січня 1956. – №1. – С.4.

References

1. Batsman H. Vrakhuvaty torishni pomylyky // Radians'ka osvita. – 12 veresnya 1953. – №37. – S.3.
2. Vlasenko O. Posylyty borot'bu za kul'turu movy studentiv // Radians'ka osvita. – 5 bereznya 1955. – №10. – S.4.
3. Holovaniv's'kyu Z. Polipshuyemo praktychnu pidhotovku studentiv // Radians'ka osvita. – 21 travnya 1955. – №21. – S.3.
4. Semyvolos M., Kuz'menko A., Dudyk P., Savel'yev V. Krashche dopomahaty zaochnyкам // Radians'ka osvita. – 30 bereznya 1960. – №26. – S.2.
5. Vahanov V. Obom – «tryika» // Radians'ka osvita. – 3 serpnya 1963. – №61. – S.2.
6. Kyuyiv's'komu pedinstytuti // Radians'ka osvita. – 3 veresnya 1955. – №36. – S.2.
7. Batyuk L. Vyvchayemo slov'yans'ki movy // Radians'ka osvita. – 29 lystopada 1958. – №48. – S.3.
8. Yeromyts'kyu P. Na ekzamenakh u Sums'komu pedinstytuti // Radians'ka osvita. – 13 chervnya 1953. – №24. – S.4.
9. Syrotyuk M. Robotu instytutu na vyshchuy riven' // Radians'ka osvita. – 14 lystopada 1953. – №46. – S.2.
10. Korabel'nikov H., Mayboroda A., Polyakova O. Za kurs semyrichnoyi shkoly // Radians'ka osvita. – 12 chervnya 1954. – №24. – S.3.
11. Kamenyev O. Shcho pokazala zymova sesiya zaochnykyv // Radians'ka osvita. – 15 sichnya 1955. – №3. – S.4.
12. Boroda T. Nash vnesok // Radians'ka osvita. – 23 lypnya 1955. – №30. – S.1.
13. Pidruchnyk dlya pedvuziv // Radians'ka osvita. – 28 sichnya 1956. – №5. – S.4.
14. Rotach P. «Poltavchany» chy «poltavtsi» // Radians'ka osvita. – 14 hrudnya 1963. – №99. – S.3.
15. Dotsenko S. Nabolile // Radians'ka osvita. – 4 kvitnya 1964. – №28. – S.2.
16. Upyr M. Khiba poet ne pys'mennyk? // Radians'ka osvita. – 12 veresnya 1964. – №73. – S.4.
17. Pyrozhenko M. Ridna mova // Radians'ka osvita. – 2 hrudnya 1964. – №96. – S.2.
18. Vlasenko I. Naukova robota v Odes'komu pedinstytuti // Radians'ka osvita. – 12 veresnya 1953. – №37. – S.4.
19. Kobylans'kyu B. Radist' tvorchoyi pratsi // Radians'ka osvita. – 29 hrudnya 1956. – №52. – S.3.
20. Tipukhov V. Dopomahaty uchnyam ovolodivaty rosiys'koju naukovu–tekhnichnoju leksykoju // Radians'ka osvita. – 3 sichnya 1953. – №1. – S.4.
21. Hepner Yu. Z dosvidu Kharkivs'koho pedahohichnoho // Radians'ka osvita. – 20 chervnya 1953. – №25. – S.2.
22. Pelykh H. Damo vysokokvalifikovanykh vykladachiv movy // Radians'ka osvita. – 8 serpnya 1953. – №32. – S.2.
23. Stupak YU. K. D. Ushyns'kyu i Ukrayina // Radians'ka osvita. – 1 sichnya 1956. – №1. – S.2.
24. Malynin D. Instytut dopomahaye shkolam // Radians'ka osvita. – 1 lypnya 1961. – №52. – S.3.
25. Mykytas' V. Tse duzhe vazhlyvo // Radians'ka osvita. – 26 veresnya 1962. – №76. – S.2.
26. Lyubyty, znaty, pestyty ridnu movu // Radians'ka osvita. – 5 hrudnya 1962. – №96. – S.1.
27. Kulyk V. Ne pivzhody, a korinni reformy // Radians'ka osvita. – 19 hrudnya 1962. – №100. – S.3.
28. Voloshchuk V., Kozyr M., Novins'kyu M. Lyubyty, znaty, pestyty ridnu movu // Radians'ka osvita. – 5 hrudnya 1962. – №96. – S.1.

29. Horyany V. A sertse b'yet'sya, ozhiva... // Radians'ka osvita. – 24 kvitnya 1963. – №32. – S.3.
30. Nauko I. Znannya z istoriyi vstupytykyv pedinstytutiv // Radians'ka osvita. – 8 zhovtnya 1955. – №41. – S.2.
31. Hepner Yu, Mahura Ye. Krashche vyvchaty rosiys'ku movu // Radians'ka osvita. – 8 zhovtnya 1955. – №41. – S.2.
32. Nikolenko D., Lysenko V. U bratniy Bolhariyi // Radians'ka osvita. – 1 sichnya 1956. – №1. – S.4.

Lukyanenko O. V., Ph.D. in History, Senior lecturer of cultural studies sub-department in V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University (Ukraine, Poltava), lukyanenko.ov@gmail.com

«Language serenity» of the staffs of the pedagogical institutes of the UkrSSR during the «thaw» period

The article illustrates the change in the attitude of the staff of the higher pedagogical institutes of the Ukrainian SSR of de-Stalinization period (1953–1964) to the problem of Ukrainian language. Application of content analysis of the pedagogical press allowed to illustrate the sole purpose language regime by the teaching faculty of the universities; identify real and desired content of the language reforms and to compare the situation with Ukrainian and Russian languages among educational institutions.

Keywords: Every-day life, Ukrainian language, Russian language, higher pedagogical school, de-Stalinization.

Лукьяненко А. В., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры культурологии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), lukyanenko.ov@gmail.com

«Языковая беспечность» коллектив педагогической ВУЗ Украинской ССР времен «оттепели»

Иллюстрируются изменения в отношении коллективов пединститутов УССР периода десталинизации (1953–1964 гг.) к проблеме украинского языка. Применение метода контент-анализа педагогической прессы позволило проиллюстрировать толкование преподавателями вузов цели единого языкового режима; выявить реальное и желаемое содержательное наполнение языковых реформ, сравнить положение украинского и русского языков в среде педагогических институтов.

Ключевые слова: повседневность, украинский язык, русский язык, высшая педагогическая школа, десталинизация.

* * *

УДК 37(091)(477)«197–198»

Богатирчук К. О., аспірантка кафедри міжнародного туризму та гуманітарних дисциплін, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), katyacysh@gmail.com

ІДЕОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР В ДОБУ «ЗАСТОЮ»

Мета даної розвідки полягає в дослідженні впливу комуністичної ідеології на світгляд учнівської молоді в школах України 1965-х – 1985-х років на прикладі атеїстичного виховання. Розкривається роль атеїстичного виховання в повсякденному житті учнівської молоді. Висвітлюються найбільш поширені форми пропаганди політичних і комуністичних знань в школах УРСР. З'ясовано роль школи, бібліотеки, комуністичної, піонерської, та профспілкової організацій в комуністичному та ідеологічному вихованні школярів. Показано як вчителі-предметники на свої уроках протиставляли науку релігії. Розкривається роль позакласної роботи, під час якої педагоги мали доповнювати, розширювати і поглиблювати класну атеїстичну роботу.

У дослідженні були використані методи історико-системний, логіко-аналітичний, метод аналізу та синтезу, узагальнюючі методи.

У висновках розкрито вплив атеїстичного виховання на розвиток особистості, школярів зокрема.

Ключові слова: школярі, повсякдення, комуністична ідеологія, атеїстичне виховання.

Особливої уваги в історії шкільництва України потребує період 60–80-х рр. ХХ ст., коли панувала система ідеологічних стереотипів започаткованих радянською пропагандою, які і досі перебувають у свідомості українців. В часи «застою» одним з важливих компонентів, який характеризував цей період, було

посилення ідеологічного контролю за життям суспільства, поза впливом не залишалася жодна верства українського населення, партійне керівництво приділяло значну увагу вихованню молоді, в тому числі учнівської. Актуальність даної проблеми посилюється тим, що вплив ідеологічної системи радянської влади на формування способу життя учнівської молоді та їх духовної сфери означеного періоду, недостатньо вивчено. Дослідження ідеологічного впливу на повсякденне життя будь-якого суспільства відноситься до пріоритетних проблем історичної науки.

Історіографічна проблема ідеологічного впливу на життя суспільства досить велика, але основний масив публікацій є науковим доробком дослідників радянської доби. Найважливіша історіографія радянського періоду ґрунтується переважно на основі марксистсько-ленінського підходу. У них відчувається, відповідно до тогочасних ідеологічних вимог, політична цензура, жорстка селекція матеріалу, замовчування багатьох аспектів світоглядної, релігійно-наукової проблематики. Сучасне комплексне дослідження проблеми ідеологічного впливу радянської ідеології часів «застою» на учнівську молодь відсутня.

Мета статті – розкрити сутність впливу комуністичної ідеології на світогляд учнівської молоді в школах України 1965–1985-х років на прикладі атеїстичного виховання.

Формування комуністичного світогляду школярів в основному відбувалося в школі – на уроках історії, суспільствознавства, літератури. Завдання вчителів було формування в учнів «політичної грамотності», «ідейної впевненості», «почуття класової самосвідомості» [22, с. 5].

Одним із найбільш поширених форм пропаганди політичних і комуністичних знань в школі був інститут політінформації. Така форма роботи викликала найбільше незадоволення у школярів [22, с. 6].

Керівником групи політінформації був один з учнів старших класів обов'язково комсомолець. Завданням якого було зробити огляд подій, які відбувалися в країні та світі за тиждень, і дати їм належну з точки зору комуністичної пропаганди оцінку. Проводили політінформацію щотижнево, як правило один з комсомольців, з оглядом подій за тиждень. Досить часто проведення політінформації обмежувалося обговоренням проблем міжнародного життя, а питання економіки, соціальної і культурної сфер життя суспільства залишалися поза межею уваги політінформатора [22, с. 7].

За рекомендацією ЦК ВКСЛМ в шкільній комсомольській організації створювалися гуртки, які працювали за програмою «Біографія В. І. Леніна» та «Наш ленінський комсомол» [22, с. 14].

У 1960–80-ті рр. під комуністичним вихованням розуміли систематичний, цілеспрямований і планомірний вплив на свідомість людей, спрямований на формування ідейно спрямованої, творчої діяльності, вільної від пережитків минулого, всебічного розвитку особистості, яка поєднує в собі духовні багатства, моральну чистоту і фізичну досконалість. Комуністично вихована людина, на думку тогочасних пропагандистів, яку вони висловлювали на сторінках партійних видань, це людина всебічно освічена, творчо активна в різних сферах соціального життя. Це людина, яка володіє науковим, матеріалістичним світоглядом, глибокою ідейною переконаністю, вона – патріот своєї соціалістичної країни

і в той же час інтернаціоналіст [23, с. 7]. Важливу роль у вихованні будівника комунізму відводилося школі, саме вона повинна була проводити активну агітаційну роботу з школярами.

Здійснюючи освітньо-виховну політику партії, державні органи, педагоги, громадськість створювали умови для того, щоб всі діти, підлітки і юнаки відвідуючи школу, з самого раннього віку проймалися партійно-комуністичними ідеями.

Науково-педагогічна думка спрямовувалася на однобічний підбір фактів, ідейне фільтрування інформації, возвеличення політики і діяльності комуністичної партії, її місцевих організацій, а також органів радянської влади в галузі освіти. У наукових і науково-методичних працях учених-педагогів чітко простежувалася радянська освітньо-виховна тенденція, яка полягала в тому, що багатогранний і складний процес розвитку освіти відображався однобічно і поверхово, лише у вигідних для влади аспектах і показниках. При цьому суворо дотримувалися вимоги партії, ідейно-теоретичні кліше, як правило, із заздалегідь відомими апологетичними висновками [27, с. 294–295].

Школа поступово перетворювалася на інститут держави, а шкільна освіта надто була централізована, контроль освітою здійснювала виключно партійна і державна адміністрація, і школа розглядалася як ідеологічний інститут комуністичного виховання. Нові концепції та реформи, що доволі часто змінювали одна одну, вносили певну нестабільність в систему освіти. Тактика правлячої партії відносно системи освіти включала класичні риси тоталітарного керівництва і відсутність альтернативних варіантів, суворий і тоталітарний контроль, постійні зміни кадрового складу на фоні певної недовіри й недооцінки, особливо на початковому етапі, до інтелігенції взагалі, і до вчительства зокрема.

Одним із комуністичних завдань школи було виховувати учнів свідомими і переконаними атеїстами, непримиреними бійцями з релігійними забобонами. Науково-атеїстична робота проводилася безпосередньо на уроках, а також в позакласній роботі. Керуючись вказівками і директивами Комуністичної партії і Радянського уряду, школа повинна була виховувати підрастаючі покоління в дусі атеїзму [8, с. 3].

Однією з умов організації і проведення атеїстичного виховання в школі, була його цілеспрямованість і в той же час прагнення надати йому наукового характеру. Атеїстичне виховання мало здійснюватися відповідно і нерозривно у зв'язку з політикою комуністичної партії [16, арк. 4].

У постанові ЦК КП СРСР від 10 листопада 1954 року «Про проведення науково-атеїстичної пропаганди серед населення», у Програмі комуністичної партії говорилося «...Партія використовує засоби ідейного впливу для виховання людей в дусі науково-матеріалістичного світогляду, для подолання релігійних забобонів, не допустиме ображення почуттів віруючих, необхідно вести широку науково-атеїстичну пропаганду, терпеливо роз'яснювати неспроможність релігійних вірувань, що виникли в минулому на ґрунті, недосвідченості людей, через пізнання справжніх причин природних і суспільних явищ. При цьому слід спиратись на досягнення сучасної науки, яка повністю розкриває картину світу, збільшує владу людини над природою, не залишає місця для

фантастичних вигадок релігії про надприродні сили [16, арк. 20].

У партійних документах наголошувалося, що атеїстичне виховання – це не якийсь «додаток» в системі виховної роботи, а органічна частина її, тому на уроках учитель чітко, виразно мав виділяти елементи суто атеїстичні, відмовляючись від «штучного пов'язування» програмного матеріалу з «антирелігійними моментами» [16, арк. 21].

Перш за все, вчитель повинен був постійно пам'ятати, що антирелігійна боротьба в країні – це передусім боротьба ідеологічна, отже, основним методом мало бути переконання [16, арк. 19]. Під час уроку вчитель повинен був не агітувати, й безпосередньо осуджувати прояви релігії, носіїв релігійного культу, а педагогічно, тактовно, психологічно вміло формувати в учнів свідоме атеїстичне переконання на науковій основі.

Важливим було, щоб учні виховувалися не просто як віруючі, а як такі, що не визнають релігійних забобонів, релігійних звичаїв, – важливо, щоб вони були войовничими атеїстами, тобто непримиренними до релігійних догм, вірувань традицій [16, арк. 18].

Кожен вчитель, без винятку, повинен був оволодіти майстерністю атеїстичного виховання, бо якщо він сам не вмів вести атеїстичну пропаганду, то це призводило до поверховості в атеїстичному вихованні дітей. Питання атеїстичної пропаганди, було передбачене в планах школи і класного керівника [19, арк. 51].

Партійна організація школи в планах своєї роботи обов'язково мала передбачити питання науково-атеїстичного виховання школярів, контроль за політичним навчанням вчителів в системі політвиховання, контролювати роботу атеїстичної ради школи, направляти дії всього шкільного колективу для успішного вирішення проблеми формування науково-матеріалістичного, атеїстичного світогляду, антирелігійної роботи серед батьків та населення.

У свою чергу профспілкова організація школи в своїх планах передбачала проведення нарад, профспілкових зборів з питань атеїстичного виховання в школі та організувати атеїстичну роботу серед технічного персоналу школи і т.д.

Комсомольська організація школи повинна була приймати найактивнішу участь в проведенні атеїстичної роботи в школі. Комітет ВЛКСМ вислуховував звіти керівників лекторських груп, атеїстичних кружків, звіти комсомольців [2, с. 9–10].

Адміністрація школи, партійна, профспілкова, комсомольська організації в своїй щоденній роботі мали сприяти, щоб плани атеїстичної ради, класних керівників успішно виконувалися [2, с. 28].

Майже на кожному уроці вчителі-предметники, повинні були протиставляти науку релігії застосовуючи свій предмет. У своїй антирелігійній, атеїстичній роботі вчителі мали посилалися на відомих класиків таких як К. Маркса та Ф. Енгельса, які достатньо розкривали заперечну сутність релігії і протиставляли це науковими доказами.

На уроках пояснювального читання і на інших уроках учні 1–4 класів знайомилися з предметами і явищами навколишнього світу, вчитель мав переконати їх в безглуздість віри в різні прикмети, «щасливі» і «нешасливі» дні, хороші і погані сни тощо.

Під час вивчення предметів природничого циклу вчитель мав підводити учнів до розуміння закономірностей розвитку природи і на доступних прикладах показувати антинауковий характер релігійних поглядів на світ. Учителі мови і літератури використовували у своїй роботі твори вітчизняної літератури, багаті яскравим і емоційно насиченим матеріалом атеїстичного спрямування.

На уроках історії вчителі використовували уривки з документів, художньої і науково-популярної літератури, ілюстрували свій виклад діапозитивами, кінофільмами, історичними картинами в яких переконливо відображалася реакційна роль релігії і церкви в історії людства [7, с. 98].

У процесі викладання математики, фізики, хімії, географії, історії, літератури та інших предметів вчителі повинні були формувати у дітей основи матеріалістичного марксистсько-ленінського світогляду, забезпечувати правильне розуміння розвитку природи і суспільного життя, підкреслювати протилежність науки і релігії, показувати шкоду, яку приносить людям релігія і церква [7, с. 99].

Важливе місце у підході до антирелігійного виховання відводилося хімії, комуністична партія вважала, що саме ця наука правильно вирішить питання, які мають філософське значення, такі як: походження Всесвіту, про виникнення життя на Землі із неживої матерії, що підтверджувало б матеріалістичну ідею комуністичного атеїстичного виховання [3, с. 44].

Атеїстичне виховання було невід'ємною складовою і позакласної роботи, яка мала доповнювати, розширювати і поглиблювати класну атеїстичну роботу. В школах проводили позакласні заходи, які б мали поглибити знання учнів про Всесвіт та заперечити існування Бога. Проводилися лекції та дискусії на такі теми:

- «Віра в Бога затуманює людину» [16, арк. 25];
- «Змога жити без Бога»;
- «Ось для чого живуть радянські люди»;
- «Жити і працювати по В. І. Леніну» [16, арк. 26].

Лекторські атеїстичні групи проводили лекції в школі на теми:

- «Походження релігійних свят»;
- «Комуністична мораль і релігія»;
- «Чому люди вірили в Бога» [16, арк. 27].

Значне місце в атеїстичному вихованні мали культпоходи в кінотеатри на фільми з атеїстичним змістом, в театри, музеї. Важливу роль відігравали дитячі і шкільні бібліотеки, які мали в своєму розпорядженні таке могутнє знаряддя як книга. Бібліотеки організовували і проводили індивідуальну роботу з читачами, рекомендували нові книги, бібліографічні огляди [16, арк. 31].

У школі №24 м. Києва, щорічно перед релігійними святами проводили «Тиждень атеїстичних читань», організовувалися вечори на атеїстичні теми: «Релігія і закони природи», «Незвичайні природні явища» та як їх пояснює наука і релігія [18, арк. 160].

У Попаснянській школі №26 Луганської області за ініціативи атеїстів було створено постійно діючий лекторій з питань наукового атеїзму. Шкільні атеїсти проводили пропаганду серед населення сполучаючи читання лекцій з індивідуальною роботою, влаштовували вечори для віруючих, на яких демонстрували науково-популярні фільми, організовували диспути на антирелігійні теми. Учні старших класів часто виступали з рефератами в яких на конкретних прикладах з життя викривали підступні дії сектантів і церковників.

Комуністичні організації не залишали поза увагою атеїстичного виховання в сім'ї. Сім'я була одним із важливих факторів виховання дитини. Між тим вплив на формування світогляду дитини був неоднозначним, не всі батьки притримувалися ідей комуністичного виховання та не виховували дітей в дусі атеїзму.

Важлива роль знову ж таки покладалася на школу, як борця з батьками у питаннях атеїстичного виховання, вчителі, директор мали слідувати, щоб позиція сім'ї у питаннях атеїстичного виховання дітей не суперечила позиції школи, але щоб і сім'я діяла в єдності зі школою, а якщо батьки віруючі – відносилися до атеїстичної виховної роботи школи лояльно.

Звідси витікали завдання роботи з батьками: роз'яснювати шкоду релігійного виховання і необхідності формування науково-атеїстичного, комуністичного світогляду у дітей; надати батькам мінімум знань з атеїзму, ознайомити з науковим підходом до релігії і церкви; включити батьків в активну роботу по атеїстичному вихованню, зробити їх помічниками школи. У відношенні віруючих батьків комуністичні організації намагалися, щоб вони відмовилися від активного релігійного впливу на дітей [4, с. 140].

Для вчителя важливо було знати, як ставляться до релігії в домашньому середовищі учнів. Тому першим кроком в цьому напрямі було ознайомлення з культурно-побутовими умовами життя учнів [16, арк. 7].

Здійснюючи атеїстичне виховання в школі, вчителі мали також враховувати і мати на увазі той факт, що певна частина дітей, не вірячи в існування Бога, все ж таки брала участь у відзначенні релігійних свят, вірила у «віщі» сни, «пророчі» прикмети, гадання і т.п., з цього випливає, що справа атеїстичного виховання не зводилася лише до того, щоб домогтися усвідомлення учнями антинауковості і реакційності релігійних поглядів, вона включала в себе і подолання так званих побутових забобонів і пересудів у різних проявах.

Таким чином, суть і завдання атеїстичного виховання в школі полягало в озброєнні школярів основами наукових, матеріалістичних знань про природу і суспільство, в попередженні і знешкодженні релігійних впливів на учнів, викорененні з їх свідомості марновірних і релігійних уявлень, у формуванні стійких атеїстичних переконань.

Головним завданням атеїстичного виховання було виробити в учнів непримиренне войовниче ставлення до релігійного світогляду, уміння на ділі протидіяти релігійній ідеології, активно боротися з нею. Школа повинна була виховувати людей, честь і совість яких не мириться з релігійними віруваннями, виховувати войовничих атеїстів, активних борців проти всіх і всяких релігійних забобонів.

Велику роль в атеїстичному вихованні учнів відводилося піонерській і комсомольській організаціям. На зборах цих організацій проводилися бесіди на різні антирелігійні теми «Наука і релігія про незвичайні небесні явища». Для учнів старших класів читалися доповіді на тему «Сон і сновидіння у світлі вчення І. П. Павлова» [7, с. 101].

Звичним явищем було «чергування» вчителів біля храмів у великі релігійні свята, щоб не допустити їх відвідування учнями. Перед керівництвом органів народної освіти, дирекціями та педагогічними школами було висунуто категоричні вимоги: не допускати, щоб учні шкіл – майбутні активні будівники комунізму – бували

в церквах. Тому під час релігійних свят педагоги чатували на підходах до храмів і перехоплювали дітей, яких вели за руку до церкви матері і бабусі.

Так, директор с. Грузьке Барішівського району Київської області спробував залишити й зачинити дітей в школі за те, що вони з батьками були у сільській церкві. Кримський обком комсомолу під час проведення релігійних свят виставляв на підходах до церков комсомольські патрулі, щоб не допускати їх відвідування храмів молоддю.

Навчально-виховний процес був спеціально спланований так, щоб заняття або громадсько-корисна робота співпадали з релігійними святами і дитина не могла відлучитися від школи [26, с. 170].

Отже, у 1960–1980-х рр. відбувається поява нових форм і методів ідеологічного впливу на учнівську молодь, в основу якого лягло також атеїстичне виховання. Прагнення комуністичної влади зробити більш дієвим світоглядний вплив на учнівську молодь через школу не сприяв усвідомленню учнями їх права на свободу світогляду, вільного вибору ставлення до релігії, не підводило їх до розуміння того, що релігія є складним неоднозначним явищем, частиною світової культури, як наслідок – не формувало особистість, якій була б притаманна єдність наукових знань, духовних та культурних цінностей, яка була б здатна до перетворення суспільства на демократичних засадах.

Список використаних джерел

1. Атеизм советского школьника. Сборник научных статей. – Ленинград, 1974. – 77 с.
2. Атеистическая работа в школе. Методические рекомендации для руководителей школ, организаторов атеистической работы в школе. – Пермь, 1972. – 40 с.
3. Атеистическое воспитание в школе. – Ульяновск, 1961. – 64 с.
4. Атеистическое воспитание в школе. Вопросы теории и практики. Под редакцией Р. М. Роговой. – М.: «Педагогика», 1979. – 198 с.
5. Атеистическое воспитание в школе. Сборник статей. – Краснодар: Краснодарское книжное издательство, 1968. – 104 с.
6. Атеїзм – зброя виховання // Радянська освіта. – 1965. – №67. – С.1.
7. Атеїстичне виховання в школі (з досвіду роботи шкіл Вінницької області). – Вінниця, 1961. – 104 с.
8. Атеїстичне виховання в школі. Збірник статей за заг. ред. доц. О. Г. Дзевєріна. – К.: «Радянська школа», 1956. – 240 с.
9. Атеїстичне виховання учнів / за редакцією к.і.н. Г. І. Підлуцького. – К.: «Радянська школа», 1978. – 95 с.
10. Атеїстичне виховання. З досвіду роботи середніх спеціальних навчальних закладів. – К.: «Вища школа», 1975. – 136 с.
11. Галицкая И. А. Содержание и методы атеистического воспитания школьников: Вопросы теории и практики / И. А. Галицкая. – М.: Просвещение, 1986. – 138 с.
12. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р–2817. – Оп.6. – Спр.61. – Листування і інформації Міністерству освіти УРСР про виховання радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, про хід поліпшення медичного обслуговування учнів та інше (5 червня – 6 грудня 1965 р.). – 24 арк.
13. Там само. – Спр.153. – Методична інструкція облвно: «Роль шкільної бібліотеки в комуністичному вихованні учнів» 1966 р. – 27 арк.
14. Там само. – Спр.256. – Методична інструкція облвно: «Виховання радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму» 1967 р. – 34 арк.
15. Там само. – Спр.256. – Методична інструкція облвно: «Комуністичне виховання к процесі вивчення основ наук». – 30 арк.
16. Там само. – Спр.257.– Методична інструкція облвно: «Атеїстичне виховання учнів у процесі навчання та в системі позашкільних і позакласних заходів». – 32 арк.

17. Державний архів міста Києва. – Ф. Р–33. – Оп.1. – Спр.410. – Статистические отчеты района и школ района о движении и успеваемости учащихся на начало 1964–1965 учебного года. – 51 арк.

18. Там само. – Спр.449. – Акты проведения учебно-воспитательной работы в школах района на 1965–1966 учебный год. – 190 арк.

19. Там само. – Спр.450. – Стенограма январского совещания учителей школ района за 1965 год. – 92 арк.

20. Захаров М. Ф. Формування науково-атеїстичного світогляду учнів / М. Ф. Захаров. – К.: Рад. шк., 1986. – 112 с.

21. Идейно-воспитательная работа и учебный процесс. Сборник статей. Под редакцией доцента В. И. Новоселова. – Саратов: Издательство Саратовского университета, 1975. – 72 с.

22. Идейно-политическое воспитание в школьной комсомольской организации. – Ленинград, 1971. – 21 с.

23. Идейно-политическое воспитание школьников. Из опыта работы школ. – Москва: «Просвещение», 1977. – 254 с.

24. Іванченко А. В. Педагогічні основи науково-атеїстичного виховання / А. В. Іванченко. – К.: Рад. шк., 1976. – 164 с.

25. Ништа Л. Г. Виховання атеїстів: посібник для вчителів / Л. Г. Ништа. – К.: Рад. шк., 1983. – 113 с.

26. Романець Л. М. Вчителі загальноосвітніх шкіл УРСР післявоєнного періоду (1945 – друга половина 1950-х років): соціальний статус та повсякденне життя [Текст]: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Романець Людмила Миколаївна; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. – Вінниця, 2010. – 246 с.

27. Сворак С. Д. Загальноосвітня школа західноукраїнського регіону в контексті суспільно-політичного життя другої половини 40-х – перша половина 1960-х років XX ст.: дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01 / Сворак Степан Дмитрович; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1999. – 386 с.

References

1. Ateizm sovsetskogo shkolnika. Sbornik nauchnykh statey. – Leningrad, 1974. – 77 s.

2. Ateisticheskaya rabota v shkole. Metodicheskie rekomendatsii dlya rukovoditeley shkol, organizatorov ateisticheskoy raboty v shkole. – Perm, 1972. – 40 s.

3. Ateisticheskoe vospitanie v shkole. – Ulyanovsk, 1961. – 64 s.

4. Ateisticheskoe vospitanie v shkole. Voprosy teorii i praktiki. Pod redaktsiyey R. M. Rogovoy. – M.: «Pedagogika», 1979. – 198 s.

5. Ateisticheskoe vospitanie v shkole. Sbornik statey. – Krasnodar: Krasnodarskoe knizhnoe izdatelstvo, 1968. – 104 s.

6. Ateizm – zbroya vikhovannya // Radyanska osvita. – 1965. – №67. – S.1.

7. Ateistichne vikhovannya v shkoli (z dosvidu roboti shkil Vinnitskoi oblasti). – Vinnitsya, 1961. – 104 s.

8. Ateistichne vikhovannya v shkoli. Zbirnik statey za zag. red. dots. O. G. Dzeverina. – K.: «Radyanska shkola», 1956. – 240 s.

9. Ateistichne vikhovannya uchniv / za redaktsiyeyu k.i.n. G. I. Pidluts'kogo. – K.: «Radyanska shkola», 1978. – 95 s.

10. Ateistichne vikhovannya. Z dosvidu roboti serednikh spetsialnikh navchalnikh zakladiv. – K.: «Vishcha shkola», 1975. – 136 s.

11. Galitskaya I. A. Soderzhanie i metody ateisticheskogo vospitaniya shkolnikov: Voprosy teorii i praktiki / I. A. Galitskaya. – M.: Prosveshchenie, 1986. – 138 s.

12. Derzhavnyi arkhiv Mikolaiivskoi oblasti. – F. R–2817. – Op.6. – Spr.61. – Listuvannya i informatsii Ministerstvu osviti URSR pro vikhovannya radyanskogo patriotizmu i proletarskogo internatsionalizmu, pro khid polipshennya medichnogo obslughovuvannya uchniv ta inshe (5 chervnya – 6 grudnya 1965 r.). – 24 ark.

13. Там само. – Spr.153. – Metodichna instruktsiya oblvno: «Rol shkilnoi biblioteki v komunistichnomu vikhovanni uchniv» 1966 r. – 27 ark.

14. Там само. – Spr.256. – Metodichna instruktsiya oblvno: «Vikhovannya radyanskogo patriotizmu i proletarskogo internatsionalizmu» 1967 r. – 34 ark.

15. Там само. – Spr.256. – Metodichna instruktsiya oblvno: «Komunistichne vikhovannya k protsesi vivchennya osnov nauk». – 30 ark.

16. Там само. – Spr.257. – Metodichna instruktsiya oblvno: «Ateistichne vikhovannya uchniv u protsesi navchannya ta v sistemi pozashkilnikh i pozaklasnikh zakhodiv». – 32 ark.

17. Derzhavnyi arkhiv mista Kyjeva. – F. R–33. – Op.1. – Spr.410. – Statisticheskie otchety rayono i shkol rayona o dvizhenii i

uspevaemosti uchashchikhsya na nachalo 1964–1965 uchebnogo goda. – 51 ark.

18. Там само. – Spr.449. – Akty provedeniya uchebno-vospitatelnoy raboty v shkolakh rayona na 1965–1966 uchebnyy god. – 190 ark.

19. Там само. – Spr.450. – Stenograma yanvarskogo soveshchaniya uchiteley shkol rayona za 1965 god. – 92 ark.

20. Zakharov M. F. Formuvannya naukovо-ateistichnogo svitoglyadu uchniv / M. F. Zakharov. – K.: Rad. shk., 1986. – 112 s.

21. Ideyno-vospitatelnaya rabota i uchebnyy protsess. Sbornik statey. Pod redaktsiyey dotsenta V. I. Novoselova. – Saratov: Izdatelstvo Saratovskogo universiteta, 1975. – 72 s.

22. Ideyno-politicheskoe vospitanie v shkolnoy komsomolskoy organizatsii. – Leningrad, 1971. – 21 s.

23. Ideyno-politicheskoe vospitanie shkolnikov. Iz opyta raboty shkol. – Moskva: «Prosveshchenie», 1977. – 254 s.

24. Іванченко А. В. Pedagogichni osnovy naukovо-atei'stychnogo vyhovannya / A. V. Іvanchenko. – K.: Rad. shk., 1976. – 164 s.

25. Nyshta L. G. Vyhovannya ateistiv: posibnyk dlja vchyteliv / L. G. Nyshta. – K.: Rad. shk., 1983. – 113 s.

26. Romanec' L. M. Vchyteli zagal'noosvitnih shkil URSR pisljavojennogo periodu (1945 – druga polovyna 1950-h rokov): social'nyy status ta povsjakdenne zhyttja [Tekst]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 / Romanec' Ljudmyla Mykolai'vna; Vinnyc. derzh. ped. un-t im. M. Kocjubyn's'kogo. – Vinnycya, 2010. – 246 s.

27. Svorak S. D. Zagal'noosvitnja shkola zahidnoukrai'ns'kogo regionu v konteksti suspil'no-politychnogo zhyttja drugoi' polovyny 40-h – persha polovyna 1960-h rokov XX st.: dys. ... d-ra. ist. nauk: 07.00.01 / Svorak Stepan Dmytrovych; Nacional'nyj pedagogichnyj un-t im. M. P. Dragomanova. – K., 1999. – 386 s.

Bogatyrychuk K. O., postgraduate student of the chair of international tourism and Humanities, National Pedagogical University M. P. Dragomanov (Ukraine, Kiev), katyacysh@gmail.com

The ideological component of everyday life of Ukrainian SSR students in the period of «stagnation»

The aim of the research is to study the influence of communist ideology on the outlook of students in Ukrainian schools in 1965's – 1985's as an example of atheistic education. The influence of atheistic education on the everyday lives of students is revealed. The paper highlights the most common forms of political and communist knowledge propaganda in USSR schools. The role of schools, libraries, communist, pioneering and trade union organizations in the communist ideological education of students is defined. We showed how teachers opposed science to religion during their lessons. The role of extracurricular activities during which teachers had to complement, extend and deepen classroom atheistic work is revealed.

In the course of study we used historical and systematic method, logical and analytic method, method of analysis and synthesis, generalizing methods. The conclusion reveals the negative impact of atheistic education on personal development of students in particular.

Keywords: students, everyday life, communist ideology, atheistic education.

Богатырчук К. А., аспирантка кафедри міжнародного туризму та гуманітарних дисциплін, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), katyacysh@gmail.com

Идеологическая составляющая повседневной жизни учащейся молодежи Украинской УССР в период «застоя»

Цель данной разведки заключается в исследовании влияния коммунистической идеологии на мировоззрение ученической молодежи в школах Украины 1965-х – 1985-х годов на примере атеистического воспитания. Раскрывается роль атеистического воспитания в повседневной жизни ученической молодежи. Освещаются наиболее распространенные формы пропаганды политических и коммунистических знаний в школах УССР. Определена роль школы, библиотеки, коммунистической, пионерской, профсоюзной организаций в коммунистическом и идеологическом воспитании школьников. Показано как учителя-предметники на своих уроках противопоставляли науку религии. Раскрывается роль внеклассной работы, во время которой педагоги должны были дополнять, расширять и углублять классную атеистическую работу.

В исследовании были использованы методы историко-системный, логико-аналитический, метод анализа и синтеза, обобщающие методы.

В выводах раскрыто влияние атеистического воспитания на развитие личности школьников в частности.

Ключевые слова: школьники, повседневность, коммунистическая идеология, атеистическое воспитание.

* * *

УДК 316.3:329«19»(477)

Левчук К. І.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії України та філософії,
Вінницький національний аграрний університет
(Україна, Вінниця), ki_levchuk@i.ua

СТВОРЕННЯ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ВЕТЕРАНІВ АФГАНІСТАНУ (1985–2000 РР.)

Досліджуються процеси перетворення «афганського» руху в потужну спілку ветеранів Афганістану, участь активістів організації у військово-патріотичному вихованні молоді, вплив політичних сил на формування та напрями діяльності Української спілки ветеранів Афганістану, законотворча та благодійна діяльність Спілки. Для досягнення мети використано комплекс загальнонаукових, філософських та історичних методів дослідження. Встановлено, що суспільно-політичні трансформації в роки перебудови дали початок консолідації самодіяльного «афганського» руху у всеукраїнську громадську організацію. Компартийна влада намагалася використати спілку в якості політичного союзника, але за роки незалежної української держави головною метою діяльності УСВА залишався захист законодавчо гарантованих прав та пільг ветеранів військових дій та інвалідів в умовах економічної кризи 90–х років ХХ ст.

Ключові слова: організація ветеранів, «афганський» рух, соціальний захист, військово-патріотичне виховання.

Феномен зародження та розвитку самодіяльного «афганського» руху в Україні, його трансформація в потужну громадську організацію, яка стоїть на сторожі прав та інтересів учасників неоголошеної війни в Афганістані заслуговує на увагу не тільки дослідників громадянських ініціатив. Актуальність досліджуваної теми викликана активною участю колишніх «афганців» у революційних подіях на Майдані у 2014 році, де «афганські» сотні стримували натиск озвірілого міліцейського «беркуту», формуванням добровільних батальйонів на Сході країни, кістяком яких ставали ветерани афганської війни. Захист інтересів ветеранів АТО, членів їх родин, усіх постраждалих від російської агресії в умовах економічної кризи потребує громадянської активності, єдності та узгодженої діяльності усіх ветеранських організацій України.

Розбудові ветеранських організацій України присвячено працю І. Красильнікова, С. Григор'єва, Г. Галкіна, Л. Бесараба [1]. Виділяється аналітична розвідка про ветеранський рух України 90–х років ХХ ст., здійснена В. Аблазовим, який у ті часи був заступником голови Комітету у справах ветеранів війни та воєнних конфліктів при Кабінеті Міністрів України. Автор правомірно стверджував, що реальний рівень соціального захисту ветеранів і кількість організацій, які його декларують, не пов'язані взаємно. Відсутність у Законі України «Про об'єднання громадян» вимоги до громадських організацій мати фіксоване членство стало головною причиною появи ветеранських організацій, які, крім керівників і апарату управління, не мають реальних членів. Дослідник виділив лише два об'єднання, які мали структури в усіх областях та регулярно займалися статутною діяльністю, – Організацію ветеранів України та Українську спілку ветеранів Афганістану [2, с. 5–8].

Становлення «афганського» руху протягом 80–х – початку 90–х років ХХ ст. в Україні досліджував С. Червонопиский, голова Української спілки ветеранів Афганістану (УСВА). Він акцентував увагу на тому, що офіційна підтримка самодіяльному «афганському» руху була надана лише у 1987–1988 роках та мала намір протиставити їх неформальним об'єднанням,

проголосити організації воїнів-інтернаціоналістів носіями «перебудовчого» патріотизму [3]. Проголошення незалежності України сприяло виробленню нової стратегії і тактики існування «афганської» організації. «Після подій 1991 року ми вирішили «воювати» за свій «афганський» Комітет у парламенті, бо розуміли, що без державної підтримки УСВА буде важко вести боротьбу за своє існування», – зауважив С. Червонопиский [4, с. 96].

Метою нашого дослідження є вивчення процесів консолідації «афганського» руху в потужну спілку ветеранів Афганістану, участь активістів організації у військово-патріотичному вихованні молоді, вплив політичних сил на формування та напрями діяльності Української спілки ветеранів Афганістану, законотворча та благодійна діяльність Спілки.

27 грудня 1979 року відповідно з таємною Постановою, ухваленою Політбюро ЦК КПРС, радянські війська увійшли в Афганістан. Для пропагандистського забезпечення окупації суверенної країни пресі, телебаченню та радіомовленню Радянського Союзу було приписано акцентувати увагу на тому факті, що введення військ відбулось на прохання афганського керівництва, а «обмежений радянський військовий контингент служить одній цілі – наданню народу та уряду Афганістану допомоги та підтримки у боротьбі проти зовнішньої агресії» [5, с. 454].

15 лютого 1989 року останній радянський солдат покинув Афганістан. За майже десять років неоголошеної війни до України не повернулось 3360 воїнів, з яких 3280 загинули, а 80 пропали безвісти, або були захоплені у полон. Наприкінці ХХ ст. в Україні проживало біля 150 тис. учасників війни в Афганістані. З них було поранено більш чим 8 тис. осіб; 3560 стали інвалідами; залишилися без підтримки загиблих синів 1982 батька та 2729 матерів здебільшого пенсійного віку. Стали вдовами 505 жінок, сиротами – 711 дітей [6, с. 2].

Афганська війна висвітлювала не тільки авантюризм та неспроможність тогочасної кремлівської влади адекватно оцінити ризики від силового вирішення проблеми, прорахувати реакцію світової спільноти, нездатність усвідомити негативний відголос щодо війни серед громадян СРСР. Відсутність об'єктивної інформації про події в Афганістані, поява в кожному районі України тих, кому пощастило повернутись з війни та могил тих, хто загинув, спричинили суспільне невдоволення компартійним керівництвом, яке замовчувало масштаби подій. Слід зазначити, що «афганська» тема, як і аварія на Чорнобильській АЕС, вміло використовувалась критиками радянської системи у політичній боротьбі проти КПУ в роки перебудови.

Разом з тим компартійні та комсомольські структури, особливо з 1985 року вимушені були приділяти все більше уваги зростаючій соціальній активності демобілізованих «афганців». Влада надавала певні пільги воїнам-інтернаціоналістам, зокрема при вступі до навчальних закладів, при вирішенні житлових та санаторно-лікувальних проблем. Обкоми та райкоми комсомолу беруть під свою опіку неформальні клуби з підготовки підлітків до служби в армії, які створювались «афганцями». Так в Запорізькій області з 1985 по 1989 роки було створено біля 130 військово-патріотичних клубів, якими керували звільнені у запас «афганці». Розпочавши свою роботу на пустирях та в підвалах, вони

стали альтернативою початковій військовій підготовці у школі та курсам підготовки до служби у армії у ДТСААФ (добровільне товариство з сприяння армії, авіації та флоту) [7, арк. 9].

Під егідою ЦК ЛКСМУ в м. Севастополі з січня 1989 року розпочав діяльність республіканський Центр військово-патріотичного виховання, головним завданням якого стала координація та проведення військово-патріотичних та оборонно-масових заходів. Центр надавав необхідну організаційно-методичну допомогу активістам клубної роботи. В обласних центрах, містах та районах, на великих підприємствах були створені понад 800 рад воїнів запасу до яких входило 5 тис. «афганців» [8, арк. 114–117]. На початку 1989 року в Україні більш чим 1800 колишніх воїнів-інтернаціоналістів очолювали біля однієї тисячі військово-патріотичних формувань, які охоплювали 50 тис. підлітків [9, арк. 57–58].

Владі не вдалося обмежити активність «афганців» лише клубною роботою з підлітками. В деяких областях, зокрема на Галичині, загальна соціальна активність, яка характерна для цього регіону, особливо на межі 1989–1990 рр., стає політичним каталізатором «афганського» руху. В Львові 27 грудня 1989 року за ініціативою обласної ради воїнів-«афганців» було проведено мітинг-реквієм на згадку про загиблих українських солдатів у Афганістані. Під час мітингу було вирішено виготовити тимчасову стелу з іменами загиблих та встановити її на військовому кладовищі. Було ухвалено рішення разом з представниками товариства «Меморіал» протягом січня 1990 року відвідати могили загиблих. Байдушність місцевої влади до увічнення пам'яті тих, хто не повернувся, відсутність у компартійних та комсомольських функціонерів ініціативи у вирішенні соціально-побутових проблем родичів загиблих, спонукали учасників мітингу вимагати у партійних та радянських керівників у січні 1990 року відвідати батьків, сиріт та дружин загиблих, вручити їм подарунки та надати при необхідності посильну допомогу [10, арк. 117].

Таким чином на початку 90-х років ХХ ст. відбувається консолідація «афганських» організацій на місцевому рівні. Цьому сприяв ряд чинників. Постановою з'їзду народних депутатів СРСР від 24 грудня 1989 року було не тільки засуджено введення радянських військ в Афганістан, але було доручено Раді Міністрів СРСР розробити державну програму по вирішенню житлово-побутових питань колишніх військовослужбовців та інших осіб, які входили до складу контингенту радянських військ в Афганістані, а також сімей загиблих воїнів [5, с. 514]. Справедливе використання пільг, громадський контроль за виконанням рішень державних органів щодо надання адресної допомоги постраждалим від війни могла забезпечити лише кровно зацікавлена в цьому організація ветеранів. Вагомим був неперечний моральний авторитет «афганців», які не тільки з честю виконали присягу, але і після демобілізації проявили турботу про підлітків, часто самотужки готуючи їх психологічно та фізично до служби в армії в самодіяльних клубах. Певна частина «афганців» отримали можливість проявити себе на комсомольській та компартійній роботі, були обрані делегатами з'їзду народних депутатів СРСР (зокрема С. Червонописький, який згодом очолив Українську спілку ветеранів Афганістану) що на нашу думку мало на меті не тільки показати турботу КПРС-КПУ про долю

«афганців», але і використати самодіяльний рух у якості політичного союзника, експлуатуючи ідею бойового братства представників різних народів СРСР, яке склалося в Афганістані.

25 червня 1990 р. в Києві Республіканська рада воїнів запасу під патронатом ЦК ЛКСМУ провела установчу конференцію, на якій проголошено створення Спілки воїнів-інтернаціоналістів України (згодом перейменована на Українську спілку ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів). У Статуті були визначені цілі, яких прагне досягти спілка. Зокрема, сприяти лікуванню та зміцненню фізичного стану воїнів-інтернаціоналістів, які втратили працездатність в зв'язку з пораненням або іншим ушкодженням здоров'я; надання психологічної, моральної або матеріальної підтримки воїнам-інтернаціоналістам, і в першу чергу інвалідам, членам сімей загиблих і тих, хто пропав безвісти; соціальна адаптація воїнів-«афганців» та підвищення їх соціальної активності; надання соціального та правового захисту ветеранам війни в Афганістані та членам їх сімей; увічнення імен та подвигів загиблих; героїко-патріотичне, інтернаціональне виховання молоді [11, арк. 75].

24 червня 1991 року Кабінет Міністрів УРСР ухвалив постанову «Про сприяння діяльності Спілки воїнів-інтернаціоналістів України», згідно з якою організація воїнів-інтернаціоналістів, її відділення та підприємства звільнялися від сплати податку на прибуток, державного мита та інших платежів до бюджету [12, арк. 40].

В умовах незалежної Української держави діяльність Спілки проводилась відповідно до напрямків, які були визначені її Статутом. Першочерговою метою діяльності було сприяння законодавчому забезпеченню прав та гарантій соціального захисту ветеранів не тільки афганської війни, але і всіх учасників бойових дій, які проживали в Україні. Саме тому керівництво Спілки, використовуючи свій авторитет та можливості Комітету ветеранів війни в Афганістані та військових конфліктів у інших країнах, який був створений у 1992 році при Президенті України, спільно з організацією ветеранів України сприяло ухвалі в жовтні 1993 року Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії соціального їх захисту». Важливу роль у сприянні благодійній та гуманітарній діяльності УСВА зіграла Постанова Кабінету Міністрів України від 2 квітня 1993 року «Про сприяння діяльності Української спілки ветеранів Афганістану». Постанова зобов'язувала міністерства та відомства, Раду міністрів Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконкоми місцевих Рад народних депутатів, керівників державних підприємств, організацій та установ подавати УСВА постійну допомогу у вирішенні завдань соціальної реабілітації ветеранів війни в Афганістані та воєнних конфліктів в інших зарубіжних країнах, сприяти розвитку виробничої бази та соціальної сфери підприємств та організацій, заснованих за участю Спілки, забезпеченню Спілки та її відділень необхідними адміністративними приміщеннями, меблями, автотранспортом, засобами зв'язку та оргтехнікою.

Відповідно з Постановою, Комітету ветеранів війни в Афганістані та воєнних конфліктів в інших зарубіжних країнах при Президенті України було передано в управління Євпаторійський військовий санаторій, будинок відпочинку «Остер», 800-й військовий госпіталь на 200 ліжок. Міністерству у справах молоді

та спорту, Міністерству оборони, місцевим державним адміністраціям було постановлено надавати матеріальну та методичну допомогу військово-патріотичним клубам та об'єднанням, створеним за участю УСВА [13].

У 1990–1993 роках в структурі УСВА було створено більш чим 100 підприємств, які мали сприяти фінансуванню соціальних проєктів, розбудові місцевих осередків Спілки. Отримавши податкові пільги від держави – звільнення від податку на прибуток при умові що вивільнені кошти перераховуються на рахунки обласних організацій Спілки та до фонду УСВА для використання в спільних цілях, більшість підприємств ігнорували авторитет Спілки, залишаючи кошти при собі [14], що привело до скасування преференції державою в 1994 році. Через декілька років оцінка господарського стану організації була відкоригована і полягала в тому, що Спілка свідомо відмовилась від державних пільг в господарсько-комерційній діяльності. «Погодившись на практично безпільговий статус – кво організованого афганського руху, ми не дозволили примазатися до нього різного плану кримінальним, брудним елементам і зберегли головне – єдність організації, свій авторитет в суспільстві» [15, с. 10] – заявив на засіданні координаційної Ради Комітету зі справ воїнів-інтернаціоналістів при Раді голів урядів держав учасників СНД, яка проходила у Києві в листопаді 1999 року голова УСВА С. Червонописький.

Пріоритетним напрямком діяльності УСВА протягом 90-х років ХХ ст. залишалась робота по увічненню пам'яті загиблих воїнів, допомога їх сім'ям. Було відкрито більш чим 120 пам'ятників та меморіальних дощок. На кошти Спілки був збудований Храм-пам'ятник жертвам афганської війни – Церква Воскресіння Христова у Києві. Проведена генеральна реконструкція та оновлення експозиції «Твої Батьківщино, сини. Обов'язок. Подвиг. Трагедія.» Національного музею історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 рр. Ця експозиція була відкрита в 1992 році. До кінця 90-х через її зали пройшли 600 тис. відвідувачів. Перший «афганський» експонат надійшов до фондів музею ще в 1982 році, тоді як у 1999 році їх було біля 12 тисяч.

Сім'ї загиблих військовослужбовців відносяться до найбільш потерпілих від афганської війни категорій населення України. Більша частина членів сімей загиблих, в першу чергу батьки, так і не зуміли оговтатись від психологічної травми. Матеріальне забезпечення більшості сімей залишалася на рівні нижчому визначеної межі малозабезпеченості. Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» сім'ям загиблих був затверджений самий низький рівень пільг. Завдяки лобюванню УСВА, до Закону «Про статус ветеранів...» були ухвалені доповнення та правки, які забезпечили вирішення квартирного питання сім'ям загиблих на рівні ветеранів війни, а надбавки до пенсій піднялись до рівня учасника бойових дій. В Одеській області, містах Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі, Луцьку, Вінниці, Черкасах, завдяки активним діям місцевих організацій Спілки, рішеннями місцевих органів влади сім'ї загиблих були звільнені від плати за комунальні послуги та отримали доплати до пенсій [16].

Протягом усього часу існування УСВА військово-патріотичне виховання молоді залишалось важливим напрямом діяльності. При обласних, міських, районних організаціях створено низку клубів для підлітків. Зокрема,

в Світловодську Кіровоградської області (військово-патріотичний клуб «Перевал», 100 підлітків), в Черкасах (клуб «Вулкан», 500 підлітків), в Києві (клуб «Школа мужності», 200 підлітків). За ініціативи Спілки були створені та активно діяли молодіжні пошукові об'єднання «Пошук» (Житомир) та «Пам'ять» (Сімферополь), які відновлювали імена загиблих та зниклих безвісти, з шанобою перепоховали рештки загиблих воїнів Великої Вітчизняної війни. Для координації патріотичного виховання молоді з ініціативи УСВА було створено всеукраїнське молодіжне об'єднання «Майбутнє України» [6, с. 9].

У грудні 1999 року відбувся другий етап ІV звітно-виборної Конференції Української спілки ветеранів Афганістану (воїнів-інтернаціоналістів), на яку була затверджена нова редакція Статуту УСВА. Головною метою діяльності Спілки визнано консолідацію та координацію зусиль ветеранів війни, сімей загиблих, їх об'єднань у справі широкого та більш ефективного використання наявних можливостей в забезпеченні захисту своїх законних політичних, економічних, соціальних прав, надання оздоровчої, медичної, психологічної, моральної та матеріальної допомоги членам Спілки, в першу чергу інвалідам та сім'ям загиблих [17, с. 3]. Таким чином Спілка, позиціонуючи себе в якості єдиної всеукраїнської організації ветеранів Афганістану домагалася на статус консолідуєчої сили, здатної сприяти вирішенню проблем, породжених не тільки афганською війною. Цьому сприяло положення Статуту про індивідуальне членство, яке можуть отримати не тільки ветерани війни, які брали участь у бойових діях на території інших держав, але і громадяни України, які сприяють діяльності Спілки і беруть активну участь у реалізації її заходів [17, с. 4–5].

Значну увагу було приділено збереженню та розвитку ділових та гуманітарних зносин з організаціями ветеранів війни зарубіжних країн. Представники УСВА брали активну участь у роботі Координаційної ради Комітету зі справ воїнів-інтернаціоналістів при Раді голів урядів країн-учасниць СНД. Спілка була ініціатором створення Міжнародної організації ветеранів закордонних воєн та локальних конфліктів «Бойове братство без кордонів». Було підписано угоди про співпрацю в гуманітарній сфері з організаціями ветеранів афганської війни Молдови, Азербайджану, а також з Організацією ветеранів Куби. Спілка співпрацювала з міжнародним та Національним Комітетами Червоного Хреста України у пропаганді та поширенні ідеалів та норм Міжнародного гуманітарного права, підтримувала акції, ініціатором яких був уряд Канади, направлені на заборону протипіхотних мін [6, с. 10].

Слід зазначити, що у розвитку Спілки наявні не тільки досягнення але і певні проблеми. В першу чергу це прагнення УСВА до повного домінування у афганському русі, поява серед керівництва організації своєрідної номенклатури, яка протягом 90-х р. ХХ ст. беззмінно займала посади у Президії УСВА, майнові конфлікти та невизначеність статусу низки обласних «афганських» організацій. Так, у Львівській області до 1999 року УСВА діяла лише на базі однієї районної та двох відомчих об'єднань. Протягом 90-х р. ХХ ст. в опозиції до центрального керівництва залишалась Донецька організація, що на думку голови УСВА С. Червонописького послаблювало єдність «афганського» руху [6, с. 12].

Таким чином суспільно-політичні трансформації в роки перебудови дали початок консолідації самодіяльного «афганського» руху у всеукраїнську громадську організацію. Компартийна влада намагалася використати спілку в якості політичного союзника, але в умовах незалежної української держави головною метою діяльності УСВА залишався захист законодавчо гарантованих прав та пільг ветеранів військових дій та інвалідів в умовах економічної кризи 90-х років ХХ ст. Набутий організацією ветеранів Афганістану досвід у законотворчій діяльності, у співпраці з державними структурами, у військово-патріотичному вихованні молоді може бути вивченим та використаним новоствореними громадськими об'єднаннями демобілізованих воїнів АТО.

Список використаних джерел

1. Ветеранські організації міста-героя Кисва / Красильников І. М., Григор'єв С. В., Галкін Г. П., Бесараб Л. В., Галкін В. О. – К.: Просвіта, 2003. – 420 с.
2. Аблазов В. Ветерани війни України та їхні громадські організації // Третій Тост. – 1998. – №15–16. – С.5–9.
3. Червонопиский С. Становлення «афганського» руху в УРСР (1980–1991 рр.) / С. Червонопиский // Політичний менеджмент. – 2005 – №6 (15). – С.66–81; Червонопиский С. Біля останньої межі / С. Червонопиский // Політичний менеджмент. – 2005. – №4 (13). – С.82–98.
4. Червонопиский С. Український феномен «афганського руху» // Організований «афганський» рух в Україні: становлення та розвиток: зб. ст. / С. Червонопиский. – К.: Міжрегіональний вид. центр «Медінформ», 2007. – С.72–89.
5. Корж Г. П. Афганское досье: Война СССР в Афганистане. – Харьков: Фолио, 2002. – 559 с.
6. IV отчетно-выборная конференция УСВА. Доклад председателя Украинского союза ветеранов Афганистана (воинвоинтернационалистов) С. В. Червонопиского // Третій Тост. – 1999. – №11–12. – червень. – С.2–12.
7. Державний архів Запорізької області. – Ф.ПР–24. – Оп.51. – Спр.41а.
8. ЦДАГО України. – Ф.7. – Оп.18. – Спр.2097.
9. Там само. – Ф.1. – Оп.32. – Спр.2642.
10. Державний архів Львівської області. – Ф.П–3. – Оп.62. – Спр.525.
11. Там само. – Спр.1024.
12. ЦДАВО України. – Ф.1–Р. – Оп.22. – Спр.1976.
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про сприяння діяльності Української спілки ветеранів Афганістану» // Третій Тост. – 1993. – №6. – квітень.
14. В минулому, 93-м. С. Засідання президиума УСВА 28 декабря 1993 г. // Третій Тост. – 1994. – №1. – січень.
15. Доклад председателя Комитета Украины по делам ветеранов войны и военных конфликтов в иностранных государствах, председателя УСВА и УПС С. В. Червонопиского на заседании Координационного Совета Комитета по делам воинвоинтернационалистов при Совете глав правительств государств–участников Содружества 13 ноября 1999 года в г. Киеве // Третій Тост. – 1999. – №23–24. – грудень. – С.9–11.
16. Уверенная поступь Украинского Союза ветеранов Афганистана // Третій Тост. – 1999. – №9. – травень.
17. Статут Української спілки ветеранів Афганістану (воїнвоинтернаціоналістів). – К.: [Б.В.], 2000. – 16 с.
4. Chervonopyskyi S. Ukrainyski fenomen «afhanskoho rukhu» // Orhanizovanyi «afhanskyi» rukh v Ukraini: stanovlennia ta rozvytok: zb. st. / S. Chervonopyskyi. – K.: Mizhrehionalnyi vyd. tsentr «Medinform», 2007. – S.72–89.
5. Korzh H. P. Afhanskoe dorse: Voina SSSR v Afhanystane. – Kharkov: Folyo, 2002. – 559 s.
6. IV otchetno-vubornaia konferentsiia USVA. Doklad predse-datel'ia Ukraynskoho soiuzu veteranov Afhanystana (voynov-internatsyonalystov) S. V. Chervonopyskoho. // Tretii Tost. – 1999. – №11–12. – cherven. – S.2–12.
7. Derzhavnyi arkhiv Zaporizkoi oblasti. – F.PR–24. – Op.51. – Spr.41a.
8. TsDAHO Ukrainy. – F.7. – Op.18. – Spr. 2097.
9. Tam samo. – F.1. – Op.32. – Spr.2642.
10. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. – F.P–3. – Op.62. – Spr.525.
11. Tam samo. – Spr.1024.
12. TsDAVO Ukrainy. – F.1–R. – Op.22. – Spr.1976.
13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro spriannia diialnosti Ukrainskoi spilky veteraniv Afhanistanu» // Tretii Tost. – 1993. – №6. – kviten.
14. V mynuvshem, 93-m. S zasedannya prezydyuma USVA 28 debakria 1993 h. // Tretii Tost. – 1994. – №1. – sichen.
15. Doklad predse-datel'ia Komyteta Ukrainy po delam veteranov voiny y voennykh konfliktov v ynostrannykh hosudarstvakh, predse-datel'ia USVA y UPS S. V. Chervonopyskoho na zasedanny Koordynatsyionoho Soveta Komyteta po delam voynov-internatsyonalystov pri Sovete hlav pravytelstv hosudarstv–uchastnykov Sodruzhestva 13 noiabria 1999 hoda v h. Kyeve // Tretii Tost. – 1999. – №23–24. – hruden. – S.9–11.
16. Uverennaia postup Ukraynskoho Soiuzu veteranov Afhanystana // Tretii Tost. – 1999. – №9. – traven.
17. Statut Ukrainskoi spilky veteraniv Afhanistanu (voinviv-internatsionalistiv). – K.: [B.V.], 2000. – 16 s.

Levchuk K. I., Doctor of History, Professor, Head of Department of the History of Ukraine and philosophy, Vinnytsia National Agrarian University (Ukraine, Vinnytsia), ki_levchuk@i.ua

Creating and main activities of the Ukrainian Union of Afghan Veterans (1985–2000 years)

The article aims to study the processes of transformation of «Afghan» movement into a powerful union of veterans of Afghanistan, part activist organization in the military-patriotic education of youth, the influence of political parties on the formation and activities of the Ukrainian Union of Afghanistan Veterans, legislative and charitable activities of the Union. To achieve the goal a set of general, philosophical and historical research methods. It was established that the socio-political transformation in the years of perestroika gave rise to consolidation amateur «Afghan» movement in all-Ukrainian public organization. Communist Party authorities tried to use the association as a political ally, but over the years the independent Ukrainian state the main purpose of the protection UUAUV remained legally guaranteed rights and privileges to veterans and disabled military action in the economic crisis 90s of the 20th century.

Keywords: veteran's organization, «the Afghan movement», social protection, military-patriotic education.

Levchuk K. I., доктор исторических наук, профессор, заведующей кафедрой истории Украины и философии, Винницкий национальный аграрный университет (Украина, Винница), ki_levchuk@i.ua

Создание и основные направления деятельности Украинского союза ветеранов Афганистана (1985–2000 гг.)

Исследуются процессы трансформации «афганского» движения в мощный союз ветеранов Афганистана, участие активистов организации в военно-патриотическом воспитании молодежи, влияние политических сил на формирование и направления деятельности Украинского союза ветеранов Афганистана, законодательская и благотворительная деятельность Союза. Для достижения цели использован комплекс общенаучных, философских и исторических методов исследования. Установлено, что общественно-политические трансформации в годы перестройки дали начало формированию на базе самостоятельного «афганского» движения всеукраинской общественной организации. Компартийная власть пыталась использовать организацию в качестве политического союзника, однако в условиях независимого украинского государства главной целью деятельности УСВА оставалась защита законодательно гарантированных прав и льгот ветеранов военных действий и инвалидов в условиях экономического кризиса 90-х годов ХХ ст.

Ключевые слова: организация ветеранов, «афганское движение», социальная защита, военно-патриотическое воспитание.

* * *

УДК 94(477)

Павленко Ю. О.,
аспірантка кафедри історії України, Миколаївський
національний університет ім. В. О. Сухомлинського
(Україна, Миколаїв), julgubanova@gmail.com

СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО МИКОЛАЇВЩИНИ В ПЕРІОД ПЕРЕБУДОВИ (1985–1991 РР.)

Стаття ставить за мету дослідити розвиток сільського господарства Миколаївської області в період Перебудови (1985–1991 рр.), проаналізувати позитивні зміни та хиби в агропромисловій політиці радянської влади в зазначений період, їх віддзеркалення на місцевому рівні. Для досягнення мети використано комплекс загальнонаукових, історичних, міждисциплінарних і джерелознавчих методів. Показано процес впровадження колективного підряду в сільське господарство області, позитивні зміни, викликані цим процесом. Особливий акцент зроблено на переході на ринкові відносини. Досліджено процес поглиблення системної кризи, погіршення матеріально-технічного забезпечення агропромислового комплексу області в кінці 80-х рр., охарактеризований процес розвитку фермерства та кооперації, опір реформам з боку адміністративно-командної системи.

Ключові слова: *Перебудова, Миколаївщина, сільське господарство, кооперація, фермерство.*

Кризові явища в сільському господарстві СРСР на початку 1980-х рр. продемонстрували безперспективність продовження колишньої аграрної політики. Щоб подолати відчуження трудивників села від засобів виробництва і результатів праці, з цього часу почалося повсюдне впровадження в сільське господарство так званих колективних форм організації та оплати праці [1, арк. 88]. Подібні форми організації аграрного виробництва з'явилися в СРСР ще в кінці 1950-х рр., коли в колгоспах і радгоспах стали організовуватися малі механізовані ланки з акордно-преміальною оплатою праці, за якими закріплювалася земельна площа. Однак, незважаючи на ефективність, безнарядний рух в сільському господарстві істотного поширення не отримав і до кінця 1970-х рр. фактично припинився [2, арк. 104]. Масове впровадження колективного підряду в сільське господарство отримало новий імпульс в роки Перебудови. Поряд з кількісним зростанням у другій половині 1980-х рр. відбувалися якісні зрушення в підрядному русі: удосконалювалися його традиційні форми, з'явилися нові (колективи інтенсивних технологій – КІТ, орендний підряд); розширювалася госпрозрахункова основа колективів, що працюють на підряді (впровадження нормативно-чекової системи планування, обліку і контролю, оплати від валового доходу). Колективи, в яких колективний підряд в сільське господарство впроваджувався неформально, значно покращували виробничі показники, підвищували рівень виробничої та технологічної дисципліни. Значні результати діяльності перших КІТів викликали їх масове поширення. В Миколаївській області в масштабах району вперше дана система впроваджена в господарствах Баштанського району, проведена велика робота з навчання керівників і фахівців з питань впровадження нових форм організації праці. В середньому за 1985–1986 рр. в порівнянні з 1970 р. у Баштанському районі затрати праці на виробництво 1 ц. зерна (без кукурудзи) знизилися на 25% (по області – на 14%), цукрових буряків – на 24% (по області підвищилися на 10%), соняшнику – на 37% (по області – 9%) [3, с. 83].

Надання первинним трудовим колективам більш високого ступеня самостійності сприяв їх перехід на орендний підряд, суть якого полягала у передачі родини, ланці або бригаді за певну плату на тривалий термін землі та інших засобів виробництва для самостійного

виробничо-господарського розпорядження ними. При цьому велику частину виробленої продукції підрядний орендний колектив зобов'язувався продавати господарству-орендодавцю. Виходячи з перспективності орендних відносин як ефективних засобів подолання відчуження працівників сільського господарства від засобів і результатів праці на основі їх включення у відносини власності на засоби виробництва, в 1987–1988 рр. взято курс на повсюдне впровадження всіх форм орендного підряду. Саме інтенсивні технології, господарський розрахунок і колективний підряд стали основою підвищення продуктивності праці і рентабельності виробництва в ряді колгоспів і радгоспів Миколаївщини. Так, у 1987 р. в радгоспі ім. Карла Маркса вироблено понад 17,5 тис. т. овочів, собівартість центнера знижена проти плану на 1 крб. 89 коп. За рахунок підвищення якості продукції зросла реалізаційна ціна. У розрахунку на один гектар овочів отримано 937 крб. прибутку [4]. Відбулося відновлення колективного підряду. Так, в Баштанському районі лише за один 1989 р. кількість господарств, які перейшли на колективний підряд збільшилась з п'яти до п'ятнадцяти. Якщо в XI п'ятиріччі в районі щороку вироблялося валової продукції сільського господарства на 78,5 млн. крб., то в 12–87,5 млн. крб. Рівень рентабельності господарств за цей час підвищився майже в чотири рази. Середньорічний прибуток колгоспів і радгоспів виріс з 4,4 млн. до 23,3 млн. крб. Так, в колгоспі «Комунар» чистий дохід за 1988 р. склав 1,3 млн. крб., рентабельність галузі підвищилася з 5,3 до 51,4% [5, с. 18]. Агропромислове об'єднання Казанківського району досягло значних успіхів завдяки впровадженню орендного підряду. Так, чистий прибуток за роки XII п'ятирічки збільшився втричі, у стільки ж зросла рентабельність і досягла в середньому 40%. Дані результати досягнуті завдяки використанню нових експериментальних формувань – КАФезів – кооперативів фермерсько-земельних орендарів. Дані підрозділи виробили 92% сільськогосподарської продукції району. Урожайність зернових за роки XII п'ятирічки зросла з 18,7 ц. з га до 36,8 [6]. Колгосп «Заповіти Ілліча» Кривоозерського району навіть у несприятливий засушливий 1984 р. показав достойний результат, зібравши 32,7 ц. зернових з гектара. Буряковий лан дав по 328 ц. з га, майже по 42 ц. з га зібрано кукурудзи. Колгосп удостоєний звання господарства високої культури землеробства [7, с. 6].

Протягом 60–80-х рр. в ґрунтах області зменшився вміст гумусу, азоту та фосфору, збільшилися площі, що підтоплюються, кількість заболочених земель, з яких 54 тис. га повністю або частково не використовувалися. До середини 80-х рр. в господарствах області в наявності 667 тис. га еродованих орних земель, де різко знижена родючість ґрунту. На Ігулецькому зрошуваному масиві 40–45 тис. га схильні до засолення та осолонцювання. В цілому по області застосування мінеральних добрив з 1980 по 1985 рр. зросла з 84 до 95 кг/га діючої речовини, а органічних – з 5,1 до 5,5 т/га, проте їх ефективність залишалася низькою. Причини в несвоєчасному вивезенні з поля, нерівномірності внесення, недотримання технології приготування, зберігання і внесення гною, втрати поживних речовин за рахунок виносу їх бур'яном. Станом на 1 січня 1986 р. всього в користуванні колгоспів, радгоспів та інших державних господарств області – 2205,2 тис. га землі, з них 1965,4 тис. га сільськогосподарських угідь,

у тому числі 1693,2 тис. га ріллі. Зрошуваних земель – 179,5 тис. га, в тому числі 174,7 тис. га ріллі. Станом на 1986 р. загальна площа зрошуваних земель в області склала 181 тис. га. Однак незважаючи на великі масштаби зрошуваних площ, проблеми зрошення в області так і не вирішені [8, с. 27].

Досягнутий рівень кормовиробництва задовольняв потреби тваринництва лише на 60–70%, в зимових раціонах бракувало білка. Для комплексної оцінки тепло- і вологозабезпечення використовувався гідротермічний коефіцієнт: в області він 0,8–0,9, що свідчило про посушливість. Для отримання високих врожаїв даний коефіцієнт повинен бути не менше 1–1,4. За 1965–1985 рр. через недостатнє застосування органічних добрив, посіву багаторічних трав, боротьби з ерозією вміст гумусу в ґрунтах в цілому по області знизився з 4,1 до 3,9%, або на 10 т. на гектарі [8, с. 35].

За 1985–1990 рр. в сільському господарстві області введено основних фондів на 2 млрд. 995 млн. крб., 53,5 тис. га зрошуваних земель; господарства щорічно отримували 500 сучасних комбайнів, 1000 тракторів і автомашин [9]. Лише у 1986 р. зібрано 1005,5 тис. т. цукрових буряків, 168,1 тис. т. соняшнику, 253,4 тис. т. картоплі, 267,4 тис. т. овочів, 40,2 тис. т. плодів. Середній надій молока зріс на 58 кг. У порівнянні з 1985 р. державні закупівлі худоби та птиці зросли на 6%, молока на 2%, вовни – на 4%, яєць – на 5%. Капітальні вкладення в систему агропромислового комплексу, а також в галузі, що виробляють засоби виробництва, склали 297 млн. крб. З цих коштів 282 млн. крб. використано на розвиток сільського господарства, у тому числі на меліоративне будівництво – 60,2 млн. крб. У сільському господарстві побудовані тваринницькі приміщення, механізовані ферми і комплекси для утримання худоби на 18,7 тис. голів, приміщень для птиці – 15 тис. птахомісць, птахофабрики – на 2,1 млн. курей–несучок і м'ясного напрямку – на 52 млн. голів птиці на рік, силосні і сенажні споруди місткістю 135,5 тис. м³. Введено в експлуатацію 8,5 тис. га зрошуваних земель. У 1987 р. в області вирощено 18 тис. т. сої, валовий збір у порівнянні із середньорічним виробництвом XI п'ятирічки збільшений в 3,7 рази. Посівні площі збільшилися вдвічі і склали 13,7 тис. га [10]. На площі 130 тис. га отримано 205,7 тис. т. соняшнику, що на 17,3% більше, ніж у середньому за рік в XI п'ятирічці, врожайність збільшилася на 2,3 ц., продаж державі зросла на 24% [11]. На 1987 р. склалася несприятлива обстановка у тваринництві. Виробництво м'яса на 1 серпня проти відповідного періоду минулого року зменшилося на 6,9 тис. т., тобто на 7,5%. Тільки два райони – Миколаївський та Казанківський – забезпечили зростання. У Доманівському районі виробництво м'яса скоротилося на 21%, Вознесенському – на 16,4%, Березанському – на 14,7%. Молока вироблено менше від обсягу 1986 р. на 39,3 тис. т., тобто на 9,9%. Господарства Вознесенського району зменшили надой на 297 кг, Березнегуватського – 273 кг, Жовтневого – 267 кг. Найнижча продуктивність у Братському, Доманівському, Врадівському районах. Скоротилося поголів'я худоби, знизився добовий приріст ваги [12].

У 1988 р. з 712 тис. га вдалося зібрати по 34,9 ц. зерна. Область вийшла за даним показником на перше місце в республіці. Врожайність озимої пшениці – по 40 ц. з гектара. Валовий збір склав 2480 тис. т. [13].

У 1989 р. в Арбузинці, в місцевому колгоспі «Україна», вперше в області створено акціонерне товариство [14]. У 1990 р. починається так зване «реформування» сільського господарства, яке насправді призводить до його руйнації: знищено багато сильних господарств, зруйновано ферми, автогаражі, тракторні бригади, закрито об'єкти соціальної сфери, ліквідовано багато сіл. Внаслідок політики ліквідації так званих неперспективних сіл кількість сільських населених пунктів на Миколаївщині зменшилася у 1990 р. до 916 з 1080 у 1971 р. [15, с. 175].

15 вересня 1990 р. в сесійній залі обласної Ради народних депутатів відбулася установча конференція зі створення обласної організації Української Селянської Спілки (УСС). Перед цим в 17 районах області відбулися районні установчі конференції, що делегували своїх представників на обласну. У сільських районах області створена 381 первинна організація УСС із загальним числом членів 64699 чоловік. Актуальність створення обумовлена переходом до ринкової економіки [16].

У 1990 р. птахофабрика імені Жовтневої революції Миколаївського району уклала договори з фірмами Нідерландів, Данії, ФРН, Японії. Виручені кошти в іноземній валюті дозволили придбати за кордоном дефіцитне устаткування і техніку, в тому числі в Нідерландах [17]. В 1991 р. створено акціонерне товариство в колгоспі ім. Комінтерну Баштанського району [18]. В 1991 р. в радгоспі «Сонячний» Очаківського району створена племінна ферма по розведенню орловських рисаків та ваговозів, відновлені та розширені конюшні, закуплено породистих коней [19].

13 квітня 1991 р. на установчих зборах фермерів, керівників Селянських спілок районів, області та агропромислових формувань (АПФ) створена асоціація фермерів (селянських господарств) області. Головою асоціації обрано фермера А. М. Журба з Новоодеського району. Збори прийняли статут асоціації фермерів. Члени асоціації констатували той факт, що на 2% ріллі, що знаходиться в особистому користуванні селян, вироблено до 30% м'яса, молока, яєць, 30% меду. Таким чином, резерви фермерських господарств великі. В області всього близько 40 фермерських господарств [20].

У перші роки Перебудови сповзання економіки до кризового стану на Миколаївщині пощастило на деякий час загальмувати. Виробництво валової продукції в колгоспах, радгоспах та міжгосподарських підприємствах збільшилося з 11321 млн. крб. у 1985 р. до 13153 млн. крб. у 1989 р. Виробництво м'яса за цей період збільшилося з 137791 до 161596 т., молока – відповідно з 606939 до 616463 т. Зросла врожайність зернових – із 21,5 ц з га до 32,5 ц, а середній надій молока на корову – з 2487 до 2751 кг. [21, с. 89]. Підвищувалася продуктивність праці, збільшувалися об'єми випуску сільськогосподарської продукції. Але злам адміністративно-командної системи управління, відсутність централізованого постачання, розрив економічних зв'язків, соціальна нестабільність, розпад СРСР як цілісної держави та інші причини привели до катастрофічного стану економіки. Хвиля спаду виробництва не могла обминути й Миколаївщину. Загальна криза економіки боляче вдарила й по агропромислому комплексу. Різко погіршилося матеріально-технічне забезпечення цієї важливої галузі. Через недопостачання будівельних матеріалів, обмеження коштів фактично припинилося виконання

програми соціальної перебудови села. Не виправдалися надії колективів переробних галузей на конверсію підприємств оборонної промисловості. Непомірне зростання цін на техніку і ресурси для села привело до того, що більшість господарств області вже в 1991 р. стали збитковими, а то й опинилися перед банкрутством [21, с. 90]. Найбільше падіння відбулося в Первомайському, Новобузькому, Жовтневому, Єланецькому, Новоодеському та Казанківському районах області.

Таким чином, на квітневому (1985 р.) Пленумі ЦК КПРС вперше зроблено акцент на потребі докорінних змін в економіці СРСР. Концепція прискорення набула свого подальшого розвитку і конкретизації на XXVII з'їзді КПРС, що в 1986 р. прийняв документ «Основні напрямки економічного і соціального розвитку СРСР на 1986–1990 рр. і на період до 2000 р.». Однак дане рішення не реалізовано. Перебудова стала нібито революцією «згори», з усіма притаманними їй вадами і обмеженнями. Економічна реформа перших років Перебудови не дала наслідків. Причини полягають у тому, що, по-перше, сама модель реформи, сконструйована в центрі, об'єктивно вела до розладу економічних відносин; по-друге, переведення підприємств на самофінансування за умов відомчого диктату стало для економіки просто руйнівним. Регламентоване згори планування підштовхнуло підприємства не до підвищення ефективності та якості роботи, а до збільшення прибутків за рахунок багаторазового підвищення цін. Що, в свою чергу, призвело до повного ігнорування інтересів споживача, неконтрольованого зростання грошових виplat на виробництві, порушення договірних зв'язків. Складності у розвитку економіки України поглиблювалися також тим, що під час перебування у складі СРСР господарство республіки базувалося на суб'єктивізмі, волонтаризмі, насильстві й поневоленні. Внаслідок цього структура економіки, з одного боку, значною мірою набула архаїчного, притаманного для колонії, характеру.

Потреби розвитку економіки республіки вимагали принципової зміни підходів до сільськогосподарського виробництва, освоєння нових економічних методів господарювання. Створення і діяльність Держагропрому незабаром засвідчили необхідність подальшого вдосконалення як управління сільськогосподарським виробництвом, так і взаємовідносин між його партнерами. Внаслідок цього з'явилися нові форми у вигляді агрокомбінатів, агрофірм, агрооб'єднань. Вони мали сприяти нарощуванню виробництва продукції сільського господарства, зниженню її собівартості, збільшенню прибутку й рентабельності, а також відродженню раніше покинутих сіл. Проте у багатьох місцях вони запроваджувалися повільно, не набували поширення, причиною чого стала практика вилучення значної частки прибутку, одержаного трудовим колективом, у Державний бюджет; неможливість без дозволу «згори» використати його на власні, навіть невідкладні потреби; пряма чи завуальована заборона постачати фермерство технікою і запчастинами до неї, мінеральними добривами, паливом, мастилом, будівельними матеріалами.

Окремі зрушення у запровадженні нових форм і методів господарювання у сільському господарстві не означали докорінного перелому. Середньорічні темпи приросту національного доходу в області дедалі зменшувалися. Зростає товарний дефіцит. Посилювалась

інфляція. Поглибленню складної ситуації сприяли опір адміністративно-командної системи, організована злочинність, спекуляція, корупція і розкрадання, як наслідок – байдужість та інертність самих трудівників села. Загрозливо погіршилось матеріально-технічне забезпечення агропромислового комплексу області. Нові форми господарювання приживалися надто повільно, зокрема кооперація, фермерство та індивідуальне селянське господарство. В області виявили бажання стати фермерами і подали відповідні заяви до місцевих Рад всього 117 чол. Між тим реальні можливості для забезпечення бажаних землею мали всі райони області. В багатьох із них ця робота велася вкрай повільно. Головною перешкодою стали районні агропромислові об'єднання, особливо колгоспи й радгоспи. Керівники багатьох господарств продовжували чинити опір розвитку фермерства і кооперації на селі. В той же час резерви фермерських та індивідуальних господарств величезні. Однак в кінці 80-х – на початку 90-х рр. відсутня всебічна допомога держави в процесі переходу до фермерського типу ведення господарства на території області.

Список використаних джерел

1. Державний архів Миколаївської області. – Ф. Р-992. – Оп.12. – Спр.2709.
2. Так само. – Ф. Р-3937. – Оп.5. – Спр.78.
3. Захарченко А. Г. Коллективный подряд в сельском хозяйстве / А. Г. Захарченко. – К.: Урожай, 1985. – 112 с.
4. Фесенко Г. Сімейний підряд: результати, проблеми / Г. Фесенко, І. Шейн, А. Цуркань // Південна правда. – 1988. – 1 квітня. – С.2.
5. Гоцуенко Е. Механізм впровадження прогресивного / Е. Гоцуенко // Агропром України. – 1990. – №3. – С.18–22.
6. Федоров О. П. Наші проблеми нам вирішувати / О. П. Федоров // Південна правда. – 1990. – 1 лютого. – С.2.
7. Гудзь Г. Неминуці цінності: Соціально-економічний розвиток сіл Миколаївської області / Г. Гудзь // Хлібороб України. – 1986. – №3. – С.6–7.
8. Научно-обоснованная система земледелия Николаевской области. – Николаев: Облполиграфиздат, 1987. – 169 с.
9. Захарченко А. Не губите Украину! / А. Захарченко // Товариш. – 1998. – №11 (март). – С.4.
10. Андрєєв С. Соя чекає знання / С. Андрєєв // Південна правда. – 1987. – 5 травня. – С.3.
11. Алексеєнко М. Високорентабельна олійна культура / М. Алексеєнко // Південна правда. – 1987. – 25 квітня. – С.3.
12. Більше діла!: Економічний огляд // Південна правда. – 1987. – 18 серпня. – С.3.
13. Лісничий А. Хліб сьогоднішній і майбутній / А. Лісничий // Південна правда. – 1988. – 27 серпня. – С.3.
14. Вперед, акціонери! // Південна правда. – 1989. – 2 квітня. – С.2.
15. Бабійчук Г. В. Історичне краєзнавство Миколаївщини наприкінці XVIII – на початку XXI століття: монографія / Г. В. Бабійчук, В. П. Шкварець. – Миколаїв: Іліон, 2013. – 363 с.
16. Миколаєнко Б. Селянську спілку створено / Б. Миколаєнко // Південна правда. – 1990. – 20 вересня. – С.3.
17. Тесленко С. Птахофабрика заробляє валюту / С. Тесленко // Південна правда. – 1990. – 23 жовтня. – С.3.
18. Рогачова З. «Спрут»: Баштанський варіант / З. Рогачова // Шляхом Леніна. – 1991. – 26 жовтня. – С.2.
19. Тесленко С. Приціл – власні жокєї / С. Тесленко // Радянське Прибуззя. – 1991. – 28 травня. – С.3.
20. Дроздов М. Створено асоціацію фермерів / М. Дроздов // Південна правда. – 1991. – 30 квітня. – С.2.
21. Павлик І. С. Історія Миколаївщини / І. С. Павлик, П. М. Тригуб, О. В. Білюк. – Миколаїв: Вид-во УДМУ, 1996. – 210 с.

References

1. Derzhavnyj arhiv Mykolai'vs'koi' oblasti. – F. R-992. – Op.12. – Spr.2709.
2. Tak samo. – F. R-3937. – Op.5. – Spr.78.

3. Zaharchenko A. G. Kollektivnyj podrijad v sel'skom hozjajstve / A. G. Zaharchenko. – K.: Urozhaj, 1985. – 112 s.
4. Fesenko G. Simejnyj pidrijad: rezul'taty, problemy / G. Fesenko, I. Shei'n, A. Curkan // Pivdenna pravda. – 1988. – 1 kvitnja. – S.2.
5. Gocuenko E. Mehanizm vprovadzhennja progresyvnoho / E. Gocuenko // Agroprom Ukrainy. – 1990. – №3. – S.18–22.
6. Fedorov O. P. Nashi problemy nam vyrishuvaty / O. P. Fedorov // Pivdenna pravda. – 1990. – 1 ljutogo. – S.2.
7. Gudz' G. Nemynushhi cinnosti: Social'no-ekonomichnyj rozvytok sil Mykolai'vs'koi' oblasti / G. Gudz' // Hliborob Ukrainy. – 1986. – №3. – S.6–7.
8. Nauchno-obosnovannaja sistema zemledelija Nikolaevskoj oblasti. – Nikolaev: Oblpoligrafizdat, 1987. – 169 s.
9. Zaharchenko A. Ne gubite Ukrainu! / A. Zaharchenko // Tovarissh. – 1998. – №11 (mart). – S.4.
10. Andrjejev S. Soja chekaje vyznannja / S. Andrjejev // Pivdenna pravda. – 1987. – 5 travnja. – S.3.
11. Alekseenko M. Vysokorentabel'na olijna kul'tura / M. Alekseenko // Pivdenna pravda. – 1987. – 25 kvitnja. – S.3.
12. Bil'she dila!: Ekonomichnyj ogljad // Pivdenna pravda. – 1987. – 18 serpnja. – S.3.
13. Lisnychyj A. Hlib s'ogodnishnij i majbutnij / A. Lisnychyj // Pivdenna pravda. – 1988. – 27 serpnja. – S.3.
14. Vpered, akcionery! // Pivdenna pravda. – 1989. – 2 kvitnja. – S.2.
15. Babijchuk G. V. Istorychne krajeznavstvo Mykolai'vshhyny naprykinci XVIII – na pochatku XXI stolittja: monografija / G. V. Babijchuk, V. P. Shkvec'. – Mykolai'v: Ilion, 2013. – 363 s.
16. Mykolajenko B. Seljans'ku spilku stvoreno / B. Mykolajenko // Pivdenna pravda. – 1990. – 20 veresnja. – S.3.
17. Teslenko S. Ptahofabryka zarobljaie valjutu / S. Teslenko // Pivdenna pravda. – 1990. – 23 zhovtnja. – S.3.
18. Rogachova Z. «Sprut»: Bashtans'kyj variant / Z. Rogachova // Shljahom Lenina. – 1991. – 26 zhovtnja. – S.2.
19. Teslenko S. Prycil – vlasni zhokei' / S. Teslenko // Radjans'ke Prybuzhzhja. – 1991. – 28 travnja. – S.3.
20. Drozdov M. Stvoreno asociaciju fermeriv / M. Drozdov // Pivdenna pravda. – 1991. – 30 kvitnja. – S.2.
21. Pavlyk I. S. Istoriya Mykolai'vshhyny / I. S. Pavlyk, P. M. Trygub, O. V. Biljuk. – Mykolai'v: Vyd-vo UDMTU, 1996. – 210 s.

Pavlenko Yu. O., postgraduate student of Ukrainian History Department, Mykolaiiv V. O. Sukhomlynsky National University (Ukraine, Mykolaiv), julgubanova@gmail.com

Agriculture in the Mykolaiv oblast during Perestroika (1985–1991)

The article aims to study the development of Mykolaiv oblast agriculture during Perestroika (1985–1991), analyze positive changes and failures in the agro-industrial policy of the Soviet regime in the specified period and their local implementation. To achieve the goal, the complex of general scientific, historical, interdisciplinary, and primary sources methods was used. Implementation process of the collective contract in agriculture of the oblast and the positive changes caused by this process are demonstrated. A special emphasis is made on the transition to exchange relations. The process of systemic crisis deepening, worsening of agro-industrial material support of the oblast in the late 80's have been studied, the development of farming and cooperatives, resistance to reforms of the administrative-command system have been characterized.

Keywords: Perestroika, the Mykolaiv oblast, agriculture, cooperative, farming.

Павленко Ю. А., аспирантка кафедри історії України, Николаевский национальный университет им. В. А. Сухолинского (Украина, Николаев), julgubanova@gmail.com

Сельское хозяйство Николаевщины в период Перестройки (1985–1991 гг.)

Статья ставит за цель исследовать развитие сельского хозяйства Николаевской области в период Перестройки (1985–1991 гг.), проанализировать позитивные изменения и ошибки в агропромышленной политике советской власти в обозначенный период, их отражение на местном уровне. Для достижения цели использован комплекс общенаучных, исторических, междисциплинарных и источниковедческих методов. Показан процесс внедрения коллективного подряда в сельское хозяйство области, позитивные изменения, вызванные этим процессом. Отдельный акцент сделан на переходе на рыночные отношения. Исследован процесс углубления системного кризиса, ухудшения материально-технического обеспечения агропромышленного комплекса области в конце 80-х гг., охарактеризован процесс развития фермерства и кооперации, сопротивление реформам со стороны административно-командной системы.

Ключевые слова: Перестройка, Николаевщина, сельское хозяйство, кооперация, фермерство.

* * *

УДК 94(477):342.58«1992/1993» Кучма

Шкабко С.,
аспірант кафедри новітньої історії України
історичного факультету, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), sergesyan@mail.ru

ДЕРЖАВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕОНІДА КУЧМИ НА ПОСТУ ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА УКРАЇНИ (1992–1993 РР.)

Досліджено та прослідковано період перебування Леоніда Кучми на чолі українського уряду. Проаналізовано заходи, що були здійснені Кабінетом Міністрів для виходу країни з глибокої соціально-економічної кризи. Визначено вплив голови уряду на формування та реалізацію програми реформ. У контексті розгляду проблематики вивчено взаємовідносини між виконавчою та законодавчою гілками державної влади. Діяльність прем'єр-міністра була спрямована на швидке та ефективне реагування на тривожні тенденції в економіці, пошук виходу з складної ситуації. Політичне протистояння з президентом призвело до досить нетривалого перебування на чолі найвищого органу виконавчої влади та забезпечило відхід колишнього директора «Південмашу» з посади. В результаті це дало змогу зробити крок для підкорення наступної політичної вершини – посади Президента України.

Ключові слова: уряд, Кучма, криза, декрет, реформи.

Постать Леоніда Даниловича Кучми є досить неординарно в пострадянській історії України. Особливу увагу та інтерес викликають його діяльність на різних етапах життєвого шляху. На моє переконання, визначальною віхою в становленні Леоніда Кучми як впливового політичного гравця та лідера стала робота на чолі українського уряду в 1992–1993 рр. Дане питання стало предметом пошуку українських дослідників, а саме В. Литвина [9], К. Бондаренка [1], Г. Коржа [7], Ю. Луканова [10] та інших. Однак стан наукової розробки цієї тематики є недостатньо вивченим на сьогоднішній момент.

Метою статті є спроба аналізу та оцінки діяльності Леоніда Кучми на посаді прем'єр-міністра в 1992–1993 роках.

Важливо зазначити, що до моменту офіційного подання кандидатури народного депутата Леоніда Кучми до парламенту, йому пропонували зайняти місце в Кабінеті Міністрів України неодноразово. Зокрема, ще влітку 1990 року після відставки Віталія Масола з посади Голови Ради Міністрів УРСР перший секретар ЦК КПУ Володимир Івашко викликав до себе Леоніда Кучму і запропонував йому очолити уряд. Проте тодішній директор «Південмашу» ввічливо відмовився, позаяк вважав, що робота на стратегічному підприємстві дає йому більше можливостей і влади для реалізації своїх задумів. Пізніше були спроби вмовити його зайняти посаду першого віце-прем'єр-міністра, які були невдалими [8, с. 409].

1992 рік проходив під знаком загострення соціально-економічної ситуації в країні. Суспільство, в основній своїй масі, було незадоволеним від важкого економічного становища. Все частіше починають лунати вимоги щодо зміни уряду та його очільника Вітольда Фокіна. Наприкінці серпня народні депутати поставили питання про відставку Кабінету Міністрів, однак кабінету Фокіна вдалося вистояти [9, с. 313].

Проте вже у вересні, на черговій шостій сесії парламенту, доля уряду та його керівника була вирішена. 30 вересня Президент Леонід Кравчук виступив у сесійній залі з доповіддю «Про політичне і соціально-економічне становище в Україні», в якій зупинився на основних досягненнях та проблемах, що були результатом першого року незалежності. Глава держави в своєму виступі

зазначив, що уряд, незважаючи на труднощі працює інтенсивно і прагне реформ. Враховуючи ситуацію, яка склалася уряд не може ефективно виконувати свою програму і тому «...прагнути миру і злагоди, щоб далі не загострювати обстановку /а це вже робиться, і до цього вже втягуються всі сили, які є в Україні, навіть діти/, Вітольд Павлович Фокін звернувся до мене з проханням прийняти його відставку у зв'язку з виходом на пенсію...» [11, с. 17]. Однак депутатський корпус цим не обмежився і 2 жовтня своєю постановою висловив недовіру Кабінету міністрів, що автоматично призвело до його відставки. Крім цього, Президенту з новообраним прем'єром доручалося в 10-денний термін внести пропозиції щодо формування персонального складу уряду [12, с. 49–62]. Таким чином, законодавчий орган скористався своїм конституційним правом і відправив прем'єра і уряд у відставку, чим на певний час зумів «випустити пар» в суспільстві і розрядити досить напружену суспільно-політичну та соціально економічну ситуацію в державі. Цей крок також свідчив про втрату контролю Президента над парламентом та зростання авторитету і впливу останнього на політичний процес в країні.

12 жовтня Президент України Леонід Кравчук відповідно до норм Конституції запропонував і подав кандидатуру Леоніда Кучми до Верховної Ради України для затвердження на посаду Прем'єр-міністра України [16, арк. 103–105]. 13 жовтня Верховна Рада України розпочала обговорення питання про призначення Кучми Леоніда Даниловича на посаду прем'єр-міністра України. В своєму виступі глава держави заявив, що йому було запропоновано декілька кандидатур, серед яких варто виокремити В. Ланового, Л. Кучму, І. Юхновського, В. Симоненка. Проте найбільшою підтримкою заручилася кандидатура Леоніда Кучми, народного депутата України, генерального директора ВО «Південний машинобудівний завод», власне вона і була внесена главою держави до сесійної зали. Щодо характеристики поданої кандидатури, то Леонід Кравчук зазначив, що йому імponує те, що Кучма все своє життя пропрацював на одному місці роботи, пройшовши шлях від інженера до керівника великого заводу стратегічного призначення. Також було підкреслено ділові якості претендента, так як він самостійно шукав шляхи вирішення проблем, що виникли в роботі оборонного комплексу після розпаду СРСР, не звертаючись за допомогою до держави. Президент висловив надію, що запропонована ним кандидатура на пост прем'єр-міністра зможе знайти можливість для поєднання державного сектору з приватними формами для забезпечення ефективної діяльності щодо просування економічних реформ [13, с. 22–24].

У своєму виступі Леонід Кучма зробив акцент на катастрофічному становищі економіки та заявив, що готовий взяти на себе всю повноту відповідальності і не має наміру шукати винних у складній соціально-економічній ситуації, що склалась в Україні. Також було здійснено аналітичне порівняння України з іншими розвиненими країнами світу, в ході якого було встановлено, що за потенціалом наша країна не поступається передовим державам, проте ВВП в 3–4 рази менший, що пояснюється низькою ефективністю економіки та відсутністю реальних реформ. Особливу увагу привертає цитата з його виступу: «Україна ніколи не була незалежною державою. Україною керували, як обласним центром.

Проголосивши незалежність, ми до цього дня не змогли вирватися за рамки провінційної системи управління. Нашим політикам треба усвідомити, що владу не дають і владу не беруть, – владу створюють. Треба створити гнучку, динамічну систему виконавчої влади, що буде гідною незалежної Україні...» [13, с. 26]. Варто зазначити, що претендент на найвищу урядову посаду в цілому мав рацію, адже подвійне підпорядкування міністрів та керівників місцевих адміністрацій вносили дезорганізацію в існування чіткої, ефективно працюючої владної вертикалі. Тому була внесена пропозиція щодо призначення представників Президента та керівників місцевих державних адміністрацій указом Президента за поданням прем'єр-міністра. Важливе місце в доповіді займало питання створення вільних економічних зон, які мали стати засобами для економічного піднесення та формування справедливої податкової системи та взаємовідносин між державою і платниками податків. Щодо завдань які стоятимуть перед новим урядом, то Леонід Кучма визначив їх наступним чином: по-перше, стабілізація економіки, по-друге, послідовне реформування постсоціалістичної економіки в цивілізовану ринкову. Загалом, основою реформування економіки мав стати пріоритет виробника та стимулювання ділової активності. Не оминув увагою майбутній прем'єр і питання комерціалізації, зокрема корпоратизації середніх та великих державних підприємств та початок їхньої повільної приватизації після виникнення попиту та інвестиційної зацікавленості в їхніх акціях. Провідна роль в проведенні змін відводилась реформі фінансової системи, а саме відновлення в державі повноцінного грошового обігу та запровадження національної валюти не як самоцілі, символі державності, а як дієвого засобу для реалізації економічних реформ.

Насамкінець Леонід Кучма закликав депутатський корпус до співпраці, єднання та формування коаліційного уряду народної довіри. Критерієм для входження в уряд він виділив лише одну позицію – компетентність. Також було висловлено переконання, що лише при наявності узгоджених дій між Кабінетом Міністрів, Президентом та Верховною Радою України новому очільнику уряду вдасться втілити всі заплановані ініціативи та завдання.

Після тривалого обговорення та незважаючи на заклики представників Народного руху України щодо детального розгляду поданої кандидатури, а також вимоги щодо особистої зустрічі з претендентом Верховна Рада України в режимі таємного голосування 316 голосами затвердила кандидатуру Леоніда Даниловича Кучми на посаді другого прем'єр-міністра незалежної України [2].

Володимир Литвин у своїй праці «Політична арена України» серед основних причин консолідації депутатів навколо кандидатури Леоніда Кучми на посаду голови уряду виділяє його вмлі господарські якості, які він здобув під час керівництва «Південмашем», а також той факт, що він був висуванцем господарського лобі, тобто по суті «своєю людиною» для промислового Сходу, що сприяло розумінню та прогнозуванню його політичної поведінки, а також забезпечення стабільності та миру в державі [9, с. 317]. Слід зауважити, що висування «червоного директора» Кучми було з одного боку досить неочікуваним, враховуючи той факт, що він вже відмовлявся від варіантів зайняття посади на Грушевського. Очікувалось, що його кандидатуру не підтримає сесійна

зала і був в резерві зовсім інший претендент. Проте Леонід Данилович виграв цей раунд політичного двобою в інших важковаговиків тодішньої верхівки, серед яких був Валентин Симоненко, тодішній в.о. прем'єра, перший віце-прем'єр міністр України, а також Олександр Булянда, висуванець металургійного лобі. Вирішальну роль в підтримці кандидатури Кучми відіграв Віталій Сацький, генеральний директор «Запоріжсталі», який навів переконливі аргументи для промислових директорів щодо їхнього схвалення майбутнього прем'єра [7, с. 16].

Уже 22 жовтня Леонід Кучма на запрошення свого російського колеги Єгора Гайдара відвідав з візитом Москву, де зустрівся з Президентом РФ Борисом Єльциним. В ході переговорів було заявлено про важливість становлення справжнього партнерства між РФ і Україною в умовах переходу обох країн до ринкової економіки. Сторони підписали міждержавну угоду, яка встановлювала режим найбільшого сприяння в торгівлі між країнами. Російський уряд погодився перенести строк введення режиму митного декларування з 01 жовтня 1992 року на 01 січня 1993 року задля узгодження позицій щодо проведення скоординованої митної політики [6, с. 2].

27 жовтня 1992 р. український парламент після довгих дискусій під час обговорення 296 голосами затвердив персональний склад нового Кабінету Міністрів. До нього увійшли 33 члени, 21 з яких були міністрами попереднього складу [17, арк. 33–35]. На перший погляд, значну увагу привертає надзвичайно роздутий штат уряду, дублювання повноважень між міністрами, а також включення голів СБУ, НБУ, ФДМУ, АМКУ і Державного комітету з захисту кордону до складу найвищого виконавчого органу держави, які логічно було б виділити окремо від Кабінету Міністрів. Проте це можна пояснити тим, що структура уряду була затверджена ще в радянський період і була практично незмінною, незважаючи на той факт, що вже існувала незалежна Україна. Варто відзначити, що це не був уряд, який повністю сформував Леонід Кучма. По факту, йому в спадок дістався практично старий кабінет, який вдалося розбавити новими прізвищами, яких особисто запросив новий прем'єр.

На першому засіданні новопризначеного Кабміну 28 жовтня 1992 р. були присутніми 32 з 33 членів, відсутнім був лише міністр у справах молоді і спорту Валерій Борзов. Прем'єр-міністр визначив для уряду наступні першочергові завдання: по-перше, міністри повинні були подати конкретні пропозиції щодо власного бачення економічної реформи в підшефних міністерствах, а також внести зауваження щодо проекту закону «Про Кабінет Міністрів»; по-друге, віце-прем'єрам Юхновському, Дем'янову Жулинському та Євтухову біло доручено підготувати пропозиції щодо заміщення вакантних посад міністрів с/г і продовольства, у справах будівництва та голови Державного митного комітету. До повноважень віце-прем'єрів віднесли подання пропозицій щодо оптимізації структури органів центральної виконавчої влади з урахуванням нових умов соціально-економічного розвитку країни. Також економічний блок уряду мав забезпечити у десятиденний строк підготовку проектів рішень щодо підвищення соціальних стандартів. Важлива роль відводилась реалізації міждержавних угод з країнами СНД, особливо РФ [18, арк. 98–101].

Уже 14 листопада Кабмін зібрався на робоче засідання, де відразу було взято курс на інтенсивну

працю. Основним питанням порядку денного стало заслуховування та обговорення концепції програми діяльності новоутвореного Кабінету Міністрів України. Її представив віце-прем'єр-міністр з питань економіки Віктор Пинзеник. Вона складалася з восьми блоків: загальний, антиінфляційна програма, першочергові економічні перетворення, управління державним сектором економіки, логіка та взаємозв'язок по строках та елементах розділів і блоків програми, очікувані наслідки реалізації програми, нормативно-правове забезпечення програми, оперативне уточнення програми та усунення збудження. Слід зауважити, що програма була розрахована на 2,5 – 3 роки, що свідчило про те, що уряд усвідомлював критичність фінансово-економічної ситуації та готувався до складного трирічного циклу. Також в ході дискусії прем'єр заявив, що є розуміння того, що всі ці заходи мають призвести до стабілізації і як її наслідок до реформ. Особливу увагу було зацентовано на необхідність спільних скоординованих дій, адже відповідальність за можливі буде розділена колективно. Концепція була прийнята і запущений механізм для розробки безпосередньо самої програми. Леонід Кучма також повідомив про результати наради голів урядів в Москві, де було підписано 6 з 18 документів: по цінним паперам, по війнах-інтернаціоналістах, по космічному співробітництву, по науково-технічній інформації, а також про Раду залізничників. Проте основним питанням зібрання стало обговорення статуту СНД. Позиція України була категоричною і було заявлено, що під таким документом підпису української сторони не буде. Більш того делегація виступила за те, щоб відносини будувалися на двосторонній державній основі [19, арк. 84–92]. Не менш важливим пунктом, розглянутим на уряді, було питання «Про підвищення мінімальних розмірів заробітної плати і пенсій». Віктор Пинзеник під час своєї доповіді вніс пропозицію щодо підняття мінімальної зарплати з 1600 до 2250 карбованців. Мотивом для прийняття такого рішення стали аргументи про різке падіння рівня життя серед населення, однак загроза здійснення такого кроку полягала в обезціненні таких виплат, так як країна була охоплена гіперінфляцією. Тому члени Кабміну дійшли компромісу щодо доопрацювання даного проекту рішення і отримання зваженої та реальної оцінки та розрахунків по галузях народного господарства [19, арк. 93–105].

18 листопада прем'єр-міністр України Леонід Кучма виступив перед депутатами з аналізом соціально-економічної ситуації в державі. В своїй доповіді він буквально шокував присутніх народних обранців. Оцінка реального стану справ в країні істотно відрізнялася від «гарних звітів» уряду Фокіна, тому голова уряду відзначив комплексний характер кризи, яка вразила всі сфери життєдіяльності українського народу. Він заявив наступне: «Всі три складові джерела багатства: праця, земля і капітал виявилися у занедбаному стані. Стан стагнації охопив важку промисловість, сільське господарство, транспорт, будівництво, зруйновано фінансову систему держави, інфляція впевнено переросла в гіперінфляцію» Саме тому прем'єр запропонував ввести систему надзвичайних заходів – можливість надання уряду права видавати декрети, які мали б силу закону, адже ситуація в економіці була критична. Впевнений та рішучий аргументарій очільника Кабміну та палка промова поділяли на сесійний зал і він конституційною більшістю в 316 голосів надав

уряду надзвичайні повноваження терміном на шість місяців для швидкого та ефективного втілення урядових ініціатив. Запобіжником від узурпації влади стала норма, яка передбачала набуття чинності урядових декретів лише у випадку не накладення вето парламентом у десятиденний строк [10, с. 43]. В порівнянні з урядами Масола та Фокіна цей кабінет здобув реальні повноваження і з об'єкта перетворювався на суб'єкта прийняття рішень, адже раніше роль найвищого органу виконавчої влади зводилась виключно до виконання рішень, прийнятих парламентом та президентом. У новій ситуації Кучма та його команда могли реально впливати на ситуацію, пропонувати та втілювати в життя власні антикризові ініціативи. Проте, незважаючи на додаткові переваги, не слід забувати про необхідність балансування між різношерстим депутатським корпусом та президентом, які перебували в досить напружених взаємовідносинах і звичайно не бажали появи третього потужного політичного гравця в майбутньому.

21 листопада в парламентській газеті «Голос України» з'явилося офіційне інформаційне повідомлення, в якому було зазначено, що 19 листопада прем'єр-міністрові України Леоніду Кучмі було зроблено планову операцію з приводу хронічного запалення щитовидної залози. Післяопераційний період проходить нормально, реабілітація займе від 7 до 10 днів [3]. Вже 2 грудня голова Кабміну повернувся до роботи і провів чергове засідання Кабінету Міністрів, на якому було розглянуто ряд важливих питань. Зокрема, було оголошено догану голові Держвуглепрому М. Сургаю за порушення державної дисципліни щодо доведення недостовірної інформації до підприємств галузі про збільшення цін на оптові закупівлі вугілля втричі, що призвело до паніки в енергетичній сфері. Було прийнято рід необхідних декретів: «Про джерела збільшення власних оборотних коштів підприємств і організацій», «Про прибутковий податок з доходів громадян, що перевищують 60000 купонів», «Про режим валютних рахунків громадян в уповноважених банках України», «Про припинення справляння державного мита по грошових переказах, що надходять з-за кордону» [20, арк. 108–113]. Вони надали можливість для підприємств залишати більшість коштів для власної інвестиційної діяльності. Для стабілізації бюджетних видатків застосовувались норми, згідно яких запроваджувалося оподаткування доходів громадян, розміри яких перевищували 60000 купонів (податок складав 12091 купона плюс 50% від суми перевищення граничного розміру – 60000 купонів). Щодо валютної політики, то громадянам створювались умови для вільного відкриття депозитних рахунків в іноземній валюті в уповноважених банках без підтвердження джерел отримання власних коштів. Цей крок мав сприяти залученню коштів населення для підтримання курсу та кредитуванню реального сектору економіки. Також в цьому ключі було скасовано справляння державного мита по грошових переказах, що надходять з-за кордону. Все це свідчило про швидкі та якісні підходи до покращення ситуації в фінансово-економічному становищі країни [4, с. 3].

На останньому засіданні Кабміну в 1992 році було прийняте рішення про підвищення мінімальних розмірів заробітної плати і пенсії. Уряд в своєму декреті постановив, що з 1 січня 1993 року мінімальна заробітна

плата та пенсія за віком встановлювалась на рівні 4600 карбованців на місяць. Це приймалося як крок для покращення вкрай важкого становища громадян хоча двома місяцями раніше лунала пропозиція обмежитися розміром в 2250 карбованців. Це звичайно було рішенням популістського характеру, адже реальне підвищення не передбачалося через величезний рівень інфляції та істотну девальвацію валюти в Україні [5].

На початку 1993 року Кабінет прем'єра Кучми зіштовхнувся з першими труднощами. Палки в колеса урядової машини почала вставляти Російська Федерація, яка одночасно підвищила ціну на газ до 85 доларів за 1000 кубів. Відповіддю України стало підвищення ставки за транспортування українською територією нафти та газу, а також на перевезення товарів повітряним та залізничним транспортом. В результаті переговорного процесу з російським колегою Віктором Черномірдіним вдалося досягти угоди про купівлю – продаж енергоносіїв та поступовий перехід України на оплату за ринковими цінами. Проте проблеми на цьому не закінчилися і розпочинається політична оборона на внутрішньому фронті. Об'єктом атаки стає права рука голови Кабінету міністрів, його перший заступник академік Ігор Юхновський, в минулому голова «Народної Ради». Особливе невдоволення його діяльністю висловлювали промислові коли, які вважали його некомпетентним в економічних питаннях та невідповідним зайнятій посаді. Тиск на потужна інформаційна кампанія проти Юхновського призвели до звільнення останнього. 17 березня він на засіданні ВРУ оголосив про свою відставку. Що характерно, президент Кравчук того ж дня видав указ про звільнення першого віце-прем'єр-міністра з формулюванням «в зв'язку з переходом на іншу роботу». Внаслідок цих дій прем'єр позбувався одного з небагатьох найближчих соратників на той момент, що зв'язувало йому руки в подальшій діяльності [1, с. 81].

18 травня 1993 року в Кабінету Міністрів України закінчився шестимісячний період надзвичайних повноважень. Виступаючи перед депутатами Верховної ради України з доповіддю Кабміну «Про соціально-економічне і політичне становище, що склалося в Україні, та шляхи виходу з нього» Леонід Кучма висловився за продовження практики видання урядом декретів, які мають силу закону ще на рік. Адже для стабілізації економіки потрібно близько двох років, а уряд пропрацював всього одне півріччя і об'єктивно зіткнувся з складними макроекономічними процесами, які потребували достатньо часу для уповільнення кризових явищ. Однак парламент не задовольнив прохання голови Кабінету Міністрів і повернув його до звичайних повноважень. Несподівано на засіданні парламенту виступив президент з ініціативою про взяття на себе повноважень прем'єра і керування урядом. Однак парламентарі швидко знівелювали запал глави держави і не підтримали подібного роду побажань. Більш того прем'єр не забажав брати участь в таких політичних міжусобицях і висловив чітку позицію – подав у відставку. Проте депутати відмовились задовольняти його заяву і закликали продовжити роботу [14, с. 33].

Все літо 1993 року пройшло під знаком погіршення і без того вкрай плачевної ситуації в державі. В червні з великою силою розгорнулися шахтарські страйки, за організацією яких прослідковувався директорат шахт та заводів. Їхня позиція пояснювалась незадоволенням

економічною політикою, яку намагався втілювати «декретний прем'єр». Наслідком цих виступів стало призначення Ю. Звягільського на посаду першого віце-прем'єр-міністра України, який був в той момент головою Донецької міськради та власником основних шахт на Донбасі. Також загострилися відносини очільника уряду з народними обранцями, особливо правими депутатськими силами. Після підписання Кучмою спільної Заяви глав урядів України, Білорусі, Росії про невідкладні заходи щодо економічної інтеграції. Особливо обурило депутатів те, що вона була прийнята після рішення Державної Думи РФ про російський статус Севастополя. Тому склалися об'єктивні передумови для висловлення незадоволення серед депутатського загалу. Безмежна економічна криза, погіршення рівня життя в країні, конфронтація з президентом щодо розподілу повноважень, відсутність можливості самостійно впливати на кадрове формування уряду зумовили усвідомлення прем'єром необхідності скласти повноваження і зняти з себе відповідальність, яку він ніс на своєму авторитеті майже рік.

14 вересня 1993 р. Президент України Леонід Кравчук зв'язку з поданням заяви прем'єр-міністром України Леонідом Кучмою про його відставку попросив Верховну Раду України розглянути її. У заяві, яка була написана ще 09 вересня, голова Кабінету Міністрів зазначив, що негативні підсумки голосування щодо програми діяльності уряду 01 вересня 1993 р., яка передбачала надання йому додаткових повноважень змусили прем'єра вдатися до крайнього кроку. Зокрема, тримісячний період роботи уряду без додаткових повноважень, яких його позбавили ще в травні 1993 р. засвідчив той факт, що виконавча влада не могла оперативного реагувати на зміни в економіці. Також наявність суперечливих за своїм змістом пропозицій щодо програми, а також щільний шквал критики на урядовців призвели до відсутності координації та співпраці з депутатським загалом. Тому Кучма вважав неможливим в таких умовах надалі виконувати свої безпосередні обов'язки, наприкінці заяви зазначивши наступне: «За моїм переконанням Україна вкрай потребує докорінних політичних реформ, без яких неможливі реформи економічні і без яких ми ризикуємо втратити незалежність» [15, арк. 100].

Щодо оцінки діяльності Леоніда Кучми на посаді прем'єр-міністра слід зазначити, що, перш за все, це була людина – лідер, яка не побоялася взяти на себе весь тягар соціально-економічних проблем. По-друге, складність для втілення урядових задумів полягала в надзвичайно непростому переході економіки з адміністративно-командних до ринкових засад. Відсутність власної команди, можливості повністю сформувати свій кабінет, постійне перетягування повноважень між урядом і президентом явно не сприяли ефективному виконанню урядової програми та діяльності щодо запровадження та реалізації справжніх реформ. Проте цей уряд, та його очільник були першим, справжнім урядом незалежної України. Відставка відкривала можливості для двох варіантів: відходу з політичної арени або реалізації в нових політичних проектах з прицілом на невідворотні дострокові парламентські та президентські вибори.

Список використаних джерел

1. Бондаренко К. П. Леонід Кучма: портрет на фоні епохи / К. П. Бондаренко; Київський ін-т проблем управління ім. Горшеніна. – Х.: Фоліо, 2007. – 635 с.

2. Голос України від 14 жовтня 1992 р. – №196 (446). – С.1–2.
3. Голос України від 21 листопада 1992 р. – №223 (473). – С.1.
4. Голос України від 18 грудня 1992 р. – №241 (491). – С.3.
5. Декрет Кабінету Міністрів України «Про підвищення мінімальних розмірів заробітної плати і пенсії» від 29.12.1992 р. – Електронний доступ: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/19-92>
6. Комюніке про підсумки візиту в Москву прем'єр-міністра України Л. Д. Кучми // Голос України від 24 жовтня 1992 р. – №204. – С.2.
7. Корж Г. П. Леонід Кучма. Настоящая биография второго Президента Украины. – Х.: Фоліо, 2005. – 413 с.
8. Кучма Л. Україна – не Росія / Переклад з рос. на укр. Ірина Пашенко, Олександр Руденко–Десняк. – М.: Время, 2004. – 560 с.
9. Литвин В. М. Політична арена України: Дійові особи та виконавці / Володимир Литвин. – Київ: Абрис, 1994. – 495 с.
10. Луканов Ю. В. Третій Президент (Політичний портрет Леоніда Кучми) / Ю. В. Луканов. – К.: Такі справи, 1996. – 154 с.
11. Стенограма засідання ВРУ 30 вересня 1992 р. I скликання VI сесія Бюлетень №8. – С.17. – Електронний доступ: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4766.html>
12. Стенограма засідання ВРУ 01 жовтня 1992 р. I скликання VI сесія Бюлетень №8. – С.49–62. – Електронний доступ: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4769.html>
13. Стенограма засідання ВРУ 13 жовтня 1992 р. I скликання VI сесія Бюлетень №13. – С.22–24. – Електронний доступ: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4771.html>
14. Стенограма засідання ВРУ 21 травня 1992 р. I скликання VII сесія Бюлетень №45. – С.33. – Електронний доступ: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4859.html>
15. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.5233. – Оп.1. – Спр.219.
16. Там само. – Ф.1–Р. – Оп.16. – Спр.4782. – Т.1.
17. Там само. – Ф.1–Р. – Оп.16. – Спр.4783. – Т.2.
18. Там само. – Ф.Р–2. – Оп.15. – Спр.2675.
19. Там само. – Ф.Р–2. – Оп.15. – Спр.2681.
20. Там само. – Ф.Р–2. – Оп.15. – Спр.2682.

References

1. Bondarenko K. P. Leonid Kuchma: portret na fone jepohi / K. P. Bondarenko; Kievskij in-t problem upravlenija im. Gorshenina. – H.: Folio, 2007. – 635 s.
2. Golos Ukraïny vid 14 zhovtnja 1992 r. – №196 (446). – S.1–2.
3. Golos Ukraïny vid 21 lystopada 1992 r. – №223 (473). – S.1.
4. Golos Ukraïny vid 18 grudnja 1992 r. – №241 (491). – S.3.
5. Dekret Kabinetu Ministriv Ukraïny «Pro pidvyshhennja minimal'nyh rozmiriv zarobitnoi' platy i pensii» vid 29.12.1992 r. – Elektronnyj dostup: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/19-92>
6. Komjunike pro pidsumky vizytu v Moskvu prem'jer-ministra Ukraïny L. D. Kuchmy // Golos Ukraïny vid 24 zhovtnja 1992 r. – №204. – S.2.
7. Korzh G. P. Leonid Kuchma. Nastojashhaja biografija vtorigo Prezidenta Ukrainy. – H.: Folio, 2005. – 413 s.
8. Kuchma L. Ukraïna – ne Rosija / Pereklad z ros. na ukr. Iryna Pashhenko, Oleksandr Rudenko–Desnjak. – M.: Vremja, 2004. – 560 s.
9. Lytvyn V. M. Politychna arena Ukraïny: Dijovi osoby ta vykonavci / Volodymyr Lytvyn. – Kyïv: Abris, 1994. – 495 s.
10. Lukanov Ju. V. Tretij Prezydent (Politychnyj portret Leonida Kuchmy) / Ju. V. Lukanov. – K.: Taki spravy, 1996. – 154 s.
11. Stenograma zasidannja VRU 30 veresnja 1992 r. I sklykannja VI sesija Bjuleten' №8. – S.17. – Elektronnyj dostup: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4766.html>
12. Stenograma zasidannja VRU 01 zhovtnja 1992 r. I sklykannja VI sesija Bjuleten' №8. – S.49–62. – Elektronnyj dostup: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4769.html>
13. Stenograma zasidannja VRU 13 zhovtnja 1992 r. I sklykannja VI sesija Bjuleten' №13. – S.22–24. – Elektronnyj dostup: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4771.html>
14. Stenograma zasidannja VRU 21 travnja 1992 r. I sklykannja VII sesija Bjuleten' №45. – S.33. – Elektronnyj dostup: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/4859.html>
15. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady i upravlinnja Ukraïny. – F.5233. – Op.1. – Spr.219.
16. Tam samo. – F.1–R. – Op.16. – Spr.4782. – T.1.
17. Tam samo. – F.1–R. – Op.16. – Spr.4783. – T.2.
18. Tam samo. – F.R–2. – Op.15. – Spr.2675.
19. Tam samo. – F.R–2. – Op.15. – Spr.2681.
20. Tam samo. – F.R–2. – Op.15. – Spr.2682.

Shkabko S., graduate student of modern history of Ukraine faculty of History, Kyiv National University Taras Shevchenko (Ukraine, Kyiv), sergesyan@mail.ru

State Leonid Kuchma's activity on the post of Prime-Minister of Ukraine (1992–1993 years)

Investigated and followed the period of stay Leonid Kuchma headed the Ukrainian government. Analyzed the measures undertaken by the Cabinet of Ministers for withdrawal from the deep socio-economic crisis. The influence of the head of the government on the formulation and implementation of the reform program. In the context of the issues studied the relationship between the executive and legislative branches of government. Activities prime-minister was aimed at quick and effective response to alarming trends in the economy, the search out of a difficult situation. The political confrontation with the president led to a very short stay at the head of the highest executive authority and ensured departure of former director of «Pivdenmash» from office. As a result, it is allowed to make the next step to fill the political top – President of Ukraine.

Keywords: government, Kuchma, crisis, decree, reforms.

Шкабко С., аспірант кафедри новітньої історії України історичного факультета, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), sergesyan@mail.ru

Государственная деятельность Леонида Кучмы на посту премьер-министра Украины (1992–1993 гг.)

Исследован и прослежен период пребывания Леонида Кучмы во главе украинского правительства. Проанализированы меры, которые были осуществлены Кабинетом Министров для выхода страны из глубокого социально-экономического кризиса. Определено влияние главы правительства на формирование и реализацию программы реформ. В контексте рассмотрения проблематики изучено взаимоотношения между исполнительной и законодательной ветвями государственной власти. Деятельность премьер-министра была направлена на быстрое и эффективное реагирование на тревожные тенденции в экономике, поиск выхода из сложной ситуации. Политическое противостояние с президентом привело к довольно непродолжительному пребыванию во главе высшего органа исполнительной власти и обеспечило уход бывшего директора «Южмаша» с должности. В результате это позволило сделать шаг для покорения следующей политической вершины – должности Президента Украины.

Ключевые слова: правительство, Кучма, кризис, декрет, реформы.

* * *

УДК 94(477+438)

Боблієнко О. П.,
кандидат історичних наук, викладач кафедри
філософії та суспільних наук, Вінницький
національний медичний університет
ім. Миколи Пирогова (Україна, Вінниця),
lenaboblienko@yandex.ru

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА У ЛЮБУСЬКІЙ ЗЕМЛІ (РЕСПУБЛІКА ПОЛЬЩА) У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Досліджено становище української національної меншини у Польщі, на прикладі Любуської землі. Польська держава у своєму ставленні щодо етнічної політики країни пройшла різні етапи в напрямку формування мультикультурної моделі задоволення прав та потреб етнічних меншин.

Наприкінці 40-х та протягом 50-х років ХХ століття в українському середовищі переселенців ще культивувалась віра у тимчасовість виселення із батьківщини, підкреслювалась власна ідентичність. Протягом 1960–70-х років відбулась значна асиміляція українців та інтеграція у польське суспільство. У 1980-ті роки українці брали активну участь у польському суспільно-політичному житті, підтримували опозиційні сили та знову звернули увагу на своє етнічне походження. У 90-ті роки ХХ століття спостерігалось загострення конфліктів на всій території колишнього соціалістичного табору у т.ч. відносин між польським населенням та українською діаспорою. На початку 2000-х років відбулась нормалізація відносин між українською меншиною і польською владою та суспільством.

Ключові слова: діаспора, національна меншина, Любуська земля, Польща, операція «Вісла», воєводство, Українське суспільно-культурне товариство.

Українська діаспора у Польщі має свої особливості, що пов'язано, насамперед, з географічним розташуванням та мовною спорідненістю. Політика постсоціалістичної Польщі щодо національних меншин ґрунтується на концепції поліетнічної держави і все ще знаходиться

у процесі становлення. Республіка Польща намагається здійснювати політику врахування європейського досвіду врегулювання міжнаціональних і міжетнічних взаємин. Яскравим прикладом стала ратифікація Сеймом і підписання Президентом Рамкової Конвенції про захист національних меншин від 1989 р.

Основою для дослідження стали праці істориків та культурологів з Польщі: Р. Дрозда [1], С. Заброварни [2], Е. Місіло [3], А. Яворніцкої [4], М. Чеха [5] та України: В. Бурдяка [6], В. Моцока [7], М. Смерчинський [8]. Дослідники присвятили свої праці як загальним питанням діяльності української діаспори у Польщі, так і багатьом аспектам перебування українців в окремих регіонах.

Метою даного дослідження є вивчення становища української національної меншини у Польщі на прикладі Любуської землі.

Найчисельнішими меншинами Польщі, згідно останніх переписів, є сілезійська, кашубська, німецька та українська спільнота. Унікальною для польської етнополітики і взагалі для країн Центральної Європи є практика проведення перепису, що застосовувалася у 2011 р., оскільки вперше було дозволено вказувати на своєрідний комплекс національно-етнічної ідентичності. Національний перепис населення у Польщі від 2011 року показав наявність 286 192 осіб українського походження. Хоча ще в 2002 р. це число становило лише 253 273 особи. Найбільша кількість українців проживає у Вармінсько-Мазурському воєводстві – 13 037 та Поморському – 4 482. За неофіційними даними на території Польщі проживає близько мільйона українців [9, с. 27]. Українська спільнота у Польщі досить різноманітна. Різниця також ставлення до української меншини, культури, спадщини та фольклору у різних регіонах Польщі.

Оскільки українці й поляки протягом віків жили поряд і часто входили до спільних державних утворень, сьогодні важко провести кордон між територіями, де одвічно мешкали два етноси. Разом з тим історичні події змінили польських територій після Другої світової війни зумовили напруженість офіційних польсько-українських відносин і суттєво утруднили життя українців у Польщі.

Любуська земля – це західна частина Польщі, історичні межі якої не завжди співпадають із кордонами Любуського воєводства, що було засноване у 1999 р. Історія української меншини на Любуській землі та в інших частинах західної, північно-західної і північної території Республіки Польщі, є відносно не тривалими та беруть свій початок від проведення операції «Вісла» 1947 р. [3, с. 35].

У зв'язку з проведенням операції «Вісла» все українське населення, що раніше проживало на північно-східних кордонах Польщі було переселене на захід. Деяка частина українського населення зуміла уникнути переселення або ж були повернуті на свої землі після 1956 р.

За словами дослідника Е. Місіло, протягом травня – серпня 1947 р. на територію Любуської землі – Нова Суль, Зелена Гура, Жагань, Шпротава, Жепін, Свободзін – було переселено 9800 осіб українського походження, переважно лемків та бойків. Які були практично ізольовані від звичного способу життя, що сприяло процесам асиміляції та аккультурації [3, с. 36].

Після депортації українці Любуської землі (як і інших територій) почали гуртуватися навколо створеного у 1956 році Українського суспільно-культурного

товариства (УСКТ), відділи якого діяли на території Вроцлавського і Зеленогурського воєводств. Провідною ідеєю заснування і діяльності УСКТ було прагнення повернутися до власних домівок. Перебування у депортації розглядалося як тимчасове, і протягом цього часу потрібно було відстояти свої права на окремішність та домогтися дозволу на повернення.

Найбільш активною українською громадою стали переселенці на околицях Вроцлава та Зеленої Гури, які на початку 50-х років ХХ ст. звернулися до влади з проханням надання офіційного дозволу на церковні богослужіння у власних храмах. Дана дискусія викликала великий резонанс як серед польської, так і серед радянської влади. Але українцям було дозволено молитися у церквах східного обряду. Станом на 1958 р. у Польщі уже діяло 198 православних церков [2, с. 139]. Греко-католикам спочатку заборонялося мати свої церкви, оскільки вважалося, що їх церква була націоналістичною та антипольською, і лише з 1957 року вони отримали право відправляти богослужіння у своїх храмах.

Наступним важливим питанням, яке піднімали українці у Любуській землі, стало питання шкіл та мови викладання. Катастрофічно не вистачало кваліфікованих вчителів української мови. Тому в листопаді 1955 р. було створено культурно-освітню комісію для українського населення. Уже через пів року було підбрано 10 відповідних кандидатур. На рубежі 1956–1957 років 349 осіб могли вивчати рідну українську мову, а загалом в Зеленогурському воєводстві було створено 23 школи [5, с. 68], які проіснували до початку 60-х років минулого століття. Надії на повернення на батьківщину поступово згасали, а щоб краще інтегруватися у польське суспільство, батьки поступово почали надавати перевагу польськомовному навчанню.

Протягом 1960–70-х років спостерігається спад активності в українському русі Любуської землі. Важливою складовою збереження української ідентичності стала організація культурних заходів. Така спрямованість національного руху підтримувалася польською адміністрацією. Р. Дрозд, наприклад, наводить свідчення, де один з керівників Зеленогурської адміністрації у 1970 р. звернувся з листом-проханням до влади, щоб отримати дозвіл для використання залу під концертну українську народну програму. Концерт було проведено у інженерному коледжі 24 травня 1974 р. [1, с. 265].

В цей час українці почали менш підкреслювати своє походження і акцентувати увагу на національній ідентичності, а більше включатися в суспільно-політичне життя Польщі. Брالی участь у діяльності та створенні осередків польських громадських організацій, обиралися до органів місцевого самоврядування, здобували адміністративні посади.

У 80-х роках ХХ ст. активізувалось життя українських громад по всій Польщі. Українці активно брали участь у демократичних трансформаціях польського суспільства. Молоді представники української меншини Любуської землі були зорієнтовані переважно на представників опозиційних сил. Завдяки ним було організоване православне братство Святого Володимира у Кракові, створено «Секцію української культури» у Варшаві та започатковано власний журнал «Зустрічі». Дані організації активно працювали з громадським комітетом, що діяв при партії «Солідарність» [4, с. 268].

Одним з найважливіших епізодів цієї співпраці стала участь українців у передвиборчій кампанії в червні 1989 р. і підтримка кандидатури Володимира Мокрого, який йшов на вибори від провінції Гожув. Червневі вибори принесли В. Мокрому депутатський мандат.

Під час XII фестивалю української культури у Сопоті в липні 1989 р. В. Мокрий та М. Горинь (український дисидент) виступили за структурні зміни в УСКТ [4, с. 269]. Результати прагнень до структурних змін були втілені у лютому 1990 р., коли Українське суспільно-культурне товариство було перейменоване у Об'єднання українців Польщі.

У 90-х роках минулого століття лише невелика частина польського суспільства була зацікавлена в ініціативах української меншини у Польщі. Перш за все це пов'язано із негативним образом українця (колишнього упівця), який був сформований у Польщі ще за часів Польської Народної Республіки і підтримувався масовими тиражами антиукраїнських публікацій у центральних ЗМІ та зусиллями патріотичних і «кресових» товариств.

На початок 2000-х років змінилась політика щодо української національної меншини як загалом у Польщі, так і в Любуській землі. Найбільша увага приділялась громадській та суспільній активності, співпраці у культурно-освітній сфері та мистецтві, популяризації мови, вихованні молодшого покоління, налагодженні співпраці з релігійними та громадськими організаціями в Україні.

У 2000 р. Об'єднання українців Польщі у Любуській землі налічувало вісім місцевих осередків у Гожуві, Стшельцах Краєньських, Сквержені, Ошецьку, Шпротові, Зеленій Гурі, Познані, Мендзижичу та охоплювало 246 членів.

Найбільш систематично і активно працювали осередки в Зеленій Гурі [4, с. 270]. З метою реалізації завдань у сфері культури в Зеленій Гурі організовувалися різноманітні конференції: до 40-річчя смерті митрополита А. Шептицького в 1993 р.; до 500-річчя Берестейської унії; до 60-річчя голоду в Україні; до 50-річчя і 55-річчя операції «Вісла»; «Ким є лемки?» та інші. Крім того, було проведено ряд обговорень на тему польсько-українських конфліктів і лекції про традиції та звичаї українського народу. Регулярно проводилися святкові заходи українськими студентами з нагоди вшанування Дня Святого Миколая, Різдва Христового, Дня матері.

Велика увага приділялась вивченню української мови. У 2001–2002 рр. діяло чотири осередки вивчення української мови. Українськомовні студенти брали участь у конкурсах української поезії, що організовувалися у Вроцлаві та Пшемкові.

Найбільш важливим питанням, на думку лідерів зеленогурського осередку Асоціації українців Польщі стало поширення різносторонніх знань про історію і сьогодення української меншини в Польщі. Лідери Асоціації вважали, що без взаємопізнання немає можливості подолання взаємних упереджень, а без системних дій держави в душі толерантності, важко будувати громадянське суспільство.

Культурні заходи, які проводила Асоціація українців Польщі були спрямовані на збереження національної ідентичності, традицій українців. Проте, така активність продовжувала викликати певне занепокоєння самих

поляків та культивування міфів і стереотипів про небезпеку, що йде від національних меншин.

Значне місце відводилося також задоволення церковно-релігійних потреб польського українства. Важливою проблемою українських церков у Польщі було і залишається повернення власного майна і збереження тих культових споруд, котрі визнані державною владою архітектурно-містецькими пам'ятками [6, с. 147].

За словами В. Моцока, аналіз громадсько-політичного життя і культурного відродження польського українства, навчання рідною мовою і розвитку шкільництва та задоволення церковно-релігійних потреб як важливих чинників збереження етнонаціональної ідентичності української спільноти в Польщі дає підстави стверджувати, що здобутки українства та послідовне розв'язання існуючих проблем можуть послужити суттєвим елементом у справі розвитку українсько-польських взаємин [7, с. 85].

Таким чином, можемо констатувати, що стосунки між переселеними українцями та польськими мешканцями формувалися під впливом політичної ситуації та базувалися на попередніх стереотипах, що були сформовані у народній історичній пам'яті.

На основі вивчення діяльності української меншини у Любуській землі можна виокремити декілька періодів. Перший – кінець 40–х – 50–ті роки ХХ ст. Це перший період після примусового переселення, коли ще культивувалась віра у тимчасовість виселення із батьківщини, а всі сили спрямовувалися на те, щоб підкреслити свою національну ідентичність і домогтися від влади згоди на повернення. Другий період – 1960–70–ті роки. У цей час польська влада активно сприяє асиміляції українців, і самі представники української діаспори виявляють бажання не виділятися, а краще інтегруватися у польське суспільство. Третій період – 1980–ті роки, коли українці одночасно беруть активну участь у польському суспільно-політичному житті, підтримують опозиційні сили, показуючи тим своє негативне ставлення до влади Польської Народної Республіки, та знову звертають увагу на своє етнічне походження та власну ідентичність. Четвертий період – 90–ті роки ХХ ст. Це період гострих конфліктів і протистоянь на всій території колишнього соціалістичного табору. Характерним є загострення відносин між польським населенням та українською діаспорою. І, нарешті, п'ятий період – початок 2000–х років. Нове століття дало нормалізацію відносин між національною меншиною і польською владою та суспільством. Польща стала членом Європейського Союзу, прийняла толерантне ставлення до етнічних меншин, що позитивно вплинуло на становище українства, у тому числі, у Любуській землі.

Не дивлячись на складні і неоднозначні віхи в історії української діаспори Любуської землі, впродовж досліджуваного періоду питання національної ідентичності не зникло з поля зору українських громад. Розвиток шкільництва, плекання рідної культури, мови й активне церковно-релігійне життя слугують підвалиною в збереженні надбань предків та виховним потенціалом для молодших поколінь.

Подальше вивчення даної теми можливе, як у дослідженні ставища українських меншин у інших частинах Польщі та проведенні компаративного аналізу, так і в глибшому вивченні історії окремих сфер життя та окремих родин українських переселенців.

Список використаних джерел

1. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / R. Drozd. – Warszawa: «Tyrsa», 2001. – 308 s.
2. Zabrowarny S. Geneza i początki działalności Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego / S. Zabrowarny // Zeszyty Naukowe INP. – 1989. – Nr 16. – S.137–139.
3. Misilo E. Akcja «Wisła». Dokumenty / E. Misilo. – Warszawa: «Archiwum Ukraińskie», 1993. – 200 s.
4. Jawornicka A. Mniejszość ukraińska na ziemi lubuskiej w systemie mono- i policentrycznym / A. Jawornicka // Rocznik Lubuski. Tom XXIX, CZ. I, 2003. – S.259–279.
5. Czech M. Kwestia ukraińska w III Rzeczypospolitej / M. Czech // Ukraińcy w Polsce 1989–1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – 318 s.
6. Бурдяк В. Українська діаспора в Польщі: проблеми збереження національної ідентичності / В. Бурдяк // Тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2008. – С.146–148.
7. Моцок В. І. Сучасні українсько-польські міждержавні відносини: політичний аспект: дис... канд. політ. наук / В. Моцок. – Чернівці, 2001. – 210 с.
8. Смеречинський М. Тернистий шлях українців до польського парламенту / М. Смеречинський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/76/>.
9. Czwartý raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 2013. – 24 s.

References

1. Drozd R. Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989 / R. Drozd. – Warszawa: «Tyrsa», 2001. – 308 s.
2. Zabrowarny S. Geneza i początki działalności Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego / S. Zabrowarny // Zeszyty Naukowe INP. – 1989. – Nr 16. – S.137–139.
3. Misilo E. Akcja «Wisła». Dokumenty / E. Misilo. – Warszawa: «Archiwum Ukraińskie», 1993. – 200 s.
4. Jawornicka A. Mniejszość ukraińska na ziemi lubuskiej w systemie mono- i policentrycznym / A. Jawornicka // Rocznik Lubuski. Tom XXIX, CZ. I, 2003. – S.259–279.
5. Czech M. Kwestia ukraińska w III Rzeczypospolitej / M. Czech // Ukraińcy w Polsce 1989–1993. Kalendarium. Dokumenty. Informacje. – Warszawa: Związek Ukraińców w Polsce, 1993. – 318 s.
6. Burdiak V. Ukrainka diaspora v Polshchi: problemy zberezhennia natsionalnoi identychnosti / V. Burdiak // Tezy dopovidei II Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii «Diaspora yak chynnyk utverzhennia derzhavy Ukraina u mizhnarodnii spilnoti». – Lviv: Vydvo Lvivskoi politekhniki, 2008. – S.146–148.
7. Motsok V. I. Suchasni ukrainsko-polski mizhderzhavni vidnosyni: politychnyi aspekt: dys... kand. polit. nauk / V. Motsok. – Chernivtsi, 2001. – 210 s.
8. Smerechynskiy M. Ternystyi shliakh ukraintiv do polskoho parlamentu / M. Smerechynskiy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/76/>.
9. Czwartý raport dotyczący sytuacji mniejszości narodowych i etnicznych oraz języka regionalnego w Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa, 2013. – 124 s.

Bobliyenko O. P., Ph.D. in Historical Sciences, lecturer of the Philosophy and Social Sciences Department of the Vinnytsya National Pirogov Memorial Medical University (Ukraine, Vinnytsya), lenaboblienko@yandex.ru

Ukrainian national minority in the Lubusz Land (the Republic of Poland) in the second half of the 20th – the beginning of the 21st centuries

The article studies the state of the Ukrainian national minority in Poland, taking the Lubusz Land as an example. Poland's ethno-national policy has passed through various stages until forming a multi-cultural model of satisfying the rights and needs of ethnic and national minority groups.

At the end of the 40s and during the 50s of the 20th century the belief about the temporariness of the eviction from their Motherland and preservation of their personal identity were still cultivated among the Ukrainian migrants. During the 1960s and the 1970s the Ukrainians were considerably assimilated and integrated into the Polish society. In the 1980-s Ukrainians took active part in the Polish sociopolitical life, supported the opposition and again paid more attention to their ethnic origin. In the 90-s of the 20th century there was the arousal of acute conflicts on the whole territory of the former Socialist camp, including the relations between the Polish people and

the Ukrainian Diaspora. At the beginning of the 2000s the relations between the Ukrainian minority and the Polish authorities and the society were normalized.

Keywords: diaspora, national minority, the Lubusz Land, Poland, the «Vistula» operation, voivodeship, Ukrainian socio-cultural society.

Боблиенко Е. П., кандидат исторических наук, преподаватель кафедры философии и общественных наук, Винницкий национальный медицинский университет им. Николая Пирогова (Украина, Винница), enaboblienko@yandex.ru

Украинское национальное меньшинство в Любушской земле (Республика Польша) во второй половине XX – в начале XXI века

Исследовано положение украинского национального меньшинства в Польше, на примере Любушской земли. Польское государство в своем отношении к этнонациональной политике страны прошла разные этапы в направлении формирования мультикультурной модели обеспечения прав и удовлетворения потребностей национальных общин.

В конце 40-х и на протяжении 50-х годов XX столетия в украинской среде переселенцев еще культивировалась вера во временный характер выселения из родной земли, подчеркивалась собственная идентичность. На протяжении 1960–70-х годов произошла значительная ассимиляция украинцев и их интеграция в польское общество. В 1980-е годы украинцы принимали активное участие в польской общественно-политической жизни, поддерживали оппозиционные силы и снова обратили внимание на свое этническое происхождение. В 90-е годы XX столетия наблюдается обострение конфликтов на всей территории бывшего социалистического лагеря, в т.ч. отношений между польским населением и украинской диаспорой. В начале 2000-х произошла нормализация отношений между украинским меньшинством и польскими властями и обществом.

Ключевые слова: диаспора, национальное меньшинство, Любушская земля, Польша, операция «Висла», воеводство, Украинское общественно-культурное общество.

* * *

УДК 327:321.7(73+477)«1991/1992»

Корнієнко Н. В.,
головний архівіст, Центральний державний
кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного
(Україна, Київ), nekt0N@i.ua

МІСЦЕ ДЕМОКРАТИЧНОЇ СКЛАДОВОЇ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ США ЩОДО УКРАЇНИ У 1991–1992 РР.

Розглядаються критерії, за якими конструювалась зовнішня політика США щодо України часів президентства Дж. Буша-старшого. Розглянуто на якому фоні відбувалось становлення української незалежності. Серед основних особливостей політики США щодо України можна виокремити: по-перше, орієнтація США передусім на Росію як на найбільш вагомий країну регіону; по-друге, активні переговори з Україною щодо ядерного роззброєння; по-третє, допомога американської сторони у формуванні нового політичного і економічного устрою, а саме переходу до демократії та ринкової економіки. Проаналізовано місце демократичної складової у зовнішній політиці США щодо України у 1991–1992 рр. Визначено що демократичний напрям зовнішньої політики США щодо України стояв на другому місці після ядерного питання. Зроблено висновок що демократичний напрям щодо України після розпаду СРСР розвивався США скоріше у руслі демократичних цінностей самої структури держави США, аніж чітко окресленої і задалегідь продуманої політики.

Ключові слова: США, Дж. Буш-старший, Україна, демократія.

На 1991 р. США стала єдиною країною – світовим лідером, налагодження співробітництва з якою ново-посталим державам, що виникли після розпаду СРСР, було вкрай важливим. Предметом даного дослідження виступає оцінка місця демократичної складової у зовнішній політиці США щодо України у перші роки її незалежності. У цей час очільником США був Дж. Буш-старший, на час президентства якого припав час формування курсу США щодо України як нової незалежної держави. Важливе місце у цій новій політиці одразу отримали нові підходи, що вже реалізовувалися Сполученими Штатами по відношенню до посткомуністичних країн Східної Європи. Серед цих підходів важливе місце займали питання побудови демократичного відкритого суспільства. Вивчення місця

демократичної складової у зовнішній політиці США щодо України є актуальним виходячи з того що США позиціонують себе як країну-поборницю розвитку демократії у світі. Тож корисним для розробки зовнішньої політики України є зрозуміти наскільки фактор демократії є дійсно вагомим у зовнішній політиці США.

Метою дослідження в рамках даної публікації є аналіз демократичної складової у зовнішній політиці США щодо України. Дана стаття сфокусована на вивченні офіційної позиції щодо становлення України як незалежної держави у 1991–1992 рр. Автор намагався провести певні узагальнення з цього приводу, але дана проблематика потребує подальшого дослідження.

Вивченням зовнішньополітичної позиції США щодо України займаються такі вітчизняні історики і політологи як М. Бессонова, О. Крапівін, Д. Лакішик, Г. Мерніков, І. Храбан, А. Худолій тощо. Але, тим не менш, спостерігається брак досліджень щодо місця демократичної складової у конструюванні зовнішній політиці США щодо України, тому є потреба окремо дослідити цей аспект американсько-українських відносин.

Перш ніж проаналізувати демократичну складову у побудові зовнішньої політики США щодо України у 1991–1992 рр., треба розглянути на якому фоні відбувалась становлення української незалежності.

Наприкінці існування СРСР між радянським та американським лідерами намітилося порозуміння та плідний діалог, що мало наслідком формування у США думки про стійку модернізацію СРСР у напрямку демократичних перетворень. На цьому фоні, не дивлячись на те що СРСР вважався суперником США, останні не бажали його розпаду. Події в УРСР, що мали на меті утвердження української незалежності, з самого початку не мали підтримки з боку американської адміністрації США. Цьому можна знайти кілька пояснень: по-перше, це неготовність американської адміністрації до розпаду СРСР (передбачалась його трансформація, реформація, але не розпад); по-друге, ризик загострення безпекового питання для США (збільшення кількості країн що мають ядерну зброю).

Проявом такої позиції можна назвати промову Дж. Буша-старшого у Києві 01 серпня 1991 р. в рамках його візиту до СРСР [8]. Так, під час виступу перед Верховною Радою УРСР президент США категорично відкинув можливість підтримки офіційним Вашингтоном набуття української незалежності: «свобода – це не те саме, що незалежність» [8]. З його слів вишило, що радянські республіки існують для США лише як утворення, які входять до складу СРСР, та не є окремими державами-республіками. На його думку, СРСР перебував у процесі формування нового суспільного договору у рамках якого республіки залишаться у складі СРСР, але отримають більшу автономію.

В цілому, зовнішньополітичний курс президента США Дж. Буша-старшого щодо процесу розпаду СРСР та постанови незалежної України був досить стриманим. Останній не квапився визнавати українську незалежність: через складність процесів всередині СРСР, через його симпатії до керівника СРСР – М. Горбачова, та через небажання США збільшення кількості ядерних держав у світі [13, с. 212–213]. Для США було надважливим питання подальшої долі радянської ядерної зброї, певна частина якої розташовувалась на території України.

01 грудня 1991 р. в Україні пройшов референдум на підтвердження Акту проголошення незалежності України, прийнятого Верховною Радою 24 серпня. Референдум підтвердив бажання українців вийти зі складу СРСР. Тим не менш, Дж. Буш–старший продовжував тримати паузу щодо визнання факту української незалежності. Під час своєї прес–конференції 05 грудня 1991 р. на питання журналістів чи існує Радянський Союз президент США відповів: «Радянський Союз, звичайно, все ще існує, хоч і у муках еволюції» [9].

06 грудня 1991 р. Дж. Буш–старший більш чітко позначив позицію Вашингтона щодо визнання США незалежності радянських республік. На прес–конференції було підкреслено що важливим питанням американської зовнішньої політики – є запобігання поширенню ядерної зброї у світі. Американський президент зауважував, що хоч США і вітають рішення тих республік, які вирішили стати самостійними, здійснюючи своє право на самовизначення, але у той же час існує проблема – розповсюдження ядерної зброї: «Нам не потрібно збільшення кількості ядерних держав» [7]. Стосовно України Дж. Буш–старший відмітив, що він вже спілкувався з президентом Л. Кравчуком одразу після його обрання, і вони домовились про те, що доля радянської ядерної зброї в Україні є пріоритетним питанням у врегулюванні відносин між США і Україною. З коментарів американського президента ставало зрозуміло, що США намагаються тримати діалог щодо шляхів утилізації радянської ядерної зброї як з М. Горбачовим, так і з новими лідерами радянських республік – Б. Єльциним та Л. Кравчуком. Неодноразово після підписання угоди про припинення існування СРСР та створення Співдружності Незалежних Держав, Дж. Буш–старший зауважував, що задля визнання з боку США новоутворених держав – таких як Україна, ними мають виконані певні умови, а саме врегулювання питання ядерної зброї та її утилізації [6].

Таким чином, якщо для України, так само як і для інших новоутворених держав, було важливим питання визнання їх незалежності та підтримки подальшого демократичного розвитку, то для США першочерговим було питання гарантії відмови цих держав від радянського ядерного арсеналу. Тож, офіційне визнання з боку США незалежності України стало важелем впливу Вашингтону на українську політичну еліту.

США визнали факт розпаду СРСР та утворення на його уламках нових незалежних держав тільки у день складення повноважень Президента СРСР і Генерального секретаря КПРС М. Горбачова – 25 грудня 1991 р. У цей день у своєму зверненні до народів СНД Дж. Буш–старший визнав факт завершення існування старого СРСР посилаючись на рішення про відставку М. Горбачова, додавши: «Ми стали свідками однієї з найбільших драм ХХ ст. – історичного і революційного перетворення тоталітарної диктатури Радянського Союзу та звільнення його народів» [5]. Підкреслювалось, що США підтримують вибір свободи нових держав Співдружності. Це звернення також стало початком офіційного визнання Вашингтоном новопосталих держав. Президент США підкреслив, що базуючись на трьох передумовах, а саме домовленості цих країн з США щодо подальшої долі радянської ядерної зброї, розвитку в них демократії і вільних ринків, він готовий розпочати процес їх визнання. Таким чином,

Україну як незалежну державу США офіційно визнали 25 грудня 1991 р.

Після остаточного розпаду СРСР адміністрація Дж. Буш–старшого була вимушена розпочати конструювання нової американської політики щодо країн пострадянського простору. Треба зауважити, що зовнішня політика США ґрунтувалась у першу чергу на захисті власних національних інтересів, пріоритети щодо яких детермінувалися в залежності від конкретно–історичних умов. Із завершенням Холодної війни у США почалися пошуки щодо визначення нових небезпек та можливостей нової епохи загалом, та на пострадянському просторі зокрема.

Після розпаду СРСР серед представників американського політикуму домінувала думка про необхідність збереження лідерства США у світі, що мало стати головною метою зовнішньої політики США. Так, американський геостратег Зб. Бжежинський зауважував, що США саме з 1991 р. отримали «величезний політичний вплив у світі» [10, с. 11]. Такий стан речей був спричинений безпрецедентною могутністю США у військовому відношенні, величезним впливом американської економіки на світову, наявністю інноваційних технологій та значущості американської масової культури.

Серед основних особливостей політики США щодо пострадянського простору можна виокремити наступні: (1) орієнтація США передусім на Росію як на найбільш вагомий країну регіону; (2) початок переговорів з Україною, Білоруссю та Казахстаном щодо ядерного роззброєння; (3) допомога країнам регіону у формуванні нового політичного і економічного устрою, а саме переходу до демократії та ринкової економіки.

Що стосується перших кроків США у побудові своєї політики щодо незалежної України, то варто враховувати те, що вона не становила пріоритет для американських зовнішньополітичних інтересів. Так, український історик А. Дашкевич, відсилаючись до української історії ХХ ст. зауважував, що «об'єктивні історичні реалії свідчать, що Україна належала традиційно до «зони байдужості» у сфері національних інтересів США на міжнародній арені» [11, с. 130]. Важливим проявом зацікавленості американської зовнішньої політики Україною стала вже згадана проблема контролю над зброєю масового знищення. Важливість даного напрямку для Вашингтону можна побачити з того, що на його користь керівництво США могло нехтувати іншими напрямками американської зовнішньої політики. Можна стверджувати, що на початку української незалежності він був чи не найголовнішим для Вашингтону.

Підтримка розвитку демократії та ринкових реформ на пострадянському просторі на початку незалежності Україні та інших пострадянських республік стояла не першому місці. Аналізуючи виступи президента США Дж. Буша–старшого, видно що його адміністрація була дещо розгублена, адже у нових геополітичних реаліях було неясно – чого чекати від новопосталих країн та які загрози постануть перед США у взаєминах з цим регіоном. Це видно з того, як під час свого виступу у Конгресі 01 квітня 1992 р. американський президент сказав: «Якщо ця демократична революція перемогла, вона може занурити нас у світ більш небезпечний в деяких аспектах, ніж похмурі роки Холодної війни» [4]. Завданням нової зовнішньої політики США мало стати

перетворення «колишніх противників» на «друзів та партнерів», бо вважалося що «Перемога демократії та свободи у колишньому СРСР створила можливість для нового світу» [4].

В офіційній риторичі Дж. Буша–старшого неодноразово повторювалося, що для США був важливим подальший розвиток демократії і вільних ринків у цьому регіоні. Це пов'язувалося із тим, що це мало стати запорукою американської безпеки на довгі роки, а з іншого боку мало допомогти зберегти США свою лідируючу роль у світі. «Демократичний світ повинен бути заснований на двох стовпах свободи – політичній і економічній. Успіх реформ в Росії та Україні, Вірменії та Казахстані, Білорусі і країнах Балтії буде найкращою гарантією нашої безпеки, нашого процвітання і наших цінностей» [3]. При цьому, питання побудови майбутнього світу на спільних політичних і економічних цінностях «між Росією і Америкою, між Сходом і Заходом» тісно пов'язувалися із питаннями взаємної довіри, а не «взаємного терору та залякування» [3].

Слід відзначити, що «демократична» складова у політиці США щодо країн пострадянського простору мала кілька важливих вимірів.

Так, неодноразово проголошувалася теза про важливість допомоги США та Західних країн у розбудові нового політичного і економічного устрою у колишніх республіках СРСР. Так, 22 січня 1992 р. під час виступу на Міжнародній конференції з гуманітарної допомоги колишнім країнам СРСР Дж. Буш–старший закликав інші країни допомогти новопосталим державам у розбудові демократії і економічної свободи та переходу «від комунізму до демократії, від командної економіки до вільного ринку, від авторитаризму до свободи» [2]. 09 квітня 1992 р. Дж. Бушем–старшим вперше було чітко сформульовано чим може обернутись відмова нових незалежних держав від демократичного напрямку. Під час звернення до Американського товариства редакторів газет він зазначив: «Провал демократичного експерименту може принести темне майбутнє, повернення до авторитаризму або скочування до анархії» [3].

При розгляді американської політики щодо нових незалежних держав, та України зокрема, обов'язково слід враховувати той факт, що пріоритетною країною щодо розвитку демократії для США на кінець адміністрації Дж. Буш–старшого була Росія. Вважалося, що Росія на чолі з Б. Єльциним була безсумнівним гарантом демократичних і ринкових реформ на теренах СНД [12, с. 390].

Згодом ця політика набула більш документально оформлених рис. Так, 01 квітня 1992 р. у США була прийнята програма з підтримки свободи у Росії, Україні та інших незалежних державах. До її складу входили: (1) підтримка з боку міжнародних фінансових інституцій (МВФ і Світовий банк) щодо реформ у новопосталих країнах; (2) фінансова і консультативна підтримка Сполученими Штатами проведення реформ новими незалежними державами; (3) надання кредитів Росії, Україні та іншим державам колишнього Радянського Союзу на придбання американських сільськогосподарських продуктів [1; 4]. Це стало початком запровадження низки інших програм, спрямованих на підтримку розбудови ринкової економіки та демократичного суспільства у Україні.

Таким чином, можна стверджувати, що «демократична складова» у зовнішній політиці США щодо України

у перші роки незалежності займала важливе, але другорядне місце. На першому місці серед американських національних пріоритетів у 1991–1992 рр. було вирішення питання ядерного роззброєння, а вже потім – підтримка демократичних перевтілень у посткомуністичних країнах.

Список використаних джерел

- George Bush: «Message to the Congress Transmitting the FREEDOM Support Act Proposed Legislation», April 3, 1992. [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: «Remarks at the International Conference on Humanitarian Assistance to the Former U.S.S.R.», January 22, 1992. [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: «Remarks to the American Society of Newspaper Editors», April 9, 1992. [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: «The President's News Conference on Aid to the States of the Former Soviet Union», April 1, 1992. [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: Address to the Nation on the Commonwealth of Independent States December 25, 1991 [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: Interview With Jim Gardner of WPVI – TV in Philadelphia, Pennsylvania December 17, 1991 [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: Remarks to the Kiwanis and Rotary Clubs in Ontario, California December 6, 1991 [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- President George H. W. Bush speech to a session of the Supreme Soviet of Ukraine, 1 August 1991 [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- The President's News Conference December 5, 1991 [Електронний ресурс] // The American Presidency Project. – Режим доступу: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- Бжезінський Зб. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Перекл. англ. А. Ішенка. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 203 с.
- Дашкевич А. На роздоріжжі: виклики сучасності і парадокси зовнішньої політики США / А. В. Дашкевич; НАН України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. – К.: Наук. думка, 1996. – 150 с.
- Камінський С. Політика США щодо України: Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція / С. Камінський, А. Дашкевич. – К.: Політ. думка, 1998. – 547 с.
- Корнієнко Н. В. Еволюція позиції Дж. Буша–старшого щодо визнання незалежності України у 1991 р. (за даними виступів президента США) / Н. В. Корнієнко // «Глобальні військово-політичні протистояння у XX ст.: світовий та регіональний вимір (до 100-річчя початку першої світової війни)». – Запоріжжя, 2014. – С.211–213.

References

- George Bush: «Message to the Congress Transmitting the FREEDOM Support Act Proposed Legislation», April 3, 1992. [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: «Remarks at the International Conference on Humanitarian Assistance to the Former U.S.S.R.», January 22, 1992. [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: «Remarks to the American Society of Newspaper Editors», April 9, 1992. [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>
- George Bush: «The President's News Conference on Aid to the States of the Former Soviet Union», April 1, 1992. [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>

5. George Bush: Address to the Nation on the Commonwealth of Independent States December 25, 1991 [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>

6. George Bush: Interview With Jim Gardner of WPVI – TV in Philadelphia, Pennsylvania December 17, 1991 [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>

7. George Bush: Remarks to the Kiwanis and Rotary Clubs in Ontario, California December 6, 1991 [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>

8. President George H. W. Bush speech to a session of the Supreme Soviet of Ukraine, 1 August 1991 [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>

9. The President's News Conference December 5, 1991 [Elektronnyj resurs] // The American Presidency Project. – Rezhym dostupu: <http://www.presidency.ucsb.edu>

10. Bzhezinskiy Zb. Vibir: svitove panuvannya chi svitove liderstvo / Perekl. angl. A. Ischenka. – K.: Vid. dim «Kievo–Mogilyanska akademiya», 2006. – 203 s.

11. Dashkevich A. Na rozdorizhzh: vikliki suchasnosti i paradoksi zovnishnoi politiki USA / A. V. Dashkevich; NAN Ukrayini, In–t svit. ekonomiki i mizhnar. vidnosin. – K.: Nauk. dumka, 1996. – 150 s.

12. Kaminskiy E. Politika USA schodo Ukrayini: Vitoki. Kontseptualni osnovi. Praktichna evolyutsiya / E. Kaminskiy, A. Dashkevich. – K.: Polit. dumka, 1998. – 547 s.

13. Kornienko N. V. Evolyutsiya pozitsiyi Dzh. Busha–starshogo schodo viznannya nezalezhnosti Ukrayini u 1991 r. (za danimi vistupiv prezidenta USA) / N. V. Kornienko // «Globalni viyskovo–politichni protistoyannya u XX st.: svitoviy ta regionalniy vimir (do 100–richchya pochatku pershoi svitovoyi viyni)». – Zaporizhzhya, 2014. – S.211–213.

Kornienko N. V., Chief Archivist, The Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi (Ukraine, Kyiv), nektN@i.ua

The place of the democratic component in US foreign policy towards Ukraine in 1991–1992

This paper shows the criteria of constructing of US foreign policy towards Ukraine in the times of G. H. W. Bush presidency. The historical background when of Ukrainian independence happened is considered. The main features of the US policy towards Ukraine are described: firstly, the US focused primarily on Russia as the most significant country in region; secondly, there were active negotiations with Ukraine on nuclear disarmament; thirdly, the American help in the formation of new political and economic system, namely the transition to democracy and market economy, was announced. There is an analysis of democratic component, which took place in US foreign policy towards Ukraine in 1991–1992. It was determined that the democratic direction of US foreign policy toward Ukraine was of second value, because the first one was the nuclear issue. In general, democratic component was mostly determined by the traditional US institutions style, and was not a strictly developed policy.

Keywords: USA, George H. W. Bush, Ukraine, democracy.

Корниенко Н. В., главный архивист, Центральный государственный кинофотофоноархив Украины им. Г. С. Пиленченко (Украина, Киев), nektN@i.ua

Место демократической составляющей во внешней политике США по отношению к Украине в 1991–1992 гг.

Рассматриваются критерии, по которым конструировалась внешняя политика США по отношению к Украине времен президентства Дж. Буша–старшего. Рассмотрено политический фон, на котором происходило становление украинской независимости. Определено, что среди основных особенностей политики США в отношении Украины были: во–первых, ориентация США прежде всего на Россию как на наиболее весомую страну региона; во–вторых, активные переговоры с Украиной по ядерному разоружению; в–третьих, помощь американской стороны в формировании нового политического и экономического устройства, а именно перехода к демократии и рыночной экономике. Проанализировано место демократической составляющей во внешней политике США в отношении Украины в 1991–1992 гг. Определено, что демократическое направление внешней политики США в отношении Украины находилось на втором месте после вопроса ядерного разоружения Украины. В итоге, демократическое направление касательно Украины развивалось скорее в русле демократических ценностей самой структуры государства США, а не четко продуманной и заранее продуманной политики.

Ключевые слова: США, Дж. Буш–старший, Украина, демократия.

* * *

УДК 316.774

Пуля І.,
старший науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Україна, Київ), irapulya1@gmail.com

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ (ДО 20-Ї РІЧНИЦІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО КОНКУРСУ ЯКОСТІ)

Розглянуто визначення, основні принципи та сфера застосування міжнародних стандартів серії ISO. Дана публікація також містить історію створення ISO, Української асоціації якості і визначає функції цього стандарту.

Ключові слова: стандарт якості, стандартизація, система управління якістю, сертифікація, якість продукції, Українська асоціація якості.

Сучасна економіка України переживає кризу, вихід з якої можливий тільки через якість. Більшість країн світу пройшли таким шляхом і підтвердили це положення, відтворивши свої економіки. Відродження української економіки, підвищення рівня життя громадян безпосередньо пов'язані з відродженням її промисловості. Але для цього необхідно підвищити ділову досконалість підприємств, поліпшити якість їх продукції та послуг. Українські товари та послуги повинні відповідати європейському й світовому рівню. Саме якість повинна стати ключем до конкурентоспроможності, відродження вітчизняної промисловості та покращення життя громадян України. В сучасних умовах розвитку економіки питання якості продукції набуває актуальності. Саме для регулювання якості продукції на вітчизняному ринку розроблено систему стандартизації та сертифікації.

Питанням гармонізації українських національних стандартів з європейськими присвячено праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як П. Калита, Ю. Бережна, С. Литвинська, Н. Пархоменко, Є. Нестеренко, А. Болотнікова, Л. Кириченко, В. Мазура, Н. Салухіної, А. Шапошникова та ін.

Мета дослідження – показати, що на сучасному етапі розвитку виробництва стандартизація та сертифікація є необхідною умовою забезпечення якості продукції, чому сприяє Українська асоціація якості.

Як свідчить міжнародний досвід, важливою передумовою для підвищення якості (продукції, послуг чи життя) є розробка ефективних систем менеджменту якості. Система якості – це сукупність організаційної структури, відповідних процедур, процесів і ресурсів, які забезпечують здійснення загального управління якістю продукції і послуг та підтримання міцних зв'язків між усіма ланками управління і працюючими підприємствами на всіх рівнях виробництва та реалізації.

ISO (International organization for standardization) – всесвітня організація національних органів зі стандартизації. Міжнародна організація по стандартизації (ISO) була створена в 1946 році в м. Женева, Швейцарія. На сьогодні ця федерація об'єднує більше ніж 120 країн–членів зі своїми національними організаціями зі стандартизації. Кожна країна, незалежно від розміру, має один рівний голос. Основною метою ISO є підтримка розробки стандартів, тестування та сертифікація спрямованих на розвиток торгівлі якісних продуктів та послуг: між містами, регіонами, країнами.

ISO, що складається з технічних комітетів (ТК), сформувала 176 ТК, спеціально для стандартизації питань управління якістю та забезпечення якості. Були створені

підкомітети для визначення загальної термінології, для розробки стандартів системи якості та розробки допоміжних технічних стандартів, оприлюднених у якості додаткових стандартів серії ISO 9000 та 10000. Норми ISO окреслюють вимоги, які має виконати система управління якістю. Її впровадження та ефективне функціонування підтверджується сертифікатом. Основу стандартів системи якості ISO складають чотири міжнародних стандарти. Незалежно від специфіки продукції, що випускається, ці стандарти застосовуються як у виробничій сфері, так і у сфері послуг.

Міжнародні стандарти ISO не мають статусу обов'язкових для всіх країн-учасниць. Будь-яка країна світу має право застосовувати їх на власний розсуд. Вирішення питань про застосування міжнародного стандарту ISO пов'язано в основному з участю країни в міжнародному поділі праці і станом її зовнішньої торгівлі [1, с. 155].

У 1952 р. Міжнародною організацією зі стандартизації (ISO) створено Комітет з вивчення наукових принципів стандартизації (STACO), який здійснює розробку та перегляд визначення найважливіших термінів у галузі стандартизації. Починаючи з 1962 р., коли ISO прийняло перше визначення терміна «стандартизація», періодично воно уточнювалося, що відображало розвиток стандартизації, зумовлений рівнем розвитку науково-технічного прогресу.

Стандартизація – це встановлення та запровадження з метою упорядкування діяльності в певній галузі економічного використання ресурсів, підтримки техніки безпеки, підвищення якості продукції.

Мета та основні завдання стандартизації взаємозв'язані з рівнем розвитку країни та спрямовані на вирішення питань міжнародного співробітництва, внутрішнього розвитку країни та розвитку системи стандартизації. Головна мета стандартизації полягає в оптимальному впорядкуванні об'єктів стандартизації для прискорення науково-технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва, поліпшення якості продукції, удосконалення організації управління національним господарством, розвитку міжнародного економічного, наукового і технічного співробітництва.

Проте одним із важливих способів поліпшення якості та підвищення конкурентоспроможності товарів (процесів, робіт, послуг) є її сертифікація, яка тісно пов'язана зі стандартизацією. Сертифікація – це гарантія, що виріб або товар відповідає певним вимогам і має задану якість [2, с. 139–140].

З березня 1997 р. стандарти ISO почала визнавати і Україна. В Україні проблемами стандартизації і сертифікації займається Держспоживстандарт. Цей національний орган із стандартизації представляє Україну в таких міжнародних організаціях, як Міжнародна організація зі стандартизації (ISO), Європейський комітет із стандартизації (CEN), Міждержавна Рада зі стандартизації, метрології і сертифікації (МДР), Міжнародна електротехнічна комісія (IEC). Взаємодіючи з IEC та ISO, Україна має право на пряме впровадження їх стандартів [3, с. 111].

Вітчизняна система стандартизації включає в себе: державні стандарти України (ДСТУ), галузеві стандарти України (ГСТУ), технічні умови (ТУУ), стандарти підприємств (СТП), стандарти науково-технічних та інженерних товариств і спілок України (СТТУ) [4, с. 31].

В Україні впровадження сертифікації якості продукції стандартами серії ISO 9000 (та іншими стандартами цієї серії) та адаптації їх у ДСТУ триває близько 20 років. Впроваджуючи міжнародні стандарти ISO, вітчизняні підприємства мають можливість виходити на світові ринки збуту з продукцією визнаної якості та конкурентоспроможності [4, с. 32].

В Україні розроблені і впроваджуються в процеси виробництва стандарти ДСТУ ISO. Зазначений номер стандарту ДСТУ практично відповідає затвердженому номеру міжнародного стандарту ISO. Так, наприклад, національний стандарт системи менеджменту ДСТУ ISO 9001:2009 є фактично офіційним перекладом стандарту ISO 9001:2008, де в назві зазначено рік затвердження стандарту. Однією з основних переваг застосування й ефективності використання системи сертифікації відповідно до вимог стандартів ISO є прозора зовнішня оцінка (аудит) [4, с. 36].

За період незалежності в Україні сформувався цілий ряд громадських об'єднань і комерційних організацій, орієнтованих на сприяння підприємствам в їхньому вдосконаленні. Особливе місце серед них посідає Українська асоціація якості (УАЯ), яка є беззмінним лідером руху за якість і комплексне вдосконалення в Україні. УАЯ має широке міжнародне визнання, є одним з провідних лідерів у Центральній і Східній Європі. Її досягнення знайшли своє відображення в численних оцінках, отриманих від українських та закордонних організацій. А про авторитет фахівців свідчить той факт, що вже протягом дев'яти років їх запрошують для консультування з питань вдосконалення кращі компанії з країн Центральної та Східної Європи (ЦСЕ).

При перегляді фондової збірки НМІУ виявилось, що вона не містить матеріалів Української асоціації якості. Тому перед науковими співробітниками відділу «Україна в 1990–х рр. – поч. XXI ст.» постало завдання заповнити цю прогалину. Було налагоджено плідну співпрацю з президентом Української асоціації якості Колитою Петром Яковичем.

Українська асоціація якості створена у 1989 р. згідно плану Союзу науково-інженерних товариств України та за підтримки Держстандарту УРСР [5, с. 5]. Це було перше в СРСР національне неурядове об'єднання з якості, яке поклато початок і стало лідером громадського руху за якість і досконалість в Україні та СНД.

Вищими керівними органами організації є Правління Асоціації на чолі з президентом та Конференція делегатів, що скликається один раз на п'ять років для вирішення основних напрямків діяльності. Сьогодні УАЯ об'єднує понад 450 провідних підприємств з усіх регіонів України. Асоціація забезпечує свою діяльність без фінансової підтримки з боку держави та сплачує внески в міжнародні організації з якості від України із власного бюджету.

Засновником та незмінним керівником Української асоціації якості є Калита Петро Якович, який є одним із вчених в області системного управління якістю, чому присвятив більше 150 наукових праць. У 1985 р. захистив кандидатську дисертацію з проблем управління якістю за спеціальністю «Автоматизовані системи управління», дублікат якої з дарчим написом автора було передано до музею. Також П. Калита передав НМІУ своє посвідчення старшого наукового співробітника Інституту кібернетики Національної академії наук України та

посвідчення експерта Міжнародної асоціації «СовАсК», віце-президентом якої він обраний у 1992 р. Музейна збірка поповнилася дипломом дійсного члена (академіка) Української академії наук Національного прогресу П. Калити. За видатні заслуги в галузі якості у 1999 р. П. Калита нагороджений Всесвітньою Радою якості почесною нагородою «Людина якості року на Планеті».

Політику та стратегію УАЯ на практиці реалізують її професійні організації: Міжгалузевий центр якості «ПРИРОСТ» (МЦЯ «ПРИРОСТ») (засновано у 1991 р.) та Компанія професіоналів якості «СИСТЕМА», які юридично та фінансово незалежні одна від одної.

МЦЯ «ПРИРОСТ» організація, яка після одного аудиту видає одразу декілька сертифікатів на систему якості, що визнаються в країнах Європи і світу, а також при обов'язковій сертифікації в Україні [6, с. 5]. Фондова збірка музею поповнилася дублікатами сертифікатів якості, які надаються організаціям, що сертифікуються.

УАЯ та Міжгалузевий центр якості «ПРИРОСТ» є членами Європейського фонду управління якістю, який був створений у 1989 р. авторитетними фірмами розвинутих країн Європи. Його головною метою було визначено сприяння удосконаленню систем управління якістю в європейських країнах. У даний час ЄФУЯ об'єднує більше 900 відомих організацій з багатьох країн Європи та інших континентів [7, с. 7–8].

УАЯ співпрацює та представляє інтереси України в багатьох впливових і авторитетних міжнародних професійних організаціях в галузі якості: Європейській асоціації якості (ЕАЯ), Європейському фонді управління якістю (ЄФУЯ), Всесвітній раді якості (ВРЯ), Міжнародній асоціації якості «СовАсК», Міжнародній гільдії професіоналів якості.

Асоціація якості є співзасновником міжнародних і вітчизняних громадських об'єднань. Зокрема, у 1998 р. вона стала ініціатором створення Клубу лідерів якості України, в якому об'єдналися найкращі підприємства України – переможці і призери Українського національного конкурсу якості. На сьогодні він об'єднує близько 50 кращих вітчизняних підприємств [8, с. 8].

Щороку у другий четвер листопада відзначається Всесвітній день якості, девіз якого – «Якість в ім'я кращого життя». Його організацію покладено на Європейську організацію якості та Європейський фонд управління якістю. У 1996 р. до Європейської організації з якості від України прийняли УАЯ [9, с. 5]. Це дозволило приєднати українську промисловість до таких важливих проектів у галузі якості, як «Європейський тиждень якості», що проводиться з 1995 р. і «Європейські нагороди з якості». В їх межах з 1997 р. проводиться міжнародний форум «Дні якості в Києві» (засновано у 1992 р. до Всесвітнього дня якості) та Український національний конкурс з якості, започаткований. До музею УАЯ передала значки «Дні якості у Києві» за різні роки та ювілейний значок до 10-річчя асоціації.

Український національний конкурс якості засновано у 1996 р. Основними організаторами Конкурсу виступають Українська асоціація якості та Український союз промисловців і підприємців. Конкурс проводиться в межах Всеукраїнського ділового марафону «Сходження до вершин європейської досконалості». Конкурс проводиться в один етап – на національному рівні – за трьома номінаціями: «Великі підприємства» (більше

1000 співробітників); «Середні підприємства» (від 50 до 1000 співробітників); «Малі підприємства» (до 50 співробітників). До участі у Конкурсі допускаються будь-які підприємства (або їх філії), що зареєстровані як юридичні особи та виконують роботи на території України. Цього року проводиться 20-й – ювілейний Український національний конкурс якості.

Музей має примірники видань альбому «Кращі підприємства України» з інформацією про переможців та призерів Національного конкурсу якості, який видається щорічно з 1998 р., а також буклети конкурсу якості країн Центральної та Східної Європи, фотографії з церемоній вручення нагород. Цікавими для відвідувачів будуть нагороди «За найвищу якість», які до 2008 р. вручалися фіналістам та переможцям Українського національного конкурсу якості.

Схему «Сходження до вершин Європейської досконалості» можна побачити в кристалі – Нагороді Міжнародного турніру з якості країн Центральної і Східної Європи, яка, одночасно, є нагородою Українського національного конкурсу з якості з 2008 р. Одну з таких статуєток в кристалі було передано Українською асоціацією якості до музею.

За вагомий внесок у громадський рух за якість, підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняних підприємств, формування позитивного міжнародного іміджу України у сфері якості УАЯ нагороджена Почесною грамотою Кабінету Міністрів України з врученням пам'ятної відзнаки, а Президент УАЯ – Почесною грамотою Кабінету Міністрів та Орденом «За заслуги» III ступеня [10, с. 11].

УАЯ має також численні нагороди, почесні грамоти, дипломи і подяки від міжнародних та вітчизняних організацій. Її діяльність високо оцінена з боку Європейської організації якості (ЕОЯ), Європейського фонду управління якістю (ЄФУЯ), Європейської економічної комісії ООН тощо. Деякі з них були передані до НМІУ і займають гідне місце у фондовій збірці музею.

УАЯ має власні Почесні відзнаки: «За найвищу досконалість», «За досягнення в галузі якості», «За сприяння якості». Крім того, вона відзначає колективи підприємств, ЗМІ, а також персонально керівників і фахівців підприємств Почесною грамотою УАЯ та Подякою Президента УАЯ. Нумізматична збірка музею поповнилася Почесними знаками УАЯ «За найвищу досконалість» та «За досягнення в галузі якості» які вручаються керівникам підприємств-переможців Українського національного конкурсу якості та їх помічникам відповідно.

Головний результат просування в Україні ідей якості та досконалості – поступова зміна філософії мислення багатьох лідерів економіки і підприємства, які у своїй практиці все ширше використовують сучасні принципи лідерства. Потрібно усвідомити, що для того, щоб зробити Україну процвітаючою та поліпшити якість життя її громадян необхідно, перш за все, навчитись жити на засадах принципів безперервного вдосконалення і постійних поліпшень. І зрозуміти, що наша держава, як і будь-яка інша, зможе досягти довготермінових системних поліпшень тільки тоді, коли вона почне розвиватися як суспільство творення, а не споживання та накопичення.

Список використаних джерел

1. Марценюк М. М. Міжнародні стандарти якості [Електронний ресурс] / М. М. Марценюк, і. В. Гвоздецька // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2014. – №3 (2). – С.154–156. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3\(2\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3(2)_35).
2. Боднар О. В. Стандартизація і сертифікація як методи забезпечення якості продукції [Електронний ресурс] / О. В. Боднар // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер.: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – 2013. – Вип.181 (1). – С.138–144. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181(1)_26).
3. Пазізіна С., Пазізіна К. Гармонізація українських стандартів якості з європейськими як механізм підвищення конкурентоспроможності продукції агропромислового комплексу [Електронний ресурс] / С. Пазізіна, К. Пазізіна // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2014. – Вип.19 (1). – С.108–114. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2014_19\(1\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2014_19(1)_16).
4. Чернелевський Л. М. Особливості і перспективи впровадження міжнародних стандартів якості на підприємствах переробної промисловості [Електронний ресурс] / Л. М. Чернелевський, Н. В. Кудренко // Наукові праці Національного університету харчових технологій. – 2014. – Т.20, №4. – С.30–37. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2014_20_4_4.
5. Крашії підприємства України 2006–2007. – К., 2007.
6. Якість в Україні – шлях до відродження, шлях в Європу. Матеріали 7–го Міжнародного Форуму «Дні якості в Києві'98». – К.: Українська асоціація якості, Міжгалузевий центр якості «ПРИРОСТ», 1999.
7. Созвездие качества 2001. Сборник докладов участников проекта. – К.: Украинская ассоциация качества, МЦ «ПРИРОСТ», 2001.
8. Крашії підприємства України 2008. – К., 2008.
9. Матеріали 8–го Міжнародного Форуму «Дні якості в Києві'99». – К.: Українська асоціація якості, Міжгалузевий центр якості «ПРИРОСТ», 1999.
10. УАЯ. Соціальний звіт за 18 років. – К., 2007.

References

1. Marcenjuk M. M. Mizhnarodni standarty jakosti [Elektronnyj resurs] / M. M. Marcenjuk, i. V. Gvozdec'ka // Visnyk Hmel'nyts'kogo nacional'nogo universytetu. Ekonomichni nauky. – 2014. – №3 (2). – S.154–156. – Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3\(2\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2014_3(2)_35).
2. Bodnar O. V. Standartyzacija i sertyfikacija jak metody zabezpechennja jakosti produkcii [Elektronnyj resurs] / O. V. Bodnar // Naukovyj visnyk Nacional'nogo universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannja Ukraїny. Ser.: Ekonomika, agrarnyj menedzhment, biznes. – 2013. – Vyp.181 (1). – S.138–144. – Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181\(1\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnau_econ_2013_181(1)_26).
3. Pazizina S., Pazizina K. Garmonizacija ukrai'ns'kyh standartiv jakosti z jevropejs'kymy jak mehanizm pidvyshhennja konkurentospromozhnosti produkcii' agropromyslovogo kompleksu [Elektronnyj resurs] / S. Pazizina, K. Pazizina // Ukraїns'ka nauka: mynule, suchasne, majbutnje. – 2014. – Vyp.19 (1). – S.108–114. – Rezhym dostupu: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2014_19\(1\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Un_msm_2014_19(1)_16).
4. Chernelevs'kyj L. M. Osoblyvosti i perspektvyv vprovadzhennja mizhnarodnyh standartiv jakosti na pidpryjemstvah pererobnoi' promyslovosti [Elektronnyj resurs] / L. M. Chernelevs'kyj, N. V. Kudrenko // Naukovi pracj Nacional'nogo universytetu harchovyh tehnologij. – 2014. – T.20, №4. – S.30–37. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnukht_2014_20_4_4.
5. Krashhi pidpryjemstva Ukraїny 2006–2007. – К., 2007.
6. Jakist' v Ukraїni – shljah do vidrodzhennja, shljah v Jevropu. Materialy 7–go Mizhnarodnogo Forumu «Dni jakosti v Kyjevi'98». – К.: Ukraїns'ka asociacija jakosti, Mizhgaluzevyj centr jakosti «PRYROST», 1999.
7. Sozvezdye kachestva 2001. Sbornyk dokladov uchastnykov proekta. – К.: Ukraynskaja assocyacija kachestva, MC «PRYROST», 2001.
8. Krashhi pidpryjemstva Ukraїny 2008. – К., 2008.
9. Materialy 8–go Mizhnarodnogo Forumu «Dni jakosti v Kyjevi'99». – К.: Ukraїns'ka asociacija jakosti, Mizhgaluzevyj centr jakosti «PRYROST», 1999.
10. UAJa. Social'nyj zvit za 18 rokov. – К., 2007.

Pulja I., Senior Researcher, National Museum of History of Ukraine (Ukraine, Kyiv), irapulya1@gmail.com

International standards evaluation of quality (the 20–th anniversary of the Ukrainian national competition of Quality)

The article deals with definitions, principles and scope of application of international standards of series ISO. This publication also contains a history of the ISO, Ukrainian Association of Quality and determines the features of the standard.

Keywords: standard of quality, standardization, management system by quality, certification, quality of production, Ukrainian Association of Quality.

Пуля І., старший науковий співробітник, Національний музей історії України (Україна, Київ), irapulya1@gmail.com

Международные стандарты оценивания качества (к 20–й годовщине Украинского национального конкурса качества)

Рассмотрены обозначения, основные принципы и сфера применения международных стандартов серии ISO. Данная публикация также имеет историю создания ISO, Украинской ассоциации качества и обозначает функции этого стандарта.

Ключевые слова: стандарт качества, стандартизация, система менеджмента качеством, сертификация, качество продукции, Украинская ассоциация качества.

УДК 94(477)*94(437.1/2)

Корсак Р. В.,

доктор історичних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури і сервісу, факультет «Туризму», Ужгородський національний університет (Україна, Ужгород), korsakr@inbox.ru

РЕФОРМИ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У ПРАВОВІЙ, ЕКОНОМІЧНІЙ І ФІНАНСОВІЙ СФЕРАХ: ПРОПОЗИЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Розглядається демократичний розвиток та соціально-економічні реформи, які здійснив чеський Уряд наприкінці ХХ початку ХХІ ст. Така трансформація чеського суспільства забезпечила швидку інтеграцію країни в європейську спільноту. Дослідження теми стало можливим завдяки використанню засаднонаукових методів пізнання: аналізу, синтезу, системності, узагальнення, конкретності, історизму та діалектичного методу. У науковому доробку віддано перевагу історичним методам дослідження: історико-генетичному, історико-порівняльному, історико-синтетичному, історико-діахронному, емпіричному аналізу тощо.

Ключові слова: демократія, Чеська Республіка, Україна, реформи, інтеграція, експорт, інвестиції.

Події які відбуваються в Україні з кінця 2013 р. свідчать про бажання українського суспільства інтегруватись в європейську спільноту. Одним із адвокатів захисту цих прагнень України, завжди була Чеська Республіка. Досвід європеїзації який здійснила Чехія у різних сферах чеського суспільства протягом 1993–2003 рр., у тому числі й правовій, економічній і фінансовій сферах, сьогодні може з успіхом бути врахований українським Урядом для ефективно побудови стандартів європейської демократії та інтеграції в Європейський Союз.

І. Правова сфера:

1. Реформування виборчого законодавства по виборах до парламенту країни. У Чехії діє двопалатний парламент, а вибори депутатів проводяться за пропорційною системою по відкритих партійних списках. Це дало змогу досить швидко політично структурувати суспільство, підвищити відповідальність партій за реформування країни, ідеологізувало партійні програми та наблизило депутатів (і без мажоритарних округів) до місцевих громад та регіонів, які висуваються до партійних

виборчих списків первинними партійними осередками де періодично і звітують про свою роботу. Прозорість виборчого процесу та політичні традиції у Чехії унеможливають фальсифікацію результатів виборів, а загальнодержавні підсумки голосування підраховуються Головним державним статистичним управлінням – як єдиним державним уповноваженим органом у цій сфері. За задумом, такий порядок виводить фахівців статистики поза партійного впливу. Формування Центральної виборчої комісії за українською моделлю, тобто за партійним квотним принципом заздалегідь створює умови для партійних уподобань та відстоювання інтересів певних політичних сил [1, с. 123–126].

2. Використання у діяльності Державної служби фінансового моніторингу України чеського досвіду здійснення антикорупційних заходів, боротьби з незаконним обігом та відмиванням коштів отриманих злочинним шляхом. На виконання циркулярного листа МЗС України №103/21–020–114 від 18 лютого 2003 р. Посольством України у ЧР та Торговельно–економічною місією у його складі було налагоджено належні робочі контакти та встановлено співпрацю з Фінансово–аналітичним управлінням (ФАУ) Міністерства фінансів ЧР – провідним державним органом у цій країні, який координує і безпосередньо здійснює заходи з боротьби з відмиванням коштів. Було проаналізовано відповідну законодавчу базу Чехії з цього питання. Робота в Чехії у цьому напрямку проводиться відповідно до Закону ЧР №61 від 15 лютого 1996 року. У цьому зв'язку заслуговує на увагу співпраця між міністерствами фінансів і внутрішніх справ Чехії яка врегульовує порядок взаємодії між ними у цій сфері за допомогою міжвідомчої угоди. Причому, основні функції тут виконує саме ФАУ. Дана робота проводилася для відвернення заходів проти України які планувала здійснити Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів та з метою покращення іміджу України у цій сфері. Вона знайшла своє продовження у запропонованій чеською стороною допомозі по передачі досвіду та підтримці України у співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, фінансовими розвідками інших країн, а також у Егмонтській групі, членом якої ЧР є з 1996 року. Внаслідок проведеної роботи у листопаді 2004 р. був підписаний Меморандум про взаємопорозуміння між Державним департаментом фінансового моніторингу України та Фінансово–аналітичним управлінням Чеської Республіки. Роботу з цих питань треба продовжувати і надалі [5, с. 4–6].

II. Економічна і фінансова сфера:

1. З метою гармонізації фіскальної та монетарної політики у 2000 р. було розпочато співробітництво Міністерства фінансів і Національного банку Чехії. У 2002 р. після проведення заходів з приватизації провідних держпідприємств Тансгаз та Юніпетрол, виручені майже 4 млрд. дол. США спричинили різке посилення чеської крони на 20% (з 40 до 32 крон). З метою уникнення негативного впливу на експортерів продукції від розбалансування фінринку, Мінфін та Національний банк Чехії підписали Угоду про ринок фінансів, з тим щоб «зв'язати» приватизаційні кошти від попадання на фінансовий ринок та забезпечити інші заходи для досягнення необхідних макроекономічних показників. Даний досвід є важливим у період курсових коливань та

кредитних запозичень України у міжнародних фінансових організаціях [3, с. 46–52].

2. Створення системи державного страхового гарантування експорту продукції. Чеська сторона на експертному рівні підтримувала роботу яка проводилася в Україні у напрямку створення системи державного страхування експорту. В свою чергу, в Україні були прийняті відповідні урядові рішення, зокрема розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2001 р. №498–р. На прохання української сторони Експортно–гарантійній страховій компанії ЧР (ЕГАП) був переданий проект Закону України «Про державну підтримку страхування та кредитування експорту» для проведення останнього експертних оцінок (Доручення Мінекономіки України від 04.04.2003 р. №29–41/290). Чеське відомство, поряд з експертними оцінками та пропозиціями до законопроекту, запропонувало свою допомогу з метою обміну теоретичним та практичним досвідом при створенні нової української інституції, аналогічної з інституціями країн Центральної та Східної Європи. Генеральний директор компанії ЕГАП П. Парізек, запропонував Україні долучитися до засідань т.зв. «Празького клубу». Хоча клуб називається «Празьким», штаб–квартира знаходиться у Парижі, де регулярно, двічі на рік, зустрічаються представники європейських кредитних компаній, і як виконуючий функції виборного голови Празького клубу у той період, надіслав запрошення українській стороні на чергове засідання 25–28 травня 2004 р., що відбулося у м. Мінськ (Білорусія). Однак, українська сторона не скористалася цим запрошенням. Слід зазначити, що на той час з використанням центральноєвропейського досвіду уже були створені білоруська «Белексімгарант», казахська «Державна корпорація експортних кредитів та інвестицій», а також у Росії схвалена державна Концепція з цього питання. На жаль, Україна не використала надану їй можливість і до цього часу не створила системи державного гарантування експорту. На протязі майже 10 років Верховна Рада України так і не розглянула законопроекти з цього питання. Останній варіант проекту Закону України «Про експортне страхування та кредитування» був зареєстрований у Верховній Раді від 3.03.2009 р. №4145 [5, с. 10–14].

3. Створення державних органів та фондів, затвердження державних програм для проведення євроінтеграційних реформ та співпраці з фондами підтримки Європейського Союзу. Зокрема, Європейський Союз здійснював координацію допомоги у сфері економічної та соціальної взаємодії, пов'язаної з використанням структурних фондів ЄС. Координація була пов'язана з підготовкою використання структурних фондів урядом ЧР, Когеційного фонду та стосувалася програм «ФАРЕ» (Phare) у сфері регіональних та секторних програм розвитку, програм транскордонної співпраці та інструментів «ІСПА» (Ispra) та «САПАРД» (Sapard) на етапі перед вступом до ЄС. Програма «ФАРЕ» підтримувала підготовку вступу Чеської Республіки до Європейського регіонального фонду розвитку (ERDF) та Європейського соціального фонду (ESF), «ІСПА» – до Когеційного фонду (CF), а «САПАРД» – до Європейського фонду гарантування та спрямування у сфері сільського господарства (EAGGF) [4, с. 106–109].

4. У Чеській Республіці здійснювалося законодавче забезпечення інвестиційної привабливості та залучення

іноземних інвесторів до роботи на чеському ринку. Для цього Урядом Чеської Республіки в листопаді 1992 р. під патронатом Міністерства промисловості і торгівлі було засноване Агентство «CzechInvest». Діяльність «CzechInvest» поступово розширювалася, і у даний час вона спрямована на постійне підвищення порівняльних переваг чеської промисловості у світовій економіці. У 2004 р. відбулося об'єднання трьох чеських агентств з підтримки підприємництва, які діяли під егідою Міністерства промисловості і торгівлі ЧР, а саме, Чеського агентства з підтримки іноземних інвестицій «CzechInvest», Чеського агентства з розвитку промисловості «CzechIndustry», та Чеського агентства з розвитку підприємництва. Об'єднання названих структур створювало умови для використання коштів з фондів ЄС згідно з існуючими в Євросоюзі правилами. Основною ідеєю злиття трьох агентств по розвитку було спрощення контактів між державою, підприємцями і ЄС і створення єдиного контактного центру для чеських і іноземних підприємців. Завдяки цьому «CzechInvest» є центральним джерелом інформації, консультаційних послуг і одночасно суб'єктом, що здійснює посередництво при наданні допомоги з фондів ЄС. Для підприємців інформація про можливості одержання підтримки стала більш доступною, сума засобів з фондів ЄС збільшилася, і вся система освоєння інвестицій стала більш прозорою [2, с. 46–52].

5. Послідовне проведення економічних реформ наблизило економіку Чехії до стандартів ЄС. Зокрема, своєчасне проведення секторальних структурних змін у економіці, забезпечило конкурентоспроможність чеської продукції на світових ринках. 80 відсотків чеського експорту спрямовувалось до країн Європейського Союзу. Перед вступом у 2004 року, економіка Чехії на 70 відсотків відповідала середньому рівню країн ЄС [1, с. 123–126].

6. Проведення податкової реформи сприяло розвитку малого та середнього бізнесу. Рівень податків на початку 2004 р. у Чехії був співвідносний з розмірами податків у ЄС [2, с. 46–52].

7. Прозорість ведення бізнесу, відкритість усіх майнових реєстрів, та відкритий доступ до реєстру власників та засновників суб'єктів підприємницької діяльності, створило сприятливий інвестиційний клімат у Чехії. У її економіку до 2012 року надійшло кумулятивно понад 140 млрд. дол. США прямих іноземних інвестицій, що втричі перевищує надходження в Україну. Середня заробітна плата складала понад 1300 дол. США. В Україні тільки зараз прийнято законодавство про відкриття реєстрів, але вони ще до кінця не відкриті. Насамперед, це реєстр власників майна, власників та засновників суб'єктів підприємництва та інші. Це суттєво знижує привабливість іноземних інвесторів до ведення бізнесу в Україні, підриває довіру. Для прикладу, у поточному архіві Торговельно-економічної місії України у Чеській Республіці є переписка до Податкової служби України та Держкомпідприємництва з проханням надати інформацію на звернення чеських підприємців про засновників та власників окремих українських суб'єктів підприємництва на що кожного разу була відповідь – це закрита інформація. Чеські підприємці з непорозумінням сприймали таку інформацію та в подальшому не робили спроби працювати на українському ринку [1, с. 123–126].

8. За допомогою регіональних фондів підтримки з державного бюджету Чехії та Євросоюзу вдалося забезпечити регіональний розвиток і знизити депресивність східних регіонів Чехії [3, с. 40–49].

Отже, після підписання Прем'єр-міністром А. Яценюком та Президентом П. Порошенком політичної і економічної частини Угоди про асоціацію з ЄС, є актуальним урядовими чинниками України застосувати досвід демократичного реформування суспільно-економічних відносин, який з успіхом здійснила Чеська Республіка упродовж десяти років і цим самим забезпечила швидку інтеграцію країни до європейського співтовариства.

Список використаних джерел

1. Корсак Р. В. Концепція європеїзації чеського суспільства [Текст] // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. – Київ: ПП «Видавництво «Гілея», 2015. – Вип.97. – С.123–126.
2. Корсак Р. В. Реформування чеського суспільства: досвід євроінтеграції для України [Текст] // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Редактори-упорядники: В. Ільницький, А. Душний, І. Зимомя. – Дрогобич: Посвіт, 2015. – Вип.13. – С.46–52.
3. Корсак Р. В. Политическая ситуация в Чешской Республике 2004–2009 гг. / Р. В. Корсак // Современный научный вестник. Серия: Экономические науки. Государственное управление. – Белгород: Руснаучнига, 2013. – №19 (158). – С.40–49.
4. Корсак Р. В. Трансформаційні процеси в Чеській Республіці 1993–1999 рр. / Р. В. Корсак // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія. – 2009. – Вип.13. – С.106–109.
5. Матеріали до звіту про роботу Посольства України у Чеській Республіці в частині торговельно-економічного співробітництва у 2003 р. // Справа №21/51 від 25.12.2003 р. – 38 с.

References

1. Korsak R. V. Kontseptsiya yevropeyzatsiyi ches'koho suspil'stva [Tekst] // Hileya: naukovyy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats'. – Kyiv: PP «Vydavnytstvo «Hileya», 2015. – Vyp.97. – S.123–126.
2. Korsak R. V. Reformuvannya ches'koho suspil'stva: dosvid yevrointehratsiyi dlya Ukrainy [Tekst] // Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk: mizhvuziv's'kyy zbirnyk naukovykh prats' molodykh vchenykh Drohobyt's'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka / Redaktery-uporyadnyky: V. Il'nyts'kyy, A. Dushnyy, I. Zymomya. – Drohobych: Posvit, 2015. – Vyp.13. – S.46–52.
3. Korsak R. V. Politicheskaya situatsiya v Cheshskoy Respublike 2004–2009 gg. / R. V. Korsak // Sovremennyy nauchnyy vestnik. Seriya: Jekonomicheskie nauki. Gosudarstvennoe upravlenie. – Belgorod: Rusnauchkniga, 2013. – №19 (158). – S.40–49.
4. Korsak R. V. Transformatsiyi protsesy v Ches'kiy Respublitsi 1993–1999 rr. / P. V. Korsak // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya: Politolohiya, Sotsiolohiya, Filosofiya. – 2009. – Vyp.13. – S.106–109.
5. Materialy do zvituu pro robotu Posol'stva Ukrainy u Ches'kiy Respublitsi v chastyni torhovel'no-ekonomichnoho spivrobitnytstva u 2003 r. // Sprava №21/51 vid 25.12.2003 r. – 38 s.

Korsak R. V., doctor of historical sciences, professor, Uzhgorod National University, faculty of «Tourism», department of tourism infrastructure and services (Ukraine, Uzhgorod), korsakr@inbox.ua

Reform Czech Republic in the legal, economic and financial spheres: proposals and recommendations of in Ukraine

The article deals democratic development and socio-economic reforms that made the Czech government the late twentieth and early twenty-first century. This transformation of Czech society has provided the country's rapid integration into the European community. A study was made possible through the use of scientific methods of knowledge: analysis, synthesis, systematization, generalization, concrete, historical and dialectical method. In the preferred scientific heritage historical research methods: historical and genetic, historical, comparative, historical and synthetic, historical and diachronic, empirical analysis and more.

Keywords: democracy, Czech Republic, Ukraine, reform, integration, exports, investments.

Корсак Р. В., доктор исторических наук, доцент кафедры туристической инфраструктуры и сервиса, факультет «Туризма», Ужгородский национальный университет (Украина, Ужгород), korsakr@inbox.ru

Реформы Чешской Республики в правовой, экономической и финансовой сферах: предложения и рекомендации применения в Украине

Рассматривается демократическое развитие и социально-экономические реформы, которые совершило чешское Правительство в конце XX и в начале XXI в. Такая трансформация чешского общества обеспечила быструю интеграцию страны в европейское сообщество. Исследование темы стало возможным благодаря использованию общенаучных методов познания: анализа, синтеза, системности, обобщения, конкретности, историзма и диалектического метода. В научном наследии отдают предпочтение историческим методам исследования: историко-генетическому, историко-сравнительному, историко-синтетическому, историко-диахронному, эмпирическому анализу.

Ключевые слова: демократия, Чехия, Украина, реформы, интеграция, экспорт, инвестиции.

* * *

УДК 327(438+477)

Буглай Н. М., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та археології, Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського (Україна, Миколаїв), buglay@ukr.net

Польша—Україна: ВІДНОСИНИ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА

Висвітлюються характер, зміст, принципи та механізми реалізації українсько-польського співробітництва в контексті стратегічного партнерства. Проаналізовано, що більшість дослідників у теоретико-методологічному сенсі вважають основними складовими стратегічного партнерства національні стратегічні інтереси, цілі та підходи на регіональному і глобальному рівнях, переважним чином у таких сферах співпраці як зовнішньополітична, торговельно-економічна, військова та гуманітарна. У статті визначається, що сьогодні вкрай важливим питанням є наповнення конкретним змістом відносин стратегічного партнерства України та Польщі через реалізацію принципу спільного програмування й проектування. Необхідні також конкретні прагматичні дії з боку України в цьому напрямку.

Ключові слова: Україна, Польща, стратегічне партнерство, двосторонні відносини, сфери співробітництва.

Основним напрямом розвитку українсько-польських двосторонніх зв'язків у період 1995–2005 рр. була їх трансформація на якісно вищий рівень – *стратегічного партнерства*. Ініціатором цього процесу виступала Україна, в контексті декларування стратегічного партнерства, як до РП, так і до інших країн світу. Для зовнішньої політики України з часів набуття незалежності було характерним явищем як декларація стратегічних партнерств, так і позиціонування України в якості лідера центральноєвропейського регіону. В обох випадках об'єктивні політичні реалії міжнародних відносин і декларативні суб'єктивні бажання України не збігалися. Вважаємо дещо романтичними твердження українських істориків про характеристику українсько-польської взаємодії як важливого стабілізуючого чинника для Європи: «За значенням для Центрально-Східної Європи українсько-польський стратегічний альянс можна умовно порівняти з німецько-французьким, який визначив повоєнну історію Західної Європи» [1]. Адже українсько-польський стратегічний альянс при всій його перспективності не був і не є самодостатнім. Очевидним є і те, що лише у рамках повноправного членства в НАТО, Польща може гарантувати власну безпеку і лише виходячи з цілей і завдань НАТО, відповідно її рішень спрямовувати чи розробляти ініціативи у центральноєвропейському регіоні.

Існують певні розбіжності з-поміж вчених – істориків, політологів, міжнародників України (С. Антонюк, Я. Драус, С. Віднянський, А. Киридон, В. Трофимович, Л. Чекаленко [2]) у визначенні дати характеристики українсько-польських відносин як стратегічного партнерства. В більшій мірі датування зводиться до декларації України і визначається як друга половина 1990-х років ХХ століття, чи 1996/1997 роки. З теоретико-методологічної точки зору, на нашу думку, важливою складовою датування біполярних відносин є асиметрія визнання будь-якого історичного факту двома сторонами співпраці, отже реальною датою стратегічного партнерства Польщі та України, принципово на нашу думку, слід вважати 1998 рік.

Стратегічне партнерство, по суті, має довготривалий характер і має комплекс суттєвих принципів і відповідних ознак у різних сферах співробітництва. Цілком виваженою і обґрунтованою є думка доктора наук О. І. Брусиловської, яка характеризує зовнішню політику України до сусідів Центральної Європи, підкреслює: «Україна невинувато часто використовувала поняття «стратегічного» партнерства, як в офіційних документах, так і в усних заявах. На початку нового століття «стратегічних партнерів» нараховувалося вже більше двох десятків. Однак, «стратегічними» слід вважати стосунки між тими країнами, які підтримують одне одного в питаннях ключових інтересів, таких як державний суверенітет та територіальна цілісність [3].

У політико-дипломатичному вимірі у базовому документі України «Основні напрями зовнішньої політики України» від 2 липня 1993 року вже зазначається, що «кожна прикордонна держава є стратегічним партнером України» [4], але реальна практика зовнішньої політики України не відповідала вищезазначеній декларації у 1993 році. Більше того, Україна проголосила стратегічними партнерами дев'ятнадцять країн світу. Як зазначають експерти з питань міжнародних відносин М. Пашков і В. Чалий за значними показниками у ключових для України сферах (економічній, енергетичній, політичній та воєнній) двосторонні відносини з-поміж 19 країн світу, яких Україна проголосила «стратегічними партнерами», лише чотири держави наближаються до рівня стратегічного партнерства: Росія, США, Німеччина та Польща [5].

На нашу думку, питання постає у сутності та характері співробітництва, у відповідності даного українсько-польського співробітництва «стратегічного» характеру за змістом, принципами та механізмом реалізації. Вкрай важливим питанням, на нашу думку, є наповнення конкретним змістом відносин стратегічного партнерства. В цілому погоджуємося із думкою експерта закордонних справ України Бориса Тарасюка, який стверджує: «Оскільки відносини стратегічного партнерства формувалися зовнішньополітичною практикою без відповідної теоретичної бази, то вони не позбавлені суб'єктивізму й заполітизованості». У концептуальному вимірі прагматичний дипломат формулює основні мотиви та принципи відносин стратегічного партнерства:

1) наявність у партнерів подібних інтересів, а в ідеалі – їх збіг;

2) ступінь збігу поглядів і підходів до ключових питань європейської та світової політики, до регіональних та субрегіональних об'єднань;

3) готовність до узгодження своїх інтересів з інтересами стратегічного партнера або до прийняття рішень на його підтримку на зовнішній арені;

4) наявність спільних викликів і небезпек та прагнення співпрацювати в їх подоланні;

5) повага до прав осіб, що належать до національних меншин, співпраця в цій галузі;

6) наявність механізму реалізації відносин стратегічного партнерства [6].

Теоретико-методологічний вимір відносин стратегічного партнерства в Україні найбільш коректно обґрунтований на основі міжнародного досвіду експертами Українського центру економічних і політичних досліджень (УЦЕПД) імені Олександра Разумкова: «Суть стратегічного партнерства полягає в наявності такої міждержавної взаємодії, яка дозволяє партнерам, поєднуючи зусилля, досягти життєво важливих внутрішніх і зовнішньополітичних стратегічних цілей. Стратегічна взаємодія є комплексною, вона охоплює кілька важливих сфер співробітництва і має довготривалий характер. Міцність стратегічного партнерства визначається взаємною готовністю сторін враховувати інтереси одна одної, наявністю дієвих механізмів реалізації співробітництва і дисциплінованістю партнерських взаємин». На думку експертів УЦЕПД, на відміну від звичайних двосторонніх взаємин, шляхом яких досягаються локальні (тактичні) цілі або здійснюється співробітництво в певній окремій сфері, відносини *стратегічного партнерства* спрямовані на досягнення довгострокових, життєво важливих для двох країн стратегічних цілей, що можливо на основі співпраці саме між цими державами на основі відповідних принципів:

– взаємна зацікавленість партнерів у плідній співпраці, обопільне визнання стратегічного характеру партнерства;

– готовність партнерів враховувати національні інтереси один одного, йти на компроміси задля досягнення спільних стратегічних цілей;

– рівноправність відносин стратегічного партнерства;

– довготривалий характер відносин стратегічного партнерства;

– наявність механізмів реалізації стратегічного партнерства;

– правове закріплення змісту і механізмів стратегічного партнерства у двосторонніх документах;

– дисциплінованість, послідовність і прогнозованість партнерських відносин, неухильне виконання партнерами своїх зобов'язань;

– висока ефективність відносин стратегічного партнерства [7].

Категорія «стратегічне партнерство» була сформульована відомим міжнародником Б. О. Парахонським. Стратегічне партнерство, на думку вченого, це вищий тип міждержавних відносин, який передбачає систематизовану діяльність держав у напрямках реалізації певних спільних стратегічних інтересів: «Найбільш для відносин стратегічного партнерства є чітке визначення головного напрямку спільної взаємодії, тих засобів і шляхів, які ведуть до реалізації конкретних спільних цілей. Це продумана концепція відносин у геополітичному просторі і часі, яка передбачає визначення й узгодження позицій інших геополітичних суб'єктів, міжнародних суб'єктів, термін існування цього партнерства, а також визначення

етапів та усвідомлення специфіки кожного етапу, його переваг і недоліків» [8].

Зазначимо, що більшість дослідників у теоретико-методологічному вимірі вважає основними теоретичними складовими стратегічного партнерства національні інтереси і цілі, стратегічні інтереси і цілі, стратегічні підходи реалізації цілей на двох рівнях: регіональному і глобальному, переважним чином у таких сферах співпраці: зовнішньополітичній, торговельно-економічній, військовій та гуманітарній.

У політичній співпраці українсько-польське стратегічне партнерство офіційно на дипломатичному рівні вперше датується 21 березня 1994 роком, коли було підписано «Декларацію міністрів закордонних справ України та Польщі про принципи формування українсько-польського партнерства», де вперше на міждержавному рівні було відзначено зобов'язання розвивати у майбутньому саме «*тісне партнерство*» між двома країнами. Фактично, цей документ підписаний міністром закордонних справ України Анатолієм Зленко та міністром закордонних справ Польщі Анджеєм Олеховським у Варшаві є вкрай важливим у двох вимірах: перш за все як початок «потепління» польсько-українських відносин, що і формує основу співпраці на період 1995–2005, а також з точки зору якісного оновлення, активізації українсько-польського співробітництва у форматі партнерства: «Існування самостійної України має стратегічний вимір для Польщі і є істотним чинником, який сприяє незалежності Польщі так само як існування самостійної Польщі має стратегічний вимір для України» [9].

Саме завдяки активній підтримці Польщі, Україна змогла «увійти» до євроінтеграційного, євроатлантичного поля найважливіших акторів міжнародної системи. Так, ще у 1992 році Україна була прийнята до Конференції з безпеки і співпраці в Європі, а також у Києві було відкрито Представництво ООН; вже у 1994 році Україна прийнята до Міжнародного валютного фонду та Світового банку і підписала «Угоду про партнерство і співпрацю» з Євросоюзом, а також була прийнята до Ради Північноатлантичної співпраці і приєдналася до програми НАТО – Партнерство заради миру. Найважливішою подією у міжнародному масштабі стало повноправне членство України у Раді Європи у вересні 1995 року [10].

В дусі стратегічного партнерства Польща добровільно взяла на себе низку моральних зобов'язань перед Україною щодо захисту її інтересів в рамках ЄС, підтримки суверенітету, територіальної цілісності та євроінтеграційних прагнень [11].

Справжні партнерські відносини нового формату східної політики Польща демонструвала і надалі стаючи для України так званим «вікном у Європу». У дев'яностих роках польські політики підтримали свого східного сусіда на шляху до Ради Європи та Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Президент Квасневський був чи не єдиним державним лідером на заході, хто спілкувався з президентом України в часи дипломатичної ізоляції України. Між двома країнами розбудовано розгалужену мережу постійних консультаційних механізмів двостороннього співробітництва. Геннадій Удовенко, перший посол України в Республіці Польща, позитивно оцінюючи перспективи двосторонньої співпраці: «Київ та Варшаву об'єднує спільне бачення перспектив формування

нової архітектури світової безпеки, ключової ролі України у підтримці стабільності та добробуту в регіоні «Центрально–Східної Європи», критично, у порівнянні відзначає і проблемні питання як взаємозв'язок причин внутрішнього та зовнішньополітичного розвитку країни: «Хотів би підкреслити, що між Україною та Польщею є багато «великих різниць». По–перше, Польща хай була й комуністичною, але незалежною державою, а Україна була часткою Радянського Союзу. Тому у нас були різні стартові можливості. По–друге, у Польщі була порівняно зріла культура у переважній частини населення, а також наявність більш спрямованої політичної еліти, що вміла тонко відчувати настрої цього населення і відповідати його сподіванням. По–третє, Польща зуміла уникнути перетворення на олігархічну республіку» [12].

Польський президент Олександр Квасневський підтримував Україну навіть тоді, коли Захід відвернувся від неї у зв'язку зі справою Гонгадзе та звинуваченнями Вашингтона про продаж радіолокаційних систем «Кольчуга» до Іраку. Щоб подолати міжнародну ізоляцію Києва, він організував у Варшаві міжнародну конференцію «Україна в Європі», де відбулася зустріч української опозиції з президентом Леонідом Кучмою на тлі напруженої ситуації всередині країни [13].

Як підкреслює Борис Тарасюк: «Досягнення історичного порозуміння і стратегічного партнерства з Республікою Польща має непересічне значення для обох народів і держав. Характерним для цих відносин є найвищий рівень збігу підходів і інтересів. Динамічно розвиваються політичні, економічні, культурні зв'язки, що доповнюються зв'язками по лінії органів місцевого самоврядування та неурядових організацій. Значної уваги потребує зважений, толерантний підхід до вирішення складних і проблемних питань спільної історії» [14].

На нашу думку, негативний аспект двосторонньої співпраці у форматі стратегічне партнерство визначалося як у відсутності реалізації такого принципу як спільне програмування, так і відсутністю цілком конкретних прагматичних дій з боку України. Адже на найвищому рівні саме стратегічне партнерство необхідно розвивати у руслі конкретних стратегічних спільних програм і проєктів, які і були відсутні у сторін.

Прагматичною суттю динамічної активізації українсько–польського партнерства з 1995 року стає регіональний вимір. Візит президента України Леоніда Кучми у Польщу у 1995 році демонстрував відкритість зовнішньої політики України: було сформовано новий єврорегіон «Буг», активізувалася робота відповідних робочих груп, комісії Карпатського єврорегіону у польсько–українському форматі; саме головне – було реактивовано Консультативний комітет президентів України та Польщі. По суті, саме активізація дій української сторони як у прагматичній зовнішній політиці із 1995 року, так і якісна зміна трактувань дипломатами України європейського курсу «від співробітництва, співпраці, партнерства до інтеграції», знайшли позитивну і динамічну підтримку польської сторони [15]. Зокрема, М. Сівец якісно новий вимір польсько–українських зв'язків із 1995 року визначив як «новий імпульс», тобто перехід від політичних декларацій до конструктивного етапу у сферах політики та економіки [16]. У польській історіографії цей історичний період вважається переходом від стагнації зв'язків із Україною, а 1995 рік рахується як

переломний момент у взаємних відносинах двох сусідніх країн [17].

Тож, динамічне українсько–польське співробітництво поступово трансформувалося у стратегічне партнерство, набуваючи прагматичного та партнерського характеру як з боку Польщі, так і з боку України. В цей час на постійній основі діють як вже вищезазначений Консультативний комітет президентів України та Республіки Польща, так і Українсько–польська змішана комісія з питань торгівлі та економічного співробітництва, українсько–польська та польсько–українська парламентські групи, Постійна українсько–польська конференція з питань європейської інтеграції, Українсько–польський і Польсько–український форуми.

На нашу думку, історики, дипломати обох країн це двостороннє співробітництво саме з 1995 року визначають як стратегічне партнерство із–за причин інтенсивності та багатогранності двосторонніх зв'язків. Але на жаль, із 1995 року і у подальшому у реальності польсько–українське співробітництво не підкріплювалося дотриманням засад стратегічного партнерства, зокрема, розробкою стратегічних проєктів чи програм європейського стратегічного масштабу та цілеспрямованості.

Безперечно з боку України, Польща була важливим стратегічним (політичним, економічним тощо) партнером, адвокатом її євроінтеграційних устремлінь, а для Польщі важливо було ефективно реалізувати свої власні національні інтереси і мати східного сусіда проєвропейськи орієнтованого, який також розвиває і добрі стосунки із Росією.

Тотожність національних інтересів обох сусідніх країн, активізація та поглиблення дій Польщі у напрямку євроатлантичної інтеграції та намагання України ввійти повноправним членом у європейський, міжнародний простір, що було виявом її національних інтересів, визначились саме у 1996 році і нашу думку, це співпадіння євроінтеграційних пріоритетів обох країн вже апріорі носило стратегічний характер. Протягом 1996–2005 років у політичному дискурсі двох сусідніх країн модель стратегічного партнерства використовується вже як загальноприйнята політична норма.

Легітимна юридична трансформація українсько–польських відносин на рівень стратегічного партнерства вже спостерігається саме у підписаній 25 червня 1996 року «Спільній Декларації Президентів України та Республіки Польщі», в ході візиту Л. Кучми у Польщу: «Україна і Республіка Польща підтверджують обраний ними курс на розвиток *стратегічного партнерства*, виходячи з положень Договору між Україною та Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 року та спираючись на Декларацію міністрів закордонних справ України і Республіки Польща про принципи формування українсько–польського партнерства від 21 березня 1994 року» [18]. Фактично, цей документ стає базовим для подальшого розвитку стратегічного партнерства, де чітко були визначені пріоритети у військовій, економічній, гуманітарній сферах співпраці з констатацією реалізації головних національних інтересів двох сусідніх країн.

Офіційно стратегічне партнерство між Україною та Польщею було оголошено 21 травня 1997 року у Києві на найвищому рівні, зокрема, у Спільній заяві президентів Л. Кучми та А. Квасневського: «Сьогодні Україна і

Польща є суверенними державами, добрими сусідами, стратегічними партнерами» [19].

Хоча Україна і проголошувала Польщу стратегічним партнером на офіційному рівні, Польща не підтверджувала ці гучні політичні декларації: заяву Президента Л. Кравчука в ході офіційного візиту в Україну Президента Л. Валенсі; у 1992 року в ході офіційного візиту в Україну міністра К. Скубішевського [20]; заяву міністра закордонних справ А. Зленко 20 березня 1993 року; заяву Л. Кравчука від 24 травня 1993 року на відкритті першого засідання Консультативного комітету Президентів Польщі та України (ККППУ), де було підкреслено, що Україна розглядає Польщу як стратегічного партнера [21] і вже 25 травня 1993 року на спільній прес-конференції, президент Л. Кравчук проголосив «остаточне визначення відносин між нашими країнами як відносин стратегічного партнерства у визначенні шляхів та підходів до субрегіонального, регіонального та глобального співробітництва [22]. Отже, ці декларації Києва за період 1992–1993 років не знайшли підтримки у Польщі і лише з 1998 року Польща двосторонні відносини з Україною визначає як «стратегічне партнерство» в контексті основ зовнішньої політики країни: «Відносини з Україною мають ключове стратегічне значення для безпеки Польщі та стабільності регіону Центрально–Східної Європи, сприяють зміцненню європейської безпеки». З–поміж пріоритетів східної політики Польщі визначалось завдання поглиблення «стратегічного партнерства» з Україною: «підтримці зближення з європейськими структурами, привернення якнайбільшої уваги США та ЄС до утвердження України в її європейському виборі, прямиї підтримці процесів трансформації та внутрішніх реформ та створення найкращого клімату польсько–українських взаємин як подолання тяжкої спадщини минулого [23]. У документі «Стратегія безпеки Республіки Польща» 2000 року, відносини з Україною визначено як відносини зі стратегічним партнером [24].

З точки зору ширшого контексту аналізу міждержавних українсько–польських відносин у форматі «стратегічне партнерство» як дослідження саме зовнішньої політики обох країн особливо цінними є студії українського дослідника Сергія Стоєцького, який, висвітлюючи політичні, економічні та інші аспекти міждержавних відносин виокремлює насамперед 1997 рік – повернення до влади восени 1997 року польських правих, їх позицію у справі необхідності виходу відносин з Україною на якісно новий рівень і наявність синхронного консенсусу в середовищі польського політикуму у виробленні засад політики щодо України: «з кінця 1997 року формула «стратегічного партнерства» у взаєминах з Україною постала абсолютною в офіційному політичному дискурсі Республіки Польща й поділяється децидентами польської зовнішньої політики незалежно від їх ідейно–політичної належності. Проте потрібно підкреслити одночасне досить уважене ставлення з боку польських політичних еліт до питання про відповідність реального рівня й стану двосторонніх відносин їх декларованому змістові» [25].

Таким чином, історична ретроспектива формування стратегічного партнерства як свідчить історія українсько–польського співробітництва, неперервне та динамічно проходить крізь усі сфери життя двох сусідніх народів. На нашу думку, головною причиною формування саме стратегічного, особливого партнерства між Польщею та

Україною був перш за все інтерес Польщі до існування від неї на схід – стабільної незалежної України. Відповідно спільними були і цілі двох країн щодо європейської та євроатлантичної інтеграції; хоча цілі центральноєвропейського позиціонування і були схожими у держав, втім Польща реально була лідером у Центральній Європі і займала ключову роль у регіональній безпеці, а Україна лише активно проголошувала це бажання; паритет у двосторонньому співробітництві визначався і у реальному потенціалі двох країн, але використання його у кожній із країн відбувався асиметрично. Підхід до тісного та особливого стратегічного партнерства у Польщі був більш прагматичним, що визначилося, наприклад у ініціативі формування наступних інституцій – Консультативного комітету Президентів, Постійної конференції з питань європейської інтеграції, Українсько–польської міжпарламентської асамблеї.

Список використаних джерел

1. Мельникова І. М., Мартинов А. Ю. Україна в новому геополітичному устрої Центральної та Південно–Східної Європи (90–ті роки ХХ століття) / І. М. Мельникова, А. Ю. Мартинов // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2001. – Вип.10: Міжвідомчий збірник наукових праць. – С.101–102.
2. Див.: Антоноук С. Стратегічне партнерство України і Польщі: сучасний стан, пріоритети розвитку і перспективи / С. Антоноук // Університет. – 2006. – №1. – С.11–19; Драус Я. Дослідження польсько–українських стосунків у 1991–2008 роках: нарис проблематики / Я. Драус // Чорноморський літопис. Науковий журнал. – Миколаїв, 2010. – Вип.1. – С.32–41; Віднянський С. В. Еволюція зовнішньої політики України (1991–2006 рр.) / С. В. Віднянський, А. Ю. Мартинов // Український історичний журнал. – 2006. – №4. – С.32–51; Киридон А. Україна – Польща: сучасний стан та перспективи узгодження зовнішньополітичних орієнтирів / А. Киридон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klio-mukolaiv.at.ua/prochutatu/IUg12132-Str3-9-40-.pdf>; Трофимович В. Політичні відносини України і Республіки Польща. 1991–2010 рр. / В. Трофимович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eprints.ou.edu.ua/879/1/11.pdf>; Чекаленко Л. Україна і Республіка Польща: від історичних стереотипів до стратегічного партнерства / Л. Чекаленко // Зовнішні справи. – 2010. – №3–4. – С.26–31.
3. Брусиловська О. І. Зовнішня політика України після 2004 року: східноєвропейський вимір / О. І. Брусиловська // Вісник Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. – Одеса: Астропринт, 2009. – Т.14. – Вип.13. – С.642.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>
5. Михаил Пашков, Валерий Чалый. Реалии и перспективы стратегического партнерства / М. Пашков, В. Чалый // «Зеркало недели. Украина». – №47. – 1 декабря 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.zn.ua/POLITICS/realii_i_perspektivy_strategicheskogo_partnerstva.html
6. Тарасюк Борис. Практика стратегічного партнерства випереджає теорію / Б. Тарасюк // Національна безпека і оборона. – 2000. – №12. – С.67–70.
7. Стратегічні партнери України: декларації і реалії. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова // Національна безпека і оборона. – 2000. – №12. – С.2–50.
8. Стратегічне партнерство в контексті європейської інтеграції // Політика і час. – 2001. – №8. – С.3–13.
9. Декларація Міністрів закордонних справ України та Республіки Польща про принципи формування українсько–польського партнерства. Документ 616_072, чинний, поточна редакція. – Підписання від 21.03.1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
10. Зовнішня політика України в умовах глобалізації // Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991–2003) / [Відп. ред. С. В. Віднянський]. – К.: Генеза, 2004. – 616 с.
11. Стратегічне партнерство України. Аналітична записка // Відділ глобалістики та безпекових стратегій. Парохонський Б., Яворська Г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>

12. Виступ Генадія Удовенко. Україна та Польща: стратегічне партнерство у новій Європі // Інститут Євро-Атлантичного співробітництва. – Київ, 2004. – С.10.

13. Куспись Петро. Україна–Польща: 20 років партнерства. – 22 серпня 2011 р. / П. Куспись [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/news>

14. Тарасюк Борис. Практика стратегічного партнерства випереджає теорію / Б. Тарасюк // Національна безпека і оборона. – 2000. – №12. – С.69.

15. Sejmowe exposé premiera Włodzimierza Cimoszewicza z 14 lutego 1996 roku i wystąpienie ministra spraw zagranicznych Dariusza Rosatiiego w Sejmie z 9 maja 1996 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl>

16. Siwiec M. Stosunki polsko-ukraińskie w ostatniej dekadzie / M. Siwiec // Polski Przegląd Dyplomatyczny. – 2002. – №6. – С.37.

17. Fedorowicz K. Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989–1999 / K. Fedorowicz. – Poznań, 2004. – С.172.

18. Спільна декларація Президента України і Президента Республіки Польща. Документ 616_088, поточна редакція. Підписання від 25.06.1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua>

19. Спільна заява Президентів України і Республіки Польща «До порозуміння і єднання». Документ 616_005, поточна редакція. – Підписання від 21.05.1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>

20. Cieslik Mirosław. Stosunki polsko-ukraińskie / M. Cieslik // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1992. – С.135–144.

21. Голос України. – 1993. – 26 травня. – С.2.

22. Урядовий кур'єр. – 1993. – 27 травня. – С.2.

23. Геремек Броніслав. Основні напрямики зовнішньої політики Польщі / Б. Геремек // Політична думка. – 1998. – №1. – С.62–75.

24. Strategia bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej od 4 stycznia 2000 r.

25. Стоєцький С. В. Концепція стратегічного партнерства в політиці Республіки Польща щодо України / С. Стоєцький // Політичний менеджмент. – 2005. – №3 (12). – С.155–156.

References

1. Melnikova I. M., Martynov A. Yu. Ukraina v novomu geopolitychnomu ustroï Centralnoi ta Pivdenno-Shidnoi Evropy (90-ti roky XX stolit'ia) / I. M. Melnikova, A. Yu. Martynov // Mizhnarodni zvyazky Ukrainy: naukovyi poshuk i znahidky. – K.: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2001. – Vyp.10: Mizhvidomchyi zbirnyk naukovykh prac. – С.101–102.

2. Dyv.: Antonyuk S. Strategichne partnerstvo Ukrainy i Polshi: suchasnyi stan, priorytety rozvytku i perspektyvy / S. Antonyuk // Universytet. – 2006. – №1. – С.11–19; Draus Ya. Doslidzhennya polsko-ukraińskikh stosunkiv u 1991–2008 rokakh: narys problematyky / Ya. Draus // Chornomorskii litopys. Naukovyïi zhurnal. – Mykolaiv, 2010. – Vyp.1. – С.32–41; Vidnyanskii S. V. Evolyuciya zovnishnoi polityky Ukrainy (1991–2006 rr.) / S. V. Vidnyanskii, A. Yu. Martynov // Ukrainskii istorychnyi zhurnal. – 2006. – №4. – С.32–51; Kyrydon A. Ukraina–Polsha: suchasnyi stan ta perspektyvy uzgodzhennya zovnishnopolitychnykh orientyryv / A. Kyrydon [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.klio-mukolaiv.at.ua/prochutatu/Ug12132-Str3-9-40-.pdf>; Trofymovych V. Politychni vidnosyny Ukrainy i Respubliky Polsha. 1991–2010 rr. / V. Trofymovych [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eprints.ua.edu.ua/879/1/11.pdf>; Chekalenko L. Ukraina i Respubliky Polsha: vid istorychnykh stereotypiv do strategichnogo partnerstva / L. Chekalenko // Zovnishni spravly. – 2010. – №3–4. – С.26–31.

3. Brusylowska O. I. Zovnishna polityka Ukrainy pisly 2004 roku: shidnoevropeiskii vymir / O. I. Brusylowska // Visnyk Odeskogo nacionalnogo universytetu. Seriya: Sociologiya i politychni nauky. – Odesa: Astropoint, 2009. – Т.14. – Vyp.13. – С.642.

4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua>

5. Mihail Pashkov, Valerii Chalyyi. Realii I perspektyvy strategicheskogo partnerstva / M. Pashkov, V. Chalyyi // «Zerkalo nedeli. Ukraina». – №47. – 1 dekabrya 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gazeta.zn.ua/POLITICS/realii_i_perspektyvy_strategicheskogo_partnerstva.html

6. Tarasyuk Borys. Praktyka strategichnogo partnerstva vypredzhae teoriyu / B. Tarasyuk // Nacionalna bezpeka i oborona. – 2000. – №12. – С.67–70.

7. Strategichni partnery Ukrainy: deklaracii i realii. Ukrainskii centr ekonomichnykh i politychnykh doslidzhen imeni Oleksandra Razumkova // Nacionalna bezpeka i oborona. – 2000. – №12. – С.2–50.

8. Strategichne partnerstvo v konteksti evropeiskoi integracii // Polityka i chas. – 2001. – №8. – С.3–13.

9. Deklaracyia Ministriv zakordonnnykh sprav Ukrainy i Respubliky Polsha pro pryncypy formyvannya ukraińsko-polskogo partnerstva. Dokument 616_072, chynnyi, potochna redakciya. – Pidpysannya vid 21.03.1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua>

10. Zovnishnya polityka Ukrainy v umovakh globalizacii // Anotovana istorychna hronika mizhnarodnykh vidnosyn (1991–2003) / [Vidp. red. S. V. Vidnyanskii]. – K.: Geneza, 2004. – 616 s.

11. Strategichne partnerstvo Ukrainy. Analychna zapyska // Viddil globalistyky ta bezpekovykh strategii. Parahonskyi B., Yavorska G. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua>

12. Vystup Genadiya Udovenko. Ukraina ta Polsha: strategichne partnerstvo u novii Evropi // Instytut Evro-Atlantychnogo spivrobitnytva. – Kyiv, 2004. – С.10.

13. Kuspys' Petro. Ukraina–Polsha: 20 rokiv partnerstva / P. Kuspys'. – 22 serpnya 2011 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/news>

14. Tarasyuk Borys. Praktyka strategichnogo partnerstva vypredzhae teoriyu / B. Tarasyuk // Nacionalna bezpeka i oborona. – 2000. – №12. – С.67–70.

15. Sejmowe exposé premiera Włodzimierza Cimoszewicza z 14 lutego 1996 roku i wystąpienie ministra spraw zagranicznych Dariusza Rosatiiego w Sejmie z 9 maja 1996 roku [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sejm.gov.pl>

16. Siwiec M. Stosunki polsko-ukraińskie w ostatniej dekadzie / M. Siwiec // Polski Przegląd Dyplomatyczny. – 2002. – №6. – С.37.

17. Fedorowicz K. Ukraina w polskiej polityce wschodniej w latach 1989–1999 / K. Fedorowicz. – Poznań, 2004. – С.172.

18. Spilna deklaracyia Prezydenta Ukrainy i Prezydenta Respubliky Polsha. Dokument 616_088, potochna redakciya. – Pidpysannya vid 25.06.1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua>

19. Spilna zayava Prezydentiv Ukrainy i Respubliky Polsha «Do porozuminnya i ednannya». Dokument 616_005, potochna redakciya. – Pidpysannya vid 21.05.1997. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon2.rada.gov.ua>

20. Cieslik Mirosław. Stosunki polsko-ukraińskie / M. Cieslik // Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej. – 1992. – С.135–144.

21. Golos Ukrainy. – 1993. – 26 travnya. – С.2.

22. Uryadovyi kur'єr. – 1993. – 27 travnya. – С.2.

23. Geremek Bronislav. Osnovni napryamky zovnishnoi polityky Polshi / B. Geremek // Politychna dumka. – 1998. – №1. – С.62–75.

24. Strategia bezpieczeństwa Rzeczypospolitej Polskiej od 4 stycznia 2000 r.

25. Stoec'ki' S. V. Koncepciya strategichnogo partnerstva v polityci Respubliky Polsha shodo Ukrainy / S. V. Stoec'ki' // Politychnyi menedzhment. – 2005. – №3 (12). – С.155–156.

Buglay N. M., associate professor of history and archeology of Nicholas National University of name V. O. Sukhomlinsky (Ukraine, Nikolaev), buglay@ukr.net

Poland–Ukraine: relations of strategic partnership

Character, maintenance, principles and mechanisms of realization of Ukrainian–Polish collaboration, are illuminated in the context of strategic partnership. It is analysed, that most researchers in theoretical–methodological aspect consider the basic constituents of strategic partnership national strategic interests, aims and approaches on regional and global levels, by repressing character in such spheres of collaboration as foreign–policy, trade and economic, military and humanitarian. It is determined in the article, that today an extremely important question is filling with concrete maintenance of relations of strategic partnership of Ukraine and Poland through realization of principle of the general programming and planning. Concrete pragmatic actions are needed also from the side of Ukraine in this direction.

Keywords: Ukraine, Poland, strategic partnership, bilateral relations, spheres of collaboration.

Буглай Н. М., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории и археологии, Николаевский национальный университет им. В. А. Сухомлинского (Украина, Николаев), buglay@ukr.net

Польша–Украина: отношения стратегического партнерства

Освещаются характер, содержание, принципы и механизмы реализации украинско-польского сотрудничества в контексте стратегического партнерства. Проанализировано, что большинство исследователей в теоретико-методологическом смысле считают основными составляющими стратегического партнерства национальные стратегические интересы, цели и подходы на региональном и глобальном уровнях, подавляющим образом в таких сферах сотрудничества как внешнеполитическая, торговая–экономическая,

военная и гуманитарная. В статье определяется, что сегодня крайне важным вопросом является наполнение конкретным содержанием отношением стратегического партнерства Украины и Польши через реализацию принципа общего программирования и проектирования. Необходимы также конкретные прагматичные действия со стороны Украины в этом направлении.

Ключевые слова: Украина, Польша, стратегическое партнерство, двусторонние отношения, сферы сотрудничества.

* * *

УДК 94(477)«20»:316.74:37

Січкаренко Г. Г.,
доктор історичних наук, доцент, професор
кафедри англійської філології і філософії мови,
Київський національний лінгвістичний університет
(Україна, Київ), ggs_@ukr.net

РЕФОРМА ВИЩОЇ ОСВІТИ 1987 Р.: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Аналізуються програмні засади перебудови вищої освіти в Україні (1987 р.) крізь призму освітньої реформи сьогодні. На базі розгляду архівних документів, законодавчої бази, матеріалів преси висвітлюються кризові процеси у вищій школі в середині 1980-х рр., а також ключові напрями її модернізації з боку державних органів і ставлення до цих процесів освітян. З'ясується актуальність використання історичного досвіду реформування вищої освіти напередодні отримання незалежності України для кращого розуміння сучасних освітніх процесів.

Ключові слова: вища школа, вища освіта, вищі навчальні заклади, перебудова вищої освіти, реформування вищої освіти.

Україна протягом останніх тридцяти років переживає перманентне реформування системи вищої освіти. У 2014 р. був прийнятий новий Закон «Про вищу освіту». Між тим, її стан академічна спільнота і населення України вважає незадовільним. За результатами національного опитування центру «Демократичні ініціативи», у 2014 р. 74% населення відзначило важливість задачі покращення якості вищої освіти [1, с. 5]. Для кращого розуміння її проблем необхідним є розгляд відправної точки сучасної освітньої нормативно-правової бази та практики її впровадження у вищих навчальних закладах. Це, перш за все, політика «перебудови» у СРСР і прийняття постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні» (13.03.1987 р.).

Метою статті є з'ясування програмних засад перебудови вищої освіти в Україні (1987 р.) крізь призму реформування вищої освіти сьогодні. Завданнями виступають: висвітлення головних кризових процесів у вищій освіті в середині 1980-х рр., ключових напрямів її модернізації з боку державних органів, а також з'ясування їх актуальності для сьогодення.

У сучасній історіографії означена проблематика висвітлена недостатньо. Окремі аспекти проаналізовані у працях В. М. Курила, М. В. Полякова, В. С. Савчука, В. П. Шепотька [2], де, на тлі розгляду значного історичного періоду розвитку освіти, приділяється увага і процесам у вищій школі другої половини 1980-х рр. Дослідження Ю. М. Алексєєва, Ю. В. Рарога, Г. С. Черевичного, присвячені історії вищої школи у другій половині 1980-х рр., були виконані у дев'яності роки минулого століття [3].

Необхідність перебудови інституту вищої освіти, була викликана загостренням системної кризи в СРСР і потребами модернізації базових соціальних інститутів. Реальні зміни у вищій школі означились з початком політики «перебудови» в СРСР і виходом Постанови

ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні» [4]. Найближчими днями була оприлюднена низка додаткових постанов центральних і республіканських органів щодо конкретизації головних напрямів перебудови освіти. На виконання постанов на всіх рівнях, у тому числі ВНЗ, розроблялися Комплексні плани до 2000 р. Все це дало хід освітній реформі.

Виходу «Основних напрямків...» передувало дев'ятимісячне обговорення проекту постанови в колективах ВНЗ, ЗМІ. Критичні виступи освітян в українській пресі торкалися передусім формалізму, відірваності від життя суспільствознавчих дисциплін, виховної роботи, формування нового типу мислення. Статті А. Безталонної [5], Ю. Іващенко [6], І. Кобилянського [7], В. Нижник [8] пропагували позитивний досвід розширення студентського самоврядування в Черкаському університеті, Дніпропетровському інституті інженерів залізничного транспорту, Київському технологічному інституті харчової промисловості, Хмельницькому технологічному інституті побутових послуг. Йшлося, зокрема, про вивчення думок і пропозицій студентів, залучення їх до розподілу стипендій, організації роботи деканатів, поліпшення побуту, відпочинку в гуртожитках і т. ін. Виступи громадськості створювали певну атмосферу, яка сприяла більш ґрунтовному аналізу стану справ. Ряд висловлених пропозицій, зауважень сприяли усвідомленню глибини проблем і були враховані при проведенні реформи [4, с. 1].

У постанові «Основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні» виділялися такі основні напрями: інтеграція освіти, виробництва і науки; підняття якості підготовки; всебічний розвиток вузівської науки як найважливішого резерву науково-технічного прогресу; поліпшення якісного складу науково-педагогічних кадрів; технічне переоснащення та вдосконалення управління вищою освітою і т. ін. Відмітимо, що згадані напрями не втратили свою актуальність і досі. У документі були відображені всі аспекти вищої освіти, світові тенденції розвитку, що сприяло залученню європейського досвіду, зокрема, позабюджетного фінансування, госпдоговірних відносинам з виробництвом, модульно-рейтингової системи. Вводились атестація ВНЗ, викладачів, студентів, поступово поширювались процеси демократизації та гласності, зокрема, виборність ректорів, студентське самоврядування тощо.

У зазначеній постанові була надана критична оцінка наростаючих проблем і негативних явищ у вищій школі. Зокрема констатовалося, що вища освіта перебувала в стані кризи. Дроблення спеціальностей, їх значне збільшення, відомчі та місцеві інтереси привели до розпорошення підготовки кадрів, негативно позначилися на їх професійному рівні. У результаті, зокрема, випускники інженерно-технічних, сільськогосподарських, економічних ВНЗ у значній мірі були не готові до створення і використання техніки і технологій нових поколінь. Через недостатніх асигнувань серйозно застаріла матеріальна база ВНЗ, участь міністерств-споживачів кадрів у її зміцненні була незначною, слабо використовувалася база підприємств, академій і галузевих НДІ.

Кожен другий фахівець з вищою освітою в промисловості працював на посадах, які не потребували отриманої спеціальності і кваліфікації. Оплата праці

фахівців з вищою освітою мала тенденцію до зменшення, що нерідко змушувало інженерів працювати на посадах робочих [9, с. 163]. Спотворення професійної структури, невідповідність ринку праці, недостатня зарплата фахівців приводили до зниження освітньої та трудової мотивації студентів.

У Україні зазначені проблеми доповнювалися національними. Насамперед, це відносилось до витіснення української мови та культури з ВНЗ, незбалансованості підготовки спеціалістів за напрямками, територіальному розміщенні вищих закладів освіти тощо. Так, найбільша кількість ВНЗ відносилась до педагогічного та інженерно-технологічного напрямів, найвища концентрація їх спостерігалася в промислових центрах – Києві, Харківській, Одеській, Львівській, Дніпропетровській, Донецькій областях, де навчалось 63,1% всіх студентів [10, арк. 78].

Особливо не задовольняла надмірна централізація та уніфікація управління ВНЗ. Так, для відкриття актуальної лабораторії з управління маркетингом в Київському технологічному інституті легкої промисловості (1987 р.) необхідно було поетапно узгодження питання з Держкомітетом з науки і техніки, Мінвузом СРСР і УРСР [11, арк. 83]. Це позбавляло ВНЗ динамізму, гнучкості, стримувало ініціативу республіканських органів управління, привчало до пасивності та безвідповідальності. Чиновники й адміністрація ВНЗ виступали виконавцями постанов центральних органів, не маючи навичок і можливостей для самостійного розв'язання проблем [11, арк. 119]. Нові методи роботи у всіх ланках просувався вкрай повільно. Реформа відразу стала давати збої.

Головною рушійною силою перебудови вищої школи визначалась інтеграція освіти, виробництва і науки, яка містила цільову підготовку фахівців з частковим відшкодуванням витрат галузями економіки, створення навчально-науково-виробничих комплексів, включаючи філії кафедр, науково-дослідні лабораторії, експериментальні ділянки. Організовувалися галузеві навчальні центри у складі провідних об'єднань, виробництв, наукових і конструкторських установ, підприємств АПК.

Для реалізації цього напрямку ЦК КПРС і РМ СРСР прийняли постанову №326 від 13.03.1987 р. «Про підвищення ролі науки у вищих навчальних закладах для прискорення науково-технічного прогресу, поліпшення підготовки фахівців». ЦК КПУ і РМ УРСР 29.04.1987 р. затвердили постанову №150 «Про організацію виконання в Українській РСР постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 13.03.1987 р. №326 «Про підвищення ролі науки у вищих навчальних закладах для прискорення науково-технічного прогресу, поліпшення підготовки фахівців» [12]. У постановах ставилося завдання істотного підвищення рівня актуальності й економічної віддачі наукових досліджень, випереджаючого розвитку фундаментальних досліджень, концентрації сил на комплексному розв'язанні науково-технічних проблем, посиленні їх матеріально-технічного та кадрового забезпечення, зв'язків ВНЗ з академічними та галузевими науковими установами. Вимагалось підвищити відповідальність ректорів, деканів, керівників і колективів кафедр, наукових підрозділів за якість досліджень, впровадження їх результатів, оперативне використання в навчальному процесі.

У постановах №326 та №150 називалися конкретні заходи щодо їх виконання. ВНЗ отримували завдання на 1988–90 рр. і до 2000 р. щодо реалізації Продовольчої, Енергетичної та інших державних програм, Комплексної програми НТП країн-членів РЕВ. Мінвуз УРСР мав зосередитися на розв'язанні проблем нанесення зносостійких і антикорозійних покриттів, створення нових керамічних матеріалів і виробів з них, перспективних матеріалів на основі чорних і кольорових металів, підвищенні в 2–4 рази продуктивності праці програмістів. Створювалися студентські проектно-конструкторські й технологічні бюро, науково-виробничі загони, тимчасові творчі колективи в Харківському університеті, Київському технологічному легкої промисловості, одеських політехнічному і технологічному холодильної промисловості інститутах [12].

У державних планах і бюджеті УРСР планувалося щорічне розширення теоретичних і пошукових досліджень у ВНЗ, які до кінця XII п'ятиріччя мали збільшитись у 2–3 рази. У ВНЗ створювали фонди науково-технічного та соціального розвитку, міжвузівські програми за напрямками: фізичні властивості нових напівпровідникових матеріалів та виробництво приладів і систем; фізико-хімічні й емісійні властивості тонких плівок і поверхні твердого тіла; збагачення та раціональне використання рослинних ресурсів (Київський університет); технології створення нових матеріалів для оптикоелектроніки і волоконної оптики (Львівський університет); радіаційне матеріалознавство (Харківський університет); термоелектричне приладобудування (Чернівецький університет) і т. ін. Повинна зростати участь ВНЗ у роботі міжгалузевих науково-технічних комплексів: «Порошкова металургія», «Надійність машин», «Інститут електрозварювання імені Е. А. Патона», «Металлургмаш», «Каталізатор», «Робот», «Технологічні лазери» і багато іншого [12].

Розширювалась інтеграція з виробництвом. Мінвузу УРСР у 1987–90 рр. належало забезпечити розв'язання завдань з розробки базового комп'ютерного програмного забезпечення (Донецький політехнічний інститут), апаратури та способів неруйнівного контролю зварних з'єднань (КП), методів і засобів технічної діагностики радіоелектронної апаратури (ХП), автоматичної системи контролю й управління якістю мінеральної сировини (Криворізький гірничорудний) тощо. Зміцнювалася дослідницька база ВНЗ для випуску малих серій нових виробів, організації малотоннажних і наукомістких виробництв. У додатку до постанови №150 визначалися відповідні об'єкти 21 ВНЗ УРСР [12].

У союзній постанові №326 була теза, якої не було в республіканській – про створення у наукових колективах обстановки високої вимогливості, державного ставлення до розв'язання завдань прискорення НТП, високих кінцевих результатів, скорочення термінів їх реалізації. Нагальним визначалося підвищення ролі вчених рад, факультетів і кафедр, вузівської громадськості у визначенні напрямів наукових робіт, розподілі ресурсів, не допущенні марнотратства, озокамлювання, завищення ефекту від отриманих результатів, безпідставного преміювання. Отже, постанови були комплексними, завдання конкретними, механізми визначені і матеріальне забезпечення передбачено. Надалі в Україні не з'являлося подібних документів. Сьогодні питання наукових

досліджень (попри риторики, створення дослідницьких університетів), не знаходять підтримки держави, бізнесу, суспільства, науковців. Без цього наростити якість вищої освіти стає неможливим.

Однак, реалізація реформи 1987 р. майже відразу почала давати збої. Лібералізація суспільного життя, введення ринкових механізмів, поглиблення економічної кризи призвели до того, що її завдання переставали відповідати економічній доцільності, інтересам галузей, а механізм виконання директив «згори» переставав діяти. Почався відтік висококваліфікованих фахівців з ВНЗ. Поглиблення кризи СРСР унеможливило послідовну реалізацію програми реформ і перетворювало її скоріше в декларацію про наміри.

З початку процесів перебудови вищої освіти в українській пресі з'являлись критичні статті вчених провідних ВНЗ. Можна виділити публікації за 1987 р. М. Болотських, де зверталась увага на необхідність поліпшення викладацького складу в Харківському інженерно-будівельному інституті [13], О. Коноваленка про проблеми виборів ректора Одеського політехнічного інституту [14], О. Кравченка про байдужість підприємств і місцевих органів влади до проблем Севастопольського приладобудівного інституту [15].

Критичні виступи освітян вимагали корекції реформ. На Всесоюзному з'їзду працівників народної освіти (грудень 1988 р.) зазначалось, що перебудову гальмували надмірна централізація, недостатній розвиток ініціативи республіканських органів освіти, консерватизм, відсталість частини педагогів, спроби вирішити нові проблеми застарілими методами. У резолюції з'їзду зазначалось, що докорінного перелому в розвитку освіти не відбулось [16]. Ректори прагнули зберегти матеріальне забезпечення за рахунок бюджету та державне замовлення на фахівців, при цьому отримати більшу автономію, незалежність від органів влади. Така позиція вимагала пошуку компромісу.

Перебудову гальмували надмірна централізація, спроби розв'язати нові проблеми старими методами, недостатні ініціатива республіканських органів і залучення педагогів до реформ. Зіткнувшись з розгортанням національно-демократичного руху, втрачаючи дієвість централізованої системи управління, не маючи достатніх ресурсів, радянська держава переходила до перерозподілу відповідальності за стан вищої освіти з центру в республіки, а звідти на регіони та ВНЗ. Після прийняття Декларації про державний суверенітет України нормативні документи Держкомосвіти стали носити рекомендаційний характер. У республіці відбувалося певне поєднання адміністративних методів управління з урахуванням ініціатив педагогів, керівників ВНЗ, студентів, а також перманентне коригування освітніх реформ до вимог національно-демократичного процесу.

Отже, к середині 1980-х рр. негативні процеси у вищій освіті стали об'єктом критики як державними органами управління, так і освітян, яких не задовольняли якість і структура професійної підготовки, відставання університетської науки від завдань НТП, виробництва і т. ін. Після виходу низки постанов ЦК КПРС і РМ СРСР в березні 1987 р. почалося реформування вищої освіти. Останнє відбувалося в межах загального процесу перебудови і пояснювалося як насущними проблемами галузі, так і новими вимогами до вищої школи з боку держави, економіки та суспільства.

«Основні напрями перебудови вищої і середньої освіти в країні» носили комплексний, перспективний характер, надавали можливість республіканським відомствам проявляти власну ініціативу, сприяли руйнуванню командного стилю керівництва. Вони враховували досвід роботи ВНЗ, процеси гласності та демократизації суспільства, сприяли розвитку студентського самоврядування та більш широкому залученню до перебудови освітян. Однак, основними суб'єктами реформування залишалися виконавчі органи – міністерства, відомства, які використовували звичні бюрократичні форми і методи роботи. Зусиль по мобілізації та мотивації, науковців, освітньої громадськості до реформаторської діяльності було недостатньо. Програма була прийнята з запізненням, мала обмежений успіх і незавершений характер. Проте багато ідей перебудови – демократизація, автономія, ліцензування, нові типи ВНЗ, науково-виробничі комплекси, ступінчаста підготовка, приватні навчальні заклади і т. ін., отримали розвиток в наступний період [див.: 17, с. 8–26].

Основні надії щодо перебудови вищої школи українська академічна громадськість пов'язувала з децентралізацією, демократизацією, автономією ВНЗ та академічними свободами. Тут були досягнуті певні успіхи, але це не розв'язало основні завдання реформ – підвищення якості підготовки фахівців.

Отже, зробимо деякі узагальнення. 1. Криза вищої освіти, визнання якого знайшло вираження в постанові 1987 р., так і не була подолана за роки незалежності України. 2. Актуальним уроком програми перебудови вищої освіти 1987 р. можна вважати те, що вона визнавалась ключовою умовою та засобом здійснення державних завдань щодо модернізації країни, на противагу спроб реформування вищої освіти в пострадянській період. 3. Основні напрямки перебудови та завдання вищої освіти залишаються актуальними для її розвитку сьогодні. За результатами національного опитування студентів і ректорів у 2015 р. основними завданнями реформування вищої освіти знов були визнані: приведення вищої освіти у відповідність до вимог ринку праці, покращення фінансово-матеріальної бази ВНЗ, розширення їх автономії, створення умов для нової якості науково-дослідницької роботи [див.: 1, с. 19–23]. 4. Досвід реформи 1987 р. засвідчив, що демократизація, автономія ВНЗ і якість підготовки спеціалістів прямо між собою не пов'язані і мають більш складний механізм взаємодії, що має стати темою подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Сидорчук О. Реформа вищої школи: думки студентів і ректорів. Інформаційно-аналітичний випуск. Серпень, 2015. – 24 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1441035903_3659.pdf
2. Поляков М. В., Савчук В. С. Класичний університет: еволюція, сучасний стан, перспективи. – К.: Генеза, 2004. – 416 с.; Курило В. М., Шепотько В. П. Освіта України і науково-технічний та соціальний прогрес: історія, досвід, уроки. – К.: Деміург, 2006. – 432 с.
3. Алексеев Ю. М. Україна: освіта і держава (1987–1997 рр.). – К.: Експрес-об'ява, 1998. – 110 с.; Рапог Ю. В. Державна політика у галузі вузівської науки в Україні у 80-х – поч. 90-х років: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Х., 1994. – 233 с.; Черевичний Г. С. Розвиток вищої освіти в Україні у другій половині 1980-х рр.: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 1997. – 182 с.
4. Основные направления перестройки высшего и среднего специального образования в стране. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР // Правда. – 1987. – 21 марта.

5. Безталанна О. Водночас у двох човнах // Радянська освіта. – 1987. – 23 січня.
6. Івашченко Ю. Самоврядування і педагогіка змін // Вільне життя. – 1987. – 7 березня.
7. І. Кобиліанський. Виховай... довіря // Молодь України. – 1987. – 10 січня.
8. Нижник В. Шлях до студентського самоврядування: Як готується спеціаліст? // Радянське Поділля. – 1987. – 28 січня.
9. Руткевич М. Н. Соціологія образования і молодёжи: Избранное (1965–2002) / М. Н. Руткевич. – М.: Гардарики, 2002. – 543 с.
10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. – Ф.166. – Оп.18. – Спр.10.
11. Там само. – Ф.4621. – Оп.13. – Спр.8315.
12. Об организации выполнения в Украинской ССР постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 13.03.1987 г. №326 «О повышении роли вузовской науки в ускорении научно-технического прогресса, улучшении качества подготовки специалистов». Постановление ЦК Компартии Украины и Совета Министров Украинской ССР от 29.04.1987 г. №150. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/150-87-p>.
13. Болотских Н. Кому учить студентов? // Красное знамя. – 1987. – 22 марта.
14. Коноваленко О. Демократія і демагогія: Як обирали ректора в Одеському політехнічному інституті // Радянська освіта. – 1987. – 26 травня.
15. Кравченко О. Чи потрібен цільовий прийом? // Радянська освіта. – 1989. – 18 серпня.
16. Резолюція Всесоюзного з'їзду працівників народної освіти // Радянська освіта. – 1989. – 3 січня.
17. Січкаренко Г. Г. Историчний досвід перебудови вищої освіти в Україні (1985–2005 рр.) / Г. Г. Січкаренко. – Ніжин: Вид. Лисенко М. М., 2014. – 360 с.

References

1. Sydoruk O. Reforma vyshchoi shkoly: dumky studentiv i rektoriv. Informatsiino-analitychnyi vypusk. Serpen, 2015. – 24 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1441035903_3659.pdf
2. Poliakov M. V., Savchuk V. S. Klyasychnyi universytet: evoliutsiia, suchasnyi stan, perspektyvy. – K.: Heneza, 2004. – 416 s.; Kurylo V. M., Shepotko V. P. Osvita Ukrainy i naukovy–tekhnychnyi ta sotsialnyi prohres: istoriia, dosvid, uroky. – K.: Demiurh, 2006. – 432 s.
3. Alekseiiev Iu. M. Ukraina: osvita i derzhava (1987–1997 rr.). – K.: Ekspres-ob'ava, 1998. – 110 s.; Raroh Iu. V. Derzhavna polityka u haluzi vuzivskoi nauky v Ukraini u 80–kh – poch. 90–kh rokiv: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. – Kh., 1994. – 233 s.; Cherevychnyi H. S. Rozvytok vyshchoi osvity v Ukraini u druhii polovyni 1980–kh rokiv: dys... kand. ist. nauk: 07.00.01. – K., 1997. – 182 s.
4. Osnovnye napravleniia perestrojki vysshhego i srednego spetsial'nogo obrazovaniia v strane. Postanovlenie CK KPSS i Soveta Ministrov SSSR // Pravda. – 1987. – 21 marta.
5. Beztalanna O. Vодночас u dvokh chovnakh // Radianska osvita. – 1987. – 23 sichnia.
6. Ivashchenko Iu. Samovriadiuvannia i pedahohika zmin // Vilne zhyttia. – 1987. – 7 bereznia.
7. I. Kobylanskiy. Vykhovai... doviria // Molod Ukrainy. – 1987. – 10 sichnia.
8. Nyzhnyk V. Shliakh do studentskoho samovriadiuvannia: Yak hotuietsia spetsialist? // Radianske Podillia. – 1987. – 28 sichnia.
9. Rutkevich M. N. Sociologija obrazovaniia i molodjzhi: Izbrannoie (1965–2002) / M. N. Rutkevich. – M.: Gardariki, 2002. – 543 s.
10. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshcheyk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. – F.166. – Op.18. – Spr.10.
11. Tam samo. – F.4621. – Op.13. – Spr.8315.
12. Ob organizacii vypolneniia v Ukrainskoj SSR postanovleniia CK KPSS i Soveta Ministrov SSSR ot 13.03.1987 g. №326 «O povyshenii roli vuzovskoj nauki v uskorenii naučno–tehnicheskogo progressa, uluchshenii kachestva podgotovki spetsialistov». Postanovlenie CK Kompartii Ukrainy i Soveta Ministrov Ukrainskoj SSR ot 29.04.1987 g. №150. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/150-87-p>.
13. Bolotskih N. Kому učit' studentov? // Krasnoe znamja. – 1987. – 22 marta.
14. Konovalenko O. Demokratiiia i demahohiia: Yak obyraly rektora v Odeskomu politekhnichnomu instytuti // Radianska osvita. – 1987. – 26 travnia.

15. Kravchenko O. Chy potriben tsilovyi priiom? // Radianska osvita. – 1989. – 18 serpnia.

16. Rezoliutsiia Vsesoiuznogo z'izdu pratsivnykiv narodnoi osvity // Radianska osvita. – 1989. – 3 sichnia.

17. Sichkarenko H. H. Istorychnyi dosvit perebudovy vyshchoi osvity v Ukraini (1985–2005 rr.) / H. H. Sichkarenko. – Nizhyn: Vyd. Lysenko M. M., 2014. – 360 s.

Sichkarenko G. G., doctor of historical sciences, associate professor, professor Department of English Philology and Philosophy of Language, Kyiv National Linguistic University (Ukraine, Kyiv), ggs_@ukr.net

Reform of higher education 1987: lessons for Ukraine

The program bases of the reorganisation of higher education in Ukraine through the prism of modern educational reform are analyzed. Recessionary processes in high school in the 1980th years and the main ways of its modernization on the part of the government bodies and the attitude of the educationalists to these processes are covered on the basis of archival documents, legal framework and press news. The relevancy of using of historical experience of reforming of higher education before gaining of the Independence of Ukraine for better comprehension of modern educational processes is realized.

Keywords: higher school, higher education, high educational institution, restructuring of higher education, reform of higher education.

Сичкаренко Г. Г., доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры английской филологии и философии языка, Киевский национальный лингвистический университет (Украина, Киев), ggs_@ukr.net

Реформа высшего образования 1987 г.: уроки для Украины

Анализируются программные принципы перестройки высшего образования в Украине (1987 г.) через призму образовательной реформы сегодня. На базе рассмотрения архивных документов, законодательной базы, материалов прессы освещаются кризисные процессы в высшей школе в середине 1980-х гг., а также ключевые направления ее модернизации со стороны государственных органов и отношение к этим процессам педагогов. Выясняется актуальность использования исторического опыта реформирования высшего образования в канун обретения Украиной независимости для лучшего понимания современных образовательных процессов.

Ключевые слова: высшая школа, высшее образование, высшие учебные заведения, перестройка высшего образования, реформа высшего образования.

* * *

УДК 792(930.85)

Срібна М. А.,
кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу «Історія незалежної України»,
Національний музей історії України
(Україна, Київ), homylya@ukr.net

ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НАЦІОНАЛЬНОГО АКАДЕМІЧНОГО ТЕАТРУ РОСІЙСЬКОЇ ДРАМИ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В КІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

На основі фондової колекції Національного музею історії України проаналізовано творчі здобутки Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки в кін. ХХ – поч. ХХІ ст. Охарактеризовано законодавчу базу та нові тенденції розвитку театральної справи в сучасній Україні.

Ключові слова: театральне мистецтво, художній керівник, контрактна система, театральний критик, театр Сент Джеймс, вистава, акторська гра, учасники АТО.

У сучасних складних політичних й економічних умовах незалежної України одним із першочергових завдань є вироблення теоретично обґрунтованих та чітких орієнтирів державного та національно-культурного будівництва. У зв'язку з цим актуальним є наукове осмислення процесів, які відбувалися впродовж останніх 25 років у державній політиці України в сфері театрального мистецтва.

У 2016 р. Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки святкує своє 90 річчя, бо саме з 1926 р. офіційно веде біографію творчий колектив. Тому у зв'язку з ювілеєм хочеться простежити основні

досягнення театру за період незалежності України, його акторський склад, режисерську роботу та подальші перспективи розвитку у зв'язку з проведенням реформи в театральній сфері.

Актуальність дослідження зумовлена й тим, що на сьогодні, існує доволі мало спеціальних праць, у яких узагальнювалася б історія державної політики в театральній галузі за період незалежності та діяльність окремих театрів України.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі фондової колекції Національного музею історії України, вітчизняних та зарубіжних періодичних видань, законів України в сфері культури, висвітлити діяльність та досягнення Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки в кін. XX – поч. XXI ст.

Варто зазначити, що у сучасній історіографічній період з'явилося декілька дисертаційних робіт: Г. Дутчак [1], Я. Биструшкін [2], П. Чуприна [3], Ю. Сагіна [4], де дослідники розкривають політику держави відносно театального мистецтва України тільки на початковому етапі незалежності нашої держави. Проте, доволі мало робіт, які б торкалися діяльності театрів на поч. XXI ст. Зокрема, в дисертаційній роботі Г. Дутчак з'ясувала, що в кін. 1980–х – на поч. 1990–х рр. у зв'язку із змінами суспільно–політичної ситуації в Україні режисери різних театрів починають дедалі частіше звертатися до постановок національної драматургії як дореволюційної, класичної, так і створеної за радянські часи. Розширення самостійності театральних колективів, ліквідація жорсткої ідеологічної опіки КІПС диктували необхідність пошуку та впровадження нових форм організації художнього життя, трансформації традиційних управлінських структур. А із проголошенням державної незалежності України розпочався перехід від централізованих директивних форм управління культурою до цільового фінансування, підтримки суспільно важливих програм, окремих новаторських пошуків, діяльності академічних театрів і колективів, які мають відігравати вирішальну роль у розвитку національного театального мистецтва. Інший дослідник Я. Биструшкін у своїй дисертаційній роботі особливу увагу приділив реформуванню системи управління міськими театрами, питанню підвищення ефективності подальших шляхів взаємодії керівних органів культури міста з театральними колективами.

Дослідниця Ю. Сагіна розглянула сучасні взаємовідносини світового театру та глядача, соціокультурні особливості формування та перспективи розвитку даної системи в Україні. П. Чуприна прийшов до висновків, що сучасне музично–театральне мистецтво є одним з найголовніших векторних напрямків і невід'ємною складовою у процесі розвитку й утвердження національної культури незалежної України.

Дане дослідження в основному спирається на документи (Закони України «Про культуру» [5], «Про театри і театральну справу» [6], річних звітів Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки, вітчизняну та англійську періодику, які містять безліч цікавих фактів про гастрольну діяльність театру, інтерв'ю акторів, режисерів, огляд різних вистав, та матеріалів з фондової колекції Національного музею історії України [7].

Одним з напрямків діяльності театру є розробка та реалізація різноманітних творчих театральних проєктів в галузі міжнародного співробітництва та

цільових державних програм за фінансової підтримки з боку державного бюджету. Театр виконує свої уставні завдання щодо створення та показу театральних вистав, високохудожніх творів сценічної майстерності та працює на перспективу для оновлення своєї репертуарної афіші. При театрі існує експозиція, яка присвячена його історії [8].

З 1994 р. художнім керівником театру є М. Резнікович. За весь цей час він декілька разів переобирався на дану посаду, пояснюючи це трьома причинами: «По–перше, цей театр особливий, він має магічну силу для людей, котрі в ньому починали. Вабить до себе. По–друге, я, можливо, і не вчинив би так, якби не мої учні. Я прийшов сюди зі своїми акторами й двома талановитими, на мій погляд, режисерами: Л. Остропольським та Д. Барковською. Таким чином, вони отримали можливість «висловитись». І нарешті – мене бентежить, а то й дратує якесь дивне нехтування законами психологічного театру, яке я бачу в Києві. Багато підрбок, спекуляції, піни... Моє повернення – це спроба повернути місту психологічний театр».

Для режисера сьогодні головна якість театру полягає в постійному русі «театр має перебувати в русі, і я б не хотів, щоб він уповільнювався. Потрібно, аби актори відчували постійну потребу в удосконаленні своїх професійних навичок» [9].

Вистави театру йдуть паралельно на декількох обладнаних сценах: «Основна сцена» – 750 місць, «Театр партеру» основної сцени – 417 місць, «Нова сцена» – 136 місць, «Сцени під дахом» – 65 місць [10].

Щосезону Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки випускає від 2 до 5 прем'єрних вистав, максимально творчо та продуктивно завантажуючи основний склад трупи театру, одночасно залучаючи перспективних молодих акторів зі складу професійної студії молодих акторів, яка існує при театрі, та надаючи їм можливість показати свій акторський талант [10].

Зокрема, у 2014 р. театр презентував п'ять прем'єрних вистав: трагедія У. Шекспіра «Джюльєтта і Ромео» режисер–постановник К. Кашліков; моновистава «Клавдія Шульженко. Старовинний вальс» режисер О. Гаврилюк; комедія Д. Псафаса «Потрібен брехун!» режисер–постановник О. Нікітін; комедія Н. Птушкіної «Ненормальна» режисер Д. Морозов; лірична драма Л. Зоріна «Варшавська мелодія» режисер О. Гаврилюк [10].

Творча діяльність театру спрямована на створення різноманітності у репертуарній афіші шляхом випуску нових прем'єрних вистав. Кожний рік зростає кількість вистав, що презентуються на сценічних майданчиках. У 2014 р. було зіграно 591 виставу, а у 2012–2013 рр. було 575. Кількість глядачів, що відвідали вистави театру у 2012 р. складала 187,8 тис. чол., у 2013 р. – 187,9 тис. чол., у 2014 р. – 177,5 тис. чол. [10].

Доходи від діяльності театру у 2014 р. склали 16 030 тис. грн., а у 2013 р. – 17 277,8 тис. грн. [10].

Від творчої діяльності за 9 місяців 2015 р. театром отримано доходів в сумі 14 396,0 тис. грн., зіграно 454 вистав, обслуговано 134,4 тис. глядачів [11].

У 1990–ті рр. почалася активна інтеграція театру в європейський культурний простір. Він успішно налагодив зв'язки з різноманітними культурними центрами близького та далекого зарубіжжя. Зокрема, з 2004 р. театр активно співпрацює з Мюнхенським театральним інститутом.

Протягом останніх років колектив театру успішно представляє своє мистецтво за межами України. Його гастролі відбувались в Німеччині, Польщі, Австрії, Ізраїлі тощо. З 9–18 вересня 2015 р. проходили виступи в театрі «Сент–Джеймс» (м. Лондон), в рамках великого проекту «Сучасна українська культура» [12; 13; 14; 15; 16].

Зарубіжні театральні критики після перегляду українських вистав писали позитивні відгуки про акторську гру, режисерську роботу та оригінальну постановку. Зокрема, про виставу «Нахлібник» (за твором І. Тургенева) англійський критик Бріан Пенн писав: «Чесно кажучи, не очікував, що п'єса настільки сподобається мені. Вистава йшла повністю російською, тому необхідні були навушники, а перспектива прослуховування двогодинного перекладу п'єси, що була написана у 1848 р., не наповнювала мене ентузіазмом. Однак, вистава – це глибока, виражена розповідь про те, як таємниці можуть спантеличити та поламати життя. Гра акторів була чудовою протягом усієї вистави і було очевидно, що усі актори на особистісному рівні дуже добре володіють матеріалом. Впевнене режисура та чарівні оригінальні костюми чудово передавали час. Як людина, що не володіє російською я дуже оцінив емоції, що передавалися зі сцени виконавцями» [17].

А театральний критик Майкл Білінгтон писав: «Беручи до уваги похмурість новин, які надходять з України, знайомство з коротким сезоном сучасної української культури у лондонському театрі «Сент Джеймс» було приємною несподіванкою. У програмі сезону представлені фільми, виставка фотографій, але у центрі уваги опинилися чотири п'єси з репертуару Київського національного академічного театру імені Лесі Українки.

Я радий, що мав нагороду побачити виставу Михайла Резніковича та здорову прагматичність, яку часто можна спостерігати в слов'янських театрах» [18].

Багато дискусій в театральних колах викликав законопроект «Про театри і театральну справу» (2669–д від 17.09.2015) [19], який передбачає запровадження контрактної форми роботи в галузі культури та конкурсної процедури призначення керівника державного чи комунального закладу культури. В проекті Закону «Про театральну справу», зазначено, що перебування керівника театрального закладу не може перевищувати двох строків. Тому театральна спільнота занепокоєна тим, що дані зміни можуть зруйнувати традицію перебування довгий час одного художнього керівника на своїй посаді. Проте, як показує історія саме завдяки довготривалому керівництву талановитих художніх керівників сьогодні українське театральне мистецтво знаходиться на високому рівні. Так, наприклад, з 1920–1964 рр. театр імені Івана Франка очолював Г. Юра, який виховав команду талановитих акторів, серед яких А. Буча, Ю. Шумський, А. Гашинський, О. Кусенко, Н. Ужвій тощо. А з 1964–2001 рр. художнім керівником театру був С. Данченко, який на сцені театру здійснив постановку 28 вистав та виховав театральних зірок сьогодення (Б. Бенюк, А. Хостікоєв) [20; 21].

Майже 20 років театром російської драми імені Лесі Українки керував К. Хохлов. Він поставив низку блискучих вистав (зокрема «Камінний господар» Лесі Українки) та виплекав зіркову трупку: М. Романов, Ю. Лавров, В. Халатов, М. Білоусов [22].

В театрі Лесі Українки вже ефективно працює контрактна система, яка також передбачена в новому

законопроекті. Проте, уряд має врахувати всі особливості системи та надати соціальні гарантії театральним працівникам. На сьогоднішній день заробітна платня акторів не дає можливості зробити заощадження, що дозволили б звільненій людині деякий час протриматися.

Працівники театру не залишилися осторонь подій, які відбувалися у державі. Вперше питання щодо допомоги пораненим та постраждалим у зоні АТО постало на перших зборах колективу театру – на початку театального сезону 2014 р. Пропозицію художнього керівника театру – зіграти першу ж виставу на користь постраждалих – актори, режисери, робітники всіх служб підтримали одногосно. Всі кошти, які було зібрано 12 вересня від показу вистави «У полоні пристрастей» («Камінний господар») Лесі Українки, було перераховано на рахунок Центрального шпиталю Міністерства оборони України. Незважаючи на скрутну економічну та політичну ситуацію в країні, театр спромігся заробити кошти для адресної допомоги, а саме: 45000 грн. було передано на користь родин загиблих бійців зони АТО, 33000 грн. було направлено для закупівлі плечових імплантатів. Ще 40500 грн., які театр отримав як збір від продажу квитків на виставу «Джюльєтта і Ромео» (10 грудня 2014 р.), було перераховано на користь Центрального шпиталю Міністерства оборони України [10].

Паралельно з цією діяльністю, яку проводило керівництво театру, було зібрано силами співробітників театру необхідні матеріали, а саме: джгути, антибіотики, кровоспинні препарати. Співробітниками театру в рамках акції «Зігрій бійця АТО», яка проводиться волонтерами всієї України, було зібрано та відправлено комплекти теплої одягу для наших солдатів. Керівництво театру прийняло рішення щодо надання можливості безкоштовного відвідування вистав бійцям – учасникам АТО. У грудні 2014 р. та січні 2015 р. щоденно 50 квитків було зарезервовано для бійців–учасників АТО, які мали змогу безкоштовно відвідати вистави театру [10].

Таким чином, в кін. ХХ – поч. ХХІ ст. Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки є значним осередком вітчизняної культури, який має великий творчий потенціал та є одним із центрів духовного життя нашої держави. Він не цурається мужніх рішень та експериментів у царині режисури, акторського та сценічного мистецтва, залишаючись водночас вірним принципам школи Станіславського. Попри великі економічні та політичні труднощі, театр користується великою популярністю у вітчизняної та зарубіжної публіки. Творчий колектив активно долучається до волонтерських програм допомоги бійцям АТО та родинам загиблих воїнів. Провідні артисти театру з концертною програмою виступають в багатьох шпиталях з метою моральної підтримки поранених бійців зони АТО. Внесок Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки у збереженні та популяризації української культури являє собою професійний вклад, завдяки якому забезпечується виховання сучасних та майбутніх поколінь.

Список використаних джерел

1. Дутчак Г. О. Державна політика в Україні у галузі театального мистецтва (1917–2000 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Г. О. Дутчак; Черкаський національний ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси, 2004. – 20 с.

2. Биструшкін Я. О. Діяльність київських театральних установ в контексті соціокультурних змін 80–90-х років XX ст.: Автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 26.00.01 / Я. О. Биструшкін; Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. – К., 2009. – 19 с.
3. Чуприна П. Я. Творча діяльність Національного академічного театру опери та балету України ім. Т. Г. Шевченка в контексті розвитку української художньої культури (1991–2001): Автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 17.00.01 / П. Я. Чуприна; Держ. акад. кер. кадрів культури і мистецтв. – К., 2005. – 20 с.
4. Сагіна Ю. В. Культурологічні аспекти взаємовідносин сучасного театру та глядача: на матеріалі одеських театрів: Автореф. дис... канд. мистецтвознав.: 26.00.01 / Ю. В. Сагіна; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2009. – 20 с.
5. Закон України «Про культуру» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011 – №24. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
6. Закон України «Про театри і театральну справу» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005 – №26. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2605-15>
7. Національний музей історії України (далі – НМІУ). – Колекційний опис №275. Київський державний орден Трудового Червоного Прапора академічний російський драматичний театр імені Лесі Українки. – 1981 р.
8. Там само. – Колекційний опис №795. Сучасне українське театральне мистецтво (Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки). – 2010 р.
9. Зінов'єва Н. Михайло Резнікович: «Поговоримо про химерність кохання...» // Український театр. – 1996. – №5. – С. 8.
10. Річна інформація щодо діяльності ДП «Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки» за 2014 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rusdram.com.ua
11. Інформація щодо діяльності ДП «Національний академічний театр російської драми ім. Лесі Українки» за 9 місяців 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rusdram.com.ua
12. Vera Liber. Don Juan (The Stone Host) // British Theatre Guide [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <http://www.britishtheatreinfo.com/reviews/don-juan-the-st-james-theatre-12055>
13. Kate Beswick. «Ward of The Manor St. Lames Theatre Festival of Ukrainian Culture» // London Theatre [Електронний ресурс]. – 13.09.2015. – Режим доступу: <https://www.londontheatre1.com/news/114900/ward-of-the-manor-st-james-theatre-festival-of-ukrainian-culture/>
14. Vera Liber. My Mocking Happiness // British Theatre Guide [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <http://www.britishtheatreinfo.com/reviews/my-mocking-happ-st-james-theatre-12028>
15. Vera Liber. Life's little nothings // British Theatre Guide [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу: <http://www.britishtheatreinfo.com/reviews/lifes-little-st-james-theatre-12040>
16. Maryam Philpott. «Тайнственная и мощная. Захватывающая актерская игра. Постановка, которую невозможно забыть», – британская критика оценила спектакль Театра имени Лесі Українки // The Public Reviews [Електронний ресурс]. – 10 вересня 2015 р. – Режим доступу: www.rusdram.com.ua
17. Brian Penn. Ward of the Manor, St. James Theatre // Everything theatre [Електронний ресурс]. – 10 вересня 2015 р. – Режим доступу: <http://everything-theatre.co.uk/2015/09/ward-of-the-manor-st-james-theatre-review.html>
18. Майкл Білінгтон. «Зрада, горілка та душевна негода: оповідання Чехова несподівано переноситься на театральну сцену» // The Guardian [Електронний ресурс]. – 15 вересня 2015 р. – Режим доступу: www.rusdram.com.ua
19. Законопроект «Про театри і театральну справу» (2669-д від 17.09.2015) http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2256PV.html
20. НМІУ. – Колекційний опис №780. Сучасне українське театральне мистецтво (Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка). – 2009 р.
21. Там само. – Колекційний опис №808. Українське театральне мистецтво кін. XX ст. – поч. XXI ст. (Театральна компанія Бенюк і Хостікоєв). – 2015 р.
22. Авдєвський, Вантух и Резнікович: Новый закон о театрах приведет к катастрофическому разрушению театральной деятельности в Украине [Електронний ресурс]. – 2015 р. – Режим доступу: www.rusdram.com.ua

References

1. Dutchak G. O. Derzhavna polityka v Ukraini u galuzi teatral'nogo mystectva (1917–2000 rr.): Avtoref. dys... kand. ist. nauk: 07.00.01 / G. O. Dutchak; Cherkas'kyj nacional'nyj un-t im. Bogdana Hmel'nyc'kogo. – Cherkasy, 2004. – 20 s.
2. Bystrushkin Ja. O. Dijal'nist' kyi'vs'kyh teatral'nyh ustanov v konteksti sociokul'turnyh zmin 80–90-h rokov XX st.: Avtoref. dys... kand. mystectvoznav.: 26.00.01 / Ja. O. Bystrushkin; Derzh. akad. ker. kadriv kul'tury i mystectv. – K., 2009. – 19 s.
3. Chupryna P. Ja. Tvorchaja dijal'nist' Nacional'nogo akademichnogo teatru opery ta baletu Ukrainy im. T. G. Shevchenka v konteksti rozvytku ukrai'ns'koi' hudozhn'oi' kul'tury (1991–2001): Avtoref. dys... kand. mystectvoznav.: 17.00.01 / P. Ja. Chupryna; Derzh. akad. keriv. kadriv kul'tury i mystectv. – K., 2005. – 20 s.
4. Sagina Ju. V. Kul'turologichni aspekty vzajemvidnosyn suchasnogo teatru ta gjadacha: na materialy odes'kyh teatriv: Avtoref. dys... kand. mystectvoznav.: 26.00.01 / Ju. V. Sagina; Hark. derzh. akad. kul'tury. – H., 2009. – 20 s.
5. Zakon Ukrainy «Pro kul'turu» [Elektronnyj resurs] // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy (VVR). – 2011 – №24. – Rezhym dostupu: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
6. Zakon Ukrainy «Pro teatry i teatral'nu spravu» [Elektronnyj resurs] // Vidomosti Verhovnoi' Rady Ukrainy (VVR). – 2005 – №26. – Rezhym dostupu: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2605-15>
7. Nacional'nyj muzej istorii' Ukrainy (dali – NMIU). – Kolekciynij opys №275. Kyi'vs'kyj derzhavnyj ordena Trudovogo Chervonogo Prapora akademichnyj rosijs'kyj dramatychnyj teatr imeni Lesi Ukrainky. – 1981 r.
8. Tam samo. – Kolekciynij opys №795. Suchasne ukrai'ns'ke teatral'ne mystectvo (Nacional'nyj akademichnyj teatr rosijs'koi' dramy imeni Lesi Ukrainky). – 2010 r.
9. Zinov'jeva N. Myhajlo Rjeznykovych: «Pogovorimo pro hymernist' kohannja...» // Ukrain's'kyj teatr. – 1996. – №5. – S. 8.
10. Richna informacija shhodo dijal'nosti DP «Nacional'nyj akademichnyj teatr rosijs'koi' dramy im. Lesi Ukrainky» za 2014 rik. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.rusdram.com.ua
11. Informacija shhodo dijal'nosti DP «Nacional'nyj akademichnyj teatr rosijs'koi' dramy im. Lesi Ukrainky» za 9 misjaciav 2015 roku. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.rusdram.com.ua
12. Vera Liber. Don Juan (The Stone Host) // British Theatre Guide [Elektronnyj resurs]. – 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.britishtheatreinfo.com/reviews/don-juan-the-st-james-theatre-12055>
13. Kate Beswick. «Ward of The Manor St. Lames Theatre Festival of Ukrainian Culture» // London Theatre [Elektronnyj resurs]. – 13.09.2015. – Rezhym dostupu: <https://www.londontheatre1.com/news/114900/ward-of-the-manor-st-james-theatre-festival-of-ukrainian-culture/>
14. Vera Liber. My Mocking Happiness // British Theatre Guide [Elektronnyj resurs]. – 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.britishtheatreinfo.com/reviews/my-mocking-happ-st-james-theatre-12028>
15. Vera Liber. Life's little nothings // British Theatre Guide [Elektronnyj resurs]. – 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.britishtheatreinfo.com/reviews/lifes-little-st-james-theatre-12040>
16. Maryam Philpott. «Tainstvennaja i moshhnaja. Zahvatyvajushhaja akterskaja igra. Postanovka, kotoruju nevozmozhno zabyt'», – britanskaja kritika ocenila spektakl' Teatra imeni Lesi Ukrainki // The Public Reviews [Elektronnyj resurs]. – 10 veresnja 2015 r. – Rezhym dostupu: www.rusdram.com.ua
17. Brian Penn. Ward of the Manor, St. James Theatre // Everything theatre [Elektronnyj resurs]. – 10 veresnja 2015 r. – Rezhym dostupu: <http://everything-theatre.co.uk/2015/09/ward-of-the-manor-st-james-theatre-review.html>
18. Majkl Bilington. «Zrada, gorilka ta dushevna negoda: opovidannja Chehova nespodivano perenosyt'sja na teatral'nu scenu» // The Guardian [Elektronnyj resurs]. – 15 veresnja 2015 r. – Rezhym dostupu: www.rusdram.com.ua
19. Zakonoproekt «Pro teatry i teatral'nu spravu» (2669-d vid 17.09.2015) http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH2256PV.html
20. NMIU. – Kolekciynij opys №780. Suchasne ukrai'ns'ke teatral'ne mystectvo (Nacional'nyj akademichnyj dramatychnyj teatr imeni Ivana Franka). – 2009 r.
21. Tam samo. – Kolekciynij opys №808. Ukrain's'ke teatral'ne mystectvo kin. XX st. – poch. XXI st. (Teatral'na kompanija Benjuk i Hostikojev). – 2015 r.
22. Avdievskij, Vantuh i Reznikovich: Novyj zakon o teatrah privedet k katastroficheskomu razrusheniju teatral'noj dejatel'nosti v Ukraine [Elektronnyj resurs]. – 2015 r. – Rezhym dostupu: www.rusdram.com.ua

Sribnaya M. A., Ph.D., senior researcher at the Department «History of independent Ukraine», National Museum of History of Ukraine (Ukraine, Kyiv), homulya@ukr.net

Achievements and Prospects of the National Academic Theatre of Russian Drama named after Lesya Ukrainka in the context XX – beg. XXI century

Based on the stock collections of the National Museum of Ukrainian history analyzes the creative achievements of the National Academic Theatre of Russian Drama Lesya Ukrainka in the XX – XXI century. Characterized the legal framework and new trends in modern theatrical business in Ukraine.

Keywords: theater, artistic director, contract system, theater critic, St. James Theater London, performance, actor game, participants ATO.

Срибна М. А., кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник отдела «История независимой Украины», Национальный музей истории Украины (Украина, Киев), homulya@ukr.net

Достижения и перспективы Национального академического театра русской драмы имени Леси Украинской в конце XX – начале XXI в.

На основе фондовой коллекции Национального музея истории Украины проанализированы творческие достижения Национального академического театра русской драмы имени Леси Украинки в кон. XX – нач. XXI вв. Охарактеризовано законодательную базу и новые тенденции развития театральной сферы в современной Украине.

Ключевые слова: театральное искусство, художественный руководитель, контрактная система, театральный критик, театр Сент Джеймс, представление, актерская игра, участники АТО.

* * *

УДК 327.323(430:ЄС)

Савелова М. О.,
здобувач, ПРАТ «ВНЗ Київський славістичний
університет» (Україна, Київ),
marjamsavelova@rambler.ru

**СПЕЦІАЛЬНІ ПРОГРАМИ GOETHE-INSTITUT UKRAINE
2015–2016 В РАМКАХ «СХІДНОГО ПАРТНЕРСТВА»**

Автор розкриває суть програм Goethe-Institut Ukraine 2015 р. та 2016 р. в рамках «Східного партнерства». Через призму програмної діяльності одного з найважливіших інститутів зовнішньої культурної політики Федеративної Республіки Німеччина з'являється можливість побачити стратегію Німеччини у сфері культури, як одного з лідируючих гравців ЄС, у розвитку відносин з країнами Східної Європи та Центральної Азії.

Ключові слова: програма, проект, партисипація, менеджери культури, інституції культури, Goethe-Institut, Східне партнерство.

Всесвітня мережа німецьких культурних центрів Гете-Інститут посилює співпрацю з країнами Східної Європи, а саме з Україною, Білорусією, Грузією, Молдовою, Вірменією та Азербайджаном, також особлива увага приділяється інтенсивному розвитку діалогу з Африкою та Південною Америкою.

Зокрема було розроблено та реалізовано ряд нових проєктів. Наприклад, таких як круглі столи, кінофестивалі, театральні перформанси, як повідомляє «Deutsche Welle». Одне з завдань культурно-політичної стратегії Німеччини у країнах Східного партнерства, за словами генерального секретаря Гете-Інституту – Йоганнеса Еберта, є зближення діячів культури та освіти, щоб вони могли обмінюватися думками про майбутнє їхніх суспільств. У цих країнах, а також у Росії, насамперед, проводяться заходи, що сприяють зміцненню громадянського суспільства, роблять Європу доступною і дають можливість обміну досвідом.

Загальний бюджет нових проєктів у країнах Східної Європи у 2015 році склав близько шести мільйонів євро. У 2016 році кількість проєктів Гете-Інституту в Україні та їх фінансування планують збільшити, – розповів

представник центрального офісу організації Йорг Шумахер [1].

Співробітництво України та Німеччини у 90-х рр. аналізується в роботах А. Кудряченка та Г. Грабарчука. Науковці одними з перших почали вивчати українсько-німецькі відносини періоду новітньої історії, дослідники встановили пріоритетні аспекти двосторонніх взаємин, їх політичний, гуманітарний та ін. виміри [2]. Наукові праці цінні для опрацюванням в рамках вивчення тематики дослідження завдяки великій підбірці фактичного матеріалу та аналітичним висновкам.

Монографія А. І. Кудряченка присвячена політиці Німеччини у межах ЄС, але додатково автор зупиняється на політиці ФРН і поза межами Союзу, а саме на політичних відносинах з Україною. Автор детально досліджує сучасні українсько-німецькі відносини, прогнозує їх подальший розвиток, посиляючись на аналіз документів українського та німецького Міністерств закордонних справ та враховуючи вплив процесів глобалізації з їх європейськими особливостями [3].

Питанням німецької меншини в нашій державі присвячена праця А. Кудряченка, І. Кулинич, В. Хохлячова, у ній розкрито історію та сьогоденний період проживання німців в Україні. Наприкінці роботи робиться прогноз щодо майбутнього українських німців [4].

У 2015 році українські менеджери культури змогли підвищити свою кваліфікацію в рамках проєкту «Культурно-освітня академія». У п'яти містах України відбулися круглі столи, та були обговорені проблеми культурно-політичного розвитку міст представниками державного та не державного секторів.

Також за фінансової підтримки німецького культурного центру незалежні українські режисери зняли документальний фільм «Товариші по зброї» (Brothers in Arms). У фільмі йдеться про людей, які опинилися на лінії фронту на Донбасі між українськими силами і проросійськими бойовиками. Режисерам вдалося взяти інтерв'ю у людей по обидві сторони фронту.

Інституція планує на 50%, а саме це до 600 тисяч Євро, збільшити фінансування перекладів німецької літератури на іноземні мови. На сьогоднішній день Гете-Інститут фінансово підтримує видання близько 6 тисяч книг на 45 мовах світу.

Саме за часів кризи публічний простір стає важливим місцем зустрічей і громадського діалогу. Такі площі, як Майдан у Києві, переконливо довели своє важливе й особливе значення для суспільства.

Але що відбувається з публічним простором, коли кризи минають, або не припиняються тривалий час? Коли публічний простір наражається на небезпеку бути принесеним в жертву приватизації та комерціалізації і втратити громадську доступність для всіх груп суспільства?

Українська громадська організація – Фонд «Центр сучасного мистецтва» – вже три роки займається проблемою, як за допомогою мистецтва та культурних акцій можна відкрити публічний простір для всіх суспільних груп і спонукати їх до взаємодії. Декілька проєктів, проведених разом з митцями та активістами зі сфери культури, виразно продемонстрували, з якою великою зацікавленістю та активністю громадяни беруть участь у акціях, що проводяться в публічному просторі. Але з'ясувалося також, що митцям ще не вистачає

певного інструментарію та методів, які є необхідними для мистецького та культурного освоєння публічного простору в сталий спосіб.

Тому 16 червня 2015 року Фонд «Центр сучасного мистецтва» і Goethe-Institut в Україні розпочали реалізацію спільного проекту «Мозаїка міста», в якому взяли участь 18 київських митців, культурних менеджерів та кураторів. У серії тренінгів, що відбулися за участі українських, німецьких, польських, румунських та британських експертів, були вивчені інструменти з розробки мистецьких проектів та роботи з громадськістю, а також представлені партисипативні мистецькі теорії та сфери їхнього застосування. Наприкінці серії тренінгів учасники підготували власні проектні ідеї для публічного простору, п'ять із яких було обрано для подальшої реалізації в період між серпнем та жовтнем [5].

На запрошення Goethe-Institut в Україні 19–25 липня група взяла участь у Літній академії в Рурській області, щоб ознайомитися з різними проектами німецьких митців та інституцій культури, які опрацьовують тематику «Мистецтво та культура в публічному просторі», і налагодити з ними діалог. Цим проектом Goethe-Institut в Україні стартував у 2015 році свою спеціальну програму, яка проводиться в рамках «Східного партнерства».

Проект «Троєщинський кінь» був частиною проекту «Мозаїка міста», спрямованого на розвиток партисипативних стратегій мистецької взаємодії з містом. Це освітня і практична програма, що складалася з низки воркшопів у Києві, літньої академії в Рурському регіоні (Німеччина) та етапу реалізації проектів учасників у Києві. Проект «Мозаїка міста» був реалізований CSM / Фондацією Центр Сучасного Мистецтва у партнерстві з Goethe-Institut Ukraine та за фінансової підтримки Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина [6].

Художньо–перформативна частина проекту полягає у проїзді Троєщинського коня через Московський міст, заїхавши на Троєщину – один із спальних районів Києва, кінь стає основою–ядром специфічного табору, відкритим для різного роду діяльностей майданчиком [7].

«6 мозаїк» – проект, присвячений питанням дослідження та збереження творів монументально–декоративного мистецтва радянського періоду в Україні.

Сьогодні в Києві збереглося понад 100 унікальних мозаїк, автори яких не тільки продемонстрували неабияку майстерність, а й змогли, всупереч цензурі, створити критичне художнє висловлювання. І саме зараз, коли ми на законодавчому рівні позбавляємось ідеологічного впливу радянської символіки, ми маємо можливість по–новому відкрити для себе ці твори. Проте декомунізаційні закони, що діють в Україні з 21 травня 2015 року, ставлять під загрозу існування значної кількості монументально–декоративних пам'яток.

На проспекті Перемоги в Києві розташовані 6 мозаїк, створених у 1967–1982 роках видатними художниками – Іваном Литовченком, Володимиром Прядкою, Валерієм Ламахом та Ернестом Котковим. 28 жовтня 2015 року на проспекті Перемоги були розміщені шість вказівників з назвами цих робіт, іменами авторів та датами створення мозаїк [8].

Важлива складова проекту – партисипативність, залучення мешканців району до діалогу з художниками та дослідниками, збір інформації про ставлення жителів

будинків до мозаїк, дослідження їхнього сприйняття мозаїк як історичної та мистецької спадщини. «Ми провели низку інтерв'ю з мешканцями «мозаїчних» будинків, під час яких намагалися визначити характер ставлення людей до мозаїк: прив'язаність/відчуженість, схвалення/несприйняття, бажання зберегти/демонтувати, захистити/засудити. Ми також підготували серію листівок із історичною довідкою про монументальні мозаїки», – говорять організатори проекту. Листівки будуть поширюватися серед мешканців будинків з мозаїками як нагадування про непомітну і звичну цінність, до якої варто ставитися уважніше. Таким чином, використовуючи типові інструменти музеєфікації (листівки, експлікації, вказівники), у проекті «6 мозаїк» є прагнення акцентувати важливість цих творів як пам'яток мистецтва та спроба захистити їх від руйнівного впливу сучасності. 28 жовтня мешканці мікрорайону були запрошені на вулицю Перемоги на презентацію проекту, під час якої один із художників, Володимир Прядка, та дочка художника Івана Литовченка розповіли про виникнення та значення мозаїк.

Дар'я Цимбалюк, Юлія Філіп'єва і Віктор Засипкін – автори проекту «Одіссея Донбас» (це мистецький проект, що розповідає історії міст і містечок Донбасу), провели глибинні інтерв'ю з вимушеними переселенцями зі Сходу України. Під час інтерв'ю колишні мешканці Донбасу власноруч створили ментальні мапи місць, які їм довелося залишити. Ці мапи фіксують міста й містечка Сходу країни такими, якими вони були до початку бойових дій і якими збереглися в пам'яті людей. Цей проект – своєрідна подорож Донбасом, що відкривається через особисті історії [9].

«Одіссея...» це мапи міст і магніти на них. Магніти дублюють зображення мапи, тих місць на ній, які є дорогими і важливими для людей, що їх намалювали. Зазвичай магніти нагадують нам про подорожі, відвідані місця, можливості, мрії. Це типовий предмет домашнього затишку й щасливого життя. Магніти – це маленька ознака присутності й водночас відсутності людини й місця. Місця, до якого хочеться колись повернутися. Магніти проекту «Одіссея Донбас» – це ще й образ домівок, втрачених тисячами людей. Під час проведення проекту в вересні 2015 р. всі бажані могли взяти частинку спогадів про чийсь дім – один із магнітів – і тим самим зробити ці спогади частиною свого життя.

Проект було відкрито спільною вечерею всіх учасників проекту, що малювали мапи, їх друзів та близьких, інших переселенців та киян. Це відбувалось в центральній частині міста, на Контрактівій площі в сквері Сагайдачного. Місце обрано не дарма – воно туристичне і водночас його люблять самі кияни. А ще за останні роки неподалік виникло кілька центрів допомоги переселенцям – на вул. Фролівській та вул. Фрунзе. Упродовж тижня після відкриття автори проекту щоденно проводили художні інтервенції в різних районах Києва. Під час інтервенцій карти були прикріплені на різноманітні металеві поверхні: двері, кіоски, що знаходяться в прохідних і помітних місцях. Поверх мап було прикріплено магніти. Місця, в яких проводились інтервенції, були анонсовані на сторінці проекту.

Goethe-Institut в Україні у співпраці з Goethe-Institut Білорусь [17] за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини провів практичний семінар для драматургів «Next Stage Europe», який відбувся з 26 по

28 листопада 2015 року. На семінарі, який проходив під керівництвом відзначеної преміями авторки з Німеччини Ольги Грязнової, були, серед іншого, опрацьовані такі теми, як презентація та розробка драматичних образів; дія та мова в драматичному тексті; співпраця між автором та театром. Під час семінару учасники представили свої актуальні роботи, а також разом розробили ідеї щодо подальшого розвитку п'єс, тематики та дійових осіб [16].

У рамках спеціальної програми «Східного партнерства» Goethe-Institut в Україні здійснив підтримку постановки театральної версії відомого роману Сергія Жадана «Депеш Мод» в Харківському театрі для дітей та юнацтва. В романі зображено життя групи молодих людей на початку 90-х років у східноукраїнському Харкові, позначене розпадом Радянського Союзу та наступними інколи нерозсудливими змінами [14].

Театральна версія роману вперше була показана німецьким режисером Маркусом Бартлем та художником-декоратором і костюмером Філіпом Кіфером у 2010 році у Ландсгутському земельному театрі Нижньої Баварії. На початку весни 2015 року Сергій Жадан опрацював німецьку версію для постановки в Харківському театрі. Обидва німецькі театральні діячі з 14 вересня спільно з харківською трупю здійснили постановку спектаклю, прем'єра якого відбулася 23 жовтня 2015 року.

Для Харківського театру в нинішній ситуації ця постановка є неабияким викликом, бо тим самим він ступає на цілком новий шлях. Як директор театру Андрій Гапанович, так і головний режисер Олександр Ковшун повністю підтримують цей проект і вбачають в ньому важливий крок до модернізації своєї театральної діяльності та виходу на міжнародний рівень [15].

Це – перший досвід співробітництва у такій формі між українським письменником і поетом Сергієм Жаданом та режисером німецького театру. Сергій Жадан належить до найпомітніших голосів громадянського суспільства в Україні не лише з часу «революції гідності», а тому добре представлений і відомий у Німеччині. З огляду на нинішні політичні події на Сході України та перетворення, які наразі переживає країна, «Депеш Мод» знову набув великого значення для її молодих громадян. Goethe-Institut в Україні понад 20 років надає підтримку проектам, які спрямовані на розвиток демократії та формування громадянських ініціатив у сфері культури.

Проект здійснився у співпраці з Харківським театром для дітей та юнацтва за дружньої підтримки Федерального міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина, Культурного центру «Дім Нюрнберга» у Харкові, Генерального консульства Федеративної Республіки Німеччина у Донецьку/офіс у Дніпропетровську, та Почесного консульства Федеративної Республіки Німеччина в Харкові.

16 вересня в київському кінотеатрі «Кінопанорама» стартував Міжнародний фестиваль короткометражного кіно для дітей та молоді «Єдність і толерантність», ініційований Німецьким культурним центром Goethe-Institut в Україні у співпраці з Arthouse Traffic [13], Interfilm Berlin та Kuki Tenn Screen Berlin.

В перший день фестивалю глядачі, які повністю заповнили залу, побачили короткометражні фільми для дітей віком від 5 до 8 років з України, Китаю, Росії, Нідерландів, Франції та Німеччини. Між фільмами проводились невеликі дискусійні раунди, в яких діти

могли висловити свою думку щодо змісту та розповіді, яке значення вони вкладають в єдність та толерантність. Бражало те, з якою серйозністю та зрілістю вони підходили до цієї теми. Вже під час першого показу спеціально для шкільних класів виникали численні дискусії між вчителями та їхніми учнями.

Другий фестивальний день був присвячений віковій групі 9–12 років. В присутності італійського режисера Фабіана Рібеццо був показаний його мультфільм Change, створений ним в 2011 році у Мозамбіку, а також твори з Німеччини, Ізраїлю, Венесуели та Великобританії. Діти та підлітки ставили Фабіану Рібеццо багато запитань, що стосувались переважно змісту його стрічки, в якій йдеться про наслідки змін довкілля через індустріалізацію сільського регіону.

В третій та останній фестивальний день були показані короткометражні фільми для підлітків та молоді, темами яких були переважно відмежування, інакшість та біженці. В якості гостя була присутня іспанська режисерка Сюзанна Казарес-Домінго, чия знята в США короткометражка Tгуouts розповідає про дівчинку мусульманку, яка хоче бути членом дівочої групи підтримки футбольної команди. Тут також була нагода для жвавої та контраверсійної дискусії.

За успішним стартом фестивалю в Києві, який привернув увагу медіа, пройшли кінопокази в Одесі, Львові, Дніпропетровську, Житомирі, Слов'янську та Краматорську. В Одесу завітала нідерландська режисерка Мір'ям де Віт, авторка стрічки Mina Moes, що належить до найпопулярніших фільмів фестивалю. Іван Мацца з Венесуели, чий фільм High Noon демонструється в програмі для глядачів віком від 9 до 13 років, відповідав на питання публіки у Дніпропетровську [12].

Фестиваль тривав до 26 листопада і завітав до Херсона, Кривого Рогу, Миколаєва, Запоріжжя, Харкова і Маріуполя.

Goethe-Institut запросив 40 молодих професійних танцюристів та танцюристів-аматорів з країн Східного Партнерства та Росії на спільний танцювальний семінар «DANCEformation» в кінці листопада 2015 у Бремені у співпраці з Театром Бремен та його Танцювальною трупю «Unusual Symptoms» для створення спільної хореографічної роботи про життя, мрії, переживання, плани на майбутнє учасників. Були запрошені танцюристи з Вірменії, Грузії, Азербайджану, Білорусії, України та Росії [10].

Всі учасники приїхали брати участь у проекті з країн, де сьогодні тривають конфлікти. У всіх учасників різна освіта, всі з різних культур, з різними рівнями танцювальної та сценічної підготовки. Всі учасники мали різний погляд на соціальні та політичні проблеми всередині власної країни. Саме тому місцем для проведення проекту була обрана нейтральна територія у Німеччині – у місті Бремен.

Протягом проекту учасникам задавали дуже особисті інтимні запитання, провокативного характеру. Тривали обговорення проблем соціуму, політичних суперечностей. Організаторам проекту була цікава думка учасників, їхні погляди на вирішення проблем.

Однією з цілей проекту було виявити, розкрити кожного індивідуально. Тобто, звичайно, була надана змога вивчення нових сучасних танцювальних технік та підходів, режисури та постановки хореографічних творів.

Але за мету було поставлено виявити індивідуальність та особливості кожного учасника та інтернаціональної трупи. Було надано багато можливостей для імпровізації, використані не стандартні підходи для формування репетиційного та робочого процесу. Всім надавалися письмові однакові завдання з хореографії, вони мали виражати почуття та події з власного життя, таким чином створювалися індивідуальні хореографічні частини, що суттєво відрізнялися між собою. Кожен учасник проекту намагався якнайяскравіше висловити власне розуміння світу через свою хореографію. Таким чином було досягнуто результату – різноманіття рухів та уяв, фантазії та режисури.

Іншим завданням було відходження від звичного напрямку танцю, вихід за межі себе розкриття власного я через мову іншого танцювального стилю, наприклад – артисти балету працювали у таких стилях сучасного танцю як контемп, брейк-данс, хіп-хоп, а представники сучасного танцю – навпаки вивчали більш класичні танцювальні па.

Проблеми у спілкуванні та розумінні один одного були вичерпані. Були створені зручні умови для творчості, всі учасники були сконцентровані лише на мистецтві.

Також був залучений досить креативний підхід тісної взаємодії з публікою. Так зване порушення чітких кордонів між глядачем та артистом. Під час двох вистав, що відбулися на молодій сцені театру Бремен 28 та 29 листопада 2015 року публіка знаходилася всі 1,5 години вистави у повній взаємодії з артистами.

Використовувалися прийоми створення нестандартного танцювального театру, коли танцівник не тільки демонструє хореографічні техніки та пластики, але і створює музичні твори, під час вистави, співає композиції, розповідає з монітора та на живо монологи. Глядачі мали змогу доторкнутися до мистецтва власноруч і бути не тільки спостерігачами вистави, але і її активними учасниками [11].

Реакція публіки була дуже зворушливою. Публіка не полишало бажання продовжити діалог з учасниками проекту, дізнатися більше та знову зануритися у процес створення перформенсу. Подібні проекти створюють персональні контакти молоді між країнами. Стирають напругу соціополітичних конфліктів та дають змогу отримати знання. Такі масштабні проекти здійснюються не часто, а отже – мають неабиякий резонанс. На наступний рік плануються гастролі постановки у Мінську, Тбілісі, Єревані, Баку та Києві.

На основі вище сказаного можемо зробити висновок, що Німеччина активно вибудовує культурний діалог з країнами Східного партнерства, що ми гарно бачимо на прикладі України. ФРН пропонує, фінансує та реалізує в Україні та інших країнах Східного партнерства різнопланові культурні проекти для демократизації громадянського суспільства, активізації культурного простору та сприяння обміну досвідом між країнами. Серед інших проектів, які відбулися в Україні, – театральна вистава за романом Сергія Жадана «Депеш мод» у постановці німецького режисера та участі харківського дитячо-юнацького театру; фестиваль короткометражних фільмів на тему «Толерантність і співіснування», який відбувся в 10 містах України восени 2015 року; проект семінарів для драматургів зі Східної Європи «Next Stage Europe» в рамках Європейської конференції письменників та інше.

Список використаних джерел

1. Гете-Інститут усиливает сотрудничество с Украиной в сфере культуры. – Лівий берег, вип. 12 червня 2015 р.
2. Кудряченко А. І., Грабарчук Г. О. Україна і Німеччина – двосторонні відносини на початку 90-х років / Ін-т світової економіки і міжнародних відносин АН України. – К., 1994. – С.13, 23–24.
3. Кудряченко А. І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970–1991). – К.: Наукова думка, 1996. – 239 с.
4. Кудряченко А. І., Кулинич І. М., Хохлачов В. В. Вихідці з німецьких земель на теренах України: минуле та сьогодення. – К.: Наукова думка, 1995. – 73 с.
5. Проект Goethe-Institut Ukraine 2015 «Mosaik der stadt» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/kie/-kul/-pdn/-qkj/-mos/20554292.html>
6. CSM/Фундація Центр Сучасного мистецтва «Мозаїки міста» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csmart.org-ua/project-mozaika-mista/>
7. Проект Goethe-Institut Ukraine 2015 «Троєщинський кін» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/-kie/kul/pdn/qkj/mos/20649799.html>
8. Проект Goethe-Institut Ukraine 2015 «6 мозаїк» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/-kie/kul/pdn/-qkj/-mos/20636266.html>
9. Проект Goethe-Institut Ukraine 2015 «Одиссея Донбас» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/kie/-kul/pdn/-qkj/-mos/20621804.html>
10. Проект Goethe-Institut Ukraine 2015 «Танцювальна формація» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins-ua/uk/-kie/kul/pdn/qkj/dfm.html>
11. Angela Kcesinski Evaluation of the Projekt DANCEformation 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://theaterbremen.de/de-DE/spielplan-culturaldialoguesdance-formation.1068618>
12. Проект Goethe-Institut Ukraine 2015 «Єдність і толерантність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins-ua/uk/kie/-kul/pdn/qkj/tol.html>
13. Архаус Трафик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.arhausetraffic.com/ru/about-us.htm>
14. Проект Goethe-Institut Ukraine 2015 «Депеш Мод» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/-ins/ua/uk/kie/-kul/-pdn/qkj/-dmo.html>
15. Харьковський театр дітей і юношества [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tyz.kharkov.ua/?page_id=64
16. Проект Goethe-Institut Ukraine + Byelorrussia 2015 «Next Stage Europe» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.goethe.de/ins-ua/uk/kie/kul/pdn/qkj/nse.html>
17. Гете-Інститут Мінськ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.goethe.de/ins/by/de/min/acv.cfm?fuseaction=events.detail&event_id=20652725

References

1. Gete-Institut usilivaet sotrudnichestvo s Ukrainoj v sfere kul'tury. – Livyj bereg, vyp. 12 chervnja 2015 r.
2. Kudrjachenko A. I., Grabarchuk G. O. Ukrai'na i Nimechchyna – dvostoronni vidnosyny na pochatku 90-h rokov / In-t svitovoi ekonomiky i mizhnarodnyh vidnosyn AN Ukrai'ny. – K., 1994. – S.13, 23–24.
3. Kudrjachenko A. I. Jevropejs'ka polityka Federatyvnoi Respubliki Nimechchyny (1970–1991). – K.: Naukova dumka, 1996. – 239 s.
4. Kudrjachenko A. I., Kulynych I. M., Hohlachov V. V. Vyhidci z nimec'kyh zemel' na terenah Ukrai'ny: mynule ta s'ogodennja. – K.: Naukova dumka, 1995. – 73 s.
5. Proekt Goethe-Institut Ukraine 2015 «Mosaik der stadt» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/kie/-kul/-pdn/-qkj/-mos/20554292.html>
6. CSM/Fundacija Centr Suchasnogo mystectva «Mozai'ky mista» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.csmart.org-ua/project-mozaika-mista/>
7. Proekt Goethe-Institut Ukraine 2015 «Trojeshhyn's'kyj kin'» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/-kie/kul/pdn/qkj/mos/20649799.html>
8. Proekt Goethe-Institut Ukraine 2015 «6 mozaii'k» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/-kie/kul/pdn/-qkj/-mos/20636266.html>
9. Proekt Goethe-Institut Ukraine 2015 «Odiseja Donbas» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/kie/-kul/pdn/-qkj/-mos/20621804.html>

10. Proekt Goethe–Institut Ukraine 2015 «Tancjuval'na formacija» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/-kie/kul/pdn/qkj/dfm.html>

11. Angela Kcesinski Evaluation of the Projekt DANCEformation 2015 [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://theaterbremen.de/de-DE/spielplan/-culturaldialoguesdance-formation.1068618>

12. Proekt Goethe–Institut Ukraine 2015 «Jednist' i tolerantnist'» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/kie/-kul/pdn/qkj/tol.html>

13. Arthaus Trafyk [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.arthousetraffic.com/ru/about-us.htm>

14. Proekt Goethe–Institut Ukraine 2015 «Depesh Mod» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/kie/kul/-pdn/qkj/-dmo.html>

15. Harkovskij teatr detej i junoshestva [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://tyz.kharkov.ua/?page_id=64

16. Proekt Goethe–Institut Ukraine + Byelorussia 2015 «Next Stage Europe» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.goethe.de/ins/ua/uk/kie/kul/pdn/qkj/nse.html>

17. Gete–Instytut Mins'k [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.goethe.de/ins/by/de/min/acv.cfm?fuseaction=events.detail&event_id=20652725

Savelova M. A., graduate student, Kiev Slavonic University (Ukraine, Kiev), marjamsavelova@rambler.ru

Special programs of the Goethe–Institut Ukraine 2015–2016 in the framework of «Eastern Partnership»

The author reveals the essence of the programs of the Goethe–Institut Ukraine in 2015 and in 2016 within the framework of «Eastern Partnership». Through the prism of the programmatic activities of the one of the most important institutions of foreign cultural policy appears an opportunity to follow the strategy of Germany, as one of the leading players in the EU, in developing relations with the countries of Eastern Europe and Central Asia.

Keywords: program, project, participation, cultural manager, cultural institution, Goethe–Institut, Eastern partnership.

Савелова М. А., соискатель, ЧАО «ВУЗ Киевский славистический университет» (Украина, Киев), marjamsavelova@rambler.ru

Специальные программы Goethe–Institut Ukraine 2015–2016 в рамках «Восточного партнерства»

Автор раскрывает суть программ Goethe–Institut Ukraine 2015 г. и 2016 г. в рамках «Восточного партнерства». Через призму программной деятельности одного из важнейших институтов внешней культурной политики Федеративной Республики Германия появляется возможность проследить стратегию Германии в сфере культуры, как одного из лидирующих игроков ЕС, в развитии отношений со странами Восточной Европы и Центральной Азии.

Ключевые слова: программа, проект, participation, менеджер культуры, институции культуры, Goethe–Institut, Восточное партнерство.

УДК 636.084:009:001

Бей Р. В.,

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, директор, ДНУ «Український науково–дослідний інститут спирту і біотехнології продовольчих продуктів» (Україна, Київ), bey_roman@ukr.net

МІКРОКЛІМАТ ТВАРИНИЦЬКИХ ПРИМІЩЕНЬ ЯК ЦЕНТРАЛЬНА ПРОБЛЕМА ГІГІЄНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТВАРИН ТА МЕХАНІЗАЦІЇ ТВАРИНИЦТВА

Автором обґрунтовано, що теоретичну і методологічну основу становлення і розвитку науки про механізацію тваринництва становить гігієна сільськогосподарських тварин. Ключовою проблемою зоогієни є розроблення оптимальних параметрів мікроклімату тваринницьких приміщень. Узагальнено пріоритетні розробки вітчизняних учених із забезпечення необхідного температурного, вологісного та світлового режимів тваринницьких комплексів і ферм. Охарактеризовано технічні засоби регулювання мікроклімату приміщень, зокрема системи вентиляції, опалення, ультрафіолетового опромінення тощо. Відображено еволюцію наукової думки з гігієни утримання сільськогосподарських тварин у контексті становлення промислових технологій виробництва продукції тваринництва.

Ключові слова: механізація тваринництва, гігієна сільськогосподарських тварин, мікроклімат, вентиляція, опалення.

Економічна ефективність інтенсивного ведення тваринництва на промисловій основі залежить від раціонального утримання тварин, яке значною мірою визначається наявністю оптимального мікроклімату в приміщеннях. Якими би високими породними і племінними ознаками не відзначалися тварини, без створення необхідних умов мікроклімату вони не здатні зберегти здоров'я і виявити свої потенційні можливості, зумовлені спадковістю. Вплив мікроклімату виявляється через сумарний вплив його параметрів на фізіологічний стан, теплообмін, здоров'я і продуктивність тварин. Оптимальні параметри мікроклімату забезпечуються завдяки технічним і механічним засобам, а саме системи вентиляції, опалювання, кондиціювання та ін.

Окремі аспекти становлення і розвитку вчення про мікроклімат тваринницьких приміщень знайшли відображення в наукових працях В. А. Алікаєва, М. В. Чорного та ін. [1; 2; 5]. Однак до цього часу не виділено періоди становлення і розвитку зоогієни у контексті розроблення і запровадження інтенсивних промислових технологій; не узагальнено пріоритетні розробки вітчизняних учених з розроблення технічних засобів регулювання мікроклімату. З огляду на це дані завдання висуваються на перший план при проведенні дослідження. Методологія дослідницького пошуку ґрунтувалася на застосуванні системно–історичного підходу.

Теоретичну і методологічну основу становлення і розвитку механізації тваринництва становить зоогієна, яка вивчає взаємодію організму сільськогосподарських тварин і навколишнього середовища, що має за мету – встановити науково обґрунтовані прийоми утримання, догляду і гігієни годівлі сільськогосподарських тварин; свідомо та раціонально спрямовувати їх з тим, щоб зменшити негативний вплив чинників зовнішнього середовища на тварин і максимально використовувати позитивний вплив зовнішніх умов в інтересах охорони їх здоров'я і підвищення продуктивності. Таким чином, регулювання впливу зовнішніх умов, керування людиною за допомогою певних прийомів утримання і догляду за тваринами, застосування засобів механізації і автоматизації надає можливість досягати як збереження і оздоровлення тваринництва, так і подальшого зростання його продуктивності [1].

Еволюція наукової думки з гігієни сільськогосподарських тварин охопила кілька етапів. Зародження її наукових основ відбувалося в другій половині XIX – на початку XX ст. і було забезпечене науковими працями М. Г. Ліванова, С. М. Ходєцького, І. П. Попова, Г. І. Светлова, М. П. Чирвинського, які вивчали вплив умов розведення та годівлі на показники продуктивності і стан здоров'я тварин. Предтечею становлення зоогієни в 20–40–і роки XX ст. стало усупільнення тваринництва і створення великих тваринницьких господарств, що потребувало розроблення нормативів будівництва приміщень, їх виробничої експлуатації. У цей період були пріоритетними дослідження з вивчення впливу природно–кліматичних факторів і газового складу повітря на організм тварин, порівняння зоогієнічних властивостей різних підстилкових матеріалів. Започатковано дослідження з вивчення фізіології, теплорегуляції та теплообміну у тварин за різних умов їх утримання. Для 50–80–х років XX ст. були характерними дослідження зі з'ясування норм світлового режиму в приміщеннях, впливу природного

та штучного освітлення на репродуктивні функції, продуктивність і резистентність тварин; застосування ультрафіолетового й інфрачервоного опромінювання, іонізації повітря з метою стимулювання росту та розвитку молодняку, підвищення продуктивності. Вітчизняними вченими запропоновано санітарно-гігієнічні нормативи та норми будівництва приміщень для тварин тощо.

Ключовою проблемою зоогієни та науки про механізацію тваринництва є забезпечення необхідного мікроклімату в приміщеннях ферм і комплексів. Порушення його необхідних параметрів призводить до підвищеного витрачання кормів і зниження продуктивності тварин, скорочення строку служби обладнання і конструктивних елементів. Недотримання умов мікроклімату приміщень призводить до зниження надоїв на 10–20%, зменшення приростів на 20–30%, збільшення втрат молодняку на 5–40%, зниження продуктивності курей–несучок на 30–35% тощо [3].

Для регулювання параметрів мікроклімату запроваджують системи вентиляції, опалення і освітлення тваринницьких будівель. Повітря, що надходить до приміщення, насамперед, необхідно очищувати від пилу, нагрівати, а в деяких випадках зволожувати. Тому в процесах регулювання мікроклімату необхідне використання засобів комплексної механізації при дотриманні усіх допустимих його параметрів, проектування системи вентиляції і освітлення буде поліпшувати надій, приріст і фізіологічний стан тварин.

Різні показники мікроклімату (температура, вологість, швидкість руху і загазованість повітря) виявляють суттєвий вплив на ріст та розвиток сільськогосподарських тварин. Серед мікрокліматичних факторів, що суттєво впливають на організм тварини, найважливішу роль відіграє температурно-вологісний режим повітряного середовища, а також інтенсивність руху повітря, його електричні властивості. Самими несприятливими факторами для розвитку тварин є висока відносна вологість за низької температури повітря, велика швидкість повітря і висока концентрація шкідливих газів, особливо аміаку [2].

Для підтримання у приміщеннях оптимального температурно-вологісного режиму і хімічного складу повітря, створення в різні періоди року необхідного повітряобміну, забезпечення його рівномірного розподілу і запобігання утворенню «застійних зон», попередження концентрації парів на внутрішніх поверхнях установлюють систему вентиляції. За принципом дії системи вентиляції поділяються на природну, примусову і комбіновану. Ефективним засобом для створення оптимальних режимів мікроклімату в тваринницьких приміщеннях є застосування комбінованих систем опалення і механічної вентиляції з частковою чи повною автоматизацією. Для цього в системі забезпечення мікроклімату встановлюють теплогенератори різного типу і вентилятори для змішування гарячого і холодного повітря.

Для підтримання необхідних параметрів мікроклімату в тваринницьких комплексах застосовують комплект електрообладнання «Клімат», який забезпечує одночасну подачу і відведення повітря із приміщень. Обладнання призначене для роботи з автоматизованими теплогенераторами, його основними вузлами є вентилятори, теплогенератори для обігрівання повітря і система автоматичного управління [4].

Вітчизняними вченими в 20–80-ті роки ХХ ст. проведено значну кількість досліджень з вивчення кліматичних факторів і газового складу повітря на організм тварин, якими встановлено динаміку і характер зміни його температури та вологості в приміщеннях (В. А. Алікаєв, М. В. Калітаєв, Б. Г. Левицький, А. К. Скороходько та ін.), вплив кліматичних факторів на основний обмін і продуктивність тварин (Г. І. Алексєєва, А. А. Кудрявцев та ін.). Вивчено реакції організму на зміну кліматичних факторів і їх значення в етіології захворювань (А. П. Зозуля, А. К. Скороходько, А. А. Шілов та ін.), динаміку змін газового складу повітря в приміщеннях (В. А. Алікаєв, Ф. А. Іщукова, П. Є. Кравченко, Є. Є. Шумакович та ін.). Запропоновано підходи і тести до оцінки комплексу параметрів мікроклімату, зокрема його комплексну бальну оцінку (Ю. М. Марков) [2].

Фізіологічне обґрунтування систем вентиляції тваринницьких приміщень провели А. А. Кудрявцев, В. П. Рижков, М. М. Салтиков, В. А. Цинговатов та ін. Розрахунки вимог до об'єму вентиляції надали А. А. Кудрявцев, В. Є. Парунін, В. П. Рижков, М. М. Салтиков та ін. Нові вентиляційні системи і установки апробували В. В. Боков, М. В. Калітаєв, Є. І. Рибчинський та ін. Норми кубатури приміщень і способи гігієнічного розміщення тварин визначили В. А. Алікаєв, В. М. Пічугін, Т. К. Старов, Д. П. Трояновський і ін. Зразки внутрішнього обладнання приміщень відповідно до зоогігієнічних вимог запропонували Г. К. Григор'єв, Є. І. Рибчинський та ін. [1].

Накопичення фактичного матеріалу з вивчення повітряного оточення тварин дало можливість рекомендувати нормативи температури, вологості повітря, його швидкості і газового складу в приміщеннях для різних видів та вікових груп сільськогосподарських тварин і на цій основі розробити зоогігієнічні вимоги до будівництва тваринницьких приміщень та механізації основних виробничих процесів тваринництва.

Важливим параметром мікроклімату є також освітлюваність. Дія світла посилює обмін речовин, стимулює окислювальні процеси, підвищує стійкість організму до захворювань, відтворює здатність маточного поголів'я, продуктивність тварин. Українськими вченими проведено дослідження зі з'ясування норм світлового режиму в приміщеннях, впливу природного та штучного освітлення на репродуктивні функції, продуктивність і резистентність тварин. Зокрема, вплив підвищеного рівня штучного освітлення на продуктивність і збереженість птиці, а також освітлення різного кольору та переривчастих світлових режимів дослідили О. М. Борисюк, І. І. Івко, В. О. Мельник, Є. З. Петруша, А. Ф. Цимборович.

У період стійлового утримання застосовують ультрафіолетове опромінювання тварин. Джерела ультрафіолетового опромінювання використовують в опромінювальних установках, періодично змінюючи дозу опромінювання. Для ультрафіолетового опромінювання з інфрачервоним обігрівом використовують спеціальні установки КУФ, які складаються з опромінювачів, блоку управління і силових щитів. Зокрема їх застосування для опромінювання поросят сприяє збільшенню збереженості поголів'я до 6% з одночасним збільшенням відгодівельної маси до 2 кг [3].

Українськими вченими проведено дослідження зі з'ясування норм світлового режиму в приміщеннях, впливу природного та штучного освітлення на репродуктивні функції, продуктивність і резистентність тварин, а також застосування ультрафіолетового та інфрачервоного опромінювання тварин, іонізації повітря у приміщеннях з метою стимулювання молодняка, підвищення продуктивності, профілактики захворювань і поліпшення санітарно-гігієнічного режиму стійлового утримання. Зокрема, позитивні результати з регулювання впливу на організм навколишнього середовища за використання ультрафіолетового опромінення отримали Ф. Ф. Порохов, С. С. Абрамов, С. Стояновський, І. Мельник, В. М. Головач, Г. А. Кодінець [5].

Для підтримання заданого мікроклімату на фермах і комплексах важливе значення мають розробки з очищення стічних вод. Для запобігання зараження території і навколишнього середовища, виникнення інфекційних захворювань тваринницькі стоки знезаражують. Найбільш широке поширення отримало знезараження тривалим витримуванням стічних вод в накопичувачу. Застосовують також метод іонізуючого випромінювання в більшості випадків на великих тваринницьких комплексах.

Приділяють значну увагу утилізації корисних речовин, що знаходяться в стічних водах. З цією метою запроваджують біоенергетичне обладнання для отримання метану з рідкого навозу. Відведення стічних вод з території і їх знезараження – один із основних виробничих процесів на фермах і комплексах. В систему каналізації входять трубопроводи оглядові, поворотні, перехідні колодязі, накопичувачі жижики і спорудження для біологічного і механічного очищення стічних вод. Для біологічного очищення стічних вод на великих тваринницьких фермах і комплексах застосовують біологічні фільтри різного типу, циркуляційні окислювальні канали, аеротенки. З метою зростання ефективності роботи споруджень біологічного очищення стічні води попередньо підлягають механічному очищенню, їх пропускають через спорудження у вигляді решіток, відстійників, піщано-графітних фільтрів. Питання щодо способів видалення гною (решітчасті-щілинна підлога, гідрозмив), методи обеззараження гною і стічних вод розробили С. І. Плященко, В. І. Черняк, В. С. Долгов, К. В. Мельникова та ін. [4].

Таким чином, становлення і розвиток гігієни сільськогосподарських тварин відбувалися поетапно. Проблеми регулювання мікроклімату тваринницьких приміщень надавалося першочергового значення при забезпеченні гігієни утримання сільськогосподарських тварин. Її вирішення ґрунтувалося на запровадженні технічних засобів, а саме систем вентиляції, опалення, ультрафіолетового опромінювання та ін. Зазначене дає змогу констатувати, що в 20–80-ті роки ХХ ст. гігієна сільськогосподарських тварин сприяла розвитку механізації тваринництва, спрямовуючи його на виконання комплексу невідкладних завдань, що склали основу запровадження промислових технологій виробництва продукції тваринництва.

На перспективу є доцільним проведення аналізу еволюції наукової думки з фізіології та годівлі сільськогосподарських тварин як теоретичного і методологічного підґрунтя для розроблення і запровадження механізації виробничих процесів тваринництва.

Список використаних джерел

1. Аликаев В. А. Зоогигиена / В. А. Аликаев. – М.: Колос, 1976. – 256 с.
2. Аликаев В. А. Достижения советской зоогигиены и ее дальнейшие задачи / В. А. Аликаев // Гигиена сельскохозяйственных животных: тр. XXIX пленума ветеринарной секции Академии. – М.: Сельхозгиз, 1950. – С. 8–22.
3. Механизация животноводства / В. К. Гриб, З. Ф. Каптур, Н. М. Лукашевич и др.; под ред. В. К. Гриба. – Минск, 1987. – 440 с.
4. Момотенко М. П. Механизация тваринництва і птахівництва / М. П. Момотенко, І. С. Сушко, В. І. Федак. – К., 1969. – 330 с.
5. Чорний М. В. Зоогігієна: історія, проблеми і завдання курсу при підготовці зооветспеціалістів / М. В. Чорний // Науковий вісник НАУ. – 1998. – №12. – С. 26–32.

References

1. Alikae V. A. Zoogigiena / V. A. Alikae. – M.: Kolos, 1976. – 256 s.
2. Alikae V. A. Dostizhenija sovetsoj zoogigieny i ee dal'nejshie zadachi / V. A. Alikae // Gigena sel'skhozjajstvennyh zhivotnyh: tr. XXIX plenuma veterinarnoj sekcii Akademii. – M.: Sel'hozgiz, 1950. – S. 8–22.
3. Mehanizacija zhivotnovodstva / V. K. Grib, Z. F. Kaptur, N. M. Lukashevich i dr.; pod red. V. K. Griba. – Minsk, 1987. – 440 s.
4. Momotenko M. P. Mekhanizatsiya tvarynyystva i ptakhivnyystva / M. P. Momotenko, I. S. Sushko, V. I. Fedak. – K., 1969. – 330 s.
5. Chorny M. V. Zoohihyena: istoriya, problemy i zavdannya kursu pry pidhotovtsi zoovet-spetsialistiv / M. V. Chorny // Naukovyy visnyk NAU. – 1998. – №12. – S. 26–32.

Bey R. V., Candidate of Technical Sciences, Director, SSI «Ukrainian Research Institute of Alcohol and Biotechnology of Food Products» (Ukraine, Kyiv), bey_roman@ukr.net

The microclimate of livestock buildings as the central problem of hygiene of farm animals and animal husbandry mechanization

The author has proved that the theoretical and methodological basis of formation and development of the science of animal husbandry mechanization is hygiene of farm animals. The central problem of zoohigiene is the development of optimal parameters of livestock buildings microclimate. The priority developments of domestic scientists to ensure the necessary temperature, humidity and light regimes of breeding complexes and farms were summarized. Characteristics of technical means of creating microclimate, partly ventilation systems, heating, ultraviolet radiation and other were attached. The evolution of scientific thought on hygiene of farm animals in the context of the formation of industrial technologies of livestock production was highlighted.

Keywords: animal husbandry mechanization, farm animal hygiene, microclimate, ventilation, heating.

Бей Р. В., кандидат технических наук, директор, ГНУ «Украинский научно-исследовательский институт спирта и биотехнологии продовольственных продуктов» (Украина, Киев), bey_roman@ukr.net

Мікроклімат животноводських приміщень як центральна проблема гігієни сільськогосподарських тварин і механізації животноводства

Автором обосновано, що теоретичною і методологічною основою становлення і розвитку науки о механізації животноводства становить гігієна сільськогосподарських тварин. Ключовою проблемою зоогієни являється розробка оптимальних параметрів мікроклімату животноводських приміщень. Обобщены приоритетные разработки отечественных ученых по обеспечению необходимого температурного, влажностного и светового режимов животноводческих комплексов и ферм. Наведена характеристика технических средств создания микроклимата помещений, отчасти системы вентиляции, отопления, ультрафиолетового облучения и др. Отобразжена еволюція наукової думки по гігієні содержания сільськогосподарських тварин в контексті становлення промислових технологій производства продукции животноводства.

Ключевые слова: механизация животноводства, гигиена сельскохозяйственных животных, микроклимат, вентиляция, отопление.

* * *

УДК 930.1«18/19»:94(367)«04/09»

Дорошенко Л. В.,
аспірантка, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
Linadoroshenko240490@gmail.com

РАНЬОСЕРЕДНЬОВІЧНІ СЛОВ'ЯНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ Східної Європи в ІСТОРИОГРАФІЧНІЙ ПРАКТИЦІ кінець XIX – початку XXI ст.: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Вивчення питань походження та раних етапів історії слов'ян вже понад століття неможливе без залучення археологічних матеріалів. Питомою вагою археологічної складової у славістичних дослідженнях невпинно зростала, адже саме корпус археологічних джерел стрімко розширювався протягом кінця XIX – XX ст. Успіхи археології вже на середину XX ст. мали результатом те, що головні концепції слов'янського етногенезу та додержавного періоду історії слов'ян формувалися саме дослідниками–археологами, а не фахівцями інших галузей.

Вагомість внеску саме археологів у такі дослідження унаочнена у обсязі історіографічного доробку із позначеної проблематики, що склався на тепер; праці археологів складають в ньому ліву частку.

Упорядкування та систематизація наявного матеріалу вбачається цілком наочним науковим завданням для вирішення якого необхідно окреслити методологічну схему дослідження, сформувані розуміння методологічних аспектів історіографічних досліджень власне в археології.

В статті розглянуто важливість дослідження доробку щодо історії раннясередньовічних слов'ян, основні етапи історіографічного пошуку, розвиток історіографічного знання в хронологічній перспективі загалом, розвиток методології дослідження в роботах археологічного спрямування, зокрема, окреслено алгоритм роботи з обсягом накопиченого матеріалу.

Ключові слова: історіографія, методика, археологічний матеріал.

Вивчення питань походження та раних етапів історії слов'ян вже понад століття неможливе без залучення археологічних матеріалів. Надзвичайно обмежена база писемних джерел, порівняно обмежені можливості джерел лінгвістичних, строкатість та хронологічна обмеженість етнографічних спостережень спонукали дослідників звертатися до археологічних пам'яток вже чи не в перших розвідках із зазначеної тематики. Питомою вагою археологічної складової у славістичних дослідженнях невпинно зростала, адже саме корпус археологічних джерел стрімко розширювався протягом кінця XIX – XX ст. Успіхи археології вже на середину XX ст. мали результатом те, що головні концепції слов'янського етногенезу та додержавного періоду історії слов'ян формувалися насамперед дослідниками–археологами, а не фахівцями інших галузей. Причини цього слід вбачати не тільки у розширенні джерельної бази, а й у застосуванні нових методів аналізу археологічного матеріалу. Обидва зазначені фактори дозволили не просто ілюструвати відомості писемних джерел певними знахідками. Археологічні матеріали самі по собі стали надійним підґрунтям для аналізу етнокультурних процесів, соціально–економічного поступу, технологічних перетворень тощо. Вагомість внеску саме археологів у такі дослідження унаочнена у обсязі історіографічного доробку із позначеної проблематики, що склався на тепер, праці археологів складають в ньому ліву частку.

Упорядкування та систематизація наявного історіографічного матеріалу вбачається цілком наочним науковим завданням, для вирішення якого необхідно окреслити методологічну схему дослідження, сформувані розуміння методологічних аспектів історіографічних досліджень власне в археології.

Розуміння історіографії в хронологічній ретроспективі було неоднозначним. Протягом практично всього XIX ст. під історіографією розуміли загальний огляд джерел та літератури, дотичних до певної проблематики. Ближче

до кінця зазначеного століття в рамках такого розуміння поступово виокремлюється персоналістська модель, що переносить акцент на внесок конкретних науковців (або наукових шкіл) в дослідження. На межі XIX/XX ст. історіографія оформлюється організаційно: вона усвідомлюється як окремий напрямок досліджень, нормою стають окремі історіографічні курси та історіографічні огляди як уведення до певної проблематики. Панування марксистської методології значною мірою обмежило історіографічні дослідження, адже вірність певних концепцій визначалася насамперед їхньою «класовою сутністю». Втім, марксистська історіографія не була ізольованою, жанр «критики буржуазної історіографії» передбачав вивчення немарксистського історіографічного доробку та його критично–порівняльний аналіз.

З 50–х рр. XX ст. історіографічні розвідки остаточно утверджуються як особлива галузь історичної науки в цілому. Однак саме в археології такі дослідження практично не траплялися. Певні зміни у ставленні до такого роду розвідок є ознакою останніх двох десятиліть. Пожвавлення вивчення історіографічної проблематики демонструє усвідомлення її як значимої частини предмету власне археології. Історіографічний доробок віддзеркалює рівень розвитку науки через визначення кола проблем, що вирішувалися. Включення історіографічних сюжетів формує уявлення про стан вивчення конкретних питань на певному хронологічному етапі. Відповідно, непересічної ваги набуває питання створення періодизації, що окреслила б якісно однорідні етапи в розвитку науки та перетворилася би надалі на пізнавальний інструмент.

В археології, як і будь–якій історичній дисципліні, вивчення історіографії передбачає два рівні дослідження – емпіричний та теоретичний. Перший має на увазі виявлення історіографічних фактів та здійснення їхньої систематизації. Різні дослідники вкладають відмінний сенс в розуміння емпіричного рівня пізнання в історіографії археології. Зокрема, В. Ф. Генінг звернувся до розробки методологічних засад історіографії археології в більш широкому контексті теоретико–методологічних проблем археологічної науки [9]. Під емпіричним рівнем пізнання в археології він мав на увазі огляд окремих проблем, пов'язаних з конкретно–історичним вивченням пам'яток, культур, епох [31, с. 11–13]. В. І. Матющенко вбачав у історіографії археології висвітлення аспектів польових робіт, виходу публікацій, проведення з'їзтів, конференцій тощо [24]. А. І. Ганжа – фіксацію наукових фактів, що являє собою хронологію ідей і досягнень наукового пошуку [7, с. 36–37].

На другому рівні історіографічних досліджень розглядають механізми історіографічного процесу, виявляють перспективи розвитку археології, визначають предметні сфери, що потребують подальшого вивчення. Теоретичний рівень об'єднує історіографічні факти спільною ідеєю, що демонструє розвиток предметного вмісту археології. На теоретичному рівні історіографічного пізнання вивчається еволюція стилю наукового мислення, розвиток методів, концепцій, теорій, що визначали загальний напрямок дослідницького пошуку протягом того чи іншого періоду. Існує точка зору, що теоретичне вивчення включає також розгляд закономірностей розвитку археології та її місця в системі наук і культури.

Донедавна вважалося, що на теоретичному рівні дослідження достатнім є порівняльний аналіз праць

дослідників в хронологічній послідовності. Однак натепер схема історіографічних досліджень ускладнилась та розгалузилась. Вкрай важливим вбачається контекстуальний аналіз, себто з'ясування рівня розвитку археологічної науки в цілому на певних етапах. Також необхідно вивчити процес нагромадження знання, оскільки кожне нове покоління дослідників має у своєму розпорядженні матеріали, що накопичилися в ході попереднього етапу розвитку науки. Це передбачає окреслення кола джерел, котрими оперували науковці на певному етапі, динаміки уведення зазначених джерел у науковий обіг, а також набору конкретних методик, що застосовувалися для аналізу цих джерел. За такого підходу ми не лише вивчаємо процес формування проблеми дослідження, а й визначаємо можливі подальші шляхи розв'язання невирішених питань. Отже, історіографія має продемонструвати яким чином змінювалися джерельна база, тематика, методи і техніка дослідження, яким чином від етапу до етапу дослідники, використовуючи накопичений досвід, удосконалювали шляхи дослідження минулого [13].

Історіографія вивчення ранньосередньовічних слов'янських старожитностей Східної Європи в цілому розвивалася відповідно до щойно зазначених загальних тенденцій. За понад столітній період розвитку східноєвропейської археологічної славістики десятками дослідників створено величезну кількість праць, що різняться за обсягом та ступенем охоплення проблематики. Удосконалення методики польових досліджень та первинного аналізу матеріалу, що спостерігалось від кінця XIX ст. до сьогодення, дозволило значно розширити коло проблем, що вирішувалося на базі археологічних джерел. Поетапність археологічної дослідної процедури робить практично рівнозначними і елементарні публікативні роботи, присвячені уведенню у науковий обіг результатів конкретних розкопок, і аналітичні роботи, що вивчають питання типології, хронології, просторових характеристик пам'яток та окремих категорій знахідок, і концептуальні роботи, де пропонуються історико-культурні інтерпретації здобутих матеріалів. Ці фактори призвели до того, що сучасний історіографічний доробок археологічної славістики є доволі строкатим, подекуди – із незавжди очевидним взаємозв'язком між роботами різних рівнів узагальнення. Відповідно, вивчення цього доробку як цілісної системи вбачається цілком наочним науковим завданням.

Виокремлення археологічної славістики як спеціалізованої галузі було загальноєвропейським процесом. Зрозуміло, що найперше це стосувалося слов'янських країн, тож цілком закономірно східноєвропейські, зокрема – українські вчені долучилися до цього процесу вже на його найраніших етапах. Значення вивчення саме східноєвропейських старожитностей, залишених слов'янами початку середньовіччя, стало ще вагомішим після того, як у 70–80-х рр. XX ст. у Східноєвропейському Лісостепу були відкриті пам'ятки V ст., що пов'язують із слов'янами напередодні їхнього Великого розселення. Також саме з огляду насамперед на археологічні матеріали були конкретизовані шляхи формування переддержавних та державних структур східних слов'ян. Відповідно, східноєвропейська історіографія є цілком самодостанньою щодо вивчення основних проблем археологічної славістики, а тому може бути предметом окремого дослідження.

Кінцевою метою упорядкування та аналізу відповідних матеріалів вбачається відтворення процесу формування сучасних знань у галузі археологічної славістики Східної Європи.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- окреслення джерельної бази дослідження;
- висвітлення історії археологічних досліджень старожитностей слов'ян другої половини I тис. н.е. в регіоні;
- надання характеристики загального стану археологічної науки з кінця XIX до початку XXI ст. (насамперед – щодо методологічної складової);
- розгляд формування і розвитку наукових шкіл східноєвропейського археологічного слов'янознавства;
- виділення головних періодів у розвитку східноєвропейської історіографії щодо ранньослов'янських старожитностей другої половини I тис. н.е.;
- аналіз сучасного стану вивчення цієї проблематики;
- окреслення кола проблем, що потребують подальшого вивчення та наукової інтерпретації.

Важливо з'ясувати еволюцію стилю наукового мислення, розвитку методів, концепцій, теорій, гіпотез, які визначали загальний напрямок дослідницького пошуку в той чи інший період розвитку археології. Важливо зацентувати увагу на стані розробки теоретичних та методологічних проблем в археології, таких як виділення основних напрямків науки, розвиток спеціальних наукових теорій і методів, роль світогляду у вивченні історичного процесу тощо. Чим розвиненіша наука, тим, відповідно, більш досконалі методи їй необхідні для здійснення пізнавальних операцій. Стан методів дослідження – один з найбільш чітких показників рівня розвитку конкретної науки [9, с. 143]. В науковому пізнанні принципове значення має й світогляд вченого. В радянських вчених, котрим належить лівова частка історіографічного доробку, що нас цікавить, світогляд формувалася як синтез марксистської загальнофілософської системи пояснення світу і конкретно-наукового підходу до вирішення дослідницьких завдань. Власне, зазначені фактори визначали стиль наукового мислення цих дослідників, завдання, які вони ставили в процесі роботи, та шляхи їх вирішення. В наукових напрямках віддзеркалюються теоретико-методологічні принципи й концепції певного етапу, а також історія розвитку самої науки, оскільки в пізніших напрямках більш ранні концепції і методичні арсенали зазвичай включаються в якості окремих складових нових побудов.

Оскільки метою пропонованої статті є лише постановка проблеми, то ми попередньо можемо окреслити тільки загальну канву розвитку археологічної славістики у Східній Європі.

У Російській Імперії проводились регулярні археологічні з'їзди, організатором яких було Московське археологічне товариство (1864 р.). В 1889 р. між Археологічною комісією та керівництвом Московського археологічного товариства виникли непорозуміння на предмет того, хто має право видавати дозвіл на розкопки. Пізніше центральним закладом в Москві став науково-дослідний Інститут археології та мистецтвознавства (1924 р.).

У 1919 році було створено Російську Академію історії матеріальної культури на основі Руського археологічного

товариства (1846 р.) та Археологічної комісії при Міністерстві Імператорського двору (1859 р.), яка була органом, який мав монополне право на збір знахідок, розкопки. З серпня 1919 р. Академію очолював Н. Я. Марр. В цей час існували періодичні видання, створювалися музеї. Проте, в галузі розробки методики російські вчені в цілому відставали, обмежившись підтримкою течій, котрі виникали за кордоном [14, с. 17]. Хоча роботи деяких вчених, створені в цей час стали широко відомими пізніше.

Перші кроки у вивченні пам'яток VI–IX ст. відносяться саме до кінця XIX – початку XX ст. В цей час мали місце знахідки окремих речей та скарбів, перші розкопки археологічних пам'яток. Було досліджено Пастирське та Роменське городища, городище Монастирище та ін. Здійснюються дослідження низки могильників. В коло наукових досліджень потрапляють виймчасті емалі, прикраси комплексів пальчастих та антропологічних фібул, прикраси типу Мала Перещепина в контексті відкриття ряду скарбів: неподалік с. Межигір'я [48], на околицях міста Борзни [22], у с. Залісся, с. Малий Ржавець, обл. м. Галич у с. Кринос [3, с. 153–156], Івахниківський скарб [23], у с. Мартинівка, у с. Мала Перещепина.

Проведення дослідницьких робіт цього часу, намагання впорядкування отриманих матеріалів пов'язано насамперед з іменами В. В. Хвойки, який проводив дослідження на Середньому Подніпров'ї та Надпоріжжі [49], М. О. Макаренка, який в 1901, 1906 та 1924 рр. дослідив городище Монастирище поблизу м. Ромни, й разом з тим виявив і дослідив низку пам'яток роменського типу по р. Сула й в інших місцях Лівобережжя [23], Д. Я. Самоквасова, який поклав початок вивченню пам'яток Лівобережжя [39], К. Гадачека, Т. Легоцького, які проводили дослідження у верхів'ях Західного Бугу та на Закарпатті.

Археологічні праці, що тоді виходили, були в основному публікаціями матеріалів розкопок. Але з'являються роботи узагальнюючого характеру, присвячені висвітленню ранньослов'янського періоду напередодні утворення Київської Русі. З'являються праці, присвячені висвітленню комплексів окремих видів [41], поодинокі роботи, присвячені методологічним аспектам ведення польових та камеральних досліджень. Створювалися розробки з датування та класифікації курганів на основі здійснених розкопок [39].

В цілому робилися намагання упорядкувати, систематизувати наявний матеріал, здійснити його інтерпретацію. Накопичення археологічних матеріалів у другій половині XIX ст. дозволило уточнити кордони союзів східнослов'янських племен, оскільки в курганах Київської Русі ще збереглися відмінні риси попередньої доби. Такі уточнення було проведено наприкінці століття А. О. Спіциним [40].

Спеціальних робіт з висвітлення теоретичних та методологічних проблем археологічної науки в 1920–30-х рр. практично відсутні. В 1920-х рр. постало покоління вчених з «новими методами», спрямованими на соціологізацію археології. Як наслідок в 1930-х рр. здійснено спробу ввести в дослідницьку практику археології історико-матеріалістичне розуміння історичного процесу. Дослідники критикують дореволюційних попередників за «голе речознавство», що подекуди мало парадоксальні наслідки, приміром, заперечення такого

наріжного археологічного методу як типологічний. Час 20-х – середини 30-х років XX ст. – період організаційного оформлення радянської історичної науки, період створення ряду спеціальних історичних закладів, період формування радянської археології на нових організаційних засадах, період оформлення основних наукових сил. В 1924 році в зв'язку з організацією Російської Асоціації науково-дослідних інститутів суспільних наук Інститут археології та мистецтвознавства було включено в Асоціацію, куди в 1927 р. переведено Державну академію історії матеріальної культури.

Скликаються конференції, що демонструє намагання продовжити традиції археологічних з'їздів, розширюються польові роботи, ширше запроваджується викладання археології в університетах. Поширення лінгвістичної теорії стадіальності М. Я. Марра на практично всі галузі гуманітарного знання, зокрема – археологію, мало подекуди неочікувані наслідки. Зокрема, низка археологів в другій половині 1930-х рр. повертається до емпіричних робіт суто описового характеру. Натомість, деякі з дослідників акцентували увагу на методологічних питаннях, для дослідження масового матеріалу було здійснено спроби формалізації і використання математичних методів аналізу. В цей час бурхливо розвиваються польові археологічні дослідження, тож на кінець 1930-х рр. значно зростає кількість накопиченого матеріалу.

Протягом 20–30-х рр. XX ст. було відкрито та досліджено нові пам'ятки. На Волині покладено початок вивченню пам'яток корчацького типу. С. С. Гамченко на початку 20-х рр. виявив і дослідив найбільш ранні пам'ятки волинської групи (с. Корчак на лівому березі р. Тетерів) – пам'ятки корчацького типу. Дослідження, розпочаті С. С. Гамченком, продовжив згодом І. Ф. Левицький. В Києві досліджувалось поселення на Киселівці, на Лівобережжі Дніпра продовжувалось вивчення роменського городища. В 20–30-х рр. дослідники виявляли кераміку VII – VIII ст. при розкопках деяких пам'яток Верхнього Подністров'я і Західної Волині, але не змогли виділити її в окрему групу, включаючи її в комплекси давньоруських пам'яток.

Постало питання історичної оцінки археологічних матеріалів. Увагу було зацентовано на виявленні і вивченні археологічних пам'яток східних слов'ян. Робляться спроби знайти історичне місце антів. О. А. Спіцин вперше висловив точку зору про належність значної кількості прикрас Подніпров'я слов'янським племенам антів [42]. Б. О. Рибаків з антами пов'язав скарби Подніпров'я та городища роменського типу Лівобережжя Дніпра [32].

Паралельно з розвитком польових археологічних досліджень формуються місцеві археологічні осередки, що в цілому брали на себе функції організації і охорони археологічних пам'яток. На межі 1930/40-х рр. цілком нарізли зрушення в трактуваннях та переосмисленні методологічних підходів до концептуально-теоретичних узагальнень.

З другої половини 40-х рр. почались систематичні дослідження пам'яток другої половини I тис. н.е. Досліджувалися поселення в районі с. Сахнівка на Канівщині, Пастирське городище. В післявоєнні роки поновилося вивчення пам'яток волинської групи. У 1946–1947 рр. під керівництвом В. К. Гончарова було розкопано

поселення Лука–Райковецька на Гнилоп'яті. Експедицією 1948 р. під керівництвом Д. Т. Березовця було покладено початок вивченню пам'яток волинцівського типу. Продовжують досліджуватись роменські пам'ятки під керівництвом В. Й. Довженка, Д. Т. Березовця.

Загалом, протягом 1940–х – першої половини 1950–х рр. на хвилі патріотичного піднесення дослідники акцентують увагу насамперед на питаннях етногенезу слов'ян та слов'янської експансії початку середньовіччя. Доречним підґрунтям в цих дослідженнях є теоретичні розробки у сфері етногенезу взагалі, що розгорнулися на тлі відкидання теорії стадіальності М. Я. Марра.

Починаючи з 1940–х рр. археологічна наука збагатилась новими археологічними матеріалами, які дозволили виділити групи пам'яток, що характеризують культуру союзів східнослов'янських племен в другій половині I тис. н.е. А. В. Арциховський та Б. О. Рибаків доповнили розробки А. О. Спіцина в питанні уточнення кордонів союзів східнослов'янських племен [3, с. 165]. Б. О. Рибаків розглянув еволюцію та хронологію комплексів пальчастих та антропоморфних фібул, висловився за їх слов'янську приналежність, відніс поширення дніпровських емалей до IV – V ст., місцем їх виготовлення назвавши Середнє Подніпров'я [34]. Важливе значення в археології мала концепція Б. О. Рибаків про давню докиївську державність східних слов'ян, про їх предків – скіфо-сколотів. Дотримуючись теорії автохтонізму, відстоюючи позицію, що всі включені ним до слов'янства культури займали в різні часи територію межиріччя Дніпра і Одри, він починає слов'янську історію з XV ст. до н.е. і виділяє в ній кілька етапів розвитку, послуговуючись методом картографування культур.

П. М. Третьяков займаючись питанням етногенезу слов'ян, племена зарубинецької культури вважав попередниками слов'янських племен другої половини I тис. н.е., і виключив з процесу розвитку східних слов'ян черняхівську культуру. Східнослов'янські пам'ятки VI – VII ст. пов'язав з антами.

У другій половині 50–60–х рр. XX ст. було введено у законодавство СРСР зобов'язання будівельним організаціям попередньо обстежувати території, котрі підлягали забудові, що призвело до подальшого значного накопичення матеріалу. Щорічна кількість експедицій зросла до 500 на середину 1950–х рр., кількість публікацій – в півтора рази [14, с. 24]. 1950–60–ті рр. ознаменовані значними археологічними розкопками насамперед з огляду на масштабне будівництво Дніпровського каскаду гідроелектростанцій: поблизу с. Зміївка досліджувалось поселення кінця I тис. н.е.; по обох берегах Дніпра та в пониззі р. Тясмин було відкрито значну кількість поселень VI – IX ст., на поселеннях між селами Пеньківка та Велика Андрусівка, поблизу с. Стецівка було розкопано значну площу; систематично проводилися дослідження під Каневом. Загалом пам'ятки другої половини I тис. н.е. досліджувалися на території Києва, на березі р. Почайна, в околицях Канева Г. Г. Мезенцевою [25], в нижній течії р. Рось [12], в уроч. Гончариха [16], на р. Орель та р. Тясмин [6; 17], на території від гирла Самари вниз по Дніпру проводив дослідження В. М. Даниленко. Систематичне дослідження пам'яток басейну Південного Бугу здійснював П. І. Хавлюк [47]. Займались польовими роботами в регіоні й В. І. Бідзіля та М. І. Артамонов [2]. Починаючи з 1959 р. систематичні дослідження

на Житомирщині здійснювались під керівництвом І. П. Русанової [3, с. 119–120; 35; 36; 37; 38]. На території Західної Волині, Верхнього Подністров'я і Закарпаття дослідження пам'яток в 50–70–х рр. XX ст. здійснювали В. В. Ауліх [4; 5], В. Д. Баран, Ю. М. Захарук, О. О. Ратич, І. К. Свешніков, Г. І. Смірнова, К. В. Бернякович, С. І. Пеняк. Плідні дослідження на території Дніпровського Лівобережжя проводив І. І. Ляпушкін [19].

Знадобились нові методи обробки інформації – починають використовувати математичну обробку, що змінювало критерії об'єктивності та логічну структуру досліджень. В другій половині XX ст. в коло інтересів дослідників потрапляє широке коло питань, серед яких проблема соціального змісту слов'янських поселеньських структур другої половини I тис. н.е. Змінюється джерельна база, вдосконалюється теоретико–методологічне підґрунтя [27, с. 109–124].

Нагромадження нових даних поступово входило в протиріччя з усталеними в науці інтерпретаціями, різноголосся в трактуваннях конкретного матеріалу, падіння авторитетності таких традиційних концепцій, як наприклад автохтоністського походження слов'ян, спонукало до пошуків нових теоретико–методологічних засад. Як наслідок інтенсифікувались теоретичні дослідження в археології, не відкидалися вже так категорично теорії західноєвропейських вчених. Новації в методиці вже на польовому рівні дослідження, удосконалення підходів до первинної систематизації матеріалу робили узагальнення різних дослідників доволі суб'єктивними.

Відсутність єдиної методики етнічної та історичної інтерпретації археологічних культур, відсутність єдиної думки про початковий період слов'янського етногенезу, час і місце появи слов'ян в Східній Європі – реалії 60–70 рр. Проблемність ситуації полягала в протилежності гіпотез [1, с. 7].

Протягом 1970–80–х рр. продовжувалось кількісне зростання археологічних робіт. Виходили друком праці, присвячені окремим пам'яткам, або їх групам [18; 20; 10; 36; 37; 29; 47; 25]. Поряд з характеристикою окремих пам'яток виходили узагальнюючі роботи [33; 34; 6; 21; 35]. Здійснювали роботу над вивченням прикрас з виявлених скарбів.

Наприкінці XX – на початку XXI ст. розробляються нові та вдосконалюються традиційні методи польових та теоретичних досліджень. Цілеспрямоване формування принципово нової джерельної бази та системний підхід в їх опрацюванні дало можливість здійснювати якісно новий рівень узагальнень. Гостро стояло питання типологізації керамічного матеріалу в силу значного його накопичення. Аналіз праць цього часу дозволяє робити висновок, що кожен автор розкопок знаходив в отриманому під час польових досліджень матеріалі суб'єктивні визначальні критерії для створення типологічних, а згодом, відповідно, й хронологічних схем. Останнє призвело до того, що не було уніфікованої системи аналізу матеріалу й детально співставляти пам'ятки/матеріали в багатьох випадках доволі тяжко. В 70–х рр. XX ст. дослідники розуміючи наявність проблеми в цьому, намагаються створити уніфіковані схеми, що дали б можливість говорити не просто про подібність комплексів, а здійснювати детальний аналіз, аби можна було робити висновки про одночасність чи однокультурність матеріалів з різних комплексів.

Значний внесок у вирішення цієї методологічної проблеми зробила І. П. Русанова. Розроблена нею у 70-х роках ХХ ст. типологічна схема старожитностей другої половини I тисячоліття і до сьогодні не втратила практичного значення, залишаючись однією з найбільш аргументованих [37, с. 10–15].

Яскравим прикладом створення типологічної схеми керамічного посуду є робота В. О. Петрашенка «Слов'янська кераміка VIII–IX ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я» [28]. На основі статистичного методу аналізу кераміки, а також порівняльно-типологічного, з елементами математичного аналізу і візуального спостереження, В. О. Петрашенко розробляє систему ознак і групування керамічного матеріалу, що дозволяє провести порівняльний аналіз керамічних комплексів досліджуваних пам'яток і отримати найбільш близькі групи об'єктів у просторі і часі. На основі статистичних обрахунків інформації щодо посудин дослідниця з'ясовує відносну хронологію поселень, враховуючи еволюцію керамічної форми і аналіз ознак, що характеризують горщик, зміни яких несуть у собі хронологічне навантаження.

Тож, наявний масовий керамічний матеріал і необхідність його упорядкування, аналізу – спонукало дослідників наприкінці ХХ ст. вдаватися до розробки типологічних схем керамічного посуду задля розробки хронологічних, періодизаційних, етнокультурних побудов [38; 30; 11; 28; 45; 43].

Наприкінці ХХ ст. новий підхід до польових досліджень пам'яток запропонував Б. О. Тимошук [43], продовжив його починання М. А. Филипчук [46, с. 10]. Впровадження геодезично-топографічного та стратиграфічного методів в розвідкові та стаціонарні роботи дало змогу використовувати найширшу контекстну інформацію, на що в попередні часи не звертали достатньо уваги.

Активніше й ширше дослідники на початку ХХІ ст. звертаються до розробки проблематики систем заселення, визначення факторів, що їх визначали, до реконструкції давніх природних умов заселення і господарювання, вказуючи, що коректне і науково вірогідне дослідження східнослов'янського етногенезу та становлення державності не буде обґрунтованим і вичерпним без відтворення динамічної моделі заселення, його демографічного потенціалу, ознак ієрархії і внутрішньої структури, вибору умов тогочасного довкілля.

Таким чином, дослідження історіографії вивчення ранньосередньовічних слов'янських старожитностей Східної Європи має стати першою спробою цілісного аналізу історичних концепцій, схем, тенденцій у вивченні ранньосередньовічних слов'янських старожитностей Східної Європи. Окрема увага має бути приділена впливу саме археологічних узагальнень на загальноісторичне бачення найбільш раннього етапу історії слов'янства. Історіографія вивчення зазначеної проблематики представляється як безперервний процес пізнання, що відображав ті обставини і зміни, що відбувалися на різних етапах розвитку археологічної науки як такої. Зазначена вище схема, вбачається цілком перспективною для таких пошуків в галузі історіографії археологічної науки.

Список використаних джерел

1. Абашина Н. С. Вивчення етногенезу слов'ян в працях В. П. Петрова // Наталя Серафимівна Абашина. – Археологія. – №54. – К.: Наукова думка. – 1986. – С.6–13.

2. Артамонов М. И. Славянские железоплавильные печи на Среднем Днестре / М. И. Артамонов // Сообщения ГЭ. – 1955. – Вып.7.

3. Археологія Української РСР. Том III. Ранньослов'янський та давньоруський періоди. – Київ: Вид-во «Наукова думка», 1975. – 502 с.

4. Аулих В. В. Славянское поселение у с. Репнева (Рипнев I) Львовской области // МИА. – 1963. – №108. – С.366–381.

5. Аулих В. В. Зимнівське городище. – Київ: Наукова думка, 1972. – 124 с.

6. Березовець Д. Т. Поселение уличей на Тясмине // МИА. – 1963. – №108. – С.145–208.

7. Ганжа А. И. 1987. О современных методах исследований по истории археологии // Актуальные проблемы историко-археологических исследований. – Киев, 1987. – С.36–37.

8. Ганжа А. И. 1987. Этнические реконструкции в советской археологии 40–60-х гг. как историко-научная проблема // Исследование социально-исторических проблем в археологии. – Киев, 1987. – С.137–158.

9. Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии (У истоков формирования марксистских основ советской археологии. 20-е – первая половина 30-х гг.) / В. Ф. Генинг. – Киев: Наукова думка, 1982. – 225 с.

10. Гончаров В. К. Лука-Райковецкая // МИА. – 1963. – №108. – С.263–315.

11. Горюнов Е. А. Ранние этапы истории славян Днепрового Левобережья. – Л.: Наука, 1981. – 135 с.

12. Довженко В. И., Линка Н. В. раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось // МИА. – М., 1959. – №70.

13. Зевелев А. И. Историографическое исследование: методологические аспекты / А. И. Зевелев. – Москва, 1987. – 160 с.

14. Клейн Л. Феномен советской археологии. – Санкт-Петербург: Издательство «ФАРН», 1993. – 128 с., с илл.

15. Корзухина Г. Ф. К истории Среднего Поднепровья в I тыс. н.э. // СА. – 1955. – №22. – С.61–82.

16. Кухаренко Ю. В. Раскопки у с. Сахновки // МИА. – 1963. – №108. – С.316–319.

17. Линка Н. В., Шовкопляс А. М. Раннеславянское поселение на р. Тясмине // МИА. – 1963. – №108. – С.234–242.

18. Ляпушкин И. И. Памятники салтово-маяцкой культуры в бассейне р. Дона // МИА. – 1958. – №62. – С.85–150.

19. Ляпушкин И. И. К вопросу о памятниках вольнцевского типа // СА. – 1959. – 29/30. – С.59–83.

20. Ляпушкин И. И. Днепроовское лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. – 1961. – №104. – 215 с.

21. Ляпушкин И. И. Славяне Восточной Европы накануне образования Древнерусского государства (VIII – первая половина IX вв.). Историко-археологические очерки // МИА. – 1968. – №152. – 191 с.

22. Макаренко М. Борзенські емалі й старі емалі України взагалі. – Чернігів і Північне Лівобережжя. – Київ, 1928.

23. Макаренко М. отчет об археологических исследованиях в Полтавской губернии // ИАК. – СПб., 1907. – Вып.22.

24. Матюшенко В. И. 1992. История археологического исследования Сибири. До конца 1930-х гг. – Омск, 1992. – 135 с.

25. Мезенцева Г. Г. Канівське поселення полян. – К., 1965.

26. Мельникова О. М. Методологические проблемы историографии археологии (в связи с работами В. Ф. Генинга) / О. М. Мельникова // Сучасні проблеми археології. – Київ, 2002. – С.148–150.

27. Михайлина Л., Абашина Н. Проблема соціального змісту слов'янських поселенських структур другої половини I тис. н.е. в історіографії. – 2010. – С.109–124.

28. Петрашенко В. О. Слов'янська кераміка VIII–X ст. Правобережжя Середнього Подніпров'я. – К., 1992.

29. Петров В. П. Стецовка, поселение третьей четверти I тыс. н.э. (по материалам раскопок 1956–1958 гг. в Потясминье) // МИА. – 1963. – №108. – С.209–233.

30. Приходнюк О. М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI – IX ст. н.е. – К., 1980. – 150 с.

31. Пряхин А. Д. В. Ф. Генинг и его вклад в развитие археологии / А. Д. Пряхин // Сучасні проблеми археології. – Київ, 2002. – С.11–13.

32. Рыбаков Б. А. Анты и Киевская Русь // ВДИ. – М., 1939. – №1.

33. Рыбаков Б. А. Поляне и сиверяне // СЭ. – 1947. – Вып.5/6. – С.81–105.

34. Рыбаков Б. А. Ремесло Древней Руси. – М.: Издательство АН СССР, 1948. – 792 с., рис. 9 вкл. л. рис., карты.

35. Русанова И. П. Территория древлян по археологическим данным // СА. – 1960. – №1. – С.63–69.

36. Русанова И. П. Поселение у с. Корчак на р. Тетерева // МИА. – 1963. – №108. – С.39–50.
37. Русанова И. П. Славянские древности VI – IX вв. Между Днестром и Западным Бугом // САИ. – 1973. – Вып. Е1–25. – 100 с.
38. Русанова И. П. Славянские древности VI – VII вв. – М.: Наука, 1976. – 215 с.
39. Самоквасов Д. Я. Могильные древности Северянской Черниговщины. – М., 1916.
40. Спицын А. А. Древности антов. Сборник в честь А. А. Соболевского. – Л., 1928.
41. Спицын А. А. Предметы с выемчатой эмалью // ЗОРСА. – 1903. – Т. V. – Вып.1.
42. Спицын А. А. Расселение древнерусских племен по археологическим данным // ЖМНП. – 1899. – №8.
43. Тимошук Б. А. Восточные славяне: от общины к городам. – М., 1995. – 261 с.
44. Третьяков П. Н. Финно–угры, балты и славяне на Днестре и Волге. – М., Л.: Наука, 1966. – 308 с.
45. Филиппчук М. А. Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія та періодизація // Вісник інституту археології. – 2008. – Вип.3. – С.68–135.
46. Филиппчук М. Слов'янські поселення VIII – X ст. в українському Прикарпатті. – Львів: Видавництво «Астролябія», 2012. – 312 с.+8 с.
47. Хавлюк П. И. Раннеславянские поселения Семенки и Самчинцы // МИА. – 1963. – №108. – С.320–350.
48. Хайновский И. А. Краткие археологические сведения о предках славян и Руси. – Киев, 1896.
49. Хвойка В. В. Городища Среднего Приднепровья, их значение, древность и народность / Викентий Вячеславович Хвойка // Труды XII Археологического Съезда. – 1905. – Т.1. – С.103–104.
20. Ljapushkin I. I. Dneprovskoe lesostepnoe Levoberezh'e v jepohu zheleza // MIA. – 1961. – №104. – 215 s.
21. Ljapushkin I. I. Slavjane Vostochnoj Evropy nakanune obrazovanija Drevnerusskogo gosudarstva (VIII – pervaja polovina IX vv.). Istoriko–arheologicheskie ocherki // MIA. – 1968. – №152. – 191 s.
22. Makarenko M. Borzens'ki emali j stari emali Ukrai'ny vzagalj. – Chernigiv i Pivnichne Livoberezhzja. – Kyi'v, 1928.
23. Makarenko M. otchet ob arheologicheskikh issledovanijah v Poltavskoj gubernii // IAK. – SPb., 1907. – Vyp.22.
24. Matjushhenko V. I. 1992. Istorija arheologicheskogo issledovanija Sibiri. Do konca 1930–h gg. – Omsk, 1992. – 135 s.
25. Mezenceva G. G. Kanivs'ke poselennja poljan. – K., 1965.
26. Mel'nikova O. M. Metodologicheskie problemy istoriografii arheologii (v svjazi s rabotami V. F. Geninga) / O. M. Mel'nikova // Suchasni problemy arheologii'. – Kyi'v, 2002. – S.148–150.
27. Myhajlyna L., Abashyna N. Problema social'nogo zmistu slov'jans'kyh poselens'kyh struktur drugoi' polovyny I tys. n.e. v istoriografii'. – 2010. – S.109–124.
28. Petrashenko V. O. Slov'jans'ka keramika VIII–X st. Pravoberezhzja Sereďn'ogo Podniprova. – K., 1992.
29. Petrov V. P. Stecovka, poselenie tret'ej chverti I tys. n.e. (po materialam raskopok 1956–1958 gg. v Potjasmin'e) // MIA. – 1963. – №108. – S.209–233.
30. Pryhodnjuk O. M. Arheologichni pam'jatky Sereďn'ogo Prydniprova VI – IX st. n.e. – K., 1980. – 150 s.
31. Prjahnin A. D. V. F. Gening i ego vklad v razvitie arheologii / A. D. Prjahnin // Suchasni problemy arheologii'. – Kyi'v, 2002. – S.11–13.
32. Rybakov B. A. Anty i Kievskaja Rus' // VDI. – M., 1939. – №1.
33. Rybakov B. A. Poljane i siverjane // SJe. – 1947. – Vyp.5/6. – S.81–105.
34. Rybakov B. A. Remeslo Drevnej Rusi. – M.: Izdatel'stvo AN SSSR, 1948. – 792 s., ris. 9 vkl. I. ris., karty.
35. Rusanova I. P. Territorija drevljan po arheologicheskim dannym // SA. – 1960. – №1. – S.63–69.
36. Rusanova I. P. Poselenie u s. Korchak na r. Tereve // MIA. – 1963. – №108. – S.39–50.
37. Rusanova I. P. Slavjanskije drevnosti VI – IX vv. Mezhdju Dnestrom i Zapadnym Bugom // SAI. – 1973. – Vyp. E1–25. – 100 s.
38. Rusanova I. P. Slavjanskije drevnosti VI – VII vv. – M.: Nauka, 1976. – 215 s.
39. Samokvasov D. Ja. Mogil'nye drevnosti Severjanskij Chernigovshhiny. – M., 1916.
40. Spicyn A. A. Drevnosti antov. Sbornik v chest' A. A. Sobolevskogo. – L., 1928.
41. Spicyn A. A. Predmety s vyemchastoj jemat'ju // ZORSA. – 1903. – Т. V. – Vyp.1.
42. Spicyn A. A. Rasselenie drevnerusskikh plemen po arheologicheskim dannym // ZhMNP. – 1899. – №8.
43. Timoshuk B. A. Vostochnye slavjane: ot obshhiny k gorodam. – M., 1995. – 261 s.
44. Tret'jakov P. N. Finno–ugry, balty i slavjane na Dnestre i Volge. – M., L.: Nauka, 1966. – 308 s.
45. Fylypchuk M. A. Rajkovec'ka kul'tura v ukrai'ns'komu Prykarpatti: hronologija ta periodyzacija // Visnyk instytutu arheologii'. – 2008. – Vyp.3. – S.68–135.
46. Fylypchuk M. Slov'jans'ki poselennja VIII – X st. v ukrai'ns'komu Prykarpatti. – L'viv: Vydavnytvo «Astroljabija», 2012. – 312 s.+8 s.
47. Havljuk P. I. Ranneslavjanskije poselenija Semenki i Samchincy // MIA. – 1963. – №108. – S.320–350.
48. Hajnovskij I. A. Kраткие археологические сведения о предках славян и Руси. – Киев, 1896.
49. Hvojka V. V. Gorodishha Srednego Pridneprova, ih znachenie, drevnost' i narodnost' / Vikentij Vjacheslavovich Hvojka // Trudy XII Arheologicheskogo S#ezda. – 1905. – Т.1. – S.103–104.

References

1. Abashyna N. S. Vyvchennja etnogenezu slov'jan v pracjah V. P. Petrova // Natalja Serafimivna Abashyna. – Arheologija. – №54. – K.: Naukova dumka. – 1986. – S.6–13.
2. Artamonov M. I. Slavjanskije zhelezoplavil'nye pechi na Srednem Dnestre / M. I. Artamonov // Soobshhenija GJe. – 1955. – Vyp.7.
3. Arheologija Ukrai'ns'koi' RSR. Tom III. Rann'oslov'jans'kyj ta davn'orus'kyj periody. – Kyi'v: Vyd–vo «Naukova dumka», 1975. – 502 s.
4. Aulih V. V. Slavjanskoe poselenie u s. Repneva (Ripnev I) L'vovskoj oblasti // MIA. – 1963. – №108. – S.366–381.
5. Aulih V. V. Zymnivs'ke gorodyshhe. – Kyi'v: Naukova dumka, 1972. – 124 s.
6. Berezovec' D. T. Poselenie ulichej na Tjasmine // MIA. – 1963. – №108. – S.145–208.
7. Ganzha A. I. 1987. O sovremennyh metodah issledovanij po istorii arheologii // Aktual'nye problemy istoriko–arheologicheskikh issledovanij. – Kiev, 1987. – S.36–37.
8. Ganzha A. I. 1987. Jetnicheskie rekonstrukcii v sovetskoj arheologii 40–60–h gg. kak istoriko–nauchnaja problema // Issledovanie social'no–istoricheskikh problem v arheologii. – Kiev, 1987. – S.137–158.
9. Gening V. F. Oчерки po istorii sovetskoj arheologii (U istokov formirovanija marksistskikh osnov sovetskoj arheologii. 20–e – pervaja polovina 30–h gg.) / V. F. Gening. – Kiev: Naukova dumka, 1982. – 225 s.
10. Goncharov V. K. Luka–Rajkoveckaja // MIA. – 1963. – №108. – S.263–315.
11. Gorjunov E. A. Rannie jetapy istorii slavjan Dneprovskogo Levoberezh'ja. – L.: Nauka, 1981. – 135 s.
12. Dovzhenok V. I., Linka N. V. raskopki ranneslavjanskikh poselenij v nizhnem techenii r. Ros' // MIA. – M., 1959. – №70.
13. Zevelev A. I. Istoriograficheskoe issledovanie: metodologicheskie aspekty / A. I. Zavelev. – Moskva, 1987. – 160 s.
14. Klejn L. Fenomen sovetskoj arheologii. – Sankt–Peterburg: Izdatel'stvo «FARN», 1993. – 128 s., s ill.
15. Korzuhina G. F. K istorii Srednego Podneprova v I tys. n.e. // SA. – 1955. – №22. – S.61–82.
16. Kuharenko Ju. V. Raskopki u s. Sahnovki // MIA. – 1963. – №108. – S.316–319.
17. Linka N. V., Shovkopljias A. M. Ranneslavjanskoe poselenie na r. Tjasmine // MIA. – 1963. – №108. – S.234–242.
18. Ljapushkin I. I. Pamjatniki saltovo–majackoj kul'tury v bassejne r. Dona // MIA. – 1958. – №62. – S.85–150.
19. Ljapushkin I. I. K voprosu o pamjatnikah volyncevsckogo tipa // SA. – 1959. – 29/30. – S.59–83.

Doroshenko L. V., PhD student, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), Linadoroshenko240490@gmail.com

The Medieval Slavic antiquities of Eastern Europe in the historiographical practice in the late nineteenth – early twenty-first century: definition of the research issue

The study of the question of origin and early stages of the Slavs history for over a century is impossible without the involvement of archaeological materials, which themselves have become a reliable basis for the analysis of ethno-cultural processes, of social and economic development, technological changes and etc. Since the late of nineteenth century was created a significant amount of the historiographical revision of the indicated problems. Compilation and systematization of existing

historiographical materials is seen quite clearly scientific tasks for which it is necessary to outline the methodological scheme of studies, to formulate an understanding of the methodological aspects of historiography researches in archeology.

In the article is outlined an understanding of historiography at various stages, is noted the main stages of the study of historiographical heritage, is shown specifics historiography of archeology, is created the basic algorithm, which should be the basis for research searches. The above scheme is seen quite promising for of such searches in the historiography of archaeological science. Previously outlines the general canvas of archaeological Slavic Studies in the Eastern Europe. The ultimate goal of compiling and analyzing of relevant material is to reproduce the process of formation of modern archaeological knowledge of Slavic Studies in Eastern Europe.

Keywords: historiography, Slavic Studies, stages of study, archeological materials, methodological aspects.

Дорошенко Л. В., аспірантка, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), Linadoroshenko240490@gmail.com

Раннесредневековые славянские древности Восточной Европы в историографической практике конца XIX – начала XXI в.: к постановке проблемы

Изучение вопросов происхождения и ранних этапов истории славян уже более века невозможно без привлечения археологических материалов, которые сами по себе стали надежной основой для анализа этнокультурных процессов, социально-экономического развития, технологических преобразований. С конца XIX в. накопился значительный объем историографических работ. Составление и систематизация имеющегося историографического материала усматривается вполне наглядной научной задачей, для решения которой необходимо определить методологическую схему исследования, сформировать понимание методологических аспектов историографических исследований собственно в археологии.

В статье обозначены понимание историографии на разных хронологических этапах, указаны основные этапы изучения историографического наследия, показаны особенности историографии в археологии, создан основной алгоритм работы, который должен быть положен в основу исследовательских поисков. Указанная схема, усматривается вполне перспективной для таких поисков в области историографии археологической науки. Предварительно очерчено общую канву развития археологической славистики в Восточной Европе. Конечной целью упорядочения и анализа соответствующих материалов усматривается воспроизведение процесса формирования современных знаний в области археологической славистики Восточной Европы.

Ключевые слова: историография, славяноведение, этапы изучения, археологические материалы, методологические аспекты.

* * *

УДК 94(477–25):378«18»

Тарасенко О. О., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України, Інститут суспільства Київського університету ім. Бориса Грінченка (Україна, Київ), Olgatarasenko@ukr.net

Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира)

Проаналізовано спогади відомого українського і російського вченого, історика, громадського діяча, професора Університету Св. Володимира Миколи Івановича Костомарова (1817–1885) під час його життя та діяльності у Санкт–Петербурзі у 1861–1862 рр., які він залишив у своїй автобіографії, про професора Університету Св. Володимира Платона Васильовича Павлова (1823–1895), якого у 1860 р. було відірвано від викладання в Університеті Св. Володимира, в якому він мав величезний авторитет і глибоке шанування серед студентів, впливав на формування їхнього світогляду, успішно викладав протягом дванадцяти років, формував свою наукову школу, та переведено, фактично вислано, до Санкт–Петербурга. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова допомагають зрозуміти події початку березня 1862 р., які спричинили заслання П. В. Павлова без права викладати, відтворити епоху і людей, які в ній жили та глибоке зрозуміти вчених, причетних до формування школи істориків Університету Св. Володимира, в якій обидва історики займають одні з найпочесніших місць.

Ключові слова: Костомаров Микола Іванович, автобіографія, спогади, Павлов Платон Васильович, школа істориків Університету Св. Володимира.

Микола Іванович Костомаров (1817–1885) та Платон Васильович Павлов (1823–1895) належать до речників школи істориків Університету Св. Володимира, в стінах якого вони розпочали своє становлення як університетські викладачі та науковці, де обидва працювали на кафедрі російської історії. У Санкт–Петербурзі доли колишніх

професорів Університету Св. Володимира перетнулися. М. І. Костомаров приїхав у північну столицю відбувши заслання у справі Кирило–Мефодіївського товариства, за участь у якому він був заарештований у Києві в 1847 р., а П. В. Павлов був із 1860 р. переведений із Університету Св. Володимира, фактично висланий із Києва у Санкт–Петербург та відірваний від викладання в університеті, в якому він мав величезний авторитет і шанування серед студентів, впливав на формування їхнього світогляду, успішно викладав протягом дванадцяти років та сформував свою наукову школу.

Актуальність статті полягає у спробі глибоше зрозуміти вчених, які формували школу істориків Університету Св. Володимира у XIX ст. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова описують події, які відбулися із П. В. Павловим на початку березня 1862 р. і стали приводом для його заслання у Костромську губернію без права викладати, відтворюють ситуацію, яка виникла. Окремого дослідження, яке аналізує спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова в історичній літературі на сьогодні немає.

Мета дослідження: проаналізувати спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова, щоб глибоше зрозуміти вчених, причетних до формування школи істориків Університету Св. Володимира XIX століття.

Серед представників школи істориків Університету Св. Володимира Микола Іванович Костомаров [2, с. 283–297; 5] займає одне із найпочесніших місць, хоч йому випало попрацювати в Університеті Св. Володимира лише із серпня 1846 р. і до 30 березня 1847 р., арешту у справі Кирило–Мефодіївського товариства [3]. Але саме київський період його життя та діяльності, на нашу думку, значущо сформував спрямування всього подальшого його життєвого шляху у становленні як громадянина, історика та вченого. Молодий Костомаров був сповнений творчих сил і сподівань, разом із соратниками по Кирило–Мефодіївському товариству мріяв про прекрасне майбутнє для Батьківщини, а у день арешту мав обвінчатися і пов'язати все своє життя із Університетом Св. Володимира та Києвом. Київський період життя і роботи в Університеті Св. Володимира сам М. І. Костомаров вважав одним із найщасливіших і найсвітліших моментів свого життя [12; 18]. Робота М.І. Костомарова на кафедрі російської історії склала перший період у становленні школи істориків закладу [19; 16].

Платон Васильович Павлов [2, с. 533–537; 21] посів вакантну кафедру російської історії Університету Св. Володимира після арешту М. І. Костомарова, був її професором протягом 1847–1859 років та виразником школи істориків закладу, яка створювалася [12; 13], сформував свою наукову школу. Її яскравим представником був його учень, вихованець Університету Св. Володимира, згодом його професор І. В. Лашнюков [15]. Професор Павлов спрямовував роботу студентства у недільних школах Києва, мав величезний авторитет і шанування серед студентів, впливав на формування їхнього світогляду [9; 20]. Робота професора Павлов в Університеті Св. Володимира на кафедрі російської історії протягом дванадцяти років склала другий період у становленні школи істориків закладу. П. В. Павлов, який формував і розвивав традиції школи істориків Університету Св. Володимира, займає почесне місце серед викладачів і вчених України середини та другої половини XIX ст. [14; 17].

Цінним джерелом для вивчення життя, наукової, громадської, викладацької діяльності М. І. Костомарова є його спогади, які він залишив у своїй автобіографії. Спогади допомагають краще зрозуміти епоху в якій він жив і творив, його сучасників, колег, друзів, зрештою автор спогадів виявляє своє ставлення до описуваних подій свого життя [4, с. 426–651]. Так, у третьому розділі своєї автобіографії «Учительство и профессура в Киеве» М. І. Костомарова розповів про Київський період життя та діяльності [4, с. 461–480]. Свій арешт, ув'язнення та заслання М. І. Костомаров описав у четвертому розділі автобіографії [4, с. 481–489]. Життю та праці у Саратові, куди він був висланий після проведеного року у Петропавлівській фортеці, М. І. Костомаров присвятив п'ятий розділ автобіографії [4, с. 490–501]. Після звільнення від поліцейного нагляду в 1856 р. маніфестом царя Олександра II історик у 1857 р. вирушив за кордон і відвідав Швецію, Німеччину, Швейцарію, Францію та Італію, про що він повідав у шостому розділі автобіографії «Освобождение. Поездка за границу. Возвращение. Участие в трудах по крестьянскому делу» [4, с. 501–523].

У сьомому розділі автобіографії «Избрание на петербургскую кафедру. Переезд в Петербург. Приготовление к профессуре. Профессорская карьера. Литературные занятия эпохи петербургского профессорства. Вторая поездка за границу» вчений розглянув згадані події свого життя [4, с. 523–546]. М. І. Костомаров пригадав свою вступну лекцію в Санкт–Петербурзькому університеті: «Стечение публики было большое; несколько государственных лиц посетили мою лекцию. По окончании чтения последовали громкие рукоплескания, а потом толпа молодых людей подхватила меня на руки и вынесла из университетского здания к экипажу» [4, с. 526]. Пригадував М. І. Костомаров і мету, яку він поставив перед собою: «Вступая на кафедру, я задался мыслию в своих лекциях выдвинуть на первый план народную жизнь во всех ее частных видах. [...] Русское государство складывалось из частей, которые прежде жили собственно независимою жизнью, и долго после того жизнь частей высказывалась отличными стремлениями в общем государственном строе. Найти и уловить эти особенности народной жизни частей Русского государства составляло для меня задачу моих занятий историей» [4, с. 527–528].

Саме у восьмому розділі автобіографії «Студенческие смуты. Закрытие университета. Публичные лекции. Скандал в Думе. Выход в отставку от университетской кафедры» М. І. Костомаров згадує про студентські заворушення 1861 р. та закриття у зв'язку із цим Санкт–Петербурзького університету, організацію та проведення у приміщенні Миської думи публічних лекцій декількома професорами, серед них і М. І. Костомаровим та про події, які сталися під час виступу П. В. Павлова 2 березня 1862 р. та після нього [4, с. 546–560].

Платон Васильович Павлов з повним правом обіймає одне із найпочесніших місць серед когорти просвітників – «шестидесятників», діячів освіти, науки і культури, які своєю діяльністю дієво впливали на формування світогляду різночинної молоді, її палкого бажання зробити особистий внесок у розвиток культурного, соціального, політичного життя суспільства [14, с. 241]. У своїх лекціях в Університеті Св. Володимира у 1847–1859 рр. професор Павлов ставив перед слухачами гострі питання, що

безпосередньо перегукувалися із сучасністю, і тим впливав на формування світогляду молоді, спонукав її критично осмислювати дійсність. Лекції історика викликали захоплення і користувалися популярністю серед студентів. Студент, згодом викладач Університету Св. Володимира, Василь Григорович Авсеєнко (1842–1913) [2, с. 11–12] згадував: «Он соединял в себе репутацию уважаемого ученого с ореолом носителя «лучших идей», призванного руководить молодым поколением в его стремлении общественного и морального идеала» [1, с. 723]. Студенти ставилися до професора Павлова з великою повагою. Студент, згодом професор правник Університету Св. Володимира Олександр Васильович Романович–Славатинський (1832–1910) [2, с. 580–583] у спогадах відзначав: «Вряд ли чьи–либо лекции так способствовали умственному развитию, как лекции этого профессора. Он тогда был полон юности, красоты и моральной чистоты. Для Киева он был тем, чем Грановский для Москвы, Каченовский для Харькова – сеятелем истины и добра. Я очень ценил его лекции и не пропустил ни одной из них за все четыре года» [10, с. 619].

Студент медичного факультету, представник Харківсько–Київського таємного студентського товариства, згодом громадський діяч, земський лікар, публіцист Веніамін Йосипович Португалов у своїх спогадах про Вчителя згадував: «Он нас учил нравственности... и больше всего своим примером... Своєю сверхъестественной гуманностью, кротостью, незлобивостью, отсутствием всяких низменных страстей. [...] мы впервые постигали, что такое живое, увлекательное, правдивое слово глубокого знатока истории своего народа. Павлов был серьезный ученый, мыслитель, мудрец, народный вития, умевший «Глаголом жечь сердца юношей!». Это при всем том был неиссякаемый клад знаний. Чего он не знал? И что это была за память? Целые летописи катал наизусть. [...] ... сын крестьянки, понятно, что Павлов глубоко сочувствовал всем реформам и готов был душу свою положить за благо родного народа. Мы, молодежь, тогда впервые в общении с Павловым постигли, что значит любить свой народ. Все его рассказы, все его беседы, все суждения и все мысли зиждлись на одной и несокрушимой идее: идее о народе. [...] Все грядущие поколения интеллигенции в России не могут желать лучшего и более совершенного образа, каким был П. В. Павлов» [9, с. 253–256].

Отже, для київського студентства П. В. Павлов був кумиром, шанованим вченим, мислителем, спілкування з яким навчало як потрібно любити свій народ. Енергія професора Павлова та дружні стосунки із студентством стали запорукою успішної діяльності недільних шкіл, організацію і діяльність яких у Києві він скеровував. Вчений був щиро й глибоко переконаний, що розповсюдження знань поступово трансформує російське азійське суспільство, студенти–різночинці шукали у недільних школах революційного збудника. Пояснюючи ідеї соціального та культурного прогресу, П. В. Павлов допомагав молоді усвідомити її високу історичну місію. Свідома інтелігентна молодь бачила в його особі не лише спільника, але значною мірою виразника її ідейної позиції. Через свої погляди П. В. Павлов був під поліцейним наглядом. Наказом Міністерства народної освіти від 11 грудня 1859 р. ординарний професор П. В. Павлов був призначений членом Петербурзької археографічної комісії із звільненням від посади у Києві.

У кінці 1859 р. П. В. Павлов був переведений на службу у Санкт–Петербург і на початку 1860 р. був призначений лише бібліотекарем бібліотеки для службовців, яка тоді існувала при Міністерстві народної освіти. 14 лютого 1860 р. П. В. Павлова заарештували через справу Харківсько–Київського таємного товариства. Згодом за дозволом Міністерства народної освіти та під його керівництвом він керував недільними школами, які тоді були організовані в Санкт–Петербурзі за зразком київських недільних шкіл та викладав курс всесвітньої історії в училищі правознавства. П. В. Павлов був обраний Радою Санкт–Петербурзького університету екстраординарним професором всесвітньої історії (давнього часу). Проте у 1862–1875 роках він кафедри в університеті не обіймав, а рахувався лише на службі в Петербурзькій археографічній комісії без утримання, а з 1870 р. із невеличким державним утриманням [2, с. 535].

Варто відзначити, що погляди М. І. Костомарова на історію за роки ув'язнення та саратовського заслання суттєво змінилися, він критичніше дивився на ключові особи та події російської і української історії, що суперечило суспільним переконанням тих років. Микола Костомаров напружено працював, розбирав і аналізував архівні матеріали, багато друкувався. Як відомо, у Санкт–Петербурзі історик зустрівся із Пантелеймоном Кулішем та Василем Білозерським, які повернулися із заслання. Вони створили та очолили петербурзьку українську «Громаду», в якій Микола Костомаров відстоював ліберальні погляди. Під час поляризації суспільства, яка відбулася після селянської реформи 1861 р., М. І. Костомаров залишався при власних ліберальних переконаннях, чим настроїв проти себе революційний та контрреволюційний табори [7].

У восьмому розділі автобіографії М. І. Костомаров згадував: «Февраль [1862 р. – О. Т.] прошел благополучно, но в начале марта наступило неожиданное потрясение. В доме Руадзе на Мойке происходил литературный вечер 5 марта. На этом вечере между прочими участниками читал небольшую статью профессор Платон Васильевич Павлов. Статья называлась «Тысячелетие России» и была небольшим сокращением той статьи, которая в том же году была напечатана в календаре» [4, с. 551]. М. І. Костомарова помилувався із датою проведення вечора, який відбувся не 5 березня, а 2 березня 1862 р. Праця П. В. Павлова «Тысячелетие России» була надрукована в «Академическом месяцеслове» за 1862 рік під тією ж назвою.

«Перед началом вечера Павлов, увидя меня, подошел ко мне и дал мне прочитать написанную им статью, спрашивая моего мнения, годится ли она для чтения на вечере. Пробежавши ее, я отвечал, что, по моему мнению, она не заключает в себе ничего, способного обратить неблагосклонное внимание властей, и что я вполне разделяю его взгляд на русскую историю», – споминав М. І. Костомаров [4, с. 551].

«Когда Павлов взошел на кафедру читать свою статью, студенты и другие лица из публики встретили его такими громкими рукоплесканиями, которые с первого раза показывали чрезвычайное сочувствие публики к его личности, сочувствие, которого, правду надобно сказать, он вполне заслуживал как по своей многолетней профессорской деятельности, так и по направлению в науке, весьма нравившемуся тогдашней публике, в

особенности же молодой», – продовжував пригадувати М. І. Костомаров [4, с. 551].

«Профессор несколько раз был останавливаем и прерываем рукоплесканиями, более на таких местах, которые могли иметь либеральный смысл и которые могли подать повод к толкованиям в дурном смысле. По окончании чтения, когда Павлова стали вызывать, он произнес текст из Евангелия: «имеющие уши слышати, да слышат». Это до чрезвычайности понравилось публике: его наградили самыми бешеными рукоплесканиями, которые побудили его в другой раз повторить то же изречение», – споминав М. І. Костомаров [4, с. 551].

Отже, 2 березня 1862 р. у публічній лекції під егідою Вільного університету, що був створений професорами Санкт–Петербурзького університету після його закриття, проіснував протягом січня – березня 1862 р., і, хоча перебував під постійним наглядом третього відділення Жандармського управління, Міністерства народної освіти, Міністерства внутрішніх справ, збирав на публічні лекції до однієї – двох тисяч слухачів, П. В. Павлов виголосив промову про «Тысячелетие России», в якій наголосив на тому, що за весь час свого існування Росія була рабовласницькою країною, з потужним централізованим державним апаратом, де завжди придушувалися найменші прояви громадської волі, засудив кріпосницький лад Російської імперії та проблемність і ненадійність селянської реформи 1861 р. Текст лекції був схвалений цензором, який не міг навіть уявити занадто бурхливу реакцію слухачів. Публіка підтримувала лектора галасливими оплесками та криками схвалення. На гучні виклики аудиторії промовець вийшов і, піднявши руку, заявив: «Россия стоит теперь перед бездною, в которую мы все провалимся, если не обратимся к последнему способу спасения, к сближению с народом. Кто имеет уши слушать, пусть услышит!» [6, с. 12–13]. 5 березня 1862 р. П. В. Павлов був заарештований і 6 березня 1862 р. висланий у повітове містечко Ветлугу Костромської губернії із забороною на майбутнє проводити публічні лекції, тобто викладати.

«На другой же день мы все узнали, что Павлов арестован и ссылается в Кострому. Студенты–распорядители заволновались и стали ходить к профессорам, представляя, что по этому поводу в виде демонстрации следует прекратить чтение лекций. Некоторые профессора поддались голосу студентов, но я энергически доказывал и тем и другим, что прекращение лекций не имеет никакого смысла, тем более что Павлов навлек на себя нерасположение правительства вовсе не за эти лекции, а по поводу тона чтения, не имевшего к лекциям никакого прямого отношения, и что делать демонстрации вообще в нашем положении нелепо. Я успел отклонить некоторых профессоров от прекращения лекций; по поводу этого вопроса студенты–распорядители собирали несколько раз профессоров в их квартирах и уговаривали прекратить лекции; но я и некоторые другие профессора, принявшие мое мнение, упорно не хотели поддаваться студентам», – розповідав професор Костомаров [4, с. 551].

«Тогда студенты–распорядители сильно озлобились против меня, видя, что я становлюсь их главною помехою к произведению демонстраций, до которых у них родилась большая охота со времени студенческих смут, поведших к закрытию университета. Надобно заметить, что я, некогда пользовавшийся у студентов большою любовью,

стал уже прежде терять многое в глазах их. Меня почему-то считали вначале отъявленным либералом, даже революционером, и это было одною из причин того горячего сочувствия, каким я пользовался у молодежи. Вероятно, к тому мнению обо мне располагало молодежь мое долгое пребывание в ссылке за политическое дело, которого значения они хорошо не знали», – споминав видатний громадський діяч [4, с. 552].

М. І. Костомаров пригадував: «Не нравилось им [студентам – О. Т.] и то, что в моих лекциях они не могли отыскать никаких признаков либеральничанья, намекающего на что-либо современное, так как все лекции мои имели строго научный характер. Наконец, строгое неучастие мое в недавних их студенческих смутах и много раз заявленное нежелание входить в рассмотрение вопросов, их волновавших, еще более вооружили против меня молодежь. Теперь мое нежелание прекращать лекции и мое увещание, обращенное к профессорам, о том же сделали меня в глазах молодежи решительным противником всякого модного либерализма. Затаивши против меня злобу, студенты-распорядители сказали мне, что они покинули свое намерение прекратить публичные лекции, и, обнадеженный их уверениями, я приехал 9 марта на свою лекцию» [4, с. 552].

Видатний історик згадував: «На лестнице при входе в зал один из молодых профессоров сообщил мне, что студенты, злясь на меня, устраивают противу меня какой-то скандал. Назад я уже не мог воротиться и смело вошел в зал. Вступая на кафедру, я был озадачен вопросом одного из распорядителей, Утина: «Все Ваши товарищи согласились прекратить лекции, и мы сегодня заявим об этом публично; как угодно будет Вам?» «Если вы заявите публично, – отвечал я, – то и я со своей стороны заявлю публике собственное мнение». Я взшел на кафедру и прочитал лекцию о «Стоглаве», известивши публику в конце о том, какого содержания будет моя следующая лекция» [4, с. 553].

М. І. Костомарова продовжував свою оповідь: «Не успел еще я сойти с кафедры, как на нее вскочил один из распорядителей и объявил публике, что по поводу арестации профессора Павлова все профессора единогласно порешили прекратить чтение публичных лекций. Мое положение было странное – после того, как я за минуту перед тем объявил публике, в чем будет состоять содержание моей следующей лекции. Притом заявление о прекращении лекций всеми профессорами, читавшими в этом зале, было несправедливо, так как мне было достоверно известно, что многие подобно мне не соглашались из угождения студентам-распорядителям прекращать свое чтение. Наконец, я считал себя и не вправе по воле каких-нибудь десяти человек лишать многочисленную публику возможности слушать мой курс, который был почтен большим сочувствием. Я объявил с кафедры, что другим как угодно, а я не считаю себя вправе прекращать чтение иначе как только тогда, когда услышу от публики желание этого прекращения. На мое заявление раздалось множество голосов: «читайте, непременно читайте»; но в это же время раздались студенческие свистки и посыпались ругательные слова» [4, с. 553].

«Давши время этому шуму успокоиться, я сказал публике: «Эти крики и свистки меня не огорчают; я служу науке и высоко ценю всякую свободу мнений, но подчиняюсь законным действиям; но я не могу

сочувствовать этому псевдолиберализму, который пытается насиловать совесть и убеждения других. Скажу вам, милостивые государи, что эти либералы, которые так меня награждают, не более как Репетиловы, из которых лет через десять выйдут Расплюевы». Снова раздались свистки и ругательства, но их заглушали рукоплескания и одобрительные возгласы публики. Я вышел из зала провожаемый и тем и другим: в одном месте я слышал: «браво, Костомаров», в другом – ругательства», – споминав профессор Костомаров [4, с. 553].

М. І. Костомаров спогадував, що його одразу ж викликав до себе Санкт-Петербурзький військовий генерал-губернатор О. А. Суворов для пояснення того, що відбулося під час його публічної лекції, а шеф корпусу жандармів князь В. А. Долгорукий вимагав назвати імена тих, хто підбурював публіку і погрожував посадити їх у Петропавлівську фортецю.

Проте М. І. Костомаров взяв на себе всю відповідальність за ситуацію, що відбулася: «Тогда я стал просить князя не делать этого, так как весь этот беспорядок произошел из-за меня. Студенты стали мною недовольны и хотели учинить собственно мне пакость – и если по такому поводу, да еще вследствие моих показаний их заключат в крепость, то у меня это будет на совести, и, кроме того, на меня падет незаслуженное и ничем не смываемое пятно. Поэтому я просил, если нужно по поводу случившихся беспорядков предпринять что-нибудь, то, по крайней мере, отстранив совершенно из следствия случай, происшедший со мною, и не поставив им в виду нанесенное мне оскорбление. Князь Долгорукий сказал, что из уважения к моей просьбе он не предпримет следствия, касающегося собственно того, что произошло по поводу моей лекции, но если узнает что-нибудь за ними, не относящееся ко мне, то не оставит их без преследования» [4, с. 554]. Князь Долгорукий виконав свою обіцянку: жодний із тих студентів, хто підбурював публіку не був ні заарештований, ні допитаний у зв'язку із звинуваченнями до М. І. Костомарова та порушенням порядку під час його лекції.

Історик спогадував: «Оказалось, что после моего ухода из зала беспорядок продолжался: кто-то из молодежи говорил пламенную речь, в которой требовал предать меня суду общественного мнения и наказать всеобщим презрением. Наконец, составляли какую-то подписку о подаче адреса в пользу Павлова» [4, с. 554].

Вчений розповідав, що був автором від імені декількох професорів подання до міністра народної просвіти Олександра Головнина із проханням вивити милість, зглянутися над заарештованим і висланим професором Павловим: «Между тем несколько профессоров составили адрес и подали его министру Головнину. В этом адресе просили снисхождения их товарищу Павлову; текст адреса был написан мною, и я вместе с двумя профессорами ездил к министру подать его. Ходатайство наше не имело успеха, хотя министр отнесся с большим сочувствием к судьбе осуждаемого профессора. Князь Суворов также уверял нас, что при всем его желании не в его силах добиться возможности спасти Павлова от ссылки. Спустя несколько недель Павлов был отправлен на жительство под надзор полиции в Кострому» [4, с. 554]. Варто відзначити, що після висилки зі столиці професора Павлова, в лекції якого влада углядела критику самодержавства, серед організаторів Вільного університету стався розкол, що призвело до його закриття.

М. І. Костомарова у своїх спогадах помилково зазначив, що через декілька тижнів П. В. Павлов був відправлений у Кострому. Насправді, висланий у повітове містечко Ветлугу Костромської губернії під поліцейний нагляд 6 березня 1862 р. П. В. Павлов лише у 1864 р. був переведений у Кострому, де працював співробітником «Костромських Губернських Ведомостей». У 1865 р. він отримав дозвіл оселитися у Царському Селі, а в 1866 р. – у Санкт–Петербурзі. Із заслання П. В. Павлов повернувся із підірваним здоров'ям, більше громадською діяльністю не займався. Лише у 1871 р. він був звільнений від поліцейного нагляду [17, с. 21–22].

«Несмотря на оскорбления, нанесенные мне университетской молодежью, я тогда же получил свидетельство о том, что направление, заявленное этою же молодежью, не разделяется публикою, и, напротив, много таких лиц, которые иными глазами смотрят на мои действия. Ко мне принесли адрес, подписанный более чем двумястами особ обоого пола, бывших моими слушателями в зале городской Думы. Между ними было большинство студентов. В этом адресе сознавали справедливость моего поступка и изъявляли, что оценили мою любовь к науке и мою готовность служить всеми средствами обществу. Впоследствии я узнал, что этот адрес подписал в числе прочих один из бывших студентов, награждавший меня свистками и ругательствами. Он сам сознавался мне в прежней своей проделке против меня и объяснял ее тем, что товарищи возмели над ним влияние, постаравшись представить меня в дурном свете – как заклятого врага молодежи и всех современных прогрессивных движений. Эта думская история оставила на меня глубокое впечатление, которое переменяло многое в моих убеждениях. Я увидел, что большинство русской того времени молодежи, в научные силы которой я простодушно верил, легко могло быть увлекаемо трескучими фразами, шумихой, но оно мало ценило посвящение себя науке», – підсумовував М. І. Костомаров [4, с. 555–556].

«В это время [1863 р. – О. Т.] я получил из Киева приглашение поступить на кафедру русской истории в университете св. Владимира, давно уже оставленную Павловым, и сначала я было согласился, но потом, узнавши, что тогдешний генерал–губернатор Юго–Западного края заявлял университету о своем нежелании в видах политических допускать меня к Киевскому университету по причине возникших на меня обвинений в так называемом «украинофильстве», сам устранился от предлагаемой мне чести, а Киевский университет св. Владимира прислал мне в знак уважения к моей ученой деятельности диплом доктора истории – на основании правила, предоставляющего университетам давать ученые степени без экзамена и диссертации за труды по части науки», – спогадував М. І. Костомаров [4, с. 596].

Після Університету Св. Володимира очолити кафедру російської історії запросив професора Костомарова у 1864 р. Харківський університет, а у 1869 р. – знову Університет Св. Володимира. Однак Міністерство народної освіти не дозволило М. І. Костомарову зайняти університетську кафедру та відновити читання своїх курсів. Більше М. І. Костомаров викладанням не займався, повністю зосередився на дослідницькій роботі. Університет Св. Володимира, в якому видатний історик розпочав свою викладацьку та наукову діяльність,

першим відзначив його вчені заслуги: у 1864 р. він визнав Миколу Івановича Костомарова доктором історії, а святкуючи п'ятидесятиріччя свого існування у 1884 р. обрав почесним членом.

Підсумуємо, згадані у споминах М. І. Костомарова події початку березня 1862 р. спричинили заслання професора Павлова. Після урядових репресій 1862 р., які примусово відірвали П. В. Павлова від безпосередньої участі у науковому і громадському житті, його ім'я поступово забувалося. Заслання 1862 р. відбулося у самому розквіті його творчих сил. На жаль, тяжкі умови заслання підірвали життєві сили історика і він не зміг після повернення у повній мірі розкрити свій потенціал, завершити перервані праці. Постає професора Павлова була непересічною для свого часу. Завдяки наполегливим клопотанням професора права Університету Св. Володимира О. В. Романович–Славатинського 2 травня 1875 р. П. В. Павлов був затверджений ординарним професором відкритої кафедри історії і теорії мистецтв Університету Св. Володимира. Він також залишався членом Петербурзької археографічної комісії. Його викладацьку, науково–дослідну та музейну діяльність у 1875–1885 рр. на кафедрі історії і теорії мистецтв Університету Св. Володимира дослідила у монографії «Мистецька освіта в Київському університеті (1834–1924)» О. В. Сторчай [11, с. 114–140]. У цей період професор Павлов облаштував Музей вишуканих мистецтв Університету Св. Володимира. У 1885 р. П. В. Павлов повернувся до Санкт–Петербургу. Професор Костомаров після описаних ним подій до університетської кафедри більше не повертався, а присвятив себе виключно дослідницькій діяльності. Відзначимо, що відсторонення від викладання в університетах таких видатних особистостей як М. І. Костомаров та П. В. Павлов було безнадійною втратою як для тодішнього студентства, так і для суспільства загалом.

Список використаних джерел

1. Авсеенко В. Г. Школьные годы. Отрывок из воспоминаний. 1852–1862 [Текст] / В. Г. Авсеенко // Исторический вестник. – 1881. – Ч.4. – С.723.
2. Биографический словарь профессоров и преподавателей Университета Св. Владимира (1834–1884) [Текст] / Составлен и издан под ред. В. С. Иконникова. – Киев: Тип. Ун–та Св. Владимира, 1884. – 860 с.
3. Козачок Я. В., Горленко О. А. Забутню не підлягає. Микола Костомаров і Кирило–Мефодіївське товариство [Текст] монографія / Я. В. Козачок, О. А. Горленко; Національний авіаційний ун–т. – К.: НАУ, 2007. – 80 с.
4. Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография [Текст] / Микола Костомаров / Сост. и ист.–биогр. очерк В. А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. – 2–е изд. – К.: Лыбидь, 1990. – С.426–651.
5. Костомаров Микола Іванович (1817–1885). [Текст] Київський національний університет імені Тараса Шевченка: Незабутні постаті / [Авт.–упор. О. Матвійчук, Н. Струк; Ред. кол.: В. В. Скопенко, О. В. Третяк, Л. В. Губерський, О. К. Закусило, В. І. Андрейцев, В. Ф. Колесник, В. В. Різун та ін.]. – Київ: Світ Успіху, 2005. – С.191–192.
6. Лемке М. Дело профессора Павлова [Текст] / М. Лемке // Очерки освободительного движения 60–х годов. – СПб., 1908. – С.7–13.
7. Микола Костомаров (1817–1885) історик, мислитель, поет, громадський діяч / 100 найвідоміших українців / Х. Бедрик–Білан, А. Безносик, М. Гнатюк, Л. Громошенко; Під заг. ред. Ю. Павленко. – Київ: Орфей: Автограф, 2005. – 636 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://100v.com.ua/uk/Mikola-Kostomarov-person>
8. Пінчук Ю. А. Костомаров Микола Іванович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т.5: Кон – Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. –

К.: В-во «Наукова думка», 2008. – 568 с. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kostomarov_M

9. Португалов В. О. Учень об учителі [Текст] / В. О. Португалов // Исторические записки. – 1986. – Т.113. – С.252–256.

10. Романович–Славатинський А. В. Моя жизнь и академическая деятельность. Воспоминания и заметки. 1832–1884 гг. [Текст] / А. В. Романович–Славатинський // Вестник Европы. – 1903. – Ч.2. – С.619.

11. Сторчай О. В. Мистецька освіта в Київському університеті (1834–1924). Монографія / [Текст] / О. В. Сторчай. – К.: ІЦек, 2009. – 335 с.

12. Тарасенко Ольга. Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834–1884 рр. [Текст] / Ольга Тарасенко. – К.: Логос, 1995. – 276 с.

13. Тарасенко О. О. З історії становлення та розвитку історичної освіти в Київському імператорському університеті Св. Володимира (до 175 річчя від дня заснування) [Текст] / О. О. Тарасенко // Исторична думка. – 2010. – №1 (2). – 59 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf

14. Тарасенко Ольга. Викладацька діяльність П. В. Павлова в Університеті Св. Володимира у середині XIX ст. [Текст] / О. О. Тарасенко // Література та культура Полісся. – 2007. – №38. – С.236–248.

15. Тарасенко Ольга. Формування наукових шкіл істориків в Університеті Св. Володимира: Іван Васильович Лашнюков [Текст] / О. О. Тарасенко // Київські історичні студії. Збірник наукових праць. – 2015. – №1. – С.108–114.

16. Тарасенко О. О. Представники народницького напрямку Микола Костомарова та Іван Лашнюков [Текст] / О. О. Тарасенко // ScienceRise. – 2015. – №11/1 (16). – С.64–68.

17. Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: Платон Васильович Павлов [Текст] / О. О. Тарасенко // Парадигма пізнання: гуманітарні питання. – 2015. – Т.7, №10. – С.5–30.

18. Тарасенко О. О. Спогади Костомарова (школа істориків Університету Св. Володимира) [Текст] / О. О. Тарасенко // Грані. – 2015. – №11/2 (127). – С.97–102.

19. Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В. Ф. Домбровський та М. І. Костомаров [Текст] / О. О. Тарасенко // Грані. – 2015. – №12/2 (128). – С.59–68.

20. Тарасенко О. О. Спогади В. Й. Португалова про професора Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира) [Текст] / О. О. Тарасенко // Матеріали XII Міжнародної наукової інтернет конференції «Актуальні наукові дослідження сучасності (22–24.12.2015)». – С.77–85.

21. Шевченко Л. В., Таран О. Г. Павлов Платон Васильович [Текст] / Л. В. Шевченко, О. Г. Таран // Електронна енциклопедія Київського національного університету імені Тара Шевченка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istoriyi-rosiyi-kafedra/pavlov-platon-vasyly%60ovych/>

References

1. Avseenko V. G. Shkolnye gody. Otryvok iz vospominaniy. 1852–1862 [Текст] / V. G. Avseenko // Istoricheskiy vestnik. – 1881. – Ч.4. – С.723.

2. Biograficheskiy slovar professorov i prepodavateley Universiteta Sv. Vladimira (1834–1884) [Текст] / Sostavlen i izdan pod red. V. S. Ikonnikova. – Kiev: Tip. Un–ta Sv. Vladimira, 1884. – 860 s.

3. Kozachok Ya. V., Horlenko O. A. Zabutiu ne pidliahaie. Mykola Kostomarov i Kyrylo–Mefodiivske tovarystvo [Текст]: monohrafiia / Ya. V. Kozachok, O. A. Horlenko; Natsionalnyi aviatsiyni un–t. – Kyiv: NAU, 2007. – 80 s.

4. Kostomarov N. I. Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografiya [Текст] / Mikola Kostomarov / Sost. i ist.–biogr. ocherk V. A. Zam-linskogo; Primech. I. L. Buticha. – 2–e izd. – Kyiv: Lybid, 1990. – С.426–651.

5. Kostomarov Mykola Ivanovych (1817–1885). [Текст] Kyivskiy natsionalnyi universitet imeni Tarasa Shevchenka: Nezabutni postati / [Avt.–upor. O. Matviichuk, N. Struk; Red. kol.: V. V. Skopenko, O. V. Tretiak, L. V. Huberskiy, O. K. Zakusylo, V. I. Andreitsev, V. F. Kolesnyk, V. V. Rizun ta in.]. – Kyiv: Svit Uspikhu, 2005. – С.191–192.

6. Lemke M. Delo professora Pavlova [Текст] / M. Lemke // Ocherki osvoboditel'nogo dvizheniya 60–kh godov. – SPb., 1908. – С.7–13.

7. Mykola Kostomarov (1817–1885) istoryk, myslytel, poet, hromadskiy diiach / 100 naividomishykh ukrainsiv / Kh. Bedryk–Bilan, A. Beznosyuk, M. Hnatiuk, L. Hromovenko; Pid zah. red. Yu. Pavlenko. – Kyiv: Orfei: Avtohrif, 2005. – 636 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://100v.com.ua/uk/Mikola-Kostomarov-person>

8. Pinchuk Yu. A. Kostomarov Mykola Ivanovych [Elektronnyi resurs] // Entsyklopediia istorii Ukrainy: T.5: Kon – Kiu / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. – Kyiv: V–vo «Naukova dumka», 2008. – 568 s. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Kostomarov_M

9. Portugalov V. O. Uchenik ob uchitele [Текст] / V. O. Portugalov // Istoricheskie zapiski. – 1986. – Т.113. – С.252–256.

10. Romanovich–Slavatinskiy A. V. Moya zhizn i akademicheskaya deyatel'nost. Vospominaniya i zametki. 1832–1884 gg. [Текст] / A. V. Romanovich–Slavatinskiy // Vestnik Yevropy. – 1903. – Ч.2. – С.606–650.

11. Storchai O. V. Mystetska osvita v Kyivskom universyety (1834–1924): Monohrafiia / [Текст] / O. V. Storchai. – Kyiv: Shchek, 2009. – 335 s.

12. Tarasenko Olha. Stanovlennia ta rozvytok istorychnoi osvity ta nauky u Kyivskom universyety u 1834–1884 rr. [Текст] / Olha Tarasenko. – Kyiv: Lohos, 1995. – 276 s.

13. Tarasenko O. O. Z istorii stanovlennia ta rozvytku istorychnoi osvity v Kyivskom imperatorskomu universyety Sv. Volodymyra (do 175 richchia vid dnia zasnuvannia) [Текст] / O. O. Tarasenko // Istorichna dumka. – 2010. – №1 (2). – 59 s. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://elibrary.kubg.edu.ua/6385/1/O_Tarasenko_IS.pdf

14. Tarasenko Olha. Vykladatska diialnist P. V. Pavlova v Universyety Sv. Volodymyra u seredyni XIX st. [Текст] / O. O. Tarasenko // Literatura ta kultura Polissia. – 2007. – №38. – С.236–248.

15. Tarasenko Olha. Formuvannia naukovykh shkil istorykyv v Universyety Sv. Volodymyra: Ivan Vasylovych Lashniukov [Текст] / O. O. Tarasenko // Kyivski istorychni studii. Zbirnyk naukovykh prats. – 2015. – №1. – С.108–114.

16. Tarasenko O. O. Predstavnyky narodnytskoho napriamku Mykola Kostomarov ta Ivan Lashniukov (shkola istorykyv Universyety Sv. Volodymyra) [Текст] / O. O. Tarasenko // ScienceRise. – 2015. – №11/1 (16). – С.64–68.

17. Tarasenko O. O. Do stanovlennia shkoly istorykyv Universyety Sv. Volodymyra: Platon Vasylovych Pavlov [Текст] / O. O. Tarasenko // Paradyhma piznannia: humanitami pytannia. – 2015. – Т.7, №10. – С.5–30.

18. Tarasenko O. O. Spohady Kostomarov (shkola istorykyv Universyety Sv. Volodymyra) [Текст] / O. O. Tarasenko // Hrani. – 2015. – №11/2 (127). – С.97–102.

19. Tarasenko O. O. Do stanovlennia shkoly istorykyv Universyety Sv. Volodymyra: V. F. Dombrovskiy ta M. I. Kostomarov [Текст] / O. O. Tarasenko // Hrani. – 2015. – №12/2 (128). – С.59–68.

20. Tarasenko O. O. Spohady V. Y. Portugalova pro profesora Pavlova (shkola istorykyv Universyety Sv. Volodymyra) [Текст] / O. O. Tarasenko // Materialy XXII Mizhnarodnoi naukovoï internet konferentsii «Aktualni naukovi doslidzhennia suchasnosti (22–24.12.2015)». – С.77–85.

21. Shevchenko L. V., Taran O. H. Pavlov Platon Vasylovych [Текст] / L. V. Shevchenko, O. H. Taran // Elektronna entsyklopediia Kyivskoho natsionalnogo universyety imeni Tarasa Shevchenka [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://eu.univ.kiev.ua/departments/istoriyi-rosiyi-kafedra/pavlov-platon-vasyly%60ovych/>

Tarasenko O. O., Ph.D in History, Associate Professor History of Ukraine Department Boris Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), Olgatarasenko@ukr.net

M. I. Kostomarov memories about P. V. Pavlov (School of historians of St. Volodymyr University)

The article analyzes memories from the autobiography of the famous Ukrainian and Russian scientist, historian, social activist, professor of St. Volodymyr University Mykola Kostomarov (1817–1885), during his life and work in Saint Petersburg in 1861–1863, about a professor of St. Volodymyr University Platon Pavlov (1823–1895). P. V. Pavlov was moved, in fact, was deported to Saint Petersburg in 1860 from teaching at St. Volodymyr University, where he was a respectable teacher, had a deep admiration among students, influenced to the formation of their outlook, was teaching successfully for twelve years, had formed his scientific school. Mykola Kostomarov memories about Platon Pavlov help to understand the events of early March 1862, which led to exile of Pavlov without the right to teach, recreate the epoch and the people who lived there, and help to understand the scientists who were involved to the formation of School of historians of St. Volodymyr University and who occupy one of the most honorable places of its representatives deeper.

Keywords: Kostomarov Mykola Ivanovych, autobiography, memoirs, Pavlov Platon Vasylyevych, School of historians of St. Volodymyr University.

Тарасенко О. А., кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины, Институт общества Киевского университета им. Бориса Гринченка (Украина, Киев), Olgtarasenko@ukr.net

Воспоминания Н. И. Костомарова о П. В. Павлове (школа историков Университета Св. Владимира)

Проанализированы воспоминания известного украинского и российского ученого, историка, общественного деятеля, профессора Университета Св. Владимира Николая Ивановича Костомарова (1817–1885) во время его жизни и деятельности в Санкт–Петербурге в 1861–1863 гг., которые он оставил в своей автобиографии, о профессоре Университета Св. Владимира Platone Васильевиче Павлове (1823–1895), который в 1860 г. был оторван от преподавания в Университете Св. Владимира, в котором он имел огромный авторитет и уважение среди студентов, влиял на формирование их мировоззрения, успешно преподавал в течение двенадцати лет, сформировал свою научную школу, и переведен, фактически выслан, в Санкт–Петербург. Воспоминания Н. И. Костомарова о П. В. Павлове помогают понять события начала марта 1862 г., повлекшие за собой ссылку П. В. Павлова без права преподавать, воссоздать эпоху и людей, которые в ней жили и глубже понять ученых, причастных к формированию школы историков Университета Св. Владимира, в которой оба историка занимают одно из самых почетных мест.

Ключевые слова: Костомаров Николай Иванович, автобиография, воспоминания, Павлов Платон Васильевич, школа историков Университета Св. Владимира.

УДК 930

Карпюк Я.,
здобувач кафедри історії, Чорноморський
державний університет ім. Петра Могили
(Україна, Миколаїв), yana14karpiuk@gmail.com

ІСТОРИОГРАФІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЮРІЯ БОЙКО–БЛОХИНА

За результатами вивчення нарративних джерел, мемуарних спогадів, епістолярної спадщини, різноманітних наукових статей, монографій, нарисів, рецензій, довідок у бібліографічних покажчиках, присвячених постаті Ю. Бойко–Блохина, виокремлено та проаналізовано ті розвідки, автори яких розглядали особистість вченого або торкалися різних аспектів його життєдіяльності.

Проаналізовано наукову та громадсько–політичну діяльність професора в історіографічних розвідках, з'ясовано, що ранні біографічні та персоналогічні розвідки, присвячені постаті Ю. Бойко–Блохина виявилися найбільш малодослідженими і потребують подальших студій.

Ключові слова: Юрій Бойко–Блохин, персоналогічні та біографічні розвідки, мемуари, спогади.

Вся сукупність праць про Ю. Бойко–Блохину нараховує незначну кількість наукових статей, монографій, нарисів, що описують різні сторони життєдіяльності вченого. Узявши за критерій поділу тематику досліджень, усі праці про Ю. Бойко–Блохину можна згрупувати у такі рубрики:

I. Публікації про особистість вченого і його біографію.

II. Праці про громадсько–політичну діяльність професора.

III. Публікації що опосередковано стосуються зазначених аспектів, але містять важливі деталі, які характеризують передумови та особливості досліджуваного періоду, на тлі якого відбувалося формування та розвиток філософських та політичних ідей професора.

Мета статті полягає у виокремленні та аналізі тих розвідок, автори яких розглядали особистість вченого або торкалися різних аспектів його життєдіяльності.

Юрій Бойко–Блохин – український літературознавець і політичний діяч (1909–2002), професор–українець, який першим після Другої світової війни почав у Німеччині викладати українознавство. Актуальність дослідження визначної постаті українознавства полягає в тому, що на сьогодні немає ґрунтовних праць узагальноючого характеру, у яких було б здійснене спеціальне, комплексне

дослідження діяльності професора. Його творчість – це глибокий аналіз і унікальний синтез, поєднання спеціальних узагальнень, і, основне, включення української культури у світовий процес, в якому вона, власне посідає своє істинне місце. На сьогоднішній день історіографічний аналіз життя та діяльності професора залишається у колі малодосліджених питань і потребує детального вивчення та аналізу, відповідно, звернення до цієї теми є даниною пам'яті відомому досліднику та необхідністю об'єктивного вивчення і осмислення його творчої спадщини.

На сьогоднішній день життєвий шлях та наукова діяльність Ю. Бойко–Блохина як в Україні, так і в Німеччині залишається у колі малодосліджених проблем. Основним дослідником діяльності професора стала його друга дружина – доктор філософії, професор, член–кореспондент УВАН, почесний Академік АН ВШ України з 2009 р. Дарина Тетерина–Блохин. Вона являється автором ряду монографій, які дають найґрунтовніший біографічний опис: «Життя та творчість Юрія Бойко–Блохина: (До 70–річчя діяльності) [7], Короткі штрихи історії ОУН та політичної діяльності Юрія Бойко–Блохина (до 70–ти річчя ОУН та 90–річчя з дня народження Ю. Бойко–Блохина) [10], «Діяльність Юрія Бойко–Блохина в німецькому світі (До 100–річчя від Дня народження професора) [9], «Об'єднання українських письменників «Слово» на еміграції в Європі» [11], «Діяльність Ю. Бойко–Блохина на тлі подій в ОУН (1960–1993 pp.) [8].

У часи незалежності України, Дарина Тетерина–Блохин почала все активніше популяризувати ім'я свого чоловіка серед українського населення. У 2009 р. вона ініціювала створення на базі Переяслав–Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди Музею–архіву професора Ю. Бойко–Блохина. Сама облаштує його кабінет, до якого, завдяки допомозі Міністерства закордонних справ України, передала з Мюнхену частину родинного архіву–бібліотеки та меморіальних речей: рукописні та друковані україно–, англо– та німецькомовні праці, листування, документи професора.

Метою діяльності архіву є організація дослідження, вивчення життєвого, наукового та громадсько–політичного шляху вченого, проведення наукових читань, семінарів, підготовці фахівців з Бойкознавства.

Вагомими джерелом для дослідження життя та діяльності професора являється епістолярна спадщина – листування Ю. Бойко–Блохина з визначними німецькими науковцями і урядовцями. У листі до німецького славіста Ганса Роте, професора Болонського університету, Юрій Гаврилович відстоює потребу системного вивчення українознавчих дисциплін в університетах ФНР, як складової слов'язознавчих курсів. Це, за переконаннями професора не лише поглиблюватиме науковість німецької академічної освіти, але й протидіятиме повсюдній українофобії з боку російських діячів еміграції.

У листуванні з німецькими урядовцями м. Бадемс відстоює необхідність відкриття пам'ятної дошки на ганебне відзначення століття Емського указу заборони української мови, підписано Олександром II.

Коротка біографічна довідка про постать Бойко–Блохина розміщена в статті Ірини Сергіївни Міронової «Життєвий та творчий шлях Юрія Бойко–Блохина» [3].

Стаття подає матеріал про початок його наукової діяльності в Україні.

Найбільш малодослідженим виявився «миколаївський період» у житті Юрія Гавриловича. У 2012 р. опублікована стаття Креміня Тараса Дмитровича «Гарт Юрія Бойко–Блохина: миколаївський період» [2], де автор вказує на роль та місце батьків у формуванні життєвих позицій майбутнього професора, доводить, що перша стаття професора була надрукована саме в миколаївській «Просвіті» і також, що саме в Миколаєві він дебютує під своїм псевдонімом. Вперше, за використанням раніше закритих фондів спецслужб, автор подає інформацію про ув'язнення Блохина за інспірованою «справою СБУ», а також про реабілітацію.

Останнім часом дослідженням діяльності Ю. Бойко–Блохина почали займатись викладачі Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського. У 2009 р. вийшла книга під редакцією В. Д. Будака, Л. В. Старовойт та О. П. Хаєцького під назвою «Факультет філології та журналістики Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського: історія, сьогодення, перспективи розвитку» [12], де автори з великою пошаною говорять про те, що в стінах їхнього закладу навчався Ю. Бойко–Блохин. У 2012 р. у книзі М. М. Шитюка, Є. Г. Горбунова та К. Є. Горбунова «Слава і гордість Миколаївщини», виділено окремий підрозділ «Бойко–Блохин Юрій Гаврилович» [15].

У миколаївця А. Ситченко також у 2012 р. була опублікована стаття під назвою «Про крайнина–науковця і політика» у якій автор подає спогади про відвідини Ю. Бойком–Блохином Миколаївського державного педагогічного інституту (1992 р.), де колись розпочалося його студентське життя [5].

Не можна оминати і роки Другої Світової війни у житті Юрія Бойко–Блохина, інформацію про цей період подає Денис Мірошніченко у своїй статті «Вступ Брія Бойко–Блохина до Організації українських націонастів», де відзначає, що «Вступ Юрія Блохина до ОУН є цілком логічним кроком, адже він з самого дитинства усвідомлював себе націоналістом і палким прихильником всього українського. Майбутнього професора ОУН направила до газети «Нова Україна», де на нього чекало відповідальне завдання – орієнтувати харків'ян в даній кризовій ситуації, розвіювати надію на більшовиків та німецьких загарбників, поширювати та підносити віру в український націоналізм. Так з'явилися статті, які переповнювали патріотизм та полум'яний дух».

До окремих історіографічних розвідок належить інформація про участь професора Блохина в об'єднанні українських екзильних письменників «Слово». Дарина Тетерина–Блохина у своїй монографії «Об'єднання українських письменників «Слово» на еміграції в Європі» пише «28–29 листопада 1970 р. відбувся Четвертий З'їзд Українських письменників у Нью-Йорку, де Юрій Бойко–Блохин був обраний до складу Президії. На III З'їзді розглядалося питання про посилення нової хвилі переслідувань, арештів українських письменників. Уже в 1966 р. на 34–ому Інтернаціональному Конгресі група українських письменників висунула протести проти арешту Івана Дзюби і Івана Світличного. Представники «Слова» взяли теж участь у з'їзді Міжнародної Амнестії у Вашингтоні, де виступили в оборону цих українських письменників» [11].

Останнім часом багато уваги приділять професору як літературознавцю та досліднику українського театру. У 2015 році у Чернівецькому національному університеті імені Івана Федьковича була захищена дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата філологічних наук на тему: «Художня парадигма творчості Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки в літературно–критичній рецепції Юрія Бойка (Блохина)» [13], у якій автор наголошує, що в українському літературознавстві радянського періоду ім'я Юрія Бойка було заборонене, а літературознавчий доробок та публіцистичні виступи відносилися до розряду «буржуазно–націоналістичної» пропаганди, і про будь–які спроби вивчення його наукової спадщини, яка складає понад 250 статей, опублікованих у найавторитетніших літературознавчих наукових виданнях різних західноєвропейських університетів та на сторінках української еміграційної періодики, не могло бути й мови. Таким чином, важливим є повернення в повноправний науковий обіг літературознавчих та літературно–критичних праць Ю. Бойка, що дасть змогу доповнити картину історико–літературного процесу другої половини ХХ ст.

У статті «Проблеми становлення та історія українського театру в рецепції Юрія Бойко–Блохина» Адріани Химинець звертається увага на справжнє протистояння української та російської театральної сфер: «...І Кропивницький, і Заньковецька відмовилися, з патріотичних мотивів, перейти на сцену російського імператорського театру, коли перед ними таку пропозицію висунуно» [14].

Хоча й опосередковано, але до історіографічних матеріалів про діяльність Бойко–Блохина як літературознавця можна віднести статтю професора Набитовича «Творчість Тараса Шевченка в літературознавчій спадщині професора Бойка» [4], який відзначає, що у науковому доробку професора є ціла серія статей, присвячених проблемі фальсифікації творчості митця: «Шевченко і Москва», «Белінський і українське відродження», «Шевченкова річниця і завдання української науки», «Переклади Шевченка на німецьку мову», «Фальсифікація Шевченка в УРСР», «Шевченко і релігія». Принагідні думки щодо цього питання можна запримітити й у інших Бойкових дослідженнях. Можна б твердити, що й статті Богдана Кравціва, Петра Одарченка, а, зокрема, й публікації Юрія Бойка мали б бути сьогодні важливим вихідним матеріалом для очищення авгієвих стаєнь шевченкознавства від непотребу соцреалістичних квазінаукових статей та повернення первісної цілісності й чистоти Шевченкової творчої спадщини. Юрій Бойко формулює основні ідеї таких багатограних фальсифікацій. Зокрема він акцентує на постійному наголошуванні на тісних українсько–російських культурних зв'язках, у яких українській культурі відведена тільки підрядна роль, й своєрідна вторинність (зокрема й Шевченко нібито «протягом усього свого життя був під впливом росіян», залежним «від різних явищ російської культури»).

Серед усіх опублікованих після смерті вченого спогадів учнів, колег, друзів, які активно співпрацювали з Юрієм Бойко–Блохином, на особливу увагу заслуговують біографічний спогади Ганса Йоганна Гьотера, який в 1979 р. працював науковим асистентом на семінарах зі слов'янської філології в університеті Людвіга–Максимиліана. В своїй спогадах Ганг пише: «Як великий експерт з української та російської літератур, Юрій

Гаврилович використовував у своїх лекціях час від часу приклади з різних текстів, які репрезентував для своєї аудиторії. На іспитах він був суворий і вимагав від студентів багато. Як секретар, я мушу сказати, що кожен студент, який прагнув успішно скласти іспит, мусив опрацювати близько десяти тем із зазначеної галузі з обов'язковим самостійним аналізом опрацьованого. Юрій Бойко-Блохін надавав перевагу сприятливій довоколишній атмосфері шляхетності. Однак, попри своє добре ставлення до людей, які його оточували, водночас зберігав певну відстань від них, щоби вберегти себе від поганої слави або інтриг. Як доброзичлива людина, він попереджав мене, що не варто людям обіцяти багато, якщо точно не знаєш, чи зможеш дотриматися обіцяного» [1].

Історіографія досліджень, присвячених постаті та життєдіяльності професора дає підстави стверджувати, що хоча ранні біографічні та персоніологічні розвідки залишаються у колі малодосліджених проблем, то у зв'язку з поглибленням сучасного гуманітарного знання, різні аспекти творчої спадщини Юрія Гавриловича як історика, публіциста, літературознавця й активного громадського діяча усе частіше стають предметом наукових студій дослідників. Водночас, треба зазначити, що досі серед вітчизняних наукових напрацювань немає цілісного системного дослідження, присвяченого особистості вченого та різним аспектам його життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Гьортель Ганс-Іоганн. Спогади про Юрія Бойка-Блохіна / Ганс-Іоганн Гьортель // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип.30. – С.58–59.
2. Кремін' Т. Д. Гарт Юрія Бойка-Блохіна: «миколаївський період» / Тарас Дмитрович Кремін' // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип.30. – С.46–52.
3. Міронова І. С. Життєвий та творчий шлях Юрія Бойко-Блохіна / Ірина Сергіївна Міронова // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження: V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв, 2004. – С.323–325.
4. Набитович І. Творчість Тараса Шевченка в літературознавчій спадщині Юрія Бойко (Блохіна) // І. Набитович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://papers.univ.kiev.ua/15/Main/articles/nabitovich-i-tvorchist-tarasa-shevchenka-v-literaturoznavchii-spadshchini-yuri_22604.pdf
5. Ситченко А. І. Про крайнина – науковця та політика / Анатолій Іванович Ситченко // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип.30. – С.40–47.
6. Старовойт Л. В. Штрихи до біографії Ю. Г. Бойка-Блохіна (перебування в Миколаєві у вересні 1992 року) / Людмила Василівна Старовойт // Наукові записки з української історії: збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – Вип.30. – С.90–96.
7. Тетерина-Блохін Д. Життя та творчість Юрія Бойко-Блохіна: (До 70-річчя діяльності) / Дарина Тетерина-Блохін. – Мюнхен; Київ: Вид-во Олени Теліги, 1998. – 272 с.
8. Тетерина-Блохін Д. Діяльність Юрія Бойка-Блохіна на тлі подій в ОУН (1969–1993 рр.): до 70-ліття діяльності ОУН та 90-ліття Ю. Бойка-Блохіна / Дарина Тетерина-Блохін. – Мюнхен; Київ: Наукова думка, 1999. – Т.3. – 251 с.
9. Тетерина-Блохін Д. Діяльність Юрія Бойко-Блохіна в німецькому світі (До 100-річчя від Дня народження професора) / Дарина Тетерина-Блохін. – Переяслав-Хмельницький: Наука, 2009. – 400 с.
10. Тетерина-Блохін Д. Короткі штрихи історії ОУН та політичної діяльності Юрія Бойко-Блохіна (до 70-ти річчя ОУН та 90-річчя з дня народження Ю. Бойка-Блохіна) / Дарина Тетерина-Блохін. – Мюнхен; Київ: Наукова думка, 1999. – Том II. – 280 с.
11. Тетерина-Блохін Д. Об'єднання українських письменників «Слово» на еміграції в Європі / Дарина Тетерина-Блохін. – Київ; Мюнхен: СКД, 2005. – 178 с.
12. Факультет філології та журналістики Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського: історія, сьогодення, перспективи розвитку: Монографія / [Під ред. В. Д. Будак, М. І. Василькова, А. Л. Ситченко та ін.]. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 294 с.
13. Химинець А. А. Художня парадигма творчості Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки в літературно-критичній рецепції Юрія Бойка (Блохіна): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література / А. А. Химинець. – Чернівці, 2015.
14. Химинець А. А. Проблеми становлення та історія українського театру в рецепції Юрія Бойко-Блохіна // А. А. Химинець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nXdR3Mus8PgJ:www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura44/34.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
15. Шитюк М. М. Бойко-Блохін Юрій Гаврилович / Микола Миколайович Шитюк, Євген Григорович Горбуров, Кирило Євгенович Горбуров // Слава і гордість Миколаївщини. 75-річчю утворення Миколаївської області присвячується. – Миколаїв: Видавець П. М. Шамрай, 2012. – С.46–48.

References

1. H'ortel' Hans-Iohann. Spohady pro Yuriya Boyka-Blokhina / Hans-Iohann H'ortel' // Naukovi zapysky z ukraiyins'koyi istoriyi: zbirnyk naukovykh statey. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy, 2012. – Vyp.30. – S.58–59.
2. Kremyn' T. D. Gart Yuriya Boyka-Blokhyna: «mykolayivys'kyy period» / Taras Dmytrovych Kremyn' // Naukovi zapysky z ukraiyins'koyi istoriyi: zbirnyk naukovykh statey. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy, 2012. – Vyp.30. – S.46–52.
3. Mironova I. S. Zhyt'yevyy ta tvorchyy shlyakh Yuriya Boyko-Blokhina / Iryna Serhiyivna Mironova // Istoryia. Etnohrafiya. Kul'tura. Novi doslidzhennya: V Mykolayivs'ka oblasna kraeznavcha konferentsiya. – Mykolayiv, 2004. – S.323–325.
4. Nabytovych I. Tvorchist' Tarasa Shevchenka v literaturoznavchii spadschyni Yuriya Boyko (Blokhyna) // I. Nabytovych [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://papers.univ.kiev.ua/15/Main/articles/nabitovich-i-tvorchist-tarasa-shevchenka-v-literaturoznavchii-spadshchini-yuri_22604.pdf
5. Sytchenko A. I. Pro krayanyna – naukovtsya ta polityka / Anatoliy Ivanovych Sytchenko // Naukovi zapysky z ukraiyins'koyi istoriyi: zbirnyk naukovykh statey. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy, 2012. – Vyp.30. – S.40–47.
6. Starovoyt L. V. Shtrykhy do biohrafii Yu. H. Boyka-Blokhina (perebuвання v Mykolayevi u veresni 1992 roku) / Lyudmyla Vasylyvna Starovoyt // Naukovi zapysky z ukraiyins'koyi istoriyi: zbirnyk naukovykh statey. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy, 2012. – Vyp.30. – S.90–96.
7. Tetryna-Blokhin D. Zhyttya ta tvorchist' Yuriya Boyko-Blokhina: (Do 70-richchya diyal'nosti) / Daryna Tetryna-Blokhin. – Myunkhen; Kyiv: Vyd-vo Oleny Telihy, 1998. – 272 s.
8. Tetryna-Blokhin D. Diyal'nist' Yuriya Boyka-Blokhyna na tli podiy v OUN (1969–1993 rr.): do 70-littya diyal'nosti OUN ta 90-littya Yu. Boyka-Blokhyna / Daryna Tetryna-Blokhin. – Myunkhen; Kyiv: Naukova dumka, 1999. – T.3. – 251 s.
9. Tetryna-Blokhin D. Diyal'nist' Yuriya Boyko-Blokhyna v nimets'komu sviti (Do 100-richchya vid Dnya narodzhennya profesora) / Daryna Tetryna-Blokhin. – Pereyaslav-Khmel'nyts'kyy: Nauka, 2009. – 400 s.
10. Tetryna-Blokhin D. Korotki shtrykhy istoriyi OUN ta politychnoyi diyal'nosti Yuriya Boyko-Blokhyna (do 70-ty richchya OUN ta 90-richchya z dnya narodzhennya Yu. Boyka-Blokhina) / Daryna Tetryna-Blokhin. – Myunkhen; Kyiv: Naukova dumka, 1999. – Tom II. – 280 s.
11. Tetryna-Blokhin D. Ob'yednannya ukraiyins'kykh pys'mennykiv «Slovo» na emigratsiyi v Yevropi / Daryna Tetryna-Blokhin. – Kyiv; Myunkhen: SKD, 2005. – 178 s.
12. Fakul'tet filolohiyi ta zhurnalistyky Mykolayivs'koho natsional'nogo universytetu im. V. O. Sukhomlyns'koho: istoriya, s'ohodennya, perspektivy rozvytku: Monohrafiya / [Pid red. V. D. Budak, M. I. Vasylykova, A. L. Sytchenko ta in.]. – Mykolayiv: Iliion, 2012. – 294 s.
13. Khymynets' A. A. Khudozhnya paradyhma tvorchosti Tarasa Shevchenka, Ivana Franka ta Lesi Ukrayinky v literaturno-krytychniy retseptsiyi Yuriya Boyka (Blokhyna): avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: spets. 10.01.01 – ukraiyins'ka literatura / A. A. Khymynets'. – Chernivtsi, 2015.

14. Khymynets' A. A. Problemy stanovlennya ta istoriya ukrayin-s'koho teatru v retseptsiyi Yuriya Boyko-Blokhyna // A. A. Khymynets' [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:nXdR3Mus8PgJ:www.ic.ac.kharkov.ua/RIO/kultura44/34.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>

15. Shytyuk M. M. Boyko-Blokhyn Yuriy Havrylovych / Mykola Mykolayovych Shytyuk, Yevhen Hryhorovych Horburov, Kyrylo Yevhenovych Horburov // Slava i hordist' Mykolayivshchyny. 75-richchyu utvorennya Mykolayivs'koyi oblasti prysvyachuyet'sya. – Mykolayiv: Vydavets' P. M. Shamray, 2012. – S.46–48.

Karpyuk Ya., *Competitor of the Department of history, Petro Mohyla Black Sea State University (Ukraine, Nikolaev), yana14karpiuk@gmail.com*

The historiography of the study of life Yuri Boiko-Blokhyn

The article, the results of the study of narrative sources, memoirs memoirs, epistolary heritage of various scientific articles, monographs, essays, reviews, references in bibliographies dedicated to the figure of Yuri Boiko-Blokhyn, those singled out and analyzed intelligence, the authors have examined the personality of the scientist or touched various aspects of his life.

Analyzed scientific and socio-political activities in the historiographical professor intelligence, found that early biographical exploration and personolohichni dedicated Yuriy Boyko figures were the most-Blokhyn scarcely explored and require further studies.

Keywords: Yuriy Boiko-Blokhyn, personolohichni and biographical exploration narrative sources, memoirs, memories.

Karpiuk Ya., *соискатель кафедры истории, Черноморский государственный университет им. Петра Могила (Украина, Николаев), yana14karpiuk@gmail.com*

Историкография исследования жизнедеятельности Юрия Бойко-Блохина

По результатам изучения нарративных источников, мемуарных воспоминаний, эпистолярного наследия, различных научных статей, монографий, очерков, рецензий, справок в библиографических указателях, посвященных фигуре Бойко-Блохина, выделены и проанализированы те разведки, авторы которых рассматривали личность ученого или касались различных аспектов его жизнедеятельности.

Проанализирована научная и общественно-политическая деятельность профессора в историкографических исследованиях, установлено, что ранние биографические и персоналогические исследования, посвященные Бойко-Блохину оказались наиболее малоисследованными.

Ключевые слова: Юрий Бойко-Блохин, персоналогические и биографические разведки, нарративные источники, мемуары, воспоминания.

УДК 929(477)«19»

Сорокина О. С.,
аспірантка кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин, ДЗ «Луганського
національного університету імені Тараса Шевченка»
(Україна, Старобільськ), olgasorokina.83@mail.ru

МАТЕРІАЛИ ІНСТИТУТУ ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА ПРО ІСТОРИЧНУ ПОСТАТЬ ЮРІЯ ЛАВРІНЕНКА В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Відображено періоджерельні матеріали про відомого діаспорного діяча Юрія Лавріненка. Досліджено масив емігрантських документів Відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Проаналізовано комплекс документів (творчі нотатки, матеріали радіовиступів, виступи газетних статей, листування), що висвітлюють наукову діяльність Юрія Лавріненка в контексті другої половини ХХ століття. Поєдано листовну комунікацію Юрія Лавріненка лише із деякими з його кореспондентів в Україні та США, яка також інформує про емігрантську діяльність визначних українських особистостей другої половини ХХ століття.

Ключові слова: українська еміграція, історичні джерела, архівні документи, діяльність, Юрій Лавріненко.

Серед численних нагальних питань історії української еміграції, що потребують на сьогодні ґрунтовного дослідження, необхідним є вивчення джерел діяльності діаспорних науковців другої половини ХХ століття.

Талановита творча особистість громадського діяча Юрія Лавріненка (псевдоніми – Ю. Ясен, Ю. Гайдар, Ю. Дивнич) – неординарна постать в житті української еміграції другої половини ХХ століття. Він відомий як культуролог, літературознавець української еміграції, дійсний член Української Вільної Академії Наук у Нью-Йорку. Марта Тарнавська під час проведення Колумбійського симпозиуму про Юрія Лавріненка наголосила, що Юрій Лавріненко – знакова постать української діаспори. «Він – поряд із такими лідерами українського інтелектуального життя, як Іван Кошелівець, Юрій Шевельов і Григорій Костюк – довгими десятиліттями надавав тон українській еміграційній культурі» (США, Філадельфія, 25 жовтня 2007) [19, с. 196].

Юрію Лавріненку, одному з небагатьох українців у ХХ столітті, вдалося бути «інтелектуальним зв'язком» між Україною і США. Водночас він є великим історичним діячем, оскільки краще за інших розумів правду еміграційного життя й постійно демонстрував своє позитивне відношення до материкової України, а саме: готовність до співпраці, до збереження національно-культурних цінностей, свободи і людської гідності. Його багатогранна творчість приваблює вчених актуальністю, поставлених в ній проблем, що й спричинило останнім часом помітне суттєве зростання інтересу до вивчення наукового та творчого доробку видатного українця діаспори.

Праці Юрія Лавріненка зацікавили багатьох українських та зарубіжних літературознавців, істориків, культурологів, видавців, мемуаристів: Богумілу Бердиховську, Олександра Брайка, Ларису Брюховецьку, Олену Галету, Єжи Гедройця, Дмитра Єсипенка, Миколу Жулинського, Тетяну Конончук, Івана Кошелівця, Бориса Крупницького, Юрія Луцького, Світлану Луцій, Петра Одарченка, Віру Просалову, Тетяну Шестопалову та інших [1; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 11; 15; 16; 17; 21; 22; 23].

Першу групу робіт складають концептуальні праці, які обґрунтовують необхідність історичних досліджень першоджерельних матеріалів доробку Юрія Лавріненка [5; 6; 17]. Висловлюється думка сучасників, що спогади – це окрема мікроісторія, а архівні матеріали Лавріненка – це не лише персональний архів, а історія цілого покоління. Виділяється концепт еміграції як один з основних у соціокультурній діяльності Лавріненка [22, с. 274].

Значна увага приділяється проблемі вивчення архіву Юрія Лавріненка, що зберігається в Колумбійському університеті. Тетяна Шестопалова одна із перших звернула увагу на кореспонденцію останніх місяців 1947 та першу частину листів 1948 року, які зберігаються в Музеї-Архіві УВАН у Нью-Йорку. Дослідниця акцентує значущість архівних матеріалів, на основі яких відслідковує подальшу історію розвитку ключових культурних подій в процесі творення української ідентичності у діаспорі. Їй належить кілька праць про діяльність діаспорного літератора, що стали основою для подальшого видання нових публікацій про життя і творчість Юрія Лавріненка. Дуже важливим є вивчення кореспонденції Юрія Лавріненка фахівцями різних галузей науки, в тому числі й істориками, що дозволяє уточнити деякі погляди як Юрія Лавріненка, так і інших особистостей зазначеної доби на історичні процеси в Україні: політику радянської влади та надзвичайні обставини трагедії ХХ століття, яка призвела до загибелі цвіту української нації; повніше й об'єктивніше розкрити

сторінки участі видатних постатей української діаспори в питаннях створення найбільш об'єднаної нації в світі [22]. Саме тому вони можуть бути корисними майбутнім дослідникам не лише в галузі літературознавства.

Зазначимо, що спогади дочки Юрія Лавріненка Лариси стали джерельною основою для дослідження повсякденного життя українців діаспори в науковій розвідці Т. Шестопалової. Нечисленну групу джерел, склали емігрантські документи, опубліковані Тетяною Шестопаловою – це листування Юрія Лавріненка з Юрієм Шерехом у 1945–1949 роках (підготовка текстів і коментарі). Певний елемент аналізу ролі листів у вивченні історії МУРу та питання виїзду мешканців ДіПі–таборів до країн Європи й Америки знаходимо в коментарі Тетяни Шестопалової та Олександра Брайка [14].

Важливу роль відіграють опубліковані джерела – наукова монографія Тетяни Шестопалової «На шляхах синтезу думки (Теоретичні засновки спадщини Юрія Лавріненка)» (Луганськ, 2010), статті вітчизняних та зарубіжних науковців: Лариси Брюховецької «З листування Йосипа Гірняка та Юрія Лавріненка» (К., 2010), Тетяни Конончук «Шевченкіана в радіопубліцистиці Юрія Лавріненка» (К., 2007), Марти Тарнавської «Колумбійський симпозіум про Юрія Лавріненка» (К., 2008), Юрія Тарнавського «Юрій Лавріненко» (К., 1988) та ін.

На особливості листування двох особистостей діаспори, актора Йосипа Гірняка і Юрія Лавріненка, акцентується увага Л. Брюховецької. Через призму листів та спогадів друзів Юрія Лавріненка дослідниця розкриває сутність його поглядів і ситуації, що спричинили від'їзд за кордон, основні причини, що їх викликали. Зокрема вона пише: «У Бахметьєвському архіві при Колумбійському університеті (Нью-Йорк) зберігається фонд літературознавця, автора антології «Розстріляне відродження» Юрія Лавріненка (box 2, folder 14). Там є і його листи до актора Йосипа Гірняка. Провідного актора «Березоля» Лавріненко знав ще з другої половини 1920-х років з Харкова. Адже молодий тоді випускник Харківського університету Ю. Лавріненко працював в одному зі столичних видань, відвідував вистави «Березоля» і навіть намагався друкувати прихильні до «Березоля» рецензії. Про це, зокрема, пише у своїх спогадах Юрій Шевельов. Потім, як і Гірняк, він мав довготривале «вдрядження» в табори ГУЛАГу. І Лавріненко, і Гірняк покинули Україну під час війни і мешкали спершу в таборах для переміщених осіб у Німеччині, а тоді в Нью-Йорку» [1].

Теоретичний дискурс еміграційної літератури ХХ століття широко презентували дослідження О. Галети, М. Жулинського, Т. Конончук, С. Луцій та ін. [3; 6; 7; 15].

Дослідниця творчості Юрія Лавріненка, Тетяна Конончук зазначає, що він виношував нову ідею: нести інформацію в світ про українську культуру й історію усним словом, тому нині ці матеріали також видано в Україні як історичну пам'ятку (К., 2005).

Вагомий внесок у висвітлення питання української еміграції зробила Олена Галета, яка, вивчаючи еміграцію Лавріненка, робить акцент на його книгу спогад «Зруб і парости» [3, с. 62–63]. У своїй статті «Апологія стилю: «Розстріляне Відродження» Юрія Лавріненка», яка присвячена розглядові упорядницької стратегії Юрія Лавріненка, науковець підкреслює, що своєю антологією

він зумів запропонувати цілісне бачення епохи, створити місце для самовпізнання спільноти. Потреба спільної візії самих себе і способів свого існування, що постала перед вигнанцями–емігрантами після Другої світової війни, спонукала найперше до пошуку спільної ідеї для новостворюваної спільноти. Позбавлені – у буквальному розумінні – ґрунту під ногами, вони змушені були озиратися назад, шукати спільний успішний досвід, який дав би змогу висувати «життєствердну ідею» із пережитої катастрофи [3, с. 69].

Світлана Луцій, вивчаючи архівні матеріали Юрія Лавріненка, вперше звертає увагу на культуру людських взаємин (на прикладі стосунків Лавріненка з І. Багряним) та до заслуг Юрія Лавріненка відносить також вміння підтримати кожного українця у важкий час. Дослідниця пише: «Так, з 1948 до 6 лютого 1949 р. літературознавець виконував обов'язки головного редактора «Українських вістей», коли в І. Багряного прогресував набутий у радянських тюремних застінках туберкульоз легенів. Певний час Ю. Лавріненко перебував у лавах УРДП – дітищі Івана Павловича. У 1950–1960 рр., коли особливо посилювалося цькування родини Багрянних, він виступив на захист свого співвітчизника. У фонді Ю. Лавріненка зберігається цікавий документ – чорновий автограф під назвою «Лист до редакції». Справа вгорі Лавріненко зробив запис про те, що написаний він був 15 листопада 1953 р. Цей лист чудово передає ту гнітючу ідеологічну атмосферу, яка нагніталася навколо постаті Івана Багряного – письменника й громадського діяча: «Шановний пане редактор! Не так давно я одержав поштою друкований на циклостиллі листу «Укр[аїнський] ком[ітет] зах[исту] УНР і гром[адського] пор[ятунку] в Англії» з датою «Лондон, в серпні 53 [року]». В цьому листі скваліфіковано Івана Багряного як прихованого комуніста, який живе під псевдонімом, ховаючи власне прізвище. Поза тим Багряному закидається коляборація під час війни і з німцями, і з більшовиками. На доказ нічого нічого не наводиться, крім списку осіб, що різного часу вийшли з УРДП, а серед них і моє ім'я. Я дійсно вийшов з УРДП ще 1949 року, але через причини, які нічого спільного не мають із підвищими обвинуваченнями Багряного. Я не знав особисто Багряного в УРСР, але знав його твори, які були підписані ім'ям Іван Багрянний і, які були гостро критиковані з наказу влади, як твори Івана Багряного. Під цим само ім'ям Багрянний з'явився і на еміграції, і я не розумію, чому і від чого воно могло б бути маскою. В згаданому анонімному листі є і частина слухних критичних зауважень на адресу УРДП, але вони знецінені найбрутальнішими анонімними інсинуаціями. На жаль, такі інсинуації робила і преса УРДП, в тому числі і на мою особу. Робила і робить преса також інших партій. Мені здається, що на еміграції успішно діє агентура НКВД, спираючись на непростою низький моральний і культурний рівень провідних працівників наших партій. Пора б уже взятися за розум і припинити цей процес гниття і взаєморозкладу» [15, с. 26–27].

Водночас приділено недостатньо уваги комплексному дослідженню різноманітних історичних джерел з емігрантського життя Юрія Лавріненка.

Мета даної статті – на основі широкого кола першоджерельних матеріалів дослідити основні причини емігрантського руху в контексті другої половини ХХ століття та внесок діаспорного вченого в розвиток

української історії та культури, консолідацію української спільноти за кордоном.

Першоджерельні матеріали про діяльність Юрія Лавріненка містить архівний фонд Торонтського університету, архів ім. Бахметьєва в Колумбійському університеті в Нью-Йорку, а також Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ІЛ). Велика добірка ксерокопій архівних документів (США) – у домашній бібліотеці професора Тетяни Шестопаолової, яка не один рік свого життя присвятила вивченню літературної спадщини автора «Розстріляного Відродження».

Документи Юрія Лавріненка, які зберігаються у ІЛ, представлені творчими нотатками, статтями, вірзками газетних статей, бібліографічними записами, листами приватного змісту, окремими листами дипломатів і науковців тощо. Основний масив фонду №215 ІЛ складають фотокопії довідок, копії та ксерокопії праць, оригінали кореспонденцій Юрія Лавріненка [Ф. 215. – Од. зб. 39. – 6 арк.; Ф. 215. – Од. зб. 54. – 1 арк.]. Особистий фонд Юрія Лавріненка, що зберігається в ІЛ, афішує листування Юрія Лавріненка з представниками емігрантської інтелігенції – відомим громадським і політичним діячем на еміграції Миколою Степаненко, Григорієм Мазурикою, Володимиром Кубійовичем, Володимиром Ласовським, Володимиром Лисим та іншими. Окрема сторінка листування – з родичами. Родинне листування (листи Юрія Лавріненка до дружини Марії, сина Миколи та доньки Лесі; Новий Ульм, 5.02. – 18.07.1948; Регенсбург, 1.03. – 19.03.1949) переважно пронизане теплими і ніжними словами [Ф. 215. – Од. зб. 64. – 7 арк.].

Основну групу листів складають такі їх різновиди: *лист-запрошення* від Григорія Мазурика виголосити промову на святі самостійності й соборності, влаштоване Відділом Комітету Українців Канади (Торонто, 4.01.1952) [Ф. 215. – Од. зб. 204. – 1 арк.], *лист-запрошення* від А. Гудзовського виступити на святі соборності України, організованого філією УКК в Фінляндії (США, 13.11.1952) [Ф. 215. – Од. зб. 115. – 2 арк.], *лист-запрошення* від Миколи Степаненка та Івана Дубинця на з'їзд колишніх репресованих українців, що відбудеться в США (Нью-Йорк, 17.08.1950) [Ф. 215. – Од. зб. 306. – 3 арк.], два *листи-запрошення* від В. Гришка та І. Дубинця на збори політ'язнів радянських таборів та на установчу нараду Секції політ'язнів (Нью-Йорк, 23.06.1952; 8.08.1952) [Ф. 215. – Од. зб. 114. – 2 арк.], *лист-запрошення* від С. Вербоватого та Ігоря Лисого на засідання верховної Педагогічної Ради (Нью-Йорк, 6.04.1952) [Ф. 215. – Од. зб. 86. – 1 арк.]; два *листи-прохання* від Олексі Горбача написати для «Альманаху ЦЕСУС-у» статтю про українське студентство, або знайти автора, який би написав про навчальні заклади на еміграції (Мюнхен, 20.12.1948 – 18.01.1949) [Ф. 215. – Од. зб. 110. – 3 арк.], *лист-прохання* від Володимира Лисого підготувати статті для брошури на тему: «Характер української еміграції» (landek, 25.06.1947) [Ф. 215. – Од. зб. 189. – 1 арк.], *лист-прохання* від Володимира Кубійовича та Миколи Глобенка написати огляд до книги «Україна під Советами» (Мюнхен, 4.04.1949) [Ф. 215. – Од. зб. 182. – 1 арк.]; *лист-повідомлення* від Володимира Ласовського про заснування в Парижі «Товариства прихильників української культури» та його діяльність; про вирішення справи щодо поїздки Ю. Лавріненка до Парижу [Ф. 215. – Од. зб. 186. – 3 арк.];

лист-пропозиція від А. Кішки працювати з Бюро Опінії та Акції (БОА), написати статтю, присвячену темі боротьби на сході Європи та ін. (Bruselles, 18.07.1950) [Ф. 215. – Од. зб. 156. – 1 арк.], *лист-пропозиція* від Якова Ємця брати участь у діяльності Спілки Визволення України та увійти до складу СВУ (Cleveland, 15.12.1952) [Ф. 215. – Од. зб. 140. – 1 арк.].

Аналіз кореспонденції Юрія Лавріненка дозволяє стверджувати про причетність вченого до випуску українських газет в Америці, співпрацю із журналом «Проблеми», працю в НТШ у Мюнхені, участь у роботі ДОБРУСу в Нью-Йорку тощо (Мюнхен, Детройт, 28.08. – 29.12.1947; 6.08.1950; 30.10.1951) [Ф. 215. – Од. зб. 214. – 4 арк.; Ф. 215. – Од. зб. 109. – 4 арк.; Ф. 215. – Од. зб. 55. – 8 арк.].

Підбірка матеріалів, зібраних у фонді №215 (монографічні рукописи, записки, статті, розвідки, дослідження, нариси тощо), свідчить, що Юрій Лавріненко дуже вболівав за долю українського народу, був надзвичайно зацікавленим у правдивому відтворенні сторінок історії України, активним учасником історико-культурних заходів другої половини ХХ століття [2].

В анотаціях фонду Юрія Лавріненка (ІЛ) відображена його зацікавленість історією материкової України. Більшість його радіовиступів присвячені саме історичній тематиці, наприклад: «Нова політична історія України» 13 (1964–1966), «Письменики розстріляного відродження» 1 (1963), «Розмови з нової політичної історії» 82 (1964), «Розстріляне відродження» 4 (1959–1960). Тексти таких радіовиступів: «Василь Каразін – будівничий нової України» (1965), «Про безсмертне в історичній спадщині Запорізької Січі» (б. д.), «Українсько-козацька культура кубанських козаків» (1965), «Черговий репортаж з Нью-Йорка» (1964), «Шевченків заповіт свободи» (1960) та ін., допоможуть відслідкувати історію розвитку ключових суспільно-культурних подій в процесі творення української ідентичності у діаспорі, простежити шлях боротьби за самобутність власної культури, мови та мистецтва [18, с. 529].

Ми погоджуємося з думкою Тетяни Конончук, що створення двох радіопроектів – «Історичний світ» та «Літературний світ», дозволяють говорити про те, що українознавча тематика в радіопубліцистиці Юрія Лавріненка-Гайдара, як і весь спектр питань, які порушував автор у радіопрограмах, засвідчує його прагнення зорієнтувати насамперед українського слухача на адекватне сприйняття українських явищ культури, на розуміння місця й ролі українського чинника в світовому контексті, демонструє нерозривний духовний зв'язок української еміграції з материковою Україною [7; 8].

Велику цінність представляють мемуари про Норильськ («Чорна пурга»), в яких проступається не лише постать самого Юрія Лавріненка, але й багатьох українських інтелектуалів, їхні ключові ідеї.

Переконують в антигуманній суті радянського режиму і матеріали історичного нарису Юрія Лавріненка «Рух Вільної Спілки» (До 100-ліття його відсічі на заборону українству, 1876–1976), що і сьогодні слугують ґрунтовному вивченню історичних подій в Україні за часів запровадження репресій проти української інтелігенції, основних причин виїзду української еліти за кордон, різноманітних протестів проти поствалів радянської системи тощо. Автор наголошував на тому,

що «історію «гуртків політиків» у їх цілості ще не досліджено, як окрему тему. На початок мені вдалося зібрати факти про 15 «гуртків політиків». Не писана історія їх багата деталями. В загальному вони займалися вищою політичною самоосвітою, нелегально доставляли із-закордону українську і світову політичну літературу, поширювали її також і серед населення України, творили свої підпільні книгозбірні, «Українську касу» для допомоги політв'язням, провадили пропаганду також серед селянства, влаштовували свої внутрішні дискусійні зібрання, виробляли проекти політичної програми руху, збирали гроші на утримання свого еміграційного політичного центру в Женеві, подекуди пробували влаштовувати свої підпільні друкарні, постійно мали клопоти з поліційними репресіями...» [13, с. 17–18].

Юрій Лавріненко досить глибоко вивчав доробок українських істориків, тому інша гілка його наукової діяльності – історіографія політичних партій.

Завдяки його ґрунтовним наробіткам (праця «Соціалізм і українська революція. (З матеріалів 3–го з'їзду УРДП) (1949)» [Ф. 215. – Од. зб. 34. – арк. 36], рецензія «Динаміка національних складників СРСР і національна політика Кремля» (Нью-Йорк, 10.04.1951) [Ф. 215. – Од. зб. 1. – арк. 2], статті «Зауваження до брошури Word Delima «Американського комітету для визволення від більшовизму» (3.03.1953) [Ф. 215. – Од. зб. 3. – арк. 1], «Збройний спротив України большевицькій окупації між двома світовими війнами» [Ф. 215. – Од. зб. 4. – арк. 2], «Сталін на тлі Леніна» (березень 1953) [Ф. 215. – Од. зб. 12. – арк. 6] формувалися нові пошуки правди історії тощо. Його есеї – наукові й історичні, як зауважив Петро Одарченко, – відзначаються багатим і цікавим змістом, глибокою ерудицією ... [16, с. 27].

Таким чином, як історик діаспори, Юрій Лавріненко зробив вагомий внесок у розвиток історичної наукової думки. Його наукова спадщина є вагомою складовою української науки та культури.

До комплексу першоджерельних матеріалів увійшли листи, спогади, мемуари, з яких можна почерпнути відомості для ліпшого розуміння Юрія Лавріненка як людини. Водночас вони є унікальним матеріалом, який сприяє виявленню його досвіду в багатьох справах, уможливує здійснення ґрунтовних досліджень творчого життя вченого в контексті української науки, вивчення історії діяльності українських емігрантів ХХ ст. на широкому суспільному й культурному тлі. Оpubлікована переписка, спогади, як джерело історичних знань, допомагають в дослідженні історичних мікропроцесів другої половини ХХ століття, діяльності багатьох українців на американському континенті: наприклад, їхню співпрацю з Відділом Комітету Українців Канади та існуючими українознавчими науковими установами в США тощо.

Аналіз різноманітних джерел дозволяє зробити декілька узагальнень:

1. Тема життя української діаспори залишається актуальною в українській історичній літературі.

2. Концептуальні праці обґрунтовують необхідність історичних досліджень першоджерельних матеріалів доробку Юрія Лавріненка.

3. Джерела особового походження, видані Іваном Кошелівцем, Юрієм Тарнавським (США), а також мемуарна література й велике коло вторинних джерел

(монографії, дисертації, статті, що приділяють окрему увагу фактам, документам, свідченням преси тощо) дають підстави стверджувати про вагомий внесок Юрія Лавріненка в справу культурно-освітньої діяльності всієї української повоєнної еміграції ХХ ст., а також в історію української громади в США та багаторічну невтомну працю українця американського континенту щодо об'єднання всього українства у вільному світі.

4. Архівні матеріали та опубліковані джерела дозволяють не тільки комплексно дослідити нові перспективи бачення української еміграції та її наслідків, які, безперечно, є саме такими, що відбивають характер дійсності та свідомості і України, і США, а й сприяють новому висвітленню найбільш важливих суспільних явищ минулого, які просто неможливо оминати, досліджуючи інтелектуальну, політичну і культурну історію українського народу.

5. Поза всяким сумнівом, феномен Юрія Лавріненка як непересічної особистості другої половини ХХ ст., який упродовж свого життя активно підтримував тісні професійні, творчі та дружні стосунки з багатьма відомими людьми як в Україні, так і поза її межами, буде й надалі викликати до себе значний інтерес науковців.

На сьогоднішній день постала потреба створити досить повне видання першоджерел, де були б зібрані всі доступні нині документи та спогади про Юрія Лавріненка як феномена української еміграції та діаспори другої половини ХХ століття, одного із представників цілісності української культури – материкової та еміграційної.

Список використаних джерел

1. Брюховецька Л. З листування Йосипа Гіриняка та Юрія Лавріненка / Лариса Брюховецька // Кіно-Театр. – 2010–04–11.
2. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Фонд №215.
3. Галета О. Апологія стилю: «Розстріляне Відродження» Юрія Лавріненка / О. Галета // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – К., 2013. – Вип. 21. – С. 61–69.
4. Галета О. «Розстріляне Відродження»: від історії метафори до метафори історії / Олена Галета // Слово і час: науково-теоретичний журнал. – К., 2012. – С. 58–65.
5. Єжи Гедройць та українська еміграція: Листування 1952–1982 років / [Упор., передне слово і коментарі Богуміли Бердиховської]. – К.: Критика, 2008. – 752 с.
6. Жулинський М. Юрій Лавріненко: творення сили національного відродження // Слово і час. – 2005. – №12. – С. 3–8.
7. Конончук Т. Тарас Шевченко в радіопубліцистиці Юрія Лавріненка / Тетяна Конончук // Шевченковзнавчі студії: Зб. наук. праць. – К.: ВПЦ ун-т, 2007. – Вип. 9. – С. 78–85.
8. Конончук Т. Україна і право у творчій долі Юрія Лавріненка / Т. І. Конончук // Вісник Академії адвокатури України. – 06/2005. – Вип. 3. – С. 98–102.
9. Кошелівець І. Література «розстріляного відродження» / Іван Кошелівець // Українська літературна газета. – Мюнхен. – жовтень 1959. – Ч. 10 (52). – С. 1–2.
10. Кошелівець І. У дорозі дружби і співробітництва: [спогади про Ю. Лавріненка] / Іван Кошелівець // Сучасність. – 1988. – №9 (329). – С. 29–34.
11. Крупницький Б. Українська історична наука під Советами (1920–1950 рр.). – Мюнхен, 1957.
12. Лавріненко Ю. Чорна пурга та інші спомини / Юрій Лавріненко. – Мюнхен: Сучасність, 1985. – 186 с.
13. Лавріненко Ю. Рух Вільної Спілки // Український історик. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1976. – Вип. 1–4 (49–52). – С. 14–48.
14. Листування Юрія Лавріненка з Юрієм Шерехом у 1945–1949 роках [Текст] / вступне слово й коментарі Тетяни Шестопалової // Слово і час: наук.–теорет. журн. – 2012. – №9. – С. 76–88.
15. Луцій С. «Романи Івана Багряного «Тигролови» та «Сад Гетсиманський»: за архівними матеріалами Юрія / Світлана Луцій // Слово і час. – 2006. – №10. – С. 21–31.
16. Одарченко П. Пам'яті Юрія Лавріненка / Петро Одарченко // Сучасність. – 1988. – №9 (329). – С. 21–28.

17. Поліщук В. Літописець «Розстріляного відродження» / В. Поліщук // Розбудова держави. – 1996. – №7. – С.52–54.
18. Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – К.: ВД «Стилос», 2010. – Т.5. – С.576 с.
19. Тарнавська М. Колумбійський симпозиум про Юрія Лаврінченка / Марта Тарнавська // Всесвіт: журнал іноземної літератури. Незалежний літературно–мистецький та громадсько–політичний місячник / ТОВ Видавничий дім «Всесвіт» та Нац. Спілка письменників України. – К., 2008. – №5/6. – С.196–197.
20. Тарнавський Ю. Юрій Лаврінченко / Юрій Тарнавський // Сучасність. – 1988. – №9 (329). – С.35–39.
21. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / Упорядк. В. А. Просалової. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. – С.516 с.
22. Шестопалова Т. П. На шляхах синтезу думки (теоретичні засновки спадщини Юрія Лаврінченка): монографія / Т. П. Шестопалова. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – С.320 с.
23. Шестопалова Т. Фулбрайтівська стипендія для вивчення архіву Юрія Лаврінченка // Українська Вільна Академія наук у США. Новини з Академії. – 2006. – Ч.30. – С.7–8.

References

1. Brjuhovec'ka L. Z lystuvannja Josypa Girmjaka ta Jurija Lavrinenka / Larysa Brjuhovec'ka // Kino–Teatr. – 2010–04–11.
2. Viddil rukopysnyh fondiv i tekstologii' Instytutu literatury im. T. G. Shevchenka NAN Ukraini'ny. Fond №215.
3. Galeta O. Apologija stylju: «Rozstriljane Vidrodzhennja» Jurija Lavrinenka / O. Galeta // Naukovi zapysky. Serija «Istorychni nauky». – K., 2013. – Vyp.21. – S.61–69.
4. Galeta O. «Rozstriljane Vidrodzhennja»: vid istorii' metafory do metafory istorii' / Olena Galeta // Slovo i chas: naukovo–teoretychnyj zhurnal. – K., 2012. – S.58–65.
5. Jezhy G'edrojc' ta ukrai'ns'ka emig'racija: Lystuvannja 1952–1982 rokiv / [Upor., perednje slovo i komentari Bog'umily Berdyhovs'koi']. – K.: Krytyka, 2008. – 752 s.
6. Zhulyns'kyj M. Jurij Lavrinenko: tvorennya syly nacional'nogo vidrodzhennja // Slovo i chas. – 2005. – №12. – S.3–8.
7. Kononchuk T. Taras Shevchenko v radiopublicystyci Jurija Lavrinenka / Tetjana Kononchuk // Shevchenkoznavchi studii': Zb. nauk. prac'. – K.: VPC un–t, 2007. – Vyp.9. – S.78–85.
8. Kononchuk T. Ukrai'na i pravo u tvorchij doli Juryja Lavrinenka / T. I. Kononchuk // Visnyk Akademii' advokatury Ukraini'ny. – 06/2005. – Vyp.3. – S.98–102.
9. Koshelivec' I. Literatura «rozstriljanogo vidrodzhennja» / Ivan Koshelivec' // Ukrai'ns'ka literaturna gazeta. – Mjunhen. – zhovten' 1959. – Ch.10 (52). – S.1–2.
10. Koshelivec' I. U dorozhi družby i spivrobotnytva: [spogady pro Ju. Lavrinenka] / Ivan Koshelivec' // Suchasnist'. – 1988. – №9 (329). – S.29–34.
11. Krupnyc'kyj B. Ukrai'ns'ka istorychna nauka pid Sovjetamy (1920–1950 rr.). – Mjunhen, 1957.
12. Lavrinenko Ju. Chorna purga ta inshi spomyny / Jurij Lavrinenko. – Mjunhen: Suchasnist', 1985. – 186 s.
13. Lavrinenko Ju. Ruh Vil'noi' Spilky // Ukrai'ns'kyj istoryk. – N'ju–York; Toronto; Mjunhen, 1976. – Vyp.1–4 (49–52). – S.14–48.
14. Lystuvannja Jurija Lavrinenka z Jurijem Sherehom u 1945–1949 rokah [Tekst] / vstupne slovo j komentari Tetjany Shestopalovoї // Slovo i chas: nauk.–teoret. zhurn. – 2012. – №9. – S.76–88.
15. Lushhij S. «Romany Ivana Bagrjanogo «Tygrolovy» ta «Sad Getsymans'kyj»: za arhivnymy materialamy Jurija / Svitlana Lushhij // Slovo i chas. – 2006. – №10. – S.21–31.
16. Odarchenko P. Pam'jati Jurija Lavrinenka / Petro Odarchenko // Suchasnist'. – 1988. – №9 (329). – S.21–28.
17. Polishhuk V. Litopysec' «Rozstriljanogo vidrodzhennja» / V. Polishhuk // Rozbudova derzhavy. – 1996. – №7. – S.52–54.
18. Spadshhyna: Literaturne dzhereleznavstvo. Tekstologija / Instytut literatury im. T. G. Shevchenka NAN Ukraini'ny. – K.: VD «Stylos», 2010. – Т.5. – С.576 с.
19. Tarnavs'ka M. Kolombijs'kyj symposium pro Jurija Lavrinenka / Marta Tarnavs'ka // Vsesvit: zhurnal inozemnoi' literatury. Nezaleznyj literaturno–mystec'kyj ta громадсько–політичний місячник / ТОВ Видавничий дім «Всесвіт» та Нац. Спілка письменників України. – К., 2008. – №5/6. – С.196–197.
20. Tarnavs'kyj Ju. Jurij Lavrinenko / Jurij Tarnavs'kyj // Suchasnist'. – 1988. – №9 (329). – S.35–39.
21. Ukrai'ns'ka diaspora: literaturni postati, tvory, biobibliografichni vidomosti / Uporjadk. V. A. Prosalovoi'. – Donec'k: Shidnyj vydavnychyj dim, 2012. – С.516 с.
22. Shestopalova T. P. Na shljahah syntezy dumky (teoretychni zasnovky spadshhyny Jurija Lavrinenka): monografija / T. P. Shestopalova. – Lugans'k: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2010. – С.320 с.
23. Shestopalova T. Fulbrajtivs'ka stypendija dlja vuvchennja arhivu Jurija Lavrinenka // Ukrai'ns'ka Vil'na Akademija nauk u SSHA. Novyny z Akademii'. – 2006. – Ch.30. – S.7–8.

Sorokina O. S., graduate student of the Department of World History and International Relations, Luhansk National Taras Shevchenko University (Ukraine, Starobelsk), olgasorokina.83@mail.ru

Material of the Institute of Literature named after Taras Shevchenko about a historical figure of Yury Lavrinenko in life of the Ukrainian diaspora of the second half of the XX century

Source study material about the famous diasporny figure of Yury Lavrinenko is reflected. The array of emigrant documents of Department of hand-written funds and textual criticism of Institute of literature of T. G. Shevchenko NAN of Ukraine is investigated. It is analysed the complex of documents (creative notes, materials of radio performances, cuttings of newspaper articles, correspondence) lighting scientific activity of Yury Lavrinenko in the context of the second half of the XX century. The general characteristic of written communication of Yury Lavrinenko only with some of his correspondents in Ukraine and the USA which also informs on emigrant activity of outstanding Ukrainian persons of the second half of the XX century is given.

Keywords: Ukrainian emigration, historical sources, archival documents, activity, Yury Lavrinenko.

Сорокина О. С., аспирантка кафедры всемирной истории и международных отношений, ГУ «Луганского национального университета имени Тараса Шевченко» (Украина, Старобельск), olgasorokina.83@mail.ru

Материалы Института литературы имени Т. Г. Шевченко об исторической фигуре Юрия Лавриненко в жизни украинской диаспоры второй половины XX века

Отражается источниковедческий материал об известном диаспорном деятеле Юрия Лавриненко. Исследован массив эмигрантских документов Отдела рукописных фондов и текстологии Института литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины. Проанализирован комплекс документов (творческие заметки, материалы радиовыступлений, вырезки газетных статей, переписка), освещающие научную деятельность Юрия Лавриненко в контексте второй половины XX века. Дана общая характеристика письменной коммуникации Юрия Лавриненко только с некоторыми из его корреспондентов в Украине и США, которая также информирует об эмигрантской деятельности выдающихся украинских личностей второй половины XX века.

Ключевые слова: украинская эмиграция, исторические источники, архивные документы, деятельность, Юрий Лавриненко.

* * *

УДК 651.4/9:351.853(477)

Качковська Л. Р.,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри документознавства і музейної справи, Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки (Україна, Луцьк), kachk@ukr.net

Діловодна документація Київського товариства ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК СТАРОВИНИ І МИСТЕЦТВА: ОСОБЛИВОСТІ ОФОРМЛЕННЯ РЕКВІЗИТІВ ТА ЗМІСТУ

Висвітлено особливості оформлення власних організаційно–розпорядчих документів Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва. Досліджено та охарактеризовано звітну документацію річних засідань та листування КТОПСІМ з органами влади і науково–громадськими осередками. На основі наявних документів проаналізовано пам'яткоохоронну діяльність Товариства щодо культурних реліквій Правобережної України, зокрема, Волинської губернії. Досліджено внесок науково–громадського осередку у розробку основних положень проекту закону «Про охорону старожитностей». На основі архівних джерел встановлено, що організація діловодного процесу в КТОПСІМ вирізнялася певною специфікою.

Ключові слова: Київське товариство охорони пам'яток старовини і мистецтва, КТОПСІМ, звіт, протокол, письмове клопотання, пам'ятка, проект закону.

У справі піднесення ефективності сучасної вітчизняної пам'яткоохоронної роботи корисним і повчальним є, зокрема, звернення до традицій та досвіду

збереження культурної спадщини, накопичених в Україні протягом кінця XIX – початку XX ст. Саме в цей період в обох частинах українських територій, що перебували у складі Російської та Австро–Угорської імперій, чітко сформувалося усвідомлення вагомості ролі збереження культурних цінностей як самостійної проблеми наукового та громадського значення. Турбота про культурну спадщину була одним з духовних чинників, що об'єднував українські землі. Вирішальну роль у її збереженні відіграли науково–громадські осередки історико–пам'яткознавчого профілю, що з'явилися на межі XIX–XX ст. Чільне місце серед них належало Київському товариству охорони пам'яток старовини і мистецтва (КТОПСІМ), що діяло впродовж 1910–1919 рр.

Сьогодні в українській історіографії відсутні узагальнюючі дослідження з історії вивчення та охорони вітчизняних культурних цінностей на усіх українських етнічних землях протягом кінця XIX – початку XX ст., участі у цій діяльності усіх без винятку науково–громадських товариств відповідного профілю. Наявні монографії і статті стосуються, як правило, лише тих, що працювали у Наддніпрянській Україні. Зокрема, про КТОПСІМ йдеться у ґрунтовних дослідженнях Л. Федорової [8; 9], Л. Качковської [6]. Окремі аспекти його пам'яткоохоронної роботи висвітлюють монографії С. Гаврилюк [1] та Н. Ковпаненко [7], стаття Т. Григор'євої і Г. Денисенко [2]. Однак тут не акцентується увага на особливостях діловодної документації Товариства. Між тим результати його пам'яткознавчої діяльності широко відбиті у протоколах засідань і постановвах Ради та Розпорядчого комітету, письмових клопотаннях перед органами влади, різних зверненнях до місцевого населення, анкетах, що готувалися з метою виявлення та реставрації пам'яток старовини і мистецтва, інших джерельних матеріалах.

Визначальний масив таких документів знаходиться у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України). Спираючись на його збірки, у статті ставиться мета з'ясувати види та охарактеризувати зміст документів 725–го фонду архіву – фонду КТОПСІМ, представлених у вигляді організаційно–розпорядчої документації. Це дасть змогу скласти детальну уяву про особливості її оформлення, а також про зміст пам'яткознавчої роботи Товариства, зокрема, щодо культурної спадщини Волині.

Документи КТОПСІМ за функціональним призначенням можна розподілити на кілька основних видів. Це насамперед організаційні (положення, статуту, інструкції). До наступного виду відносяться розпорядчі документи (постанови, рішення, розпорядження). Ще одним видом є довідково–інформаційна документація (довідки, протоколи, огляди, акти, доповідні та пояснювальні записки, доповіді, звіти, плани роботи) тощо [4; 5]. Така класифікація і основне цільове призначення документації мало місце й в організації діловодного процесу науково–громадськими осередками, діяльність яких припадала на кінець XIX – початок XX ст. Хоча чітких прописаних уніфікованих правил та стандартів роботи з документами впродовж зазначеного періоду майже не існувало, але загальні основи все–таки простежуються. Тому через призму часу можна виокремити як особливості організаційно–розпорядчої документації кінця XIX – початку XX ст., так і подібні риси, які поширені у сучасній діловодній сфері. Конкретним прикладом може слугувати

аналіз окремих видів документів Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва.

Пам'яткознавча діяльність цього науково–громадського осередку відображалася насамперед у власних організаційно–розпорядчих документах, зміст яких заслуховувався і затверджувався на його засіданнях. Цей вид джерел представлений постановами та рішеннями Ради КТОПСІМ, звітною документацією його дійсних членів, протоколами структурних підрозділів, журналами загальних зборів, ведення та оформлення яких входило до повноважень секретаря Товариства. Діловодна документація дає можливість прослідкувати здобутки КТОПСІМ, належним чином оцінити його внесок у вивчення та збереження культурної спадщини Правобережної України.

Основним доказом проведеної пам'яткознавчої і пам'яткоохоронної роботи були записи або нотатки у зошитах його активних членів, що згодом оформлювалися у вигляді пояснюючих записок або звітів; внутрішні інструкції щодо виконання повноважень структурними підрозділами; документація, що носила характер офіційних листів до місцевих державних установ і громадських організацій, ін.

Всі заплановані або здійснені заходи, робочі моменти функціонування Товариства чи будь–які інші факти, які безпосередньо або опосередковано його стосувалися, подавалися у річних звітах, постановвах його керівних органів, журналах тощо. Офіційно вони озвучувалися на засіданні Ради Товариства, яке згідно положень Статуту відбувалося один раз і підсумовувало проведено за цей час роботу [11; 12; 18; 19; 23].

Обов'язковими супровідними документами до вищезгаданих журналів виступали протоколи Ради Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, їх постанови чи рішення відповідно до питань, які заслуховувалися. Такими були також інструкції щодо виконання повноважень його структурними підрозділами та доповідні записки про пам'яткоохоронні заходи, проведені членами КТОПСІМ. Враховуючи, що Товариство функціонувало завдяки ініціативі та підтримці його членів, то неабияке значення в організації діяльності осередку відігравали фінансові документи. В останніх відображалися добровільні внески й витрати. Діловодна документація Товариства була також представлена перепискою з органами влади, громадськими осередками, місцевими жителями [13; 14; 15; 16; 17; 20]. Цей вид документів підкреслював активну позицію Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва щодо вивчення і збереження реліквій Правобережної України.

Як відомо, одним з головних реквізитів будь–якого офіційного документу є передусім його назва. Щодо застосування такого принципу у документуванні КТОПСІМ, то специфікою було те, що термін «протокол» замінювався і подавався як «журнал загальних зборів», хоча оформлення інших складових документу було майже ідентичним. Спостерігається й інша особливість у веденні діловодної документації. Так, деякі протоколи носять неповний чи незавершений характер; в них відсутній розгорнутий виклад певного питання і рішення по ньому, хоча в загальному плані засідання його назва зафіксована. Отож, особливість полягає у тому, що знайти кінцевий результат певних дій чи заходів, про здійснення яких згадується на початку документа (зазвичай протоколу)

не завжди є можливим. Цікавим є і те, що інколи до плану засідання включалося питання, яке передбачалося обговорити; однак у подальшому тексті документа інформація по ньому відсутня. Нерідко останню у розгорнутому вигляді можна віднайти у річному звіті Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва.

Документування такого роду мало певні недоліки. Проте означений вид організаційно-розпорядчого документу (протокол засідання чи журнал загальних зборів) характеризується скрупульозністю ведення і виконання. Тут зафіксовано кожний захід, будь-який інший вид діяльності Товариства. Часто до питань, які включалися у план протоколу і підлягали обговоренню докладалися внутрішні друковані інструкції, авторами яких були дійсні члени КТОПСІМ, їх листи й клопотання на відповідних власних бланках. Як супровідні документи, вони слугують переконливим доказом того, що діяльність Товариства у тодішній вітчизняній пам'яткознавчій і пам'яткоохоронній сфері відіграла досить помітну роль.

Стосовно звітної документації КТОПСІМ, то саме цей вид подання матеріалу на загальних зборах чи засіданнях був найбільш поширеним і мав вагоме значення у процесі оформлення протоколів. Таке письмове оформлення проведених, наприклад, археологічних пошуків чи інших пам'яткоохоронних заходів підкреслювало й посилювало значення діяльності Товариства у середовищі науково-громадських осередків Російської імперії історико-пам'яткознавчого профілю.

Щодо оформлення звітів дійсних членів Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, то вони склалися в хронологічному порядку, містили план. Виклад інформації виокремлювався знаком «параграф»; сам документ подавався у друкованому вигляді. Його зміст характеризувався лаконічністю викладу, дотриманням певних правил тогочасного ділового стилю. Цікавим фактом була наявність у окремих випадках історичної довідки про певну культурну пам'ятку. Така інформація не лише озвучувалася на засіданні, а й включалася у питання протоколу як обговорення чи вступ до виступу. Все це також підлягало фіксації (документуванню).

Варто також згадати інший вид документу Товариства, оформлення якого здійснювалося відповідно до тодішніх певних уніфікованих правил ділового стилю. Ним була брошура (збірник) звітного характеру під назвою «Деятельность Киевского общества охраны памятников старины и искусства» [3]. Титульний аркуш документа містив особливі реквізити. Це насамперед герб Товариства – зображення св. Георгія, вміщеного у рамку форми квадратного меча, і розташованого вгорі посередині аркуша. Нижче містилася назва документа, а внизу – місто, видавництво та рік видання. Якщо порівнювати його складання з сучасними принципами роботи з документом, то ці ж елементи присутні й сьогодні. Специфікою цього виду документації є те, що вона має вигляд своєрідного збірника організаційно-розпорядчих документів. Його основними складниками виступали майже всі раніше згадувані джерела (документи): постанови Ради Товариства; журнали загальних зборів, до яких входили і довідки історичного характеру про архітектурні та інші реліквії Правобережної України; списки з відомостями фінансового характеру про певні витрати чи добровільні внески; інструкція (положення)

про повноваження структурного підрозділу чи відділення у випадку створення останнього.

Щодо внутрішнього оформлення, то традиційною була фіксація кількості зборів, які проводилися протягом звітного року. Так, наприклад, за звітний 1912 р. відбувалося загальних зборів – одне; засідань Ради Товариства – два (19 березня і 4 серпня); засідань Розпорядчого комітету – п'ять (8 та 15 лютого, 11 та 18 вересня, 21 листопада) [12].

На початковому етапі діяльності першочерговими для Товариства поставали організаційні питання. Їх зміст представлений у річних звітах та протоколах за 1910–1913 рр. [19]. Саме до цих документів додавалася низка інструкцій, внутрішніх положень та письмових рекомендацій членів КТОПСІМ. Відомо, що одним з важливих управлінських органів КТОПСІМ виступав Розпорядчий комітет. Він функціонував як виконавчий орган при Раді з метою попереднього опрацювання питань щодо охорони та збереження пам'яток старовини і мистецтва. Відповідно до ухвали Ради хранитель музею Товариства О. Ергель розробив проект інструкції про функціональні повноваження Розпорядчого комітету. На засіданні 19 березня 1912 р. з метою практичного здійснення поставлених завдань ухвалено визнати Розпорядчий комітет виконавчим органом КТОПСІМ [11, арк. 23–24зв].

Особливе місце серед звітної документації посідають й фінансові матеріали. Вони супроводжують практично усі протоколи засідань Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва. Це пояснювалося тим, що КТОПСІМ функціонував на приватній ініціативі, тобто, за рахунок добровільних внесків його почесних і дійсних членів чи меценатів. Тому питання організації пошуку, виявлення, вивчення, реставрації пам'яток, які були актуальними для Товариства, завжди потребували грошових витрат; про це постійно наголошувалося на його засіданнях. Для ефективної роботи, пов'язаної з фінансовим складником діяльності осередку, було створено посаду – казначая, яку посів О. Гірс. Відповідна інформація, яка подавалася та озвучувалася на зборах, могла оформлятися як план зібрання членських внесків. Така форма роботи знаходила документальне підтвердження у вигляді «особливих квитанцій», що їх роздавали як доказ переказу добровільних грошових надходжень. До цього спонукало й незадовільне надходження коштів на адресу Товариства. За результатами звіту контрольної комісії (фінансового органу КТОПСІМ) було погоджено винести на обговорення загальних зборів проект, в якому рекомендувалося вважати грошову суму в розмірі трьох карбованців, що вносили члени Товариства, пожертвуванням [24]. Документ такого виду мав вигляд таблиці, накресленої від руки: зверху містилася назва, наприклад, «список»; сюди вносилися прізвища та ставилася певна сума й підпис особи, що засвідчувала таке пожертвування або внесок більшого розміру.

Важливим джерелом інформації про діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва й водночас своєрідним видом його документації є листування членів Товариства з багатьма провідними науково-громадськими осередками кінця XIX – початку XX ст. [13; 14; 15; 20]. Так, у задокументованому звіті, датованому 23 січнем 1913 р., міститься клопотання КТОПСІМ до Московського археологічного товариства про доцільність виокремлення Подільської губернії

із Одеського пам'яткоохоронного району. Це пояснювалося тим, що згідно законопроекту «Про охорону старожитностей» (1911 р.) Подільська губернія була віднесена до цього району, що унеможливило подальше ведення пам'яткознавчої і пам'яткоохоронної роботи КТОПСІМ на території означеної губернії [10; 21].

Як зазначалося вище, всі письмові звернення чи клопотання від органів місцевого самоврядування, інших науково-громадських і культурних осередків, місцевих жителів не лишалися без уваги з боку членів Товариства. Вони завжди реагували на це, окрім того, давали письмові відгуки. Означена діяльність супроводжувалася її письмовою фіксацією у протоколі. Цей документ в повній мірі розкривав зміст проведеної роботи, навіть якщо пам'ятку не вдалося виявити на місці після детальних пошуків. Так, 13 листопада 1912 р. Товариство оглянуло місце розташування давньої Троїцької церкви в Києві, однак залишків такої пам'ятки, на яку вказала у зверненні особа на прізвище Данилевич, знайдено не було [19, арк. 16–18].

Важливим елементом інформативності, який також свідчив про діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, були відбитки у тогочасних періодичних виданнях. Слід зазначити, що навіть створення КТОПСІМ відображено у вигляді невеличкої статті-оголошення в газеті «Наука, література і искусство» за 1910 р. [11, арк. 23]. Тому цікавим явищем в оформленні звітних документів стало їх поповнення різними вирізками з газет. Зокрема, постанова Ради КТОПСІМ від 21 грудня 1910 р. інформувала про кореспонденцію газети «Рада» (№252). Зі змісту останньої стало відомо, що в селі Суботіві Чигиринського повіту Київської губернії в садибі селянина М. Чапали викопана глиняна ваза з 4 вушками та ліпними прикрасами, покрита металевим горщиком. У вазі виявились рештки палених кісток та попел. Місцевий священник К. Шараєвський передав вазу в історико-археологічний музей. Публікація розповіла, що селянинові М. Чапалі неодноразово доводилося викопувати на своїй землі різноманітні глечики, черепки. З приводу вищеописаних знахідок Товариство ухвалило просити його члена Ф. Титова сконтактувати із вищезгаданим священником та всесторонньо дослідити питання про виявлені знахідки [17, арк. 5–26].

Поряд з власними пам'яткознавчими та пам'яткоохоронними заходами КТОПСІМ займався й консультативною роботою. Такий вид діяльності полягав у наданні певних порад чи пропозицій іншим науково-громадським і культурним осередкам, які письмово зверталися до нього по допомогу. Так, постанови КТОПСІМ засвідчують, що Товариство активно підтримувало неодноразові звернення до нього Братства імені князів Острозьких [12, арк. 9–9 зв, арк. 30; 13, арк. 28–32].

У звіті Товариства за 1911 р. міститься повідомлення, що на адресу Розпорядчого комітету надійшло письмове звернення лучанина М. Фореггер фон Грейфентурна про незадовільний стан музею Луцького Хрестовоздвиженського братства і колишнього костелу Бернардинського ордену (вже на той час православного кафедрального собору м. Луцька). Згідно результатів огляду музею, що його здійснив для КТОПСІМ М. Фореггер фон-Грейфентурп, рукописи та стародруки братства зберігалися у вкрай незадовільному стані: книги знаходилися у шафі поряд з іншими експонатами без будь-якої системи та порядку, спостерігалася відсутність їх каталогізації

[13, арк. 92–93зв]. Між тим було відомо, що іще у 1890 р. луцькі братчики придбали кілька коштовних церковних книг. Це, зокрема, видання, видрукувані при Львівському ставропигійському братстві. До колекції входили також шість Євангелій: чотири рукописних, датованих XVI ст., п'яте – друковане, видане у Львові 1636 р., та шосте – наполовину друковане, наполовину рукописне, видане у Львові друкарнею І. Федорова [1, с. 243].

Цікавлячись охороною археологічних старожитностей Луцька, Товариство досліджувало характер надгробних плит на Святій Горі міста. Доказом активного реагування на інформацію про культурну спадщину Луцька та результативних дій щодо пошуку її об'єктів стало виявлення влітку 1912 р. опису предметів давньосховища Луцького Хрестовоздвиженського братства, який би ніде до того не публікувався. В травні 1912 р. Розпорядчий комітет вжив заходи з охорони вирізьблених з дерева статуй святих Євангелістів в Луцькому кафедральному соборі, які перебували в занедбаному стані [13].

Важливим складником пам'яткознавчої і пам'яткоохоронної діяльності КТОПСІМ була активна участь у законотворчому процесі щодо охорони пам'яток, формуванні нормативного документу, який би чітко регламентував принципи та зміст охорони культурної спадщини. Це питання було актуальним не лише для Наддніпрянської України, а й для всієї Російської імперії. Справа в тім, що на початку XX ст. на її території не існувало ні системи пам'яткоохоронних органів, ні закону про охорону пам'яток історії та культури. Вирішення цього питання було покладено на Міністерство внутрішніх справ. Водночас активну участь у законотворчості щодо охорони пам'яток Російської імперії брало Московське археологічне товариство, яке мало дуже великий вплив і на науково-громадські осередки історико-пам'яткознавчого профілю Наддніпрянської України, в тому числі й на КТОПСІМ. Саме це товариство розіслало проект закону «Про охорону старожитностей» усім провідним науково-громадським організаціям. Воно керувалося тим принципом, що після обговорення проекту на місцях регіональні товариства надішлють до Московського археологічного товариства свої зауваження та пропозиції. Воно в свою чергу підготує, врахувавши всі побажання та рекомендації, власний проект закону й передасть його Міністерству внутрішніх справ [21].

Члени КТОПСІМ взяли найактивнішу участь в обговоренні вищезгаданого проекту. На засіданні Ради 21 грудня 1911 р. при заслуховуванні звіту щодо нього Г. Павлуцький звернув увагу на протиріччя документа. Він зазначив, що на початку вступної частини говориться про ефективну й результативну діяльність науково-громадських і культурних осередків, їх безкорисну любов до науки та старовини, а в кінцевому результаті – їх роль подається значно заниженою. Г. Павлуцький не підтримав також ідею поділу імперії на 15 пам'яткоохоронних округів. Він заперечував і хронологічне обмеження пам'яток 1725 роком; на думку вченого, охороні мали підлягати ті об'єкти культурної спадщини, чий вік завершувався першою половиною XIX ст. [12; 21].

Московське археологічне товариство після одержання відгуків розробило законопроект щодо охорони пам'яток старовини і мистецтва та подало його на розгляд Державної Думи. Однак кінцевою результатів у розробці та введенню в дію закону «Про охорону старожитностей»

завадила Перша світова війна; революція 1917 р. поклала край спробам реформувати систему охорони пам'яток у Російській імперії [9, с. 186–188]. Вся ця робота повноцінно відображена у звіті, доповідних записках, письмових зверненнях і листуванні КТОПСІМ.

Повідомлень подібного змісту у доробку Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва є чимало. Це стосувалося не лише проведеної пам'яткоохоронної роботи у Волинській губернії, а й в усій Правобережній Україні. Цікавим є не лише фактичний матеріал, який підтверджує активну діяльність цього науково-громадського осередку щодо виявлення, вивчення і збереження культурних цінностей, а й форма відображення у її діловодних документах, які представляють неабияку цінність з точки зору документознавчих досліджень.

Список використаних джерел

1. Гаврилук С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – початок XX ст.): Монографія. 2-е вид., доп. / Світлана Віталіївна Гаврилук. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 536 с.
2. Григор'єва Т. З історії збереження історико-культурної спадщини України: діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва / Т. Григор'єва, Г. Денисенко // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – 1993. – Т.3. Історія. – С.115–122.
3. Деятельность Киевского общества охраны памятников старины и искусства. – К.: Типография Округного штаба, 1912. – 24 с.
4. Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації (Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14.04.1997, №348) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF>. – Назва з титул. екрану.
5. Інформація та документація. Керування документальними процесами. ДСТУ 4423-2:2005 – [Чинний від 30-06-2005]. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – 32 с. – (Національний стандарт України).
6. Качковська Л. Р. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва щодо вивчення і збереження культурної спадщини Правобережної України: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 26.00.05 «музеєзнавство. Пам'яткознавство» / Л. Р. Качковська. – Луцьк, 2012. – 20 с.
7. Ковпаненко Н. Г. Архітектурно-мистецька спадщина Наддніпрянської України у вітчизняних історичних дослідженнях (кінець XIX – початок XX ст.) / Наталя Григорівна Ковпаненко. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – 309 с.
8. Федорова Л. Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні: 1870–1910-і рр. / Л. Д. Федорова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – 373 с.
9. Федорова Л. Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України / Л. Д. Федорова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – 296 с.
10. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – Ф.442. – Оп.667. – Спр.5.
11. Там само. – Спр.2.
12. Там само. – Спр.3.
13. Там само. – Спр.6.
14. Там само. – Спр.7.
15. Там само. – Спр.8.
16. Там само. – Спр.10.
17. Там само. – Спр.16.
18. Там само. – Спр.23.
19. Там само. – Спр.25.
20. Там само. – Спр.26.
21. Там само. – Спр.32.
22. Там само. – Спр.36.
23. Там само. – Спр.43.
24. Там само. – Спр.44.
25. Там само. – Спр.46.

References

1. Gavryljuk S. V. Istorychne pam'jatkoznavstvo Volyni, Holmshhyny i Pidljashshja (XIX – pochatok XX st.): Monografija. 2-e vyd., dop. / Svitlana Vitalii'vna Gavryljuk. – Luc'k: RVV «Vezha» Volyn. nac. un-tu im. Lesi Ukraï'ny, 2008. – 536 s.
2. Grygor'jeva T. Z istorii' zberezhennja istoriko-kul'turnoi' spadshhyny Ukraï'ny: dijāl'nist' Kyi'vs'kogo tovarystva ohorony pam'jatok starovyny i mystectva / T. Grygor'jeva, G. Denysenko // Naukovi zapysky Nacional'nogo universytetu «Kyjevo-Mogyljans'ka akademija». – 1993. – T.3. Istorija. – S.115–122.
3. Dejatel'nost' Kievskogo obshhestva ohrany pamjatnikov stariny i iskusstva. – K.: Tipografija Okružnogo shtaba, 1912. – 24 s.
4. Instrukcija z dilovodstva za zvernennjamy gromadjan v organah derzhavnoi' vlady i misceвого samovrjaduvannja, ob'jednannjah gromadjan, na pidpryjemstvah, v ustanovah, organizacijah nezalezžno vid form vlasnosti, v zasobah masovoi' informacii' (Zatverdzheno postanovoju Kabinetu Ministriv Ukraï'ny vid 14.04.1997, №348) [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF>. – Nazva z tytul. ekranu.
5. Informacija ta dokumentacija. Keruvannja dokumentacijnymi procesami. DSTU 4423-2:2005 – [Chynnyj vid 30-06-2005]. – K.: Derzhspozhyvstandart Ukraï'ny, 2005. – 32 s. – (Nacional'nyj standart Ukraï'ny).
6. Kachkovs'ka L. R. Dijāl'nist' Kyi'vs'kogo tovarystva ohorony pam'jatok starovyny i mystectva shhodo vvyčennja i zberezhennja kul'turnoi' spadshhyny Pravoberezhnoi' Ukraï'ny: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: spec. 26.00.05 «muzejeznavstvo. Pam'jatkoznavstvo» / L. R. Kachkovs'ka. – Luc'k, 2012. – 20 s.
7. Kovpanenko N. G. Arhitekturno-mystec'ka spadshhyna Nad-dniprojans'koi' Ukraï'ny u vitčyznjanyh istorychnyh doslidzhennjah (kinec' XIX – pochatok XX st.) / Natalja Grygorivna Kovpanenko. – K.: In-t istorii' Ukraï'ny NAN Ukraï'ny, 2013. – 309 s.
8. Fedorova L. D. Z istorii' pam'jatkoohoronnoi' ta muzejnoi' spravy u Naddniprojans'kij Ukraï'ni: 1870–1910-i rr. / L. D. Fedorov. – K.: In-t istorii' Ukraï'ny NAN Ukraï'ny, 2013. – 373 s.
9. Fedorova L. D. Dijāl'nist' Kyi'vs'kogo tovarystva ohorony pam'jatok starovyny i mystectva zi zberezhennja kul'turnoi' spadshhyny Ukraï'ny / L. D. Fedorova. – K.: In-t istorii' Ukraï'ny NAN Ukraï'ny, 2008. – 296 s.
10. Central'nyj derzhavnyj istorychnyj arhiv Ukraï'ny, m. Kyi'v. – F.442. – Op.667. – Spr.5.
11. Tam samo. – Spr.2.
12. Tam samo. – Spr.3.
13. Tam samo. – Spr.6.
14. Tam samo. – Spr.7.
15. Tam samo. – Spr.8.
16. Tam samo. – Spr.10.
17. Tam samo. – Spr.16.
18. Tam samo. – Spr.23.
19. Tam samo. – Spr.25.
20. Tam samo. – Spr.26.
21. Tam samo. – Spr.32.
22. Tam samo. – Spr.36.
23. Tam samo. – Spr.43.
24. Tam samo. – Spr.44.
25. Tam samo. – Spr.46.

Kachkovska L. R., candidate of historical sciences, senior lecturer of senior lecturer of the Department of documents and museum, Lesya Ukrainka Eastern European National University (Ukraine, Lutsk), kachk@ukr.net

Paperwork documentation of the Kyiv Society for the Protection of the Artifacts of Antiquities and Arts: peculiarities in drawing up documents

The thesis describes peculiarities of drawing up the organizational and directive documents by the Kyiv Society for the Protection of the Artifacts of Antiquities and Arts. The reporting documents of annual meetings and correspondence between the Kyiv Society for the Protection of the Artifacts of Antiquities and Arts (KSPAAA) and authorities are pointed out. On the basis of the given documents the activity of the Society as to the cultural relics of the Pravoberezhna Ukraine, namely the Volyn province, is analyzed. Its contribution to the drawing up the main provisions of the Bill about the «Protection of the artifacts» is researched. On the basis of the archival sources it has been defined that the organization of the paperwork process in Kyiv Society for the Protection of the Artifacts of Antiquities and Arts was distinguished by certain peculiarity.

Keywords: Kyiv Society for the Protection of the Artifacts of Antiquities and Arts, bill, report, written request, artifact.

Качковская Л. Р., кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры документоведения и музейного дела, Восточноевропейский национальный университет им. Леси Украинки (Украина, Луцк), kachk@ukr.net

Делопроизводственная документация Киевского общества охраны памятников старины и искусства: особенности оформления реквизитов и содержания

Отражены особенности оформления организационно-распорядительных документов Киевского общества охраны памятников старины и искусства. Исследовано и охарактеризовано отчетную документацию годовых заседаний и переписки КООПСНИ с учреждениями власти и научно-общественными организациями. На основе имеющихся документов проанализировано памятникоохранную деятельность Общества относительно культурных достопримечательностей Правобережной Украины, в частности Волынской губернии. Исследовано вклад научно-общественной организации в разработку основных положений проекта закона «Об охране древностей». На основании архивных источников установлено, что организация делопроизводственного процесса КООПСНИ имела свои особенности.

Ключевые слова: Киевское общество охраны памятников старины и искусства, КООПСНИ, отчет, протокол, письменное хоатайство, памятник, проект закона.

УДК 929.924

Богдалов А. Г.,
завідувач відділу «Історія незалежної України»,
Національний музей історії України
(Україна, Київ), bogdalov@ukr.net

**Трофейні військові прапори
часів Другої світової війни в колекції
Національного музею історії України**

Визначена приналежність та історичне значення чотирьох трофейних прапорів з колекції Національного музею історії України. Визначено їх походження, зроблені припущення щодо можливого використання, розглянуті історичні події Другої світової війни пов'язані з зазначеними артефактами.

Ключові слова: «Трофеї» Червоної армії, Друга світова війна, Трофейні прапори, Національний музей історії України.

У колекції Національного музею історії України (НМІУ) зберігаються чотири прапори часів Другої світової війни, що позначені у музейній документації як «трофейні». Відсутність ґрунтовної атрибуції зазначених прапорів зумовило основну мету дослідження, яка полягає у визначенні їх походження, історичного значення та подій пов'язаних з ними. Ці експонати є єдиними прапорами фондової збірки НМІУ, які ілюструють період нацистської окупації, тому є унікальними історичними артефактами музейного фонду України.

Під час дослідження автором було виявлено ряд публікацій, що стосувались трофеїв Червоної армії періоду радянсько-німецької війни. Зокрема, Дмитро Малаков у своїх публікаціях детально досліджував київську виставку трофеїв та подальшу долю її експонатів. Сергій Бережний у своєму довіднику зібрав інформацію про трофеї та репарації Військово-Морського Флоту Радянського Союзу. Назагал, можна стверджувати про обмежену кількість наукових праць по дослідженню трофеїв Червоної Армії часів другої світової, що зумовлює проведення подальших досліджень у цьому напрямку.

Зазначені прапори обліковані як: два трофейних державних прапори фашистської Німеччини [1; 2]; прапор фашистської Німеччини захоплений у місті Могилів-Подільський [3] та прапор румунський державний захоплений у м. Гайсин [4]. Відповідно до актів редакції №2679 від 2 жовтня 1979 р. зазначені прапори документально потрапили до музейного зібрання з виставки

військових трофеїв, яка була відкрита 25 лютого 1945 р. у м. Києві. Виставку трофейних нацистських експонатів почали готувати навесні 1944 р. Відповідно до постанови №484 Ради народних комісарів УРСР та ЦК КП(б)У від 13 травня 1944 р. «Про виставку зразків трофейного озброєння та техніки у м. Києві», було прийняте рішення про її організацію у Пушкінському парку та виділення на її проведення з резервного фонду РНК УРСР 200 тис. карбованців. Відповідальність за будову експозиції була покладена на Наркомат оборони Радянської України [5, арк. 15]. На території майбутньої виставки розміщувались поховання солдатів та командирів Радянської армії. Згідно з зазначеною постановою, представники виконкому київської міськради та міського комітету КП(б)У, відповідали за перепихання тіл білців [5, арк. 15].

На трофейній виставці було представлено понад 5 тис. експонатів. Центральна та бокові алеї парку займали трофейні артилерійські системи, бронетранспортери, танки різних модифікацій враховуючи важкий «Фердинанд», літаки та винищувачі «Месершміт-109», «Фольке-Вульф-190», «Юнкерс-87», «Дорнье-215», «Хейнкель-111», італійський трьохмоторний торпедоносець «Савойя-Маркетті», літак-снаряд з ракетним двигуном «Фау-1», який був захоплений у Польщі у районі Катовіце [6, с. 152]. Наприкінці алеї було побудовано спеціальний павільйон, де експонувались військове спорядження, знамена та штандарти розбитих полків та дивізій німецької, італійської та румунської армій. Присутні на виставці експонати були здобуті військовими чотирьох Українських фронтів Червоної армії. Починаючи з лютого 1943 р., відповідно до постанови Державного комітету оборони «Про збір та вивезення трофейного майна та забезпечення його зберігання» починають створюватись трофейні бригади. Основним завданням таких бригад був збір, облік та вивезення трофейної зброї, майна та металолому з відвоєваних територій. Доклали зусиль для формування експозиції трофейні бригади чотирьох українських фронтів Червоної армії.

Виставка тривала доволі довго, поки не був прийнятий закон «Про захист миру та заборону пропагування війни», за порушення якого можна було потрапити до в'язниці на десять років. Внаслідок цього, наприкінці 1951 р., виставка була закрита [6, с. 157]. Важке трофейне озброєння було відправлене на металобрухт, експонати з павільйону стають частиною колекції Державного історичного музею м. Києва, сьогодні – Національного музею історії України. Після того, як у Києві було відкрито музей Великої Вітчизняної Війни, більша частина експонатів історичного музею стала основою новоствореної фондової збірки. Музей розпочав роботу в жовтні 1974 р.

Перші досліджувані прапори з колекції НМІУ є державними військовими прапорами нацистської Німеччини – Reichskriegsflag. Музейні знамена шиті з червоної вовняної тканини, являють собою червоне прямокутне полотно. Мають гарний стан збереження, з невеликим пошкодженнями на тканині. Незважаючи на час, який минув з моменту їх виготовлення, кольори на прапорі яскраві, що свідчить про їх якість. Ближче до лівої сторони (древка), на прапорах присутне біле коло двічі обрамлене чорним та білим кольором з нахиленою свастикою. Під білим колом лежить розділений на чотири рази білим та на три чорний хрест. У внутрішньому верхньому червоному полі, розміщений Залізний хрест,

обрамлений білим. Обидві сторони прапора дзеркально однакові. На білій тканині, біля древка, на прапорах присутні клейма з написами нанесені трафаретом. На одному з них присутній напис німецькою мовою: «Kr. Fl Johann Liebieg & Comp. Reichenberg Sudetenlan» (мал. 1). Поруч розміщено емблему у вигляді стилізованого імперського орла під яким присутня літера «М» (мал. 2) та вказано розміри 150 x 250.

Мал. 1

Мал. 2

Розміщений на прапорі Імперський (чорний) орел був головним символом Німецької держави починаючи з середини XIX ст. Після перемоги НСДАП на виборах до Рехстагу в 1933 р., попередня державна символіка була збережена Гітлером до 1935 р. Цікаво, що партія використовувала за емблему орла, який дивиться на своє ліве крило (партійний орел – Parteiadler). Після того, як на партійному з'їзді 15 вересня 1935 р. був підписаний «Закон про державний прапор», 5 жовтня окремим положенням був затверджений державний військовий прапор [7]. Новоприйняту військово-імперську символіку можна було відрізнити від попередньої партійної за обертом птаха, який дивиться на своє праве крило. Емблема у вигляді імперського орла з літерою «М» є ознакою приналежності до «Крігсмаріне» – військового-морського флоту Третього рейху. Поруч – вказане маркування розмірів – 150 x 250. Назагал, в залежності від використання, зустрічаються вісім загальноприйнятих розмірів прапорів Третього рейху: від 50 x 85 см, які, зазвичай, використовувались на субмаринах, до 450 x 750, що були присутні на приміщеннях адміністрацій. Наступне присутнє клеймо на прапорі «Kr. Fl Johann Liebieg & Comp. Reichenberg Sudetenlan» вказує на місце виготовлення прапора. Текстильна фабрика Йогана Лібіга була заснована у 1850 р. у місті Ліберець. Фабрика була найбільшою у місті та регіоні. У другій половині XIX ст. тут працювало 8000 чоловік. У вересні 1938 р. територія Судетської області, будучи частиною Чехословаччини, відповідно до «Мюнхенської угоди» була

передана Німеччині. Місто Ліберець (Reichenberg) разом з одинадцятьма прилеглими до нього районами утворили Великий Ліберець та стали частиною Третього Рейху, яке в роки Другої світової стало одним з центрів військової промисловості, що працював на потреби нацистської Німеччини. Фабрика Лібіга після окупації Чехословаччини радянськими військами була націоналізована, та продовжувала роботу під вивіскою «Текстилан». На початку 2000-х рр. враховуючі її збитковість, виробництво було закрито. Цехи фабрики були повністю розібрані.

Протистояння нацистського військово-морського флоту – Крігсмаріне та Радянських ВМФ фактично розпочалось з 1942 р. Основні бойові дії у 1941 р. розгортались суходолом. У Балтійському та Чорному морях Крігсмаріне не мало великих надводних кораблів, тому їх дії зводились до підтримки сухопутних військ. До кінця 1941 р. нацистські війська захопили Прибалтику, значну частину Радянської України. Радянський флот був змушений залишити свої бази у Одесі, Лієпаї та Таліні. 3 липня 1942 р. німцями був захоплений Севастополь, причому основні бойові радянські судна були знищені «люфтваффе». Назагал, 1942–43 рр. не відзначався активним протистоянням у Чорному морі, цьому сприяла повітряна та мінна небезпека. З початком 1944 р., коли Радянські війська переходять у наступ німці залишають Кримський півострів. У наступ переходить Чорноморський флот. 28 жовтня 1944р. після підписання перемир'я між Болгарією та СРСР бойові дії у Чорному морі припиняються, більшість німецьких кораблів були затоплені своїми командами.

Можна припустити, що музейний прапор Крігсмаріне, був захоплений радянськими військами у місяцях дислокації німецьких суден під час їх відступу. Загалом, після завершення війни, у вигляді репарацій Радянський ВМФ отримав 95 бойових суден, з яких: 1 крейсер, 10 есмінець, 10 підводних човнів, 44 мінних тральщиків, 30 торпедних катерів [8].

Другий трофейний прапор за зовнішніми ознаками є ідентичний першому. Порівнюючи з попереднім експонатом їх різниця відсутність клейма Крігсмаріне та наявність іншого виробника. «Reichskriegsflagge Berliner Fahnenfabrik Geitel & C Berlin» (мал. 3). Берлінська фабрика, яка виготовила прапор, функціонує до цього часу. Сьогодні вона працює під вивіскою: «BEST Berliner Stoffdruckerei GmbH. Fahnenfabrik». Прапор випущений фабрикою є державним військовим прапором нацистської Німеччини в період з 1938 по 1945 рр. Як правило, такі прапори були присутні на території військових частин, фасадах будинків, де розміщувались військові адміністрації. У гарнізонах кожного ранку відбувалось урочисте підняття військового імперського прапора, а у випадку відсутності знамені, новобранці військових частин присягали на вірність Адольфу Гітлеру використовуючи аналогічні прапори.

Мал. 3

Проаналізувавши знайдені зображення нацистських прапорів з маркуванням різних фабрик, можна зробити висновок, що окремо взята фабрика виготовляла прапори виключно одного розміру для окремих родів військ. Знамена з клеймами «Kr. Fl Johann Liebieg&Comp. Reichenberg Sudetenlan» з Ліберецю, зустрічаються виключно з клеймами Крігсмарине. Поширеними також були прапори з клеймами військово–морського флоту нацистської Німеччини без клейм виробника. Прапори марковані як – «Reichskriegs flag Berliner Fahnenfabrik Geitel&C Berlin», що виготовлені у Берліні, мають розміри виключно 150 x 250 см. Зустрічаються також знамена з клеймами Баварських текстильних фабрик: Lorenz Summa Sohne Oberkotzau з містечка Оберкотцау (на цьому виробництві виготовляли прапори 80 x 135 см), та Schonbeige / Erzb. at Textiledruk Arit з Шонбергу (з характерними 70 x 100 см).

Наступні прапори з музейної колекції, що позначені як трофейні, є саморобними, не фабричними виробами. У науково–уніфікованому паспорті фондової картотеки НМІУ зазначені прапори обліковані як: прапор фашистської Німеччини захоплений у м. Могилів–Подільський та Румунський державний прапор захоплений у м. Гайсин в 1944 р. При первинному обліку артефактів відсутня їх легенда, залишається невідомою прізвище особи, що передала військові прапори у музей. У науково–уніфікованих паспортах обидвох трофейних прапорів зазначено, що вони були захоплені під час визволення Вінницької області. Цікавою особливістю двох прапорів є їх розміри. Нацистський та румунський прапори мають 95 см завширшки та 335 см довжини. Ідентичність у розмірах двох зазначених прапорів, враховуючи їх різне місце походження, дозволяє зробити припущення про неможливість їхнього використання при проведенні військових операцій, адже полкові знамена мають значно менші розміри ніж представлені у музейній збірці. Можна зробити припущення, що прапори зазначених параметрів були вивішені на приміщеннях місцевих адміністрацій у окупованих містах.

Прапор з нацистською свастикою двобічний, на червоному полотнищі, в центральному колі з білої тканини нашита чорна аплікація свастики. Лицьова та зворотня сторони дзеркальні (мал.4).

Мал. 4

Територія Вінницької області була окупована 11 польовою армією Вермахту у липні 1941 р. 19 липня 1941 р. був захоплений Могилів–Подільський, 25–ого – Гайсин. Після підписаної 30 серпня 1941 р. у Бендерах угоди між німецьким та румунським командуванням, територія між Дністром та Південним Бугом, до якої входив Могилів–

Подільський, під назвою «Трансністрія», потрапляли під загальну румунську зону окупації. Цивільним губернатором території був призначений професор Георгіє Алексєану. У Могилів–Подільському в роки окупації (1941–1944) діяли: повітова, районна та міська управи. На окупованій Вінниччині діяло 126 гетто, з них 8 у Могилів–Подільському, яке було організовано 15 серпня 1941 р. На осінь 1941 р. тут перебувало майже 4 тисячі євреїв. До гетто, окрім місцевого населення, звозили євреїв з усієї області, сусідньої Буковини та Румунії. Так, перша хвиля депортації євреїв у Трансністрію тривала до пізньої осені 1941 р. Наприкінці року тут вже перебувало близько 35 тис. чоловік [9, с. 10]. Євреїв з гетто розстрілювали у сусідніх селах Ярузі, Сказничах та Яришеві. За роки окупації до повіту було депортовано близько 60 тис. людей єврейської національності. Після того, як місто було зайнято радянськими військами, з 74 тис. євреїв, які проживали тут до окупації, було вбито 54 тис. чоловік [9, с. 17].

Наступний музейний експонат, облікований як румунський прапор з Гайсина. Він зшитий з трьох подовжених полотен синього, жовтого та темно–червоного кольору, має такі ж розміри, як і попередній зі свастикою. В роки другої світової Гайсин був окупований 25 липня 1941 р, на відміну від Могилів–Подільського, місто потрапляло під німецьку окупацію та входило до складу Рейскомісаріату України. Облікові музейні данні щодо місця виявлення та походження експонату є неоднозначними. Зокрема, враховуючи той факт, що цивільна адміністрація міста була підпорядкована нацистам, ставить під сумнів використання румунського державного прапору у німецькій зоні окупації. Враховуючи ідентичність у розмірах з прапором із зображенням свастики, дає змогу зробити припущення, що обидва прапори були вивішені на одному й тому ж приміщенні окупаційної адміністрації, скоріш за все у Могилів–Подільському, так як місто контролювали румуни. Можна стверджувати, що існували стандарти при виготовленні фабричних прапорів та знамен нацистської Німеччини, саморобні знамена та прапори були «вільні» від будь–яких стандартів. Їх виготовляли за потребою, а їх розміри залежали від конкретного місця використання.

Німецько–румунські війська залишили Могилів–Подільський та Гайсин майже одночасно на початку весни 1944 р. Радянські війська 232 стрілецької дивізії увійшли у Гайсин 14 березня, а 19 березня танковими частинами був зайнятий Могилів–Подільський. Прапори окупаційних адміністрацій спочатку стали трофеями війни, пізніше – музейними артефактами.

Отже, виявлені експонати є важливими історичними пам'ятками, які ілюструють період нацистської окупації на українських землях. Вони є єдиними прапорами цих часів у фондах НМІУ. Під час досліджень вдалося з'ясувати певні аспекти щодо їх походження та використання, але деякі історичні моменти залишаються недослідженими, що дає змогу продовжувати роботу у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Фонди Національного музею історії України. – Т.7708.
2. Там само. – Т.7709.
3. Там само. – Т.7500.
4. Там само. – Т.7498.
5. Центральний державний архів вищих органів влади. – Ф. Р–2. – Оп.7. – Т.2.

6. Малаков Д. Київські трофейні виставки / Дмитро Малаков // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч.1 (2).
 7. http://www.documentarchiv.de/ns/1935/flaggen1935_vo.html.
 8. Бережної С. С. Трофеи и репарации ВМФ СССР. – Справочник. – Якутск, 1994. – 194 с.
 9. Винокурова Ф. Доля Буковинських євреїв у гетто і таборях Транснїстрії 1941–1944 рр. / Фаїна Винокурова // Голокост і сучасність. – 2010. – №2 (8).

References

1. Fondy Nacional'nogo muzeju istorii' Ukrai'ny. – T.7708.
 2. Tam samo. – T.7709.
 3. Tam samo. – T.7500.
 4. Tam samo. – T.7498.
 5. Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlyady. – F. R–2. – Op.7. – T.2.
 6. Malakov D. Kyi'vs'ki trofejni vystavky / Dmytro Malakov // Vijs'kovo-istorychnyj al'manah. – 2001. – Ch.1 (2).
 7. http://www.documentarchiv.de/ns/1935/flaggen1935_vo.html.
 8. Berezhnoj S. S. Trofei i reparacii VMF SSSR. – Spravochnik. – Jakutsk, 1994. – 194 s.
 9. Vynokurova F. Dolja Bukovyns'kyh jevrei'v u getto i taborah Transnistrii' 1941–1944 rr. / Fai'na Vinokurova // Golokost i suchasnist'. – 2010. – №2 (8).

Bogdalov A. G., head of the «History of independent Ukraine», the National Museum of History of Ukraine (Ukraine, Kyiv), bogdalov@ukr.net

Trophy military flags of the Second World War in the collections of the National Museum of Ukrainian History

The article defined identity and historical significance of four trophy flags from the collection of the National Museum of History of Ukraine. Determined their origin, made assumptions about the possible use of considered historical events of World War II associated with these artifacts.

Keywords: «Trophies» Red Army, Second World War, Trophy flags, National Museum of the history of Ukraine.

Богдалов А. Г., заведующий отделом «История независимой Украины», Национальный музей истории Украины (Украина, Киев), bogdalov@ukr.net

Трофейные военные флаги времен Второй мировой войны в коллекции Национального музея истории Украины

Определена принадлежность и историческое значение четырех трофейных флагов из коллекции Национального музея истории Украины. Определено их происхождение, сделаны предположения относительно возможного использования, рассмотрены исторические события Второй мировой войны связанные с указанными артефактами.

Ключевые слова: «Трофеи» Красной армии, Вторая мировая война, Трофейные флаги, Национальный музей истории Украины.

УДК 930:17.023.35(470+571)(477)

Козак О. В.,
 магістр, Інститут історичної освіти, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), kafetno@ukr.net

ДОБРОЧИННІСТЬ І МЕЦЕНАТСТВО В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРСЬКІЙ ТА РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Здійснено аналіз наукової, історичної і мистецтвознавчої літератури щодо висвітлення доброчинності і меценатства в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. У огляді літератури імперського періоду показано мотивацію доброчинності українських підприємців, купців, промисловців, усвідомлення ними необхідності допомоги знедоленим і нужденним людям, а також фінансування розвитку, освіти науки, мистецтва.

Радянська історіографія не лише замовчувала й ігнорувала, а й фальсифікувала доброчинність і колекційну діяльність українських меценатів, їх внесок у збереження пам'яток національної культури, ознайомлення суспільства із здобутками мистецтва, життям народів не лише Європи, а й світу.

Ключові слова: історіографія, доброчинність, меценатство, колекціонування, українські підприємці, мистецтво.

Доброчинність і меценатство в історії українського народу сягає своїми коріннями давнини та має багаті традиції. В Україні такі форми допомоги знедоленим й сприяння національно-культурному розвитку особливо активно почали розвиватися у ХІХ – на початку ХХ ст. Підприємці, купці, окремі поміщики й дворяни, що мали великі фінансові кошти, почали використовувати їх не тільки для розвитку своєї справи, але й на благодійність.

На переломі ХХ ст. доброчинність фактично перетворилася на найважливіший компонент культурно-творчого процесу у двох найбільших імперіях Європи: Російській та Австро-Угорській, до складу яких входили українські землі. Протягом ХІХ ст. в Російській імперії була створена розгалужена система приватної, громадської та державної доброчинності, до складу якої входили богадільні, притулки для дітей і дорослих, інвалідів, ясла, дитячі колонії, нічліжки, безкоштовні або дешеві, ідальні й помешкання для проживання, народні будинки працелюбства, виховання, читальні, майстерні, різні навчальні заклади тощо. На початку ХХ ст. в Російській імперії налічувалося 14 854 доброчинні установи. Найчисельнішими серед них були приватні (Лазанська Т. І. Доброчинність // Енциклопедія історії України: в 5 т. – Т.2: Г – Д. – 2004. – С.423).

Проблеми розвитку доброчинності як виду суспільно корисних дій у різних формах добровільної допомоги соціально знедоленим та матеріально незабезпеченим громадянам суспільства приватними особами, товариствами й державою була предметом активного вивчення сучасників, а згодом і мистецтвознавців, істориків, культурологів.

Для висвітлення основних етапів розвитку наукової думки з вище означеної проблеми наявну літературу необхідно розділити на декілька груп за проблемно-хронологічним принципом. Першу групу складають дореволюційні дослідження, щозагалом або частково присвячені формуванню окремих форм доброчинства, меценатства й колекціонування у контексті розвитку благодійності в межах України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Ці праці видавалися столичними або місцевими типографіями для інформування читача про найбільш гострі проблеми життя населення імперії: співвідношення між суспільним благом й особистим багатством незначного числа представників панівних верств [9; 18].

В Україні, як зазначали сучасники, особливо відзначалися своїми благодійними заходами заможні мешканці великих міст, зокрема Києва. У працях В. Мозгового [35], І. Федорченка [55] перед нами постає багатогранна діяльність благодійних товариств, притулків, лікарень, утворених на приватні пожертви та капітали, що вони заповідали на доброчинність. Праця В. Мозгового, який виконував обов'язки секретаря Київського губернського статистичного комітету, насичена великим фактичним матеріалом, що свідчить про ріст капіталовкладень приватних осіб у соціальну сферу. Різноманітні благодійні заклади (богадільні, притулки, лікарні тощо) утримувалися на відсотки від прибутків, пожертви, заповіти, щорічні внески багатих людей.

У цьому контексті цікавою є праця М. Тросянського, присвячена доброчинності видатного українця Н. А. Терещенка [53] і Ф. Міщенко «Г. П. Галаган. Некролог» [35]. Оскільки ці праці були написані з нагоди смерті

благодійників, у них не уникнуто шанобливих ознак. Дослідник проблеми М. Тростянський досить позитивно оцінив добродійність українських підприємців. Він дійшов до висновку, що Нікола Артемович Терещенко стояв печально-самотньо серед російських капіталістів, які забули про необхідність піклування й опіки бідних, знедолених, калік, як заповідав Бог». Ф. Міщенко обґрунтовує мотивацію широкої громадської діяльності Г. Галагана з його особистих «свідомих зусиль», ідейної близькості до народників-слов'янофілів, тяжкого сімейного горя – смерті сина. Разом з цим, автор обґрунтував закономірність та необхідність приватної добродійності меценатства, позитивні наслідки від них у різних сферах соціально-культурного життя.

Не обминув увагою велику пожертву місцевих меценатів на користь Харківського університету відомий історик Д. Багалій у спільному з М. Сумцовим «Короткому нарисі історії Харківського університету» [8]. Університет був відкритий у 1805 р. завдяки добродійності дворян поміщиків та підтримці суспільства, продовжував отримувати допомогу з боку окремих благодійників та установ у вигляді різноманітних пожертв, премій, стипендій.

Вагомі наслідки добродійності родини Богдана і Варвари Ханенків на Поділлі наведені А. Криловим. Підприємці володіли 3700 десятинами землі у селах Могильне, Мощенне, Салькове й Ідаполь Балтського та Гайсинського повітів. У Ідаполі вони за власні кошти відремонтували приміщення бараків, де мешкали сім'ї робітників господарства. Лише 1904 р. Богдан і Варвара Ханенки виділили сільській школі 1000 руб. для придбання підручників, зошитів, ремонт приміщення тощо. У селі Могильному, де їм належав також цукровий завод, підприємці виділили 3000 руб. і будівельні матеріали на будівництво чотирьохкласної земської школи, яка у 1913 р. розпочала навчання майже 300 дітей селян. Вони також організували і фінансували сільський аматорський театр, а кошти від вистав йшли на підтримку Гайсинського д'ячого будинку [26, с. 298–305].

Змістовний опис життя музею Богдана і Варвари Ханенків, їх роль у культурно-творчому житті українського народу, здійснив працівник музею, мистецький критик і графік Георгій Лукомський, який напередодні від'їзду за кордон 8 місяців мешкав у Києві, протягом яких тривалий час спілкувався з Варварою Миколаївною [30].

Проте окремі дослідники, зокрема А. Гнедич і С. Аксенов [17] та Х. Лебедь-Юрчик [28], досить критично оцінюють благодійні витрати підприємців на освітянські справи, зокрема масштаби, якість та наслідки підтримки освіти цукрозаводчиками.

Докладний життєпис видатних громадських діячів: історика і письменника П. Куліша, юриста мецената М. Качковського залишили дослідники О. Маковей [32] і О. Мончаловський [37]. Згодом ім'ям Качковського було названо засноване в 1874 р. культурно-освітнє товариство.

Вивченню проблеми добродійності, колекціонування й меценатства в Україні присвятив історик, популяризатор національного фольклору й організатор музейної справи М. Біляшевський. У праці «Наші національні скарби» він з боєм зауважує, що вітчизняні колекціонери збирали переважно предмети «західно-європейського чи східного походження, купували все, але тільки не українське, бо на се не було моди аж до останнього часу» [12, с. 5].

Вагомим джерелом з історії українського пам'яткознавства кінця XIX – початку XX ст. був часопис «Киевская старина». На його сторінках ми знаходимо цікавий матеріал про добродійність В. Тарновського, родин Терещенків, Ханенків, О. Бобринського та ін. [4; 5; 6].

У Російській імперії історія добродійності й меценатства висвітлювалася в загальноімперському контексті піклування та опіки і як аспект приватної благодійності. Аналіз імперської історіографії з означеної проблеми показує, що усі її напрямки виходили із загальних положень офіційної державної політики про «просвічену турботливість», про необхідність служіння привілейованих прошарків населення на користь бідних, знедолених, калік. Дореволюційна історіографія, що була представлена переважно працями публіцистичного характеру, мала за мету обґрунтувати необхідність вживання заходів щодо соціальної опіки нужденних [25; 27; 43; 53]. Слід зазначити, що, незважаючи на апологетичний характер і явну тенденційність, деякі праці цього напрямку містять цінні спостереження і факти про структуру станової взаємодопомоги, діяльність благодійних товариств тощо [17; 35; 37].

Соціальні, економічні та, як наслідок, політичні катаклізми – Перша світова війна, буржуазна революція в Російській імперії та національна Українська революція 1917–1920 рр., що потрясли та зруйнували Австро-Угорську і Російську імперії, перервали не лише еволюційний розвиток суспільства, а й поступ наукової історичної думки. Встановлення влади більшовиків, їх політичного й ідеологічного диктату зробили досить проблематичним використання тих документів у вивченні проблем добродійності й меценатства, що були закладені раніше так званою «буржуазною» наукою. Якщо в дореволюційній літературі обережно використовували поняття «меценатство», віддаючи перевагу термінам «благодійництво» та «філантропія», то за радянських часів ці слова зовсім зникли з наукового обігу.

У радянській історіографії немає узагальнюючих праць щодо історії добродійності й меценатства. Тільки деякі мистецтвознавці 20-х років XX ст., як Федоров-Давидов [56], М. Макаренко [31], А. Степович [51; 52], розглядаючи російський живопис XIX ст. назвали імена відомих меценатів родин Терещенків, Ханенків, П. Третьякова, К. Солдатенкова, С. Мамонтова, які відіграли важливу роль в культурному житті імперії. Російський дослідник Федоров-Давидов стверджував, що серед мистецтвознавців діяв класовий підхід, який віддзеркалювався на характеристиці добродійності загалом: «Це були такі меценатство та благодійність, які у своїй основі мали лише бажання пустити туман в очі й придбати популярність в середовищі дрібної буржуазії та міщанства з метою нажити на цьому відомий політичний капітал, почасти деяке прагнення до умиротворіння власної совісті» [56, с. 133].

Увагу дослідників, які вивчали проблему, привертало здебільшого приватні колекціонування та збирання пам'яток культури. Спроба мистецтвознавця, археолога, історика М. Макаренка зробити путівник по музею мистецтв ім. Б. І. та В. М. Ханенків, який він очолював, набула ознак розгорнутої панорами про колекційну діяльність подружжя підприємців. Їх великі прибутки сприяли добродійності. Результатом її постав у Києві

«першорядний музей з такими культурно–цінними речами, яких і в Москві немає». Він, за висловом автора, охоплював «собою трохи чи не всі області художніх творів усіх європейських і східних народів» [31, с. 10].

Цікаві відомості біографічного характеру надають у своїх працях дослідники А. Степович [51; 52]. й В. Гнатюк [16]. Редактора журналу «Щорічник Колегії Павла Галагана» А. Степовича ми можемо повноправно назвати першим біографом відомого українського мецената Г. П. Галагана.

Напружені події громадсько–політичного життя, до яких були причетні свідомі українці, відобразили у своїх працях історики 20–30 рр. ХХ ст. Становленню фінансової бази українського національно–культурного відродження присвятили окремі сторінки історики – свідки тих літ [8; 15; 46].

Варто зазначити, що протягом цього періоду наприкінці 20–30–х років були опубліковані перші узагальнюючі дослідження вчених радянської України та Росії з проблем соціально–економічного становища, зокрема цукрової промисловості. У них чимало сторінок присвячено «групі культурних господарів» серед великих українських землевласників, купців і підприємців, грошові капітали яких склалися з різних прибутків [3; 39; 43].

У післявоєнні роки актуальним з–поміж мистецтвознавців стало вивчення, за постановами ЦК КПРС, проблем взаємозбагачення культурних традицій серед народів СРСР. З'являються праці частково або повністю присвячені художній спадщині й творчому доробку найбільш видатних художників, які у своєму житті користувалися послугами меценатів [21; 47; 48; 54].

Окремі свідчення про найбільш видатних представників торгівельно–промислового прошарку Російської імперії почали з'являтися спочатку в мемуарній літературі, а потім й історичній наприкінці 50–70–х років ХХ ст. У цей період коло інтересів науковців акцентувалося на дослідженні соціальної структури української буржуазії та фінансової бази доброчинства, але без з'ясування шляхів і форм реалізації накопиченого багатства [3; 25; 34]. Перші спроби прослідкувати «переливання» коштів з матеріально–виробничого сектору господарства в розвиток культури й забезпечення соціальних потреб були зроблені О. Нестеренком [39], О. Прийменком [45], Л. Шепелевим [59]. Натомість великі пожертви капіталістів на лікарні, сирітські будинки, школи, благодійні товариства створювали, на думку авторів, фальсифіковану картину взаємовідносин між трудом та капіталом. Із суто спеціальних робіт, присвячених становленню та розвитку технологічної оснащеності цукрової промисловості, зокрема дослідника А. Корчинського, можна зробити певні висновки про різнобічну діяльність українських підприємців з виробництва цукру [13; 26].

З середини ХХ ст. вчені академічних наукових установ СРСР і Української РСР видають низку узагальнюючих колективних праць з історії України й культури народу, у яких доброчинності й меценатству місця не знайшлося [23; 24; 43; 58].

Натомість в окремих мистецтвознавчих працях [23; 40; 52], у тому числі з шевченкознавства [22; 55; 58], здійснена спроба визнати роль українських благодійників і меценатів у збереженні пам'яток культури, проте становило це у завуальованій формі, без визначення ролі власної приналежності колекціонерів

та меценатів. Цьому поясненню –ідеологічне кліше радянської історіографії, якій категорично заборонялося висвітлювати в позитивному ракурсі доброчинність представників привілейованих експлуататорських верств, владу яких змела революція 1917 р. У роботі Г. Мезенцевої «Музеї України» відомого підприємця Б. І. Ханенка названо скромно «археологом» [33]. Проте, як відомо, археологічна діяльність не була його професійним поприщем. Професійних висот Б. Ханенко здобув як юрист, співвласник та директор–розпорядник товариства братів Терещенко, голова Київського комітету торгівлі й мануфактур тощо.

Слідом за нею російська радянська дослідниця Л. Сак також намагалася нівелювати внесок родини Ханенків у культурне життя України: «Б. І. Ханенко не сыграл той роли в художественной жизни Украины, которая принадлежит Третьякову в истории русского искусства» [47].

Таке твердження автора не відповідає дійсності. Натомість українські історики і мистецтвознавці небагато зробили, щоб наш народ дізнався й усвідомив роль доброчинності родини Ханенків у його національно–культурному розвитку.

Водночас, історичні й мистецтвознавчі праці демонструють відродження інтересу до історії приватного колекціонування та музейної справи в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Саме у цей період виходять роботи С. Овсянникової [42], В. Сарбея [48], М. Факторовича та Л. Членової [55].

Окремі свідчення про аналогічні події на території України містяться у збірці наукових статей про розвиток мистецтва в дореволюційній Російській імперії [19; 30; 60]. Їх автори, здебільшого подають матеріал у контексті взаємозв'язку мистецтв різних народів у культурному розвитку Росії другої половини ХІХ ст. Українська культура також розглядається у тісних зв'язках з імперською. І хоча ці праці ідеологічно заангажовані й несуть на собі відбиток пропагандистського лозунгу «інтернаціоналізму», саме у них знайшла відображення роль України в розвитку духовної культури Росії. Зокрема, це яскраво показано на висвітленні життя та діяльності І. Рєпіна, Л. Жемчужникова, П. Чайковського та інших митців, які посідали особливе місце в культурному житті України і Росії [10; 11; 19; 20].

Отже, до перебудови М. Горбачова в СРСР, розпочатої у 1985 р., два напрями історичних й мистецтвознавчих досліджень про доброчинність і колекційну діяльність українських меценатів існували окремо один від одного. Змістовність праць російських та українських істориків й мистецтвознавців обмежувалася вузькою тематикою, що не сприяло кардинальним зрушенням в історичній свідомості суспільства й історичній науці загалом, а навпаки нав'язувала комплекс меншовартості, провінційності, хуртованства. Таке становище спричинило появу в пресі у наступні роки риторичних запитань: «Морозов, Третьяков – у Москві. А в Києві – хто?». Фальсифікація й замовчування цілого пласту української історії породжували однобічні публікації, у яких принижувалася організаторська та фундаторська роль благодійників і меценатів. Крім того, ідеологічні стереотипи й забобони вимагали дати відсіч найбільш поширеним прадавнім тезам, що, мистецтво потребує жертв і сприяння його розвитку. Їх реалізація посприяла, на думку деяких радянських мистецтвознавців,

укоріненню утриманських настроїв, з одного боку, і утвердженню поглядів на мистецтво як на громадського утримання – з іншого.

З викладеного вище можна зробити висновок, що дослідниками російської імперської та радянської доби проведена значна робота з вивчення проблем, пов'язаних з розвитком доброчинності й меценатства у другій половині XIX – на початку XX ст. До кола інтересів науковців потрапляли питання загальної історії меценатства, підприємницької та благодійницької діяльності деяких родин на території України. Як показав огляд наукової літератури з теми, увесь загал праць можна поділити на три великі групи: узагальнюючі про доброчинність та меценатство на території Російської імперії й, зокрема, України; мистецтвознавчі, краєзнавчі, культурологічні, присвячені окремим видам меценатства.

Проте практично не вивченими залишилися питання посередницької діяльності діячів культури та мистецтва, яких меценати залучали до співпраці. У науковій літературі майже не дослідженими залишаються особливості регіональної специфіки доброчинності й меценатства в Україні. І найголовнішою прогалиною в історіографії проблеми є відсутність комплексної узагальнюючої праці з типології благодійників і меценатів як суб'єктів суспільно-корисної діяльності, їх взаємодії з державними і соціальними інститутами меценатства з такими соціальними інститутами.

Сьогодні проблема доброчинності й меценатства в Україні стоїть так само гостро, як і в добу нашого колоніального минулого. Брак доброчинності в суспільстві негативно впливає на розвиток української культури. Новоспечені буржуа, капітал яких нажитий переважно незаконними методами і засобами, на відміну від підприємців XIX – початку XX ст., не жертвують не лише на нужди бідних і знедолених, а й на підтримку, розвиток і збереження культурних надбань народу.

Список використаних джерел

1. Акинша К. Мир Ханенко. Заметки об историзме // Панорама искусств. – Москва, – 1988. – №11.
2. Акинша К. Забытый меценат // Наше наследие. – Москва. – 1989. – №5.
3. Анфимов А. М. Крупное помещичье хозяйство европейской России (к. XIX – н. XX вв.). – М.: Наука, 1969. – 394 с.
4. Археологическая летопись. Музеи и собрания древностей // Киевская старина. – К., 1899. – Т.67. Октябрь.
5. Археологическая летопись. Разные известия // Киевская старина. – К., 1902. – Т.76. Январь.
6. Археологическая летопись. Ученые собрания // Киевская старина. – К., 1902. – Т.77. Апрель.
7. Афанасьев В. А. Товариство південноросійських художників. – К., 1961.
8. Багалеї Д. И., Сумцов Н. Ф. Краткий очерк истории Харьковского университета. – Харьков, 1906. – 330 с.
9. Барвинський О. Літопис суспільної роботи і сили русинів австрійських. – Львів: Коштом і заходом товариства «Просвіта», 1885. – 45 с.
10. Белічко Ю. В. Україна в творчості І. Ю. Репіна. – К.: Мистецтво, 1963. – 125 с.
11. Белічко Ю. В. Портрет у творчості українських живописців. – К., 1985.
12. Біляшевський М. Наші національні скарби. – К., 1918.
13. Воблий К. Г. Нариси з історії російсько-української цукробурякової промисловості. – Київ, 1930. – 402 с.
14. Восьмидесятилетие тайного советника Николая Артемовича Терещенко. – К., 1900.
15. Гермайзе О. Нариси з історії революційного руху на Україні. – К.: Книгоспілка, 1926. – Т.1: Революційна Українська Партія. – 387 с.

16. Гнатюк В. Наукова праця на Волині з 1914–1924 // Україна. – 1926. – №2–3.

17. Гнедич А., Аксенов С. Обзор фабрично-заводской промышленности Харьковской губернии. – Харьков: Тип-ия А. Дарре, 1899. – Вып.1. – 198 с.

18. Гогель С. К. Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности. – СПб.: Тип. т-ва «Общественная польза», 1908. – 123 с.

19. Гордійчук М. Чайковський і українські народні пісні // Російсько-українські мистецькі зв'язки. Збірник. – К.: Мистецтво, 1955. – С.114–123.

20. Давыдова А. С. Запорожцы. Картина И. Е. Репина. – М.: Искусство, 1962. – 62 с.

21. Дурьлин С. Н. Нестеров-портретист. – М.–Л.: Искусство, 1949. – 270 с.

22. Жемчужников А. Живописная Украина. – Санкт-Петербург, 1861.

23. Історія українського мистецтва: у 6 т. – К.: АН УРСР, 1970. – Т.4; Кн.1–2; Т.5.

24. Історія Української РСР. У 8 т. 10 кн. – Т.3–8. – К., 1977–1979.

25. Корчинский А. И. Сахарная промышленность России в период, предшествовавший Великой Октябрьской Социалистической революции // Труды Киевского Технологического института пищевой промышленности. – К.: Изд-во Киевского университета, 1959. – Вып.20. – С.65–78.

26. Крылов А. Издание Подольского губернского статистического комитета. – Каменец-Подольск: Типография Подол. губерн. правления. – 1905.

27. Лазаревский И. Б. История предпринимательства в Украине // Солнце России. – Москва, 1913. – 117 с.

28. Лебедь-Юрчик Х. М. Сахарная промышленность в России. – К., 1909. – 154 с.

29. Лукомский Г. Ушедшие. Памяти В. Н. и Б. И. Ханенко // Среди коллекционеров. – Москва, 1923.

30. Лукомский Г. К. Исторический очерк и краткое описание коллекций Киевского государственного музея имени Ханенко. – Париж, 1925.

31. Макаренко М. Музей мистецтв ім. Б. І. та В. М. Ханенків Української Академії наук. Провідник. – К.: «Червоний шлях», 1924.

32. Маковой О. Панько Омелькович Куліш. Огляд його діяльності. – Львів, 1900.

33. Мезенцева Г. Г. Музеи Украины. – К.: Издательство КГУ, 1959. – 178 с.

34. Минарик Л. П. Происхождение и состав земельных владений крупнейших помещиков России конца XIX – начала XX вв. // Материалы по истории сельского хозяйства и крестьянства СССР. – М.: Наука, 1965. – Сб. VI. – С.356–395.

35. Мищенко Ф. Г. П. Галаган. Некролог. – Киев, 1888. – 22 с.

36. Мозговой В. Г. Общественная и частная благотворительность в Киевской губернии. – Киев, 1885. – 92 с.

37. Мончаловский О. А. Памятная книжка в 25-летний юбилей общества им. Мих. Качковского. – Львов: Изд-во печатни Ставропигийского Ин-та, 1899. – 168 с.

38. Нариси історії архітектури Української РСР. Дожовтневий період. – К., 1957.

39. Нестеренко О. О. Розвиток капіталістичної промисловості і формування пролетаріату на Україні в кінці XIX – на початку XX ст. – К.: Держполітвидав, 1952. – 180 с.

40. Німенко А. В. Українська скульптура другої половини XIX – початку XX ст. – К.: Вид-во Академії Наук УРСР, 1963. – 127 с.

41. Обремский В. Постройка зданий института (Киевского политехнического института). – К., 1904.

42. Овсянникова С. А. Частное коллекционирование в России в пореформенную эпоху // Очерки истории музейного дела в России. – М.: Советская Россия, 1960. – С.66–145.

43. Оглоблин А. П. Очерки истории украинской фабрики. – Мюнхен (репринтное издание 1925 г.), 1971. – 312 с.

44. Петров Н. И. Из истории киевского Владимирского собора. – К., 1898.

45. Прийменко А. И. Легальные организации рабочих юга России в период империализма (1895 – февраль 1917 гг.). – Киев – Донецк: Вища школа, 1977. – 162 с.

46. Полонська-Василенко Н. Історія України. В 2-х т. – Т.2. Від середини XVII ст. до 1923 р. – К., 1992.

47. Розенталь Л. Н. В. Неврев. 1830–1904. – М.–Л.: Искусство, 1946. – 23 с.

48. Рубан В. В. Український портретний живопис другої половини XIX – початку XX ст. – К., 1986.
49. Сак Л. Н. Из истории возникновения и развития Киевского государственного музея западного и восточного искусства (1883–1945 гг.) // Очерки истории музейного дела в СССР. – Москва, 1963. – Вып.9.
50. Сарбей В. Г. До 130-річчя з дня народження В. В. Тарновського // Український історичний журнал. – 1967. – №4. – С.118–121; Його ж. Музейна і архівна шевченкіана В. В. Тарновського // Збірник праць шістнадцятої наукової Шевченківської конференції. – К.: Наукова думка, 1969. – С.134–140.
51. Степович А. З аграрної політики на Правобережжі 1880-х років // За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX – початку XX століття. Під ред. М. Грушевського. – Харків, 1929. – Книга 4. – С.181–189.
52. Степович А. До київо-галицьких зв'язків на початку 1870-х років (з щоденників Г. П. Галагана) // За сто літ. – Харків, 1930. – Книга 5. – С.183–191.
53. Тросянський М. Русский филантроп и его деяния (Венок на память Н. А. Терещенку в Глухове от Киевской Первой Гимназии). – Киев, 1909. – 16 с.
54. Факторович М. Д. Членова Л. Г. Художественные музеи Киева. – М.: Искусство, 1977. – 255 с.
55. Федорченко И. И. Благотворительные общества г. Киева на Киевской Всероссийской выставке 1913 г. – Киев, 1913. – 64 с.
56. Федоров-Давыдов. У истоков русского импрессионизма // Русская живопись XIX века. Сб. ст. / Под ред. В. М. Фриче. – М., 1929. – С.133.
57. Шевченківські місця України. – К.: Вид-во Академії Наук УРСР, 1957. – 162 с.
58. Шевченківський словник. У 2-х т. – К.: Вища школа, 1976. Т.1: А–Мол. – 415 с.
59. Шепелев Л. Е. Царизм и буржуазия во второй половине XIX в. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1981. – 276 с.
60. Ханко В. М. Кустарно-художній рух в Росії та промисли Полтавщини на зламі XIX – XX ст. // Російсько-українські мистецькі зв'язки. Збірник. – К.: Мистецтво, 1955. – С.174–180.

References

1. Akinsha K. Mir Hanenko. Zametki ob istorizme // Panorama iskusstv. – Moskva. – 1988. – №11.
2. Akinsha K. Zabytyj mecenat // Nashe nasledie. – Moskva. – 1989. – №5.
3. Anfimov A. M. Krupnoe pomeshhich'e hozjajstvo evropejskoj Rossii (k. XIX – n. XX vv.). – М.: Nauka, 1969. – 394 s.
4. Arheologicheskaja letopis'. Muzei i sobranija drevnostej // Kievskaja starina. – К., 1899. – Т.67. Oktjabr'.
5. Arheologicheskaja letopis'. Raznye izvestija // Kievskaja starina. – К., 1902. – Т.76. Janvar'.
6. Arheologicheskaja letopis'. Uchenye sobranija // Kievskaja starina. – К., 1902. – Т.77. Aprel'.
7. Afanas'jev V. A. Tovarystvo pivdenorosijs'kyh hudozhnykiv. – К., 1961.
8. Bagalej D. I., Sumcov N. F. Kratkij ocherk istorii Har'kovskogo universiteta. – Har'kov, 1906. – 330 s.
9. Barvyns'kyj O. Litopys suspil'noi' roboty i syly rusyniv avstrijs'kyh. – L'viv: Koshtom y zahodom tovarystva «Prosvita», 1885. – 45 s.
10. Bjelichko Ju. V. Ukrai'na v tvorchosti I. Ju. Rjepina. – К.: Mystectvo, 1963. – 125 s.
11. Bjelichko Ju. V. Portret u tvorchosti ukrai'ns'kyh zhyvopysciv. – К., 1985.
12. Biljashevs'kyj M. Nashi nacional'ni skarby. – К., 1918.
13. Voblyj K. G. Narysy z istorii' rosijs'ko-ukrai'ns'koi' cukroburjakovoi' promyslovosti. – Kyi'v, 1930. – 402 s.
14. Vos'midesjatiletie tajnogo sovetnika Nikolaja Artemovicha Tereshhenko. – К., 1900.
15. Germajze O. Narysy z istorii' revoljucijnogo ruhu na Ukrai'ni. – К.: Knygospilka, 1926. – Т.1: Revoljucijna Ukrai'ns'ka Partija. – 387 s.
16. Gnatjuk V. Naukova pracija na Volyni z 1914–1924 // Ukrai'na. – 1926. – №2–3.
17. Gnedich A., Aksenov S. Obzor fabrichno-zavodskoj promyshlennosti Har'kovskoj gubernii. – Har'kov: Tip-ija A. Darre, 1899. – Vyp.1. – 198 s.
18. Gogel' S. K. Ob'edinenie i vzaimodejstvie chastnoj i obshhestvennoj blagotvoritel'nosti. – SPb.: Tip. t-va «Obshhestvennaja pol'za», 1908. – 123 s.
19. Gordijchuk M. Chajkovs'kyj i ukrai'ns'ki narodni pisni // Rosijs'ko-ukrai'ns'ki mystec'ki zv'jazky. Zbirnyk. – К.: Mystectvo, 1955. – С.114–123.
20. Davydova A. S. Zaporozhcy. Kartina I. E. Repina. – М.: Iskustvo, 1962. – 62 s.
21. Durylin S. N. Nesterov-portretist. – М.–Л.: Iskustvo, 1949. – 270 s.
22. Zhemchuchnikov A. Zhivopisnaja Ukraina. – Sankt-Peterburg, 1861.
23. Istorija ukrai'ns'kogo mystectva: u 6 t. – К.: AN URSSR, 1970. – Т.4; Kn.1–2; Т.5.
24. Istorija Ukrai'ns'koi' RSR. U 8 t. 10 kn. – Т.3–8. – К., 1977–1979.
25. Korchinskij A. I. Saharnaja promyshlennost' Rossii v period, predshestvovavshij Velikoj Oktjabr'skoj Socialisticheskoj revoljucii // Trudy Kievskogo Tehnologicheskogo instituta pishhevoj promyshlennosti. – К.: Izd-vo Kievskogo universiteta, 1959. – Vyp.20. – С.65–78.
26. Krylov A. Izdanie Podol'skogo gubernskogo statisticheskogo komiteta. – Kamenez-Podol'sk: Tipografija Podol. gubern. pravlenija. – 1905.
27. Lazarevskij I. B. Istorija predprinimatel'stva v Ukraine // Solnce Rossii. – Moskva, 1913. – 117 s.
28. Lebed'-Jurich H. M. Saharnaja promyshlennost' v Rossii. – К., 1909. – 154 s.
29. Lukomskij G. Ushedshie. Pamjati V. N. i B. I. Hanenko // Sredi kollekcijonero. – Moskva, 1923.
30. Lukomskij G. K. Istoricheskij ocherk i kratkoe opisanie kollekcij Kievskogo gosudarstvennogo muzeja imeni Hanenko. – Parizh, 1925.
31. Makarenko M. Muzej mystectv im. B. I. ta V. M. Hanenkiv Ukrai'ns'koi' Akademii' nauk. Providnyk. – К.: «Chervonyj shljah», 1924.
32. Makovej O. Pan'ko Olel'kovych Kulish. Ogljad jogo dijal'nosti. – L'viv, 1900.
33. Mezenceva G. G. Muzei Ukrainy. – К.: Izdatel'stvo KGU, 1959. – 178 s.
34. Minarik L. P. Proishozhdenie i sostav zemel'nyh vladenij krupnejshih pomeshhikov Rossii konca XIX – nachala XX vv. // Materialy po istorii sel'skogo hozjajstva i krest'janstva SSSR. – М.: Nauka, 1965. – Sb. VI. – С.356–395.
35. Mishhenko F. G. P. Galagan. Nekrolog. – Kiev, 1888. – 22 s.
36. Mozgovoj V. G. Obshhestvennaja i chastnaja blagotvoritel'nost' v Kievskoj gubernii. – Kiev, 1885. – 92 s.
37. Monchalovskij O. A. Pamjatnaja knizhka v 25-letnij jubilej obshhestva im. Mih. Kachkovkogo. – L'viv: Iz pechatni Stavropigijskogo In-ta, 1899. – 168 s.
38. Narysy istorii' arhitektury Ukrai'ns'koi' RSR. Dozhovtnevyj period. – К., 1957.
39. Nesterenko O. O. Rozvytok kapitalistychnoi' promyslovosti i formuvannja proletariatu na Ukrai'ni v kinci XIX – na pochatku XX st. – К.: Derzhpolityvydav, 1952. – 180 s.
40. Nimenko A. V. Ukrai'ns'ka skulptura drugoi' polovyny XIX – pochatku XX st. – К.: Vyd-vo Akademii' Nauk URSSR, 1963. – 127 s.
41. Obremskij V. Postrojka zdanij instituta (Kievskogo politehnicheskogo instituta). – К., 1904.
42. Ovsjannikova S. A. Chastnoe kollekcionirovanie v Rossii v poreformennuju jepohu // Ocherki istorii muzejnogo dela v Rossii. – М.: Sovetskaja Rossija, 1960. – С.66–145.
43. Ogloblin A. P. Ocherki istorii ukrainskoj fabriki. – Mjunhen (reprintnoe izdanie 1925 g.), 1971. – 312 s.
44. Petrov N. I. Iz istorii kievskogo Vladimirovskogo sobora. – К., 1898.
45. Prijmenko A. I. Legal'nye organizacii rabochih juga Rossii v period imperializma (1895 – fevral' 1917 gg.). – Kiev – Doneck: Vishha shkola, 1977. – 162 s.
46. Polons'ka-Vasylenko N. Istorija Ukrai'ny. V 2-h t. – Т.2. Vid seredyny XVII st. do 1923 r. – К., 1992.
47. Rozental' L. N. V. Nevrev. 1830–1904. – М.–Л.: Iskustvo, 1946. – 23 s.
48. Ruban V. V. Ukrai'ns'kyj portretnyj zhyvopys drugoi' polovyny XIX – pochatku XX st. – К., 1986.
49. Sak L. N. Iz istorii vznikonvenija i razvitija Kievskogo gosudarstvennogo muzeja zapadnogo i vostochnogo iskusstva (1883–1945 gg.) // Ocherki istorii muzejnogo dela v SSSR. – Moskva, 1963. – Vyp.9.

50. Sarbej V. G. Do 130–richchja z dnja narodzhennja V. V. Tar-novs'kogo // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1967. – №4. – S.118–121; Jogo zh. Muzejna i arhivna shevchenkiana V. V. Tarnovs'kogo // Zbirnyk prac' shistnadcjatoj naukovoї Shevchenkivs'koi konferencii. – K.: Naukova dumka, 1969. – S.134–140.

51. Stepovych A. Z agrarnoi' polityky na Pravoberezhzi 1880–h rokiv // Za sto lit. Materialy z gromads'kogo j literaturnogo zhyttja Ukrai'ny XIX – pochatku XX stolittja. Pid red. M. Grushevs'kogo. – Harkiv, 1929. – Knyga 4. – S.181–189.

52. Stepovych A. Do kyi'vo–galyc'kyh zv'jazkiv na pochatku 1870–h rokiv (z shhodennykiv G. P. Galagana) // Za sto lit. – Harkiv, 1930. – Knyga 5. – S.183–191.

53. Trostjanskij M. Russkij filantrop i ego dejaniya (Venok na pamjat' N. A. Tereshhenku v Gluhove ot Kievskoj Pervoj Gimnazii). – Kiev, 1909. – 16 s.

54. Faktorovich M. D. Chlenova L. G. Hudozhestvennye muzei Kiev. – M.: Iskusstvo, 1977. – 255 s.

55. Fedorchenko I. I. Blagotvoritel'nye obshhestva g. Kiev na Kievskoj Vserossijskoj vystavke 1913 g. – Kiev, 1913. – 64 s.

56. Fedorov–Davydov. U istokov russkogo impressionizma // Russkaja zhivopis' XIX veka. Sb. st. / Pod red. V. M. Friche. – M., 1929. – S.133.

57. Shevchenkivs'ki miscija Ukrai'ny. – K.: Vyd–vo Akademii' Nauk URSR, 1957. – 162 s.

58. Shevchenkivs'kyj slovnyk. U 2–h t. – K.: Vyshha shkola, 1976. T.1: A–Mol. – 415 s.

59. Shepelev L. E. Carizm i burzhuzija vo vtoroj polovine XIX v. – L.: Nauka, Leningr. otd–nie, 1981. – 276 s.

60. Hanko V. M. Kustarno–hudozhnij ruh v Rosii' ta promysly Poltavshyny na zlami XIX – XX st. // Rosijs'ko–ukrai'ns'ki mystec'ki zv'jazky. Zbirnyk. – K.: Mystectvo, 1955. – S.174–180.

Kozak A. V., master, Institute of History Education National Pedagogical University named after M. Dragomanov (Ukraine, Kyiv), kafetno@ukr.net

Charity and philanthropy in Ukraine in the second half of the XIX – early XX century in the Russian imperial and soviet historiography

The analysis of scientific, historical and art–literature regarding coverage of charity and philanthropy in Ukraine in the second half of XIX – early XX century. In a review of the literature of the imperial period shown motivation charity Ukrainian businessmen, merchants, industrialists, awareness of the need and help disadvantaged people in need, as well as financing for development, education, science, art. The historiography of this period, despite the apologetic nature and the obvious bias, contains an obvious bias in nature and contains important material on trends, structure and content of charity and philanthropy of individuals and societies.

Soviet historiography not only silent and ignored, but falsified charity and collection activities Ukrainian patrons, their contribution to the conservation of the national culture, acquainted with the achievements of public art, life of the people not only in Europe but also in the world.

The writings of this period idealized and biased highlighted the role of the Russian imperial culture in the development of Ukrainian culture and other colonized peoples of Russia.

Keywords: historiography, charity, patronship, collectibles, Ukrainian entrepreneurs, art.

Kozak A. V., магистр, Институт исторического образования, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), kafetno@ukr.net

Благотворительность и меценатство в Украине второй половины XIX – начала XX в. в российской имперской и советской историографии

Осуществлен анализ научной, исторической и искусствоведческой литературы по освещению благотворительности и меценатства в Украине второй половины XIX – начала XX в. В обзоре литературы имперского периода показано мотивацию благотворительности украинских предпринимателей, купцов, промышленников, осознание ими необходимости помощи обездоленным и нуждающимся людям, а также финансирование развития, образования науки, искусства.

Советская историография не только замалчивала и игнорировала, но и фальсифицировала благотворительность и коллекционную деятельность украинских меценатов, их вклад в сохранение памятников национальной культуры, ознакомление общества с достижениями искусства, жизнью народов не только Европы, но и мира.

Ключевые слова: историография, благотворительность, меценатство, коллекционирование, украинские предприниматели, искусство.

УДК 94(477)«1860/1889»

Нікітенко А. І.,
викладач кафедри гуманітарних наук,
ДЗ «Дніпропетровська медична академія
МОЗ України» (Україна, Дніпропетровськ),
dneprjanka@yandex.ua

ПОДРУЖНЕ ЖИТТЯ НАРОДОЛЮБНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПОРЕФОРМНОЇ ДОБИ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядається стан розробленості проблематики подружнього життя народоловної інтелігенції Наддніпрянської України пореформеної доби в історіографії. Метою статті є аналіз праць, де розглядаються сімейні та подружні відносини народоловів або окремі їх аспекти та проаналізувати найбільш вивчені сюжети. Досягнення поставленої мети спирається на загальнонаукові та спеціально–історичні методи дослідження, зокрема, проблемно–хронологічний та періодизації. Автором виділено чотири періоди наукового осмислення народоловних інтелігентів другої половини XIX ст. Дослідження історіографічної спадщини дозволяє дійти висновку, що проблематика подружнього життя народоловної інтелігенції Наддніпрянської України 60–80–х рр. XIX ст. розроблена фрагментарно.

Ключові слова: історіографія, соціальна історія, народоловна інтелігенція, шлюб, подружнє життя.

Соціальна історія в останні десятиріччя стала науковим напрямом, що переживає бурхливий розвиток в українській та зарубіжній історіографії та охоплює широку й різноманітну проблематику. На фоні дослідницької активності особливо помітними є тематико–проблематичні прогаліни. Для української історичної науки це мало–вивчена сфера міжособистісних взаємин, зокрема, тих, що охоплюють контекстуальне поле шлюбу та подружнього життя. Ця теза здається справедливою щодо осмислення науковцями народоловної інтелігенції другої половини XIX ст., якої стосується солідний масив фахової літератури, де протягом тривалих років сформувалась низка потужних проблемно–тематичних векторів [30, с. 100].

Але студіювання сімейної історії українських інтелігентів, складовою якої є і подружнє життя тільки нещодавно почало оформлюватися у самостійний дослідницький напрям. Попри порівняну новизну робіт, предметно спрямованих на сферу сімейно–шлюбних стосунків, звертань до питань, що відображають взаємини між чоловіком, дружиною, родичами у рамках інших розвідок про народоловну інтелігенцію, чимало. Тож для проведення досліджень у даній площині слід враховувати історіографічну спадщину, здобутки попередників.

Мета даної статті полягає у тому, щоб з'ясувати яке місце в контексті вивчення народоловної інтелігенції пореформеного періоду належить працям, де розглядаються сімейні та подружні відносини або окремі їх аспекти та проаналізувати найбільш досліджені сюжети.

Використовуючи проблемно–хронологічний метод та метод періодизації, можна виділити чотири історіографічні періоди. **Перший період** вивчення хронологічно охоплює 1860–1910–ті рр. – час зародження студій щодо народоловної інтелігенції. У його межах доцільно виділити два етапи. 1860–1890–ті рр. позначилися появою розвідок, присвячених народоловству, що пов'язано з постатями ідеологів та активних учасників українського руху, зокрема, В. Антоновичем, М. Драгомановим, Т. Рильським [24, с. 1–25] та ін., проте їхні дописи на сторінках українознавчої періодики мали скоріше публіцистичне, аніж наукове спрямування.

У 1890–1910 рр. відбувається перехід осмислення народоловної інтелігенції на більш фаховий рівень. Велику питому вагу мали історико–персоналістичні

статті В. Науменка [19], Д. Овсянико–Куликовського [21], присвячені відомим учасникам українського руху 1860–1880-х рр. Хоч подружнє життя ще не стало предметом наукового осмислення, але знайшло доволі репрезентативне відображення в тематичній мемуаристиці, що публікувалася у періодиці. Тож у 1860–1910-ті рр. відбулося входження проблематики, пов'язаної з українським народолюбством в історіографічний контекст.

Другий історіографічний період хронологічно охоплює початок 1920 – середину 1930-х рр. Нижня межа обумовлюється активізацією українознавчих студій взагалі та студій, присвячених народолюбній інтелігенції другої половини XIX ст., зокрема. Верхня – утвердженням більшовицького режиму в СРСР і сталінських ідеологічних догм у вивченні історії. Визначна роль у науковому осмисленні українського руху та його учасників належить М. Грушевському та історико–філологічному відділу ВУАН, який почав функціонувати під його керівництвом. Наукова активність українського історичного загалу переважно проявлялась на сторінках історичної періодици. З'являються перші наукові праці, де розглядалися окремі аспекти сімейних та подружніх взаємин. Зокрема, це персоналістичні розвідки, що містили уточнення щодо біографій народолюбців, вступних статей до публікації джерел особистого походження. Вагоме місце належить публікації «До біографії С. А. Подолінського» С. Буди, де висвітлювалося, зокрема, взаємини Сергія Андрійовича з дружиною – народницею Н. Андреевою [7, с. 192–207]. Дослідник детально проаналізував конфлікт між нею та свекрухою, залучаючи, зокрема, відомче листування та матеріали судочинства [7, с. 205–207].

Подружнього життя народолюбних інтелігентів С. Буда торкнувся у вступному коментарі до археографічної публікації статті та листа М. Ковалевського [8, с. 200–206]. У рамках цього дослідження автор торкнувся стосунків між Миколою Васильовичем та його жінкою, відомою учасницею російського революційного руху – М. П. Ковалевською. Спираючись на слідчі матеріали та донесення поліції, автор проаналізував, що це за особа, її спосіб життя, стосунки з чоловіками, відносини з маленькою донькою [8, с. 200–206].

З точки зору сімейної історії цікава розвідка В. Міяковського, присвячена постаті Б. С. Познанського. Вивчаючи причини, які обумовили освіченого чоловіка з шляхетної родини шукати товариства селян, носити їхній одяг, жити в сільській хаті, В. Міяковський вказував на подружнє життя героя свого дослідження, який побрався з сільською дівчиною [18, с. 90].

«Селянський» шлюб здобув відображення у біографічному нарисі Н. Бракер про О. Михалевича. Аналізуючи «Хроніку Скулинських–Михалевичів», написану самим Опанасом Івановичем під час перебування у тюрмі, власні спогади та спогади народолюбного кола, дослідниця висвітлила життя Опанаса Івановича крізь призму сімейного життя [6, с. 153–165]. Важливою є стаття С. Єгунової–Щербини «Пам'яті учителя», присвячена постаті Л. Смоленського. Автор чималу увагу приділила шлюбу Леоніда Анастасійовича з О. Худзинською, котра підтримувала його на ниві педагогічної та народолюбної діяльності та була учасницею Одеської громади [15, арк. 15]. Також проблематика подружнього життя порушувалася у роботах М. Іваненка [13], О. Дорошківича [12], М. Грінченко [13], М. Левченка [17] та ін.

Третій період – (середина 1930 – початок 1990-х рр.). Нижня межа обумовлюється зростанням впливу тоталітаризму в СРСР на історичну науку та підміну дослідницької роботи на використання сталінських ідеологічних догм з «Історії ВКП(б). Краткий курс» 1938 р. [26, с. 335]. Народолюбство другої половини XIX ст. та більшість його представників підпадали під тенденційну трактовку «буржуазні націоналісти», а значить фактично не вивчалася. Верхня межа – відцентровими процесами у СРСР, закладенням сприятливих умов щодо вивчення проблем українського руху і його учасників [26, с. 336].

Не можна розглядати період середини 1930 – початку 1990-х рр. щодо наукового вивчення народолюбної інтелігенції виключно як радянський. Адже серйозне студіювання розгорнулося у країнах зарубіжжя, еміграційними, а згодом і діаспорними науковцями, які дослідили чимало важливих проблем у контексті осмислення народолюбної інтелігенції, зокрема інтелектуальний та суспільний виміри українського руху. Фахівцями вивчалися й окремі сюжети щодо подружнього життя народолюбців [1, с. 89–94]. Але дослідження цих аспектів мало більш прикладне значення. Наприклад, у праці Д. Дорошенка про В. Антоновича підрозділ «Одруження» присвячений не самим взаєминам між чоловіком та дружиною, а біографії Варвари Іванівни Антонович [11, с. 46].

У 1950-ті рр. у радянській історіографії поновилися дослідження щодо народолюбної інтелігенції другої половини XIX ст. Це пов'язано з процесом десталінізації радянського суспільства доби хрущовської «відлиги». Але концепт українського народолюбства не вписувався у тодішні теоретико–методологічні схеми та розглядався в контексті загальноросійського революційного процесу [26, с. 336–339]. Науковому вивченню піддавалися локальні сюжети з історії українських громад та їхня культурно–просвітницька праця, зв'язки з російськими народниками. Такий підхід притаманний, зокрема, працям В. Борисенка, М. Рудька та ін. [4, с. 17–22].

Паралельно розвивався персоналістичний напрямок. З'явилося чимало розвідок, присвячених видатним постатям науки, літератури, драматургії та музики, які були активними учасниками українського руху другої половини XIX ст., проте не підпали під тенденційну трактовку «буржуазні націоналісти». У більшості цих праць, за влучним виразом С. Світленка «антропологічний підхід не широко застосовувався» [26, с. 337]. Тому лише в окремих дослідженнях історико–персоналістичного характеру вводилися сюжети щодо подружніх взаємин та родинного життя в цілому.

До таких досліджень належить книга В. Плачинди «Павло Житецький». Про подружнє життя йдеться у розділі «Навіки твій Павло!». На основі листування між П. Житецьким та його дружиною, дослідник розглянув такі сюжети, як обставини взяття шлюбу та взаємини подружжя. Утім, інтерпретація цих моментів мінімальна. По суті вона підмінялася надзвичайно розлогим цитуванням листів Павла Гнатовича до Варвари Семенівни, що головним чином дозволяє скласти певне уявлення щодо їхнього інформаційного потенціалу, але не щодо авторських методик. Найбільш аналітично ним висвітлені відносини між Житецькими у 1880-х – на початку XX ст. В. Плачинда робив акцент на почуттєво–емоційному компоненті взаємин подружжя [23, с. 60–61].

Окремі аспекти подружнього життя здобули відображення в монографії В. Франчук про О. Потебню [29, с. 105–107].

Четвертий період – (з початку 1990-х рр. – до сьогодні). розпочався з відновленням державної незалежності України. Необхідність створення власної візії української історії, початок знайомства з досвідом іноземних колег, назрілий поворот від студіювання макро– до мікросюжетів, численні лакуни у вивченні українського руху XIX ст. стали тими факторами, що обумовили сплеск досліджень, присвячених народоловній інтелігенції. Наукове осмислення української ідеї у її практичному та теоретичному вимірі актуалізувалося в умовах процесу державотворення.

У 1990–2000-ні рр. сформувалося декілька потужних напрямків: вивчення світоглядних позицій та суспільно–політичної, науково–освітньої, благодійницької діяльності народоловців, що здійснювалося як на колективному так і на персоналістичному рівнях. Розгорнулися історіографічні, джерелознавчі, археографічні, теоретичні студії з історії українського народоловства.

Біографічні дослідження сучасних фахівців заповнюють лакуни та привносять вагомі доповнення до доробку попередників щодо суспільної, культурницької, творчої, наукової діяльності, ідеологічних переконань народоловній інтелігенції. Але домінування національної парадигми у наукових підходах витиснуло на периферію застосування методик « нової соціальної історії ». Поза більшістю таких розвідок залишалися родинні взаємини, зокрема, подружнє життя.

У персоналістичних студіях 1990 – початку 2000-х рр. лише деякі науковці спеціально розглядали окремі аспекти взаємин між чоловіком та дружиною. Зокрема, В. Короткий та В. Ульяновський, автори монографії « Володимир Антонович: постать на тлі епохи » не оминули подружнього життя Володимира Боніфатійовича, його стосунки в першому та другому шлюбах. Вивчаючи світ подружніх відносин на основі родинного та приятельського листування, дослідники застосовували підходи психоісторії, обстоюючи тезу вплив взаємовідносин з матір'ю на подружнє життя В. Антоновича [16, с. 140].

Про « селянські шлюби » у середовищі народоловній інтелігенції другої половини XIX ст. писав С. Світленко [22, с. 130–141]. Характеризуючи постаті народоловців польського походження – К. Михальчука, Б. Познанського та Т. Рильського – дослідник вказував на специфіку подружнього життя двох останніх, які одружилися з сільськими дівчатами, що обумовлювалося ідеологічними переконаннями [25, с. 159–168].

У 2000–2010-ті рр. в українській історіографії намітився поворот до студіювання культурної антропології, що актуалізувало і студії предметно направлені на вивчення сімейної історії. У контексті осмислення феномену народоловній інтелігенції Наддніпрянської України це оформилось у нечисленні розвідки, котрі мають інноваційний характер. Зокрема, це праці Н. Барабаш [2], Г. Голубчик [9], Н. Товстоляк [28], І. Петренко [22], орієнтовані на дослідження дворянсько–інтелігентських родин Наддніпрянщини, де йдеться і про подружнє життя. У рамках цих розвідок на українському матеріалі апробовано методи та підходи, притаманні для сімейної, гендерної, культурної, інтелектуальної історії. Також подружнє життя народоловній інтелігенції

вивчається літературознавцями, дослідниками біографії українських письменників XIX ст. Осмислення цих питань характерне для студій Є. Нахліка щодо шлюбних та позашлюбних взаємин П. Куліша [20], низки розвідок І. Денисюка та Т. Скрипки щодо родини Драгоманових–Косачів [5; 10; 27].

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що у рамках даного дослідження проаналізовано масив праць, присвячених народоловній інтелігенції Наддніпрянщини 1860–1880-х рр. З одного боку, – вивчення сімейної історії, зокрема подружніх взаємин, лише в останні роки починає оформлюватися у самостійний напрям. З іншого, – окремі сюжети введені до історіографії набагато раніше, що дає підстави вести мову про традицію їхнього осмислення. Аналіз наявної літератури свідчить, що подружнє життя народоловній інтелігенції другої половини XIX ст. малодосліджене. Переважання національної парадигми у вивченні українського руху та його учасників, змістило на периферію нові інтерпретативні підходи, попри актуальність їхнього використання. Між тим, вітчизняні та зарубіжні праці з гендерної, сімейної, інтелектуальної історії, історії повсякдення, тілесності та сексуальності пропонують методологію, яку можливо застосувати на українському матеріалі, щоб заповнити тематичні лакуни. Поле для їхньої апробації є в тому числі й історія подружнього життя народоловніх інтелігентів Наддніпрянщини.

Список використаних джерел

1. Антонович М. Дві замітки до життєпису О. Я. Кониського [Текст] / М. Антонович // Український історик. – 1970. – №1–2. – С.89–94.
2. Барабаш Н. О. Рід Білозерських і культурний світ України XIX – початку XX століть [Текст] / Н. О. Барабаш. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2007. – 264 с.
3. Беззубець О. В. Інформаційні ресурси мемуаристики діячів українського національно–демократичного руху другої половини XIX ст. [Текст] / О. В. Беззубець // Наукові праці Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. – 2006. – Вип.16. – С.244–253.
4. Борисенко В. Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 80–90-х роках XIX ст. [Текст] / В. Й. Борисенко. – К.: Наукова думка, 1980. – 155 с.
5. Борисюк Т. Жінка з роду Косачів [Текст] / Т. Борисюк. І. Денисюк // Україна. – №4. – С.8–12.
6. Бракер Н. Опанас Іванович Михалевич (1848–1925) [Текст] / Н. Бракер // За сто літ. Матеріали з громадського та літературного життя України XIX і початків XX століття / ред. акад. М. Грушевського. – К., 1930. – Кн.6. – С.153–165.
7. Буда С. До біографії С. А. Подолинського [Текст] / С. Буда // За сто літ. Матеріали з громадського та літературного життя України XIX і початків XX століття / ред. акад. М. Грушевського. – К., 1930. – Кн.5. – С.192–207.
8. Буда С. Заслання Мик. Вас. Ковалевського (Ненадруковані стаття та листи М. В. Ковалевського) [Текст] / С. Буда // За сто літ. Матеріали з громадського та літературного життя України XIX і початків XX століття / ред. акад. М. Грушевського. – К., 1928. – Кн.2. – С.200–223.
9. Голубчик Г. Д. Родина як фактор тягlosti національної культури: Марковичі–Маркевичі [Текст] / Г. Д. Голубчик // Збірник праць молодих вчених ДДУ. Історія. – Д., 1999. – С.13–22.
10. Денисюк І. О. Дворянське гніздо Косачів [Текст] / І. О. Денисюк, Т. О. Скрипка. – Л.: Академічний експрес, 1999. – 268 с.
11. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність [Текст] / Д. Дорошенко. – Прага: Вид–во Ю. Тищенко, 1942. – 181 с.
12. Дорошкевич О. К. Куліш та Милорадовичівна [Текст] / О. Дорошкевич. – К.: «Слово», 1927. – 120 с.
13. Іваненко М. З життя О. Я. Кониського. (Нові матеріали) [Текст] / М. Іваненко // Україна. – 1929. – Кн.3–4. – С.65–69.

14. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України. Відділ рукописів. – Ф.Х. – Спр.17146. – 13 арк.
15. Там само. – Спр.17332. – 30 арк.
16. Короткий В. Володимир Антонович: поза контекстом. [Текст] / В. Короткий, В. Ульяновський. – К.: Заповіт, 1998.
17. Левченко М. До листування П. О. Куліша з П. Ф. Глібовою [Текст] / М. Левченко // Записки Історико-філологічного відділу ВУАН. – 1927. – Кн.10. – С.293–298.
18. Міяковський В. Б. С. Познанський (Народник 60-х років) [Текст] / В. Міяковський // Україна. – 1926. – Кн.1. – С.72–93.
19. Науменко В. Александр Федорович Кистяківський и украинство (к 30-ю со дня его смерти) [Текст] / В. Науменко // Украинская жизнь. – 1915. – №1. – С.36–42.
20. Нахлік Є. Подружнє життя і позашлюбні романи Пантелеймона Куліша [Текст] / Є. Нахлік. – К.: «Український письменник», 2006. – 366 с.
21. Овсянко-Куликовський Д. А. А. Потебня, как языковед-мыслитель [Текст] / Д. Овсянко-Куликовський // КС. – 1893. – №7. – С.30–46.
22. Петренко І. М. Єлизавета Милорадович-Скоропадська (1832–1890) в українському суспільно-політичному русі [Текст] / І. М. Петренко. – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 151 с.
23. Плячинда В. П. Павло Гнатович Житецький [Текст] / В. П. Плячинда. – К.: Наукова думка, 1987. – 221 с.
24. Рильський Ф. Р. К изучению украинского народного мировоззрения [Текст] / Ф. Р. Рильський // КС. – 1890. – №10. – С.1–25.
25. Світленко С. І. Діячі польського походження в українському національному русі пореформеної доби: українські хлоп омани К. П. Михальчук, Б. С. Познанський і Т. Р. Рильський [Текст] / С. І. Світленко // Світ модерної України кінця XVIII – початку XX ст.: зб. наук. праць. – Д.: Герда, 2007. – С.159–168.
26. Світленко С. І. Світ модерної України кінця XVIII – початку XX ст.: зб. наук. праць. [Текст] / С. І. Світленко. – Д.: Герда, 2007. – 460 с.
27. Скрипка Тамара. Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура [Текст] / Тамара Скрипка. – К.: Темпора, 2013. – 655 с.
28. Товстоляк Н. М. Родина Тарновських в історико-культурному контексті своєї епохи [Текст] / Н. М. Товстоляк // Україна: минуле і сучасність: зб. наук. праць. – Кр. Ріг: Вид-во «І.В.І», 2001. – С.169–178.
29. Франчук В. Ю. Олександр Опанасович Потебня [Текст] / В. Ю. Франчук. – К.: Наук. думка, 1985. – 168 с.
30. Чиряко Н. М. Здобутки у висвітленні історії Київської громади 60–90-х рр. XIX ст. [Текст] / Н. М. Чиряко // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Серія: Історія. – 2002. – №63/64. – С.100–101.

References

1. Antonovych M. Dvi zamitky do zhyttjepysu O. Ja. Konys'kogo [Tekst] / M. Antonovych // Ukrai'ns'kyj istoryk. – 1970. – №1–2. – S.89–94.
2. Barabash N. O. Rid Bilozers'kyh i kul'turnyj svit Ukrai'ny XIX – pochatku XX stolit' [Tekst] / N. O. Barabash. – K.: Vydavnychyj dim «Stylos», 2007. – 264 s.
3. Bezzubec' O. V. Informacijni resursy memuarystyky dijachiv ukrai'ns'kogo nacional'no-demokratychnogo ruhu drugoi' polovyny XIX st. [Tekst] / O. V. Bezzubec' // Naukovi praci Nacional'noi' biblioteki imeni V. I. Vernads'kogo. – 2006. – Vyp.16. – S.244–253.
4. Borysenko V. J. Borot'ba demokratychnyh syl za narodnu osvitu na Ukrai'ni v 80–90-h rokakh XIX st. [Tekst] / V. J. Borysenko. – K.: Naukova dumka, 1980. – 155 s.
5. Borysjuk T. Zhinka z rodu Kosachiv [Tekst] / T. Borysjuk. I. Denysjuk // Ukrai'na. – №4. – S.8–12.
6. Braker N. Opanas Ivanovych Myhalevych (1848–1925) [Tekst] / N. Braker // Za sto lit. Materialy z gromads'kogo ta literaturnogo zhyttja Ukrai'ny XIX i pochatkiv XX stolittja / red. akad. M. Grushevs'kogo. – K., 1930. – Кн.6. – S.153–165.
7. Buda S. Do biografii' S. A. Podolyns'kogo [Tekst] / S. Buda // Za sto lit. Materialy z gromads'kogo ta literaturnogo zhyttja Ukrai'ny XIX i pochatkiv XX stolittja / red. akad. M. Grushevs'kogo. – K., 1930. – Кн.5. – S.192–207.
8. Buda S. Zaslannja Myk. Vas. Kovalevs'kogo (Nenadrukovani stat'tja ta lysty M. V. Kovalevs'kogo) [Tekst] / S. Buda // Za sto lit. Materialy z gromads'kogo ta literaturnogo zhyttja Ukrai'ny XIX i pochatkiv XX stolittja / red. akad. M. Grushevs'kogo. – K., 1928. – Кн.2. – S.200–223.

9. Golubchik G. D. Rodyna jak faktor tjalosti nacional'noi' kul'tury: Markovychi-Markevychi [Tekst] / G. D. Golubchik // Zbirnyk prac' molodyh vchenyh DDU. Istorija. – D., 1999. – S.13–22.
10. Denysjuk I. O. Dvorjans'ke gnizdo Kosachiv [Tekst] / I. O. Denysjuk, T. O. Skrypka. – L.: Akademichnyj ekspres, 1999. – 268 s.
11. Doroshenko D. Volodymyr Antonovych. Jogo zhyttja j naukova ta gromads'ka dijalnist' [Tekst] / D. Doroshenko. – Praga: Vyd-vo J. Tyshhenka, 1942. – 181 s.
12. Doroshkevych O. K. Kulish ta Myloradovychna [Tekst] / O. Doroshkevych. – K.: «Slovo», 1927. – 120 s.
13. Ivanenko M. Z zhyttja O. Ja. Konys'kogo. (Novi materialy) [Tekst] / M. Ivanenko // Ukrai'na. – 1929. – Кн.3–4. – S.65–69.
14. Instytut rukopysu Natsionalnoj biblioteki Ukrai'ny imeni V. I. Vernads'kogo NAN Ukrai'ny. Viddil rukopysiv. – F.X. – Spr.17146. – 13 арк.
15. Там само. – Спр.17332. – 30 арк.
16. Korotkyj V. Volodymyr Antonovych: poza kontekstom. [Tekst] / V. Korotkyj, V. Ul'janovs'kyj. – K.: Zapovit, 1998.
17. Levchenko M. Do lystuvannja P. O. Kulisha z P. F. Glibovoju [Tekst] / M. Levchenko // Zapsyky Istoryko-filologichnogo viddilu VUAN. – 1927. – Кн.10. – S.293–298.
18. Mijakovs'kyj V. B. S. Poznans'kyj (Narodnyk 60-h rokov) [Tekst] / V. Mijakovs'kyj // Ukrai'na. – 1926. – Кн.1. – S.72–93.
19. Naumenko V. Aleksandr Fedorovych Kystjakyvskyj y ukraynstvo (k 30-ju so dnja ego smerty) [Tekst] / V. Naumenko // Ukrainskaja zhyzn'. – 1915. – №1. – S.36–42.
20. Nahlik Je. Podruzhnje zhyttja i pozashljubni romany Pantelejmona Kulisha [Tekst] / Je. Nahlik. – K.: «Ukrai'ns'kyj pys'mennyk», 2006. – 366 s.
21. Ovsjanyko-Kulykovskyj D. A. A. Potebnja, kak jazykoved-myslytel' [Tekst] / D. Ovsjanyko-Kulykovskyj // KS. – 1893. – №7. – S.30–46.
22. Petrenko I. M. Jelyzaveta Myloradovych-Skoropads'ka (1832–1890) v ukrai'ns'komu suspil'no-politychnomu rusi [Tekst] / I. M. Petrenko. – Poltava: PUET, 2013. – 151 s.
23. Plachynda V. P. Pavlo Gnatovych Zhytec'kyj [Tekst] / V. P. Plachynda. – K.: Naukova dumka, 1987. – 221 s.
24. Ryl'skyj F. R. K yzuchenju ukraynskogo narodnogo myrovozzrenja [Tekst] / F. R. Ryl'skyj // KS. – 1890. – №10. – S.1–25.
25. Svitlenko S. I. Dijachi pol's'kogo pohodzhennja v ukrai'ns'komu nacional'nomu rusi poreformenoj doby: ukrai'ns'ki hlopomany K. P. Myhal'chuk, B. S. Poznans'kyj i T. R. Ryl's'kyj [Tekst] / S. I. Svitlenko // Svit modernoi' Ukrai'ny kincja XVIII – pochatku XX st.: zb. nauk. prac'. – D.: Gerda, 2007. – S.159–168.
26. Svitlenko S. I. Svit modernoi' Ukrai'ny kincja XVIII – pochatku XX st.: zb. nauk. prac' [Tekst] / S. I. Svitlenko. – D.: Gerda, 2007. – 460 s.
27. Skrypka Tamara. Rodovi gnizda Dragomanovych-Kosachiv: i'h ustrij ta kul'tura [Tekst] / Tamara Skrypka. – K.: Tempora, 2013. – 655 s.
28. Tovstoljak N. M. Rodyna Tarnovs'kyh v istoryko-kul'turnomu konteksti svojej' epohy [Tekst] / N. M. Tovstoljak // Ukrai'na: mynule i suchasnist': zb. nauk. prac'. – Kr. Rig: Vyd-vo «I.V.I», 2001. – S.169–178.
29. Franchuk V. J. Olesandr Opanasovych Potebnja [Tekst] / V. Ju. Franchuk. – K.: Naukova dumka, 1985. – 168 s.
30. Chyrykalo N. M. Zdobutky u vysvitlenni istorii' Kyi'vs'koi' gromady 60–90-h rr. XIX st. [Tekst] / N. M. Chyrykalo // Visnyk KNU im. Tarasa Shevchenka. Serija: Istorija. – 2002. – №63/64. – S.100–101.

Nikitenko A. L., teacher of Humanitarian Sciences Dnipropetrovsk Medical Academy of Ministry of Healthcare of Ukraine (Ukraine, Dnipropetrovsk), dneprjanka@yandex.ua

Family life of ukrainophile intellectuals in Naddniprovs'ka Ukraine after great reforms in Russian empire: historiographical aspect

The process of studying family life of ukrainophile intellectuals in Naddniprovs'ka Ukraine after great reforms in Russian empire is analyzed. The main aim of this paper is to analyze the researches devoted to the problem of family life of ukrainophile intellectuals in Naddniprovs'ka Ukraine after great reforms in Russian empire and different aspects of this problem and revealing of the most studied subjects of this problem. Main conclusion of the paper is that the problem of family life of ukrainophile intellectuals in Naddniprovs'ka Ukraine during 60's–80's of XIX century was studied fragmentary.

Keywords: historiography, social history, Ukrainophile intellectuals, marriage, family life.

Никитенко А. И., преподаватель кафедры гуманитарных наук, ГУ «Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины» (Украина, Днепропетровск), dnerjanka@yandex.ua

**Супружеская жизнь народолюбивой интеллигенции
Надднепрянской Украины пореформенного периода:
историографический аспект**

Рассматривается состояние изучения проблемы супружеской жизни народолюбивой интеллигенции Надднепрянской Украины пореформенного периода в историографии. Цель статьи заключается в анализе работ, в которых рассматриваются семейные и брачные отношения народолюбивых или отдельные их аспекты; рассмотрены наиболее изученных сюжетов. Достижение поставленной цели основывается на применении общенаучных и специально-исторических методов исследования, в частности – проблемно-хронологического и периодизации. Автор выделяет четыре периода научного осмысления народолюбивой интеллигенции второй половины XIX в. Исследование историографического наследия позволяет сделать вывод, что проблематика супружеской жизни народолюбивой интеллигенции Надднепрянской Украины 60–80-х гг. XIX в. изучена фрагментарно.

Ключевые слова: историография, социальная история, народолюбивая интеллигенция, брак, супружеская жизнь.

* * *

УДК 94(73:5–191.2):327«1992/2015»

Мінгазутдінова Г. І.,
аспірантка, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
darthzepesh@i.ua

**Висвітлення політики США в Центральній Азії
наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.
в науковій літературі**

Статтю присвячено стану дослідження одного з напрямків зовнішньої політики США, центральноазійського, в українській та зарубіжній науковій школах. Проаналізовано висвітлення двосторонніх відносин США з країнами пострадянської Центральної Азії в наукових виданнях у ході зміни американської стратегії щодо регіону. Метою даної статті є характеристика наявних наукових напрацювань та окреслення завдання подальшого наукового пошуку з даної теми. Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності та плуралізму. Основним висновком дослідження є необхідність розвитку даної теми насамперед в історичній науці, оскільки здебільшого пропонувану тематику розглядають з політологічної точки зору.

Ключові слова: США, Центральна Азія, дослідження, монографія, наукова стаття.

Сучасний стан розподілу сил на міжнародній арені сприяє підвищенню інтересу до діяльності найвпливовіших країн світу на регіональних рівнях і, зокрема, на території колишнього СРСР. Існуючі тенденції зовнішньої політики провідних держав (і, зокрема, США) на пострадянському просторі по своїй суті виступають новим явищем, адже розпад «останньої з імперій» сприяв перегляду інтересів та засобів впливу важливих світових гравців у регіоні по відношенню як до європейської, так і до азійської його складових, спричинився до розробки нових політичних та адміністративних механізмів вивчення регіональних питань. Пострадянська Центральна Азія в складі Казахстану, Таджикистану, Туркменістану, Узбекистану та Киргизстану за більш ніж двадцять років пройшла непростий шлях від «заднього подвір'я» зовнішньої політики США до епіцентру боротьби з міжнародним тероризмом та контролера стратегічних природних ресурсів. Відтак розгляд Центральної Азії як сфери інтересів США у світовій науковій думці представляє справді широку палітру аналізу зовнішньополітичної діяльності Вашингтону. Істориографічний аналіз дає можливість не лише охарактеризувати стан розробки проблеми, але й окреслити завдання подальшого наукового пошуку з обраної теми дослідження. Серед наявних праць з обраної теми – індивідуальні та колективні монографії,

дослідницькі роботи, статті в наукових періодичних виданнях.

У 2014 році вийшла друком монографія українського дослідника Б. Левики [26], присвячена геополітичній ролі Центральної Азії та військової безпеці регіону, в тому числі в контексті інтересів США. Автор узагальнив історичний досвід п'яти пострадянських республік Центральної Азії в період 1991–2011 рр. з питань створення системи національної безпеки та формування Збройних Сил на тлі військово-політичної залежності від Росії та в умовах нових глобальних загроз. Працю написано на достатньо широкій джерельній базі – це, насамперед, нормативно-правові документи зазначених держав у сфері забезпечення національної безпеки та оборони, державні фахові, періодичні наукові та науково-популярні видання, публікації недержавних організацій тощо.

Перші праці щодо формування нової стратегії США по відношенню до центральноазійських незалежних держав з'явилися ще на початку 1990-х рр. XX ст. Зокрема, в 1992 році американський спеціаліст Г. Фуллер опублікував працю «Центральна Азія. Нова геополітика» [5]. На основі власного ознайомлення зі становищем Центральної Азії після розпаду СРСР в ході відвідання регіону та за рахунок вивчення культурних особливостей п'яти країн та релігійного підґрунтя локальних суспільних процесів автор розкриває перспективи впливу Центральної Азії на розстановку сил в азійському регіоні в цілому та пояснює значущість появи нових держав для США. За словами дослідника, важливість нових країн полягає в першу чергу в їхньому потенціалі щодо зрушень регіональних конфліктів на релігійному та етнічному ґрунті у таких країнах, як Туреччина, Афганістан, Іран, Китай та Пакистан, що становитиме загрозу стабільності усієї Азії. Крім того, Фуллер підкреслив занепокоєність США в тодішній наявності ядерної зброї на території Казахстану. Тож важливим завданням для Вашингтону автор вважав докладання зусиль для недопущення розгортання конфліктів подібного гатунку, що можуть поставити під загрозу безпеку не лише в регіоні, а й у світі.

Великий масив наукових праць стосовно політики США щодо Центральної Азії з'явився в 2001–2009 рр., – в час активного перегляду керівництвом США ролі регіону в зовнішньополітичному курсі та зростання значимості Центральної Азії в стратегічних напрацюваннях. Серед цих робіт представлені як праці відносно діяльності США в Центральній Азії загалом, так і роботи, що торкаються двосторонніх відносин США з окремими центральноазійськими країнами.

У першій категорії праць звертає на себе увагу монографія М. Майера «Велика стратегія США та Центральна Азія: поєднання геополітики та ідеології» [13]. Автор пояснює важливість проблеми Центральної Азії в теоретичних напрацюваннях американських ідеологів як важливий складник географічного пласту, який охоплює території від Західної Африки до Південно-Східної Азії, апелює до ґрунтовних для американської стратегії в регіоні робіт Г. Макіндера та З. Бжезінського. Також на прикладі великого комплексу інтересів, загроз та викликів для США саме в Центральній Азії Майер пропонує в подальшому розбудовувати американську стратегію в інших регіонах світу.

Серед загальних робіт також необхідно виділити дослідження Дж. К. Девіс та М. Дж. Суїні «Центральна Азія

в американській стратегії та практичне планування: куди ми рухасмося?» [9]. Окрім теоретичних викладок щодо сучасного поняття Центральної Азії в західній науковій думці, пропонується праця включає й практичні зауваження стосовно військової присутності американських формувань на території центральноазійських держав у рамках операцій в Афганістані.

Серед другої групи праць слід виділити монографії австралійського науковця центральноазійського походження Ш. Акбарзаде, присвячену двостороннім відносинам США та Узбекистану наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Автор розкриває основні положення зовнішньої політики адміністрації В. Клінтона щодо Узбекистану та окреслює головні завдання безпекової політики Вашингтону стосовно цієї країни. Говорячи про першу каденцію Дж. В. Буша, автор підкреслює зростання ролі Узбекистану як важливого центру протистояння міжнародному тероризму в рамках зовнішньополітичних інтересів США на початку ХХІ ст. та наголошує на остаточному згортанні «радянського» підходу в розгляді Вашингтоном Центральної Азії [19].

У цій групі праць становить інтерес книга П. Стобдана «Центральна Азія. Демократія, нестабільність та стратегічна гра в Киргизстані» [15]. Автор аналізує розквартирування американських військ на киргизській базі Манас в рамках антитерористичних заходів у Афганістані, відзначивши початок експлуатації бази в якості принципового повороту в американсько-киргизьких двосторонніх відносинах.

Значний масив матеріалів із обраної теми міститься в українських та зарубіжних фахових виданнях початку ХХІ ст. Статті, опубліковані в даних виданнях, розкривають практичний підхід [14] та теоретичні [28] засади діяльності керівництва США по відношенню до п'яти країн Центральної Азії в цілому, а також щодо окремих пострадянських республік регіону [21], розглядають окремі елементи зовнішньої політики Вашингтону в прив'язці до країн Центральної Азії, подають аналіз Центральної Азії в якості ойкумени природних ресурсів та обґрунтовують зацікавленість США регіоном з цього погляду, звертають увагу на протистояння США із провідними регіональними гравцями на теренах Центральної Азії, [12] з'ясовують причини зростання інтересу Вашингтону до Центральної Азії на початку ХХІ ст., [20] порівнюють діяльність американських президентських адміністрацій у регіоні, [18] а також розкривають засади політики окремих адміністрацій, [25] вдаються до прогнозів американо-центральноазійських відносин у подальшому на основі наявних тенденцій, концепцій та заяв, відзначають наявність яскраво виражених викликів та загроз діяльності Вашингтону в Центральної Азії [6].

Серед більш ранніх праць ХХІ ст. слід відзначити статтю професора Лехайського університету Р. Менона «Нова Велика Гра в Центральної Азії» [16]. Автор висвітлює становлення Центральної Азії як важливого складника зовнішньої політики Вашингтону на початку ХХІ ст. Дослідник наголосив, що до подій 11 вересня регіон не займав особливого місця в зовнішньополітичних інтересах США. За часів другої каденції В.Клінтона між Вашингтоном та афганським Талібаном встановився паритет, який в тому числі стосувався й Центральної Азії: оскільки Талібан встановив «цивільний порядок»,

це дало можливість провести трубопровід з Центральної Азії до Індійського океану, як це планувалося зробити раніше. Зокрема, досягнення такої стабільності дозволило компанії «Юнокал» здійснити проект постачання природного газу з Туркменістану до Пакистану [16, с. 187]. Р. Менон вважає, що військова присутність США в регіоні є невідворотною для гарантії подальшої стабільності не лише в самій Центральної Азії, а й в Афганістані та Пакистані [16, с. 189]. Крім того, відзначається й важливість американської присутності в регіоні для боротьби з міжнародним тероризмом, облаштування баз в Узбекистані, Таджикистані та Киргизстані як «платформ для боротьби з Аль-Каїдою та Талібаном» [16, с. 191].

На початку ХХІ ст. вийшла друком стаття британського дослідника Н. Макфарлейна «Сполучені Штати та регіоналізм в Центральної Азії», [18] яка здебільшого концентрується на відносинах США із Узбекистаном та розглядає інтереси Вашингтону з точки зору «абстрактних геополітичних факторів». Автор відзначив, що в США Центральної Азії розглядали по-різному: як важливий елемент глобальної політики, як місток між сходом та заходом, північчю та півднем, як «Хартленд», [18, с. 449] з одного боку, або як «периферію периферії» з іншого. Однак після подій 11 вересня централізм регіону в глобальній політиці змінився, адже з периферії інтересів США Центральної Азії потрапила в їхній епіцентр.

Аналізуючи еволюцію відносин між Центральною Азією та США, Н. Макфарлейн пропонує виділити три основні періоди:

1) 1992–1994, тобто час, коли США тільки-но встановили відносини з Центральною Азією та здебільшого спиралися в них на досягнення новими державами економічного лібералізму, дотримання прав людини та нерозповсюдження зброї масового знищення;

2) Середина 90-х рр. ХХ ст., тобто час зниження зацікавленості США в Центральної Азії. У цей період на перший план у зовнішній політиці Вашингтону виходять Каспій та Близький Схід;

3) 2001 – теперішній час, тобто період зростання значущості Центральної Азії для США з початком оголошення боротьби з міжнародним тероризмом [18, с. 450–451, 455].

Звертає на себе увагу й праця китайських спеціалістів Лі Ліфана та Діня Шиву «Геополітичні інтереси Росії, Китаю та США в Центральної Азії» [10]. Науковці звернули увагу на появу нового виміру конкуренції між цими трьома країнами за вплив у Центральної Азії після подій 11 вересня та підкреслили зміну геополітичної рівноваги, що існувала між ними наприкінці ХХ ст. [10, с. 143]. Велика частина даної статті охоплює також співробітництво Казахстану, Таджикистану та Узбекистану з Північноатлантичним альянсом в рамках антитерористичних заходів у Афганістані. Увагу також приділено перспективам відносин США, Китаю та РФ в регіоні, зокрема одним з вирішальних факторів дослідники називають конкретизацію часу виведення американського контингенту з території Афганістану.

Центральну Азію як епіцентр важливих природних ресурсів для Вашингтону розглянули у своїх статтях турецькі науковці А. Т. Тюркер [1] та І. Іслам [7]. А. Т. Тюркер, серед усього комплексу питань, висвітлив і проблему конкуренції США з Китаєм та Росією в галузі використання ресурсної бази центральноазійських

держав, зокрема, Туркменістану та Казахстану. Автор відзначив важливість реалізації проекту трубопроводу «Баку – Тбілісі – Джейхан» як принципового складника процесу постачання нафти та газу з центральноазійських країн в обхід ключових регіональних конкурентів США в даному питанні та як «тонку грань між економікою, геополітикою та безпекою» [1, с. 38].

Важливість природних ресурсів Центральної Азії на тлі «Нової Великої Гри» відзначив І. Іслам у статті «Роль та політика США в Центральній Азії: енергія і не тільки». Спираючись на статистичні показники, що ілюструють фінансову допомогу Центральній Азії з боку США, а також оперуючи цифрами нафтогазових резервів пострадянської Центральної Азії, автор обґрунтував важливість центральноазійських держав (насамперед Казахстану та Узбекистану) для зовнішньополітичного курсу США наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

М. К. Мішра у своїй статті «Афганістан та американські інтереси в Центральній Азії» [11] розглянув питання афганської антитерористичної кампанії Вашингтону в контексті центральноазійської зовнішньої політики США. Автор підкреслив взаємозв'язок Афганістану та п'ятиох країн Центральної Азії та зауважив, що в американській політичній думці ще наприкінці ХХ ст. побутувала концепція про використання Афганістану як ключа до політичного освоєння Центральної Азії Сполученими Штатами [11, с. 79]. Як і більшість авторів, що розглядають питання відносин США із Центральною Азією на тлі антитерористичної кампанії в Афганістані, М. К. Мішра відзначив стрімке зростання значення регіону для розв'язання проблеми Талібану. Тож на початку ХХІ ст. конфігурація зовнішньої політики США стосовно Центральної Азії змінилася з «використання Афганістану для доступу до Центральної Азії»; відтепер сама Центральна Азія стала ключем до Афганістану.

Також становить інтерес прогностична стаття Дж. Манкоффа [22]. Основною її тезою є необхідність подальшої діяльності США в регіоні з урахуванням та розумінням стратегічного ландшафту Центральної Азії з її багатополлярністю та гливким державним управлінням [22, с. 41]. Автор також зупинився на двох основних тенденціях, що формували політику США щодо Центральної Азії впродовж двадцяти років: по-перше, фактор стратегічної конкуренції з Китаєм та РФ, і, по-друге, фактор антитерористичного співробітництва щодо Афганістану. Необхідність подальшого перегляду та зміни позиції США в регіоні автор мотивував майбутніми проблемами внутрішнього порядку (насамперед розповсюдження тероризму), які сколихнуть Центральну Азію. У якості оптимального сценарію на майбутнє автор запропонував зберегти присутність США в регіоні, однак відмовитися від формату «гри з нульовою сумою», яка була характерною для позиції Вашингтону по Центральній Азії у 90-х рр. ХХ ст. [22, с. 42]. Автор запропонував і періодизацію відносин США з Центральною Азією [22, с. 50].

З російських авторів до проблематики Центральної Азії в розрізі зовнішньої політики США одним з перших звернувся доктор політичних наук А. Казанцев. У своїх наукових розвідках автор неодноразово торкався сучасного становища «Нової Великої Гри», в епіцентрі якої знаходиться регіон пострадянської Центральної Азії, аналізував основні етапи становлення політики

США в регіоні з кінця ХХ ст. до початку ХХІ ст. Так, у монографії, що вийшла в 2009 році, А. Казанцев детально описує періоди зростання та спаду інтересу Вашингтону до центральноазійських держав на тлі традиційного суперництва із Москвою, що охоплювало кінець ХХ ст. Крім того, автор не оминув увагою й фактор боротьби з міжнародним тероризмом у контексті американської політики в Центральній Азії на початку ХХІ ст. [23].

Неабияку наукову цінність мають праці, написані на основі джерел мемуарного характеру. Найбільший інтерес серед них становить книга–лауреат Пулітцеровської премії 2010 р. автора Д. Гофмана «Рука смерті: нерозказана історія гонки озброєнь часів холодної війни та її небезпечний спадок» [2]. Грунтуючись на свідченнях безпосередніх учасників подій, автор відтворює найбільш цікаву сторінку історії відчуження ядерної зброї в Центральній Азії – американо–казахстанську операцію «Сапфір». Праця містить розповіді дипломата посольства США в Алма–Аті Е. Вебера, посла США в Казахстані У. Кортні, які стояли біля витоків реалізації заходу з перевезення казахстанського урану з дозволу Б. Сльцина та В. Чорномірдіна до США.

Суттєвий масив інформації з теми дослідження міститься і в монографіях, що охоплюють проблематику боротьби з міжнародним тероризмом. Серед таких праць слід особливо відзначити роботу під редакцією Р. Фавна та М. Баклі «Глобальні відповіді тероризму: 11 вересня, Афганістан і не тільки»: один з розділів книги присвячено розгортанню американських військових баз на території Центральної Азії, в ній також висвітлено переговорний процес між державами регіону та Вашингтоном щодо протидії терористичній загрози в світі [4].

Серед монографій широкої проблематики слід виділити й наукову працю Р. Саттера «Сполучені Штати в Азії» [17]. Пропоноване дослідження охоплює політику Вашингтону щодо всього азійсько–тихоокеанського регіону; розділ 4 присвячено інтересам США в Центральній та Південній Азії, а також в азійській частині РФ. Питання діяльності США в Центральній Азії в рамках даного розділу включають процес відчуження ядерної зброї, співробітництво з Вашингтоном щодо антитерористичних заходів та фінансовим впливанням з боку США в економіку центральноазійських країн в галузі безпеки.

Глибокий розгляд проблематики Центральної Азії після розпаду СРСР та взаємодії країн регіону зі США та іншими зовнішніми гравцями пропонує книга «По слідах Тамерлана: шлях Центральної Азії до ХХІ століття» [8]. Роль США в цій роботі подається через призму програми Нанна–Лугара та її вплив на Центральну Азію, події 11 вересня 2001 року та зростання інтересу до регіону в контексті боротьби з тероризмом, зближення США та РФ на ґрунті антитерористичної діяльності та місце Центральної Азії в даному ситуативному альянсі, розміщення американських баз на території Центральної Азії.

Значний інтерес становлять колективні монографії, що охоплюють питання регіональної конкуренції США з іншими державами на теренах Центральної Азії. Серед таких праць цінною є книга Ю. Румера, Чжао Хуашена та Д. Треніна «Центральна Азія: погляди з Вашингтону, Москви та Пекіну» [3]. Американець Ю. Румер присвячує свій розділ становищу та важливості Центральної Азії для США після подій 11 вересня 2001 року. Монографія

розкриває занепокоєність Вашингтону проблемою ядерної зброї в азійській частині колишнього СРСР, формулює нову стратегію США в Центральній Азії в рамках антитерористичних операцій, з'ясовує ресурсний потенціал регіону.

Окрему групу видань становлять доробки центрально-азійських науковців. Стратегія США в Центральній Азії з висвітлена, зокрема, в колективній монографії казахстанських науковців «Центральна Азія сьогодні: виклики та загрози» [29]. Розділ 6 даної праці охоплює президентську каденцію Б. Обами та розкриває такі проблемні питання зовнішньої політики США відносно Центральної Азії, як політична спадковість президентського курсу щодо регіону, конкурентний трикутник «Вашингтон – Пекін – Москва» в Центральній Азії, питання Афганістану в американсько-центральноазійських відносинах, кореляція стратегії США в Центральній Азії та на «Великому Близькому Сході».

Відзначимо також внесок у розгляд питання діяльності Вашингтону в Центральній Азії казахстанського спеціаліста М. Лаумуліна. Його монографія «Центральна Азія в зарубіжній політології та світовій геополітиці» присвячена теоретичному розгляду Центральної Азії як важливого регіону світу, окремо автор зупиняється саме на інтересах Сполучених Штатів [24].

У 2014 році вийшла монографія згаданого українського дослідника Б. Левика, яка варта особливої уваги [26]. Дану роботу по праву можна вважати основоположним дослідженням Центральної Азії як об'єкту інтересів провідних світових гравців, що знайшла своє відображення саме в українській науці. Спираючись на використані матеріали, автор дійшов висновку, що всі країни Центральної Азії «необхідно зарахувати до категорії слабких у військово-політичному аспекті держав», відзначає їх в цілому як «найбільш нестабільний регіон пострадянського простору» [26, с. 158]. Можна погодитися з автором і в тому, що ключовими гравцями в регіоні залишаються США, Китай, ЄС та Росія. Особливий інтерес викликає розділ монографії, присвячений висвітленню зовнішньополітичних впливів на центральноазійські держави з боку США. Слід, однак, зауважити, що питання не знайшло достатньо широкого розкриття в запропонованій монографії.

Таким чином, попри великий масив існуючих досліджень та публікацій, саме в історичній науці (в тому числі й в українській) широкого розгляду запропонованої теми дослідження не представлено. Отже, виходячи з актуальності теми та необхідності глибшого огляду представленої проблеми, існує необхідність заповнення певного історіографічного вакууму в історичній науці.

Список використаних джерел

1. Ahmet Tolga Turker. Geopolitics of Caspian Oil and Gas / A. T. Turker // *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*. – 2012. – Volume 4. – №1. – P.33–42.
2. David Hoffman. The Dead Hand: The Untold Story of the Cold War Arms Race and Its Dangerous Legacy / D. Hoffman. – Knopf Doubleday Publishing Group. – New York, 2009. – 496 p.
3. Eugene Rumer, Dmitri Trenin, Huasheng Zhao. Central Asia: Views from Washington, Moscow and Beijing / E. Rumer, D. Trenin, H. Zhao. – Armork. – New York, 2007. – 224 p.
4. Global Responses to Terrorism: 9/11, Afghanistan and Beyond / [edited by Mary Buckley and Rick Fawn]. – Routledge. – New York, 2003. – 334 p.
5. Graham E. Fuller. Central Asia. The New Geopolitics / G. Fuller. – National Defense Research Institute. – Santa Monica, 1992. – 86 p.
6. Hsiang-tao Hsu. Challenges to the U.S.'s Strategic Interests in Central Asia / H. Hsu // *Tamkang Journal of International Affairs*. – October 2005. – Volume IX. – №II. – P.121–166.
7. Iftekharul Islam. The U.S. Role and Policy in Central Asia: Energy and Beyond / I. Islam // *The Arts Faculty Journal*. – July 2010 – June 2011. – P.33–51.
8. In the Tracks of Tamerlane: Central Asia's Path to the 21st Century / [edited by Dan Burghart & Theresa Sabonis-Helf]. – Institute for National Strategic Studies. – Washington, D.C., 2004. – 478 p.
9. Jacquelyn K. Davis, Michael J. Sweeney. Central Asia in U.S. Strategy and Operational Planning: Where Do We Go From Here? / J. Davis, M. Sweeney. – The Institute for Foreign Policy Analysis. – Washington, D.C., February 2004. – 83 p.
10. Li Lifan, Ding Shiwu. Geopolitical Interests of Russia, the U.S. and China in Central Asia / Li Lifan, Ding Shiwu // *Central Asia and the Caucasus*. – 2004. – №3 (27). – P.139–146.
11. Manoj Kumar Mishra. Afghanistan and US Interests in Central Asia / M. K. Mishra // *Journal of Eurasian Studies*. – July – September 2013. – Volume V. – Issue 3. – P.78–91.
12. Marat Tazhin. The Geopolitical Role of the Main Global Players in Central Asia / M. Tazhin // *American Foreign Policy Interests*. – 2008. – №30. – P.63–69.
13. Michael Mayer. US Grand Strategy and Central Asia: Merging Geopolitics and Ideology / M. Mayer. – Defence and Security Studies. – Oslo, 2008. – 143 p.
14. Michael Rywkin. What is Central Asia to Us? / M. Riwkin // *American Foreign Policy Interests. The Journal of the National Committee on American Foreign Policy*. – 33:5. – 2011. – P.222–229.
15. Stobdan P. Central Asia. Democracy, Instability and Strategic Game in Kyrgyzstan / P. Stobdan. – Pentagon Press. – New Dehli, 2014. – 276 p.
16. Rajan Menon. The New Great Game in Central Asia / R. Menon // *Survival*. – Summer 2003. – Volume 45. – №2. – P.187–204.
17. Robert G. Sutter. The United States in Asia / R. Sutter. – Rowman & Littlefield Publishers. – Plymouth, 2008. – 330 p.
18. S. Neil MacFarlane. The United States and Regionalism in Central Asia / N. MacFarlane // *International Affairs*. – 80, 3 (2004). – P.447–461.
19. Shahram Akbarzadeh. Uzbekistan and the United States. Authoritarianism, Islamism and Washington's Security Agenda / S. Akbarzadeh. – Zed Books. – L., 2005. – 166 p.
20. Swante E. Cornell. The United States and Central Asia: In the Steps to Stay? / S. Cornell // *Cambridge Review of International Affairs*. – July 2004. – Volume 17. – №2. – P.240–251.
21. Абдулло П. Политика США в Таджикистане: от признания независимости к партнерству / П. Абдулло // *Центральная Азия и Кавказ*. – 2007. – №4 (52). – С.82–90.
22. Джеффри Манкофф. Политика США в Центральной Азии после 2014 года / Дж. Манкофф // *Pro et Contra*. – январь – апрель 2013. – С.41–57.
23. Казанцев А. А. Политика стран Запада в Центральной Азии: проекты, дилеммы, противоречия: [монография] / А. Казанцев. – МГИМО-университет. – М., 2009. – 186 с.
24. Лаумулин М. Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Том III. Геополитика и международные отношения (вторая половина XX – начало XXI века) / М. Лаумулин. – Алматы: КИСИ при Президенте Республики Казахстан, 2009. – 280 с.
25. Лаумулин М. Центральноазиатская политика США при президентстве Б. Обамы / М. Лаумулин // *Центральная Азия и Кавказ*. – 2010. – Т.13. – Вып.4. – С.47–61.
26. Левик Б. Пострадянські республіки Центральної Азії в умовах геополітичних викликів наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. / Б. Левик. – Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2014. – 188 с.
27. Отрошенко І. В. Казахстан – США: стратегічний партнерський діалог / І. Отрошенко // *Сходоводство*. – К., 2012. – №60. – С.123–134.
28. Тригуб О. П., Рижикова А. Ю. Сучасні доктрини та концепції зовнішньої політики США щодо Центральної Азії / О. Тригуб, А. Рижикова // *Молодий вчений*. – лютий 2015. – №2 (17). – С.179–182.
29. Центральная Азия сегодня: вызовы и угрозы / [под ред. К. Л. Сыроежкина]. – Алматы: КИСИ при Президенте Республики Казахстан, 2011. – 456 с.

References

- Ahmet Tolga Turker. Geopolitics of Caspian Oil and Gas / A. T. Turker // International Journal of Social Sciences and Humanity Studies. – 2012. – Volume 4. – №1. – P.33–42.
- David Hoffman. The Dead Hand: The Untold Story of the Cold War Arms Race and Its Dangerous Legacy / D. Hoffman. – Knopf Doubleday Publishing Group. – New York, 2009. – 496 p.
- Eugene Rumer, Dmitri Trenin, Huasheng Zhao. Central Asia: Views from Washington, Moscow and Beijing / E. Rumer, D. Trenin, H. Zhao. – Armork. – New York, 2007. – 224 p.
- Global Responses to Terrorism: 9/11, Afghanistan and Beyond / [edited by Mary Buckley and Rick Fawn]. – Routledge. – New York, 2003. – 334 p.
- Graham E. Fuller. Central Asia. The New Geopolitics / G. Fuller. – National Defense Research Institute. – Santa Monica, 1992. – 86 p.
- Hsiang-tao Hsu. Challenges to the U.S.'s Strategic Interests in Central Asia / H. Hsu // Tamkang Journal of International Affairs. – October 2005. – Volume IX. – №II. – P.121–166.
- Iftekarul Islam. The U.S. Role and Policy in Central Asia: Energy and Beyond / I. Islam // The Arts Faculty Journal. – July 2010 – June 2011. – P.33–51.
- In the Tracks of Tamerlane: Central Asia's Path to the 21st Century / [edited by Dan Burghart & Theresa Sabonis-Helf]. – Institute for National Strategic Studies. – Washington, D.C., 2004. – 478 p.
- Jacqyelin K. Davis, Michael J. Sweeney. Central Asia in U.S. Strategy and Operational Planning: Where Do We Go From Here? / J. Davis, M. Sweeney. – The Institute for Foreign Policy Analysis. – Washington, D.C., February 2004. – 83 p.
- Li Lifan, Ding Shiwu. Geopolitical Interests of Russia, the U.S. and China in Central Asia / Li Lifan, Ding Shiwu // Central Asia and the Caucasus. – 2004. – №3 (27). – P.139–146.
- Manoj Kumar Mishra. Afghanistan and US Interests in Central Asia / M. K. Mishra // Journal of Eurasian Studies. – July – September 2013. – Volume V. – Issue 3. – P.78–91.
- Marat Tazhin. The Geopolitical Role of the Main Global Players in Central Asia / M. Tazhin // American Foreign Policy Interests. – 2008. – №30. – P.63–69.
- Michael Mayer. US Grand Strategy and Central Asia: Merging Geopolitics and Ideology / M. Mayer. – Defence and Security Studies. – Oslo, 2008. – 143 p.
- Michael Rywkin. What is Central Asia to Us? / M. Rywkin // American Foreign Policy Interests. The Journal of the National Committee on American Foreign Policy. – 33:5. – 2011. – P.222–229.
- Stobdan P. Central Asia. Democracy, Instability and Strategic Game in Kyrgyzstan / P. Stobdan. – Pentagon Press. – New Delhi, 2014. – 276 p.
- Rajan Menon. The New Great Game in Central Asia / R. Menon // Survival. – Summer 2003. – Volume 45. – №2. – P.187–204.
- Robert G. Sutter. The United States in Asia / R. Sutter. – Rowman & Littlefield Publishers. – Plymouth, 2008. – 330 p.
- S. Neil MacFarlane. The United States and Regionalism in Central Asia / N. MacFarlane // International Affairs. – 80, 3 (2004). – P.447–461.
- Shahram Akbarzadeh. Uzbekistan and the United States. Authoritarianism, Islamism and Washington's Security Agenda / S. Akbarzadeh. – Zed Books. – L., 2005. – 166 p.
- Swante E. Cornell. The United States and Central Asia: In the Steppes to Stay? / S. Cornell // Cambridge Review of International Affairs. – July 2004. – Volume 17. – №2. – P.240–251.
- Abdullo R. Politika SSHA v Tsentral'noj Azii posle 2014 goda / J. Mankoff // Pro et Contra. – Yanvar' – Aprel' 2013. – S.41–57.
- Kazantsev A. A. Politika stran Zapada v Tsentral'noj Azii: proekty, dilemmy, protivorechiya: [monografiya] / A. Kazantsev. – MGIMO-universitet. – M., 2009. – 186 s.
- Laumulin M. T. Tsentral'naya Aziya v zarubezhnoy politologii i mirovoj geopolitike. Tom III. Geopolitika i mezhdunarodnye otnosheniya (vtoraya polovina XX – nachalo XXI veka) / M. Laumulin. – Almaty: KISI pri Prezidente Respubliki Kazakhstan, 2009. – 280 s.
- Laumulin M. Tsentral'noaziatskaya politika SSHA pri prezidentstve B. Obamy / M. Laumulin // Tsentral'naya Aziya i Kavkaz. – 2010. – T.13. – Vyp.4. – S.47–61.
- Levyk B. Postradyan'ski respubliki Tsentral'noji Azii v umovah geopolitychnyh vyklykiv naprykintsi XX – na pochatku XXI st. / B. Levyk. – Donets'k: TOV «Shidnyi vydavnychiy dim», 2014. – 188 s.
- Otroschenko I. V. Kazakhstan – SSHA: stratehichniy partnerskiy dialoh / I. Otroschenko // Shodovodstvo. – K., 2012. – №60. – S.123–134.
- Tryhub O. P., Ryzhykova A. Y. Suchasni doktryny ta kontseptsii zovnishnyoi polityky SSHA schodo Tsentral'noji Azii / O. Tryhub, A. Ryzhykova // Molodiy Vcheniy. – Lyutyi 2015. – №2 (17). – S.179–182.
- Tsentral'naya Aziya segodnya: vyzovy i ugrozy / [pod red. K. L. Syroyezhkina]. – Almaty: KISI prii Prezidente Respubliki Kazakhstan, 2011. – 456 s.

Mingazutdinova G. I., graduate student, Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kyiv), darthzepesh@i.ua

Explaining the policy of the USA towards Central Asia in the end of XX – early XXI centuries in scientific works

The article touches upon the degree of scientific development of one of the United States' policy directions, that of Central Asian, in Ukrainian and foreign science. The cross light of bilateral relations between the USA and post-Soviet Central Asian states in a course of shifting American strategy towards the region have been analyzed. This article aims to characterize the actual scientific works and to mark the further scientific tasks on the topic. The methodological basis of the research is presented by the pluralistic, historic and objectivity concepts. Given the fact that the presented issue is being generally described by the political science, the basic conclusion is the necessity to develop the problem ultimately in historic science.

Keywords: The USA, Central Asia, monograph, scientific paper.

Мингазутдинова Г. И., аспірантка, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), darthzepesh@i.ua

Освещение политика США в Центральной Азии в конце XX – начале XXI вв. в научной литературе

Статья посвящена степени исследования одного из направлений внешней политики США, центральноазиатского, в украинской и зарубежной научных работах. Проанализировано освещение двусторонних отношений США со странами постсоветской Центральной Азии в научных изданиях в ходе изменения американской стратегии относительно региона. Целью данной статьи является характеристика имеющихся научных работ и обозначение задания дальнейшего научного поиска по данной теме. Методологической основой исследования являются принципы историзма, объективности и плюрализма. Основным выводом является необходимость развития данной темы в первую очередь в исторической науке, поскольку в основном предложенную тематику рассматривают с политологической точки зрения.

Ключевые слова: США, Центральная Азия, исследования, монография, научная статья.

* * *

УДК 316.774:32.019.51(73+47+57)

Покляцька В. В.,
провідний архівіст, Центральний державний
кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного
(Україна, Київ), lera_nvuk@mail.ru

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРЕСИ ЯК ДЖЕРЕЛА ДЛЯ ВИВЧЕННЯ «ОБРАЗУ ВОРОГА» В АМЕРИКАНСЬКО- РАДЯНСЬКИХ ВІДНОСИНАХ У 1980-Х РР.

Охарактеризовано найбільш масові та популярні періодичні видання США та СРСР, які надають можливість дослідити «образ ворога» та його еволюцію в американсько-радянських відносинах упродовж 1980-х рр. Розкрито інформативні можливості таких американських видань як «The Washington Post», «The New York Times», «The Wall Street Journal», «Time», «Newsweek». Серед радянських видань увагу приділено таким як «Правда», «Известия», «Труд», «Аргументы и факты». Висвітлено основні функції преси, як то: комунікативна, безпосередньо-організаторська, соціально-орієнтована, культурно-формулююча, рекламно-довідкова, рекреаційна. Автор дійшов висновку, що наявність як текстових, так і ілюстрованих матеріалів дає змогу виявити основні категорії, якими характеризувався протилежна наддержавна і одночасно прослідкувати візуалізацію цього образу. Популярність аналітичних та художньо-публіцистичних матеріалів на сторінках американської та радянської преси у роки Холодної війни забезпечує можливість дослідити ставлення до іншої сторони.

Ключові слова: преса, США, СРСР, американсько-радянські відносини, «образ ворога».

Засоби масової інформації не менше небезпечні, ніж засоби масового знищення
Каница П. Л.

В історичних дослідженнях преса як джерело відіграє важливе значення. Її цінність зумовлюється тим, що окрім офіційної інформації, фактів і наукових аргументів, вона містить і матеріали, в яких знаходить відображення особисте ставлення автора, його оцінки і емоції стосовно того чи іншого питання, що додатково відображає ту історичну епоху, в яку та чи інша публікація створювалася. Окрім того, преса є одним з джерел формування громадської думки. Вона відображає ступінь зацікавленості суспільства тими чи іншими проблемами, дозволяє виділити актуальні питання для суспільства у різні періоди, прослідкувати суспільно-політичні настрої.

Саме тому періодичні видання є важливим джерелом для дослідження певних вирішальних періодів історії як окремих країн, так і міжнародних відносин. Так, при вивченні американсько-радянського протистояння у роки Холодної війни, ретельний аналіз тогочасної преси має бути важливою складовою історичних наукових розвідок. Це пов'язано з тим, що у період глобальної конфронтації США та СРСР преса, як і інші види ЗМІ, відіграла роль своєрідної ідеологічної зброї. Одним з головних завдань періодичних видань і всіх інших засобів впливу на масову свідомість було висвітлення переваг способу життя і цінностей власного суспільства на протиположний, ворожого образу протилежної наддержави.

Метою дослідження в рамках даної статті є спроба узагальнити та охарактеризувати інформаційний потенціал преси як джерела для дослідження «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у 1980-х рр. Цей період обраний для дослідження у зв'язку з тим, що в останнє десятиліття Холодної війни відбулася еволюція відносин США – СРСР від загострення до наступного порозуміння. Це знайшло своє відображення на шпальтах як американських, так і радянських видань, що дозволяє історикам отримати додаткові характеристики того періоду.

Питання ролі ЗМІ в цілому, і преси зокрема, у роки Холодної війни привертала увагу багатьох дослідників. Серед американських істориків, які займалися даною тематикою, слід згадати Н. Е. Бернхарда, А. Роксбурга тощо. На вивчення ролі преси у формуванні образу протилежної наддержави спрямували свою увагу і російські науковці, зокрема О. Л. Сітнікова, Н. М. Бонцевич, А. С. Белоконева. Дослідники проаналізували образ протилежної наддержави на сторінках американської та радянської преси, який сформувався у перші роки Холодної війни. Українські дослідники, враховуючи особливості розвитку історичної науки в Україні в роки незалежності, зосередили увагу на дослідженні преси як типу історичного джерела та її значенні для дослідження окремих періодів історії України, а не міжнародних відносин. Серед них відзначимо Г. Я. Рудого, В. П. Тельвак, Д. М. Титаренка.

Для кращого розуміння преси як історичного джерела необхідно звернути увагу на основні функції, які вона покликана виконувати. Так, Є. П. Прохоров, доктор філологічних наук, заслужений професор факультету журналістики МДУ ім. М. В. Ломоносова, виділив наступні функції ЗМІ, у тому числі і преси: комунікативна

(тобто, функція спілкування, налагодження контакту), яка проявляється у визнанні аудиторією певного видання «своїм», а з боку видання – відбувається відбір і корекція матеріалу в залежності від запитів і настроїв «своєї» аудиторії; безпосередньо-організаторська (регулятивна, контролююча) – вплив на діяльність посадових осіб і соціальних інститутів; соціально-орієнтуюча (ідеологічна) – вплив на суспільну думку від звичайного надання інформації про факти до впливу на світобачення, ціннісні орієнтації аудиторії; культурно-формуюча (освітньо-виховна) – формування політичної культури, економічні знання, етичне та естетичне виховання; рекламно-довідкова – задоволення загальних потреб і інформаційне забезпечення аудиторії стосовно загально побутових питань; рекреативна – забезпечення потреб у розвагах, зняття напруги, отриманні задоволення [1].

Слід враховувати, що повний набір зазначених функцій ЗМІ можуть виконувати лише у країнах з демократичним режимом. Так, у 1980-х рр. в США преса виконувала всі ці функції. В СРСР, в силу політичних традицій, в умовах комуністичного режиму, преса була покликана виконувати лише окремі з вище перелічених функцій, а саме: соціально-орієнтуючу, культурно-формуючу, рекреативну.

Цінність щоденної преси як джерела для дослідження «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у 1980-х рр. зумовлюється декількома факторами. На сторінках щоденних періодичних видань публікувалася інформація про події попереднього дня. У випуску ранкової преси можна було ознайомитися з найактуальнішими подіями державного і міжнародного масштабу, що дає можливість простежити еволюцію у висвітленні інформації стосовно іншої наддержави.

Періодичні видання є важливими джерелами для вивчення минулого через те, що вони дозволяють простежити комплексність тієї інформації, яку отримувач читач у пресі, дізнаючись про різні сфери суспільного життя держави і міждержавних відносин. Так, у пресі відображаються питання політичної, економічної, соціальної, культурної сфер. У розрізі дослідження образу протилежної наддержави у США та СРСР у 1980-х рр. можна виділити п'ять основних сфер суспільного життя, стосовно яких висвітлювалася інформація на шпальтах періодичних видань, а саме: політична, військова, соціально-економічна, культурна, екологічна. Упродовж 1980-х рр. кількість матеріалів по цих сферах варіювалась, що дає змогу виділити найбільш актуальні проблеми для того чи іншого періоду.

Важливою рисою преси, яка підвищує її цінність як історичного джерела є варіативність форм подання матеріалу. В американській та радянській пресі 1980-х рр. текстові матеріали займали основне місце. В текстах відображалась як позиція офіційної влади по відношенню до іншої наддержави, так і ставлення до протилежної сторони крізь призму особистого бачення журналістів.

Одночасно із текстами на шпальтах газет активно публікувався візуальний, графічний матеріал, а саме: фотографії, карикатури, схеми, таблиці тощо, які істотно впливали на формування у громадській думці «образу ворога». У досліджуваній період особлива увага на сторінках преси приділялася карикатурам – сатиричним зображенням, в яких за допомогою перебільшення та загострення характерних рис створювався комічний ефект.

Також слід зазначити, що для періодичних видань характерне жанрове різноманіття матеріалів. Взагалі, всі газетні матеріали, в залежності від рівня співвідношення фактажу та аналітики, наявності чи відсутності оціночних суджень, можна розділити на три основні групи: інформативні, аналітичні, художньо-публіцистичні. Потреби суспільства на певному етапі його розвитку, суспільно-історичні умови життя обумовлюють роль, яка відводиться тому чи іншому жанру. Так, наявність ідеологічного протистояння між США та СРСР у 1980-х рр. обумовила поширеність на сторінках періодичних видань аналітичних та художньо-публіцистичних жанрів з метою впливу на суспільну свідомість, виховання у дусі патріотизму, створення почуття власної правоти у порівнянні з протилежною наддержавою. Значною мірою це було притаманне радянським газетам.

У роки американсько-радянського протистояння у пресі особлива роль відводилась художньо-публіцистичним жанрам, а саме фейлетонам, памфлетам, нарисам. Характерною рисою цих жанрів є високий ступінь емоційного забарвлення, сатиричний характер матеріалів. За допомогою цих жанрів у пресі США та СРСР висміювалися вади та недоліки протилежної системи. Також важливе значення відігравали аналітичні матеріали – статті, коментарі. Цим жанрам притаманні глибокий аналіз і широкий рівень узагальнень фактів, явищ. Вони дають змогу виявити авторську оцінку стосовно тих чи інших подій.

Досліджуючи пресу періоду Холодної війни варто враховувати той факт, що специфіка як американської, так і радянської преси у першу чергу зумовлювалася тогочасними політичними традиціями кожної із країн.

В США в ході історичного розвитку сформувався федеративний державний устрій, в рамках якого кожен штат має широкі повноваження. Це зумовило відсутність централізованих, єдиних для всієї держави періодичних видань. У кожному штаті публікувалася своя регіональна преса. Однак, певні видання отримали загальнонаціональну популярність, тож вони мали і мають дотепер важливе значення у політичному житті США. Газети місцевого значення купляли і передруковували новини із подібних видань.

Серед найбільш тиражних та популярних щоденних газет 1980-х рр. слід відзначити «The Washington Post», «The New York Times», «The Wall Street Journal» [2; 3; 4]. «The Washington Post» – найкрупніше та одне із найстаріших видань столиці США. У 1989 р. ця газета мала тираж 772 749 екземплярів [5, с. 173]. «The Wall Street Journal» (тираж у 1989 р. – 1 835 713 примірників) і «The New York Times» (тираж у 1989 р. – 1 068 217 екземплярів) – виходять друком у м. Нью-Йорку (штат Нью-Йорк) [5, с. 173].

Також інтерес для дослідження образу СРСР як основного ворога у 1980-х рр. представляють такі щотижневі журнали загальнонаціонального масштабу як «Time», «Newsweek» [6; 7]. Журнал «Time» є одним з найпопулярніших видань не тільки в США, але й у світі. У 1989 р. його тираж складав 4 393 237 примірників [5, с. 174]. Журнал «Newsweek» також був одним з наймасовіших американських щотижневих видань. Тираж видання у 1989 р. – 3 288 453 екземпляри [5, с. 174].

Американські періодичні матеріали в залежності від того, яких політичних поглядів дотримувалася

редакція, можна розділити на пресу ліберального та консервативного спрямування. Видання ліберального спрямування, серед яких слід відмітити «The New York Times», дозволяють простежити позицію Демократичної партії стосовно тих чи інших політичних питань та рішень США. Видання консервативного спрямування, як то «The Wall Street Journal» надають можливість дослідити погляди республіканців. Підтримка поглядів тієї чи іншої партії редакціями періодичних видань впливала і на висвітлення інформації про СРСР в досліджуваній нами період. У пресі консервативного спрямування простежується більш критичне, різке, вороже ставлення до Радянського Союзу, порівняно з позиціями авторів ліберальних газет.

На відміну від американських традицій, у Радянському Союзі всі редакції газет прямо або опосередковано, через спеціальні відомства, підпорядковувалися Управлінню пропаганди й агітації, що включало секретаріат і 19 відділів, у тому числі відділ центральних і відділ місцевих газет. Через це характерними рисами радянської преси були однобічне висвітлення подій, відсутність різноманітності у поданні інформації про міжнародні події та критики політичного курсу власної держави. Слід відмітити, що більшість громадян СРСР досить довірливо ставилася до влади і повідомлень преси. В СРСР найпотужнішими, найбільш впливовими були центральні газети, що одночасно були і найпоширенішими: «Правда», «Известия», «Труд», «Аргументы и факты» [8; 9; 10; 11].

У 1980-х рр. значну частину газетних видань випускали партійні комітети, вплив яких на суспільне життя був ще дуже сильним. Так, наприклад, центральним друкованим органом ЦК КПРС була газета «Правда».

Газета «Правда» – щоденне видання, перший номер якого був опублікований 5 травня 1912 р. У 1980-х рр. її тираж складав приблизно 11 мільйонів екземплярів. Ця газета містила багато ідеологічно навантаженого матеріалу і відігравала важливу роль у формуванні образу США як зовнішнього ворога СРСР.

Важливим джерелом для дослідження 1980-х рр. є щоденна газета «Известия», яка була офіційним друкованим органом Верховної Ради СРСР. У другій половині 1980-х рр. її тираж складав більше 8 мільйонів екземплярів. На сторінках даного видання висвітлювалися події політичного, економічного, культурного життя СРСР. У тому числі відображалася інформація про зовнішню політику Радянського Союзу.

Важливу і досить цікаву інформацію містить в собі газета «Аргументы и факты» – відносно нове видання, у порівнянні з іншою періодикою СРСР досліджуваного періоду. Перший номер газети було опубліковано у січні 1978 р. Спочатку дане видання було створено як бюлетень для лекторів та пропагандистів, що містив статистичні відомості, аналіз певних подій тощо. З 1982 р. ця суспільно-політична газета видавалася щотижнево по середах. У 1990 р. була занесена до Книги рекордів Гіннесу через найбільший в історії людства тираж – 33,5 млн. екземплярів [12].

Ще один потужний радянський інформаційний ресурс того періоду – газета «Труд». До початку 1990-х рр. це видання було загальносоюзним профспілковим друкованим органом. На 1990 р. її тираж досяг 21,5 млн. екземплярів. В газеті друкували матеріали про ситуацію у світі, зовнішню політику СРСР, відображали ставлення з боку радянського суспільства до світових подій.

У даній статті подано огляд лише незначної кількості друкованих видань, які дозволяють вивчити специфіку американсько-радянських відносин через призму «образу ворога». Для подальшого дослідження цієї проблематики варто також детальніше проаналізувати публіцистичні, наукові, спеціалізовані (медичні, економічні, жіночі, юнацькі, музичні, культурологічні, літературні та інші) видання, які певною мірою відображають епоху 1980-х рр.

Таким чином, преса є важливим джерелом для вивчення «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у 1980-х рр. Вона містить як текстові, так і ілюстровані матеріали, що дає змогу виявити основні категорії, якими характеризувалась протилежна наддержаві і одночасно прослідкувати візуалізацію цього образу. Популярність аналітичних та художньо-публіцистичних матеріалів на сторінках американської та радянської преси у роки Холодної війни забезпечує можливість дослідити ставлення до іншої сторони та пануючі думки у суспільстві.

Список використаних джерел

1. Прохоров Е. П. Введение в теорию журналистики: Учебник [Электронный ресурс] / Е. П. Прохоров. – М.: Аспект Пресс, 2009. – 351 с. – Режим доступа: <http://hi-edu.ru/e-books/xbook714/01/about.htm>
2. The Washington Post, 1979–1991.
3. The New York Times, 1979–1991.
4. The Wall Street Journal, 1979–1991.
5. Gregory R. Cold War America, 1946 to 1990 / Ross Gregory. – NY: Facts On File, Inc. – 670 p.
6. Time, 1979–1991.
7. Newsweek, 1979–1991.
8. Правда, 1979–1991.
9. Известия, 1979–1991.
10. Труд, 1979–1991.
11. Аргументы и факты, 1979–1991.
12. Highest weekly newspaper circulation [Электронный ресурс] // Guinness World Records. – Режим доступа: <http://www.guinnessworldrecords.com/world-records/highest-weekly-newspaper-circulation>

References

1. Prohorov E. P. Vvedenie v teoriyu zhurnalistiki: Uchebnik [Elektronnyy resurs] / E. P. Prohorov. – M.: Aspekt Press, 2009. – 351 s. – Rezhim dostupu: <http://hi-edu.ru/e-books/xbook714/01/about.htm>
2. The Washington Post, 1979–1991.
3. The New York Times, 1979–1991.
4. The Wall Street Journal, 1979–1991.
5. Gregory R. Cold War America, 1946 to 1990 / Ross Gregory. – NY: Facts On File, Inc. – 670 p.
6. Time, 1979–1991.
7. Newsweek, 1979–1991.
8. Pravda, 1979–1991.
9. Izvestiya, 1979–1991.
10. Trud, 1979–1991.
11. Argumenty i fakty, 1979–1991.
12. Highest weekly newspaper circulation [Elektronnyy resurs] // Guinness World Records. – Rezhim dostupu: <http://www.guinnessworldrecords.com/world-records/highest-weekly-newspaper-circulation>

Pokliatska V. V., leading specialist The Central State CinePhotoPhono Archives of Ukraine named after H. Pshenychnyi (Ukraine, Kyiv), lera_nv@mail.ru

The informative potential of the press as a source for the study of «Enemy image» in US–Soviet relations in the 1980s

In the article there are characterized the most massive and popular periodicals in the USA and the USSR, which provide the opportunity to explore the «Enemy image» and its evolution in US–Soviet relations during the 1980s. There are revealed the informative potential of such American periodicals as «The Washington Post», «The New York Times», «The Wall Street Journal», «Time», «Newsweek».

Among Soviet press the focus was made on such as «Pravda», «Izvestia», «Work», «Argumenty i Fakty». There are illuminated the basic functions of the press, such as communicative, directly-organizational, social-orienting, cultural-forming, advertising-informational, recreational. The author concluded that the presence of both text and illustrated material makes it possible to identify the main categories, which the opposite superpower were characterized by and to follow the visualization of its image. The popularity of the analytical and artistic-journalistic materials on the pages of American and Soviet press during the Cold War provides an opportunity to explore attitudes towards the opposite side.

Keywords: press, USA, USSR, US–Soviet relations, «enemy image».

Покляцкая В. В., ведущий специалист, Центральный государственный кинофотофоноархив Украины
им. Г. С. Пшеничного (Украина, Киев), lera_nv@mail.ru

Информационный потенциал прессы как источника для изучения «образа врага» в американско-советских отношениях в 1980-х гг.

Охарактеризованы наиболее массовые и популярные периодические издания США и СССР, которые дают возможность исследовать «образ врага» и его эволюцию в американско-советских отношениях в течение 1980-х гг. Раскрыты информационные возможности таких американских изданий как «The Washington Post», «The New York Times», «The Wall Street Journal», «Time», «Newsweek». Среди советских изданий внимание уделено таким как «Правда», «Известия», «Труд», «Аргументы и факты». Освещены основные функции прессы, а именно: коммуникативная, непосредственно-организаторская, социально-ориентирующая, культурно-формирующая, рекламно-справочная, рекреативная. Автор пришел к выводу о том, что наличие как текстовых, так и иллюстрированных материалов дает возможность выявить основные категории, которыми характеризовалась противоположная сверхдержава и одновременно проследить визуализацию этого образа. Популярность аналитических и художественно-публицистических материалов на страницах американской и советской прессы в годы Холодной войны обеспечивает возможность исследовать отношение к другой стороне.

Ключевые слова: пресса, США, СССР, американско-советские отношения, «образ врага».

* * *

УДК 341.33:930.1(477)

Ящук О. Ю.,
аспірантка кафедри історії та археології слов'ян,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
zholobb@gmail.com

МІЖНАРОДНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ДИСКУРС

Проаналізовано праці дослідників червонохрестного руху в Україні. Виокремлено та розглянуто основні етапи вивчення вітчизняними вченими міжнародних зв'язків Українського Червоного Хреста з часу зародження організації у період національно-визвольних змагань 1917–1921 років до сьогодні. Увага зосереджується на особливостях висвітлення науковцями транскордонної діяльності громадського об'єднання упродовж радянського періоду його існування. Досліджено присвячені зазначеному питанню наукові розвідки зарубіжних вчених.

Ключові слова: Український Червоний Хрест, міжнародні зв'язки, вітчизняна історіографія, зарубіжні дослідження.

Наразі Україна стверджується, як суверенна держава, у якій відбувається процес формування громадянського суспільства. Українське суспільство керуючись демократичними принципами не лише поглиблює контроль за діяльністю інститутів державної влади, але й намагається поліпшити їх функціонування утворюючи громадські об'єднання. Обравши європейський шлях розвитку громадяни України намагаються переймати набутий західноєвропейським суспільством досвід самоорганізації. Свідчення тому – багатогранна діяльність великої кількості добровільних товариств серед яких важливе місце належить Товариству Червоного Хреста України. Сприятливі умови для розвитку історії породили низку праць про функціонування громадського об'єднання. Разом із тим для історичної науки актуальним

залишається осмислення історіографічного доробку українських та іноземних учених із даної проблематики, оскільки висвітлення історії громадської ініціативи, зокрема аспектів міжнародної діяльності добровільних товариств попередниками сучасних науковців відчутно впливає на сьогоденні бачення процесів минулого.

Враховуючи принципи відмінності в зображенні історії Українського Червоного Хреста, зокрема його міжнародної діяльності, які залежали від політики держави та особистих світоглядних засад авторів, огляд історіографії теми здійснено за такою схемою: 1) дорадянська історіографія 2) радянська історіографія; 3) наукові розвідки сучасних українських дослідників; 4) праці зарубіжних авторів.

Висвітлення діяльності організацій Українського товариства Червоного Хреста (УТЧХ) у 20–30-х роках знайшло відображення в різних за характером працях учених. Інтерес дослідників до історії товариства Червоного Хреста в післяреволюційні роки був зумовлений, зокрема, пропагандистськими завданнями керівництва товариства. Книги, присвячені діяльності товариства Червоного Хреста, повинні були не лише розповісти читачам про завдання організації, але й спонукати вступити до його лав, тобто носили пропагандистський характер. Варто зазначити, що в загальнодержавних масштабах з початком функціонування радянської влади створювалось всеукраїнське видавництво, яке повинно було видавати книги потрібного ідеологічного спрямування. З цією метою на кошти Червоного Хреста публікувалися численні брошури, в яких викладалися основні етапи діяльності, завдання товариства, а пізніше був утворений редакційно-видавничий відділ, що займався випуском літератури про Червоний Хрест як самостійно, так і за допомогою інших видавництв [1, с. 223–224].

У зв'язку з тим, що УТЧХ мало погоджувати закордонну співпрацю з виконкомом всесоюзної спілки, інформацію про це слід шукати у роботах, які стосуються діяльності радянського Червоного Хреста в цілому.

Незважаючи на підлеглий статус УТЧХ, діяльність товариства, в тому числі закордонна, упродовж 1920-х років та на початку 1930-х років привертала увагу дослідників червонохресного руху. Міжнародна діяльність ТЧХ УСРР, спрямована на налагодження контактів з іноземними організаціями, висвітлюється у книзі К. Захаренка «Про Червоний Хрест», опублікованій у Києві в 1927 році [2]. При цьому, автор праці зовсім не акцентує уваги на факті заснування українського товариства у часи Центральної Ради та його зближення із закордонними організаціями ще напередодні приходу більшовиків до влади в Україні. Брошура Є. Кушніра «Основні завдання Червоного Хреста» містить короткий зміст, у загальних рисах окреслюються завдання і принципи діяльності організації. Історія виникнення ТЧХ в УСРР, як і в інших роботах цього часу, повністю замовчується. Описуючи міжнародні контакти української червонохресної організації в 1920-х – початку 1930-х років, насамперед, у контексті боротьби за міжнародне визнання, автор залишається вірним головному ідеологічному принципу свого часу – «класовості» [3].

Після Другої світової війни побачили світ, написані у відповідності до ідеологічних вимог, надиктованих конфронтацією часів Холодної війни, роботи активних членів та керівників Союз товариств Червоного Хреста

і Червоного Півмісяця СРСР (СТЧХ і ЧП СРСР): М. Акодуса, М. Барсукова, В. Міловідова, Г. Мітєрева, Ю. Фінклера [4]. Неконструктивна критика діяльності західних і міжнародних організацій Червоного Хреста, відкидання потреби в існуванні Міжнародного комітету Червоного Хреста, звинувачення західних Червоних Хрестів та їх урядів в насильницькому утриманні радянських громадян, дискредитація допомоги Червоних Хрестів країн Європи та Америки населенню країн, що розвиваються – таким був стандартний набір проблем, що висвітлювалися у цих працях. При цьому реалії Холодної війни переносилися на міжнародну діяльність червонохресних організацій і міжвоєнного періоду.

У подальшому, в умовах стабілізації міжнародних відносин середини 1950-х років, відбулась і активізація міжнародних контактів СТЧХ і ЧП СРСР. Унаслідок цього набула нової спрямованості література, яка стосувалася закордонної діяльності радянського Червоного Хреста. Друкуються брошури, присвячені виключно транскордонним зв'язкам організації, окремі розділи присвячені цьому питанню розпочинають вводити до науково-популярних праць з історії товариства. Так міжнародній діяльності були присвячені роботи М. Ветрова, В. Спасокукоцького, Г. Мітєрева [5]. У власних працях автори розкривали зміст та форми діяльності Виконкому СТЧХ і ЧП СРСР за кордоном, напрямки та об'єми допомоги країнам що зазнали стихійного лиха або стали ареною збройних конфліктів, участь місії радянського Червоного Хреста у створенні лікувальних закладів в країнах Азії та Африки. Особлива увага традиційно приділялась участі радянських представників Червоного Хреста в боротьбі за заборону атомної зброї та інших видів зброї масового ураження. Висвітлювалась також діяльність Бюро розшуку радянських та іноземних громадян. Певна увага приділялась відносно новій темі обміну делегаціями з товариствами інших держав.

У 1959 році Виконавчим комітетом СТЧХ і ЧП СРСР під редакцією його очільника Г. Мітєрева була надрукована об'ємна монографія присвячена сорокарічній діяльності радянського Червоного Хреста [6]. Міжнародні зв'язки організації знайшли висвітлення у найбільшому п'ятому розділі праці. У першій частині розділу йдеться про боротьбу за визнання новоствореного товариства в світі, далі приділено увагу участі організації у кампаніях за мир і роззброєння. Також монографія містить сюжети присвячені медичній та матеріально-технічній допомозі країнам третього світу. Інформацію про участь республіканських організацій у транскордонній діяльності слід спеціально відстежувати, оскільки згідно концепції авторського колективу «історія радянського Червоного Хреста – це спільна історія всіх товариств Червоного Хреста й Червоного Напівмісяця». Із цієї причини вдало прихований за лаштунками «міжнародних зв'язків радянського Червоного Хреста» внесок ТЧХ УСРР у міжнародну роботу складно встановити. Щоправда книга містить окремий підрозділ про товариство Червоного Хреста УСРР. Однак там «успішному розвитку міжнародної діяльності товариства Червоного Хреста України» приділено всього п'ять рядків, де перелічено делегації тих зарубіжних товариств які відвідали Україну впродовж 1955–1958 рр. В цілому, що стосується міжнародної діяльності Червоного Хреста

СРСР книга значно інформативніша аніж її пізніший, виданий до п'ятдесятиріччя Українхреста, вітчизняний аналог.

У 1970 році Є. М. Шершаковою та Л. І. Черкаською було видано роботу «Радянські медики за кордоном», де йшлося про аналогічні види надання допомоги населенню Алжиру, Ірану, Індії, Камбоджі, Ефіопії лікарями з СРСР [7]. Автори також зосередили увагу на передачі досвіду співробітниками місії медичному персоналу означених країн, їх участі у розвитку місцевої науки. Підкреслювалося значення відповідної діяльності для зміцнення міжнародного статусу СРСР.

Наприкінці 1970–х рр. вийшла праця С. Сіліщева [8] присвячена міжнародній діяльності Радянського Червоного Хреста. В ній він приділяє увагу таким аспектам діяльності організації, як спроби забезпечення більш ефективної участі Міжнародного Червоного Хреста у вирішенні проблем сучасності, намагання висунути на перший план превентивну та медико–соціальну функції Червоного Хреста, боротьбу за створення сприятливих соціальних умов для гармонійного розвитку особистості. Окреме місце автор відводить участі Червоного Хреста СРСР у міжнародній конференції «Червоний Хрест і мир», яка відбулася в Белграді у 1975 р. виробленні на сесії ради керівників Ліги товариств Червоного Хреста програми дій «Червоний Хрест як чинник миру». Певна увага приділена діяльності радянських делегацій спрямованій «на забезпечення прав людини» що було відвертим фарисейством з огляду на стан цієї проблеми у самому СРСР. Окремий розділ присвячено співробітництву з національними товариствами Червоного Хреста за кордоном. Висвітлюється проблема медико–санітарної та технічної підтримки країн, що розвиваються, зокрема участь Червоного Хреста у будівництві центру першої допомоги в Могадішо (Сомалі), надання допомоги студентам закордонних товариств Червоного Хреста, що навчалися у СРСР. Останній розділ книги присвячений допомозі країнам, що зазнали стихійних лих та збройних конфліктів.

У книзі І. П. Блищенко «Що таке Червоний Хрест» [9], опублікованій у 1986 році, окремий розділ було присвячено міжнародним аспектам діяльності Співки товариств Червоного Хреста та Червоного Напівмісяця СРСР, його взаємодії з різними міжнародними організаціями, зокрема у контексті удосконалення норм міжнародного гуманітарного права.

У 1991 році була надрукована публіцистична праця Н. Н. Патлажанової [10], метою якої була спроба «відродження моральності». В ній авторка лише побіжно торкається міжнародної діяльності Червоного Хреста СРСР, водночас увага приділена таким новим аспектам його діяльності, як робота щодо віднаходження та повернення радянських вояків, що потрапили в полон в Афганістані, міжреспубліканській взаємодомозі по лінії громадськості в останні роки існування СРСР, зокрема, допомозі Українхреста населенню Вірменії після землетрусу.

Факти про утворення Українського Червоного Хреста напередодні приходу більшовиків до влади, його перші роки діяльності у період національно–визвольних змагань та події пов'язані з процесом відродження організації на початку Другої світової війни у працях вітчизняних істориків радянської доби не могли бути

належно висвітлені. Про цей етап діяльності товариства, його спроби налагодити взаємини із закордонними національними товариствами, Міжнародним комітетом Червоного Хреста, Лігою Товариств тривалий час можна було довідатися лише із нечисленних наукових розвідок дослідників діаспори.

На початковому етапі розвитку незалежної України тема міжнародних зв'язків Червоного Хреста України майже не досліджувалася.

Лише 1995 року українська дослідниця міжнародного громадського руху Болгарії та України В. Павленко [11] у монографії присвяченій розвитку взаємин цих двох країн упродовж міжвоєнного періоду ґрунтовно опрацювала питання встановлення зв'язків «Співки повернення на батьківщину» з товариством Червоного Хреста у справі репатріації військовополонених. Як довела автор, завдяки співпраці зазначених громадських об'єднань на початку 1920–х років отримали змогу повернутися до рідних домівок близько 12 тисяч солдатів і козаків колишніх «білих» армій.

Досліджуючи особливості дипломатичного розв'язання урядом та громадськістю УСРР проблеми військовополонених, інтернованих і біженців у європейських країнах після завершення Першої світової війни О. Даниленко розкрив роль Червоного Хреста у цьому процесі [12].

В. Окіпнюк [13] висвітлила діяльність делегації Польського товариства Червоного Хреста, що у справах репатріації польських громадян перебувала на теренах України з листопада 1919 р. до квітня 1920 р., охарактеризувала взаємовідносини місії з органами влади радянської України.

В. Кириленко [14] дослідив засоби боротьби Шведського Червоного Хреста з голодом у південних губерніях УСРР упродовж 1921–1923 рр. та визначив обсяг гуманітарної допомоги, яка була надана організацією шведським колоніям Херсонщини.

Аналізуючи на матеріалах Херсонщини причини виникнення та перші спроби подолання дитячої безпритульності та бездоглядності у першій половині 20–х років ХХ століття на Півдні України Т. Б. Букреєв [15] визначив місце міжнародної червонохресної допомоги у боротьбі з означеним соціальним явищем.

Окремий блок публікацій з історії розвитку громадських об'єднань підрадянської України у 1920–30–ті роки становлять роботи М. А. Журби. У 2002 році вийшла монографія М. А. Журби присвячена історії громадських об'єднань, які функціонували у середовищі селянства національних меншин [16]. Окремі сюжети у науковій праці присвячені транскордонній діяльності Українського товариства Червоного Хреста. Автор дослідив специфіку взаємин Червоного Хреста України, який об'єднував широкі верстви сільського населення, з міжнародними структурами цієї організації. Функціями зарубіжних представництв УТЧХ було ведення пропаганди досягнень радянського Червоного Хреста та збір інформації про діяльність червонохресних організацій за кордоном. В рамках міжнародних зв'язків Українхрест виконував корисну роботу з організації зарубіжної допомоги населенню України під час голодомору 1921–1923 років, обслуговуванню селянського еміграційного руху тощо. Участь УТЧХ у соціально–реабілітаційних та гуманітарних програмах Міжнародного Червоного Хреста

перешкоджала політична заангажованість керівництва радянської організації.

Змістовністю представленого матеріалу і широтою зображення історії міжнародної співпраці Українського товариства Червоного Хреста відзначається монографія М. А. Журби «Міжнародні зв'язки Українського Червоного Хреста» [17]. Автор зробив ґрунтовний екскурс в історію вітчизняного червонохресного руху, розглядаючи її у контексті транскордонних зв'язків з іншими національними товариствами та світовими організаціями. Дослідник звернувся до проблем взаємовідносин українського та російського товариств та питання одержавлення компартійними органами УТЧХ. Окремі сюжети дослідження проливають світло на особливості залучення потенціалу товариства до організації кампаній допомоги зарубіжним країнам та робітничо–селянським і комуністичним організаціям радянських республік. Належне місце автор відводить процесу формуванню зв'язків УТЧХ із національними товариствами після здобуття Україною незалежності, досліджує співпрацю організацій у сфері подолання низки соціальних негараздів, техногенних і природних лих.

У праці С. М. Свистовича «Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20–30 рр. ХХ ст.)» значну увагу приділено участі Українського Червоного Хреста у міжнародному філантропічному русі. На нього покладалися завдання «гуманітарної» допомоги потерпілим не лише від стихійних, але й від соціальних лих. Навіть за умов участі товариства в подоланні негативних наслідків природних катаклізмів чітко простежувалася ідеологічно–пропагандистська складова. З огляду на повномасштабну залежність вітчизняного товариства від компартійних органів Міжнародний комітет Червоного Хреста відмовлявся його визнавати як самостійну організацію, що перешкоджало повноцінній діяльності УТЧХ у відповідних міжнародних структурах [18].

Міжнародні аспекти історії діяльності Українського товариства розкрито у дисертації О. Крамара [19]. О. Крамар стверджує, що міжнародні контакти Українського товариства Червоного Хреста упродовж міжвоєнного періоду також розвивались у контексті утилітарних підходів більшовицького режиму. Можливості їх здійснення були звужені внаслідок необхідності систематичного узгодження із зовнішньополітичною позицією компартійної верхівки та намагання опосередкувати зв'язки українського товариства загальносоюзною структурою.

У зарубіжній історіографії червонохресного руху в СРСР сформувалося кілька наукових пріоритетів у дослідженні проблем діяльності Червоного Хреста підрадянської України серед яких чільне місце займає питання співробітництва товариства із зарубіжними громадськими організаціями.

У сучасній російській історіографії історії червонохресного руху в СРСР переважають публікації, що стосуються участі Червоного Хреста у Другій світовій війні та післявоєнній історії червонохресного руху. Серед них необхідно виділити статтю Н. Л. Трудоряну про місію Американського Червоного Хреста в СРСР в роки Великої вітчизняної війни [20] і працю про діяльність міжнародного Комітету Червоного Хреста в Радянському Союзі [21].

Створенню і історії радянського Червоного Хреста, його стосункам з Міжнародним червонохресним рухом присвячені роботи Франсуа Бюньона [22] та Іржи Томана [23]. Дослідники, використавши архівні матеріали Міжнародного Комітету, розглядали історію радянського Червоного Хреста в контексті міжнародного гуманітарного руху ХХ століття. Однак необхідно гуманолосити, що дані дослідження не містять згадок про діяльність національних товариств радянських республік, зокрема, і Українського Червоного Хреста.

Незважаючи на широку джерельну базу, міжнародна діяльність Товариства Червоного Хреста України досліджена недостатньо. Серед значного обсягу літератури радянської доби, присвяченої транскордонним зв'язкам радянського Червоного Хреста, відсутні узагальнюючі дослідження міжнародної діяльності української організації. Більшість праць зазначеного періоду не можна вважати науковими, оскільки писались вони з пропагандистською метою популяризації прокомуністичного червонохресного руху, та приурочувалися до ювілейних дат діяльності радянського чи російського Червоного Хреста. Сучасна вітчизняна історіографія донедавна теж була представлена поодинокими спеціальними дослідженнями. Серед існуючих наукових робіт бракує узагальнюючих праць присвячених міжнародним зв'язкам українського товариства. У більшості з них трапляються лише окремі сюжети пов'язані з темою дисертації: біографії фундаторів та діячів українського червонохресного руху, матеріали про створення Міжнародного Червоного Хреста тощо.

Список використаних джерел

1. Рожков М. В. Діяльність Червоного Хреста УРСР як об'єкт радянської історіографії (1920–1930-ті рр.) / М. В. Рожков // Інтелігенція і влада. – 2014. – Вип.30. – С.222–228.
2. Захаренко К. Про Червоний Хрест / К. Захаренко. – К.: Медвидав, 1927. – 60 с.
3. Кушнір Є. А. Основні завдання Червоного Хреста / Є. А. Кушнір. – К.: ЦК УТЧХ, 1935. – 16 с.
4. Аюлус Я. И. Краткий очерк истории Советского Красного Креста / Я. И. Аюлус. – М.: Медгиз, 1958. – 127 с.; Барсуков М. И. Красный Крест и Красный Полумесяц СССР / М. И. Барсуков. – М.: Медицина, 1946. – 156 с.; Миловидов В. А. Краткий обзор деятельности советского Красного Креста / В. А. Миловидов. – М.: Медгиз, 1955. – 48 с.; Митерев Г. А. 40 лет Советского Красного Креста / Г. А. Митерев. – М.: Государственное издательство медицинской литературы, 1959. – 97 с.; Финклер Ю. М. История Красного Креста и Красного Полумесяца СССР / Ю. М. Финклер. – М.: Медгиз, 1947. – 34 с.
5. Ветров М. С. Советский Красный Крест в борьбе за мир и дружбу между народами / М. С. Ветров. – М.: Медицина, 1965. – 56 с.; Митерев Г. А. Советский Красный Крест в борьбе за мир и дружбу между народами / Г. А. Митерев. – М.: Знание, 1964. – 24 с.; Спасокукоцкий В. Н. О внешней деятельности Советского Красного Креста / В. Н. Спасокукоцкий. – М.: Медицина, 1958. – 97 с.
6. 40 лет Красного Креста 1918–1958 / под ред. Г. А. Митерева. – М.: Изд-во медицинской литературы, 1959. – 224 с.
7. Шершакова Е. М., Черкасская Л. И. Советские медики за рубежом. – М.: Медицина, 1970. – 24 с.
8. Силищев С. С. По пути мира и гуманизма / С. С. Силищев. – М.: Медицина, 1978. – 23 с.
9. Блищенко І. П. Що таке Червоний Хрест / І. П. Блищенко. – К.: Медицина, 1986. – 56 с.
10. Патлажанова Н. Н. Советский Красный Крест: к возрождению нравственности / Н. Н. Патлажанова. – М., 1991. – 51 с.
11. Павленко В. В. Українсько–болгарські взаємини 1918–1939 рр. / В. В. Павленко. – К.: Інститут історії України НАН України, 1995. – 224 с.
12. Даниленко О. Військовополонені, інтерновані й біженці на території європейських країн як об'єкт дипломатичних відносин

(1919–1923 pp.) / О. Даниленко // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2011. – Вип.20. – С.196–213.

13. Окіпнюк В. Діяльність місії Польського товариства Червоного Хреста в Україні у листопаді 1919 р. – квітні 1920 р. / Вікторія Окіпнюк // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – 2011. – Вип.20. – С.183–195.

14. Кириленко В. Діяльність організації Українського та Шведського Червоного Хреста у південних областях України в період годинних 1921–1923 років / В. Кириленко // Гілея. – 2013. – №77. – С.61–63.

15. Букреев Т. Б. Борьба з дитячою безпритульністю та бездоглядністю у першій половині 20-х років ХХ ст. на Півдні України (за матеріалами Херсонщини) / Т. Б. Букреев // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2015. – Вип.42. – С.57–62.

16. Журба М. А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20–30 рр. ХХ ст.) / М. А. Журба. – К.: Науковий світ, 2002. – 499 с.

17. Журба М. А. Міжнародні зв'язки українського Червоного Хреста: Монографія. – К.: «МП Леся», 2007. – 212 с.

18. Свистович С. М. Громадський вимір соціалістичного експерименту в Україні (20–30-ті роки ХХ ст.) / С. М. Свистович. – К.: Варта, 2007. – 565 с.

19. Крамар О. С. Міжнародні зв'язки громадських об'єднань України (20-ті – початок 30-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова / Крамар Олександр Сергійович. – К., 2010. – 20 с.

20. Трудоряну Н. Л. Американский Красный Крест в СССР в годы Великой Отечественной войны по архивным материалам / Н. Л. Трудоряну // Новая и новейшая история. – 2003. – №2. – С.36–48.

21. Конасов В. Б. Международный комитет Красного Креста – Советский Союз: дорогой сотрудничества и конфронтации (1939–1952) / В. Б. Конасов. – М., 1999. – 240 с.

22. Бюньон Ф. Международный комитет Красного Креста и Советский Союз (1917–1991) / Франсуа Бюньон. – М.: Международный Комитет Красного Креста, 2000. – 95 с.

23. Томан И. Россия и Красный Крест (1917–1945) / Иржи Томан. – М.: Международный комитет Красного Креста, 2002. – 104 с.

References

1. Rozhkov M. V. Diyal'nist' Chervonoho Khresta URSR yak ob'yekt radnyans'koy istoriohrafii (1920–1930-ti rr.) / M. V. Rozhkov // Intelihentsiya i vlada. – 2014. – Vyp.30. – S.222–228.

2. Zakharenko K. Pro Chervonyy Khrest / K. Zakharenko. – K.: Medvydav, 1927. – 60 s.

3. Kushnir Ye. A. Osnovni zavdannya Chervonoho Khresta / Ye. A. Kushnir. – K.: TsK UTChKh, 1935. – 16 s.

4. Akodus Ya. I. Kratkyy ocherk istorii Sovetskogo Krasnogo Khresta / Ya. I. Akodus. – M.: Medgiz, 1958. – 127 s.; Barsukov M. I. Krasnyy Krest i Krasnyy Polumesyats SSSR / M. I. Barsukov. – M.: Meditsina, 1946. – 156 s.; Milovidov V. A. Kratkyy obzor deyatelnosti sovetskogo Krasnogo Khresta / V. A. Milovidov. – M.: Medgiz, 1955. – 48 s.; Miterev G. A. 40 let Sovetskogo Krasnogo Khresta / G. A. Miterev. – M.: Gosudarstvennoe izdatelstvo meditsinskoj literatury, 1959. – 97 s.; Finkler Yu. M. Istoriya Krasnogo Khresta i Krasnogo Polumesyatsa SSSR / Yu. M. Finkler. – M.: Medgiz, 1947. – 34 s.

5. Vetrov M. S. Sovetskiy Krasnyy Krest v borbe za mir i druzhbu mezhd narodami / M. S. Vetrov. – M.: Meditsina, 1965. – 56 s.; Miterev G. A. Sovetskiy Krasnyy Krest v borbe za mir i druzhbu mezhd narodami / G. A. Miterev. – M.: Znanie, 1964. – 24 s.; Spasokukotskiy V. N. O vneshney deyatelnosti Sovetskogo Krasnogo Khresta / V. N. Spasokukotskiy. – M.: Meditsina, 1958. – 97 s.

6. 40 let Krasnogo Khresta 1918–1958 / pod red. G. A. Mitereva. – M.: Izd-vo meditsinskoj literatury, 1959. – 224 s.

7. Shershakova E. M., Cherkasskaya L. I. Sovetskie mediki za rubezhom. – M.: Meditsina, 1970. – 24 s.

8. Silishev S. S. Po puti mira i gumanizma / S. S. Silishev. – M.: Meditsina, 1978. – 23 s.

9. Blyshchenko I. P. Shcho take Chervonyy Khrest / I. P. Blyshchenko. – K.: Medytsyna, 1986. – 56 s.

10. Patlazhanova N. N. Sovetskiy Krasnyy Krest: k vozrozhdeniyu nravstvennosti / N. N. Patlazhanova. – M., 1991. – 51 s.

11. Pavlenko V. V. Ukrayins'ko-bolhars'ki vzayemny 1918–1939 rr. / V. V. Pavlenko. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 1995. – 224 s.

12. Danylenko O. Viys'kovopoloneni, internovani y bizhentsi na terytoriyi yevropeys'kykh krayin yak ob'yekt dyplomatychnykh vidnosyn (1919–1923 rr.) / O. Danylenko // Mizhnarodni zv'yazky Ukrayiny: naukovy poshuky i znakhidky. – 2011. – Vyp.20. – S.196–213.

13. Okipnyuk V. Diyal'nist' misiyi Pol's'koho tovarystva Chervonoho Khresta v Ukraini u lystopadi 1919 r. – kvitni 1920 r. / Viktoriya Okipnyuk // Mizhnarodni zv'yazky Ukrayiny: naukovy poshuky i znakhidky. – 2011. – Vyp.20. – S.183–195.

14. Kyrylenko V. Diyal'nist' orhanizatsiyi Ukrayins'koho ta Shvedsk'oho Chervonoho Khresta u pivdennykh oblastyakh Ukrayiny v period holodnykh 1921–1923 rokiv / V. Kyrylenko // Hileya. – 2013. – №77. – S.61–63.

15. Bukryeyev T. B. Borot'ba z dytyachoyu bezprytul'nisty u bezdohlyadnisty u pershiy polovyni 20-kh rokiv XX st. na Pivdni Ukrayiny (za materialamy Khersonshchyny) / T. B. Bukryeyev // Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu. – 2015. – Vyp.42. – S.57–62.

16. Zhurba M. A. Etnonatsional'ni ta mizhnarodni aspekty diyal'nosti hromads'kykh ob'yednan' ukrayins'koho sela (20–30 rr. XX st.) / M. A. Zhurba. – K.: Naukovy svet, 2002. – 499 s.

17. Zhurba M. A. Mizhnarodni zv'yazky Ukrayins'koho Chervonoho Khresta: Monohrafiya. – K.: «MP Lesya», 2007. – 212 s.

18. Svystovych S. M. Hromads'ky vymir sotsialistychnoho eksperymentu v Ukraini (20–30-ti roky XXst.) / S. M. Svystovych. – K.: Varta, 2007. – 565 s.

19. Kramar O. S. Mizhnarodni zv'yazky hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny (20-ti – pochatok 30-kh rokiv XX stolittya: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01. Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova / Kramar Oleksandr Serhiyovych. – K., 2010. – 20 s.

20. Trudoryanu N. L. Amerikanskiy Krasnyy Krest v SSSR v godiy Velikoy Otechestvennoy voyniy po arhivnyim materialam / N. L. Trudoryanu // Novaya i noveyshaya istoriya. – 2003. – №2. – S.36–48.

21. Konasov V. B. Mezhdunarodnyy komitet Krasnogo Khresta – Sovetskiy Soyuz: dorogoy sotrudnichestva i konfrontatsii (1939–1952) / V. B. Konasov. – M., 1999. – 240 s.

22. Byunon F. Mezhdunarodnyy komitet Krasnogo Khresta i Sovetskiy Soyuz (1917–1991) / Fransua Byunon. – M.: Mezhdunarodnyy Komitet Krasnogo Khresta, 2000. – 95 s.

23. Toman I. Rossiya i Krasnyy Krest (1917–1945) / Irzhi Toman. – M.: Mezhdunarodnyy komitet Krasnogo Khresta, 2002. – 104 s.

Yashchuk O. Yu., graduate student of the history and archeology of the Slavs, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), zholobb@gmail.com

International relations Ukrainian Red Cross: historiographical discourse

The article analyzes the works of researchers Red Cross movement in Ukraine. We obtained and reviewed the main stages of the study of Russian scientists of international relations Ukrainian Red Cross since the inception of the organization in the period of national liberation struggle of 1917–1921 years until now. Attention focuses on the specifics of the study scientists cross-border activities of the public association in the Soviet period of its existence. Also studied the works of foreign scholars dedicated to these issues.

Keywords: Ukrainian Red Cross, international relations, domestic historiography, foreign studies.

Ящук О. Ю., аспирантка кафедры истории и археологии славян, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), zholobb@gmail.com

Международные связи украинского Красного Креста: историографический дискурс

Проанализированы труды исследователей краснокрестного движения в Украине. Выделены и рассмотрены основные этапы изучения отечественными учеными международных связей Украинского Красного Креста с момента зарождения организации в период национально-освободительной борьбы 1917–1921 годов до сих пор. Внимание сосредотачивается на особенностях освещения учеными трансграничной деятельности общественного объединения на протяжении советского периода его существования. Также исследованы труды зарубежных ученых, посвященные указанному вопросу.

Ключевые слова: Украинский Красный Крест, международные связи, отечественная историография, зарубежные исследования.

УДК 94:327.2(470+571):051«1899/1914»

Ботіка Т. С.,
кандидат історичних наук, Одеська національна
академія харчових технологій (Україна, Одеса),
btatiana654@gmail.com

РОСІЙСЬКІ ЧАСОПИСИ ПРО АНГЛО–РОСІЙСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розглядаються англо–російські зв'язки у відображенні часописів Російської імперії кінця ХІХ – початку ХХ ст. На основі публікацій простежена еволюція поглядів російської громадськості щодо англо–російських відносин.

Ключові слова: Велика Британія, Російська імперія, міжнародні відносини, зовнішня політика, російські часописи.

На рубежі ХІХ – ХХ ст. в російській пресі намітилася тенденція щодо прискіпливого звернення до проблем зовнішньополітичного курсу Великої Британії. Ключовим аспектом виступали англо–російські зв'язки. Інтерес до Великої Британії в Російській імперії ґрунтувався на фундаменті історичних чинників, оскільки обидві імперії впродовж століть були активними учасниками міжнародних подій.

Кореспонденти журналів зверталися до історії англо–російських зв'язків. Позиція консервативного «Русского вестника», який у 1906 р. дослідив історію взаємозв'язків між Великою Британією та Росією, дозволяє стверджувати, що політичні та економічні інтереси сторін майже завжди стикалися між собою. На думку часопису, історія взаємозв'язків між Англією та Росією розпочалася ще за часів правління Івана Грозного. Шукав союзу з Англією і Петро І. Під час «Північного акорду» були здійснені серйозні намагання Росії налагодити дружні стосунки з Англією. У Великій Британії до ідеї «Північного акорду» віднеслися загалом співчутливо, проте переговори щодо укладення союзного договору затягнулися на невизначений термін. Російські дипломати вимагали від Англії субсидії на випадок війни з Туреччиною, пропонуючи свою допомогу у разі війни Англії з Іспанією. Велика Британія відмовлялася брати навіть непрямую участь у російсько–турецькій війні, тому що це порушувало її торгівельні інтереси.

Остаточо розірвав відносини з Англією Павло І. Він навіть розпорядився підготувати у 1801 р. похід донських козаків на Індію, перлину Британської імперії. За Олександра І розігрався черговий конфлікт у стосунках з Англією. Лише згодом доля поєднала Росію та Велику Британію – у коаліції проти Наполеона. Роль Англії у Кримській війні (1853–1856 рр.) «Русским вестником» визначалася, як дуже небезпечна для Росії. Після підписання Паризького договору (1856 р.) були введені принизливі для Росії умови, за якими Чорне море стало нейтральним, в результаті чого Росія була позбавлена можливості тримати там військовий флот. Ще одна стаття договору відбирала від Росії південну частину Бессарабії та приєднувала її до Молдавії.

Друга половина ХІХ ст. характеризувалася різким загостренням протиріч у Центральній Азії у 1870–х рр., відкритою ворожістю обох сторін у зв'язку з російсько–турецькою війною 1877–1878 рр., коли Велика Британія не дала можливості Росії скористатися плодами своєї перемоги над Османською імперією [11, с. 621–629].

Під впливом вказаних історичних чинників на рубежі ХІХ – ХХ ст. у російському суспільстві збереглася так звана англофобія [3, с. 543].

Важливим фактором, який вплинув на англо–російські зв'язки, виявилася англо–бурська війна (1899–1902 рр.). За оцінками російських часописів, війна з бурями нанесла значного удару по всій Британській імперії, а також суттєво вплинула на міждержавні відносини країн Європи, оскільки авторитет Англії сильно постраждав під впливом війни [10, с. 385]. Уся російська преса завзято засуджувала позицію Великої Британії.

Радянський та російський історик А. Давідсон зауважив, що прямого зіткнення між Росією та Великою Британією під час англо–бурської війни не відбулося. Проте, відомим залишається той факт, що уряд Миколи ІІ проводив антибританську політику. Більше 200 російських добровольців воювали у Трансваалі на стороні бурів [8, с. 52].

На рубежі ХІХ – ХХ ст. значно загострилися англо–російські протиріччя, пов'язані з Персією. Велика Британія здавна воліла відкрити двері для ведення там своєї торгівлі. В. Гольцев у «Русской мысли» за 1899 р. наголошував, що суперництво Росії та Англії може виявитися загрозою не лише для азійської цивілізації, але й для подальшого розвитку обох зацікавлених сторін [6, с. 172]. Декілька років потому російська преса повідомляла, усі негаразди, що відбувалися у Персії, виявилися причиною численних економічних інтересів Росії та Англії [13, с. 30].

Енергійну боротьбу з російським впливом Велика Британія здійснювала у Китаї. Приводом до цього стала запекла боротьба провідних західних країн за концесії на побудову залізниць, яка розгорнулася наприкінці ХІХ ст. [2, с. 743]. Усі кореспонденції, в яких мова йшла про китайські справи, відверто вказували на конфлікт між Росією та Великою Британією.

Під впливом британського та американського урядів не було досягнуто угоди між Росією та Китаєм щодо евакуації Манчжурії. У той же час, користуючись розгубленістю російської дипломатії, Англія розправилася з Тибетом. Напередодні підписання Портсмутського миру (1905 р.) Велика Британія відновила союзний договір з Японією. За оцінками російських часописів, англо–японський договір (1902 р.) визначався як міцна фортеця, що закріпила Азію за обома союзниками. Це означало, що відтоді ні Росія, ні жодна інша країна не могли навіть вступити на цю територію.

Зацікавленість у зближенні з Англією, за якою у російській пресі зберігався статус «політичного лицемірства» [4, с. 692], журналісти пов'язували з декількома причинами. Часописи відзначали, що, на момент втрати Великою Британією своїх передових економічних позицій, у випадку війни з Німеччиною їй був потрібний союзник. Якщо на морі Англія могла розраховувати на власні сили, то для ведення сухопутної війни без підтримки союзника, ситуація виглядала досить серйозною. У 1904 р. між Англією та Францією було укладено договір, який відкривав нові перспективи у міжнародних відносинах.

Російська преса, слідкуючи за кожним кроком британської зовнішньої політики, повідомляла про те, що нарешті настав момент для зближення з Англією. Головна причина полягала у тому, що після закінчення російсько–японської війни та в результаті революції 1905 р., Росія відчувала себе не досить сильною. Урядова політика сприяла тому, що зближення з Англією пішло б на користь Росії у її відносинах з Японією, де не вгасали

антиросійські наміри. Російський царизм був не готовий до нових зіткнень на Далекому Сході, тому намагався завдяки Англії уникнути їх шляхом угоди з Японією. Отже, росіяни мали намір піти на союз з Великою Британією, маючи за мету ліквідувати міжнародну напругу [5, с. 11–12].

Російські часописи відверто вказували на важливість угоди з Англією. Восени 1906 р. у пресі з'явилася новина про приїзд до Росії англійського дипломатичного корпусу на чолі з послом А. Нікольсоном. «Московский еженедельник» назвав цей приїзд урочистою подією міжнародного життя [14, с. 3–4]. Восени 1907 р. про переговори між обома сторонами почали писати у часописах. Так, Г. Трубецький писав «Московскому еженедельнику», що «наші відносини з Англією знаходяться на хорошому шляху. Тибет і Афганістан, ймовірно, виступають предметом переговорів з Англією. У їх основі лежить думка щодо повного примирення взаємних інтересів, а також усунення усього, що може вважатися зайвим приводом даремних суперечок... В результаті, мається на увазі встановлення зовсім нових відносин з Англією...» [15, с. 56].

Не зважаючи на те, що так звана холодність між країнами формально завершилася у 1907 р. створенням Троїстого союзу, англо-російський договір щодо розмежування сфер впливу в Афганістані, Ірані та Тибеті не призвів до вирішення всіх протиріч, що існували між двома імперіями. Висвітлення англо-російської угоди 1907 р. в російській пресі проходило під впливом двох тенденцій. Перший аспект трактував цей договір як прояв миру у зовнішній політиці, другий розглядав його як антигерманське угруповання, як знаряддя завоювальних планів на Близькому Сході.

Згодом на сторінках часописів почали писати про те, що у Росії з Англією не було спільних економічних інтересів. Напередодні Першої світової війни, у 1913 р. Г. Олексинський у «Современном мире» повідомляв про початок дружніх стосунків між країнами. Таку поведінку сторін він пояснював двома причинами. По-перше, мова йшла про політичне пробудження азійських народів, що призвело до революційного руху в Персії та республіканського перевороту у Китаї. Як зазначав часопис, це змусило російський та англійський уряди думати не про взаємну конкуренцію, а про спільну діяльність задля того, щоб втихомирити непокірних азійців. По-друге, торгівельна конкуренція між Німеччиною та Англією примусила останню зблизитися з Росією. Поява німецьких товарів на всесвітньому ринку глибоко вразила інтереси британського капіталізму. Статистичні дані свідчать про швидкий розвиток німецького експорту, що супроводжувався відносним послабленням англійських показників. Як писав автор статті, монопольному положенню Англії на світових ринках прийшов неминучий кінець [1, с. 149–151].

Як відзначала російська преса, питання щодо англо-російського зближення було порушене у Палаті громад. В. Гольцев на сторінках «Русской мысли» ще за 1904 р. повідомляв, як в Англії поширювалися голоси на користь зближення з Росією [7, с. 233]. Не зважаючи на те, що ідея такого союзу користувалася в Англії симпатією до Росії, радикальні кола відверто протестували проти своєчасності зближення з російським урядом.

Разом з цим росіяни не приховували думки про те, що дружба з Англією мала свої характерні особливості.

Ще у 1904 р. «Русский вестник» в огляді іноземних справ зазначав, що Англія – розумна нація, що дуже добре розуміла кордони можливого і неможливого. Вона завжди могла змінити образ своїх дій, коли її інтереси стикалися з інтересами супротивників, а також, навпаки, посилити вплив тоді, коли помічала певну поступливість конкурента [12, с. 305]. Російські журналісти писали, що дружбою з Англією Росія повинна вміло користуватися. За їх розумінням, Велика Британія потребувала у сильній Росії лише задля протистояння германській загрозі. У Лондоні відзначали: «Краще бачити Росію у Константинополі, ніж германський військовий арсенал у Перській затоці», – писав дослідник М. Єрофеев [9].

Таким чином, публікації часописів свідчать, що до кінця XIX ст. і Росія, і Велика Британія, були не просто суперниками, а ворогами. Для такого сприйняття було чимало причин. Економічні, політичні, стратегічні міркування визначали протистояння обох країн. Вирішення англо-російських протиріч, головним чином, залежало від того, як сторони оцінювали одна одну. Якщо в кінці XIX – на початку XX ст. англо-російські відносини визначалися як гострі та ворожі, то після 1907 р. росіяни виявили симпатію та прихильність до англійців, що стало предметом детального висвітлення російськими часописами.

Список використаних джерел

1. Алексинский Г. Политика и экономика в международных делах // Современный мир. – СПб., 1913. – №2. – С.148–156.
2. Английские происки в Китае // Русский вестник. – СПб., 1899. – №4. – С.743–749.
3. Англичане в частной жизни и в политике // Русский вестник. – СПб., 1900. – №6. – С.538–547.
4. Англия, как мировая печальница // Нива. – СПб., 1906. – №43. – С.692.
5. Ботика Т. С. Англо-російське зближення напередодні Першої світової війни / Т. С. Ботика // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Одеса, 2014. – Вип.6. – С.11–15.
6. Гольцев В. Иностранное обозрение // Русская мысль. – М., 1899. – №2. – С.171–177.
7. Гольцев В. Иностранное обозрение // Русская мысль. – М., 1904. – №5. – С.232–238.
8. Давидсон А. Б. Образ Британии в России XIX и XX столетий / А. Б. Давидсон // Новая и новейшая история. – М., 2005. – №5. – С.51–54.
9. Ерофеев Н. А. Очерки по истории Англии 1815–1917 / Н. А. Ерофеев. – М.: Изд-во ИМО, 1959. – 263 с.
10. Иностранное обозрение. Политическое настроение в Европе // Вестник Европы. – СПб., 1900. – №1. – С.384–397.
11. Теплов В. Обзор внешних событий. Англо-русские отношения // Русский вестник. – СПб., 1906. – №12. – С.621–644.
12. Теплов В. Обзор внешних событий. Посредничество держав // Русский вестник. – СПб., 1904. – №6. – С.305.
13. Трубецкой Г. Внешняя политика за неделю // Московский еженедельник. – М., 1909. – №3. – С.27–34.
14. Трубецкой Г. К приезду английской депутации // Московский еженедельник. – М., 1906. – №28. – С.3–5.
15. Трубецкой Г. Слухи и впечатления // Московский еженедельник. – М., 1907. – №16. – С.54–57.

References

1. Aleksinskiy G. Politika i ekonomika v mezhdunarodnykh delakh // Sovremennyy mir. – SPb., 1913. – №2. – S.148–156.
2. Angliyskie proiski v Kitae // Russkiy vestnik. – SPb., 1899. – №4. – S.743–749.
3. Anglichane v chastnoy zhizni i v politike // Russkiy vestnik. – SPb., 1900. – №6. – S.538–547.
4. Angliya, kak mirovaya pechalnitsa // Niva. – SPb., 1906. – №43. – S.692.
5. Botika T. S. Anglo-rosiyske zblizhennya naperedodni Pershoyi svitovoyi viyni / T. S. Botika // Naukoviy visnik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu. – Odesa, 2014. – Vip.6. – S.11–15.

6. Goltsev V. Inostrannoe obozrenie // Russkaya myisl. – M., 1899. – №2. – S.171–177.
7. Goltsev V. Inostrannoe obozrenie // Russkaya myisl. – M., 1904. – №5. – S.232–238.
8. Davidson A. B. Obraz Britanii v Rossii XIX i XX stoletiy / A. B. Davidson // Novaya i noveyshaya istoriya. – M., 2005. – №5. – S.51–54.
9. Erofeev N. A. Ocherki po istorii Anglii 1815–1917 / N. A. Erofeev. – M.: Izd-vo IMO, 1959. – 263 s.
10. Inostrannoe obozrenie. Politicheskoe nastroyenie v Evrope // Vestnik Evropyi. – SPb., 1900. – №1. – S.384–397.
11. Teplov V. Obzor vneshnih sobyitiy. Anglo-russkie otnosheniya // Russkiy vestnik. – SPb., 1906. – №12. – S.621–644.
12. Teplov V. Obzor vneshnih sobyitiy. Posrednichestvo derzhav // Russkiy vestnik. – SPb., 1904. – №6. – S.305.
13. Trubetskoy G. Vneshnyaya politika za nedelyu // Moskovskiy ezhenedelnik. – M., 1909. – №3. – S.27–34.
14. Trubetskoy G. K priezdu angliyskoy deputatsii // Moskovskiy ezhenedelnik. – M., 1906. – №28. – S.3–5.
15. Trubetskoy G. Sluhi i vpechatleniya // Moskovskiy ezhenedelnik. – M., 1907. – №16. – S.54–57.

Botika T. S., PhD, *Odessa National Academy of Food Technologies (Ukraine, Odessa)*, btatiana654@gmail.com

Russian magazines about English–Russian connections at the end of the 19th at the beginning of the 20th centuries

The English–Russian connections in the explanation of the Russian empire's magazines at the end of the 19th beginning of the 20th centuries are depicted in the article. On the basis of the publications the evolution of the Russian community as to the English–Russian relations is observed.

Keywords: Great Britain, Russian Empire, international relations, foreign policy, Russian magazines.

Ботика Т. С., кандидат исторических наук, Одесская национальная академия пищевых технологий (Украина, Одесса), btatiana654@gmail.com

Российские журналы про англо–русские связи конца XIX – начала XX вв.

Рассматриваются англо–русские связи в освещении журналов Российской империи конца XIX – начала XX вв. На основании публикаций прослежена эволюция взглядов российской общественности относительно англо–русских отношений.

Ключевые слова: Великобритания, Российская империя, международные отношения, внешняя политика, российские журналы.

* * *

УДК 39;572.9

Rahimli R.,
Candidate of Historical Sciences, Leading Researcher,
Institute of Archaeology and Ethnography
of the National Academy of Sciences of Azerbaijan
(Azerbaijan, Baku), rus_rahimli@yahoo.com

NORTH CAUCASIAN PEOPLES' ETHNO–POLITICAL ASSOCIATIONS AND THEIR IMPACT ON SOCIOPOLITICAL PROCESSES IN MODERN TIMES

For the first time in the last 20 years ethnic identity and super ethnic interests in the region began to be highlighted in the Caucasian politics.

We should note that in the North Caucasus located in the border of Europe and Asia, between the Black and Caspian Seas the impact of ethno political groups on public processes is taken place in an active way in the modern times. Considering geopolitical position and natural resources this region has been on the focus of interests of mighty empires for many centuries. Cultural and ethnic diversity of the Caucasus prove the richness of civilization, and also leads to ethnic diversity which is the source of regional conflicts that hinder economic and public development.

Keywords: North Caucasian, Turkish ethnic peoples, Kumuk, Nogai Karachays, Balkars, Circassian.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Different approaches to security issues in the Caucasus, overlapping and intersecting points of global, regional and national interests are among the most–discussed topics. In the

sub region Caucasus the formation of secure environment is determined by factors that are different in content and direction.

Artificially reducing the number of Turkish ethnic groups in the USSR was accompanied by repressive measures. Turkish peoples (Crimean Tatars, Karachays, Balkars etc.) were involuntarily displaced from their historical lands during the Second World War. After the collapse of the Soviet Union, hostility seeds planted by Russia germinated and turned into the armed conflicts. The Caucasus region that housed many different ethnic groups became the victim of Russia experiments [3, p. 23–35].

The Central government, that feared from awakening of the national consciousness of the North Caucasian peoples and strengthening of the understanding process their historical roots, tried to keep the former Soviet Union by all means. Nevertheless, in the mid–80s of the twentieth century the reconstruction in the former Soviet Union encompassed all areas of public life, including national relationships [6, p. 24]. The unresolved problems in national relations began to appear one after the other, a lot of mistakes that were made over the years manifested itself. Socio–economic, legal and demographic problems, the development of language and culture, the preservation of national traditions and groundless territorial claims together brought about so many difficulties that all of these issues led to the aggravation of relations in the former Soviet Union [5, p. 137].

Since the late 80s of the twentieth century national conflicts in the North Caucasus has covered the entire region. The government of the Union deteriorated these problems rather than solving them. As a result, politicizing of ethnic groups that performed as a subject in the policy became a controversial issue. Some intriguers who distinguished themselves in the strengthening of the national consciousness put the peoples' interests in danger so as to realize their goals.

For the first time in the last 20 years ethnic identity and super ethnic interests in the region began to be highlighted in the Caucasian politics. Azerbaijani, Kumuk, Nogai, Karachay, Balkar, Ahisqa Turks (a total number of 10 million 500 thousand persons) are accepted as Turks. The world's power centers with interests in the Caucasus are pursuing «spider» policy in accordance with these groups' social, public, political, economic, ethno cultural interests. At present, in the North Caucasus wider political processes are being developed by giving importance to the «Circassian dossier».

In the past few years on May 21, memorial days are being held under the name of «the victims of the Caucasian War» or «Circassian genocide» in Kabardino–Balkaria, Karachay–Cherkessia, Adygea and Abkhazia regions in the North Caucasus. In addition, conferences are held, articles are published on the historical topics about the outrageous tragedy that took place in the nineteenth century. Since only Circassian communities got the special attention as victims of 145–year–long «Caucasus War», as a result special interests to these communities grew. Therefore now the communities with Circassian origin have large diasporas in Israel, Jordan, Egypt, Syria, Turkey, Iraq, Saudi Arabia, Germany, Belgium, Sweden, the United States, Canada, France, the Netherlands and other countries. In recent years great powers have started to fight in the North Caucasus to monopolize emerging common Circassian idea that is becoming stronger. The West, the Muslim East and Russia are conditionally more different in this issue. Naturally, Turkey, Arab countries, the West and the US want to resolve this issue in terms of their own interests.

Today's important policymakers of Russia know very well from severe consequences of the «Battle of the Caucasus» ended in 1864 that where and when the development of «Circassian community» will become. The owners of the Kremlin and important policymakers of Russia understand very well that Russia is on the verge of losing Kuban, Nogay, Don and Tatar deserts between the Black and Caspian Seas in the North Caucasus because communities in the region are still not willing to accept the unjust policy pursued by the Kremlin for many years. Russia, in turn, is applying ideological foundation principles so as to hinder the national wholeness of Circassian communities.

Other tools are being used in the «Circassian issue» policy controlled by Russia. One of the social and legal procedures designed to protect the stability in the North Caucasus is to dissolve the Republic of Adygea, its annexation to Krasnodar province and to appoint the president, local government representatives, members of parliament, even police chiefs in Karachay–Cherkessia and Kabardino–Balkaria from Moscow. Russia is carefully reviewing approaches to «Circassian issue» in the West. Therefore it doesn't want to comply with the requirements by Circassian origin peoples about their coming back to the historical lands. However, according to the decision signed by the Russian president in 2003, citizens who live abroad and have historical roots in the territory of the Russian Federation have the right to live. However, now this decision only applies to Russian, Armenian, Jewish, Greek, South Ossetia, Kalmykia peoples. Circassian communities have been deprived of this right even via the courts. According to official statistics, approximately 3 million Circassian origin people live out of Russia. Naturally, not all, but certain groups of them have always officially stated their wishes concerning their living in the historical lands.

According to Russian political strategists, if Circassian origin communities establish their Cherkessia Republic together, the whole North Caucasus, including Chechnya will no longer be under the control of the Kremlin. One of the scary factors for Russia is better mobilizing of Circassian and Caucasian origin diaspora organizations in Turkey. Thus, 48 Caucasian diaspora organizations have established their united «Caucasus Diaspora Organizations Federation» in Turkey. Due to the strong financial resources of this organization, their online newspapers, radio and TV channels have been established. Dozens of books are being published every year. At the same time, they have been able to unite different diaspora organizations in other countries around themselves.

Another threatening factor for the Kremlin is in Israel and the United States Circassian diaspora organizations' North Caucasus policy compatibility with the interests of the states in the North Caucasus. Circassian people in 50 countries around the world have been brought together and united in the «Unrepresented Nations and Peoples Organization» (representation of the peoples who do not have states has been provided in the UN). Also benefiting from this they put forward enjoying their national rights as a demand.

Arab states have also become active in this direction. Activeness of «National Adiga Radio Television» in Jordan, regarded as the world circussians' major national tribune, is being carefully followed in Syria, Jordan, Egypt, Israel, the United Arab Emirates, Turkey, as well as all regions of the North Caucasus. «Federation of European Circassians» organization has been able to unite all Circassians in Europe around the organization.

Circassian diaspora organizations in more than 50 countries in the world under «The Circassians' Great and Free Union» have been clearly demonstrating political will over the last few years about their historical lands. For the first time, Russian President Vladimir Putin in 2001, made a decision about suspending the activity of TV, radio programs, newspapers and magazines broadcasted in their national language and funded by the government in Republics of Karachay–Cherkessia, Adygea, Kabardino–Balkaria. Even though Russia has created artificial state independence in this region by supporting Abkhazian separatism, the official education and state language is Russian. Russia expects to delay processes with «Russification» policy prohibiting education and enlightenment in national languages [10]. Adige Xase (Circassian Council) organizations established in Kabardino–Balkaria, Karachay–Cherkessia, Adygea, Krasnodar and Abkhazia, the World Circassian Congress, Circassian Brotherhood, Circassian Xabl and other dozens of organizations are struggling with Russia in restoring national and historical rights. However, «Circassian Congress», «Nafna», «Circassian Xase», «Kabardino Congress», «Nart» and other organizations, who do not want to accept it, have appealed to the Council of Europe, European Union, UN and other international organizations: «We have never incorporated into Russia voluntarily» [11]. In the West very serious steps are being taken towards the emergence of organizations related to the North Caucasus, their range of activity concerning the region, the formation of the information environment. The «Free Caucasus» sociopolitical movement in Denmark, «The Caucasian Union Movement» in Poland, activeness of Chechen–Ingush, Circassian, Georgian and Balkar–Karachay Diaspora organizations, the establishment of public institutions belonging to these peoples are gradually having an impact in the region [9].

The European Union for the first time with the support of international organizations excluded the Russian military forces from the occupied region in a short time. After this demonstration, in the republics of Kabardino–Balkaria, Karachay–Cherkessia the attitude to conflicts between nations led by Russia has changed [11].

We should note that in the North Caucasus located in the border of Europe and Asia, between the Black and Caspian Seas the impact of ethnopolitical groups on public processes is taken place in an active way in the modern times. Considering geopolitical position and natural resources this region has been on the focus of interests of mighty empires for many centuries. Cultural and ethnic diversity of the Caucasus prove the richness of civilization, and also leads to ethnic diversity which is the source of regional conflicts that hinder economic and public development.

References

1. Abbasbəyli A. Dünya siyasəti. – Bakı, 2011. – 342 s.
2. Hüseynova İradə. Heydər Əliyev və Qafqazda sülh prosesi. Magistr hazırlığı üçün proqram. – Bakı: «Təhsil», 2003. – 112 səh.
3. Mahmud Vazeyi. Postsovet dövründə yeni regional təhlükəsizlik yanaşmaları // Azərbaycani focus jurnalı. – Oktyabr–dekabr 2010. – S.23–35.
4. Məmmədov A. S. Beynəlxalq münasibətlər. – Bakı, 2002. – 434 s.
5. Pirişev A. Siyasi strategiya və milli təhlükəsizlik problemi. – Bakı, 2002. – 356 s.
6. Внешняя политика Российской Федерации 1992–1999 гг. – Москва, 2000. – 548 с. // Vneshnjaja politika Rossijskoj Federacii 1992–1999 gg. – Moskva, 2000. – 548 s.
7. Кулагин В. М. Современная международная безопасность: учебное пособие. – Москва, 2012. – 456 с. // Kulagin V. M.

Sovremennaja mezhdunarodnaja bezopasnost': uchebnoe posobie. – Moskva, 2012. – 456 s.

8. Qafqazda təhlükəsizlik. d_word_refe_other_2210

9. <http://www.sherg.az/2010/04/02/read=26378>

10. Ənvər Börüşoy. Qafqaz Birliyinə doğru? // «Ayna» qəzeti. – 2010. – 27 noyabr. – №44. – S.7.

11. <http://olaylar.az/news/world/21903>

Рагімлі Р., кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник, Інститут археології та етнографії Національної академії наук Азербайджану (Азербайджан, Баку), rus_rahimli@yahoo.com

Етнополітичні об'єднання північнокавказьких народів і їх вплив на соціально-політичні процеси в сучасному світі

Вперше за останні 20 років етнічна ідентичність і супер етнічні інтереси в регіоні почали виділятися в кавказькій політиці.

Відзначимо, що на Північному Кавказі, розташованому на кордоні Європи та Азії, між Чорним і Каспійським морями вплив етнополітичних груп на суспільні процеси відбувся активним чином в наш час. З огляду на геополітичне становище і природні ресурси, цей регіон був в центрі уваги інтересів могутніх імперій протягом багатьох століть. Культурне та етнічне розмаїття Кавказу доводить багатство цивілізації, а також призводить до етнічної різноманітності, яке є джерелом регіональних конфліктів, які перешкоджають економічному і суспільному розвитку.

Ключові слова: Північно-Кавказький, Турецькі етнічні народи, Кумук, Ногайський Карачай, Балкарці, Черкес.

Рагімлі Р., кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник, Институт археологии и этнографии Национальной академии наук Азербайджана (Азербайджан, Баку), rus_rahimli@yahoo.com

Этнополитические объединения северокавказских народов и их влияние на социально-политические процессы в современном мире

Впервые за последние 20 лет этническая идентичность и супер этнические интересы в регионе начали выделяться в кавказской политике.

Отметим, что на Северном Кавказе, расположенном на границе Европы и Азии, между Черным и Каспийским морями влияние этнополитических групп на общественные процессы произошло активным образом в наше время. Учитывая геополитическое положение и природные ресурсы, этот регион был в центре внимания интересов могущественных империй в течение многих веков. Культурное и этническое разнообразие Кавказа доказывает богатство цивилизации, а также приводит к этническому разнообразию, которое является источником региональных конфликтов, которые препятствуют экономическому и общественному развитию.

Ключевые слова: Северо-Кавказский, Турецкие этнические народы, Кумук, Ногайский Карачай, Балкарцы, Черкес.

* * *

УДК 902

Рзаева Р. Н.,
сотрудник, Нахчыванское отделение
Национальной академии наук Азербайджана
(Азербайджан, Нахчыван),
rihiya.rzayeva@mail.ru

НОВЫЕ ДАННЫЕ О СРЕДНЕБРОНЗОВОЙ КУЛЬТУРЕ КАВКАЗА

Как известно в эпохе средней бронзы в определенной части Кавказа распространилась культура, которая характеризовалась чернолощеной керамикой. Однако в других регионах, особенно в ее южной части распространилась расписная керамика. Эта культура вне Кавказа распространилась также в Северо-Западом Иране (Иранский Азербайджан) и Восточной Анатолии. При этом Тазакентская (Кармирбердская) культура все еще отличалась локальными особенностями и не примыкала к другим культурам расписной керамики. Исследованиями в последние годы выявлены новые данные, которые утверждают, что эта культура была не обособленная. Исследования показывают, что памятники Тазакентского (Кармирбердского) типа с локальными особенностями появились на определенной стадии культуры расписной керамики Кавказа и являются составной частью этой культуры. Возможно, дальнейшие исследования выявят еще новые данные для понимания соотношения среднебронзовых культур Кавказа, в том числе и Азербайджана.

Ключевые слова: Южный Кавказ, Северо-Западный Иран, Восточная Анатолия, средняя бронза, расписная керамика, Тазакентская культура.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Среднебронзовая культура Кавказа, в том числе Азербайджана имея определенные сходства, отличаются своеобразными особенностями. Как известно в эпохе средней бронзы в определенной части Кавказа распространилась культура, которая характеризовалась чернолощеной керамикой. Однако в других регионах, особенно в ее южной части распространилась расписная керамика. Эта культура вне Кавказа распространилась также в Северо-Западном Иране (Иранский Азербайджан) и Восточной Анатолии. Существует мнение, что среднебронзовая культура с чернолощеной керамикой происходит от Куро-Аракской культуры [13, с. 150; 4, р. 110]. Однако о происхождении среднебронзовой культуры Кавказа с расписной керамикой существуют различные выводы. При этом эта культура отличалась локальными особенностями и в виду этого в археологической литературе названа по-разному. Исследователи называли ее как «Культура Ван-Урмии» [18, с. 1–31], «Кызылванская культура» [13, с. 163], «Тазакентская культура» [14, с. 47–54], «Севап-Узерликская культура» [13, с. 150], «Триалетская культура» [10, с. 102–121], «Нахчыванская культура» [9, с. 48]. Вели Бахшалиев и Октай Белли исследуя среднебронзовую культуру Кавказа, Северо-Западного Ирана (Иранский Азербайджан) и Восточной Анатолии с расписной керамикой выводили, что эта есть одна культура с локальными особенностями, которая создана оседло-земледельческими и кочевыми племенами региона [6, р. 69]. При этом Тазакентская (Кармирбердская) культура все еще отличалась локальными особенностями и не примыкала к другим культурам расписной керамики. Исследованиями в последние годы выявлены новые данные, которые утверждают, что эта культура была не обособленная. Находки курганов Яйджи и Гасансу говорят об этом.

Курган Гасансу исследован со стороны Наджаф Мусебли и Анар Агаларзаде. В кургане присутствовал сильно истлевший человеческий скелет, что является не характерным для раннего этапа среднебронзовых памятников Кавказа, в том числе и Азербайджана [12, с. 81–83; 2, с. 65, 72]. В кургане найдены многочисленные керамические изделия. Большинство их чернолощеное с вырезным и штампованным орнаментом [15, с. 7–20]. Среди погребального инвентаря привлекает внимание три расписных сосуда. Материалы кургана опубликованы, однако расписные сосуды не оценены должным образом [15, с. 21–23]. Один из них орнаментирован Тазакентского стиля (рис. 1). Эта миска с биконическим корпусом и плоским дном. Верхняя часть над белым ангобом расписан черным цветом (рис. 2, 2). Орнаменты подобного типа известны из целого ряд памятников Тазакентской культуры, в том числе из Тазакентского могильника [14, с. 54–55], Верин-Навера [17, с. 122–134; 13, Рис. 52, 13–14], Арич [13, Рис. 55, 16] и других памятников. Определенные детали этого орнамента, особенно соприкасающиеся треугольники и сетчатые прямоугольники известны из памятников Нахчывана [6, Çizim 21]. Вторая миска отогнутым наружу венчиком и округлым корпусом. Орнаментирован над красным ангобом вписанными друг в друга и сетчатыми треугольниками (рис. 2, 3). Миски подобной формы

и орнамента хорошо известны из памятников Нахчывана [6, Çizim 15, 7] и Восточной Анатолии [8, Levha 77]. Третий сосуд представлен кувшином округлой формы с цилиндрическим горлом. Орнаментирован над красным ангобом черным цветом (рис. 2, 1). Орнаментальный мотив этого кувшина известен из поселения Кюльтепе II [6, Çizim 11, 5], некрополя Шортеле [6, Çizim 15, 1, 2], Узерликтепе [13, Рис. 58] и памятников Араратской долины [13, Рис. 59, 2–3, 10].

Рис. 1. Расписной сосуд из кургана Гасансу

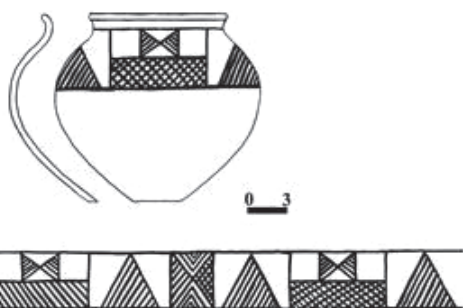

Рис. 2. Монохромная расписная керамика из могильника Яйджи

Сосуды с подобным орнаментом выявлены также из некрополя Яйджи. Эти материалы были опубликованы [11, с. 214–215]. Кроме одного, расписные сосуды этого нововыявленного погребения по форме и мотивам орнаментов (рис. 2) характерны для памятников Нахчывана [1, Табл. XXIII, 7, 9; 2, Табл. 2, 2, 8–9]. Сосуды с полихромной орнаментацией в незначительном количестве известны также из других регионов Кавказа [13, с. 142]. Нововыявленные материалы курганов Яйджи и Гасансу утверждают, что Тазакентская (Кармирбердская) культура была тесно связана культурами соприкасающихся регионов. Это еще раз подсказывает нам, что мы пока не владеем всеми данными, связанные с древними культурами Кавказа. При этом считаем, необходимым остановиться на хронологии нововыявленных памятников. Следует сказать, что в Азербайджане в эпохе средней бронзы расписная керамика в основном была распространена на территории Нахчывана. В других районах Азербайджана расписная керамика распространена в незначительном количестве и в основном представлена монохромно расписной керамикой. Такое явление наблюдается также на территории Грузии и Армении. Полихромная керамика в них не выявлена с исключением некоторых фрагментов из памятников Армении [13, с. 142]. В то же время в памятниках Нахчывана, Северо-Западном Иране (Иранский Азербайджан) и Восточной Анатолии прослежены различные этапы культуры расписной керамики. В памятниках этих трех регионов культура расписной керамики продолжалась до раннего железа, что не наблюдается в других регионах [6, p. 63–73].

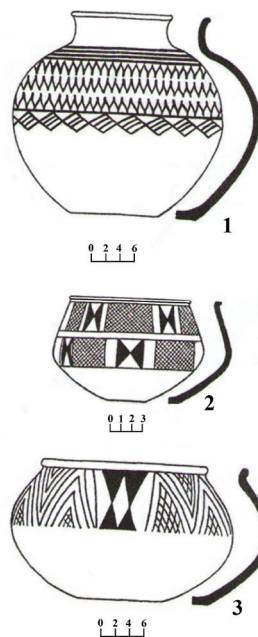

Рис. 3. Расписные сосуды из кургана Гасансу
Автор: Рзаева Рухийе Немет кызы

Один из сосудов кургана Гасансу орнаментирован над белым ангобом, что является не характерным для раннего этапа [6, p. 32–51]. Орнаментация над белым или же желтым орнаментом является характерным для второго этапа культуры расписной. При этом следует отметить, что в памятниках Нахчывана орнаменты, ограниченные параллельными линиями также появляются позднее [6, p. 35]. По мнению Бартон Брауна сосуды с подобными орнаментами характерны для памятников Азербайджана [5, p. 64–65]. Сосуды с орнаментом подобного стьюлям известны также из памятников Нахчывана [6, Çizim 19–26] и Восточной Анатолии [8, Res. 51–52]. А. А. Мартиросян Тазакентскую культуру датировал XX–XIX вв. до н.э. [14, с. 54–55]. Однако анализ угля, взятого из кургана Гасансу, показал дату 1750 г. до н.э. [15, s. 91, Table №1]. Уголь из среднебронзового горизонта Кюльтепе II, в котором выявлена полихромная расписная керамика, показал 1800 г. до н.э. [7, с. 31]. Начальный этап эпохи средней бронзы на основе анализа угля из Кюльтепе II датируется 2561–2346 гг. до н.э. [3, с. 86]. В памятниках Азербайджана, в том числе и в поселении Узерликтепе ранний этап средней бронзы характеризуются чернолощеными сосудами со штампованным орнаментом. Расписная керамика появляется на втором этапе [13, с. 163]. Можно сказать, что памятники Тазакентского (Кармирбердского) типа с локальными особенностями появились на определенной стадии культуры расписной керамики Кавказа и являются составной частью этой культуры. Возможно, дальнейшие исследования будут выявить еще новые данные для понимания соотношения среднебронзовых культур Кавказа, в том числе и Азербайджана.

Список использованных источников

1. Абибуллаев О. А. Энеолит и бронза на территории Нахичеванский АССР. – Баку: Элм, 1982. – 316 с.
2. Алиев В. Г. Культура расписной керамики эпохи бронзы Азербайджана (на азерб.яз.). – Баку: Элм, 1977. – 256 с.
3. Бахшалиев В., Риствет Л., Ашуров С. К вопросу Куро-Аракских памятников (по раскопкам Кюльтепе II и Махта I в 2006 году) // Азербайджан – страна, связывающая восток и запад.

Обмен знаниями и технологиями в период «первой глобализации» VII–IV тыс. до н.э. – Баку: German Embassy, 2009. – С.82–87.

4. Bahşalıyev V. Archaeology of Nakhchivan. – Istanbul: Arkeoloji ve Sanat, 1997. – 128 s.

5. Brown T. B. Excavation in Azerbaijan 1948. – L.: John Murray, 1951. – 279 p.

6. Belli Oktay, Bahşalıyev Veli. Middle and Late Bronze Age Painted Pottery culture of the Nakhchivan Region. – Istanbul, 2001. – 120 p.

7. Əliyev V. Qədim Naxçıvan. – Bakı: Elm, 1979. – 57 s.

8. Özfırat Aynur. Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (m.ö. II binyıl). – İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 2001. – 224 s.

9. Джафарзаде И. М. Древний период истории Азербайджана // Очерки истории Азербайджана. – Баку: Элм, 1956. – С.7–56.

10. Джапаридзе О. М. Археологические раскопки в Триалети в 1959–1962 гг. // Советская археология. – 1964. – №2. – С.102–121.

11. Кулиева З. К. Новые находки из могильника Яйджи // РА. – 2012. – С.214–215.

12. Куфтин Б. А. Археологические раскопки в Триалети. – Тбилиси: Изд-во АН ГССР, 1941. – 231 с.

13. Кушнарева К. Х. Южный Кавказ в IX–II тысячелетиях до н.э. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 1993. – 312 с.

14. Мартиросян А. А. Армения в эпохи бронзы и раннего железа. – Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1964. – 313 с.

15. Müseyibli N., Ağalarzadə A. Nəşənsu qurqanı. – Bakı: Nefta-Press, 2013. – 92 s.

16. Seidov A. G. Naxçıvan e.ə. VII–II minilliklərdə. – Bakı: Elm, 2003. – 336 s.

17. Симонян А. Е. Два погребения эпохи средней бронзы могильника Верин–Навер // СА. – 1984. – №3. – С.122–134.

18. Çilingiroğlu A. Van gölü havzasında üretilen M.Ö. II bin yıl boyalı çanak çömleği // Arkeoloji dergisi. – 1994. – №11. – С.1–31.

References

1. Abibullaev O. A. Jeneolit i bronza na territorii Nahichevanskij ASSR. – Baku: Jelm, 1982. – 316 s.

2. Aliev V. G. Kul'tura rəspisnoj keramikə jepohi bronzy Azerbajdzhana (na azerb.jaz.). – Baku: Jelm, 1977. – 256 s.

3. Bahshaliyev V., Ristvet L., Ashurov S. K voprosu Kuro–Araksskih pamjatnikov (po raskopkam Kjul'tepe II i Mahta I v 2006 godu) // Azerbajdzhan – strana, svyazyvajushhaja vostok i zapad. Obmen znanijami i tehnologijami v period «pervoj globalizacii» VII–IV tys. do n.je. – Baku: German Embassy, 2009. – С.82–87.

4. Bahşalıyev V. Archaeology of Nakhchivan. – Istanbul: Arkeoloji ve Sanat, 1997. – 128 s.

5. Brown T. B. Excavation in Azerbaijan 1948. – L.: John Murray, 1951. – 279 p.

6. Belli Oktay, Bahşalıyev Veli. Middle and Late Bronze Age Painted Pottery culture of the Nakhchivan Region. – Istanbul, 2001. – 120 p.

7. Əliyev V. Qədim Naxçıvan. – Bakı: Elm, 1979. – 57 s.

8. Özfırat Aynur. Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (m.ö. II binyıl). – İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yayınları, 2001. – 224 s.

9. Dzhafarzade I. M. Drevnij period istorii Azerbajdzhana // Ocherki istorii Azerbajdzhana. – Baku: Jelm, 1956. – С.7–56.

10. Dzhaparidze O. M. Arheologicheskie raskopki v Trialeti v 1959–1962 gg. // Sovetskaja arheologija. – 1964. – №2. – С.102–121.

11. Kulieva Z. K. Novye nahodki iz mogil'nika Jajdzhi // RA. – 2012. – С.214–215.

12. Kufin B. A. Arheologicheskie raskopki v Trialeti. – Tbilisi: Izd-vo AN GSSR, 1941. – 231 s.

13. Kushnareva K. H. Juzhnyj Kavkaz v IX–II tysjacheletijah do n.je. – SPb.: Peterburgskoe Vostokovedenie, 1993. – 312 s.

14. Martirosjan A. A. Armenija v jepohi bronzy i rannego zheleza. – Erevan: Izd-vo AN Arm. SSR, 1964. – 313 s.

15. Müseyibli N., Ağalarzadə A. Nəşənsu qurqanı. – Bakı: Nefta-Press, 2013. – 92 s.

16. Seidov A. G. Naxçıvan e.ə. VII–II minilliklərdə. – Bakı: Elm, 2003. – 336 s.

17. Simonjan A. E. Dva pogrbenija jepohi srednej bronzy mogil'nika Verin–Naver // SA. – 1984. – №3. – С.122–134.

18. Çilingiroğlu A. Van gölü havzasında üretilen M.Ö. II bin yıl boyalı çanak çömleği // Arkeoloji dergisi. – 1994. – №11. – С.1–31.

Rzayeva R. N., Nakhchivan branch of Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan, Nakhchivan), ruihiyye.rzayeva@mail.ru

New data on middle bronze age culture of the Caucasus

As it is known in, Middle Bronze Age in a certain part of the Caucasus extended the culture, which was characterized by black polished ceramics. However, in other

regions, especially in the southern part the painted ceramics extended. This culture out of the Caucasus extended also in Northwest Iran (the Iranian Azerbaijan) and East Anatolia. Thus, Tazakent (Karmirberd) culture still differed in local features and did not adjoin other cultures of painted ceramics. Researches revealed in recent year's new data, which claim that this culture was not isolated. Researches show that Tazakent (Karmirberd) monuments type with local features appeared at a certain stage of culture of painted ceramics of the Caucasus and are a component of this culture. Perhaps, further researches will be to reveal still new data for understanding of a ratio the Middle Bronze Age cultures of the Caucasus, including Azerbaijan.

Keywords: South Caucasus, Northwest Iran, East Anatolia Middle Bronze Age, painted ceramics, Tazakent culture.

Rzayeva R. N., Nakhchivanskye viddeleniya Natsionalnoy akademii nauk Azerbajdzhanu (Azerbajdzhan, Nakhchivan), ruihiya.rzayeva@mail.ru

Нові дані про середньобронзову культуру Кавказу

Як відомо в епосі середньої бронзи в певній частині Кавказу поширилася культура, яка характеризувалася чорно лощеною керамікою. Однак в інших регіонах, особливо в її південній частині поширилася розписна кераміка. Ця культура поза Кавказу поширилася також в Північно–Західному Ірані (Іранській Азербайджан) і Східній Анатолії. При цьому Тазакентська (Кармірбердська) культура все ще відрізнялася локальними особливостями і не примикала до інших культур мальованої кераміки. Дослідженнями в останні роки виявлені нові дані, які стверджують, що ця культура була відокремлена. Дослідження показують, що пам'ятники Тазакентського (Кармірбердського) типу з локальними особливостями з'явилися на певній стадії культури мальованої кераміки Кавказу і складовою частиною цієї культури. Можливо, подальші дослідження виявлять ще нові дані для розуміння співвідношення середньобронзових культур Кавказу, в тому числі і Азербайджану.

Ключові слова: Південний Кавказ, Північно–Західний Іран, Східна Анатолія, середня бронза, розписна кераміка, Тазакентська культура.

* * *

УДК 94(479.24)

Эминова Г.,
диссертант, Институт рукописей
им. М. Физули НАН Азербайджана
(Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Эпоха, жизнь и творчество Мешеди Мухаммеда Бюльбюля

Говориться о жизни и творчестве Карабахского поэта Мешеди Мухаммеда Бюльбюля, о тематике его стихотворений. А также приводятся примеры его стихов. М. М. Бюльбюль жил и творил в XIX веке. Он писал на двух языках: азербайджанском и персидском. Хорошо знал классическую поэзию. Наставником для себя в поэзии считал Мухаммеда Физули.

Ключевые слова: классическая поэзия, поэзия XIX века, литературно–культурная история, комендантский способ правления.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Перед тем как перейти к рассуждениям в связи с жизнью и творчеством одного из талантливых представителей литературных кругов Карабаха позапрошлого века, целесообразно бросить краткий взгляд на сформировавшийся поэт временной отрезок, памятные детали и события исторической эпохи и социально–культурные процессы. Каждый мыслитель, поэт, писатель отражает в своей душе и творчестве требования и чаяния своей эпохи, берет на вооружение ряд качеств своего времени, потому в первую очередь следует обратить взгляд на тот период времени, в который он жил и творил. XIX век считается крайне важным периодом как в общественно–политической мысли, так и литературно–культурной истории Азербайджана. После Гюлюстанского (1813) и Туркменчайского (1828) договоров, поделивших Азербайджан надвое в результате захватнических войн, в общественно–политической мысли тоже произошел ряд перемен. Начали получать широкое распространение пробуждение национального сознания и самосознания, идеи просветительства. В первую очередь обратим

внимание на ряд важнейших исторических событий. Первая и вторая половина XIX века считаются в истории Азербайджана трудным и непростым периодом. В этот период в Азербайджане проводились реформы со стороны России, что не прошло бесследно для населения, культуры, экономических отношений. С целью укрепления своей позиции Россия давала ряд указов. Так, «абсолютизм в целях укрепления своей позиции постепенно заменил ханства военными ведомствами, называвшимися «комендантствами» [2, с. 7]. Хотя подобные меры в целом приводили к положительным результатам, долгосрочного эффекта они не давали. «Экономические реформы, осуществленные здесь царизмом в 30–40-е годы, сломали ряд оков ханского способа правления и феодально-патриархальной замкнутости. Азербайджан вступил на мировой рынок посредством России» [2, с. 10]. Это дало толчок развитию ремесел и торговли. Стала оживляться городская жизнь. Однако и этот метод не оправдал себя и привел к ряду восстаний. В итоге, «царское правление дало в 1840-ом году указ об административных реформах в Закавказье. Этим указом отменялся комендантский способ правления, были созданы губернии и казии при них вместо махалов» [5, с. 216]. Изданные впоследствии законы и указы восстановили имущественные права феодалов и ага над их землями.

Таким образом, «XIX век представляет собой противоречивый период в экономической и культурной истории азербайджанского народа. В этот период в области мысли и культуры правили устаревшие феодальные веяния, но с другой стороны стали распространяться передовая русская и европейская культура, демократические мысли, идеи свободы» [7, с. 5]. Одним из важнейших событий этого века стало открытие мусульманских школ. Первая мусульманская школа была открыта в Тбилиси. А затем и в таких крупных городах, как Гянджа, Баку, Шамаха, Шуша. Первая и единственная школа для девочек была открыта в 1848-ом году в Шамахе, но после землетрясения была переведена в Баку.

В качестве самой характерной особенности XIX века можно отметить плодотворную деятельность первых солдат армии азербайджанских просветителей. Именно в этот период такие личности, как Аббасгулу ага Бакиханов, Гасым бей Закир, Мирза Шафи Вазех, Мирза Джафар Топчубашев, Мирза Мухаммедали Казымбей внесли свой вклад в развитие науки и искусства. «В первой половине века под благотворным влиянием передовой русской научной мысли азербайджанские ученые постепенно отдаляются от влияния схоластики и пишут ряд ценных трудов в области истории, географии, астрономии, природоведения» [2, с. 28]. В качестве примера можно привести «Карабахнамэ» Мирзы Адыгёзьяль бей, «Историю Карабаха» Мирзы Джамала Джаваншира, назвать имена Керима Ага Фатеха и других.

Важнейшим из событий эпохи стало заложение основ первого органа печати в Закавказье. В 1832-ом году в Тбилиси стали издаваться «Татарские вести». В этой газете, издаваемой в качестве приложения к «Тбилиским ведомостям», в основном печатались официальные документы и распоряжения. Однако основу национальной прессы заложил Гасан бей Зардаби в 1875-ом году, начав издавать газету «Экинчи». Несмотря на то, что газета выходила всего два года, она сыграла свою незаменимую роль в пробуждении национального сознания. А также

создала условия для существования периодики, издания новых газет. По этой причине выходящая в 1879-ом году в Тбилиси газета «Зия», стала издаваться с 1880-го года под названием «Зия-Гафгазия». Впоследствии стала выходить газета «Кяшкюль». А затем в Баку стали выходить такие русскоязычные газеты, как «Каспий» и «Бакинские известия». Все эти газеты можно отметить как событие в общественно-культурной жизни.

В первой половине XIX века в литературе тон задавали классические каноны, но наряду с этим также развивалось ашугское творчество. Среди самых ярких ашугов того времени можно особо выделить Ашуга Алы, Ашуга Алескера, Ашуга Наджафи и Ашуга Пэри.

В первой половине XIX века в азербайджанской литературе привлекали внимание два литературных течения. Реакционное романтическое течение и течение критического реализма. Возникновение и развитие критического реализма напрямую связано с именем Аббасгулу ага Бакиханова. Его произведение «Мишкатуль-энвар», а также рассказ «Китаби-Аскарыйе» считаются ценными произведениями литератора. Виднейшим представителем этой эпохи считался Мирза Фатали Ахундов. Важнейший период его деятельности приходится на вторую половину XIX века. Учитывая, что Мешеди Мухаммед Бюльбюль родился в этот период, а именно в 1858-ом году, обратим внимание и на эти годы истории.

Вторая половина XIX века также богата на важные исторические события. Как верно отметил Махмуд Исмаилов «50–60-е года XIX века характеризуются падением феодальных социо-экономических отношений в Азербайджане и развитием новых капиталистических отношений» [5, с. 225]. После устранения крепостного права, крестьяне получили большую свободу и относительно восстановили свои права. Эти реформы привели к развитию капитализма. Во всех сферах возникло оживление. Ремёсла, торговля получили широкий размах. Главными торговыми городами были Баку, Шуша, Нуха, Шамаха. Численность населения в этих городах по сравнению с другими казиями была в разы больше.

Ряды армии просветителей, основы которой были заложены в первой половине XIX века, в эти годы пополнились всё большим количеством приверженцев. Развитие капитализма в Азербайджане также дало толчок к формированию буржуазной нации. Выражение «азербайджанская нация» впервые появилось в газете «Кяшкюль». Стали получать приоритет такие понятия, как национальное сознание, национальная идентичность. Созрели «солдаты интеллигенции», обеспокоенные судьбой народа, созрели общественные деятели, старающиеся просветить невежественную массу. В особенности стоит отметить Мирза Фатали Ахундова, Наримана Нариманова, Ахмед бей Агаева, Алимердана Топчубашева, Алибея Гусейнзаде и других. Однако эти просветители не осуществляли свою деятельность систематически. Основным их оружием была критическая атака сложившихся обстоятельств. «В этот период в Азербайджане усилилось прогрессивно-демократическое движение. Представители этого движения, в том числе, Н. Нариманов, Дж. Мамедкулизаде, А. Хаквердиев, Н. Везиров отражали в своих текстах события, происходящие в социально-экономической и политической жизни Азербайджана, критиковали всевозможные препоны» [5, с. 246].

Одним из важнейших событий в культурной жизни Азербайджана стало открытие Н. Наримановым первой публичной библиотеки в 1894-ом году.

В этот период также были написаны ценные произведения касательно истории. В особенности стоит отметить имена Мирзы Юсифа Гарабаги, Мир Мехди Хазани, Ахмед бей Джаваншира.

Литературу XIX века можно считать самым противоречивым периодом с точки зрения пройденного пути развития. Так как просветители, которым не удалось полностью избавиться от религиозного мировоззрения, не смогли стать истинными представителями реалистического направления. Фейзулла Гасымзаде характеризует этот период следующим образом: «В науке царила схоластика. Определенная часть поэтов, вышедших из интеллигенции, получившей религиозное образование в медресе, посвящали свои произведения религиозной тематике» [7, с. 16]. Поэтому в этот период развитие получала элегическая (мэрсийе) и религиозная (тарикат) литература. Не случайно, что и в творчестве Мешеди Мухаммеда Бюльбюля можно встретить стихи–мерсийе. Среди представителей элегической литературы в тот период появились такие видные авторы, как Раджи, Гумри, Шуаи, Сюпехри, Ахи, Мирза Хасиб Гудси.

Основываясь на исследовании Фирузы Гасановой, можем отметить, что «Мешеди Мухаммед Бюльбюль родился в 1858-ом году в Шуше. Образование он получил в этом же городе в школе Моллы Ибрагима, где изучил арабский и фарси, декламацию Корана и каллиграфию. Во время обучения в школе, он глубоко усвоил Восточную литературу. Выказал большой интерес к народной литературе и поэзии ашугов, народные песни окрылили его и еще больше утончили художественный вкус. Обладая прекрасным голосом и вдохновением, он принимал участие в некоторых меджлисах и по собственному желанию распевал порой свои газеллы» [4, с. 7]. Однако по определенным причинам Мешеди Мухаммед Бюльбюль оставляет искусство ханенде и становится активным участником литературных меджлисов, всё больше сил уделяя литературному творчеству. Исследователь той эпохи Салман Мюмтаз, близко знакомый с Мешеди Мухаммедом Бюльбюлем, пишет о выборе поэта следующим образом: «Я лично встречался с Бюльбюлем и получал наслаждение от его прекрасного голоса и тембра. Он вовсе не был суеверным фанатиком. На мой вопрос «Почему ты бросил петь?», он ответил: «Я не смог стерпеть власти невежд» [4, с. 8]. В источниках не дается никакой информации в связи с выбором Мешеди Мухаммедом псевдонима «Бюльбюль»¹. Известно и то, что в одной лишь второй половине XIX века несколько поэтов писали стихи под псевдонимом «Бюльбюль». Талантливая исследовательница наследия Мешеди Мухаммеда Фируза Гасанова после серьезных изучений в этой области пришла к такому выводу, что во второй половине XIX века под псевдонимом «Бюльбюль» писали стихи пять поэтов. Первым из них был Молла Тураб из Дербенда, вторым Мирза Мухаммедтаги Тебризи, третьим Мирза Гасан, четвертым Молла Салех Зянгилиани, а пятым шушинец Мешеди Мухаммед» [4, с. 7]. Безусловно, Мешеди Мухаммед Бюльбюль был более популярен, чем остальные четверо поэтов с тем же псевдонимом.

¹ Соловей (азерб.)

Первое упоминание о Мешеди Мухаммеде Бюльбюле встречается в произведении «Тезкиреи–Нэвваб» Мир Мохсуна Нэвваба. Нэвваб дает краткую информацию о Бюльбюле и пишет, что включил семь его стихотворений в свои мемуары. «В то время, когда писались эти мемуары, Мешеди Мухаммеду было 28 лет... Нижеследующие стихи принадлежат ему и записаны его же рукой» [6, с. 205]. Насреддин Гараев в своем исследовании тоже отмечает, что Мешеди Мухаммед Бюльбюль являлся членом литературного меджлиса «Меджлиси–Ферамушан», которым руководил Мир Мохсун Нэвваб. «В XIX веке в Карабахе жили три личности, известные под псевдонимом «Бюльбюль», которым их наградили именно за чарующий голос. Обладавший прекрасным голосом Мешеди Мухаммед Бюльбюль раньше занимался певческим искусством ханенде. Он записал несколько своих газелей в мемуары Нэвваба собственноручно. Из малого дивана М. М. Бюльбюля, который нам удалось разыскать, а также некоторых антологий и фрагментов газелей становится ясно, что он был глубоко осведомлен в классической литературе. Язык его стихов текуч, прост и образен» [6, с. 205]. Во второй половине XIX века подобные меджлисы в некотором смысле носили литературно–соревновательный характер. Поэты состязались как между собой, так и с членами других меджлисов. Подобное отношение приводило некоторых поэтов той эпохи к простому подражательству, модному эпигонству, но, в основном, создавало литературно–общественную почву для создания оригинальных произведений с новым содержанием путем изучения классической азербайджанской литературы и благодаря близкому знакомству поэтов друг с другом. То, что Бюльбюль являлся членом меджлиса, сыграло особую роль в его мировоззрении, а также литературной судьбе. Нэвваб обсуждал на собраниях меджлиса всевозможные события, происходящие в общественной жизни, и давал коллегам всё новые и новые темы, распалюющие художественное воображение поэтов. Тем самым он оказал существенное влияние на творчество тех самых мастеров пера. Айтен Гаджиева в своем основательном изыскании о Нэввабе отмечает, что тот повлиял на мировоззрение Бюльбюля. «Авторитет руководителя меджлиса Нэвваба сыграл достаточно значимую роль в объединении общего течения и тем литературно–художественных вечеров, ведущих тенденций в творчестве поэтов и даже в формировании литературного вкуса некоторых из них (в этом смысле можно привести имена молодых членов меджлиса Мешеди Эййуба Баки, Сади Сани Гарабаги, Мухаммеда Бюльбюля Гарьягды и других)» [3, с. 75].

Лишь малая толика литературного наследия поэта дошла до нас. Исходя их рукописей, мы видим, что литературное наследие Бюльбюля состоит из стихотворений, написанных на азербайджанском языке и фарси. Для творчества Мешеди Мухаммеда характерно жанровое разнообразие. Так как газелла считалась вершиной классической литературы, видим, что Бюльбюль отдавал предпочтение жанру газеллы. Предпочтение Бюльбюлем этого жанра также связано с тем, что он занимался искусством ханенде. Однако, несмотря на это, он мастерски писал и касыды, письма в стихах, рубаи, нёвхэ. Безусловно, очевидно, что Бюльбюль оставался верен классическим восточным традициям; невооруженным глазом видно, что он писал в традиции Физули, характерной для творчества поэтов XIX века, находился под влиянием Физули. Однако,

это не означает бездумного повторения стиля Физули. Бюльбюль выговаривал не выговоренное, озвучивал и записывал своим неповторимым пером чувства такого же самоотверженного влюбленного.

Литературное наследие Бюльбюля достойно внимания не только с точки зрения жанрового разнообразия, но также с точки зрения языка и стили. Некоторые его стихи состоят из простых и понятных азербайджанских слов, а другая часть состоит из арабских и персидских слов и написана усложненным стилем. Например:

Gözlärün aldı qərarım, bəs baxar ahu kimi,
Dərdi – hicranun ərıtdi canım, oldu mu kimi [4, с. 21].

Каким доступным, простым языком отобразил Бюльбюль в приведенном нами выше примере свои чувства... Нельзя сказать, что социальные мотивы, встречающиеся в творчестве Бюльбюля, полностью характерны для него. Всей душой и сердцем Бюльбюль истинный лирик, певец любви. Однако порой в его стихах встречаются и сетования в связи с социальными темами:

Dövrən və zəmanə mənimlə düz gəlmədi,
Bu aləmdə üzüm bir gün belə gülmədi.
Biçin vaxtı çatdı, toxum biçə bilmədim,
Ömrümü dən kimi əsəl quşu dənədi [4, с. 198].

Несправедливость, которую видел поэт вокруг себя, лишения, которые он терпел, глубоко ранили его душу и прокладывали себе путь в его поэзии. Стихи, направленные против несправедливостей, Бюльбюль адресовал не конкретным людям и событиям, а находил выход и самоутешение в сетованиях на смутные времена. В творчестве азербайджанских поэтов XIX века особое место занимали и религиозные мотивы, мимо которых не прошел и Бюльбюль. В написанном на фарси минаджате¹ Бюльбюль поэтически восхваляет Аллаха:

Rənah arayanların sığıncağı sənən, ey Xudaya.
Sənin lütfünün sayı–hesabı yoxdur [4, с. 237].

Трагедия в Кербела будучи характерной для поэтов XIX века и в целом для азербайджанской классической литературы, не оставила равнодушным и Бюльбюля, который выразил в своих газелях любовь к Иمامу Хусейну и свое отношение к этой трагедии:

Aç, ya Hüseyn gözün, eylə övladüvə nəzər,
Kəm etmə iltifat bu bəxti siyahidən [4, с. 150].

В творчестве Бюльбюля религиозные и социальные темы можно считать проходными, его поэзия в своей основе питается любовью, любовная тема в ней доминирует. Бюльбюль весь без остатка лирический поэт и главным лирическим героем его стихов является он сам. Лирический герой Бюльбюля любит экстатически, замыкается в своем чувстве, тает как свеча от своей любви, терпит мучения от невзгод. Характерный для классической литературы образ печального, скорбного, горестного влюбленного присущ и лирическому герою Бюльбюля.

Nə müddətdi kəsüb mehrin nigari–sımbəg mənədən,
Belə keçsə əgər dövrən, dəxi qalmaq əsəg mənədən [4, с. 38].

Говоря о поэтических особенностях стихов Бюльбюля, следует отметить особое место средств художественной выразительности. Язык Бюльбюля очень богат, а его формы выражения крайне интересны. В своем творчестве Бюльбюль успешно воспользовался средствами художественной образности. В своих стихотворениях Бюльбюль, как и все классические поэты – приверженцы традиции Физули,

успешно обращался с онимами. Образ Меджнуна из арабских преданий, занявший видное место в классической литературе в качестве идеального влюбленного, занимает не меньшее место и в поэзии Бюльбюля.

Одним из исследователей наследия Мешеди Мухаммеда Бюльбюля, а также первым переводчиком его стихотворений с фарси на азербайджанский и их составителем был Рагуб Керимов. Исследователь отметил склонность Бюльбюля к эпигонству, но выделил поэта как автора оригинальных стихотворений, проникнутых новаторством.

Мешеди Мухаммед Бюльбюль ради прокорма семьи в те годы, когда в Карабахе царил голод, занимается торговлей. Он посещает крупные промышленные города, записывает то, что там приходится видеть. Спустя годы поэт возвращается в Шушу, безжалостная болезнь преждевременно старит его. Поэт умирает в 1918-ом году. Мастер пера из рода Гарьягды, питомец литературной арены Карабаха Мешеди Мухаммед Бюльбюль оставил свой неизгладимый след в истории азербайджанской литературы.

Список использованных источников

1. Бюльбюль Мешеди Мухаммед. Произведения. (Составитель: Рагуб Керимов). – Баку, 2008.
2. Алиев Р. Социально–экономическое и культурное развитие Азербайджана в 30–50–х годах XIX века. – Баку, 1989.
3. Гаджиева Айтен. Литературно–художественное наследие Мир Мохсуна Нэвваба. – Баку, 2004.
4. Гасанова Фируза. Об одной рукописи и ее авторе // Журнал «Сокровищница рукописей». – Баку, 1976. – Т. IV.
5. Исмаилов Махмуд. История Азербайджана. – Баку, 1992.
6. Гараев Насреддин. Литературные меджлисы Азербайджана XIX века. – Баку, 2010.
7. Гасымзаде Фейзулла. История азербайджанской литературы XIX века. – Баку, 1974.

References

1. Bjuł'bjul' Meshedi Muhammed. Proizvedenija. (Sostavitel': Ragub Kerimov). – Baku, 2008.
2. Aliev R. Social'no–jekonomicheskoe i kul'turnoe razvitiye Azerbajdzhana v 30–50–h godah XIX veka. – Baku, 1989.
3. Gadzhieva Ajten. Literaturno–hudozhestvennoe nasledie Mir Moksuna Njevvaaba. – Baku, 2004.
4. Gasanova Fizuza. Ob odnoj rukopisi i ee avtore // Zhurnal «Sokrovishhnica rukopisej». – Baku, 1976. – T. IV.
5. Ismailov Mahmud. Istoriya Azerbajdzhana. – Baku, 1992.
6. Garaev Nasreddin. Literaturnye medzhliisy Azerbajdzhana XIX veka. – Baku, 2010.
7. Gasymzade Fejzulla. Istoriya azerbajdzhanskoj literatury XIX veka. – Baku, 1974.

Eminova G., PhD student in Institute of Manuscripts named after M. Fuzuli (Azerbaijan, Baku), matlabm@yandex.com

Age, the life and works Meschede Mohammed Bulbul

This article discusses about the life and work as well as the period of creativity Karabachos poet Meshedi Mohammed Bulbul, about the themes of his poems. At this article are shown some examples from his poems. M. M. Bulbul lived and worked in the XIX century. He wrote in two: Azeri and Persian languages. He knew well classic literature and he considered Mohammed Fuzuli for himself in poetry as a mentor.

Keywords: classical poetry, the poetry of the XIX century, the literary and cultural history, the commandant form of government.

Емінава Г., дисертант, Інститут рукописів ім. М. Фізулі НАН Азербайджана (Азербайджан, Баку), matlabm@yandex.com

Епоха, життя і творчість Мешеді Мухаммеда Бюльбюля

Говориться про життя і творчість Карабахського поета Мешеді Мухаммеда Бюльбюля, про тематику його віршів. А також наводяться приклади його віршів. М. М. Бюльбюль жив і творив в XIX столітті. Він писав двома мовами: азербайджанською та перською. Добре знав класичну поезію. Наставником для себе в поезії вважав Мухаммеда Фізулі.

Ключові слова: класична поезія, поезія XIX століття, літературно–культурна історія, комендантський спосіб правління.

¹ Восхваление Всевышнего

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 101.1

Капітоненко О. М.,
пошукувач, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), a321831@gmail.com

**НЕОКЛАСИКА ТОТАЛІТАРНОЇ
ТА ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ МОДИ**

Поняття «неокласика» є досить багатозначним, семантично неусталеним й свідчить лише про те, що після періоду нехтування класикою відбувається певне повернення до класичного ідеалу, а відтак і до того, що ми звемо класичними цінностями. Проте неокласика – це не якийсь окремо визначений хронологічний період, а її своєрідна антитеза, що виникає поряд з авангардом як його своєрідне альтер еґо та диспозиція образних настанов, яка дає можливість парадного істотування як авангарду, так і неокласики.

Проблема корекції гострої монтажної поетики, яка існувала в усіх видах мистецтва, була актуальною, і саме неокласика стала тим необхідним і достатнім компонентом, тим коригуючим виміром мистецтва, що вже плавно переходить у період так званої сталінської еkleктики або імперської еkleктики Третього Рейху.

Ключові слова: класика, неокласика, тоталітаризм, еkleктика, авангард.

Якщо сталінська еkleктика визначає все ж таки ім'я головного політичного лідера, як і головного архітектора, того, хто давав «добро» на архітектурні й інші проекти, то Гітлер не був таким архітектором, у нього був його заступник, його субститут, його альтер еґо – А. Шпеер. А. Шпеер певною мірою задовольняв його як носій імперських амбіцій і намагався щодо архітектурного простору й презентації влади у всіх реаліях видовища і того антуражу, який здійснювався на парадах, форумах та ін.

Саме поняття класики в моді варто визначити, починаючи з Гегеля, який з його універсалізмом, з його своєрідною структурно-семантичною педантичністю характеризує певний ідеал одягу як «ідеальний одяг». Варто навести витримки з його трактату, щоб відчувати, наскільки ці конотації є сучасними. Гегель пише: «Сучасний одяг створює певні труднощі для його розуміння та використання також внаслідок того, що він підкорений моді, яка є суцільно підлеглою змінам. Розумність моди слід бачити в тому, що вона змінюється знову й змінює те, що минає в часі. Викроений сюртук дуже швидко знову виходить з моди, і, щоб він сподобався, необхідно, щоб сюртук був модним. Але якщо мода пройшла, то зникає й звичка; те, що ще декілька років назад подобалося, відразу ж стає непривабливим. Тому і для статуй повинні бути збережені такі типи одягу, які несли б у собі специфічний характер доби в більш усталеному вигляді, взагалі можна рекомендувати середній шлях, як це роблять наші сучасні художники» [2, с. 43].

Класичне мистецтво ідеалізується як вічний ідеал цілісності духу: «Якщо ми запитасмо, чи є зразок, що здатний створювати єдність з духом, не перетворюючись на просте визначення або посилання на свій зміст, то із такого визначення можна з'ясувати, що в класичному мистецтві форма й зміст повинні бути адекватними один одному, що витікає по відношенню до образу як

потреба цілісності й самостійності всередині себе» [2, с. 145].

Аналіз моди неокласики здійснювався в дослідженнях Дж. Барлетт, Т. Стриженової, О. Костіної та ін. [1; 7; 4], адже проблема цілісного аналізу моди неокласики потребує системного дослідження.

Мета статті – визначити формотворчий потенціал моди неокласики в контексті культури тоталітарного суспільства.

Неокласика не є класицизмом, більше того не є різновидом класицизму. Так, якщо класицизм мав свою поетику, яка чітко зафіксована Ніколя Буало, що є своєрідним «військовим статутом» для мистецтва, то неокласика не має такого статусу – це в більшості тінь тіні, це тінь від двох «тіл» відразу – від авангарду й від тоталітаризму, від владного презентативного портрету імператора та від його аналогу в будь-якій владній презентації культури. Гегель вдається до алюзій протиставлення моди ідеальному одягу. Так, якщо мода є примхливою і змінюється, то ідеальний одяг має зберігати специфічний характер доби. І саме той тип і той ідеал є презентативно необхідним і достатнім.

У Радянському Союзі розлам авангардного або модерністського світогляду відбувся офіційно 18 липня 1931 року, коли в газеті «Известия» були опубліковані умови конкурсу на проект «Палацу Рад». Вже восени 160 проектів, з яких 24 були виконані за кордоном, були виставлені в музеї І. Цветаєва. Але вже 28 лютого 1932 року був визначений лідер. Першу премію отримала група Б. Іофана. Також першу премію присудили американцю Г. Гамельтону за організацію. 10 травня 1933 року проект Б. Іофана був прийнятий за основу і фактично задав парадигму.

Можна сказати, що ніхто не очікував, що так швидко відбудеться переорієнтація смаків. Так швидко на підставі головної, будемо так казати, вибухової, могутньої, величюї субструктури – пам'ятника В. Леніну як головного стильотворчого архітектурного монументу і одночасно ж палацу. Так була заявлена позиція і орієнтація на неокласику. Саме це рішення тут же здійснює селекцію еліти архітекторів, художників і взагалі тих людей, які слідували за проектами, за їх просуванням в контексті боротьби.

Д. Фрідман писав, що керівні органи й активні архітектурних об'єднань, навколо яких складалася спілка архітекторів, висловилися про ті проекти, які були визначені як найбільш вдалі, однозначно. «Вимальовується наш старий ворог – класика. Ми зуміємо створити палац як палац. Створити саме певний образ нового колосального світу на основі колосальної міцної держави. Такі голоси лунають, і нам слід виступати проти нових тенденцій» [5, с. 29]. В. Веснін пише: «Це явище, на мій погляд, є дуже шкідливим і може бути більш загрозливим, ніж ретроспективізм» [211, с. 33]. Ми вже помічаємо, що ретроспективізм стилю

модерн сприймається як культурно–історичний досвід, а неокласика сприймається ворожо. І ця ворожість не є ситуативною, вона сприймається як антитеза модернізму. Надзвичайно гостро висловлює свою думку Ле Корбюзьє: «Нелегко погодиться з тим, що буде побудована річ більш незвична, незграбна, що виходить за межі нормальних уявлень, ніж та, яка зараз заповнює всі журнали» [5, с. 33].

Отже, ми бачимо як у свідченнях контрпозиції, тобто антиподів сталінської еkleктики, визначається бажання визнати цей проект помилкою, визначити й цей конкурс як помилковий, ворожий, але мало що відбулося в соціумі після цього конкурсу. Звичайно, цей проект не був реалізований, але не сталося цього не з обставин ідеологічних або політичних. Якщо доля тоталітарної країни склалася б інакше, якщо б не друга світова війна, проект втілили би в життя. Зрештою, можна стверджувати, що проекти, якими займався Шпеер, цілком залежали від війни, цілком вписувались як проекти майбутньої мегаломанії в стратегію військових подій.

Проект, що здійснював Сталін і здійснювала його владна команда, виглядає «більш гуманно», на відміну від проектів Шпеера, хоча з точки зору іконографії та з точки зору стильових визначень вони були автентичними. Тобто іконографія неокласики як залучення ідеального образу класики, всього того, що ми звемо досвід класики, для презентації владних імпульсів стає єдиною умовою презентативізму як формального монтажу атракціонів всіх відомих штампів–кліше, які вже так легко були відкинуті у 1830 році з появою еkleктичного формотворення, тобто еkleктики як стильового напрямку в архітектурі.

Отже, всі західні метри, які брали участь у цьому проекті, відчули, що фактично змагання перестало бути змаганням. А. Кастнер, Ф. Л. Райт й інші дослідники вважали, що фактично те, що здійснилося, вже стало іконографічним штампом, архетипом, який зрештою задає програму. Райт констатує: «Ця конструкція, яка має надію залишитися тільки проектом, підійшла б, як би нам потрібно було створити власний варіант Святого Георгія, який вбиває дракона» [5, с. 33].

Група західних архітекторів, куди входила В. Гропіус, Х. Серт, З. Гідіон, В. Буржуа, Ван–Естен, Ле Курбюзьє та ін., писали листа Сталіну і намагалися відмовити його від того, щоб він йшов проти течії, тобто не кидав виклику загальному смаку. Звичайно, цей заклик не був почутий. Ми намагаємося вписатися в той контекст, який описує і наводить низьку цих документів. В. Паперний у книзі «Культура Два» чітко визначає авангард як культуру номер один, а Сталінську культуру еkleктики як культуру – два [5]. Приблизно таку ж позицію, але в іншій дихотомічній схемі визначає О. Соколова, де Авангард–1 та Авангард–2 стають полярними, доповнюючи один одного [6]. Ми використовуємо ці моделі бінарності для того, щоб показати, що мода тоталітаризму була теж амбівалентною.

Утворюється той тип відношень, який є більш архаїчним, більш драматичним: ми – вони, свої – чужі. Це і є та можливість змагання й переходу з однієї позиції на іншу, де композиційність або композитність сталінської еkleктики як неокласики стає необхідним і достатнім кроком формотворення як зміни змін, як перехід в інше. Адаже ситуація змінюється, бінарні схеми вже не

влаштовують. Коли є такий конструктор–архітектор, як Сталін, то будь–яка бінарність стає маскою, ширмою, а за нею ховається ще одна маска–презентатив влади. Презентатив робить ідеального архітектора ще більш ідеальним, ми бачимо його вже не лише як продуцента, а як символ будь–якого продукування. У цьому полягає сенс неокласики і в моді, і в архітектурі, і в мистецтві в цілому.

Тобто ідеться про те, що утворюється міф. У даному випадку – міф сталінської доби, міф Сталіна, міф Шпеера, міф Гітлера. І цей міф як презентатив, як ідеал ідеалів не може бути гегелівською ідеєю, яка на правах гіпостазування абстракцій знаходить проміжний термін – ідеал. Зовсім не ідеал тут є субститутом абсолюту, він також не є стадією ідеї, він не є носієм ідеї як продуценту, він є тим рухом, тим, будемо казати, апофатичним відлунням абсолюту, який є недосяжним.

Д. Єрмілова визначає цей період не в широкому світоглядному просторі стилетворення, а як внутрішній іманентний поштовх модного життя, зокрема одягу. «У масовій моді стають розповсюдженими стандартні костюми з приталеними піджаками, широкими плечима і штанами з відворотами. Величезний вплив на моду 30–х років здійснює Голлівуд. Саме в цей час кризи йдеться саме про американську депресію – О. К.) мода стає єдиним доступним засобом розваг, і вона знаходить своє відлуння в кіно. У гарно оформленій кінозалі глядачі забували про свої проблеми, переживаючи життя героїв на екрані. Голлівуд став справжньою фабрикою зірок, особливо коли з'явилося звукове, а це початок 30–х, і кольорове кіно. Великий німий заговорив, заспівав і знайшов колір» [3, с. 74].

Величезний вплив на моду 30–х років здійснив спорт. Теніс, гольф, автоспорт, зокрема велосипедний спорт, стають популярними моделями навіть для клієнтів від кутюр. На заході входить у моду спортивна мода, ці роки проходять під прапором неокласики і фактично стають ювенальним флеш–іміджем, де еротична жінка демонструє рушійність і своєрідний ігровий виток звернення до скульптури, до антики. У вечірній моді першої половини 30–х років головував стиль неокласики у світлі драперувальних комплексів суконь мадам Віонне – однієї з найпопулярніших кутюр'є того часу. Її білі драперовані сукні, граціозно скроєні по косому крою, мали лише один шов або трималися на одній лямці, що стало одним із символів високої моди.

Ми бачимо фото жінок, які одягнуті лише в драпірувальну туніку. Це роботи Соні Кольмар, сукні «Балерсьєф», 1931 рік, ніби буквально цитата із Пергамського вівтаря. Здається, що така прямий перегук і повернення до ідеального одягу скульптури, за Гегелем, стає одним із цікавих репрезентативних жестів 30–х років. Його тут же підхопили модельєри в СРСР, навіть і не підхоплювали, бо ці течії просто автоматично увійшли в простір тоталітаризму, але вони тут набули своїх особливих презентативно–визначених рис.

Отже, все, що було відкинута авангардом, повертається, і повертається в жорсткій системі дисциплінарних практик. Тобто скульптурність, пластичність, ідеальність як звернення віч–на–віч до Греції – це і не класицизм, і не стиль ампір, які теж створювали своєрідний діалог з Давньою Грецією. Це вже більш неоримський символ, коли ідеальне тіло, стіснене бюстгальтером і корсетом,

накидало на себе драперії, що різко відрізняє цей тип неокласики від тілесних практик ампіру та класицизму. У моді стає панівним історизм, вікторіанський стиль або неоромантизм. Величезні криноліни в стилі другої імперії і корсети захоплювали модельєрів. У колекціях з'явилося багато запозичень, елементів з костюмів 1860–1880 років: шляпки, вечірні сукні з турнюрами і пишними спідницями, у моду ввійшов забутий на певний час оксамит.

Втім вже відсувається принцип скульптури ідеального одягу, за Гегелем), а висувається принцип картини – оптичної візії. Флеш-імідж структурується за певними схемами, кліше: буква «Х» та ін., розширені плечі – все це стає тим тотальним іміждевим простором, який входить в простір 30–х рр. Якщо говорити про ті алюзії, які виникають в Радянському Союзі, то в радянській моді ситуація не є такою однозначною, як вона розвивалася на Заході. Так, якщо на Заході Габріель Шанель за допомогою театральних екзерсисів, які вона здійснювала з Кокто, впроваджувала в моду маскулинізм, то Е. Скіпареллі починає створювати навіть сюрреалістичні мотиви. Адже витягнуті сукні і своєрідне розширення в зоні плечового поясу свідчило про маскулинізм і передчуття світової війни. Втім мода Радянський Союзі ніби застигла в просторі надмірного вертикалізму, вона нібито знаходилася в тіні проекту Палацу Рад Б. Іофана.

Це не лише розширені плечі, хоча вони були розширені, це не лише витягнуті сукні, хоча вони були витягнутими, – це той злет вгору, який структурувався в архаїчному просторі давніх цивілізацій як нашарування горизонталей. І це нашарування горизонталей, тобто архітектурний шаруватий дискурс, ставало нормою, ставало тим сталінським міфом, який розбивав фігури на зони, а ці зони були надзвичайно еротично напруженими. Цей сталінський ерос заміщує неоплатанізм неоренесансного типу, який можна побачити в еросі комбінізонів групи «Прозодяг», зокрема в одязі О. Родченка і В. Степанової.

Можна стверджувати, що неокласика була тінню авангарду, але авангард в моді був лише експериментальною платформою. Д. Барлетт пише: «Зіткнувшись з викликом легковажної культури НЕПу, більшовики не намагались повністю ігнорувати потреби людей у красивому одязі. У той час, як продукція масового виготовлення відповідала офіційно-ідеологічним установам, сукні, що шилися на замовлення, також знаходили прихильника на найвищому рівні нового державного керівництва. У 1920–ті роки модельєр Надія Ламанова за підтримки Народного комісара просвіти використовувала мотиви традиційного народного одягу як засади справжнього соціалістичного стилю» [1, с. 16–17].

Е. Скіпареллі дивувалася, наскільки моделі жінок Радянського Союзу нагадують стиль буфо, тобто є буквально цитатами стилю ампіру із західного розкішного імперського презентативізму, не мають нічого спільного з тим ідеологічним форматом, який орієнтував на простоту. Ми бачимо, що за іронією долі Н. Ламанова, яка була фактично носієм модерних тенденцій моди, тобто інтенцій стилю модерн до жовтневого перевороту, стає першою постаттю моди СРСР.

Тобто еkleктизм, або ретроавангардний проективізм, який вміло і досить наполегливо втілювала Н. Ламанова, входить у реальність моди: костюми склалися з

сукні і жакета або туніки, яка була задріпована і нагадувала плісе-гофре французьких суконь. Моделі були видовжені і мали силует, який майже повторював силуети модних інновацій Заходу. Втім Ламанова і її група, використовуючи офіційний дискурс агітпропу, здійснювали свій оригінальний імпульс моделювання костюму, який поєднував силует витончених вертикалей західної моди в аранжуванні етнопростору. Це створювало надзвичайно цікаві алюзії і переводило західний силует моди в силует компромісний, еkleктичний. Ця еkleктика і визначається як «радянська класика», яка певною мірою стає переддією до сталінського міфу. Отже, сталінський міф в моді вже усуває ці моделі, надмірний етнографізм, хоча він зберігається як одна із вербальних агітпропівських машин образного механізму.

Отже, у сталінській масовій культурі розкіш, елегантність і жіночність стали об'єктами нестриманого бажання, перетворилися на новітній «ідеальний одяг» партійної та провладної еліти. Згадуючи про свій візит до Радянського Союзу в середині 30–х років, Андре Жід цитував слова російського співрозмовника М. Кольцова, який намагався підкреслити недавно винахідливість Сталіна, котрий схвалив жіноче кокетство, що примушувало повернутися до модного одягу й прикрас. Письменник розповідав про здивування, яке виникало у нього при вигляді красивих, напудрених, з розфарбованими нігтями жінок. Особливо їх було багато в Криму. Вітчизняна й західна публіка повинна була бачити, як стаханівці скупляють парфуми й наряди, відпочивають на кримських курортах, що отримали в 1930 році з легкої руки західних письменників та журналістів назву «Червоні Рив'єри».

Висновки. Отже, красива жінка, жінка як ідеал, більше того еротична жінка, потребує до себе особливого шанобливого ставлення – це й був той фасад від кутюр Сталіна (Gesamtkunstwerk Сталін, за Б. Гройсом). Здається, що візуальний образ моди, визначений у кінофільмах, театральних виставах, у жіночих журналах створював такий чудовий і прекрасний, омріяний, піднесений світ, який безумовно існував у побуті. Адже існував в обмежених рекреаціях або острівних антологіях суто радянського поп-арту для партапарату, апарату чиновників, тобто людей, які могли користуватися благами модної індустрії.

Виникає образ жінки-чаклунки, що перетворюється з нестримної працівниці з пуританським епосом на розкішну богиню, яка перетворює і побут, і працю на свято. У цьому святі вона вразлива, чудова, гармонійна і самодостатня. Це і є та гармонія, яка здійснювалася як антиміф західної моди, яка теж була міфологічною, але міфологічною у своєму контексті, просторі моди. Важливо, що сам по собі образ сталінської естетики тією чи іншою мірою мав аналоги з ідеалом жінки тоталітарної Німеччини. Там теж ми бачимо ідеал жінки – білокура матір сімейства, яка вражала своєю фігурою. Всі картини офіційного кітчю сталінських або гітлерівських часів дають ідеал саме такого репродуктивного «механізму» краси.

Отже, мода поєднує в собі політику, життя, владний імпульс, сам тип володарювання світом шляхом перетворення на інший світ без використання сили. Сама діалектика змін і її найголовніші категорії – становлення, перехід в інше, усунення протиріч інтенсифікуються.

Список використаних джерел

1. Бартлетт Дж. Fashion East: призрак, бродивший по Восточной Европе / Джурджа Бартлетт; пер. с англ. Е. Кардаш. – М.: Новое литературное обозрение, 2011. – 360 с.
2. Гегель Г. В. Ф. Эстетика. Под ред. и с предисл. М. Лифшица; пер. Б. Г. Столпнера: В 4-х тт. / Г. В. Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1971. – Т.3. – 624 с.
3. Ермилова Д. Ю. История домов моды / Д. Ю. Ермилова. – М.: АСАДЕМА, 2003. – 288 с.
4. Костина Е. М. Художники сцены русского театра XX века / Е. М. Костина. – М.: Русское слово, 2002. – 415 с.
5. Паперный В. Культура Два / В. Паперный. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 384 с.
6. Соколов. – М.: Гуманитар. Изд. Центр ВЛАДОС, 2004. – 231 с.; Соловьев В. С. Оправдание добра // Соловьев В. С. Собр. соч. в 2-х томах, Т.1. – М.: Мысль, 1988. – С.47–581.
7. Стриженова Т. Из истории советского костюма / Т. Стриженова. – М.: Сов. художник, 1972. – 112 с.

References

1. Bartlett Dzh. Fashion East: prizrak, brodivshiy po Vostochnoy Evrope / Dzhurdzha Bartlett; per. s angl. E. Kardash. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 2011. – 360 s.
2. Gegel G. V. F. Estetika. Pod red. i s predisl. M. Lifshitsa; per. B. G. Stolpnera: V 4-h tt. / G. V. F. Gegel. – M.: Iskustvo, 1971. – T.3. – 624 s.
3. Ermilova D. Yu. Istoriya domov modyi / D. Yu. Ermilova. – M.: ASADEMA, 2003. – 288 s.
4. Kostina E. M. Hudozhniki stsenyi russkogo teatra XX veka / E. M. Kostina. – M.: Russkoe slovo, 2002. – 415 s.
5. Paperniy V. Kultura Dva / V. Paperniy. – M.: Novoe literaturnoe obozrenie, 1996. – 384 s.
6. Sokolov. – M.: Gumanitar. Izd. Tsentr VLADOS, 2004. – 231 s.; Solovev V. S. Opravdanie dobra // Solovev V. S. Sobr. soch. v 2-h tomah, T.1. – M.: Myisl, 1988. – S.47–581.
7. Strizhenova T. Iz istorii sovetskogo kostyuma / T. Strizhenova. – M.: Sov. hudozhnik, 1972. – 112 s.

Капитоненко О. М., research, National Pedagogical Dragomanov University, (Ukraine, Kyiv), a321831@gmail.com

Neoclassical totalitarian and post-totalitarian fashion

The notion of «neoclassic» is quite polysemic, not set semantically and only demonstrates that after years of neglect of classics, tendencies happen to return to the classical ideal and hence, so-called «classical values». Nevertheless, «neoclassic» is not separately defined chronological period, it is rather a kind of antithesis that occurs alongside avant-garde, as its alter ego.

Acute clipping poetics of avant-garde, that existed in all kinds of art and the topicality of which resulted in its adjustment/correction. And it was «neoclassic» that became that very required and sufficient component, smoothly evolving into the so-called period of «Stalin Eclecticism» or «Imperial Eclecticism of the Third Reich».

Keywords: classics, neoclassic, totalitarianism, eclecticism, avant-garde.

Капитоненко А. М., соискатель, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), a321831@gmail.com

Неоклассика тоталитарной и посттоталитарной моды

Понятие «неоклассика» является достаточно многозначным, семантически неустоявшимся, свидетельствует лишь о том, что после периода пренебрежения классикой происходит определенное возвращение к классическому идеалу, а, следовательно, к тому, что мы зовем классическими ценностями. Однако неоклассика – это не какой-то хронологический период, а это своеобразная антитеза, которая возникает рядом с авангардом как его своеобразное альтер эго и диспозиция образных установок, которая дает возможность параною существовать как авангарду, так и неоклассике.

Проблема коррекции острой монтажной поэтики, которая существовала во всех видах искусства, была актуальной, и именно неоклассика стала тем необходимым и достаточным компонентом, тем корректирующим измерением искусства, которое уже плавно переходит в период, так называемой, сталинской эклектики или имперской эклектики Третьего Рейха.

Ключевые слова: классика, неоклассика, тоталитаризм, эклектизм, авангард.

УДК 316.612

Лісовський П. М., кандидат філософських наук, доцент кафедри міжнародних відносин та міжнародної інформації, Міжрегіональна Академія управління персоналом (Україна, Київ), syngaipm@i.ua

Мудрість як феноменологічна якість людської діяльності в контексті української філософії

Розглядається феноменологічна структура мудрості, що характеризує її духовний вимір життя. При цьому, зазначається збереження та примноження національної специфіки культури в контексті української філософії. Простежується медіа як генеративний носій комунікативних процесів в просторових і часових вимірах. Акцентовано, що саме феноменологія мудрості окреслює сукупність духовних феноменів як забезпечення людської сутності від розмаїття комунікативних спекуляцій. Розкрито правову палітру мудрості на основі ціннісно-сміслових ресурсів. Запропоновано фундаментальний підхід мудрості як пошук поліваріантності щодо правового врезулювання на новому еволюційному етапі соціальних зв'язків.

Ключові слова: мудрість, буття, феноменологія, ідентичність, медіа, правова палітра, людиноцентризм.

У сучасну добу глобалізму досить складно говорити про мудрість як феноменологічну якість людської діяльності. Саме тому небайдужість наукового дискурсу до проблеми мудрості пов'язана з необхідністю її духовного збереження самотності, трансцендентальних і релігійних засад. Серед сучасних вітчизняних дослідників предмету мудрості необхідно зазначити В. Ф. Баранівського, В. Г. Крем'яна, І. Ф. Надольного, М. П. Недюху, П. Ю. Сауха, І. В. Степаненко та інших.

В історичному розрізі мудрості варто згадати таких українських філософів як М. П. Драгоманова, О. Г. Кістяківського, М. І. Костомарова, І. П. Лисняк-Рудницького, М. О. Максимовича, І. Я. Франка, Д. І. Чижевського, О. В. Юркевича. У них висвітлюється перманентне буття людини, створення суспільних умов для духовного розвитку особистості.

Головною метою означеної статті є духовний вимір мудрості як умова якості людської діяльності.

На наш погляд, мудрість – це духовна конструкція, продукт думок і світоглядів, що логічно завершує мислення. Українська філософія робить проблему мудрості тим вузловим пунктом, до якого «стягуються» всі проблеми нашого суспільства – відчуження людини від влади і суспільства, дегуманізація суспільно-політичних відносин, деструктивних процесів у суспільстві, що позбавляють людину гідного існування, сприяють порушенню прав і свобод особистості.

За цих обставин у сучасному інформаційному світі виникає актуальна потреба досягнути мудрість з огляду її людської діяльності як суб'єкта суспільних відносин, в якому простежується роль класового суб'єкта в умовах виробництва. Проте тотальна соціалізація особи, групи, спільноти призвела до того, що людина втратила свої певні визначальні структури мудрості буття. Ці структури за своєю онтологічною природою більш глибинні, а тому і більш інваріантні щодо змін у соціально-політичному середовищі.

При цьому, для мудрості як для онтологічної, гносеологічної та аксіологічної природи варто розглянути характерні наміри у такій послідовності:

1. Об'єктивний характер мудрості як вияв національного буття

Для нації як етносоціальної спільноти характерні стійкі внутрішні зв'язки, що об'єднують індивідів у

суспільній системі, в якій кожна особистість розглядається як реальний носій зв'язків і особливостей спільноти. Саме включаючись у феноменальну структуру мудрості спільноти, особистість отримує національну визначеність.

Адже необхідно зазначити, що національні особливості і зв'язки не наслідуються біологічно. У зв'язку з цим Е. Геллнер вважає: «У людини повинні бути національність, як у неї повинні бути ніс і два вуха. Все це здається самоочевидним, хоча, на жаль, це не так. Але те, що це мимоволі впровадилось у свідомість як самоочевидна істина, являє собою важливий аспект і становить суть проблеми націоналізму. Національна належність – не природжена людська властивість, але тепер вона сприймається саме такою» [1, с. 128].

З огляду на це, формулюючи національну визначеність особистості, її духовний капітал виявляє орбіту національних традицій. З цього приводу Й. Гердер показав, що національна культура топологічно пов'язана з природно-географічним середовищем. «Народи видозмінюються залежно від місця, часу, місця і різних обставин, цілі всіх їх устремлінь» [2, с. 558]. Саме звідси розпочалося становлення типових позитивних рис українського характеру: здорове почуття гумору, тонке відчуття гармонії природи, працелюбство, толерантність, специфіка культури тощо.

Зокрема, аналізуючи культуру в соціоантропологічному аспекті, варто окреслити сукупність знаково-символічних систем, що акумулюють досвід буття у вигляді способів сприйняття, мислення, а також у вигляді знань.

Сучасна ситуативність ініціюється такими глобальними процесами, що призводять до розриву соціокультурної ідентичності, внаслідок чого відбуваються непередбачувані наслідки. Як вважає дослідник М. Мід, що «розрив між поколіннями цілком новий, він глобальний і всезагальний... Новизна досвіду припускає технологізацію всіх людських відносин. Це, в свою чергу, означає, що внутрішньокультурні регулятори соціального життя – добро і зло, честь і совість та інші замінюються зовнішніми регламентаціями і правовими нормами» [8].

Тому в сучасних умовах глобалізації важливо зберегти та примножувати національну специфіку культури. При цьому, зокрема, в системі освіти зростає необхідність вибудовувати гуманістичні ідеали в координатах людиноцентризму та людинокосмізму, спираючись на архетипно-ментальну змістовність мудрості українського народу. Так, гуманістичні ідеали простежуються вже в перших пам'ятках культури – «Слові про закон і благодать» Іларіона Київського, «Слові Данила Заточника», «Повчанні» Володимира Мономаха. В цих працях обстоюються ідеї самоцінності людського життя, впроваджуються принципи доброчинності й людинолюбства у відношеннях між людьми. Ці ідеї є головною рушійною силою сучасних культурних процесів, завдяки яким необхідно враховувати тенденції маніпулятивного впливу як механізму реалізації культури – її мозаїчного, мережевого характеру.

2. Філософія медіа-комунікацій

Значною мірою у філософських дослідженнях прослідковується стійка тенденція: друкована преса, кінематограф, телебачення, інтернет, що фабрикуються словом мас-медіа або простіше медіа і залучаються до розмислу або в якості об'єкта критики.

На наш погляд, медіа постає генеративним носієм комунікативних процесів, в яких відбувається обмін інформацією. В цьому сенсі є суттєвим зв'язок медіа/цивілізація як інструмент просторових і часових вимірів. Як зазначає Маклюен в «Розумінні медіа», «засіб комунікації (медіа) є повідомлення <...>. Це означає, що особисті і соціальні наслідки будь-якого засобу комунікації, тобто будь-якого нашого розширення назовні, випливають з нового масштабу, привнесеного кожним таким розширенням або новою технологією [7, с. 9]. Саме феноменологія мудрості і окреслює серію духовних феноменів щодо медіа, чим забезпечує людську сутність від розмаїття соціальних спекуляцій.

Крім того, Р. Дебре вважає, що медіум це: 1) загальна процедура символізації (членороздільне мовлення, графічний знак, аналоговий образ); 2) соціальний код комунікації (мова, що використовується тими, хто говорить або пише); 3) фізичний носій для запиту і збереження (камінь, папірус, магнітний носій, мікрофільм); 4) апарат поширення з відповідним режимом циркуляції (рукопис, друкарня, цифровий пристрій)» [4, с. 211].

Варто розглянути, що медіа як мова, а мова як медіа діалектично взаємопов'язані між собою. Так, вітчизняний дослідник В. Савчук трактує: «Людина залучена до того, зв'язок чого намагається представити, але форми представлення і є медіа: мова, система знаків, символів, понять» [10, с. 196]. Отже, констатація медіального «бренду» є спробою усвідомити лінгвістичний поворот з передуванням метафоричної мови як риторичного контексту в сучасному інформаційному суспільстві.

За цих умов роль головного транслятора ідей, образів, понять, символів виконують не традиції, а засоби масової інформації. Саме Інтернет, телебачення, радіо, відео, преса тощо мають конвергентний вплив на еволюцію соціоантропогенезу, змінюючи установки, цінності, ідеали, оскільки через ЗМІ виливається потік різного роду культурних сурогатів, спрямованих, головним чином, на американізацію. Такий конвергентний вплив означає не лише взаємопроникнення технологій, коли грані між ними зникають, а соціальні результати виникають на зрізі технологічних галузей. Сутність цього феномену полягає в злитті нанотехнологій як можливості керування речовиною на атомарному рівні, біотехнологій як можливості маніпулювання генами та генетичною інформацією та когнітивних технологій як процесів мислення та їх механізмів. Головним чином це стосується перегляду традиційних уявлень про такі фундаментально-ціннісні поняття як людина, життя, розум, природа, існування тощо. Саме людина як стратегічний творчий ресурс духовного капіталу має право перетворювати флору і фауну за своїм уподобанням, розширюючи екзистенційні кордони свого буття.

За цих обставин отримання нових матеріалів і розвиток нових методик має створити науково-технічну революцію в інформаційних технологіях. Завдяки цим технологічним досягненням людське життя може з'явитися новим шляхом – через об'єднання живого та неживого. Сьогодні тенденція трансгенізації живих організмів перетворює флору і фауну Всесвіту на мережу біоферм, біофабрик і біореакторів по виробництву користностей.

Така продукція, що несе в собі аномію та агресію, негативно впливає на підлітків та молодь. Про це свідчать

соціологічні дослідження, проведені по Україні в цілому і, зокрема, у Кіровоградській області у 2011 році. Отримані дані показують, що у період системної кризи соціальних інститутів в Україні (зокрема, інститутів виховання) субкультура молодого покоління набуває аномальних ознак: дозволля сприймається як основна сфера життєдіяльності. Від реалізації такої позиції повністю залежить внутрішній комфорт молодого людини, де освіта як духовна основа людського капіталу, відходить на інший план. В силу цього, молода людина має виробляти в собі внутрішню автономію соціальних проєктів, при цьому мати світоглядну свідомість за критичним мисленням та логікою суджень.

Отже, відбувається вестернізація культурних потреб та інтересів. «Вона проявляється у повсякденності схематизованих зразків–стереотипів масової культури, зорієнтованих на впровадження цінностей «американського способу життя» в його примітивному і полегшеному відтворенні» [9, с. 285]. За цих обставин варто врахувати, що культурний базис українського соціуму не настільки міцний, щоб ефективно протистояти потоку вестернізації («експансії західних культурних і політичних сурогатів», «квазідемократизації» тощо). В сучасних умовах України, де національна культура, духовним опертям якої є мова, релігія, цінності, традиції, звичаї, знаходиться на межі становлення, а соціальні інститути невизначені й хитливі. Тому вестернізація може маніпулятивно впливати на особистість, оскільки проникнення разом із товарами ідеологій, зразків поведінки й споживання зарубіжного типу постає значною мірою.

На наш погляд, за умов відсутності належних зрушень у соціально–економічному житті країни, ефективних успіхів у духовній сфері, інформаційно–культурна експансія створює в Україні загрозу втрати особистістю її національно–культурної ідентичності. У цьому процесі особливу роль відіграють Інтернет, реклама тощо, що поширюють цінності й ідеали «чужеземного» постіндустріального суспільства. Ці цінності поступово укорінюються в суспільній свідомості, особливо в ментальності молодого покоління, створюючи фрагментарні, поверхневі соціокультурні стереотипи, орієнтовані на індивідуалізм і прагматизм.

Таким чином, перед українським суспільством виникає завдання – здійснити синтез властивих йому соціальних і культурних цінностей з новаціями сучасного способу життя. Тому на перший план виходять функції держави як основного соціального інституту, що створює базові передумови для доступу до культурних благ, що визначає «правила гри» у сфері духовного розвитку. Саме розробка духовного ресурсу українською державою в сфері соціальної політики та безпекотворення передбачає мудре сполучення регулятивно–обмежувальних заходів щодо культурної продукції інших країн із розвитком власного ринкового капіталу.

Тому людина, яка постійно має добру справу, переосмислює вихідну буттєвість у контексті його діяльнісного використання. Це вимагає постійних зусиль з боку мудрої людини, рефлексія якої має самобутній характер як збереження священної енергії буття в процесі діяльнісного використання буттєвих символів (образів, уявлень тощо). Саме такий людський дух мудрості є системним результатом діяльнісної роботи у суспільному

відтворенні моделі дійсності. При цьому ефективним результатом суб'єктивації людської діяльності є створення надійного компенсаторного механізму, завдяки якому розвивається діяльнісний підхід до дійсності та захищається людська сутність у феноменологічній площині моделювання світу (його видимих і невидимих проєктуючих «магістральних артерій»). Адже людина як акторський суб'єкт світового процесу має цілісно запотребувати в своєму внутрішньому світі незапотребуваність інших світів.

3. Правова палітра мудрості в системі природозбереження

Змістовним механізмом феноменології мудрості є соціальні зв'язки з належним правовим врегулюванням. На жаль, в Україні відчувається слабкість правового супроводу. Саме «недоліки чинного законодавства разом з відсутністю чіткого розмежування функцій і координації діяльності між різними спеціально уповноваженими органами ускладнюють контроль за виконанням вимог правоохоронного законодавства і породжують численні порушення» [3, с. 97].

Сучасна потенційно–категоріальна невизначеність правових норм врегулювання соціальних зв'язків та забезпечення перспектив самореалізації особистості є проблемою мудрості в природознавстві. Тобто формувати систему соціальних зв'язків неможливо без зміни моральної свідомості до взаємин «людина – природа».

Згідно з цим соціальні зв'язки систематизують процес утворення нових нормативно–правових актів, оновлення та коригування чинних законодавчих актів. Тому необхідно у найближчій перспективі вирішувати такі ключові питання як:

- понятійно–категоріальне визначення міжнародних європейських норм і законодавчих актів у річизі національного законодавства на основі інтелектуально–кадрових ресурсів; саме обмеженість інституціонального і кадрового потенціалу призводить до нецільового використання коштів як проблеми у фінансовій сфері;

- розробка та впровадження ефективно діючих механізмів як системи превентивної безпеки щодо «запобігання/врегулювання екологічних конфліктів на регіональному, національному і міжнародному рівнях» [6, с. 91].

Таким чином, особливу роль для усвідомлення соціальних зв'язків відіграють ціннісні пріоритети, що визначають зміст прав людини як гармонійні відносини з природою. Це право на життя, на свободу, власність та громадянську ідентичність. Зазначені умови обумовлюють потребу в постійному пошуку поліваріантності щодо удосконалення, зокрема, правового врегулювання саме в системі соціальних зв'язків різного наукового поля як багатогранний комплекс.

Цього можна досягти шляхом генеративно–цілісного мислення в царині фундаментальних знань, що на практиці самовідтворюють природну систему.

Тому потрібно створити нову парадигмальну систему ціннісних орієнтирів, що збереже збалансовані соціальні зв'язки в сучасному світовому процесі. Саме фундаментальний підхід мудрості українського людиноцентризму сприятиме новому еволюційному етапу соціальних зв'язків.

Список використаних джерел

1. Геллнер Э. Нации и национализм / Э. Геллнер // Вопросы философии. – 1989. – №7. – С.119–131.
2. Гердер И. Г. Идеи к философии истории человечества / И. Г. Гердер. – М.: Наука, 1977. – 703 с.
3. Данилишин Б. М. Природно-екологічний потенціал в стратегії сталого розвитку України / Б. М. Данилишин // Наука та наукознавство. – 2006. – №3. – С.97.
4. Дебрэ Р. Введение в медиологию / Режи Дебрэ. – М.: Практикс, 2010. – 368 с.
5. Корнієнко О. М. Формування національної визначеності / О. М. Корнієнко // Формування духовного світу студента. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 386 с.
6. Лукаш О. А. Проблеми екологічної безпеки в умовах соціо-економічних трансформацій / О. А. Лукаш, В. В. Сабадаш // Сталій розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях: Матер. наук-практ. конф. м. Бахчисарай, 16–17 квітня 2009 р. / НДІ сталого розвитку та природокористування. – Сімферополь: «СОНАТ», НДІ СРП, 2009. – С.91.
7. Маклюэн М. Понимание медиа: внешние расширения человека / Маршалл Маклюэн. – М.: Кучково поле, 2003. – 464 с.
8. Мид М. Культура и перемственность. Исследование конфликта между поколениями [Электронный ресурс] / М. Мид. – Режим доступа: <http://www.countries.ru/library/texts/mid.htm>
9. Про становище молоді в Україні (за підсумками 2011 р.). [Текст] / Щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України. – К., 2011.
10. Савчук В. Медиафілософія. Приступ реальності. – СПб.: Издательство РХГА, 2013. – 350 с.

References

1. Gellner E. Natsii i natsionalizm / E. Gellner // Voprosy filosofii. – 1989. – №7. – С.119–131.
2. Gerder I. G. Idei k filosofii istorii chelovechestva / I. G. Gerder. – М.: Nauka, 1977. – 703 s.
3. Danilishin B. M. Prirodno-ekologichnyi potentsial v strategiyi stalogo rozvotku Ukrainy / B. M. Danilishin // Nauka ta naukoznavstvo. – 2006. – №3. – С.97.
4. Debre R. Vvedenie v mediologiyu / Rezhii Debre. – М.: Praktiks, 2010. – 368 s.
5. Kornienko O. M. Formuvannya natsionalnoyi viznachenosti / O. M. Kornienko // Formuvannya duhovnogo svitu studenta. – Sumi: VTD «Universitetska kniga», 2006. – 386 s.
6. Lukash O. A. Problemi ekologichnoyi bezpeki v umovah sotsio-ekonomichnih transformatsiy / O. A. Lukash, V. V. Sabadash // Staliy rozvitok ta ekologichna bezpeka suspilstva v ekonomichnih transformatsiyah: Mater. nauk-prakt. konf. m. Bahchisaray, 16–17 kvitnya 2009 r. / NDI stalogo rozvotku ta prirodokoristuvannya. – Simferopol: «SONAT», NDI SRP, 2009. – С.91.
7. Maklyuen M. Ponimanie media: vneshnie rasshireniya cheloveka / Marshall Maklyuen. – М.: Kuchkovo pole, 2003. – 464 s.
8. Mid M. Kultura i peremstvennost. Issledovanie konflikta mezhdru pokoleniyami [Elektronnyy resurs] / M. Mid. – Rezhim dostupa: <http://www.countries.ru/library/texts/mid.htm>
9. Pro stanovishe molodi v Ukrayini (za pidsumkami 2011 r.). [Tekst] / Schorichna dopovid Prezidentovi Ukrayini, Verhovniy Radi Ukrayini, Kabinetu Ministriv Ukrayini. – К., 2011.
10. Savchuk V. Mediafilosofiya. Pristup realnosti. – SPb.: Izdatelstvo RHGA, 2013. – 350 s.

Lisovskiy P. N., Ph. D. Assistant professor of the Sub department of International Relations and International Information, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine, Kiev), syngaipm@i.ua

Wisdom as a phenomenological quality of human activity in the Ukrainian philosophy

We consider a phenomenological structure of wisdom that describes the spiritual dimension of life. It indicates the conservation and enhancement of national identity within the context of Ukrainian culture philosophy. The media observes as a generative media of communication processes in the time and space dimensions. Phenomenology of wisdom defines a set of spiritual phenomena as a safeguard human essence, and spiritual phenomena as a safeguard of human nature from a variety of communicative speculation. The legal dimension of wisdom based on value-semantic resources. A fundamental approach as the search for wisdom on multivariate legal settlement on a new evolutionary stage of social ties.

Keywords: wisdom, life, phenomenology, identity, media, legal palette Humanocentrism.

Lisovskiy P. N., kandidat filosofskikh nauk, docent kafedry mezhdunarodnykh otnosheniy i mezhdunarodnoy informatsii, Mezhdunarodnaya akademiya upravleniya personalom (Ukraine, Kiev), syngaipm@i.ua

Мудрость как феноменологическое качество человеческой деятельности в контексте украинской философии

Рассматривается феноменологическая структура мудрости, характеризующая ее духовное измерение жизни. При этом отмечается сохранение и приумножение национальной специфики культуры в контексте украинского человекоцентризма. Прослеживается медиа как генеративный носитель коммуникативных процессов в пространственных и временных измерениях. Акцентировано, что именно феноменология мудрости определяет совокунность духовных феноменов как страхования человеческой сущности от разнообразия коммуникативных спекулаций. Раскрыто правовую палитру мудрости на основе ценностно-смысловых ресурсов. Предложено фундаментальный подход мудрости как поиск поливариантности по правовому урегулированию на новом эволюционном этапе социальных связей.

Ключевые слова: мудрость, бытие, феноменология, идентичность, медиа, правовая палитра, человекоцентризм.

* * *

УДК 1(091)(477)

Колесніченко М. В.,
здобувач кафедри соціології, Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), ispu_npu@ukr.net

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНІЧНОСТІ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Аналізується доробок українських дослідників етнічних проблем як підгрунтя включення їх у міжнародний науковий дискурс з певним акцентом на можливостях соціофілософської парадигми. У цьому контексті особлива увага звертається на структуру досліджень, їх інституалізацію, на важливість функціонування спеціальних видань та участь українських дослідників у міжнародних наукових заходах.

Ключові слова: етнічність, філософське осмислення етнічності, науковий дискурс, соціофілософська парадигма.

Актуальність цієї статті полягає у з'ясуванні можливостей українських дослідників долучення до західного наукового дискурсу проблем етнічності, зокрема у межах соціофілософської парадигми. У попередніх наших публікаціях ми відтворили значимість дискурсу стосовно феномена етнічності у західній соціогуманістиці з акцентом на соціально-філософські аспекти, його основні напрямки, проблематику та перспективи розвитку [8; 9; 10].

Мета статті пов'язується з визначенням підстав долучення до названого дискурсу як окремих українських дослідників, котрі працюють у сфері вивчення етнічності, так і формування передумов до включення дослідницького поля феномена у загальноєвропейський та міжнародний науковий простір. Це здійснюється на основі аналізу доробку науковців України та їх участі у різного роду наукових активностях.

Спробуємо пошукати точки дотиків й визначити можливості якщо не інтеграції у міжнародний науковий досвід, то, принаймні, окреслити платформу, спираючись на котру, таку інтеграцію можна буде забезпечити у майбутньому. У наших пошуках ми, пам'ятаючи про те, що предметом нашого дослідження є соціофілософська парадигма у структурі західного наукового дискурсу з проблем етнічності, особливу увагу будемо звертати саме на соціофілософські її рефлексії в українській науковій думці.

Отже, розпочнемо з підстав долучення до загально наукового дискурсу з проблем етнічності. Серед

таких ми називаємо: 1) факт поліетнічності України й до певної міри етнокультурної диверсифікованості українського суспільства; 2) з огляду на зазначений факт активізація досліджень у сфері вивчення етнічності у північноамериканських та європейських країнах стимулює цей процес і в Україні; 3) на сьогоднішній час у вітчизняній соціогуманістиці вже накопичився певний досвід наукового аналізу ролі етнічного чинника у суспільному розвитку країни; 4) нині формується наукове забезпечення проведення досліджень у царині міжетнічних відносин та етнонаціонального розвитку України (підготовка фахівців у вищих навчальних закладах з проблематики; видання довідково-енциклопедичної літератури; заснування фахових періодичних видань, або ж, принаймні, надання можливостей для публікації результатів досліджень з проблем етнічності у журналах з суспільствознавчої тематики; проведення науково-організаційних заходів, де відчутно представлена етнічна проблематика); 5) поступова активізація участі українських науковців у міжнародних конференціях, симпозіумах, семінарах, на яких дискутуються проблеми етнічності у різних її вимірах, тощо.

Бодай коротко охарактеризуємо кожен із визначених підстав розгортання наукового дискурсу з проблем етнічності в Україні та участі українських дослідників у європейському і світовому дискурсах з тим, щоби з'ясувати реальні можливості для українських дослідників стати його повноправними акторами етнічності.

Щодо факту поліетнічності, то тут у вітчизняних науковців досить таки вагомий підстави: перепис населення від 2001 року (на жаль, це єдиний за роки незалежності перепис, котрий на той час більш-менш достовірно відтворив етнічний склад населення країни) та соціологічні опитування й підрахунки різного роду дослідницьких установ засвідчують поліетнічність нашої країни й її етнокультурну диверсифікацію [16]: 1) тут проживають представники 127 етносів – українці, руськіє [24] (найчисельніші етнічні спільноти – відповідно, понад 37 млн. і понад 8 млн.), молдавани, кримські татари, болгар, білоруси, угорці, румуни, поляки, вірмени, греки (від ста тисяч); велика група етнічних спільнот нараховує від кількох тисяч членів до понад 75 тисяч; досить помітну групу населення складають спільноти у кілька тисяч та невеличкі групи населення з 2–3 чоловік [16]; зауважимо, що у багатьох етнічних спільнотах існують свої етнічні субгрупи, котрі зберігають специфічні риси культури, плекають свої етнічні традиції й звичаї, їм властиві діалектичні особливості мови: наприклад у українців, бойки, гуцули, лемки, поліщуки, русини, литвини; 2) на території України існують етнічні ареали поселення болгар, ромів, румунів, руських, угорців; 3) етнокультурну диверсифікацію українського суспільства поглиблюють міграційні процеси й збільшення «помітних меншин» на території нашої країни [14; 19; 23].

Власне, можемо стверджувати, що у українських дослідників є вагомий матеріал для розгортання досліджень етнічності й, як показує ознайомлення з літературою останніх років, вони певною мірою використовують цей ресурс, зафіксований у статистичних джерелах, як от перепис.

Стосовно твердження про активізацію досліджень у сфері вивчення етнічності у північноамериканських та європейських країнах й її стимулювання пошуків шляхів

до наукового осмислення цього феномена у незалежній Україні, то воно коріниться у появі зацікавленості ним як науково-дослідницькими центрами, індивідуальними дослідниками, так і зростанням кількості публікацій. Активізації досліджень у такому контексті сприятиме, на нашу думку, поява довідника (Володимир Євтух. «Центри етнічної проблематики»), у якому вміщена інформація про діяльність майже 500 установ в усьому світі. Зауважимо, що ця інформація може служити певним орієнтиром для вітчизняних науковців щодо стану досліджень з етнічності у зарубіжних країнах, ефективному пошуку шляхів до долучення до наукового дискурсу в інших країнах й, зрештою, сприятиме синхронізації досліджень, що полегшить інтеграцію українських дослідників у дискурс. А що така є нагальною потребою, то це об'єктивна вимога часу – консолідація зусилля вчених для вироблення ефективних теоретичних схем усвідомлення значення етнічних чинників у суспільному розвитку багатьох країн сучасного світу й використання набутого досвіду задля здійснення практичних дій у подоланні різного роду конфліктогенних ситуацій, спричинених етнокультурною диверсифікацією.

Ми розглядаємо таку ситуацію як результат відкритості України до безпосередньої співпраці з зовнішнім світом, у тому числі й у галузі наукових досліджень. Крім того, нові підходи до інтерпретації значення феномена етнічності у суспільному житті незалежної країни на базі демократичних перетворень як важливого чинника, що відчутно впливає не лише на її етнонаціональний розвиток, але й дається взяти у політичній, економічній та культурних сферах життєдіяльності українського суспільства, стимулювали не тільки поглиблене вивчення явища етнічності як такого, але й розширили діапазон його дослідження. Підтвердження тому, що саме з отриманням Україною своєї незалежності відкрилися реальні можливості вивчення феномена етнічності, ми можемо знайти аналізуючи, зокрема, літературу, яка з'явилася в останні двадцять років. А вплив досліджень зарубіжних вчених на стимулювання досліджень вітчизняними науковцями виявляється у введенні напрацювань перших у науковий обіг в українському дослідницькому просторі та їх цитувань у власних працях. Останнім часом цей процес виходить на новий рівень – започатковуються ініціативи евалюації доробку західних дослідників етнічної проблематики [3; 5; 7; 11; 20].

Сьогодні можна стверджувати, що за часів незалежності України у вітчизняній соціогуманістиці вже накопичився певний досвід наукового аналізу ролі етнічного чинника у суспільному розвитку країни. До цього долучилися представники різних суспільствознавчих наук, як гуманітарних, так і соціальних, зокрема мовознавства, мистецтвознавства, етнології, педагогіки, психології, політології, соціології (у межах останніх двох активно розвиваються такі напрямки, як етнополітологія й етносоціологія, поступово перетворюючись у самостійну галузь соціального знання), релігієзнавства. Основною тематикою досліджень у перелічених науках є: білінгвізм та мультілінгвізм, стан та функціонування мов етнічних спільнот України; етнічні витоки у мистецтві України; формування українського етносу та його взаємодія з сусідніми етносами, збереження етнокультурних традицій в українському соціополітичному просторі; етнічні компоненти у навчально-виховному процесі, зокрема

у сімейно-родинному та патріотичному вихованні дітей та молоді; вплив етнопсихологічних чинників на поведінку особистості й етапи становлення української етнопсихології; формування етнополітики української держави, етнізація політики й політизація етнічності, етнополітичні виміри суспільного розвитку, зокрема у контексті регіональних реалій; етнонаціональна структура українського суспільства, міжетнічна взаємодія, формування й функціонування міжетнічної толерантності та міжетнічної солідарності, співвідношення етнічної, національної й громадянсько-політичної ідентичностей, мігрантський вимір етнічності та збереження й розвиток етнічності у діаспорних спільнотах; етнічні аспекти релігій, котрі функціонують сьогодні в Україні.

Що ж до філософського осмислення українськими дослідниками феномена етнічності, то тут доробок не такий очевидний. Однак останнім часом з'являються праці, котрі привертають увагу й завойовують визнання в українському науковому просторі [12; 13; 17; 18]. Вони, на нашу думку, вже сьогодні відтворюють можливі напрямки досліджень філософських аспектів етнічності, значачимо, переважно в українських реаліях. Щоправда, не суто у парадигмі, яка сформувала межі нашого дослідження. Однак, з часом соціофілософський аспект може посилюватися у зв'язку з динамізацією ситуації, осмислення котрої вимагає саме таких методів і підходів, які властиві названій парадигмі (про них мова йшла у наших попередніх статтях). Підставу для такого прогнозу дає той факт, що сьогодні у зв'язку з актуалізацією етнонаціональних явищ у суспільному житті нашої країни, пов'язаних з поглибленням кризових моментів, спричинених воєнними діями на Сході, зокрема формуванням масивів біженців, у тому числі і тих, котрі належать до різних етнічних спільнот, нагально постає питання про вироблення адекватних заходів на усіх рівнях з метою подолання негативних наслідків.

Соціофілософські засади концептуальних інтерпретацій впливу різного роду чинників на формування ситуацій у суспільному розвитку у зв'язку зі згаданою обстановкою можуть скласти добротну основу для вибудовування практик у подоланні кризових поведінкових ситуацій у посттравматичному періоді, що, передусім, стосується біженців і примусових іммігрантів. До речі, до такої думки нас підштовхує недавній досвід країн, які утворилися на території колишньої Югославії [2; 22]. Наша думка про те, що дослідження етнічності у контексті соціофілософської парадигми має свою перспективу, спирається на необхідність пошуків шляхів і вироблення моделей соціальної когезії (соціального згуртування) для українського поліетнічного суспільства. Досвід зарубіжного наукового дискурсу свідчить про те, що саме ця парадигма забезпечує методологічну базу досліджень цього соціального феномена, оскільки вона, даючи підстави для загального осмислення соціальних процесів у поліетнічному суспільстві, може відтворити їх пов'язаність з конкретними соціальними феноменами, у даному випадку з когезією.

З процесом структурування наукового забезпечення проведення досліджень у царині міжетнічних відносин та етнонаціонального розвитку України можна пов'язувати, на нашу думку, якщо не очікуваний успіх у включення доробку українських дослідників етнічності у міжнародний науковий дискурс, зокрема

і у його соціофілософській частині, то, принаймні, факт стимулювання вироблення ефективної взаємодії з його факторами (індивідуальними й колективними). Шукаючи обґрунтування такому твердженню, ми звертаємо увагу на те, яким чином науковий дискурс з проблем етнічності структурувався у західному дослідницькому полі (про це йдеться у нашій окремій статті). В Україні з'являються й конституюються такі ж важливі для забезпечення наукового дискурсу компоненти як і у європейських та північноамериканських країнах, для яких етнічна проблематика є вкрай актуальною. Зокрема, це: 1) передусім, потрапляння феномена етнічності у різних його виявах у поле зору українських науковців (як вже зазначалося вище, етнологів, істориків, політологів, соціологів, лінгвістів, і, безумовно, філософів, тощо); 2) формування компедіуму (когорт, спільнот) дослідників, котрі стабільно працюють у галузі вивчення феномена етнічності. Цей компедіум формується двома шляхами: а) через реалізацію індивідуального наукового інтересу і заангажованості окремих осіб (в основному це має місце у вищих навчальних закладах, зазвичай, в університетах, де дослідницька робота ведеться переважно не на офіційно структурованій основі, а скоріше саме на основі особистих прагнень й зацікавленостей); б) завдяки створенню спеціалізованих структурних одиниць у межах дослідницьких установ, зазвичай, НАН України.

Прикладами першого шляху можуть виступати розробка так званої ініціативної теми «Світова і регіональна етнодинаміка» у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова та зусилля творчої групи дослідників Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», де питання етнічності (етносу) тим чи тим чином розглядається у дослідницьких темах з акцентом на їх філософсько-педагогічних складових. Певні відчутні здобутки у цьому плані є і у інших університетах, де працюють відомі фахівці з означеної проблематики, скажімо, Східноєвропейському університеті імені Лесі Українки, Маріупольському державному університеті, Одеському національному університеті імені І. І. Мечнікова, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна тощо.

Що ж до другого шляху формування наукової спільноти, члени якої розробляють етнічну проблематику, то вона складається у результаті професійної зайнятості співробітників установ, чи їх підрозділів дослідження різного роду етнічно маркованих соціальних і культурних конструктів, характерних, передовсім, суспільному розвитку України. У цьому контексті помітними досягненням виділяється такі установи НАН України, як Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди, Інститут історії України, Інститут політології і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, Інститут мовознавства тощо. У контексті викладу ми не будемо вдаватися у аналіз їхнього наукового доробку у царині етнічності, а лише зафіксуємо факт їх присутності й вагомості ролі у формуванні етнодискурсу в українському дослідницькому просторі, що складає підґрунтя для успішного долучення вітчизняних науковців до дискурсу у європейському й світовому вимірах.

Іншим важливим показником розгортання наукового дискурсу з етнічної проблематики є, звичайно, публікація

результатів дослідницьких пошуків у фахових журналах. На жаль, поки що у нас немає практики, як у багатьох європейських і американських країнах, заснування спеціалізованих періодичних наукових видань, присвячених проблемам етнічності, однак у тих чи тих журналах і виданнях, які, принаймні, декларують себе такими, що мають намір продовжувати себе як періодичні, постійно друкуються такого роду статті. Серед них – «Філософська думка», «Соціологія: теорія, методи, маркетинг», «Народна творчість та етнологія», «Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент», «Евалюація. Наукові, освітні, соціальні проекти», «Ethnicity: Ukrainian Perspectives». Нагадаємо, що саме у філософському часописі (тоді це «Філософська і соціологічна думка») чи не вперше почали з'являтися статті присвячені теоретичному тлумаченню тих чи тих аспектів етнічності чи то її складових та проблем творення етносів [1].

Грунтовну основу входження українських науковців у міжнародний етнодискурс можуть скласти довідниково-енциклопедичні видання, котрі не лише викликають професійну зацікавленість, але й відтворюють рівень наукової думки в Україні з етнічної проблематики [4]. Їх поки що не багато. Та спроби перевести їх у інтернет й створення навколо них міжнародних комунікаційних мереж, як от проект «Етноенциклопедія» (Ethnoencyclopedia) із залученням до її функціонування дослідників з інших країн, відкриває добрі перспективи як до участі у дискурсі представників українського наукового світу, так і наближення українського наукового етнодискурсу до, скажімо, європейського дискурсного простору, через ознайомлення вітчизняних дослідників й читачів з точкою зору зарубіжних вчених на ті чи ті аспекти функціонування етнічності й їх розуміння, особливо, поняттєво-термінологічного апарату досліджень.

Світова практика дискурсів із суспільствознавчої тематики засвідчила, що надзвичайно продуктивним його компонентом є проведення науково-організаційних заходів, де відчутно представлена етнічна проблематика. В арсеналі наших науковців та дослідницьких установ, які вони представляють, накопичилася ціла низка таких заходів. Ми не ставимо за мету повне їх перерахування й відтворення у деталях їхньої тематики (усе це можна зробити самостійно завдяки Інтернетові), а зупинимось на кількох з них, котрі засвідчують дотичність до предмета дослідження нашої дисертації, тобто пов'язаність з філософськими, і зокрема соціофілософськими, аспектами, та рівнем їх включеності у сучасний західний науковий дискурс, або ж, принаймні, відкривають шлях до цього дискурсу. У першому контексті назвемо міжнародні науково-практичні конференції з проблем освіти, де досить відчутно представлений філософський компонент, одним із основних організаторів яких є НПУ імені М. П. Драгоманова. Етнічності як пов'язаному з освітнім процесом конструкту приділяється чимала увага. Показовою у цьому відношенні, наприклад, стала такого роду конференція «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технологія», проведена у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (жовтень, 2015 р.) [6]. Другий контекст ми певною мірою можемо пов'язувати з діяльністю Наукової етнологічної школи професора Володимира Свтуха не лише тому, що її засідання присвячуються обговоренню саме

етнічної проблематики, але, передусім, тому що вони: а) проводяться у різних містах України (Київ, Ялта, Переяслав-Хмельницький) й інших країнах (Краків, Польща; Рига, Латвія; Франкфурт-на-Майні, Німеччина); б) до її роботи постійно долучаються знані фахівці, які мають міжнародну репутацію (Лешек Корпоровіч, Єжи Нікіторович – Польща, Рудіте Андерсоне, Луція Рутка – Латвія, Моріц Гунцінгер, Рой Він – Німеччина, Домінік Буше – Данія, Маргрет Секомб – Австралія) [15].

До цього можна додати участь (маючи на увазі можливість долучення науковців нашої країни до означеного дискурсу) українських дослідників етнічності у міжнародних конференціях, симпозиумах. Наші зусилля через інтернет-ресурси відтворити картину такої участі на сьогоднішній день поки що не втішають. Нам вдалося віднайти кілька прикладів (Володимир Свтух, Володимир Кулик) успішної презентації результатів досліджень з етнічної проблематики на такого роду наукових зібраннях [21]. Щоправда, добрим стимулом для розгортання етнонаціональних досліджень у середовищі науковців України можуть стати презентації дослідників українського походження із інших країн, присвячених ідентичностям в українському суспільстві. Скажімо, прикладами цього можуть служити доповідь професора Мічиганського університету (США) Оксани Маланчук «Багаторівнені ідентичності у сучасній Україні» та професора Нью Йоркського технологічного коледжу (США) Галини Лемех «Українські ідентичності у їх флюїдній артикуляції» [21, с. 71].

На нашу думку, участь українських дослідників етнічності у міжнародних наукових зібраннях є чи не найефективніший спосіб долучення до дискурсу, оскільки поки що солідні зарубіжні журнали не ризикують запрошувати до публікації (а тим більше, публікувати) статті українських науковців (хоча поодинокі приклади вже трапляються). Саме участь у конференціях й презентації свого доробку у тій чи тій його частині відкривають нашим дослідникам шлях до активного включення їх у дискурс, передусім ми маємо на увазі запрошення на подальші міжнародні наукові заходи поза межами нашої країни, стати членами редколегій фахових часописів, рецензентами статей, які подаються до цих часописів, й публікувати результати досліджень [25].

Реалістично оцінюючи усі перераховані вище моменти долучення української наукової думки до сучасного наукового дискурсу різноманітних проблем етнонаціонального розвитку поліетнічних країн світу, що має місце у більшості європейських країн та країн Північної Америки, можемо константувати, що поки наші успіхи на цьому шляху не вражають. Однак ми можемо розмірковувати про перспективи цього процесу з огляду на те, що останнім часом відкриваються можливості підготовки фахівців у вищих навчальних закладах з проблематики. Передусім, це спекурси, пов'язані з історією та тенденціями розвитку українського етносу на історичних та філософських факультетах університетів; спецкурси з етносоціології, які вибудовуються таким чином, що дають уявлення про етнічну диверсифікацію сучасного світу та перебіг міжетнічної взаємодії у конкретних історико-філософських умовах співіснування різноманітних етнофорів, тощо. Важливою обставиною у цьому плані є те, що ці курси все більше вибудовуються контекстуально (йдуть від життєвих ситуацій) й основним

принципом їх структурування є міждисциплінарний підхід, котрий вбирає досягнення, методикку й технології кількох наук, де філософські парадигми складають основу осмислення феномена етнічності як цілісного багатогранного соціального конструкту. І що ще позитивно й більш рельєфно окреслює наші перспективи – це той факт, що такого роду курси все частіше викладаються англійською мовою.

Висновки. Отже, в українському дослідницькому просторі формуються умови для глибинного вивчення явища етнічності усіма соціогуманітарними науками, започатковані важливі напрямки його дослідження, активізується здійснення структурно–організаційних наукових заходів, що сприяє структуруванню самого дискурсу. Усе це відкриває можливості долучення українських дослідників до дискурсу у європейському й світовому науковому просторі, який уже має свої традиції, зокрема у межах соціофілософської парадигми. Продуктивними у цьому плані, на нашу думку, мають стати два аспекти – етнічна ідентичність та «етнічна інакшість» у міжетнічній взаємодії, котрі перебувають у центрі західного наукового дискурсу як такі, що найбільш суттєво відтворюють зміст феномена етнічності та його функціонування у поліетнічних суспільствах.

Список використаних джерел

1. Євтух В. Б. Етнічна меншина: поняття, ознаки, функції / В. Б. Євтух // *Філософська і соціологічна думка*. – 1994. – №1/2. – С.159–175.
2. Євтух В. Б. Модулі психосоціальної допомоги у міжетнічній взаємодії / В. Б. Євтух // *Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти*. Друга міжнародна науково–практична конференція. Тези доповідей. – Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, Поліграф–Центр, 2009. – С.3–4.
3. Євтух В. Б. Концепції етносоціального розвитку США і Канади: типологія, традиції, еволюція / В. Б. Євтух. – К.: Наукова думка, 1991. – 180 с.
4. Євтух Володимир. Етнічність: Енциклопедичний довідник / Володимир Євтух. – К.: Фенікс, 2012. – 396 с.
5. Задулina Н. В. Маніфестація ідентичності в інтернеті: віртуальні проєкції / Н. В. Задулina // *Теорія і практика управління соціальними системами*. – 2012. – №1. – С.68–74.
6. IX Міжнародна науково–практична конференція «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Програма. – Київ – Кам'янець–Подільський, 2015. – 50 с.
7. Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: Навч. посібник / О. В. Картунов. – Київ: У–т економіки та права «Крок», 2007. – 191 с.
8. Колесніченко Максим. До питання філософського осмислення етнічної диверсифікації сучасного світу / Максим Колесніченко // *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Збірник наукових праць. Педагогіка. Психологія. Філософія. – Переяслав–Хмельницький, 2015. – Вип.36. – С.260–273.
9. Колесніченко М. В. Концептуалізація поняття «етнічність» у соціофілософській парадигмі / М. В. Колесніченко // *Гілея: науковий вісник*: Збірник наукових праць. – Київ, 2015. – Вип.95. – С.185–190.
10. Колесніченко М. В. Теоретичні засади філософської концептуалізації поняття «інакшості»: етнічний аспект / М. В. Колесніченко // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 7. Культурологія. Релігієзнавство. Філософія. – Київ: Вид–во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – Вип.35 (48). – С.50–58.
11. Майборода А. Н. Теорія етнополітики в західному суспільстві / А. Н. Майборода. – Київ: Наукова думка, 1993. – 228 с.
12. Максименюк М. Ю. Соціально–філософський дискурс етнонаціональних конфліктів та умов їх подолання / М. Ю. Максименюк // *Соціальні технології: Актуальні проблеми теорії і практики*. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2011. – Вип.49. – С.383–393.

13. Максименюк М. Ю. Соціально–філософський дискурс поліетнічного соціуму / М. Ю. Максименюк // *Сучасне українське суспільство у вимірах глобалізації і сворінтеграції*. – Запоріжжя: ЗДА, 2013. – С.22–26.
14. Малиновська О. А. Україна, Європа, міграція: міграції населення України в умовах розширення ЄС / О. А. Малиновська. – Київ: Бланк–Прес, 2004. – 171 с.
15. Матеріали наукової етносоціологічної школи професора Володимира Євтуха. 2011–2012. – Київ: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2012. – 178 с.
16. Національний склад населення України 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_склад_населення_України
17. Попович М. В. Нариси історії культури України / М. П. Попович. – Київ: «АртЕк», 1998. – 728 с.
18. Попович Мирослав. Нація як Gesellschaft і нація як Gemeinschaft: український і польський досвід [Електронний ресурс] / Мирослав Попович. – Режим доступу: www.ji.lviv.ua/n13texts/popovych.htm
19. Ровенчак О. А. Міжнародна міграція: теорія та практика / О. А. Ровенчак, В. В. Володько. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – 412 с.
20. Шипка Н. Проблема етнічності в наукових концепціях та школах / Н. Шипка // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. – 2009. – Вип.21. – С.193–196.
21. ASN 15th Annual Convention Program. 15–17 April 2010 // *ASN NEWS*. – Vol.6. – 108 p.
22. Dimitrijević Nenad. Managing Hated and Distrust: The Prognosis for Post–Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia / Nenad Dimitrijević, Petra Kovács. – Budapest: Open Society Institute, 2004. – 328 p.
23. Pozniak Oleksii. Problems of Migrant Integration in Ukraine [Electronic resource] / Oleksii Pozniak. – Mode of Access: <http://cadmus.eui.eu/.../browse?...POZNIAK%2C+Ole...>
24. Yevtukh Volodymyr. Russkiye in Ukraine: Myths Versus Realities or Vice Versa / Volodymyr Yevtukh // *Ethnicity: Ukrainian Perspectives*. General Introduction. – Warsaw–Kyiv: DUX Sp. z o.o., 2013. – P.89–103.
25. Yevtukh.info. Ethnencyclopedia [Electronic resource]. – Mode of Access: yevtukh.info

References

1. Yevtukh V. B. Etnichna menshyna: ponyattya, oznaky, funktsiyi / V. B. Yevtukh // *Philosophska i sotsiologichna dumka*. – 1994. – №1/2. – S.159–175.
2. Yevtukh V. B. Modulii psikhosotsialnoyi dopomogy u mizhethnichniy vzayemodiyi / V. B. Yevtukh // *Metodologiyi ta tekhnologiyi praktychnoyi psukhologiyi v systemi vyshchoyi osvity*. – Kyiv: NPU imeni M. P. Dragomanova, 2009. – S.3–4.
3. Yevtukh V. B. Kontseptsiyi etnosotsialnogo rozvitiya SSHa i Kanady: tipologiya, traditsiyi, evolyutsiya. – Kiev: Naukova dumka, 1991. – 180 s.
4. Yevtukh Volodymyr. Etnichnist: Entsyclopedychnyi dovidnyk / Volodymyr Yevtukh. – Kyiv: Pheniks, 2012. – 396 s.
5. Zadulina N. V. Manifestatsiya identichnosti v internete: virtualnyye proektsiyi / N. V. Zadulina // *Teoriya i praktyka upravlinnya sotsialnyymi systemamy*. – 2012. – №1. – S.68–74.
6. IX Mizhnarodna naukovu–praktychna konferentsiya «Pedagogika vyshchoyi shkoly: metodologiya, teoriya, tekhnologiyi». Programa. – Kyiv–Kamyanets–Podilskyi, 2015. – 50 s.
7. Kartunov O. V. Zakhidni teoriyi etnichnosti, natsiyi ta natsionalizmu / O. V. Kartunov. – Kyiv: U–t ekonomiky ta prava «Krok», 2007. – 191 s.
8. Kolesnichenko Maksym. Do pytannya filosofskogo osmyslennya etnichnoyi dyversyvikatsiyi suchasnogo svitu / Maksym Kolesnichenko / *Gumanitarniy visnyk Derzhavnogo vyshchogo navchalnogo zavchalya «Pereyaslav–Khmelnyskiy derzhavnyy pedagogichnyy universytet imeni Grygoriya Skovorody»*. Zbirnyk naukovykh prats. Pedagogika. Psykholohiya. Filosofiya. – Pereyaslav–Khmelnyskiy, 2015. – Vyp.36. – S.260–273.
9. Kolesnichenko M. V. Kontseptualizatsiya ponyattya «etnichnist» u sotsiophilosophskiyi paradygmi / M. V. Kolesnichenko // *Gileya: naukoviy visnyk: Zbirnyk naukovykh prats*. – Kyiv, 2015. – Vyp.95. – S.185–190.
10. Kolesnichenko M. V. Teoretichni zasady filosofskoyi kontseptualizatsiyi ponyattya «inakshosti»: etnichnyi aspekt // *Naukoviy chasopys Natsionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M. P. Dragomanova*. Seriya 7. Kulturologiya. Religiyeznavstvo.

Philosophiya. – Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Dragomanova, 2015. – Vyp.35 (48). – S.50–58.

11. Maiboroda A. N. Teoriya etnopolitiki v zapadnom obshchestvo-vedeniyi / A. N. Maiboroda. – Kiev: Naukova dumka, 1993. – 228 s.

12. Maksymenyuk M. Yu. Sotsialno-philosophskiy diskurs ethnonatsionalnykh konfliktiv ta umov yikh podolannya / M. Yu. Maksymenyuk // Sotsialni tekhnologiyi: Aktualni problemy teorii i praktyky. – Saporizhya: Klasychniy pryvatnyi universytet, 2011. – Vyp.49. – S.383–393.

13. Maksymenyuk M. Yu. Sotsialno-philosophskiy diskurs politichnogo sotsiumu / M. Yu. Maksymenyuk // Suchasne ukraïnske suspilstvo u vumirakh globalisatsiyi i yevrointegratsiyi. – Saporizhya: ZDIA, 2013. – S.22–26.

14. Malynovska O. A. Ukrayina, Yevropa, migratsiya: migratsiyi naselennya Ukrayiny v umovakh rozshyrennya YeS / O. A. Malynovska. – Kyiv: Blank-Press, 2004. – 171 s.

15. Materialy naukovoyi etnosotsiologichnoyi shkoly profesora Volodymyra Yevtukha. 2011–2012. – Kyiv: TOV «NVP «Interservis», 2012. – 178 s.

16. Natsionalnyi sklad naselennya Ukrayiny 2001 [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : https://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_склад_населення_України

17. Popovych M. V. Narisy istoriyi kultury Ukrayiny / M. V. Popovych. – Kyiv: «ArtEk», 1998. – 728 s.

18. Popovych Myroslav. Natsiya yak Gesellschaft i natsiya yak Gemeinschaft: ukraïnskyi i polskyi dosvid [Elektronnyi resurs] / Myroslav Popovych. – Rezhym dostupu: www.ji.lviv.ua/n13texts/popovych.htm

19. Rovenchak O. A. Mizhnarodna migratsiya: teoriya ta praktyka / O. A. Rovenchak, V. V. Volodko. – Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 2015. – 412 s.

20. Shypka N. Problema etnichnosti v naukovykh kontseptsyakh ta shkolakh / N. Shypka // Ukrayinska ideya: realiyi ta persektyvy rozvytku. – 2009. – Vyp.21. – S.193–196.

21. ASN 15th Annual Convention Program. 15–17 April 2010 // ASN NEWS. – Vol.6. – 108 p.

22. Dimitrijević Nenad. Managing Hated and Distrust: The Prognosis for Post-Conflict Settlement in Multiethnic Communities in the Former Yugoslavia / Nenad Dimitrijević, Petra Kovács. – Budapest: Open Society Institute, 2004. – 328 p.

23. Pozniak Oleksii. Problems of Migrant Integration in Ukraine [Electronic resource] / Oleksii Pozniak. – Mode of Access: <http://cadmus.eui.eu/.../browse?...POZNIAK%2C+Ole...>

24. Yevtuh Volodymyr. Russkiye in Ukraine: Myths Versus Realities or Vice Versa / Volodymyr Yevtuh // Ethnicity: Ukrainian Perspectives. General Introduction. – Warsaw–Kiev: DUX Sp. z o.o., 2013. – P.89–103.

25. Yevtuh.info. Ethnoencyclopedia [Electronic resource]. – Mode of Access: yevtuh.info

Kolesnichenko M. V., Chair of Sociology National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), ispu_npu@ukr.net

Study of ethnicity in Ukraine in context of western scientific discourse

The article deals with the work done by Ukrainian researchers of ethnic problems as a basis of their including into international scientific discourse with a certain accent upon possibilities of socio-philosophical paradigm. In the context special attention to structuring of researches, their institutionalization, upon significance of functioning of specialized journals and participation of Ukrainian researchers in international scientific events is paid.

Keywords: ethnicity, philosophical understanding of ethnicity, scientific discourse, socio-philosophical paradigm.

Колесниченко М. В., соискатель кафедры социологии, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), ispu_npu@ukr.net

Исследование этничности в Украине в контексте западного научного дискурса

Анализируются результаты исследований украинскими учеными этнических проблем как основы для их включения в международный научный дискурс с определенным акцентом на возможностях социофилософской парадигмы. В этом контексте особое внимание обращается на структурирование исследований, их институционализацию, на важность функционирования специальных изданий и участие украинских исследователей в международных научных мероприятиях.

Ключевые слова: этничность, философское осмысление этничности, научный дискурс, социофилософская парадигма.

* * *

УДК 122+114+141+316.3

Пальчинська М. В., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, Одеський національний морський університет, докторант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Південноукраїнський національний педагогічний університет (Україна, Одеса), ya.maryasha2009@yandex.ru

СИСТЕМОУТВОРЮЮЧІ ПРИНЦИПИ КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В УМОВАХ СТАНОВЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

Аналізуються системоутворюючі принципи конструювання соціального простору сучасного суспільства. Метою статті є аналіз особливостей конструювання соціального простору в умовах інформатизації суспільства.

Конструювання соціального простору в умовах становлення інформаційного суспільства має свої особливості. Пережитий нині світом інформаційний вибух дає можливість індивідуві розширювати можливі вектори практичної діяльності, втілювати їх, змінюючи соціокультурне середовище. Відбувається перетворення інформації індивідом, коли отримане знання дозволяє не тільки відобразити світ, а й моделювати власний життєвий простір. Інформація стає необхідним ресурсом для реалізації нового етапу соціального розвитку, який, у свою чергу, призводить до змін у її змісті, тим самим резервуючи в її структурі потенціал подальших можливих соціальних трансформацій.

Розуміння конструювання соціальної реальності в життєдіяльності людини у сучасному соціумі неможливо без урахування амбівалентного впливу масового впровадження інфокомунікаційних технологій. Зараз відбувається стрімке формування суспільства знання, якому притаманні такі пов'язані між собою детермінанти, як безпрецедентне зростання інформаційної насиченості практично всіх сфер соціуму, масове впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в життєдіяльність суспільства та окремої особистості, докорінні зміни моделей соціальної взаємодії тощо. В результаті їх впливу на людину формується певна модель навколишнього соціального світу, яка, у свою чергу, використовується для конструювання соціальної реальності.

Ключові слова: соціальний простір, конструювання соціальної реальності, соціальна взаємодія, інформація.

Актуальність даної теми обумовлена необхідністю аналізу проблем конструювання соціального простору у процесі становлення інформаційного суспільства. За допомогою інформаційних технологій, зокрема комп'ютерних мереж, які продукують віртуальний простір, особистість отримує можливість конструювати як індивідуальне буття, так і буття соціальне, впливаючи на систему соціальних відносин сучасного суспільства.

Мета статті – аналіз особливостей конструювання соціального простору в умовах інформатизації суспільства в контексті соціально-філософської парадигми.

Різні аспекти означеної проблеми розглядалися в контексті різних філософських і соціологічних концепцій. Проблема соціального конструювання реальності розглядається, насамперед, в рамках феноменологічної філософії та соціології П. Бергером та Т. Лукманом. Необхідно відзначити, що вплив на становлення даної концепції зробили прагматизм, розуміюча соціологія М. Вебера, ідеї символічного інтеракціонізму, феноменологія Е. Гуссерля, феноменологічна соціологія А. Шюца. Також слід зазначити концепцію Дж. Серла, у якій конструювання всього різноманіття соціального буття відтворюється завдяки декларації статусних функцій.

Процес конструювання соціального простору обумовлено тим, що люди, намагаючись отримати знання про навколишній світ, відтворюють реальність за допомогою знаків і символів, що дозволяє їм захищатися від невизначеності та встановлювати взаємозв'язок і здійснювати взаємодії, які є необхідною умовою соціальної життєдіяльності. Упевнитися в адекватності власних уявлень людина може лише за допомогою досвіду взаємодії із соціальним середовищем. Значущість

спілкування для конструювання буття в цьому аспекті є очевидною, оскільки спілкування є середовищем, в якому здійснюються соціальні інтеракції: «Комунікативний світ спирається на те, що повідомлення в ньому виявляються відправленими, сприйнятими та зрозумілими. Різноманіття диференційованих узгоджених дій, які затребувані сучасною складною соціальною організацією, залежить від того, наскільки в ній гарантовано взаєморозуміння» [8, с. 163]. Цим обумовлена важливість поняття «інтерсуб'єктивність», яке займає одне з центральних місць в рамках теорії соціального конструювання реальності.

В основі теоретичного конструювання знаходиться розуміння соціальної системи як єдності елементів і зв'язків у процесі соціальної взаємодії. Соціальне буття являє собою упорядковану систему соціальної взаємодії, яка являє собою інтерсуб'єктивний світ. Ця реальність інтерпретується людьми, має для них суб'єктивну значущість, вона «виявляється об'єктивованою, тобто конституюваною порядком об'єктів, які були позначені як об'єкти до моєї появи на сцені» [1, с. 41]. До сутнісних характеристик соціального світу Бергер і Лукман відносять наступні діалектичні аспекти соціальної реальності:

- екстерналізацію (суспільство як суспільний продукт);
- об'єктивацію (суспільство як об'єктивна реальність);
- інтерналізацію (людина як суспільний продукт).

У результаті соціалізації та пристосування до суспільних норм індивід виявляється здатним змінювати навколишній світ у відповідності зі своїми установками, хоча можливість таких змін значною мірою обмежена існуючими соціальними інститутами та об'єктиваціями. Реальність повсякденності «підтримує себе шляхом втілення в рутину» [1, с. 241], що і становить суть інституціоналізації. Крім цього, реальність повсякденності підтримується у взаємодії індивіда з оточуючими, головним чином, у спілкуванні, причому значимі інші, хоча і займають центральне положення в цьому процесі, не є єдиними його учасниками, важливі також і менш значущі соціальні суб'єкти.

Теорія соціального конструювання реальності Бергера і Лукмана не розкриває в онтологічному аспекті проблем буття, тобто того, що являє собою соціальний простір незалежно від свідомості людей, вона прагне розкрити ті механізми, які дозволяють людям спільно конструювати реальність. Питання стосовно відповідності цієї конструкції дійсності не є першочерговим, важливим є те, наскільки вона соціально схвалена, оскільки за допомогою конструкцій в процесі співіснування людей вирішуються практичні проблеми. Системоутворюючим принципом даної концепції є виявлення механізмів, завдяки яким будується реальність, як вона спільно організовується, який в результаті соціального конструювання має не онтологічний, а виключно соціальний зміст.

Один з основних проблемних аспектів в аналізі обраної теми полягає в тому, чи відбувається пізнання і конструювання реальності в якомусь соціальному просторі або ж воно неминуче обмежене лише індивідуальною свідомістю, а соціальність – лише абстракція, що представляє собою насправді деяку схожість уявлень у індивідів. У теорії Бергера і Лукмана показані, з одного боку, індивіди, що підтримують своїми взаємодіями реальність, з іншого боку – реальність, що впливає на них в силу своєї фактичності. Тому теорія соціального

конструювання досліджує ці процеси як з точки зору індивіда, так і з точки зору соціуму, аналізуючи при цьому структури, які виникають. Вихідним є положення, що конструювання реальності спочатку відбувається в індивідуальній свідомості (при цьому важливим є те, що індивідуальна свідомість формується в ході соціалізації, яка відбувається під впливом соціальних норм на людину), а потім ці індивідуальні смисли необхідно скоординувати з іншими людьми, причому ця координація повинна відбуватися безперервно.

Завдяки соціальному конструюванню люди мають можливість адаптуватися до об'єктивно існуючої реальності, яка повністю не підлягає осмисленню. Важливо не тільки те, як певна конструкція дозволяє особистості існувати у суспільстві, але й те, як вона допомагає соціальній взаємодії. Теорія соціального конструювання реальності, не заперечує впливу патернів на особистість і не стверджує безмежної свободи людини в конструюванні соціального простору, більше того, вона пояснює, як створені моделі поведінки, які можуть впливати на життя індивідів. П. Бергер і Т. Лукман використовують поняття «реіфікація». Реіфікація, згідно, є кінцевим ступенем об'єктивації, через нього «об'єктивованій світ перестає сприйматися як людське» [1, с. 146]. Інтерсуб'єктивність конституювання соціального світу є причиною набуття деякої міри об'єктивної фактичності.

Дж. Серл пропонує бачення проблеми конструювання реальності виходячи з того, що людське суспільство починається не з соціальної реальності, оскільки соціальність, заснована на колективній інтенціональності, властива і тваринам, а з інституціональної реальності, яка є можливою лише на основі біологічної здатності людини до символізації. Символ, особливо у мові, забезпечує перехід від біологічної до надбіологічної форми організації життєдіяльності – культури. Процес приписування об'єктам символічних функцій і перетворення їх в інституційні об'єкти Серл описує за допомогою двох категорій: конститутивних правил і перформативних речень, причому обидві ці категорії взаємопов'язані і для них велике значення має конвенціональний контекст: «Соціальні об'єкти завжди конструюються соціальними діями; і, в цьому сенсі, об'єкт тільки триваюча можливість дії» [11, с. 12].

Пояснюючи природу соціальних інститутів, Серл вважає, що людина слідує тим диспозиціям, які розвинулися в ньому під впливом сукупності конститутивних правил: «Ключом до вирішення проблеми існування соціальної реальності є поняття про колективно впізнані декларації статусних функцій, з яких будуються всі інститути нашої цивілізації» [7, с. 16]. Люди не підсвідомо слідують цим правилам, але розвивають низку диспозицій, які дозволяють сприймати правила складних суспільних інститутів. Велика кількість інституціональних фактів може бути створена шляхом перформативними висловлювань: «...конструктивне правило дозволяє функції накладатися на мовну дію, тільки коли виконання цієї мовної дії у відповідних обставинах може створювати накладення цієї функції і таким чином створювати новий інституційний факт» [7, с. 17]. Інституційна реальність народжується перформативно, тому мову Серл трактує як інституційну реальність: «...щоб мати інституціональні факти взагалі, суспільство повинно мати принаймні примітивну форму мови, в цьому сенсі інститут мови –

логічно первинний по відношенню до інших інститутів. З цієї точки зору мова – базисний соціальний інститут в тому сенсі, що всі інші припускають мову, але мова не припускає інших...» [7, с. 19]. Серл виокремлює такий аспект соціального конструювання, як некерованість даного процесу, яка проявляється у розбіжності між моделлю і результатом – дуже поширене явище в контексті соціального конструювання. У рамках даної теорії соціального конструювання реальності підкреслюється, що соціальний порядок є лише продуктом людської діяльності, безперервним людським виробництвом, і ніякого іншого онтологічного статусу йому приписати не можна. Якщо система соціальної взаємодії постійно не відтворюватися в повсякденних практиках індивідів, вона перестає існувати: «...той факт, що набір деяких відносин конструює умови істинності деякого поняття і той факт, що ці відносини зазвичай підсумовуються в підсумковому понятті ... не тягне за собою, що слово, що виражає це поняття, не може бути визначено ...» [7, с. 16].

Звертаючись до основних положень теорії соціального конструювання, інший відомий напрямок – етнометодологія, акцентує увагу на процесуальному характері соціальної дії. Згідно Г. Гарфінкелю, дії, за допомогою яких здійснюється виробництво та управління обстановкою організованих повсякденних занять, ідентичні процедурам, які застосовуються для раціоналізації соціального життя. Це дає людям можливість представляти соціальний світ як упорядкований: «Людині властиво аналізувати свій досвід у пошуку ситуації, яка актуальна для нього в даний момент. Іноді раціональність має відношення до того факту, що він аналізує ці дві ситуації в плані їхньої сумісності, а іноді – до його прагнення зробити речі порівнянними» [4, с. 287]. Згідно етнометодології, вчинення і осмислення вчинків у процесі комунікації являють собою створення свого соціального світу, який постійно формується у соціальній взаємодії. В якості провідного методу Г. Гарфінкель виділяє документальний метод інтерпретації, який полягає у «... відношенні до соціального явища як до «документу», що лежить в основі запропонованого патерну як до того, що «вказує на нього», і як до «виступаючого від його імені»» [4, с. 89]. Успішне спілкування вдається його учасникам тому, що вони інтерпретують свою поведінку як типовий приклад («документ») відомого зразка. Люди докладають всіх зусиль до того, щоб конструювати соціальну реальність таким чином, щоб вона відтворювала сенс. Суть соціальної дії етнометодологія бачає у здатності типізувати те, що породжує соціальний порядок. Повсякденність повинна бути впорядкована, звична, передбачувана, близька, проте, вона не є статичною, вона динамічна за своєю природою, оскільки кожен момент існування індивідами робиться вибір на користь того чи іншого вчинку. Люди приймають як даність те, що світ, незалежний від них, існує, оскільки щодня стикаються із обмеженнями, з якими змушені миритися, і з перешкодами, з які потрібно долати. Положення про те, що світ, незалежний від нас, існує, є припущенням, яке необхідне для того, щоб мати сенс існування, тобто постулювання існуючого світу є для повсякденного мислення логічною необхідністю.

Ключове питання полягає в тому, яким чином кожна особистість може знати, що її конструкції, його світосприйняття є адекватним. По-перше, людина може судити про це на основі досвіду соціальної взаємодії.

Конструювання індивідуального та соціального буття, безумовно, залежить від біологічних, когнітивних, соціальних, культурних та ін. умов, у будь-якому випадку в кінцевому підсумку визначається власним досвідом суб'єкта. Будь-яке знання прив'язане до дії, воно виступає як засіб організації досвіду. У цьому сенсі конструювання нерозривно пов'язане з соціальною практикою. По-друге, критерієм адекватності інтерпретації світу можуть бути інші люди. Звідси ми робимо висновок щодо значимості спілкування для конструювання реальності: спілкування є фактично те середовище, в якій здійснюється реальність.

Теорія соціального конструювання реальності не заперечує факту «влади соціального», того, що створені поколіннями суспільні інститути перетворюються на форму примусу, і людина створює реальність, яка в кінцевому підсумку її обмежує. Конструювання світу, згідно П. Бурдьє, здійснюється під тиском завдяки структурам габітусу, що формують розумові і поведінкові установки індивідів, причому ці структури мають соціальний генезис і засвоюються в процесі соціалізації. Структури габітусу можуть мати і мовний характер, але найбільш суттєві приписи, що формують габітус, передаються, згідно Бурдьє, поза промови і свідомості. Соціальний світ прагне сприйматися як очевидний, тому завдяки габітусу ми отримуємо соціальний світ, який здається очевидним: «...можна зобразити соціальний світ у формі багатовимірному простору, побудованого за принципами диференціації та розподілу, сформованим сукупністю діючих властивостей в розглянутому соціальному універсумі...» [3, с. 15]. Більша частина наших дій, особливо тих, які виникають з габітусу, дії спонтанні, хоча вони не є вимушеними. Ілюзія перебування у сконструйованій власній реальності ніколи не буває настільки повною, як у випадку, коли люди діють, слідуючи схемам свого габітусу. Практика, за його думкою, скоріше неусвідомлена, ніж усвідомлена поведінка індивіда, що підкоряється правилам, які інтерналізовані із зовнішнього середовища в процесі активної взаємодії з ним: «Що існує, так це простір відносин, який настільки ж реальний, як географічний простір ...» [3, с. 18]. Виходячи з судження про цілорациональні дії, він робить висновок, що індивіди керуються у своїй поведінці якоюсь соціальною нормою, чий вплив вони навряд чи усвідомлюють.

У теорії соціального конструювання реальності не робиться особливого акценту на окремої особистості (до цього, зокрема, апелюють критики теорії, які стверджують, що при подібному підході суб'єктивність фактично втрачається, а індивід, наділений певними соціальними ролями, перетворюється на просту позицію в системі соціальної взаємодії). Тим не менше, теорія соціального конструювання реальності заперечує безумовну підпорядкованість людей структурам, прагнучи показати діалектику взаємин індивіда та суспільства.

Конструювання соціального простору в умовах становлення інформаційного суспільства має свої особливості. Пережитий нині світом інформаційний вибух дає можливість індивідові розширювати можливі вектори майбутньої практичної діяльності, втілювати їх, змінюючи соціокультурне середовище. Відбувається перетворення інформації індивідом, коли отримане знання дозволяє не тільки відображати світ, а й моделювати свій життєвий простір. У даному контексті *інформація виступає як міра необхідного в ході соціальних перетворень*: «Більш

конструктивні теорії, що намагаються виявити культурні наслідки виробництва, розподілу та обробки інформації, що стали конституюючими умовами тих соціальних структур, які виникли в промислово розвинених країнах під впливом комп'ютерної революції. Це, у свою чергу, викликає дискусії про те, яким чином таке нове значення інформації має оцінюватися з точки зору суспільства» [2, с. 107]. *Інформація стає необхідним ресурсом для реалізації нового етапу соціального розвитку, який, у свою чергу, призводить до змін у її змісті, тим самим резервуючи в її структурі потенціал подальших можливих соціальних трансформацій: «...на початку ХХІ перетворююча діяльність людини почала базуватися на інформації...»* [10, с. 214]. *Інформація виступає як інтегративне відображення всього комплексу соціальної практики в різних структурах суспільного буття, що свідчить про відображення інформацією не тільки закономірностей розвитку соціуму, але так само і фундаментальних проблем, невирішеність яких обумовлює деяку стохастичність в орієнтації вектора суспільного розвитку. У даному контексті інформація тісно пов'язана із закладеними в соціальній системі ресурсами розвитку: «Інформація стала масовим і універсальним посередником у всіх видах соціальної взаємодії, так як торкнулася саме субстанційних основ соціального, оскільки універсальне і субстанційне виражене у загальному зв'язку»* [5, с. 58].

Процес інформатизації суспільства має «соціотехнічний» характер [9], він виступає базисом науково-технічного та соціально-економічного розвитку, будучи відмінною рисою розвинених в технічному відношенні країн, і робить істотний вплив на систему соціальної взаємодії. У процесі інформатизації суспільства відбувається прогресивно наростаюче використання інформаційних технологій та інформації: «Інформатизація суспільства істотним чином впливає не тільки на коеволюцію природи і суспільства, а й стає важливим ресурсом подолання соціальних ризиків, породжуючи водночас нові» [5, с. 193]. Інформатизація суспільства постає як сукупність взаємопов'язаних технічних, економічних, політичних і соціокультурних чинників, які забезпечують широкомасштабний інформаційний обмін в соціумі з метою подальшого його розвитку. Інформатизація повинна бути органічно пов'язана з підвищенням інтелектуального потенціалу особистості, що сприяє підвищенню інформаційного потенціалу суспільства.

Сьогодні суб'єкт пізнання – це людина, що використовує інформацію безпосередньо як засіб конструювання свого індивідуального буття, формуючи з її допомогою свої цілі і визначаючи спрямованість і структуру дій, постійно долаючи невизначеність, що об'єктивно присутня в соціальній практиці. Особистість також виступає джерелом власної інформації, відображаючи свої уявлення і ставлення до будь-яких подій. Таким чином, інформація ініціює низку свідомих дій суб'єкта: від формування мотиву до діяльності до реалізації мети. Інформація на даному етапі розвитку цивілізації може розглядатися лише як потенційне знання і розумітися не стільки в сенсі зменшення або зняття невизначеності в тих чи інших ситуаціях, скільки у створенні сприятливих умов для вироблення суб'єктом ряду альтернативних рішень і вибору з них найбільш оптимального, а також як необхідна передумова процесу розвитку особистості.

Розуміння конструювання соціальної реальності в життєдіяльності людини у сучасному соціумі неможливо без урахування амбівалентного впливу масового впровадження інфокомунікаційних технологій. Зараз відбувається стрімке формування суспільства знання, якому притаманні такі пов'язані між собою детермінанти, як безпрецедентне зростання інформаційної насиченості практично всіх сфер суспільної системи, входження інформаційно-комунікаційних технологій в життєдіяльність соціуму і людини, докорінні зміни моделей соціальної взаємодії тощо. Це призводить до того, що саме в інформаційному типі суспільного устрою інформаційно-комунікаційні технології відіграють значну роль у життєдіяльності людини. В результаті їх впливу на людину формується певна модель навколишнього соціального світу, яка, у свою чергу, використовується для конструювання соціальної реальності.

Сучасна інформаційно-комунікаційна система на відміну від усього попереднього історичного досвіду минулого конструє символічну реальність, що володіє віртуальним характером, і в силу цього має свою специфіку. Остання полягає в тому, що «сама реальність (тобто матеріальне/символічне існування людей) повністю схоплена, повністю занурена у віртуальні образи, в вигаданий світ, світ, в якому зовнішні відображення знаходяться не просто на екрані, через який передається досвід, але самі стають досвідом» [6, с. 351].

Аналіз особливостей конструювання соціального та індивідуального буття в умовах інформатизації суспільства дає можливість зрозуміти, яким чином внаслідок інтенсифікації суспільних процесів та за допомогою інфокомунікаційних технологій змінюються можливості конструювання соціальної реальності та відтворення певної системи соціальної взаємодії.

Висновки. Будь-яка людина, включена у соціальні відносини, стає особистістю і бере участь у конструюванні реальності, що відбувається як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях. Цей процес, насамперед, здійснюється в повсякденності у формі типових уявлень, які притаманні певній суспільній системі. Людина, створюючи своїми повсякденними діями конструкти індивідуального буття, тим самим бере участь також у конструюванні соціального простору, у якому відбувається її життєдіяльність.

Конструювання соціального простору сучасного суспільства неможливе без урахування специфіки трансформаційних процесів, притаманних суспільству в глобальному масштабі, зокрема, становлення інформаційного суспільства, під впливом якого склалася нова комунікаційна система, яка внесла істотні зміни в сучасну культуру, та надає суттєвий вплив на життєдіяльність людини в умовах впливу потужних інформаційних потоків на людську свідомість.

У процесі освоєння людиною навколишнього світу відбувається опредмечивання інформації, фіксація її в соціальній пам'яті. Та частина інформації, яка сприяє розвитку системи, допомагає встановити найбільш оптимальні відносини у взаємодіях між окремими індивідами і співтовариствами, а також між природою і суспільством, закріплюється в штучній, надбіологічній програмі існування. Подальший розвиток суспільства в сучасних умовах неможливий без посилення інформаційного потенціалу конкретного суспільства, впровадження нових

інформаційних технологій та інформаційних систем в процеси, які пов'язані з конструюванням та відтворенням індивідуального та соціального буття.

Список використаних джерел

1. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. – М.: Медиум, 1995.
2. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / пер. с нем. Антоновского А., Гороховой Г., Ефременко Д., Каганчук В., Месяц С. – М.: Logos, 2010. – 248 с.
3. Бурдые П. Социология социального пространства / Пер. с франц.; отв. ред. перевода Н. Шматко. – М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007. – 288 с.
4. Гарфинкель Г. Исследования по этнометодологии. – СПб.: Питер, 2007. – 335 с.
5. Игнатев В. Социальная система как информационное взаимодействие [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ayp.ru/library/sotsialnaya-sistema-kak-informatsionnoe-vzaimodeistvie/1122>
6. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер. с англ. / под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
7. Левин С. Метафизика и общая теория социальной реальности Дж. Сёрла. – <http://cyberleninka.ru/article/n/metafizika-i-obschaya-teoriya-sotsialnoy-realnosti-dzh-syorla>
8. Назарчук А. Идея коммуникации и новые философские понятия XX века // Вопросы философии. – 2011. – №5. – С.157–166.
9. Негодаев И. А. На путях к информационному обществу. – Ростов-на-Дону: Изд-во ДГТУ, 1999. – 392 с.
10. Пунченко О. Цивилизационное измерение истории человечества: [монография]. – Одесса: Астропринт, 2013. – 448 с.
11. Серл Дж. Конструирование социальной реальности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/searle.htm>

References

1. Berger P., Lukman T. Sotsialnoe konstruirovaniye realnosti. Traktat po sotsiologii znaniya. – М.: Medium, 1995.
2. Behmann G. Sovremennoe obschestvo: obschestvo riska, informatsionnoe obschestvo, obschestvo znaniy / per. s nem. Antonovskogo A., Gorohovoy G., Efremenko D., Kaganchuk V., Mesyats S. – М.: Logos, 2010. – 248 s.
3. Burde P. Sotsiologiya sotsialnogo prostranstva / Per. s frants.; otv. red. perevoda N. Shmatko. – М.: Institut eksperimentalnoy sotsiologii; SPb.: Aleteyya, 2007. – 288 s.
4. Garfinkel G. Issledovaniya po etnometodologii. – SPb.: Piter, 2007. – 335 s.
5. Ignatev V. Sotsialnaya sistema kak informatsionnoe vzaimodeystvie [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://ayp.ru/library/sotsialnaya-sistema-kak-informatsionnoe-vzaimodeistvie/1122>
6. Kastels M. Informatsionnaya epoha: ekonomika, obschestvo i kultura: per. s angl. / pod nauch. red. O. I. Shkaratana. – М.: GU VShE, 2000. – 608 s.
7. Levin S. Metafizika i obschaya teoriya sotsialnoy realnosti Dzh. Syorla. – <http://cyberleninka.ru/article/n/metafizika-i-obschaya-teoriya-sotsialnoy-realnosti-dzh-syorla>
8. Nazarchuk A. Ideya kommunikatsii i novyye filosofskie ponyatiya XX veka // Voprosy filosofii. – 2011. – №5. – С.157–166.
9. Negodaev I. A. Na putyakh k informatsionnomu obschestvu. – Rostov-na-Donu: Izd-vo DGTU, 1999. – 392 s.
10. Puchenko O. Tsivilizatsionnoe izmerenie istorii chelovechestva: [monografiya]. – Odessa: Astroprint, 2013. – 448 s.
11. Serl Dzh. Konstruirovaniye sotsialnoy realnosti [Elektronnyiy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/searle.htm>

Palchinskaja M. V., PhD, Associate Professor, Department of Philosophy of the Odessa National Maritime University, doctoral student in «Philosophy, sociology and management of socio-cultural activities» South Ukrainian National Pedagogical University (Ukraine, Odessa), ya.maryasha2009@yandex.ru

System–design principles of social space in the conditions of formation of information society

In the article analyzes the systemcreating design principles of social space in modern society. The article is to analyze the design features of social space in terms of the information society in the context of social and philosophical paradigms.

Construction of social space in terms of the information society has its own speciality. Information explosion which lived in current world makes it possible to expand the individual potential vectors for future practice, implement them, one changing socio-cultural environment. There is transformation information by individ, where received knowledge can not only reflect the world, but also to model your living space. Information becomes necessary resources to implement the new stage of social development, which in turn leads to changes in its content, thereby reserving capacity in its structure further possible social transformations.

Understanding the construction of social reality in human life in modern society is impossible without ambivalent impact mass introduction of information and communication technologies. Now is the rapid formation of the knowledge society, which has the following interrelated determinants as unprecedented growth of information saturation almost all spheres of society, entry information and communication technologies in the life of society and the individual, fundamental changes in patterns of social interaction and so on. As a result, their impact on people formed a certain model of the social world, which in turn is used for the construction of social reality.

Keywords: social space, construction of social reality, social interaction, information.

Пальчинская М. В., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии Одесского национального морского университета, докторант кафедры «Философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности» Южноукраинского национального педагогического университета (Украина, Одесса), ya.maryasha2009@yandex.ru

Системообразующие принципы конструирования социального пространства в условиях становления информационного общества

Анализируются системообразующие принципы конструирования социального пространства современного общества. Целью статьи является анализ особенностей конструирования социального пространства в условиях информатизации общества.

Конструирование социального пространства в условиях становления информационного общества имеет свои особенности. Переживаемый миром информационный взрыв дает возможность индивиду расширять возможные векторы практической деятельности, воплощать их, изменяя социокультурную среду. Происходит преобразование информации индивидом, когда полученное знание позволяет не только отражать мир, но и моделировать собственное жизненное пространство. Информация становится необходимым ресурсом для реализации нового этапа социального развития, который, в свою очередь, приводит к изменениям в ее содержании, тем самым резервируя в ее структуре потенциал дальнейших возможных социальных трансформаций.

Понимание конструирования социальной реальности в жизнедеятельности человека в современном социуме невозможно без учета амбивалентного влияния массового внедрения инфокоммуникационных технологий. Сейчас происходит стремительное формирование общества знания, которому присущи такие связанные между собой детерминанты, как беспрецедентный рост информационной насыщенности практически всех сфер социума, массовое внедрение информационно-коммуникационных технологий в жизнедеятельность общества и отдельной личности, коренные изменения модели социального взаимодействия и т.д. В результате их воздействия на человека формируется определенная модель окружающего социального мира, которая, в свою очередь, используется для конструирования социальной реальности.

Ключевые слова: социальное пространство, конструирование социальной реальности, социальное взаимодействие, информация.

УДК 111.85

Еременко Ю. В., кандидат философских наук, викладач кафедри хореографії, Інститут культури і мистецтв Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Полтава), koliania1960@gmail.com

ЕСТЕТИЗАЦІЯ ЯК СПОСІБ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ СМЕРТІ

Філософська проблематика, пов'язана зі смертю, перебуває в центрі дослідницької уваги стільки ж, скільки існує сама філософія. У той же час, відносно невеликий сегмент теоретичного знання охоплює її естетичні аспекти. Мета цієї статті – окреслити деякі особливості естетичного сприйняття феномену смерті.

На думку автора, гранична складність осмислення цього явища змушує людську свідомість вдаватися до компенсаторного механізму – естетизації смерті. Найпоширенішим способом естетизації смерті є її персоніфікація. У рефлексивному процесі смерть позначається через певні образи та естетичні концепції, пов'язані з життям.

Автор приходить до висновку, що, мислячи про смерть, зображуючи смерть, побоюючись смерті, ми маємо на увазі естетичні феномени, а не їх підстави. Однак ці естетичні явища обумовлюють абсолютно реальні поведінкові реакції та соціальні відносини. Естетично організований жас перед смертю є одним із найважливіших досягнень культури. Він здатний примирити страждоючу людську свідомість з думкою про неминучий кінець.

Ключові слова: смерть, суб'єкт, естетизація, потворне, безобразне, персоніфікація.

Сьогодні, у зв'язку з війною на Донбасі, український соціум переживає своєрідний екзистенціальний стрес: усі ми щодня мимоволі занурюємось у смисловий простір смерті через перепоვნення мас-медіа танатологічною семантикою та естетикою. Багато українських вояків і громадянських осіб не просто час від часу стикаються зі смертю, – вони постійно живуть у цьому просторі понад півтора роки і латентно носять у собі «синдром Донбасу» – загострене чуття уявної чи реальної близькості смерті, яке накладає відбиток на сприйняття світу, оточуючих, себе, цінності та сенсу життя.

Адаптуватися до цієї нештатної ситуації суспільство може, зокрема, за умови докладання додаткових зусиль для осмислення феномену смерті, у тому числі, її естетичних модифікацій, оскільки, з нашого погляду, саме механізм «естетичного опрацювання» пристосовує свідомість до збагнення скінченності людського існування.

Філософська проблематика, пов'язана зі смертю, перебуває в центрі дослідницької уваги стільки ж, скільки існує сама філософія. У той же час, відносно невеликий сегмент теоретичного знання охоплює її естетичні аспекти. Тут варто згадати роботи Ф. Арьеса, О. В. Буткевича, А. В. Демічева, У. Еко, Р. Л. Красильникова, Ю. Кристевої, С. О. Лишаєва, Ю. М. Лотмана, Т. В. Мордовцевої, О. О. Осанова, В. І. Самохвалової, М. М. Федорової, К. Харт Ніббріга та інших теоретиків.

Спробою окреслити деякі особливості естетичного сприйняття феномену смерті є ця стаття.

Страх смерті – головний страх людини, з яким він бореться все своє життя і який супроводжує його з дитинства до старості. Інші страхи є похідними від цього – базового. Що лякає нас у смерті?

На наш погляд, слід виділити два основних і взаємопов'язаних аспекти в сприйнятті смерті, які викликають найбільш гостру реакцію відкидання в людській свідомості.

По–перше – загроза розпаду «Я» – втрати тіла, знищення свідомості й самосвідомості, розкладення в безобразність, поглинання хаосом, деіндивідуалізація, яка зводить нанівець утішні думки про продовження життя в дітях, добрих справах і творах, а також привабливість доктрин на кшталт метапсіхоза.

По–друге – відсутність суб'єктності у події смерті, і як результат – її незбагненність, невлівимість, абсолютна форс–мажорність. У європейській культурній традиції людина представляється насамперед як суб'єкт, що діє. Але що він робить, коли вмирає? «Помер» – давнє слово, яке з одного боку вказує на активність дії, але з іншого – на подію, що відбулася попри волю та активність суб'єкта, навіть всупереч їм. Ситуацію можна проілюструвати анекдотом часів пізнього «застою»: Леонід Ілліч помер. – Як, невже – особисто помер?

Обидва аспекти страху смерті можуть бути прочитані й у контексті єдиної проблеми – що (або хто) вмирає, коли вмираю я? Переймаючись цим питанням, К. Харт Ніббріг знаходить в потенційності смерті певний обмежувач,

знак скінченності та в решті решт – умову ідентичності суб'єкта, що дозволяє йому усвідомлювати себе і бути тим, чим він є: «Смерть у мені самому – як умова можливості говорити і бути «я». Однак той, хто говорить, що він умирає, насправді говорить, що він живе. «Я вмираю» не може сказати жодне «я», при цьому форма узгодження має подвійний сенс. Правильно було б сказати: «я» вмирає» [5, с. 229]. Тим не менш, грань між «вмирає» та «померло» невлівима і в той же час абсолютно непроникна.

Смерть і в більш широкому сенсі – небуття не являє себе людині безпосередньо, її мить прихована, вона дає знати про себе лише через свої «означення» – комплекс різноманітних прикмет, що вказують на «присутність» присутність смерті десь поблизу. Ознаки співвідносяться з суб'єктністю, з буттям, у них смерть немов знаходить подих власного життя. А. М. Чанишев справедливо зауважив з цього приводу, що «небуття є невидимим, воно не дано безпосередньо, воно завжди ховається за спину буття. Небуття вбиває, але вбиває руками буття» [6, с. 6]. Звичайні елементи навколишнього світу в певному контексті перетворюються на знаки загрози небуття, які спочатку викликають переляк, уже потім – осмислюються логічно: скелет, зовнішні ознаки важкої хвороби, кров, запах розкладання, труна, автомобіль з написом «вантаж 200».

У марних спробах «зловити» момент безпосередньої події смерті, наша свідомість, не помічаючи того, вдається до компенсаторного механізму підміни: говорячи або мислячи про смерть, ми насправді маємо на увазі не її, а пов'язані з нею образи та метафори, вироблені культурою за тисячоліття. Образи завжди є естетично забарвленими, отже, ми осмислюємо смерть через її естетичні конотації. Таким чином, естетизація перетворюється і на когнітивний інструмент.

Слід пояснити, що ми маємо на увазі, говорячи про естетизацію. Цей термін отримав розповсюдження в працях, присвячених аналізу сучасної культурної ситуації, але дослідники трактують його по–різному. Деякі точки зору близькі нашому підходу до розуміння проблеми естетизації смерті, незважаючи на те, що змістовно не мають до неї прямого відношення. Так, Т. М. Шатунова, досліджуючи механізми естетизації соціальної реальності, пропонує таке робоче визначення: «естетизація є процесом посилення або набуття естетичних якостей людьми, речами, усіма формами суспільних відносин, які не мають прямих естетичних функцій» [7, с. 143]. С. Б. Ніконова каже про «загальну естетизацію» сучасної культури як про особливий стиль ставлення до дійсності, «при якому якість зовнішньої форми виявляється домінуючим фактором оцінки, переважаючим увагу до внутрішнього наповнення» [4, с. 3].

За аналогією, з урахуванням специфіки предмета, що розглядається, ми можемо сказати, що йдеться про наділення естетичними якостями явища смерті, яке іманентно естетичних функцій не виконує, проте, подібно до інших явищ людської екзистенції, має власні естетичні характеристики, які відкривають можливості для його естетичного прочитання.

У зв'язку з цим доречно згадати аристотелівське міркування про релятивізацію негативно естетичного й навіть набуття ним здатності викликати задоволення через художнє зображення: «... на що дивитися неприємно, зображення того ми розглядаємо із задоволенням, як,

наприклад, зображення огидних тварин та трупів» [1, с. 648–649]. Причину парадоксальної здатності художньої майстерності перетворювати предмети, огидні й потворні в житті, на джерело естетичної насолоди, Арістотель вбачав у природі художнього мімезису та радості впізнавання глядачем предмета дійсності, поміщеного в художній контекст. Звернемо увагу на те, що в якості одного з втілень огидного мислитель називає трупи. Та й тварини здатні викликати огиду або страх лише в тій мірі, в якій вони естетично причетні до семантики смерті та розкладання, тобто страху розпаду «я» і поглинання хаосом (черв'яки, летючі миші, щури, жаби і т.п. «гості» з хтонічного світу). Тобто, на наш погляд, тезу Арістотеля можна зрозуміти і як вказівку на можливість релятивізації первинного людського страху за допомогою художнього зображення його джерела. Смерть, таким чином, як би переходить в іншу якість, перетворюючись на власне зображення, а місце витісненого страху легко займає захоплення красою або, принаймні, заспокоєність естетично прийнятною видимістю, ілюзорністю, зображеністю смерті.

Від релятивізації та навіть зняття страху через естетизацію – один крок до естетичного задоволення. Правда, естетичне задоволення у людини з нормальною психікою може викликати не видовище смерті як такої, а лише її майстерне художнє зображення. Видовище трупа потопельника жахливе, але ми можемо довго в захопленні дивитися на мертво «Офелію» Дж. Е. Міллеса, на скульптуру Рафаеля «Мертвий хлопчик на дельфіні», навіть на досить натуралістичну «Утоплена» В. Г. Перова.

За допомогою сучасних аудіовізуальних засобів, комп'ютерних та піар-технологій естетизації піддається практично все. «Навіть найстрашніші події сучасності, потрапивши в об'єктив відеокамери, вільно чи невільно приймають вид не лише артефакту, а й художнього феномену» [7, с. 143]. Дуже сумнівно, що видовище смерті в новинному телерепортажі може бути художнім феноменом. Згадаймо багаторазово прокручені в інформаційних випусках кадри з розстріляним пасажирським автобусом під Волновахою в січні 2015 р. та інші подібні сюжети, якими переповнила телеефір війна на сході України. На нашу думку, яким би майстром відеозйомки не був оператор, проста фіксація факту смерті за допомогою технічного засобу не є художнім твором, на відміну від живописного полотна на цю ж тему, і рішучу роль тут відіграє навіть не майстерність, а ступінь присутності у виворі індивідуального «я» художника. Утім, подібно до сліпучого променя, пом'якшеного світлофільтром, видовище смерті, опосередковане об'єктивом відеокамери, все одно начебто злегка пом'якшується. Зауважимо: злегка та іноді: недарма телеканали ретельно стежать за змістом відеоряду оперативних зйомок з місць кримінальних подій: шок від деяких кадрів пом'якшити неможливо, їх вирізують або прикривають «мозаїкою».

Двоєка природа «смертного» страху – з одного боку, руйнування смертю людської суб'єктності, з іншого – відсутність суб'єкта в акті вмирання, – породила величезні й різноманітні культурні масиви, покликані описати, «проговорити», зобразити, словом, естетично артикулювати і цим послабити, якщо не здолати цей страх. За висловом К. Харт Ніббріга, «труд із зображення «своєї» смерті, що триває все життя, перетворює страх

перед втратою суб'єкта в смерті на оспівування смерті як суб'єкта життя, котрий насамкінець знаходить самого себе, підтверджує те протиріччя, що зрештою цей труд був обумовлений «бажанням» не «бути нічим сном» серед такої великої кількості чужих пісень» [5, с. 116]. Нemoжливiсть або гранична складнiсть осмислення смертi змушує визначати її через інші образи або феномени, пов'язані з життям, а не зі смертю. Найпоширеніший спосіб – це персоніфікація смерті, яка, окрім іншого, сприяє посиленню буттєвої вкоріненості людини. Смерть вбиває мене, отже, я живу. (А ще більше я відчуваю, що живу, коли вона вбиває інших). Міфологія, фольклор, образотворче мистецтво, література представляє нам цього вбивцю як «суб'єкта життя» – крилатого Танатоса або човняра Харона, скелега, який, хоч і дуже худий, але бадьоро розмахує своєю косою і охоче пускається в макабричний танок, прекрасну даму, старого або стару і цілий зоопарк хтонічних чудовиськ.

Посмертне існування також представляється співвіднесеним з поцейбічною реальністю – сон, хоч і вічний, чертоги, хоч і похмурі, вигадливо організовані і густо населені різноманітними істотами кола пекла, прірву або світловий тунель – географія, яку реально уявити, ландшафт, хоч і химерний, але який цілком піддається опису та зображенню. Так метафора, художній або словесний опис відтворює (а насправді – заново створює) те, що виходить за межі всякого досвіду і навряд чи піддається мовному вираженню.

Однак всі ці тривіальні символи й образи, що пояснювали смерть та скрашували її очікування людині аж до кінця Середньовіччя, для новоевропейського мислення є не більш ніж фігурою мови. Невловимість, принципова неможливість візуалізувати смерть постають перед ним болісною таємницею, і доводиться з гіркотою констатувати, що «смерть і є лише знаком свого невдалого зображення, ... який протривить своїй референтності, скасовуючи її. Знака не існує; хіба що він – якась мертва точка, навколо якої з незапам'ятних часів крутиться смислова карусель естетичного втілення, як крутиться вона навколо осі життя, і так далі і тому подібно» [5, с. 25]. Таким чином, чи не єдине, що може сказати про смерть новоевропейський людина з висоти свого досвіду і знань – це шекспірівське «Подальше – мовчання».

Так, на початку ХХ століття швейцарський художник Ф. Ходлер зважився на найнебезпечніший художній, психологічний та евристичний експеримент, створивши цикл живописних робіт, які відобразили вмирання його хворої дружини Валентини Года-Дарель. День за днем, крок за кроком він нещадно з природи фіксував її опір та фізичне спотворювання цієї колись гарної жінки, що супроводжувало рух до смерті. Але в самий день кончини Ф. Ходлер не писав Валентину – замість неї він зобразив захід сонця на Женевському озері – вид, що відкривався з кімнати померлої. Світло призахідного сонця заповнило весь простір неба і водну гладь, немов поглинувши образ покійної. Архетипне мислення віддавна пов'язує світло зі смисловим простором порядку та космосу, але у випадку Ф. Ходлера, здається, мова йде не про космос, а про хаос, правда, осмислений специфічно – як світове креативне начало.

Цей приклад дозволяє нам простежити один із варіантів взаємозв'язку між естетичною та онтологічною складовою в художньому осмисленні смерті: смерть

пов'язана з розпадом образу, тобто переходом через потворне в безобразне.

Естетичне відторгнення потворного є «пом'якшеною» формою прояву базового людського страху – страху смерті, адже потворне є естетичним натяком на присутність смерті, і в цьому криється причина відрази, яку воно викликає: потворне «сигналізує» людині про загрозу остаточного розпаду образу, перед небуттям.

На нашу думку, безобразне може бути осмислено двояко: як естетична характеристика хаосу як небуття, усе поглинаючої безодні і – як осереддя необмеженої креативності. То ж, нам здається, що Ф. Ходлеру притаманний саме другий погляд на хаос. У цьому випадку безобразне стає загальною підставою для всіх естетичних феноменів, у тому числі, для прекрасного і для потворного – для нових буттєвих форм взагалі. Думка про перехід у безобразне як джерело безмежного смислотворення – достатньо оптимістична, порівняно з уявленням про остаточну смерть у хаосі–небутті. Хоча остаточного вироку – розпаду в безобразність вона, на жаль, не здатна відмінити.

Потенціал форм естетичної репрезентації смерті, накопичений культурою, є величезним, і сам факт скінченності людського існування, поза сумнівом, є одним із центральних чинників культуротворення.

Естетизація смерті відбувається і в позитивному, і в негативному модусі – через прекрасне і через потворне, а також через піднесене, гротескне, трагічне героїчне, комічне. Сучасна культура продовжує цю класичну традицію та водночас залучає багатий категоріальний інструментарій нонкласики.

Більш складним, опосередкованим варіантом естетичного осмислення смерті є її персоніфікація в образах, які несуть власний естетичний заряд, який, змішуючись із семантикою смерті, утворює дієвий засіб впливу на людську свідомість і навіть здатний на певний час розірвати смисловий зв'язок між смертю та втраченою життям. Прикладом може послужити еротизація смерті, що бере початок ще в епоху Ренесансу та бароко: смерть, поміщена в еротичний контекст, сприймається через хтивість і розчиняється в потоці чуттєвості. Ф. Арьєс звертає увагу на цю особливість барокових сцен мучеництва святих: «Сцени смерті, які дихають насильством, збуджують глядачів, приводячи в рух первинні сили, сексуальна природа яких сьогодні є очевидною. Візьмемо ми екстаз св. Катаріни Сієнської на фресці Содомі в Монтеоліветто, це пишне тіло з ніжною грудьми під серпанком і повними плечима, яке впало на подушки, або святих жінок роботи скульптора Берніні в Римі, які омлівають, особливо ж його знамениту св. Терезу в шаленстві екстазу, – усюди побачимо ми ту ж чуттєвість страждання і найвищого релігійного збудження. Містичний екстаз цих святих – екстаз любові та смерті, любові до Бога і смерті лише в тутешньому, земному світі. Смерть вже не зупиняє чуттєву насолоду, а навпаки, підносить її у мистецтві бароко. Ще один крок – і мертве тіло саме стає об'єктом жадання» [2, с. 315]. Звертає на себе увагу той факт, що легкі мотиви еротизації образів можна знайти навіть у сучасному українському мистецтві, яке художньо осмислює війну на Донбасі (див., наприклад, роботи С. Пащука та М. Дяченка). Сепаратистській субкультурі, яка активно формується, ця тенденція також властива, але лише тією мірою, якою ця

субкультура складається самостійно і стихійно. У цілому ж сепаратистський проект сконструйований з опорою на радянську культурну ідентичність, якій притаманна естетизація смерті через героїчне.

Естетизація конструює нову реальність, з перетвореними естетичними якостями, зі зміщеними сенсами, видозміненими ціннісним характеристиками, реальність, у якій змінюється поведінка людини, її спрямування та пріоритети. Естетичні категорії втілюються в форми реальних соціальних відносин і моральних імперативів. «Естетизована» смерть приходить в образі вабливого юнака «з посмішкою дивно–тривалою» (В. Брюсов) або у вигляді «безодні, розверстої вдаль» (М. Цветаєва) в незбагненому, замороженому хічківському саспенсі або в звуках похоронного маршу Ф. Шопена. Смерть стала більш «фотогенічною» та «кінематографічною», нестрашною, солодкою, жахливою, прекрасною, урочистою, десь навіть захоплюючою, але яка вона насправді, що ховається під нескінченною кількістю її личин – так і залишилося таємницею. «Ми переводимо смерть в метафори, не знаючи її, будучи у близьких стосунках із нею хіба що в тому випадку, коли вона служить нам опорою у вигаданому світі. «Мислять не смерть, не порожнечу, не не–буттєве, не ніщо; мислять його незліченні метафори – як спосіб окреслити непомисленне» (Едмон Жабе, «Книга питань»). Метафори, які викликає до життя смерть, проходять максимальне випробування на розрив. Вони повинні освоїти область досвіду, який доступний не більше, ніж є доступними уявні числа, без початкового відсилення до поділюваної з іншими, загальної реальності, роздумами про яку можна з кимось поділитися, реальності, яка сполучає воедино текст, читача і автора» [5, с. 20]. Естетизація небуття в формах буття породжує образи, розумові ходи, метафори, більш–менш пов'язані зі смертю, але нею не є. Виходить, що наші уявлення про смерть – це образи образів, думки про думки, відображення відображень. Але не естетично смерть осмислити надзвичайно важко. Так, на полотнах Ієроніма Босха можна часто зустріти пекельних породжень, чії тіла – пусті посудини, порожні кісткові останки, пустотілі деревинки, тобто мають лише зовнішню оболонку, лише форму.

Таким чином, можна дійти висновку, що, мислячи про смерть, зображуючи смерть, побоюючись смерті, ми маємо на увазі, насамперед, естетичні феномени, а не їх підстави, однак ці естетичні явища обумовлюють абсолютно реальні поведінкові реакції та соціальні відносини. Естетично організований жах перед смертю – одне з головних досягнень культури. Саме він здатний примирити страждаючу людську свідомість з думкою про неминуче, можливо, і наблизити її до розгадки таємниці. Це почуття – гостре, емоційно насичене та екзистенціально напружене, відкриває можливість для впливу як на аксіологічну сферу культури, так і на спосіб дій окремих суб'єктів та соціальних груп. Від того, який саме комплекс естетичних уявлень і понять та чи інша культура пов'язує зі смертю, залежить ставлення суспільства та окремої людини до смерті, а, отже, і до життя – свого і чужого.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Поэтика / Аристотель; пер. М. Л. Гаспаров // Соч.: в 4 т. – М.: Мысль, 1983. – Т.4 / ред. А. И. Доватур. – 830 с.
2. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Ф. Арьес. – М.: Издательская группа «Прогресс» – «Прогресс-Академия», 1992. – 528 с.

3. Лишаев С. А. Эстетика Другого / С. А. Лишаев. – Самара: Самар. гуманит. акад., 2000. – 366 с.

4. Никонова С. Б. Эстетизация как парадигма современности. Философско-эстетический анализ трансформационных процессов в современной культуре: автореф. ... докт. филос. наук / С. Б. Никонова. – С.–Пб., 2012. – 42 с.

5. Харт Ниббриг Кристиан Л. Эстетика смерти / Л. Харт Ниббриг Кристиан; пер. с нем. А. Белобратова. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2005. – 424 с.: ил.

6. Чанышев А. Н. Философия небытия // Философия и общество. – 2005. – №1. – С.6.

7. Шатунова Т. М. Социальный смысл онтологии эстетического (опыт оправдания красотой). – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2007. – 184 с.

References

1. Aristotel. Poetika / Aristotel; per. M. L. Gasparov // Soch.: v 4 t. – M.: Mysl, 1983. – T.4 / red. A. I. Dovatur. – 830 s.

2. Aries F. Chelovek pered licom smerti / F. Aries. – M.: Izdatelskaya gruppa «Progress» – «Progress-Akademiya», 1992. – 528 s.

3. Lishaev S. A. Estetika Drugogo / S. A. Lishaev. – Samara: Samar. humanit. akad., 2000. – 366 s.

4. Nikonova S. B. Estetizatsiia kak paradigma sovremennosti. Filosofsko-esteticheskiy analiz transformatsionnykh processov v sovremennoy kulture: avtoref. ... dokt. fil. nauk / S. B. Nikonova. – S.–Pb., 2012. – 42 s.

5. Hart Nibbrig Kristian L. Estetika smerti / L. Hart Nibbrig Kristian; per. s nem. A. Belobratova. – СПб.: Изд-во Ивана Лимбаха, 2005. – 424 с.: ил.

6. Chanyshv A. N. Filosofii nebytiia // Filosofii i obshhestvo. – 2005. – №1. – С.6.

7. Shatunova T. M. Socialny smysl ontologii esteticheskogo (opyt opravdaniia krasoty). – Kazan: Izd-vo Kazanskogo un-ta, 2007. – 184 s.

Yeremenko Yu. V., candidate of philosophical science, Institute of Culture and Arts of Taras Shevchenko Lugansk National University (Ukraine, Poltava), koliania1960@gmail.com

Aesthetization as a way of the phenomenon of death comprehension

Philosophical issues related to death have been considered by the theoretical thought as long as philosophy exists. At the same time, a relatively small segment of theoretical knowledge covers its aesthetic aspects.

The aim of the article is an attempt to identify some aesthetic perception features of the phenomenon of death.

The author points out that the failure or the limit complexity of the understanding of death makes the human consciousness to use the compensatory replacement mechanism of death aesthetization. The most common way is the personification of death. In the reflexive process death is denoted by the images or other phenomena associated with life, not with death.

The author concludes that thinking of death, describing death, being afraid of death, we refer to the aesthetic phenomenon, not to its basis. However, the aesthetic phenomena determine absolutely real behavioral responses and social relations. Aesthetically organized fear of death is one of the major cultural achievements. It is able to reconcile the suffering human consciousness with the idea of the inevitable end.

Keywords: death, subject, aesthetization, ugly, imageless, personification.

Еременко Ю. В., кандидат философских наук, преподаватель кафедры хореографии, Институт культуры и искусства Луганского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина, Полтава), koliania1960@gmail.com

Эстетизация как способ осмысления феномена смерти

Философская проблематика, связанная со смертью, находится в центре внимания исследователей столько же, сколько существует и сама философия. В то же время относительно небольшой сегмент теоретического знания охватывает ее эстетические аспекты.

Цель этой статьи – очертить некоторые особенности эстетического восприятия феномена смерти.

По мнению автора, предельная сложность осмысления этого явления вынуждает человеческое сознание прибегать к компенсаторному механизму – эстетизации смерти. Наиболее распространенным способом эстетизации смерти является ее персонификация. В рефлексивном процессе смерть обозначается через определенные образы и концепты, связанные с жизнью.

Автор приходит к выводу, что, мысля о смерти, изображая смерть, опасаясь смерти, мы имеем в виду эстетические феномены, а не их основания. Однако эти эстетические явления обуславливают абсолютно реальные поведенческие реакции и социальные отношения. Эстетически организованный ужас перед смертью – одно из главных достижений культуры. Он способен примирить страдающее человеческое сознание с мыслью о неизбежном конце.

Ключевые слова: смерть, субъект, эстетизация, безобразное, безобразное, персонификация.

* * *

УДК 130:316.3

Піддубна Л. В.,
кандидат філософських наук, доцент, Харківський
інститут фінансів Українського державного
університету фінансів та міжнародної торгівлі
(Україна, Харків), lidp@mail.ru

КІБЕРПРОСТІР ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФАКТОР МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

Метою статті є опрацювання нових вимірів соціальної реальності, що позначувані концептом «кіберпростір». Розкриваються контексти та особливості тлумачення феномену «кіберпростір» в різні культурно-історичні періоди. Обґрунтовується актуальність філософського осмислення поняття «кіберпростір» у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, зростанням обсягів інформації, «інтернетизацією» повсякденного життя, становленням «мережевого суспільства». У статті використовуються методи порівняння, аналізу, синтезу та узагальнення найбільш значимих концепцій, ідей та принципів у галузі досліджень кіберпростору. Актуальність теми дослідження також визначена складністю, багатогранністю феномену «кіберпростору» та його властивістю видозмінюватися. Висновки: сьогоденні дослідження феномена «кіберпростору» здобуває міждисциплінарний характер і засновується на прагненні зрозуміти принципи та закономірності цього явища.

Ключові слова: кіберпростір, мережеве суспільство, Інтернет, соціальна реальність, віртуальна реальність.

Інформаційно-комунікаційні технології, що не мають аналогів у минулому, активно впроваджуються в життя сучасної людини, змінюючи не тільки інформаційне середовище, в якому людина співпрацює з іншими членами суспільства, але й впливаючи на саму людину, її спосіб життя, свідомість, цінності та світогляд. «Всесвітня павутина» мережі Інтернет стає невід'ємним елементом життя суспільства, тим кутнім каменем, нервовою системою сучасної цивілізації, без яких тепер не уявляється можливим просування вперед фактично в будь-якій області пізнавальної та практичної діяльності людини [4, с. 29].

Розвиток технологій, зростання обсягів інформації та глобальна інформаційна мережа Інтернет спровокували введення до наукового дискурсу понять «віртуальна реальність», «кіберпростір», «мережеве суспільство», філософське осмислення яких стає актуальною задачею сьогодення.

Реальність, що позначувана концептом «кіберпростір», стала одним з головних факторів соціокультурного середовища, особливим середовищем перебування, з яким пов'язані всі сфери суспільного життя – економічна, соціальна, політична, духовна. Окрім того, поява кіберпростору сприяла формуванню глобального інформаційного простору, становленню «мережевого суспільства», базою функціонування якого стали генерування, обробка, передача і оновлення інформаційного соціального поля.

Метою даної розвідки є потреба у філософському осмисленні поняття «кіберпростір» та дослідження форм його існування, що обумовлено недостатнім й суперечливим характером онтології даного феномену і його ролі в сучасних інформаційних процесах.

Широкий спектр соціально-психологічних проблем, породжених «інтернетизацією» повсякденного життя усіх прошарків суспільства; формування у кіберпросторі нових суспільних структур, безпосередньо пов'язаних з Інтернет-проектми; аксіологічні трансформації, що переживає особистість при входженні в мережу зумовлює актуальність дослідження.

Дослідження кіберпростору спирається на опрацювання філософських уявлень про буття та реальність,

існування яких знайшли своє відображення в добутках таких авторів як Платон, Аристотель, Р. Декарт, Г. Лейбніц, І. Кант, Г. Гегель, М. Гайдегер, Ж. Делез, П. Гайденко, В. Казарян, Д. Півоваров, Л. Штомпель, П. Щедровицький, Р. Вилков, П. Барішніков, Д. Дубов.

Перші спроби осмислення феномену кіберпростору в рамках гуманітарних дисциплін були зроблені близько чверті сторіччя тому. Початкові уявлення про кіберпростір формувалися в контексті постмодерністської культури у роботах Дж. Барлоу, У. Гібсона, Т. Лірі, Б. Стерлінга. Соціокультурну рефлексію первинних уявлень про кіберпростір проводять А. Артюх, М. Крюгер, С. Леві, С. Сімондо, М. Хайм, Ф. Хейвард. Соціально філософські проблеми мережевої комунікації в кіберпросторі аналізують Р. Барбрук, Дж. Барлоу, Е. Дайсон, С. Жижек, Г. Рейнольд, Е. Тоффлер, В. Ємелін, В. Тарасенко. Специфіку віртуальної ідентичності у кіберпросторі досліджують Б. Вулі, С. Кінг, С. Рубін, Дж. Сулер, К. Янг. Питання інформаційної безпеки та геополітичного суперництва в кіберпросторі опрацьовують Д. Барлогу, Т. Владимирова, Ю. Вознюк, Я. Волков, Д. Дубов, В. Куткін, А. Марченко, Ю. Романчик, Ш. Уотермен, С. Хілдрет та ін.

Дослідження наукових джерел і публікацій щодо визначення поняття кіберпростору свідчить про інтерес до цього питання відомих зарубіжних та вітчизняних дослідників. Розглянемо деякі більш характерні дефініції поняття «кіберпростору» і представимо необхідну концептуалізацію цього феномену. Так М. Хайм у статті «Метафізика віртуальної реальності» визначає кіберпростір як «основу, матрицю, набір орієнтовних точок, за якими ми знаходимо наш шлях серед неймовірної кількості інформації». Він вважає, що «кіберпростір – це ментальна карта інформаційних ландшафтів в пам'яті комп'ютера, а у поєднанні з програмним забезпеченням – спосіб антропологізувати інформацію, надати їй топологічну визначеність, аби людина змогла у звичайний спосіб оперувати даними, як речами, але на гіперфункціональному рівні, який можна порівняти з магією» [11, с. 32].

У роботі «Декларація незалежності кіберпростору» Дж. П. Барлоу наголошує, що «кіберпростір складається із взаємодій і відносин, мислить і вибудовує себе подібно до стоячої хвилі у переплетінні наших комунікацій» [1, с. 352]. Дослідник акцентує увагу на свободі і незалежному самоврядуванні кіберпростору; рівності та повній відсутності будь-яких обмежень громадянських прав і свобод, повному запереченні фізичного насильства.

М. Крюгер у книзі «Штучна реальність» терміном кіберпростір позначає відеопростір, графічний світ, в який люди можуть увійти з різних точок, щоб взаємодіяти один з одним та з графічними утвореннями. Створений світ не обмежений фізичними законами, тут закони створюються і змінюються самою людиною. Дослідник нагороджує, що людина значною мірою є продуктом штучного інтерактивного досвіду, що має великий вплив на нашу свідомість та отриманий через посередництво театру, романів, фільмів, телебачення та ін. [7].

Досліджуючи проблеми геополітичного суперництва країн світу та питання безпеки кіберпростору, Д. Дубов у монографії «Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва» характеризує його як середовище, створене організованою сукупністю інформаційних процесів на підставі об'єднаних загальними принципами та

правилами інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних систем незалежно від форми власності [5].

В. Плешаков у монографії «Теорія кіберсоціалізації людини» характеризує кіберпростір як мережеве втілення ноосфери, що утворене і постійно доповнюється людством [8, с. 50].

В Окінавській хартії глобального інформаційного суспільства, прийнятій лідерами країн вісімки у японському м. Окінава у 2000 р., кіберпростір розглядається як частина глобального інформаційного простору, пов'язана з комп'ютерною інфраструктурою, в першу чергу Інтернет. Зауважимо, що ототожнення кіберпростору із мережею Інтернет є досить розповсюдженим явищем, але на нашу думку дуже одностороннім, адже інформаційно-комунікаційні технології стрімко розвиваються і звування кіберпростору до рамок глобальної мережі може привести до виникнення ускладнень у майбутньому.

Дуже цікавим, на наш погляд, є визначення Р. Вилкова, який в авторефераті своєї дисертації «Кіберпростір як соціокультурний феномен, продукт технологічної творчості і перспективна ідея» розкриває кіберпростір як новий, різноматичний за своєю топологією, різновид семіотичного простору, в якому операції зі знаками відбуваються за допомогою сучасних комп'ютерних технологій, що значно спрощує і суттєво прискорює розумову діяльність людей [3].

Кіберпростір доповнює реальність буття сучасної людини, поєднуючи комунікативну, дозвоільну, пізнавальну, трудову аспекти людської діяльності і виступаючи допоміжним середовищем для розширення сфер її діяльності та комунікації. Він визначається «сукупністю об'єктів і подій усередині соціокультурного світу які відображують досвід повсякденної свідомості людей, що живуть своїм повсякденним життям серед собі подібних і пов'язані з ними різноманітними інтеракціями» [10]. Саме в межах даного феномену формуються і функціонують різноманітні світи досвіду, у тому числі і віртуальна реальність, яка постає як інтерсуб'єктивний світ, загальний і потенційно доступний для всіх « мешканців » кіберпростору. Але, на відміну від повсякденності, він сприймається не як об'єктивно даний, а винятково як інтерсуб'єктивно сконструйований.

Формування індивідуальності у соціумі відбувається випадково під впливом соціальних інститутів і віртуальної реальності, переважно на основі особистих уподобань людини, і практично не асоціюється з об'єктивною реальністю. Віртуальна реальність сприймається як створена реальність, яка існує поза людською свідомістю і актуалізується лише при зверненні до неї конкретного індивіда. Людина отримує можливість самостійно формувати простір індивідуального буття і структурувати життєвий простір, виходячи з особистих уподобань, в тому числі нав'язаних соціумом. У кіберпросторі життя людини відбувається в двох паралельних середовищах: середовищі соціальної реальності і його копії – віртуальному світі, сформованому за допомогою техніко-технологічних засобів, що дозволяє людині одночасно виступати споживачем, приймачем, реципієнтом соціальної інформації, її автономним суб'єктом. Відбуваються кардинальні зміни в свідомості мільйонів людей, виникають якісно нові форми, види, засоби самовираження індивідів, що призводить до появи принципово нових

суспільних утворень і соціальних інститутів, зміни самої соціальної структури, перерозподілу ціннісних орієнтирів при виборі можливостей самореалізації різних соціальних груп людей.

Кіберпростір активно втручається у структури власті, сприяючи формуванню електронного уряду, віртуалізації політичного життя, підпорядкованого «мережевій» логіці, що позначається на повсякденному житті, культурі, виробництві та владі, «...викликає появу соціальної детермінанти більш високого рівня, ніж конкретні інтереси, що знаходять своє вираження шляхом формування подібних мереж: влада структури виявляється могутнішою за структури влади» [6, с. 494].

Фактично сьогодні мережеві комунікації складають нову соціальну морфологію будь-якого суспільства і належність до тієї чи іншої мережі зумовлює найважливіші джерела управлінських ресурсів, не дарма М. Кастельс вважає сучасне суспільство «суспільством мережевих структур».

Мережі, що складають сучасний кіберпростір, за своїми ресурсами нерівнозначні. Громадяни мають вільний доступ до інформації, працюють в мережах інших країн, розважаються, творять, переживають і люблять, що призводить до розшарування суспільства на кіберсоціальних індивідів і решту інших. Суспільство позбувається цілої низки своїх історичних функцій і повноважень, пов'язаних з процесом соціалізації індивіда. Формується цілий клас людей – вчених, бізнесменів, службовців корпорацій та інших структур, які проводять в кіберпросторі значно більше часу, ніж у позамережевій реальній дійсності. Відчужуються віртуально–мережеві цінності і види діяльності від традиційних. Зникають кордони в людській свідомості. Людська тілесність частково втрачає свою актуальність в процесі коадаптації з мережею [2]. Мережева людина сповнена індивідуальності, вільна, творча, активна, зі сформованими унікальними гештальтами, прагнуча актуалізувати окремі аспекти соціального буття й зробити їх частиною власного світовідчуття. Зароджується нова техніка існування, основними рисами якої є доступність, інтерактивність, поза чуттєвість, масовість комунікації. Однак, з іншого боку, мережеві комунікації генерують різні деструкції для особистості, суспільства і держави. Так велика кількість людей спілкується у кіберпросторі за допомогою піскнаме, застосовуючи знаки, символи та мову, які зрозумілі лише «віртуальній людині». Відбувається повне заміщення особи, в тому числі і її зображення, яке найчастіше змальовує її знайомого, товариша. В наслідок чого відбувається спілкування двох або більше людей, які нічого не знають один про одного і обмежені в сюжеті і засобах обговорення цієї теми лише власними уявленнями про взаємні обмеження.

Надмірне перебування в мережі веде до розриву соціальних зв'язків, втрати цінностей людської спільності.

Про це свідчать факти збільшення кількості розлучень, послаблення родинних і дружніх контактів. Кіберпростір сприяє певній ізоляції людей. «Контакти» і «комунікації» заміщують людське спілкування, їх місце займає формальна, позбавлена індивідуальності, визначеність; зникає довіра. Людина ховається від агресивного фізичного світу, зникаючи у віртуальній мережі.

У таємничому світі, де панують свої закони і правила життя, реальність пластична, рухома та

піддається найлегшому впливу, з неї можна випіти все, що завгодно. Людина стає всемогутньою, набуває властивостей деміурга, її існування безхмарне та комфортне, що позначається на її психіці. Вона не напружується, не переборює труднощі, розслаблюється, втрачає здатність спричиняти опір, перетворюється у благополучного процвітаючого феномена, не здатного впоратися з реаліями справжнього суворого життя.

С. М. Хуторной у дисертаційній роботі «Кіберпростір і становлення мережевого суспільства» характеризує кіберпростір як комп'ютерно–технічну віртуальну реальність, що організована поєднанням гіпертексту і гіперреальності, інтерактивністю, модифікацією просторово–часових якостей, їх багатомірністю і дискретністю. Автор наголошує на яскраво вираженому інструментальному характері кіберпростору, вважаючи його основним медіумом сучасної комунікації, фундаментом мережевого суспільства [9].

На підставі компаративного аналізу визначень поняття «кіберпростір» приходимо до висновку, що цей простір характеризується обмеженим сенсорним переживанням, множинністю особистості і анонімністю, вирівнюванням статусів, розмиванням просторових кордонів, розтяганням і конденсацією часу, необмеженою доступністю контактів. Він є площиною для конструювання самої соціальної реальності і те, що для одних віртуально, для інших може представлятися реальністю «*sui generis*».

У кіберпросторі відбуваються зміни функцій не лише речей як об'єктів соціальної реальності, але й інформації, яка виступає і як об'єкт, і як суб'єкт соціального життя. Зростає «щільність» міжособистісних і міжгрупових комунікацій (Newsgroup, Usenet, web форуми, chat, ICQ), змінюються напрями їх потоків, створюються можливості для трансформацій соціальної структури суспільства. Значно розширюється зона контактів практично кожного мешканця кіберпростору, підвищується «особистий» соціальний капітал. Соціум вирізняється все більшою мозаїчністю. Кіберпростір вбирає в себе соціальну реальність у тій її частині, яка може існувати без посилання на реальність і перетворює її у віртуальність, позбавлену просторово–часових характеристик. Формування індивідуальності відбувається випадково під впливом соціальних інститутів і віртуальної реальності, переважно на основі особистих уподобань людини, і практично не асоціюється з об'єктивною реальністю. Віртуальна реальність кіберпростору сприймається як створена реальність, яка існує поза людською свідомістю і актуалізується лише при зверненні до неї конкретного індивіда.

У кіберпросторі людина отримує можливість самостійно формувати простір індивідуального буття і структурувати життєвий простір, виходячи з особистих уподобань, в тому числі нав'язаних соціумом. Символічний порядок кіберпростору гарантує координацію реальності та нашого сприйняття цієї реальності, приховуючи його посередницьку роль.

Висновки. Сьогодні дослідження такого різнобічного явища як кіберпростір здобуває міждисциплінарний характер, вимагаючи вивчення не лише філософських напрацювань цього феномену, а й доробку суміжних дослідницьких напрямків, зокрема досліджень з теорії інформації, психології, соціології, юриспруденції, політології, інформаційної безпеки, теорії управління,

лінгвістики тощо. Під кіберпростіром ми вважаємо частину буття соціуму; продукт цілеспрямованого конструювання інформаційної діяльності людини; сукупність об'єктів і подій соціокультурного світу, що відображують суб'єктивні процеси, які відбуваються у свідомості людини в результаті її різноманітного соціального досвіду і пов'язані з ними різноманітними інтеракціями.

Кіберпростір є знаряддям мислення і засобом людського спілкування. За його допомогою відбувається осмислення зовнішнього світу і самоусвідомлення людини, здійснюється духовна творчість, тобто генерація нових смислів (культурних цінностей), і реалізується комунікаційний процес – зберігання і розповсюдження створених смислів у соціальному часі і просторі. Кіберпростір сьогодні скрізь і усюди, як повітря, яким ми дихаємо, як невід'ємна складова існування людини, нажалі тільки, що недоторканність її особистого життя, як плата за прогрес, залишається в минулому.

Список використаних джерел

1. Барлоу Дж. П. Декларация независимости киберпространства // Информационное общество. – М.: АСТ, 2004. – С.349–355.
2. Власенко О. Феноменология телесности в киберкультуре // Интеллектуальные провинции. – 1999. – №2. – С.46–49.
3. Вылков Р. Киберпространство как социокультурный феномен, продукт технологического творчества и проективная идея: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / Р. Вылков. – Екатеринбург, 2009. – 24 с.
4. Девтеров И. Виртуальность массового общества / И. Девтеров / Философ. альманах. – 2011. – Вып.2. (100). – С.23–32.
5. Дубов Д. Киберпростір як новий вимір геополітичного суперництва: монографія / Д. Дубов. – К.: НІСД, 2014. – 328 с.
6. Кастельс М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология (под ред. В. Л. Инземцева). – М.: Academia, 1999. – С.494–505.
7. Крюгер М. Искусственная реальность: прошлое и будущее [Электронный ресурс] / М. Крюгер. – Режим доступа: <http://lib.webmatina.com/getbook.php>
8. Плешаков В. Теория киберсоциализации человека: монография / под общ. ред. чл.–корр. РАО, д. пед. н., профессора А. В. Мудрика. – М.: МПГУ; «Homo Cyberus», 2011. – 400 с.
9. Хуторной С. Киберпространство и становление сетевого общества: Автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11 / С. Хуторной. – Воронеж, 2013. – 14 с.
10. Шюц А. Формирование понятия и теории в общественных науках / Альфред Шюц / Американская социологическая мысль: Тексты. – М., 1996. – 524 с.
11. Michael Heim. The Metaphysics of virtual reality // Virtual reality: theory, practice and promise / Ed. Sandra K. Helsel and Judith Paris Roth.Meckler. – Westport and London (1991). – P.27–33.

References

1. Barlou Dzh. P. Deklaracija nezavisimosti kiberprostranstva // Informacionnoe obshhestvo. – M.: AST, 2004. – S.349–355.
2. Vlasenko O. Fenomenologija telesnosti v kiberkul'ture // Intellektual'nye provincii. – 1999. – №2. – S.46–49.
3. Vylkov R. Kiberprostranstvo kak sociokul'turnyj fenomen, produkt tehnologicheskogo tvorchestva i proektivnaja ideja: Avtoref. dis. ... kand. filoz. nauk: 09.00.01 / R. Vylkov. – Ekaterinburg, 2009. – 24 s.
4. Devterov I. Virtualnost masovogo suspilstva / I. Devterov / Filosof. almanakh. – 2011. – Vyp.2. (100). – S.23–32.
5. Dubov D. Kiberprostir yak novyj vymir heopolitychno superntystva: monohrafiya / D. Dubov. – K.: NISD, 2014. – 328 s.
6. Kastel's M. Stanovlenie obshhestva setevyh struktur // Novaja postindustrial'naja volna na Zapade: Antologija (pod red. V. L. Inozemceva). – M.: Academia, 1999. – S.494–505.
7. Krjuger M. Iskustvennaja real'nost': proshloe i budushhee [Elektronnyj resurs] / M. Krjuger. – Rezhym dostupu: <http://lib.webmatina.com/getbook.php>
8. Pleshakov V. Teorija kipersocializacii cheloveka: monografija / pod obshh. red. chl.–korr. RAO, d. ped. n., professora A. V. Mudrika. – M.: MPGU; «Homo Cyberus», 2011. – 400 s.

9. Hutornoj S. Kiberprostranstvo i stanovlenie setevogo obshhestva: Avtoref. dis. ... kand. filoz. nauk: 09.00.11 / S. Hutornoj. – Voronezh, 2013. – 14 s.

10. Shjuc A. Formirovanie ponjatija i teorii v obshhestvennyh naukah / Al'fred Shjuc / Amerikanskaja sociologicheskaja mysl': Teksty. – M., 1996. – 524 s.

11. Michael Heim. The Metaphysics of virtual reality // Virtual reality: theory, practice and promise / Ed. Sandra K. Helsel and Judith Paris Roth.Meckler. – Westport and London (1991). – P.27–33.

Piddubna L. V., PHD in Philosophy, Associate Professor, Kharkov Institute of Finance Ukrainian State University of Finance and international trade (Ukraine, Kharkov), lidp@mail.ru

Cyberspace as a social and cultural factor of the network society

The aim of the article is to study the new manifestations of social reality, identified the concept of «cyberspace». Reveals the concepts and features of the interpretation of the phenomenon of «cyberspace» in different cultural and historical periods. The urgency of philosophical understanding of the concept of «cyberspace» in connection with the intensive development of information and communication technologies, the growing volumes of information, «connectedness» of everyday life, becoming a «network» of society. The article uses the methods of comparison, analysis, synthesis and summarize the most important concepts, ideas and principles in the field of study of cyberspace. Background research also identified the complexity, multifaceted phenomenon of «cyberspace» and its characteristics mutate. Conclusions: This study of the phenomenon of «cyberspace» takes an interdisciplinary nature and is based on the desire to understand the principles and laws of this phenomenon.

Keywords: cyberspace, network society, the Internet, social reality, virtual reality.

Поддубная Л. В., кандидат философских наук, доцент, Харьковский институт финансов Украинского государственного университета финансов и международной торговли (Украина, Харьков), lidp@mail.ru

Киберпространство как социокультурный фактор сетевого общества

Целью статьи является изучение новых проявлений социальной реальности, обозначенных концептом «киберпространство». Раскрываются концепты и особенности толкования феномена «киберпространство» в разные культурно-исторические периоды. Обосновывается актуальность философского осмысления понятия «киберпространство» в связи с интенсивным развитием информационно-коммуникационных технологий, нарастанием объемов информации, «интернетизацией» повседневной жизни, становлением «сетевого» общества. В статье используются методы сравнения, анализа, синтеза и обобщения наиболее значимых концепций, идей и принципов в области исследования киберпространства. Актуальность темы исследования также определена сложностью, многогранностью феномена «киберпространства» и его особенностей видоизменяться. Выводы: сегодня исследование феномена «киберпространства» приобретает междисциплинарный характер и основывается на стремлении понять принципы и закономерности этого явления.

Ключевые слова: киберпространство, сетевое общество, Интернет, социальная реальность, виртуальная реальность.

* * *

УДК 101.1:316+154.63

Іванова Н. В.,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач відділення «Дошкільне виховання»,
Луцький педагогічний коледж
(Україна, Луцьк), iva_chumbas@mail.ru

СИТУАЦІЯ МИСЛЕННЯ В ГЕНЕЗІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розглядається проблема мислення як основна умова різних видів інтелектуальної діяльності. Показано, що в процесі розвитку філософського знання феномен мислення досліджувався в контексті різних підходів – гносеологічному, онтологічному, лінгвістичному, феноменологічному тощо. Автор актуалізує вирішення проблеми мислення в ситуації соціокультурного життя як простору буття емпіричного суб'єкта.

Ключові слова: мислення, пізнання, інтелект, рефлексія, соціокультурний простір, знання, розум.

Як відомо, мислення – одна із найбільш важливих сутнісних здібностей людини. Воно задовольняє її потреби в знаннях про світ, про саму себе, в ціннісних орієнтаціях і спілкуванні з іншими людьми, в передачі досвіду від

покоління до покоління. Сучасні філософські теорії мислення використовують його суб'єкт-об'єктні ознаки і властивість активності для формування відповідних питань: як поданий об'єкт в мисленні і як можливе мислення в якості пізнавальної діяльності? В результаті – перед дослідником відкривається спектр завдань, які потребують вирішення. Зокрема, використання в дослідженні проблеми мислення різних філософських і спеціальних методів аналізу актуалізує завдання виокремити його соціально-філософський аспект.

Проблематика мислення розглядається з різних позицій, підходів, які розкриті в творах видатних представників філософії – Р. Декарта, І. Канта, Г. Гегеля, М. Гайдеггера, Е. Гуссерля тощо, а також в сучасних філософських розвідках С. Б. Кримського, В. Г. Кременя, Ю. М. Шилкова, С. В. Пролєєва, В. М. Розіна та ін.

Продуктивна робота щодо в'яснення гносеологічних, онтологічних, лінгвістичних, феноменологічних основ мислення не розкриває до кінця його багатогранної сутності. Сутність і природа мислення розкривається через синтез багатьох дисциплін, кожна з яких презентує своє розуміння проблеми, в силу чого постає завдання дослідити мислення в параметрах соціокультурного життя. Метою статті є виявлення сутнісних основ феномену мислення у вимірах сучасного когнітивного аналізу та визначення його головних смислів в реаліях практичного життя.

У сучасний період інтелектуального й соціокультурного розвитку в науковій спільноті сформувалися, концептуалізувалися і утвердились практики методологічної і пізнавальної діяльності. Мова йде про невизначений, аморфний комплекс технічних прийомів і принципів організації мислення, які прийшли на зміну класичним правилам синтезу знань. З середини минулого століття провідним напрямком наукової роботи було логіко-епістемологічне проектування об'єктів пізнання, наукових предметів і методологічних досліджень. Пізніше, на основі теоретичних розробок проблем комунікації були розгорнуті технології програмування комплексних міждисциплінарно-професійних робіт з вирішення складних проблем в теорії пізнання. Проте формування корпусу новітніх технологій організації мислення, при всіх безумовних досягненнях, повинно бути пов'язано зі змінами більш широкого, а саме соціокультурного контексту.

У числі його найважливіших трансформацій можна назвати, насамперед, кризу онтологічного монізму і дуалізму в любых її конкретних версіях і спроби зберегти принципи методологічного монізму в умовах співпраці з плюральними онтологіями. До їх числа можна віднести всі соціокультурні, антропологічні, психолого-культурні, техноприродні, діяльнісно-технологічні та інші уявлення [10, с. 36]. Вказані процеси підготовлені етапом розвитку інформаційно-технологічної епохи. Її особливістю є, зокрема, розуміння пізнавальної діяльності (у тому числі наукової) як діяльності, певною мірою підпорядкованої практичному перетворенню, зміні як навколишнього світу, так і самої людини. Тим самим з'являється можливість для переосмислення процесів співвідношення науки і технологій, які склалися раніше. Якщо традиційно переосмислення розуміється як застосування і використання кимось і колись виробленого наукового знання, то тепер сама діяльність з отримання такого знання

«вбудовується» в процеси «створення і вдосконалення тих або інших технологій» [2, с. 21]. В першу чергу практик мислення і теоретичної діяльності.

Дане положення свідчить про те, що класична парадигма, властива для індустріальних суспільств (епоха «Модерну»), поступається місцем новій, сучасній моделі. В період домінування класичної схеми вихідною точкою руху і розвитку знання вважались фундаментальні наукові дослідження. В подальшому відбувалася диференціація пізнавально-інтелектуальних практик, їх продуктів і результатів. Завершальною ланкою був пошук і знаходження відповідних ринків збуту тієї чи іншої, вже виробленої продукції. Інша схема знайшла реалізацію в ідеї «технонауки», яка часто використовується для характеристики і оцінювання розвитку системи «наука-суспільство». Щоправда, потрібно зазначити методологічну неоднозначність самої категорії «розвитку». В неї вкладають різний зміст – від «діаматівського» розуміння розвитку як якісного перетворення на шляхах переходу від старого до нового, до синергетичної моделі незворотнього процесу. Однак, як показує досвід, більш продуктивно «розглядати розвиток як складний, багатокomпонентний процес якісних перетворень, в якому незворотні зміни пов'язані з диференціацією субстрату змін, зростанню в ньому рівнів свободи і появою індивідуалізованих елементів. В такому розумінні індивідуалізація виявляється достатньо загальним феноменом змін і може бути пов'язана з їх специфікою і зростанням енергетичного потенціалу функціонування» [3, с. 20]. Зокрема, потенціалу енергій мислення, його креативних можливостей.

Зазначимо, що необхідно враховувати також втрату свого значення тих традиційних форм інституціалізації мислення, які сформувалися в епоху Просвітництва. До них потрібно віднести університети і науково-дослідницькі організації академічного характеру. Університет як інституція є засобом осягнення всезагального (універсального) сенсу і культурного поклонання феномену знання в епоху Нового часу з характерною для нього апеляцією до примату розуму і раціональності. Разом з тим, модерне суспільство (модерна західноєвропейська цивілізація) постало в своїй основі головним чином як освітній, просвітницький проект. «Поняття Просвітництва в його власному, модерному сенсі, – вказують С. Пролєєв і В. Шамрай, – вказує на специфіку освітньої моделі чи навіть розуму як такого в конституюванні соціальної реальності. Воно визначає ситуацію, коли саме суспільство стає наслідком освітньої. за своєю сутністю, практики – діяльності з перетворення свідомості людей» [7, с. 157]. І, як наслідок, їх мислення, яке є атрибутом свідомості.

У даній ситуації можна говорити про особливу освітню практику, пов'язану зі становленням та розвитком модерного суспільства, яка одночасно є способом конституювання самого модерного суспільства. Насамперед у вигляді знанневого (освітнього) проекту радикального перетворення свідомості та мислення індивідів. Це означає формування мислення як способу розумного(раціонального)освоєння соціальної реальності. Розум у західноєвропейській інтелектуально-мисленнєвій традиції постає не лише абстрактною властивістю людини, що визначає її сутність, але й активною, самодостатньою, незалежною силою, основним джерелом продуктивної діяльності. В своїй якості «європейський

розум є незалежним від інших соціальних і духовних сил. Саме він утворює основу самовизначення людини і конституювання всіх сфер та елементів соціального та приватного життя. Невід'ємною ознакою західної цивілізації є глибоко вкорінена в організацію людського життя автономія розуму» [7, с. 173]. Як інституція, що відтворює, використовує, продовжує автономію розуму, формує мислення в його здатності до творчої діяльності, і постає освіта, знання і наука в своїй генезі. Пошук нових форм інституалізації мислення, безумовно, вимагає зміни їх теоретичної, методологічної і технологічної платформи.

У такому контексті необхідно означити регулятивні категорії європейського мислення. В першу чергу, такою є категорія «простору», яка прийшла на зміну античній і середньовічній категорії «місця». Оскільки будь-яке мислення претендує на те, щоб бути мисленням про «існування», то виявлення і фіксація простору («рамки») мислення може розглядатися як ключовий момент кожної мисленнєвої діяльності (мислєдїяльності), і особливо – процесів об'єктивації, онтологізації і реалізації. Іншими словами, метою і завданням діяльності мислення є побудова конструкції, котра дозволила б встановити подію, що дійсно відбувається в реальності. Отже, якщо «акт мислення веде нас від уявних об'єктів до наявної дійсності, він є побудовою, створенням чогось, щоб мислити, або створенням тексту свідомості» [4, с. 410], – вказує М. К. Мамардашвілі. Цей «текст» і є простором мисленнєвої діяльності. Зазначимо, що усвідомлення просторового характеру тієї чи іншої мисленнєвої діяльності, отже, необхідності виявлення і фіксації просторових меж як процедури, котра передє аналізу об'єктів і предметів думки, характеризує перехід від докласичної до класичної, тобто модерної філософії.

Історія становлення і вирішення даної проблеми повертає нас до аристотелівських категорій, з яких починається фактично теоретичне мислення. Вони немовби «дистильовані» з природної мови. Трактат про категорії займає проміжне положення між граматикую і логікою; його задача – побудувати вичерпний перелік можливих видів предикації, спираючись на природну мову. Ні процедуру побудови набору категорій, ні їх взаємозв'язок (ієрархічний або який-небудь інший), ні навіть порядок побудови Аристотель не експлікує. Вподальшому, в епоху Модерну (Просвітництва) кантівська і гегелівська категоріальні системи, використовуючи, по суті, аристотелівський матеріал, фактично починають відокремлюватися, дистанціюватися від проблематики мови. Увага представників німецької класичної філософії концентрується на різних мисленнєвих процедурах: виведення, взаємозв'язку, впорядкування. Встановлення «діалектичного зв'язку» категорій в гегелівській філософії, або кантівська «дедукція чистих розсудкових понять» являє собою сукупність процедурних описувань, що саме у новочасовій (модерній) інтелектуальній традиції категорії вперше одержали просторову функцію [10, с. 37].

Це означає, зокрема, розширення простору пізнавальної діяльності людини. В своєму широкому варіанті воно стає можливим лише через вторинні рівні рефлексивної діяльності, тобто як рефлексія саме над здатністю людського освоєння світу і його типами. В даному широкому плані пізнавальна діяльність включає в себе і розуміння, й інтерпретацію, і духовні характеристики

кожного людського світовідношення, а також форми пізнання і форми мислення, пізнавальні результати, як у вигляді знання, так і у вигляді думки, передбачення, віри. Іншими словами, в широкому (просторовому) плані теорія пізнання у своєму предметному полі не поступається гегелівській «Феноменології духу». На цю обставину звернув увагу В. І. Шинкарук, котрий показав, що у Г. Гегеля дві теорії пізнання: перша співпадає з логікою і діалектикою; друга – феноменологія духу [9]. Якщо перша з них реалізує методологічний аспект гносеології, що відповідає запитам епохи Просвітництва, то друга може бути охарактеризована в сучасному розумінні як ціннісний (аксіологічний) аспект теорії пізнання й інноваційно-мисленнєвого освоєння світу.

Повертаючись до соціокультурного простору античності, зазначимо, що розробка мислення в найбільшій мірі належить Аристотелю. Мислення, за Аристотелем, це, по-перше, головним чином, міркування або докази, які спираються на правила («рамки»); в свою чергу останні передбачають використання категорій («форма», «матерія», «вид», «якість», «кількість» та ін.). По-друге, мислення Аристотель розуміє психологічно, тобто як дії (поєднання, складання, «ноєм» – зміст думки), і здібності людини, такі як відчуття, уявлення і власне мислення. По-третє, мислення у Аристотеля задано відносно розуму (божества), яке «мислить себе саме», що можна розуміти, з одного боку, як установку на вивчення мислення, з іншого – як «копіювання мислячою людиною мислення божества» [8, с. 20]. Тобто вищі сакральні-космічні сили.

Вказані характеристики мислення є не особливості розуму, які емпірично спостерігаються; це своєрідне, соціокультурно й антропологічно орієнтоване осмислення і обґрунтування аристотелівського Органона. Наприклад, фіксація автономності правил і категорій суб'єкта мислення (мислячої людини) і конкретних суджень, тому мислення непричетне до емоційних переживань. Або розуміння мислення в контексті діяльностного підходу: це «поєднання» уявлень, причому неправильне (хибне) може виступати джерелом помилок, а правильне «не може приводити до неправди» [1, с. 211].

У схоластичній філософії, особливо пізній, яка продовжує аристотелівську традицію, мислення залишається предметом аналізу. Зокрема, в концепціях філософів-схоластів був усвідомлений той факт, що бунімум-яка мисленнєва діяльність завжди передбачає, як мінімум, дві інтенціональності. Перша, так звана, «пряма» інтенціональність, пов'язана з покладанням об'єктів і предметів думки; друга – з покладанням просторів, в яких ці предмети і об'єкти існують (можуть існувати). Друга інтенціональність (*intencia secunda*) носить рефлексивний характер і пов'язана з введенням правил опредметнення і може опосередковуватися спеціальними понятійними, онтологічними або логічними конструкціями. Наявність двох вказаних інтенціональностей в кожному акті мислення утворює сам феномен мислення і робить його всеоб'ємним процесом у відношенні до інших інтелектуальних процесів. Останні ніби «супроводжують і підтримують мислення, а воно, в свою чергу, формує простір і функціональну структуру мисленнєвої організації – інтелектуальної діяльності, в котрій розуміння і рефлексії можуть виконувати свою функцію» [6, с. 100].

Наявність вказаних інтенціональностей в просторі середньовічного мислення обумовлено і тим, що схоласти як «офіційні філософи», критикуючи і переосмислюючи основні попередні (язичницькі, нехристиянські) доктрини, головним чином, філософські і релігійно-міфологічні, одночасно шукають потрібні міркування та онтологічні уявлення, що дозволяють вийти на нове, відповідне християнському світовідчуженню і вченню, бачення дійсності. І перше, і друге було б неможливим без створення нових парадигм, зміст яких явно запозичений із Святого Письма. Разом з тим, в середні віки мислення, як і раніше, розглядалося в якості способу одержання знань про світ, але задачі його суттєво змінилися. Головним тепер ставало не пізнання сфер космічного і соціального буття і впорядкування міркувань про них, а, по-перше, критика на основі християнських принципів та уявлень античних способів пояснення і розуміння як світу, так і людини. По-друге, усвідомлення і пояснення тієї нової реальності, яка передається і постає такою після прочитань текстів Святого Письма [8, с. 130–131]. Поза ним, власне, нічого не може претендувати на істину.

У даному контексті мислення виступає способом долучення до даної «динамічної вічності, або до вічного теперішнього, до того, що є завжди, або завжди існує в становленні, завжди здійснюється» [4, с. 336], – зазначає М. К. Мамардашвілі. Якщо цією вічністю виступає Бог, то до нього можна долучитися в процесі його осмислення, або мислення. А якщо ми цього акту, процесу не здійснюємо, то наша «душа» і ми самі руйнуємося в потоці вічності. Отже, людина змушена мислити, щоб не руйнувалася її «душа». В результаті вона ставала в епоху середньовіччя частиною вічності, яким поставало Божественне буття. Воно виступало тим простором, тією областю, де у взаємопереплетінні, взаємодії, в символічних прозоріннях і видіннях душі подається множина явищ, зв'язків, людей, подій. Отже, виступало в якості нової реальності, котра потребує осмислення для його розуміння.

Подальша генеза мислення показує, що при здійсненні мисленнєвої (мисленнєво організованої) інтелектуальної діяльності воно (мислення) – у вузькому значенні – як заміщення об'єктів і операцій з об'єктами-знаками і маніпулювання цими знаковими формами, переплітається з розумінням, усвідомленням і рефлексією. В рамках кожного типу мисленнєвої діяльності, а також при здійсненні будь-якого складного інтелектуального процесу (проблематизації, онтологізації, проектування, моделювання тощо) ця структура носить особливий, специфічний характер. З нашої точки зору, дана специфіка обумовлена рефлексією, яка накладає на вказаний процес свої особливі риси. Значимість рефлексії полягає, зокрема, в тому, що вона допомагає переосмислювати, переглядати, переоцінювати усталені принципи і положення тієї чи іншої інтелектуальної, мисленнєвої традиції. В контексті філософії пізнання це означає реалізацію потреби в збагаченні понятійного апарату в зв'язку з розширенням, зокрема, уявлень про раціональність і включенням в когнітивні тексти поряд з трансцендентальним суб'єктом також емпіричного суб'єкта пізнання і мислення. Необов'язково видумувати, вишукувати нові терміни в поясненні того чи іншого положення або принципу; мова йде, скоріше, про визнання правомірності використання багатьох вже відомих понять в осмисленні таких суміжних філософських мисленнєвих традицій, як герменевтична,

феноменологічна, екзистенціальна, філософсько-антропологічна, вчення про культуру і мову. Все більше в простір рефлексивної діяльності починають входити поняття «тексту», «смислу», «значення», «розуміння», «інтерпретації», а також «інтенціональності», «інтерсуб'єктивності», «комунікації», «життєвого світу» і життя в його «соціокультурному вимірі» [5, с. 179].

Перенесення уваги суб'єктів мисленнєвої діяльності до конкретного, реального життя як феномену соціальності і культури обумовлено, на відміну від середньовіччя, по-перше, необхідністю осягнення досвіду сприйняття реальності і виявлення безпосереднього, дорефлексивного знання, що стало передумовою розподілу на суб'єкт і об'єкт; по-друге, усвідомленням недостатності, неповноти абстракції «чистої» свідомості – логічної конструкції, яка в кінцевому рахунку позбавляє людину як суб'єкта пізнання тих зв'язків, які поєднують її з реальним світом, конкретним життям.

Отже, проблема мислення є одним з головних пріоритетів філософського аналізу. Розвиток філософського знання показує різні підходи до вирішення проблеми мислення. Особливої уваги заслуговує включення в контекст мислення проблеми соціокультурного життя. Введення поняття «життя» означає визнання значимості емпіричного суб'єкта як наділеного життям (вітальністю) індивіда. Осмислення одиночного і всезагального в такому випадку постає як живе буття реальності, яка володіє темпоральністю, просторовою взаємопов'язаністю і цілісністю. Мисленнєва рефлексія феномену «життя» передбачає розширення сфери раціонального, введення нових його типів і, відповідно, понять та засобів концептуалізації, а також принципів переходу ірраціонального в раціональне, породження їх нових форм. Даний процес здійснюється постійно в будь-якому пізнанні і є закономірною процедурою в досягненні істинного знання.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Метафізика / Аристотель. Соч. в 4-х т. – М.: Мысль, 1984. – Т.1.
2. Ведмедев М. М. Культурні ресурси продуктивного мислення / М. М. Ведмедев. – Суми: Університетська книга, 2011. – 216 с.
3. Крымский С. Б. Философия как путь человечности и надежды / С. Б. Крымский. – К.: Курс, 2000. – 308 с.
4. Мамардашвили М. К. Философские чтения / М. К. Мамардашвили. – СПб.: Азбука-классика, 2002. – 882 с.
5. Микешина Л. А. Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л. А. Микешина. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 560 с.
6. Оруджев З. М. Способ мышления эпохи: Философия прошлого / З. М. Оруджев. – М.: Едиториал УРСС, 2009. – 400 с.
7. Пролесев С., Шамрай В. Освітній проект модерну та сучасний університет / С. Пролесев, В. Шамрай // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів. – К.: Педагогічна думка, 2011. – С.154–178.
8. Розин В. М. Мышление: сущность и развитие. Концепция мышления. Роль мыслящей личности. Циклы развития мышления / В. М. Розин. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 368 с.
9. Шинкарук В. І. Вибрані твори: у 3-х т. / В. І. Шинкарук. – К.: Укр. Центр духовної культури, 2003. – Т.2. – 528 с.
10. Щедровицкий П. Г. Изменения мышления на рубеже XXI столетия: социокультурные вызовы / П. Г. Щедровицкий // Вопросы философии. – 2007. – №1. – С.36–54.

References

1. Aristotel'. Metafizika / Aristotel'. Soch. v 4-h t. – M.: Mysl', 1984. – T.1.
2. Vedmedjev M. M. Kul'turni resursy produktyvnogo myslennja / M. M. Vedmedjev. – Sumy: Universytets'ka knyga, 2011. – 216 s.

3. Krymskij S. B. *Filosofija kak put' chelovechnosti i nadezhdy* / S. B. Krymskij. – K.: Kurs, 2000. – 308 s.
4. Mamardashvili M. K. *Filosofskie chtenija* / M. K. Mamardashvili. – SPb.: Azbuka-klassika, 2002. – 882 s.
5. Mikeskina L. A. *Filosofija poznaniya. Problemy jepistemologii gumanitarnogo znaniya* / L. A. Mikeskina. – M.: «Kanon+» ROOI «Reabilitacija», 2009. – 560 s.
6. Orudzhev Z. M. *Sposob myshlenija jepohi: Filosofija proshlogo* / Z. M. Orudzhev. – M.: Editorial URSS, 2009. – 400 s.
7. Prolejev S., Shamraj V. *Osvitnij proekt modernu ta suchasnyj universytet* / S. Prolejev, V. Shamraj // *Filosofija i metodologija rozvytku vyshhoj osvity Ukraïny v konteksti jevrintegracijnyh procesiv*. – K.: Pedagogichna dumka, 2011. – S.154–178.
8. Rozin V. M. *Myshlenie: sushhnost' i razvitie. Koncepcija myshlenija. Rol' mysljashhej lichnosti. Cikly razvitija myshlenija* / V. M. Rozin. – M.: LENAND, 2015. – 368 s.
9. Shynkaruk V. I. *Vybrani tvory: u 3-h t.* / V. I. Shynkaruk. – K.: Ukr. Centr duhovnoï kul'tury, 2003. – T.2. – 528 s.
10. Shhedrovickij P. G. *Izmenenija myshlenija na rubezhe XXI stoletija: sociokul'turnye vyzovy* / P. G. Shhedrovickij // *Voprosy filosofii*. – 2007. – №1. – S.36–54.

Ivanova N. V., PhD in *Philosophical Sciences*, associate professor, Head of Department «Preschool education», Lutsk' pedagogical college (Ukraine, Lutsk), iva_chumbas@mail.ru

Situation of thinking in the genesis of intellectual activity

The problem of thinking as a basic condition of various kinds of intellectual activities was considered in the article. It was shown that during the process of development of philosophical knowledge the phenomenon of thinking was investigated in the context of different approaches – epistemological, ontological, linguistic, phenomenological and others. The author actualizes the solving of problem of thinking in the situation of social and cultural life as the space of being of empirical subject.

Keywords: thinking, cognition, intellect, reflection, socio-cultural space, knowledge, mind.

Иванова Н. В., кандидат философских наук, доцент, заведующая отделением «Дошкольное воспитание», Луцкий педагогический колледж (Украина, Луцк), iva_chumbas@mail.ru

Ситуация мышления в генезисе интеллектуальной деятельности

Рассматривается проблема мышления как главного условия всех видов интеллектуальной деятельности. Показано, что в процессе развития философского знания феномен мышления исследовался в контексте различных подходов – эпистемологическом, онтологическом, лингвистическом, феноменологическом и др. Автор актуализирует решение проблемы мышления в ситуации социокультурной жизни как пространства бытия эмпирического субъекта.

Ключевые слова: мышление, познание, интеллект, рефлексия, социокультурное пространство, знание, разум.

УДК 130.2:130.3+140.8

Семікін М. О., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Богдана Хмельницького (Україна, Мелітополь), lepan@ukr.net

КУЛЬТУРА: ВИТОКИ І ФАКТОРИ ФУНКЦІОНУВАННЯ

Поліаспектність культури є безпосереднім наслідком багатоманітності факторів, які лежать в основі її виникнення, історичного генезису і сучасного функціонування. Серед цих чинників можна виокремити складний симбіоз раціональності та ірраціональності, міфу, релігії, етики і естетики. Кожен з цих аспектів зривав свій внесок у появу культури сучасного формату.

Ключові слова: культура, світоглядна сфера, змістовне розмежування, філософська рефлексія, причинно-наслідкові зв'язки, ціннісні пріоритети.

Культура постає сутнісною симбіотичною характеристикою людини як водночас природної, духовної, діяльної, соціальної і предметної істоти. Предметність зумовлює особливий, відмінний від тваринного способі життя, котрий закріплюється інституційно, нормативно й символічно. Сукупність цих функціональних факторів

і життєдіяльнісних сфер, власне, й становить світ людської культури.

Іншими словами, сутність людини не вичерпується соціальними чи природними характеристиками, а визначається їх взаємодією, взаємопроникненням, органічним синтезом. Оскільки ж означений синтез концентрується в понятті «культура», то сутність людини розкривається в спосіб розуміння її як репрезентанта культури, здатного самовідтворюватися і саморозвиватися засобом перетворення природного, матеріального і духовного середовища [1, с. 78–79].

Культура і людина утворюють сутнісну цілісність: культура створюється людиною, а людина живе в культурі. Людина – водночас об'єкт і суб'єкт культурної діяльності. Вона – творець культури і разом з тим її споживач. Саме здатність людини створювати культуру відрізняє її від тварин.

Культура забезпечує людину механізмом успадкування, який дає змогу накопичувати позитивний досвід і розвиватися, по-перше, цілеспрямовано, по-друге, швидше, ніж інші живі форми на Землі. Власне, саме ця особливість дозволила людині посісти верхівку суб'єктної піраміди на нашій планеті. Принагідно зазначимо, що стадії розвитку суспільства і фази розвитку цивілізації визначаються також рівнем розвитку культури [7, с. 114].

Насамперед і в основному культура визначає зміст і форми вияву потреб, пріоритетів і преференцій як окремої людини, так і суспільства в цілому. У своєму розвитку людина вдосконалює свої потреби в сенсі вираження в них багатоманітності й особливостей своєї людської природи. Навіть суто біологічні потреби в їжі, сні й т.п. набувають усе більш змістовних, екзистенційних, культурних форм. У процесі своєї історії людина перманентно олюднює свої потреби і спосіб їхнього задоволення, самим буттям пов'язуючи природну та соціокультурну сфери.

Людина є предметом культури принаймні в трьох виявах свого буття. Насамперед, вона – невід'ємна складова природи, тому – істота природна. Природні витоки в ній – це основа самої можливості її культурного розвитку: всі здатності й уміння її природно зумовлені й генетично задані. Однак природною першоосновою людини повнота її буття не вичерпується: над нею надбудовується над органічний рівень її буття, який надає їй статус людини соціальної і культурно-історичної.

У цій своїй якості людина усвідомлює себе особистістю в її індивідуальному бутті й багатстві індивідуальних властивостей і характеристик. Разом з тим людина усвідомлює себе і частиною суспільства, в культуру якого вона буттєво і функціонально вкорінена. При розширенні її культурного горизонту вона починає усвідомлювати себе ще й частиною людства. Нарешті, людина усвідомлює себе і як істота всесвітня, космічна, як конкретно-історична ланка трансісторичної дійсності.

Одна з найбільш поширених дефініцій культури відрекондує її творчою першоосновою, яка створює людину. Такому підходу притаманна щонайменше одна вада: він виносить культуру за межі людини, хоча насправді культура – це і внутрішній стрижень людини, її світоглядно-аксіологічний рівень, здатність сприймати, реагувати, оцінювати, робити висновки. Якщо зовнішньою культурою є спосіб організації людських відносин і змісту цих відносин, себто деяка формалізована регламентація,

то внутрішня культура людини постає організацією змісту і форми вираження цих відносин [6, с. 304].

Зовнішня культура залежить від соціальних автоматизмів і національних традицій, що склалися історично. Вона відпрацьовує поліаспектні й різномірні техніки багатоманітних взаємодій у суспільстві. Якщо зовнішня культура забезпечує людину формами вираження, то за духовну (світоглядну, ментальну, аксіологічну, етичну, деонтологічну тощо) сферу відповідає культура внутрішня, яка акцентує увагу не на формальній організації відносин («техніці»), а на вмінні розрізняти добро та зло, робити зусилля над собою, самовдосконалюватися. Культурний розвиток людини передбачає поступове, але неухильне перетворення її з об'єкта культури на творчий, свідомий і відповідальний суб'єкт. Гармонійно розвинена особистість як суб'єкт культури утверджує себе засобом вдосконалення культури.

Важливим фактором, що визначає особливості функціонування культури, є особистість. Високим рівнем консенсусу в дослідницькому середовищі позначена концептуальна теза про типову (чи пак – базову) особистість конкретної культури як носія панівних у межах цієї культури норм і цінностей. Принагідно зауважимо, що особистісний стрижень формується на підставі вибору механізмів того чи іншого типу поведінки, цінностей і смислових акцентів [8, с. 402–403].

Між іншим, до питання про ризик та успіх: типові представники сучасної іудео-християнської культурно-цивілізаційної ойкумени, як правило, не люблять ризику: за допомогою наукового експерименту було поведено, що люди здебільшого воліють отримати 400 доларів гарантовано, ніж 1000 доларів з ризиком 50 на 50%. Кагнман пояснив, що це обумовлено острахом залишитися взагалі без грошей і таку особливість сприйняття певною мірою можна вважати раціональним аргументом, проте вона відрізняється від концепції раціональності, яка вважається нормативною в межах класичної економічної теорії. Крім того, людям нестерпне усвідомлення неминучості втрат саме по собі, в принципі, тому непоодинокі випадки, коли хтось намагається не платити за автостоянку навіть незначну суму, не бажаючи її втратити напевно, при цьому наражаючи себе на ризик втрати суми набагато більшої.

Це алогічно й навіть абсурдно, але одне й те ж явище по-різному сприймається людьми: один раз – як «прибуток», інший – як «втрата». Наприклад, пропозиція ввести податкові пільги для жінок, які мають дітей, неодмінно викликає у людей схвальну реакцію, а пропозиція обкласти додатковим податком бездітних жінок (інше формулювання де-факто аналогічної пропозиції) викликає здебільшого обурення. Крім того, оцінюючи сукупний ризик послідовності дій, індивіди приймають рішення на основі ізольованої оцінки кожної окремої дії, а не оцінки сукупного результату. Правдоподібно, в даному разі ми маємо справу зі складним симбіозом соціокультурних впливів на прийняття індивідуальних рішень і архетипно-міфологічної ірраціональності, генеалогічно притаманної людині й настільки міцно вкоріненої в ній, що такий згусток ірраціональності не підлягає коригуванню чи нівелюванню засобом ні культури, ні *ratio*, ні логіки [3].

Загалом, як вдалося з'ясувати Кагнману і Тверському, характерною особливістю сучасної масової свідомості є неврахування репрезентативності. Для прикладу: випробуванню надавали словесний портрет

і пропонували вирішити, кого випробуваний, фігурально висловлюючись, «зустрів на вулиці»: продавця чи члена парламенту. Навіть якщо наводився порівняльний відсоток продавців та відсоток членів парламенту серед усього населення, випробуваний, як правило, ігнорували той факт, що величезна відсоткова перевага різниці продавців над членами парламенту за очевидною логікою повинна вирішальним чином позначитися на ймовірності зустрічі саме з ними, звівши нанівещь особливості словесного портрета.

Іншим поширеним виявом ірраціональності є схильність людей до оцінки «практичного виходу» не стільки на основі величини абсолютних результатів, скільки на основі порівняння з певним рівнем очікування, прийнятого за *status quo*, а також те, що в більшості випадків люди, як правило, прагнуть уникнути втрат по відношенню до *status quo*, ніж бажать домогтися за такий же час результату, що перевершує свої базисні амбіції. Психолог Тель-Авівського університету доктор Ліберман пояснює цей результат так: Кагнман і Тверський довели, що «прибутки» та «збитки» – поняття не лише економічні, а й психологічні. Дослідження створеної ними моделі доводять, що радість з приводу зароблених 10 доларів менша, ніж невдоволеність за результатами втрати 10 доларів. Іншими словами, неможливо компенсувати втрату деякої суми грошей отриманням аналогічної суми. Людство схильне прагнути до *status quo*, який виражається в тому, що індивіду турбота від втрат притаманна більшою мірою, ніж відчуття задоволення від привоциційних здобутків [3].

Дослідники в один голос констатують латентний вияв міфу в культурі, його атрибутивне й навіть імперативне значення для культури. Тип міфу, що лежить в основі деякої культури чи певного світосприйняття, відповідним чином структурує світ, задаючи специфічну «сітку бачення», фактично обумовлюючи уявлення про принципи причинності, простору, часу, типи класифікації, способи ідентифікації в межах конкретно-історичного світосприйняття. Різні міфи специфічно структурують світ – відповідно до того типу соціальності, в якому вони існують, адаптуючи його до людини даного суспільства і забезпечуючи специфіку світосприйняття, відповідну даному типу соціальності.

Існує безпосередній зв'язок міфу з типом світосприйняття і водночас з типом соціальності, наявність в основі того чи іншого світосприйняття певного типу міфу і чіткої взаємозалежності між специфічними характеристиками даного типу світосприйняття, обумовленими базисним міфом, та специфікою соціальних форм, характерних для суспільства, в якому ми спостерігаємо домінування такого типу світосприйняття. А от адекватне сприйняття клаптикової ковдри міфу можливе лише в широкому соціальному контексті: «Міф – це не самозначаюча духовна реальність, якою є, наприклад, література, а духовна реальність, яка за допомогою певних ритуалів обслуговує соціальний порядок: санкціонує одні й забороняє інші способи взаємин людей, а також способи взаємовідносин людей зі світом навколишньої природи» [5, с. 278].

Питання особливостей міфологічної картини світу і проблем її реконструкції розглядалося багатьма дослідниками. Цим аспектом оперує більшість філософських концепцій міфу (наприклад, Р. Барта, Я. Голосовкера,

Е. Кассіра, К. Леві-Стросса, М. Ліфшиця, О. Лосєва, Б. Малиновського, М. П'ятигорського, К. Хюбнера, М. Еліаде, К. Г. Юнга). Під впливом Р. Барта за допомогою міфу здійснюються дослідження побуту, повсякденності та ідеології. Міф використовують для аналізу багатьох часткових явищ культури (статті А. Мещерякова, А. Рапопорта, А. Еткінда). У культуролога Ж. Амері міф постає «національно ідеєю», котра визначає світоглядну спрямованість суспільства і особливості культури певного історичного періоду.

Міф аналізують з найрізноманітніших позицій: лінгвістики та палеорелігіознавства (Вяч. Вс. Іванов, В. Топоров), філософії та соціології (О. Кірсанова, М. Ліфшиць, П. Гуревич, А. Гуліга); етнографії та фольклору (С. Парамов, Н. Кринична; зокрема, в етнографії вельми популярним є уявлення про міфологію як про «первісну релігію» – В. Вундт), психології (А. П'ятигорський), літературознавства та мистецтвознавства (Н. Ветрова, С. Яковлев). Праць з теорії міфу, виконаних у рамках філології, етнології, культурології та філософії, вочевидь чимало. Докладний аналіз більшості з цих теорій можна знайти в книзі С. Мелетинського «Поетика міфу», а також у працях В. Півоева «Міфологічна свідомість як спосіб освоєння світу» та К. Хюбнера «Істина міфу».

Існуючі теорії сходяться щодо міфу в одному: «Чи розуміли міф як алегорію або як символ, як поезію або як науку, як архетип або як структуру, фактично в міфі завжди знаходили тільки те, що бачив у ньому сам дослідник. Тим часом, для тих, хто створював міфи, він був об'єктивно дійсністю і, отже, не міг бути ні алегорією, ні символом, ні поезією, ні наукою, ні архетипом, ні структурою. Відповідно вивчати міфи з точки зору їх «прихованого значення» – алегоричного чи символічного, евгемеричного, натуралістичного, архетипічного або структурного – неправомірно ні для з'ясування природи самого міфу, ні для виявлення його когнітивної ролі. Однак, можна і потрібно досліджувати міфи з іншої точки зору – антропологічної, або соціально-психологічної, а саме: якщо людина створює міфи, то їй це чомусь потрібно; досліджуючи міфи, необхідно враховувати той важливий факт, що це був не просто якийсь текст, котрий належить певній культурі, а «тлумачення і пояснення світу, які набули чинності закону, що регламентує життя людини» [4, с. 88].

Відповідно, виникає потреба дослідити, якими епістемологічними ресурсами і соціально-психологічними функціями володіє міф. Іншими словами, яка епістемологія, соціологія і психологія міфу, якою є його внутрішня будова не як тексту, а як антропологічної настанови, котра регулює і регламентує людське життя.

Ще одним істотним вибоєм культури і водночас визначальним фактором її функціонування не лише в конкретно-історичному, а й у трансісторичному форматі, є релігія. Між іншим, в своєму первинному, дохристиянському значенні слово «релігія» («religere») означає те, що «вимагає особливої уваги», «чим не можна знехтувати», «до чого слід наблизитися з обережністю», «що містить таємничу і первинну силу». В цьому сенсі релігія оперує предметною сферою, яка розриває континуально-горизонтальні зв'язки і свідчить про святість (Рудольф Отто), зустріч з якою породжує «благоговійний трепет», пробуджує екзистенційні

рефлексії щодо кінцевості людського існування, його нікчемності порівняно зі стихією Космосу, котра знаходиться «по той бік добра і зла».

Чи не найліпше, найбільш аргументовано й переконливо культурний феномен релігії вдалося з'ясувати Кліффорду Гірцу: «У тій же мірі, як релігія, з одного боку, постачає нам символічні ресурси для вираження наших аналітичних ідей у формі авторитетної концепції про реальність, вона, з іншого боку, постачає нам ресурси, теж символічні, для вираження наших емоцій – настроїв, почуттів, пристрастей, переживань, хвилювань – у формах, таким же чином забарвлених в її характерні й специфічні тони. Тому, хто буде здатний сприйняти їх (і поки він буде здатний сприймати їх), релігійні символи гарантують здатність не тільки зрозуміти світ, а й здатність, зрозумівши його, впорядкувати свої почуття, надати визначеність своїм емоціям, яка дасть можливість, в радощах або в тузі, з похмурістю або з безпечністю, переносити цей світ» [2, с. 122].

Як аргументовано доводить Кліффорд Гірц, «сила релігії ґрунтується на здатності її символів висловити світ, в якому цінності, як і сили, що перешкоджають їх реалізації, є основними складовими. У цьому виявляється здатність людської уяви конструювати образ реальності, в якому, за словами Макса Вебера, «подією є не те, що саме по собі сталося, а те, що володіє смислом і відбувається саме завдяки цьому смислу». Потреба в такому метафізичному обґрунтуванні цінностей варіюється в широкому діапазоні від культури до культури і від людини до людини, але прагнення реальної основи взятих на себе моральних зобов'язань є практично загальним» [2, с. 154].

А що стосується смислових і символічних шаблонів, то їх феномен зумовлений надзвичайною пластичністю людської поведінки, яка «лише в найбільш загальних моментах скеровується генетичними програмами або моделями, тобто внутрішніми джерелами інформації, – щоб така поведінка мала хоч скільки-небудь ефективну форму, вона повинно значною мірою спрямовуватися зовнішніми джерелами. Птахи вчаться літати без аеродинамічних труб, а реакції нижчих тварин протягом цілого життя залишаються здебільшого вродженими, фізіологічно зумовленими. Надзвичайна узагальненість, розпливчастість і мінливість вроджених реактивних здібностей людини означає, що конкретні моделі її поведінки керовані не стільки генетичними, скільки культурними шаблонами: перші встановлюють загальний психофізичний контекст, а в його межах другі організовують конкретні типи діяльності» [2, с. 247].

Кліффорд Гірц доповнює цю тезу в такий спосіб: «Концепція культури вказує на систему значень, втілених у символах; систему успадкованих уявлень, виражених у символічних формах, за допомогою яких люди передають, зберігають і розвивають своє знання про життя і ставлення до неї. Якщо Лангер права в тому, що «поняття значення у всіх його різноманітних варіантах є домінуючим філософським поняттям нашої епохи», що «знак, символ, денотація, комунікація – це наш інтелектуальний капітал», то тоді пора і соціальній антропології усвідомити цей факт» [2, с. 104]. І далі: «Культура – це носій смислів, за допомогою яких люди інтерпретують свій життєвий досвід і спрямовують свої дії; соціальна структура – форма, яку приймають ці дії, реально існуюча мережа соціальних відносин. Культура і соціальна структура – це

не що інше, як різні абстрактні вираження одних і тих же явищ. Одна абстракція розглядає соціальну дію з точки зору її сенсу для тих, хто її здійснює, інша – з точки зору внеску у функціонування певної соціальної системи» [2, с. 171].

Здійснюючи сутнісне розмежування релігії як форми віри в надприродне та релігійності як сфери уявного, Джон Дьюї концептуалізував смисл і покликання релігійності в тому, щоб концептуалізувати єдину, соборну перспективу різних фрагментів людського існування. В своїх найважливіших аспектах людське життя істотним чином залежить від факторів і тенденцій, які знаходяться поза контролем людини. В цьому контексті парадокс сучасного секуляризованого світу полягає в тому, що, заперечуючи традиційні релігії в якості світоглядного орієнтира, системи цінностей, норм і орієнтацій, чинний статус–кво разом з тим створює умови для формування нових утопій і міфів, які функціонально виконують аналогічну роль, але є більш ірраціональними і непередбачуваними з точки зору впливу на свідомість і наслідки для суспільства.

В результаті розпаду міфології прогресу і ерозії впливу традиційних релігій місце колективних ідеалів, які тривалий час ефективно виконували мобілізаційну функцію, виявилось вакантним. Послаблення інфраструктури традиційної культури має своїм наслідком розпорошення, атомізацію і ефемерність цінностей, норм та принципів, котрі визначають світоглядні основи людства. Як наслідок – втрачають свій світоглядно–регламентаційний смисл фундаментальні цивілізаційні поняття на кшталт віри, сім'ї, батьківщини та нації. Це призводить, з одного боку, до посилення толерантності, терпимості й відкритості щодо інших культур і світоглядних парадигм, а з іншого боку, – до послаблення й нівелювання почуття причетності до власних традицій, символів і міфів.

Фундаментальний недолік такого стану речей – відсутність критичного й самокритичного сприйняття дійсності, наслідком чого постає відносність і неусталеність будь–яких кон'юнктурних орієнтирів, взірців і норм. За умов неухильної космополітизації та універсальності все виразніше простежується загострення почуття вселенського сирітства, позбавлення екзистенційної, ціннісно–сміслової вкоріненості не лише окремих індивідів, а й цілих країн, регіонів. Як влучно зауважив Мартін Гайдеггер, бездомність стає долею, хрестом і водночас прокляттям сучасного світу.

Небезпека полягає ще й у тому, що для дезорієнтованих мас статусу буттєвого орієнтиру можуть набувати практично будь–які форми фундаменталізму й екстремізму. Зрештою, ще Семен Франк у 1929 році писав: «Старі боги викриті й розвінчані, натомість одкровення нової істини ще не зійшло до людських душ, ще не охопило їх. Ми живемо в епоху неймовірного скепсису, духовного розчарування і зневіри» [8, с. 27]. Значно істотніше наведена теза стосується сучасного світу, в якому суперечливі тенденції призводять до дестабілізації, фрагментарності й неусталеності самих основ існування суспільства.

У романі «Гра в бісер» Герман Гессе змалював і продемонстрував неспроможність світобудову, якого прагнуть гуманісти: в книзі зображено братство інтелектуалів, митців і гуманістів, що живуть в розкішній самоті, присвятивши себе «Великій Традиції», її мудрості

й красі, однак основний герой – найдосконаліший магістр гри – з незбагнених причин вирішує повернутися до розпусної, вульгарної, брутальної реальності. Попри позірний ірраціоналізм, такий крок насправді цілком передбачуваний і закономірний, оскільки віддзеркалює фундаментальні потреби людського ества, детально розгумачені спочатку школою психоаналізу, згодом багатьма напрямками соціальної психології, а насамкінець барвисто змальовані Жан–Поєм Сартром в одній із культових праць екзистенціалізму – «Нудоті».

Список використаних джерел

1. Библер В. С. На гранях логики культуры. Текст: книга избранных очерков / В. С. Библер. – М.: Русское феноменологическое общество, 1997. – 440 с.
2. Гирц К. Интерпретация культур / Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 560 с.
3. Джадан И. «Homo economicus» vs. «Homo reciprocans» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://old.russ.ru/politics/20021021-dj.html>.
4. Дэвидсон Б. Африканцы. Введение в историю культуры. – М.: Наука, 1975. – 280 с.
5. Лобок А. М. Антропология мифа. – Екатеринбург: Банк культурной информации, 1997. – 688 с.
6. Сепир Э. Культура подлинная и мнимая // Сепир Эдвард. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Общ. ред. и вступ. ст. А.Ф. Кибрика. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1993. – 656 с.
7. Тавризан Л. Г. Й. Хейзинга и О. Шпенглер: Две концепции кризиса культуры. – М.: Искусство, 1989. – 272 с.
8. Франк С. Л. Духовные основы общества. Введение в социальную философию. – М.: Республика, 1992. – 511 с.

References

1. Bibler V. S. Na granyah logiki kultury. Tekst: kniga izbrannykh ocherkov / V. S. Bibler. – M.: Russkoe fenomenologicheskoe obshchestvo, 1997. – 440 s.
2. Girts K. Interpretatsiya kultur / Per. s angl. – M.: «Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya» (ROSSPEN), 2004. – 560 s.
3. Dzhadan I. «Homo economicus» vs. «Homo reciprocans» [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <http://old.russ.ru/politics/20021021-dj.html>.
4. Davidson B. Afrikantsy. Vvedenie v istoriyu kultury. – M.: Nauka, 1975. – 280 s.
5. Lobok A. M. Antropologiya mifa. – Ekaterinburg: Bank kulturnoy informatsii, 1997. – 688 s.
6. Sepir E. Kultura podlinnaya i mnimaya // Sepir Edvard. Izbrannye trudy po yazykoznaniiyu i kulturologii: Per. s angl. / Obshch. red. i vstup. st. A. F. Kibrika. – M.: Izdatelskaya gruppa «Progress», «Univers», 1993. – 656 s.
7. Tavrizyan L. G. Y. Heyzinga i O. Shpengler: Dve kontseptsii krizisa kultury. – M.: Iskusstvo, 1989. – 272 s.
8. Frank S. L. Duhovnye osnovy obshchestva. Vvedenie v sotsialnyuyu filosofiyu. – M.: Respublika, 1992. – 511 s.

Semikin M. O., PhD, Associate Professor, Department of Philosophy, Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky (Ukraine, Melitopol), lepan@ukr.net

Culture: sources and factors of its existence

Multidimensional nature of culture is a direct consequence of the diversity of factors that are in the foundation of its origin, historical genesis and its modern application. Among these factors, one can identify a complex symbiosis of rationality and irrationality, myth and religion, ethics and aesthetics. Each of these aspects has contributed to the emergence of modern culture format.

Keywords: culture, worldview sphere, meaningful demarcation, philosophical reflection, causal relationships, value priorities.

Semikin M. A., кандидат философских наук, доцент кафедры философии, Мелитопольский государственный педагогический университет им. Богдана Хмельницкого (Украина, Мелитополь), lepan@ukr.net

Культура: истоки и факторы функционирования

Полиаспектность культуры является непосредственным следствием многообразия факторов, которые лежат в основе ее возникновения, исторического генезиса и современного функционирования. Среди этих факторов

можно выделить сложный симбиоз рациональности и иррациональности, мифа, религии, этики и эстетики. Каждый из этих аспектов сделал свой взнос в появление культуры современного формата.

Ключевые слова: культура, мировоззренческая сфера, содержательное разграничение, философская рефлексия, причинно-следственные связи, ценностные приоритеты.

УДК 101.37

Скотна Н. В.,
доктор філософських наук, професор кафедри
практичної психології, ректор, завідувач кафедри
практичної психології, Дрогобицький державний
університет ім. Івана Франка
(Україна, Дрогобич), skotna@ukr.net

Коновальчук В. І.,
кандидат психологічних наук, доцент, завідувач
кафедри психології, Черкаський обласний інститут
підслідпномної освіти педагогічних працівників
(Україна, Черкаси), vallina_k911@ukr.net

РЕАЛІЗАЦІЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ

Висвітлюється проблема творчого потенціалу людини, як системотворча якість сукупних атрибутивних властивостей і здібностей людини, які за певних умов стають засобом її цілеспрямованої взаємодії із навколишнім світом, забезпечуючи її особистісне самовираження і життєтворчість. Для філософії освіти важливою є розробка проблеми конструктивної динаміки творчого потенціалу особистості на основі пізнання та розуміння механізмів саморегуляції та самоорганізації. Тому, метою статті є філософська рефлексія сутності процесів саморегуляції та самоорганізації, які визначають реалізацію творчого потенціалу особистості у здійсненні її життєтворчості. Методом аналізу виявляється діалектична єдність двох протилежних тенденцій: до самозбереження та саморозвитку, яка є характерною особливістю процесу індивідуального розгортання творчого потенціалу людини. Процес саморегуляції творчого потенціалу особистості спрямований на збереження стійкості психіки, а процес самоорганізації – на порушення цієї стійкості. Стійкість і мінливість служать необхідною умовою відбору цінних якостей, особистості і переходів, із яких складається весь процес творчого розвитку.

Ключові слова: творчий потенціал, особистість, саморегуляція, самоорганізація, стійкість, мінливість, творчий розвиток, психічні захисти.

Криза у вирішенні глобальних проблем сучасного життя, гострота проблем збереження життя на планеті – є світоглядним питанням, у якому інтегровані принципи буття, пізнання і переходу від практики безвідповідального амбіційного ствердження і маніпулювання природними і людськими ресурсами до практики узгодженої повноцінної взаємодії. Кожна людина володіє творчістю у вигляді потенціалу, однак, не кожен потенційний зміст може відповідати певним очікуванням. Творчий потенціал необхідно розглядати у сукупності природних властивостей і здібностей людини, що виявляються через її актуалізовану потребу і готовність взаємодіяти із зовнішнім світом, реалізувати життєдіяльність у певному суспільстві [1]. При цьому творчий потенціал людини є системотворчою якістю сукупних атрибутивних властивостей і здібностей людини, які за певних умов стають засобом її цілеспрямованої взаємодії із навколишнім світом, забезпечуючи її особистісне самовираження і самореалізацію [2].

Варіативність втілення потенційної сутності людини може мати як прогресивний, так і деструктивний характер. Тому, для філософії освіти важливою є розробка проблеми динаміки творчого потенціалу на основі пізнання та розуміння механізмів саморегуляції та самоорганізації. Головним чинником, який актуалізує нескінченну складність та багатоманітність потенціалу людини є її постійна взаємодія зі світом. Саме вона вимагає

постійного і послідовного розгортання нескінченної складності людини, багатозначності, поліваріативності. Сучасна освітня практика зовнішнього контролю та стандартизації процесів пізнання та розвитку особистості супроводжується блокуванням її творчого потенціалу і пригніченням потреби у прогресивному зростанні та розвитку. Потенційна небезпека нереалізованості неодноразово наголошувалася дослідниками. Зокрема, К. Юнг: зауважував: «Ненароджений твір в душі художника – це стихійна сила, яка прокладає собі шлях тиранічно і насильно, або з тією неповторною хитрістю, з якою вміє досягати своїх цілей природа, не піклуючись про особисте благо чи лихо людини – носія творчого начала» [3, с. 277].

Філософський аналіз потенціалу людини актуальний тим, що здатний створити концептуальне знання про людські сили і якості, на сучасному рівні їх пізнання і визначити стратегічні напрямки реалізації. Великі надії, які пов'язують дослідники з людськими якостями, накладають і велику відповідальність за точність знань про них. У цьому зв'язку особливу проблему становить сьогодні виявлення процесів та механізмів реалізації творчого потенціалу.

Метою статті є філософська рефлексія сутності процесів саморегуляції та самоорганізації, які визначають динаміку творчого потенціалу особистості.

Розвиток особистості на думку провідних дослідників (Б. Ананьєва, В. Асеева, М. Муканова, Я. Пономарьова, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе, В. Дружиніна, В. Шадрікова, С. Степанова, Є. Варламова) визначається творчим потенціалом. Традиційним для філософії є розуміння людини як нескінченно складної сутності. Справедливо зауважує А. Арсенєв [4, с. 274]: «Ми ніяким чином не зможемо вийти із області розуміння людини і особистості, як парадоксально нескінченного–скінченного створіння». Цю особливість людини неодноразово підкреслював М. Бердяєв: «Людина є мікрокосм і мікротеос ...» [5, с. 20–21]. На думку філософа трагізм життя, зумовлений зіткненням кінченного і нескінченного, тимчасового і вічного, невідповідністю між людиною як духовним створінням і людиною як природним створінням, що живе в природному світі. Це положення стосується природи та динаміки творчого потенціалу людини.

Процес індивідуального розгортання творчого потенціалу передбачає визнання його як цілісної системи, що являє собою діалектичну єдність двох протилежних тенденцій: до самозбереження та саморозвитку. Протилежних, оскільки тенденція до самозбереження протидіє змінам у системі, прагне зберегти її рівновагу і стабільність, а тенденція до саморозвитку, навпаки, спонукає цю систему змінюватися. У той же час ці дві тенденції нерозривно пов'язані між собою, оскільки перша з них зберігає найбільш цінне, що було набуто у процесі саморозвитку особистості і в той же час створює передумови для реалізації другої тенденції – саморозвитку, що забезпечує прогресивну або регресивну динаміку. У наукових теоріях зазначені тенденції найбільш адекватно відображаються поняттями «саморегуляція» і «самоорганізація».

Поняття «саморегуляція», «саморегулювання» – похідне від поняття «регулювання». Під регулюванням розуміється процес приведення чогось до відповідності зі встановленими нормами, правилами [6].

Процес регулювання розкривається як порівняння регульованого показника із визначеним значенням, і в разі відхилення (неузгодженості) його заданого значення на об'єкт регулювання спрямовується дія, яка відновлює регульований показник. Таким чином, процес регулювання обов'язково передбачає наявність регульованого об'єкта та регулюючої системи або просто регулятора. Регулятор може бути або органічно «вбудованим» в сам процес, або відносно самостійним. У першому випадку впорядкованість об'єкта (системи) досягається мимовільно, за допомогою взаємовпливів його елементів, які і здійснюють регуляцію, інакше кажучи, за допомогою саморегулювання. У другому випадку впорядкованість виступає як результат зовнішніх впливів, тобто регулювання. Саморегулювання, будучи історично першим типом регулювання, має тривалу історію вдосконалення. Суть його полягає в тому, що відхилення від заданого режиму автоматично дає про себе знати за рахунок зворотного зв'язку, чим і викликає вплив, що усуває відхилення. Саморегулювання властиве як живим, так і неживим системам. Так, у фізико-хімічних науках існує «закон рівноваги», який свідчить, що системи, що знаходяться у певній рівновазі, виявляють тенденцію зберігати її, створюючи внутрішню протидію силам, які її змінюють. По суті цей закон відображає основні ознаки саморегуляції. «Закон рівноваги», як показують спостереження, цілком діючий у біологічних, психічних і соціальних системах. Аналізуючи наукову літературу із проблеми саморегуляції, ми встановили, що, в основному, в ній розглядаються аспекти саморегуляції психічних процесів і станів особистості і відображаються різні теорії саморегуляції психічного тону індивіда. Значно менше вивчена проблема саморегуляції цілісної життєдіяльності особистості. Наукові ж дослідження, присвячені питанню саморегуляції творчого потенціалу особистості, поки ще дуже рідкісні і не дають цілісного уявлення про її закономірності і механізми.

Наукова розробка проблеми розвитку творчого потенціалу передбачає у якості відправної точки розглядати явище більш загального порядку – процес саморуху живої природи. Підставою для таких вихідних орієнтирів служать найперше ідеї академіка В. Вернадського про безперервне розширення меж біосфери, про заселення її живою речовиною. Жива речовина змінюється, пристосовується до змін середовища, але, можливо, має і свій процес еволюції, який проявляється у зміні з перебігом геологічного часу поза залежністю від змін середовища [7]. Таким чином, В. Вернадський розрізняв у живій природі два достатньо мірою самостійних процеси. Один з них забезпечує адаптацію, і виявляється у пристосуванні живої системи до змін середовища проживання. Адаптаційні механізми, які забезпечують таке пристосування, реалізують функцію встановлення певної відповідності, рівноваги живої системи і середовища. Однак, така рівновага носить тимчасовий нестійкий характер. Різкі і часом глибокі зміни в середовищі можуть явно не відповідати адаптивним можливостям живих систем, що може призвести їх до загибелі. Тобто, мова йде про те, що адаптивні можливості живих систем мають свою межу. Водночас, жорстка залежність живої системи від середовища позбавляє можливості пояснити прогресивну еволюцію, а саме, поступове вдосконалення, рослинного і тваринного світу, лише

дією їх адаптаційних механізмів. Тому В. Вернадський висловлює думку про ймовірність наявності у живих систем свого власного процесу еволюції, який не залежить від впливу середовища. В зв'язку з цим відомий фізіолог П. Симонов відзначає, що процес саморуху живої природи передбачає діалектично суперечливу взаємодію тенденцій самозбереження і саморозвитку, де здатність збереження себе, свого потомства, популяції, виду представляє скоріш необхідну умову розвитку, однак, не єдиний критерій, що визначає динаміку еволюційного процесу [8].

Прагнення індивіда реалізувати свій особистісний потенціал (запас життєвої енергії, задатки, здібності) проявляється у потребі у самореалізації. Одним із проявів зазначеної потреби виступає самоактуалізація як повне переживання життя, постійний вибір і реалізація своїх можливостей [9, с. 191–192]. Для кожної людини притаманні процеси саморегуляції, і процеси самоорганізації, але в різному співвідношенні. О. Асмолов [10, с. 75–77] наводить низку принципів, які відображають системні аспекти розвитку людини в природі і суспільстві, для визначення особливостей функцій кожного з цих процесів в регуляції поведінки особистості в системі соціальних (групових) відносин. Зокрема, автор виділяє, що еволюція будь-яких систем, які розвиваються, передбачає взаємодію двох протилежних тенденцій – тенденції до збереження і тенденції до зміни. У контексті наших розмірковувань, перша тенденція відображає сутність процесу саморегуляції систем, а друга – процес самоорганізації систем. Для того, щоб розкрити конкретні механізми реалізації творчого потенціалу особистості у системі буття людини, необхідно проаналізувати системотворні підстави тих численних підсистем, у яких відбувається життєдіяльність особистості. Особистість, перебуваючи у ролі активного «елемента» в динамічній системі суспільних стосунків, виявляється носієм двох тенденцій в еволюції цієї системи – тенденції до збереження, відтворюючи родовий досвід системи, чим здійснюється саморегуляція, і тенденції до зміни, до певного «розширеного відтворення», яке забезпечує появу у системі різних інновацій, тобто, забезпечуючи самоорганізацію. Функціональні системні якості суб'єкта, які характеризуються як стереотипні, репродуктивні і адаптивні, і реалізуються у конформній поведінці у соціальній групі, репродуктивному мисленні, стандартизованих навичках і звичках особистості виявляється саморегуляцію потенціалу особистості. Системні індивідуальні якості особистості як суб'єкта діяльності, які визначають продуктивні і неадаптивні прояви: вчинки і діяння індивідуальності, уяву, творчість, інтелектуальну ініціативу і життєтворчість в цілому, виявляють процес самоорганізації особистості.

У теорії саморегуляції психічного тону індивіда встановлено, що саморегуляція психічного тону (у вигляді психічних процесів і станів) може здійснюватися трьома шляхами: через зміну загальної поведінки організму, через емоційні або ж соматичні (тілесні) реакції. У свою чергу, ці реакції по зворотних нервових зв'язках впливають на мозок і тим самим змінюють інтенсивність його роботи.

У психоаналітичній теорії особистості при дослідженні взаємодії трьох інстанцій людської психіки («Воно», «Я», та «Над-я»), формується концепція механізмів, які «Я» використовує для врегулювання

внутрішньої нестабільності і конфліктів. Такі конфлікти зумовлюються суперечливістю інстинктивних потреб, керованих принципом задоволення та вимогами суспільства. Виникнення конфлікту супроводжується відчуттями страху, докорів сумління, тривоги. Засоби, які використовує особистість («Я») для подолання таких станів, у психоаналізі отримали назву «захисні механізми».

Таким чином, захист пов'язується із основними функціями психіки: пристосуванням, урівноваженням та регуляцією. З. Фрейд висловлює думку про необхідність дослідження зв'язку між певними формами захисту і невротичними захворюваннями, та ідею стосовно вагомості виявлення залежності між рівнем розвитку психіки і способами захисту, які використовуються на етапі недиференційованої психіки і після утворення структур [11].

Ґрунтуючись на теоретичних засадах ідей З. Фрейда, А. Фрейд досліджує захисні механізми в контексті проблеми онтогенезу психіки [12]. Дослідниця виділила дев'ять способів захисту, які не були систематизовані. У різних працях із психоаналізу механізми захисту розглядаються як перцептивні, інтелектуальні та рухові автоматизми різного рівня складності, що виникають в процесі довільного і мимовільного навчання. При цьому, визначальна роль в утворенні таких автоматизмів відводиться травматичним ситуаціям, подіям в ранніх міжособистісних стосунках.

Розвинувши ідею З. Фрейда стосовно зв'язку між окремими способами захисту і відповідними невротами, А. Фрейд відзначила роль захисних механізмів в нормі і патології індивідуального розвитку людини. Окрім цього, А. Фрейд визначає захисні механізми, як діяльність «Я», котра починається тоді, коли «Я» піддається надмірній активності спонук (збуджень) чи відповідних інших афектів, що є для нього небезпечними. Вони функціонують автоматично, не узгоджуючись із свідомістю [12, с. 171].

Початково під захистом розумілась перш за все несвідомо діяльність людини, спрямована на врегулювання дисбалансу психічних функцій і порушення цілісної психічної організації людини. Важливою є думка А. Фрейда щодо фіксованого використання певних способів психічного захисту, що спричиняє ригідність психіки. У працях послідовників психоаналітичної теорії психічні захисти розглядалися в контексті інших проблем, однак через їх спроможність здійснювати регуляторну функцію.

На думку З. Фрейда [11], психічні захисти покликані забезпечити психічну рівновагу суб'єкта, знизити рівень тривоги, напруження. Це вдається, найперше, у результаті витіснення конфліктогенного змісту за межі свідомості. Та витіснення – як спосіб захисту – лише тимчасово може деактуалізувати внутрішню суперечність, утримуючи її в сфері несвідомого. З часом витіснений зміст може актуалізуватися, та в реальності він має змогу предстатись лише у вигляді заміщуючого утворення. Клінічна практика психоаналізу концентрувала увагу на такому різновиді заміщуючого утворення, як симптом. У психоаналізі особлива увага приділялась виявленню природи перенесення. Саме через перенесення є можливість дослідити зв'язок минулого з несвідомим. З. Фрейд визначав перенесення як повторення, нове «видавництво» старих об'єктних стосунків. Це анахронізм, часова похибка. Необхідним складовим компонентом даного явища є переміщення –

імпульси, почуття і захисти стосовно особистості в минулому переміщуються на особистість в теперішньому. Перенесення може складатися із будь-яких компонентів об'єктних стосунків, тобто воно може переживатись як почуття, потяги, страхи, фантазії.

Захисна система психіки кожної особистості унікальна та формується під впливом індивідуального дитячого досвіду. Функціонування захисних механізмів у психіці притаманне кожній здоровій людині, однак закріплення, фіксованість механізму, використання його як єдиного способу вирішення проблем, призводить до поведінкової та особистісної ригідності, внаслідок чого ускладнюється прояв творчого потенціалу у організації особистістю подій власного життя, життєтворчості. Творчий потенціал, «прориваючись» через призму психологічних захистів, зазнає трансформації, викривляється, та реалізуючись у творчому продукті, часто набуває деструктивних ознак.

Таким чином, процес саморегуляції спрямований на підвищення стійкості системи, а процес самоорганізації немислимий без порушення цієї стійкості. У всьому різноманітті системних процесів – від складних фізичних явищ до людської творчості – всі без винятку процеси розвитку пов'язані з порушенням стійкості. Саме тому, Д. Ельконін влучно зауважує, що [13], особистість – це не регуляція, а, навпаки, подолання, усіляких регуляцій.

У функціональній теорії організації поняття «самоорганізація» характеризує, по-перше, спонтанність, тобто, внутрішню обумовленість процесу відтворення і зміни певної єдності, і, по-друге, організаційний характер цього процесу, звідси самопідтримка (або самозбереження) і саморозвиток розглядаються як різні аспекти активного організаційного процесу. З точки зору авторів цієї теорії, біологічні і соціальні системи за своєю внутрішньою природою «неспокійні», прагнуть вийти за межі готової форми, безперервно генерують варіації, здійснюють постійний «пошук» [14; 15; 16]. Повна урегульованість, «організованість» всіх процесів у системі є дисфункційною, виступає дезорганізуючим фактором. Через варіювання вони «намацують» і реалізують, закріплюють ніші функціональних можливостей, тобто здійснюють своєрідний рух в просторі функціональних можливостей. Цей рух, як правило, носить адаптивний характер, являється додатковим фактором стійкості. Те, що в якості поступального перетворення самоорганізованих систем велику роль грає випадковість, не означає, однак, що сам цей процес носить випадковий характер. Випадковість пов'язана із процесом відбору, який стабілізує, інтегрує в структурі потенціалу тільки ті відхилення, які відповідають стійким критеріям відбору. Якісні трансформації не зводяться до самонавчання, накопичення досвіду, не представляють збій «площини еволюції».

Суперечність між мінливістю і стійкістю, яке визначає динаміку творчого потенціалу і проявляється у формі боротьби двох взаємовиключних і взаємодоповнюючих протилежностей, має загальний характер. При цьому стійкість і мінливість служать необхідною умовою відбору цінних якостей і переходів системи з одного стану в інший, переходів, які визначають весь процес реалізації творчого потенціалу і розвиток особистості. Іншим атрибутом таких, переходів є зовнішній простір. Творчий потенціал особистості поза простором не може прогресувати, бо тільки при взаємодії із ним виникають протиріччя, які створюють необхідні умови активності

потенціалу, його саморуху в напрямку самозбереження і розвитку. Співвідношення стійкості творчого потенціалу і лабільності його функцій відображає спрямованість реалізації на розвиток.

Висновки. Реалізація творчого потенціалу особистості обумовлена взаємозв'язком людини, суспільства і природи. Внутрішні конфлікти, що виникають, зокрема, під впливом дитячого емоційного досвіду, супроводжуються напруженням. За таких обставин психіка активує захисні механізми, основною метою яких є саморегуляція. Гіперфункція захисних механізмів психіки, фіксація на одному з них та використання захисних механізмів, що не відповідають рівню розвитку особистості перешкоджає інтеграції особистості, самоактуалізації, а отже і життєтворчості. Динамічна стійкість потенціалу є необхідною умовою повноцінної реалізації творчого потенціалу.

Список використаних джерел

1. Беляев И. А. Целостность человека в аспекте взаимосвязи его способностей и потребностей: монография / И. А. Беляев. – Оренбург: ОГИМ, 2011. – 360 с.
2. Краева О. Л. Диалектика потенциала человека: Монография. – М.; Н. Новгород: Нижегород. гос. с.-х. академия, 1999. – 192 с.
3. Юнг К.-Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству Архетип и символ. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
4. Арсеньев А. С. Философские основания понимания личности: Цикл популярных лекций–очерков с приложениями: Учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 592 с.
5. Бердяев Н. А. О русской философии: [Сборник: В 2 ч. / Н. А. Бердяев; Вступ. ст. Б. В. Емельянова, А. И. Новикова]. – Свердловск: Изд-во Урал. ун-та, 1991. – 238 с.
6. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности. – М.: Наука, 1980. – 256 с.
7. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М.: Наука.
8. Симонов П. В. Мотивированный мозг. – М.: Наука, 1987. – 266 с.
9. Шевандрин Н. И. Социальная психология в образовании: учебное пособие. – М., 1995. – 544 с.
10. Асмолов А. Г. Психология личности: Учебник. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
11. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М.: Наука, 1989. – 456 с.
12. Фрейд А. Психология «Я» и защитные механизмы. – М., 1993. – 141 с.
13. Эльконин Д. Б. Э–53. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1989. – 560 с.
14. Эшби У. Р. Принципы самоорганизации // Принципы самоорганизации: Пер. с англ. – М.: Мир, 1966. – 343 с.
15. Сетров Н. М. Основы функциональной теории организации. Философский очерк. – Л.: Наука, Ленинградское отделение, 1972. – 164 с.
16. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах: от ... к упорядоченности через флуктуации. – М.: Мир, 1979. – 512 с.

References

1. Beljaev I. A. Celostnost' cheloveka v aspekte vzaimosvjazi ego sposobnostej i potrebnostej: monografija / I. A. Beljaev. – Orenburg: OGIM, 2011. – 360 s.
2. Kraeva O. L. Dialektika potenciala cheloveka: Monografija. – M.; N. Novgorod: Nizhegorod. gos. s.-h. akademija, 1999. – 192 s.
3. Jung K.-G. Ob otnoshenii analiticheskoi psihologii k pojetiko-hudozhestvennomu tvorcestvu Arhetip i simvol. – M.: Renessans, 1991. – 304 s.
4. Arsen'ev A. S. Filosofskie osnovanija ponimaniya lichnosti: Cikel populjarnykh lekcij–ocherkov s prilozhenijami: Ucheb. posob. dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij. – M.: Izdatel'skij centr «Akademija», 2001. – 592 s.
5. Berdjaev N. A. O russkoj filosofii: [Sbornik: V 2 ch. / N. A. Berdjaev; Vstup. st. B. V. Emel'janova, A. I. Novikova]. – Sverdlovsk: Izd-vo Ural. un-ta, 1991. – 238 s.
6. Konopkin O. A. Psihologicheskie mehanizmy reguljaccii dejatel'nosti. – M.: Nauka, 1980. – 256 s.

7. Vernadskij V. I. Biosfera i noosfera / V. I. Vernadskij. – M.: Nauka.
8. Simonov P. V. Motivirovannyj mozg. – M.: Nauka, 1987. – 266 s.
9. Shevandrin N. I. Social'naja psihologija v obrazovanii: uchebnoe posobie. – M., 1995. – 544 s.
10. Asmolov A. G. Psihologija lichnosti: Uchebnik. – M.: Izd-vo MGU, 1990. – 367 s.
11. Frejd Z. Vvedenie v psihoanaliz: Lekcii. – M.: Nauka, 1989. – 456 s.
12. Frejd A. Psihologija «Ja» i zashhitnye mehanizmy. – M., 1993. – 141 s.
13. Jel'konin D. B. Je–53. Izbrannye psihologicheskie trudy. – M.: Pedagogika, 1989. – 560 s.
14. Jeshbi U. R. Principy samoorganizacii // Principy samoorganizacii: Per. s angl. – M.: Mir, 1966. – 343 s.
15. Setrov N. M. Osnovy funkcional'noj teorii organizacii. Filosofskij ocherk. – L.: Nauka, Leningradskoe otdelenie, 1972. – 164 s.
16. Nikolis G., Prigozhin I. Samoorganizacija v neravnovesnyh sistemah: ot ... k uporjadochennosti cherez fluktuacii. – M.: Mir, 1979. – 512 s.

Skotna N. V., Dr. habil (philosophy), Professor of ractical psychology department, rector, head of practical psychology department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych), skotna@ukr.net

Konovalchuk V. I., Ph.D. in Psychology, associate professor, Psychology Department Chairperson of Cherkassy Regional Institute of Post-diploma Education for Pedagogical Workers (Ukraine, Cherkassy), vallina_k911@ukr.net

The realization of personal creative potential

The article highlights the problem of personal creativity as a system of total quality attribute properties and abilities that under certain conditions become purposeful means of its interaction with the outside world ensuring personal expression and life creativity. The research of the problem of constructive dynamics of personal creative potential through knowledge and understanding of the mechanisms of self-regulation and self-organization is important for the philosophy of education. Therefore, the aim of the article is philosophical reflecting on the essence of self-regulation and self-organization processes that determine the realization of creative potential in the implementation of personal life creativity. Dialectical unity of two opposite trends: self-preservation and self-development is a characteristic feature of the personal creativity realization. The process of self-regulation of the creative potential aims to preserve the resistance of the psyche, and the process of self-organization aims to break this resistance. Variability and resistance are a prerequisite of valuable qualities selection and personal transitions that make up the whole process of creative development.

Keywords: creative potential, personality, self-regulation, self-organization, resistance, variability, creative development, psychological defence.

Скотна Н. В., доктор философских наук, профессор кафедры практической психологии, ректор, заведующая кафедрой практической психологии, Дрогобычский государственный университет им. Ивана Франко (Украина, Дрогобыч), skotna@ukr.net

Коновальчук В. И., кандидат психологических наук, доцент, заведующая кафедрой психологии, Черкасский областной институт последипломного образования педагогических работников (Украина, Черкассы), vallina_k911@ukr.net

Реализация творческого потенциала личности

Освещается проблема творческого потенциала человека, как системообразующего качества совокупных атрибутивных свойств и способностей человека, которые при определенных условиях становятся средством его целенаправленного взаимодействия с окружающим миром, обеспечивая личностное самовыражение и жизнестворчество. Для философии образования важна разработка проблемы конструктивной реализации творческого потенциала личности через познание и понимание механизмов саморегуляции и самоорганизации. Целью статьи является философская рефлексия сущности процессов саморегуляции и самоорганизации, которые определяют реализацию творческого потенциала личности в осуществлении ее жизнестворчества. Методом анализа выявлено диалектическое единство двух противоположных тенденций: к самосохранению и саморазвитию, которое есть характерной особенностью процесса индивидуального развертывания творческого потенциала человека. Процесс саморегуляции творческого потенциала личности направлен на сохранение устойчивости психики, а процесс самоорганизации – на нарушение этой устойчивости. Устойчивость и изменчивость служат необходимым условием отбора ценных качеств, личности и переходов, из которых состоит весь процесс творческого развития.

Ключевые слова: творческий потенциал, личность, саморегуляция, самоорганизация, устойчивость, изменчивость, творческое развитие, психические защиты.

УДК 1:37

Терепищій С. О.,
кандидат філософських наук, доцент, доцент
кафедри соціальної філософії та філософії освіти,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
som_org@ukr.net

ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ЛАНДШАФТІВ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ

Звертається увага на проблемі інтернаціоналізації сучасної освіти з точки зору її впливу на регіональну ідентичність. «Інтернаціоналізація» – це термін, який часто використовувався починаючи з 1990 для того, щоб зобразити одну з основних довгострокових тенденцій в Європі. Дане поняття стало одним із головних трендів в сучасному дискурсі освітньої політики та філософії освіти, а елементи його змісту стали критеріями успішності закладів освіти в багатьох прогресивних країнах Заходу. Однак, які приховані небезпеки має під собою міжнародна реформування освіти, та чи має воно їх взагалі? Спроба знайти відповідь на це питання здійснено в межах нижченаведеної роботи.

Ключові слова: освітній ландшафт, інтернаціоналізація, гомогенізація, ідентичність, освітній патерн.

Чому в нинішньому культурному просторі настільки гостро стоїть проблема ідентичності суб'єктів? Невже багато столітні наукові пошуки мислителів в сфері логіки, психології, соціології не зуміли остаточно подолати цю перепону? І чи взагалі можна вважати неостаточність ідентичності недоліком?

В штучних мовах, створених людством для спілкування з машинами або обчислювальною технікою, будь-яка змінна, об'єкт або вираз може мати одне і тільки одне значення. Створення нового значення для все тієї ж сутності призведе до заміни попереднього. Кожен з елементів в межах цих мов має проблеми з ідентифікацією лише на рівні присвоєння єдиного значення, тобто їх ідентичність зводиться до формальної тотожності. На жаль, або на щастя, людина спілкується природньою мовою, яка корелює з її власним, «людським» способом мислення. Нам важко однозначно відповісти на загальні запитання «хто ми?», «хто такі українці?», «що таке людство?», тощо. Бути чимось для нас означає перебувати в певному відношенні до світу, при чому не завжди наявність такого відношення передбачає усвідомлення [5, с. 65–76]. І саме на логічному розриві між усвідомленням та дійсним відношення і ґрунтується більшість ідентифікаційних дискурсів сучасності. З них виникають війни, локальні конфлікти між соціальними групами, внутрішні конфлікти в свідомостях індивідів; водночас, протиріччя ідентичності можуть породжувати нові форми творчості (модерно-етнічна музика, одяг, ремісництво), релігій (мормонство, бахаї), філософій (компаративна філософія, аналітична філософія буддизму), а також в багатьох інших галузях культури.

Неоднозначність природної ідентичності в людському бутті є простором мислення, в якому формальна операція присвоєння значення, що характерна для машини, перетворюється у процес діалектичного усвідомлення. Даний процес проявляє себе як на рівні індивідуального, так і рівні колективного мислення, що дає підстави говорити про нації як про своєрідні «конвенційні особистості».

З розвитком світових комунікацій та утвердження глобалізаційних тенденцій проблеми ідентичності інтенсифікувалися. Зміст ідентифікаційних критеріїв почав геометрично розширюватися – питання «хто?» або «що?» почали виникати там, де раніше їх не стояло.

Однією з таких новітніх сфер неоднозначності стала і західна освіта, зокрема її європейська гілка.

З становленням інтернаціоналізації як головного атрибуту освітньої еволюції Європи в багатьох «ортодоксальних» мислителів поступово виникають сумніви з приводу того, для чого, або скоріше для кого існують університети, що раніше завжди були носіями європейської культури для національних держав Європи. Причиною цього стала переможна хода новітньої освітньої прагматики, що поклала свою реформаційну руку на класичні, однак застарілі в економічному контексті підвалини буття європейських та багатьох світових вишів.

Виходячи з цього виявляється *вкрай актуальним* розглянути сутнісні зміни в інтерпретації ідентичності світових освітніх ландшафтів, осмислити тенденції прагматичної гомогенізації освітніх традицій, які можна спостерігати на прикладі Європи та деяких інших регіонів. В рамках даного дослідження ми ставимо *за мету* проаналізувати ступінь та вектори впливу процесів інтернаціоналізації на ідентичність головних освітніх ландшафтів світу, зокрема європейської частини західного освітнього простору (що актуально з огляду на «прозахідний напрямок» освітньої політики України).

«Інтернаціоналізація» – це термін, який часто використовувався починаючи з 1990 для того, щоб зобразити одну з основних довгострокових тенденцій в Європі. У публічних дебатах про вищу освіту, як всередині окремих європейських країнах, так і на загальноєвропейському рівні, тоді згадувалися досить різноманітні довгострокові тенденції, наприклад, тенденція збільшення числа учнів, диверсифікації вищої освіти і зростаючого тиску щодо суспільної актуальності дослідження. Іноді один тренд домінував у публічному дискурсі протягом декількох років, однак неповністю, досить часто з нього виокремлювалися три або чотири питання, які й знаходилися в центрі обговорення. З'являлися певні «базові» терміни придумані для залучення уваги, акцентуації пріоритетів або ж для банального впливу на моду.

Починаючи приблизно з кінця 1950–х років, подібні дебати відбулися, щодо ключових питань вищої освіти в багатьох економічно розвинених країнах, в першу чергу у США. Зокрема, щось подібне можна було спостерігати із приводу інтернаціоналізації, оскільки частка іноземних студентів серед всіх студентів в деяких економічно розвинених країнах більше ніж в 10 разів вища, ніж в інших країнах. Можна зробити висновок, за яким міжнародні дебати, часто стимулюються наднаціональними організаціями, саме вони дають початковий внесок у поширення ідей, подібно до епідемії.

Дилема реформації вищої освіти в Європі має досить довгу історію, її новітній період є тісно пов'язаним з рейтинговою першістю університетів США. Американська освіта та культура загломом, багато в чому базувалась на ідеалах свободи сформованих в Старому світі. Однак, її прогресивна налаштованість з характерною абсолютизацією «американської мрії», завжди була більш відкритою для нововведень та творчих пошуків, а питання щодо мультикультуралізму стояло ще на початку історії «нації емігрантів». Після війни освіта США, вслід за іншими економічними галузями, зазнала еволюційного вибуху. Прагматична налаштованість в системі навчання одразу ж зайняла центральне місце в програмах

американської освіти. З виходом «ГІ Біля», а також рядом інших освітніх реформ для ветеранів війни та не тільки, Штати взяли цілеспрямований курс на інтенсивну економіку, що призвело до досягнення перших позицій в світовій науці та високо технологічному виробництві [6, с. 54–96].

Європейська освіта, в свою чергу, досить довго трималася своїх консервативних поглядів, абсолютизуючи в фундаментах аксіології освіти не цінність індивідуальної успішності (як це спостерігалося в Америці), а цінність історії європейської культури, що підкреслює елітарне, сакральне значення вищої освіти. В наслідок переможної ходи законів неоліберального капіталізму в невиробничих сферах соціального буття людства, прагматична аксіологія американської мрії в освіті виявилася більш дієвою. Наглядним є хоча б той факт, що протягом другої половини ХХ століття США стрімко відривалася за кількістю Нобелівських лауреатів, а на початок ХХІ століття американських «нобелів» нараховувалось аж 276 чоловік, тоді як їх найближчий переслідувач – Великобританія задовольнялась лиш 102–ма лауреатами з громадянством Об'єднаного королівства [2].

Починаючи з «Великої хартії університетів» (1988), Болонської конвенції (1999) і далі, починають з'являтися документальні свідчення того, що вища освіта Європи усвідомила свою роль наздоганяючих по відношенню до мультикультурно–орієнтованої вищої освіти США. «Велика Хартія», прийнята підчас святкування тисячоліття в часу заснування першого університету світу в Болонії, позиціонувався як домовленість про збереження традицій «університету» в умовах, коли сам цей термін ставиться під питання. Однак, реальне значення цього загальноєвропейського академічного діалогу показало себе лиш через 10 років, коли був розпочатий курс на тотальну адміністративну реформу освіти в Європі. Уся суть та призначення цієї декларації викладена в наступному абзаці «Болонської конвенції» від 1999 року: «Зокрема, нам слід зосередитися на вирішенні завдання збільшення міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти. Життєздатність та ефективність будь–якої цивілізації вимірюється її культурним впливом на інші країни. Ми повинні забезпечити існування такої системи вищої освіти у Європі, яка була б привабливою для всього світу і відповідала б особливостям наших культурних та наукових традицій» [3].

Адміністративна спрямованість цієї реформи, яка мала під собою в першу чергу політичний вплив на університети Європи, підтверджується тим фактом що Сорбонська та Болонська декларації були підписані не освітянами, а чиновниками вищого рангу – міністрами освіти. Це лише очевидний доказ того факту, що процеси Болонського реформування класичних європейських університетів відіктовано в першу чергу зовнішньою необхідністю, яка у різний спосіб була проінтерпретована академічною спільнотою.

Інтернаціональна спрямованість університетів США та її імплементація на глобальному ринку освітніх послуг забезпечила їм високу якість педагогічних результатів, які базувалися на прагматичних критеріях. Болонський процес у своїй основі відображав дві тенденції в європейській вищій школі. З одного боку, під впливом підписання «Договору про Європейський союз» в 1992 році, країни Старого світу дедалі більше тяжіли до інтеграції своїх економічних систем, що спонукало

освітню галузь (зорієнтовану на кадрове забезпечення трудового ринку) прийняти відповідні економічно–уніфікаційні реалії. З іншого, очевидність становлення глобальної економіки та закономірне падіння значення національної економіки призвело до переорієнтації освіти на багатонаціональних споживачів. Кожний документ, що протягом кількох останніх десятиріч описував поступове розгортання Болонського процесу, усе більше акцентував свою увагу виключно на трьох основних параметрах освітнього ідеалу в Європі – якість освіти та її моніторинг, стандартизація освіти, мобільність викладацького та студентського складу [7, с. 115–119]. Усі ці три параметри досить чітко вписуються у сценарій боротьби Європи за місце на «глобальному освітньому ринку», її намагання досягти американських прагматичних результатів.

Якщо «класичний університет» Старого світу базувався на обґрунтуванні ідеології національної держави, то в сучасних транснаціональних умовах заклади освіти опираються уже на загальнопланетарні соціальні міфи. В тексті найсвіжішого Єреванського комюніке (травень 2015 року) досить наглядною є наступна риторика: «Ми будемо підтримувати зусилля вищих навчальних закладів з розвитку міжкультурного взаєморозуміння, критичного мислення, політичної та релігійної толерантності, гендерної рівності, демократичних і громадянських цінностей для зміцнення *європейського та глобального громадянства* і закладки фундаменту інклюзивних товариств» [10].

США одними із перших вловили інтернаціональний та проблемно–орієнтований «тренди» у розвитку вищої школи, тому досить багато науковців вважають сучасні перетворення в структурі європейської освіти процесом «американізації». Часткова гомогенізація світових освітніх ландшафтів на ґрунті домінування американських освітньо–організаційних «патернів», насправді, є явищем без заперечним. Скандинавські дослідники реформаційних тенденцій в структурі західного освітнього ландшафту Л. Борганс та Ф. Кьорверс слушно описують процес «американізації» сучасної академічної спільноти, що пов'язаний з прийняттям міжнародної доктрини вищої освіти. На їх думку, одним з найбільш очевидних чинників інтернаціоналізації є її діалектична перевага в контексті кількісно–якісних метаморфоз. Міжнародна наукова та педагогічна спільнота є елементарно ширшою за що забезпечує значно більший об'єм комунікації та контролю якості результатів науки та освіти. Усвідомлення цієї та ряду інших переваг, по суті, і спонукало європейських чиновників переорієнтувати вищу школу Старого світу на діяльність в межах міжнародного, а не національного суб'єкта.

Що означає для ідентичності Європейської освіти відповідний транснаціональний поворот? Скоріш за все це буде означати гомогенізацію наукових традицій, яка особливо болюче вдарить по багатстві різноманіття гуманітарних традицій, де не існує єдиної системи верифікації знань. На даний момент, «можна очікувати, що в найближчі роки в Європі істотно зростуть мобільність і міграція студентів і вчених. Застосовувані стандарти, використання англійської мови і концентрація уваги на американській науці йдуть рука об руку. Варто тільки почати, і продовження цього процесу буде приносити все більше вигоди. У той же час у міру того, як все більше вчених приєднуються до

міжнародного співтовариства, *масштаби національних співтовариств учених скорочуються*, що додатково стимулює інтернаціоналізацію. Коли наука в Європі стане більш гармонізованою і більш концентрованою на науці американської, знизиться необхідність для європейських студентів вчитися в США і одночасно система стане більш привабливою для студентів та науковців за межами Європи» [1, с. 35]. Не дивлячись на очевидні плюси інтернаціоналізації для наук з єдиною системою верифікації результатів досліджень, гуманітарні наукові школи ризикують втратити власну ідентичність.

Щодо долі гуманітаристики в процесі американізації світової освіти наглядним є один з сучасних фактів, що зовсім недавно мав місце на базі далеко-східного японо-кореїського освітнього ландшафту. В серпні 2015 року рішенням японського уряду гуманітарні факультети були ліквідовані у більшості національних ВНЗ. Політики пояснюють таке рішення тим, що ці підрозділи є «непотрібними» для розвитку країни [4]. Японська система освіти досить давно прийняла на себе американський патерн освіти для економічного розвитку. Ліквідація часткова гуманітаристики з структури освітньої системи є по суті радикальним способом прискорити процес прагматизації освіти, її відповідності міжнародному зразку. Адже гуманітарна освіта та наука, яка надто повільно реагує на зовнішні перетворення, виявляється своєрідним баластом руху інновацій.

Певні небезпеки з цього приводу присутні і в Європі. На середину ХХ століття, наприклад, в галузі філософії, існувало дві домінуючі традиції дослідження свідомості – континентальна та атлантична. З становленням процесу американізації континентальна філософська традиція ризикуює залишитись на периферії або бути асимільованою, оскільки її зміст ґрунтується, по-перше, на тонкощах національних мов, в якій вона існує, по-друге, на базисній структурі «класичних» європейських університетів, де працюють відповідні науковці. Уже зараз атлантична традиція філософії свідомості є більш активною, ніж її континентальний конкурент, при тому що справа тут а ж ніяк не у дискурсивній поразці, або спростуванні останньої.

Занадто високий рівень конвергенції Європейської освіти може мати негативні наслідки і в практичному вимірі її існування. Надмірна стандартизація змісту навчання може призвести до втрати конкурентоспроможності окремих навчальних закладів та, як наслідок, падіння загальної якості освіти. Такої думки притримується і голландський дослідник освітньої політики Дірк ван Дамм, зокрема, він наголошує на необхідності дотримання міри у процесі досягнення однорідності Європейського Освітнього Простору. «Тим не менш, стандартизація навчання може нести й погані наслідки для вищої освіти. Адже зміст і цільові результати навчальних програм у вищих навчальних закладах є (і мають бути) тісно пов'язаними з науково-дослідними проектами а, отже, вони мають бути в постійній динаміці змін та інновацій. <...> Якість програм і викладацького складу визначається не лише чудовим викладанням та навчальними оцінками, а й інноваційністю та оригінальністю змісту і результатів освіти. І, напевно, є багато різних аспектів, які роблять програми вищої освіти, їх навчальні плани і результати «унікальними». Ця унікальність призводить до певної міри конкурентоспроможності на рівні академічної

пропозиції, в результаті чого диференційовані програми і персонал приваблюють студентів і отримують хорошу репутацію серед роботодавців та наукових співтовариств» [9, с. 44].

Поседнання традицій Європи та новітнього освітнього інтернаціоналізму є вкрай складним завданням, яке лише у промовах міністрів звучить безапеляційно переконуючим. Досить багато моментів інтернаціональної ідеології ведуть до протилежного від класично європейського напрямку. Це стосується як змісту навчання так і організацію навчального процесу. Особливо відчутно дана тенденція відображається на динаміці використання нерідної мови в ході викладання, написання наукових статей та, навіть банально, у назвах нових навчальних закладів.

Накладання європейської освіти на американські стандарти міжнародної наукової спільноти є безперечно вигідним для економіки Європейського Союзу, однак дане явище несе під собою певні монокультурні жертви на які сучасні університети змушені погодитися. Сама модель «універсальної», виключно університетської освіти, витоки якої лежать цивілізаційно-історичному просторі Європи переживає не найкращі часи. За даними Борганса та Кьюверса, наприклад у Голландії, дедалі більше людей віддають перевагу вищим професійним закладам, де вчать практичним навичкам без поседнання науки з навчальним процесом. Починаючи з 1985 року в голландському суспільстві ріст кількості студентів перестав зростати, в той же час значно інтенсифікувалося зростання кількості людей, що навчаються у ВПЗ [1, с. 19–20]. Означений процес є фактом застарівання класичного університету в практично-економічному контексті, що й підштовхнуло європейських чиновників до американського курсу реформ. Адже, це був чи не єдиний шлях реабілітації прагматичної складової буття освіти, її повернення до реального економічного світу.

Тим не менш, не варто також вважати що експерти європейських країн не розуміли прогресивності американського підходу до організації освітніх послуг ще до 1998 року. Прощупування освітнього ґрунту Європи на сприятливість до інтернаціоналізації відбулося ще до впровадження Болонського процесу. Як відзначає німецький науковець У. Тейхлер «Міжнародні компоненти вищої освіти не в якому разі не є новими. Очевидно, однак і те, що інтернаціоналізація вищої освіти стала ключовим питанням у дебатах і політики в Європі лише в 1990-х роках. Експерти сходяться на думці, що єдиним реальним фактором привернення уваги до інтернаціоналізації була «історія успіху» програми ERASMUS – програми відкритої в 1987 році, щоб стимулювати і підтримувати тимчасову мобільність студентів у Європі» [8, с. 263]. Як бачимо і в цьому випадку міжнародні організації зіграли роль першодвигуна освітнього тренду, який, тим не менш, мав би розпочатися уже давно.

Сучасний процес інтернаціоналізації світової освіти є шляхом поступового прийняття американського освітнього «нарративу» за світовий «мета-нарратив». Саме останній виявився найбільш дієвим для економічного виживання освіти в якості окремої галузі людського нематеріального виробництва. В іншому видку освітні системи (в тому числі) ризикують або ж залишитися суто дотаційними сферами національного бюджету, або ж розпастися на неструктуровану сукупність педагогічних маркетів, що не являють собою єдину організовану цілісність.

Вища освіта стала ринковою галуззю виробництва, і як і будь-яка інша ринкова галузь виробництва в межах інформаційного капіталізму, вища освіти піддається законам економічних трендів, моди довгострокової реклами тощо. Інтернаціоналізація стала своєрідним «мейнстрімом» сучасного педагогічно-наукового ринку послуг, суб'єкт освіти зацікавлений в інтернаціоналізованому ВНЗ тому, що він, так бо мовити, популярний. Тейхлер влучно підкреслює: «Успіх інтернаціоналізації, за іронією долі, може стати причиною зниження її актуальності. Інтернаціоналізація призвела до інтернаціоналізації власної «проблематики»: не тільки всі міжнародні заходи все більше будуть включатися в звичайний плин життя вищих навчальних закладів, а й вищі навчальні заклади будуть приймати рішення щодо регуляції свого звичайного устрою таким чином, що вони будуть служити інтернаціоналізації; зрештою, міжнародна діяльність може стати настільки поширеною, що ніхто більше не буде бачити необхідності у піклуванні про неї, і це може призвести до значно меншої підтримки потреб міжнародних заходів, ніж раніше» [8, с. 281]. Інтерпретуючи сказане з огляду на означену тенденцію гомогенізації ідентичності освітніх ландшафтів, можна зробити висновок про те, що грань між міжнародним та регіональним буде поступово стиратися, внаслідок чого все більше відпадатиме потреба у певному інтернаціональному посередництві чи ж бо, навіть, інтернаціонально-освітньому дискурсі.

Вплив інтернаціонального вектору в розвитку освіти, як з'ясувалось, відіграє ключову роль в процесі гомогенізації ідентичностей освітніх ландшафтів. На прикладі, становлення Європейського Простору Вищої Освіти можна зробити висновок про радикальну конвергенцію різних аспектів буття освіти в регіонах. Даний процес можна назвати, з певної точки зору «американізацією», оскільки саме прагматичний та міжнародно-орієнтований паттерн вищої освіти США приймається за універсальний напрямок реформування науково-педагогічних систем в інших країнах.

В кінці 80-х років ХХ століття чиновники в сфері вищої освіти Європи остаточно усвідомили свою роль наздоганяючих по відношенню до мультикультурної вищої освіти США. Розгортання Болонського процесу декларує перетворення класичного університету Європи, з його універсальним та національним знанням, на прогресивний університет Америки, де пропагується проблемно-орієнтоване знання з міждержавною системою його виробництва та контролю якості.

Поряд з очевидними перевагами, інтернаціоналізація вищої школи для Європи приховує і ряд небезпек. Зокрема, вона може означати гомогенізацію наукових традицій, що особливо болюче вдарить по багатстві різноманіття гуманітарної науки, де не існує єдиної системи верифікації знань. В міру того як все більше вчених приєднуються до міжнародного співтовариства, приймаючи єдину систему значень та верифікації, масштаби національних співтовариств учених скорочуються, а результати їх досліджень залишатимуться на периферії.

Досить часто тенденцію геометричного росту значення знань в сучасному суспільстві пов'язують з пропорційним ростом популярності університетів. Однак, дане твердження є не зовсім правдивим: фактично більше людей віддають перевагу вищим професійним

зкладам, де вчать практичним навичкам без поєднання науки з навчальним процесом. «Universitas» – як форма гармонійного взаємо доповнення різних наук в одній інституції не настільки яскраво відповідає потребам ринку, де перевага віддається знанням, що вирішують конкретні завдання в конкретній галузі.

Відтак, становлення прагматичного, інтернаціонального мета-нарративу розвитку вищої освіти цілком можливо стане початком її світової конвергенції з усіма позитивними та негативними наслідками, що цього витікають.

Список використаних джерел

1. Борганс Л., Кёрверс Ф. Американизация европейского высшего образования и науки / Лекс Борганс, Фрэнк Кёрверс [пер. с англ. Е. Покатович] // «Вопросы образования». – 2010. – №2. – С.5–44.
2. Самые «нобелевские» страны [Электронный ресурс] // Рейтинговое социально-экономическое агентство РБК. – Режим доступа: <http://rating.rbc.ru/article.shtml?2004/10/04/801248>
3. Спільна декларація міністрів освіти Європи «Європейський простір у сфері вищої освіти». Болонья, 19 червня 1999 року [Електронний ресурс] // Архів документів офіційного порталу Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_525
4. Grove J. Social sciences and humanities faculties 'to close' in Japan after ministerial intervention [Electronic source] // Times higher education. – Mode of Access: <https://www.timeshighereducation.com/news/social-sciences-and-humanities-faculties-close-japan-after-ministerial-intervention>
5. Mead G. Mind, Self and Society / George Mead. – Chicago: «The University Of Chicago Press», 1972. – P.65–76.
6. Mettler S. Soldiers to Citizens: The G.I. Bill and the Making of the Greatest Generation / Suzanne Mettler. – NY: «Oxford University Press», 2005. – 231 p. [G]
7. Neyland J. Globalisation, Ethics and Mathematics Education / Jim Neyland // Internationalisation and Globalisation in Mathematics and Science Education. – Dordrecht: «Springer», 2007. – P.113–129.
8. Teichler U. Internationalising Higher Education: Debates and Changes in Europe / Ulrich Teichler // Changing Educational Landscapes (Editor D. Mattheou); – Athens: «Springer», 2010. – P.263–284.
9. Van Damme D. The Search for Transparency: Convergence and Diversity in the Bologna Process // Mapping the Higher Education Landscape. – Twente: «Springer», 2009. – P.39–57.
10. Yerevan Communiqué [Electronic source] // 2015 Ministerial Conference and Fourth Bologna Policy Forum. – Mode of Access: <http://bologna-yerevan2015.ehea.info/files/YerevanCommuniquéFinal.pdf>

References

1. Borgans L., Kjørvers F. Amerikanizacija evropskogo vysshego obrazovanija i nauki / Leks Borgans, Frjenk Kjørvers [per. s angl. E. Pokatovich] // «Voprosy obrazovanija». – 2010. – №2. – S.5–44.
2. Samye «nobelevskie» strany [Jelektronnyj resurs] // Rejtingovoe social'no-jekonomicheskoe agentstvo RBK. – Rezhim dostupa: <http://rating.rbc.ru/article.shtml?2004/10/04/801248>
3. Spil'na deklaracija ministriv osvity Jevropy «Jevropejs'kyj prostir u sferi vyshhoj osvity». Bolon'ja, 19 chervnja 1999 roku [Elektronnyj resurs] // Arhiv dokumentiv oficijnogo portalu Verhovnoi' Rady Ukrai'ny. – Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_525
4. Grove J. Social sciences and humanities faculties 'to close' in Japan after ministerial intervention [Electronic source] // Times higher education. – Mode of Access: <https://www.timeshighereducation.com/news/social-sciences-and-humanities-faculties-close-japan-after-ministerial-intervention>
5. Mead G. Mind, Self and Society / George Mead. – Chicago: «The University Of Chicago Press», 1972. – P.65–76.
6. Mettler S. Soldiers to Citizens: The G.I. Bill and the Making of the Greatest Generation / Suzanne Mettler. – NY: «Oxford University Press», 2005. – 231 p. [G]
7. Neyland J. Globalisation, Ethics and Mathematics Education / Jim Neyland // Internationalisation and Globalisation in Mathematics and Science Education. – Dordrecht: «Springer», 2007. – P.113–129.
8. Teichler U. Internationalising Higher Education: Debates and Changes in Europe / Ulrich Teichler // Changing Educational Landscapes (Editor D. Mattheou); – Athens: «Springer», 2010. – P.263–284.

9. Van Damme D. The Search for Transparency: Convergence and Diversity in the Bologna Process // Mapping the Higher Education Landscape. – Twente: «Springer», 2009. – P.39–57.

10. Yerevan Communiqué [Electronic source] // 2015 Ministerial Conference and Fourth Bologna Policy Forum. – Mode of Access: <http://bologna-yerevan2015.ehea.info/files/YerevanCommuniqueFinal.pdf>

Терепышчы С. О., Ph.D., associate professor, assistant professor of social philosophy and philosophy of education, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), som_org@ukr.net

Identity of modern education landscape in the context of internationalization

The article draws attention to the issue of internationalization of modern education in terms of its impact on regional identity. «Internationalization» – a term often used since 1990 in order to represent one of the main long-term trends in Europe. This concept has become one of the major trends in the contemporary discourse of educational policy and philosophy of education, and the elements of its content have become hallmarks of successful educational institutions in many progressive Western countries. But what is a danger hidden under an international educational reform, and is there any danger at all? Trying to find the answer to this question is implemented within the work below.

Keywords: educational landscape, internationalization, homogenization, identity, educational pattern.

Терещиц С. А., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры социальной философии и философии образования, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), som_org@ukr.net

Идентичность современных образовательных ландшафтов в контексте проблем интернационализации

Обращается внимание на проблему интернационализации современного образования с точки зрения ее влияния на региональную идентичность. «Интернационализация» – это термин, который часто использовался с 1990 для того, чтобы отобразить одну из основных долгосрочных тенденций в Европе. Данное понятие стало одним из главных трендов в современном дискурсе образовательной политики и философии образования, а элементы его содержания стали критериями успешности учебных заведений во многих прогрессивных странах Запада. Однако, какие скрытые опасности имеет под собой межрегиональное реформирование образования, и имеет ли оно их вообще? Попытка найти ответ на этот вопрос осуществлено в пределах данной работы.

Ключевые слова: образовательный ландшафт, интернационализация, гомогенизация, идентичность, образовательный паттерн.

* * *

УДК 1(091)

Хижняченко Н. О., аспирантка кафедры философии, Донецкий национальный университет (Украина, Винница), nataliy_donetsk_city@mail.ru

ЭЛИТАРНАЯ И МАССОВАЯ КУЛЬТУРА: ПРОБЛЕМА СООТНОШЕНИЯ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Исследованы различные формы элитарной и массовой культуры. Сделан акцент на их социальных функциях, разновидностях и взаимосвязях. Сделан вывод о том, что массовая и элитарная культуры неразрывно взаимосвязаны. Необходимо трансформировать массовую культуру через ее наполнение элементами элитарной культуры.

Ключевые слова: элита, элитарная культура, массовая культура.

(статья друкується мовою оригіналу)

На современном этапе массовая и элитарная культура получают неоднозначное толкование, поэтому изучение понятий, сущностных характеристик и значения массовой и элитарной культур является актуальной проблемой. В большинстве случаев эти два типа культуры друг другу противопоставляются и, как считают многие исследователи, рассчитаны на разный круг потребителей. На наш взгляд, сегодня эти культуры составляют единое целое и немногим отличаются друг от друга, поэтому следует рассмотреть эту тему более детально.

Целью нашей работы является рассмотрение основных принципов элитарной и массовой культур, и определение их взаимосвязи.

В ходе работы были использованы труды зарубежных философов, специалистов по элитарной культуре: Х. Ортеги-и-Гассета, Л. Шопенгауэра, а также русских философов и социологов. Среди них – Н. А. Бердяев, Б. С. Ерасов, П. С. Гуревич, А. Б. Гофман и др.

Исследование культуры рационально проводить в рамках той или иной парадигмы философской мысли, поскольку это связано с обращением к глубинным мировоззренческим аспектам каждой культуры. В нашей работе в качестве основного подхода к исследованию культуры используется культурно-философский подход, на основе которого формируется представление о массовой культуре как важнейшей составляющей части современной культуры. В системе массовой и высокой культур используется также аксиологический подход, позволяющий выявить культурные ценностные ориентиры личности в рамках массовой и элитарной культур.

Всякая великая культура есть не просто конгломерат разнообразных явлений, сосуществующих, но никак друг с другом не связанных, а есть единство, или индивидуальность, все составные части которого пронизаны одним основополагающим принципом и выражают одну, и главную, ценность. Именно ценность служит основой и фундаментом всякой культуры [1, с. 6].

Массовая культура становится предметом анализа в работах одного из крупнейших мыслителей XX в. Х. Ортеги-и-Гассета, который в своих классических трудах «Восстание масс» излагает собственное теоретическое видение данного феномена. Согласно его представлениям, массовая культура есть не что иное, как культура массового человека, который уверен в том, что может подняться на высшую ступень социальной лестницы, который считает свои желания и потребности самыми значимыми, а представления об эстетическом и нравственном идеалах рассматривает в качестве абсолютных.

Термин «массовая культура» (от лат. *massa* – ком, кусок и *cultural* – возделывание, воспитание) не выражает изысканных вкусов или духовных поисков народа. Она появилась в середине XX в., когда СМИ проникли в большинство стран мира и стали доступны представителям всех социальных слоев. Термин «массовая культура» впервые был введен М. Хоркхаймером, немецким философом и социологом в 1941 г. и известным американским ученым Д. Макдональдом в 1944 г.

Универсального определения массовой культуры до сих пор не существует. Некоторые исследователи полагают, что массовая культура – это особый культурный феномен, автономное образование, в котором часто происходит разрыв формы и содержания. В частности, А. Б. Гофман отмечает, что массовая культура – это особое состояние культуры в кризисный период общества, когда развивается процесс распада ее содержательных уровней [2, с. 24]. Поэтому массовая культура часто принимает формальный характер. Функционируя, она лишается сущностного содержания, и, в частности, традиционной морали.

Одним из наиболее интересных и продуктивных следует признать подход Д. Белла, согласно которому массовая культура – это своего рода организация обыденного сознания в информационном обществе, особая знаковая система

или особый язык, на котором члены информационного общества достигают взаимопонимания [4, с. 66]. Массовая культура возникает как потребность новых социальных слоев в создании новой городской культуры, а в другой выступает как средство манипулирования массовым сознанием. основополагающий критерий современной культуры – ориентированность ее, прежде всего на продажу. Главная ее цель – не дидактическая функция, а расслабляющая, развлекающая, то есть призванная удовлетворять потребности человека – массы. Массовая культура не стремится поднять толпу до своего уровня, а, наоборот, опускается до уровня масс.

Массовая культура выполняет развлекательную и компенсаторную функции и сочетает в себе два основных качества: эффектную, зрелищную форму и облегченное содержание. Не нужно специальной подготовки для ее восприятия, приложения интеллектуальных усилий. Она проста, непритязательна, доступна всем.

Важные черты массовой культуры – унифицированность, шаблонность, стереотипность, ориентация на средний и низкий уровень потребностей. Современные социологи рассматривают массовую культуру как важнейшее средство борьбы со стрессами. С другой стороны, многие люди испытывают чувство обиды, несправедливости, досады, боли. Они также нуждаются в разрядке. Таким образом, массовая культура дает выход подсознательным импульсам, инстинктам человека; ориентирована на механизмы подсознания.

Сама массовая культура неоднородна, она включает разные уровни, например, примитивные, лишенные художественной ценности произведения, рассчитанные на внешний эффект, а также кич, рекламу и «желтую» прессу.

Массовая культура, учитывая все эти особенности сознания, предоставляет продукцию, которая легко воспринимается, позволяет окунуться в мир грез и иллюзий, создает впечатление обращения к конкретному индивиду.

В связи с этим встает вопрос о средствах и способах предотвращения влияния «массовой культуры» на социалистическую культуру. Прежде всего, они заключаются в широком просвещении народных масс, в изучении эстетики популярных жанров и освоении демократических традиций, лежащих в их основе. Другой путь преодоления этого влияния заключается в изучении и освоении традиций национального и народного искусства [4, с. 12].

Элитарная (высокая) культура (франц. *elite* – отборное, выбранное, лучшее) – субкультура привилегированных групп общества, характеризующаяся принципиальной закрытостью, духовным аристократизмом и ценностно-смысловой самодостаточностью. Апеллируя к избранному меньшинству своих субъектов, как правило, являющихся одновременно ее творцами и адресатами, элитарная культура сознательно и последовательно противопоставляет культуре большинства, или массовой культуре в широком смысле (во всех ее исторических и типологических разновидностях – фольклору, народной культуре, официальной культуре). Более того, элитарная культура нуждается в постоянном контексте массовой культуры, поскольку основывается на механизме отталкивания от ценностей и норм, принятых в массовой культуре, на разрушении сложившихся стереотипов и шаблонов массовой культуры, на демонстративной самоизоляции в целом национальной культуры. В этом отношении элитарная культура – характерно маргинальный феномен в рамках

любого исторического или национального типа культуры и всегда – вторична, производна по отношению к культуре большинства.

Производителем и потребителем элитарной культуры, с точки зрения представителей этого направления в культурологии, является высший привилегированный слой общества. Определение элиты в различных социологических и культурологических теориях неоднозначно. Итальянские социологи Р. Михельс и Г. Моска считали, что элиту по сравнению с массами характеризует высокая степень деятельности, продуктивности, активности. Однако в философии и культурологии получило большое распространение понимание элиты как особого слоя общества, наделенного специфическими духовными способностями.

Основные элементы элитарной концепции культуры содержатся уже в философских сочинениях Л. Шопенгауэра и Ф. Ницше. С точки зрения Шопенгауэра, изложенной в работе «Мир как воля и представление», человечество изначально разделено на две группы: высших – людей гения, способных к эстетическому созерцанию и художественно-творческой деятельности, и низших – людей пользы, уделом которых является чисто практическая, утилитарная деятельность.

Х. Ортега-и-Гассет видит общество как «орден людей выдающихся и орден людей заурядных». Народ же – это только один из элементов социальной структуры, косная материя исторического процесса, второстепенный компонент бытия [3, с. 34].

В отечественной общественной мысли проблемы элиты и элитарной культуры наиболее последовательно представлены, например, в работах Н. Бердяева, выступившего против идеи социального равенства, которое, по его мнению, ведет к исчезновению элиты, аристократии, а, значит, принципов организации общества [6, с. 6]. Когда уровень образования населения растет, круг потребителей высокой культуры расширяется. Формула элитарной культуры – «искусство для искусства».

Эта культура принципиально обращается только к элите, это культура «аристократического инстинкта», касты, но не демоса. Она не стремится к тому, чтобы быть понятой всеми: она замкнута, герметична, доступна лишь незаурядным людям. Главное отличие элитарной культуры от массовой культуры состоит в том, что истинно творческой является культура элитарная: именно здесь создаются новые культурные формы и определяются пути дальнейшего развития.

В элитарной составляющей культуры происходит апробация того, что, спустя годы, станет общедоступной классикой, а возможно и перейдет в разряд тривиального искусства. Время стирает границы между массовой и элитарной культурами. То новое в искусстве, что сегодня является уделом немногих, через столетие будет понятно уже значительно большему числу реципиентов, а еще позже может стать в культуре общим местом.

Высокая культура не только может, но должна оставаться чуждой народу. Но элитарная культура противоречива. С одной стороны в ней достаточно явно выражается поиск нового, еще неизведанного, с другой – установка на консервацию, сохранение уже известного, привычного.

Таким образом, проанализировав особенности и черты каждой из форм, можно прийти к выводу,

что массовая культура и сейчас продолжает свое существование, укрепившись в современном обществе. Необходимо трансформировать массовую культуру через ее наполнение более возвышенными идеями. Именно высокая культура включает в себя совершенные образы и социально-значимые сюжеты. Элитарная культура сознательно противостоит культуре большинства. Но, несмотря на все эти факторы, культуры взаимосвязаны. Более того элитарная культура нуждается в постоянном контексте массовой культуры, поскольку основывается на механизме отталкивания от ценностей и норм, принятых в массовой культуре, на разрушении сложившихся стереотипов и шаблонов масскультура. Именно это последнее обстоятельство позволяет успешно работать над тем, чтобы подлинные ценности, как созданные в прошлом, так и формирующиеся на глазах человека, не замыкались ни на верхних, труднодоступных и малопосещаемых этажах культуры, ни на нижних, а жили полноценной жизнью.

Список использованных источников

1. Сорокин П. А. Человек. Цивилизация. Общество / П. А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 429 с.
2. Гофман А. Б. Мода и люди: новая теория моды и модного поведения / А. Б. Гофман. – М.: Наука, 1994. – 17 с.
3. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М.: Знание, 1993. – 96 с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: Л-Пресс, 2011. – 316 с.
5. Шестаков В. П. Мифология XX века: Критика теории и практики буржуазной «массовой культуры» / В. П. Шестаков. – М.: Наука, 1988. – 221 с.
6. Бердяев Н. Философия неравенства / Н. Бердяев [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magister.msk.ru/library/philos/berdyayev/berdn007.htm> (дата обращения: 17.01.2016).

References

1. Sorokin P. A. Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshshsestvo / P. A. Sorokin. – M.: Politizdat, 1992. – 429 s.
2. Gofman A. B. Moda i ludy: novaya teoriya mody i modnogo povegeniya / A. B. Gofman. – M.: Nauka, 1994. – 17 s.
3. Bell D. Gryadushsheye postindustrialnoye obshshestvo / D. Bell. – M.: Znaniye, 1993. – 96 s.
4. Ortega-i-Gasset H. Estetika. Filosofiya culture / H. Ortega-i-Gasset. – M.: L-Press, 2011. – 316 s.
5. Shestakov V. P. Mifologiya XX veka: Kritika teoriyi i praktiky burzhuznoy «massovoy culture» / V. P. Shestakov. – M.: Nauka, 1988. – 221 s.
6. Berdyayev N. Filosofiya neravenstva / N. Berdyayev [Electronniy resurs]. – Regim dostupa: <http://magister.msk.ru/library/philos/berdyayev/berdn007.htm> (data obrasheniya: 17.01.2016).

Khizhnyachenko N. O., Post-Graduate Student of the Chair of Philosophy, Donetsk national University (Ukraine, Vinnyza), nataliy_donetsk_city@mail.ru

Elitist and mass culture: the problem of correlation and interaction

The article is devoted to the study of various forms of high and mass culture. The accent has been made on their social functions, varieties and interconnections. It has been concluded that mass and elitist culture are closely connected with each other. It is necessary to transform mass culture through its involvement into elements of elitist culture.

Keywords: elite, elite culture, mass culture.

Хижняченко Н. О., аспирантка кафедри філософії, Донецький національний університет (Україна, Вінниця), nataliy_donetsk_city@mail.ru

Співвідношення елітарної та масової культур та їх взаємодія

Досліджено різні форми елітарної та масової культур. Зроблено акцент на їх соціальних функціях, різновидах і взаємозв'язках. Зроблено висновок про те, що масова та елітарна культури неподільно пов'язані. Необхідно трансформувати масову культуру через її наповнення елементами елітарної культури.

Ключові слова: еліта, елітарна культура, масова культура.

* * *

УДК 1:572:62

Чорноморденко І. В.,
доктор філософських наук, професор кафедри
філософії, Київський національний університет
будівництва і архітектури (Україна, Київ),
hmurii@ukr.net

Качак Н. В.,
аспірантка кафедри філософії, Київський
національний університет будівництва і архітектури
(Україна, Київ), naduxa56@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СТАНОВЛЕННЯ, РОЗВИТКУ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ТЕХНІКИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Мета дослідження: філософсько-антропологічний та теоретико-методологічний аналіз становлення та розвитку філософії техніки як окремої галузі знань. Методологія дослідження: В науковому дослідженні використані методи історичного і логічного аналізу, за допомогою яких розкрито зв'язок між генезою техніки та виникненням галузі філософського знання – філософії техніки, а використання функціонального підходу дозволило розкрити тісний, нерозривний зв'язок між появою та функціонуванням техніки і внутрішнім світом людини. У статті розглянуто становлення та розвиток філософії техніки, а також основне коло проблем, що входить у предмет дослідження даної галузі знань; розкрито проблеми пов'язані з розвитком техніки, сучасних технологій в добу глобалізації. Висновки: Обґрунтовано, що філософія техніки, в контексті її інновацій є важливою ланкою в системі пізнання. Вона охоплює онтологічні, епистемологічні, антропологічні, соціокультурні та інші аспекти розвитку техніки, технологій, котрі дають змогу всебічно здійснити аналіз позитивних та негативних тенденцій її трансформації та впливу на буття людини і суспільства.

Ключові слова: філософія техніки, техніка, технологія, трансформація, буття людини, глобалізація.

Техніка та розмаїття технологій стали необхідною умовою існування та розвитку глобалізованого світу. Вплив сучасних технологій на життєдіяльність суспільства є незаперечним, але особливо відчутним для таких соціальних сфер та інститутів, як наука, екологія, політика. Маємо на меті вислідкувати яким чином та якою мірою новітні технології впливають на трансформацію буття людини і суспільства.

Первісна техніка у руках людини була своєрідним знаряддям для перетворення навколишнього світу та задоволення власних потреб. З моменту свого виникнення техніка стала необхідною частиною історії розвитку людства, вона органічно вписалася у контекст соціального буття. Проте, на сьогодні техніка трансформувалась у «самодостатню» сутність, дистанціювалась від свого творця настільки, що деякою мірою загрожує самій людині, а процес її інновації час від часу обертається складними соціальними проблемами.

Саме тому вважаємо за необхідне здійснити аналіз взаємозв'язку людини і техніки, технологій та впливу, як позитивного так і негативного, на їх взаємодію і трансформацію як одного так і іншого. Йдеться про те, що наслідки взаємозв'язку та взаємодії можуть обернутися для людини втратою її ідентичності, неповторності й унікальності, занепадом морально-ціннісних і світоглядних установок, що, в свою чергу, актуалізує проблему адекватного філософського аналізу техніки, технологій, а також можливих перспектив їх розвитку.

Історичний процес розкриває особливості еволюційного розвитку людини і людства в цілому. Темпи сучасного життя дивують нас надзвичайно швидкими змінами та новими зверненнями. Розвиток техніки тісно пов'язаний з розвитком самої людини, основні філософські концепції були запропоновані такими вченими як: Е. Каппом, Л. Нуаре, Ф. Енгельсом, Л. Мемфордом,

котрі розкривають сутність взаємодії людини та техніки в історичному контексті, презентують сам процес становлення та розвитку техніки. Пізніше вивченням і осмисленням проблем пов'язаних з технічним розвитком займалися такі визначні вчені як: П. Енгельмеєр, Х. Ортега-і-Гассет, М. Хайдеггер, К. Ясперс, М. Бердяєв, Е. Фромм, Ж. Еллюль та інші. Вони намагалися дослідити феномен техніки, її вплив на буття людини, показати позитивні та негативні моменти цього процесу. А також оцінити її значення і місце у сучасному світі. Ще пізніше філософію техніки, як окрему галузь філософського знання, розробляли наступні науковці: А. Глозман та В. Горохов, В. Розін, котрі звернули увагу у своїх працях на існуюче коло проблем, систематизували та виокремили їх з метою продовження дослідження в цій царині.

Що ж до подальшого аналізу феномену техніки, технологій, то варто відзначити діяльність наступних філософів: Е. Гнатик, В. Мельника, П. Тищенко, П. Гуревича, Б. Юдіна тощо. На нашу думку, важливе значення для сучасного розуміння ролі техніки і технологій має праця сучасного філософа В. Мельника «Філософія. Наука. Техніка: Методологічно-світоглядний аналіз», в якій розкривається філософський образ сучасної науки й техніки, методологічні та світоглядні особливості їхнього розвитку.

Аналіз сучасних публікацій з філософії техніки свідчить про недостатню філософську рефлексію теоретико-методологічних засад осмислення техніки, особливо наслідків її інновацій. Недостатньою мірою розкривається не лише сутність величезного комплексу різномірних проблем філософії техніки, але належним чином не оцінюється і не прогнозується вплив, особливо негативний, на буття людини та наростаючу загрозу її існування.

Метою дослідження є філософсько-антропологічний та теоретико-методологічний аналіз становлення, розвитку та трансформації філософії техніки як окремої галузі знань, зокрема в добу глобалізації.

Вплив бурхливого розвитку техніки та технологій на буття людини і суспільства вивчає галузь філософії – філософія техніки. Філософія техніки як окрема галузь знання була обумовлена проявом негативних тенденцій, зростанням антропогенного тиску, виникненням техногенних аварій і катастроф.

Місцем формування філософії техніки була Німеччина в середині XIX століття. Загальноприйнятим є твердження, що саме філософія техніки як окремий напрям філософських досліджень починається з опублікованої у 1877 році праці Е. Капа «Основні напрями філософії техніки». Поштовхом до оформлення філософії техніки в окремої галузі також була реакція тодішніх учених, філософів, культурологів, діячів мистецтва на технічний розвиток, який набував глобального характеру.

Предметом дослідження філософії техніки стали актуальні проблеми сьогодення, пов'язані з впливом техніки на буття людини, суспільства, природи, культури. Можна сказати, що філософія техніки, яка розуміється як філософія людини, наполягає на тому, що скоріше техніка має бути підпорядкована людському імперативу, ніж людина підпорядкована імперативу технічному.

В числі перших її представників можна назвати Е. Каппа, Ф. Дессауєра, Е. Чиммера, Е. Дюбуа-Реймона та інших. Значний внесок у розвиток філософії техніки

внесли такі філософи, як М. Хайдеггер, К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гассет, Х. Йонас, Л. Мемфорд, Ж. Еллюль та інші. Саме тоді філософія техніки набуває значного поширення у країнах Європи та Північної Америки, а також в Японії. В Росії одним з перших представників даної галузі був П. Енгельмеєр, який написав роботи «Загальні питання техніки» і «Філософія техніки».

Одне з найпоширеніших визначень філософії техніки виглядає наступним чином: «**Філософія техніки** – напрям філософських досліджень, в центрі якого знаходиться всебічний, філософсько-методологічний і соціокультурний аналіз техніки як складного, цілісного, динамічного і суперечливого феномена сучасної цивілізації; тісно пов'язана з філософією та соціологією науки, філософською антропологією й іншими сучасними течіями філософської думки» [12, с. 84]. Дане визначення характеризує техніку як цілісний соціокультурний феномен через призму філософсько-методологічного і соціокультурного підходів.

Повніше та ширше предмет дослідження філософії техніки розкриває інше визначення філософії техніки: «філософія техніки – це один з важливих напрямів сучасної філософії, який покликаний досліджувати загальні закономірності розвитку техніки, технологій, інженерної та технічної діяльності, проектування, технічних наук, а також їхнє місце в культурі як окремої людини так і суспільства, відношення людини і техніки, техніки та природи, етичні, естетичні, глобальні та інші проблеми сучасної техніки та технології» [3, с. 5].

Техніка є об'єктом дослідження і для різних технічних дисциплін, які вивчають інструментально-технологічні аспекти техніки, онтологічну природу техніки, технічну та інженерну діяльність, технічні дії і знання. Філософія техніки досліджує феномен техніки з соціокультурної, антропологічної та історичної сторони, що дає змогу всесторонньо і цілісно дослідити дане явище, розглянути її у співвідношенні з людиною, суспільством, а також вивести певні закономірності, принципи та прогнози на майбутнє.

Особливу увагу привертають до себе проблеми пов'язані з антропологією техніки, а саме форми та межі впливу техніки, технологій на людське буття, внаслідок активних процесів технізації, інформатизації, дегуманізації людської сутності. «Техніка задає горизонт буття людини, вона не тільки інструмент, скільки позиція людини, одна з внутрішніх можливостей її екзистенції, зрештою, вибір способу нашого буття» [9, с. 509].

Основними сферами дослідження філософії техніки є:

- культура і техніка;
- методологічні проблеми філософії техніки, методологія технічних наук та проектування;
- соціальна оцінка техніки;
- інженерна етика.

У філософії техніки сформувались також дві основні концепції:

1) орудійна концепція Л. Нуаре та Е. Каппа, в якій обґрунтовується ідея про те, що з появою знарядь праці починається справжня історія людства. У знаряддях праці людина «проектуює» власні органи, спочатку на підсвідомому рівні, а пізніше, роблячи це вже свідомо: «Властивості тілесних органів наносити смертельні рани поступово перетворилися на зовнішні для людини – певного роду знаряддя чи зброю» [8, с. 53];

2) «трудова» концепція Ф. Енгельса, у якій стверджується, що у розвитку людини вирішальну роль відіграли три основні фактори: пряма хода, еволюція гортані та якісне перетворення органу мислення людини – мозку та внутрішніх органів, завдяки чому, людина усвідомлено почала перетворювати природу відповідно до своїх потреб. Ф. Енгельс стверджував: «Праця є джерелом всякого багатства, саме вона є безперечною умовою існування людини, вічною природною необхідністю. Лише завдячуючи праці та виготовленню технічних знарядь, людина може розкрити свою людську сутність, перетворюючи природу з метою задоволення своїх потреб» [5, с. 505].

Філософія техніки у своєму становленні та розвитку пройшла кілька етапів. Для перших етапів були характерними дві основні течії – технічний оптимізм і технічний песимізм. Характерною рисою технічного оптимізму була ідеалізація техніки, переоцінка можливостей її розвитку: техніка розглядалась як єдиний або першочерговий фактор соціального прогресу. П. Енгельмеєр стверджував: «Техніка розширила вплив людини на такі сили природи, які раніше не піддавались їй, а були тільки ворожими» [7, с. 9]. Приборкуючи сили природи, людина змогла утвердитись у ролі творця так званої другої природи, штучного середовища у вигляді різних артефактів, які робили життя людини зручнішим та комфортнішим. Крім того, на думку П. Енгельмеєра: «Техніка зближує народи, полегшує доступ в різні куточки світу, скорочує просторові та часові рамки, а також прокладає шлях до об'єднання людства в єдину сім'ю» [7, с. 13]. Відомий іспанський дослідник Х. Ортега-і-Гассет визначає техніку як «невичерпне джерело людської діяльності, яка в принципі не знає меж» [11, с. 220]. Створені технікою «життєві технічні передумови багаторазово перевищують природні, і в результаті люди вже не можуть існувати матеріально без досягнутого технічного рівня» [11, с. 222]. Такий аналіз показує, що техніка стає тим фактором, який визначає умови людського існування, які допомагають людині звільнитись від природної залежності та знайти власний спосіб буття, хоча, з іншого боку, людина потрапляє у нову залежність від техніки, наслідки якої можуть мати не лише позитивні результати.

Технічний песимізм характеризувався запереченням, демонізацією та містифікацією техніки. Представники цього напрямку проклали техніку як ворога людства та причину його негараздів. Причина такого негативного ставлення була пов'язана зі збільшенням масштабів предметної залежності людини від світу новітніх технологій, які проникали практично у всі сфери людського буття, перетворюючись у важливий чинник подальшого людського існування. Відомий дослідник філософії техніки Л. Мемфорд зазначає: «В епоху свого виникнення техніка співвідносилась з природою людини, як єдине ціле..., техніка була широко орієнтована на життя, а не на виробництво та владу» [10, с. 17]. Проте, з виникненням «Мегамашини» почалась масова технізація суспільства, перетворення людини в безвольний елемент технічної системи, що свідчить про дегуманізуючий потенціал сучасної техніки. На думку, К. Ясперса: «Техніка радикально змінила життя людини щодо оточуючого її середовища, насильно перемістила трудовий процес і суспільство у сферу масового виробництва, перетворила

все існування в дію певного технічного механізму, а всю планету – в єдину фабрику» [13, с. 155]. Продовжуючи думку К. Ясперса, можна зауважити, що людина під впливом техніки перетворилась на своєрідний «матеріал», що потребує обробки і вже не може звільнитись від влади створеною нею техніки. В результаті і природа, і людина деградує, руйнуються, бо стають простими функціональними елементами і матеріалами бездушної машини. Але найбільш категоричні судження висловив щодо техніки та технологій французький філософ Ж. Еллюль. У своїх працях він здійснив системний аналіз феномену техніки і технічного суспільства, яке прийшло на зміну капіталістичному. Техніка стала особливим видом реальності, під її впливом природне середовище людського буття практично витіснилось, на його думку, технічним. Зокрема, він вважає, що «техніка склала цілісне середовище існування, всередині якого людина думає, живе, відчуває, набуває досвіду. Всі глибокі враження, які переживає людина, своє джерело містять у техніці» [6, с. 147]. Під впливом технічної реальності змінюється не лише навколишній світ, а й сама людина, адже техніка набуває все нових особливих характеристик, а саме: раціональності, артефактності, вдосконалюється на власній основі, неподільності, універсальності, автономності та самокерованості. В силу зазначених характеристик, техніка настільки змінює поведінку людини, робить її одноманітною, стереотипною, що може призвести аж до втрати ідентичності і перетворення її на об'єкт технічних маніпуляцій. Ж. Еллюль мав всі підстави стверджувати, що техніка несе з собою значну небезпеку для людини та її майбутнього, тому вважав, що людству потрібно взагалі відмовитись від «влади техніки». Хоча позиція французького філософа є досить категоричною, щодо відмови від влади техніки, та все ж, натомість, він не пропонує нічого іншого людині, тобто жодної альтернативи, яка б могла змінити буття людини на краще. Очевидно, існує необхідність перегляду його категоричної позиції і погодитися лише з тим, що розвиток техніки супроводжується витіснення гуманістичних цілей технічними засобами, але людина не зможе в добу глобалізації без технічних засобів здійснювати подальшу всезагальну раціоналізацію світу. Це можливо лише при умові прискіпливого контролю за технічною інновацією.

Чимало сучасних філософів також вбачають значну небезпеку у розвитку техніки, технологій. Зокрема, В. Мельник наголошує на тому, що техніка сама по собі не залежно від рівня розвитку, несе «технологічну агресію», призводить до краху людського в людині, згубних перспектив втрати людської ідентичності. А людина в умовах глобальної, планетарної особистісно-індивідуальної технізації перетворюється на об'єкт маніпулювання технотронним суспільством [9, с. 495].

Проаналізувавши обидві течії філософії техніки: технічний оптимізм та технічний песимізм, ми вважаємо, що обидві течії мають раціональні моменти, котрі висвітлюють позитивний чи негативний вплив техніки на буття людини та суспільства, проте ці аспекти інколи занадто ідеалізовані та односторонні, адже відкидають позитивні моменти у протилежній.

Взаємозв'язок техніки і людини є нерозривним на всіх етапах її історичного розвитку, набуваючи нових форм та модифікацій, активно проникаючи у всі сфери людського буття. «Без перебільшення можна сказати, що

питання про техніку стало питанням про долю людини та долю культури» [1, с. 147]. Техніка пройшла три основних етапи свого становлення та розвитку, на думку Л. Мемфорда та Х. Ортеги-і-Гассета, це: «випадкова техніка», реміснична техніка та техніка створена інженерами. Перший етап легко охарактеризувати за вже згадуваною орудійною концепцією або іншими словами концепцією органопроєкції Е. Каппа та Л. Нуаре, тобто первісна техніка була пов'язана з потребою людини вижити та полегшити своє життя у боротьбі з природними стихіями та хижими звірами. Первісна техніка існувала як інтуїтивне схоплення певних комбінацій та співвідношень характеристик предметів. Другий вид техніки пов'язаний з створенням техніки окремою категорією людей – ремісниками, вміння та майстерність яких передавались від покоління до покоління і передбачали, в основному, виготовлення певних знарядь праці та засобів виробництва, а також необхідних продуктів споживання. Реміснична техніка та первісна техніка не були відокремленими від свого творця і були тільки придатком для людини, розвиток даних видів був повільний і зорієнтований у минуле, звернений до традицій. Справжня техніка пов'язана з третім етапом розвитку, створення якої вимагало не лише певних вмінь та навичок, а в першу чергу, знання та аналітичного мислення, розвитку точних наук, що припадає на період Нового часу. Техніка третього періоду – це не просто вдосконалені знаряддя праці та технічні новинки, а це вже певного роду технології, тобто мистецтво, що вимагало сукупності певних методів та набору інструментів для досягнення поставленої мети та отримання відповідних результатів. Техніка цього періоду уже набуває самостійних рис, якщо до цього часу техніка була засобом для людини, то в цей період все змінюється в протилежну сторону – людина обслуговує машину, тобто вже вона виконує іншу роль, займає другорядну позицію, а техніка, на думку Х. Ортеги, розуміється як «відокремлена від природної людини функція, яка від неї самої не залежить» [11, с. 219]. Техніка та технології, починаючи з цього періоду, починають активно розвиватися та вдосконалюватись, набувати нових форм та модифікацій, а також значною мірою визначати характер майбутнього існування людини.

Філософське осмислення феномена техніки, її впливу на природне і соціальне буття людини, її свідомість і самосвідомість, на суспільство та культуру стало невід'ємною частиною сучасної філософії техніки. Тісний взаємозв'язок між наукою та технікою ХХІ століття націлений на створення нових технологій, які здатні впливати на навколишнє середовище, змінюючи його відповідно до потреб людини, а також змінюючи саму людину. Таким чином, можна відзначити, що четвертим етапом розвитку техніки є перехід від інженерних технологій до високих гуманітарних технологій та технологій управління, що інтегрують в собі досягнення природознавства, медицини, групової та індивідуальної психології, математики, біології та філософії. Цей перехід зумовлений також зміною духовних, моральних та культурних пріоритетів людини та суспільства. «Нові технології несуть в собі потенційну небезпеку, адже вони здатні створювати нову реальність, закони розвитку якої та закони існування в якій значною мірою відрізняються від того, з чим людина мала справу до цього часу», – стверджує сучасний філософ Е. Гнатик [2, с. 11]. Мова

йде також про сучасні біотехнології та нанотехнології, які націлені на зміну не лише природи, але і природи людини, тобто її «вдосконалення», «усунення помилок природи» через генетичну трансформацію мозку, корпусу тіла, а також «створення» індивідів за певними ознаками та бажаними характеристиками. З виникненням нових видів техніки та технологій значно ускладнюється і предмет дослідження філософії техніки, адже новітні технології проникають практично у всі сфери життєдіяльності людини.

Сучасні технології, хоч і вважаються довершеними і контрольованими, та все ж достеменно неможливо передбачити наслідки їхнього впливу на буття людини. Ми свідомі того, що подальший розвиток техніки, технологій є невинний процес, та все ж ми переконані в тому, що сучасні науковці, інженери, технологи обов'язково мають керуватися моральними нормами та імперативами, створюючи технології майбутнього, адже саме від них залежить яке це майбутнє буде і чи буде там місце людині.

Висновок. Таким чином, здійснивши теоретико-методологічний аналіз філософії техніки, ми з'ясували, що вона пройшла досить складний шлях свого становлення та розвитку. На сьогодні предмет філософії техніки значно ускладнився, являє собою комплексну та системну область дослідження, який охоплює онтологічні, гносеологічні, антропологічні, соціологічні та культурологічні аспекти техніки та новітніх технологій. Філософський аналіз техніки, технології, технічного знання й інженерної діяльності носить рефлексивний, методологічний, критичний, світоглядний, соціокультурний, ціннісний і морально-етичний характер, що дає змогу схопити важливі проблеми буття і розвитку техніки та технологій, їх місце та значення для людини у глобалізованому світі, а також висловити деякі прогностичні ідеї щодо майбутнього.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Человек и машина / Н. А. Бердяев // Вопросы философии. – 1989. – №2. – С.147–162.
2. Гнатик Е. Н. Высокие технологии и сдвиг гуманитарной парадигмы / Е. Н. Гнатик. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 168 с.
3. Горохов В. Г. Введение в философию техники: Учеб. пособие / В. Г. Горохов, В. М. Розин / Науч. ред. Ц. Г. Арзаканян. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 224 с.
4. Глозман А. Б. Техника и наука в их историческом взаимодействии / А. Б. Глозман // Философия и общество. – 2005. – №4. – С.142–158.
5. Энгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека / Ф. Энгельс // Диалектика природы. – М.: Наука, 1975. – С.505–515.
6. Эллюль Ж. Другая революция / Ж. Эллюль // В кн.: Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 147–152.
7. Энгельмейер П. К. Философия техники. Вып.1. / П. К. Энгельмейер. – М., 1912. – 96 с.
8. Капп Э. Органическая проекция / Э. Капп / Матвеева Е. Ю., Решетникова Е. В. Философские вопросы науки и техники. Часть 3. Философские вопросы техники. Учебное пособие. – Новосибирск, 2013. – 448 с.
9. Мельник В. П. Философия. Наука. Техника: Методологично-світоглядний аналіз / В. П. Мельник: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – 592 с.
10. Мемфорд Л. Миф машины. Техника и развитие человечества / Л. Мемфорд. Пер. с англ. / Перевод Т. Азаркович, Б. Скуратов. – М.: Логос, 2008. – 408 с.
11. Ортега-і-Гассет Х. Размышления о технике / Х. Ортега-і-Гассет // Избранные труды пер. с исп.; сост., предисл. и общ. ред. А. М. Руткевича. – М.: Весь Мир, 1997. – С.164–232.

12. Сучасна філософія: словник і хрестоматія / ред. В. П. Коха-новскін. – Ростов н / Д: Фенікс, 1995. – 511 с.

13. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М.: Республика, 1994. – 322 с.

References

1. Berdjaev N. A. Chelovek i mashina / N. A. Berdjaev // Voprosy filosofii. – 1989. – №2. – S.147–162.

2. Gnatik E. N. Vysokie tehnologii i sdvig gumanitarnoj paradigmy / E. N. Gnatik. – М.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 2012. – 168 s.

3. Gorohov V. G. Vvedenie v filosofiju tehniki: Ucheb. posobie / V. G. Gorohov, V. M. Rozin / Nauch. red. C. G. Arzakanjan. – М.: INFRA–M, 1998. – 224 s.

4. Glzman A. B. Tehnika i nauka v ih istoricheskom vzaimodejstvii / A. B. Glzman // Filosofija i obshhestvo. – 2005. – №4. – S.142–158.

5. Jengel's F. Rol' truda v processe prevrashhenija obez'jany v cheloveka / F. Jengel's // Dialektika prirody. – М.: Nauka, 1975. – S.505–515.

6. Jelljul' Zh. Drugaja revolucija / Zh. Jelljul' // V kn.: Novaja tehnokraticeskaja volna na Zapade. – М.: Progress, 1986. – S. 147–152.

7. Jengel'mejer P. K. Filosofija tehniki. Vyp.1. / P. K. Jengel'mejer. – М., 1912. – 96 s.

8. Kapp Je. Organicheskaja proekcija / Je. Kapp / Matveeva E. Ju., Reshetnikova E. V. Filosofskie voprosy nauki i tehniki. Chast' 3. Filosofskie voprosy tehniki. Uchebnoe posobie. – Novosibirsk, 2013. – 448 s.

9. Mel'nyk V. P. Filosofija. Nauka. Tehnika: Metodologichno-svitogljadnyj analiz / V. P. Mel'nyk: Monografija. – L'viv: Vydavnychij centr LNU imeni Ivana Franka, 2010. – 592 s.

10. Memford L. Mif mashiny. Tehnika i razvitie chelovechestva / L. Memford. Per. s angl. / Perevod T. Azarkovich, B. Skuratov. – М.: Logos, 2008. – 408 s.

11. Ortega-i-Gasset X. Razmyshlenija o tehnike / H. Ortega-i-Gasset // Izbrannye trudy per. s isp.; sost., predisl. i obshh. red. A. M. Rutkevicha. – М.: Ves' Mir, 1997. – S.164–232.

12. Suchasna filosofija: slovnyk i hrestomatija / red. V. P. Kohanovskin. – Ростов н / Д: Фенікс, 1995. – 511 с.

13. Jaspers K. Smysl i naznachenie istorii / K. Jaspers. – М.: Respublika, 1994. – 322 s.

Chornomordenko I. V., Doctor of Philosophy, professor of philosophy, Kyiv National University of Construction and Architecture (Ukraine, Kyiv), hnmurii@ukr.net

Kachak N. V., graduate student, Department of Philosophy, Kyiv National University of Construction and Architecture (Ukraine, Kyiv), naduxa56@ukr.net

Theoretical and methodological principles of formation, development and transformation of philosophy of technology in the era of globalization

Objective: anthropological and philosophical and theoretical and methodological analysis of the formation and development of philosophy of technology as a separate branch of knowledge. Research Methodology: The research study used the methods of historical and logical analysis, which reveals the connection between Genesis technology and the emergence of the field of philosophical knowledge – philosophy of technology, and the use of the functional approach has revealed the close, the inextricable link between the appearance and operation of equipment and the inner world of man. In the article the formation and development of the philosophy of technology, and basic range of issues included in the object of study of this area of knowledge: solved problems associated with the development of technology, modern technology in the era of globalization. Conclusions: It is proved that the philosophy of technology in the context of its innovations is an important link in the system of knowledge. It covers the ontological, epistemological, anthropological, socio-cultural and other aspects of technology, technologies that make it possible to analyze thoroughly positive and negative trends of its transformation and impact on human life and society.

Keywords: philosophy of technology, engineering, technology, transformation of human existence, globalization.

Чорноморденко І. В., доктор філософських наук, професор кафедри філософії, Київський національний університет спортивного будівництва та архітектури (Україна, Київ), hnmurii@ukr.net

Качак Н. В., аспірантка кафедри філософії, Київський національний університет спортивного будівництва та архітектури (Україна, Київ), naduxa56@ukr.net

Теоретико-методологічні основи становлення, розвитку і трансформації філософії техніки в епоху глобалізації

Цель исследования: философско-антропологический и теоретико-методологический анализ становления и развития философии техники как отдельной отрасли знаний. Методология исследования: В научном исследовании использованы методы исторического и логического анализа, с помощью

которых раскрыто связь между генезисом техники и возникновением области философского знания – философии техники, а использование функционального подхода позволило раскрыть тесную, неразрывную связь между появлением и функционированием техники и внутренним миром человека. В статье рассмотрено становление и развитие философии техники, а также основной круг проблем, которые входят в предмет исследования данной отрасли знаний; раскрыты проблемы связанные с развитием техники, современных технологий в эпоху глобализации. Выводы: Обосновано, что философия техники, в контексте ее инновации является важным звеном в системе познания. Она охватывает онтологические, гносеологические, антропологические, социокультурные и другие аспекты развития техники, технологии, которые позволяют целостно провести анализ положительных и отрицательных тенденций ее трансформации и влияния на бытие человека и общества.

Ключевые слова: философия техники, техника, технология, трансформация, бытие человека, глобализация.

* * *

УДК 140.8:304.2+316.62:330.16

Бойко А. А., аспірант, Інститут вищогого образования Национальної академії педагогічних наук України (Україна, Київ), lepan@ukr.net

ЧЕЛОВЕК МАССЫ В ОБЩЕСТВЕ МАССОВОГО ПОТРЕБЛЕНИЯ

Человек массы как существенный фактор общественной жизни является объектом исследования и концептуализации философов, социологов и психологов вот уже около 150 лет. Но если раньше его воспринимали как некое недоразумение, чем-то напоминающее «иронической выходки истории», то в наше время он представляет собой тотально доминирующей мегатренд, который тщательно обслуживается массовой культурой и маркетинговыми стратегиями общества массового потребления.

Ключевые слова: человек массы, массовая культура, массовое сознание, общество массового потребления, социокультурный кризис, средства массовой информации.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Многие исследователи небезосновательно утверждают, что кризисность – неотъемлемый атрибут современной культуры. Это перманентный процесс утраты и обретения идентичности, дестабилизации и достижения нового уровня стабильности, архаизации и обновления, рассогласования и гармонизации социокультурной действительности. Недалеки от истины следует признать утверждение о наступлении едва ли не «эпохи кризисов», связанных с ускорением социокультурного развития, осложненной дифференциацией, непрерывными инновациями в различных сферах жизни современного общества. Следствием таких мегатенденций является сомнительное тождество человека с самим собой, а также радикальная дисгармония, разбалансировка содержательно-функционального единства социума.

Понятие «социокультурная энтропия» следует понимать, прежде всего, как снижение уровня системно-иерархической структурированности, функциональной эффективности культурного комплекса общества в целом. Иными словами, речь идет о деградации культурной ойкумены, культуры как системы. Здесь уместно вспомнить выразительное утверждение Освальда Шпенглера: умирая, культура превращается в цивилизацию, которая предстаёт в виде «мертвого пространства» интеллекта, неумолимого угасания культуры. Проявления кризиса просматриваются во многих аспектах общественного бытия и сознания: в тенденциях накопления технико-технологического потенциала, в замене «искусства» «спортом, а главное – в доминировании «массовизированной личности» [10, с. 84–85].

Массовидный аспект жизнедеятельности общества был полиаспектно проанализирован концептуальным подходом, берущим своё начало от Жозефа Артюра де Гобино, Гюстава Лебона, Пьера–Андре Тагьеффа и заканчивая Хосе Ортегой–и–Гассетом – в частности, его бестселлером «Восстание масс» (1930) [3; 5; 7]. Однако, с тех пор произошло, по меньшей мере, два изменения глобального порядка, а именно: тотальный и всепроникающий характер обрели массовая культура и общество массового потребления. Как результат – сегодня имеются все основания утверждать о наличии взаимопотенцирующего триумвиата в лице человека массы, массовой культуры и общества массового потребления. В условиях социального доминирования человека массы тот бунт масс, о котором писал Ортега–и–Гассет, безусловно, уже неуместен. Скорее, можно констатировать созревание условий для кое–чего диаметрально противоположного – бунта против масс, против засилия масовидности и её энтропийной инерции.

В современном обществе массовая культура является важным едва ли не решающим механизмом социализации. Она всё чаще и безальтернативней выполняет ключевые ценностно–ориентационные функции. Принципиальное значение имеет вопрос о временных рамках формирования и функционирования массовой культуры. Тот факт, что массовидные формы в той или иной степени были присущи различным историческим периодам, не дает достаточных оснований рассматривать массовую культуру в качестве перманентного атрибута культурно–исторического развития человечества. Более корректным и аргументационно убедительным следует признать тезис об органической неразрывной связи массовой культуры с новейшими коммуникационными технологиями. Под этим углом зрения её временные параметры следует ограничить несколькими предыдущими десятилетиями.

Массовая культура хоть и присуща в той или иной мере всем временам и народам, однако всё же является специфическим социокультурным феноменом, возникающим на высокой ступени развития общества. К её основным характерным признакам относится генетическая связь со средствами массовой коммуникации и информационными технологиями. Эта культурная система существенно трансформирует мышление, которому во всё большей степени становится присуща поверхностность, способность воспринимать хоть и значительные объёмы информации, но без её детального и комплексного осмысления. Речь идёт о так называемом «клиповом» мышлении, присущем современной цивилизации, которая пришла на смену книжной цивилизации Гутенберга [11, с. 206].

В Иерусалиме издревле было принято платить за советы по двум причинам: во–первых, совет – это услуга, а каждая услуга должна быть отблагодарена, т.е. оплачена; во–вторых, польза, полученная в результате неоплаченного совета, равнозначна воровству. Общество массового потребления пытается создать иллюзию, что впервые в истории человек не обязан платить за комфорт жизни и советы, льющиеся непрерывным потоком из СМИ – дескать, all inclusive, т.е. «всё включено». На самом же деле каждый из нас априори платит ту или иную цену – в зависимости от степени вовлеченности в водоворот потребления, усвоения рекламы и «подсказок» СМИ.

Выразительную оценку этому явлению дал Ги Дебор в «Обществе спектакля»: «Сознание зрителя засосало в воронку фальшивого мироощущения, и теперь он уже не воспринимает жизнь ни как стремление к самореализации, ни как стремление к смерти. Тот, кто однажды уже отказался от потребления своей собственной жизни, уже не в состоянии допускать возможность своей смерти. Реклама страхования жизни внушает такому человеку то, что он будет сам виноват в своей смерти, если заранее не обеспечит нормальное функционирование системы после такой «невосполнимой экономической утраты». Реклама The American Way of Death, в свою очередь, настаивает на том, что система способна обеспечить подобные условия существования для большинства человеческих *видимостей* жизни. На всех фронтах рекламного наступления категорически запрещено стареть. Однако даже если бы для всех и каждого был выдуман некий «капитал молодости», его всё равно можно было использовать лишь посредственно, и он никогда бы не стал таким же устойчивым и накапливающимся, как финансовый капитал. Таким образом, социальное отсутствие смерти равнозначно социальному отсутствию жизни» [2].

В интеллигентской среде современности своеобразным комильфо, правилом хорошего тона является беспощадная критика рыночных отношений, обвинение их во всех смертных грехах – от деградации человеческого сознания до эрозии социокультурных оснований общества. Увы, распространённость этого подхода не обеспечивает ему аргументационную безукоризненность. Существенным пробелом обоснованности является уже хотя бы тот факт, что свободный рынок, описанный Адамом Смитом, существовал лишь около 150 лет – с 1750 до 1900 года. Он сделал возможным беспрецедентный в истории рост производительности труда и, по существу, породил то общество, в котором мы живем ныне [4, с. 116].

Но в XX веке свободный рынок в значительной степени превратился в деградирующий экономический механизм. Можно выделить, по крайней мере, три генеалогически обусловленные причины разрушения свободного рынка: во–первых, он существенно деформируется вследствие государственной регламентации промышленности и торговли; во–вторых, он приводит к фатальному противоречию – неограниченному росту производства, игнорирующему ограниченность ресурсов Земли; в–третьих, «моральные правила», лежащие в основе рыночной экономики, имеют *неэкономическое происхождение, что влечёт за собой фатальные коллизии*. В результате комплексного взаимодействия этих факторов к концу XX века парадигма свободного рынка уступила место парадигме массового потребления, в пределах которой рыночные отношения хоть и останутся в силе, но играют уже отнюдь не первую скрипку.

Эпоха спонтанного действия рыночных механизмов ушла в прошлое, освободив место эпохе продавцов воздуха и ловцов грёз. И теперь именно этот мегатренд определяет рыночную значимость какого бы то ни было фактора и явления. Хотя фактор потребления является неотъемлемым атрибутом и даже императивом каждого индивидуального и социального бытия человека, но основательная рефлексия по поводу этого феномена только начинает набирать обороты. В частности, философы осмысливают эволюцию потребительских

форм, анализируют потребление как функцию культуры и ментальности, как мировоззренческие азимуты, лежащие в основе маркетинговых технологий; психологов интересует бессознательное, спонтанное, рациональное/иррациональное в потребительских практиках; социологи отдают предпочтение социальным факторам и моделям потребления: потребностям, мотивам, рекламной коммуникации и т.п. [8, с. 212].

Жан Бодрийяр был прав: «Люди в обществе изобилия окружены не столько, как это было во все времена, другими людьми, сколько объектами потребления. Их повседневное общение состоит не в общении с себе подобными, а в получении, в соответствии с растущей статистической кривой, благ и посланий и в манипуляции с ними, начиная с очень сложного домашнего хозяйства и десятков его технических рабов вплоть до «городского оборудования» и всей материальной машинерии коммуникаций и профессиональных служб, вплоть до постоянного зрелища прославления объекта в рекламе и в сотнях повседневных посланий, исходящих от СМИ, заполненных бессмысленным кишением неопределенно навязчивых гаджетов и символическими психодрамами, которые предлагают ночные темы, преследующие нас даже в наших мечтаниях» [1].

При этом «взаимодополнительные мифы благосостояния и потребностей имеют мощную идеологическую функцию размывания, устранения объективных социальных и исторических различий, неравенства. Вся политическая игра Welfare State и общества потребления состоит в преодолении неравенства путем роста объема благ, перспектива выглядит как автоматическое уравнивание посредством количества благ и достижение конечного уровня *равновесия*, уровня тотального благосостояния для всех» [1].

Как резонно заметил Жан Бодрийяр, «повседневность разлагает тотальный праксис на сферу трансцендентную, автономную и абстрактную (политика, социум, культура), и на сферу имманентную, замкнутую и абстрактную, область «частной жизни». Труд, досуг, семья, отношения – индивид, пользуясь инволютивным методом, реорганизует всё это по ту сторону мира и истории в связную систему, основанную на замкнутости частного, на формальной свободе индивида, на успокоительном присвоении среды и на незнании. Повседневность является с объективной точки зрения тотальности бедной и остаточной, но в другом смысле она является торжествующей и эйфорической в ее стремлении к тотальной автономизации и переинтерпретации мира «для внутреннего потребления». Именно здесь находится внутренняя, органическая связь между частной сферой повседневности и массовыми коммуникациями» [1].

Маскульт – культура определённно потребительская, которая соблазняет посредством компенсированных желаний, спонтанных импульсов, сублимированных сексуальных потребностей и т.п. В постиндустриальном обществе воздействие на массовое сознание осуществляется с помощью коммуникативных технологий, в том числе сетевых, позволяющие прямолинейные стратегии власти заменить скрытыми, неявными, а «управление» – «соблазном» (Ж. Бодрийяр) или «машинами желаний» (Ж. Делез, Ф. Гваттари). В наше время происходит ускоренная смена манипулятивных механизмов массовой культуры: она все чаще отказывается от акцентированных

технологий власти в пользу подспудных, латентных средств достижения цели, что дает основания ее адептам утверждать о «демократичности массовой парадигмы».

С утверждением Ги Дебора тоже сложно аргументировано спорить: «Масс–медиа являются наиболее ярким и поверхностным проявлением спектакля. На первый взгляд, СМИ вторглись в жизнь как простое оборудование для мгновенной коммуникации, очередное удобство – однако это новшество обернулось настоящим Троянским конём, со своими эгоистическими целями и помыслами о саморазвитии. Если уж так вышло, что общественные нужды эпохи, в которую развивается подобная техника, могут быть удовлетворены лишь при помощи этой техники; если управление данным обществом и контакты между людьми больше не могут осуществляться иначе, как посредством мгновенной коммуникации, то это только потому, что «коммуникации» по сути своей стали *односторонними*. Концентрация «коммуникаций» есть, таким образом, накопление в руках власти преобладающих существующей системы средств, которые позволяют им продолжать навязывать свой диктат» [2].

Содержательному рельефу информационного общества присущи как положительные (быстрый рост технологической составляющей цивилизации), так и отрицательные (высокая зависимость от информации) тенденции. Во всяком случае, потребление информации ставит общество и едва ли не каждого человека в состояние беспрецедентной зависимости от информационного пространства, которое с помощью современных информационных технологий может быть использовано для достижения беспрецедентного диапазона мировоззренческих, социальных, политических, экономических, духовно–культурных и иных целей. В результате новые условия развития информационной цивилизации порождают новые проблемы общественной жизни и новые вызовы, на которые надлежит дать адекватный ответ философской сфере жизнедеятельности.

Современные СМИ не столько отражают реальность, сколько создают её на своё усмотрение, исходя из собственных целевых предпочтений и предпочтений. Особым манипулятивным потенциалом обладает телевидение: объектив камеры и интерпретация за кадром действуют таким образом, что существенно пересматриваются автентичные каузальные акценты, логика и «вес» событий, стирается зыбкая грань между истиной и вымыслом. Событием становится не то, что было на самом деле и имело реальное причинно–следственное значение, а то, что глаз телекамеры институирует «нечто» в статусе такого события. Как резонно заметил Жан Бодрийяр, «цифры ничего не значат сами по себе и никогда не противоречат друг другу. Лишь интерпретации бывают в согласии с цифрами или входят в противоречие с ними» [1]. Собственно, **будучи де–факто монополистами в сфере интерпретаций, современные СМИ могут свергнуть с пьедестала значимости цифровые показатели любой величины, придав решающее значение самым незначительным факторам и невыразительным тенденциям.**

Приходится констатировать, что телевидение уже не является «зеркалом в мир»: оно не столько отражает и транслирует, сколько конструирует действительность. Структурируя и иерархизируя реальность (зачастую

нимую), телевидение существенно влияет на динамику реальных событий, воздействует на эмоции и стереотипы потребителя телевизионной продукции, создавая доминирующее в массовом сознании пространство культурных ценностей. Эту особенность телевидения и СМИ в целом наиболее тщательно эксплуатирует сфера политических технологий. К слову, журналист «The Washington Post» Глен Кесслер разработал систему оценки правдивости заявлений политиков. Он измеряет ее в «Пиноккио» (как известно, нос у героя сказки Карло Коллоди удлинялся всякий раз, когда он лгал): «один Пиноккио» означает легкое искажение правды, «четыре Пиноккио» – явную ложь.

Симулякр – неотъемлемый атрибут массовой культуры, а сама эта культура вполне корректно и обосновано получила второе название – «симуляционная». Однако, не взирая на частоту употребления этого термина, симулякр всё ещё не имеет чётких смысловых параметров: в зависимости от контекста его следует понимать в широком (зачастую несовместимом) диапазоне – как а) симуляцию действительности; б) подделку (fake); в) редукцию и т.п.

Особое значение в условиях информационного общества приобретает фейк (подделка). Этим инструментом всё чаще и в большей степени злоупотребляют современные СМИ, особенно телевидение, чей потенциал влияния на массовое сознание позволяет канонизировать едва ли не всё, что угодно. К примеру, пользуясь тотальным доминированием в информационной сфере КНДР и отсутствием у абсолютного большинства населения этой страны доступа к Интернету, телевидение Северной Кореи «объявило, что их сборная заняла первое место на групповом этапе ЧМ–2014. По словам ведущей новостного выпуска на северокорейском ТВ, в группе были обыграны сборные Японии, США и Китая со счётом 7:0, 4:0 и 2:0 соответственно. В 1/8 финала корейцы «прошли» сборную Португалии (7:0), в четвертьфинале – сборную Германии (2:1), в полуфинале – сборную Кореи (3:0). В финале же сборная КНДР «встретилась» с хозяевами турнира – сборной Бразилии. И победа, конечно же, осталась за корейцами со счётом (8:1)» [12].

Это невероятно, но факт: в эру информационных технологий десятки миллионов людей живут как будто в зазеркалье, а сотни миллионов и миллиарды являются потребителями «облегчённой» фейковой версии действительности. В отношении массового сознания современные СМИ действуют по принципу: разделяй – и властвуй. И противовеса этой безграничной фрагментации пока что не просматривается. Обозначенная зыбкость современного бытия остроумно и афористично схвачена в заглавии книги профессора политологии Калифорнийского университета Беркли Кеннета Джоуитта «Новый мировой беспорядок».

Романо Гвардини небезосновательно утверждает, что кризис современной цивилизации обусловлен эрозией аутентичных человеческой гармонии форм жизнедеятельности, тем, что отношения между людьми сводятся к всё более опосредованным, абстрактным формам. Эпидемические масштабы обретает дефицит переживания человеческих чувств. И это при том, что человек, согласно меткому замечанию Гвардини, является, прежде всего, «тем, что он переживает». Впрочем, ситуация небезнадёжна: необходимо сосредоточить усилия на «внутреннем ядре», дабы спасти самое важное – личность.

Подвести предварительный итог этим рефлексиям можно при помощи выразительного вердикта Абрама Фета: «Нынешнее общество, с его механическими реакциями на случайные события, вообще нежизнеспособно. Если человечество выживет, то возникнет новое общество, где будет жить новый человек. Это великая цель, но ничто меньшее нас не спасет» [9].

Список использованных источников

1. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры. Перевод на русский язык: Б. А. Самарская. – М., 2006. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/>.
2. Дебор Г. Э. Общество спектакля. Перевод на русский язык: Болеслав Неман [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/>.
3. Лебон Г. Психология народов и масс. – М.: Академический проект, 2011. – 238 с.
4. О'Коннор Дж. Искусство системного мышления: необходимые знания о системах и творческом подходе к решению проблем. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 256 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / Пер.: С. Л. Воробьев, А. М. Гелескул, Б. В. Дубинин и др. – М.: АСТ, 2001. – 509 с.
6. Сёрль Дж. Р. Рациональность в действии. Перевод на русский язык: А. Колодий, Е. Румянцева. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 336 с.
7. Тагиефф П.–А. Цвет и кровь. Французские теории расизма = La couleur et le sang doctrines racistes a la francaise. – М.: Ладомир, 2009. – 240 с.
8. Тулмин С. Человеческое понимание Текст / С. Тулмин. – М.: Прогресс, 1984. – 327 с.
9. Фет А. И. Инстинкт и социальное поведение. Второе издание, исправленное и дополненное. – Новосибирск, 2008. [Электронный ресурс] // Центр гуманитарных технологий. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/>.
10. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук [Текст] / М. Фуко; пер. с фр. В. П. Визгин, Н. С. Автономова. – М.: Прогресс, 1977. – 305 с.
11. Хайек Ф. А. Контрреволюция науки. Этюды о злоупотреблении разумом. Перевод на русский язык: Е. И. Николаенко. – М.: ОГИ, 2003. – 288 с.
12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://allsport-news.com/news.php?readmore=94763>.

References

1. Bodriyyar Zh. Obshchestvo potrebleniya. Ego mify i struktury. Perevod na russkiy yazyk: B. A. Samarskaya. – M., 2006. [Elektronnyy resurs] // Tsentr gumanitarnykh tehnologiy. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/>.
2. Debor G. E. Obshchestvo spektaklya. Perevod na russkiy yazyk: Boleslav Neman [Elektronnyy resurs] // Tsentr gumanitarnykh tehnologiy. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/>.
3. Lebon G. Psihologiya narodov i mass. – M.: Akademicheskii projekt, 2011. – 238 s.
4. O'Konnor Dzh. Iskusstvo sistemnogo myshleniya: neobhodimye znaniya o sistemah i tvorche kom podhode k resheniyu problem. – M.: Alpina Bizness Buks, 2006. – 256 s.
5. Ortega-i-Gasset H. Vosstanie mass / Per.: S. L. Vorobev, A. M. Geleskul, B. V. Dubinin i dr. – M.: AST, 2001. – 509 s.
6. Serl Dzh. R. Ratsionalnost v deystvii. Perevod na russkiy yazyk: A. Kolodiy, E. Rumiantsyeva. – M.: Progress-Traditsiya, 2004. – 336 s.
7. Tagieff P.–A. Tsvet i krov. Frantsuzskie teorii rasizma = La couleur et le sang doctrines racistes a la francaise. – M.: Ladomir, 2009. – 240 s.
8. Tulmin S. Chelovecheskoe ponimanie Tekst / S. Tulmin. – M.: Progress, 1984. – 327 s.
9. Fet A. I. Instinkt i sotsialnoe povedenie. Vtoroe izdanie, ispravlennoe i dopolnennoe. – Novosibirsk, 2008. [Elektronnyy resurs] // Tsentr gumanitarnykh tehnologiy. <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/>.
10. Fuko M. Slova i veshchi. Arheologiya gumanitarnykh nauk [Tekst] / M. Fuko; per. s fr. V. P. Vizgin, N. S. Avtonomova. – M.: Progress, 1977. – 305 s.
11. Hayek F. A. Kontrevolyutsiya nauki. Etyudy o zloupotrebleniyah razumom. Perevod na russkiy yazyk: E. I. Nikolaenko. – M.: OGI, 2003. – 288 s.
12. [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: <http://allsport-news.com/news.php?readmore=94763>.

Boiko A. O., graduate student Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), lepan@ukr.net

A mass man in the society of mass consumption

A mass man as a significant factor in public life is the object of study and conceptualization for many philosophers, sociologists and psychologists for nearly 150 years. But if earlier the mass man was perceived as a kind of misunderstanding, something like «an ironic trick of history», in our time, the mass man is a totally dominating megatrend that is carefully served by a mass culture and marketing strategies of a mass consumption society.

Keywords: human masses, mass culture, mass consciousness, the society of mass consumption, social and cultural crisis, the media.

Бойко А. О., аспірант, Інститут вищої освіти Національної академії педагогічних наук України (Україна, Київ), lepan@ukr.net

Людина маси в суспільстві масового споживання

Людина маси як істотний фактор суспільного життя є об'єктом дослідження і концептуалізації філософів, соціологів і психологів ось уже близько 150 років. Але якщо раніше її сприймали як якийсь непорозуміння, чимось на зразок «іронічної витівки історії», то в наш час вона є тотально домінуючим мегатрендом, який ретельно обслуговується масовою культурою і маркетинговими стратегіями суспільства масового споживання.

Ключові слова: людина маси, масова культура, масова свідомість, суспільство масового споживання, соціокультурна криза, засоби масової інформації.

* * *

УДК 1;17.02

Ahmadov E.,
PhD student of the Institute of Philosophy and Law
Azerbaijan National Academy of Sciences
(Azerbaijan), ahmadov_elchin@mail.ru

THE PROTECTION OF NATIONAL AND MORAL VALUES

The article deals with the importance of preserving national and moral values and transmitting from generation to generation on the principle of legacy. It is known that in the period of modern integration and globalization the importance of preservation of national self-belongingness is increasing continuously. In the author's opinion, preservation, research and propaganda of legacy must be preferred in culture in every field. National culture must be transmitted to future generations in a more enriched way. In the article it is also emphasized that the preservation of national moral value stands on the base of the development of national culture. The author justifies his points applying to the works of well-known scientists and researchers.

Keywords: national and moral values, national culture, heritage, values, globalization, tolerance, worldview, civil society.

(стаття друкується мовою оригіналу)

Currently, although national cultures left the local frames and involved in the integration of the global cultural space, but still the social and cultural differences, unique, unrepeated other cultures are available. Cultural differences are perceived as reasons preventing dialogue and integration on a global base.

If we look at the issue with a brief historical perspective, it can be noted that the Azerbaijani nation is very difficult, however it has undergone a glorious history. The existence of dozens of the states in the territory since ancient times and the Middle Ages, including interest of the various empires (due to favorable political and geographical location), the development of culture in a high level observed by wars, crises and revival left indelible traces in the historical memory of the people. Finally, feudal wars and sparse happened in the same period, later in the early twentieth century political-economic and military lagging caused our nation to fall under the influence of Russia in the last two hundred years, and thus the loss of its independence. Only the highest ethical and moral values in society and Islam could save the nation from assimilation.

Since independence, main priority issue of our state constituted determination of national identity, the restoration of national and spiritual values, in short, formation of ideology to serve a democratic consolidation of the community.

In general, recently this issue has been widely discussed in public. The survey shows that national cultures sometimes loses its identity. National and religious values melt under the influence of cultural propaganda machine without West's moral foundation, or without relying on the national, human fundamental principles and are undergo wearing. Under the pressure of this process the youth of the countries with a weak economy, newly-laid independence tend to inexpensive art samples denying the national and cultural heritage and being indifferent to national and spiritual values, in the best case put the national cultural heritage at risk approaching strange civilizations with admiration. In the integration which does not serve human values and humanity, in collaboration, in fact, there is neither aesthetic nor educational or, in general moral value. In this respect, enlightening the youth in a more healthy spirit, pure moral spirit is one of the most important tasks of the principle of continuity in the cultural policy using protection of cultural heritage in Azerbaijan as well as progressive moral values of our people and the world properly. In the constitution of every modern civilized state universal ideas are reflected in one way or another. The Constitution is not an exception in this regard. The preamble of the Constitution reflected ideas such as, «to achieve the establishment of civil society», «to set up legal and secular state ensuring superiority of law», «to provide a decent standard of living for all», «to live in friendship, peace and tranquility with all nations of the world remaining faithful to universal human values and interact with them for this purpose». The foundation of the state and the reality of existence have been tested many times in history. This is an important factor in every country that values cultural policy and cultural development is the main priority [1, p. 174]. In this regard, in the independent state the preservation and promotion of cultural heritage, creating more favorable conditions for the development of culture, ensuring creativity and opportunities for citizens are important conditions serving for the protection of our national existence. Idea struggles for democracy, freedom, independence of our forefathers who spared their blood and sacrificed their lives for the sake of national statehood are based on the principles of cultural development, cultural progress and the Renaissance. Under the pretext of cultural integration and modernization involvement of the programs, information and propaganda which are not designed for the development of national culture are harmful rather than beneficial in Azerbaijani community; these activities have more imperfect, destructive, dangerous sides in terms of educating new generation having national pride, a sense of sympathy and breeding citizens.

Today, the society is as much in need for young people who are foreign language-oriented, computer literate, «opening a window» to the world via the internet as for ambitious, proud, national, religious and loyal to moral values, patriotic citizens. The more important modern culture adopts, the more important it is to possess the national culture, and take advantage of it. Just technics, specialists and professionals are employed at all times. Every nation can ensure foreigners temporarily for a time. However a person applying abroad who has absorbed a patriot, a nationalist, independent, national ideals and sacred values through cultural integration and civil society cannot be mastered. To breed a national spirited, patriotic, independent

citizen should be carried out by the administration of the country, government agencies, the media, educational institutions, cultural institutions and army of intellectuals in particular. T. I. Weinstein noted that without learning the history of human culture, without being familiar with cultural politics of the peoples of the world, without mastering culture it is hard and responsible to train a specialist with objective, global, democratic thinking, humanistic, universal feelings, to breed citizens, to bring up human [2, p. 160]. In order to succeed in this area first and foremost the national culture must be obtained and national and moral values must be studied. Because on the basis of the nation without relying on political peculiarities or without adopting the people's traditions, oral and written literature, fictional and economic products the way to human culture can be impassable. Culture as a harmonious entity of living and a way of life associated with the nation's language, religion, morality, law, aesthetics, economy and technique is of the essence of a democratic culture, as well as international, universal content. In other words, humanity cannot be sought in any way non-national, not useful to nation. Considering the influence of civil society on national cultures, especially on the Muslim communities in the first place these factors should be taken into attention. The national-ethnic unity should reflect the history it has gone through in the stage of its formation more or less, and should perceive in a certain aspect and direction. If this ethnic group in the early stages of development is of spontaneous-empirical character, then as a result of the development of ethnic, economic, political, social and cultural relations it becomes more complex character and at this time a culture mingles with another. A complex and mutual interaction of material and spiritual values, emotional and rational elements in culture comprises the mentality of one or the other nation, that is, the idea-behavior stereotype of a nation differing one nation from the other. This idea-behavior stereotype passed on from previous generations to all members of the community on the heritage principle not in the minds of the indirect and non-verbal, but it is the established on a more subconscious level. This event is explained through certain characters and ideas at the root of our national values. Those characters and ideas to find a place in the minds of the nation evokes all feelings and they become an impulse for the standard action. The efforts to realise the idea of the superiority of Western culture in a globalizing world are being made at various levels. Global moral values encompassing universality undermine of the national and moral values of the people. Under such circumstances, besides the development of dialogue between civilizations and cultures the way out is to develop and maintain a nation's uniqueness, culture and mentality and ethnic identity. If a new system of values and national culture are imposed with force, and it is possible to achieve progress at the expense such process, such progress could destroy the entire system of the traditional relations and it can shake even the most solid fundamentals. Then the whole system of national values – trust, spirituality, the most sacred values that kept people alive for centuries are destroyed. Therefore, national values put forth by every nation depending on its geographic location, climate, history and other conditions begin to be of particular importance. The formation of national values occurs within centuries and a couple of millennia even specific national features and subsequently converted to the public. The nation that has been able to protect its national and moral values can preserve national identity code. As political, economic and cultural life

fields are inseparably linked with each other it is important to approach the development prospects of the society in the complex case [3, p. 122]. Cultural and intellectual level of the people penetrates all the events that take place in society. Reviving of the economy is significantly dependent on the cultural level. In all cases, development of culture is one of the most important factors leading the society to the fruitful future. Therefore, it is our duty to solve the problems of culture through the use of real opportunities. Culture intervening in all aspects of the society manifests itself continually in new forms, and it is difficult to maintain any dimensions. Therefore, the phenomenon of policy-makers, experts in the field of culture and education, as well as creative workers constantly take on new challenges. These positions require that we should fight with all our strength against the cultural surrogates, which manifest themselves as negative manifestations of civil society. If we don't try with determination to prevent some trends in the development of civil society, our culture will confront serious threats. Because there seems to be attempts to remove from nativeness, independence in the root of the those who dislike Turkish history and contributions to world culture, in non-national elements, which you read, wrote, and learned and taught.

According to M. A. Rasolzadeh, who presented national moral rules established for each society in the level of essential terms of modernity, there exist certain and stable numerous codes of ethics for individuals as well as for nations. In his opinion, «the community requires that individuals should be honest, tell the truth, avoid hoax and lie, be the same inwardly and outwardly, regard others' rights and independence, respect proponents' and opponents' opinions, avoid gossip and slander, not to be captive of unpleasant feelings such as, greediness, rancour and selfishness, be well-bred and courteous, be bound with homeland and nation, make great contributions to compatriots, be obedient to law and regulations of the country, try continuously well-fare and loyalty of the native land, consider family and kinship relations sacred, breed their offsprings useful for the homeland, be devoted to issues related to native land and nation. The society indoctrinates those who obey all these the qualities of a person mastering ethics and character, patriotic, a perfect citizen, a tender father and a national hero. It is well-known what stigma the community will stamp on those who do the contrary earlier or later» [4, p. 26].

«As the most valuable heritage our national history contributes us is our national culture» [5, p. 163], the measures of modernity have been taken from this before. For this reason, first and foremost the theme of preservation, research and propoganda of heritage in culture in every field should be preferred. National culture should be passed on to future generations in an enriched form. According to A. Smith, the researcher, the culture cannot preserve its existence constantly and without enriching [6, p. 172]. For this purpose, the activity of creative and constructive type should be inspected, the activities of discovery, orientation and estimation of new talents should be paid more attention. Since «a nation creates culture and culture causes a nation live [7, p. 51], therefore, we are in charge of causing our national culture live in order to live. A state doesn't have to revive a nation, but it has to create a condition for its development and revival». To create a condition means that a state does not intervene a special life of the nation, but creates supervision mechanisms for the state by civil society. Such supervision mechanisms include private

property, multi-party membership, government division, Constitution Court. The main issue is not a creation of supervision mechanisms, but «removal» of a state from civil society, and a nation from private life [8, p. 2].

First of all, we should get started to breed generations adopted and digested the past of our culture, culture treasure properly. As we have joined globalised world, the circle of modern European culture [9, p. 284] we should accept our commitment to make formal changes consciously without any great changes in foundation principles of our culture, that is, without damaging our characteristic features constituting our national personality which are essential to preserve relying on experience and progressive achievements of science. We must try to mix our culture which defines our existence, national identity throughout centuries in human measures and cultural values of the period and we mustn't only protect and study it, but make it in the state of inner challenges, emotional-moral needs which orient and control us. It should be noted that politics is outlook and adoption of national-emotional values and scientific-cultural achievements in the world. Modernity is to enjoy nature beauty, all creative products to serve humanity; love and affection to people, knidness, nobility, meaningful and sincere communication; strict, harmonous, logical and humorous interlocuter; convinced, with fantasy, master of thinking with improvisation; surprises delighting people surrounding him. Changing all these to the way of living by converting intellectual, emotional and spiritual enrichment into needs of life; tuning feelings and emotions with good wishes and strengthening humane experience with permanent habits. The main condition of ethics is not in the form of changes aquired, nor in the material magnificence. Ethics is a protection, adoption and an attempt of transforming spiritual heritage of our forefathers to future generations more perfectly. Ethics is also in the love to freedom, respect for human values, love of country, the spirit of independence. According to O. T. Drobinsky, ethics, which is considered a modern classic for all periods, is in the protection of moral values, as well as in ensuring the continuity of our national and moral traditions. Ethics is in the harmony of the picture in essence, the idea and activity, the inner world and appearance, words and actions, content and form [10, p. 126]. Ilham Mammadzadeh, the philosopher of Azerbaijan, showed ensuring the compliance of traditions, the original form of morality, individuals' behavior with common, collective interests: traditions provided this compliance in that they perceived individuals belonging to commons with special practices, in fact, as interests only possibility [11, p. 23]. The national character and mentality of Azerbaijan and national identity, besides human aspects, as well as it is considered an integral part of the culture of the Caucasus. The Caucasus identity or idea constitute unity of historical, cultural and civilized form as an international ideological and social psychological phenomenon. A number of ethnic knowledges related to Caucasus in the condition of the dialogue between civilizations mentality of each Caucasian people reflect ideas and features, historical ideas, social and moral norms and values throughout centuries. This mentality connects both the Caucasian traditional character and spiritual affinity, commitment to the history of the united Caucasus. The national cultures of the Caucasian peoples, the national character, mentality and ideology are an indispensable part of the culture which connects and surrounds mountainous and plain cultural traditions nourished by Turkish, Slavic, kartvel, vaynach, Dagestan and other language groups, Islam and

Orthodox religious values, ancient Persian, Greek-Roman, Arabic civilizations [9, p. 16].

The mentality which is a socio-cultural phenomenon is related to the study of the people, the nature of tribes, psychology of customs and traditions. Nizamulmulk, the prominent politician of the East, in his work «Siyasetname» advises the heads of the state to study the character and customs of the people and tribes of the country: «They must not lose anything from far and near, from the eldest to the youngest across the country» [6, p. 29]. Philosophers consider two aspects of national traditions in the formation and promotion of being Azerbaijanis. First, as the factors causing the self-defence of the nation, merging stixia in the constant existance and danger, self-belongingness earn constant mentality qualities have affected the lifestyle of the nation substantially. To consider conservation of mentality using the factors maintaining the most important and significant impact in a right place and appropriately can be a foundation for making the promotion of Azerbaijani ideology a vital force; secondly, features of ethnic and national consciousness, mentality reflected on verbal, written, physical and spiritual resources as a factor of the national traditions. They correctly indicate that so as foreign countries to promote their ideology in Azerbaijan, they pursue the goal to deprive the Azerbaijani ideology of the power of main base – the population considering a serious opposition force. In order to maintain the stability of the world, first of all, kindness and mutual understanding between people should be ensured. It is impossible to achieve stability and development in the society which does not accept the diversity of cultures, and disrespect traditions and customs, lifestyles, beliefs and ideas of the people who practice other religions.

Today our main task is to preserve this rich heritage and transmit to future generations. Tolerance is irreplaceable national and moral wealth in Azerbaijan, which many countries around the world envy. All these attempts aimed at weakening this tradition are prevented and will be prevented in the future by the government. Azerbaijani people will retain its moral values and transmit to future generations.

References

1. Mehdiyev R. XXI əsrdə milli dövlətçilik. – Bakı: «Azərbaycan», 2003.
2. Вайнштейн Т. И. Формирование гражданского общества в России: надежды и реальности // Мировая экономика и международные отношения. – М.: «Наука», 1998. – №6.
3. Гасанов Р. Формирование гражданского общества в условиях трансформации. – Баку: «Текнур», 2003.
4. Rəsulzadə M. Ə. Milli təsanüd. – Bakı: Gənclik, 1993.
5. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. – Bakı: «Azərbaycan», 1995.
6. Смит А. Теория нравственных чувств. – Москва: «Наука», 1997.
7. Толипов Ф. Ф. Проблема формирования доктрины национальных интересов в политике вновь образованного государства // Трансформирование цивилизационно-культурного пространства бывшего СССР. – Москва: Наука, 1994.
8. Мамед-заде И. Р. Гражданское общество и национальная идеология: философия политического процесса в Азербайджане. – Тафаккур, 1995.
9. Aslanova R. İslam və mədəniyyət. – Bakı: «Azərbaycan Universiteti», 2002.
10. Дробинский О. Т. Понятие морали. Историко-критический очерк. – М.: «Наука», 1974.
11. Мамед-заде И. Р. Политика и мораль. – Баку: Азернешр, 1988.

References

1. Mehdiyev R. XXI əsrdə milli dövlətçilik. – Bakı: «Azərbaycan», 2003.
2. Vajnshtejn T. I. Formirovanie grazhdanskogo obshhestva v Rossii: nadezhdy i real'nosti // Mirovaya jekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya. – M.: «Nauka», 1998. – №6.

3. Gasanov R. Formirovanie grazhdanskogo obshhestva v usloviyah transformatsii. – Baku: «Teknur», 2003.
4. Rasulzade M. Ə Milli tasanüd. – Baki: Gənclik, 1993.
5. Əliyev H. Müstaqilliyimiz əbədidir. – Baki: «Azərbaycan», 1995.
6. Smit A. Teoriya nraivstvennyh chuvstv. – Moskva: «Nauka», 1997.
7. Tolipov F. F. Problema formirovaniya doktriny nacional'nyh interesov v politike vnov' obrazovavshego gosudarstva // Transformirovanie civilizacionno–kul'turnogo prostranstva byvshego SSSR. – Moskva: Nauka, 1994.
8. Mamed–zade I. R. Grazhdanskoe obshhestvo i nacional'naja ideologija: filosofija politicheskogo processa v Azerbajdzhanе. – Tafakkur, 1995.
9. Aslanova R. İslam və mədəniyyət. – Baki: «Azərbaycan Universiteti», 2002.
10. Drobnickij O. T. Ponjatie morali. Istoriko–kriticheskij ocherk. – M.: «Nauka», 1974.
11. Mamed–zade I. R. Politika i moral'. – Baku: Azerneshr, 1988.

Ахмадов Е., аспірант, Інститут філософії та права
Національної академії наук Азербайджану
(Азербайджан), ahmadov_elchin@mail.ru

Захист національних і моральних цінностей

Розглядається важливість збереження національних і моральних цінностей і передачі від покоління до покоління за принципом спадщини. Відомо, що в період сучасної інтеграції та глобалізації важливість збереження національної самосвідомості причетності постійно зростає. На думку автора, збереження наукових досліджень і пропаганда спадщини повинні бути кращими в культурі кожної області. Національна культура повинна бути передана майбутнім поколінням більш збагаченим чином. Також підкреслюється, що збереження національно–моральних цінностей стоїть на базі розвитку національної культури. Автор обґрунтовує свою точку застосування до робіт відомих вчених і дослідників.

Ключові слова: національні та моральні цінності, національна культура, спадщина, цінності, глобалізація, толерантність, світогляд, громадянське суспільство.

Ахмадов Э., аспірант, Інститут філософії та права
Національної академії наук Азербайджану
(Азербайджан), ahmadov_elchin@mail.ru

Защита национальных и нравственных ценностей

Рассматривается важность сохранения национальных и нравственных ценностей и передачи от поколения к поколению по принципу наследия. Известно, что в период современной интеграции и глобализации важность сохранения национального самосознания причастности постоянно растет. По мнению автора, сохранение научных исследований и пропаганда наследия должны быть предпочтительными в культуре каждой области. Национальная культура должна быть передана будущим поколениям более обогащенным образом. Также подчеркивается, что сохранение национально–моральных ценностей стоит на базе развития национальной культуры. Автор обосновывает свою точку применения к работам известных ученых и исследователей.

Ключевые слова: национальные и моральные ценности, национальная культура, наследие, ценности, глобализация, толерантность, мировоззрение, гражданское общество.

* * *

УДК 323:[050+070+654.197]

Біляєва І. І.,
асистент кафедри філософії та соціальних наук,
Гуманітарно–педагогічна академія Кримського
федерального університету ім. В. І. Вернадського
(Україна, Ялта), irinabilyaeva@ukr.net

ДЕРЖАВНА ТА НАЦІОНАЛЬНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА: ТЕОРЕТИКО–КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто феномени державної та національної інформаційної політики. Проведено аналіз сутності державної та національної інформаційної політики й їх структурних елементів. Застосовано структурно–функціональний метод, загально логічні прийоми аналізу та синтезу, аналогії, порівняння, узагальнення. Визначено роль державної та національної інформаційної політики в політичній системі суспільства. Встановлено, при зміні політичної системи суспільства державна та національна інформаційна політика може змінювати свою сутність, структуру.

Ключові слова: інформаційна політика, державна інформаційна політика, недержавна інформаційна політика, національна інформаційна політика, суб'єкти інформаційних процесів, політична система суспільства.

Розвиток новітніх інформаційних технологій спонукає до поступових і невідворотних змін у суспільстві, сприяє виникненню нових феноменів суспільних відносин, що конче потребують наукових пояснень. Серед таких феноменів виокремлюють державну та національну інформаційну політику. Їх наукове дослідження поступово набирає обертів стаючи все більш актуальним. Причиною актуалізації цього явища є універсальність і мінливість феномену інформаційної політики. Його здатність проникати в усі сфери суспільного життя і особливо, тісний взаємозв'язок як з політичними так і не політичними явищами. Інформаційна політика поступово змінює усі складові суспільного життя. Останні ж, вносять суттєві корективи у формування та впровадження інформаційної політики.

У зв'язку із зазначеними особливостями, дослідження феномену інформаційної політики є досить складним процесом. Зокрема, Верховна Рада вже тричі розробляла і затверджувала Концепцію інформаційної політики України, в 2002 р. «Концепція національної інформаційної політики» та в 2009 і 2010 роках «Концепція державної інформаційної політики», після чого їх було винесено на розгляд та знято з обговорення, як такі, що не були досконалими та містили чимало зауважень і побажань [1, с. 242]. Варто звернути увагу на зазначені назви даної концепції, які, на перший погляд, містять в собі певну синонімічну тотожність. Хоча, на нашу думку, якщо справа стосується інформаційної політики, то і певну суперечність. Треба гадати, що автори концепції в процесі її розробки зупинились на більш коректному та відповідному відображенні суті сучасного стану інформаційної політики й замінили поняття «національна інформаційна політика» на поняття «державна інформаційна політика». Можливо й те, що автори концепції не надали суттєвого значення понятійному концепту й правка була здійснена механічно, хоча це, на думку автора даної статті, викликає певні сумніви. Поступове зростання ролі інформаційних технологій, а від так, й інформаційних процесів у суспільстві спонукає з'ясувати відмінності та можливості використання зазначених понять.

Методологічний аналіз інформаційного суспільства і його невід'ємної частини інформаційної політики зробили зарубіжні вчені: Д. Белл, М. Кастельс, Й. Масуда, Г. Маклюєн, Т. Стоуньєр, Е. Тоффлер, С. Хантінгтон та ін. Суттєвий внесок у розвиток теоретико–концептуальної бази дослідження інформаційної політики належить і російській політичній науці: А. Манойло, Ю. Нісевич, О. Панарін, В. Попов, Є. Тавокін, І. Юзвішин та ін. Серед вітчизняних авторів дослідженням зазначених проблем займались: І. Арістова, Л. Губерський, О. Дубас, О. Зернецька, Є. Макаренко, Г. Несвіт, Г. Почепцов, О. Соснін, О. Старіш, А. Чічановський, С. Чукут та ін. Зважаючи на їх суттєвий науковий вклад, питання теоретико–концептуального аспекту державної та національної інформаційної політики залишається найбільш дискусійним й потребує подальших досліджень.

У сучасному політичному дискурсі поняття державна та національна інформаційна політика є синонімічно тотожними. Незважаючи на те, що в більшості наукових досліджень вони представлені як ідентичні, зауважимо, їх синонімічна тотожність та межі впливу, перш за все, залежать від суспільно–політичних процесів, політичної системи суспільства, суб'єктів інформаційних процесів

тощо. Окрім того, специфічна особливість політичних процесів полягає в тому, що їх неможливо вивчати як однотипні явища, оскільки кожен вид політичного процесу характеризується власною структурою, що породжує складність їх дослідження та аналізу [2, с. 45]. Дослідження даних понять дозволить окреслити межі їх впливу, пізнати сутність, структуру. Зокрема, допоможе у розумінні такого складного і досить важливого феномену, як види інформаційної політики.

Подібну проблему в різниці сутності вище зазначених понять досліджувала Ю. Мосенко. В своїй науковій праці при визначенні змісту поняття «державна інформаційна політика України» дослідниця розглянула її співвідношення з поняттям «національна інформаційна політика України» та обгрунтувала, хоча і з юридичної точки зору, доцільність практичного використання першої із зазначених категорій [3, с. 6]. Дещо раніше, дослідники О. Дем'янчук, О. Токар в своїх наукових розвідках вже відмічали великий вплив на державну інформаційну політику недержавних/неурядових акторів. Зокрема, таких як: бізнес, ЗМІ (далі – засоби масової інформації), наукові й технологічні установи, громадські й міжнародні організації, недержавні організації тощо. В даному контексті, вони пропонують розрізняти політику державну і політику публічну. При цьому зазначають, що публічна політика зачіпає ширше коло суб'єктів, об'єктів і дій, аніж державна і є, відповідно, більш узагальнюючим терміном. На думку дослідників, поєднання державної влади і громадських організацій формує публічну політику, яка може існувати при демократичній/ліберальній політичній системі. Це, в свою чергу, становить особливий інтерес для нашого дослідження [4, с. 11; 5, с. 132].

Мета статті – аналіз сутності державної та національної інформаційної політики, їх структурних елементів.

Завдання: проаналізувати поняття державної та національної інформаційної політики; дослідити їх структурні елементи; визначити роль державної та національної інформаційної політики у політичній системі суспільства; довести взаємовплив політичної системи суспільства і державної та національної інформаційної політики. Враховуючи глибину поставленої мети, вимоги до даного типу наукової роботи та не претендуючи на вичерпне дослідження, дати з допомогою структурно-функціонального методу, загально логічних прийомів аналізу і синтезу, аналогії і порівняння загальну характеристику вищезазначених феноменів.

Аналіз понять державна та національна інформаційна політика обумовлений послідовним вирішенням їх проблемного поля у взаємозв'язку зі смисловою визначеністю інформаційної політики. Тому для початку понятійного аналізу звертаємось до етимологічного навантаження понять «інформація» та «політика». Слово «інформація», як відомо, походить від латинського слова «*informatio*», що означає «роз'яснення» або «виклад» [6, с. 241]. А слово «політика» походить від грецького слова «*πολιτικά*», що означає «державні і суспільні справи» [6, с. 497–498]. Тобто, коли ми говоримо про інформаційну політику, то маємо на увазі роз'яснення або виклад про державні і суспільні справи. Тут варто звернути особливу увагу, слово політика окремо стосується як державних так і суспільних справ. Існування ж їх окремо чи в поєднанні, на нашу думку, залежить від політичної системи суспільства.

Інформація – це досить складна наукова категорія, інтерес до якої не послаблюється з часом. В наукових дослідженнях розуміння цього поняття переважно зводиться до простого рівня, а саме, як: роз'яснення, ознайомлення, відомості, поняття, узагальнення, виклад, код тощо. Хоча, навіть на цьому рівні представлення інформації в будь-якій системі, маємо на увазі політичну систему, поступово змінює саму систему. Тому інформацію розуміють, перш за все, як субстанцію що здійснює трансформацію. Подібного різновиду трансформації підлягають об'єкти інформаційної взаємодії, вони ж, по відношенню один до одного, також є і суб'єктами інформаційної взаємодії. Звідси поняття «інформація» можна розглядати наступним чином, «будь-яка взаємодія між об'єктами, у процесі якої один отримує деяку субстанцію, а інший її не втрачає, називається інформаційною взаємодією, при цьому передана субстанція називається Інформацією» [7, с. 191].

Політика є також достатньо складною і в той же час багатовимірною науковою категорією. Вона не має універсального, єдиного поняття. Науковці вже декілька століть поспіль досліджують її змістовну різноманітність. Результатом їхніх розвідок є відкриття все нових аспектів цього феномену та відповідно і примноження вдосконалених понять. На нашу думку, це пов'язано: по–перше, зі складністю самого феномену «політика»; по–друге, з неможливістю в принципі побудувати єдиний понятійно–категоріальний каркас; по–третє, з поступовим технологічним розвитком суспільства зокрема, та безпосередньо з інформаційно–комунікаційними технологіями; по–четверте, з постійним та неухильним збільшенням кількості політичних акторів. Поряд з цим, в політичному дискурсі, все ж таки, простежується певна однастайність щодо визначення політика.

Основним або навіть головним політичним актором багато століть поспіль є держава, й, відповідно, переважна більшість понять визначає різноманітні аспекти її діяльності. Наприклад, політика розуміється, як «сукупність державних ідей і зумовлена ними цілеспрямована діяльність, що пов'язана з формуванням життєво важливих відносин між державами, народами, націями, класами, різними соціальними групами суспільства» [8, с. 692]. Інше ж визначення має дещо ширшу направленість й трактується, як «організаційна, регулятивна і контрольна сфера суспільства, в межах якої здійснюється соціальна діяльність, спрямована головним чином на досягнення, утримання й реалізацію влади індивідами й соціальними групами задля здійснення власних запитів і потреб» [6, с. 497–498]. Згідно з даним визначенням, всі соціальні суб'єкти мають можливість реалізувати владні повноваження задля задоволення своїх інтересів. Трохи забігаючи наперед зазначимо, на нашу думку, суб'єкти інформаційних процесів можуть реалізовувати свої інтереси й без боротьби за владні повноваження.

Орієнтовно кінця XIX – початку XX століття з виникненням та стрімким розвитком недержавних структур і набуттям ними певних владних відносин, політику почали ідентифікувати не тільки з державною діяльністю, а й діяльністю новоутворених суспільних інститутів та усіма відносинами суспільної влади. Етимологія слова «політика», що стосується державних і суспільних справ, стала відповідати своєму значенню. Крім того, політику майже у більшості її визначень

розуміють, перш за все, як мистецтво. У поєднанні ж його з етимологією слова «політика» можна тлумачити поняття «політика» наступним чином «мистецтво вести справи, як державні так і суспільні».

Поєднання наукових термінів «інформація» й «політика», які самі не мають чітких визначень, формують нове суспільне явище, новий феномен, а від так і нову наукову категорію «інформаційна політика». Наукових визначень цього феномену не бракує, але і єдиного загальноприйнятого підходу немає. Незважаючи на це, дослідники С. Зуев та В. Степанов у своїх працях зазначають, що поняття «інформаційна політика» тлумачиться здебільшого цілком однозначно, а саме, як спосіб поведінки з наявними інформаційними потоками і ресурсами з боку різних інституційних суб'єктів, держави або державних органів, окремих організацій і установ, які можуть мати свої уявлення та інтереси при роботі з інформацією [9, с. 13; 10]. При цьому, дослідник В. Степанов наголошує, що «варіанти визначення інформаційної політики істотно відрізняються один від одного залежно від застосування підходів до постановки питань про наочно–процесуальну і суб'єктно–об'єктну складових даного феномену» [9, с. 14].

Поряд із вже згадуваною однозначністю, все ж таки, більшість розвідок, які направлені на пошук сутності поняття «інформаційна політика» мають певну оригінальність та відмінність. Проявляється вона у дослідженні різних аспектів цього феномену, визначенні його особливостей, сфер впливу, учасників, принципів формування та впровадження тощо. Певно, необхідно одразу ж зазначити, при вивченні різноманітних аспектів феномену «інформаційна політика» кожен дослідник вклав свою частку в формування її теоретико–концептуальних засад. Для прикладу наведемо декілька його визначень. Найбільш популярним на пострадянському просторі є визначення інформаційної політики, як особливої сфери життєдіяльності людей (політиків, науковців, аналітиків, журналістів, слухачів, читачів тощо), пов'язаної з виробленням і поширенням інформації, задовольняючої інтереси соціальних груп і суспільних інститутів [11, с. 268]. Згідно з даним визначенням, на сьогодні сформувалась особлива інформаційна сфера, яка, звісно поряд із іншими сферами соціуму, є невід'ємною і необхідною частиною життєдіяльності суспільства. Вона функціонує на основі вироблення й поширення будь-якого виду інформації. Іноді з порушенням нормативно–правових засад, але завжди задовольняючи інтереси певних соціальних груп чи суспільних інститутів.

Дослідник із США Ф. Хортон вивчає інформаційну політику, як один клас або підгрупу політики в цілому на противагу такій політиці, яка орієнтована на будь-який компонент виробництва, організації, класифікації, пошуку і передачі даних, інформації і знання в рамках підприємства або країни, або між підприємством і країною та її зовнішніми клієнтами і аудиторіями. Більш того, він аналізує її, як цілком визначену і спеціальну підгрупу політики в цілому, тобто як підрозділ, що має справу з фундаментальними і невід'ємними інформаційними правами, обов'язками, проблемами та інтересами тощо [12, с. 5]. Дане поняття дослідник представив в достатньо широкому значенні. Воно формує певне уявлення про загальні напрямки функціонування інформаційної політики й очевидно заслуговує на нашу підтримку.

Традиційно прийнято вважати, що контекст досліджуваного феномену формує основу його визначення. На цьому наголошує і вітчизняний науковець В. Степанов досліджуючи феномен інформаційної політики. Він зазначає, «контекст інформаційної політики дозволяє визначити зміст поняття, виходячи із суті процесів, що відбуваються в сучасному інформаційному полі». Також, науковець аналізує два базові параметри, які є характерними рисами технології незалежно від сфери її застосування: систематичну повторюваність і відтворюваність [9, с. 16]. Цілком погоджуючись із зазначеною думкою, додамо, що контекст інформаційної політики визначають її суб'єкти. Вони формують характер, сутність й впроваджують технології інформаційної політики. Суб'єкти інформаційних процесів генерують інформаційний стан країни, а їх кількість відіграє вирішальну роль в інформаційному полі, політиці та політичній системі суспільства. Збільшення кількості суб'єктів інформаційних процесів характеризує інформаційну політику, як досить складну і багатокомпонентну структуру. На думку автора даної статті, в ній інформаційна політика є своєрідним мистецтвом взаємодії суб'єктів інформаційних процесів з метою досягнення своїх інтересів. В залежності від кількості суб'єктів інформаційного процесу й статусу їх діяльності загальноприйнято поділяти інформаційну політику на два види: державну та недержавну.

Розглянемо спершу поняття «державна інформаційна політика». На сьогодні його наукових трактувань не бракує, але певне занепокоєння викликає відсутність офіційного визначення. Справа в тому, що в Законі України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року вже було офіційно визначено державну інформаційну політику, як сукупність основних напрямів і способів діяльності держави з одержання, використання, поширення та зберігання інформації [13]. Майже через дев'ятнадцять років, 9 травня 2011 року Верховною Радою України прийнято нову редакцію Закону України «Про інформацію» [14]. Раніше зазначене і офіційно задеклароване визначення державної інформаційної політики в Законі України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року, повністю вилучене з його нової редакції прийнятої 9 травня 2011 року.

На відміну офіційним, наукові джерела рясніють найрізноманітнішими визначеннями державної інформаційної політики. Для прикладу розглянемо декілька з них. Науковець О. Соснін досліджує державну інформаційну політику, як сукупність цілей, що відображають національні інтереси України в інформаційній сфері, стратегічних напрямів їхнього досягнення і системи заходів щодо їх реалізації. При цьому наголошує на важливих її складових: зовнішній і внутрішній політиці держави та їх впливові на всі сфери життєдіяльності суспільства [15, с. 20]. На нашу думку, дане визначення акцентує увагу на важливій ролі державної інформаційної політики щодо забезпечення національних інтересів України, хоча й дещо обмежену рамками інформаційної сфери.

Дослідниця О. Оверчук тлумачить державну інформаційну політику як відносно стабільну, організовану, цілеспрямовану діяльність органів державної влади різних рівнів, що спрямована на регулювання інформаційної сфери держави [16, с. 7]. В своєму визначенні дослідниця виділяє ряд особливостей державної інформаційної

політики різних рівнів, яка також направлена, перш за все, на регулювання інформаційної сфери. В цьому ж контексті, під державною інформаційною політикою вітчизняні науковці В. Брижко, В. Цимбалюк, А. Орехов, О. Гальченко розуміють регулюючу діяльність державних органів спрямовану на розвиток інформаційної сфери, функціонування правової системи інформаційних відносин, захист прав людини й основних свобод, забезпечення збалансування інтересів людини, суспільства та держави в усіх сферах інформаційної діяльності [17, с. 168]. В наведеному визначенні науковці, з метою захисту прав і свобод людини та збалансування інтересів всіх суб'єктів інформаційних процесів, окрім регулювання інформаційної сфери, акцентували свою увагу і на соціально-правовому аспекті. Це, на нашу думку, є досить важливою проблемою життєдіяльності сучасного суспільства.

В цілому, згідно з науковими трактуваннями державна інформаційна політика визначає загальні принципи інформаційної діяльності, встановлює пріоритети суспільних інтересів, регулює створення і розподіл інформаційних ресурсів тощо. Необхідно також зазначити, що на різних етапах розвитку суспільства державна інформаційна політика постійно виходить за рамки тільки законодавчого регулювання інформаційної сфери. По-перше, держава – суб'єкт інформаційного процесу. По-друге, виконавчою владою в державі є уряд який ініціює процес формування і впровадження її інформаційної політики. По-третє, вона є чітко організована, постійно діюча, цілеспрямована, стратегічна, добре продумана та надзвичайно важлива ніша в управлінні суспільством. По-четверте, державна інформаційна політика має вплив на всі сфери суспільного життя. По-п'яте, і основне, вона виступає носієм та є гарантом забезпечення й гармонізації державних, національних, суспільних та особистісних інтересів. Важливу роль державній інформаційній політиці відводить і дослідник В. Степанов наголошуючи, що «інформаційна політика як діяльність щодо розповсюдження або обмеження інформаційного забезпечення «супроводжує» державу впродовж всього її існування» [18, с. 22].

Дослідити стан і можливості реалізації функцій регулювання державної інформаційної політики, безсумнівно, можна через призму взаємозв'язку політичної системи суспільства й забезпечення інтересів суб'єктів інформаційних процесів. На нашу думку, державна інформаційна політика, перш за все, організовує, задовольняє й забезпечує інтереси суб'єктів інформаційних процесів. Найявніші інтереси суб'єктів інформаційних процесів й потреба в їх задоволенні, а, в принципі, й власне їх кількість залежить від реально існуючої політичної системи суспільства. Наприклад, надання державою пріоритету в забезпеченні своїх інтересів одному чи декільком суб'єктам інформаційних процесів є однією із причин становлення певного типу політичної системи суспільства. В свою чергу, формування одного із типів політичної системи суспільства визначає априорі пріоритет в забезпеченні інтересів одного чи декількох суб'єктів інформаційних процесів.

Принагідно зазначимо основних суб'єктів інформаційних процесів: держава, суспільство/суспільні угруповання/групи, особистість. Отримання пріоритету в забезпеченні своїх інтересів першим суб'єктом інформаційних

процесів створює умови формування тоталітарної політичної системи суспільства. Суспільство/суспільні угруповання/групи, як суб'єкти інформаційних процесів, отримуючи пріоритет в забезпеченні своїх інтересів, перш за все, дають підстави припускати існування авторитарної або змішаної політичної системи суспільства. Особистість же, як суб'єкт інформаційного процесу при забезпеченні своїх інтересів закладає основи ліберальної політичної системи суспільства. Збалансування в забезпеченні інтересів всіх суб'єктів інформаційних процесів можливе при формуванні демократичної політичної системи суспільства. При цьому, важливо підкреслити вагому роль держави в їх забезпеченні. Процес зміни пріоритету або переорієнтування в забезпеченні інтересів суб'єктів інформаційних процесів формує перехідний чи транзитивний етап між політичними системами суспільства та носить тимчасовий характер. Зазначений процес може тривати декілька років, або ж навіть декілька десятиліть. В умовах тривалої невизначеності державної інформаційної політики, і відповідно повільної динаміки політичних змін, перехідний етап має негативні наслідки.

Насправді, забезпечення інтересів різних суб'єктів інформаційних процесів приводить до обмеження регуляції державою інформаційного стану в країні й, як наслідок, дещо послаблює її вплив і на інші сфери суспільного життя. Це, в свою чергу, породжує розвиток приватної ініціативи та створює умови для формування і впровадження недержавної інформаційної політики. Остання формується і впроваджується суспільством/суспільними угрупованнями/групами, особистістю. Суб'єкти інформаційних процесів недержавної інформаційної політики в інформаційному просторі країни можуть бути представлені по різному. Наприклад, медіа-конгломерати, медіа-холдинги, медіа-організації, медіа-групи, фінансово-промислові групи, різних напрямлень комерційні та некомерційні організації, корпорації, суспільні організації, партії, блогери, особистість тощо.

Різноманітність суб'єктів інформаційних процесів недержавної інформаційної політики ускладнює її дослідження. Зокрема, визначення ролі, сутності, характеру та впливу недержавної інформаційної політики на розвиток суспільства. Ускладнює й те, що її суб'єктами є не тільки вітчизняні приватні чи громадські структури, а й іноземні. Подібна різноманітність може нести загрозу не тільки інформаційному суверенітету країни, а й взагалі її національній безпеці. В цих умовах дослідник В. Попов підкреслює, «недержавна інформаційна політика може служити державі і не задовольняти інтереси громадянського суспільства, вступати в діалог з державою або виступати проти нього, або цілком обслуговувати лише інтереси окремих угруповань, партій і навіть окремих осіб» [19, с. 15].

В цілому, порівнюючи недержавну інформаційну політику з державною інформаційною політикою, можна стверджувати наступне. Недержавна інформаційна політика – це діяльність недержавних суб'єктів інформаційних процесів на основі загальноновизначених принципів інформаційних відносин щодо забезпечення своїх інтересів. Кожен недержавний суб'єкт інформаційного процесу має стратегічну мету своєї діяльності, систему напрямів й заходів по їх реалізації, ну і звісно, певний вплив на особистість, суспільство, державу. Стратегічні цілі, напрями та засоби реалізації інтересів

суб'єктів інформаційного процесу недержавної інформаційної політики можуть бути різними. У випадках їх збігу, суб'єкти інформаційного процесу державної чи недержавної інформаційної політики об'єднуються та діють спільно. Діяльність різних суб'єктів інформаційного процесу на основі загальновизнаних принципів інформаційних відносин в рамках однієї держави генерує національну інформаційну політику та є одним із видів інформаційної політики.

Уточнюючи категорію «інформаційна політика» терміном «національна», як похідного від слова «нація», дає нам можливість по новому пізнати її сутність, характер, структуру, взаємозв'язки й взаємовідносини суб'єктів. Саме тому час згадати досить поширене у вітчизняному політичному дискурсі визначення відомої дослідниці Є. Макаренко. Вона розглядає національну інформаційну політику, як «діяльність компетентних органів країн з контролю, регулювання та планування процесів у сфері інформації і комунікації, сукупністю основних напрямів і способів діяльності держави по одержанню, використанню та зберіганню інформації» [20, с. 56]. Згідно даного визначення, національна інформаційна політика має достатньо широкий діапазон функціонування, визначає основні функції компетентних органів країни, характеризує їх особливу змістовну і специфічну діяльність. Припускаємо, що діяльність компетентних органів країни у сфері інформації і комунікації може бути представлена не тільки державними інформаційними інститутами, а й включати громадські організації. Подібне залучення до взаємодії з'язку та взаємодії різних суб'єктів інформаційного процесу є одним із основних критеріїв побудови демократичної політичної системи.

Важливою складовою у демократичній/ліберальній політичній системі є можливість суб'єктів інформаційних процесів, на основі загальновизнаних принципів інформаційної діяльності, ставити свої цілі та забезпечувати свої інтереси. Головне полягає у тому, що їх інтереси не є сталими та можуть змінюватись відповідно вимог часу, потреб суспільства та його типу політичної системи. Так, при тоталітарній/авторитарній політичній системі державні інтереси зрощені з національними інтересами чи навпаки, а держава є одним/або основним суб'єктом інформаційних процесів. В демократичній/ліберальній політичній системі держава ж є одним із багатьох суб'єктів інформаційних процесів, а національні інтереси можуть бути повністю чи частково відображені в інтересах різних суб'єктів інформаційного процесу.

Науковець із США Ф. Хортон вивчаючи поняття «національна інформаційна політика» також не обходить своєю увагою суб'єктів інформаційного процесу. Він наголошує на реалізації їх спільних інтересів зазначаючи, що це «особливий вид інформаційної політики, який проголошує вся країна, оскільки країна хоче ввести на місця набір зрозумілих керівних принципів, які повинні стосуватися всіх її нижчих рівнів уряду, її національних установ, її приватного сектора, а також повинні використовуватися в якості керівництва інформаційними фахівцями, міжнародними органами та іншими зацікавленими суб'єктами і окремими громадянами» [12, с. 8]. Дане визначення є досить цікавим та відображає головний принцип механізму погодження національної інформаційної політики всіма її суб'єктами. Втім, набір зрозумілих всім суб'єктам інформаційного процесу

керівних принципів не дає повної характеристики сучасної національної інформаційної політики. Дані принципи визначають лише загальні апіорні правила діяльності суб'єктів інформаційного процесу. Дати ж характеристику сучасній національній інформаційній політиці можна лише на основі визначення сутності діяльності суб'єктів інформаційного процесу відповідно до наступних чинників: по-перше, їх кількості; по-друге, їх інтересів; по-третє, напрямів та засобів по їх забезпеченню. Дослідження в цьому напрямі є метою окремої наукової розвідки, тому зупинимося на більш детальному розгляді щодо подібності та відмінності в сутності державної та національної інформаційної політики.

Загальну характеристику сутності державної інформаційної політики ми розглянули дещо вище. Згадаємо лише, що державна інформаційна політика є головним чи провідним суб'єктом інформаційних процесів. Щодо визначення сутності національної інформаційної політики то, для цього, необхідно звернутись до дослідження теорій нації відомого вітчизняного науковця О. Картунова. На думку політолога, існує досить багато різноманітних підходів щодо визначення поняття «нація», але є і два основних загальновизнаних підходи. Перший, як до політичної (соціальної) спільноти – політична теорія нації. Другий, як до етнічної спільноти – етнічна теорія нації [21, с. 56]. В основі даних підходів лежить різниця в фундаментальному підґрунті об'єднання соціальної спільноти. Так, в першому – державні засади (цивільна належність), в другому – етнічна спорідненість (етнічна належність).

Вище вказані основи об'єднання соціальної спільноти відповідно мають певний вплив на формування їх назв–термінів. Зокрема, в політичному дискурсі загально прийняті такі назви–терміни: політична теорія нації – громадська спільнота, громадяни держави; етнічна теорія нації – етнічна спільнота. Крім того, в об'єктивній політичній реальності вище зазначені підходи взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Тому доречно розширити список назв–термінів. Окрім вже згаданих на практиці активно використовуються, як політикумом так і науковцями, наступні назви–терміни: поліетнічність (багатонаціональність), мультикультуралізм, корінні народи, національні меншини тощо. Таким чином, об'єднання соціальних спільнот в рамках держави створює умови формування і впровадження їх національної політики та її видів. Один з яких – національна інформаційна політика.

Суб'єктами національної інформаційної політики (інформаційних процесів) є поряд з соціальними спільнотами/суспільними групами й особистістю, ними створений, і, вже згадуваний вище – державний інститут. Їх діяльність і взаємодія направлені на контроль, регулювання та планування національної інформаційної політики, а їх кількість є одним із критеріїв визначення типу політичної системи. В умовах тоталітарної/авторитарної політичної системи інтереси суб'єктів інформаційних процесів зрощуються і контролюються державою, а їх різноманітність у своїй більшості не допускається чи присікається. При демократичній/ліберальній політичній системі інтереси суб'єктів інформаційних процесів продиують розвиток суспільства.

На нашу думку, багатогранність сучасної національної інформаційної політики обумовлена численністю

суб'єктів інформаційних процесів, а їх кількість становить ключовий компонент щодо можливого обґрунтування національної інформаційної політики у синонімічному ототожненні з державною інформаційною політикою. В сучасних політичних реаліях ототожнення можливе за умови залучення інформаційними інститутами до формування і впровадження інформаційної політики всіх соціальних суб'єктів інформаційного процесу.

Висновки. Таким чином, поняття «інформаційна політика» є вельми складним й багатоконпонентним. На думку автора даної статті, його можна охарактеризувати як своєрідне мистецтво взаємодії суб'єктів інформаційних процесів з метою досягнення своїх інтересів. Інформаційна політика поділяється на декілька видів: державна, недержавна, національна. Сучасна державна інформаційна політика формується і впроваджується державними органами різних рівнів за участю громадськості. Держава окрім ролі арбітра, також є активним, дієвим і рівноправним суб'єктом інформаційних процесів. Недержавна інформаційна політика формується на основі загально визначених принципів інформаційної діяльності в рамках держави. Впроваджується різними недержавними суб'єктами інформаційних процесів. До них належать: суспільство, суспільні угруповання/групи, кожна особистість. Недержавними суб'єктами інформаційних процесів можуть бути вітчизняні чи іноземні, або юридичні чи фізичні особи. Національна інформаційна політика генерується державною і недержавною інформаційною політикою.

Список використаних джерел

1. Біляєва І. І. Становлення та сутність концепції державної інформаційної політики / І. І. Біляєва // Сучасна українська політика. – К.: Вид-во «Центр соціальних комунікацій», 2012. – Вип.26. – С.241–254.
2. Ветренко І. А. Методологические особенности изучения политических процессов / И. А. Ветренко // Социум и власть. – 2009. – №4 (24). – С.45–48.
3. Мосенко Ю. О. Державна інформаційна політика України: організаційно-правові аспекти здійснення: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ю. О. Мосенко; Національний університет біоресурсів і природокористування України. – К., 2011. – 19 с.
4. Дем'ячук О. П. Публічна політика в системі управління суспільним життям / О. П. Дем'ячук // Система розробки та здійснення публічних політик в Україні; за заг. ред. О. П. Дем'ячука. – К.: Вид-во «Факт», 2004. – С.5–21.
5. Токар О. Державна інформаційна політика: проблеми визначення концепту / О. Токар // Політичний менеджмент. – 2009. – №5. – С.131–141.
6. Політологічний енциклопедичний словник / [Упорядник В. П. Горбатенко]; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
7. Волощук О. А. Теоретичний аналіз інформації як фактору виробництва / О. А. Волощук, А. Ю. Сурнін // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Національні економіки в глобальному економічному просторі» (16–17.04.2008). – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2008. – С.190–193.
8. Глобалистика: Международный междисциплинарный энциклопедический словарь / Гл. ред.: И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М. – СПб. – Н.-Й.: ИЦ «ЕЛИМА», ИД «Питер», 2006. – 1160 с.
9. Степанов В. Ю. Інформаційна політика: концептуальні засади формування та розвитку / В. Ю. Степанов // Теорія та практика державного управління: Зб. наук. праць. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2010. – Вип.3 (30). – С.13–17.
10. Зув С. Э. Измерения информационного пространства (политики, технологии, возможности) / С. Э. Зув [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.museum.ru/future/part01/010601.htm. – Название с экрана.
11. Операции информационно-психологической войны: краткий энциклопедический словарь-справочник / В. Б. Вепренцев,

А. В. Манойло, А. И. Петренко, Д. Б. Флоров; под ред. А. И. Петренко. – М.: Горячая линия – Телеком, 2005. – 495 с.

12. Хортон Ф. У. Что такое «национальная информационная политика» / Ф. У. Хортон // Международный форум по информации и документации: Научный журнал международной федерации по информации и документации. – М.: Всероссийский институт научной и технической информации РАН, 1998. – Т.23. – №3. – С.3–10.

13. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №48. – ст. 650.

14. Закон України «Про інформацію» від 9 травня 2011 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20110509>. – Назва з екрану.

15. Соснін О. В. Державна політика в галузі управління інформаційним ресурсом України: Автореф. дис... доктора політ. наук: 23.00.02 / О. В. Соснін; Одеська національна юридична академія. – О., 2005. – 48 с.

16. Оверчук О. В. Політика Великої Британії у контексті формування інформаційного суспільства: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О. В. Оверчук; Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Ч., 2009. – 19 с.

17. Брижко В. М. Е-будущее и информационное право / В. М. Брижко, В. С. Цимбалко, А. А. Орехов, О. Н. Гальченко; под ред. Р. А. Каложного, М. Я. Швеца. – К.: «Интеграл», 2002. – 264 с.

18. Степанов В. Ю. Державна інформаційна політика: проблеми та перспективи: [монограф.] / В. Ю. Степанов. – Х.: С.А.М., 2011. – 548 с.

19. Попов В. Д. Государственная информационная политика: состояние и проблемы формирования. Массовые информационные процессы в современной России. Очерки / Рос. Акад. Гос. Службы при Президенте Рос. Федерации; [Отв. ред. А. В. Шевченко] / В. Д. Попов. – М.: Изд-во РАГС, 2002. – С.8–30.

20. Макаренко С. А. Європейська інформаційна політика: [монограф.] / С. А. Макаренко. – К.: Наша культура і наука, 2000. – 386 с.

21. Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму: Навч. посіб. / О. В. Картунов. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2007. – 192 с.

References

1. Bilyaeva I. I. Stanovlennya ta sutnist' koncepcii' derzhavnoi' informacijnoi' polityky / I. I. Bilyaeva // Suchasna ukrai'ns'ka polityka. – K.: Vyd-vo «Centr social'nyh komunikacij», 2012. – Vyp.26. – S.241–254.
2. Vetrenko I. A. Metodologicheskie osobennosti izucheniya politicheskikh processov / I. A. Vetrenko // Socium i vlast'. – 2009. – №4 (24). – S.45–48.
3. Mosenko Ju. O. Derzhavna informacijna polityka Ukrai'ny: organizacijno-pravovi aspekty zdjysnennya: Avtoref. dys... kand. juryd. nauk: 12.00.07 / Ju. O. Mosenko; Nacional'nyj universytet bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrai'ny. – K., 2011. – 19 s.
4. Dem'yanchuk O. P. Publichna polityka v systemi upravlinnnya suspil'nym zhyttyam / O. P. Dem'yanchuk // Systema rozrobky ta zdjysnennya publichnyh polityk v Ukrai'ni; za zag. red. O. P. Dem'yanchuka. – K.: Vyd-vo «Fakt», 2004. – S.5–21.
5. Tokar O. Derzhavna informacijna polityka: problemy vyznachennya konceptu / O. Tokar // Politychnyj menedzhment. – 2009. – №5. – S.131–141.
6. Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk / [Uporyadnyk V. P. Gorbatenko]; za red. Ju. S. Shemshuchenka, V. D. Babkina, V. P. Gorbatenka. – 2-e vyd., dop. i pererob. – K.: Geneza, 2004. – 736 s.
7. Voloshchuk O. A. Teoretychnyj analiz informacii yak faktoru vyrobnytstva / O. A. Voloshchuk, A. Ju. Surin // Materialy mizhnarodnoi' naukovy-praktychnoi' konferencii' «Nacional'ni ekonomiky v global'nomy ekonomichnomu prostori» (16–17.04.2008). – K.: Universytet ekonomiky ta prava «KROK», 2008. – S.190–193.
8. Globalistika: Mezhdunarodnyj mezhdisciplinarnyj encyklopedicheskij slovar' / Gl. red.: I. I. Mazur, A. N. Chumakov. – M. – SPb. – N.-J.: IC «ELIMA», ID «Piter», 2006. – 1160 s.
9. Stepanov V. Ju. Informacijna polityka: konceptual'ni zasady formuvannya ta rozvytku / V. Ju. Stepanov // Teoriya ta praktyka derzhavnogo upravlinnnya: Zb. nauk. prac'. – H.: Vyd-vo HarPI NADU «Magistr», 2010. – Vyp.3 (30). – S.13–17.
10. Zuev S. E. Izmereniya informacionnogo prostranstva (politiki, tehnologii, vozmozhnosti) / S. E. Zuev [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupa: www.museum.ru/future/part01/010601.htm. – Nazvanie s ekrana.

11. Operacii informacionno-psihologicheskoy vojny: kratkij enciklopedicheskij slovar'-spravochnik / V. B. Veprincev, A. V. Manojlo, A. I. Petrenko, D. B. Florov; pod red. A. I. Petrenko. – M.: Goryachaya liniya – Telekom, 2005. – 495 s.

12. Horton F. U. Chto takoe «nacional'naya informacionnaya politika» / F. U. Horton // Mezhdunarodnyj forum po informacii i dokumentacii: Nauchnyj zhurnal mezhdunarodnoj federacii po informacii i documentacii. – M.: Vserossijskij institut nauchnoj i tehniczeskoj informacii RAN, 1998. – T.23. – №3. – S.3–10.

13. Zakon Ukrainy «Pro informaciju» vid 2 zhovtnya 1992 r. // Vidomosti Verhovnoi Rady Ukrainy. – 1992. – №48. – st. 650.

14. Zakon Ukrainy «Pro informaciju» vid 9 travnja 2011 r. [Elektronnyj resurs] / Oficijnyj veb-sajt Verhovnoi Rady Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12/ed20110509>. – Nazva z ekrana.

15. Sosnin O. V. Derzhavna polityka v galuzi upravlinnya informacijnym resursom Ukrainy: Avtoref. dys... doktora polit. nauk: 23.00.02 / O. V. Sosnin; Odes'ka nacional'na jurydychna akademiya. – O., 2005. – 48 s.

16. Overchuk O. V. Polityka Velykoi Brytanii u konteksti formuvannya informacijnogo suspil'stva: Avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.02 / O. V. Overchuk; Chernive'kyj nacional'nyj universytet im. Juriya Fed'koviča. – Ch., 2009. – 19 s.

17. Bryzhko V. M. E-budushchee i informacionnoe pravo / V. M. Bryzhko, V. S. Cymbaljuk, A. A. Orehov, O. N. Gal'chenko; pod red. R. A. Kaljuzhnoho, M. Ja. Shveca. – K.: «Integral», 2002. – 264 s.

18. Stepanov V. Ju. Derzhavna informacijna polityka: problemy ta perspektyvy: [monograf.] / V. Ju. Stepanov. – H.: S.A.M., 2011. – 548 s.

19. Popov V. D. Gosudarstvennaya informacionnaya politika: sostoyanie i problemy formirovaniya. Massovye informacionnye processy v sovremennoj Rossii. Oчерki / Ros. Akad. Gos. Sluzhby pri Prezidente Ros. Federacii; [Otv. red. A. V. Shevchenko] / V. D. Popov. – M.: Izd-vo RAGS, 2002. – S.8–30.

20. Makarenko Je. A. Jevropejs'ka informacijna polityka: [monograf.] / Je. A. Makarenko. – K.: Nasha kul'tura i nauka, 2000. – 386 s.

21. Kartunov O. V. Zahidni teorii etnichnosti, nacii ta nacionalizmy: Navch. posib. / O. V. Kartunov. – K.: Universytet ekonomiky ta prava «KROK», 2007. – 192 s.

Bilyaeva I. I., assistant of Department Philosophy and Social Sciences of Humanitarian and Pedagogical Academy of Crimean Federal University named after V. I. Vernadskyi (Ukraine, Yaita), irinabilyaeva@ukr.net

State and national information policies: theoretical and conceptual aspect

Was reviewed phenomena of state and national information policy. The analysis of the state and national information was reviewed phenomena of state and national information policy, their structural elements. A structural and functional method, general logical techniques of analysis and synthesis, analogy, comparison and generalization were used. The role of the state and national information policy within the political system of the society is determined. It is established that the change in the political system of the society may lead to the change of the essence and structure of the state and national information policy.

Keywords: information policy, state information policy, non-state information policy, national information policy, subjects of information processes, political system of society.

Биляева И. И., ассистент кафедры философии и социальных наук, Гуманитарно-педагогическая академия Крымского федерального университета им. В. И. Вернадского (Украина, Ялта), irinabilyaeva@ukr.net

Государственная и национальная информационная политика: теоретико-концептуальный аспект

Рассмотрены феномены государственной и национальной информационной политики. Проведен анализ сущности государственной и национальной информационной политики, их структурных элементов. Применен структурно-функциональный метод, общие логические приемы анализа и синтеза, аналогии, сравнения, обобщения. Определена роль государственной и национальной информационной политики в политической системе общества. Установлено, при изменении политической системы общества государственная и национальная информационная политика может менять свою сущность, структуру.

Ключевые слова: информационная политика, государственная информационная политика, негосударственная информационная политика, национальная информационная политика, субъекты информационных процессов, политическая система общества.

УДК 930.85:378:159.923.5(045/046)

Богданова Н. Г.,
доктор філософських наук, доцент кафедри
загальноінженерних дисциплін, професор кафедри
охорони праці та екологічної безпеки,
Навчально-науковий професійно-педагогічний
інститут Української інженерно-педагогічної академії
(Україна, Слов'янськ), bogdanovang@ukr.net

ПРОБЛЕМА ПЛАНУВАННЯ ПРОЦЕСУ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ЖИТТЄВОРОТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Зроблено аналіз системно-цільових (стратегічних) характеристик планування культури життєвості особистості і досліджено взаємозв'язки та взаємозалежності між духовно-ціннісними орієнтирами людини та соціокультурною реальністю. Головним методологічним інструментарієм дослідження є фундаментальні основи наукового аналізу, зокрема: діалектичний, герменевтичний, порівняльний, структурно-функціональний та інші методи. Розглянувши взаємобумовленість соціальних чинників і духовних особистісних потенціалів розвитку культури життєвості особистості, зроблено висновок, що планування процесу розвитку культури життєвості особистості можна визначити як складно-структурований і цілісно-спрямований процес, що поєднує в собі різномірне соціальну й індивідуальну мотивації. Здійснений аналіз системно-цільових (стратегічних) характеристик планування культури життєвості особистості показав необхідність теоретичного визначення основних категорій та структурних елементів цього процесу.

Ключові слова: життєвості, планування, діяльність, особистість, стратегія, розвиток, культура, системно-цільові характеристики, потенціал.

Проблема ціннісної і світоглядної самовизначеності особистості постала дуже гостро вже у філософії минулого століття. Так, Х. Ортега-і-Гассет писав: «Система цінностей, що організувала людську діяльність, втратила свою очевидність, привабливість, імперативність. Західна людина захворіла яскраво визначеною дезорієнтацією, не знаючи більше, згідно з якими зірками жити» [1, с. 156]. Саме така цивілізаційна і соціокультурна ситуація надзвичайно актуалізує і сьогодні питання планування культури життєвості особистості. «З одного боку, існує необхідність вивчення реальної поведінки людини, її регуляції, а з іншого боку, актуалізується теоретична недосконалість вивчення внутрішніх механізмів діяння людини у єдності із соціальною обумовленістю» [2, с. 226].

Вагомий внесок у розв'язання проблеми планування зробили багато зарубіжних і вітчизняних учених, які, представляють різні галузі знання та осмислюють планування у межах дослідницького поля власної науки, засвідчуючи глибину цієї проблематики. Важливими є ідеї представників гуманістичної психології про самореалізацію як одну з найвищих потреб людини (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл та інші). Процеси життєвості пов'язуються вченими з особливою спрямованістю адаптованої (А. Сухоруков), цілісної (С. Максименко, І. Семенов, В. Семиченко, С. Степанов та ін.), духовної (І. Бех, П. Єршов, М. Каган, М. Савчин, П. Симонов та ін.), творчої (В. Дружинін, В. Моляко, Я. Пономарьов та ін.) особистості, розвиненої індивідуальності (Н. Ануфрієва, О. Саннікова, В. Татенко, Н. Чепелева та ін.).

Але незважаючи на важливість і масштабність, вищезазначена проблема залишається недостатньо розкритою, оскільки частіше всього досліджуються її окремі складові.

Отже метою статті є аналіз системно-цільових (стратегічних) характеристик планування культури життєвості особистості і дослідження взаємозв'язків та взаємозалежностей між особистісними прагненнями, психологічними характеристиками і духовно-ціннісними

орієнтирами людини та соціально-цивілізаційною і соціокультурною реальністю.

Планування культури життєтворчості особистості в його системно-цільовому вимірі є складним, багатограничним процесом, який відбувається різнометрично і різноспрямовано, а також залежить від багатьох як зовнішніх (соціоприродних і соціокультурних) чинників, так і внутрішніх (психічних і духовних) чинників формування особистості.

Взаємозалежність і взаємовизначеність ціннісних сфер суспільства і особистості, що знаходяться як під впливом системного соціального планування, так і свідомої життєтворчої активності особистості, сприяють утворенню різних типових стратегій життя людини, від яких в подальшому залежить доля її самостановлення та самореалізації.

Існують різні типології життєвих стратегій. Так, наприклад, у зв'язку з особливостями розвитку творчого потенціалу людини російські науковці О. Варламова і С. Степанов розрізняють три типи життєвих стратегій: стратегія життєвичерпання, носія якого характеризує репродуктивна активність, відсутність зростання, навіть зниження творчого потенціалу; стратегія життєпородження, носій якої нарощує свій творчий потенціал, здійснює власні задуми, проте цей процес здійснюється нерівномірно, чергуючись з періодами криз; стратегія життєтворчості, носій якої постійно і стійко направлений на творчу самореалізацію, нарощування власного творчого потенціалу [див.: 3, с. 21–48].

Безумовно, вибір однієї з таких стратегій в основному залежить від свідомого ставлення людини до власної життєтворчої культури, від її прагнення до становлення в якості активно-творчого соціокультурного суб'єкта. Але не можна забувати й про те, що саме соціальне планування, здійснюючи функцію ціннісно-цільового забезпечення людської життєдіяльності та забезпечуючи необхідні умови для особистісної самореалізації, є одним з визначальних чинників формування культури життєтворчості особистості.

«Стратегія життя залежить від типу активності особистості. Тип активності особистості – це характерні для неї способи поєднання зовнішніх і внутрішніх тенденцій життя, перетворення їх у рушійні сили своєї діяльності» [4, с. 52]. Таким чином, поєднання соціального та індивідуального планування особистісного розвитку і життєтворчої самореалізації постає як одна з найактуальніших філософсько-світоглядних та науково-теоретичних проблем сьогодення. По-перше, вона є актуальною через антропокультурну кризу, яка є однією з основних тенденцій розвитку інформаційної цивілізації, а по-друге, її теоретична цінність зумовлюється необхідністю міждисциплінарного підходу, поєднання найновіших концептуальних здобутків філософії, психології, соціології, культурології тощо.

Теоретична розробка проблеми соціального планування у зв'язку з особистісним саморозвитком, насамперед, дозволяє додати у вивчення життєтворчих потенцій людини елементи структурованості і впорядкованості цілепокладальної діяльності, завдяки яким процес самостановлення і самореалізації особистості набуває свідомого характеру, сприяє визначенню життєво-стратегічних цілей і орієнтирів.

Таким чином, з нашої точки зору, системно-цільове застосування соціального планування щодо формування

і впровадження життєтворчої стратегії особистості поєднує в собі декілька взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих, суперечливих, конфліктуючих і гармонійно-консенсусних тенденцій. В залежності від масштабу та напрямку розвитку суб'єкта життя тут можна виділити особистісно-стратегічну, колективно-стратегічну та макросоціально-стратегічну тенденцію вибудовування життєтворчого цілепокладання.

Перша, особистісно-стратегічна тенденція концентрує аксіологічні та смислотворчі потенції людини на власній суб'єктивності, що несе в собі як можливості егоцентричного, соціопатичного розвитку, так і потенціал активної життєтворчої самореалізації. Небезпечною є концентрація виключно на одній із наведених тенденцій, тоді як гармонійне їх поєднання може створювати збалансовані системно-цільові орієнтири формування культури життєтворчості особистості.

Другий тип стратегії (колективний) «орієнтується на розвиток групи або колективу (групи з найбільш тісними та стійкими суспільними відносинами). В цьому випадку стратегія життя особистості визначається суб'єктивністю у формуванні стійких, необхідних, тих, що повторюються, відносин між людьми, які входять до групи, та може бути визначена наступним висловлюванням: моє життя направлене на розвиток фірми, факультету, підприємства» [5, с. 13].

Зрештою, третій тип стратегії орієнтований на те, що фундаментальними цінностями особистості стають аксіологічні орієнтири великих суспільних форм: держави, народу, нації, людства.

Всі розглянуті нами системно-стратегічні орієнтації формування і розвитку культури життєтворчості особистості тим чи іншим чином впливають на її самоідентифікацію, але найважливішим є, насправді, сам вибір особистістю стратегії власного життєтворчого розвитку.

Не зважаючи на те, що соціальне планування є базовим фактором, необхідно відзначити важливість особистісної духовної напруги, як необхідної умови самоздійснення особистості. При чому, в рамках нової, сучасної структури світобудови, яка передбачає множинні можливості розвитку базових соціальних процесів, роль особистісної самотворчості і життєтворчої активності як факторів соціокультурних змін значно зросла.

«Якщо в епоху війн і революцій саме життя іноді вибирало за людину, то в умовах постановки сучасною практикою багатокритеріальних і багатопараметричних завдань потрібні спеціальні методи теорії рішень. Більш того, виявляється, що при розв'язанні таких завдань взагалі відсутня чітка альтернатива абсолютно добрих і абсолютно поганих рецептів. Рішення можуть бути не просто добрі чи погані, але насамперед задовільні. Умові ж задовільності відповідає не просто максималізація чи мінімізація результату прийняття рішень, а те з них, яке вище за певний рівень домагань, тобто реальна користь від нього більша за ту, яку хотіли одержати. Причому цей рівень домагань є відносним: він підвищується з успіхом діяльності і знижується при невдачах» [6, с. 185]. Таким чином, незважаючи на базовий характер соціального планування культури життєтворчості особистості, системно-цільовий принцип вибудовування власної життєвої стратегії покладає на людину всю повноту відповідальності за здійснювані екзистенціальні вибори та життєво-стратегічні рішення.

«Життєтворчість розглядається як особлива, вища форма вияву творчої природи людини, яка сприяє вибору особистістю стратегії її життя, розробці життєвих планів і програм, відбору й використанню засобів, необхідних для реалізації її індивідуального проекту» [7, с. 257].

Одним з основних чинників, що визначає потенціал людини до самоздійснення на основі культури життєтворчості, є саме вміння свідомо планувати, стратегічно визначати цілі і засоби особистісної самореалізації. Більше того, таке системно-цільове планування необхідне для того, щоб людина якнайповніше могла самоствердити свої особистісні прагнення і пріоритети. Воно повинне враховувати також соціокультурні реалії і той вплив, який чинить на зовнішній світ сама людина протягом своєї життєдіяльності.

Проблема співвідношення суспільного і особистісно-психологічного, особистісно-духовного чинників формування культури життєтворчості особистості є одним з головних теоретичних мотивів у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття в рамках різноманітних екзистенціально-антропологічних концепцій, для яких одним з ключових і визначальних моментів людської буттєвості є саме зустріч, координація та конфлікт між суспільним і особистісним. У рамках такої концептуальної позиції створювалися теорії, які ілюстрували взаємовизначеність соціальної реальності і внутрішньо-особистісних духовно-енергетичних сил. Саме такий взаємозв'язок соціального та індивідуального планування розглядався як джерело створення особистісних життєвих стратегій. Так, наприклад, соціально-психологічна типологія життєвих стратегій пропонується Е. Фромом в концепції «буття–володіння».

Аналізуючи дегуманізаційні тенденції сучасного технологічного суспільства, Е. Фром шукає шляхи самоздійснення людини у агресивному, паразитично-споживацькому суспільстві, яке (самоздійснення) відбувалося б на засадах творчості і, тим самим, змінювало б, гуманізувало саме середовище. Таким чином, він виділяє два типи життєвих стратегій, що формуються на перетині екзистенціальних потреб людини і соціальних вимог до особистості: «бути» і «мати». Стратегія «мати» розвивається в руслі споживацького типу, коли людина прагне до успіху, збагачення, популярності, як соціально-знакових пріоритетів. Життєтворча ж стратегія «бути» спрямована на самореалізацію особистості, навіть за умов її протидії домінуючим соціальним тенденціям та стереотипам [див.: 8, с. 237–288]. На нашу думку, саме застосування інноваційно-гуманістичного соціального планування може дозволити як шукати серединні шляхи, які поєднували б споживацькі і творчі прагнення людини, так і якнайповніше сприяти самореалізаційним життєвим стратегіям, в яких людина зможе реалізувати свої творчі потенції як певний проект, в якому будуть інтегровані соціальні та індивідуальні цілі і цінності, прагнення і орієнтири.

Теоретична розробка проблеми соціального планування у зв'язку з особистісним саморозвитком, насамперед, дозволяє додати у вивчення життєтворчих потенцій людини елементи структурованості і впорядкованості цілепокладальної діяльності, завдяки яким процес самостановлення і самореалізації особистості набуває свідомого характеру, орієнтує в визначенню життєво-стратегічних цілей і орієнтирів.

Таким чином, з нашої точки зору, системно-цільове застосування соціального планування щодо формування і впровадження життєтворчої стратегії особистості поєднує в собі декілька взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих, суперечливих, конфліктуючих і гармонійно-консенсусних тенденцій. В залежності від масштабу та напрямку розвитку суб'єкта життя тут можна виділити особистісно-стратегічну, колективно-стратегічну та макросоціально-стратегічну тенденцію вибудовування життєтворчого цілепокладання.

Розглянуті вище особливості і характеристики соціального планування як чинника формування і розвитку культури життєтворчості особистості, а також її інтенціональна визначеність самопланувальною діяльністю людини ведуть до актуалізації ще однієї концептуальної проблеми, пов'язаної з темою, що нами досліджується. Вона полягає в базовості характеру соціального планування культури життєтворчості особистості, тобто в ціннісно-смісловій визначеності соціокультурним середовищем та основними тенденціями його розвитку первинних психоемоційних, символічно-знакових та культурно-змістовних орієнтирів людини, яка вступає в активний процес життєтворчого самостановлення.

Здатність до подолання тяжіючої соціальної реальності якраз і означає вміння реагувати на інноваційно-гуманістичні результати соціального планування в творчому, самотворчому стилі. Саме соціальне планування як свідомо діяльність суб'єктів соціальної активності є процесом зміни, трансформації, переформатування або перетворення соціокультурної та цивілізаційної реальності, тобто воно передбачає творчі зусилля людей з метою досягнення певних соціальних змін. По суті, це лежить і в основі особистісного самопланування, тільки цілями є не статистичні або соціометричні досягнення, а визначення особистісної життєвої стратегії.

Суспільні цілі і завдання, тенденції і закономірності розвитку, знаково-інформаційні та ціннісно-сміслові структури є середовищем, в яке з обов'язковістю потрапляє людина і в якому черпає першоджерельні сили та змісти своєї життєдіяльності. Це визначає фундаментальний, базовий характер соціального планування як чинника формування і розвитку культури життєтворчості особистості. В екзистенціальній невизначеності людського буття, особистісній життєдіяльності значну роль відіграють емоційно-імпульсивні, стихійні феномени та фактори індивідуального самопрояву, які можуть носити навіть руйнівний і деструктивний характер як для соціального оточення, так і для самої людини.

Одним із базових завдань соціального планування є саме інтеграція та синхронізація безлічі особистісних воль і емоційних прагнень до самовираження в певну креативну цілісність, цілі якої, а також засоби їх досягнення мали творчий, а не руйнівний характер, якнайповніше задовольняли індивідуальні потреби без шкоди іншим. «Справа в тому, що соціум у тому конкретному часі і конкретних історично-економічних умовах, коли в нього приходить і існує дана особистість, досить жорстко детермінує вияв та розвиток одних здібностей і призупинення та нереалізованість інших.

Соціальний індивід (тобто індивід, який стає соціальною істотою, носієм всезагально-історичних здібностей) спочатку в своїх можливостях вичерпує самого

себе для того, щоб з даного середовища максимально увібрати в себе ті потенції, ті сили, які йому притаманні. І потім ці сили повертаються у соціальне середовище в зовсім інших іпостасях. Вони повертаються в соціальних, опосередкованих, суб'єктивно значущих і для суспільства, і для індивіда споживацько-мотиваційних силах» [9, с. 3]. Тобто, процес соціального функціонування і планування включає в себе як невід'ємний елемент і феномен творчої самореалізації особистості, однак саме суспільні ціннісно-сміслові орієнтири являють собою ту базисну структуру, до розвитку якої включається окрема особистість як чинник привнесення життєтворчих та культуротворчих потенцій.

Соціальні тенденції, що в загальних рисах визначаються у процесі соціального планування, являються для особистості середовищем визначення основних життєвих цілей і смислів, в якому вже можна проявлятися як самотворча істота і суб'єкт соціокультурної творчості. Але саме загальні соціокультурні смисли, сформовані на певному етапі історично-цивілізаційного розвитку, є базовими щодо особистісної самоідентифікації і самореалізації.

«Загальне переломлюється через особливе та одиничне, відображуючись у специфічних станах свідомості та діяльності особистості, її потреб та інтересів, світоглядного спрямування і ціннісної орієнтації, закріплюючись у психологічній структурі особистості у формі її диспозиційних утворень: мотиваційній, пізнавальній та поведінковій структур. Життєдіяльність особистості соціальна за своєю природою, джерелами та засобами формування» [10, с. 43]. Таким чином, якщо соціалізаційна діяльність, в якій адаптивно-активно формуються особистісні цінності, мотиви, смисли, орієнтири і поведінкові стратегії, є гармонійним структурним елементом інноваційно-гуманістичного соціального планування, то особистість, що соціалізується таким чином, володіє значним потенціалом вибудовуванню активної, самотворчої життєвої стратегії, а також здатна до формування розвинутої культури життєтворчості.

Базовий характер соціального планування культури життєтворчості особистості проявляється ще й в тому, що в залежності від його основних рис утворюється і певний домінуючий тип життєтворчої активності у даному соціумі. Так, соціальне планування репресивного характеру, таке, що ставить на меті пригнічення людської особистості та ствердження антигуманних цінностей, формує у більшості населення пасивні, пристосувальні і абсентеїстські життєві позиції. Інноваційно-гуманістичне соціальне планування, навпаки, сприяє мотиваційному заохоченню людини до самоздійснення в рамках активно-творчої життєвої стратегії, шляхом ствердження основних людських потреб і цінностей. Згідно з теорією А. Маслоу, ядро особистості утворюють гуманістичні потреби в добрі, моральності, доброзичливості, з якими народжується людина і які вона може реалізувати у певних умовах. Однак ці потреби в самоактуалізації задовольняються лише за умов задоволення інших потреб і передусім фізіологічних. Більшості ж людей не вдається досягти задоволення навіть нижчих потреб. Ієрархію потреб, згідно з А. Маслоу, складають: фізіологічні потреби; потреби у безпеці; потреби в любові й прихильності; потреби у визнанні та оцінці; потреби в самоактуалізації – реалізації здібностей і талантів [11, с. 73–74].

Задоволення таких потреб, на нашу думку, можливе лише за умов гармонійного поєднання інноваційно-гуманістичного соціального планування та системно-стратегічного самопланування активно-творчого характеру.

Зв'язок між самоплануванням і соціальним плануванням також проявляється в адаптивних особистісних стратегіях активного характеру. Доцільно в такому ракурсі, з нашої точки зору, розглядати «життєтворчу активність особистості як сполучну ланку, крізь яку, за наявності рефлексії, здійснюється взаємозв'язок між процесами адаптації й творчості на рівні самореалізації (саморозвитку, самоактуалізації) як кінцевої мети адаптаційних процесів, з одного боку, та творчості як інтегральної характеристики життєвої активності – з іншого» [12, с. 11]. Таким чином, базовий характер соціального планування культури життєтворчості активності проявляється через адаптивно-соціалізаційні життєві стратегії людини.

Окрім того, у структурі будь-якої особистісної стратегії життєдіяльності іманентно присутній мотив співжиття і комунікативної єдності з Іншим, що також утворює внутрішні, сутнісні взаємозв'язки між соціальним плануванням та самоплануванням культури життєтворчості особистості.

Тобто, ключові особистісні життєві цінності і установки, що складають сутність системно-цільового ставлення до власної самореалізації, витікають саме з фундаментальних характеристик соціально-комунікативного середовища, яке перетворюється під безпосереднім впливом соціального планування як чинника формування та розвитку культури життєтворчості особистості.

Ч. Кулі вважав, що «особистість й усвідомлення нею власного «Я» формуються у процесі тривалої, суперечливої взаємодії її з іншими людьми, тобто соціальним оточенням. При цьому кожна людина будує своє «Я», ґрунтуючись на сприйнятих реакціях, думках інших людей, з якими вона вступає в контакт» [13, с. 22]. Таким чином, системно-цільові характеристики життєтворчих стратегій особистості, безумовно, пов'язані, більше того, ґрунтуються на основі соціального планування, яке в свою чергу створює умови, які здатні сприяти або перешкоджати активній самореалізації особистості, її формуванню як суб'єкта соціокультурної творчості.

Базовий характер соціального планування культури життєтворчості особистості полягає також в тому, що особистість народжується, твориться в середовищі культурних смислів, на перетині соціокультурних взаємодій. Культура як ціннісно-смістова сфера розвитку соціуму, людства одним з основних енергетичних джерел має особистісне прагнення до самоідентифікації серед соціокультурних значень та самоздійснення через її створення і перетворення.

«Саморозвиток є атрибутивною ознакою особистості, а в культурі завжди присутній особистісний чинник саморозвитку – перетворення багатства культурного досвіду попередніх поколінь у внутрішнє багатство індивідів, що знову втілюють його зміст у своїй соціальній діяльності, спрямованій, в свою чергу, на перетворення дійсності і самої людини. Культура, таким чином, виступає не як завершений стан, а як процес, що по суті своїй не має кінця. Але цей процес завжди

має соціальну змістовність» [14, с. 197]. Необхідність соціального планування для побудови ціннісно-сміслової цілеспрямованої стратегії життєвої самореалізації, таким чином, є фундаментальною вимогою формування та розвитку культури життєтворчості особистості.

Розглянувши взаємообумовленість зовнішніх соціальних чинників формування культури життєтворчості особистості і внутрішньо-духовних особистісних потенцій її становлення та розвитку, можна зробити висновок, що планування процесу розвитку культури життєтворчості особистості можна визначати як складно-структурований і цілісно-спрямований процес, що поєднує в собі різнорівневу соціальну й індивідуальну мотивації. Незважаючи на визначальний характер самопланування у структурі системно-цільового вибудовування життєвої стратегії, зазначено базовий характер саме соціального планування культури життєтворчості особистості. Здійснений аналіз системно-цільових (стратегічних) характеристик планування культури життєтворчості особистості показав необхідність теоретичного визначення основних категорій та структурних елементів цього процесу.

Список використаних джерел

1. Ортега-і-Гассет Х. Нові симптоми / Хосе Ортега-і-Гассет // Читанка з історії філософії: У 6 кн. / Кн.6: Зарубіжна філософія XX ст. – К.: Фірма «Довіра», 1993. – С.154–159.
2. Вірна Ж. П. Питання рефлексивно-сміслового оформлення цілепокладання особистості / Жanna Вірна // Духовність як основа консолідації суспільства. Уряду України. Президенту, законодавчій, виконавчій владі. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників: Міжвідомчий науковий збірник. – К.: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 1999. – Т.16. – С.226–228.
3. Варламова Е. П. Психологія творчеської унікальності человека: Рефлексивно-гуманістический поход / Е. П. Варламова, С. Ю. Степанов. – М.: Інститут психології РАН, 1998. – 203 с.
4. Крейдун Н. П. Життєві стратегії особистості: психологічний аспект, проблеми дослідження / Н. П. Крейдун // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Психологія. – Х.: ХНУ, 2006. – Вип.35. – №718. – С.52–54.
5. Кудінов І. О. Типологія життєвих стратегій особистості / І. О. Кудінов // Політологічний вісник: [Зб. наук. праць]. – К.: ІНТАС, 2008. – Вип.33. – С.6–16.
6. Кримський С. Б. Запити філософських смислів / Сергій Кримський. – К.: Видавництво ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
7. Леонтьев Д. А. Жизнетворчество как практика расширения жизненного мира / Д. А. Леонтьев // 1-я Всерос. Науч.-практ. конф. по экзистенциальной психологии: матер. сообщ.: Под ред. Д. А. Леонтьева, Е. С. Мазур, А. И. Сосланда. – М.: Смысл, 2001. – С.100–109.
8. Фромм Э. Революция надежды // Фромм Э. Психоанализ и этика / Эрих Фромм. – М.: Республика, 1993. – С.218–243.
9. Максименко С. Д. Теоретичні проблеми самоздійснення особистості / С. Д. Максименко, К. С. Максименко // Проблеми сучасної психології: Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-та ім. І. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – Вип.5. – С.4–13.
10. Данилюк І. Життєдіяльність особистості як цілісність / І.Данилюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – Вип.5. – С.42–47.
11. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.
12. Ямницький В. М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості в дорослому віці: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. М. Ямницький. – К., 2005. – 40 с.
13. Кули Ч. Первичные группы / Ч. Кули // Американская социологическая мысль: Р. Мертон, Дж. Мид, Т. Парсонс, А. Шюц и др.: Тексты / Сост. Е. И. Кравченко: Под ред. В. И. Добренкова. – М.: Издательство Московского университета, 1994. – С.19–37.
14. Акопян В. Г. Культура життєтворчості особистості: проблема визначення / В. Г. Акопян // Гілея: науковий вісник: [Зб. наук. праць]. – К.: Видавництво ВГО УАН, 2010. – Вип.32. – С.192–198.

References

1. Ortega-i-Gasset H. Novi symptomy / Hoso Ortega-i-Gasset // Chytanka z istorii' filosofii': U 6 kn. / Kn.6: Zarubizhna filosofija XX st. – K.: Firma «Dovira», 1993. – S.154–159.
2. Virna Zh. P. Pytannja refleksyвно-smysloвого oformlennja cilepokladannja osobystosti / Zhanna Virna // Duhovnist' jak osnova konsolidacii' suspil'stva. Urjadu Ukrai'ny. Prezydentu, zakonodavchij, vykonavchij vladi. Analitychni rozrobky, propozyicii' naukovyh ta praktychnyh pracivnykiv: Mizhvidomchij naukovyj zbirnyk. – K.: Naukovo-doslidnyj instytut «Problemy ljudyn», 1999. – T.16. – S.226–228.
3. Varlamova E. P. Psihologija tvorcheskoj unikal'nosti cheloveka: Refleksyвно-gumanisticheskij pohod / E. P. Varlamova, S. Ju. Stepanov. – M.: Instytut psihologii RAN, 1998. – 203 s.
4. Krejdun N. P. Zhyttjevi strategii' osobystosti: psihologichnyj aspekt, problemy doslidzhennja / N. P. Krejdun // Visnyk Harkiv's'kogo nacional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Serija Psihologija. – H.: HNU, 2006. – Vyp.35. – №718. – S.52–54.
5. Kudinov I. O. Typologija zhyttjevih strategij osobystosti / I. O. Kudinov // Politologichnyj visnyk: [Zb. nauk. prac']. – K.: INTAS, 2008. – Vyp.33. – S.6–16.
6. Kryms'kyj S. B. Zapyty filosof's'kyh smysliv / Sergij Kryms'kyj. – K.: Vydavnytstvo PARAPAN, 2003. – 240 s.
7. Leont'ev D. A. Zhiznetvorchestvo kak praktika rasshirenija zhiznennogo mira / D. A. Leont'ev // 1-ja Vseros. Nauch.-prakt. konf. po jekzistencial'noj psihologii: mater. soobshh.: Pod red. D. A. Leont'eva, E. S. Mazur, A. I. Soslанда. – M.: Smysl, 2001. – S.100–109.
8. Fromm Je. Revolucija nadezhdy // Fromm Je. Psihoanaliz i jetika / Jerih Fromm. – M.: Respublika, 1993. – S.218–243.
9. Maksymenko S. D. Teoretychni problemy samozdijsnennja osobystosti / S. D. Maksymenko, K. S. Maksymenko // Problemy suchasnoi' psihologii': Zb. nauk. prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nac. un-ta im. I. Ogijenka, In-tu psihologii' im. G. S. Kostjuka APN Ukrai'ny / Za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufrijevoi'. – Kam'janec'-Podil's'kyj: Aksioma, 2009. – Vyp.5. – S.4–13.
10. Danyljuk I. Zhyttjedijal'nist' osobystosti jak cilisnist' / I.Danyljuk // Visnyk Kyi'vs'kogo nacional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrai'noznavstvo. – K.: Vydavnycho-poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj universytet», 2001. – Vyp.5. – S.42–47.
11. Rodzhers K. Vzgljad na psihoterapiju. Stanovlenie cheloveka / K. Rodzhers. – M.: Progress, 1994. – 480 s.
12. Jamnyc'kyj V. M. Psihologichni chynnyky rozvytku zhyttjevorochoi' aktyvnosti osobystosti v dorosloму vici: Avto-ref. dys. ... d-ra psyhol. nauk: 19.00.07 «Pedagogichna ta vikova psihologija» / V. M. Jamnyc'kyj. – K., 2005. – 40 s.
13. Kuli Ch. Pervichnye grupy / Ch. Kuli // Amerikanskaja sociologicheskaja mysl': R. Merton, Dz. Mid, T. Parsons, A. Shjuc i dr.: Teksty / Sost. E. I. Kravchenko: Pod red. V. I. Dobren'kova. – M.: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1994. – S.19–37.
14. Akopjan V. G. Kul'tura zhyttjetvorchoosti osobystosti: problema vyznachennja / V. G. Akopjan // Gileja: naukovyj visnyk: [Zb. nauk. prac']. – K.: Vydavnytstvo VGO UAN, 2010. – Vyp.32. – S.192–198.

Bogdanov N. G., doctor of philosophical sciences, associate professor of general engineering disciplines, Professor of the Department of labour protection and ecological safety, Educational Scientific Professional Pedagogical Institute of Ukrainian Engineering Pedagogical Academy (Ukraine, Slovyansk), bogdanovang@ukr.net

The problem of planning process for development culture of vital creativity of personality

In the article the analysis of system-purposed features of planning of culture of vital creativity of personality was done and intercommunications between were investigated and to interdependence between the spiritually-valued reference-points of the individual and socio-cultural reality. Methodological basis of research is determined by approach that leans against principles of objectivity and integrity, and also on the complex of general and philosophical, scientific and special methods, that allowed providing validity and authenticity of scientific results. Considering the interconditionality of social factors and spiritual personality potencies of development of culture of vital creativity of personality, drawn conclusion, that planning of process of development of culture of vital creativity of personality can be determined as the difficult-structured and integrally-directed process that combines in itself different-level social and individual motivations. Realizable analysis of system-oriented (strategic) features for planning culture of vital creativity of personality showed the necessity of theoretical determination of basic categories and structural elements of this process.

Keywords: vital creativity, planning, activity, personality, strategy, development, culture, system-oriented features, potential.

Богданова Н. Г., доктор философских наук, доцент кафедры общинженерных дисциплин, профессор кафедры охраны труда и экологической безопасности, Учебно-научный профессионально-педагогический институт Украинской инженерно-педагогической академии (Украина, Словьянск), bogdanovang@ukr.net

Проблема планирования процесса развития культуры жизнетворчества личности

Сделан анализ системно-целевых (стратегических) характеристик планирования культуры жизнетворчества личности и исследованы взаимосвязи и взаимозависимости между духовно-ценностными ориентирами человека и социокультурной реальностью. Главным методологическим инструментарием исследования являются фундаментальные основы научного анализа, в частности: диалектический, герменевтический, сравнительный, структурно-функциональный и другие методы. Рассмотрев взаимообусловленность социальных факторов и духовных личностных потенций развития культуры жизнетворчества личности, сделан вывод, что планирование процесса развития культуры жизнетворчества личности можно определять как сложно-структурированный и целостно-направленный процесс, сочетающий в себе разнородную социальную и индивидуальную мотивации. Осуществленный анализ системно-целевых (стратегических) характеристик планирования культуры жизнетворчества личности показал необходимость теоретического определения основных категорий и структурных элементов этого процесса.

Ключевые слова: жизнетворчество, планирование, деятельность, личность, стратегия, развитие, культура, системно-целевые характеристики, потенциал.

УДК 1(091)(477)

Козій І. В.,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії і культури,
Львівська комерційна академія
(Україна, Львів), koziyiryna09@gmail.com

ІДЕОЛОГІЧНИЙ «НАСТУП» ФІЛОСОФІЇ МАРКСИЗМУ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В 20–30–ТІ РР. ХХ СТ.

Висвітлюються методи насадження та популяризації марксистської філософії на західноукраїнських землях в 20–30-х рр. ХХ ст. крізь призму ідеологічної «боротьби» різних за змістом філософських течій, котрі послуговувалися кардинально протилежним категоріальним апаратом. В основі такого протистояння закладений принцип конфронтації між ідеалізмом та матеріалізмом. Мета статті критично проаналізувати низку друкованих видань ідеологічного (марксистського) забарвлення.

Ключові слова: ідеологічна боротьба, діалектичний матеріалізм, історичний матеріалізм.

Говорячи про популяризацію марксистської ідеології на тій території України, яка на початку ХХ століття перебувала в складі Польщі можемо констатувати доволі масштабні спроби апологетів марксизму вплинути на формування світоглядних засад жителів цих земель під виглядом привнесення так званої нової ідеології «звільнення». Окреслюючи головні вектори тих суспільних зрушень, які мали місце на західноукраїнських землях на початку ХХ ст., М. Олексюк, зокрема, зазначає: «Основним змістом ідейного життя цього періоду є боротьба пролетарської ідеології проти «новітнього» українського буржуазного націоналізму та клерикалізму, боротьба між марксистсько-ленінською філософією – діалектичним та історичним матеріалізмом – і релігійно-ідеалістичним світоглядом» [1, с. 10]. Нам видається, що не зважаючи на очевидну і звиклу для того часу заангажованість такого роду праць, твердження науковця було наближеним до істини. Дійсно, мав місце деякий ідеологічний антагонізм представників як мінімум двох протилежних і практично взаємовиключаючих філософсько-світоглядних площин, де з одного боку були представлені репрезентанти так званої нової ідеології, яка насправді була ні чим іншим, як трансформованою

і адаптованою під радянську ідеологію марксистською теорією, котра повинна була на практиці втілити низку теоретичних концептів хрестоматійного марксизму, а з іншого боку можна було спостерігати актуалізацію проєвропейськи налаштованих науковців, які намагалися вирішити актуальні філософські проблеми в контексті західноєвропейської традиції філософування. І якщо проаналізувати подібне протистояння в контексті відомих історичних подій що мали місце в українському бутті в 20–30–ті роки ХХ століття, доводиться констатувати усе ж таки домінування перших, яким допомагала тоталітарна система, а правильніше сказати речниками якої вони, по суті, і були. Тому сьогодні з метою подолання інформаційного вакууму який, як правило, зустрічаємо при спробі аналізу цього періоду в контексті формування української філософської традиції, слід абстрагуватися від існуючого тоді ідеологічно-інформаційного тоталітаризму і спробувати проаналізувати цю проблему максимально об'єктивно. Відтак можна зробити висновок, що в силу багатьох суб'єктивних (і об'єктивних) причин, науковців які займалися та займаються дослідженням даної проблематики в Україні було і є не так багато. Але тим не менше можна назвати такі імена як: І. Яхот, Т. Закидальский, М. Роженко, М. Олексюк, В. Табачковський, М. Лук, Б. Титаренко, Я. Юринець, І. Огородник, М. Русин та інші.

Отже мета цієї статті проаналізувати один із аспектів ідеологічної конфронтації між репрезентантами протилежних світоглядних позицій, а саме низку друкованих промарксистських видань в контексті насадження ключових принципів ідеології (філософії) марксизму на західноукраїнських землях.

Які ж події відбувалися в 20–30-х роках ХХ ст. на західноукраїнських землях в історико-філософській площині? Насамперед потрібно констатувати той факт, що популяризація нової ідеології на території тієї частини України яка тоді перебувала у складі Польщі проходила під патронатом комуністичної партії Західної України, яка у свою чергу була залежна від вищого партійного керівництва в УСРР та СРСР. «З першого дня свого існування, – пише М. Олексюк, – КПЗУ поставила перед собою як одне з головних завдань – озброїти трудящі маси Західної України пролетарською ідеологією, всеперемагаючим вченням марксизму-ленізму... Центральний комітет КПЗУ поставив перед усіма членами партії завдання творчого оволодіння марксистсько-ленінською теорією, підкреслюючи, що, тільки базуючись на глибокому знанні цього найпередовішого вчення, можна буде повести переможну боротьбу з українською буржуазно-націоналістичною та клерикальною ідеологією та світоглядом» [1, с. 10]. Відтак популяризатори філософії марксизму на західноукраїнських землях закономірно підхоплювали головні вектори розгортання цієї філософії в УСРР. Вони з необхідністю зверталися до таких галузей філософії як аналіз діалектичного та історичного матеріалізму, співвідношення та взаємозалежність діалектичного матеріалізму з низкою природничих наук, нового трактування історії світової філософії (мова про співвідношення матеріалізму та ідеалізму) тощо. Якщо спробувати звести до певної системи їх пошуки, можна диференціювати низку визначальних та пріоритетних напрямів. Серед них площина власне філософії (трактування головних засад матеріалістичної

діалектики за допомогою логіки, дослідження лєнінської теорії відображення, аналіз законів діалектики крізь призму визначального закону (єдності протилежностей), дослідження філософських доктрин Маркса, Енгельса, Лєніна, матеріалізація німецької класичної філософії). Інша площина була віддана аналізу стрижневих складників історичного матеріалізму (трактування Марксом та Лєніним феномену війни, окреслення головних передумов соціалізму, а також доведення його закономірного характеру, значення ролі соціалістичної революції). Врешті ще одна площина була спрямована на дискредитацію та нівелювання релігії (вивчалися думки речників марксизму стосовно феномену релігії, розвитку християнства, відношення пролетаріату до релігії, нівелювання класовості та популяризація атеїзму загалом).

Слід зазначити, що домінантну роль у подібних процесах відігравали різноманітні друковані видання, які мали чітко поставлені завдання, а саме будь якими засобами доводити істинність та практичну цінність нової ідеології: «Прогресивна преса на західноукраїнських землях і особливо та, яка виходила під керівництвом КПЗУ, відіграла велику роль в ідеологічній боротьбі... Серед журналів і газет, що найбільше служили справі виховання трудящих мас Західної України в дусі пролетарської ідеології, в дусі марксизму–лєнінізму, а одночасно відіграли велику роль у боротьбі проти світогляду західноукраїнської націоналістичної і клерикальної реакції, слід на перше місце поставити «Нову культуру», «Культуру», «Світло», «Вікна», «Освіту», «Нові шляхи», «Нашу правду» та ін.» [1, с. 12–13]. Нам видається, що для кращого розуміння цілей та завдань, які переслідували ці друковані видання, доречно проаналізувати головні напрями їх діяльності.

Так, для прикладу, у «Новій культурі» вже у статті «До читачів» були чітко окреслені пріоритетні завдання, де не останнім серед них була «допомога» якнайширшому колу людей сформувати новий «єдино істинний» світогляд, а насправді – вибудувати один з важелів впливу тоталітарної машини на формування «потрібного» їй світосприйняття у широких верств населення. Пріоритетною у цьому процесі була популяризація нової філософії, яка очевидно розвивалася у заданому партією руслі, більше того, вона була одним з інструментів революційної боротьби представників нового «істинного» світогляду з виразниками та прихильниками світогляду «маргінального». Для демонстрації істинності своїх постулатів «Нова культура» друкувала праці ідейних натхненників марксизму з одного боку, а з іншого відразу повчала, як на практиці можна застосувати набуті теоретичні знання. Більше того, проводилася наполеглива демонстрація ефективності нового (відмінного від попереднього) світогляду у вирішенні низки наукових питань з різноманітних галузей людської діяльності. Серед них були і економічні, і філософські, і історичні питання, розв'язання яких велося ніби то в руслі об'єктивних площин, іншими словами мало загальнообов'язковий, природний незаангажований характер. Так, для прикладу, на сторінках «Нової культури» зокрема піднімалося питання щодо суспільної ролі пролетаріату з одного боку, а з іншого представників українського націоналізму. Причому усіяко пропагувалася та подавалася загальносвітова єдність пролетаріату, яка носила глобальний характер, тоді як проблеми націоналізму мали

(на думку популяризаторів марксистського світогляду) переважно локальний характер.

Повертаючись до пріоритетних завдань авторів «Нової культури» з необхідністю приходимо до одного із стрижневих їхніх завдань, а саме спробі знівелювати суспільну роль різноманітних націоналістичних рухів, у будь який спосіб дискредитувати їх виразників: «Майже в кожному номері журналу ми можемо знайти антинаціоналістичні статті та заклики. Журнал подавав гострій критиці існуючі на західноукраїнських землях буржуазно–націоналістичні партії і об'єднання, показав закономірний процес все більшого і більшого відходу їх від найактуальніших питань дня, фатальне перетворення українських буржуазних націоналістів у захисників чужого трудящим суспільно–політичного ладу, встановленого буржуазно–поміщицькою Польщею» [1, с. 15].

Слід також зазначити, що крізь призму нової ідеології пропускалися багато галузей людської діяльності. Зокрема критичному аналізу піддавалася низка наук (як правило природничого спрямування), різноманітні напрями культури, літератури тощо. Відтак українському читачеві пропонувалися саме ті здобутки вітчизняних і зарубіжних учених які повною мірою вписувалися в ідеологію марксизму. Тому можемо констатувати, що і у цих сферах нова влада намагалася захопити свою інформаційну нішу, пропускаючи лише ту інформацію, яка вписувалася в основоположні постулати нової ідеології. Хоча слід зазначити, що на західноукраїнській інформаційній простір усе ж таки потрапляли деякі вагомі досягнення західноєвропейської науки: «Під спеціальною рубрикою «Наука і техніка» «Нова культура» знайомила читачів з досягненнями сучасної науки і техніки, постійно підкреслюючи виняткову роль, яку повинна відіграти передова наука в суспільному розвитку. Тут були надруковані такі статті, як «Теорія відносності Ейнштейна», «Промисловість і майбутнє людство» тощо» [1, с. 19]. Таким чином можемо зробити висновок, що автори «Нової культури» прагнули звести до спільного знаменника головні здобутки нової ідеології і «прищепити» її на західноукраїнських землях. Хоча не завжди дійсність відповідала задуманому, адже саме на західноукраїнських землях можна було дещо вільніше виражати власні внутрішні переконання.

Проіснувавши близько року «Нова культура» (після того як її діяльність припинила польська поліція) отримала своє ідейне продовження в журналі під назвою «Культура». У цьому новому виданні також піднімалося низка філософських питань, зокрема йшлося про діалектичний та історичний матеріалізм, марксистсько–лєнінську теорію пізнання, історію філософських вчень загалом. Як і в «Новій культурі» так і в «Культурі» значна увага приділялася дискредитації ідеології українського націоналізму. У цьому контексті доречно буде звернутися до коментарів промарксистські налаштованих науковців котрі гостро критикували прихильників українського націоналізму за те, що вони: «...хотіли ізолювати український народ, який проживав по цей бік Збруча, від народів Радянського Союзу і в першу чергу від російського народу. Вони намагалися доказати, що нібито такі «різні» народи підуть цілком різними шляхами у своєму державно–суспільному розвитку, що українському народові не підходять ті шляхи, по яких пішли російський народ та інші національності колишньої царської Росії»

[1, с. 21]. Як бачимо сучасні події яскраво свідчать про те, що представники української державності багато в чому ще тоді були праві, адже Україна сьогодні переконаливо зробила свій геополітичний вибір і недвозначно продемонструвала свою інакшість.

Ще однією ідеєю, яка заслуговує на увагу дослідників, була ідея утворення «єдиного національного фронту». Зрозуміло, що для прихильників так званої нової ідеології подібні процеси несли певну небезпеку. Відтак вони усіма способами прагнули продемонструвати і доказати ницість націоналістичних ідей адже очевидно, що формування конкурентоспроможного контр руху не входило у їхні плани: «Утворення «єдиного національного фронту» розглядалося «Культурою» як вступ західноукраїнської націоналістичної реакції на шлях найменшого опору, найменшої боротьби з польським буржуазно-поміщицьким урядом... політика «єдиного національного фронту» є нічим іншим, як повторенням передвоєнної політики українських буржуазних націоналістів...» [1, с. 21]. Тому очевидно, що «Культура» популяризувала тезу про хибність самого утворення єдиного національного фронту. За доказову базу для даної тези противники формування національного фронту обрали ідею про відсутність «єдиного потоку», що здатний був об'єднати український народ у монолітну націю. Вони наголошували на тому, що тогочасне українське суспільство було розділене на два кардинально протилежні ідеологічні класи: «...існують і експлуататори, і експлуатовані, то смішно говорити про спільний фронт їх думок та дій» [1, с. 22]. Більше того, автори «Культури» хотіли показати відношення марксистського світогляду до проблем націоналізму. Вони наголошували на тому, що виразники українського націоналізму стояли на позиціях примату націоналізму як такого, усі інші питання вони трактували як похідні, тоді як промарксистськи налаштовані науковці на перше місце висували феномен революційної боротьби і як наслідок знищення капіталістичного суспільства як такого: «Революційний марксизм, – писалося в «Культурі», – ніколи не ставить національного питання во главу всіх питань, а розв'язує це питання з точки зору погляду доцільності класової боротьби пролетаріату. Він підпорядковує національне питання класовому питанню і старється розв'язати його у такий спосіб, щоби скріпити інтернаціональну солідарність працюючих мас різних національностей та з'єднати їх під спільним прапором соціалізму» [1, с. 23].

Ще однією чариною, де апологети марксизму розгорнули свою «викривальну» критику була церква яка, на їх думку, здійснювала антинародну діяльність на західноукраїнських землях. Закономірно, що представникам католицької церкви у краях традицій марксистської ідеології приписували зв'язок з українськими націоналістами з усіма витікаючими з цього факту наслідками. Таким чином можемо зробити висновок, що журнал «Культура» займав чільне місце серед низки промарксистськи налаштованих друкованих видань. Очевидно, що подібні видання в ХХІ столітті потрібно аналізувати крізь призму сучасності, намагаючись, коли це можливо, вичленувати незаангажований фактаж.

Не можна також не згадати таке друковане видання як газета «Світло». На її сторінках регулярно друкувалися заклики про об'єднання трудящих мас, жителів західноукраїнських земель. Газета також «підкувалася»

про розширення світогляду бідніших верств населення з тим, щоб вони могли поповнити ряди пролетаріату.

Не оминули автори газети речників українського націоналізму: «Наші націоналісти, – писала газета, – хочуть відірвати українські професійні спілки від загального професійного руху та спрямувати їх в русло націоналізму. Щоб ці побожні побажання яось обоснувати, маячать щось про ідейне банкрутство українського робітничого руху, котрому начебто брак ясної напрямної лінії та політичної перспективи» [1, с. 26]. З низки статей, які друкувалися в газеті «Світло» можна зробити висновок, що речники нового світогляду не хотіли допустити об'єднання українських націоналістів, вони прагнули «розчинити» їх серед представників інших національностей які проживали на той час в Західній Україні і володіли відповідно відмінним світоглядом. Таким чином можемо висувати, що газета «Світло» зайняла одне з чільних місць в процесі популяризації марксистської ідеології на теренах Західної України.

Не можна також не згадати журнал «Освіта». Одним з головних завдань цього друкованого видання також була популяризація марксистсько-ленінської філософії, а головне історичного та діалектичного матеріалізму, які були покликані дискутувати із стрижневими постулатами посткласичної західноєвропейської філософії, де основними концептами виступали такі поняття як: ірраціоналізм, волонтаризм, трансцендентність тощо.

У цьому контексті, говорячи про апологетів філософії марксизму на території Західної України, потрібно згадати таких її представників і популяризаторів як: С. Задернівський, А. Крушельницький, С. Тудор (С. Олексюк), В. Левинський та багато інших. Звичайно, слід розуміти той факт, що вище названі персоналії не усі були академічними філософами, але тим не менше ми переконані, що аналіз визначальних філософсько-ідеологічних аспектів їх творчості суттєво допоможе прояснити причини тих суспільних подій, що відбувалися в Західній Україні на початку ХХ століття в контексті становлення вітчизняної філософської думки.

Роблячи висновок слід наголосити на тому, що не зважаючи на закономірну політизованість проілюстрованих поглядів, на нашу думку, вони і їм подібні тогочасні друковані видання і їх автори усе ж долучилися до процесу формування української філософії, адже не дивлячись на специфічність такого роду наукової продукції, її не слід відразу упереджено відкидати. Звичайно, що лівова частина їх публікацій носила вкрай заангажований, вузькополітичний, подекуди навіть замовний характер, але попри усе сказане, якщо подивитися на пропоновану інформацію дещо під іншим кутом зору, неупереджений дослідник може вичленувати багато цікавого фактажу який не зовсім висується в пропаговану тоді модель бачення світу. Так, для того щоби піддати критиці той чи інший нібито ворожий феномен, який не зовсім підходив під новий світогляд, виразники марксистської ідеології повинні були ґрунтовно ознайомитися (а разом з тим і ознайомити своїх читачів) як з першоджерельним фактажем, так і з уже існуючою критичною інформацією з цього чи іншого питання. Таким чином їх читачі мали змогу ознайомитися як з українськими (опальними на той час науковцями), так і з представниками західноєвропейської філософії, яка хоч і була подана крізь призму марксистського

світогляду, все ж доходила до українського читача, хоча в дещо спотвореному варіанті. Саме тому, на наше глибоке переконання, завдання сучасних дослідників історії української філософії полягає в неупередженому аналізі тих подій та процесів, які відбувалися на західноукраїнських землях в 20–30-х роках ХХ ст. в контексті розвитку української філософської думки.

Список використаних джерел

1. Олексюк М. Боротьба філософських течій на західно-українських землях у 20–30-х роках ХХ ст. – Львів, 1970. – 299 с.
2. Тудор С. Філософія в СРСР // Вікна. – Львів, 1931. – Ч.7–8. – С.60–67.
3. Крушельницький А. // Нові шляхи. – Львів, 1930. – Т.8. – С.208–222.
4. Левинський В. Марксизм // Нові шляхи. – Львів, 1930. – №11. – С.191–205.

References

1. Oleksiuk M. Borotjba filosofs'kykh techii na zahidno-ukraïns'kykh zemliah u 20–30-h rokah XX st. – Lviv, 1970. – 299 s.
2. Tudor S. Filosofija v SRSR // Vikna. – Lviv, 1931. – Ch.7–8. – S.60–67.
3. Krushelnytskyi A. // Novi Shliahy. – Lviv, 1930. – T.8. – S.208–222.
4. Lewynskiy V. Marksyzm // Novi Shlyahy. – Lviv, 1930. – №11. – S.191–205.

Koziy I. V., candidate of philosophical Sciences, associate Professor, associate Professor of Department of Philosophy and Culture, Lviv Commercial Academy (Ukraine, Lviv), koziyiryna09@gmail.com

Ideological «offensive» philosophy of Marxism in Western Ukraine 20–30-ies XX century

The methods of propagating and popularization of the Marxist philosophy in Western Ukraine in the 20–30s of the 21st century through the prism of an ideological «struggle» of various philosophical currents different by content that used a radically opposite categorical apparatus are made clear in the article. The basis of such a conflict is the principle of confrontation between idealism and materialism. The purpose of the article is to analyze critically a number of publications of ideological (Marxist) matter.

Keywords: ideological struggle, dialectical materialism, historical materialism.

Koziy I. V., кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры философии и культуры, Львовская коммерческая академия (Украина, Львов), koziyiryna09@gmail.com

Идеологическое «наступление» философии марксизма на западноукраинских землях в 20–30-е гг. XX в.

Освещаются методы насаждения и популяризации марксистской философии на западноукраинских землях в 20–30-х годах XX в. через призму идеологической «борьбы» разных по содержанию философских течений, которые пользовались кардинально противоположным категориальным аппаратом. В основу такого противоборства положен принцип конфронтации между идеализмом и материализмом. Цель статьи критически проанализировать некоторые печатные издания идеологической (марксистской) окраски.

Ключевые слова: идеологическая борьба, диалектический материализм, исторический материализм.

* * *

УДК 280:2

Гудима І. П.,
кандидат філософських наук, професор кафедри філософії, Черкаський державний технологічний університет (Україна, Черкаси), gudima67@mail.ru

ІДЕЇ БОЖЕСТВЕННОЇ ІМАНЕНТНОСТІ В ТВОРЧОСТІ КЛАЙВА СТЕЙПЛЗА ЛЬЮІСА

Дослідницька увага автора зосереджена на вченні Клайва Стейплза Льюїса про чудо, як одному з проявів іманентності божественного буття. Основним завданням даної статті є дослідження особливостей відображення в сучасній релігійній свідомості питань прямої божественної каузальності. Особлива увага автора зосереджена на тих компонентах вчення про чудо, де автори, які пишуть на теми релігії, розглядають способи здійснення чуда, розмірковуючи, намагаються локалізувати точку зосередження зусиль Бога під час реалізації ним своєї волі і промислу. Тематизація статті безпосередньо

пов'язана з вивченням ідей християнського мислителя Клайва Стейплза Льюїса, в яких автор викладає своє бачення даної проблеми християнської свідомості. Вибір і застосування теоретико-методологічних підходів статті обумовлені самим предметом думки і характером поставлених завдань. У статті використовувалися наступні методи пізнання: загальнофілософські, спеціальні загальнонаукові теоретичні методи. Автор слідував принципу об'єктивності, історизму, застосовував каузальний аналіз. Кінцеві результати вивчення теми призводять думку до того, що саме в цьому питанні зусилля навіть самого допитливого розуму розбиваються об перешкоти, обумовлені самою вірою і межею тієї царини, в яку не може втручатися розум, є питання знаходження точок доступу, через які Бог торкається природного світу в акті чудотворення.

Ключові слова: Бог, теологія, наука, чудо.

Глибока зацікавленість оточуючим світом сучасних віруючих підштовхує релігійних ідеологів до того, аби організувати захист та виправдання віри насамперед за допомогою доведень, звернених до розуму. Перевіряючи зміст своїх повчальних засобами розуму, сучасні богослови намагаються вилучити з них застарілі положення, замінивши їх раціональним благочестям. Такі зусилля в цілому здобувають схвальну оцінку християнських ієрархів, оскільки богослов'я не відкидає шлях безперервного поглиблення релігійних істин, висвітлюючи їх з різних боків та різними засобами. Це і складає, в кінцевому підсумку, зміст та головне завдання богословських студій. Хоча специфіка богословських досліджень своєрідна – зміст їх заздалегідь визначений у такий спосіб аби залишитися незмінним навечно. І хоча, фактично, кінцевим результатом богословських пошуків завжди виступає те, з чого вони брали свій початок, потреба оновленого викладу вчення перед вимогами допитливого розуму, вимушує релігійних теоретиків знову звертати свою увагу на апологетичну функцію понять «промисел», «чудо», не відкидаючи, втім, цілком пасторські напучування про те, що Бог дійсно діє у світі.

Своєчасність та важливість обраної теми звідси обумовлюється тим, що, попри велику зацікавленість сучасних фахівців релігійною проблематикою, елементами та феноменами релігії, саме віра в чудо, а особливо окремі оновленські тенденції, покликані осучаснити таку віру, не стали об'єктом спеціальної уваги науковців.

Поміж праць, які виступили важливими теоретичними джерелами для автора та дозволили йому визначитись щодо тих пізнавальних прийомів та принципів організації дослідження, які б сприяли ефективному й адекватному вивченню названої вище наукової проблеми, слід виокремити чисельні дослідження та публікації закордонних та вітчизняних вчених і мислителів: Чарльза Хаммея, Алвіна Плантаїни, Арнольда Грюнбаума, Ієна Барбура, Сергія Аверінцева, Дмитра Угриновича, Юрія Кімельова, Григорія Габінського та інших. Однак не можливо не помітити й те, що у нинішній вітчизняній релігієзнавчій та філософській літературі спостерігаються прогалини у вивченні особливостей витлумачення сучасними теологами віти в чудо, хоча за кордоном даній темі у всі часи була присвячена сила силена як спеціальних богословських праць, так і досліджень світських науковців. А відтак головною метою автора статті є спроба виповнення тієї прогалини, яка утворилася в сфері вітчизняного студіювання позначеної теми, а також у вивченні тих прийомів та способів аргументації, що використовуються різними авторами в теоретичному виправданні та обґрунтуванні віри в чудо.

Надзвичайно цікавою, поміж інших схожих, спробою по-новому розглянути та теоретично виправдати принципи божественного чудотворення є аргументації,

запроваджені в апологію чуда відомим християнським мислителем Клайвом Стейплзом Льюїсом. В своєму трактаті «Чудо» [1] він вдався до витонченої спроби по-новому усвідомити божественну іманентність, шляхом викладу власного розуміння самого принципу чудотворення: «Боже мистецтво чудотворення – це не мистецтво порушувати встановлений у світобудові устрій, а мистецтво влітати в усталений лад нові явища» [2, с. 219]. Намагаючись відшукати теоретичні ресурси для переконливого обґрунтування вчення про чудо, автор вказує на низку подій, унікальність яких зумовлена Божим волінням, до того ж так, що вони органічно влітаються в закономірності різних рівнів буття. Специфіка теоретизувань мислителя спрямовується на змістовну компенсацію проблеми «онтологічної розірваності» між небесним і земним, абсолютним та відносним. У бажанні переконливо передати своє бачення особливого промислу, богослов вдається до аргументації, де каузальний вплив Бога на об'єкти світу не порушує закономірності (фізичні, хімічні, біологічні тощо) останнього, а лише видозмінює або ж по-новому спрямовує їх дію.

Виклавши істотне своїх поглядів на справи Божі, автор вважає за необхідне в своєму трактаті «Чудо» зробити деякі уточнення. Він, безумовно, визнає влаштованість природи у такий спосіб, що вся вона підпорядкована низці законів; філософ також не уникає нагоди нагадати, що не припускає хаотичності, жодної не упорядкованості у природі, наявності випадкових та спонтанних відхилень у ній (оскільки вести мову про чудо, водночас заперечуючи будь-який лад природи було б помилково; тоді всяка вражаюча подія розцінювалася б людиною як чудесна).

Однак мислитель все ж справедливо зауважує, що в дійсності закони природи самі по собі не породжують і не викликають ті чи інші явища. Думати інакше, твердить він, також недолуго, як і вважати, що закони арифметики породжують гроші. Вони (ці закони), за автором, не більше ніж схеми за якими відбуваються певні явища або події, але відбуваються лише у тих випадках, допоки до справи не долучається який-небудь інший чинник. Так і Бог в акті чудотворення приходить несподівано, «як тать посеред ночі», та вносить у розвиток подій світу новий чинник, який людина не в змозі врахувати.

Оскільки ж подібні події є непередбачуваними з точки зору спостерігача, невизначеність їх появи дає підстави декому вважати чудо з боку Бога втручанням і навіть розцінювати його як ошукування. А втім, веде далі думку автор, чудо насправді таким не є, оскільки якщо існувала ситуація **A** і до неї долучилася деяка сила, що спричинила ситуацію **AB**, то всі погодяться з тим, що наслідки будуть іншими. В випадку ж, коли б природна ситуація **A** та вона ж, але у сполученні з деяким іншим чинником **AB**, давали б однаковий результат, людство опинилося б в хаотичному і непередбачуваному світі.

Насправді ніякого ошукування, як і опозиції чуда і закону, переконує філософ, у справах Божих не має, не існує. Більше того, опанування дійсної природи чуда відкриває, згідно з переконанням автора, гармонію всього сущого та вказує на Бога, як на її надприродного Творця; чудеса ж, увійшовши в природу, тільки підтверджують єдність дійсності на якомусь іншому, більш глибокому рівні [1, с. 188]. З іншого боку, оточуючий світ у всьому різноманітті своїх проявів, також не антагоніст чуда, а виняткова здатність природи все приводити до *рівноваги*,

все *підпорядковувати силі своєї упорядкованості*, допомагає, як це не дивно, краще збагнути чудо, бо останнє, за словами В. Визгіна, і є «надприродним, проте екранованим природними законами втручанням у природу» [3, с. 138].

Чудо, згідно з витлумаченням Клайва Стейплза Льюїса, таким чином, безпричинно та не позбавлене наслідків; причина чудес – Бог, а наслідки – сліднують законам природи: «Коли Господь знищить, або створить, або змінить яку-небудь частку матерії, природа негайно відреагує на це та впише її у свої закон» [1, с. 188]. Так, чудесним чином створений хліб, дійсно поживний для людини, а непорочне запліднення, врешті-решт, відкриває шлях природному розвитку та народженню дитини. «Якщо природа витримує чудо, – робить висновок автор, – виходить це також природно, як природно для жінки виносити дитину, запліднену за допомогою чоловіка» [1, с. 188].

Безсумнівно увесь трактат Клайва Стейплза Льюїса «Чудо» в цілому, а, особливо, його розділ VIII – «Чудо і закони природи», де автором робиться спроба відкрити завісу таємниці над питанням способу здійснення чуда, достатньою мірою продуманий, він насичений дотепними зауваженнями та належною аргументацією. Проте, все це не заважає помітити факт більшої зацікавленості автором природою та її законами, аніж чудом, як таким, і способами його здійснення (хоча розділ, все ж, носить назву «Чудо і закони природи»), а не навпаки «Закони природи і чудо».

Більше того, філософ, у процесі викладу матеріалу, подекуди воліє витлумачити чудо через властивості природи, розглядаючи його на тлі природного та зіставляючи з ним. Він, проголошуючи Бога зовнішнім каузальним агентом, котрий долучаючись до мирського, спричиняє приголомшливі явища, фактично уникає навіть натяку на каузальну модальність його дій. Відповідно залишається відкритим питання про те, як Бог запроваджує зміни та де ті точки дотику, через які Бог долучається до природного в акті чудотворення.

За таких підходів до витлумачення божественних дій, поняття «чудо» залишатиметься все ж малозрозумілим, а, з-за відсутності у трактаті інших підстав, котрі надавали б поняттю більшої переконливості, читачу, знову ж таки доведеться заповнювати прогалини раціональних пояснень питання своєю власною вірою (тим більше, що сам автор, здається, непевен в правильності обраної ним позиції в питанні реальності чудес, оскільки наважується вести мову про нього у такий спосіб – «чудеса, якщо вони бувають...» [1, с. 188].

Отже, ситуація з витлумаченням чуда, як видно, повертає мислителя, насамперед, до розв'язання проблеми вузла причинності, без якої поняття «чудо» буде не більше ніж пустопорожньою формулою. Не помилявся та не перебільшував протестантський теолог Артур Пікок, розглядаючи різноманітні концептуалізації чуда, коли твердив наступне: «...Без переконливого (звісно ж, не механістичного) пояснення того, як Бог може взаємодіяти з причинним зв'язком окремих подій у світі, включаючи людський мозок у людському тілі, ми не в силі з усією повнотою стверджувати, що Бог дійсно діє або може діяти так» [4, с. 173].

Годі й говорити, що ідеї автора тільки вказують на духовний чинник, як на джерело паранормальних феноменів, проте вони залишають відкритим питання –

як саме здійснюється поєднання надприродного й природного та де перебувають ті точки дотику, через які божественне зумовлює і узгоджує певні процеси. Напевно, вони навряд чи можуть бути інтегрованими в ціннісно-смысловий універсум богословських істин, зокрема в зміст богословського вчення про чудо, методологія і мета студіювання котрого несумісна з дослідницькими принципами знаного мислителя; тим більш, що ті незбагненні та надзвичайно дивні явища, на яких здебільшого зосереджена увага К. С. Льюїса та які по-своєму інтерпретує дослідник, знаходили раніш та знаходять і до нині власну належну оцінку й власне обґрунтування, але винятково теологічними засобами та виключно в межах кожної конфесійної теології.

Список використаних джерел

1. Льюїс К. С. Круглий путь или Блуждания паломника. Чудо. Настигнут радостью: Собр. соч. в 8 т. – Т.7 / Пер. с англ. – М.: Фонд о. Александра Меня. – СПб.: Библия для всех, 2000. – С.145–272.
2. Хаммель Чарльз. Дело Галилея. Есть ли точки соприкосновения науки и богословия? – М.: Триада, 1998. – 360 с.
3. Визгин В. П. Герметизм, эксперимент, чудо... // Философско-религиозные истоки науки. – М.: Мартис, 1997. – 319 с.
4. Пикок А. Богословие в век науки: Модели бытия и становления в богословии и науке / Пер. с англ. – М.: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2004. – 416 с.

References

1. Lyuis K. S. Kruzhoj put ili Bluzhdaniya palomnika. Chudo. Nastignut radostyu: Sbr. soch. v 8 t. – T.7 / Per. s angl. – M.: Fond o. Aleksandra Meny. – SPb.: Bibliya dlya vsekh, 2000. – S.145–272.
2. Hammel Charlz. Delo Galileya. Est li tochi soprikosnoveniya nauki i bogosloviya? – M.: Triada, 1998. – 360 s.
3. Vizgin V. P. Germetizm, eksperiment, chudo... // Filosofsko-religioznye istoki nauki. – M.: Martis, 1997. – 319 s.
4. Pikok A. Bogosloviye v vek nauki: Modeli bytiya i stanovleniya v bogosloviy i nauke / Per. s angl. – M.: Biblejsko-bogoslovskij institut sv. apostola Andrey. 2004. – 416 s.

Gudima I. P., PhD, Professor of Department of Philosophy, Cherkassy State Technological University (Ukraine, Cherkassy), gudima67@mail.ru

The idea of divine immanence in the works of Clive Staples Lewis

The article study of the subject the doctrine Clive Lewis Staples of the miracle, the manifestation of the immanence of the divine being. The main objective of this article is to study the characteristics of reflection in the modern religious consciousness of issues of direct divine causality. Particular attention is focused on those components of the teachings of the miracle, which describes how to committing a miracle and God's point of focus during the implementation of their own will and providence. Theming articles directly related to the study of the ideas of Christian philosopher Clive Staples Lewis in which the author sets out his vision for this Christian problem of consciousness Selection and application of theoretical and methodological approaches the article caused by the object of thought and nature of the task. The article used the methods of knowledge: general philosophical, general scientific, special theoretical methods. The author followed the principle of objectivity, historicism, applied the causal analysis. The final results of the study the subjects lead the thought to the following conclusion. In this issue the efforts of the mind crash into the obstacles of the faith. And limit those areas that can invade the mind, is the question of finding the access points, through which God touches the natural world in the act of miracles.

Keywords: God, theology, science, miracle.

Гудьма І. П., кандидат філософських наук, професор кафедри філософії, Черкаський державний технологічний університет (Україна, Черкаси), gudima67@mail.ru

Идеи божественной имманентности в творчестве Клайва Стейплза Льюиса

Исследованию подвергается учение Клайва Стейплза Льюиса о чуде, как проявлении имманентности божественного бытия. Основной задачей данной статьи является исследование особенностей отражения в современном религиозном сознании вопросов прямой божественной каузальности. Особое внимание автора сосредоточено на тех компонентах учения о чуде, где авторы, пишущие на темы религии, рассматривают способы совершения чуда, рассуждая, пытаются локализовать точку сосредоточения усилий Бога во время реализации им своей воли и промысла. Тематизация статьи непосредственно связана с изучением идей христианского мыслителя Клайва Стейплза Льюиса, в которых автор излагает свое видение данной проблемы

християнського свідання. Вибір і застосування теоретико-методологічних підходів статті обумовлені самим предметом мислі і характером поставлених завдань. В статті використовувалися загальні методи познання: загальнофілософські, спеціальні загальнонаукові теоретичні методи. Автор слідував принципу об'єктивності, історизму, застосував каузальний аналіз. Кінцеві результати вивчення теми приводять думку до того, що саме в цьому питанні посилюється навіть самого пильного розуму розвиваються об'єктивні, обумовлені самою верою і межами тех областей, в які не може вторгтися розум, являється питання знаходження точок доступу, через які Бог торкається природного світу в акті чудотворення.

Ключові слова: Бог, теологія, наука, чудо.

* * *

УДК 17.026.4:1(091)

Дойчик М. В., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ), maksvdoc@ukr.net

ИДЕЯ ГІДНОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ ТВОРЧОСТІ Ф. НІЦШЕ

Проаналізовано особливості розуміння ідеї гідності у філософській творчості Фрідріха Ніцше. У процесі дослідження було використано такі методи як діалектичний, феноменологічний, герменевтичний.

Гідність людини, за Ніцше, визначається тим, наскільки вона є творчою та активною у своїй діяльності, в якій мірі вона виявляє здатність вільно, нестандартно мислити, діяти та вирішувати складні життєві ситуації, жертвувати собою заради творення абсолютно нового та незвичайного. Встановлено, що для Ніцше бути гідним означає бути творцем самого себе, бути надлюдною, тобто досягти повної реалізації своєї волі до влади, передусім, над собою, а отже і над цілим світом. Визначено, що у своїй метафізичній сутності, воля до влади не є жагою панування над іншими, нівеляцією унікальності буття інших, а є, перш за все, безмежним прагненням творити і віддавати.

Ключові слова: гідність, особистість, свобода, мораль, воля до влади, надлюдина, творчість.

Идея гідності людини, абсолютної унікальності і неповторності кожної людської особистості є наскрізною у всій філософській творчості видатного німецького філософа другої половини XIX століття – Фрідріха Ніцше.

З прямодушною безпосередністю, світоглядною гостротою та парадоксальністю Ніцше обстоює думку, що ця унікальність не є даною, а тільки заданою, тобто особистість має своїм покликанням розкрити свій внутрішній і неповторний зміст, свій глибинний потенціал. Кожна людина, в своїй сутності, усвідомлює однаковість свого існування в світі, що вона є «дещо єдине», і що навіть за неймовірного збігу обставин ніколи не вдасться вторинно з'єднати таке дивне розмаїття саме в таку єдність, яку складає її особистість. Тому філософ апелює до почуття власної гідності людини, сподіваючись, що саме так вона збагне цінність свого існування. Він стверджує, що «людині, яка не бажає належати юрбі, достатньо тільки перестати бути інертною по відношенню до самої себе»; їй треба лише керуватися голосом свого сумління, який говорить їй: «Будь сама собою! Усе, що ти зараз робиш, думаєш і до чого прагнеш – це не ти сама» [6]. Іншими словами, людина повинна звільнитися від кайданів суспільної думки, стереотипів, страху бути вільною, бути собою. У цьому сенсі філософія Ніцше стала знаковою для всього подальшого розвитку світової духовної культури, оскільки в ній отримали своє критичне проявлення саме ті проблеми, які і по-сьогодні хвилюють небайдужих людей. Необхідність освоєння глибинного та контрверсійного змісту ніцшеанського

погляду на гідність обумовлює **актуальність** нашого дослідження. Вищевикладене також визначає його **мету** – проаналізувати особливості розуміння людської гідності у творчості Ніцше.

Дослідженню філософської спадщини Ніцше присвячено багато праць як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Проте, слід визнати, що ніцшеанське розуміння людської гідності та її значення для творчого оновлення світу все ще залишається недостатньо вивченим. Серед тих, чий узагальнення, певною мірою, обумовили хід реконструкції поглядів мислителя на гідність, можна згадати А. Геворкяна [1], І. Держко [2], І. Євлампієва [3], А. Прокоф'єва [10], С. Франка [11].

Визначаючи важливу роль історії у культивуванні гідних почуттів у молодії людини нового покоління, Ніцше, в той же час зауважує, що шаблонна, деформована соціальною кон'юнктурою історія може завдати непоправної шкоди, скерувати людину на хибний шлях безвольного марнування і обезцешення свого життя заради несправжніх і низьких цілей. Щоб пізнати і побачити у минулому величне і шляхетне, те, що варте наслідування, треба самому цим жити, «прагнути здійснити щось величне і піднесене»: «Тільки шляхом найвищої напруги шляхетних поривань ви зумієте розгледіти в минулому те, що у ньому є вартим пізнання і збереження, і що є в ньому величного. Рівне пізнається тільки рівним, інакше ви завжди будете принижувати минуле до себе» [7, с. 198].

Філософ переконаний, хто не пережив певних речей ширше і глибше за усіх, той не зможе розтлумачити щось величне і піднесене у минулому: «Заповіді минулого суть завжди висловлювання оракула: тільки в якості будівничих майбутнього і знавців теперішнього ви зрозумієте їх... Тільки той, хто буде майбутнє, має право бути суддею минулого» [7, с. 198].

Людина повинна жити «великою і всеосяжною надією», що здатна сповнити нестримним прагненням руху вперед: «Твори у собі ідеал, якому повинно відповідати майбутнє» [7, с. 198]. Якщо зуміти вжитися в історію великих людей, стає доступною «верховна заповідь прагнення до зрілості і звільнення себе від паразитуючого виховного гніту епохи, яка вбачає свою вигоду в тому, щоб не дозволити особистості стати зрілою, щоб володарювати над її незрілістю, експлуатувати її». Ніцше впевнений, що в першу чергу слід шукати тих героїв, про яких згадували такими словами: «Борець проти свого часу» [7, с. 198]. Насмілитись бути іншим, ніж усі, віднайти по-кантіанськи мужність керуватися власним розумом, плисти проти течії – це під силу лише одиницям. «Майте мужність вірити у себе, вірити у своїх героїв, – закликає Ніцше. – Сотня таких вихованих не в душі часу, що досягли зрілості, звичних до героїчного, людей можуть заставити замовкнути навіки все крикливе й брехливе нагромадження нашої доби» [7, с. 198].

Яку епоху ми не брали до уваги, в усі часи, «знову і знову прокидаються одиниці, які озирваючись на минулу велич і підкріплені спогляданням її, відчувають таке блаженство, немов би людське життя – це захоплююча справа, а найкращий плід цієї гіркої рослини – усвідомлення, що колись люди, здійснюючи коло свого існування, хто – гордо і могутньо, хто – глибоко осмислено, хто – сповнившись співчуттям і готовністю допомогти іншим, – усі заповідали нащадкам одне вченню: найбільш прекрасне життя у того, хто не трясеться над

ним» [7, с. 170]. На відміну від звичайних людей, великі люди, завжди з почуттям власної гідності, з іронічною посмішкою «крокують у безсмертя». Вони продовжують жити у своїх творах, діяннях, творіннях, спалахах натхнення, без яких не може обійтися жодне наступне покоління. У такому просвітленому образі слава є всеж – таки чимось більшим, ніж «простою смачною стравою себелюбства», як її характеризував Шопенгауер, оскільки вона є вірою у тісний зв'язок і неперервність величного усіх епох, вона є «протестом проти плінності поколінь і мінливості речей» [7, с. 170].

Як зауважує Ніцше, історію дано сприйняти і витримати далеко не усім, а лише сильним особистостям, слабких вона цілковито пригнічує. Той, хто не наважиться більше покладатися на самого себе, мимоволі «для визначення свого відчуття звертається до історії за порадою», і «зі страху поступово перетворюється на актора, який грає якусь роль, або кілька ролей». Приховуючись під маскою чужого образу, людина рано чи пізно втрачає себе [7, с. 189].

Проте, філософ визнає, що історія може виявляти свою користь для сучасної молодії людини у тому, що монументально засвідчує: усе величне, що існувало хоч раз, можливе, а отже може стати можливим колись іще. Ця думка допомагає молодій людині здолати сумніви і слабкість, сповнює її душу мужності, рішучості для подальшого руху вперед, переконує, що зміни у країні можливі; і для того, щоб крига скресла, потрібно хоча б «сотню продуктивних, вихованих у новому дусі», вмотивованих і діяльних людей і «як сильно може збадьорити той факт, що культура доби Відродження була винесена на плечах такої ж купки у сто умів» [7, с. 171]. Тут слід зауважити, що для Ніцше доба Середньовіччя була кроком назад, у порівнянні з Античністю. Він засуджує добу Середньовіччя та породжене нею історичне християнство з його набутими соціальними обмеженнями, упередженнями, нав'язуванням людині думок про гріховність і нищість життя, за приниження і нівелювання людської гідності. Історичне християнство, для філософа, – це «ганебна пляма людства». Саме воно, на його думку, винне у втраті життєвої енергії, знесиленні «хороших і чесних інстинктів». Паразитизм церкви і слабких «висмоктує кров, усю любов, усю надію на життя» і є змовою проти «здоров'я, краси, успішності, сміливості, духу, душевної доброти, проти самого життя...» [4, с. 692].

У своїй творчості Ніцше не обмежується критикою традиції, констатацією потенційної унікальності кожної людини або проголошенням необхідності боротьби за реалізацію цієї унікальності, він претендує на те, щоб дати достатньо конкретний опис сенсу гідного життя. Ця претензія пов'язана з переконанням у тому, що сміливість бути собою є вирішальним чинником у справі зміни себе і своєї культури. Люди повинні мати мужність бути чесними, хоч навіть і «чесними дурнями». Прийняття такої філософії життя, за Ніцше, вже само по собі наближає нас до досягнення себе. Такий новий і радикальний погляд допомагає зняти головну суперечність «неістинного» існування людини, сутність якого полягає у визнанні над собою влади суспільної моралі, загальноприйнятих норм, настанов, дії різного роду соціальних детермінант, умовностей, які позбавляють людину важливих дитячих рис: природності, ширості, безпосередності, сміливості, відкритості світу. «Зрадливий розум» не здатен замінити

«пригнічені інстинкти», а веде до сумнівів, нерішучості, боягузтва, нездатності розраховувати на свої власні сили, зневіри у самому собі [7, с. 187]. Внаслідок цього люди втрачають свою унікальність, відмовляються від себе, втрачають самих себе, «перетворюються на суцільну абстракцію і тіні»; «ніхто не наважується проявити свою особистість, але кожен носить маску або освіченої людини, або вченого, або поета, або політика» [7, с. 187].

Подібно до Платона, стоїків, Ніцше визнає важливість справжньої філософії у формуванні гідних якостей особистості. Загальноприйнята система освіти породжує лише одноманітність, тому що ніхто не хоче чути голос філософії, ніхто не виявляє в собі сміливості «застосувати закон філософії до себе», не наважується жити, як філософ давнини: бути чесним і вірним своїм принципам і переконанням, активно керуватися ними у своїх діях. Сучасне ж філософування, перебуваючи в залежності від суспільних інституцій, моралі та й просто внаслідок звичайного боягузтва, має суто «політичний і поліцейський» характер і далі пустопорожніх декларацій, імітації «вченої зовнішності» не йде, а отже не відповідає своїй гідній меті [7, с. 188].

Гідність у ніцшеанському розумінні визначається, перш за все, цілями, які людина ставить перед собою у житті. Кожна людина повинна прагнути розкриття унікальної повноти свого буття, закладеної в ній як особистості. Але Ніцше свідомий того, що насправді ця ціль, як можливість, в реальній практиці життя нездійсненна для усіх. Це він фіксує у такій думці: «... мета людства не може лежати в кінці його, а тільки в найдовершеніших екземплярах» [7, с. 217]. І такою найдосконалішою, гідною має можливість стати кожна людина, проте не всім стає воля на це, не всім судилося перевести цю можливість у дійсність в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, і останні тут мають вирішальне значення. Філософ визнає, що шляхетне і величне зовсім не діє на маси. Якщо маси і «гідні уваги», то лише у трьох відношеннях: перш за все, як «погані копії великих людей», далі, як «протидія великим людям», і, нарешті, як «знаряддя великих людей» [7, с. 219].

Ніцше переконаний – на все свій час. Але також свідомий того, що час цієї ідеальної мети наближають або віддаляють самі ж люди своїми поглядами, своєю вірою, своїми вольовими зусиллями, своєю життєвою позицією. Гідність людини якраз і розкривається на шляху до цієї мети: здобувається у боротьбі, завоюваннях, творчих звершеннях, і неодмінно в перемозі «веселої життєрадісності» над «уявною совиною серйозністю», як минулого, так і теперішнього. І це буде такий час, «коли в центрі уваги будуть вже не маси, а знову окремі особистості», «велетні духу», гідні особистості, що «живуть немов би одночасно але й поза часом», і в творчій комунікації ідей утворюють «республіку геніальних людей» [7, с. 217].

Таким чином, Ніцше, усвідомлюючи пасивність, інертність загалу, мас, перш за все апелює до кращих з людей, молодих людей, до тих, хто за будь-яких обставин керуються загостреним почуттям власної гідності, цінності власного Я. «У кожного є гарна днина, коли він знаходить своє вище Я; істинна людяність вимагає, щоб кожний оцінювався лише по цьому стану, а не за буденними днями залежності і рабства... Але люди самі досить по-різному ставляться до цього свого вищого Я

і часто суть лише комедіанти самих себе, оскільки самі в останню чергу наслідують себе такими, якими були у ці вищі миті. У більшості своїй усі живуть у страху перед своїм вищим Я, тому що, якщо воно починає говорити, то вже говорить нестримно і вимогливо; ...тому воно часто називається даром богів...» [9, с. 480].

У своїй філософії гідності Ніцше намагається визначити основні чинники та умови, важливі для актуалізації того найціннішого в людині, що робить її «справжньою»; тієї потенційної нескінченності її творчого генія, що спонукає до активного самотворення, самоствердження, зміни себе і світу. Найбільш значущою у цьому сенсі, на думку філософа, є ілюзія, і перш за все ілюзія любові, що надихає, запалює серце молодої людини творчим вогнем, сповнює її безумовною вірою у правду, вірою в можливість змін на краще. Спроби розв'язати і знищити ілюзію любові в житті людини «немов би підрізають коріння її сили», вона марніє, слабне, втрачає свою честь. Але слід пам'ятати, «того, хто руйнує ілюзію у собі або в інших, природа карає, як найжорстокіший тиран» [9, с. 200]. Безумовність такої віри у неоплатонічній релігійно-філософській традиції ґрунтується на онтологічності світу вищих цінностей. Заперечуючи їх трансцендентність, Ніцше мав би визнати і релятивність людської віри, проте він парадоксальним чином наголошує саме на її безумовному характері. Міркуючи таким чином, він визнає реальність абсолютного у бутті, і таким абсолютним у нього є людська особистість, що сповідує цю віру; людська особистість, яка сама для себе стає Богом, джерелом віри і натхнення [1, с. 162]. Така абсолютність виявляється у здатності, перш за все, молодої людини займати чітку і принципову позицію в житті, коли вона, навіть усупереч загрозі власному благополуччю, життю, рішуче, безкомпромісно відкидає неправду, лицемірство, несправедливість світу, не боїться бути собою, у самій собі шукати опертя сили, джерело найвищих цінностей: істини, добра, краси; у собі глибинно переживає важливість слідуванню ідеалу у житті, хай і ілюзорному, але такому, що безумовно сприймається як абсолютна підстава власного буття, усупереч мінливим речам цього світу. Така людина нового покоління впізнається за окликом: «Подаруйте мені спочатку життя, а я вже із нього створю вам культуру!» [7, с. 226]. І таке життя, свободу може дати лише власна юність, якщо з неї «зняти кайдани» соціальних умовностей. Юність інстинктивно віднайде свій шлях, «вгадає, яким чином ми могли би завоювати назад втрачений рай» [7, с. 227]. Молодь має право «на усі втіхи і переваги юності, зокрема на перевагу сміливої і незнаючої колівань чесності, і на втіху надихаючої надії» [7, с. 228]. Слід поважати гідність молодої людини: її природну чесність, правдивість, щирість, прямоту і незалежність поглядів. Суспільство повинно прагнути позбутись історичних хвороб, які у формі травмуючого досвіду, стереотипів минулого, нарікань, моралізування, умовностей, норм контролю пригнічують творчі імпульси молодої душі, тим самим позбавляючи саме ж суспільство можливості розвитку. Слід перестати бути «людиноподібними агрегатами»; слід одужати і отримати шанс «знову відчувати себе людьми». «Саме у цьому полягають усі надії!» [7, с. 229].

Ніцше, подібно до Шопенгауера, намагається відмежуватись від «великих» систем історії філософії, уникаючи можливості розчинення та сприйняття власних ідей у річищі існуючої традиції. Він демонстративно

використовує таку термінологію, такі оцінки, які на початках створюють про нього поверхнєве і швидкоплинне враження, як про примітивного руйнівника усіх цінностей, зятятого апологета насильства та нігілізму. Насправді саме нігілізм, як глибинна тенденція утвердження гідності людини та її культури, є головним об'єктом критики Ніцше [5, с. 29–96]; нігілізм як панування негативних, безвольних, пасивних сил у людині та в її творінні – культурі. Нігілізм – це заперечення свободи, нестримного життєвого пориву, щирості переживань, творчого горіння, цінності та унікальності людської особистості. Це триумф «рабів», слабких і кволих, «фарисеїв» і лицемірів – тих, хто не здатний до творчості і самопожертви, тих, хто відбирає силу у справжніх і дієвих людей, у сильних і мужніх, котрі мають сміливість бути самими собою, бути гідними і лишатися такими за будь-яких обставин, навіть усупереч загрозливій течії юрби. Це триумф людей уражених ресентиментом, позбавлених цілісності і шляхетності, життєвої сили і рішучості, що виявляють ненависть до володарів цих якостей, але не можуть виразити свою ненависть у вчинку, не можуть принизити дією або фізично знищити тих, кому заздять і кого ненавидять [10, с. 176].

У своїй нігілістичній констатації «Бог помер» Ніцше фіксує стан заперечення усієї системи вищих цінностей: істини, добра, краси, що раніше, як проекція, складала справжню сутність буття особистості і підпорядковували її собі. Проте результатом цього заперечення стає заміна цих вищих цінностей на профанні, що ще більшою мірою, ніж попередні, стали зовнішніми щодо самої людини, далекими від справжніх потреб людської особистості. На відміну від вищих цінностей, вони мають суто приземлений характер, перетворюючись на мінливі, обмежені, емпіричні критерії життя людини: користь, ефективність, достаток та інші. Тим самим приземлювалась і сама людська особистість, її творчі прагнення та устремління [3, с. 133].

В утвердженні цінності буття людини у світі, її гідності, Ніцше відводить особливу роль і егоїзму. На його думку, він сприяє актуалізації абсолютного змісту людської особистості, посилює почуття відповідальності за себе, інших людей, увесь навколишній світ. У підсумку, цей «еґоїзм», якщо його розуміти і застосовувати правильно в житті (що виявляється не всім під силу), веде не до того, що зветься еґоїстичною поведінкою в звичному розумінні, а радше до протилежного способу дій – до готовності пожертвувати своїм інтересом, своїм життям для здійснення ідеалу, утвердження вищої гідності людської особистості. За Ніцше, людина повинна задати собі питання, заради чого вона живе; повинна віднайти «виправдання своєму існуванню»; ставлячи перед собою реальні цілі, повинна прагнути досягти високих, шляхетних, а іноді навіть нереальних цілей: «Нехай тебе чекає на цьому шляху навіть загибель – я не знаю найкращого життєвого жеребу, як загинути від великого і неможливого...» [7, с. 218].

Еґоїзм у Ніцше отримує виправдання і зливається з альтруїзмом у тому випадку, коли він вже в якості «любові до дальнього» скерований на захист священних і невід'ємних моральних прав людини, що віддзеркалюють в рівній мірі абсолютне значення як конкретної особистості, так і всіх інших людей [11, с. 8–9]. Цей еґоїзм він називає «розумним» і вважає його силою успіху і рушієм прогресу. Навіть стверджує, що держава повинна

захищати носіїв «розумного еґоїзму» від «жахливих вибухів нерозумного еґоїзму» [7, с. 220].

Окрім важливого для ніцшеанського розуміння гідності людини поняття «розумний еґоїзм», Ніцше використовує і таке поняття, як «вільний розум». На думку філософа, іноді настає момент, коли юна душа, в якій має «досконало визріти і налитися солодкістю» особливий тип розумної сили – «вільний розум», приходиться до важливої у житті події – «великого розриву» з усім, що раніше робило її «зв'язаною душею»: соціальними обов'язками, вдячністю, покорою. Великий розрив відбувається для «зв'язаних людей» раптово, як підземний поштовх: «юна душа одразу тремтить, відривається, виривається... її тягне і жене кудись щось, ...в ній просинається бажання і прагнення піти, будь-куди, за будь-яких умов; гаряча небезпечна допитливість по незвіданому світу загоряється і палає у всіх її почуттях». І цей розрив внаслідок різкої відмови від звичної для себе системи координат, як у мисленні, так і у бутті, може навіть зруйнувати людину. «Краще померти, ніж жити тут» – ось так звучить владний голос і спокуса; і це «тут», це «дома» є все, що вона любила до цього часу!» [9, с. 234]. Це перший в житті молодого людини вибух сили і волі до самовизначення, самовстановлення цінностей, це воля до вільної волі. Керуючись «вільним розумом», людина отримує можливість немов би бачити світ з висоти пташиного польоту. Вона усвідомлює свою справжню силу і, завдяки «вільному розуму», отримує неймовірне задоволення від можливості «ширяться над людьми, їх звичаями, законами і звичними оцінками». «Вільний розум» зіграє своє носія, дозволяє йому жити «поза кайданів любові і ненависті». Звільнення людини від «тягаря суспільної моралі веде її до одужання і вільний розум знову наближається до життя». Завдяки цьому все те, що відбувається у світі, речі цього світу зазнають чарівної зміни, преображення [9, с. 235–236]. Така людина вважає свій досвід «розриву» цінним для інших, вбачає в такій екстраполяції своє призначення, і тоді «майбутнє починає керувати нашим сьогоденням» [9, с. 237].

У праці «Так казав Заратустра», оцінюючи людину, Ніцше веде мову про те, що вона повинна бути «подолана» [8, с. 8], що «вона тільки міст, а не мета» [8, с. 9]. Надлюдина є тією метою і «сensem землі». Ці слова філософа є цікавим художнім прийомом для наголосу на важливості нестримного самовдосконалення і перевершення людиною самої себе. Паростки надлюдина починають тягтися вгору саме із середини особистості, під дією глибинної творчої енергії, вкорінені в її сутності. Це знаходить свій вираз у потенційній нескінченності її буття, що не знає обмежень і необхідності. Терміни «тварина», «людина» і «надлюдина», які змушують певних інтерпретаторів вести мову про приниження гідності людини, навіть про «антигуманізм» Ніцше і про забуття ним божественного начала особистості, насправді є лише метафоричним описом етапів становлення особистісного начала – вкоріненого у бутті і належного буттю, як такому. У цьому сенсі позицію Ніцше можна навіть назвати надгуманізмом, а його самого – співцем вищої гідності людини, оскільки він не просто заперечує окрему емпіричну особистість за її недосконалість і творчу слабкість, а вимагає її «подолання», звертаючись до неї, до її, поки що потенційної, але нескінченної творчої сили, – тобто, в сутності, утверджує її абсолютність у самому бутті. І саме покладання «потенційної» абсолютності

особистості (кожної емпіричної особистості!) змушує Ніцше бути безжальним до її зовнішньої форми, до її «видимості», яка повинна бути подолана через розкриття її справжньої повноти: «Я люблю тих, хто не вміє жити інакше, ніж щоб загинути, бо йдуть вони по мосту, ... хто не шукає за зірками підстав, щоб загинути і стати жертвою – а приносить себе у жертву землі, щоб земля колись стала землею надлюдьми... Я люблю того, хто не береже для себе ні краплі духу, але хоче цілковито бути духом своєї доброчесності, ...хто не хоче вдячності і не виявляє її: оскільки сам постійно дарує і не хоче берегти себе» [8, с. 10].

Якщо спробувати узагальнити, то гідність людини, за Ніцше, визначається тим, наскільки вона творча та активна у своїй діяльності, в якій мірі вона виявляє здатність вільно, нестандартно мислити, діяти та вирішувати складні життєві ситуації, чи готова вона до самопожертви заради творення абсолютно нового і незвичайного. Така людина не сприймає застій і зашкарубу незмінність, реактивність та усереднену однорідність. Для неї нестримний рух, воля до змін, воля до влади є визначальними. Стосовно поняття «воля до влади», слід сказати, що Ніцше, як крайній індивідуаліст, завжди був далекий від бажання нав'язувати свою волю іншим, тим більш, що «шляхетне і високе зовсім не діє на юрбу» [7, с. 219]. Він категорично не сприймав приниження, гноблення, знеособлення людини, в яких формах воно б не поставало. Для нього воля до влади, у своїй метафізичній сутності, не є жагою панування над іншими, нівеляцією унікальності буття інших, а є, перш за все, безмежним прагненням творити і віддавати, подібно міфічному титану Прометею [5, с. 492].

Для утвердження гідності людини воля до влади грає ключову роль як нездоланна сила, пов'язана з найбільш глибинною засадою людської особистості, потребою бути абсолютним творчим центром буття. Фактично бути гідним, у ніцшеанському розумінні, означає бути надлюдиною, тобто досягти того стану людини, коли вона в повній мірі реалізовує свою волю до влади, влади над собою, а отже і влади над цілим світом. У цьому стані людина розкриває своє справжнє значення, переводить його з форми потенційності у форму актуальності, відкриває світові свою сутність як абсолютно вільної, творчої істоти.

Список використаних джерел

1. Геворкян А. Р. Ницше и метафизический пессимизм / А. Р. Геворкян // Вопросы философии. – 2001. – №8. – С.161–170.
2. Дерзко І. З. Метафізика людини в концепції «Переоцінки всіх цінностей» Ф. Ніцше / І. З. Дерзко // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – Вип.1. – С.17–21.
3. Евлампиев И. И. Становление европейской неклассической философии во второй половине XIX – начале XX века / И. И. Евлампиев. – СПб.: Издательство С.–Петербургского университета, 2008. – 229 с.
4. Ницше Ф. Антихрист. Проклятие христианству / Ф. Ницше // Сочинения: в 2 т. Литературные памятники / составление, редакция изд., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна; пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – Т.2. – С.631–692.
5. Ницше Ф. Воля к власти. Опыт переоценки всех ценностей / Ф. Ницше / Пер. с нем. Е. Герцык и др. – М.: Культурная революция, 2005. – 880 с.
6. Ницше Ф. Несвоевременные размышления: «Шопенгауер как воспитатель» [Электронный ресурс] / Ф. Ницше // Режим доступа: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/shopenhauer/>
7. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни / Ф. Ницше // Сочинения: в 2 т. Литературные памятники / составление, редакция изд., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна; пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – Т.1. – С.158–230.

8. Ницше Ф. Так говорил Заратустра / Ф. Ницше // Сочинения: в 2 т. Литературные памятники / составление, редакция изд., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна; пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – Т.2. – С.5–237.

9. Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое / Ф. Ницше // Сочинения: в 2 т. Литературные памятники / составление, редакция изд., вступ. ст. и примеч. К. А. Свасьяна; пер. с нем. – М.: Мысль, 1990. – Т.1. – С.231–490.

10. Прокофьев А. В. Справедливость и resentment (заметки на полях «К генеалогии морали» Ф. Ницше) / А. В. Прокофьев // Этическая мысль. – М.: ИФ РАН, 2013. – Вып.13. – С.175–198.

11. Франк С. А. Ницше и этика «любви к дальнему» / С. А. Франк // Сочинения. – Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. – С.3–80.

References

1. Hevorkyan A. R. Nitsche i metafizicheskiy pessimizm / A. R. Hevorkyan // Voprosy filosofiyi. – 2001. – №8. – С.161–170.
2. Derzhko I. Z. Metafizyka lyudyny v kontseptsiyi «Pereotsinky vsikh tsinnostey» F. Nitsche / I. Z. Derzhko // Visnyk NTUU «KPI». Filosofiya. Psykholohiya. Pedahohika. – 2010. – Vyp.1. – С.17–21.
3. Yevlampiyev I. I. Stanovleniye yevropeiskoi neklasicheskoi filosofiyi vo vtoroi polovine XIX – nachale XX veka / I. I. Yevlampiyev. – SPb.: Izdatelstvo S.–Peterburhskoho universiteta, 2008. – 229 s.
4. Nitsche F. Antikhrist. Proklyatiye khristianstvu / F. Nitsche // Sochineniya: v 2 t. Literaturnyye pamyatniki / sostavleniye, redaktsyya izd., vstup. st. i primech. K. A. Svasyana; per. s nem. – M.: Mysl', 1990. – Т.2. – С.631–692.
5. Nitsche F. Volya k vlasti. Opyt pereosenki vsekhnostey / F. Nitsche / Per. s nem. E. Hertsyk i dr. – M.: Kulturnaya revolyutsyya, 2005. – 880 s.
6. Nitsche F. Nesvoyevremennyye razmyshleniya: «Shopenhauer kak vospitatel'» [Elektronnyy resurs] / F. Nitsche // Rezhym dostupa: <http://www.nietzsche.ru/works/main-works/shopenhauer/>
7. Nitsche F. O polze i vrede istoriyi dlya zhizni / F. Nitsche // Sochineniya: v 2 t. Literaturnyye pamyatniki / sostavleniye, redaktsyya izd., vstup. st. i primech. K. A. Svasyana; per. s nem. – M.: Mysl', 1990. – Т.1. – С.158–230.
8. Nitsche F. Tak hovoril Zaratustra / F. Nitsche // Sochineniya: v 2 t. Literaturnyye pamyatniki / sostavleniye, redaktsyya izd., vstup. st. i primech. K. A. Svasyana; per. s nem. – M.: Mysl', 1990. – Т.2. – С.5–237.
9. Nitsche F. Chelovecheskoye, slishkom chelovecheskoye / F. Nitsche // Sochineniya: v 2 t. Literaturnyye pamyatniki / sostavleniye, redaktsyya izd., vstup. st. i primech. K. A. Svasyana; per. s nem. – M.: Mysl', 1990. – Т.1. – С.231–490.
10. Prokof'yev A. V. Spravedlivost' i resentment (zametki na polyakh «K henealohiyi morali» F. Nitsche) / A. V. Prokof'yev // Etycheskaya mysl'. – M.: IF RAN, 2013. – Vyp.13. – С.175–198.
11. Frank S. A. Nitsche i etika «lyubvi k dalnemu» / S. A. Frank // Sochineniya. – Mn.: Kharvest, M.: AST, 2000. – С.3–80.

Doichyk M. V., PhD, associate professor, Philosophy and Sociology Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine, Ivano-Frankivsk), maksvdoc@ukr.net

The idea of dignity in F. Nietzsche's philosophical works

The article deals with the phenomenon of human dignity in Friedrich Nietzsche's philosophical works. In the course of investigation the following methods were applied: dialectical, phenomenological, and hermeneutical. Human dignity is determined, according to Nietzsche, by a person's being creative and active in his/her life, by having the capacity to act extraordinary and solve difficult life problems, to sacrifice for creation of something absolutely new. Nietzsche claimed that being worthy meant being a creator of oneself, being a super-human (Übermensch), i.e., being able to achieve full realization of one's will to power over oneself, and thus, over the world. In its metaphysical essence, will to power is not the desire to rule over the others, to neglect the unique being of others but, first and foremost, the overwhelming wish to create and to give.

Keywords: dignity, personality, freedom, moral, will to power, super-human (Übermensch), creativity.

Дойчик М. В., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціології, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Україна, Івано-Франківськ), maksvdoc@ukr.net

Идея достоинства в философском творчестве Ф. Ницше

Проанализировано особенности понимания достоинства в философском творчестве Фридриха Ницше. В процессе исследования были использованы такие методы как диалектический, феноменологический, герменевтический.

Достоинство человека, по мнению Ницше, определяется тем, насколько он является творческим и активным в своей деятельности, в какой мере он

проявляет способность свободно, нестандартно мыслить, действовать и решать сложные жизненные ситуации, жертвовать собой ради нового и необычного. Установлено, что для Ницше, быть достойным значит быть творцом самого себя, быть сверхчеловеком, то есть достичь полной реализации своей воли к власти, прежде всего, над собой, а значит и над целым миром. Определено, что в своей метафизической сущности, воля к власти, не является желанием властвовать над другими, нивелицией уникальности бытия других, а есть, прежде всего, безграничным стремлением творить и отдавать.

Ключевые слова: достоинство, личность, свобода, мораль, воля к власти, сверхчеловек, творчество.

* * *

УДК 130.3:101.9:81

Антіпова О. П.,
кандидат філософських наук, старший науковий
співробітник групи підготовки науково-методичних
видань РВЦ, Національна академія внутрішніх справ
(Україна, Київ), Antipova_Olga07@mail.ru

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ С. Б. КРИМСЬКОГО

Здійснено аналіз філософської терміносистеми видатного українського філософа сучасності С. Б. Кримського. Проведено паралелі між особистістю філософа, його способом мислення, теоретичною складовою філософської концепції та його стилем філософування. Аргументовано, що свідченням майстерності мислителя є його здатність повсякчас оновлювати, розширювати термінологічне поле, водночас зберігаючи усталені традиції в мові галузі.

Ключові слова: філософська терміносистема, філософування, трансформація понятійного апарата.

В одному з останніх монологів видатного українського філософа сучасності С. Б. Кримського, опублікованому вже після його смерті, автором було висловлено слушну думку: «Мова – не лише спосіб спілкування, це, насамперед, форма культури, якою ми живемо, це спосіб мислення» [7]. Знайомство з його працями свідчить, що цю тезу він буквально «пропустив крізь себе», резюмувавши нею попередні творчі здобутки. Йдеться про унікальність способу мислення науковця, стилю філософування, що, звісно, набуло вияву в його філософській терміносистемі.

Мислення людини органічно кристалізується в її мовленні. Це стосується як мислення на побутовому рівні, так і науково-теоретичному. Філософування є унікальним мисленнєвим процесом, що передбачає своєрідний модус використання природної мови, завдяки якому і є можливим власне філософування як спосіб осягнення світу.

Звернення до вивчення феномену філософської терміносистеми мислителів на сьогодні набуває неабиякої актуальності, оскільки основний її засіб – філософське слово детермінує особливий стиль мислення – філософський, що пов'язаний із питаннями способів побудови теорій та вивченням принципів упорядкованості засобів вираження знань, здійснення філософської рефлексії.

Власне феномен філософствування опинився в полі особливої уваги мислителів тільки починаючи з кінця ХХ ст., в умовах кризи основ людського буття, коли під питанням стало існування і самої людини і самостійне існування філософії. Водночас наукова творчість С. Б. Кримського як унікальний процес та результат інноваційної діяльності цілком логічно викликав інтерес цілої плеяди сучасних вітчизняних дослідників, серед яких: В. Горський, Л. Дротянко, А. Єрмоленко, Ю. Іщенко, П. Йолон, С. Курбатов, В. Личковах, В. Малахов, А. Мельник, М. Попов, М. Попович,

Л. Ситниченко, Т. Суходуб, Т. Чайка та ін. Проте, з огляду на складність процесу формування концептуального поля філософування, а також мінливість запитів глобалізаційних процесів, питання щодо філософської терміносистеми мислителя на сьогодні залишається відкритим та спонукає до осмислення.

Знайомство з працями С. Б. Кримського дає змогу стверджувати, що свідченням майстерності філософа є його здатність повсякчас оновлювати, розширювати термінологічне поле, водночас зберігаючи усталені традиції в мові галузі, що власне є кісткою науково-теоретичного знання. Закономірність цього явища підтверджують слова М. Епштейна: «Якщо предмет філософії (універсалії, ідеї, загальні поняття, категорії, концепти) представлений насамперед у мові, то завдання філософії – не просто досліджувати, а розширювати наявну мову, синтезувати нові слова й поняття, вводити нові мовні правила, збільшувати обсяг мовленого – а отже, і мисленого». Теоретик переконує, що філософія втілює в слові систему рухомих понять і задає їм подальший рух новизною самих слів, адже вона, «як і будь-яка дисципліна, не може розвиватися без оновлення своєї концептуально-термінологічної системи». У постійному прагненні до такого «оновлення» і полягає власне сутність діяльності філософа, оскільки «філософи мають не просто приймати дані їм концепти, щоб начистити їх до блиску; треба насамперед самим їх виробляти, творити й переконувати людей користуватися ними» [9].

З огляду на критерії такого оновлення, філософська терміносистема Сергія Борисовича посідає вищі щаблі серед терміносистем вітчизняних науковців, адже філософ активно апелює до оновлення слововжитку, тобто філософських неологізмів, сміливо послуговується поняттями не лише інших наук, а й тими, що взяті з повсякденної мови, виділяючи в їх значенні те смислове ядро, що дає змогу осягнути більш загальні поняття.

Здобутки С. Б. Кримського демонструють сміливість автора в побудові власної терміносистеми, що цілком адекватно вписується в цілісний контекст духовної культури. Теоретик активно долучається до визначення векторів тематизації філософського дискурсу, його концептуального наповнення, залишаючи таким чином неоціненний «слід» у мові філософування завдяки творенню «нового». Адже «філософський неологізм – підсумок руху думки, що проходить через безліч шаблів дозавування, розгортається в багатомовних словесних побудовах – щоб зрештою не знайти кращого втілення, ніж у плоті одного-єдиного слова, що і залишається відтиском безсмертя мислителя, слідом його перебування в самій мові, а не просто в текстах» [9].

Спробуємо провести окремі паралелі між особистістю філософа, його способом мислення, теоретичною складовою філософської концепції та його терміносистемою. Наприклад, у своїх працях, зокрема в збірнику «Ранкові роздуми» [3], автор активно використовує слово *ранок*, що власне видно вже з назви. Такий авторський підхід є не випадковим, адже назва відображає першочерговий замисел, вихідну точку філософувань, що здебільшого пов'язані між собою асоціативно. Зазначене слово взяте з повсякденного лексикону, де воно належить до активного слововжитку й передусім означає *частину доби після ночі, початок, перші години дня* [1, с. 1201]. Беручи за основу таке тлумачення,

автор вживає його для позначення *моменту початку пошуку, генези народження істини, очікування та надії, світла прозріння*. Застосування цього терміна, ймовірно, ґрунтується на тому, що в історії культури протягом багатьох століть панує так звана «оптична» парадигма, тобто пропагування мудрості в образі світлого начала, світла розуму (звідси – «просвітництво», «просвіта»). Можливо, саме тому останнім словом збірника його статей є *«розвидняється»*, яким автор не просто резюмує намагання віднайти істину, а наділяє результати таких пошуків певним оптимізмом.

Під час невимушених філософських розмов, до яких охоче вдавався С. Б. Кримський, журналісти констатували, що автор не раз засвідчував своє особливе, душевне, ставлення до феномену ранку: він любив їх зустрічати, коли «під навалою рожевих променів ще невидимого сонця зникають зірки». Так, одне з останніх інтерв'ю філософа має назву «Ранок мудріший за вечір». Критикам творчості це видавалося дивним, адже захоплення мислителя астрономією, спостереженням за нічним небом упродовж усього життя конкурувало з філософією, що була і професією, і хобі, і сенсом буття. Свою відданість моменту народження дня він пояснював власною пристрасною до греків, які освячували ранок, вважаючи, що той дає надію на відтворення юності [8].

Автор був яскравим носієм класичної гуманітарної культури, до якої належать і мистецтво, і філософські осмислена картина світу. Так, серед численних чеснот філософа – його освіченість у музиці. Він любив і знав класичну фортепіанну та симфонічну музичну літературу. Саме тому специфічною ознакою філософської терміносистеми С. Б. Кримського є активне використання термінів сфери музичного мистецтва, наприклад: *«поліфонія»*, *«регістри у філософії»*, *«репертуар»*. На тлі філософських роздумів вкраплення таких термінів виглядають досить природно, наприклад: «... на вищих *регістрах* творчого процесу людина стає виконавцем нею самою викликаної логіки...»; «... знаки визначають *репертуар* накопичених можливостей...» [2, с. 41, 47].

Змістовно ємким є використання терміна «поліфонія». Наприклад, в одному з текстів йдеться: «... у процесі функціонування культури можливі різноманітні композиції, поєднання та суміщення різних типів, масштабів, систем виміру та перетворення часу – *поліфонія різноманітних ліній часового процесу»* [3, с. 21]; або читаємо: «Прикладом ... «наскрізних» культурних цінностей може бути ..., *європейська поліфонія...*» [3, с. 25].

У теорії музики термін «поліфонія» вживається для позначення багатозвуччя, заснованого на одночасному гармонійному поєднанні та розвитку рівноправних самостійних мелодійних ліній, одного з найважливіших виражальних засобів у музиці та поезії. Сприймаючи таку музику/текст, слухач ніби занурюється в споглядання всієї музичної/літературної природи [6]. Автор же вдається до його вживання для позначення множинності культурних світів і водночас урахування спрямованості на абсолютні цінності.

Ідея застосування цього поняття в метафоричному сенсі є досить популярною. Яскравим представником вважають М. М. Бахтіна з його ідеєю про поліфонічну структуру роману Ф. М. Достоевського. Водночас у своїй творчості С. Кримський надає адекватне поштовху цій ідеї. Він глибоко усвідомлює, що адекватне розуміння

соціокультурних процесів можливе лише в сплетінні безлічі голосів, завдяки якому відкривається єдність у багатоманітті. Йдеться, з одного боку, про чітко продуману впорядкованість цілого, з іншого – гармонію імпровізаційних відступів, вільної побудови елементів такого цілого.

Яскравим зразком усвідомлення мислителем філософії як найвищого духовного служіння є поняття *«літургія»*. Цей елемент терміносистеми філософа слугує своєрідним атрибутом посвяти в священну таїну незвіданого, підкреслення величі смислу. Стосовно цього існувало чимало нарікань із боку дослідників творчості філософа щодо недоцільності такого слововжитку (наприклад, літургія смислу), підставою чого слугувала його надмірна урочистість. Крім цього, у позацерковному контексті слово «літургія» налаштує на думку про «якісь ритуали, шати, якесь духовне представництво, що зовсім не личить філософії» [4, с. 164–165]. Водночас етимологічно, окрім свого безпосереднього значення – «служіння» (грец. λειτουργία), воно перекладається як – «спільна справа». Філософія, зокрема, теж може бути розглянута як таке спільне духовне служіння, служіння смислослужінства, як власне й охарактеризував її С. Б. Кримський.

Доцільність такого слововжитку підтверджують результати наукових пошуків В. Малахова, на думку якого філософія є «не просто діалогом, не просто дискурсом, хай би навіть то була, за Платоном, розмова з богами; ще менше є підстав зводити її до процесу самодостатньої монологічної рефлексії, такого собі нескінченного самовтамування інтелектуальної сверблячки. Як різновид духовного служіння – справді, як своєрідна літургія – філософія передбачає неухильну внутрішню дисципліну, суворість обов'язку, незалежного від будь-яких зовнішніх обставин, наших стосунків з нашими співрозмовниками, їхніх налаштувань і прагнень, а тим менше – від наших власних бажань. Реальна змістовність такого служіння може бути більшою або меншою, або й зовсім наблизитися до нуля, однак етос його має залишатися тим же самим – він і поєднує філософуючи» [4, с. 164–165].

Без перебільшення можна констатувати, що публічні виступи, інтерв'ю С. Б. Кримського є яскравим зразком філософської публіцистики в сучасному медіадискурсі. Так, його апелювання до софійності, історичні аргументи, поєднані з моральними роздумами, виглядають на загальному медійному тлі досить контрастно. Терміносистема мислителя, особливо в такому жанрі викладу, буквально майорить елементами повсякденної мови, яскравими зразками метафоризації. На сторінках його праць читаємо: «ХТО МИ? Тільки й того, що *«майти з претензіями»*, чи все-таки представники духу?». З такою ж легкістю він говорить про *«принцип свині»* як вимогу, прагнення до «максимального збільшення всього матеріально корисного». Досить переконливо звучить думка про *«циклон пристрасей»*.

Значений підхід до викладу думок дає змогу авторові «наблизити» таким чином філософію до найрізноманітніших соціальних груп, зробити крок назустріч суспільству. Адже глобальні проблеми, на думку С. Б. Кримського, можна обговорювати й шукати способів їх вирішення тільки завдяки такому способу аргументації. Адже таке обговорення має відбуватися не в замкненому колі інтелектуалів, а в максимально широкому середовищі, до якого матимуть доступ і «невтаємничені» [5, с. 121].

Праці С. Кримського є яскравим зразком міграційних процесів, за яких залучаються елементи терміносистем інших наук. Прикладом можуть слугувати такі поняття: «нервова система цивілізації», «буття, запліднене потенційним словом» (сфера медицини); «стратегічні траси людського самобудівництва» (будівельна індустрія); Київ постає в образі «корабля, що є гаванню духу на березі великого степового океану» (гідротехніка).

Досить часто С. Кримський вживає слова повсякденної мови в метафоричному значенні. Так, в одній із праць читаємо: «історичні процеси характеризуються ритмами змін, які іноді набирають вигляду справжніх циклонів пристрастей. Проте циклони мають центри, а в їх центрі з'являються зони незмінностей...» (ужито для підкреслення ознаки стихійності, неконтрольованості протікання історичних процесів, певної невідворотності змін, яким водночас властива незмінна, стала основа).

Корисність феномену метафоризації мови науки є очевидною, адже вона сприяє проясненню істини, донесенню думки до читача через наявну ілюстрацію об'єкта осмислення. Метафоризація філософського тексту є своєрідною вимогою часу та пов'язана із соціокультурним потенціалом мови філософії. Це підтверджують, зокрема, і переконання С. Кримського, який у контексті вивчення системи культури обґрунтовує ключову роль історії, епохи, часу в процесі легітимації нових слів у розвитку мови.

Таким чином, терміносистема С. Б. Кримського – унікальне явище, у якому втілено модули наукової творчості та свободи, адже є органічною частиною його внутрішнього світу. Цінність її полягає не тільки в тому, що вона дала змогу вперше репрезентувати нове знання про незвідане, а й у тому, що, будучи гідною складовою національного типу філософування, ця система надала можливість мислителю по-новому поглянути на принципи трансформації знання, узагальненої раціональності та розуміння, духовності, розвинути концепцію виокремлення архетипних структур буття, розуму та культури, визначити архетипи української культури.

Здобутки С. Б. Кримського демонструють унікальність побудови власної філософської терміносистеми, що цілком адекватно вписується в цілісний контекст духовної культури. Зокрема, чимало авторських новотворів увійшли до основного фонду загальноприйнятої філософської термінології, а частина так і не виходить за межі індивідуального лексикону філософа чи його послідовників. Адже, як стверджує сам С. Б. Кримський, легітимація нових слів потребує своєрідного суду історії, а «вердикт» таким словам виносить час.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпін: Перун, 2005. – 1728 с.
2. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – К.: Києво-Могилян. акад., 2008. – 367 с.
3. Кримський С. Ранкові роздуми: [зб. ст.] / С. Кримський. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
4. Малахов В. Філософія «проти світла», або що таке постонтологія? / В. Малахов // Дух і літера. – №15–16. – С.164–168.
5. Мельник А. Публіцистичні виступи Сергія Кримського як актуалізація суспільної ролі філософа / А. Мельник // Вісник Львівського університету. – 2011. – Вип.35. – С.113–124.

6. Полифония [Электронный ресурс] // Эстетика: [словарь] / под общ. ред. А. А. Беляева и др. – М.: Политиздат, 1989. – 447 с. – Режим доступа: <http://terme.ru/dictionary/706/word/polifonija>.

7. Ціон В. За межею щастя і нещастя (інтерв'ю із С. Б. Кримським) [Електронний ресурс] / В. Ціон // Дзеркало тижня. – 2011. – 24 черв. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/za_mezheyu_schastya_i_neschastya.html.

8. Чекан О. Ранок мудріший за вечір [Електронний ресурс] / О. Чекан // Український тиждень. – 2010. – №28 (141). – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Publication/3633>.

9. Эпштейн М. Проективный словарь философии. Новые понятия и термины [Электронный ресурс] / М. Эпштейн. – Режим доступа: <http://topos.ru/article/1676>.

References

1. Velykyj tлумachnyj slovnyk suchasnoi' ukrai'ns'koi' movy / uklad. i golov. red. V. T. Busel. – K.; Irpin': Perun, 2005. – 1728 s.
2. Kryms'kyj S. Pid sygnaturuju Sofii' / S. Kryms'kyj. – K.: Kyjevo-Mogylyan. akad., 2008. – 367 s.
3. Kryms'kyj S. Rankovi rozdumy: [zb. st.] / S. Kryms'kyj. – K.: Majsternja Bilec'kyh, 2009. – 120 s.
4. Malahov V. Filosofija «proty svitla», abo shho take postontologija? / V. Malahov // Duh i litera. – №15–16. – S.164–168.
5. Mel'nyk A. Publicystychni vystupy Sergija Kryms'kogo jak aktualizacija suspil'noi' roli filosofa / A. Mel'nyk // Visnyk L'viv's'kogo universytetu. – 2011. – Vyp.35. – S.113–124.
6. Polifonija [Elektronnyj resurs] // Jestetika: [slovar'] / pod obshh. red. A. A. Beljaeva i dr. – M.: Politizdat, 1989. – 447 s. – Rezhim dostupa: <http://terme.ru/dictionary/706/word/polifonija>.
7. Cion V. Za mezheju shhastja i neshhastja (interv'ju iz S. B. Kryms'kym) [Elektronnyj resurs] / V. Cion // Dzerkalo tyzhnja. – 2011. – 24 cherv. – Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/za_mezheyu_schastya_i_neschastya.html.
8. Chekan O. Ranok mudrishyj za vechir [Elektronnyj resurs] / O. Chekan // Ukrai'ns'kyj tyzhden'. – 2010. – №28 (141). – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/Publication/3633>.
9. Jepshtejn M. Proektivnyj slovar' filosofii. Novye ponjatija i terminy [Elektronnyj resurs] / M. Jepshtejn. – Rezhim dostupa: <http://topos.ru/article/1676>.

Antipova O. P., candidate of philosophical science, junior research fellow of group of scientific and methodical publications EPC, the National Academy of Internal Affairs (Ukraine, Kyiv), Antipova_Olga07@mail.ru

The mental potentials of philosophical terminology system of S. B. Krymskyj

The article carries out the analysis of the philosophical terminological system of the prominent Ukrainian contemporary philosopher S. Krymskyj. Parallels are conducted between personality of philosopher, his way of thinking, theoretical constituent of the philosophical conception and his style of philosophizing. It is argued that the indication of the thinker's mastery is his ability to constantly renew and extend the terminological field while keeping established traditions in the language of the area.

Keywords: philosophical terminology system, philosophizing, transformation of the concept–terminological apparatus.

Антипова О. П., кандидат философских наук, старший научный сотрудник группы подготовки научно-методических изданий РИЦ, Национальная академия внутренних дел (Украина, Киев), Antipova_Olga07@mail.ru

Духовный потенциал философской терминосистемы С. Б. Крымского

Проанализирована философская терминосистема выдающегося украинского философа современности С. Б. Крымского. Проведены параллели между личностью философа, его образом мышления, теоретической составляющей философской концепции и его стилем философствования. Аргументировано, что свидетельством мастерства мыслителя является его способность постоянно обновлять, расширять терминологическое поле, одновременно сохраняя сложившиеся традиции в языке отрасли.

Ключевые слова: философская терминосистема, философствование, трансформация понятийного аппарата.

* * *

УДК 001.165

Комаха Л. Г.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
логіки, Київський національний університет
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ),
gileya.org.ua@gmail.com

ТРАДИЦІЯ VERSUS ПРИНЦИП «ANYTHING GOES» В АРГУМЕНТАХ МЕТОДОЛОГІЇ П. ФЕЙЄРАБЕНДА

Досліджується місце і значення традиції в епістемології П. Фейєрабенда. Показано систему аргументів і логіку доказів, які обґрунтовують можливість співіснування принципу «все дозволено» (anything goes) і традиції. Проаналізована імовірнісна логіка становлення цивілізаційних закономірностей з позиції «методологічного анархізму».

Ключові слова: традиція, «все дозволено», логіка, аргументація, методологія, принципи, мислення.

Пошук достовірного знання є головним завданням науки і філософії в процесі їх історичного розвитку. Оригінальне вирішення цього завдання пропонує П. Фейєрабанд, аргументи якого найбільш повно реалізували можливості методології «історичної школи» у філософії науки. Мислитель притримується загальної орієнтації постпозитивізму, хоча відстоює власну позицію, яка отримала назву «методологічного анархізму». Аргументи для своєї концепції П. Фейєрабанд знаходить в плюралістичному підході до логіки розуміння науково-пізнавальної та культурно-інтелектуальної діяльності. Теорія «соціальної стратифікації» орієнтує його поділяти суспільство на «малі групи», котрі є носіями своєрідних культур, заснованих на традиції. Як складна соціальна система, традиція постає аргументом в обґрунтуванні П. Фейєрабандом ідеї конкуренції в науці. Традиції як певному «жорсткому ядру» (по І. Лакатосу) культури відповідає та чи інша форма соціальної організації, особливий спосіб діяльності, світогляд, які репрезентують інтереси прибічників та учасників традиції. В силу чого потрібно визначити, яке місце займає традиція в методологічних рефлексіях П. Фейєрабандом в процесі достовірного знання.

Проблеми «традиції» в науковому пізнанні присвячені роботи класиків філософії науки, зокрема Б. Рассела, Т. Куна, П. Фейєрабенда, А. Шюца та ряд інших. Сьогодні дану проблему досліджують В. Л. Храмова, Л. А. Мікешина, О. А. Івін, І. С. Добронравова та інші. Проте вона заслуговує більш детального розгляду в контексті концепції «методологічного анархізму».

Мета статті полягає в аналізі ролі культури і традиції в стратегіях логіки розвитку науки та аргументах побудови моделей пізнання.

Аналізуючи проблему традицій в науковому пізнанні, П. Фейєрабанд заперечує будь-який абсолютний оціночний критерій по відношенню до них. Якщо традиції самодостатні, об'єктивні, то вони «є ні хорошими, ні поганими, вони просто існують» [6, с. 27]. Бажані або небажані якості традиції здобуває тільки в порівнянні її з іншою традицією. В такій ситуації оцінка привноситься ззовні і є досить умовною, послідовно релятивною. В даному контексті єдиною розумною філософією стає релятивізм, логіка якого «надає значення плюралізму традицій і цінностей» [6, с. 28], – стверджує П. Фейєрабанд.

Проблема звернення П. Фейєрабенда до релятивізму полягає в тому, що «реальна істина» одна, але більшість дослідників в історії пізнання мають різні уявлення про неї у відповідності з часом і обставинами. Відповідно,

релятивізм як доктрина будується на визнанні «базисної багатоманітності», або потенціально змінної основи, і «базисної рівності» всіх стандартів оцінювання. Цей «егалітарний релятивізм», котрий, по суті, заперечує раціональність як таку, носить індивідуальний характер, оскільки виходить з визнання всіх альтернатив, критеріїв і стандартів різних груп раціонально еквівалентним. Жодна із спільнот не володіє «привілейованою гносеологічною позицією», не існує «апеляційного суду» і законної «когнітивної спадкоємності» [2, с. 379]. Принципи саме такого релятивізму слугують аргументами в обґрунтуванні П. Фейєрабандом «методологічного анархізму».

Як відомо, кожна традиція по-своєму, лише її властивими методами, завойовує популярність і поширення. Так, «раціональна дискусія» К. Поппера в даній ситуації зовсім не виступає єдиною можливою формою вирішення проблеми. Зміцненню традицій слугує «не тільки науковий доказ, обґрунтування, але й переконання, аргументація ad hominem» [3, с. 40]. В цьому літературна сатира або логічні парадокси не менш важливі і серйозні, ніж наукова дискусія. Це обумовлено тим, що існує багато аргументів, які йдуть «від культури, історії, дарвінівської біології, антропологічних та соціологічних досліджень, на користь когнітивного релятивізму» [2, с. 379].

Отже, з позиції аргументації П. Фейєрабенда релятивність і багатоманітність засобів обґрунтування обумовлені «ядром» традиції, її ціннісно-світоглядними передумовами. Останні складають сутність «прагматичної філософії», яка породжується або в процесі споглядання, або в процесі реалізації соціальних перетворень. Вона характеризується непроясненістю вихідних принципів, ситуативністю, спонтанністю. В якості своєрідної форми свідомості дана філософія спирається на вже згадану вище антиметодологічну максиму П. Фейєрабенда: «все дозволено (anything goes)» [4, с. 23].

Потрібно враховувати, що в даній ситуації, як вважає П. Фейєрабанд, «існують по меншій мірі два різних способи прийняття колективного рішення, котре має назву спрямованого (guided) і відкритого обміну поглядами» [6, с. 29]. Під «спрямованим» способом він розуміє «підтягування» до традиції суб'єктів, ще не залучених до неї. Подібний характер дій до позитиву не приводить, оскільки штучно обмежує можливості людини. Навіть наука і практика як своєрідні традиції не можуть бути універсалізовані. Більше того, їх необхідно доповнити іншими «формами життя»: релігією, астрологією, а якщо потрібно, – то і ритуальними «танцями дощу».

Останній приклад – «танці дощу» – має витоки у логіці міркувань неопозитивізму стосовно емпіричного підтвердження. Згідно з цією логікою, безпосереднє спостереження того, про що говориться в твердженні, дає впевненість в істинності останнього. Але область застосування такого спостереження є обмеженою. Підтвердження наслідків – універсальний засіб, який може застосовуватися до всіх тверджень. Однак цей засіб лише підвищує правдоподібність твердження, але «не робить його достовірним» [1, с. 39], – вказує О. А. Івін. В даному контексті прикладом є розгляд Л. Вітгенштейном твердження, що вождь тубільного племені хопі своїми ритуальними танцями може викликати дощ. На якій підставі ми вважаємо, що люди цього племені помилково пов'язують танець вождя з дощем? Якщо їх система поглядів так само узгоджена, як і наша, то ми ніяк

не можемо судити про них з точки зору наших уявлень і нашої практики. Якщо ж ми посилаємося на статистичні дані на користь того, що ритуальні танці не мають ніякого відношення до дощів, вождь племені пояснить нам, що боги вередливі. Таким чином виявляється, що коли після танцю дощ іде, це підтверджує, що танець може викликати дощ; якщо ж після танцю дощу все-таки немає, це підтверджує, що боги вередливі і не звертають уваги на танець. Даній ситуації, на думку Л. Вітгенштейна, захисника наукової картини світу, не можна протиставити нічого, що було б переконливим для тих, кого він хоче переконати [1, с. 40].

Загальний висновок Л. Вітгенштейна скептичний: переконати того, хто мислить інакше, розумними доказами неможливо. В таких випадках можна лише міцно триматися за свої переконання і ту практику, в рамках якої вони склалися, і оголосити протилежні або сповнені суперечностей погляди еретичними, безглуздими тощо. Люди вірять у богів, в гадання, в незалежне існування фізичних об'єктів тому, що вони традиційно навчені вносити свої судження і оцінки на основі цих передумов. Коли змінюється система поглядів, змінюється поняття, а разом з ними змінюється значення всіх слів. На тих, хто мислить інакше, можна впливати не міркуваннями і доказами, а лише твердістю власних переконань, переконливістю, яка граничить із нав'юванням. Якщо таким чином можна все-таки вплинути на людину іншої культури, це «ніяким чином не буде означати, що наші переконання в силу якихось інтерсуб'єктивних засновків більш важливі, чим його погляди» [7, с. 132–133]. Отже, як зазначалося вище, аргументи на підтвердження тих чи інших наслідків лише підвищують правдоподібність твердження, яке обґрунтовується, але в принципі не здатні зробити його достовірним. При цьому правдоподібність (претензія на істину) багато в чому носить суб'єктивний характер.

Приклад з ритуальним танцем дощу розглядає також П. Фейєрабенд, котрий робить з нього висновки, спрямовані проти непохитної віри в науку та її самокритичність. Що може бути з наукової точки зору більш ірраціональне і некритичне, чим «танець дощу»? Однак, стверджує П. Фейєрабенд, у нас насправді немає ніяких раціональних, заснованих на сучасній науці, доказів на користь того, що «танці дощу» племені хопі не можуть викликати дощу. Немає ніяких статистичних даних про співвідношення дощів і танців, виконаних належним чином. Адаже для ефективності «танців дощу» може стати потрібною така солідарність народу племені, яка тепер вже не існує, і такий рівень психологічної концентрації і самовіддачі, котра сьогодні вже не зустрічається. Причиною неефективності «танців дощу» в наші дні може бути втрата гармонії між людиною і природою у всьому світі. «Відмовляти танцям дощу в ефективності на тій підставі, що вони не ефективні в наші дні, – це все рівно, що відкидати закон інерції, тому що ми не бачимо об'єктів, які рухаються по прямій з постійною швидкістю скільки завгодно без належного застосування сили» [5, с. 112], – підсумовує П. Фейєрабенд.

Посилання П. Фейєрабенда на те, що результативності «танців дощу» може заважати втрачена солідарність народу племені, є прикладом аргументу, який неможливо ні підтвердити, ні спростувати. З точки зору О. А. Івіна, загалом аргументи, які приводить П. Фейєрабенд,

являють собою приклад софістичної аргументації, яка ставить своєю метою не істину, а ствердження прийнятої точки зору з використанням «не лише коректних, але й некоректних засобів» [1, с. 41]. Однак позиція О. А. Івіна також може сприйматися критично, хоча б тому, що він занадто емпірично (якщо не догматично), підходить до аргументації П. Фейєрабенда, котрий демонструє насправді можливість способу «обміну поглядами». Тільки увібравши в себе всю феноменальність, багатоманітність культури, людина стає творчою, мислячою особистістю. Пліуралізм, терпимість – умова гуманізації суспільства.

В свою чергу ідеальне «вільне суспільство», доказує П. Фейєрабенд, «не нав'язується ззовні, а виникає лише тоді, коли люди, вирішуючи приватні проблеми в постійному співробітництві, формують захисні структури» [6, с. 30]. Останні забезпечують недоторканість, стабільність, замкненість і автономність кожної традиції, в рамках якої тільки і можлива свобода волевиявлення і соціальної дії. «Відкриті дебати» як спосіб прийняття колективного рішення допустимі в період революційних трансформацій, коли старі структури насильно руйнуються, звільняючи місце для нових соціальних інститутів і норм, для нових традицій.

Сучасна наука, стверджує П. Фейєрабенд, виключає подібну можливість, відмовляється від вільної дискусії з ненауковими сферами діяльності. В силу чого вона оцінюється вченими як найбільш догматична і агресивна традиція, котра «узурпувала» владу в «сцієнтистському суспільстві». Використовуючи міф «наукової раціональності», вчені нав'язують суспільству уявлення про науку як ідеал об'єктивного мислення, універсальний засіб, здатний забезпечити соціальний прогрес. В зв'язку з цим єдино правомочною вважається догматична наукова освіта. Однак наука, доказує П. Фейєрабенд, ніскільки не перевершує інших традицій, які вона «заглушила». «Якщо науку вихваляють за її досягнення, то міф заслуговує того в сто раз більше. Винахідники міфу заснували культуру, тоді як раціоналісти та вчені просто змінили її, і не у всьому до кращого» [5, с. 104–105]. Тому у «вільному суспільстві» доцільне відокремлення науки від держави, подібно до того, як в свій час від останньої були відокремлені релігія і церква. Міф, релігія, наука, мистецтво повинні мирно співіснувати, зберігаючи один одного, зміцнюючи відповідні традиції, які обумовлюють діяльність і мислення всіх бажаючих. Отже, П. Фейєрабенд доводить необхідність існування «вільного суспільства», яке повинно виникнути «зсередини» звільненої людської природи відповідно до принципів «прагматичної філософії», оскільки «яка людина, таке і суспільство». І «орди радикальних інтелектуалів, соціологів і політологів тут безсилі» [3, с. 41].

Приводячи аргументи на доказ стихійності історичного процесу, вчений заперечує необхідність «управляти розвитком за допомогою абстрактних ідей або філософії типу марксизму» [6, с. 40]. Хоча це не означає, що П. Фейєрабенд перекреслює вихідну тезу постпозитивізму про «ідеологічну завантаженість» будь-якої діяльності. Безумовно, окремі групи будуть керуватися тими чи іншими ідеями, а з часом в результаті корекції різних поглядів можливе виникнення нових ідеологій (цінностей) для досягнення спільних цілей. Але принципово важливим, з точки зору аргументації «методологічного анархізму», є та обставина, що «до

цих ідеологій приведуть рішення в конкретних і часто непередбачуваних ситуаціях, вони будуть відображати почуття, надії, мрії тих, хто рішення приймає, вони не можуть бути зарані вгадані за допомогою абстрактних ідей групи спеціалістів» [6, с. 40]. Не виключено, що світогляд та ідеологія майбутнього може бути подібною міфу, або театру, або навіть кінематографу. В силу чого П. Фейєрабенд передбачає «смерть філософії», що звільняє місце для «громадянських ініціатив».

Безумовно, можна погодитись з основною лінією аргументації вченого стосовно некерованої, могутньої стихії саморозвитку людства, далекої від свідомого управління. Але разом з тим світова філософська думка, в силу своєї традиції осмислюючи соціокультурний процес, неухильно йшла до усвідомлення його активного, діяльного начала в історії – універсального творчого індивіда з іманентною йому свободою вибору як формою реалізації соціальних закономірностей. Саме це і «привело до дискредитації лінійно-детерміністського стилю мислення і сприяло визнанню імовірнісної логіки становлення соціокультурного буття, принципової веріабельності історичного процесу з характерними спонтанними флуктуаціями суспільних відносин» [3, с. 42]. За них відповідальна, в першу чергу, людина як активно-діяльне, самоорганізуюче начало.

Заслугою П. Фейєрабенда є теоретична аргументація того, що як науковий процес, так і природно-історична необхідність визначаються не жорстко детерміністською логікою соціоекономічного і культурного розвитку в руслі формаційних або цивілізаційних закономірностей, а єдиною для природи і суспільства імовірнісною логікою становлення. Саме вона містить цілий спектр можливостей, множину варіантів майбутнього в теперішньому. Осягнення такої логіки можливе, якщо враховувати активну діяльність людини як самодостатньої частини цілого, як самоцінної монади в загальній структурі «біспрямовано взаємодіючих монад», окреслює межі об'єктивно можливого в історії, отже – і спектр суб'єктивних волевиявлень і дій. Останнє задає як «конфігураційний простір» можливих станів даного суспільства, так і наївну мінливу плюралістичну єдність різних культур, в кожній з яких – свій суб'єкт діяльності культури і науки, котрий проявляє свободу вибору і несе за нього відповідальність. Актуалізація однієї з потенційних можливостей соціального буття повинна враховувати імовірнісну логіку, за допомогою якої і можна проникнути в багатоконпонентність та полідетермінованість наукової, культурної, історичної події, що робить її «випадковою в теоретичному сенсі» [3, с. 43]. Разом з тим потрібно враховувати, що, як і кожна людина, кожний вчений живе в своєму часі і своєму середовищі, в силу чого він використовує ті аргументи, які характерні для цього часу і які можуть бути сприйняті його середовищем. Наукова аргументація, як і будь-яка інша, повинна враховувати свою аудиторію, і зокрема те, що остання іноді більше сприймає посилення на традицію, чим, наприклад, посилення на експеримент.

Отже, свобода вибору, свобода мислення, доказу, аргументації в такому контексті постає не «усвідомленою необхідністю», а історично значимим вибором в «точці біфуркації», завдяки чому і реалізуються логічні закономірності. Цей вибір – прояв самоорганізації, але при умові врахування спонтанності і «анархізму» інтелектуальної діяльності.

Аргументи критичного аналізу П. Фейєрабенда в цілому не викликають заперечення. Дійсно, не існує абсолютних, значимих завжди і скрізь, правил, норм та зразків наукового дослідження, і їх пошуки є даремною справою. Методологічні правила і принципи мають виключення навіть в тих ситуаціях, до яких вони відносяться. Ці правила мають свої межі і можуть приводити до негативного результату. Однак розгляд П. Фейєрабендом всіх методологічних правил в одній площині приводить до втрати відмінності між важливими і другорядними методологічними вимогами, між вимушеними і спонтанними відступами від стандартів традиційної логіки та наукової методології. Також урівнюються в правах і способи аргументації, які застосовуються в науці, так що стандартні обгрунтування гіпотези шляхом підтвердження її наслідків виявляються майже однаково можливими і сприйнятливими.

Висновки. Таким чином, йдучи в руслі загальної концепції постпозитивізму, П. Фейєрабенд розробляє власну концепцію вирішення проблеми теоретичного осмислення досвіду. Він запропонував радикальну версію неспівмірності конкуруючих теорій, яка стала популярною під назвою «методологічного анархізму». В її основу покладено тезу «все дозволено», доцільність якої аргументується принципом проліферації (розмноження). Органічним і природним наслідком проліферації виступає «продуктивний релятивізм», який дає можливість аргументовано доводити адекватну філософсько-методологічну стратегію побудови моделей розвитку науки, а разом з нею іншу, більш інноваційну логіку доказу. В цьому контексті важливе значення має аналіз проблеми «традиції», дотримання або спростування якої має безпосереднє відношення до логіки наукового пізнання і культури мислення.

Список використаних джерел

1. Ивин А. А. Основы теории аргументации / А. А. Ивин. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 352 с.
2. Микешина Л. А. Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания / Л. А. Микешина. – М.: «Канон+» РООИ «Реабилитация», 2009. – 560 с.
3. Храмова В. Л. Культурологические образы науки в постпозитивизме / В. Л. Храмова // Софія. Культурологічний журнал. – 2011. – №11. – С.14–58.
4. Feyerabend P. Against Method / P. Feyerabend. – L.: Humanities Press, 1975. – 336 p.
5. Feyerabend P. Dialogue on Method / P. Feyerabend // The Structure and Development of Science. – Dordrecht, 1979. – P.63–132.
6. Feyerabend P. Science in a Free Society / P. Feyerabend. – London, 1978.
7. Wittgenstein L. On Certainty / L. Wittgenstein. – Oxford, 1969. – 192 p.

References

1. Ivin A. A. Osnovy teorii argumentacii / A. A. Ivin. – M.: Gumanit. izd. centr VLADOS, 1997. – 352 s.
2. Mikeshina L. A. Filosofija poznanija. Problemy jepistemologii gumanitarnogo znaniya / L. A. Mikeshina. – M.: «Kanon+» ROOI «Reabilitacija», 2009. – 560 s.
3. Hramova V. L. Kul'turologicheskie obrazy nauki v postpozitivizme / V. L. Hramova // Sofija. Kul'turologichnyj zhurnal. – 2011. – №11. – S.14–58.
4. Feyerabend P. Against Method / P. Feyerabend. – L.: Humanities Press, 1975. – 336 p.
5. Feyerabend P. Dialogue on Method / P. Feyerabend // The Structure and Development of Science. – Dordrecht, 1979. – P.63–132.
6. Feyerabend P. Science in a Free Society / P. Feyerabend. – London, 1978.
7. Wittgenstein L. On Certainty / L. Wittgenstein. – Oxford, 1969. – 192 p.

Котана Л. Г., Candidate of Philosophical Sciences, Docent of Logic Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Tradition versus principle «anything goes» in the arguments of P. Fejerabend's methodology

The article examines the place and importance of tradition in epistemology of P. Fejerabend. It is shown that a system of arguments and logic of evidences justifying the possibility of coexistence of a principle «anything goes» and traditions. A probabilistic logic of formation of civilization patterns from the standpoint of «methodological anarchism» is analyzed.

Keywords: tradition, «anything goes», logic, reasoning, methodology, principle thinking.

Котана Л. Г., кандидат філософських наук, доцент кафедри логіки, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), gileya.org.ua@gmail.com

Традиция versus принцип «anything goes» в аргументах методологии П. Фейерабенда

Исследуется место и значение традиции в эпистемологии П. Фейерабенда. Показано систему аргументов и логику доказательств, которые обосновывают возможность сосуществования принципа «все позволено» (anything goes) и традиции. Проанализирована вероятностная логика становления цивилизационных закономерностей с позиций «методологического анархизма».

Ключевые слова: традиция, «все позволено», логика, аргументация, методология, принцип, мышление.

* * *

УДК 14:122/129

Москальчук М. М., аспірантка, Центр гуманітарної освіти НАН України (Україна, Київ), marishamos14@gmail.com

ЕНТОНІ ФЛЮ ПРО СВОБОДУ І ПРАВА ЛЮДИНИ

Досліджується феномен прав і свобод людини у творчості Ентоні Флю. Аналізується поняття расизму з точки зору радикального колективізму, розглядається расова дискримінація та вплив різних культур на расизм.

Ключові слова: свобода, свобода волі, права людини, расизм, Гуманістичний маніфест, радикальний колективізм.

Дане дослідження присвячене актуальній темі сьогодення, а саме аналізу найважливіших цінностей людського буття – свободі та правам людини. З розвитком суспільства в технічній, правовій і соціальній сферах та з виходом на більш культурний і цивілізований рівень, перед людством гостро постала проблема прав і свобод людини. Ця проблема була актуальною і в давні часи й набувала релігійного, етичного чи філософського направлення, відповідно до тієї соціальної позиції, яка на той час переважала в суспільстві. Загалом права і свобода людини набувають широкого розповсюдження в суспільному житті: вільна людина, свобода волі, вільний вибір, права та свободи громадян, вільна праця та ін. Все це вкорінюється в суспільній свідомості та масовій культурі й набуває для кожного особистий характер. З повною свободою відбувається гармонійний розвиток людини. Втім, як свідчить історія, повна свобода може мати й негативні наслідки і привести до тиранії та рабства. Слід зазначити, що такий феномен як рабство був досить розповсюдженим ще в Стародавньому Римі та Єгипті. Але найвідоміший приклад цього феномену – темношкірі раби з Африки, які були силоміць завезені американськими колоністами. Рабство в США тривало з 1619–1865 рр., до початку громадянської війни 1861–1865 років, після якої було відмінено работоргівлю й рабство. Досвід утримання в неволі людей спостерігався й на Русі та мав назву – кріпацтво, яке відмінили у 1861 р.

Загалом, першим документом який окреслював права людини вважається Дванадцять статей 1525 року. Ці статті

були частиною вимог, які висували селяни до Швабської ліги під час Селянської війни в Німеччині. Згодом Білль про права 1689 р. в Англії та шотландський Акт вимог прав 1689 р. оголосили незаконними репресивні дії уряду. Тільки у XVIII ст. після Американської революції 1776 р. та Французької революції 1789 р. були прийняті Декларація незалежності США та Декларація прав людини і громадянина, а Віргінська декларація прав 1776 р. затверджувала низку основних громадянських прав і свобод.

Рух за права і свободу не втрачав своєї активності та був продовжений профспілками у XX ст. в Західній Європі та Північній Америці. Саме вони добилися затвердження законів у яких було прописано право людей на страйк, встановлено мінімальні вимоги до умов і тривалості праці, заборона, на законодавчому рівні, використання дитячої праці. Поряд з цим рух за права жінок домігся того, що чоловіки та жінки були однаково рівні у праві голосу. Згодом, у багатьох країнах світу рухи проти позбавлення прав расових та релігійних меншин досягли своєї мети. Свідченням безперервної боротьби став утворений у 1864 р. Міжнародний комітет Червоного Хреста, були прийняті перші Женевські конвенції, в яких заклалися перші основи міжнародного гуманітарного права.

Однією з причин, яка спонукала суспільство звернути увагу на права людини, було те, що на початку XX ст. людство пережило дві світові війни, які значно похитнули відносини між народами, а деякі нації зазнали значного приниження. Тому щоб більше не відбувалось приниження людської гідності було прийнято ряд документів у яких відстоюється захист людських прав. Яскравим прикладом такого документу стали Конституції різних країн, в яких прописані Права і Свободи Людини. Окрім Конституцій, свідчення про свободу людини закладені й у таких документах, як: Комітет по правам людини ООН і Європейський Суд при Раді Європи. У цьому аспекті можна виокремити декілька основаних джерел на яких базуються права і свободи людини, перш за все це: Хартія про права людини; Європейська концепція про захист прав людини і основних свобод; Кінцевий акт ради про безпеку і співробітництво у Європі та ін.

Слід зазначити, що до Хартії про права людини відносяться наступні документи: Міжнародна біль про права людини; Всезагальна декларація прав людини (1948 р.); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.); Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.). Окрім цих документів існують ще десятки міжнародних договорів та декларацій з питань, які також пов'язані з правами людини, точніше вони намагаються вирішити проблеми стосовно геноциду, апартеїду, расової дискримінації, дискримінації жінок, прав інвалідів, права на розвиток, права дітей і статус біженців та багато іншого.

У даному контексті хотілося б декілька слів сказати про «Всезагальну декларацію прав людини», яка була прийнята на Генеральній Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. Саме в ній прописано, що кожна людина окремо і сім'я, загалом, мають права в яких вони є рівними і це являється основою для їх свободи. Також у декларації мова йде про те, що саме зневага та презирство до прав людини призводить до варварських дій, які чинять люди по відношенню до інших. «Необхідно щоб права людини охоронялися владою закону з метою забезпечити те, щоб

людина не була змушена вдаватися, в якості останнього засобу, до повстання проти тиранії і гноблення» [1, с. 1]. Даною декларацією проголошується, що кожна людина має права і свободи, незалежно від свого соціального статусу, кольору шкіри, релігійного переконання, статі, мови, політичних переконань. Окрім цього кожна людина має право на освіту і ніякі фактори не мають на це впливати. Доповненням до цього виду права є те, що освіта має давати людині не тільки професію, але й розвивати її особистість, тим самим навчаючи дружнім стосункам між людьми, та виховувати повагу один до одного. «Кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає в себе право змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів» [1, с. 2].

Окрім вищезазначених документів, які захищали права і свободи людини, існують ще три Гуманістичні маніфести, перший з яких здебільшого стосується релігійних аспектів та висвітлює усі за та проти, також у ньому підтримується виникнення нової релігії, яка буде зосереджена на мирських цінностях. Даний маніфест був опублікований у 1933 р. Натомість другий Гуманістичний маніфест, який був започаткований у 1973 році, базувався на тих подіях з якими зіткнулося суспільство в ХХ ст., насамперед, це виникнення фашизму, створення соціалістичного устрою, холодна війна та розвиток технічного прогресу. Також у цьому маніфесті мова йшла про те, що суспільству загрожує небезпека від оточуючого середовища: перенаселення, існування тоталітарних режимів, загроза від біологічної, ядерної та хімічної зброї. Тому, для боротьби з цими явищами прихильники філософії сучасного гуманізму у другому Гуманістичному маніфесті представили власну точку зору на сенс життя, громадянські свободи і демократію, висвітлили права людини стосовно самогубства, абортів, розлучень, евтаназії та сексуальної свободи. «Визнавалася можливість різних гуманістичних підходів – як атеїстичного (пов'язаного з науковим матеріалізмом), так і ліберально-релігійного (заперечуючого традиційні релігії) гуманізму» [2].

Третій Гуманістичний маніфест був опублікований у 2003 році Американською гуманістичною асоціацією. Слід зазначити, що даний документ був повністю зосереджений на людині та її проблемах, насамперед мова йшла про те, що «пізнання світу відбувається в результаті спостереження, експериментування і раціонального аналізу; людські істоти є невід'ємною частиною природи, результатом еволюційних змін, які ніким не визначені; етичні цінності походять від тих людських потреб та інтересів, які проходять перевірку досвідом; життя набуває сенсу в служінні особистим гуманним ідеалам; людські істоти соціальні за своєю природою та знаходять сенс у взаєминах між собою; робота на благо суспільства максимізує щастя індивідуума» [3].

Отже, ми коротко розглянути, які основні правила з приводу прав і свобод людини були прописані в європейських документах. До даної тематики звертались багато філософів, серед яких можна виокремити російських вчених – М. Вітрук, В. Гессен, А. Головістікова, Л. Грудцина, Г. Елінек, Б. Кожанова, М. Коркунова,

Л. Явича та ін., серед вітчизняних науковців – В. Букач, А. Грабильнікова, І. Дробуш, А. Олійник, В. Погорілко, О. Пушкін та ін. Окрім зазначених дослідників, дану проблему, у різні роки, досліджували відомі європейські філософи – Вольтер, Г. Грацій, Т. Гоббс, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Т. Пейн, Дж. Мілль, Ф. Гегель.

Слід зазначити, що до кола вчених, які цікавились даною тематикою належить і сучасний британський філософ **Ентоні Флю** (1923–2010), який протягом життя займався визначенням феномену прав і свобод людини, висвітлював проблеми расизму. З цього стає зрозуміло, що вченого цікавила тема свободи людини. Втім, окрім проблем пов'язаних із свободою людини Е. Флю досить детально досліджує расизм. Проаналізувавши творчість філософа стосовно цих двох питань, хотілося б більш детально висвітлити те, як саме вчений визначає расизм. Насамперед, при розгляді цього феномену він застосовує три концепції.

За **першою концепцією** Е. Флю расизм виникає завдяки поганій поведінці людини. Сюди ж входять два питання на які вчений намагається знайти відповідь, це – що таке расизм, та чому ми повинні ненавидіти расистів? Для Е. Флю «расизм» це те, що сприяє чи завдає шкоди комусь, як дискримінація за їх прихильність або дискримінація проти одних для інших. Сам вчений це визначення пояснює тим, що расизм дискримінує людей, через те, що він є морально хибним, а наочно це виглядає як несправедливість. Е. Флю переконаний у тому, що несправедливість буде існувати доти поки людина сама не почне розуміти свою, так звану, унікальність. Іншими словами, кожен індивід має поважати, перш за все, себе сам.

Отже, який же висновок можна зробити із першої концепції? За визначенням Е. Флю ми можемо відрізнити одну людину від іншої за кольором шкіри, розміром очей, формою черепа і т.п., але це є лише поверхове, зовнішнє розрізнення. Що ж стосовно внутрішніх відмінностей, то тут мова йде про ставлення одних людей до інших. Тому коли це ставлення є поганим і недоброчливим, це і є дискримінація, в якій процвітає неповага до іншої раси, що характеризує погану поведінку. Даючи визначення поняттю «погана поведінка» Е. Флю зазначає, що вона включає в себе моральну хибу, яка веде за собою несправедливість. Така несправедливість може зникнути тоді, коли люди пригнобленої раси почнуть боротися за свої права і не дозволятимуть принижувати себе за те, що вони відрізняються за зовнішністю від інших.

Друга концепція, яку Е. Флю називає еретичним віруванням, він пояснює долучаючись до творчих досягнень двох професорів – Артура Дженсена, беручи за основу його статтю «Як сильно ми можемо Підвищити IQ і Вчені Досягнення?» (1969 р.) та професора психології Жана Філіпа Руштона. На думку обох професорів кожна раса відрізняється інтелектуально і провінши тестування та проаналізувавши його результати вчені вказували на те, що IQ рас має відмінності тільки в середньому значенні. Втім, не дивлячи на це професори доходять висновку, що невелика розбіжність все рівно існує у певній відмінності рас одна від одної.

Чому ж расизм, відповідно до другої концепції, сприймається як еретичне вчення. Е. Флю пояснює це тим, що слово «расизм» для академічних еретиків має дещо інше значення ніж те яке існує в більш літературному

сенсі, як ересь. Для еретиків це є свого роду анафема, яка служить не тільки для того, щоб вони щось робили або не могли зробити, а просто «для обстоювання того, що є хибним віруванням, чи принаймні віруваннями, які спричинюють те, щоб їх не проводити» [4, р. 279]. Отже, маючи різний рівень інтелекту люди сприймають дії інших рас і людей по-різному, а тому не можуть сприймати все, як позитивно так і негативно.

Втім, як зазначає Е. Флю, розходження в IQ і, відповідно, різне ставлення до людей може бути викликано невірним трактуванням документу про права і свободу людини. Так у Декларації про незалежність США прописано, що всі чоловіки та жінки є рівними, бо створені єдиним Творцем і тому мають однакові права на щастя. Така рівність індивідів, пояснює Е. Флю, є показовою в тому сенсі, що люди являються творіннями одного виду, які можуть і не можуть, але є формою задумів та мають певний вибір.

Разом з тим, зазначає Е. Флю, встановлено, що люди різняться за рівнем IQ, ростом і є індивідуальними представниками певного набору, те ж саме стосується і колективного визначення. Як наслідок, з цих розрізень вчений виокремлює два відмінних припущення: перше – це расові рівності; друге – расова справедливість. «Існують вимоги до того, що все расово- підмножене населення, будучи багаторасовим суспільством, пропорційно представлені в кожній галузі прагнень і досягають, та/чи поділяються вони, і де відсутня всяка расова дискримінація, чи можемо ми, розраховуючи розсудливо, все це знайти?» [4, р. 281]. Відповідь на це питання Е. Флю визначає через пропозиції, одну з яких він називає **радикальним колективізмом**. Її вчений пояснює наступним чином: коли відбувається відхилення расистської дискримінації, яка призводить до того, що всі індивіди поведуться з кимось певним чином, враховуючи їх індивідуальні гідності й незважаючи на особливі расові набори де вони є членами одного суспільства. Друга пропозиція стосується можливого фактичного припущення, в якому неврно курують певні активісти, які намагаються підвищити ідеал, хворого на дальтонізм, суспільства. Такий ідеал, зазначає Е. Флю, був втілений, очевидно та однозначно, в Громадянських Правових Актах США 1964 р. Недоліком даної пропозиції є те, що вводить в оману даних активістів, точніше сприяє тому, що вони намагаються знайти більш расистську дискримінацію, ніж вона насправді існує. Як результат – необхідно зробити перші кроки, які приведуть до надзвичайної різниці, колективістського ідеалу расової рівності, як універсального пропорційного відображення.

Третя концепція, за якою Е. Флю визначає расизм, характеризується тим, що всі люди різняться за своєю культурою. В даному аспекті вчений окреслює раси за: а) нашими генами; б) нашими культурами; в) й такими, що можуть бути визначені нашим середовищем.

Отже, стає зрозуміло, що за визначенням Е. Флю «культура може бути і неодноразово була частиною людей різних рас, тоді як люди однієї й тієї ж раси можуть мати, та часто мали, різні культури» [4, р. 283]. Як зазначає вчений, саме багаторасовість суспільств, а тому і полікультурність, призводять до того, що відбувається різне ставлення до однієї раси, а причиною цьому є різні культури, які спрямовують людей сприймати все по-різному. Е. Флю пояснює це тим, що така міжкультурна різниця спричиняє те, що одну расу, особливо чорношкірих людей, починають дискримінувати. Такі люди мають мало

оплачувану роботу, убоге житло і незначний життєвий шанс, порівняно з білошкірими людьми. Таке зневажливе ставлення до одної раси відбувається протягом багатьох сторіч. Тут «расизм» визначається, як стенографічний термін, в якому об'єднані практики, які дискримінують нерівні стосунки і структурні сили, стають причиною негативних переконань й відносин.

За Е. Флю таке перевизначення даного терміну набуває наступного значення:

1. Колапс відмінностей між різними расовими наборами, в яких приховується кожен інший простежений запис цих наборів, щоб очистити шлях для зв'язку, в якому будь-яка перешкода в будь-якій расовій меншості, у порівнянні з білою меншістю, буде здатна покласти донизу ворожу расову дискримінацію цієї меншості.

2. В праці «Раса, Стать і Клас» Внутрішнього Лондонського Освітнянського Авторства було зазначено про відкриття інтелектуальної здатності у людей, і яка є різною у кожній нації, тому якщо одна нація більш інтелектуальна, то інші починають відчувати на собі упередження і дискримінацію, наприклад такі нації як греки, китайці, кіпріоти, турки, в'єтнамці.

Втім, на цій основі Е. Флю висловлює три заперечення, які стосуються: відмови у визнанні збереження расизму, який є ворожою дискримінацією, в якому білі виступають проти небілих; визнання того, що расизм характеризує, перш за все, соціальний інститут ніж окрему поведінку. Але справа в тому, що расизм насправді визначається, як навмисне нанесення грубої шкоди; расизм відноситься, зрештою, до наслідків, а ніж до справжніх результативних намірів і нерівностей, швидше ніж нерівності мають значення в слушний час.

Отже, ідеї та феномен расизму, зазначає Е. Флю, краще всього пояснює саме останнє заперечення і визначення расизму, як такого за допомогою чого відбувається навмисне нанесення шкоди людині.

З'ясувавши природу расизму та його здатність принижувати гідність не тільки народу, а й кожної людини, Е. Флю звертається до ідеї свободи людини. Для початку вчений досліджує два слова, якими в англійській мові позначається феномен свободи, це: а) свобода («freedom»); б) свобода («liberty»).

Зміст першого слова визначає свободу, яка може обмежити чи гарантувати інші інституції ніж це робить політичне явище. Зміст іншого слова пояснюється як «свобода волі». Розвиваючи далі цю думку Е. Флю зазначає, що саме свобода є головною для нас, та свобода яка вкорінена в нас і це є «свобода волі», вона існує в самому людському бутті. Це визначається тим, що «ми всі є членами особливого виду створінь, які можуть і не можуть, але мають вибір. Втім, можна зробити й інший вибір, окрім тих вибраних ідей та тих, що вже існують» [4, р. 291].

Також розглядаючи думку Е. Флю стосовно того, що люди це єдині істоти у світі, які насправді мають право вибору, слід звернути увагу на наступне. Як вважає вчений ми можемо чи не можемо робити якийсь вибір, але коли перед нами виникають багато альтернативних фізично-можливих напрямків дій або бездіяльності, то тут людина постає перед вибором який їй слід зробити. Втім, зауважує Е. Флю, окрім вибору, який притаманний людям, існує безліч різних видів і кількісних сил, які також є особистими. Отже, до цього можна додати лише

те, що вибір людини залежать не тільки від того в якому середовищі вона перебуває, а й від навколишнього світу, який має здатність впливати на людське тіло.

Продовжуючи аналізувати погляди Е. Флю на свободу та природу людини, слід зазначити, що у своїх розвідках вчений долучається до ідеї психолога Б. Скіннера, який писав, що завдання науки полягає в тому, щоб рахувати і вимірювати та порівнювати, але науковість не повинна стосуватися природи людської поведінки. Тому наші ідеї пояснюються через наші бажання, імпульси, відчуття та пропозиції. Тут Е. Флю виокремлює три причини, які спонукали Б. Скіннера дотримуватися даної думки:

по–перше, ми бачимо, що Б. Скіннер невірнo тлумачив виключення таких ідей, які існують у фізиків, це відмова від істотних забобних ідей. Скоріше це заперечення невірнoго зловживання ідей у самих вірних і дійсно необхідних умовах;

по–друге, запитати та знайти відповіді на питання по–іншому, ніж його трактують різні науковці, є досить доречним. Адже, як вважає Б. Скіннер, різні пояснення повинні завжди і обов'язково бути конкуруючими для одного й того ж логічного простору;

по–третє, психолог не тільки бачить ці всі ідеї, бажання, відчуття, наміри, включаючи до них себе, а також бере участь в тому, що було для нього цілком неприйнятним, а саме – концепції «автономної людини».

Отже, зазначає Е. Флю, така програма Б. Скіннера для істини є абсурдом. Тому, що це є програма для встановлення науки про людську поведінку з певними помилками і перекручуванням та підробленим припущенням стосовно того, що «вся поведінка є фізично обов'язкова і жодна поведінка цих представників не показує того, що вони могли б вчинити інакше ніж вони роблять це по факту» [4, р. 297].

Таким чином можна зробити висновок, що за Е. Флю свобода людини міститься в ній самій. У кожної людини є своя внутрішня свобода волі з допомогою якої індивід вправі діяти так як він хоче, протилежно змінюючи хід думок, а також і дій. Але окрім нашої власної свободи існує ще й політична свобода, яка може певним чином обмежувати діяльність людини. Таким обмеженням людської волі є расизм. Як констатує Е. Флю, цей феномен передається і навіюється із покоління в покоління, та з часом перетворюється, певним чином, в ідеологію. І щоб припинити поневолення людей та народу, загалом, людству необхідно боротися за справедливість і власну свободу.

Список використаних джерел

1. Всеагальна декларація прав людини. Прийнята на Генеральній Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf>
2. Гуманистический манифест II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.humanism.ru/gm2.htm>
3. Humanist Manifesto III. American Humanist Association, 2003. Гуманистический манифест III, преамбула Гуманистического манифеста 1933 года. Перевод на русский язык: А. Круглов [Електронний ресурс] / Центр гуманитарных технологий. – 08.08.2006. – Режим доступу: URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5469/5472>
4. Flew Antoni. Atheistic Humanism (The Prometheus lectures) // Antoni Flew. – Prometheus Books. 59 John Glenn Drive. Buffalo, New York 14228–2197. – 1993. – 302 p.

References

1. Vsezagal'na deklaracija prav ljudyne. Prynjjata na General'nij Asamblei' OON 10 grudnja 1948 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf>

2. Gumanisticheskij manifest II [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.humanism.ru/gm2.htm>

3. Humanist Manifesto III. American Humanist Association, 2003. Gumanisticheskij manifest III, preemnik Gumanisticheskogo manifesta 1933 goda. Perevod na russkij jazyk: A. Kruglov [Elektronnyj resurs] / Centr gumanitarnyh tehnologij. – 08.08.2006. – Rezhym dostupu: URL: <http://gtmarket.ru/laboratory/basis/5469/5472>

4. Flew Antoni. Atheistic Humanism (The Prometheus lectures) // Antoni Flew. – Prometheus Books. 59 John Glenn Drive. Buffalo, New York 14228–2197. – 1993. – 302 p.

Moskalchuk M. N., graduate student, Centre for Humanities Education of NAS of Ukraine (Ukraine, Kyiv), marishamos14@gmail.com

Anthony Flyu about freedom and human rights

The investigate phenomenon of rights and freedoms human in the works Anthony Flyu. Analyzes the conception of racism in terms of radical collectivism, considered racial discrimination and the influence of different cultures on racism.

Keywords: freedom, free will, human rights, racism, humanist manifesto, radical collectivism.

Москальчук М. Н., аспирантка,

Центр гуманітарного образования НАН України (Україна, Київ), marishamos14@gmail.com

Энтони Флю про свободу и права человека

Исследуется феномен прав и свобод человека в творчестве Энтони Флю. Анализируется понятие расизма с точки зрения радикального коллективизма, рассматривается расовая дискриминация и влияние различных культур на расизм.

Ключевые слова: свобода, свобода воли, права человека, расизм, Гуманистический манифест, радикальный коллективизм.

УДК 1(091)

Павлишин Л. Г.,
доктор філософських наук, доцент, Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка (Україна, Тернопіль), lyudpavl@gmail.com

Надлюдина Ф. Ніцше та Боголюдина М. Бердяєва: єдність всупереч протилежності

Розкрито особливості формування надлюдини і Боголюдини як вищою типу особистості, з'ясовано їхні спільні і відмінні риси, проаналізовано роль ідей Ф. Ніцше та М. Бердяєва у становленні суспільства майбутнього.

Ключові слова: надлюдина, Боголюдина, боголюдоство, сенс життя, свобода, любов.

Ф. Ніцше та М. Бердяєва можна з цілковитою упевненістю вважати мислителями, які зробили значний внесок у розробку філософських проблем людини, сенсу її існування. Щодо Бердяєва, то він створив оригінальну концепцію божественного походження свободи та творчості як призначення людини, що сприяло народженню ідеї Боголюдини як результату творчої еволюції людської особистості. Боголюдина, на відміну від ніцшеанської надлюдини, не замкнена в колі вічного вороття і не перебуває в абсолютній самотності в безбожному світі, а є результатом творчого діалогу Бога і людини. В зв'язку з цим може виникнути запитання стосовно того, чи не буде людина занадто самовпевненою, зважившись на такий діалог та прагнення до самозміни. Однак, як стверджував Бердяєв, Бог хоче від людини саме цього, бо саме у творенні самої себе полягає її сакральний обов'язок перед Ним. Людина повинна створити із себе Боголюдину, бо у іншому разі вона не виконає свого призначення.

Дослідженням філософського здобутку Ф. Ніцше та М. Бердяєва займалася низка вчених, зокрема, Ю. Синеока, І. Силуянова, С. Левицький, Т. Лютий, О. Білянська, І. Декун, С. Титаренко, Н. Мотрошилова, П. Гайдєнко.

Мета даної статті полягає у з'ясуванні специфіки надлюдини та Боголюдини, особливостей їхнього творення та ролі у побудові соціуму майбутнього як необхідної умови становлення людської особистості.

Фрідріха Ніцше інколи називають апостолом «любові до далекого». Проте він був не лише засновником цієї етики, але й творцем цілої грандіозної моральної системи, що базувалася на «любові до далекого». Глибина його духовної культури не залишала байдужими як шанувальників його філософії, так і суворих критиків. Наприклад, проф. Ріль вважав його «філософом культури», а Г. Зіммель – родоначальником «етики благородства». «Війна і мужність зробили більше великих речей, ніж любов до ближнього. Не ваше співчуття, ваша хоробрість рятувала до сих пір нещасних» [1, с. 34].

В. Соловйов, зосереджуючи увагу на ідеях Ф. Ніцше, аналізуючи їх, подаючи власне бачення проблем, пов'язаних з людиною, вважав, що істинною надлюдиною був Христос. На думку Соловйова, якщо до Христа світ йшов до Боголюдини, то після Христа – до Боголюдства. Мислитель вважав, що людина завжди прагне до ідеалу надлюдини. Вона хоче стати чимось більшим, ніж є насправді. На думку Соловйова, людина не може стати надлюдиною без участі Бога. Ідея «Боголюдини» є однією з центральних проблем філософії М. Бердяєва. Під Боголюдиною він мав на увазі не нового Христа, а звичайну людину, яка звільнилася від вад і гріхів, особистість, рушійною силою якої є любов, добро і правда. Становлення Боголюдини є важким, творчим процесом перетворення множинної природи людини. Творчою силою такого перетворення є дух людини, а вихідною підставою – свобода. Важливе значення для становлення Боголюдини має звільнення людини від гріха, джерелом якого, на думку Бердяєва, є егоцентризм. «Не Бог не може простити людині гріха, а людина не може сама собі пробачити гріха і відступництва» [2, с. 121]. Боротьба зі злом є покликанням Боголюдини. Бердяєв вважав, що істинно «боголюдське» «Я» особистості твориться у екзистенції людського життя, а це і є справжнім сенсом буття людини. Християнство є не тільки вірою в Бога, але й вірою в людину, в можливість розкриття в ній найкращих її якостей. Душа людини, на думку Бердяєва, шукає вище буття, бо за інших обставин настає сумнебуття. Він вважав, що народження Бога в людській душі є справжнім народженням людини. Царство Боже є царство Боголюдства, в ньому остаточно Бог народжується в людині і людина – у Богові. Бердяєв стверджував, що саме з цим пов'язаний основний міф християнства, міф реалістичний, такий що виражає першооснову буття, першофеномен. Таким міфом, на переконання мислителя, є міф про двоєдину природу і двоєдиний рух, про Боголюдину і Боголюдство.

Духовність реалізується різними способами, наприклад, у відчутті моральної відповідальності щодо іншої людини, у любові до ближнього. Духовність виступає як принцип самобудови людини, як вихід до вищих цінностей. «Духовне спілкування – це спосіб здійснення духовного життя, оскільки з ним пов'язані і духовне виробництво, і духовні відносини, і духовне споживання, і прояв духовного стану» [3, с. 111]. Духовні цінності, безперечно, є визначальними у житті особистості.

У філософських концепціях М. Бердяєва проблема цінностей як альтернатива нігілізму займала значне місце.

Це питання відіграло велике історико-філософське значення у еволюції філософа від неокантіанства до своєрідного персоналізму, який поєднував елементи суб'єктивного та об'єктивного ідеалізму. Поняття «цінність» засвідчує важливість аксіологічних проблем в ідеалістичній інтерпретації явищ соціального і духовного життя. Бердяєв дійшов висновку, що оцінка суспільних явищ з точки зору народу є взагалі запереченням цінностей та ідеалів. Звинувачуючи інтелігенцію в нігілізмі, в нехтуванні цінностями, Бердяєв вважав, що вона керується хибними цінностями. Протиставляючи науку та цінність, він надає необмежені можливості першій. Бердяєв звинувачує інтелігенцію у тому, що їй байдужа істина. Вона цікавиться лише тим, чи узгоджується істина з ідеалами соціалізму.

Звичайно ж, життя людини та суспільства неможливе без культури, яка постає формою буття та спілкування людей різних культур минулого, сьогодення і майбутнього. Духовна культура є головним показником рівня розвитку цивілізації. Ґрунтуючись на соціально-економічних досягненнях суспільства, духовна культура визначає форми життєдіяльності, характер реалізації законів суспільного розвитку, впливає на ступінь гуманізації суспільних відносин. Культура – це творчий принцип життя особистості та суспільства в цілому. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, а також способів їх творення, вміння їх використовувати для прогресу людства, передавати їх від покоління до покоління складають сутність культури. Так само як не може бути культура без людини, так і людина не може бути без культури. На думку І. Канта, культурними не народжуються, а стають, оскільки кожна людина вчиться бути саме такою.

Варто зазначити, що для філософії екзистенціалізму, персоналізму, філософської антропології та інших учень і напрямів проблема людини, її місця у світі, морального вибору є головною, а духовне постає як суть буття людини. В українській філософській думці дослідження проблеми духовності започаткували Г. Сковорода та П. Юркевич. Як вважав В. Соловйов, людина не повинна залишатись у полоні матеріального світу, оскільки перевага духовного світу полягає у тому, щоб здійснити у всьому нашому бутті розумну ідею добра. Звільнившись від влади матеріальних потягів, за Соловйовим, можна служити правді і добру, рухаючись до досконалості. До тих пір, поки людина не прагнудиме пізнати свою душу, намагатися жити як духовна істота, вона не лише не зможе досягнути духовного рівня, а й не буде спроможною його ані визнати, ані зрозуміти. Духовність – це вищий рівень освоєння людиною свого внутрішнього світу, прагнення особистості до своїх ідеалів, цінностей і реалізація їх у житті, подолання у собі негативних якостей, задля набуття рис людини вищого ґатунку, наприклад, надлюдини чи Боголюдини.

Що ж до надлюдини Ф. Ніцше, то не всі сприймали її однозначно. Як зазначав Ж. Дельоз, у Ф. Ніцше теорія вищої людини є критикою, що розкриває найглибшу і найнебезпечнішу містифікацію гуманізму. Вища людина повинна вести людство до досконалості, аж до повної її здійсненості. Вона повинна відновити в собі всі якості людини, подолати її відчуженість, здійснити ідеал цілісної людини, поставити її на місце Бога. «Надлюдина схожа на вільного, самотнього володаря, надто гордого, незрозумілого для простих смертних, але

діє на них засліплюючими і холодними чарами власної привабливості» [4, с. 149].

Микола Бердяєв вважав, що неправильне розуміння ідеї Ніцше спричинило масу перекручень. Негідні люди, вважаючи себе надлюдьми, творили темні справи і думали, що їм дозволено усе. Ніцше хотів втілити найкращі риси особистості у своєму ідеалі надлюдини. Часто можна почути негативні думки стосовно надлюдини. Її вважають хижою та жорстокою твариною, яка знищує усе на своєму шляху, керуючись лише своїми природними інстинктами. Ніцше намагався довести, що етика повинна йти в ногу з природою та життєвими інстинктами. Лев Шестов, який високо цінував філософію Ніцше, вважав, що роль покладена на надлюдину, не є новою. Ніцше хотів якось себе виправдати, позбутися питань, на які так важко віднайти відповідь.

Позитивіст М. Михайловський, який був палким прихильником демократії, заперечував надлюдину, вважаючи її ворожою для народних мас. В. Соловйов вважав, що Ніцше спотворив ідею надлюдини, тому що надлюдиною був той, хто подолав смерть, а надлюдина німецького філософа стала антихристом. Соловйов не оминув можливості вказати і на позитивний бік цієї ідеї. Надлюдина, на його думку, відкриває безліч життєвих доріг і кожен, обираючи свою, так само може трактувати по-своєму ідею Ніцше. Князь Євген Трубецької також не був у захваті від надлюдини Ніцше. Він не міг змиритися з тим, що для неї потрібен п'єдестал, «чернь», над якою надлюдина б була царем та володарем. Фульє у своїй книзі згадає язичницьку теорію надлюдини, яка не визнавала моральні закони, а тому повернулася до первісного стану, щоб проявити усю свою енергію і виступити в якості вищої людини. Також «основу поняттю «надлюдина» поклали Шлегель і Т'єк, проповідники верховенства кращого індивіда – на подобу абсолютного. Воно самодостатнє, самовдоволене, йому невідома праця і зусилля» [5, с. 17]. Шлегель, як і Ніцше, вважав, що геній не повинен нікому підкорятися, він усі правила встановлює сам, стоячи над мораллю, може порушувати усі її норми. Для звичайної людини, на думку Шлегеля, немає нічого вищого, ніж праця, а для генія – нічого вищого за насолоду.

Також можна простежити надлюдину у А. Шопенгауера. Людина, вважав він, подолавши усі труднощі, стає переможцем, її будуть прославляти. Герой Шопенгауера ще не мав абсолютного індивідуалізму, як надлюдина Ніцше, але у нього вже була гордість і надмірне честолюбство.

Ідея надлюдини постала перед тогочасним суспільством тому, що вже не було єдиної віри. Ніцше писав, що все навколо має вигляд арени цирку, де канатні танцюристи показують свої химерні трюки. Один актор перескакує через другого у цій небезпечній грі на натягнутому канаті. Один тимчасово святкує перемогу, інший падає і гине, усвідомлюючи нікчемність і фальш справи усього його життя. Потрібно припинити цю довготривалу гру, що поступово стає загрозою для суспільства. На що ж повинна сподіватись людина? Звичайно ж, у неї є одна єдина надія на людинобога.

Ніцше захоплювався сильними героями античного світу, проте праобразами надлюдини були й інші епохи з їхніми яскравими представниками – людьми вищого типу. Так, наприклад, в епоху Відродження людство наблизилося до цього ідеалу. Велике захоплення у Ніцше викликало Цезар Борджія та Наполеон. Вони були

«синтезом людини та нелюда». Наполеон як людина, що стояла над традиційною мораллю, був схожий на тих осіб, яких можна зустріти серед злочинців у творах Достоєвського. «Наполеону ми зобов'язані тим, що вступили в класичну епоху війни, вченої і в той же час народної війни в найбільшому масштабі...» [6, с. 688]. Як праобраз надлюдини, Наполеон бачив у всій європейській цивілізації свого ворога, а тому, як продовжувач епохи Ренесансу, він був щирим прихильником античного життя. Варто зазначити, що захоплюючись Олександром Великим, Цезарем, Наполеоном, Ніцше постає досить-таки послідовним імморалістом, адже саме у таких постатях повинна проявитись воля до влади. Проте, якщо б Ніцше дотримувався лише тієї точки зору, то можна б з усією відповідальністю говорити про його відмінність від філософів нормативної моралі. Але справа в тому, що Ніцше завдяки цим історичним постатям хотів показати усю нікчемність і кволість тогочасної людини. Людину майбутнього філософ наділив привабливішими рисами, ніж можна побачити у відомих постатях історичного минулого. Надлюдина не окреслена надто вже абстрактно: тут мова йде про вид в цілому, а не про індивід як такий. Ніцше намагався возвеличити вид для того, щоб створювались сильні особистості. Надлюдина – це філософ, що сам творить закони. В її руках знаходиться уся політична, релігійна та духовна влада. Вона – повелитель, спаситель та мислитель. Ідея надлюдини наскрізь просякнута безмежною любов'ю і довірою до її духовних сил.

Ніцше звернувся зі своїм вченням до тих людей, які здатні на високі пориви своєї душі. Творцями нових цінностей, будівничими високих будівель, людьми, що докладали усіх зусиль в пошуках сенсу, прагнучи осягати усю землю яскравим світлом омріяного ідеалу – ось такою повинна, на думку Ніцше, бути людина майбутнього. Надлюдина, як і до речі Боголюдина, являє собою символ цього типу, в здійсненні якого людство буде бачити свою надію та завдання. Таким чином, мета історії знаходиться у майбутньому, проти якого колись виступав Ніцше. Він вже більше не згідний з тим, що історія не досягне своєї мети. Ніцше більше, ніж колись живе мріями про далеке майбутнє. Мета історії людства – не у задоволенні маси, а в тих геніальних особистостях, що є винятком із загального правила. Мета історії полягає не в тому, щоб створити якнайбільше стадних істот, а в тому, щоб прийшли аристократи духу, які зможуть зробити світ сильнішим, кращим, таким, в якому хотілося б жити, мріяти, творити.

Як пророк нігілізму, Ф. Ніцше розумів, яким нестійким є людське буття, а тому відродив та переосмислив вчення про слабкість людини. Німецький філософ змусив її критично подивитися на саму себе, вказавши їй шлях до самопізнання. Він був переконаний, що пізнаючи себе, особистість стає сутністю, яка здатна змінювати як себе, так і світ. Людина, яка може усвідомлювати власну недосконалість, отримує внутрішню свободу для подолання самої себе, стає на шлях, який виведе її на вищий щабель розвитку. Надлюдина Ніцше є уособленням людини, яка подолавши себе, стане якісно іншою сутністю, що зорієнтована на ідеал радикального звільнення особистості за допомогою самотворення та пробудження її власних ірраціональних сил.

М. Бердяєв у статті «Ніцше і сучасна Німеччина» зазначав, що той дослідник, який цитує Ніцше дослівно

ніколи не зрозуміє його, адже Заратустру та його слова потрібно навчитися відгадувати. Бердяєв відкидає думки інших вчених стосовно того, що вчення Ніцше можна якимось чином пов'язати з політикою. Більше того, філософські шукання німецького філософа йшли в розріз із станом тогочасної Німеччини. Бердяєв характеризував німецький милітаризм як такий, що суперечить культурі індивідуалізму, який проголошував Ніцше. Заклики Заратустри до війни не мали нічого спільного з війною як такою. Про війну за гарні думки говорив цей пророк, який любив творчу індивідуальність. Ніцше не закликав до політичної боротьби, а прагнув, щоб усе слабке в людині було подолане. Бердяєв зумів зробити слухний висновок про те, що заклики Ніцше – це загартування волі, загартування духу, вічна символіка духовної сили та міцності. На думку Бердяєва, Ніцше, як релігійна людина, втративши віру у вище благо, розпочав пошуки благ з ще більшим ентузіазмом. Результатом цих пошуків стала індивідуальність як вище начало. Тому не дивно, що найвищим ідеалом для Ніцше була надлюдина, яку Бердяєв вважав релігійно–метафізичною ідеєю. Бердяєв впевнений, що людина повинна стати надлюдиною, оскільки вона є шляхом від людини до Бога.

Аналізуючи думки Ф. Ніцше, В. Соловйова та М. Бердяєва стосовно надлюдини, Боголюдини, Боголюдства, варто зазначити, що їхні ідеї є актуальними і на сьогоднішній день. Заради кращого майбутнього потрібно невинно працювати над своїм вдосконаленням, адже всебічно розвинена, сильна та вольова особистість заслуговує на повагу та захоплення.

Список використаних джерел

1. Ніцше Ф. Сочинения: в 2 т. / Ф. Ніцше; пер. с нем.; сост., ред. и авт. прим. К. А. Свасьян. – М.: Мысль, 1990. – Т.2. – 829 с.
2. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М.: Республика, 1994. – 480 с.
3. Уледов А. К. Духовная жизнь общества. – М.: Мысль, 1980. – 271 с.
4. Герасимов Н. И. Ницшеанство / Н. И. Герасимов. – М., 1901. – 207 с.
5. Фулье А. Критика Альфреда Фулье нравственного учения Ницше / А. Фулье; пер. с франц. В. Дроздова. – М., 1902. – 39 с.
6. Ніцше Ф. Сочинения: в 2 т. / Ніцше Ф.; пер. с нем.; сост., ред. и авт. прим. К. А. Свасьян. – М.: Мысль, 1990. – Т.1. – 829 с.

References

1. Nietzsche F. Sochineniya: v 2 t. / F. Nietzsche; per. s nem.; sost., red. i avt. prim. K. A. Svasyan. – M.: Mysl, 1990. – T.2. – 829 s.
2. Berdyayev N. A. Filosofiya svobodnogo duha / N. A. Berdyayev. – M.: Respublika, 1994. – 480 s.
3. Uledov A. K. Duhovnaya shyzn obshchestva. – M.: Mysl, 1980. – 271 s.
4. Gerasimov N. I. Nietzscheanstvo / N. I. Gerasimov. – M., 1901. – 207 s.
5. Fule A. Kritika Alfreda Fule npravstvennogo ucheniya Nietzsche / A. Fule; per. s franz. V. Drozdova. – M., 1902. – 39 s.
6. Nietzsche F. Sochineniya: v 2 t. / Nietzsche F.; per. s nem.; sost., red. i avt. prim. K. A. Svasyan. – M.: Mysl, 1990. – T.1. – 829 s.

Pavlyshyn L. G., Ph.D., Associate Professor, Ternopil National Pedagogical University named after V. Hnatyuk (Ukraine, Ternopil), lyudpavl@gmail.com

Superman of F. Nietzsche and Christman of M. Berdyayev: unity despite the opposition

The article reveals the features of formation of Superman and Christman as the highest type of person, their common and distinctive features. Analyzed the role of the ideas of F. Nietzsche and M. Berdyayev in the formation of the society of the future.

Keywords: superman, Christman, christhumanity, the meaning of life, freedom, love.

Павлишин Л. Г., доктор философских наук, доцент, Тернопольский национальный педагогический университет им. В. Гнатюка (Украина, Тернополь), lyudpavl@gmail.com

Сверхчеловек Ф. Ницше и Богочеловек Н. Бердяева: единство несмотря на противоположность

Рассмотрены особенности формирования сверхчеловека и Богочеловека как высшего типа личности, их общие и отличительные черты. Анализируется роль идей Ф. Ницше и Н. Бердяева в формировании общества будущего.

Ключевые слова: сверхчеловек, Богочеловек, богочеловечество, смысл жизни, свобода, любовь.

* * *

УДК 141

Кохановська М. Г.,
кандидат філософських наук, асистент кафедри
теорії та історії культури філософського факультету,
Львівський національний університет ім. Івана Франка
(Україна, Львів), mariyakokhanovska@gmail.com

ПРИЧИНИ МІЖРЕЛІГІЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Завдяки компаративістичному аналізу християнства, іудаїзму, ісламу, індуїзму, буддизму та даосизму у роботі висвітлено основні причини міжрелігійних конфліктів. Проаналізовано відмінності у концепціях трансцендентної сутності, вченнях про походження світу та людини, трактуванні матерії та духу, людської природи у головних релігіях сучасності. Досліджено спільні аспекти віровчень в епістемологічній та аксіологічній сферах. Особливу увагу приділено питанню істинності та єдиноправильності релігії. Детально проаналізовано плюралістичну теорію Дж. Хіка.

Ключові слова: релігія, конфлікт, трансцендентна сутність, християнство, іудаїзм, іслам, буддизм, індуїзм, даосизм, доктрина, істинність релігії.

Суттєве збільшення релігій у світі, диференціація на релігійні та псевдорелігійні організації, релігійний екстремізм, державно–конфесійні відносини, релігійна толерантність, екуменізм, реалізація права на свободу совісті та віросповідання, зв'язок між релігією та мораллю – реалізація цих питань набуває у сучасному світі щораз більшої актуальності. Релігія є невід'ємним аспектом суспільного та особистісного виміру буття людини. Вона є основою культурних регіонів світу та індивідуального світогляду конкретних осіб, може бути як об'єднувачим, так і деструктивним фактором у розвитку суспільства.

На межі ХХ–ХХІ ст. активізувалися міжрелігійні зв'язки, зважаючи на екуменічний рух. Водночас значно зросли конфлікти між сакральним та профанним, між системами цінностей. У науковому дискурсі зростає увага спільного та відмінного у віровченнях та, зокрема, у релігійних практиках. При цьому конфліктним неодноразово стає вибір методології дослідження. Віровизнання науковця, незаангажованість у певну релігійну систему чи атеїзм можуть впливати на результати досліджень. К. Кондрат стверджує, що усі релігії в процесі наукового дослідження слід розглядати як рівні, але це не означає, що вони є такими в дійсності. Підтвердженням цьому, на його думку, є порівняння розуміння трансцендентної сутності та сотеріологічної ідеї у релігійних віровченнях. Загалом дослідник виокремлює три основні підходи у тлумаченні конфліктів між релігіями:

1. Вихідною є методологія:
 - пошук теорії раціональності релігійних вірувань, яка б могла застосовуватися до декількох релігій;
 - дослідження побудови системи релігійних вірувань, створення теорії, яка б не викликала жодних сумнівів (Ю. М. Бохенський);

2. Поширення теорії рівноцінності різних релігійних систем (Дж. Хік, Г. Кауфман, П. Кніттер).

3. Розвиток концепції вищості одної системи релігійних переконань над іншими:

– з точки зору індивідуальної віри (А. Плантінг, В. Алстон, Д. Бейсінгер);

– з точки зору предметної віри (П. Гріффітс, Г. Нетланд).

На сьогодні існує чимало досліджень міжрелігійних конфліктів, однак вони окреслюють передусім вузькі аспекти зазначеної проблематики. Зокрема, серед відомих іноземних дослідників міжрелігійних відносин можемо назвати: Е. Ланге, Ч. Брент, К. Гертог, Жан Луї Торан, Дж. Белл, А. Беа, Н. Берроу. Український контекст міжрелігійних відносин вивчали А. Арістова, В. Бондаренко, В. Єленський, І. Дацько, Н. Белікова, О. Кудлай, М. Давиденко, П. Косуха, М. Новиченко, О. Шуба. Окрім наукової площини дослідження міжрелігійних конфліктів існує й практична, що не завжди передбачає теоретизування причин конфліктів. Це реалізація представниками декількох релігій конкретних дій з метою позитивного вирішення проблем чи спільної реалізації проєктів (передусім соціальних). Міжрелігійні конфлікти вивчаються також в межах конкретних релігій чи теологій, а тому характеризуються конфесійною складовою. Важливим фактором вивчення конфліктів є повсякденне висвітлення відповідних матеріалів про міжрелігійні відносини в інформаційному просторі уповноваженими представниками релігій та журналістами.

Проблема міжрелігійних конфліктів потребує більш глибокого та узагальнюючого дослідження, виявлення спільних та відмінних елементів, які сприятимуть усталенню та систематизації причин конфліктів, а тому й уможливають вирішення конфліктів у міжрелігійному та міжкультурному просторі.

Аналіз основних онтологічно-метафізичних відмінностей головних релігій світу, здійснений для реалізації поставлених цілей стосується передусім дослідження концепції трансцендентної сутності, вчення про походження світу та людини, матерію та дух, розуміння людської природи.

У першому випадку – щодо трансцендентної сутності – існує дві протилежні концепції: особова і безособова. Відповідно до іудаїзму, християнства, ісламу існує особовий Бог – творець світу і людини, датель життя. Протилежна концепція присутня в індуїзмі, буддизмі, даосизмі. Індуїсти віряють, що існує Брахман – безособова, вічна, недвоїста, трансцендентна сутність, недоступна для осягнення думкою та передачі мовою. В індуїзмі Бог не є цілком відокремленим від світу. Домінує думка, що матерія є виразом одної абсолютної безособової сутності – Брахмана, який є матеріальною причиною всього. Брахман, поєднуючись зі світом матеріально-психічних явищ, стає Ішварою – персоналізованим Богом, аспектами якого є Брахма, Вішну, Шива. Кінцевою метою буддистів є нирвана. Хінаяна навчає, що Бог, яким він постає у вченні «релігій писання» та в індуїзмі не може існувати. Махаяна наголошує на потрійній природі Будди, що уможливує погодження недоступного, невиражального і вічного характеру абсолютної сутності з відносністю світу. Згідно із цією теорією першою та найвищою формою існування є вічне космічне тіло Будди, позбавлене властивостей

та рис, правдиве буття, яке не можна охопити жодним поняттям. Даоси віряють в безособовий принцип дао, що має іманентний та трансцендентний характер. Дао ідентифікується з природою та є кінцевою метою людини.

У другому випадку – щодо творення світу – існує концепція творення світу з нічого (creatio ex nihilo) – в іудаїзмі, християнстві, ісламі, концепція творення з матерії (creatio ex material prima) – в індуїзмі, даосизмі та вчення про світ без Творця – в буддизмі. На відповідних концепціях ґрунтується вчення про походження людини:

– людина була створена із земного пороку на образ і подобу Бога, Який вдихнув у неї свого Духа (іудаїзм, християнство);

– Бог створив людину із земного пороку і вдихнув у неї Свого Духа (іслам);

– людина є частиною Всесвіту, а тому, як і все існуюче підлягає процесам становлення та змін (індуїзм);

– людина, як і світ не має початку (буддизм);

– людина повстала завдяки поєднанню космічної праенергії з енергією землі (даосизм).

У третьому випадку – щодо трактування духу та матерії – іудаїзм, християнство та іслам стверджують, що людина складається з духу та матерії.

У четвертому випадку – розуміння природи людини ґрунтується на типах співвідношення між духовним та матеріальним. Відповідно до індуїзму та даосизму людській душі притаманні певні характеристики матерії – вона має розміри та місце в тілі. Індуїзм стверджує, що людина має безсмертну душу, що як абсолютна свідомість є ідентичною з брахманом. Згідно із вченням буддизму не існує жодного субстанційного та особового «я».

Проблемні питання у міжрелігійному діалозі стосуються й епістемологічної та аксіологічної сфер. В індуїзмі, буддизмі та даосизмі питання буття і пізнання цілком підпорядковані сотеріології, а в іудаїзмі, християнстві та ісламі можуть розглядатися і безвідносно до вчення про спасіння. Прикладом слугує схоластика, арабська та іудейська філософія.

Найбільше спільних аспектів в аксіології існує у «релігіях писання», оскільки Бог у них є джерелом моралі. В індуїзмі, буддизмі та даосизмі правосилля моральних настанов визначається авторитетом священних книг та осіб. В індуїзмі вважається, що в історії нема жодного смислу, який можна було б віднести до одного Бога-творця. Вона трактується як сцена, на якій реалізуються людські дії. Місце творця і провидіння у цій релігії займає право космічного порядку. Подібне трактування властиве буддизму та даосизму, де основну роль відводиться природі.

До ключових конфліктних питань у міжрелігійних відносинах відноситься істинність та єдиноправильність релігії. Кожна система релігійних вірувань відзначається абсолютністю і неможливістю доведення усіх положень віровчення. Абсолютний характер релігійних вірувань обумовлюється метадогматом. Істинність та єдиноправильність К. Кондрат пояснює природою релігійного світогляду, який не може бути ані релятивістським, ані скептичним. Він є основою для оцінки усіх явищ. Абсолютність релігії стосується передусім доктринальних аспектів, сотеріології та Об'явлення. Практичний вимір – релігійні практики – характеризується відносністю переваг між релігійними традиціями. При цьому не заперечується спільність –

часткова наявність істини у доктринальних та моральних положеннях інших релігій. Наприклад, християнство не заперечує наявності елементів святості в інших релігіях, однак вважається, що лише в Ісусі Христі існує абсолютна істина та спасіння, а відповідно до ісламу кожна дитина від народження має знання про правдивого Бога, творця людини.

Вищість іудаїзму над іншими релігіями пояснюється богообраністю іудейського народу. Істинність іудаїзму виводиться з Об'явлення, із законів, даних Богом через Мойсея. В іудаїзмі він вважається найбільшим пророком, а одержані ним заповіді – джерелом повчань наступних пророків. У Талмуді йдеться: «Ніколи однак не вважалося, що пророки іудейські та поганські були натхненні однаковою мірою. Перші репрезентували вищий рівень, а тому володіли більшим пророцьким даром» [6, с. 140]. Тору іудеї розглядають як основу земного життя. Вважається, що вона існувала ще до сотворення світу, оскільки в іншому випадку існував би моральний хаос. Торі приписується досконалість, зважаючи на те, що вона відображає Божий замисел. Вважається, що Тора не може удосконалюватися.

В ісламі критерієм істинності будь-яких положень є Коран. Мусульмани вірять, що він є точною копією вічного оригіналу, що знаходиться у небі. Відповідно до мусульманської теології лише зміст Об'явлення, оголошеного Мухаммедом містить Боже слово в чистому вигляді. Тому Мухаммед вважається останнім пророком. Навчання ранніх пророків – Авраама, Мойсея, Ісуса опираються на небесний оригінал, але, як стверджується в ісламі, є далеким від нього і є його інтерпретацією. В Корані важливість та виключність ісламу підкреслюється: «Зверни своє обличчя до релігії... Це релігія правдива, але більшість людей не знає» [2, Сура 30:30].

У даосизмі вважається: «Правдива людська природа є першопочатковим духом. Він же є точною копією людської природи і життя, і якщо його прийняти, то цим досягається першу енергію» [7, с. 189]. Тому предстанники цієї релігійної традиції здійснюють відповідні ритуали, щоб утримати цю енергію (космічний дух) всередині тіла, зміцнити її та довести до початкової чистоти, якою вона була при народженні. Повернення до правдивої природи у даосизмі має сотеріологічне забарвлення, воно рівнозначне поверненню кожного буття до свого джерела. «Дао – це вища реальність... Втрачаючи його, люди помирають, віднаходячи – живуть... Те, що здійснюється без нього, зазнає невдачі, те, що здійснюється з ним – успіху» [5, с. 578].

Будда не вважав себе ані звичайною людиною, ані Богом: «Я ніколи не мав вчителя, ніколи нема мені рівного, у всьому Всесвіті з усіма його богами не маю жодного суперника» [7, с. 185]. Його місія полягала в проголошенні закону, якого повинні дотримуватись як люди, так і боги в усіх космічних циклах.

В аналітичній філософії релігії одною з найбільш дискутованих спроб тлумачення конфлікту релігійних вірувань є теорія Дж. Хіка, яку К. Конрад називає теорією «подвійного характеру релігійних вірувань». У ній розрізняється «факти віри», що відкриваються у релігійному досвіді і теологічні доктрини – офіційно прийняті теорії. «Факти віри» були передані в доступній формі тим, хто їх вперше проголосив і потребують від людини відповіді. Такими прикладами є: індуїстське

tat tvam asi (це є ти), чотири благородні істини Будди, іудейське shemah (почуй), християнське розуміння Ісуса як Христа, ісламська шахада «нема Бога крім Аллаха і Мухаммед пророк його». Аспектами теологічних доктрин є міфологія, історичні дані, релігійний досвід, концепції, пов'язані із найвищою реальністю.

Дж. Хік наголошує, що людина може зосередити своє релігійне життя лише на одному з віровчень. В іншому випадку виникають конфлікти. У системі релігійних вірувань він виділяє шість причин конфліктів. По–перше, у кожній релігійній традиції існують ключові ідеї (спасіння у християнстві, визволення у буддизмі та індуїзмі), які, на його думку, потрібно розглядати не як альтернативи, а як спосіб вираженням людської екзистенції. По–друге, причиною конфліктів є відмінності у розумінні трансцендентної сутності: особової та безособової. По–третє, у релігійних традиціях відмінними є теологічні трактування божества і філософські концепції абсолюту. По–четверте, у віровченні кожної релігії існують твердження, які неможливо довести. Наприклад, Будда літав до Шрі–Ланки, а Мухаммед з Мекки до Єрусалиму, Христос воскрес на третій день і у фізичному тілі появився людям. По–п'яте, чимало ідей не можна довести або спростувати, оскільки людські знання обмежені. Наприклад, твердження, що світ створений з нічого і світ є вічним, існує реінкарнація, після смерті душі ідуть до неба, чистилища або пекла. По–шосте, існують таємниці людського буття: звідки походимо? який сенс нашого життя? Відповіді на такі питання він називає міфологічними теоріями та не вважає їх достатніми причинами конфліктів. Вважаючи, що релігійні міфи мають передусім практичну вагу, їх функцію зводить до обмеження людського «я» на користь трансцендентного.

Окрім тенденції, що веде до релятивізації (історичної чи доктринальної) змісту віри, прикладом якої є плюралістична теорія Дж. Хіка, у деяких сучасних релігієзнавців та теологів головним завданням вважається захист релігійних правд віри, з'ясування непорозумінь та ідентифікація і відкинення помилок. Таким прикладом є концепції вищості однієї системи релігійних вірувань над іншими Г. Нетланда та П. Гріффітса. Г. Нетланд, аналізуючи плюралістичну теорію Дж. Хіка, ставить під сумнів рівнозначність для спасіння головних релігій світу. Аргументом у нього слугує безсенсовість та неможливість оцінки сотеріологічних ідей без попередньої відповіді на питання про справжню екзистенційну проблему людини і віднайдення шляху її вирішення. Розв'язання суперечностей між релігіями завдяки апологетичному методу пропонує П. Гріффітс. Він розмежовує перформативні і неперформативні релігійні висловлювання, стверджуючи, що останні повинні бути онтологічно правдивими. На його думку, найвища онтологічна цінність властива християнству і воно повинно бути критерієм оцінки інших релігійних традицій.

А. Плантінг, як і П. Гріффітс, головну роль відводить християнству. Він виходить із засновку, що в контексті релігійного плюралізму раціональність притаманна одній стороні або жодній, але не обидвом одночасно. Тому той, хто не визнає існування правди в питанні основного характеру релігійних переконань чинить ірраціонально, пропонуючи власні критерії. Теорія,

отримавши широкий резонанс, здобула й численну критику. Серед основних аргументів її опонентів – християнський партикуляризм, що є наслідком прийняття окремих антропологічних положень з протестантської теології (кальвіністської), а саме поняття *sensus divinitatis* (відчуття Божества), доктрин про гріх. Дж. Хік не вбачає у цій теорії достатніх аргументів для визнання переваг християнства, а Р. Крістіан вважає, що її епістемологічний метод можна застосувати для обґрунтування вищості й інших релігій.

Конфлікт релігійних вірувань досліджується також з огляду на заангажування у релігійну традицію. При цьому аналіз здійснюється через два підходи: позитивний (формулюється певне твердження, що пояснює факт розходження релігійних переконань) і негативне (критика деяких теорій раціональності переконань з позиції релігійного плюралізму). Прикладами можемо назвати теорію достовірності процесу творення релігійних переконань (В. Алстон, К. Мікер, П. Л. Квін, Дж. Хік) та теорію основного характеру релігійних переконань (А. Плантагін, Р. Крістіан).

Зокрема В. Алстон вважає, що з огляду на відсутність зовнішніх аргументів, які б засвідчували правильність релігійних практик єдиним раціональним вибором є дотримання тієї, яку кожен зокрема досконало опанував і яка приносить позитивний результат. При цьому Дж. Хік вбачає у концепції В. Алстона ствердження правильності християнства. П. Л. Квін пропонує інший раціональний спосіб розв'язання конфлікту: переглянути із середини християнську містичну практику таким чином, щоб ствердити її правдивість. Однак дослідник не пропонує способу реалізації цього завдання.

Основні доктринальні причини конфліктів головних релігій світу закорінені в онтологічно-метафізичних відмінностях та полягають у різних способах трактування концепції трансцендентної сутності, вчення про походження світу та людини, матерію та дух, розуміння людської природи. Конфлікти сотеріології, моралі, а тому й релігійних практик стосуються передусім епістемологічної та аксіологічної сфер віровчень. Питання істинності та єдиноправильності релігії поступово втрачає своє абсолютне значення, а тому сприяє подоланню міжрелігійних конфліктів та водночас вносить релятивізм серед віруючих. У порівнянні з доктринальною складовою релігій конфлікти на основі релігійних практик характеризуються більшим суб'єктивізмом.

Список використаних джерел

1. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця XX – початку XXI століття / В. Єленський. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013. – 504 с.
2. Коран. Сura 30:30. – М., 1990.
3. Смерть и жизнь после смерти в мировых религиях / Дж. Ньюзер. – М.: Библиейско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2007. – 123 с.
4. Екуменическое движение. Антология ключевых текстов / М. Киннемон, Б. Коуп. – М.: Библиейско-богословский институт св. Апостола Андрея, 2002. – 615 с.
5. Дао, высшая реальность // М. Элиаде. Священные тексты народов мира. – М.: Крон-Пресс, 1998. – С.578–585.
6. Cohen A. Talmud. Syntetyczny wykład na temat Talmudu i nauk rabinów dotyczących religii, etyki i prawodawstwa / A. Cohen. – Warszawa: Wydawnictwo Cyklady, 1995. – 397 s.
7. Kondrat K. Racjonalność i konflikt wierzeń religijnych / K. Kondrat. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. – 395 s.

8. Mariański J. Religia w społeczeństwie ponowoczesnym: studium socjologiczne / J. Mariański. – Warszawa: Oficyna Naukowa, 2010. – 295 s.

9. Religions in the Modern World / L. Woodhead. – London and New York: Routledge, 2007. – 393 p.

10. Rulla L. M. Anthropology of the Christian Vocation. Vol.1: Interdisciplinary Bases. – Rome: Gregorian University Press, 2004. – 541 p.

References

1. Ielenskiy V. Velyke povornennia: relihiia u hlobalnii politytsi ta mizhnarodnykh vidnosynakh kintsia XX – pochatku XXI stolittia / V. Yelenskiy. – Lviv: Vydavnytstvo Ukrainkoho katolytskoho universytetu, 2013. – 504 s.

2. Koran. Sura 30:30. – M., 1990.

3. Smert y zhyzn posle smerty v myrovyykh relyhiyakh / Dzh. Niuzner. – M.: Bybleisko-bogoslovskiy instytut sv. Apostola Andreia, 2007. – 123 s.

4. Jekumenycheskoe dvyzhenye. Antolohiya kliuchevykh tekstov / M. Kynnemom, B. Koup. – M.: Bybleisko-bogoslovskiy instytut sv. Apostola Andreia, 2002. – 615 s.

5. Dao, vysshaia realnost // M. Jelyade. Sviashchennye teksty narodov myra. – M.: Kron-Press, 1998. – S.578–585.

6. Cohen A. Talmud. Syntetyczny wykład na temat Talmudu i nauk rabinów dotyczących religii, etyki i prawodawstwa / A. Cohen. – Warszawa: Wydawnictwo Cyklady, 1995. – 397 s.

7. Kondrat K. Racjonalność i konflikt wierzeń religijnych / K. Kondrat. – Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002. – 395 s.

8. Mariański J. Religia w społeczeństwie ponowoczesnym: studium socjologiczne / J. Mariański. – Warszawa: Oficyna Naukowa, 2010. – 295 s.

9. Religions in the Modern World / L. Woodhead. – London and New York: Routledge, 2007. – 393 p.

10. Rulla L. M. Anthropology of the Christian Vocation. Vol.1: Interdisciplinary Bases. – Rome: Gregorian University Press, 2004. – 541 p.

Kokhanovska M. G., PhD in Philosophy, assistant professor of theory and history of culture, Philosophy Faculty, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine, Lviv), mariyakokhanovska@gmail.com

The causes of inter-religious conflicts

The main causes of inter-religious conflicts are analyzed in this article. The doctrines of Christianity, Judaism, Islam, Hinduism, Buddhism and Taoism are compared. We analyzed the differences in conceptions of transcendent essence, the theory of the origin of the world and the human being, the interpretation of matter and spirit, the understanding of human nature in the major religions of our time. We also found the common aspects of religions in epistemological and axiological spheres. Particular attention is paid to the problem of religion's true and exclusivism and to John Hick's Pluralistic Hypothesis.

Keywords: religion, conflict, transcendent essence, Christianity, Judaism, Islam, Buddhism, Hinduism, Taoism, doctrine, the true religion.

Кохановская М. Г., кандидат философских наук, ассистент кафедры теории и истории культуры философского факультета, Львовский национальный университет им. Ивана Франко (Украина, Львов), mariyakokhanovska@gmail.com

Причины межрелигиозных конфликтов

Благодаря компаративистическому анализу христианства, иудаизма, ислама, индуизма, буддизма и даосизма в статье освещены основные причины межрелигиозных конфликтов. Проанализированы различия в концепциях трансцендентной сущности, учениях о происхождении мира и человека, трактовке материи и духа, человеческой природы в главных религиях современности. Исследованы общие аспекты вероучений в эпистемологической и аксиологической сферах. Особое внимание уделено вопросу истинности и єдиноправильности религии. Детально проанализировано плюралистическую теорию Дж. Хика.

Ключевые слова: религия, конфликт, трансцендентная сущность, христианство, иудаизм, ислам, буддизм, индуизм, даосизм, доктрина, истинность религии.

УДК 22.06:22.08

Соловій Р. П.,
кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник, Центр дослідження релігії Національного
педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), romansoloviy@e-aaa.info

ПРАКТИЧНА ЕКЛЕЗИОЛОГІЯ ВИНИКАЮЧОЇ ЦЕРКВИ

Аналізується практична еклезиологія Виникаючої церкви. Досліджується нові моделі церковної влади і керівництва, які характеризуються спільнотою, децентралізованістю, взаємним прийняттям рішень і спільним служінням за принципом динамічної, гнучкої і самоорганізованої системи, відкритої до змін та адаптації. Висвітлюється практика містичного досвіду в формах (за аналогією до середньовічних) медитації, молитви, посту, навчання, усамітнення, покірності, служіння, сповіді, поклоніння, керівництва, прославлення.

Ключові слова: практична еклезиологія, Виникаюча церква, церковне лідерство, практики духовного формування.

Підкреслена увага руху Виникаючої церкви до Царства Божого зумовлює розширення його смислового поля на користь ортопраксії. У застосуванні до еклезиології цей підхід виявляється у тому, що за орієнтир беруться не ортодоксальні переконання, а ефективна практика. Практична еклезиологія Виникаючої церкви також визначається її неприйняттям модернізму і визнанням постмодерністського повороту як нової світоглядної парадигми. Вважаючи найбільш повним втіленням модерністського протестантизму церкви «прагматичного євангельського руху», богослови руху формують своє вчення про практичне життя церкви як антитезу модерністському християнству, що характеризується ними як «орієнтоване на ринок», тоді як Виникаюча церква акцентує на місіонерському служінні. «Орієнтовані на ринок» церкви спрямовують свої зусилля і ресурси на залучення споживачів, вимірюють успіх кількістю членів церкви та сліпо запозичують найновіші успішні технології тієї чи іншої «мегацеркви» для того, щоб застосувати їх у своєму контексті. На противагу модерністським, ринково орієнтованим церквам, рух пропонує організувати всі сфери церковного життя навколо місії. Саме під цим кутом зору і відбувається переосмислення основних компонентів життя церкви – керівництва, літургії, поклоніння та благовістя. Основною дійовою особою в орієнтованих на місію церквах виступають не окремі віруючі, а локальні спільноти.

Аналізу ключових практик руху присвячене дослідження Т. Джонса [8, р. 99–100]. Спираючись на неоаристотелівську етику А. Макінтайра і С. Хауерваса, а також на еклезиологічну таксономію Н. Хілі [7, р. 287–308], він визначає «конкретні практики», що регулярно відбуваються у певному місці й часі, та «практики чесноти», більш ефемерні та менш залежні від часово-просторових обмежень. До першої групи практик Джонс зараховує причастя, поклоніння, проповідання і спільноту, до другої – гостинність, богослов'я, створення мистецтва, священство всіх віруючих і сакральний простір.

Метою представленої статті є дослідження практичної еклезиології, зокрема розуміння церковного лідерства і практики духовного формування, в богослов'ї Виникаючої церкви.

Одним з основних аспектів практики Виникаючої церкви є підкреслена увага до досвіду і містицизму. Франк Віола зауважує, що Виникаюча церква знову розпалює здоровий інтерес до християнських містиків, які робили наголос на духовній зустрічі на противагу

простим академічним знанням Бога і Біблії. Такого роду заяви є показовими для багатьох учасників руху, вони є наступним кроком у просуванні до емпіричних кордонів пізнання Бога. Ден Кімбелл стверджує: «Стара парадигма вчила, що якщо ви маєте правильне вчення, то ви будете переживати Бога. Нова парадигма говорить, що якщо ви переживаєте Бога, ви будете мати правильне вчення» [11, р. 188]. Чад Холл говорить про своїх постмодерністських сучасників: «Вони надзвичайно емпіричні. Тобто, вони вчать, ростуть, розвиваються і діють на основі свого власного переживання істини, а не згідно з чужою зустріччю або чужим переказом про зустріч. Виходячи з наголосу на досвіді, постмодерністи можуть поклонятися краще в такому середовищі, яке заохочує і дозволяє їм зустрічатися з Богом (і істинами про Бога) особисто». На цій основі переосмислюється мета церковного життя, яка вбачається в тому, «щоб люди зустрілися з Богом через молитву, рефлексивну музику, медитацію та участь всіх п'яти органів відчуттів» [6].

Серед учасників руху поширена точка зору, що модерністська церква хибно визначила зміст церковного керівництва, зосередивши його навколо боротьби за владу і контроль. У результаті, за словами Д. Кімбелла, сучасні лідери євангельської церкви частіше виступають у ролі корпоративних менеджерів, ніж духовних провідників. С. Берк приходить до ще радикальнішого висновку: «Нам потрібна нова парадигма лідерства. Наша нинішня модель, здається, має мало спільного з Писанням. Вона не відповідає (стилю керівництва. – Р. С.) Ісуса Христа або будь-кого з біблійних «великих» [3, р. 39]. Берк вважає, що сучасний церковний лідер більше подібний до «гіда», робота якого полягає в тому, щоб сказати іншим, що вони мають робити, або до «героя», який думає, що він повинен бути зразком для інших.

Відмова від модерністських уявлень про церковну владу і репресивного стилю керівництва вважається необхідною умовою для того, щоб Церква могла втілювати в життя досвід Царства Божого. Гіббс і Болджер наголошують, що рух орієнтується на нормативні форми керівництва, виявлені в бутті Трійці, яке характеризується спільнотою, взаємним прийняттям і спільним служінням. Тому нові церкви у своєму прагненні практикувати цінності Царства Божого уникають видів жорсткого контролю в керівництві, залишаючи за ним стимулюючу роль та іноді експериментуючи з ідеєю групи без лідера (щоправда, раніше чи пізніше у всіх конгрегаціях виникала та чи інша форма лідерства). Спільноти руху, як правило, відмовляються від ієрархічних систем управління, віддаючи пріоритет децентралізованому підходу, колективному стилю лідерства, залученню усіх учасників до прийняття рішень. При цьому, відповідно до ключового постмодерністського принципу плюралізму, наголошується важливість свободи кожного віруючого, непопушність його права на власну думку, спосіб життя. Як відомо, плюралізм проголошує відсутність універсального принципу, інтегруючих ідей, як у пізнанні, так і в людському світі. Отож, усяка єдність, інтелектуальна чи організаційна, вважається за своїм характером пов'язаною з тоталітаризмом, усі форми якого мають бути відкинуті.

Основний вектор звинувачень Виникаючої церкви на адресу традиційних (особливо євангельських) церков стосується їх взаємозв'язку з модерністською

епістемологією, яка, як вони вважають, призвела до перебільшення ролі людської раціональності й індивідуалізму, а також до розуміння християнської віри як системи абстрактних богословських висловлювань. Виходячи з цього припущення, Виникаюча церква піддає гострій критиці усталений підхід до проведення богослужіння, основним компонентом якого є півгодинна пасторська проповідь. Вважається, що пастор–вчитель (як правило, чоловічої статі) має відповідний духовний авторитет для проповіді свого розуміння істин Писання. Під час проповіді він викладає основи християнського вчення у формі принципів, отриманих внаслідок тлумачення біблійного тексту, та закликає слухачів застосувати їх у повсякденному житті. Виникаюча церква заперечує думку про те, що істини Писання виражаються тільки або головним чином у наборі доктринальних тверджень. Це не означає, що церква ігнорує дослідження Писання або прагне виключити вивчення Біблії з корпоративного поклоніння. Вона розвиває підхід, згідно з яким істини Писання повинні не тільки передаватися вербальними засобами, а й втілюватися в духовних дисциплінах, ритуалах і, найголовніше, у відносинах і служінні іншим. Цей аспект християнської віри, що стосується її втілення й обцинного вияву, був втрачений в епоху модернізму. І, як стверджують ідеологи Виникаючої церкви, саме постмодернізм відкриває необхідний концептуальний простір, у якому ці втрачені аспекти християнської віри можуть бути відновлені [5, р. 136].

Враховуючи мінливість постмодерного контексту, Виникаюча церква намагається формувати лідерську модель за принципом динамічної, гнучкої і самоорганізованої системи, відкритої до змін та адаптацій. Мета цих децентралізованих лідерських структур – сприяти діалогічності й автентичним відносинам у спільнотах, що орієнтуються на досягнення сучасників. Розробляючи моделі керівництва, богослови Виникаючої церкви прагнуть орієнтуватися на новозавітні та післяапостольські практики. На їхнє переконання, рання церква діяла передусім як мережа помісних спільнот і домашніх груп, пов'язаних особистими стосунками. Церкву об'єднувала не централізована організаційна структура, стандартизовані процедури або ієрархічні повноваження, а узи спілкування, навчання і взаємної підтримки [17, р. 251]. У літературі руху поняття «мережа» включає в себе безліч посилань на комп'ютерні технології. «Засоби, за допомогою яких виникаючі християни збираються в спільноти, – стверджує Тоні Джонс, – мають багато спільного з рисами програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом і систем «вікі» [9, р. 182]. На думку цього вченого, наступні характеристики Вікіпедії діють також у Виникаючих церквах (Вікіцерква): відкритий доступ, довіра, взаємна відповідальність, рухливість, взаємозв'язок і «певний безлад». Треба відзначити, що відкритий код не означає анархії. Відкрита організація джерела цінує певний рівень структури і ясності цілей. Особлива цінність моделі відкритого коду полягає в розумінні того, що намагання контролювати і скеровувати процес обмежує творчість та інновації.

Достатньо зважений підхід до лідерства в нових церквах формулює англійський богослов І. Мобсбі. Він зазначає, що в постхристиянському і постмодерністському контексті лідер спільноти повинен виявляти здатність уявляти, передбачати, створювати можливості,

забезпечувати ресурси і виступати в ролі посередника. Однак при цьому також повинна існувати певна форма видимої структури управління та підзвітності, що забезпечує безпеку та кордони спільноти [12, р. 64–65]. Проте влада і повноваження лідера не повинні ґрунтуватися на інституційній, позиційній або академічній основі. Це означає, що владні повноваження у спільноті не належать виключно висвяченому, конфесійному персоналу або інтелектуальній еліті. З цією метою у багатьох церквах руху пастор приймається на неповний робочий день, при цьому працівники, які не мають статусу священнослужителів, працюють на постійній основі. Крім цього, пастори переважно проповідують не з віддаленої сцени або кафедри, яка піднята над аудиторією, а зсередини зібрання (багато нових церков навмисно відмовляються від сцени або кафедри). Цей крок має символічно вказувати на те, що нові спільноти намагаються подолати відмінності між духовенством і мирянами, які відновлюють свою роль рушійної сили служіння церкви, зокрема поклоніння. Оскільки літургія зростає з життя усієї спільноти, то всі члени церкви можуть бути залучені у формування порядку богослужіння. Нові церкви практикують підготовку проповідей всією спільнотою, відкритий мікрофон (можливість ділитися досвідом, ставити запитання і відповідати), дискусії на інтернет–форумах про минулі й майбутні теми проповідей. «У постмодерністському середовищі церква повинна відійти від розуміння проповідника як освіченого експерта, відокремленого від аудиторії, – підкреслює Джейсон Кларк, – натомість проповідь повинна стати процесом об'єднання і діалогу» [4, р. 84]. Відмовляючись від позиційного або експертного критерію лідерства, Виникаючі церкви звертають першочергову увагу на характер, компетентність, духовні дари, а також на моральний і духовний авторитет керівників.

Серед спільнот Виникаючої церкви набуває ваги органічна модель, у якій лідерство інтерпретується як взаємодія і взаємовплив усіх учасників. За такого підходу лідерство не прив'язане до конкретної позиції чи ролі, а розподіляється по всій організації. Учасники спільноти тим чи іншим чином беруть участь у процесі керівництва, більшість рішень приймаються колегіально. Цю практику можна порівняти з джаз–оркестром, в якому музиканти почергово беруть на себе ініціативу й імпровізують. Таким чином, у спільноті зростає рівень посвяти, підзвітності та відповідальності, більше цінюються різноманітність думок і точок зору. Крім цього, органічна модель лідерства, створюючи необхідний простір для свободи, творчості й інновацій, забезпечує церковну структуру гнучкістю і здатністю адаптуватися до змін контексту. У порівнянні з класичним церковним стилем керівництва, органічна модель становить собою радикальну зміну теорій лідерства, спільноті і церковної структури. Вона передбачає відмову від звичайних понять контролю, порядку та ієрархії на користь довіри, визнання безперервності змін і поваги до всіх учасників спільноти [1, р. 29–30].

Учасники постмодерністських церков звертають особливу увагу на популярні в останні десятиліття практики духовного формування. Їх відродженню та переосмисленню в сучасному контексті поклали початок квакерський богослов, автор відомої книги «Прославлення дисципліни» і засновник Центру

духовного формування «Реноваре» (Renovaré) Річард Фостер, а також американський філософ і письменник Даллас Віллард. Під духовним формуванням найчастіше мається на увазі цілеспрямоване застосування практик і дисциплін, які поглиблюють віру, сприяють духовному зростанню віруючого та досягненню ним високих моральних стандартів. Для сучасних концепцій духовного формування є властивим намагання синтезувати богослов'я і практики, що містяться в Біблії, з історичним досвідом християнських церков (іноді й інших релігій, зокрема, дзен–буддизму, йоги). Хоча визначення духовного формування часто різняться між собою, існують спільні риси, які їх поєднують. Зокрема, Д. Віллард¹ визначає духовне формування як «процес трансформації найглибших аспектів людського буття таким чином, що його природні вирази стають вчинками Христа, здійсненими в силі Христа» [16].

Серед пропагандистів руху духовного формування не існує спільної думки щодо того, які саме практики можна вважати корисними для уподібнення Христу та досягнення містичного єднання з Богом. Р. Фостер зараховує до таких практик роздуми (медитації), молитву, піст, навчання, простоту, усамітнення, покірність, служіння, сповідь, поклоніння, керівництво і прославлення. Видавництво InterVarsity Press видало серію книг *Formatio*, кожна з яких розглядає окрему духовну дисципліну. Зокрема, світ побачили книги, присвячені дисциплінам, які запропонував Фостер, а також таїнствам, тиші, веденню щоденника, духовному менторству, паломництвом, дотриманню «суботи», священному читанню (*lectio divina*) і потребі в духовних наставниках. Колишній пастор–вчитель впливової євангельської мегацеркви зараховує до духовних дисциплін «будь–яку діяльність, що може допомогти мені здобути силу жити таким життям, про яке навчав і яке змоделивав Ісус» [13, р. 48]. Отож, із його слів, не існує якогось обмеженого переліку духовних практик.

Попри популярність дисциплін духовного формування в різних християнських колах, на думку богословів з фундаменталістського табору, цей рух забезпечує платформу, на основі якої серед протестантських церков дедалі більшого розвитку набуває зацікавлення практиками споглядальної духовності, більш притаманними середньовічним католицьким містикам і монахам, ніж спадкоємцям Реформації. Духовне формування іноді розглядається як ще одне скороминуще захоплення молодших поколінь євангельських християн, як найновіший продукт на ринку релігійних послуг сучасної споживацької культури. При цьому випускається з поля зору той факт, що характер і динаміка духовного формування були важливою сферою християнської думки і практики в усі періоди історії церкви. Серед аргументів на користь відмови від практики духовного формування звучать твердження про відсутність біблійних підстав для духовних дисциплін та їх невідповідність класичній реформаційній сотеріології і доктрині освячення. Особливий неспокій у консервативних євангельських колах викликає те, що більшість духовних практик, а також їх основні популяризатори в наш час пов'язані

з католицькою церквою. Щоправда, сама протестантська богословська традиція не постала *ex nihilo*, вона пов'язана з богословським розвитком пізньосередньовічного католицизму. Зрештою, навіть радикальна незгода з деякими католицькими доктринами не повинна виключати можливість переосмислення та творчого запозичення тих духовних практик католицизму, які кореняться у спільній християнській традиції.

Практики духовного формування стали одним з основних аспектів прикладного богослов'я Виникаючої церкви. Наприклад, про важливість містичної практики переживання Бога багато пише Спенсер Берк, засновник популярного веб–сайту TheOOZE. Він ділиться власним досвідом триденного семінару мовчання, що відбувся під керівництвом католицького містика Б. Меннінгера: «Незабаром після цього, – розповідає Берк, – я перестав читати з прийнятого переліку книг євангельських християн і почав дистанціюватися від євангелічного порядку денного. Я відкрив нових авторів і нові голоси в книжковому магазині – це Томас Мертон, Генрі Нувен і Св. Тереза Авільська. Чим більше я читав, тим більше це мене інтригувало. Споглядальна духовність, як мені здається, відкрила для мене абсолютно новий спосіб розуміти і переживати Бога. Я був глибоко зворушений такими творами, як «Хмара невідання», «Темна ніч душі» й ранніми творами пустельних отців» [2]. Берк активно пропагує «споглядальну духовність», яка використовує давні містичні практики для досягнення змінених станів свідомості й корениться в містицизмі. Її основною формою є споглядальна молитва. Ця духовна практика була розроблена в 1970–х рр. католицькими монахами Т. Кітінгом, У. Менінгером і Б. Пеннінгом на основі методів, описаних у XIV ст. в містичному трактаті «Хмара невідання», а також під впливом практики дзен–буддизму. Її мета, за словами Т. Кітінга, полягає в тому, щоб позбутися залежності від концепції та слова і перейти до прямої зустрічі з Богом на рівні віри та внутрішньої тиші.

Мабуть, найбільш відомим практиком і популяризатором споглядальної молитви у XX столітті був католицький монах–трапіст Томас Мертон (1915–1968)². Про власний шлях до духовності й католицизму він розповів у відомому автобіографічному бестселері «Семиярусна гора» (1948). Його твори відображають близьке знайомство з католицьким містичним богослов'ям, а також помітний вплив східного містицизму, особливо дзен–буддизму. У 1968 р. він здійснив подорож на Схід, під час якої зустрівся з Далай–ламою, відобразивши свої враження від східної духовності в «Азійському журналі». Завданням споглядання, навчав Мертон, полягає у такому упокоренні перед Богом, коли Бог отримує повну владу над людиною. Першим кроком до споглядання є віра, яка починається зі сходження до Христа, що навчає через церкву. Споглядання є об'єднанням людських розуму і волі з Богом в акті чистої любові, яка приводить нас до контакту з таким Богом, яким Він є насправді.

У колах Виникаючої церкви до основних прихильників духовного формування можна зарахувати Т. Джонса

¹ Детальніше див. його книги: Dallas Willard, *The Spirit of the Disciplines: Understanding How God Changes Lives* (HarperCollins: New York, 1991), *Renovation of the Heart: Putting on the Character of Christ* (Colorado Springs: NavPress, 2002).

² Українською мовою видані його наступні книги: Томас Мертон, *Нові зерна контемпляції* / Пер. з англ. О. Мельник (Львів: Свічало, 2009); *Роздуми на самоті* (Львів: Свічало, 1994). Російською мовою побачили світ: Томас Мертон, *Філософія одиночства* / Пер. с англ. А. Кириленкова (М., 2007); *Одинокие думы* / Пер. с англ. (М.: Издательство Францисканцев, 2003).

і Г. Смоллі [10; 14]. Тоні Джонс не тільки популяризує середньовічні духовні вправи, а й підтримує експерименти з різного роду східними практиками (медитацією, йогою). Він наголошує, що «християнська практика (медитація) нерозривно зв'язана з мовчанням, молитвою Ісуса і зосередженою молитвою, це поєднується з недавньою популярністю на Заході східних релігій, що приводить до появи книг із такими заголовками, як «Християнський дзен» і «Християнська йога». У той час як деяких християн це дратує, інші дізнаються, що Бог розкривається у всій істині, і немає значення, з якої релігії вона походить» [10, р. 79–80]. Захоплення Джонса та інших авторів руху містичними практиками (зрештою, як це вже не раз відбувалося впродовж історії) приводить до заперечення унікальності християнства і стає платформою для інклюзивізму, за яким стоїть моністичний погляд на Бога як на «божественну творчу енергію».

Подібні переконання пропагує Леонард Світ, популярний історик і футурист, ідеї якого спричинилися до появи Виникаючої церкви. У книзі «Квантова духовність» Світ стверджує: «Людина може бути вірним послідовником Ісуса Христа, не відрікаючись від мерехтінь священного в послідовниках Яхве, Калі або Крішні... Християнам потрібне деколонізоване богослов'я, щоб цінувати непідробність інших вір, щоб бачити і святкувати добре й чудове» [15, р. 130–131]. Заперечуючи унікальність християнства та пропагуючи «духовність Нового свігла», Л. Світ розглядає християнський Логос як одну з метафор істини. На його думку, кожна релігія має «корінну метафору», що дає їй глибину і сутність. Для китайців – це Дао, для індійців – дхарма, а для християн – Логос. Своєчасність відродження давніх духовних традицій обґрунтовує і Б. Макларен¹. Впливовий богослов наголошує на важливості виходу за рамки обмеженого кола духовних виражень, пов'язаних із протестантським фундаменталізмом і євангельським християнством. На його переконання, нова культурна ситуація актуалізує необхідність свіжої, творчої альтернативи, чогось більшого, ніж войовничий науковий секуляризм, напористий релігійний фундаменталізм і невиразна аморфна духовність.

Отже, в дослідженні практичної еклезиології Виникаючої церкви виділяємо у представленій статті дві виразні окремі теми – церковного керівництва, лідерства та практики духовного формування. Нові моделі церковної влади і керівництва, як бачимо, характеризуються спільною, децентралізованістю, взаємним прийняттям рішень і спільним служінням за принципом динамічної, гнучкої і самоорганізованої системи, відкритої до змін та адаптацій. Богослови цього євангельського руху рекомендують практики містичного досвіду в формах (за аналогією до середньовічних католицьких) медитації, молитви, посту, навчання, усамітнення, покірності, служіння, сповіді, поклоніння, керівництва, прославлення. У подальших наукових розвідках проаналізуємо серед практик руху Виникаючої церкви проповідь і літургію.

¹ Brian McLaren, *Finding Our Way Again: The Return of the Ancient Practices* (Nashville: Thomas Nelson, 2008). Ця книга – вступний том до серії «The Ancient Practices Series» видавництва Thomas Nelson. У рамках серії також вийшли: Dan Allender, *Sabbath* (2008), Diana Butler Bass, *Sacred Journey* (2009), Joan Chittister, *The Liturgical Year* (2009), Charles Foster, *The Sacred Journey* (2009), Nora Gallagher, *The Sacred Meal* (2009), Scot McKnight, *Fasting* (2009), Douglas LeBlanc, *Tithing* (2010).

Список використаних джерел

1. Avery G. C. *Understanding Leadership: Paradigms and Cases* / G. C. Avery. – London: Sage, 2005.
2. Burke S. «From the Third Floor of the Garage: The Story of TheOOZE» / S. Burke // TheOOZE.com, March 2, 2007, available at: <http://theooze.com/church/from-the-third-floor-of-the-garage-the-story-of-theooze>
3. Burke S. *Making Sense of Church* / Burke S., C. Pepper. – Grand Rapids: Zondervan Publishing House, 2003.
4. Clark J. «Via Media: The Necessity of Deeper Theological Reflection for the Genuine Renewal of Church in the Emerging Culture and Context» / J. Clark. – George Fox Evangelical Seminary, 2006.
5. Dorn C. «The Emergent Church and Worship» / C. Dorn // *Reformed Review. A Theological Journal of Western Theological Seminary* 61. – 2008. – no.3.
6. Hall C. «Forward to the Past: Ancient Christianity and the Future of the Church» / C. Hall // *CoolChurches*. – 2007. – March 24.
7. Healy N. M. «Practices and the New Ecclesiology: Misplaced Concreteness?» / N. M. Healy // *International Journal of Systematic Theology* 5. – 2003. – no.3. – P.287–308.
8. Jones T. *The Church Is Flat: The Relational Ecclesiology of the Emerging Church Movement* / T. Jones. – Minneapolis: JoPa Productions, 2011.
9. Jones T. *The New Christians: Dispatches from the Emergent Frontier* / T. Jones. – San Francisco: Jossey-Bass, 2008.
10. Jones T. *The Sacred Way: Spiritual Practices for Everyday Life* / T. Jones. – Grand Rapids: Zondervan, 2005.
11. Kimball Dan. «The Emerging Church and Missional Theology» / D. Kimball // *Listening to the Beliefs of Emerging Churches: Five Perspectives*, edited by Robert Webber, 81–105. – Grand Rapids: Zondervan, 2007.
12. Mobsby I. *Emerging and Fresh Expressions of Church: How Are They Authentically Church and Anglican?* / I. Mobsby. – London: Moot Community Publishing, 2006.
13. Ortberg J. *The Life You've Always Wanted: Spiritual Disciplines for Ordinary People* / J. Ortberg. – Grand Rapids: Zondervan, 2002.
14. Smalley G. *Sacred Pathways* / G. Smalley. – Grand Rapids: Zondervan, 2002.
15. Sweet L. I. *Quantum Spirituality: A Postmodern Apologetic* / L. I. Sweet. – Dayton: Whaleprints, 1991.
16. Willard D. «Spiritual Formation: What It is, and How It is Done» / D. Willard, available at: <http://www.dwillard.org/articles/artview.asp?artID=58>.
17. Zscheile D. «Social Networking and Church Systems» / D. Zscheile // *Word & World* 30. – 2010. – no.3.

Solovii R. P., *Candidate of Historical Sciences (PhD), Senior Researcher of the Center for the Study of Religion of National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), romansoloviy@e-aaa.info*

Practical ecclesiology of Emerging church

The practical ecclesiology of Emerging church is analyzed. The new models of church authority and leadership, which is characterized by community, decentralization, mutual decision and joint ministry on the principle of dynamic, flexible and self-organized system, open to change and adaptation are investigated. The mystical experiences in forms (similar to the medieval) meditation, prayer, fasting, study, solitude, humility, service, confession, adoration, guidance, worship are revealed.

Keywords: practical ecclesiology, Emerging church, Church leadership, practices of spiritual formation.

Соловий Р. П., кандидат исторических наук, старший научный сотрудник, Центр исследования религии Национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), romansoloviy@e-aaa.info

Практическая еклезиология Появляющейся церкви

Анализируется практическая еклезиология Появляющейся церкви. Исследуются новые модели церковной власти и управления, которые характеризуются общинностью, децентрализованностью, взаимным принятием решений и общим служением по принципу динамической, гибкой и самоорганизующейся системы, открытой к изменениям и адаптации. Освещается практика мистического опыта в формах (по аналогии со средневековыми) медитации, молитвы, поста, обучения, уединения, покорности, служения, исповеди, поклонения, руководства, прославления.

Ключевые слова: практическая еклезиология, Появляющаяся церковь, церковное лидерство, практики духовного формирования.

УДК 283/289:241.1

Ставроян С. С.,
викладач кафедри філософії,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»
(Україна, Київ), stavrojani@gmail.com

ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ БІБЛІЙНИХ НАРАТИВІВ УКРАЇНСЬКИМИ ПРОТЕСТАНТАМИ

Досліджено особливості використання основних наративних джерел в інтерпретації Біблії сучасного українського протестантизму у розкритті актуальних проблем церкви та суспільства. Доведено, що українська протестантська теологія, як ліберальна, так і консервативна, наративними джерелами визнає Писання, дотримуючись принципу Реформації «тільки Писання», і власну вітчизняну традицію. Показано, що християнській наратив українського протестантизму є розповіддю про історію і сьогодення церковної спільноти, чії засновники та «хранителі» були (або є) особливими «героями віри», розповіді про яких написані у наслідуванні візріям біблійних наративів про пророків і апостолів. Обґрунтовано, що індуктивне фундаменталістичне прочитання є наслідуванням західних візрієв.

Ключові слова: біблійний наратив, інтерпретація, український протестантизм, церква, суспільство.

Сучасна протестантська теологія, як і релігієзнавство, виділяє два основні способи використання Біблії в якості авторитетного наративного джерела для спільноти віруючих. Наративна теологія пропонує читати біблійний текст як єдину цілісну історію драматичних стосунків Бога і людства [8]. У відносинах Біблії та християнської спільноти наративна теологія головну роль відводить Святому Письму, історії та символічний світ якого формують як спільноту, так і особистість віруючого.

Окремо слід виділити можливість читати Біблію як трансформуюче наративне джерело, у зв'язку із чим навіть виникає «трансформаційна герменевтика». При такому способі читання спільнота вірних намагається віднайти у Писанні цілісне зображення того, чим має бути церква, а також знайти способи, які Писання пропонує для переходу від наявного для спільноти стану до стану преображеного.

Використання біблійних наративів як джерела для українського протестантизму сьогодні є предметом для принципівих дискусій серед протестантських інтелектуалів. Головним мотивом цих дискусій є гостра критика фундаменталізму та різноманітні пропозиції змінити підходи до Біблії під гаслом «нової Реформації», що стає все більш популярним з огляду на наближення 500-річчя початку Реформації, що буде святкуватися в 2017 р. Особливо значущими в розробці проблеми нашої статті стали книги та статті М. Черенкова, Р. Ткаченка, Д. Бінцаровського, Р. Соловія, А. Денисенка, Ф. Райцинца, І. Русіна, Д. Кондюка, а також праці Є. Шаталова, П. Коваліва, Р. Таціона, Д. Горенкова, К. Тетерятнікова, М. Балакліцького, А. Прокопчука, С. Флюгранта.

Метою нашої статті є дослідження осмислення проблем церкви та суспільства в інтерпретації біблійних наративів українськими протестантами.

Консерватизм у ставленні до Біблії набув у сучасному українському протестантизмі двох основних форм. Перша форма – це традиційне благочестиве ставлення до Біблії як Слова Божого, що тлумачиться спільною за допомогою Святого Духа в межах безперервного духовного вивчення Писання. Характерним прикладом такого підходу є теологія Одеської богословської семінарії і теологічні твори ідейного натхненника одеського богослов'я Сергія Саннікова. Друга форма – це запозичений з американського протестантизму фундаменталізм із його індуктивним методом тлумачення Біблії, увявленням про теологію як

пропозиційну за формою та строго догматичною за суттю. При цьому українські фундаменталісти не претендують на повноваження окремого індивідуального розуму на знання істини, представляють власне вчення як фундаменталізм за суттю, але вітчизняне благочестя за формою. Яскравим прикладом є теологія консервативної Ірпінської біблійної семінарії, що зараз стала основною «кузницею кадрів» для традиційного українського баптизму.

Книга «Фундамент» як «курс начального богослов'я для всіх членів церкви» [9, с. 2] була створена на основі видання «Начатки вчення», яка була збіркою матеріалів одеських баптистів, створеною на основі систематизації вчення всього вітчизняного баптизму, починаючи з XIX століття [9, с. 2, 10]. Авторами збірки, а відповідно і С. Санніковим, використовувалися статті та рукописи таких авторів: А. Кареев, І. Кагрель, Г. Вейс, Е. Берсьє, Г. Адамович, В. Лонгвіненко, Я. Духонченко, К. Прохоров, а також статті із журналів «Баптист», «Християнин», «Братський вісник» [9, с. 2, 10–11]. С. Санніков не претендує на оригінальність, хоча книга «Фундамент» перевищує просто виклад і є фактично першою спробою нарисувати систематичної теології у вітчизняній протестантській традиції. Свідоме наголошування на авторитеті традиції бачимо у резюмуючій заяві з авторської анотації до «Фундаменту»: «Таким чином, в книзі представлено популярний виклад східнослов'янського досвіду кількох поколінь євангельські мислячих християн» [9, с. 2]. С. Санніков для книги «Фундамент» намагається надати авторитет не просто систематичного богослов'я церкви чи теологів певної традиції, не просто це системне богослов'я представити як цілком біблійне, але ще й надає йому характер свідчення мучеників за християнську віру. І воно є голосом церкви і має найвищу ступінь легітимності. Автор вважає основою основ Писання, яке церква тлумачить нормативним чином, формуючи теорію та практику. Теорія досягає зрілості «доктрин», практика передбачає «рекомендації», не просто загальні норми поведінки, але й певні технології, які забезпечують відтворення способу життя спільнот. Отже, маємо авторитет Писання (початковий) та авторитет Церкви (де-факто – більший), і можна було б очікувати подальшого відсилання до раціональної очевидності віднайдених теорій і практик (фундаменталізм) чи до Святого Духа (харизматизм). Проте герменевтичні принципи С. Саннікова аналогічні з таким явищем як «неопатристика» в православ'ї через відсилання до досвіду церкви, наївну віру в можливість виразити незмінний євангельський і традиційний зміст «новими словами», протистояння «схоластичному фундаменталізму» й індивідуальному раціоналізму [11]. С. Санніков так зображує ідеального читача-мученика із традиції, новим голосом для свідчень якого став «Фундамент»: «За принципи, які тут викладені, тисячі людей віддали все, що у них було: становище у суспільстві, здоров'я і саме життя. Тому не потрібно легко відмовлятися від розуміння біблійного тексту, яке сформувалося у східнохристиянській євангельській спільноті, хоча воно і не було засноване на схоластичній семінарській освіті. Найчастіше воно походило від мудрості, отримані згори і ґрунтувалося на здоровому, непристрасному сприйнятті Слова Божого» [9, с. 11]. Відзначимо, що у цьому наративі церкви євангельських християн об'єднуються у єдину «спільноту», що має спільний досвід, спільне читання Писання, власних

взірцевих читачів–мучеників. Звичайно, євангельська теологія і відповідна практика спільноти не була уніфікована, і С. Санніков визнає, що «Фундамент» неможливо вивчати без можливих поправок на вчення і практику окремих традиційних громад [там само].

Емпіризм С. Саннікова протистоїть раціоналізму фундаменталістів, що яскраво проявився у книзі Віталія Ткачука «Методи і принципи тлумачення Священного Писання» [10], що суттєво залежить від підручника Генрі Верклера «Герменевтика. Принципи і процес тлумачення Біблії» [1] та написана згідно з установками фундаменталізму. З одного боку, українські фундаменталісти претендують на спадкоємність до цілої традиції вітчизняного протестантизму і наголошують, що їхній раціоналізм і пропозиційна теологія є найкращими виразниками традиції [6, с. 11], що нібито українські протестанти з 1870–х років дотримувалися баптизму саме через його фундаменталізм [7]. За В. Ткачуком, Слово Боже як Боже послання до людей [10, с. 3] має бути «засвоєне» як розумом, так і серцем, у стані повного смирення і послуху, які є умовами просвітлення від Святого Духа [10, с. 8–10]. Відповідне просвітлення набуває повноти при заміні теоретичного прагнення пізнати істину Писання на бажання знати волю Божу про себе і світ, звичати про це всім іншим людям [10, с. 10–12]. В. Ткачук рекомендує буквальний метод тлумачення Біблії, але дозволяє констатувати наявність метафор у Писанні [10, с. 37–39], які треба тлумачити теж «буквально» – саме як метафори. Для пізнання Писання вважається головним «граматичний принцип», згідно із яким для тлумачення треба знати значення слів [10, с. 41–43] і враховувати контекст (близький і загальний) [10, с. 44–47].

Після формування теоретичних положень можливим стає і «практичне застосування» Писання [10, с. 93–100]. Приписи Писання виокремлюються як практично значимі та співвідносяться із життям індивіда за допомогою уяви. Роздуми В. Ткачука на цю тему яскраво демонструють простоту думки українського фундаменталізму та навіть певну плутанину при спробі працювати із категорією уяви як герменевтичним принципом: «Ми повинні випрацювати у собі здатність ставити себе у ті умови, в яких відбувалася дана подія, тобто стати ніби учасником описаної події. Тут необхідно виробити в собі здатність уяви. Уява – це вміння поставити себе на місце іншого, пережити почуття, які він переживає. Важливо, щоб наша уява була під контролем Святого Духа» [10, с. 93]. Важко собі уявити яка може бути реальна практична користь від поради уявити себе на місці хлопчика, чий обід Христос взяв, щоб нагодувати 5 тисяч чоловік. Так само дивними є поради «перенестися у давні часи», про які говорить Євангеліє, або рекомендації уявити себе на місці апостола Павла, а потім – на місці його адресатів: «Ми повинні відчутти, що діюча особа, про яку ми прочитали, любить, боїться, гнівається; вона і тепер може реагувати на покликання від Бога. Пробуючи оживити Писання, необхідно спитати себе: «Що я переживаю?» Тільки таким способом ми можемо наблизитися до діючої особи, про яку говориться в даному місці Писання» [10, с. 94]. Яким чином герой біблійного нарративу може бути живим аж до того, щоб у самому читачі відповідати на покликання Бога, все це зовсім незрозуміло. В такому випадку маємо справу із непередуманими твердженнями. Також необхідно відзначити відсутність етичного аспекту

в «практичному застосуванні» Писання, відсутність ролі спільноти. «Практичне застосування» – це скоріше критично неосмислена техніка індивідуального читання Писання. І справді, В. Ткачук пише: «Практичне застосування – це виявлення того, що Слово Боже говорить особисто для мене» [там само]. Але тут же заявляє: «Кожна досліджувана духовна істина має бути застосовуваною» [там само]. Але як саме «застосовувати ці істини у нашому повсякденному житті» – незрозуміло, і В. Ткачук заявляє, що треба молитися Святому Духу, щоб він це «відкрив нам» [там само]. При таких неясних методологічних принципах («уява», «дія Святого Духу»), В. Ткачук заявляє, що першим завданням практичного застосування є навчання вірних основним божественним доктринам щодо всього теоретичного і практичного, при чому «як тільки ми вияснимо, чому вчить Слово Боже, нашим обов'язком перед Богом стає застосування цих істин до себе» [10, с. 95]. Після таких методологічних знахідок, якими можна обґрунтувати все що завгодно, В. Ткачук дає ряд рекомендацій щодо обмеження уяви, бо якщо якісь повеління Божі стосувалися людей минулого і зараз не актуальні, застосовувати їх не потрібно [10, с. 97–100]. При такій методології Писання є об'єктом довільних маніпуляцій і наративне його читання неможливе. Навпаки, читачі отримують свободу «вчитувати» все що завгодно, але при цьому вважають себе «фундаменталістами», які тримаються буквального смислу і протистоять лібералам чи історичним церквам, які тлумачать Писання «довільно». Насправді, спільноти і навіть окремі особистості при такому способі читання Писання цілком вільні віднаходити будь-які смисли, і тому не дивно, що спільноти фундаменталістів існують завдяки заходам дисциплінарного характеру та нав'язуванню власної спільнотної мови і світогляду.

Таким чином, фундаменталістичний раціоналізм в українській традиції фактично стає протилежністю до початкових позицій цього напрямку, і такого роду трансформація цілком законна. При всій відповідності фундаменталістичного раціоналізму психології української протестантської спільноти у її переважній консервативній більшості, такий фундаменталізм відриває спільноту від загального суспільства, замикає її у духовне гетто і призводить до занепаду традиції як за кількістю прихильників, так і за якістю духовного життя, що пропонується новоохрещеним.

Теологічний раціоналізм має перейти на позиції поміркованого лібералізму і вступити у діалог із раціональністю світу, щоб відстояти власні світоглядні консервативні позиції хоча б в основному ядрі християнських переконань. Саме такого роду проектом лібералізму за формою та консерватизму за суттю у ставленні до Писання є постфундаменталістський раціоналізм українського протестантського теолога Сергія Головіна [2–4]. Згідно із цим мислителем, на Писання необхідно дивитися без традиційних окулярів представника певної релігійної традиції, навіть протестантської. У людини є лише одні окуляри: це її розум, і ці окуляри необхідно активно застосовувати і прояснювати. В Писанні необхідно виділяти ясні й зрозумілі повеління або описи (наприклад, повеління якою повинна бути Церква загалом та описи, якими були спільноти перших християн). Застосування віднайдених істин має бути справою розуму, із його переконливими

аргументами, ясністю та очевидністю. Такого роду методологія дозволяє вирішувати спірні проблеми. Наприклад, чи потрібна катехизація перед хрещенням. Звертаючись до Писання, С. Головін на прикладах доводить, що в апостольські часи для хрещення не потрібно було знання якоїсь кількості християнських доктрин, але лише рішення прийняти Христа Спасителем. Катехизацію ж можна зарахувати і до пізнішого періоду. Так само із Писання С. Головін доводить відсутність підстав для конфесійних розділень, невизнання літургії інших громад і звідси виводить необхідність «екуменізму знизу», визнання всіх охрещених як дітей Божих та відповідне братерське ставлення до них. Також богослов звертає увагу на використання елементів логіки у Писанні, особливо – в Ісуса Христа та апостола Павла. Використання логіки для віднайдення структури теологічних аргументів є ефективним інструментом, який дозволяє формувати постфундаменталістичний раціоналізм, що уникає спокус, з одного боку, – традиціоналізму, з іншого боку, – лібералізму. Цей постфундаменталістичний раціоналізм як теологічна методологія цілком належить до модерного типу мислення. С. Головін наголошує, що «світ» має від постмодерністичного релятивізму та суб'єктивізму повертатися до наукової і повсякденної раціональності, заснованої на формальній логіці. І в цьому місці світ зустріне церкву, яка до логічної раціональності звертається заради витлумачення своєї віри, відмовившись від релятивізму лібералізму й суб'єктивізму традицій.

Фундаменталізм розглядається як пізньомодерністичне відступництво від адекватного розуміння авторитету Писання, що було у великих реформаторів, починаючи з Лютера. При цьому пропонуються два фундаментальні кроки для герменевтичної стратегії. По-перше, пропонується повернення до Христа як головного авторитету: церква має орієнтуватися на його слова, на дух його вчення та вчинків, на образ його особистості, на його ставлення до Бога і людини як взірцеве. Християнин – це вже не стільки член спільноти, але «друг Христа», що максимально у всьому Йому уподібнюється, і саме із цього виводить свій світогляд та практику (індивідуальну й особисту). Герменевтичними питаннями постають наступні: що сказав би у такій ситуації Христос?; як би вчинив Христос?; як би вчинив друг Христа? Такого роду христоцентрична герменевтика задає нову міру відповідальності для християн. По-друге, оновлене християнство має звертатися із словом та ділом не до уявного світу модерну чи домодерну, до уявного гетто християнських спільнот чи упосліджених верств населення, але до всього суспільства у його постмодерному стані. Сучасний постмодерний світ – це «нове язичництво», і церква не може йти до нього із благовістям Євангелія, несучи численні традиційні ритуали, приписи і дивний спосіб життя із минулого. Як апостоли мінімізували іудейський елемент у зовнішній стороні християнства, залишивши незмінною саму суть – відносини Бога і його народу, – так і сучасний протестантизм має бути вільним від культурних форм модерну, домодерну, постмодерну. Християнство повинно бути відкритим до різноманітних форм власного втілення, які б поставали у діалозі церкви й світу. Церква не повинна заздалегідь пристосовуватися до постмодерного світу, понижуючи чи змінюючи суть благовістя, виходячи із власних проєктів, але має приймати нові форми, що виникатимуть в процесі живого діалогу. Таким чином,

авторитет Писання постає подією у діалозі, суспільному дискурсі, а не статичною даністю.

Сприйняття Біблії як цілісного нарративного джерела, яке не може бути об'єктом маніпуляцій читача, але повинно перетворювати як спільноту, так і читача–індивіда, характерне лише для останнього теоретичного напрямку. Але при цьому елементи нарративного підходу існують і в традиційній герменевтичній практиці українського протестантизму. На початку цієї статті згадувалося, що прагматика використання Біблії як нарративного джерела у самих спільнотах відходить від модерністичного теоретичного шаблону у всіх його підвидах і набуває рис «трансформаційної герменевтики». Характерні особливості такої герменевтики найкраще можуть бути проаналізовані у коментарях до Писання, які самі мають не технічний, але нарративний і повчальний характер. Серед таких коментарів нами було вибрано в якості предмету для аналізу працю українського баптистського богослова і пастора Олександра Дудника «Ні, я не піду» [5]. Жанр цього твору автор позначив як роздуми пастора над книгою пророка Йони. Невелика біблійна розповідь (4 глави) тлумачить уривок за уривком у постійному співвіднесенні історії Йони із різними історіями віруючих, невіруючих, церкви, громад, людства. Також і переживання чи вчинки Йони аналізуються у співставленні з переживаннями й вчинками сучасних християн і не християн. Маємо характерне для нарративної теології подвійне дзеркало: в історії Йони читачі бачать аналогії до себе і свого світу, а у своєму житті та житті оточуючого світу бачать сюжети, переживання, ідеї, цінності, які несе нарратив про Йону. Згідно із логікою О. Дудника, таке явище взаємного відображення історій можливе завдяки тому, що як нарратив про Йону, так і нарратив про життя читачів охоплюється більш загальною історією про людину як таку, про її гріх та покаєння, її випробування й пристрасті, Божу милість і допомогу. Віднесення історії тексту та історії читача до єдиної універсальної історії є прийомом, що несе риси логіки модерністського богослов'я, але цей прийом цілком органічний і показує, що О. Дудник справді так мислить і це не викликано зовнішнім примусом себе до такого дискурсу, але є вираженням певної парадигми світогляду традиційного віруючого.

Альтернативним способом використання біблійного нарративу в українському протестантизмі є постліберальна протестантська герменевтична практика. Побачити її основні риси можна на прикладі численних проповідей, есе і публіцистичних статей Михайла Черенкова [напр.: 12–14]. Цей автор пройшов певну еволюцію від лібералізму до постлібералізму. В своїй герменевтичній стратегії М. Черенков пропонує два кроки. Перш за все необхідно віднайти самого Христа – як цього і вимагає один із принципів протестантизму. У другому кроці М. Черенков закликає віднайденого Христа розуміти як Бога не лише для Церкви, але і Господа для всього світу. Але реалізація влади Бога над світом можлива лише через діяльність Церкви, й тому потрібний діалог християнських спільнот і цілого суспільства. Здається, що існує самосуперечливість постлібералізму: з одного боку – заклик триматися тільки Христа, а з іншого – заклик до діалогу. Насправді, самосуперечливість ця лише позірна. Заклик повернутися до Христа (а також до Писання) спрямований проти домінування традицій над Писанням. Повернення до Христа має сприяти очищенню

церковної спільноти від людських пристрасей. І вже така оновлена, наново реформована спільнота, як учні Христа і тільки Христа, зможуть вступити у діалог із світом. Тим більше, що світ потребує не християнських особистих чи традиційних забобонів, а чогось більшого – християнства у його чистоті.

Чи можливим є таке чисте християнство – це проблемне питання для самих теологів. Але саме прагнення повернутися до чистого християнства не є доволіним традиційним конструктом, але зумовлене впливом центрального нарративу Старого Завіту, згідно з яким народ Божий відхиляється від поклоніння істинному Богові, допускає служіння ідолам і тим звершує зраду щодо власного покликання й ідентичності. Бог, який керує своїм народом, що переходить від рабства до свободи, від царства ідеологій до царства Божого – керує всією історією, карає зло і винагороджує добро. В Новому Завіті наявне розширене тлумачення ідолослужіння. Три спокуси дияволом Христа розкривають, якими є три головні «духовні ідоли» для людства: гонитва за матеріальними благами, бажання влади над народами, бажання чудесної всемогутності. Також на ідола може бути перетворена релігійна традиція. Фарисеї та садукеї із євангельського нарративу абсолютизували традицію і заради її збереження ввійшли у конфлікт із Христом. М. Черенков дивиться на стан сучасного протестантизму крізь герменевтичну призму біблійних нарративів про вихід із Єгипту (теми звільнення народу Божого від рабства та ідолослужіння, гідності людини, володарювання Бога над історією та «світом»), про Христа (теми спокуси, зіткнення з фарисеями і садукеями, перемоги віри в умовах безнадійності). Визначитися такими нарративами – це суттєва риса протестантизму, і М. Черенков підкреслює, що його герменевтична стратегія – це частина «нової Реформації». Герменевтична стратегія М. Черенкова підтримується значною кількістю молодих протестантських богословів України (А. Денисенко, Е. Шаталов, Д. Кондюк та ін.). Але в цілому панівною залишається традиційна нарративна стратегія в душі О. Дудника, а змагання молодих богословів – лише легітимна альтернативна стратегія.

Отже, для практики використання Біблії як нарративного джерела в українському протестантизмі характерним є збереження модерністських інтерпретаційних рамок. Але при цьому і фактичне визнання нарративного характеру Біблії, і звертання уваги на спільноту та її духовний досвід як ключ до нарративу вказують на тенденцію до постконсервативного типу постмодерної теології. Оскільки уявлення спільноти про саму себе відіграють роль герменевтичної призми, через яку бачаться усі нарративні джерела конфесійної ідентичності (як бачимо, нарративи Писання не уникають такої долі), то центральною проблемою стає питання про самоусвідомлення церквою самої себе, про те, що українські протестанти розповідають про себе як традицію та спільноту.

Здійснений аналіз особливостей використання основних нарративних джерел українського протестантизму в інтерпретації Біблії дозволяє зробити такі узагальнюючі висновки.

1. Сучасна українська протестантська теологія нарративними джерелами визнає Писання і власну вітчизняну традицію. У цьому є певна суперечність, оскільки протестанти мають триматися одного із принципів Реформації: тільки Писання. Але авторитет

традиції як додаткового нарративного джерела вводиться тією чи іншою мірою як лібералами, так і консерваторами, як теологами, що мислять у парадигмі модерного мислення, так і постмодерністами.

2. Християнський нарратив українського протестантизму є розповіддю про історію і сьогодення церковної спільноти, чії засновники та «хранителі» були (або є) особливими «героями віри». Розповіді про героїв віри написані у наслідуванні взірцям біблійних нарративів про пророків, апостолів тощо.

3. Пропозиції альтернативних способів читання Біблії за допомогою індуктивного фундаменталістичного прочитання є лише слабким відзеркаленням західних взірців, і теологи, які пропонують такі стратегії ставлення до Біблії належать до консерваторів, які духовний досвід власної традиції мають за невід'ємний елемент ідентичності та нарративу про самих себе.

Список використаних джерел

1. Верклер Г. А. Герменевтика. Принципы и процесс толкования Библии / Г. А. Верклер. – Schaumburg, Illinois, U.S.A.: Gospel Literature Services, 1995. – 133 с.
2. Головин С. Во что мы верим / С. Головин // Головин С. Слава Богу за кризис. Омиліи. – Одесса: Духовное возрождение, 2009. – С.9–164.
3. Головин С. Л. Мировоззрение – утраченное измерение благовестия / С. Л. Головин. – Симферополь: ДИАИПИ, 2008. – 96 с.
4. Головин С. Мобильная антропология / С. Головин // Головин С. Слава Богу за кризис. Омиліи. – Одесса: Духовное возрождение, 2009. – С.167–307.
5. Дудник О. Ні, я не піду. Роздуми пастора над книгою пророка Йони / О. Дудник. – Черкаси: «Смірна», 2000. – 148 с.
6. Ирпенская библейская семинария. Академический каталог. – Ирпін, 2012. – 91 с.
7. Нагирняк А. Подвизники веры / А. Нагирняк. – К.: Книгоноша, 2014. – 307 с.
8. Райт Н. Т. Новый Завет и народ Божий / Пер. с англ. Н. Холмогоровой / Н. Т. Райт. – Черкасы: Коллоквиум, 2013. – 704 с.
9. Санников С. В. (составитель). Фундамент / С. В. Санников. – К.: «Библейская лига», 2013. – 512 с.
10. Ткачук В. Д. Методы и принципы толкования Священного Писания / В. Д. Ткачук. – К.: Центр христианской жизни Украины, 2000. – 127 с.
11. Христокін Г. В. Неопатристика як парадигма сучасної православної теології / Г. В. Христокін // Українське релігієзнавство. – К.: ІФ ім. Г. С. Сковороди НАН України, 2008. – №43. – С.61–69.
12. Черенков М. Баптизм без кавычек. Очерки и материалы к дискуссии о будущем евангельских церквей / М. Черенков. – Черкасы: Коллоквиум, 2012. – 291 с.
13. Черенков М. Майбутнє теології та теологія майбутнього: теолого-філософські рефлексії / М. Черенков // Філософська думка–Sententia: Спецвипуск №3 (2012) «Християнська теологія і сучасна філософія». – Вінниця: ВДТУ, 2013. – С.61–66.
14. Черенков М. Накануне. Предчувствие Реформации / М. Черенков. – К.: «Книгоноша», 2013. – 229 с.

References

1. Verkler H. A. Hermeneutika. Printsypy i protsesy tolkovaniia Biblii / H. A. Verkler. – Schaumburg, Illinois, U.S.A.: Gospel Literature Services, 1995. – 133 s.
2. Golovin S. Vo chto my verim / S. Golovin // Golovin S. Slava Bogu za krizis. Omilii. – Odessa: Duhovnoe vrozozhdenie, 2009. – S.9–164.
3. Golovin S. L. Mirovozzrenie – utrachennoe izmerenie blagovestiia / S. L. Golovin. – Simferopol: DIAIPI, 2008. – 96 s.
4. Golovin S. Mobil'naia antropologia / S. Golovin // Golovin S. Slava Bogu za krizis. Omilii. – Odessa: Duhovnoe vrozozhdenie, 2009. – S.167–307.
5. Dudnyk O. Ni, ia ne pidu. Rozdumy pastora nad knyhoiu proroka Iony / O. Dudnyk. – Cherkasy: «Smirna», 2000. – 148 s.
6. Irpenskaia bibleiskaia seminaria. Akademicheskii katalog. – Irpin', 2012. – 91 s.
7. Nahirmiak A. Podvizhniki very / A. Nahirmiak. – K.: Knyhonosha, 2014. – 307 s.

8. Wright N. T. Novyi Zavet i narod Bozhyi / Per. s angl. N. Kholmogorovoi / N. T. Wright. – Cherkassy: Kollokvium, 2013. – 704 s.

9. Sannikov S. V. (sostavitel'). Fundament / S. V. Sannikov. – K.: «Bibleiskaia liga», 2013. – 512 s.

10. Tkachuk V. D. Metody i printsypy tolkovanii Sviashchennogo Pisanii / V. D. Tkachuk. – K.: Tsentr khristianskoi zhyzni Ukrainy, 2000. – 127 s.

11. Khrystokin G. V. Neopatrystyka iak paradygma suchasnoi pravoslavnoi teologii / G. V. Khrystokin // Ukrainiis'ke religioznavstvo. – K.: IF im. H. S. Skovorody NAN Ukrainy, 2008. – №43. – S.61–69.

12. Cherenkov M. Baptizm bez kavychek. Ocherki i materialy k diskussii o budushchem evangel'skikh tserkvei / M. Cherenkov. – Cherkassy: Kollokvium, 2012. – 291 s.

13. Cherenkov M. Maibutnie teologii ta teologia maibutnioho: teolofo-filosofs'ki refleksii / M. Cherenkov // Filosofs'ka dumka-Sententia: Spetsvyypusk №3 (2012) «Khrystyians'ka teologia i suchasna filosofia». – Vinnytsia: VDTU, 2013. – S.61–66.

14. Cherenkov M. Nakanune. Predchuvstvie Reformatsyi / M. Cherenkov. – K.: «Knyhonosha», 2013. – 229 s.

Stavroyani S. S., Teacher of the Department of Philosophy of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv), stavrojani@gmail.com

Church and society in the interpretation of biblical narrative by Ukrainian Protestants

The features of fixed narrative sources in the interpretation of the Bible in contemporary Ukrainian Protestantism revealing actual problems of the church and society is investigated. It is proved that Ukrainian Protestant theology, both liberal and conservative, recognizes the Scripture as narrative source, following the Reformation principle of «Scripture alone» and their own national tradition. It is submitted that the Christian narrative of Ukrainian Protestantism is a story about the history and present of the church community, whose founders and «guardians» were (or are) especially the «heroes of faith», stories of which were written in imitation of a model of biblical narratives about the prophets and apostles. It is proved that inductive fundamentalist interpretation is an imitation of Western models.

Keywords: biblical narrative, interpretation, Ukrainian Protestantism, church, society.

Ставрояни С. С., преподаватель кафедры философии, Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт» (Украина, Киев), stavrojani@gmail.com

Церковь и общество в интерпретации библейских нарративов украинскими протестантами

Исследовано особенности использования основных нарративных источников в интерпретации Библии современного украинского протестантизма в раскрытии актуальных проблем церкви и общества. Доказано, что украинская протестантская теология, как либеральная, так и консервативная, нарративными источниками признает Писание, следуя принципу Реформации «только Писание», и собственную отечественную традицию. Показано, что христианский нарратив украинского протестантизма является рассказом об истории и настоящем церковной общины, чьи основатели и «хранители» были (или есть) особыми «героями веры», рассказы о которых написаны в подражании образам библейских нарративов о пророках и апостолах. Обосновано, что индуктивное фундаменталистское прочтение является подражанием западных образцов.

Ключевые слова: библейский нарратив, интерпретация, украинский протестантизм, церковь, общество.

УДК 1:37

Чубарева О. О.,
викладач, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
gileya.org.ua@gmail.com

МИСТЕЦТВО В ПРАКТИЧНОМУ ФОРМУВАННІ АКСІОЛОГІЧНОЇ ПАЛІТРИ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

Досліджується роль мистецтва у формуванні аксіологічної палітри студентської молоді, зокрема, ; автор відзначає, що життя студентів аж ніяк не зводиться до прагматичного навчання; студенти – активні учасники всіх суспільних процесів – економічних, політичних, соціокультурних. Характерно, що у кожній із сфер, куди потрапляє студентська молодь, вона намагається виявити активність, творчість, реалізувати власний погляд на життя, нове гуманістичне ставлення до людини. Важливо, щоб воно було людським і

людяним, тобто естетичним і моральним. Основним чинником відродження морально-естетичного компоненту у позанавчальній життєдіяльності студентської молоді є мистецтво. Як феномен духовної культури, мистецтво виховує не тільки потребу насолоди красою, але й здатність творчого ставлення до дійсності. На жаль, залучення сучасного студентства до мистецтва носить проблемний характер. Загальна прагматизація життєвого простору не сприяє його естетизації. Пошук та впровадження ефективних механізмів формування естетичної культури молоді є одним із ключових завдань сучасного виховного процесу.

Ключові слова людина, культура, мистецтво, освіта, виховання.

В першу чергу, з нашої точки зору, необхідно зупинитися на концептуально-теоретичному аналізі багатовимірного феномену мистецтва як особливого виду людської діяльності та яскравого вияву естетичного, який має значний потенціал формування урізноманітненої і творчо-орієнтованої аксіологічної палітри студентської молоді. Мистецтво на всіх етапах розвитку людства в цілому і кожної окремої культурної цілісності зокрема відіграло важливу світоглядно-аксіологічну роль. «Особливим видом людської діяльності є мистецтво, мета якого не пізнання і перетворення світу, не викладення системи етичних норм або релігійних тверджень, а така художня творчість, що забезпечує створення уявного світу, його художньої картини. Мистецтво – естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості, що відображає дійсність у конкретно-чуттєвих образах відповідно до певних естетичних ідеалів; одна з форм суспільної свідомості» [1, с. 160]. Враховуючи це, безумовної важливості набуває використання різних форм мистецтва в процесі світоглядно-ціннісного, морально-аксіологічного і особливо естетичного виховання студентської молоді. Саме мистецтво, як феномен, що поєднує такі елементи, як особистісна творчість, суспільна значущість, світоглядно-аксіологічний орієнтир, будучи вищим проявом гармонійності і краси, має високий потенціал структурування та впорядкування аксіологічної палітри студентів як на рівні індивіда, так і соціального про шарку загалом.

Долучаючись до сфери мистецтва, молода людина отримує змогу збагатити власний інструментарій прилучення до загального світоглядно-аксіологічного та соціокультурного простору власного народу чи загально-людської цивілізації в цілому. Іншими словами мистецтво виконує світоглядно-комунікаційну функцію, дозволяючи особистості, що формується, ставати невід'ємною частиною культурного, соціального, цивілізаційного поля, надаючи їй відчуття власної значимості та аксіологічної абсолютності. «В сучасному світі мистецтво постає соціально значимим засобом міжкультурної комунікації та механізмом соціалізації, оскільки володіє можливістю підключати людину до існуючих в суспільстві цінностей, нормам та культурним значенням. Картина світу, що подається в мистецтві, зумовлена соціокультурною реальністю в історичному контексті, який має в сучасних умовах формат полікультурного простору. Мистецтво сприяє процесу самоідентифікації кожної людини та зняттю глибинних внутрішніх проблем завдяки вмінню виражати інтуїтивно досягнутий «внутрішній порив». Існує глибокий зв'язок особистості, культури, мистецтва та інтенсивних світових культурних процесів, що відбуваються сьогодні» [2, с. 140]. І тільки усвідомлюючи наявність такого зв'язку, молода людина набуває можливості його раціонального використання для розширення власної особистісно-аксіологічної сфери. Саме тому такими важливими є естетичне виховання

у ВНЗ, викладання естетики і мистецьких дисциплін, створення цілісного естетичного простору навчального закладу і, нарешті, активне залучення студентської молоді до сфери реального мистецтва шляхом урізноманітнення естетичних форм позанавчальної практики, до яких у студентів був би абсолютно вільний доступ, що гарантувало б диверсифікацію інструментарію формування та збагачення аксіологічної палітри сучасного українського студентства.

На особистісному рівні мистецтво дозволяє людині набути багатьох особистісно, в тому числі й професійно, значущих якостей. Завдяки мистецтву процес сприйняття дійсності набуває ознак творчості і креативності, задоволення і насолоди, аксіологічної енергетичності та особистісної значущості. Враховуючи це, надзвичайно важливо, щоб майбутні спеціалісти під час навчання в університеті мали б змогу всіляко долучатися до світу видатних творів мистецтва класичного і сучасного характеру. Мистецтво прищеплює особистості такі аспекти художньо-естетичного сприйняття дійсності:

- трансформація зовнішніх ознак дійсності через внутрішній світ особистості;
- бачення оточуючого простору як організацію кольору і форм, ритмів і професійних відношень;
- асоціативність художньо-емоційних почуттів, настрою з конкретними об'єктами і явищами;
- символічно-образну аконстантність і здібність бачити в конкретному естетично загальному;
- здібність до абстрагування і вибірковості ознак;
- творче уявлення і типізація [див.: 3, с. 164].

Важливо і те, що саме мистецтво найбезпосереднішим чином дозволяє будь-якій особистості відчути глибокі онтологічні почуття причетності до загальносвітової гармонії, усвідомити власну єдність зі світом в найкращих його проявах: Краси, Гармонії, Досконалості. Завдяки мистецтву буття людини набуває абсолютного сенсу, що особливо важливо відчувати в молодому віці, коли перед людиною постають складні проблеми вибору життєвого шляху, пошуку мотивації для творчої самореалізації в особистому і професійному житті. «Мета мистецтва полягає в тому, щоб через видиму матерію мистецтва, через його знаки й образи з'явилось апріорне начало, «показався» абсолют. Мистецький образ не просто виражає проєкцію автора, але є ще й моментом прояву самого буття. Займатися мистецькою практикою в такому смислі означає вміти відкривати буття» [4, с. 86]. Саме цьому мають вчитися студенти, що в майбутньому будуть інтелігентським прошарком в соціальній структурі нашої країни, а значить, будуть визначати культурно-сміслові, інноваційно-технологічні, світоглядно-аксіологічні орієнтири розвитку української нації. Національне і світове мистецтво, а також власна особистісна мистецька практика в цьому вимірі набувають фундаментально-онтологічного значення в процесі формування аксіологічної палітри сучасних українських студентів.

З точки зору світоглядно-філософської та феноменологічно-аксіологічної, важливо підкреслити і те, що мистецтво є необхідною умовою світосприйняття людини, що знаходиться в будь-якому соціокультурному середовищі. Не було протягом історії розвитку людства соціальних спільнот, що були б повністю позбавленими художньо-образних форм сприйняття дійсності. Іншими словами, мистецтво є одним з ключових засобів комунікації

між свідомістю і об'єктивною реальністю. «Мистецтво – це явище, створене за законами краси для відображення об'єктивної реальності і вираження естетичної свідомості людини. Воно виникло для того, щоб формувати, виховувати, спрямовувати естетичне світосприйняття людей. Насолода, яку отримує людина у спілкуванні з прекрасним мистецтвом, поєднує його особливості: тут і радість пізнання, і задоволення від творчості, і захоплення майстерністю, і відчуття багатства людського духу» [1, с. 160]. Особливо всі ці онтологічно-феноменологічні та енергетично-аксіологічні відчуття важливі в молодому віці, коли людина активно переймається пошуком основ для подальшої життєтворчості і самореалізації. А отже, вищі навчальні заклади мають всіляко сприяти прагненням кожного студента щодо самореалізації в позанавчальній мистецькій практиці, щодо захоплення мистецтвом, його вивчення, долучення до видатних творів класичного і сучасного характеру.

На філософсько-освітньому рівні важливим є розуміння того, що мистецтво несе не лише художньо-ціннісне чи естетично-світоглядне навантаження. Цей соціокультурний феномен сповнений енергії, здатної стимулювати та мотивувати людину до будь-яких видів діяльності: пізнавальної, аналітичної, творчої, самореалізаційної, побутово-культурної тощо. Мистецтво є одним з найпотужніших та найенергетичніших феноменів, що залучають людину до культури. «Мистецтво – потужних засіб розвитку світоглядної культури особистості, в цілому й розвитку художньо-естетичного світогляду зокрема. Через вплив на почуття мистецтво здійснює пізнавальну, естетичну, гедоністичну функції, що дає змогу реалізувати цілісний підхід до розвитку художнього світогляду як необхідної складової фахової підготовки майбутніх спеціалістів та чинника їх духовного зростання. Тому основною фундаментальною позицією мистецької освіти є єдність процесів формування духовної культури особистості, переходу від засвоєння інформації до розвитку світоглядної позиції людини практичними засобами мистецтва» [6, с. 159]. Таким чином, використання мистецтва як позанавчального засобу освітнього, культурного, соціалізаційного, особистісно-професійного розвитку студентів є необхідним механізмом створення справжнього демократично-гуманістичного простору сучасного університету, здатного допомогти кожній молодій людині активно і культурно-відповідно розвивати диверсифіковану особистісно-творчу аксіологічну палітру.

Слід також зазначити, що мистецько-естетичні форми народної культури завжди були особливо важливими в структурі української національної культури. Український менталітет є естетикоцентричним, а отже молодь, долучаючись до нації як політичної, соціально-економічної, культурно-цивілізаційної єдності, має всіляко використовувати потенціал національного мистецтва для особистісного аксіологічно-культурного саморозвитку. «Мистецтво як форма суспільної свідомості є виразником характерних особливостей життя нації. Дослідження проблеми національної ідентичності в творчості українських мислителів, обумовленість її традиціями української духовності потребує глибокого проникнення в реальні проблеми української культури. Національні митці діють не тільки в сфері образно-художньої творчості, а й в науково-логічній, виводячи не

лише загальні лінії історичного процесу, але й виробляючи розуміння конкретної специфіки національно-ментальних особливостей» [7, с. 58]. Це зумовлено тим, що духовне життя українського народу протягом сторіч було обмежене і контролювано тими державними системами, до складу яких входила Україна, і не набуло самостійного вираження в науковій літературі. У мистецтві зберігаються традиції національної культури. Мова мистецтва залишаючись у «межах потенційних можливостей, живлячись життєдайною силою національних традицій та духовних глибин конкретної історії, знаходячи реальність пластичних та змістовних форм, відразу стає надбанням загальнонаціональної культури» [8, с. 148]. Студентська молодь, як майбутній інтелігентсько-культуротворчий прошарок нашої країни, має в усій повноті і поліморфно використовувати різні мистецькі форми для повноцінного особистісного та професійно-компетентнісного розвитку. Таке використання має забезпечуватися вищими навчальними закладами у співпраці з місцевими громадами, мистецькими об'єднаннями та організаціями, вдатними діями культури і мистецтва.

Безумовно важливою є й керована досвідченими педагогами самодіяльна мистецька творчість студентів. Сьогодні в багатьох українських університетах існують досить розгалужені організаційні можливості для забезпечення повноцінної участі студентської молоді в самодіяльних мистецьких колективах. «Участь студентів університету в художньо-творчих колективах розглядається як складова виховання майбутнього спеціаліста. Це є незаперечною істиною, оскільки мистецьке середовище живить духовний розвиток індивіда, сприяє педагогічній підтримці процесів становлення громадянина, людини культури, моральної особистості, здатної до позитивних змін у навколишньому світі, створення культурного простору. Водночас акцент на виключно виховному аспекті мистецької діяльності учасників цих колективів збіднює уявлення про роль художньої творчості в навчально-виховному процесі. Адже, крім усвідомлення змістового компоненту творів мистецтва (що впливає на духовне, моральне, патріотичне, естетичне становлення), формування особистісних якостей, розвитку творчих здібностей тощо, майбутній фахівець оволодіває значним обсягом мистецької інформації щодо видів, жанрів, художніх стилів мистецтва, способів їх відтворення та використання в професійній практиці. Зважаючи на це, мистецьку діяльність у художньо-творчих колективах ми визначаємо як освітню. Оскільки вона включена в загальний план навчально-виховного процесу, формально не визнається як процес навчання (зокрема, у термінах цілей і завдань освіти, періоду навчання й оцінки якості), містить значний освітній компонент та не вимагає видачі документа офіційного зразка, то така діяльність відповідає категоріальному визначенню неформальної мистецької освіти» [9, с. 396]. Фактично, неформальна мистецька освіта може називатися й позанавчальною мистецькою або художньо-творчою практикою, в якій студенти засобами мистецтва розвивають не тільки власні вміння та компетентності, але й загальносвітоглядну аксіологічну палітру.

Розглянувши мистецтво як культурно-світоглядний та філософсько-освітній феномен, необхідно, з нашої точки зору, звернутися до вивчення дієвості впливу мистецтва на людину, її формування у якості особистості.

В цьому аспекті, головним є те, що мистецтво є невід'ємною складовою індивідуальної і суспільної свідомості людини, перетворює її на комунікативно-творчу особистість, здатну завдяки художньо-образним феноменом перетворюватися на активного суб'єкта у системі «Я» – «Інший». «Мистецтво виступає істотним моментом суспільного й індивідуального життя людей. Його внутрішнім механізмом є функціонування естетичної свідомості особистості, спрямованість якої виражається в системі естетичного відношення до різноманітних об'єктів середовища через механізм сприйняття, переживання, оцінки, смаку, ідеалу, погляду, судження. З рівнем естетичної культури зв'язуються можливості адекватної орієнтації особистості в різній системі естетичних і художніх цінностей. Міра вираження навичок, здібностей і потреб у діяльності та поведінці особистості якраз і характеризує рівень її естетичної та художньої культури, який найбільш зримо виявляється в духовно-змістовному спілкуванні людей через їхню участь у різних формах соціальної творчості» [10, с. 77]. Якраз на формування такої міри навичок, здібностей і потреб, а особливо на підвищення її якісного рівня має бути організований цілісний естетичний простір університету, в якому обов'язково має функціонувати диверсифікована система позанавчальної студентської практики в сфері мистецтва та художньої самодіяльності. З нашої точки зору, це є ключовою умовою того, що вищий навчальний заклад зможе реально і позитивно впливати на формування, розвиток і урізноманітнення аксіологічної палітри сучасного студентства.

Важливо також підкреслити, що дієвість впливу мистецтва на людину, на її формування в якості особистості багато в чому зумовлена тим, що саме мистецтво, поряд із освітою, є одним з найпотужніших трансляторів історико-культурних, традиційних та інноваційно-творчих цінностей. Завдяки мистецтву людина, особливо молода, ніби підключається до історичного процесу, перетворюється на активного суб'єкта національного і культуротворчості. «Мистецька спадщина, акумулюючи емоційно-естетичний досвід поколінь, втілює і передає ціннісне ставлення до світу крізь призму етнонаціональної специфіки, тому вона є ефективним засобом виховання моральності, патріотичних почуттів, громадянської позиції. Художньо-естетичне виховання потрібно розглядати не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а насамперед, як універсальний засіб виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів. У сучасній стратегії розвитку освіти пріоритетним завданням є наскрізна естетизація життєдіяльності навчального закладу. Одним із напрямків досягнення цієї мети є формування в особистості художньо-естетичного світогляду. Гуманістична спрямованість сучасної освіти вимагає пошуку нових підходів до викладання мистецьких дисциплін, адже беззаперечним є вплив мистецтва на духовний розвиток особистості» [11, с. 131]. Але поруч з мистецькими дисциплінами, обмеженими конкретними навчальними і дослідницькими формами, в обов'язковому порядку кожен навчальний заклад має надавати студентіві можливість набуття так званої неформальної мистецької освіти, тобто повноцінної реалізації свої творчих навичок і прагнень у позанавчальній практичній художньо-творчій діяльності.

Окрім світоглядно-аксіологічного і філософсько-освітнього мистецтво здатне чинити величезний

психологічний, емоціональний, підсвідомий вплив на формування особистості молодшої людини. Це зумовлюється значною мірою афективності та психоемоційної напруженості будь-якої мистецької діяльності. Це, в свою чергу, допомагає студентам навчитись опанувати свої емоції, спрямовувати їх в творче, креативне, неруйнівне русло. «Основою естетичної реакції є викликані мистецтвом афекти, що сприймаються нами зі всією реальністю і силою, але знаходять собі розряд у тій творчій діяльності, що вимагає від людини сприйняття мистецтва. Завдяки цьому центральному розряду надзвичайно затримується і пригнічується зовнішня моторна сторона афекту, і тоді людині здається, що вона переживає тільки примарні почуття. На цій єдності почуттів і фантазії засновується будь-яке мистецтво. Його особливістю є те, що воно, викликаючи в нас протилежно спрямовані афекти, затримує, завдяки початку антитези, моторний вираз емоцій. Зіштовхуючи протилежні імпульси, знищує афекти змісту афектами форми, приводячи до вибуху та розряду нервової енергії. У цьому перетворенні афектів, у вибуховій реакції, що призводить до розряду тих емоцій, які тут же були викликані, полягає катарсис естетичної реакції, що є найвищою формою трагізму, котрий очищує і просвітлює того, хто сприймає будь-який мистецький твір» [12, с. 46]. Те духовне піднесення та катарсис, які змушують переживати молоду людину ті чи інші витвори мистецтва, є незамінними енергетичними чинниками формування гуманної особистості, аксіологічна палітра якої буде не лише естетизованою, але й сповненою цінностями людиноцентризму, толерантності, миролюбства, поваги до прав людини і до інакшості інших культур.

При цьому справжнє мистецтво у будь-якому своєму прояві чи формальному вираженні ніколи не обмежується виключно психоемоційними впливами на особистість, що формується і розвивається. Вищим покликанням мистецтва на шляху особистісного саморозвитку будь-якої людини є його духовний потенціал, тобто можливість виводити індивідуальне буття людини на загальнокультурний рівень, сповнювати аксіологічну палітру особистості загальнолюдськими цінностями та світоглядними орієнтирами. «У процесі виховання духовної особистості мистецтво має особливу значимість. Твори мистецтва, завдяки своїм художньо-зображувальним засобам, являють нескінченність, повноту, витонченість самого факту життя, існування Всесвіту. Основним джерелом, завдяки якому мистецтво може проникнути у сферу духовності, є переведення художніх цінностей у внутрішній світ особистості. У мистецтві сконцентровані загальнолюдські програми спілкування й міжособистісної взаємодії. Образи і стани, що репрезентуються у художніх творах, спрямовані на суб'єктивність, у зв'язку з чим перед «обличчям» художнього твору можна відчути біль, каяття совісті, необхідність що-небудь змінити в собі та ін. Таким чином, у процесі виховання духовної особистості студентів університету слід враховувати такі функції мистецтва: естетична, аксіологічна, культурно-адаптаційна, комунікативна. Мистецтво сприяє формуванню одухотвореного поетичного образу морального ставлення до світу, яке проявляється як узагальнений «образ дії», як норма поведінки» [13, 49–50]. І саме у зв'язку з цим, дуже важливо, щоб в молодому віці людина отримала якомога повніший досвід особистісної самореалізації засобами мистецтва в усьому різноманітті

його естетичної цілісності і гармонійності. Тільки такий досвід, ще й впорядкований і компетентно педагогічно спрямований в рамках позанавчальних мистецької практики в стінах університету, дозволить молодій людині повноцінно долучитися до світу мистецтва у всій його різноманітності та різнобарвності, які й здатні як ніщо інше насичувати аксіологічну палітру молоді яскравими образами Гармонії, Краси, Справедливості, Добра, Істини.

Зрештою, в позанавчальній художньо-естетичній практиці в університеті може використовуватися не лише мистецтво як практичне поле реалізації творчої естетичної енергії молодшої людини. Всі інструменти наскрізно естетизованого культурного простору вищого навчального закладу несуть значний естетично-виховний та просвітницький потенціал: від проведення виховних заходів будь-якої тематики до корисної діяльності по благоустрою території, гуртожитків, приміщень університету. «Було б неправильно обмежувати реальні прояви художньої культури особистості лише сферою мистецтва, його сприйняття, переживання й оцінки. Художня культура, крім мистецтва, широко представлена в матеріальному виробництві, у побуті, реалізуючись у формі краси та образної виразності створюваних людиною предметів. Естетична й художня культура особистості виступає важливим чинником організації та самого процесу матеріально перетворювальної діяльності, усієї трудової практики. Її спрямованість на творчість, на досягнення художньо-образної виразності створюваних предметів, на майстерність дозволяє створювати справжні шедеври. Отже, надзвичайно важливим є цілеспрямоване формування естетичної та художньої культури особистості, оскільки їм належить провідна роль у соціальному відтворенні людини. Естетичне виховання підсилює розвиток самосвідомості, сприяє формуванню соціальної позиції, заснованої на гуманістичних цінностях» [10, с. 77]. Отже, підкресливши вплив мистецтва на людину, на її формування у якості особистості, важливо також не забувати й про інші вияви естетичного, які в культурно-естетичному просторі вищого навчального закладу можуть стати вагомими виховними аргументами в процесі позанавчальної практики, спрямованої на формування і розвиток аксіологічної палітри сучасного студентства.

Список використаних джерел

1. Макушин А.Ю. Філософські теорії про мистецтво і світогляд митців / Ю.А. Макушин // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Педагогіка. – 2010. – Том 123, випуск 110. – С. 160–168.
2. Бутенко Н.В. Художественно-эстетическая культура как базовый механизм развития личности / Наталья Бутенко // Педагогическое образование в России. – 2014. – № 7. – С. 138–143.
3. Шаповал Л.В. Естетичне сприйняття дійсності як професійна якість вчителя образотворчого мистецтва: до сучасної постановки проблеми в умовах глобалізації / Л.В. Шаповал // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. Збірник наукових праць. – Харків: ХДАДМ (XXIII), 2008. – № 9. – С. 162–165.
4. Менегетти А. ОнтоАрт. Ін-се искусство / Антонио Менегетти. – М.: БФ «Онтопсихология», 2010. – 286 с.
5. Білан Т. Художньо-мистецькі основи педагогічної освіти / Тетяна Білан // Молодь і ринок. – 2014. – № 6 (113). – С. 57–60.
6. Станіславська К. До питання структурної організації та змістовного наповнення спецкурсу «Художня культура постмодерну» у вищій школі / Катерина Станіславська // Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи: збірник наукових праць. – Ніжин: Видавель П.П. Лисенко, 2013. – Випуск 6. – С. 141–146.

7. Білан Т. Художньо-мистецькі основи педагогічної освіти / Тетяна Білан // Молодь і ринок. – 2014. – № 6 (113). – С. 57–60.

8. Макушин А.Ю. Філософські теорії про мистецтво і світогляд митців / Ю.А. Макушин // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Серія: Педагогіка. – 2010. – Том 123, випуск 110. – С. 160–168.

9. Тадля О.М. Студентський клуб як колективна форма організації культурно-дозвілєвої діяльності / О.М. Тадля // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наукові записки. – Рівне, 2013. – Випуск 19, том II. – С. 234–239.

10. Золотарева Ю.І. Соціалізація молоді в умовах глобалізації / Ю.І. Золотарева // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. Мистецтвознавство. Архітектура. – 2011. – № 7. – С. 125–128.

11. Добровольська О. Комплексність як умова ефективності естетичного виховання та самовиховання особистості / О. Добровольська // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць. – К.: ВІР УАН, 2013. – Випуск 77 (№ 10). – С. 231–234.

12. Грищенко Ю. Мистецтво в розвитку художньо-естетичного світогляду особистості: ретроспективний аналіз / Юлія Грищенко // Естетика і етика педагогічної дії. Збірник наукових праць. – К.: НАПН України; Полтава: ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2015. – Випуск 9. – С. 131–139.

13. Ігнат'єва О.Л. Комплексний підхід до естетичного виховання студентської молоді на сучасному етапі / О.Л. Ігнат'єва // Проблеми сучасної педагогічної освіти: педагогіка і психологія. – 2006. – Випуск 11, частина 2. – С. 17–21.

References

1. Makushyn A.Yu. Filososf's'ki teoriyi pro mystetstvo i svitohlyad myttsiv / Yu.A. Makushyn // Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya». Seriya: Pedahohika. – 2010. – Tom 123, vypusk 110. – S. 160–168.

2. Butenko N.V. Khudozhestvenno-esteticheskaya kul'tura kak bazovyy mekhanizm razvytyya lychnosti / Natal'ya Butenko // Pedahohicheskoe obrazovanye v Rossyy. – 2014. – № 7. – S. 138–143.

3. Shapoval L.V. Estetychne spryynnyattya diysnosti yak profesiyna yakist' vchytelya obrazotvorchoho mystetstva: do suchasnoyi postanovky problemu v umovakh hlobalizatsiyi / L.V. Shapoval // Pedahohika, psykholohiya ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu. Zbirnyk naukovykh prats'. – Kharkiv: KhDADM (KhKhPI), 2008. – № 9. – S. 162–165.

4. Menchetty A. OntoArt. Yn-se yskusstva / Antonyo Menchetty. – M.: BF «Ontopsykholohyya», 2010. – 286 s.

5. Bilan T. Khudozhn'o-mystets'ki osnovy pedahohichnoyi osvity / Tetyana Bilan // Molod' i rynek. – 2014. – № 6 (113). – S. 57–60.

6. Stanislavs'ka K. Do pytannya strukturnoyi orhanizatsiyi ta zmistovnoho napovnennya spetskursu «Khudozhnya kul'tura postmodernu» u vyshchii shkoli / Kateryna Stanislavs'ka // Osvita doroslykh: teoriya, dosvid, perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats'. – Nizhyn: Vydavets' P.P. Lysenko, 2013. – Vypusk 6. – S. 141–146.

7. Bilan T. Khudozhn'o-mystets'ki osnovy pedahohichnoyi osvity / Tetyana Bilan // Molod' i rynek. – 2014. – № 6 (113). – S. 57–60.

8. Makushyn A.Yu. Filososf's'ki teoriyi pro mystetstvo i svitohlyad myttsiv / Yu.A. Makushyn // Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya». Seriya: Pedahohika. – 2010. – Tom 123, vypusk 110. – S. 160–168.

9. Tadya O.M. Student's'ky klub yak kolektyvna forma orhanizatsiyi kul'turno-dozvillyevoyi diyal'nosti / O.M. Tadya // Ukrayins'ka kul'tura: mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku: naukovi zapysky. – Rivne, 2013. – Vypusk 19, tom II. – С. 234–239.

10. Zolotareva Yu.Y. Sotsyalizatsyya molodezhy v uslovyyakh hlobalyzatsyy / Yu.Y. Zolotareva // Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi dizaynu i mystetstv. Mystetstvoznavstvo. Arkhitektura. – 2011. – № 7. – S. 125–128.

11. Dobrovols'ka O. Kompleksnist' yak umova efektyvnosti estetychnoho vykhovannya ta samovykhovannya osobystosti / O. Dobrovols'ka // Hileya: naukovyy visnyk. Zbirnyk naukovykh prats'. – K.: VIR UAN, 2013. – Vypusk 77 (№ 10). – S. 231–234.

12. Hryshchenko Yu. Mystetstvo v rozvytku khudozhn'o-estetichnoho svitohlyadu osobystosti: retrospektyvnyy analiz / Yuliya Hryshchenko // Estetyka i etyka pedahohichnoyi diyi. Zbirnyk naukovykh prats'. – K.: NAPN Ukrayiny; Poltava: PNU imeni V.H. Korolenka, 2015. – Vypusk 9. – S. 131–139.

13. Ihnat'yeva O.L. Kompleksnyy pidkhid do estetychnoho vykhovannya student's'koyi molodi na suchasnomu etapi / O.L. Ihnat'yeva // Problemy suchasnoyi pedahohichnoyi osvity: pedahohika i psykholohiya. – 2006. – Vypusk 11, chastyna2. – S. 17–21.

Chubareva O. O., Lecturer ,National Pedagogical Dragomanov University, (Ukraine, Kyiv), gileya.org.ua@gmail.com

Art in the practical formation axiological palette of contemporary students

The role of art in shaping axiological palette of students in particular; the author notes that student life is not confined to pragmatic training; students - active members of all social processes - economic, political, social and cultural. Characteristically, in each of the areas where college students falls, it tries to detect activity, creativity, realize their own outlook on life, a new humanistic attitude to man. It is important for it to be human and humane, that is aesthetic and moral. The main factor behind the revival of moral and aesthetic component in the extracurricular life of students is art. As the phenomenon of spiritual culture, art brings not only need to enjoy beauty, but also the ability of creative attitude to reality. Unfortunately, attracting students to contemporary art is problematic. The total living space pragmatism does not contribute to his aesthetic. Finding and implementing effective mechanisms of formation of aesthetic culture of young people is one of the key tasks of modern educational process.

Keywords: people, culture, art, education, education.

Чубарева О. А., преподаватель, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), gileya.org.ua@gmail.com

Искусство в практическом формировании аксиологической палитры современного студенчества

Исследуется роль искусства в формировании аксиологической палитры студенческой молодежи, в частности; автор отмечает, что жизнь студентов отнюдь не сводится к прагматическому обучению; студенты - активные участники всех общественных процессов - экономических, политических, социокультурных. Характерно, что в каждой из сфер, куда попадает студенческая молодежь, она пытается проявить активность, творчество, реализовать собственный взгляд на жизнь, новое гуманистическое отношение к человеку. Важно, чтобы оно было человеческим и человечным, то есть эстетическим и моральным. Основным фактором возрождения нравственно-эстетического компонента во внеучебной жизнедеятельности студенческой молодежи является искусство. Как феномен духовной культуры, искусство воспитывает не только потребность наслаждения красотой, но и способность творческого отношения к действительности. К сожалению, привлечение современного студенчества к искусству носит проблемный характер. Общая прагматизация жизненного пространства не способствует его эстетизации. Поиск и внедрение эффективных механизмов формирования эстетической культуры молодежи является одной из ключевых задач современного воспитательного процесса.

Ключевые слова: человек, культура, искусство, образование, воспитание.

* * *

УДК (101/14+378)(075.8)

Кириленко К. М., кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедру філософії, Київський національний університет культури і мистецтв (Україна, Київ), katerinasophia@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКЛАДАННЯ ФІЛОСОФІЇ ЯК НЕПРОФІЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Автор обґрунтовує доцільність застосування тематичного підходу до викладання курсу філософії у вищій школі, вказує на важливість дуалізму знань та особистісної (чи компетентнісної) компоненти у його викладанні, на дуалізм раціонального та ірраціонального підходів (що відповідає синергетичній парадигмі сучасної науки і культури). Метою статті є обґрунтування предметного наповнення курсу філософії, що став результатом 20-ти річного періоду викладання філософії в Київському національному університеті культури і мистецтв та успішно апробується нині в цьому ж ВУЗі. Основою тематичного наповнення курсу філософії є комбонування філософського знання навколо пошуку наскрізних аксіологічних цінностей істини, добра та краси. Автор також окреслює власний досвід впровадження даного підходу в реальній практиці навчання шляхом впровадження в навчальний процес виконання студентами творчих завдань та підготовку інноваційних проектів.

Ключові слова: історичний та тематичний підходи до викладання філософії, людиноцентризм філософського знання, філософія як смисложиттєва проблема, знансєвий та компетентнісний підходи, творчі завдання, інноваційні проекти.

Філософія як наука є одним з обов'язкових предметів у навчальних планах вищої школи в Україні. Після дискусії, що розгорнулася навколо доцільності викладання цієї дисципліни в січні 2015 р. та роз'яснень Міністерства освіти України у листі від 11 березня 2015 р. своєї позиції (а саме: міністерство рекомендувало вищим навчальним закладам при розробці навчальних планів на 2015/2016 н. р. забезпечити викладання дисциплін, що формують компетентності з історії та культури України, української мови та філософії) обговорюваним стало питання предметного наповнення курсу та методики його викладання. Ми вже висловлювали своє бачення методики викладання філософії на сторінках педагогічних видань [4]. Пропонуємо вкотре долучитися філософам та викладачам філософії до обговорення предметного наповнення цього курсу для студентів не філософських факультетів.

Головне питання, навколо якого латентно триває дискусія, – це питання про домінування чи то історичного підходу у викладанні філософії, за якого лівовою часткою предметного наповнення курсу є історія філософії, чи тематичного підходу, за якого ключовим питанням стає ракурс композиції палітри предметного наповнення філософії. В історії становлення філософії як науки накопичено великий матеріал як історико-філософської традиції (це і «Лекції з історії філософії» Г. Гегеля, і праці його учнів Целлера та Фішера, і «Історія філософії» та «Підручник історії філософії» Віндельбанда, і праці Н. Гартмана, і «Історія західної філософії» Б. Рассела, і «Історія філософії» Вл. Татаркевича, і праці, а також підручники, зокрема, таких українських авторів, як: В. С. Бичко, Н. Хамітов, Л. Гармаш, С. Крилова, В. Ярошовець, І. Бойченко та ін.); так і тематичного підходу. При застосуванні як історичного, так і тематичного підходу, важливим є ракурс побудови предметного наповнення курсу: чи ми вибудовуємо історичний процес як поступ в певному напрямку чи до певної світоглядної позиції, чи ми моделюємо філософську проблематику навколо висвітлення нею певних проблем: людини, культури, суспільства тощо.

Якщо історичний поступ філософії як науки логічно вибудовувати у напрямку появи у ній множини сучасних шкіл (хоча мають місце і інші думки щодо цього), то тематичний ракурс її висвітлення є більш дискусійним питанням. Філософська проблематика в її сучасному розумінні мусить мати, на наш погляд, перш за все людиноцентричне спрямування, адже філософія потребує особистісної причетності, адже саме в людині постають філософські проблеми, адже саме від неї залежить доля сучасного світу. Пропагуючи людиноцентризм сучасного світу, філософія разом із тим застерігає людину від небезпек надмірного антропоцентризму, орієнтація на принципи якого і поставила під сумнів майбутнє світу та людини. Втім, історія філософії знає і інші моделі філософії: природоцентричну, космоцентричну, теоцентричну, соціоцентричну, логоцентричну, культуроцентричну.

Людиноцентричне спрямування філософії передбачає, що всі проблеми філософії висвітлюються у їх причетності до людини, що сама людина має особливе місце у світі. Це місце обумовлене не її особливим статусом та вседозволеністю в зв'язку із цим, а великою відповідальністю, яку несе на собі сучасна людина, відповідаючи не лише за себе, але і за долю всього існуючого. Допомогти людині пізнати, зрозуміти саму себе,

допомогти їй жити так, щоб це життя було відповідальним та конструктивним, покликана сучасна філософія, саме в такому ракурсі прочитується і філософська спадщина. Філософія постає тому як смисложиттєва проблема. Філософія не пропонує готових відповідей на це питання, хоча їх, безперечно, можна віднайти; філософія орієнтує на важливість, необхідність, неминучість такого індивідуального пошуку. «Питання «про сенс життя» хвилює і дражнить в глибині душі кожную людину. ... Це питання – не «теоретичне питання», не предмет дозвільної розумової гри; це питання є питанням самого життя, воно так само страшне – і, власне кажучи, ще набагато страшніше, ніж при тяжкій нужді питання про шматок хліба для заспокоєння голоду. Воістину, це є питання про хліб, який би наситив нас, і воду, яка вгамувала б нашу спрагу» [8, с. 200].

Історія викладання філософії вже в незалежній Україні мала амплітуду коливань від історичного до тематичного підходу. Нині «маятник завмер», куди він хитнеться, чи в бік повернення до історико-філософського потрактування, чи відшукає нові моделі тематичного компонування, питання наразі відкрите.

В даній статті автор відстоює доцільність тематичного підходу у викладанні філософії, викладає власне бачення моделювання предметного наповнення курсу філософії, що став результатом 20-ти річного періоду викладання філософії в Київському національному університеті культури і мистецтв та успішно апробується нині в цьому ж ВУЗі. Автор вказує також на шляхи його втілення в реальній практиці навчання. В своїй праці ми посилаємося на наукові розробки методичних систем викладання філософії М. Ліпмана, О. Бреніф'є, Дж. Парка, П. Фрейре, на теоретичні ідеї методики «філософія для дітей» та на методику, описану Ю. Гордером у романі «Світ Софії» [3].

Стрижневою особливістю курсу філософії, на нашу думку, має бути компонування філософського знання навколо пошуку ним наскрізних аксіологічних цінностей істини, добра та краси. Безперечно, ідея не нова. Ще Арістотель поділив філософію на теоретичну, практичну та поетичну. Але й актуальна як ніколи! Нині, коли людство знаходиться в стані перманентних гібридних воєн, коли здійснюються спроби перегляду засад християнської етики зовсім не на етичних принципах, коли знаннєве суспільство має практично не вичерпні можливості технічного та інтелектуального розвитку, як ніколи стає актуальним питання «навіщо?». Постає питання меж інтелектуальних можливостей людини та впроваджуваних нею технічних розробок, меж інтелекту та знань як таких. Питання доцільності пошуку істини. Якщо істина не самоціль, то з якою метою людина її шукає? Думки Канта про те, що ми пізнаємо світ для того, щоб зробити його добрішим, щоб відкрити укорінений у ньому моральний імператив є доцільними у якості стрижневого компоненту побудови предметного наповнення курсу філософії та вкрай нагальними. І якщо зріла особистість для себе у той чи інший спосіб на ці питання відповіла (чи замкнулася від них), то для молоді вони звучать особливо нагально. Тож і відповідь потрібно запропонувати, вірніше, зорієнтувати на її самостійний пошук.

Філософія обґрунтовує та вивчає як три основоположні принципи світобудови істину, добро та красу. Яким є світ у його фундаментальній основі, що таке істина і як можна її знайти (цими проблемами переймаються онтологія,

гносеологія, логіка)? Заради чого існує світ, як проявляє себе людині захована в ньому істина, як обґрунтувати укоріненість у світі добра та необхідність подолання зла, бо світобудова є доцільною лише тоді, коли утверджує закладений у ній вищий закон, який ми для себе позначаємо як закон моралі? (Вивчення цих проблем є прерогативою етики). Що робити людині, відкривши для себе таку картину буття? Творення краси у всіх її проявах та формах є способом долучення людини до буття, є участю людини у процесі творення світового цілого. (Цими проблемами займається естетика). З такої моделі конструювання предметного наповнення курсу філософії ми маємо змогу не лише охопити самий широкий спектр її проблем, але й обґрунтувати доцільність цих проблем для людини, що вивчає даний курс.

І тут маємо диференціювати: мусимо студентам показати не сукупність філософських знань про відповіді на філософські питання, що мають особистісне забарвлення, а множину шляхів їх пошуку, що відкривається перед кожним. Філософія є насамперед особистісним пошуком відповідей на цілий ряд питань, які постають перед людиною особливо гостро у період її світоглядного становлення: хто така вона сама – людина, у якому світі вона живе і навщо, що було до неї і що буде після, як виник світ і як він влаштований, хто ним керує, чи він не керований, чи є в світі місце для Бога, чи існує вічність і таке інше? Список цих питань можна продовжувати довго, бо філософія – це завжди пошук і роздуми. Немає меж філософського пізнання, немає готових, універсальних рецептів і відповідей. Є власний пошук і шлях. До необхідності такого пошуку людина неминуче приходить у своєму розвитку та самопізнанні. Зустріч з філософією як із сукупністю таких особистісних пошуків різними людьми в різні епохи – неминучий етап становлення людини. Філософувати – означає думати, шукати, пізнавати, погоджуватися з думками інших чи спростовувати їх.

Філософські роздуми спрямовані на розв'язання особистісних проблем, чи тих, які постають у особистісному забарвленні. Тому кожен, якщо звісно він не тікає від цього, має свої пояснення та відповіді. Нині широко пропагується думка про те, що філософом можна вважати кожного, хто має свої філософські думки та виклав їх у тому чи іншому вигляді (для сучасника прийнятною є не лише наукова форма, але і культурно-мистецька). Але раціональний спосіб існування цих знань поряд з їх часто позараціональним змістом та неакадемічною формою ніким не заперечується. Тож філософувати і бути філософом не одне і теж. Філософ – це той, хто результати свого філософування виклав у той чи інший системний спосіб. Тут нам у нагоді стають знання, які отримуємо на шляху власного, у тому числі інтелектуального пошуку серед множини думок, теорій, систем, у яких протягом багатовікової історії люди втілювали свої філософські пошуки, це й дає можливість їх узагальнити, класифікувати, виділити в них наскрізне та типове, визначитися щодо них. Саме так постає філософія як наука. Бо наука – це спосіб побудови знань. Вивчаючи науку, мусимо орієнтуватися на її раціональну природу, втім, не можемо при цьому ігнорувати її предмет, він може бути і позараціональним.

На дуалізмі знаннєвої та особистісної (чи, як прийнято позначати, компетентнісної) компоненти філософії, на

дуалізмі раціонального та ірраціонального підходів (що, власне, відповідає синергетичній парадигмі сучасної науки і культури, бо світ у його потрактування сучасною наукою є не лінійним) і слід вибудовувати логіку навчального курсу «Філософія», множину його «сюжетних ліній».

Одна «сюжетна лінія» – це філософія як наука, що має свої поняття, категорії, методи, закони тощо (необхідні складові кожної науки), що прагне до побудови знань у науковому форматі, в логіко-категоріальній формі, що має свою структуру (онтологія, гносеологія, логіка, етика, естетика, філософія культури, філософія науки, соціальна філософія і ін.). Інша «сюжетна лінія» – це особистісні пошуки молодого людини, що здобуває у ВУЗі професію та шукає в період свого навчання та активного особистісного становлення свій шлях у житті.

Логіка розвитку першої сюжетної лінії. Безперечно, оскільки мова йде про навчальну дисципліну, маємо визначитися з критеріями оцінки результатів вивчення базових знань, передбачених її навчальним планом та оцінити студента на предмет якості такого вивчення та результативності роботи в процесі цього вивчення. Логіка розвитку другої сюжетної лінії – пробудити в молодій людини спрагу до знань та їх перманентного пошуку, зорієнтувати цей пошук на постійну морально-етичну експертизу знань. І якщо розгортання першої «сюжетної лінії» завжди на поверхні, то друга, хоч і не така помітна, є значно важливішою та відповідальнішою. Та й більш притаманною філософії як «любові до мудрості». Софійний підхід до філософії започаткований Сократом. Логіко-теоретичний підхід, найбільш системно в античний період зреалізований Арістотелем, вершини свого розвитку досяг у німецькій класичній філософії, яка проголосила: для того, щоб стати наукою, філософія повинна стати системою, бо система є спосіб існування знань. Вже суто «позитивістський підхід» до філософування був започаткований Огюстом Контом, закріпився в позитивізмі і через неопозитивізм та постпозитивізм міцно увійшов у нашу свідомість разом із відповідними конотативними забарвленнями саєнтізму та метафізики. Увійшов так міцно, що філософію ми почали сприймати як науку суто раціональну, а її викладання як виключно схоластичний процес. Додамо тут своїх аргументів і розуміння того, що філософія як світоглядна форма є раціональною конструкцією, логічним розмірковуванням, вона прагне осягнути розумом все, навіть позараціональне. Втім, на відмінностях філософії та науки, на особливостях філософії як науки ми в процесі викладання філософії закономірно звертаємо увагу.

Серед особливостей філософії як науки, на яких також позначається специфіка сучасного посткласичного мислення, слід відмітити наступні. (Вони, до речі, засвідчують як приналежність філософії до гуманітарних, а не природничих наук, так і демонструють її несхожість на інші гуманітарні дисципліни). Філософія проголошує принципову недосяжність свого предмету, принципову неможливість здобуття істини, до якої можна лише прагнути, яку можна лише шукати. Важливу роль у філософії відіграє суб'єктивний фактор, тут вкрай важливо, хто саме сформулював те чи інше твердження, на філософську думку впливає внутрішній світ автора. Крім того, філософія залежить не лише від автора, але й від «слухача», бо філософська думка не може бути сліпо відтворена, щоб лишатися філософською, вона

може бути тільки народжена вкотре знову. Філософію цікавить людина та світ не в природничому, а в духовно-моральному аспекті, в той час, як для більшості наук домінуючим є природничий чинник. Філософія не знає кумулятивного розвитку, філософська думка не старіє у часі і «не знімається», не заперечується новою. Гетерогенність є нормою існування філософії. Тут немає правильних чи неправильних теорій, різні філософські системи співіснують як в історичній площині, так і в одній часовій епосі. Не лише людству, а й одній людині властива зміна, перегляд, поглиблення своїх поглядів, оскільки немає і не може бути меж філософського пізнання. Філософія хоч і має академічну форму існування, але не зводиться до неї і не вичерпується нею. Часто філософи заперечують логіко-понятійну форму думки як вичерпну у пізнанні світу, звертаються натомість до релігії та мистецтва. Системності як способу пізнання та існування у філософії часто протиставляється асистемність. Границі філософського тексту нині не є вузько академічними, філософський текст може існувати і як літературний твір, і як театральна постановка, і як перформанс тощо. Говорять про діалогову форму існування філософії, за якої вона є широким полем діалогу сучасників між собою та водночас із попередниками. Філософія визнає за людиною право на індивідуальність та неповторність, пропагує цінність кожного «Я». А оскільки світ складається із багатьох таких індивідів, то існують вони у формі «Я–Ти» взаємодії, як назвав це М. Бубер, у формі взаємодоповнення та взаємозбагачення. Людина може зреалізувати себе лише у полі цієї взаємодії. Таке комунікативне бачення світу своїм наслідком має утвердження діалогу як найбільш прийнятної форми існування. Діалог передбачає рівноправні стосунки його учасників, їх засадничу відмову від домінування своєї думки, від будь-якої ієрархічності мислення, від будь-яких проявів тоталітаризму, від нав'язування іншому будь-чого. Своєю метою діалог має сам процес комунікації, а не її результат; він самодостатній. Вихідною засадою діалогу є подолання самотності, збагачення себе від думки та наявності іншого, створення такого середовища довіри, комфорту, який сприяє актуалізації можливостей кожного з його учасників. Поле реалізації діалогу є дуже широким. Він будується як синхронічно (в горизонтальній площині), пропонуючи сучасникам найбільш прийнятну для самореалізації та порозуміння модель стосунків, так і діахронічно (у вертикальній площині), стверджуючи, що лише такий характер відношення до доробку інших епох є продуктивним, лише він гарантує можливість їх почути і чомусь у них навчитися. «Діалогове існування набуває навіть в крайній самотності глибоке передчуття взаємності, що надає цьому існуванню сили; монологічне – навіть у найнижньому спілкуванні не виходить за межі своєї самоті» [2, с. 109]. Побудова діалогової моделі сучасного світу розглядається нині як запорука розв'язання комплексу глобальних проблем, які поставили сучасну людину та світ на межі існування.

Слід зазначити, що особистісна форма існування філософії не робить філософію особистісним надбанням. Адже вона долучає індивіда до загальнолюдських цінностей, орієнтує на вічність та позачасовість, і, як наслідок, до подолання своєї окремішності та відірваності від світу. Людиноцентричне прочитання філософії не заперечує її науковий статус. Адже філософія є способом раціональ-

ного пояснення світу, вона прагне побудови знань в теоретичній формі, логічного доведення своїх тверджень.

На дуалізмі наукового та особистісного ракурсу бачення філософії, на дуалізмі знаннєвого та компетентнісного підходів і мусимо вибудовувати логіку її викладання, а також відбір предметного наповнення навчального матеріалу. На нашу думку, шляхом до практичної реалізації цих положень є впровадження в навчальний процес виконання творчих завдань та підготовку інноваційних проектів.

Це є запорука створення інноваційного освітнього простору ВНЗ. Творчі завдання мають на меті стимулювати у студента такий ракурс вивчення науково-теоретичного знання, який передбачає його особисте засвоєння та опрацювання, який передбачає також продукування власних ідей, що має стати закономірним наслідком вище зазначеного. У рамках вивчення курсу філософії на другому курсі підготовки бакалаврів студентам КНУКІМ автор пропонує до виконання наступні творчі завдання: 1) зобразити саму філософську букву української абетки та написати невеличке есе, що пояснює свій вибір; 2) намалювати колір істини та пояснити свій вибір. Попередньо студентам пояснюється, що есе – це невеликий за обсягом прозовий твір, який висловлює власні думки та враження автора, не претендує на вичерпне розкриття теми та має довільно обрану автором композицію, даються рекомендації, як писати есе.

Враження студентів від виконання робіт містяться у відгуках студентів, опублікованих на сайті університету (режим доступу: <http://knukim.edu.ua/novunu/eksklyuzivnyi-pidruchnik-yevropeyskogo-zrazka/>). Роботи студентів представлені на постійно діючій та регулярно оновлювальній виставці творчих робіт студентів, що розташована на 9-му поверсі головного корпусу КНУКІМ (<http://knukim.edu.ua/zagalnouniversitetski-kafedri/kafedra-sotsialno-gumanitarnih-distiplin/>). За матеріалами творчих робіт студентів готується до друку видання «Філософська абетка: арт-формат», у якому будуть опубліковані малюнки (левова частку серед них займають роботи студентів-графіків, що є також успішним прикладом реалізації міжпредметних зв'язків при викладанні дисциплін у ВНЗ), студентські есе, яка буде також проілюстрована малюнками «Української абетки» відомого українського графіка Г. Нарбути. Свої роботи студенти регулярно репрезентують на лекційних заняттях на флешмобах, що проводить викладач. Тема флешмобу – «Моя філософська буква». Флешмоб (від англ. flash mob – «спалахуючий натовп») – це заздалегідь спланована акція, у якій велика кількість людей швидко збирається у наперед визначеному місці, протягом нетривалого часу виконує попередньо узгоджені дії, і потім швидко розходиться. Звичайно, флешмоби як частина новітніх методів навчання не є буквальним відтворенням флешмобів як явищ суспільно-політичного та культурно-мистецького спрямування. Втім, елемент швидкої мобілізації за наперед встановленими домовленостями задля реалізації певної мети, швидке переключення на традиційний вид діяльності та спосіб спілкування, що є ключовою рисою даної дії, може бути запропоноване як досить продуктивний метод навчання, що зустрічає неприхований інтерес та підтримку з боку студентів («бути флеш-моберами»). Флешмоб, присвячений філософським роздумам студентів над сенсом букви та можливістю

наповнення її змісту власними думками, відбувається регулярно протягом лекційних занять по мірі готовності студентів на початку чи наприкінці заняття. Студенти демонструють власні творчі проекти (виконані різними техніками – від колажу до аплікації, від акварелі до графіки) та озвучують написані есе, серед яких були також поетичні твори, що, в свою чергу, засвідчує високий творчий потенціал студентської аудиторії, а також готовність з їх боку до творчого інноваційного навчання. Проведення флешмобу на тему: «Колір істини» на лекційному занятті, присвяченому висвітленню теми «Гносеологічна проблематика філософії», продемонструвало не лише широкий асоціативний ряд студентів, але й зрезонувало з запропонованим викладачем матеріалом, підібраним як з галузі філософії (теорія пізнання), так і з області культурології та мистецтвознавства (філософія кольору, картини імпресіоністів, підібрані у блакитній кольоровій гамі, яка, на думку більшості дослідників, асоціюється з істиною та мудрістю) [5].

Окремим напрямом організації інноваційної роботи студентів є залучення студентів до підготовки інноваційних проектів. Інноваційний проект – це система взаємопов'язаних цілей та засобів їх досягнення. Його метою є забезпечення ефективного вирішення конкретної науково-технічної чи технологічної проблеми. Про успішне виконання студентами інноваційних проектів в рамках вивчення іншого навчального курсу «Культура і наука», який автор розробив та успішно впровадив в освітній простір КНУКІМ, можна ознайомитись за посиланням (<http://knukim.edu.ua/novunu/konkurs-innovatsiynih-proektiv/>); вказані в публікації, а також інші інноваційні проекти студентів, розміщені для ознайомлення на інтернет-сторінці кафедри філософії КНУКІМ.

Думки, що висловлені нами в даній статті, співзвучні позиціям інших авторів. Так, Є. Смотрицький зазначає: «Гуманітарна освіта має бути звернена саме до людської душі, яку позитивна наука не визнає. Гуманітарна освіта повинна бути культуроцентрична, а не сайєнтиська» [6]. Дослідниця Н. Адаменко пише: «Система освіти в Україні потребує деякого перезавантаження, орієнтації на діалогічність навчання та викладання в своїй основі» [1]. Це засвідчує формування в освітньому просторі України якісно інших підходів до викладання філософії як предметно-наукового, так і методичного характеру, що й має стати предметом подальшого обговорення та наукового вивчення.

Список використаних джерел

1. Адаменко Н. Світові практики методики викладання філософії: історія та сучасний стан // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія: збірник наукових праць. Вип.28 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова; [редкол. В. П. Андрущенко [та ін.]]. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – С.5–11.
2. Бубер М. Диалог. – Два образи віри. – М.: Республика, 1995. – 464 с.
3. Гордер Ю. Світ Софії. Роман про історію філософії. – Львів: Літопис, 2007. – 575 с.
4. Кириленко К. Інноваційне спрямування сучасних методик викладання філософії у ВНЗ // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [гол. ред.: М. Т. Мартинюк]. – Умань: ФОП Жовтий О. О., 2015. – В. 2, Ч.2. – С.183–192.
5. Кириленко К. Філософія: наука і культура. Мультимедійний навчальний посібник. – К., 2014. – 216 с.
6. Смотрицький Є. Концепція курсу «Філософія для дітей» [Електронний ресурс] / Євген Смотрицький. – Режим доступу: <http://osvita.ua/school/theory/1965/>.

7. Філософія: підручник / Л. В. Губерський [та ін.]; ред. Л. В. Губерський; худож. О. Д. Кононченко. – Харків: Фоліо, 2013. – 510 с.

8. Франк С. Л. Смысл жизни // Духовные основы общества. – М., 1992. – 300 с.

References

1. Adamenko N. Svitovi praktyky metodyky vykladannia filosofii: istoriia ta suchasnyi stan // Visnyk instytutu rozvytku dytyny. Serii: Filosofii. Pedagogika. Psykholohiia: zbirnyk naukovykh prats. Vyp.28 / Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova; [redkol. V. P. Andruschenko [ta in.]]. – K.: Vyd-vo NPU im. M. P. Drahomanova, 2013. – S.5–11.
2. Buber M. Dialoh. – Dva obrazny viry. – M.: Respublika, 1995. – 464 s.
3. Gorder Yu. Svit Sofii. Roman pro istoriiu filosofii. – Lviv: Litopys, 2007. – 575 s.
4. Kyrylenko K. Innovatsiine spriamuvannia suchasnykh metodyk vykladannia filosofii u VNZ // Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Pavla Tychyny / [hol. red.: M. T. Martyniuk]. – Uman: FOP Zhovtyi O. O., 2015. – V. 2, Ch.2. – S.183–192.
5. Kyrylenko K. Filosofii: nauka i kultura. Multydystyplinaryny navchalnyi posibnyk. – K., 2014. – 216 s.
6. Smotrytskyi Ye. Kontseptsii kursu «Filosofiiia dlia ditei» [Elektronnyi resurs] / Yevhen Smotrytskyi. – Rezhym dostupu: <http://osvita.ua/school/theory/1965/>.
7. Filosofii: pidruchnyk / L. V. Huberskyi [ta in.]; red. L. V. Huberskyi; khudozh. O. D. Kononuchenko. – Kharkiv: Folio, 2013. – 510 s.
8. Frank S. L. Smysl zhizni // Dukhovnyye osnovy obshchestva. – M., 1992. – 300 s.

Kyrylenko K. M., PhD, associate professor, the Head of the Department of Philosophy of Kyiv National University of Culture and Arts (Ukraine, Kyiv), katerinasophia@ukr.net

Conceptual principles of teaching philosophy as a non-core discipline in the high school

In the article the author substantiates expediency of application of the methodological approach to the teaching of philosophy in high school, points at the importance of dualism of knowledge and personal (or competence) component of philosophy, at the dualism of rational and irrational approaches (which actually corresponds to the synergistic paradigm of modern science and culture). Goal of this article is the justification for the objective filling of the philosophy course, which has become the result of a 20-year period of teaching philosophy at Kyiv National University of Culture and Arts and is successfully taught now in the same university. The basis of the thematic content of the philosophy course is the combination of philosophical knowledge around the search of axiological values of truth, goodness and beauty. The author also describes his own experience in implementing of this approach in the real practice of teaching by the introduction into the educational process the realization of creative tasks and preparation of innovative projects.

Keywords: historical and thematic approaches to teaching philosophy, humanocentrism of philosophical knowledge, philosophy as a problem of life purpose and competence approach, creative tasks, innovative projects.

Кириленко Е. М., кандидат философских наук, доцент, заведующая кафедрой философии, Киевский национальный университет культуры и искусств (Украина, Киев), katerinasophia@ukr.net

Концептуальные основания преподавания философии как непрофильной дисциплины в высшем учебном заведении

Автор обосновывает целесообразность применения тематического подхода к преподаванию курса философии в высшей школе, указывает на важность дуализма знаниевого и личностного (или компетентностного) компонента в его преподавании, на дуализм рационального и иррационального подходов (что соответствует синергетической парадигме современной науки и культуры). Целью статьи является обоснование предметного наполнения курса философии, который стал результатом 20-летнего периода преподавания философии в Киевском национальном университете культуры и искусств и успешно апробируется сейчас в этом же ВУЗе. Основой тематического наполнения курса философии является комбинация философского знания вокруг поиска сквозных аксиологических ценностей истины, добра и красоты. Автор также описывает собственный опыт внедрения данного подхода в реальной практике обучения путем внедрения в учебный процесс выполнения студентами творческих заданий и подготовку инновационных проектов.

Ключевые слова: исторический и тематический подходы к преподаванию философии, человекоцентризм философского знания, философия как смысло-жизненная проблема, знаниевый и компетентностный подходы, творческие задания, инновационные проекты.

* * *

Готько Н. В.,
аспірантка, Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), leran@ukr.net

МОВНІ МОДЕЛІ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК КОНТЕКСТ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНО-ВИХОВНОЇ ФІЛОСОФІЇ В ІНТЕГРАЦІЇ СХІДНОЇ І ЗАХІДНОЇ ПАРАДИГМ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розглядаються мовні, літературні і соціально-психологічні методологічні системи виховання і освіти в системі осягнення проблем пізнання світу та життєдіяльності людини. Аналізується взаємозв'язок плюралізму парадигм при розробці нових підходів до філософії освіти і моделей соціальної комунікації, необхідність дослідження у цьому контексті мовної діяльності і проблемних парадоксів життя.

Ключові слова: системи виховання, духовні практики, мова, філософія освіти, цінності, пізнання, суб'єктивність, педагогічний модернізм.

Важливою умовою та основою, яка дає можливість сучасним культурі і духовності, вихованню та освіті, мистецтву та літературі відтворювати процеси самоосягнення людини є мова. Саме мова допомагає створити те коло, рухаючись по якому людина починає розуміти найбільш незрозумілі закутки своєї сутності та світу.

Як відзначає Дж. Сьорль, «час, в який ми живемо, – це свого роду золотий вік філософії мови» [23, с. 97]. Зокрема, Л. Вітгенштайн вважав, що будь-яке філософствування, виховання, освіта, культура вкорінені в складних лабіринтах мови та мовлення і по суті являє собою своєрідне «вслуховування», «вдивляння» в її працю, спостереження за поведінкою людських понять. Філософія і, зокрема, філософські проблеми освіти і виховання в розумінні Вітгенштайна, – це не знання, результат чи теорія.

Це – *сукупність різноманітних методів прояснення, чіткого бачення реальності скрізь мовні засоби її вираження*. Філософ впевнений: вміння ясно корелювати вербальне та реальне припускає навик, тренування. Для вирішення цього завдання створюється особлива практика мовного пояснення або аналізу.

Вітгенштайн і похідні від нього різноманітні школи *аналітичної філософії і філософії мови* (і, зокрема, *аналітична філософія освіти*) відроджує тип філософствування, який нагадує сократичний або *дзен-буддистський*.

Як відзначає Д. Судзукі: «Мова – це найбільш ненадійний інструмент, котрий коли-небудь створював людський розум» [25, с. 56]. Це є неначе парафразом Вітгенштайна: «Мова – це лабіринт шляхів. Ви підходите з одного боку і орієнтуєтесь в ситуації; підходите до того самого місця з другого і вже не орієнтуєтесь» [9, с. 171].

Головний пафос філософії Вітгенштайн спрямовує на *практичне філософствування*, теорія поступається місцем практиці. Саме тому він постійно підкреслює, що він не збирається теоретизувати з приводу буденної мови, що філософія – не доктрина, а діяльність. «За Вітгенштайном так міцно закріпилася слава майстра несподіванко, що його техніку порівнювали з технікою дзен-буддизму» [17, с. 266]. Вітгенштайн: «Наші найбільші дурниці можуть виявитися дуже мудрими» [7, с. 105].

У духовно-культурному впливі на переважну кількість перш за все східних (та у 2-й половині ХХ ст. – і західних) моделей освітньо-виховних моделей відзначимо саме буддизм, який проник в Китай близько I ст. н.е. піддається

сильній «китаїзації» і майже невідомо змінюється. Китайсько-японська школа буддизму носить назву «чань» (японське «дзен»). Чань-буддисти вважають, що всі вербальні приписи, всі тексти, в яких вони зафіксовані, хибні, саме в силу своєї вербалізованості не здатні відкрити таємниці буття та передати істинну суть речей та явищ.

Чань, за словами самих чанців (дзенців) – це откровення по той бік слів та знаків. «Основна ідея дзен – ввійти в контакт з внутрішніми процесами нашої істоти, причому зробити це самим прямим чином, не використовуючи що-небудь зовнішнє чи неприроднє» – пише дослідник дзен Д. Т. Судзукі [25, с. 31]. Дзен – це життєвий факт. Мета усієї дисципліни дзен – прийти в контакт з цим життєвим фактом. Мета дзен – досягти синтезу в нашому повсякденному житті, а не підходити до життя в якості своєрідної метафізичної вправи. Особливо важливу роль у формуванні дзен та дзенської культури (і, зокрема, психокультури) справило те, що відмова від абстрактних спекуляцій і пояснення трансцендентних, позадосвідних понять була обумовлена перш за все прагненням виробити практичний психопропедевтичний рекомендації по подоланню емоційно психологічного «затьмарення», яке заважає безпосередньому переживанню позавербальної реальності.

Для того, щоб витіснити із свідомості учня шаблонні схеми мислення, позбавити його від звички шукати істину поза собою і сприяти до прямого та безпосереднього споглядання своєї істинної природи, дзенські наставники й користувалися ритуальним сквернослов'ям, яке, як і дзенський сміх, носило амбівалентний характер, причому з акцентом на відроджуюче начало. Дзенська традиція розділяє свідомість на «чисту» (*цзін*) та «засмічену» (*жань*) і підкреслює, що саме «засмічений» стан свідомості заважає сприймати речі «такими, якими вони є», бо люди звичайно фільтрують та викривляють «те, що є» в процесі концептуалізації, яка розколює цілісний та гармонійний світ на категорії, опозиції та ін., на що в наш час вказує Жак Дерріда.

«Чистий» стан свідомості – це діяльність психіки, коли не існує розділу на суб'єкт і об'єкт, нема ні найменшого розриву між інтуїтивним «схопленням» ситуації у всій цілісності і спонтанним реагуванням на неї, нема дискурсії, концептуалізації та вербалізації безпосереднього досвіду, нема прив'язаності до зовнішніх об'єктів тощо. Йдеться про звільнення від будь-яких комплексів і неспокою, ба, навіть більше, – від самого нашого силігузуючого розуму. У дзені не лише духом, а навіть і стилем йде аналогія з концепцією Вітгенштайна, який заперечує філософію як загальне пояснення світу: «У чому твоя мета у філософії? – Вказати мусі вихід з пляшки» [6, с. 73].

Мовні твердження не інтерпретують факту і навіть не тлумачать, а лише «показують» його, відбивають, немов у дзеркалі, його зв'язки. Речення, відзеркалюючи реальність, є своєрідною її проекцією, однак ми нічого не можемо сказати про співвідношення цих двох площин – ми можемо це лише показати. Небажання виходити за межі світу й закріплювати його у жорстких формулах справді дає підстави посилатись на дзен. Згадаймо, що коли учня в дзен захоплюють надто амбітні думки, вчителі дзен відважують йому ляпаса, не для того щоб покарати, а лише для того, щоб встановити своєрідний

безпосередній контакт з життям, без будь яких рефлексій, учень просто відчуває його й усе. Вітгенштайн багато разів радив учням не займатися філософією і врешті сам покинув наукову діяльність та лекції в університеті, віддавшись праці в лікарні та вчителюванню у сільських школах. Пішов за життям, за досвідом.

Є у дзен якась глибоко антиінтелектуальна установка на первинне беззастережне прийняття життя в усій його безпосередності, без спроб тлумачення, здатних лише накинути пута тій безпосередності, й задушити її, перешкодивши нам сприймати життя, у його *дискретності*.

Дзен вчить, що всесвіт і все довкола є змінним, неокресленим, парадоксальним, що порядок подій – лише витвір закростенілого розуму, а кожна спроба визначення того порядку приречена на невдачу, отож в охоплені такого стану речей власне і полягає остаточне осяяння. Дзен стверджує, що божество присутнє в живому багатоманітті всіх речей і що благо полягає не в утечі від життя й зануренні позасвідомості у нірвану, не в аскетизмі, а у прийнятті всіх речей. Життя в дзен одночасно ритуалізоване і просякнуте імпровізацією. Колись наставник дзен сів на своє підвищення, готовий до проповіді. В цей час заспівала пташка. Наставник зберігав мовчання, монахи також мовчали. Коли пташка відлетіла, наставник мовив: «Проповідь закінчена». На запитання учня про істину дзенська мудрість відповідає несподіваною асоціацією, іноді підкреслено грубою, безглуздою, іноді – поетичною:

«– Що таке Будда? – Шматок кізьяка...

– Що таке дзен? – Гілка квітучої сливи».

Асоціація швидше ніж розмірковування, веде учня до істини. Для дзен є характерною схильність до абсурду, юродивості: *горбата людина краще за струнку (не візьмуть на віщину), криве дерево краще за пряме (не зрубують)*. Дзенські діалоги – *коани* – досить часто абсурдні, логічно невіршенні з точки зору здорового глузду. Це повинно показати учневі, що розум і поставлене питання взаємно абсурдні, і якщо питання має відповідь, то є абсурдним «затмарений розум».

В епохи абсурду Вічність досягається через абсурд. Зосередженість на логічно невіршеному стає шляхом до переживання та осягнення реальності. Шукач просвітлення повинен був вбивати стереотипи у своєму мисленні, бо будь який стереотип блокує інтуїтивне осягнення істини: «*Зустрієши Будду – вбийте Будду, зустрієши патріарха – вбийте патріарха*» [1, с. 102]. Одна з характерних рис і мистецтва, і антилогіки дзен – відкидання симетрії. Причина ясна: симетрія уособлює певний модуль порядку, сітку, накинута на спонтанність.

Не оминула мова та мовні парадокси осягнення людського буття і літературу, особливо це стосується літературного авангарду. У ньому спостерігаємо значні смислові аналогії з філософії людини дзен. Візьмемо один з діалогів Ежена Йонеско: «Скільки коштує цей автомобіль?» – «Це залежить від ціни» [14, с. 167]. Наштовхуємось тут, по суті, на те саме апорійне коло, яке узаконюється коаном: відповідь повторює запитання до нескінченності, аж поки розум не підписує акта капітуляції, приймаючи абсурд за основу світу.

Все життя ХХ і початку ХХІ-го ст. пронизане явищем так званого **Модерну** (котрий й заклад *сучасну парадигму* розвитку суспільства, культури, освіти тощо)

з усіма його проявами: від *імпресіонізму* та *сюрреалізму* до *абсурдизму* та *постмодернізму* включно.

Саме модерна/постмодерна сучасність постулювала людське буття як таке в усіх його проявах і культуру як невід'ємний шар цього буття та людського існування.

Модернізм показав, що саме в шарі культури вичленовується сутність людини, але не просто людини на відміну від людської постаті реалізму, а людини як сукупності певних пластів різнобарвних індивідуальних та естетичних проявів, про які ця людина може і не підозрювати. Різні прояви модернізму в усіх їх специфічності нерозривно виявилися пов'язаними з такими проявами людської самоідентифікації як філософія і мистецтво. Картина Сезанна та філософія Анрі Бергсона, екзистенціалізм Мерло-Понті з проблемами смислу та безсмислості й абсурдизм діалогів Йонеско – становлять єдине ціле модерну та модернізму. Висновки Ніцше та здобутки екзистенційного розуміння світу принесли у модернізм і постмодерн втягненість різнобарвності проявів життя взагалі та життя людини зокрема в їх постійній мінливості та багатоманітності.

Одним із фундаментів модернізму можна вважати французький пост-романтизм, особливо так званих «проклятих» поетів (Рембо, Верлен, Бодлер). Верлен виходить з того, що таємниця життя полягає саме в присутності людини в цьому житті; він відкидає будь – яку опосередкованість раціональністю цієї присутності. Верлен, зачарований текучою невловимістю предметного світу, прагне не дробити, не аналізувати його. Він не класифікує його, оскільки будь-який вибір реалізує лише одну з можливостей і залишає нездійсненими всі інші, тим самим неминуче вбиваючи цілісність світобудови. Верлен же хоче зібрати її в єдності, він прагне охопити єдину власну душу так, щоб «я» та «світ» дзеркально відображали один одного: «Ця вулиця, місто – в примарному сні; Це буде, а може й вже було» [19, с. 83].

Артур Рембо, в свою чергу, примушує читача відчувати буттєву дрож від доторку до невідомого. Відмінюючи «логічні» зв'язки між предметами, втягуючи їх в карнавальну видозмінюваність, він створює примарну дійсність, в якій не треба дивуватись ніяким метаморфозам – і тим самим, вириваючи себе (та нас) зі світу повсякденності. Це шлях самозаглиблення, прориву в позасвідоме, на який вперше в науковій сфері вступив на початку ХХ століття Зігмунд Фрейд. Блукання Фрейда в лабіринтах несвідомого дали неоціненний поштовх всій літературі ХХ століття і, в першу чергу, одиссеї Леопольда Блума – героя джойсівських блукань по Дубліну та самому собі.

Один із читачів якийсь закинув Джойсу: «Ваші книги важко читати». Джойс відповів: «Важко було писати». Щоправда, значна частина сучасної читаючої публіки до цього звикла і вважає працю над книгою, здійснення певного зусилля вже свого роду нормою. І тому є важливим визначити історичне принципове значення «Улісса» як явища, яке надзвичайно сильно ставить питання, що назріли в нову епоху, тобто питання про долю духу, про долю краси і відповідно про долю літератури.

Володимир Набоков в одному зі своїх останніх інтерв'ю назвав чотири романи в якості основних для ХХ століття: «Улісс» Джойса, «Петербург» Андрія Белого, «Процес» Кафки та «В пошуках втраченого часу» Пруста. «Улісс» має багато спільного з «Петербургом» у новому

зображенні простору й часу, зокрема по відношенню до дуальної подорожі по великому місту та в себе. «Улісс» – саме подорож, тому його треба сприймати саме просторово та в часі. Вибираючи в якості героя роману єврея, Джойс натякає на вселюдську здатність до мандрівок в просторі, часі та свідомості, метафорою чого є вічний мандрівник – єврей. Це є натяком також на важливість та первинність пошуку самого себе. Головне в Блумі – те, що особистісне, неповторне важливіше для нього від суспільного, загального, а така людина завжди і всюди в ХХ столітті засуджувалась так званими широкими масами, враженими націоналізмом та псевдопатріотизмом – цими виразками ХХ століття. Джойс вустами Стівена, ще одного героя «Улісса», постулює: «Моя країна хоче, щоб я вмер за неї. Нехай краще моя країна вмере за мене [14, с. 302]. Джойс демонструє пріоритет особистісної свободи, важливості особистісного розуміння і прагнення до самозростання. Відповідь на це криється у питанні про «єврейськість» головного героя: «Але ж і єврей може бути відданим своїй країні?»; і Стівен дотепно відповідає: «Звичайно, якщо він тільки знає, яка з них його країна» [13, с. 235].

Ще один схематичний рівень «Улісса» відображає нерозривність світу та тілобудови. Автор стверджував, що з кожним епізодом роману певним чином пов'язаний певний орган людського тіла, а також певна наука чи мистецтво, певний символ та певний колір.

Що стосується Марселя Пруста, то він задався метою створити певний замкнений та унікальний усвоєний світ, який належав би тільки йому та знаменував його перемогу над плінністю речей і над смертю. Але він користувався зовсім іншими засобами. Вони полягають перш за все у пильному відборі, любовному колекціонуванні щасливих миттєвостей буття. Він створює певного роду пам'ять, яка відкидає роздрібленість реального світу і якій достатньо запаху старих парфумів, щоб відтворити таємниці відкинутого в минуле та вічною світу. Вибравши внутрішнє життя, а в цьому житті найбільш сокровенну його серцевину, Пруст повстає проти того, що в реальності піддається забуттю, тобто протестує проти машинального та сліпого світу. Пруст воскрешає навіки Красу та Любов, створюючи та віднаходячи для них новий час і наперекір смерті доказує, що минуле в кінці кінців перетворюється в нетлінне сучасне, куди більш справжнє та вагоміше ніж те, яким воно було колись. Саме тому дуже велику роль у «Втраченому часі» відіграє психологічний аналіз. Істинна велич Пруста в тому, що він змалював не втрачений, а віднайдений час, який збирає воедино роздріблений світ. Він зумів вловити в змінному потоці форм трепетні символи людської єдності [20].

Ще однією стороною модернізму є напрям, який стверджує показний антиестетизм, насправді торує шлях до справжньої естетики людського існування, єдиної в своїй багатоманітності, багатоманітності, яка лише стверджує цю єдність. Фундатором цього напрямку можна вважати Донатьєна Альфонса де Сада, складність та багатоманітність творчості якого гідно уособлюють у ХХ столітті Жан Жене та Юкіо Місіма [18]. В оповіданні «Патріотизм» Місіма описано самовбивство молодої подружньої пари. Гвардійський поручик Такаяма, опинившись перед невіршуваною моральною дилемою разом із жінкою йде на самовбивство. Перший пласт твору начебто вихваляє істинно японський дух патріотизму, але по мірі розвитку подій відступає, забувається ідейне

підґрунтя кошмарного ритуалу, і враз народжується пекуче, болісне відчуття трагічної втрати, безглуздої загибелі двох молодих, повних життя та любові людських істот.

П'єса «Маркіза де Сад», як і кожний твір Місіми, – це свого роду дослідження, штудія певного поняття, явища чи стану душі: краси, страждання, нігілізму тощо. У цьому смислі «Маркіза де Сад» – штудія Пороку як супутника абсолютної, нічим не стримуваної свободи людського духу, коли він один на один з усім всесвітом – без віри, без моралі, без любові. Шарль Бодлер писав: «Щоб пояснити зло, потрібно завжди повертатися до де Сада – нібито до справжньої природної людини» [22, с. 367]. Для Місіми, який усе життя примірював одну маску за іншою, фігура де Сада, людини без маски, була, мабуть, повною невимовної принади. Юкіо Місіма вибрав для фіналу своєї долі вихід з життя, але не зважаючи на антиестетизм та антивіталізм, його життя, творчість та смерть постулювали як велику цінність одне – Прекрасне.

Представники «абсурдизму» Ежен Йонеско та Семюел Беккет через театр абсурду виявляють свою реакцію на події ХХ століття, які обертають людей на слухняних ляльок, позбавлених навіть мови. У п'єсі «Носороги» Йонеско зображує духовну та фізичну мутацію, що раптом охоплює людей. П'єса, за його словами, була розгорнутою метафорою конформізму, що охопив людське суспільство.

Саме метафоричність та парадоксальність літератури авангарду допомагає зрозуміти цей суперечливий та парадоксальний світ. Парадокс лежить в основі як форми, так і змісту в творах С. Беккета. Оскільки парадокс є головною структурною одиницею в беккетових творах, ми можемо мати багато прочитань його тексту (так само, як і життя).

Хорхе Луїс Борхес «іронізує» та «метафоризує» мову. Йому подобається все невимовлене, неоформлене. Метафора у Борхеса перетворює світ в стихію «вимислів», дії у нього здійснюють ідеї – в образі абстрактних іменників, які натякають на деяку таємну й неназвану Абстракцію, якій вони підпорядковані. У Борхеса саме слово – «вимисел», сутність, істота та імена нереальні, реальні їх атрибути. Тому світ Борхеса – царство дій і відношень, дієслів й прикметників. Дію провадять не «діячі», а атрибути, предикати. Борхес бачить світ з якоїсь нескінченної даліни. Ця іронічна дистанція дозволяє йому бачити світ як ціле, а читача – насолоджуватись перетворюванням та хитросплетінням, які відбуваються у світі: «Бути однією річчю обов'язково значить не бути всіма іншими речами; невимовне відчуття цієї істини привело людей до думки, що не бути означає більше, аніж бути чимсь, і в певному смислі значить бути всім» [3, с. 28].

Представники літературно-театрального авангарду, «абсурдизму», Ежен Йонеско та Семюел Беккет через літературу і театр абсурду виявляють свою реакцію на події ХХ століття (це ще більш суттєво й для століття ХХІ–го), які обертають людей на слухняних ляльок, позбавлених навіть мови. У п'єсі «Носороги» Йонеско зображує духовну та фізичну мутацію, що раптом охоплює людей. П'єса, за його словами, була розгорнутою метафорою конформізму, що охопив людське суспільство [14]. Саме метафоричність та парадоксальність літератури авангарду допомагає зрозуміти цей суперечливий та парадоксальний світ. Парадокс лежить в основі як форми, так і змісту й

у творах С. Беккета. Оскільки *парадокс* є головною структурною одиницею в Беккетових творах, ми можемо мати багато прочитань його тексту (так само, як і життя).

Семюел Беккет під час другої світової війни «щоб не збожеволіти» пише роман про Уота [27]. Цей дивний персонаж після того, як кондуктор виштовхує його з трамваю, поночі дістається до маєтку ще дивнішого пана Нота і залишається там на кілька років. У цьому романі Беккет за допомогою філософів, загримованих під блазнів, розігрує трактат наукоцентричну європейську свідомість, про релігію, про біль та розпач людини, якій випало жити у ХХ сторіччі. Весь «Уот» є замаскованим ребусом і суцільною грою слів. Усе починається з імен головних персонажів – Уота і Нота. Слово «*Уот*» залежно від того, як його написати по-англійськи, може означати «*що?*», «*Ват*» (електропотужності) та «*знаю*» (з давньоанглійської). «*Нот*» може бути «*вузлом*», «*потребою*», «*нужденністю*», «*горем*», «*бідною*» (з німецької), запереченням «*ні*», словами «*нуль*», «*ніщо*».

Роман Беккета розповідає про стосунки між Уотом і Нотом, між слугою і паном, між рабом Божим і Всевишнім, і обидва героя роблять все, щоб не вийти за рамки відведених їм ролей. Уота можна вважати втіленням мовної теорії Вітгенштайна. На думку останнього, тільки людський розум здатний розділяти безформну часопросторову нескінченність Всесвіту на конкретні предмети. Уот навіть не *мовний аналітик*, а скоріше, *логічний позитивіст*; для нього слово та його значення повністю тотожні. Те, що не піддається поясненню, Уот ігнорує, як геть позбавлене змісту й значення. «Чому він навчився? Нічому. Що він дізнався про містера Нота? Нічого» – пише Беккет [27, с. 85].

Пошук значення слів та явищ, який весь час веде людина, озброєна конкретним, раціональним значенням, та її трагічна неспроможність збагнути хоча б те, що відбувається довкола – це, власне, і є тема «Уота». Позитивіст, лінгвіст і математик, Уот воліє за кожним словом закріпити конкретне, єдине, плоске й одомірне значення, нехтуючи безліччю значень, барв та відтінків життя та реальності, які стоять за кожним словом. Вже наприкінці першої частини роману озброєний логічною мовою Уот виявляється геть безпорадним перед позбавленою зрозумілого значення реальністю. В затишок раціональності вривається ірраціональна недоречність. «Уот» (що?), питає людина. «Нот» (нічого), – чує вона у відповідь. У літературі абсурду піддається критиці «спрошення» світу «простою» людиною, яка за уніфікаціоністськими одномірностями значення тотожна логічному позитивісту. Каммінгс з цього приводу пише: «Так звані прості люди – люди, які не існують, – віддають перевагу речам, які не існують – простим речам» [28, с. 14].

Як вже відзначав Дж. Сьорль, в наш час, як ніколи раніше, мало не всі наймудріші мислителі силкувалися розгадати таємницю цього дарунка – мови, щоб, може хоч у ній знайти відповідь на свої вічні питання. Семюел Беккет якось зронив таку сентенцію – *нема чого висловлювати і виражати, нема чим висловлювати й виражати, нема з чого висловлювати і виражати, нема сили висловлювати і виражати, ні бажання висловлювати і виражати, і разом з тим є обов'язок висловлюватися і виражати*.

Так окреслюється ним вживання і використання мови, – мови, пронизаної парадоксами відтоді, як вона

втратила свою пряму експресивність і здатність пояснювати світ. В парадоксі ми маємо бінарну протилежність, члени якої суперечать один одному, та водночас – співіснують, утримувані разом якоюсь глибшою структурою, і дають результат. Парадоксальність Беккетової мови криється у тому, що вона (мова) вживається ним, аби обертатися проти самої себе. Парадокс лежить в основі як форми, так і змісту Беккетових творів. Значення походить від самої форми й, оскільки парадокс є головною структурою одиницею в Беккетових творах, ми можемо мати багато прочитань його тексту. Їхня парадоксальна природа зумовлює їх відкритість, тож їх можна інтерпретувати на власний розсуд.

Те, що тримає форму якомога щільнішою – це якраз логіка парадоксу. Вона детермінує усі структурні й семантичні одиниці Беккетових творів, від мови до персонажів, які теж є взаємоповнюючими й суперечливими. Парадокс як структурний фактор у мові Беккета паралельний до гротеску в його образах людей. Гротеск є наочним зображенням поняття парадоксу. Беккет має на меті вживати мову як іманентну суперечність. Мова розкладається на складники, після чого може вживатися як об'єкт. Вживання мови як самоціль, сконцентроване на її схемах і механізмах, являє суто поетичне вживання. В поезії мова є саморефлексивною і не обов'язково комунікативною. Беккетова маніпуляція людською поведінкою на сцені та його вживання мови показують нам суб'єкта в кризі. Суб'єкт втратив усі ознаки цілісності та єдності. Позбавлений тіла й мови, він уже не може розповідати нам про світ. Він зображує людську постать як суб'єкта в становленні. Теоретично це збігається з розумінням суб'єкта у Лакана.

За Лаканом, мова є головним структуруючим фактором. Як для свідомого, так і для несвідомого: «В мові я ідентифікую себе» [16, с. 69], «механізми, які визначають режим діяльності несвідомого точно відповідають функціям, які є визначальними для двох найбільш яскравих аспектів діяльності мови – метафори та метонімії» [29, с. 799]. Для здобуття свого «Я», самототожності, дитина, за Лаканом, проходить процес із трьох стадій; з набуттям мови пов'язане входження в символічну стадію, що репрезентує закони, лад і суспільство взагалі. З набуттям мови суб'єктивний статус повністю завершений і головним імпульсом дитини стає відчуття придушеного бажання. Суб'єкт, що говорить, вказує Лакан, є втіленням відсутності, тому суб'єкт є те, чого нема. Дитина, через співставлення себе з іншим, починає набувати певного відчуття тіла, свого «Я». «Інший», це і є місце, яке суб'єкт має зайняти, щоб увійти в символічний лад, що репрезентує всі форми людської культури та життя в суспільстві.

«Бажання» самосвідомості – ключовий термін *лаканівського психоаналізу*, поводитьсь подібно до мови, рухаючись від символу до символу, ніколи не здійснюючись до кінця, так само як смисл і реальність ніколи не можуть бути схоплені повністю через мову. Література й розглядається як така, що має дуже важливе відношення до несвідомого. У деяких жанрах літератури мова, звільнена від пут репрезентативності, являє собою вільну гру значень, що є істинним виразом бажання. Беккетівське трактування суб'єкта в кризі можна порівняти з Лаканом. Твори Беккета належать до тієї особливої категорії текстів, які кидають виклик

існуючому порядку речей (лінгвістичному, соціальному, філософському). Беккет має на меті вживати мову як іманентну суперечність. Мова розкладається на складники, після чого може вживатись як об'єкт. Вживання мови як самоціль, сконцентроване на її схемах і механізмах, являє суто поетичне вживання.

Цей невеликий експеримент все ж таки дозволяє сказати, що унікальне творіння нашого століття – **мовно-виховний модернізм** філософської, освітньо-виховної і смислобуттєвої рефлексії через літературний і мовний авангард торує для самосвідомості людини один з шляхів по переборенню примітивізму, одномірності та уніфікаціонізму до досягнення буття та людини як унікальної часточки цього буття, що «говорить» зі світом і самою собою на багатьох мовах внутрішнього самоспілкування, тим самим розширюючи людську творчість до всесвітньої безкінечності. Це дозволяє бачити світ як ціле і насолоджуватися перетворенням та хитросплетінням, які відбуваються у світі, безпосередньо відчувати світ: «Тому що відчувати щось – означає бути живим». «А бути живим – означає бути самотнім», як писав Е. Е. Каммінгс [28, с. 46].

Людина відрізняється від інших істот перш за все здатністю визначати, ідентифікувати речі, а для того, щоб це робити, людині потрібна мова. **Там, де нема мови, нема й думки, а там де немає думки, може бути лише неусвідомлена, невизначена екзистенційна тотальність, Все і Ніщо водночас.**

Незважаючи на безліч підходів, практик, інтерпретацій мови, освітньо-виховної культури, людини, літератури, філософії, усі ці види дискурсу слугують розширенню розуміння, – а не деструкції – самих цих явищ.

Важливою умовою та основою, яка надає можливість сучасному соціальному та філософському пізнанню, системам виховання і освіти, мистецтву і літературі відтворювати процеси самоосягнення людини, є аналіз та конструювання мови. Саме мова допомагає створити те коло, рухаючись по якому, людина починає розуміти найбільш незрозумілі закутки своєї сутності та світу.

Список використаних джерел

1. Абаев Н. В. Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае. – Новосибирск: Наука, 1989. – 272 с.
2. Бергман Г. Блеск и ничто Людвига Витгенштейна // Людвиг Витгенштейн: Человек и мыслитель. – М., 1993. – 352 с.
3. Борхес Х.–Л. Письмена Бога. – М.: Республика, 1992. – 510 с.
4. Буддизм и культурно-психологические традиции народов Востока. – Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1990. – 216 с.
5. Витгенштейн Л. Избранные тексты // Философия языка Л. Витгенштейна. – М., 1987. – С.26–93.
6. Витгенштейн Л. Культура и ценность // Человек. – 1991. – №5. – С.97–100; №6. – С.89–104.
7. Витгенштейн Л. Лекция по этике // Историко-философский ежегодник '89. – М.: Наука, 1989. – С.238–246.
8. Витгенштейн Л. Лекции: Кембридж 1930–1932 // Людвиг Витгенштейн: человек и мыслитель. – М., 1993. – 352 с.
9. Витгенштейн Л. Tractatus logico-philosophicus; Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995. – 311 с.
10. Деррида Ж. Московские лекции. 1990. – Свердловск: Ин-т философии и права УрО АН СССР, 1991. – 89 с.
11. Деррида Ж. Письмо японскому другу // Вопросы философии. – 1992. – №4. – С.53–58.
12. Деррида Ж. Позитив. – К.: Дух і літера, 1994. – 158 с.
13. Джойс Д. Улисс. – М.: Республика, 1993. – 671 с.
14. Ионеско Э. Носорог. Пьесы и рассказы. – М.: Текст, 1991. – 268 с.
15. Кацуки С. Практика Дзэна // Дзэн-буддизм. – Бишкек: МП «Одиссей», 1993. – С.469–670.

16. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. – М.: Гносис, 1995. – 192 с.
17. Людвиг Витгенштейн: Человек и мыслитель. – М.: Издательская группа Прогресс–Культура, 1993. – 352 с.
18. Мисима Ю. Золотой храм. – СПб.: Северо-Запад, 1993. – 478 с.
19. Поэзия французского символизма. – М.: Изд-во МГУ, 1993. – 436 с.
20. Пруст М. Беглянка. – М.: Крул, 1993. – 336 с.
21. Рикер П. Герменевтика, этика, политика. – М., 1995. – 160 с.
22. Сартр Ж.–П. Ш. Бодлер // Бодлер Ш. Цветы зла. – М.: Выssh. shk., 1993. – 511 с.
23. Серль Дж. Р. Природа интенциональных состояний // Философия. Логика. Язык. – М.: Прогресс, 1987. – 336 с.
24. Серль Дж. Р. Перевернутое слово // Вопросы философии. – 1992. – №4. – С.58–69.
25. Судзуки Д. Т. Основы дзэн-буддизма // Дзэн-буддизм. – Бишкек: МП «Одиссей», 1993. – 672 с.
26. Французька п'еса ХХ століття. Театральний авангард. – К.: Основи, 1993. – 511 с.
27. Beckett S. Watt. – P.: Olympia Press, 1991. – 254 p.
28. e.e. cummings. i: six nonlectures. – Harvard University Pres, Cambridge, 1963.
29. Lacan J. Subversion du sujet et dialectique du desire dans L'inconsient freudien // Lacan J. Ecrits. – Paris: Seuil, 1966. – P.793–827.

References

1. Aбаev N. V. Chan'-buddizm i kul'turno-psihologicheskie tradicii v srednevekovom Kitae. – Novosibirsk: Nauka, 1989. – 272 s.
2. Bergman G. Blesk i nishcheta Lyudviga Vitgenshteyna // Lyudvig Vitgenshteyn: Chelovek i myslitel. – M., 1993. – 352 s.
3. Borhes H.–L. Pismena Boga. – M.: Respublika, 1992. – 510 s.
4. Buddizm i kulturno-psihologicheskie traditsii narodov Vostoka. – Novosibirsk: Nauka. Sib. otd–nie, 1990. – 216 s.
5. Vitgenshteyn L. Izbrannye teksty // Filosofiya yazyka L. Vitgenshteyna. – M., 1987. – S.26–93.
6. Vitgenshteyn L. Kultura i tsennost // Chelovek. – 1991. – №5. – S.97–100; №6. – S.89–104.
7. Vitgenshteyn L. Lektsiya po etike // Istoriko-filosofskiy ezhegodnik '89. – M.: Nauka, 1989. – S.238–246.
8. Vitgenshteyn L. Lektsii: Kembridzh 1930–1932 // Lyudvig Vitgenshteyn: chelovek i myslitel. – M., 1993. – 352 s.
9. Tractatus logico-philosophicus; Filosofski doslidzhennya. – K.: Osnovi, 1995. – 311 s.
10. Derrida Zh. Moskovskie lektsii. 1990. – Sverdlovsk: In–t filosofii i prava UrO AN SSSR, 1991. – 89 s.
11. Derrida Zh. Pismo yaponskomu drugu // Voprosy filosofii. – 1992. – №4. – S.53–58.
12. Derrida Zh. Pozitsiya. – K.: Duh i litera, 1994. – 158 s.
13. Dzhoys D. Uliss. – M.: Respublika, 1993. – 671 s.
14. Ionesko E. Nosorog. Pesy i rasskazy. – M.: Tekst, 1991. – 268 s.
15. Katsuki S. Praktika Dzena // Dzen–buddizm. – Bishkek: MP «Odissey», 1993. – S.469–670.
16. Lakan Zh. Funktsiya i pole rechi i yazyka v psihoanalize. – M.: Gnosis, 1995. – 192 s.
17. Lyudvig Vitgenshteyn: Chelovek i myslitel. – M.: Izdatelskaya grupa Progress–Kultura, 1993. – 352 s.
18. Misima Yu. Zolotoy hram. – SPb.: Severo–Zapad, 1993. – 478 s.
19. Poeziya frantsuzkogo simvolizma. – M.: Izd–vo MGU, 1993. – 436 s.
20. Prust M. Beglyanka. – M.: Krus, 1993. – 336 s.
21. Riker P. Germenevtika, etika, politika. – M., 1995. – 160 s.
22. Sartr Zh.–P. Sh. Bodler // Bodler Sh. Tsvety zla. – M.: Vyssh. shk., 1993. – 511 s.
23. Serl Dzh. R. Priroda intentsionalnyh sostoyaniy // Filosofiya. Logika. Yazyk. – M.: Progress, 1987. – 336 s.
24. Serl Dzh. R. Perevernutoe slovo // Voprosy filosofii. – 1992. – №4. – S.58–69.
25. Sudzuki D. T. Osnovy dzen–buddizma // Dzen–buddizm. – Bishkek: MP «Odissey», 1993. – 672 s.
26. Frantsuzka p'esa XX stolitnya. Teatralniy avangard. – K.: Osnovi, 1993. – 511 s.
27. Beckett S. Watt. – P.: Olympia Press, 1991. – 254 p.
28. e.e. cummings. i: six nonlectures. – Harvard University Pres, Cambridge, 1963.
29. Lacan J. Subversion du sujet et dialectique du desire dans L'inconsient freudien // Lacan J. Ecrits. – Paris: Seuil, 1966. – P.793–827.

Hot'ko N. V., graduate student, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), lepan@ukr.net

Language models of spiritual culture as the context of the formation of the philosophy education and upbringing in the integration of Eastern and Western paradigms of social development

We consider the linguistic, literary and socio-psychological methodology of education and education systems in the system of understanding the problems of understanding the world and human life. The relation pluralism of paradigms in the development of new approaches to the philosophy of education and models of social communication, the need for research in this context, the speech and the problem of paradoxes life.

Keywords: upbringing system, spiritual practices, language, education, philosophy, values, knowledge, objectivity, pedagogical modernism.

Готько Н. В., аспірантка, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), lepan@ukr.net

Языковые модели духовной культуры как контекст формирования образовательно-воспитательной философии в интеграции восточной и западной парадигм общественного развития

Рассматриваются языковые, литературные и социально-психологические методологии систем воспитания и образования в системе постижения проблем познания мира и жизнедеятельности человека. Анализируется взаимосвязь плюрализма парадигм при разработке новых подходов к философии образования и моделей социальной коммуникации, необходимость исследования в этом контексте речевой деятельности и проблемных парадоксов жизни.

Ключевые слова: системы воспитания, духовные практики, язык, философия образования, ценности, знания, объективность, педагогический модернизм.

* * *

УДК 141.81

Москалик Г. Ф.,

доктор філософських наук, доцент, професор кафедри психології, педагогіки та філософії, Кременчуцький національний університет ім. М. В. Остроградського, директор Департаменту освіти м. Кременчука (Україна, Кременчук), 380672712416@yandex.ua

ОСВІТА МАЙБУТНЬОГО: ПОГЛЯД ФІЛОСОФА

Автор торкається проблем розвитку та функціонування сучасної освіти та освіти майбутнього – освіти сучасного інформаційного суспільства. Обґрунтовується актуальність наукових пошуку перспектив розвитку освіти і науки, форм здобуття освіти, ролі педагога та ученого в освіті населення. Автор наводить думки окремих сучасних учених щодо консервативності освіти як системи, доводить необхідність її системного реформування та оновлення. Цікавими та креативними виявляються думки американського вченого Матіо Каку щодо можливостей здобуття знань людьми у найближчі 50–100 років.

Ключові слова: фасалітатор, інформаційне суспільство, застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті.

Освіта за своєю суттю залишається консервативною структурою. І які б оновлення не впроваджувалися, які б позитивні зміни не пропонувалися, ба, навіть, косметичні, в освіті у своїй більшості чиниться опір нововведенням. Головними особами, що саботують нове є і педагоги, і керівники закладів, і батьки, і самі учні. Постає цілком законне питання: освіті не потрібні зміни?

Зміни потрібні. Але прощатися із напрацьованим, часто «зручним» становищем не хочуть педагоги. Педагоги у своїй більшості не сприймають оновлення у бік вимог до себе. Це природні почуття людини. Бо врешті-решт і педагог – це, насамперед, людина.

Учений В. Зінченко зазначає, що «жодна впорядкована людська спільнота неможлива без освітніх відносин, оскільки освіта є необхідним елементом усталеного механізму взаємодії між членами спільноти. Наявність

освітніх відносин є чимось самоочевидним, принаймні для сучасників, а тому особливих дискусій навколо джерела освіти і потреби в ній, як правило, не виникає. Інша справа – проблема типу і форм освіти та способи її легітимації – ось основоположні питання сучасного соціально-педагогічного дискурсу» [5, с. 2–8].

Останнім часом зарубіжними ученими Д. Беллом, В. Дайзардом, Й. Масудою, Ж. Рюсом, Т. Стоуньєром, О. Тоффлером, вітчизняними авторами В. Андрущенко, В. Бехом, В. Вашкевичем, Л. Губернським, Д. Дзвінчуком, В. Журавським, О. Кивлюк, В. Кременем, В. Молодиченком, В. Огнев'юком, І. Предборською, В. Савельєвим, Н. Скотною проведено ряд фундаментальних досліджень з питання модернізації сучасної освіти. Різні вектори дослідження сприяли пошуку ефективних засад модернізації освіти в умовах сучасного інформаційного простору.

Але, дуже рідко хто із дослідників звертався до значно віддалених перспектив освіти.

Метою нашого дослідження є філософський аналіз вад сучасної консервативної школи, поглибити уявлення про школу майбутнього, з'ясувати потреби сучасного суспільства у наблизенні до ідеалу школи майбутнього.

Ми повинні спрогнозувати більш віддалені перспективи стану освіти. Це найближчі 100, або, принаймні, 50 років. Ускладнюється ця робота тим, що щоденно зростає ступінь розвитку науково-технічної творчості вчених, щоденно з'являються новинки ІТ-технологій.

Люди змушені шаленими темпами опанувати новинки електроніки.

Школа, як консервативна система, виявляється неповороткою: має декілька суттєвих вад.

1. Створена всупереч бажанням дитини.

Швейцарець Адольф Фер'єр ще на початку ХХ століття заявив, що «Школи створили так, як повелів їм диявол». Ця школа змушує не любити природу, сидіти без руху, мовчати, вчити напам'ять, отримувати вже готові до вжитку знання. Ця школа створила ідеальні штучні умови для зростання брехні та притворства.

2. Зміст освіти не відповідає темпам росту людського інтелекту, не встигає за епохою, яка настала надворі. Тож виникає вічна суперечність між потребою епохи та можливостями школи.

3. Психологія педагога є глибоко консервативною. Навіть учитель, який зовнішньо прагне втілювати у навчання нове, залишається, з ряду причин, тупцюватися на місці.

Причинами цього є невідповідність рівня освіти вчителя вимогам часу; тиск з боку оточення, колег: «Але нове це погане!»; психологічна впевненість «Я знаю істину!» (а «істину не знає ніхто»); психологічна проблема професійного вигорання педагога; нездатність сприймати нове на внутрішньому психологічному рівні; людська пиха: «Я розумний, найкращий учитель! Що може бути ще кращим?»

В. Андрущенко стверджує: «Для здійснення інноваційної діяльності учитель має бути науковцем, дослідником, пошуковцем, глибоко володіти наявними знаннями з предмета, що викладається, методами наукового пізнання і, по можливості, проводити самостійну наукову роботу. Він повинен опанувати інноваційний тип мислення і культури життєдіяльності, постійно підтримувати їх тонус і передавати своїм учням» [6, с. 766].

Вчений В. Бебик розглядає систему освіти глобального суспільства як інтегральну сукупність освітніх структур, освітніх відносин, освітньої свідомості та діяльності, що забезпечує відтворення і розвиток інтелектуального потенціалу глобального (планетарного) суспільства на всіх вказаних вище рівнях управління [2].

Сучасні вчені-філософи змушені акцентувати свою творчу увагу не лише на очевидних перевагах інформатизації, а й на можливих негативних наслідках.

Академік В. Андрущенко доводить, що «якщо «інформаційні технології» впроваджуватимуться всупереч традиційним методам навчання і виховання (або як їх механічне заміщення), безсистемно і без належного психолого-педагогічного забезпечення, в освіті (і суспільстві) можуть виникнути процеси, наслідки яких повною мірою сьогодні передбачити неможливо» [1, с. 505–506].

Вчена Н. Білик зазначає, що «основною формою навчання нині є класно-урочна система, одиницею якої є урок. Ця система пройшла складний і тривалий шлях. Вона прийшла на зміну індивідуальному навчанню, яке панувало у школах середньовіччя. Сутність останнього полягає в тому, що вчитель проводить заняття з одним учнем або в себе дома, або в учня. Позитивними якостями цього навчання можна назвати такі:

- високий рівень самостійності;
- можливість регулювати темп роботи;
- ефективність при оволодінні поглибленими знаннями, вміннями і навичками;
- організація систематичного контролю і можливості підібрати диференційовані завдання.

Негативні якості:

- учні не спілкуються один з одним;
- не мають позитивного ідеалу;
- потрібні значні матеріальні затрати» [3, с. 183].

Деякі радикальні прогнози розвитку освіти Матіо Каку майбутнього вибудовує сучасний американський професор фізики японського походження.

На його погляд, освіта буде базуватися на Інтернет-технологіях та гаджетах типу Google Glass.

Назавжди в історію відійдуть схоласти та «їх прихильники», бо навчання не буде базуватися на запам'ятовуванні цифр, фактів чи якоїсь інформації.

А це чи не найбільший прорив у сфері філософії людино-центризму. Бо у середньовіччі за невивчене напам'ять карали тростиною, а у наші часи для дітей, які мають таку особливість пам'яті як повільне запам'ятовування, це ставало «психологічним подвигом».

Яким же чином буде вирішуватися питання вчасного знаходження інформації у пам'яті? Незабаром комп'ютери та окуляри Google Glass будуть трансформовані в мініатюрні лінзи, що нададуть можливість завантажувати всю необхідну інформацію. Уже сьогодні існують окуляри з такою функцією.

Як же виглядає питання впровадження ЗНО, яке за своєю суттю є інструментом перевірки пам'яті, суми знань, якою володіє учень?

Чи не на часі стоїть питання відходу від традиційної тестової «абвгдейки»?

В недалекому майбутньому учневі треба буде повести оком, моргнути, як на екрані з'явиться потрібна інформація.

А вивільнений мозок матиме можливість думати, мислити, аналізувати, аргументувати та вирішувати цілий ряд завдань [6].

Актуальним завданням перед сучасними освітянами постає вивчення курсу учнями початкових класів. Філософія для дітей.

«Цінність філософії як науки та курсу «Філософія для дітей» насамперед полягає у тому, що спонукає до самостійного пошуку істини; навчає застосовувати на практиці самостійно здобуті знання. Стимулює до подальших розмірковувань. Додамо також, що з огляду на активний перехід в останні роки з інформаційної моделі освіти на нову, рефлексивну, ключовим напрямом у здобутті освіти має стати формування компетентності дитини у різних сферах життєдіяльності, зокрема соціальної компетентності» [4, с. 4].

В такому випадку відпаде потреба в іспитах, в учителях? Звичайно, на думку М. Каку, люди стануть більш автономними, самостійно визначатимуть: вчити це чи не вчити, читати цю книгу чи не читати, знайомитись із певною інструкцією чи ні. Напрямок знань, їх кількість та власне зміст освіти люди визначатимуть самостійно, від потреби у знаннях.

Систематизувати матеріал, виявити причинно-наслідкові знання, виявити головне і другорядне у потоці інформації будуть, звичайно, допомагати вчені з певних наук чи напрямів науки.

Але, чи кожен навчальний матеріал зможе учень опанувати самостійно? Чи все ж таки потрібен буде учитель – фасалітатор, який надасть необхідну інформацію, яка навіть може безпосередньо не стосуватиметься теми, але яка сприятиме активізації пошуку відповіді на питання.

На думку вченого М. Каку, щоб стати успішною людиною у майбутньому необхідно буде не лише набувати досвіду та напрацьовувати базу знань, а й розвивати ті здібності, які недоступні роботам: креативність, уяву, ініціативу, лідерські якості.

Суспільство поступово здійснить перехід від товарної економіки до інтелектуально-творчої. Шанси на успіх будуть мати країни, які зможуть збалансувати товарні ринки з когнітивно-креативним потенціалом.

Прискорений розвиток техніки передбачає заміну великої кількості робочих місць на роботів, які виконуватимуть будь-яку рутинну, складну, важку роботу, але порядок дій у якій можна запрограмувати.

Найбільш високооплачуваними професіями будуть ті, які є у сфері біотехнологій, нанотехнологій та штучного інтелекту.

Найближчим часом, на думку М. Каку, фабрики не потребуватимуть людської праці. Але з'явиться багато нових спеціальностей в інтелектуальній сфері.

Необхідно кожній людині бути креативною, не схожою на інших.

Вчений М. Каку гостро критикує існуючу систему освіти, яка готує спеціальність минулого. «Ми вчимо студентів, щоб вони йшли на роботу, якої вже не існує, забезпечуємо тими інтелектуальними інструментами, які давно не ефективні».

Це пояснює те, що у світі такий високий відсоток безробіття.

Вчений М. Каку передбачає, що до 2050 року буде створений над розум, який значно перевищить кращі розуми людства практично в усіх сферах.

Вчені європейського проекту Human Brain Project створили карту людського мозку Big Brain, що показує його деталізовану структуру з точністю до

20 мікрометрів. Ця розробка вчених допоможе лікувати тяжкі захворювання, але й дасть можливість побачити, як мозок обробляє емоції, сприймає інформацію [6] адже основні завдання суспільства у напрямку побудови нової освіти, полягають у:

1. Підготовці наукової бази для створення інформаційного суспільства.
2. Заміна рутинної робочої сили на роботів.
3. Розвиток креативності, індивідуальності, ініціативи, уяви, лідерських якостей учнів, мислення, відходячи від системи запам'ятовування знань.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В. П. Світанок Європи: Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи XXI століття / Віктор Андрущенко. – К.: Знання України, 2012. – 1099 с.
2. Бебик В. Освіта у глобальному суспільстві: проблеми і перспективи // Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти. – Київ: МАУП, 2004. – С.18–25.
3. Білик Н. І. Уроки у сучасній школі: майстерність учителя і технології навчання і виховання // Педагогічна майстерність: виклики XXI століття: порт фоліо кафедри педагогічної майстерності / [упоряд.: В. В. Зелюк, Н. І. Білик, Т. А. Устименко]; Полтав. обл. ін.-т післядиплом. пед. освіти ім. М. В. Остроградського. – Полтава: ТОВ «АСМБ», 2013. – С.183.
4. Гавриш Н. В. Філософія для дітей. Цікаві уроки для молодших школярів: методичний посібник / Н. В. Гавриш, О. О. Лінник. – К.: «Слово», 2014.
5. Зінченко В. В. Глобальні світові проблеми систем освіти і виховання в умовах сучасних індустріальних суспільств / В. В. Зінченко // Постметодика. – 2014. – №1. – С.2–8.
6. Мастерская родителя [Електронний ресурс] // Воспитаи! – Режим доступу: <http://www.vospitaj.com/blog/>.

References

1. Andrushhenko V. P. Svitank Jevropy: Problema formuvannya novogo uchytelja dlja ob'jednanoi' Jevropy XXI stolittja / Viktor Andrushhenko. – K.: Znannya Ukraïny, 2012. – 1099 s.
2. Bebyk V. Osvita u global'nomu suspil'stvi: problemy i perspektivy // Bolons'kyj proces: perspektivy i rozvytok u konteksti integracii' Ukraïny v jevropejs'kyj prostir vyshhoi' osvity. – Kyïv: MAUP, 2004. – S.18–25.
3. Bilyk N. I. Uroky u suchasnij shkoli: majsternist' uchytelja i tehnologii' navchannja i vyhovannja // Pedagogichna majsternist': vyklyky XXI stolittja: port folio kafedry pedagogichnoi' majsternosti / [uporjad.: V. V. Zeljuk, N. I. Bilyk, T. A. Ustymenko]; Poltav. obl. in.-t pisljadyplom. ped. osvity im. M. V. Ostrograds'kogo. – Poltava: TOV «ASMB», 2013. – S.183.
4. Gavrysh N. V. Filosofija dlja ditej. Cikavi uroky dlja molodshyh shkolarjiv: metodychnyj posibnyk / N. V. Gavrysh, O. O. Linnik. – K.: «Slovo», 2014.
5. Zinchenko V. V. Global'ni svitovi problemy system osvity i vyhovannja v umovah suchasnyh industrial'nyh suspil'stv / V. V. Zinchenko // Postmetodyka. – 2014. – №1. – S.2–8.
6. Masterskaja roditelja [Elektronnyj resurs] // Vospitaj! – Rezhym dostupu: <http://www.vospitaj.com/blog/>.

Moskalyk G. F., doctor of philosophical Sciences, associate Professor, Professor of Department of psychology, pedagogy and philosophy of the Kremenchug national University M. V. Ostrogradsky, head of education Department Kremenchug (Ukraine, Kremenchug), 380672712416@yandex.ua

Formation of the future: is look of philosopher

An author touches the problems of development and functioning of modern education and formation of the future – formation of modern informative society. Actuality of scientific searches of prospects of development of education and science, forms of receipt of education, role of teacher and scientific in receipt education population is grounded. An author brings opinions over of separate modern scientists in relation to conservatism of education as system; the necessity of her proves system reformations and updating. Opinions of the American scientist Matio Kaku appear interesting and creative in relation to possibilities of receipt of knowledge people in the nearest 50–100.

Keywords: fasilitator, informative society, application of informatively-communication technologies in education.

Moskalyk G. F., doctor of philosophical sciences, doцент, professor of the department of psychology, pedagogy and philosophy, Kremenchug national university im. M. V. Ostrogradsky, director of the Department of Education of Kremenchug (Ukraine, Kremenchug), 380672712416@yandex.ua

Образование будущего: взгляд философа

Автор касается проблем развития и функционирования современного образования и образования будущего – образования современного информационного общества. Обосновывается актуальность научных поисков перспектив развития образования и науки, форм получения образования, роли педагога и ученого в получении образования населения. Автор приводит мнения отдельных современных ученых относительно консервативности образования как системы, доказывает необходимость ее системного реформирования и обновления. Интересными и креативными оказываются мнения американского ученого Маттио Каку относительно возможностей получения знаний людьми в ближайше 50–100 лет.

Ключевые слова: фасалитатор, информационное общество, применение информационно-коммуникационных технологий в образовании.

* * *

УДК 378.147.017

Бушман І. О., кандидат філософських наук, доцент, докторант, Інститут вищої освіти НАПН України (Україна, Київ), bushman_irina@bigmir.net

НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ СТУДЕНТСТВА

Висвітлено теоретичні аспекти формування національної свідомості у студентів вищого навчального закладу. Майбутнє держави залежить від того, наскільки успішно вона визначить свої цілі та пріоритети, усвідомити свої інтереси, наскільки поєднані національні інтереси самої держави з інтересами її громадян, а також, наскільки її громадяни зможуть порозумітися, в якій мірі зможуть консолідуватися навколо ідеї державотворення. Сучасний розвиток освіти надає можливість встановлення взаємозалежності між певними процесами виховання, наданні їм об'єктивної оцінки та творчому застосуванні на практиці.

Ключові слова: патріотичне виховання, національна свідомість, студентська молодь, ідентичність.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодшому поколінню соціального досвіду, багатств духовної культури народу, його соціальної ментальності, своєрідності світогляду. На цій основі формуються особистісні риси громадянина України, які включають в себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту. Саме тому національна спроможність освіти, полягає у невіддільності національного ґрунту, її органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями, збереженні та збагаченні культури українського народу.

Молодь – свого роду соціальний акумулятор тих трансформацій, які відбуваються в глибинах суспільного життя. Як носій величезного інтелектуального потенціалу, особливих здібностей до творчості, молодь – стимулятор впровадження в практику нових ідей та ініціатив. Сучасні освітні трансформації відбуваються в умовах переходу людства до інформаційного суспільства – суспільства знань.

Цілеспрямовані наукові дослідження вчених України (В. Андрущенка, І. Бега, М. Боришевського, М. Євтуха, І. Зязюна, П. Ігнатенка, К. Чорної) підкреслюють, що національно свідомою особистістю здатна формуватися тільки за умов комплексного впливу розумової, фізичної, моральної, трудової, екологічної та інших складових

виховання, коли вони інтегруються у національну свідомість на значно вищому рівні гуманістично спрямованого, героїко-патріотичного, національно-цілісного, політико-державницького формування молоді.

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу навантаження термінів: «нація», «етнос», «ментальність», «духовність», «ідентичність»; проаналізувати процес формування національної свідомості у студентів вищого навчального закладу.

Завдання вищої освіти полягає в тому, щоб сприяти професійній самореалізації молоді, навчаючи його взаємодії з соціальним і культурним середовищем. За твердженням І. М. Льїнського, для нової освітньої парадигми є необхідним новий погляд на місію освіти: освіта має бути сферою виробництва досконалої особистості, а не тільки майбутнього фахівця [4, с. 46].

Український дослідник С. Рудницький відзначав, що «нація (самостійний нарід) – це одна з відмін породи «чоловік» (*Homo sapiens*), а національні почуття, тобто любов і прив'язаність до свого народу і своєї Батьківщини, прагнуть «до вдержання цієї відміни людської породи, що зветься народом, до здобуття її *optimum* існування» [10, с. 278]. Отже, беззаперечним є те, що найпершою потребою будь-якого національного колективу, як етносу, є така сама потреба, що і у всякої іншої істоти на землі: зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину у наступні покоління. Оскільки етнос – це форма спільної життєдіяльності індивідів на конкретній території, то етнонаціональний розвиток людини в такому контексті полягає у безкінечному природно-історичному процесі олюднювання особистості та середовища її існування.

Генетично сформовані, підтримані й примножені вихованням, усвідомлені і закріплені в національному інстинкті самовиживання, національна свідомість, національна ментальність і національні почуття та духовність допомагають особі й національному загалові в цілому мобілізувати свої внутрішні фізичні й духовні сили у боротьбі за своє природне і суспільне виживання.

Національна свідомість – це найвищий критерій, за допомогою якого оцінюється рівень суспільного життя. З одного боку він характеризується такими загальнолюдськими цінностями як добро, співчуття, здатність сприйняти іншу людину як рівноправного громадянина Землі, з іншого – це відчуття і усвідомлення власної гідності й гордості за приналежність до своєї нації.

Ментальність – це колективний, відносно сталий спосіб мислення, в основі якого лежить набір самоочевидностей для представників соціальної спільноти. Ментальність є явищем розумового порядку і не є ідентичним суспільній свідомості, а характеризує лише специфіку цієї свідомості відносно суспільної свідомості інших великих груп людей, таких як етнос, нація, соціальна верства.

Етнічна ментальність – це детермінанта без свідомого смислотворення конкретного соціуму, що характеризується культурною ізоморфністю спільнот та соціальної системи, до якої вони належать.

Національна ментальність, на противагу етнічній ментальності, характеризується усвідомленням соціальною спільнотою своїх базових властивостей, як таких, що відрізняються від властивостей інших соціальних спільнот.

Ментальність включає в себе і ментальні настанови, які пропонуються референтними групами і особистостями для засвоєння конкретним індивідом уявлень-тлумачень світу, сенсів життя, цінностей і норм поведінки, оперативного оснащення діяльностей. Вони є регламентами, які, існуючи навіть у неусвідомленому вигляді, починають впливати на детермінацію діяльності та поведінки індивідів певної історичної доби і культури, задаючи напрямок та межі буття.

Духовність породжується соціумом протягом довгого історико-культурного буття на різних територіальних локусах; вбирає в себе соціальний досвід спільноти у вигляді шаблонів діяльності, стереотипів поведінки та тлумачення явищ світу; виконує функцію образу світу, який слугує конкретному індивіду для орієнтації в реальному світі. Ззовні духовність існує та пропонується для засвоєння окремим індивідом у вигляді народної звичаєвості, міфології, групових традицій і вірувань; важко поступається новаціям, що проявляється у збереженні певного інваріанту протягом тривалих історичних періодів існування соціуму чи групи.

Духовність має, на наш погляд, три шаблі розвитку: базовий (фундаментальний, досвідний), рефлексивний (світоглядний, свідомісний, ідеологічний, концептуальний), непередбачуваний (спонтанний, холістичний, ірраціональний, гетеростатичний, трансцендатний). Становлення духовної культури розпочинається з базової частини, яка виступає в якості фундаментальної, а продовжується рефлексивною частиною, яка виступає в якості адаптивної і твориться в результаті соціалізації індивіда (студента).

Для нашого дослідження саме рефлексивна частина духовності має значення для виховання національної свідомості і патріотизму у студентів вузу. Еволюціоністи стверджують, що ментальні властивості, які лежать в основі виживання етнічних спільнот у їх битві за життя, генетично утверджуються та успадковуються наступними поколіннями індивідів. Зокрема, така ментальна ознака як патріотизм, розглядається еволюціоністами як відповідник інстинкту самозбереження. Сміслові ж навантаження терміну «патріотизм», на нашу думку, на філософському рівні відображає систему поглядів народу на природу і суспільство; на масово-побутовому рівні виражає успадковану й культивовану в народі любов до всього свого рідного (мова, культура, традиції тощо); на раціонально-суспільному рівні являє буття народу в часі, самоусвідомлення і самоствердження себе як етносу серед інших народів світу і співпраця з ними; на особистісному рівні сповідує почуття любові і відповідальності за долю свого народу, свідому постановку інтересів суспільства вище за власні.

Формування національного світогляду значною мірою залежить і від панівної ідеології даного суспільства, і від усвідомлення провідних ідей основ наук (пізнаванність світу, взаєморозвиток і обумовленість явищ, можливість і закономірна необхідність перетворення навколишнього світу людиною; боротьба за свободу і незалежність своєї нації; соціальна обумовленість поглядів на добро і зло, справедливість і несправедливість тощо). Успіх виховання національних переконань і національної свідомості залежить, по суті, від того, у якому соціальному оточенні перебуває людини в тому віці, коли перед нею широко

і глибоко відкривається світ людських взаємин, світ Батьківщини.

Основними інститутами соціалізації і центрами виховання національного світогляду є сім'я і навчальний заклад. Протягом віків сім'я, як виразник безсмертності народу через наступність поколінь, була основною ланкою суспільного життя в системі «особа–сім'я–суспільство». Вона була і залишається першою ланкою національного виховання, оскільки саме в родинній системі виховання кожний народ органічно продовжує себе у своїх дітях, неухильно генерує свій національний дух, характер, менталітет, традиційно–побутову культуру, рідну мову, спосіб життя.

Навчальний заклад за своєю сутністю теж має бути невіддільним від національного ґрунту, оскільки саме він покликаний формувати й берегти національну культуру, органічно поєднувати і стверджувати загальнолюдські та національні цінності за допомогою цілеспрямованої організації педагогічної діяльності, яка допомагає студентам самовиразити, самоствердити свою моральну сутність через самостійну діяльність. Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, фізичної, художньо–естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Мета виховання національної свідомості у молоді – прищепити, оживити і відродити в душі та генетичній пам'яті животноє коріння звичаїв нашого народу, донести до кожного студента (а через нього і в сім'ю та родину) розуміння того, що ми не просто українці, ми – нація, ми народ зі своєю багатовіковою історією, культурою, мовою, звичаями; викликати у студента потребу в усвідомленні себе як частинки своєї нації.

Психологічна схема формування смислових структур національної свідомості характеризується переходом від почуттєвого ступеня пізнання до абстрактного мислення, переходом від відображення навколишнього світу у формі відчуттів, сприйняття і уявлень до відображення його у поняттях. Таким чином, процес формування національної свідомості особистості найперше проходить крізь узагальнення спостережень, особистих вражень та переживань, вже сформованих, набутих знань, тобто на основі «первинного» матеріалу проходить становлення моральних уявлень і понять. Зокрема, спочатку людина отримує загальне смислове задоволення від прослуханого вірша, пісні, а вже потім усвідомлює красу національного фольклору. Ось чому тлумачення нових понять потребує попереднього накопичення у студентства особистих спостережень, фактів, наочно–чуттєвих образних уявлень. Формування національної свідомості у молоді ґрунтується саме на перетворенні цих накопичених уявлень у поняття.

Загалом, сам механізм формування національної свідомості у людини виглядає наступним чином. На основі особистої практики в індивіда здійснюється узагальнююча діяльність свідомості, переробка даних чуттєвого пізнання. Студент багато що у своєму досвіді порівнює, співставляє різні явища морально–духовного життя і поступово, відвертаючись від випадкового, другорядного, виділяє в цих явищах загальне, істотне,

основне. Між уявленнями та поняттями немає чіткого бар'єру, навпаки, існує дуже тісний взаємозв'язок, постійний взаємоперехід. Уявлення, стаючи все більш узагальненими, набувають якості понять. Таким чином, формування найбільш широких та загальних понять передбачає конкретизацію їх в елементах, зокрема, це відбувається на основі безпосереднього сприйняття етносфери, в кожному явищі якої широке поняття знаходить свій прояв і відображається свідомістю. Відбувається процес накопичення фактів, які сприяють побудові запасу образних уявлень. У подальшому, чуттєвий рівень пізнання через сприйняття та уявлення закінчується формуванням національної самосвідомості.

Русійною силою механізму формування національної самосвідомості є активізація та розвиток пізнавальної діяльності. А основою активізації є розвиток інтересів та формування мотиваційної діяльності, які можна здійснювати шляхом ознайомлення студентів з особливостями нації, до якої вони належать, привертання уваги до її позитивних рис, до вивчення особливостей її існування та діяльності, історичних успіхів та невдач, визначення місця нації серед інших народів та виховання уміння переборювати труднощі. Одним із шляхів підвищення ефективності формування національної свідомості є встановлення тісніших міжпредметних зв'язків, які за своєю освітньою і виховною функцією мають закономірний цілісний вплив на свідомість, почуття та діяльність людини.

Проте, слід пам'ятати, що процес оволодіння науковою системою знань про свій народ, свою націю, її історію, культуру не повинен носити епізодичний характер, а має втілюватися у життя через інтеграцію в цілісну систему всіх дисциплін навчального плану.

Безсумнівно, не всі навчальні предмети мають однакові можливості для виховання національної свідомості, але ці можливості закладені у зміст будь–якого з них. Специфічні можливості одних дисциплін мають безпосередній вплив на процес виховання національної свідомості завдяки великій емоційній насиченості ідей та фактів, що містяться у їх змісті, особливості ж інших предметів діють опосередковано. Завдання викладача полягає в тому, щоб розкрити перед свідомістю студентів кожний предмет як інформаційне джерело розумового розвитку крізь призму державницької національної ідеї. Проте варто пам'ятати, що виховання здійснюється не лише на лекційних і практичних заняттях або в інший обмежений проміжок часу. Виховання національної свідомості – це постійний процес, який тим ефективніший, чим більше праці в нього вкладає викладач і весь колектив вищої школи в цілому. Виховує студента все: і заняття, і розвиток різнобічних інтересів поза парами, і засоби масової інформації, і взаємовідносини студентів у колективі та поза університетом, у сім'ї та в соціальному середовищі місця проживання тощо.

Отже, формування національної свідомості у студентів у процесі навчальної діяльності має відбуватися таким чином, щоб між засвоєнням знань і моральним розвитком не було розриву. Успіх цього процесу залежатиме, з одного боку, від змісту навчальних програм та організації розумової праці на заняттях і в поза навчальний час, а з іншого – від духовного багатства самого викладача, його ерудиції, культури, прагнення і вміння пов'язувати будь–який навчальний матеріал із завданнями національного

виховання з метою комплексного впливу на свідомість, почуття і поведінку студента.

Народжуючись, дитина застає у готовому вигляді і вибирає в себе відчуття своєї причетності до нації, які за певних обставин мають перерости в утвердження власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю, Україну. Ось чому сьогодні Українській державі потрібна така вища школа і така виховна робота в ній, яка б знищувала у свідомості студентів і їхніх батьків почуття меншовартості, а натомість виховувала б гордість за дідів та прадідів, які зберегли мову, звичаї і традиції своїх пращурів і генетично заклали в нас ту внутрішню силу, яка здатна відродити славу української нації.

Особливість студентської молоді як соціальної групи полягає в тому, що «на відміну від інших соціальних груп вона не залучена до виробничої праці і формування її інтересів, установок, цінностей здійснюється при спрямовуючій ролі педагогів у навчально-виховному процесі» [7, с. 24]. Український психолог Г. Костюк зазначив, що «виховання – це керування індивідуальним становленням людської особистості ..., то виховувати означає проєктувати поступове становлення якостей майбутньої особистості та керувати здійсненням накреслених проєктів» [7, с. 153]. Тобто, в яких соціально-педагогічних умовах ця особистість формується, таким і буде «накреслено» її життєвий проєкт.

Процес ідентифікації індивіда можна порівняти з дзеркалом, дивлячись в яке людина намагається пізнати самого себе. В процесі дослідження поняття ідентичності відбувається порівняння даної особистості з іншими особистостями або спільнотами людей. Це співвідношення М. Бубер своєрідно, поетично розглядає як «Я – ТИ» і «Я – ВОНО»: «Я стаю собою лише через моє ставлення до Ти; стаючи Я, я говорю Ти. Всяке справжнє життя є зустріч» [3, с. 201]. Загальноприйнятою є думка стосовно того, що кожна людина є носієм тієї культури, в якій вона виросла і сформувалася як особистість. Але зараз на початку XXI ст. людина опинилася на межі, перетині певної множини культурних світів, у сприйнятті себе як «Іншого» людина вбачає позитивний момент. Постає проблема пошуку нового типу соціально-культурної ідентичності індивіда, який відповідав би змінам в сучасному соціокультурному просторі, зберігаючи свою соціальну сутність, але набуваючи свого індивідуального «я» [1].

Сутність культурної ідентичності за А. П. Садохіним це – «свідоме прийняття людиною культурних норм, ... ціннісних уподобань і мови, розуміння свого Я з точки зору тих характеристик, що притаманні даному суспільству, ототожнення себе з культурними взірцями саме цього суспільства» [11, с. 65].

У вирішенні проблеми ідентичності такі видатні мислителі, як М. Гайдеггер, М. Бубер, Х. Арендт та інші великого значення надавали спілкуванню, яке виступає основою самосвідомості. Сьогодні ні в кого немає сумніву, що *спілкування* є певним *посередником* між людиною і суспільством. У силу цього у вирішенні проблеми самоідентичності ми виокремлюємо філософську позицію, яка завдяки соціальному характеру є основою *комунікативної дії*. Згідно з Ю. Габермасом, принципова відміна комунікативної дії від усіх інших видів дії полягає в тому, що вона орієнтована не на успіх, а на пошук *взаєморозуміння* між різними соціальними суб'єктами [4].

Соціальна ідентичність – усвідомлення приналежності до груп/спільнот, яке висловлюється в термінах «Ми»/«Вони» та застосовується в апеляціях до минулого. Рушійною силою процесу соціально-культурної ідентифікації є свідоме активне прагнення і зацікавленість особистості ідентифікувати себе з певним соціальним, культурним, професійним, політичним утворенням, співзвучним їй щодо розуміння життя, стилю поведінки, самовідчуття, цінностей, яке виникає як поєднання впливу соціальних очікувань оточення особистості та прагнення самореалізуватися в соціокультурному просторі, стати носієм певної узгодженої системи цінностей і уподобань, моральних та естетичних настанов, правил і норм поведінки.

І саме зараз все важче молодій людині не загубити свою ідентичність в сучасному освітньому полікультурному просторі. Як вирішити цю проблему? Перш за все потрібно з'ясувати роль вищої освіти в сучасному світі. Сьогодні вища освіта постає консолідуючим соціальним інститутом, який дозволяє здійснювати втілення мети та передачу базових цінностей розвитку суспільства. Мова йде про формування так званого «інформаційного суспільства», яке розуміється не тільки як етап технологічного розвитку, а як нова стадія духовного розвитку людства. Головною цінністю виступає людина, оскільки її розвиток, процес творчої самореалізації є основною метою і системи освіти, і суспільства в цілому [1].

Наслідки суспільних впливів на людину цікавили філософську антропологію з самого початку її виникнення. Філософія XX ст., переорієнтувавшись з суб'єктоцентризму на комунікативно-дискурсивне поле дослідження, акцентувала свою увагу на вивченні людини в її співвідношенні з середовищем, у якому вона перебуває, відповідно, й на питанні про формування самосвідомості людини в умовах комунікативного простору. В силу цих обставин виокремилось і набуло актуальності поняття «ідентичності». Воно стало визначати систему цінностей, певну опору точку світоглядних орієнтацій людини, позицію, яку людина проголошує, і *визнання* іншими цієї позиції.

При цьому кожен із таких суб'єктів є носієм певної системи цінностей, які координуються соціальними механізмами духовної сфери суспільства. Якщо виникають ціннісні конфлікти, так яскраво описані у свій час ще М. Вебером, то вони є конфліктами між цінностями етичної, естетичної і релігійної сфер, і складають невід'ємну частину суспільного життя, формуючи зміст ідентичності.

Висновки. Сила і ефективність виховання національної свідомості визначається тим, наскільки глибоко ідея Батьківщини проникає в духовний світ студента в період його мужніння як людини і громадянина, наскільки глибоко він бачить світ і самого себе очима патріота. Діалектична єдність трьох компонентів патріотизму: знання – переживання – вчинки і визначає глибину цього почуття. Квінтесенцією формування національної свідомості молоді в умовах вищого навчального закладу є органічне злиття сукупності виховних можливостей кожного окремого предмету та зусиль викладача з метою комплексного впливу на свідомість, почуття і поведінку студента. Надалі планується дослідити і описати психологічну і практичну сторони технології формування національної свідомості у студентів вищого навчального закладу.

У сучасному світі проблема людини дедалі частіше розглядається крізь призму набуття нею ідентичності (ідентичностей), оскільки від цього головним чином залежить формування особистості, її моральних якостей, поведінки і здатності до саморозвитку. Розвиток дослідницьких тенденцій у гуманітарних науках свідчить про багаторівневий концепту ідентичності, оскільки різні науки розгалуження висвітлюють останню з множинних ракурсів.

Список використаних джерел

1. Бова З. В. Становлення соціальної ідентичності студентської молоді в інтеркультурному освітньому просторі / З. В. Бова // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка: збірник наукових праць. – 2008. – №3 (24). – С.16–19.
2. Боришевський М. Й. Моральна саморегуляція поведінки особистості: понятійний апарат. – К., 1993. – 24 с.
3. Бубер М. Я и ты // Квинтэссенция: филос. альманах. – М.: Наука, 1991. – 300 с.
4. Ильинский И. М. Образовательная революция // Высшее образование для XXI века. Заседание Русского интеллектуального клуба. – М., 2003. – С.44–68.
5. Лына Г. В. Проблема ідентичності: зміна вектору філософування // Філософські обрії. – 2008. – №19. – С.59–62.
6. Кіндрат В. К. Технологія формування національної свідомості у студентів вищого навчального закладу (теоретичний компонент) // Збірник наукових праць. Наукові записки рівненського державного гуманітарного університету. – 2012. – Вип.5 (48). – С.78–83.
7. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. Н. Проколенко. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.
8. Ровесники незалежної України: думки, інтереси, громадянські позиції [Електрон. ресурс] // фонд демократичні ініціативи [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/ua/poll>. – назва з екрану.
9. Романенко Ю. В. Соціалізація особи: метапрограмний та психотехнологічний аспекти / Ю. В. Романенко. – К.: Вид-тво ДУИКТ, 2007. – 407 с.
10. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України / С. Рудницький. – Львів: Світ, 1994. – 413 с.
11. Садохин А. П. Введение в теорию межкультурной коммуникации. – М.: Высшая школа, 2005. – 310 с.

References

1. Bova Z. V. Stanovlennya sotsial'noyi identychnosti student's'koyi molodi v interkul'turnomu osvith'nomu prostori / Z. V. Bova // Visnyk NTUU «KPI». Filosofiya. Psykholohiya. Pedahohika: zbirnyk naukovykh prats'. – 2008. – №3 (24). – S.16–19.
2. Boryshevskyy M. Y. Moral'na samorehulyatsiya povedinky osobystosti: ponyatiynyy aparat. – K., 1993. – 24 s.
3. Buber M. Ya u ty // Kvyntessentsyya: fylos. al'manakh. – M.: Nauka, 1991. – 300 s.
4. Yl'ynskyy Y. M. Obrazovatel'naya revolyutsyya // Vyshee obrazovanye dlya XXI veka. Zasedanye Russkoho yntellektual'noho kluba. – M., 2003. – S.44–68.
5. Ly'ina H. V. Problema identychnosti: zmina vektoru filosofstvuvannya // Filosofsk'i obriyi. – 2008. – №19. – S.59–62.
6. Kindrat V. K. Tekhnolohiya formuvannya natsional'noyi svidomosti u studentiv vyshchoho navchal'noho zakladu (teoretychnyy komponent) // Zbirnyk naukovykh prats'. Naukovi zapysky rivnensk'oho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. – 2012. – Vyp.5 (48). – S.78–83.
7. Kostyuk H. S. Navchal'no-vykhovnyy protses i psykhichnyy rozvytok osobystosti / za red. L. N. Prokolienko. – K.: Radyans'ka shkola, 1989. – 608 s.
8. Rovesnyky nezaleznoyi Ukrayiny: dumky, interesy, hromadyans'ki pozytisyi [Elektron. resurs] // fond demokratychni initsiatyvy [web-sayt]. – Rezhym dostupu: <http://dif.org.ua/ua/poll>. – nazva z ekranu.
9. Romanenko Yu. V. Sotsializatsiya osoby: metaprogramnyy ta psykhotekhnolohichnyy aspekty / Yu. V. Romanenko. – K.: Vyd-tvo DUKIT, 2007. – 407 s.
10. Rudnyts'kyy S. Chomu my khochemo samostiynoyi Ukrayiny / S. Rudnyts'kyy. – L'viv: Svit, 1994. – 413 s.
11. Sadokhyn A. P. Vvedenye v teoryu mezhkul'turnoy kommunykatsyy. – M.: Vysshaya shkola, 2005. – 310 s.

Bushman I. O., PhD, Institute of higher education (Ukraine, Kyiv), bushman_irina@bigmir.net

National consciousness of youth

The objective of higher education is to promote the professional self-realization of young people by teaching them how to interact with the social and cultural environment. The main purpose of the national education at the present stage is the transfer of social experience, richness of the Ukrainian spiritual culture, its social mentality, original worldview to the younger generation.

The quintessence of national consciousness of youth in higher educational institutions is an organic merging together of educational opportunities of each particular subject and the teacher's effort teachers to fully influence the student's consciousness, feelings and behavior. It is planned to investigate and describe the psychological and practical sides of technology of forming the national consciousness among students of higher educational institutions.

In today's world, human problem is increasingly viewed through the prism of their acquiring of an identity (identities), as this mainly depends on the formation of the individual, their moral qualities, behavior and the ability to self-development.

Keywords: patriotic education, national consciousness, college students, identity.

Бушман И. О., кандидат философских наук, доцент, докторант, Институт высшего образования НАПН Украины (Украина, Киев), bushman_irina@bigmir.net

Национальное сознание студенчества

Освещены теоретические аспекты формирования национального сознания у студентов высшего учебного заведения. Будущее страны зависит от того, насколько успешно она определит свои цели и приоритеты, осознает свои интересы, насколько объединены национальные интересы самого государства с интересами ее граждан, а также, насколько ее граждане смогут найти общий язык, в которой мере смогут консолидироваться вокруг идеи государства. Современное развитие образования предоставляет возможность установок взаимозависимости между определенными процессами воспитания, предоставлением им объективной оценки и творческом применении на практике.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, национальное сознание, студенческая молодежь, идентичность.

* * *

УДК 130:316

Разуменко О. О., кандидат педагогических наук, доцент, докторант кафедры философии, Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди (Україна, Харків), marushka85@i.ua

ШКОЛА ЯК ЖИТТЄВИЙ СВІТ І ЯК ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ФОРМА ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ОСВІТИ

Аналізується школа як інституціональна форма організації системи освіти. Вченими-педагогами школа відноситься до числа мікрофакторів соціалізації, до одного зі значущих інститутів виховання. Одна з цілей школи: допомогти у визначенні завдань соціалізації дитини, допомогти на шляху до вирішення їх, залучаючи всілякі методи і прийоми педагогіки, соціальної психології. Засильно освітня школа виконує подвійну роль, поєднуючи в собі освітньо-виховний заклад, що реалізує функції виховання через навчання учнів; організацію, що надає вплив на школярів у процесі життєдіяльності поза навчальним процесом, який зорганізується педагогами; соціально-психологічну групу, вплив якої на учнів відбувається в процесі вільного навчання. При цьому школа, як і інші виховні інститути, проводить у житті замовлення суспільства – формувати людину, адекватно вимогам даного суспільства, епохи, навчати і виховувати молоде покоління з максимальним урахуванням тих соціальних умов, в яких вони будуть жити, і працювати. Школа як інституціональна форма організації системи освіти зберігає сутнісну характеристику, відображати та продукувати сукупність цінностей і зразків для успішного вирішення життєвих завдань, служити джерелом розвитку особистості.

Ключові слова: школа, культурно-освітній простір, соціалізація, інституціональна форма, освіта, культура.

Модернізація українського суспільства вимагає усвідомлення потреб актуалізації людського потенціалу як важливішого ресурсу збереження та розвитку сучасної цивілізації. В першу чергу це відноситься до системи освіти, яка є провідним соціальним інститутом у формуванні інтелектуального потенціалу країни.

Сьогодні освіта все більше починає усвідомлюватися як складний культурний процес, як особистісно-

орієнтована культурна діяльність. Система освіти розглядається як система умов для особистісного становлення, культурного саморозвитку. У сучасному суспільстві функція освітньої установи не обмежується тільки виконанням соціального замовлення. Сучасна освіта, перш за все, повинна забезпечувати цілеспрямоване здійснення інноваційних перетворень. Проте, проблематика простоючої організації культури та освіти практично відсутня.

Культурно–освітній простір охоплює феномени «культура» і «освіта», то в дослідженні культурно–освітнього простору використовувалися основні підходи та концепції культури, що склалися в сучасному вітчизняному соціогуманітарному знанні. Серед них теоретичні роботи В. С. Біблера, М. М. Бахтіна, Л. С. Виготського, Н. З. Чавчавадзе та інших. Іншу групу утворюють фундаментальні роботи, присвячені проблемам філософії освіти (Н. Б. Крилова, Є. Г. Осовський, В. С. Швирьов та ін.). Викладені в них концепції, ідеї дозволяють досліджувати, розкривати місце і роль освіти в суспільстві, зрозуміти фундаментальні підстави культури, ціннісні орієнтації людини як суб'єкта і носія культури.

Слід зазначити, що культурно–освітній простір як сукупність цінностей і зразків для успішного вирішення життєвих завдань, служить джерелом розвитку особистості. Це особливим чином організоване соціокультурне і педагогічне середовище, що стимулює розвиток і саморозвиток кожного включеного до нього індивіда, це система умов для особистісного і творчого розвитку дітей і педагогів – всіх суб'єктів освітнього процесу, це середовище розвитку і виховання особистості.

Отже, оскільки культурно–освітній простір є інтегральною єдністю, він складається з навчально–розвиваючого середовища та позанавчального дозвілєво–розвиваючого середовища. Навчально–розвиваюче середовище (навчальна діяльність, виконання домашніх завдань, самопідготовка і т.д.) є основним джерелом пізнавальної, культурної інформації. Позанавчальне дозвілєво–розвиваюче середовище є досить привабливим. Це середовище де можна спільно брати участь у творчій діяльності, спілкуватися, реалізовувати творчий потенціал у різноманітних об'єднаннях, гуртках.

Дані компоненти культурно–освітнього простору представляють педагогічно організовані середовища. На ці компоненти впливають позанавчальне середовище, яке представлене установами додаткової освіти; масово–комунікаційне середовище (середовище засобів масової комунікації); середовище сімейне; середовище вікового спілкування; культуротворче середовище просвітницьких установ тощо. При цьому це педагогічно неорганізовані середовища, які вільно виникають та розвиваються, це сфера неформального спілкування.

Процеси модернізації освіти безпосередньо зачіпають основні напрямки розвитку сучасних освітніх установ. На зміну жорсткому одноманіттю прийшли ідеї гуманізації, компетентісного підходу, особистісно–орієнтованого навчання, диференціація та інтеграція процесу навчання, свобода вибору змісту та форм навчальної діяльності, моделей освітніх установ. Соціалізація людини йде в процесі її взаємодії з різноманітними і численними факторами, групами, організаціями, серед яких особливе місце займає школа. Вченими–педагогами школа відноситься до числа мікрофакторів соціалізації, до

одного із значущих інститутів виховання. Школа, як відомо, охоплює три вікових етапи соціалізації людини: молодший шкільний вік (6–10 років), підлітковий (11–14 років), раннє юнацтво (15–17 років). У цей час відбувається становлення особистості, що накладає на школу велику відповідальність.

У процесі соціалізації дітей, школа як досліджуваний нами інститут виховання, повинен, насамперед, для гармонійного, цілісного розвитку особистості, системно об'єднати всі три групи завдань: природно–культурні, соціально–культурні та соціально–психологічні. Причому, слід враховувати на кожному віковому етапі їх специфічний зміст і способи вирішення завдань.

Якщо для дітей молодшого шкільного віку велике значення мають природно–культурні та соціально–культурні завдання, то вже в підлітковому віці для дитини багато в чому визначальними в процесі життєдіяльності і життєствердження стають соціально–психологічні завдання. Звідси випливає одна з цілей школи: допомогти у визначенні завдань соціалізації дитини, допомогти на шляху до вирішення їх, залучаючи всілякі методи і прийоми педагогіки, соціальної психології. Крім школи, до мікрофакторів, які безпосередньо впливають на конкретних людей, відносять сім'ю, групи однолітків, мікросоціум, інші виховні та навчальні організації. Школа зобов'язана в процесі соціалізації дітей активно взаємодіяти з вищепереліченими мікрофакторами, враховувати їх вплив на розвиток особистості дитини. При цьому школа, як і інші виховні інститути, проводить у життя замовлення суспільства – формувати людину, адекватно вимогам даного суспільства, епохи, навчати і виховувати молоде покоління з максимальним урахуванням тих соціальних умов, в яких вони будуть жити, і працювати. Отже, можна зазначити, що загальноосвітня школа виконує подвійну роль, поєднуючи в собі освітньо–виховний заклад, що реалізує функції виховання через навчання учнів; організацію, що надає вплив на школярів у процесі життєдіяльності поза навчальним процесом, який зорганізується педагогами; соціально психологічну групу, вплив якої на учнів відбувається в процесі вільного навчання. Це розділення визначає можливості реалізації школярами своєї активності в процесах взаємодії, характерного для кожного з цих проявів школи, і можливості розвитку особистості, закладені в них.

Процес навчання в школі як в освітньо–виховному закладі створює можливості для реалізації учнями активності в сферах пізнання, предметно–практичної діяльності та спорту. Міра реалізації цієї можливості пов'язана, крім інших обставин з тими формами взаємодії, які використовують педагоги в навчальному процесі. Найбільш поширені з них: фронтальні та індивідуальні форми, хоча оптимальними для реалізації активності є групові форми роботи, що беруться на озброєння багатьма сучасними педагогами–новаторами. Традиційні форми навчання призводять часто до появи агресивної (унікаючої) поведінки до навчання і, отже, зменшує вплив школи як освітньо–виховного закладу на соціалізацію дітей. Школа, як соціально–психологічна група, будучи соціальним простором контактів юнаків, створює можливості для реалізації або активізації в сферах спілкування та ігор, частково – в інших сферах життєдіяльності.

Міра реалізації цих можливостей пов'язана багатоманітністю в чому з тим, як інтенсивно і з ким взаємодіє школяр. Численні дослідження показують, що певна частина учнів не прагнуть до взаємодії в школі як у групі, а інші, не знаходячи в ньому задоволення з різних причин зводять його до мінімуму.

У школі діти набувають інституціоналізовані життєві знання і досвід, які, в більшій частині, не вписуються у взаємодію процесу навчання і виявляються не завжди придатними для взаємодії в групі, в силу своєї інституціональності і традиційності.

Школа виступає для дитини першою і основною моделлю соціальному світу. Саме шкільний досвід повинен допомагати освоювати ті закони, за якими живе дорослий світ, способи існування в межах цих законів (різні соціальні ролі, міжособистісні відносини та ін.).

Дослідниками виділяється два соціально-педагогічні завдання школи як інституту соціалізації: освоєння нормативної поведінки; побудова своєї власної позиції, свого ставлення до засвоєваних нормам і цінностям. Ці два завдання відображають і дві сторони входження дитини в суспільство. Людина повинна вмійти включатися в існуючі соціальні зв'язки, підкорятися сформованим нормам і правилам, в той же час, дуже важливою є і позиція порівняння існуючих нормативних систем і побудова своєї власної життєвої позиції. Звідси випливає необхідність створення для дітей умов обов'язкового порівняння різних ціннісних систем і вибору з цих життєвих позицій. Завдання полягає у створенні в школі таких умов при яких дитина могла набувати соціальний досвід, відповідний соціальної ситуації.

Школа отримує дитину з середовища, як особистість, що розвивається, формування якої вже розпочато сім'єю, мікросередовищем і життя школи – часто є продовженням суспільного життя. Тому закономірність і діяльність школи, як основного інституту виховно-освітньої системи, ефективність навчально-виховного процесу на кожному конкретному історичному відрізку часу, в кожній певний період розвитку системи, не можуть бути точно оцінені, проаналізовані без відповідної оцінки та аналізу самої системи та її складових із середовищем.

Школа як інституціональна форма організації системи освіти зберігає сутнісну характеристику, відображати та продукувати сукупність цінностей і зразків для успішного вирішення життєвих завдань, служити джерелом розвитку особистості. Це означає, що сьогодні головним напрямком побудови і розвитку будь-якого освітнього закладу є створення умов для культурного розвитку учня, створення культурного середовища.

Ідея формування культурно-освітнього простору як умови навчання, виховання індивідів має об'єктивну обумовленість. Нові завдання школи, різноманіття навчальних закладів, навчальних програм, підручників, соціокультурні процеси, пов'язані з гуманізацією, гуманітаризацією, розгортанням інформаційного простору є також факторами, які треба враховувати при виборі шляхів організації простору. При цьому, здається, культурно-освітній простір не може бути чітко і однозначно описаний, так як він об'єктивно має високий ступінь невизначеності: він априорі має бути надлишковим і багатоваріантним, що забезпечує вільний розвиток, а отже, здійснення справді гуманістичного освітньо-виховного процесу.

Список використаних джерел

1. Разуменко О. О. Освітній простір як місце розгортання педагогічних відносин / О. Разуменко // Суспільне покликання філософії освіти у сучасних соціокультурних контекстах: монографія / кол. авторів: ред. М. Д. Кулгаєва, Н. В. Радіонова. – Х.: ТОВ «Щедра садиба плюс», 2014. – С.269–279.

2. Філософія як теорія і методологія розвитку освіти / Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи. Збірник наукових праць. – К.: Знання, 2000. – Вип.3. – С.17–23.

References

1. Razumenko O. O. Osvitniy prostir yak miste rozhortannya pedahohichnykh vidnosyn / O. Razumenko // Suspil'ne poklykannya filosofiyi osvity u suchasnykh sotsiokul'turnykh kontekstakh: monohrafiya / kol. avtoriv: red. M. D. Kultayeva, N. V. Radionova. – Kh.: TOV «Shchedra sadyba plus», 2014. – S.269–279.

2. Filosofiya yak teoriya i metodolohiya rozvytku osvity / Filosofiya osvity XXI stolittya: problemy i perspektivy. Zbirnyk naukovykh prats'. – K.: Znannya, 2000. – Vyp.3. – S.17–23.

Rozumenko O. O., Ph.D., Associate Professor, doctoral student of the Department of Philosophy at H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine, Kharkiv), marushka85@i.ua

School as the life world and as an institutional form of organization of the education system

The article is devoted to the analysis of school as the institutionalized form of organization of the education system. Educational specialists treat school as a microfactor of socialization, as one of the most important institutions of education. One of the purposes of school is to help in determining the child's socialization problems, to help towards solving them engaging all sorts of methods and techniques of pedagogy and social psychology. Regular school has a dual role, it combines educative institution that performs the functions of education through student learning; the organization that has an impact on students' life outside educational process managed by teachers; social psychological group which influence on students is performed during the process of free training. With this school, like other educational institutions, put the order of society into life – it forms people adequately to the requirements of this particular society and era, it trains and educates the younger generation with maximum regard to social conditions in which they will live and work. School as an institutional form of organization of the education system keeps the essential characteristics, reflects and produces a set of values and patterns for successful solution of life problems, it is the source of personal development.

Keywords: school, cultural and educational space, socialization, institutional form, education and culture.

Разуменко О. О., кандидат педагогических наук, доцент, докторант кафедры философии, Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды (Украина, Харьков), marushka85@i.ua

Школа как жизненный мир и как институционализованный форма организации системы образования

Анализируется школа как институциональная форма организации системы образования. Учеными-педагогами школа относится к числу микрофакторов социализации, к одному из значимых институтов воспитания. Одна из целей школы: помочь в определении задач социализации ребенка, помочь на пути к их решению, привлекая различные методы и приемы педагогики, социальной психологии. Общеобразовательная школа выполняет двойную роль, соединяя в себе образовательное-воспитательное учреждение, реализующее функции воспитания через обучение учащихся; организацию, оказывающую влияние на школьников в процессе жизнедеятельности вне учебного процесса, который организуется педагогами; социально-психологическую группу, влияние которой на учащихся происходит в процессе свободного обучения. При этом школа, как и другие воспитательные институты, проводит в жизнь заказ общества – формировать человека, адекватно требованиям данного общества, эпохи, обучать и воспитывать молодое поколение с максимальным учетом тех социальных условий, в которых они будут жить, и работать. Школа как институциональная форма организации системы образования сохраняет существенную характеристику, отражает и производит совокупность ценностей и образцов для успешного решения жизненных задач, служит источником развития личности.

Ключевые слова: школа, культурно-образовательное пространство, социализация, институциональная форма, образование, культура.

* * *

УДК 130.2:378

Фабрика А. А.,
кандидат соціологічних наук, доцент кафедри
філософії та політології, Кіровоградський державний
педагогічний університет ім. В. Винниченка
(Україна, Кіровоград), allafabryka@rambler.ru

МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ РЕАЛІЗАЦІЇ НОВОГО ПІДХОДУ ДО ВИВЧЕННЯ ЦИКЛУ ГУМАНІТАРНИХ ТА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИШАХ

Законом «Про освіту», прийнятим в Україні у липні 2014 року, передбачено суттєві зміни у вивченні циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у вишах. Новий підхід радикально відрізняється не тільки принципом організації вивчення, а й ставленням до питань фундаментального світоглядного характеру, культурогенезу та соціалізації. У зв'язку з цим, метою статті стало дослідження деяких аспектів проблеми і розгляд її можливих гуманітарних та соціокультурних наслідків.

Як результат, було встановлено, що реалізація передбачених змін не здатна задовольнити ані кваліфікаційні, ані освітні потреби особистості. Поза увагою залишено потреби суспільства як цілісності та держави. Така ситуація потребує вироблення іншого підходу для розв'язання проблеми, в якому своє відображення мають знати, у тому числі, й особливості національної системи освіти.

Ключові слова: культура, вища освіта, гуманітарні та соціальні дисципліни, потреби особистості.

На період другої половини 2015 року та 2016 рік припадає початок втілення положень Закону «Про освіту», який у липні 2014 року прийняла Верховна Рада України (від 01.07.2014 №1556–VII). Значна частина цих положень має для української освіти насправді реформаторський характер. В той же час, слід також очікувати, що їх реалізація призведе й до відчутних перетворення соціальної практики і, більш того, системи індивідуальних та суспільних цінностей, адже освіта завжди виступала потужним інструментом соціокультурних змін.

У зв'язку з цим, особливої уваги, на нашу думку, заслуговують закладені перспективи трансформації, що їх зазнає викладання циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін як складової навчальних планів підготовки бакалаврів в системі вищої освіти. До нього до 2009 року обов'язково входили, зокрема, філософія, логіка, релігієзнавство, етика, естетика, культурологія, соціологія, політологія. З прийняттям нового закону вже усі дисципліни цього циклу втратили свій нормативний статус і увійшли до розряду вибіркових. Вважається, що введення вибіркових навчальних дисциплін, з одного боку, сприятиме інтеграції у європейську освітню модель, з іншого – надасть можливість забезпечити освітні та кваліфікаційні потреби особи, ефективного використання можливостей і традицій конкретного навчального закладу, регіональних потреб та ін. Українське законодавство дозволяє вишам встановлювати навчальні дисципліни для вибору [3]. Проте, серйозні перешкоди у реалізації зазначених можливостей можна було передбачити вже задалегідь. Крім того, передача вишам права приймати рішення стосовно складу вибіркових дисциплін гуманітарного та соціально-економічного циклу, механізмів та процедур самого вибору, яке до того належало державі, має, без малого, стратегічний сенс. Тому, така ситуація викликала гостру реакцію як широких кіл громадськості, так і наукової спільноти. Основні занепокоєння полягають у тому, що, з одного боку, потреби особистості, суспільства, держави можуть легко втрачати свій пріоритет при наявності факторів як об'єктивного характеру, зокрема, фінансових міркувань (на чому можна зекономити), технічних та організаційних

умов. Так і суб'єктивного – конфлікту інтересів у осіб, що прийматимуть управлінські рішення тощо. З другого – така ситуація може призвести не просто до втрати високопрофесійних кадрів, ліквідації відповідних кафедр, закриття факультетів, а й знищення цілої галузі знань в науковому та культурному полі країни, як у випадку з філософією.

Серйозна дискусія з цього приводу, у якій взяли участь провідні науковці, була розгорнута переважно в пресі, деякі публікації з'явилися вже й на сторінках наукових видань. Авторами М. В. Попович, А. С. Конверським, В. П. Андрущенко, В. О. Огнев'юком, Є. К. Бистрицьким, С. В. Пролеевим було надіслано «Відкритого листа до Міністра освіти та науки України», у якому йдеться про необхідність збереження ціннісно-світоглядної складової освіти [6]. Про важливість розуміння того, що являє собою сучасний український університет, який отримує автономію, – кадрове забезпечення, ставлення до питань гуманітарного знання та культури взагалі, – висловлюється Т. В. Лютий [1]. І. С. Добронравова пов'язує питання «бути чи не бути» філософії у конкретному виші з далекоглядністю його співробітників: якщо воно не вирішуватиметься позитивно, то до університету просто не будуть вступати. А у обов'язкових дисциплінах вона бачить «щось радянське» [1]. Різносторонній підхід до аналізу ситуації викладено в праці С. П. Харченко та Ю. В. Харченко [7] та ін.

У нашій роботі ми хотіли б дослідити й інші аспекти проблеми, а також розглянути її деякі ймовірні гуманітарні та соціокультурні наслідки. При цьому, осмислення відбуватиметься у тісному зв'язку з аналізом організаційних моментів, що на етапі перебудови системи не обійти, адже вони виступають як один із факторів очікуваних наслідків.

Найважливіші життєві питання людини і соціуму розв'язуються у специфічному ціннісно-змістовому полі, яким є культура. Вона містить упорядковане ставлення до кінцевих параметрів людського існування, тому постає системою координат, у якій життя набуває необхідних орієнтирів. Так, зокрема, саме культура здатна обґрунтовувати факт легітимності тих або інших нормативних зразків, що регулюють соціальну поведінку. У часи домінування так званих подвійних стандартів, – одночасного прийняття та використання двох повністю взаємовиключних принципів і зразків думки і поведінки, – коли в суспільстві гостро постає питання, чому ті або інші способи мислення та поведінки є «правильними» або «неправильними», апеляція до культури набуває особливої ваги.

Природним чином залучення до культури відбувається в процесі соціалізації, що являє собою доволі складний, багатоетапний та різноплановий феномен, який триває усе життя людини. І, хоча, кожний етап цього процесу характеризується реалізацією важливих соціалізуючих завдань, порівняно більш значиму роль тут відіграють дитинство та юність. Майже протягом усього періоду тривалості цих етапів одним з провідних інститутів соціалізації виступає освіта. Більш того, цей, у своєму роді унікальний, інститут має в арсеналі такі засоби, підходи та методи, якими не володіє жоден інший, як, наприклад, сім'я або ЗМІ. Всупереч поширеній сьогодні у суспільстві думці, що на рівні вищої освіти процес так би мовити загальної соціалізації має вичухати, поступаючись

місцем професійній, рівень зрілості індивіда, вимоги, що до нього висуваються з боку як ближнього соціального середовища, так і суспільства в цілому, особливості рівня психічного розвитку свідчать про зворотне. Крім потреб індивіда у продовженні загальної соціалізації, саме суспільство потребує, з одного боку, відтворення особистості певного типу, що наділена необхідними якостями для забезпечення ефективного функціонування і розвитку даного суспільства та виходу його на якісно новий рівень. З іншого, воно також потребує і вплетіння спеціалізованої професійної діяльності людей у цілісну тканину культури. Саме там відбувається усвідомлення ними свого професійного місця у загальному зорі, набувається бачення своєї професійної значимості, що, тим самим, сприяє підвищенню рівня майстерності і розвитку почуття відповідальності за результати роботи.

До недавнього часу ці завдання розв'язувалися засобами вищої школи, де їх виконання покладалося на нормативну частину циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у навчальних планах підготовки фахівців різних напрямів. З введенням нового закону держава начебто і не відмовляється від їх реалізації, проте остання виглядає надзвичайно проблематичною з урахуванням вибіркового підходу та передачі вишам права приймати рішення стосовно даного питання за нинішніх умов. З цього приводу, особливої уваги, на наш погляд, заслуговують ряд моментів.

Сама ідея надати студентам можливість самостійно вибирати дисципліни для вивчення несе вагоме позитивне навантаження, як то реалізація індивідуального підходу, формування навичок самостійного прийняття рішень, розвиток почуття відповідальності, створення мотивації до засвоєння знань тощо, і не викликає заперечень. Але усвідомлений, виважений характер такого вибору може бути зумовлений лише попереднім засвоєнням фундаментальних дисциплін як наукової, понятійної, а також світоглядної основи. Тільки за таких умов вибір студента набуває спроможності реалізуватися у значимих результатах. Можна пригадати, що як ідея, так і практика вільного вибору не є новими для вишів пострадянського простору. За часів СРСР у ряді вищих навчальних закладів студенти переважно старших курсів мали можливість самостійно обирати деякі дисципліни для вивчення, що дозволяло їм більш глибоко освоїти галузь знань, у якій вони спеціалізувалися, ознайомитися з новітніми досягненнями науки, техніки та культури. Цикл так званих гуманітарних та суспільних наук мав стратегічне значення і вивчався на всіх спеціальностях, незалежно від профілю. Сьогодні ж складається ситуація, коли статус вибіркового набули фундаментальні, світоглядні, соціалізуючі дисципліни, які навіть не матимуть гарантованого місця у «вибірковому» списку, та, у будь-якому разі, змушені конкурувати в боротьбі за увагу молодих людей з галузевими або так званими дисциплінами-хобі (та й між собою теж), що вже саме по собі є неетичним.

Крім добору різнопланових, різнозначимих і різновагомих дисциплін до «виборкового» списку, впливають також й інші проблеми. Непередбачувана логіка вибору, яка може бути зумовлена, у тому числі, й незрілою мотивацією (наприклад, легше здати), складні організаційні чинники (наприклад, необхідність набрати визначену мінімальну кількість осіб для організації груп, наявність фахівця тощо), повністю нівелюють саму ідею

Циклу, що передбачає послідовне вивчення дисциплін за логічно-структурною схемою. Такий стан справ значно ускладнює процес засвоєння знань з окремих предметів і практично унеможливує високу якість результатів навчання. Так, навряд чи може виявитися успішним вивчення студентом етики, яку він обрав на другому курсі, без попереднього засвоєння знань з філософії, яку він запланував собі обрати на третьому або взагалі не запланував.

Нормативний характер гуманітарних та соціально-економічних дисциплін забезпечував також необхідний для фаху «супровід» підготовки бакалаврів гуманітарного та соціального спрямувань у вигляді систем знань із суміжних галузей – вони не входять до циклу їхньої професійної та практичної підготовки. Тепер же студент-гуманітарій або майбутній бакалавр з соціальних наук фактично позбавлені шансу ознайомитися з усім гуманітарним та соціально-економічним блоком у послідовному викладенні, що не може не відбитися на забезпеченні їхніх кваліфікаційних потреб та, як наслідок, якості фахової підготовки. В той же час, і проблеми сучасного світу, які потребують наукового втручання, мають, як правило, складний, комплексний характер, що вимагає тісної взаємодії спеціалістів різного фаху. Їхнє взаєморозуміння та якість наукової комунікації не в останню чергу залежать від знань предметів один одного.

Інші риси цієї проблеми проявляють себе у підготовці фахівців природничої, математичної та технічної галузей. З урахуванням характеру непрямой дотичності гуманітарних і соціальних знань до фаху та специфіки підготовки бакалаврів зазначених вище галузей, кількість годин, відведених на вивчення дисциплін циклу, про який йдеться у нашій роботі, тепер зведена тут до можливого мінімуму. Проте, питання, пов'язані з гуманітарними та соціокультурними наслідками вузькоспеціалізованого навчання найчастіше виникають в результаті діяльності професіоналів саме цих напрямів. Апеляція до того, що зростаюча спеціалізація дослідників призводить до звуження поля їхньої діяльності, що вчені втрачають зв'язок з іншою наукою, з цілісним тлумаченням світу, що спеціалізація витісняє в людях науки цілісну культуру, виглядає слабкою перед іншим аргументом в силу його вражаючої очевидності: «...обмежений своїм вузьким кругозором, він (спеціаліст) дійсно отримує нові дані і розвиває науку...» [5, с. 103–104]. Така ситуація пояснюється використанням надійних і точних методів, які дозволяють отримувати успішні результати, що зовсім і не потребує зрілого світогляду. Ця колізія спеціаліста була достатньо описана іспанським мислителем Х. Ортегою-і-Гасетом. Так, дійсно, з одного боку, розвиток науки потребує, щоб вчені спеціалізувалися. Проте, з іншого – маємо вісті з лабораторій у 2015 році як та, що у розряд перспективних наукових досліджень перейшла ідея повернути мамонта з небуття (гарвардський професор Дж. Черч) [9]. Або ідея відродження динозавра. Піонером цього проекту став Д. Хорнер, а його послідовники А. Абжанов з Гарварду та Б.–А. Бхулар з Чикаго весною минулого року змогли виростити курячих ембріонів з мордою рептилії замість звичайного пташиного дзьоба [8]. Виникає питання: для чого?

Нова концепція побудови навчальних планів мало відповідає й багаторольовій структурі особистості та складності самої людини, а також освітнім потребам, з

цим пов'язаним. І це зрозуміло. Система західної вищої освіти, під яку нині перебудовують нашу вітчизняну, обмежена переважно професійною підготовкою кваліфікованих кадрів для науки та виробництва. Культура, духовно-моральне виховання, формування всебічно розвиненої особистості якщо і не залишаються за її межами, то перенесені на організацію студентського життя поза навчальним процесом. В основному ж задоволення подібних потреб в західних країнах перекладено на інші соціальні інститути та організації, до яких громадяни залучаються у приватному порядку. Це, безумовно, цінний досвід. Проте, на нашу думку, така практика має допоміжний характер. Справа у тому, що соціалізація, залучення до культури, формування світогляду засобами вищої освіти (вивчення відповідних дисциплін) відбувається через *раціональне засвоєння науково представлені системи знань про предмет в історичній ретроспективі та на етапі сучасного рівня розвитку. Поняття раціональний, науковий, система, історичність, сучасність є тут ключовими.* Можна сказати, що за типом впливу на свідомість людини освіта є *елітарною*, адже вона зберігає її суб'єктні особливості і забезпечує смислотворюючу функцію. Така людина стає готовою до активної перетворювальної діяльності та творчості у відповідності до об'єктивних законів дійсності [4, с. 152]. В суспільстві немає жодного іншого соціального інституту, який був би спроможний хоч приблизно робити щось подібне до цього. Крім того, найбільш доступно для більшості членів українського суспільства сьогодні є продукція медіа організацій. І тут важко не погодитися з думкою В. В. Іл'їна, що вона розрахована по суті на оперативне підключення населення до «тезаурусу». Кінцевим продуктом виходу подібного підключення виявляються духовні ерзаци – некваліфіковані думки про світ, чуттєві ставлення до фактів дійсності, недискурсивні знання, операційні навички, орієнтовані на нерелективне і репродуктивне комбінування предметами, відомостями, технологічними, терапевтичними методиками, оцінками, поглядами. Насичення життя знаннями через канали популяризації, де обмежене внутрішнє присвоєння підмінене летючим зовнішнім надбанням, підточує освіченість, націлює не на щось глибоке, а на мізерне, що, однак, можна розвинути у будь-якому людському індивідуі [2, с. 351].

Варто також звернути увагу й на те, що реалізація вибіркового підходу *до головного* (уявлені про світ, людину, мораль, прекрасне, вірування та релігію, суспільство тощо), закладає в свідомість студентів, – молодих людей, членів суспільства, громадян, майбутніх кваліфікованих фахівців, майбутніх батьків, – орієнтацію на ставлення до найважливіших питань життя людини і соціуму як питань периферійного, другорядного характеру.

Серед потреб, задоволення яких відбувається через освіту, у тому числі і вищу, фахова підготовка є не єдиною не тільки для людини, а й для суспільства та держави. Необачна трансформація соціально-гуманітарного циклу може призвести до зникнення глибинної основи інтеграції суспільства, його розподіл на мало чим пов'язаних представників окремих професійних субкультур, регіонів та достатньо ізольованих, нерівних соціальних шарів. За таких умов відкривається широке поле для маніпуляції шляхом протиставлення зазначених сегментів соціальної структури: «розподіляй та володарюй», технічні і

технологічні можливості для чого вже достатньо розвинені. Потужний імпульс впливу на культурогенез людини виходить з освіти. У зв'язку із цим також виникне питання збереження демократичними інструментами своєї доцільності, що залежить від характеру освіти переважної частини електорату. Та й інші питання у даному полі.

Це далеко не повний перелік можливих негативних за своїм характером гуманітарних та соціокультурних наслідків нового підходу до викладання дисциплін гуманітарного та соціально-економічного циклу, що його закладено у законі 2014 року. Вони свідчать про непродуктивність такого підходу у конструктивному сенсі, оскільки його реалізація не спроможна задовольнити ані кваліфікаційні, ані освітні потреби людини, залишає поза увагою потреби українського суспільства як цілісності та держави. Більш того, сьогодні ми вже можемо спостерігати окремі риси вказаних наслідків, що значно проявили себе і поглиблюються. Така ситуація, на нашу думку, потребує вироблення іншого підходу для розв'язання проблеми. У ньому мають знайти своє відображення, у тому числі, й особливості національної системи освіти, які у відповідних положеннях закону зовсім не проглядаються.

Список використаних джерел

1. Бад'єр Д. Философская категория [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.lb.ua/education/2015/01/22/292960_filosofskaya_kategoriya.html.
2. Ильин В. В. Философия: учебник. В 2 т. Т.2 / В. В. Ильин. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 342 с.
3. Князева Н. Право вибору і вибір без права / Надія Князева // Дзеркало тижня. Україна. – 2009. – №33. – 4 вересня.
4. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / А. В. Костина. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 352 с.
5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс: Сб.: Пер. с исп. / Х. Ортега-и-Гассет. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 509, [3] с. – (Philosophy).
6. Попович М. В. Відкритий лист до Міністра освіти та науки України. Про необхідність збереження ціннісно-світоглядної складової освіти. Опубліковано 28.01.2015 [Електронний ресурс] / М. В. Попович, А. С. Конверський, В. П. Андрущенко, В. О. Огнев'юк, С. К. Бирицький, С. В. Пролєв // Освітня політика. Портал громадських експертів. – Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/366-vidkritij-list-do-ministra-osviti-ta-nauki-ukrajini>.
7. Харченко С. П. Щодо статусу філософії та дисциплін соціогуманітарного спектру / С. П. Харченко, Ю. В. Харченко // Сучасні соціально-гуманітарні дискурси. Матер. V всеукр. наук. конфер. (м. Дніпропетровськ, 21 березня 2015 р.): у 5-ти частинах. – Д.: ТОВ «Інновація», 2015. – Ч.2. – 156 с.
8. «Dino-chickens» reveal how the beak was born Chicken embryos have been altered so that the birds grow dinosaur-like snouts [Електронний ресурс] / Ewen Callaway // Nature International weekly journal of science 12 May 2015. – Режим доступу: <http://www.nature.com/news/dino-chickens-reveal-how-the-beak-was-born-1.17507>.
9. Mammoth genomes provide recipe for creating Arctic elephants [Електронний ресурс] / Ewen Callaway // Nature International weekly journal of science 01 May 2015. – Режим доступу: <http://www.nature.com/news/mammoth-genomes-provide-recipe-for-creating-arctic-elephants-1.17462>.

References

1. Badyor D. Filosofskaya kategoriya [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupu: http://society.lb.ua/education/2015/01/22/292960_filosofskaya_kategoriya.html.
2. Ilin V. V. Filosofiya: uchebnik. V 2 t. T.2 / V. V. Ilin. – Rostov n/D.: Feniks, 2006. – 342 s.
3. Kniazieva N. Pravo vyboru i vybir bez prava / Nadiia Kniazieva // Dzerkalo tyzhnia. Ukraina. – 2009. – №33. – 4 veresnia.
4. Kostina A. V. Massovaya kultura kak fenomen postindustrialnogo obschestva / A. V. Kostina. – M.: Knizhnyiy dom «LIBROKOM», 2013. – 352 s.

5. Ortega-i-Gasset H. Vosstanie mass: Sb.: Per. s isp. / H. Ortega-i-Gasset. – M.: OOO «Izdatelstvo AST», 2001. – 509, [3] s. – (Philosophy).

6. Popovych M. V. Vidkryty lyst do Ministra osvity ta nauky Ukrainy. Pro neobkhidnist zbrezhennia tsinnisno-svitohliadnoi skladovoi osvity. Opublikovano 28.01.2015 [Elektronnyi resurs] / M. V. Popovych, A. Ie. Konverskyi, V. P. Andrushchenko, V. O. Ohnev'iuk, Ie. K. Bystrytskyi, S. V. Proleiev // Osvitnia polityka. Portal hromadskykh ekspertiv. – Rezhym dostupu: <http://education-ua.org/ua/draft-regulations/366-vidkritij-list-do-ministra-osvity-ta-nauki-ukrajini>.

7. Kharchenko S. P. Shchodo statusu filosofii ta dystsyplin sotsiohumanitarnoho spektru / S. P. Kharchenko, Iu. V. Kharchenko // Suchasni sotsialno-humanitarni dyskursy. Mater. V vseukr. nauk. konfer. (m. Dnipropetrovsk, 21 bereznia 2015 r.): u 5-ty chastynakh. – D.: TOV «Innovatsiia», 2015. – Ch.2. – 156 s.

8. «Dino-chickens» reveal how the beak was born Chicken embryos have been altered so that the birds grow dinosaur-like snouts [Elektronnyi resurs] / Ewen Callaway // Nature International weekly journal of science 12 May 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.nature.com/news/dino-chickens-reveal-how-the-beak-was-born-1.17507>.

9. Mammoth genomes provide recipe for creating Arctic elephants [Elektronnyi resurs] / Ewen Callaway // Nature International weekly journal of science 01 May 2015. – Rezhym dostupu: <http://www.nature.com/news/mammoth-genomes-provide-recipe-for-creating-arctic-elephants-1.17462>.

Fabryka A. A., PhD in Sociology, assistant professor the department of philosophy and political science, Kirovograd State Pedagogical University (Ukraine, Kirovograd), allafabryka@rambler.ru

Possible consequences of implementing the new approach in the study cycle of humanitarian and socio-economic disciplines in the university

The law «On education», adopted in Ukraine in July 2014, includes substantial changes in the study cycle of humanitarian and socio-economic disciplines in the university. A new approach is radically different not only from the point of view of the organizing principle of the study, but also of attitudes towards issues of fundamental ideological nature, cultural genesis and socialization. Therefore, the goal of article was a study of some aspects of the problem and consider of its possible humanitarian and socio-cultural consequences.

As a result, it was found that the implementation of specified changes is not able to satisfy neither qualification nor the learning needs of the individual. Both needs society integrity and States, these also remain out of its attention. This situation requires a different approach to solve the problem. Also, peculiarities of the national education system should find their reflection in it.

Keywords: culture, higher education, humanities and social sciences, the needs of the individual.

Фабрика А. А., кандидат социологических наук, доцент кафедры философии и политологии, Кировоградский государственный педагогический университет им. В. Винниченко (Украина, Кировоград), allafabryka@rambler.ru

Возможные последствия реализации нового подхода к изучению цикла гуманитарных и социально-экономических дисциплин в вузах

Законом «Об образовании», принятым в Украине в июле 2014 года, предусмотрены существенные изменения в изучении цикла гуманитарных и социально-экономических дисциплин в вузах. Новый подход радикально отличается не только принципом организации изучения, но и отношением к вопросам фундаментального мировоззренческого характера, культурогенеза и социализации. В связи с этим, целью статьи стало исследование некоторых аспектов проблемы и рассмотрение её возможных гуманитарных и социокультурных последствий.

Как результат, было установлено, что реализация предусмотренных изменений не способна удовлетворить ни квалификационные, ни образовательные потребности личности. Вне внимания оставлены потребности общества как целостности и государства. Такая ситуация требует выработки другого подхода для решения проблемы, в котором своё отражение должны найти, в том числе, и особенности национальной системы образования.

Ключевые слова: культура, высшее образование, гуманитарные и социальные дисциплины, потребности личности.

* * *

УДК 316.7+372.8+004.9

Яценко Л. Є.,
старший викладач кафедри документознавства
та інформаційної діяльності, Одеський
національний політехнічний університет
(Україна, Одеса), lasenka58@mail.ru

Від текстового формату до інфографічного: філософсько-педагогічні роздуми

Розглядаються проблеми вищої школи в контексті феномену заміщення у сучасній молоді вербальної парадигми мислення на візуальну орієнтовану. Аналізуються досвід застосування у навчальному процесі інфографічних форм представлення матеріалу. Обґрунтовується необхідність аналітичної інфографіки як оптимального формату навчально-пізнавальної діяльності сучасних студентів.

Ключові слова: соціокультурні повороти, візуалізація мислення, кліпове мислення, сучасна молодь, вища школа, текстовий формат, інфографічний формат, аналітична інфографіка.

Нині ні для кого не є секретом, що сучасна студентська молодь стає все більш пасивною та незацікавленою у сприйнятті знань, що обумовлено цілою низкою причин соціально-економічного, культурологічного та психологічного характеру. Одна з визначних вченими та педагогами вагомих причин є зміна когнітивного стилю сучасної молоді, яка пов'язана з витісненням вербального поняттєвого мислення візуально-кліповим. Усвідомлення цього спонукає педагогів йти в ногу з сучасними соціокультурними трансформаціями, але спричиняє певні перекося у педагогічній практиці вищої школи: з одного боку, спостерігається надмірне захоплення певної частини «просунутих» викладачів ефективними візуальними, зокрема, комп'ютерними засобами візуалізації, з іншого – безмежні можливості візуальних засобів консервативною частиною педагогів не використовуються взагалі або в недостатній мірі.

Проблема полягає в необхідності шукати в нових реаліях збалансований підхід до синергічного поєднання основної мети вищої освіти – навчити вчитися та аналізувати – з дієвими та затребуваними сучасною студентською молоддю способами цього досягти. Такий пошук може стати успішним за умови глибокого розуміння суті когнітивних змін, які відбуваються у сучасному світі. В цьому контексті корисно орієнтуватися на старий мудрий вислів: «Якщо прагнеш щось зрозуміти, постарайся довідатися, як воно виникло».

Мета статті: на основі аналізу сутності сучасних когнітивних змін виявити оптимальний формат представлення сучасній студентській аудиторії навчального матеріалу, який би гармонійно поєднував високу якість підготовленої тематичної аналітичної інформації з ефективними візуальними засобами.

Час, в якому ми живемо, характеризується надзвичайно важливим феноменом – заміною традиційної парадигми мислення, орієнтованої на лінійний текст, на нову парадигму, орієнтовану на візуальний образ. На відміну від попередніх часів значна частина наших знань та уявлень про навколишню дійсність основана не на реальному досвіді, а на образах та зображеннях, розтиражованих телебаченням, друкованими виданнями, Інтернет тощо та якими переважане сучасне інформаційне оточення. Нині зображення – це дієвий спосіб запропонувати інформаційне повідомлення, деякий новий тип мови [14].

У зв'язку з суттєвою зміною темпу життя, ритму часу, швидкості та форми передачі інформації сучасна

людина більш ефективно сприймає вже не текстову, а саме візуальну інформацію. Цей феномен природньо викликає жвавий та цілеспрямований предметний інтерес вчених. Загальні проблеми візуального мислення та культури, а також прикладні аспекти функціонування візуальних форм розглядаються в численних наукових працях представників різних наук – філософії, культурології, соціології, психології, політології, семіотики, інформатики, комунікативістики, загальної теорії інформації, лінгвістики тощо. Зокрема, це М. Маклюен, Е. Тофлер, П. Вірільйо, А. Геніс, Е. Касирер, М. Хайдегер, Л. Райс, Р. Ю. Рахматулін, Ю. М. Лотман, Т. В. Семеновських, В. В. Савчук, М. С. Кухта, А. Ю. Дроздов, А. В. Колосов, А. І. Кунін, В. Т. Прокопенко, В. А. Трофімов, Л. П. Шарок, Б. С. Єрасов, А. Н. Бучатський, А. К. Колесов, Д. А. Курбатов, А. В. Костіна, О. А. Пушонкова, В. М. Розін, О. В. Пескова, А. Р. Усманова, К. П. Ушахіна, Г. Ф. Гордукалова, А. В. Захаров, К. Г. Фрумкін, Н. Н. Соколов, Б. В. Скворонський, Л. Є. Яценко та ін. Особливості візуальної комунікації вивчалися в рамках загальної теорії інформації та знакових систем (Ч. Пірс, Я. Хінтіка), теорії комунікації (Т. Парсонс, Ю. Хабермас), в семіології (У. Еко, Р. Барт) досліджувалася специфіка візуальних повідомлень як «візуальних знаків».

Проблема ефективного освоєння людиною навколишнього візуального середовища знаходить відображення в багатьох психологічних дослідженнях. В різних аспектах візуальне мислення досліджувалось в роботах С. Л. Рубінштейна, В. П. Зінченко, А. І. Міракіяна, В. А. Барабанщикова, В. І. Жуковського, Д. В. Пивоварова, В. І. Панова, Р. Арнхейма, Дж. Гібсона та ін. Усі дослідники проблеми, незалежно від наукової галузі, сходяться в думці, що візуальне мислення є не лише природнім компонентом інтелекту, але й важливим творчим інструментом, який дозволяє людині вирішувати будь-які завдання, як на теоретичному, так і на практичному рівні.

Нинішній комунікативний перехід від вербально-текстового до візуального способу подачі інформації спричиняє тенденцію до візуалізації в усіх сферах життєдіяльності, зокрема, в сфері освіти. Попри те, що педагогічна діяльність як одна з найконсервативніших сфер переважно базується на класичній текстовій парадигмі навчання, візуальні формати активно витісняють її з освітніх стратегій. Цей процес обумовлений як стрімким розвитком інформаційно-комунікативних технологій, так і соціально-психологічними змінами, що виникають під їхнім впливом.

Ці зміни доцільно розглядати в контексті ланцюжка так званих глобальних «поворотів» в соціокультурній ситуації:

– «лінгвістичного» – «візуального» – «іконічного», тобто поступового переходу від текстового формату до образно-зорового та знакового [10]. Це означає, що кардинально змінюється не тільки форма та спосіб передачі інформації, але й спосіб її сприйняття. Як слушно зазначає дослідник «поворотів» В. Савчук, «після лінгвістичного повороту ми переходимо до нових медіа, до нових візуальних засобів, та відома теза «все є текст» сьогодні вже не працює, а більш обґрунтованою є теза «все є образ» [10, с. 45]. Вчені одногласно стверджують, що нині відбуваються глобальні зміни когнітивного стилю, оскільки світ, перенасичений новітніми комунікаціями, формує тип сприйняття інформації, що принципово

відрізняється від текстового. Це спрогнозував же М. Маклюен, зазначивши, що розвиток електронних комунікацій поверне людське мислення до дотекстової епохи та лінійна послідовність знаків, до якої ми звикли, перестане бути базою нашої культури [7]. На практиці це означає, що у представника молодого покоління, повністю зануреного у цифрове середовище, фундаментально змінюється культура сприйняття інформації: йому не потрібен традиційний лінійний текст, більш того – він для нього незрозумілий, важкий до опрацювання, що призводить до втрати інтересу, відсутності розуміння суті та логіки тексту [13]. Це перший фактор, який необхідно враховувати в освітній практиці.

Другим фактором змін є так зване «кліпове мислення» [13], притаманне також молодому поколінню, сформованому на коротких відеороліках, фрагментарних образах, слабо пов'язаних між собою або зовсім розрізнених. Виникненню кліпового мислення сприяє також «кнопковий рефлекс», обумовлений постійною прив'язкою до різноманітних приладів з кнопками, які дозволяють миттєво переходити від однієї інформації до іншої, не заглиблюючись в її смисл. Це призводить до того, що молода людина привикає оперувати лише смислами фіксованої, переважно короткої довжини, та не в змозі працювати з семантичними структурами значного обсягу. Їй важко тривалий час зосереджуватися на одній інформації та в неї значно знижена здатність до аналізу.

Отже, можна стверджувати, що сучасна педагогічна спільнота вищих навчальних закладів має принципово новий об'єкт навчання – молодь, сформовану на засадах візуально-іконічного та кліпового мислення, для якої класична парадигма навчання через слово, текст є малоефективною. Викладачі вишів усіх країн світу з прикрістю констатують, що нинішні студенти практично не здатні ефективно сприймати текстовий лекційний матеріал, якщо він не супроводжується яскравими зоровими презентаціями з короткими смисловими фрагментами [11].

Виникає логічне питання: що ж робити? Адже освітні практики вже не можуть залишатися в попередньому, «текстовому» форматі, вони морально застаріли. З іншого боку, у сучасному світі без вміння аналізувати, вилучати основне та приймати на його основі рішення неможливо досягти професійного успіху, однією з запорук якого є здатність вибудовувати ланцюжок з послідовності дій від існуючого стану речей до поставленої мети. Створення такого ланцюжку потребує наявності континуального та аналітичного мислення, якому майбутніх фахівців повинна навчити система освіти. На наш погляд, насамперед, самі викладачі повинні глибоко усвідомити нинішні соціокультурні трансформації та, долаючи притаманну педагогіці інертність, активно шукати нові шляхи надання студентам навчальної інформації та залучення їх до активної пізнавальної діяльності. Як жартував герой відомого фільму Е. Рязанова, «якщо не можна зупинити непотребство, треба його організувати та очолити».

Але цілком зрозуміло, що визнання педагогами факту превалювання у молоді кліпового мислення та орієнтації на візуальне сприйняття інформації зовсім не означає, що треба не виправдано спрощувати подачу навчального матеріалу через зображення та нехтувати класичну

вербальну парадигму. Таким шляхом сформувати освічену творчу особистість не вдасться.

Як свідчить практика, дієвим способом може стати *аналітична інфографіка*.

В педагогіці сама ідея інфографіки не є новою, проблему її впровадження у навчальну діяльність висвітлювало багато дослідників – теоретиків та практиків: О. А. Кондратенко, О. В. Петрова, С. В. Селеменев, Е. Е. Щербакова, А. Г. Рапуто, В. Т. Тихомирова, А. В. Полянська, К. В. Калітіна, А. А. Вербицький, В. Ю. Давидова, Л. Н. Солодовиченко та ін.

Існує багато термінів–синонімів, якими називають наочне представлення інформації, серед яких найпоширенішими є «візуалізація даних» та «інфографіка». Другий термін завдяки поширенню в Інтернет став надзвичайно модним та популярним, але найчастіше він сприймається в контексті інформаційного дизайну (веб–дизайну, бізнес–дизайну, рекламного дизайну, журналістських повідомлень тощо), покликаною якомога більш привабливо представити необхідну інформацію. При цьому акцент переноситься саме на зовнішні яскраві засоби візуалізації, що часто призводить до послаблення та навіть до втрати інформативності контенту.

У навчальному процесі такий підхід є абсолютно неприпустимий, адже метою є навчити студентів глибоко розуміти та аналізувати матеріал, а не його популяризувати. На наш погляд, бажання деяких викладачів за будь–яку ціну зацікавити студентів на лекції, повернути їхню увагу ефективними візуальними, зокрема, комп'ютерними засобами візуалізації (яскравими анімаційними роликками, картинками, іконками, смайликами) вводить аудиторію вбік від сприйняття суті навчального матеріалу. При застосуванні інфографіки в вищій школі слід виходити з припущення, що в ній аналітична компонента є базовою, а візуальні засоби її представлення є, хоча й надзвичайно ефективними, але все ж таки допоміжними. Навчальний процес у виші повинен мати формат «аналітичної інфографіки» (термін наш). Під аналітичною інфографікою ми розуміємо синергічне поєднання результатів творчого аналітико–синтетичного опрацювання навчального матеріалу у вигляді скомпресованого, згорнутого, «заархівованого» вторинного тексту, який природньо та органічно розкривається у візуальній формі з паралельними лаконічними текстовими коментарями. По суті це необхідна для сучасного вузівського викладача професійна компетенція, яка дозволяє ефективно перевести отриманий інтелектуальний результат у зображення, але лише тоді, коли зображення може донести інформацію краще за слова. Слідом за викладачем така компетенція формується і у студента, коли він виконує самостійне творче завдання не в традиційних текстових формах, а у вигляді інфографічного проектування [5, с. 113], наприклад, засобами Microsoft Power Point або за допомогою популярних інфографічних сервісів Інтернет (<http://infogr.am/beta/>, <http://www.easel.ly/> тощо).

В цьому контексті доцільно пригадати незаслужено забуту ідею опорних конспектів відомого радянського педагога – новатора В. Ф. Шаталова, які можуть слугувати досить вдалим прикладом аналітичної інфографіки, незважаючи на певну «старомодність». За Шаталовим опорний конспект – це система опорних сигналів, які мають структурний зв'язок та представляють собою

наочну конструкцію, яка заміщує систему значень, понять, ідей як взаємопов'язаних елементів. Різноманітні яскраві опорні сигнали приваблюють, створюють активну пізнавальну атмосферу при сприйнятті, що забезпечує цілісність, системність, осмисленість уявлень про поняття та закономірності, що розглядаються в навчальній темі. Автор запропонував основні принципи, за якими створюється така конструкція: лаконічність тексту (300–400 друкованих знаків), структурність (4–5 зв'язок, логічних блоків), наочний смисловий акцент (візуальне відокремлення одного блоку від іншого), уніфікація друкованих знаків, автономність, доцільність та відносна самостійність кожного блоку, асоціативність, доступність сприйняття та відтворення, кольорова наочність, образність.

На наш погляд, нині доцільно, відштовхуючись від ідей В. Ф. Шаталова, переосмислити їх для застосування у вищій школі на базі новітніх інформаційних технологій. Цим шляхом можна зацікавити «кліпову» молодь та залучити її до процесу аналізу навчальної інформації через необхідність здійснення постійного циклічного ланцюжка: *виділення основних ідей в тексті – їх логіко–семантичне згортання – створення коротких смислових текстових блоків – переведення у відповідну візуальну форму – розгортання наочної форми у традиційну текстову*.

Такий формат дає прекрасні можливості переорієнтувати традиційні вузівські процеси конспектування, реферування, анутовання та навіть написання шпаргалок з формально–механічного та незацікавленого виконання на ефективний творчий процес, що за оцінками і викладачів, і студентів є дуже корисно.

В якості простих прикладів аналітичної інфографіки у практиці вузівського навчання можуть бути: лекція, повідомлення, доповідь або звичайний студентський конспект статті у форматі ментальної карти (mind map), в якій тема та основна ідея розташовуються в центрі екрану, а логіко–смислові блоки розходяться від неї у вигляді нейрону; набір ключових слів теми у вигляді хмари тегів (cloud tag), екзаменаційна відповідь у вигляді блок–схеми тощо.

Висновки. Таким чином, незважаючи на глобальні зміни у сучасному соціокультурному середовищі, пов'язані з посиленням ролі візуальної культури, можливості візуальних засобів у вузівському навчанні використовуються не на належному рівні. Як свідчить практика, оптимальним форматом навчально–пізнавальної діяльності у сучасному виші може стати формат аналітичної інфографіки, який передбачає органічний синтез поняттєво–аналітичної компоненти з комп'ютерними візуальними засобами її представлення. Він є надзвичайно ефективним, але потребує від викладача серйозної базової аналітико–синтетичної компетенції для архівування текстових фрагментів, володіння навичками сучасної комп'ютерної візуалізації, неабияких часових та ресурсних витрат та, перш за все, глибокого усвідомлення безальтернативності застосування новітніх підходів до професійної педагогічної діяльності.

Список використаних джерел

1. Визуальная культура XX века и проблемы современного образования // Материалы межд. науч.–практ. конф. / Под ред. В. В. Устюгова. – Пермь: Перм. гос. пед. ун–т, 1999. – 395 с.

2. Давыдова В. Ю. Методология визуализации теоретических знаний // Вестник Самарского государственного университета. – 2011. – №84. – С.24–28.
3. Жуковский В. И., Пивоваров Д. В. Интеллектуальная визуализация сущности. – Красноярск: Изд. Крас. гос. ун-та, 1998. – 223 с.
4. Калитина К. В. Использование инфографики в образовании // Проблемы высшего образования. – 2013. – №1. – С.189–192.
5. Кондратенко О. А. Инфографика в вузе: формируем визуальную компетенцию // Перспективы науки и образования. – 2014. – №2 (8). – С.111–115.
6. Кухта М. С. Методология моделирования восприятия визуальной информации: Дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.08. – Томск, 2004. – 250 с. РГБ ОД, 71:05–9/105
7. Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: Становление человека печатающего. (The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man). – М.: Академический проект, 2005. – 496 с.
8. Нефедьева К. В. Инфографика – визуализация данных в аналитической деятельности // Сб. научн. статей «Анализ информации в науке, культуре, бизнесе / Под ред. Г. Ф. Гордукаловой. – СПб.: Изд. СПбГУКИ, 2013. – С.89–94.
9. Пушонкова О. А. Візуальні мислення у контексті культурно-історичного підходу // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Харків: ХДАДМ, 2003. – №1. – С.3–10.
10. Савчук В. В. Что такое повороты в философии? Медиа-философия. Приступ реальности». – СПб.: Изд-во РХГА, 2013. – 350 с.
11. Семеновских Т. В. Феномен «клипового мышления» в образовательной вузовской среде // Интернет-журнал «Науковедение». – 2014. – №5 (24) [Электронный ресурс]. – М.: Науковедение, 2014. – Режим доступа: <http://naukovedenie.ru/PDF/105PVN514.pdf>, – Загл. с экрана.
12. Розин В. М. Визуальная культура и восприятие. Как человек видит и понимает мир. – М.: КомКнига, 2006. – 254 с.
13. Фрумкин К. Г. Клиповое мышление и судьба линейного текста // Ineternum 2010. – №1. – Режим доступа: http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm от 02.01.2012.
14. Яценко Л. Е. Інфографічний формат представлення вивідної інформації в аналітичному документі для керівника / Мат. 7 міжн. наук.–практ. конф. «Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття». – Одеса: ОНПУ, 2015. – С.186–191.

References

1. Vizual'naja kul'tura XX veka i problemy sovremennogo obrazovanija // Materialy mezhd. nauch.–prakt. konf. / Pod red. V. V. Ustjugova. – Perm': Perm. gos. ped. un–t, 1999. – 395 s.
2. Davydova V. Ju. Metodologija vizualizacii teoreticheskikh znanij // Vestnik Samarskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2011. – №84. – S.24–28.
3. Zhukovskij V. I., Pivovarov D. V. Intellektual'naja vizualizacija sushhnosti. – Krasnojarsk: Izd. Kras. gos. un–ta, 1998. – 223 s.
4. Kalitina K. V. Ispolzovanie infografiki v obrazovanii // Problemy vysshego obrazovanija. – 2013. – №1. – S.189–192.
5. Kondratenko O. A. Infografika v vuze: formiruem vizual'nuju kompetenciju // Perspektivy nauki i obrazovanija. – 2014. – №2 (8). – S.111–115.
6. Kuhta M. S. Metodologija modelirovanija vosprijatija vizual'noj informacii: Dis. ... d–ra filoz. nauk: 09.00.08. – Tomsk, 2004. – 250 s. RGB OD, 71:05–9/105
7. Makljujen M. Galaktika Guttenberga: Stanovlenie cheloveka pečatajuščhego. (The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man). – М.: Akademicheskij projekt, 2005. – 496 s.
8. Nefed'eva K. V. Infografika – vizualizacija dannyh v analiticheskoj dejatel'nosti // Sb. nauchn. statej «Analiz informacii v nauke, kul'ture, biznese / Pod red. G. F. Gordukalovoj. – SPb.: Izd. SPbGUKI, 2013. – S.89–94.
9. Pushonkova O. A. Vizual'ne myslennja u konteksti kul'turno-istoričnogo pidhodu // Visnyk Harkivs'koi' derzhavnoi' akademii' dyzajnu i mystectv. – Harkiv: HDADM, 2003. – №1. – S.3–10.
10. Savchuk V. V. Chto takoe povoroty v filosofii? Mediafilosofija. Pristup real'nosti». – SPb.: Izd–vo RHGA, 2013. – 350 s.
11. Semenovskih T. V. Fenomen «klipovogo myshlenija» v obrazovatel'noj vuzovskoj srede // Internet–zhurnal «Naukovedenie». – 2014. – №5 (24) [Elektronnyj resurs]. – М.: Naukovedenie, 2014. – Rezhim dostupa: <http://naukovedenie.ru/PDF/105PVN514.pdf>, – Zagl. s jekrana.

12. Rozin V. M. Vizual'naja kul'tura i vosprijatie. Kak chelovek vidit i ponimaet mir. – М.: KomKniga, 2006. – 254 s.

13. Frumkin K. G. Klipovoe myshlenie i sud'ba linejnogo teksta // Ineternum 2010. – №1. – Rezhim dostupa: http://nounivers.narod.ru/pub/kf_clip.htm ot 02.01.2012.

14. Jashhenko L. E. Infografichnyj format predstavlenija vyvidnoi' informacii v analitichnomu dokumenti dlja kerivnyka / Mat. 7 mizhn. nauk.–prakt. konf. «Informacijna osvita ta profesijno–komunikativni tehnologii' XXI stolittja». – Odesa: ONPU, 2015. – S.186–191.

Yashchenko L. Ye., senior lecturer of the Department of documentation and information activities of the Odessa national Polytechnic University (Ukraine, Odessa), lasenka58@mail.ru

From a text format to infograffe: philosophical and pedagogical reflections

Discusses the problems of high school in the context of the phenomenon of substitution in the youth of today verbal paradigm of thinking on visually oriented. Analyzes the experience of application in educational process infographics forms of material presentation. Substantiates the necessity of analytical infographics as the optimal format of cognitive activity of modern students.

Keywords: socio-cultural turns, visualization thinking, clip thinking, modern youth, high school, text format, the format of the infographic, analytics infographic.

Яценко Л. Е., старший преподаватель кафедры документоведения и информационной деятельности, Одесский национальный политехнический университет (Украина, Одесса), lasenka58@mail.ru

От текстового к инфографическому формату: философско-педагогические размышления

Рассматриваются проблемы высшей школы в контексте феномена замещения у современной молодежи вербальной парадигмы мышления на визуальную ориентированную. Анализируется опыт применения в учебном процессе инфографических форм представления материала. Обосновывается необходимость аналитической инфографики как оптимального формата познавательной деятельности современных студентов.

Ключевые слова: социокультурные повороты, визуализация мышления, клиповое мышление, современная молодежь, высшая школа, текстовый формат, инфографический формат, аналитическая инфографика.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

УДК 321.01

Кравець А. Ю.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри
політології, Дніпропетровський національний
університет ім. Олеся Гончара (Україна,
Дніпропетровськ), kravets_nasya@inbox.ua

СТАНОВЛЕННЯ БІОПОЛІТИКИ ЯК САМОСТІЙНОЇ НАУКОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ В МЕЖАХ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Основною метою є дослідження становлення біополітики як самостійної наукової дисципліни. На основі застосування загальнонаукових принципів пізнання – історизму, системності та об'єктивності проаналізовані витоки біополітики, історія її становлення, тлумачення її ролі та завдань у сучасному науковому просторі. З'ясовано, що в науковому співтоваристві й досі не вироблено чіткого уявлення про витоки біополітики, конкретизовано ті аспекти біополітичної проблематики, які є актуальними для сучасної політичної теорії та практики, запропоновано визначення біополітики як окремого напрямку наукових досліджень в межах сучасної політичної науки.

Ключові слова: біополітика, «людина політична», політична поведінка, політичний процес.

Сьогодні в політичній науці все більшої актуальності набирають нові еволюційні теорії, серед яких важливе місце, безперечно, займає біополітика. Її трактують як міждисциплінарну галузь наукового знання, що знаходиться на стику політології та біології. Біополітика у сучасній політичній царині – маловивчений сегмент наукового пізнання. В умовах зростаючої глобалізації, мінливості політичного процесу, поведінки і свідомість «людини політичної» займає більш важливе місце, ніж раніше. Політична наука, зосереджуючи свою увагу на вивченні політичних інститутів, повинна пам'ятати про людину як творця сучасного політичного простору.

Вивчення витоків влади, її організації, мотивів та особливостей політичної поведінки людини є гарантом розуміння того, що відбувається у сталих та трансформаційних державах сьогодення та яка роль особистості у політичній системі.

Дослідженням різних аспектів біополітичної проблематики займаються наступні закордонні та вітчизняні вчені: М. Фуко, Л. Колдуелл, А. Соміт, А. Петерсон, А. Олескін, А. Влавіанос Арвінітіс, В. Бурлачук, Я. Потапенко та інші. Однак, слід зазначити, що біополітичне знання носить розрізнений характер і потребує як систематизації, так і уточнення та подальшого поглиблення.

У науковому співтоваристві й досі не вироблено чіткого уявлення про витоки біополітики. Так, деякі російські автори, наприклад А. Олескін, бачить їх у еволюції біологічного знання від античного періоду до сьогодення: міфологічний період, натурфілософський, механістичний, сучасний період «гуманізації біології» – етологія, соціобіологія, екологія, нейрофізіологія, генетика [1, с. 5]. До політологічних факторів, що сприяють виникненню біополітики, він відносить орієнтацію політологів на доктрину «натуралізму», яка підкреслює значення законів, керуючих природою людини, в політиці; системний підхід

до політики, сформульований Д. Істоном та Г. Алмондом; синергетику як «комплексну взаємодію багатьох нелінійних процесів управління, включаючи політичні механізми розподілу влади, сфери і засоби діяльності урядових органів, а також самі соціально-політичні структури»; біхевіоралізм, який мав на меті дослідження людської поведінки тощо [1, с. 5].

Ми не згодні з такою інтерпретацією витоків біополітики, до того ж, слід зазначити, що А. Олескін майже всі здобутки філософії та політичної науки він античності до сьогодення зводить до суто біологічної складової, яка, на його думку, є домінуючою. На відміну від нього, західні біополітики підкреслюють важливу роль саме політичних концепцій, присвячених «людині політичній», що містяться у філософії він античного періоду й до сьогодні.

Наприклад, А. Соміт, якого А. Олескін сам відносить до класиків біополітики, зводить витоки цієї дисципліни до політичних теорій, які містилися у філософії. А. Соміт зазначає, що натяк на вплив біології на людську політику така ж стара як і давньогрецькі філософи [2, с. 3]. В даному випадку мається на увазі Платон і його концепція ідеальної держави, Аристотель з його «людиною політичною», Дж. Салісбурі та його суспільство схоже на біологічний організм (король – голова, церква – душа, інші члени соціуму – виконавці політичної волі). А також, Ш. Монтеск'є, який провів аналогію між особливостями клімату (спека або холод) та відмінностями між народами, та Т. Гоббс, який поклав «органічну» метафору в основу своєї праці «Левіафан», де держава виступає як міфічна тварина.

Однак, в свою чергу, А. Соміт більш тяжіє до політичних теорій, не акцентуючи увагу на тому, як розвивалося біологічне знання і як воно вплинуло на становлення біополітики.

Ми вважаємо доцільним дещо розширити, уточнити та систематизувати знання стосовно витоків біополітики, які ми пропонуємо розглядати в хронологічному порядку: 1. Античний період філософії, а саме концепції в яких розглядаються людина як *homo sapiens*, «людина політична» – *homo politicus*, їх вроджені властивості та особливості поведінки, що впливають на статус у соціумі та роль у державі. В першу чергу, варто згадати давньогрецького лікаря та філософа Гіппократа і його концепцію про типи темпераменту. Він пояснював темперамент як особливості поведінки, що ґрунтуються на переважанні в організмі одного з «життєвих соків» (чотирьох елементів): переважання жовтої жовчі робить людину імпульсивною й відповідає типу «холерик»; переважна більшість лімфи робить людину спокійною і повільною – флегматиком; перевага крові робить людину рухливою та веселою – сангвініком; переважання чорної жовчі робить людину сумною і боязкою – меланхоліком [3]. Концепція Гіппократа має важливе значення для сучасної біополітики, адже дослідники цієї

проблематики зазначають, що на поведінку людини, в тому числі політичну, впливають вроджені властивості мозку і психіки. Так, поведінка політика з психотипом близьким до холерика буде відрізнятися від тієї, що репрезентує, наприклад, політик-сангвінік.

Наступними видатними діячами античності, концепції яких мають бути представлені при розгляді проблематики витоків біополітики, безперечно, є Платон і Аристотель. Платон в своїй теорії ідеальної держави презентує метафору про часточки золота, срібла та бронзи, які закладені у людей від народження і впливають на їх роль у соціумі. Згадаймо ще про три людські характеристики, що впливають на статус в ідеальній державі: мудрість, яка притаманна правителям-філософам, мужність – воїнам-стражам, стриманість – робітникам, ремісникам тощо. Аристотель у своїй «Політиці» говорить, що є ті, хто має керувати та є ті, хто має підкорюватись. Це не стільки необхідність, скільки доцільність. З народження одні «відзначені» підпорядкуванням, інші – керуванням.

2. Другий період політичних концепцій, присвячених «людині політичній», який ми відносимо до витоків біополітики, охоплює XVI–XVIII ст. В даному контексті слід, насамперед, згадати Н. Макіавеллі та його працю «Государ» в якій філософ акцентує увагу, зокрема, на вроджених властивостях володаря та їх впливі на сам процес керування державою. А також Ш. Монтеск'є і його працю «Про дух законів»: «Якщо справедливо, що характер розуму і пристрасті серця надзвичайно різні в різному кліматі, то закони повинні відповідати і різниці цих пристрастей, і різниці цих характерів» [4, с. 39]. І звичайно, не можемо не згадати Т. Гоббса і його працю «Левіафан», в якій цікавим чином переплелися біологія і політика. Для біополітики ця праця є вельми цікавою, адже держава постає як «штучна тварина», що має біологічні за своєю суттю і штучні за своїм походженням складові. Але бачимо, що Т. Гоббс не лише і релігійну складову, зазначаючи, що світ створив Бог. Тим цікавіше буде перейти до наступного етапу, який заперече «божественне втручання» у творіння світу і людини, а саме до теорій еволюції та природного відбору.

3. Третім етапом наукової думки, що віднесений нами до витоків біополітики, є теорія природного відбору Ч. Дарвіна. Сам вчений зазначає, що він був не першим, хто запропонував антипод концепції «божественного походження». Так, Ж. Ламарк в 1809 році у своїй праці «Philosophie Zoologique» одним з перших запропонував еволюційну теорію походження людини. Він вважав, що всі види, включаючи людину, походять від інших видів. У 1818 році У. Уеллс у праці «Two Essays upon Dew and Single Vision» визнав принцип природного відбору тільки по відношенню до людських рас. Мова йде про те, що є раси більш стійкі, наприклад, до тропічних хвороб. Сам Ч. Дарвін зазначає наступне: кількість потомства, що народжується, більша кількості того, що виживає; природні ресурси обмежені й це створює умови для боротьби за існування; деякі з еволюційних змін сприяють виживанню, інші ж можуть призвести до смерті [5].

Цікавим є те, що прихильники еволюційної теорії висунули припущення про походження та домінування темнокірової раси (як наслідок її кращої адаптованості до умов існування) на африканському континенті.

4. Наступний етап пов'язаний з етологічним напрямом, де етологію можна визначити як дисципліну, що вивчає поведінку тварин і людини. Термін був введений в 1859 році І. Сент-Ілером для позначення науки про життя тварин у природному середовищі. Етологія остаточно сформувалася в 30-ті роки під впливом праць К. Лоренца та Н. Тінбергена. Останньому належить про те, що зрозуміти поведінку можна тільки тоді, коли дослідник знає яким чином поведінка сприяє виживанню, причину саме такої поведінки, яким чином вона змінюється з плином часу і який попередній досвід при цьому враховується, які схожі поведінкові акти притаманні спорідненим видам тощо. Але, безперечно, етологічний напрям пов'язують, в першу чергу, з ім'ям К. Лоуренца. Так, відомий етолог у відповідь на еволюційні теорії походження людини і соціуму шляхом природного відбору, стверджує, що соціальні й культурні норми та звичаї формувались скоріше не на генетичній, а на соціально-психологічній основі, коли у якості сировини використовувались не мутації та рекомбінації, а звичаї та звички [6]. В даному випадку, на відміну від попереднього напрямку, мова йде не про генетичну адаптованість, що забезпечує виживання, а про соціально-психологічні особливості поведінки людини. Подібну точку зору репрезентують і біополітики, і поліантропологи.

5. Не можемо не згадати про біхевіоризм і, взагалі, психологічний напрям дослідження людської поведінки. Почнемо з біхевіоризму, який є одним з напрямів психології, що вивчає поведінку людини в контексті впливу на неї зовнішнього середовища. Цікавим є те, що біхевіористи спиралися виключно на об'єктивні методи, такі як спостереження і експеримент та пропагували тезу про те, що поведінка людини визначається не внутрішніми психічними процесами, а впливом зовнішнього середовища. Необіхевіористи Е. Толмен (1886–1959) і К. Халл (1884–1952) намагалися з позицій методології біхевіоризму пояснити психологічну діяльність людини. Цікавою, на наш погляд, також є «теорія поля» К. Левіна, відповідно до якої люди діють і вибудовують взаємовідносини у певному зовнішньому середовищі, яке має позитивну (притягуючу) або негативну (відштовхуючу) валентність.

Суттєвий вплив на дослідження в області психології особистості, її поведінки і міжособистісного спілкування зробив психоаналіз австрійського вченого З. Фрейда (1856–1939). Він зробив висновок, що на поведінку людини впливають не тільки раціональні думки, але й ірраціональні прояви його психіки. Мова йде про різного роду психологічні імпульси та нахили направлені на задоволення інстинктів людини, перш за все, інстинкту самозбереження і статевого інстинкту. Але слід зазначити, що для біополітики ціннішою, на наш погляд, є психоаналітична концепція Е. Фромма, яка міститься у його праці «Втеча від свободи», де він розглядає суспільно-політичні формації з точки зору домінування однієї з тенденцій – тенденції до роз'єднання та тенденції до єднання. Наприклад, феодалізму притаманна перша, а капіталізму – друга. Окрім цього, у своїй праці «Анатомія людської деструктивності» він досліджує двох світових лідерів – Сталіна та Гітлера, психологічні особливості яких він називає «клінічним випадком садизму» [7].

Таким чином, ми вважаємо, що до витоків біополітики можна віднести філософські, біологічні, політичні

та психологічні концепції від античного періоду до сучасності, які ми запропонували у хронологічному порядку, доповнивши, систематизувавши і поточивши існуюче наукове знання стосовно цієї проблематики.

Класиками біополітики вважаються: Л. Колдуелл зі статтею «Біополітика: наука, етика і соціальна політика» (1964 р.); А. Соміт та його стаття 1968 року «Прогрес у напрямку більш біологічно-орієнтованої політичної науки», в якій акцентується увага на тому, що оптимальною й більш дієвою є саме «біологічно-зорієнтована політологія»; Т. Торнсон та його книга «Біополітика», в якій автор стверджує, що еволюційна біологія має слугувати основою для політичної теорії. А також Х. Флор, який визначав біополітику як «застосування підходів, теорій і методів біологічних наук в політології» та сучасна дослідниця А. Влавіанос-Арвантіс, яка вважає її політикою зі збереження біосу.

Ми б додали до цього переліку, безперечно, М. Фуко і його курс лекцій під назвою «Народження біополітики», де біополітику він називав «новою технологією влади, що існує на іншому рівні, в іншому масштабі та має іншу площину опори. Вона дає можливість використання різноманітних інструментів. Біополітика діє як будова управління, що здійснюється над населенням як «глобальною масою». В даному контексті він вводить термін «біоконтроль» [8, с. 57].

Цікавим є те, що термін «біополітика» згадується ще у працях Челлена ще у 1920 році. З його точки зору, держава – це «квазібіологічний організм» та «супер-індивідуальна істота». Він вивчав «громадянську війну» між соціальними групами з біологічної точки зору і називав свої дослідження «біополітикою». А Х. Райтер використав його для біологічної інтерпретації концепції нації і держави.

Як зазначають А. Соміт А. та А. Петерсон в своїй праці «Біологія та політика: дослідження у сфері біополітики» зазначили, що «біополітика, в цілому, не надто вдалий термін для об'єднання всіх дослідників, хто використовує біологічні концепції з нео-дарвініською еволюційною теорією у центрі, та користуються біологічними методами для вивчення, пояснення та прогнозування політичної реальності [2, с. 3].

У центрі біополітики еволюційна теорія, це її інтелектуальна серцевина. Дослідження в цій області починається з припущення, що поведінка людини, в тому числі політична, є продуктом еволюційного процесу. Таким чином, щоб зрозуміти ключові елементи людської політики ми повинні розуміти її еволюцію. Деякі дослідники для цього звертаються до теорії «нео-дарвінізму». Наприклад, в 1975 році дослідник у сфері соціобіології Е. Вілсон застосував неодарвініську теорію при вивченні соціальної поведінки. Він зазначив, що людина повинна вести себе таким чином, щоб збільшити кількість його або її генів в наступних поколіннях [2, с. 6].

Під впливом етології і сучасної еволюційної теорії у біополітиці формується розуміння необхідності дослідження ролі природних чинників і виховання у формуванні соціальної та політичної поведінки. Це суперечить дисциплінарній парадигмі, згідно з якою нахили, що передаються генетично, можна проігнорувати при вивченні політичної поведінки. Окрім цього, біополітики прагнуть вивчити вплив етичних і

моральних цінностей на процес прийняття політичних рішень.

Серед вітчизняних авторів, що займаються різними аспектами біополітичної проблематики, слід виокремити В. Бурлачука, який досліджує проблематику тілесності на прикладі середньовічної Європи та Я. Потапенко, який зосереджує увагу на соматичному бутті індивіда як об'єкті досліджень у галузі біополітики.

Окремий напрям запропонували російські дослідники (А. Олескін та інші). Вони застосовувати здобутки біополітики для дослідження мережових структур як альтернативи бюрократії. Біополітика, за словами Олескіна А. являє собою свого роду «кентавра» з біологічним тулубом і політичною головою. В широкому сенсі він трактує її як сукупність біологічних знань, що можуть бути застосовані у політичній сфері [9].

На думку А. Влавіанос Арвантіс, біополітика представляє собою міждисциплінарний проект метою якого є використання державної політики і міжнародної співпраці для захисту біорізноманіття. Саме біополітика, за словами дослідниці, покликана стати загальною основою для розуміння загроз збереженню біорізноманіття і викликів, що в даному випадку, стоять перед політикою [10].

Таким чином, можемо констатувати, що становлення біополітики відбувалось під впливом філософських, біологічних, соціальних, політичних та психологічних концепцій від античності до сьогодення, що, врешті-решт, призвело до її оформлення у самостійну галузь наукового знання, яка вивчає походження людини і тварини, особливості їх поведінки, утворення первісних суспільств та держав, роль генетики і виховання у формуванні соціальної поведінки, міжнародну політику по збереженню біорізноманіття і багато іншого.

Виходячи з вищезазначеного біополітика – це міждисциплінарна галузь знання, яка поєднує безліч напрямів досліджень. Якщо ми використовуємо біополітичні дослідження для аналізу сучасної політичної реальності, нас цікавлять наступні аспекти: витоки та еволюція політичної поведінки людини, психофізіологічні аспекти такої поведінки, роль виховання і соціальних норм у трансформації соціальної (а пізніше і політичної) поведінки, вплив політичної поведінки на політичний процес тощо. Таким чином, в контексті сучасного політичного дискурсу, біополітику, на наш погляд, можна визначити як суміжну дисципліну, що досліджує «людину політичну» як біологічний вид з акцентом на психофізіологічних механізмах політичної поведінки та їх впливом на політичний процес.

Список використаних джерел

1. Олескін А. В. Биополитика. Политический потенциал современной биологии [Текст] / А. В. Олескин. – М.: Научный мир, 2007. – 459 с.
2. Peterson A., Somit A. Biology and politics: The cutting edge [Text] / A. Peterson, A. Somit. – UK: Emerald Group Publishing, 2011 – 231 p.
3. Психологос. Энциклопедия практической психологии [Текст] [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.psychologos.ru/articles/view/typy_temperamenta_po_gippokratu
4. Монтескье Ш. О духе законов [Текст] / Ш. Монтескье. – М.: Мысль, 1999.
5. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора или сохранение благоприятных рас в борьбе за жизнь [Текст] / Ч. Дарвин. – СПб.: «Наука», 1991.

6. Лоренц К. Агрессия [Текст] / К. Лоренц [пер. с нем. Г. Швейник]. – М.: «Прогресс», 1994. – 272 с.

7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности [Текст] / Э. Фромм [пер. с нем. Э. Телятниковой]. – М.: АСТ, 2006. – 635 с.

8. Фуко М. Рождение биополитики. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году [Текст] / М. Фуко [пер. с франц. А. В. Дьякова]. – СПб.: «Наука» РАН, 2010. – 227 с.

9. Олескин А. Что такое биополитика [Электронный ресурс] / А. Олескин. – Режим доступа: <http://www.sevin.ru/fundecology/biopolitics/whatisbp.html>

10. Vlavianos Arvanitis A. Biopolicy – Building a green society [Электронный ресурс] / A. Vlavianos Arvanitis // Cadmus, 2011. – Режим доступа: <http://www.cadmusjournal.org/node/73>

References

1. Oleskin A. V. Biopolitika. Politicheskiy potentsial sovremennoy biologii [Текст] / A. V. Oleskin. – М.: Nauchnyy mir, 2007. – 459 с.

2. Peterson A., Somit A. Biology and politics: The cutting edge [Текст] / A. Peterson, A. Somit. – UK: Emerald Group Publishing, 2011. – 231 p.

3. Psihologos. Entsiklopediya prakticheskoy psikhologii [Elektronnyy resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.psichologos.ru/articles/view/typy_temperamenta_po_gippokratu

4. Monteske Sh. O duhe zakonov [Текст] / Sh. Monteske. – М.: Myisl, 1999.

5. Darwin Ch. Proishozhdenie vidov putem estestvennogo otbora ili sohraneniye blagopriyatnykh ras v borbe za zhizn [Текст] / Ch. Darwin. – СПб.: «Наука», 1991.

6. Lorents K. Agressiya [Текст] / K. Lorents [пер. с нем. G. Shveynik]. – М.: «Прогресс», 1994. – 272 с.

7. Fromm E. Anatomiya chelovecheskoy destruktivnosti [Текст] / E. Fromm [пер. с нем. E. Telyatnikovoy]. – М.: АСТ, 2006. – 635 с.

8. Fuko M. Rozhdeniye biopolitiki. Kurs lektsiy, pročitannykh v Kollezh de Frans v 1978–1979 uchebnom godu [Текст] / M. Fuko [пер. с франц. А. В. Дьякова]. – СПб.: «Наука» РАН, 2010. – 227 с.

9. Oleskin A. Chto takoe biopolitika [Elektronnyy resurs] / A. Oleskin. – Rezhim dostupa: <http://www.sevin.ru/fundecology/biopolitics/whatisbp.html>

10. Vlavianos Arvanitis A. Biopolicy – Building a green society [Elektronnyy resurs] / A. Vlavianos Arvanitis // Cadmus, 2011. – Rezhim dostupa: <http://www.cadmusjournal.org/node/73>

Kravets A. U., candidate of political sciences, Ph.D Associate Professor, Department of Political Science Oles Gonchar Dnipropetrovsk National University (Ukraine, Dnepropetrovsk), kravets_nastya@inbox.ru

Biopolitics as a new discipline in a modern political science

Biopolitics as a new scientific discipline is the main aim of the article. Having applied general scientific principles of cognition (historicism, system approach and objectivity) there were analyzed origins of biopolitics, history of development, role in a modern political space. It was determined that in scientific community still no single point of view about origins of biopolitics, specified political aspects of biopolitics, proposed definition of biopolitics as a new discipline in a modern political science.

Keywords: biopolitics, homo political, political behavior, political process.

Кравець А. Ю., кандидат политических наук, доцент кафедры политологии, Днепропетровский национальный университет им. Олеся Гончара (Украина, Днепропетровск), kravets_nastya@inbox.ru

Становление биополитики как самостоятельной научной дисциплины в рамках современной политической науки

Основной целью исследования является становление биополитики как самостоятельной научной дисциплины. На основе применения общенаучных методов познания – историзма, системности и объективности, проанализированы истоки биополитики, история становления, роль в современном научном пространстве. Установлено, что в научном сообществе до сих пор нет единого представления об истоках биополитики, конкретизировано те аспекты биополитической проблематики, которые являются актуальными для современной политической теории и практики, предложено определение биополитики в качестве отдельного направления современной политической науки.

Ключевые слова: биополитика, «человек политический», политическое поведение, политический процесс.

* * *

УДК 321.01:341.218.2–047.275

Теленко О. М.,
кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Україна, Львів), atelenko@inbox.ru

НЕВИЗНАНІ ДЕРЖАВИ СУЧАСНОГО СВІТУ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ ТА ПРОБЛЕМА ВИЗНАННЯ

Досліджено сутність поняття «невизнані держави», висвітлено його трактування різними вченими. Окреслено визначальні ознаки невизнаних держав: досягнення де-факто незалежності, відсутність повноправного членства у міжнародному співтоваристві, продемонстроване бажання отримати де-юре незалежність. Показано основні варіанти реакції міжнародного співтовариства на сецесію, зокрема, запровадження санкцій, ігнорування невизнаних держав, часткова підтримка і визнання. Зазначено, що вирішення проблеми невизнаних держав може сприяти створення чіткого механізму перетворення невизнаної держави на визнану. Надаючи перевагу визнанню чи невизнанню певного геополітичного утворення, держави апелюють до принципу самовизначення націй або до принципу територіальної цілісності держав. Визнання держави залежить від загрози конфлікту на відокремленій території, позиції зацікавлених сторін і збігу політичних обставин на міжнародній арені. Описані можливі варіанти розвитку подій, пов'язаних з невизнаними державами: повернення до складу материнської держави, поглинання державою-покровителем, широке визнання незалежності, тривале замороження проблеми та ін.

Ключові слова: невизнана держава, де-факто держава, міжнародне визнання, дипломатичні відносини, сецесія, незалежність.

Невизнані або частково визнані міжнародним співтовариством держави, їх функціонування, розвиток і місце у міжнародній системі є одним із найболючіших і найскладніших питань сучасного світу. Хоча ці утворення й володіють такими атрибутами державності, як населення, територія, уряд, збройні сили, державна символіка, національна валюта та інші, їх життєдіяльність суттєво обмежується тим, що вони не мають широкого визнання з боку держав – членів ООН. Це негативно впливає на їх економічний розвиток, обмежує доступ до міжнародних організацій і ринків, ускладнює їх співпрацю з суверенними державами у різних сферах. У сучасному світі невизнаних або частково визнаних держав є досить багато, частина з них перебувають у невизначеному стані роками або навіть десятиліттями. Кожне таке політичне утворення має власну історію виникнення та особливості розвитку. Актуальність теми статті зумовлена необхідністю вивчення проблем, з якими стикаються невизнані держави, щоб на основі цього зрозуміти наскільки важливим є міжнародне визнання.

Невизнані держави були об'єктами дослідження багатьох учених сучасності. Серед них можна виокремити таких дослідників, як Т. Далявська, Н. Касперсен, П. Колсто, С. Осіпова, С. Пегг, Ф. Попов, М. Рігл, З. Сілаєва, Дж. Стенфілд, А. Херберг, К. Цховребов.

Метою статті є визначити сутність поняття «невизнані держави» і проаналізувати проблему їх визнання.

У сучасному світі є держави, які проголосили свою незалежність, однак вона не підтверджена міжнародним визнанням. У літературі їх називають по-різному: «самопроголошені держави», «де-факто держави», «квазідержави», «невизнані держави», «псевдодержави», «виртуальні держави» та ін. Ці терміни часто вживаються як синоніми, хоча вони наголошують на різних аспектах позначуваних суспільних утворень. Словосполучення «де-факто держава» акцентує увагу на внутрішній організації політичних утворень, «самопроголошена держава» – на самовільному від'єднанні частини території держави і проголошенні її незалежності. Як

значає Ф. Попов, останній термін слід вживати з обережністю, «оскільки він може позначати як «державу де-факто», що реально існує, так і «самопроголошену» фікцію, яка не має жодних ознак і підстав існування [4]. Терміни «квазідержави» і «псевдодержави» мають емоційний відтінок, адже наголошують на несправності, уявності, надуманості геополітичних утворень. Термін «невизнані держави» найбільш точно відображає той факт, що вони, володіючи усіма атрибутами легітимної держави, не домоглися міжнародного дипломатичного визнання.

Н. Касперсен і Е. Херберг називають невизнані держави «неіснуючими територіями» у міжнародних відносинах, хоч вони виглядають і діють як держави, однак не є ними у загальноприйнятому чи правовому сенсі, оскільки їм не вдалося набути широкого міжнародного схвалення. До того ж, невизнані держави спричиняють невіршені конфлікти: приналежність території, яку вони контролюють, оспорується і вирішення цього спору не знайдено [7, с. 7]. Дослідники виходять з того, що територія, на якій проголошено де-факто державу, як правило, формально належить іншій державі, яка є членом міжнародного співтовариства і не визнає її самовільної сецесії. У такому випадку факт широкого визнання чи невизнання залежить від позиції «материнської» держави, яка у переважній більшості випадків прагне повернення від'єднаної частини до свого складу.

Подібну характеристику невизнаній державі дає Д. Ніколаєв, зазначаючи, що її можна визначити як «організацію незалежної публічної влади на території, яка за формально-правовими підставами є частиною іншої держави» [2, с. 39]. До основних цілей створення незалежних держав автор відносить прагнення народу, етносу і спільноти людей самостійно визначати своє політичне життя, а також стремління до територіальної незалежності від держави, частиною якої вони колись були [2, с. 38–39].

Дослідниця з Придністров'я С. Осіпова наголошує на міжнародно-правовому аспекті невизнаних держав. З її точки зору «невизнані держави» – це загальна назва світових геополітичних утворень, які, володіючи усіма ознаками державності (населення, контроль над територією, система права та управління, фактичний суверенітет), водночас не мають повного або часткового міжнародного дипломатичного визнання і тому не можуть де-юре виступати як суб'єкт міжнародних відносин [3, с. 124]. Справді, відсутність дипломатичних відносин держави суттєво звужує можливу сферу її діяльності на міжнародній арені. Невизнане політичне утворення світова спільнота сприймає як «нелегітимне».

Уже згадана Н. Касперсен у співавторстві з Г. Стенсфілдом виокремлюють три визначальні ознаки невизнаних держав:

1) вони досягли де-факто незалежності, включаючи контроль над територією, яку вдалося утримати, принаймні, протягом двох років. Невизнані держави контролюють більшість території, на яку претендують, включаючи «столицю» території і ключові регіони, що відрізняє їх від інших сепаратистських рухів. Територіальний контроль не обов'язково є абсолютним; вони можуть домагатися більшої території, ніж та, якою вони тепер володіють, а її величина може періодично коліватися;

2) вони не набули міжнародного визнання чи, навіть, якщо визнані деякими державами, не є повноправними членами міжнародної системи суверенних держав;

3) вони продемонстрували бажання отримати повну де-юре незалежність або шляхом формального проголошення незалежності, або шляхом проведення референдуму, або шляхом інших дій чи декларацій, які демонструють чітке бажання самостійного існування [8, с. 3–4]. Отже, визначальними критеріями невизнаної держави є внутрішньополітична організація і контроль над певною територією, широке міжнародне визнання, відверте прагнення отримати повну незалежність й увійти у міжнародну систему як повноцінний учасник. Міркувань, які б обґрунтовували обрання терміну контролю над територією у два роки як критерію набуття проголошеною державою статусу невизнаної, ці автори не наводять.

У сучасному світі невизнаними державами є Нагірно-Карабахська Республіка, Придністровська Молдавська Республіка, Турецька Республіка Північного Кіпру, Абхазія, Південна Осетія, Сомаліленд, Сахарська Арабська Демократична Республіка, Косово, Палестина, Тайвань та ін. Чіткого розмежування невизнаних і частково визнаних держав немає. У політичній науці зазвичай друга категорія держав вважається складовою першої, тому поняття «невизнана держава» має умовний характер. Навіть серед перелічених прикладів є такі, які можна віднести до стовідсотково невизнаних (Сомаліленд), такі, що визнаються однією або декількома державами (Турецька Республіка Північного Кіпру, Республіка Абхазія), такі, що визнаються досить великою кількістю суверенних держав (Косово, Палестина). Водночас є держави, невизнання яких окремими членами міжнародного співтовариства суттєво не впливає на їх участь у міжнародно-правових відносинах і їх не вважають невизнаними. КНДР і Південна Корея не визнають одна одну, Вірменія не визнає Пакистаном, Ізраїль – багатьма арабськими державами.

Міжнародне співтовариство традиційно обирало три головні види реакції на існування де-факто держав: активне протистояння їм у формах ембарго і санкцій; загальне ігнорування їх і відмова співпрацювати з ними; певне обмежене схвалення і визнання їх існування. Кожен з цих варіантів має свої переваги і недоліки та супроводжується різними наслідками для міжнародної спільноти і для самої держави де-факто [10, с. 4]. Встановлення дипломатичних відносин з новим політичним утворенням може спричинити конфлікт з «материнською» державою, зв'язки з якою можуть бути значно вигіднішими в економічному, культурному чи іншому сенсі, ніж з невизнаною державою, що зазвичай невелика за територією та населенням, слабо розвинена. Водночас багато невизнаних держав розраховують на військову, економічну і дипломатичну підтримку зовнішнього покровителя. Не знайшовши зовнішнього патрона така держава намагається налагодити якомога більше міжнародних зв'язків. Єдиною державою, якій вдалося досягти високого рівня соціально-економічного розвитку за умов обмеженого визнання, є Тайвань.

Політичні еліти невизнаних держав висувають вимоги міжнародного визнання, аргументуючи їх: 1) появою внутрішньої ефективності (спроможністю контролювати територію і населення в межах певної юрисдикції);

2) територіальною та урядовою легітимністю (яку демонструють за допомогою демократичних політичних систем та інструментів прямої демократії); 3) історичною традицією державності; 4) правом на самовизначення [11, с. 26].

У міжнародному публічному праві міжнародне визнання не є належним чином визначене, немає чіткого механізму, за яким невизнаний суб'єкт міг би перетворитися на визнаний, не встановлено ні кількості країн, необхідних для такого переходу, ні порядку міжнародного визнання. Показовим є приклад Косово, яке визнане більш ніж сотнею держав, однак вважається лише частково визнаною державою. Подібною є ситуація з Палестиною, яку, попри визнання більше ніж половиною держав світу, членство в Лізі арабських держав, статус спостерігача в ООН, зазвичай відносять до частково визнаних.

Акт визнання нової держави належить до компетенції урядів держав світу, кожна з яких може визнавати або не визнавати незалежність тієї чи іншої держави, виходячи з власних інтересів. Процедура «централізованого» визнання не існує. На сучасному етапі розвитку міжнародного права цю функцію де-факто виконує членство в ООН. Тому пропускається, що невизнана держава володіє усіма атрибутами легітимної держави, крім членства в ООН [4]. Прийняття держави в члени ООН може відбутися лише за рішенням Генеральної Асамблеї ООН за рекомендацією Ради Безпеки ООН, підтриманою 9 з 15 держав – членів Ради Безпеки ООН при тому, що 5 постійних членів Ради Безпеки мають право накладати вето. У разі схвалення Ради Безпеки ООН рекомендація передається в Генеральну Асамблею ООН, де рішення може бути схвалене кваліфікованою більшістю в дві третини голосів. Однак, як зазначає К. Цховребов, «сама ж ООН не володіє повноваженнями визнання того чи іншого державного утворення, оскільки воно належить до компетенції суверенних держав» [6, с. 187].

Перед міжнародним співтовариством постає завдання чіткого окреслення норм, які б сприяли адекватному вирішенню проблеми. Однак кодифікація інституту визнання і конкретизація правил з цього питання вимагали б «від визнаних держав погодитись на принципи, які б сприяли їх власному територіальному розпаду» [8, с. 2]. Сучасні спірні держави входять у сферу геополітичних інтересів Росії, Туреччини, США та інших важливих гравців на міжнародній арені, що ускладнює розв'язання цього питання. Не безпідставно Т. Далявська вважає, що міжнародне співтовариство тривалий час вважало проблему невизнаних держав швидкоплинним явищем – результатом збігу поточних обставин, частиною гри політичних інтересів світових гравців [1, с. 77]. Важливість цього питання залишається недооціненою. Однак затвердження процедури і критеріїв визнання змусило б держави їх неухильно дотримуватися, а це не завжди відповідає їх інтересам. Тому держави за умов невизначеності часто проявляють непослідовність, визнаючи одні самопроголошені державні утворення і виступаючи проти інших.

Неоднозначність проблеми закладена у принципах міжнародного права, окреслених у Статуті ООН. Так, існує колізія принципів права націй на самовизначення і непорушності державних кордонів. Хоча вони є рівними з точки зору міжнародного права, країни надають перевагу

одному на протиположному, виходячи з «політичної доцільності», враховуючи переваги і недоліки, які може спричинити акт визнання. Тому «проблему визнання незалежності не можна оцінювати з юридичної точки зору, без урахування політичної складової, оскільки, з одного боку, визнання – це інститут міжнародного права, а з іншого – це політичний акт» [5, с. 134]. Класичним є приклад проголошення незалежності держави Бангладеш від Пакистану на початку 70-х років ХХ ст., визнання якої відбулося з урахуванням принципу права націй на самовизначення. При вирішенні подібної ситуації приблизно в той самий час в африканській країні Нігерії, одна з провінцій якої проголосила незалежність під назвою Біафра, держави апелювали до принципу непорушності державних кордонів і відмовили їй у визнанні. Головна причина крилася у вибухонебезпечності африканського континенту, державні кордони на якому прокладені без урахування етнічних, релігійних та інших особливостей. Відповідно прецедент визнання республіки Біафра міг би викликати хвилю національно-визвольних рухів в Африці, сприяти неконтрольованому і масовому проголошенню незалежних держав на континенті.

На світовій карті є багато територій, які існують у ситуації невизначеності, у стані «ні миру, ні війни». Упродовж тривалого часу у цих географічних периферіях держав можуть тліти невирішені (або такі, які вирішити неможливо), однак значною мірою призабуті конфлікти [8, с. 2]. П. Колсто вважає, що не здобувши міжнародного визнання або не об'єднавшись з державою-патроном, що у багатьох випадках малоімовірно, вони врешті-решт будуть поглинуті материнською державою або погодяться на автономний статус у межах материнської держави на основі федеративної угоди. Останній варіант є найбільш прийнятним для міжнародної спільноти [9, с. 723]. Справді, у деяких випадках автономізація частини держави, яка добилася сецесії, є оптимальним варіантом вирішення проблеми невизнаних держав, оскільки у такому випадку усувається конфліктогенний компонент між центральною владою і периферією. Однак оскільки самопроголошений статус територій часто вигідний місцевим неурядовим групам, які мають особисті інтереси в певному регіоні, пов'язані з експлуатацією природних ресурсів і промислових підприємств, то для них існування у міжнародно-політичному і правовому вакуумі може бути вигіднішим, ніж перспектива втрати влади і матеріальних благ. Варіант об'єднання з державою-патроном можливий за поступової інтеграції відокремленої території в державні структури покровителя. Зрештою, для деяких політичних утворень незалежність є лише проміжною метою, досягши її, вони прагнуть об'єднання з державою-заступницею. Водночас історія знає випадки широкого дипломатичного визнання колишніх невизнаних держав, що стали наслідками боротьби за незалежність Еритреї, Східного Тимору і Південного Судану від материнських держав Ефіопії, Індонезії і Судану відповідно. Це сталося за сприятливих для новоутворених держав міжнародних обставин.

Отже, невизнані держави і проблеми, з ними пов'язані, ще довго перебуватимуть на порядку денному світової політики. Хоча вони не наділені міжнародною правотворчістю, а їх діяльність обмежена через відсутність широкого дипломатичного визнання, світове співтовариство не може їх ігнорувати. На жаль, міжнародне

право не передбачає чіткої процедури трансформації невизнаної держави у визнану. Це питання є прерогативою суверенних держав, кожна з яких має право визнавати чи не визнавати нове державне утворення. Колективного механізму перетворення невизнаної держави на визнану не існує. Проблему визнання варто розглядати не лише в правовій, а й у політичній площині, оскільки доля нових держав на міжнародній арені залежить від волі держав – членів ООН, позиції материнської держави, держави-покровителя, населення відокремленої частини території та її політичної еліти.

Список використаних джерел

1. Далявська Т. П. Міжнародні технології врегулювання проблем невизнаних держав / Т. П. Далявська // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу]. – 2014. – Вип. 224. – №236. – С.76–81.
2. Николаев Д. Г. Феномен непризнанных государств в мировой политике / Д. Г. Николаев // Вестник Московского университета. Сер. 25. Международные отношения и мировая политика. – 2010. – №1. – С.27–41.
3. Осипова С. А. Непризнанные государства как политико-правовой феномен: теоретико-методологический аспект / С. А. Осипова // Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. – Серія: Політологія. – 2011. – Вип. 123. – С.124–127.
4. Попов Ф. От «безгосударственной территории» к «государству де-факто» / Ф. Попов // Международные процессы. – 2011. – Т.9. – №2 (26) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/twenty-sixth/003.htm>
5. Силаева З. В. Признание независимости спорных государств в современной мировой политике / З. В. Силаева // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота. – 2011. – №7 (13): в 3 ч. – Ч.1. – С.134–138.
6. Цховребов К. И. Проблемы статуса непризнанных и частично признанных государств в современном мире / К. И. Цховребов // Вестник Северо-Осетинского государственного университета им. К. Л. Хетагурова. Серия: Общественные науки. – 2013. – №4. – С.186–189.
7. Caspersen N. Engaging unrecognized states. An opportunity and challenge for the EU? / N. Caspersen, A. Herrberg. – Brussels: Initiative for peacebuilding, 2010. – 18 p.
8. Caspersen N. Unrecognized states in the international system / N. Caspersen, G. R. V. Stansfield. – New York: Routledge, 2011. – 253 p.
9. Kolsto P. The sustainability and future of unrecognized quasi-states / P. Kolsto // Journal of Peace Research. – 2006. – Vol.43. – №6. – P.723–740.
10. Pegg S. De facto states in the international system / S. Pegg // Working Paper. – The University of British Columbia. Institute of International Relations, 1998. – №21. – 26 p.
11. Riegl M. Prospects and limits of economic development of unrecognized states: between organized hypocrisy and private interests / M. Riegl // European Scientific Journal. – 2014. – Vol.10. – №4. – P.17–35.

References

1. Daliavska T. P. Mizhnarodni tekhnologii vrehulivannia problem nevyznanykh derzhav / T. P. Daliavska // Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu]. – 2014. – Vyp. 224. – №236. – S.76–81.
2. Nikolaev D. G. Fenomen nepriznannykh gosudarstv v mirovoy politike / D. G. Nikolaev // Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser. 25. Mezhdunarodnye otnosheniya i mirovaia politika. – 2010. – №1. – S.27–41.
3. Osipova S. A. Nepriznannye gosudarstva kak politiko-pravovoy fenomen: teoretiko-metodologicheskii aspekt / S. A. Osipova // Visnyk SevNTU: zb. nauk. pr. – Seria: Politologia. – 2011. – Vyp. 123. – S.124–127.
4. Popov F. Ot «bezgosudarstvennoy territorii» k «gosudarstvu de-fakto» / F. Popov // Mezhdunarodnye protsesy. – 2011. – T.9. – №2 (26) [Electronnyy resurs]. – Rezhym dostupa: <http://www.intertrends.ru/twenty-sixth/003.htm>
5. Silaeva Z. V. Priznanie nezavisimosti spornykh gosudarstv v sovremennoy mirovoy politike / Z. V. Silaeva // Istorichesie, filosofskie,

politicheskie i juridicheskie nauki, kulturologia i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki. – Tambov: Gramota. – 2011. – №7 (13): v 3 ch. – Ch.1. – S.134–138.

6. Tskhovrebov K. I. Problemy statusa nepriznannykh i chastichno priznannykh gosudarstv v sovremennom mire / K. I. Tskhovrebov // Vestnik Severo-Osetinskogo gosudarstvennogo universiteta im. K. L. Khetagurova. Seria: Obschestvennye nauki. – 2013. – №4. – S.186–189.
7. Caspersen N. Engaging unrecognized states. An opportunity and challenge for the EU? / N. Caspersen, A. Herrberg. – Brussels: Initiative for peacebuilding, 2010. – 18 p.
8. Caspersen N. Unrecognized states in the international system / N. Caspersen, G. R. V. Stansfield. – New York: Routledge, 2011. – 253 p.
9. Kolsto P. The Sustainability and future of unrecognized quasi-states / P. Kolsto // Journal of Peace Research. – 2006. – Vol.43. – №6. – P.723–740.
10. Pegg S. De facto states in the international system / S. Pegg // Working Paper. – The University of British Columbia. Institute of International Relations. – 1998. – №21. – 26 p.
11. Riegl M. Prospects and limits of economic development of unrecognized states: between organized hypocrisy and private interests / M. Riegl // European Scientific Journal. – 2014. – Vol.10. – №4. – P.17–35.

Telenko O. M., PhD in political science, associate professor of international relations and diplomatic service department, Ivan Franko National University of Lviv (Ukraine, Lviv), atelenko@inbox.ru

Unrecognized states in modern world: the essence of the notion and the problem of recognition

The article deals with the notion «unrecognized states» and represents different approaches to its understanding by different scholars. Main characteristics of unrecognized states are described. Achievement of de-facto independence, lack of full membership of the international community, demonstrated wish to obtain de-jure independence are among them. Main variants of the reaction of international community on secession are discussed. The international community may use sanctions, ignoring unrecognized states, their supporting and recognition. It is pointed out that a working out of distinct mechanism of transformation of an unrecognized state into a recognized one would help to solve the problem. States appeal to the principle of self-determination of peoples or to the principle of inviolability of frontiers preferring to recognition or non-recognition of a geopolitical unit. It is shown that recognition of a state depends on threat of conflict on secessionist territory, position of interested sides and coincidence of political circumstances on international arena. It is mentioned that various variants of development of events concerning unrecognized states are possible: returning to mother state, absorption by patron state, widespread recognition of independence, long freezing of the problem.

Keywords: unrecognized state, de-facto state, international recognition, diplomatic relations, secession, independence.

Telenko O. M., кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений и дипломатической службы, Львовский национальный университет им. Ивана Франко (Украина, Львов), atelenko@inbox.ru

Непризнанные государства современного мира: сущность понятия и проблема признания

Исследуется сущность понятия «непризнанные государства», освещены подходы к его пониманию разными учеными. Определены главные отличительные признаки непризнанных государств: достижение де-факто независимости, отсутствие полноправного членства в международном содружестве, продемонстрированное желание получить де-юре независимость. Показаны основные варианты реакции международного содружества на сепарацию, в частности такие, как введение санкций, игнорирование непризнанных государств, частичная поддержка и признание. Отмечено, что решению проблемы непризнанных государств содействовало бы создание четкого механизма преобразования непризнанного государства в признанное. Отдавая предпочтение признанию или непризнанию определенного геополитического образования, государства апеллируют к принципу самоопределения наций или принципу нерушимости границ государственных образований. Признание государства зависит от угрозы конфликта на отделенной территории, позиции заинтересованных сторон и политических обстоятельств на международной арене. Отмечены варианты развития событий, связанных с непризнанными государствами: возвращение в состав материнского государства, поглощение государством-патроном, широкое признание независимости, длительное замораживание проблемы.

Ключевые слова: непризнанное государство, де-факто государство, международное признание, дипломатические отношения, сепарация, независимость.

* * *

УДК 341.01

Хонін В. М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри
міжнародного права, Інститут міжнародних
відносин Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), khonin@i.ua

ІНДИВІДИ – СУВЕРЕНІТЕТ РОЗУМУ ТА МІЖСОЦІУМНІ ВІДНОСИНИ

Формується система статусних свобод і обмежень, що визначають становище людей які володіють суверенітетом розуму безпосередніх суб'єктів міжсоціумних взаємодій в загальному біхейвіоральному просторі буття Людства.

Ключові слова: індивід, біхейвіоральна одиниця, біхейвіоральний простір, суверенітет розуму, модельні обмеження, геоцивілізаційний простір, «та'аверен».

У випадку, коли сутність суб'єкта, що володіє розумом, як найменш подільною відносно–замкнутої системи в колі його оточення виявляється в реальному затвердженні властивих йому якостей: самовизначеності, самодостатності і самокеруванні, які, відповідно, виражаються, в його здатності до продукування самостійно організованих дій, його можна вважати **індивідом**.

Стан подібної розумної системи – індивіда залежить: по–перше, від реалізації ним сукупних соціальних властивостей, що складають умови його саморозвитку і особливі можливості його взаємодії з іншими, тобто від порядку та умов функціонування його *внутрішнього середовища*; по–друге, від рівня і ступеня зв'язку з явищами, що відображають стану кіл його найближчого, безпосереднього і опосередкованого оточення, тобто від обурюючих впливів зовнішнього для індивіда *середовища*.

Подібні властивості індивіда можуть бути охарактеризовані через відповідний ряд виконуваних ним *функцій* – напрямків його активності щодо збереження своєї цілісності та самодостатності, які, у свою чергу, пов'язані з *цілеспрямованістю* індивіда – його прагненням на основі самокерування змінити свій стан та / або стан середовища.

Індивіди, здатні до подібної поведінки, що природно формується їх ресурсним станом і станом середовища їх цілеспрямованої діяльності, володіють по відношенню до всіх інших учасників, що знаходяться в даному середовищі, статусом *біхейвіоральної одиниці*. «*Біхейвіоральна одиниця* – постулював Кеннет Боулдінг, – якесь складене ціле або організація, здатна приймати різні стани, зберігаючи одночасно загальну totoжність або кордони» [1, с. 2].

У той же час ареал їх діяльності в межах виділеного їх цілеспрямованістю середовища, дослідник може визначити як його (даного суб'єкта) *біхейвіоральний простір*. Відповідно, кілька суб'єктів одного виділеного сегмента і / або сектора середовища їх діяльності формують в деяких темпоральних межах *загальний* для них *біхейвіоральний простір*. «*Біхейвіоральний простір* – це стан біхейвіоральної одиниці на певному відрізку часу, визначається сукупністю цінностей або змінних. ... Свій біхейвіоральний простір має кожна зі сторін, але в процесі їх взаємодії з іншою стороною виникає їх загальний *біхейвіоральний простір* [1].

Будучи особливо складною формою існування і вищою формою руху матерії, частиною реального світу, «*суспільство індивідів*» – суспільство володіючих розумом людей, в силу об'єктивних законів і конкретних

обставин свого розвитку, постійно зазнає впливу різного класу біхейвіоральних одиниць. І хоча в його об'єктивному прагненні людське суспільство мало б бути єдиним в процесі взаємодії антропоса з природою, в той же час, аж до сучасного етапу його життя, воно змушено бути розділеним на окремі соціальні системи, що мають, відповідно і по–різному сформовані, мінливо загальні для сучасних ім суб'єктів біхейвіорального простору.

«У нас є певне традиційне уявлення про те, що ми представляємо собою в якості окремих індивідів – зазначає *Норберт Еліас*. – У нас також є певне уявлення про те, що ми маємо на увазі, коли говоримо «суспільство». Але обидва цих уявлення – те, як ми усвідомлюємо себе як суспільство, і те, як ми усвідомлюємо себе в якості індивіда, – ніколи не з'єднуються в одне ціле. У той же самий час ми, поза всяким сумнівом, більш–менш ясно усвідомлюємо, що насправді між індивідом і суспільством не існує подібної прірви. Ніхто не стане сумніватися в тому, що індивіди утворюють суспільство і що всяке суспільство – це *суспільство індивідів*» [2, с. 18–19].

Всі відносини, де індивідом виступає людина, є відносинами громадськими, включаючи і відносини людини з природою. Процес історичного розвитку людського суспільства є незворотнім, і характер відносин сучасного людині суспільства детермінує його соціальну сутність. Але людина володіє і властивостями, що додають йому індивідуальність, що визначають особливості його взаємин з іншими людьми, суспільством в цілому. «Одна з найбільших особливостей розвитку суспільства на відміну від природи полягає в тому, – писав Ф. Енгельс, – що в суспільстві діють люди, що володіють свідомістю, волею, що ставлять перед собою певні цілі» [3, с. 306].

До цих властивостей людини відносяться, насамперед, її здатність відображати у своїй свідомості себе і навколишній світ, створюючи *інформаційно–креативні моделі* цього світу і керуватися ними у реалізації своїх життєвих прагнень. Людина володіє розумом. І її **розум суверенний**. «Відповідно до сучасного, демократичного, і я б наважився сказати, істинного розумінням *свободи*, – писав філософ і політик Алексіс Токвіль, – передбачається, що кожна людина, отримавши від природи достатнє знання, щоб побоюватися за свою долю, з народженням отримує і рівне право жити незалежно від собі подібних у всьому, що стосується особисто її, і вирішувати свою долю на свій розсуд ... Оскільки кожен має на самого себе абсолютне право, суверенна воля може виникати з об'єднання всіх волей. З цього часу підпорядкування втрачає свою моральність, і немає більш проміжної сфери між героїчними і мужніми чеснотами громадянина і незмінною послужливістю раба» [4, с. 63].

Це означає, що **людина**, як істота, що володіє розумом, в принципі **вільна** розпоряджатися собою і **вправі** на основі своєї незалежності від інших суб'єктів її соціального буття, відповідно, **суверенної волі**, визначати не тільки формат, а й цілеспрямованість своїх дій, тобто, здійснювати як *володарювання над* своєю поведінкою так і *володіння* своїм *тілом* і належний їй, відповідно до прийнятих нею умов співжиття з іншими розумними, матеріальною і духовною *власністю*.

Однак людина володіє суверенітетом розуму, живе все ж у суспільстві собі подібних. *Суверенітет Розуму* є одним з ключових понять у творчості *В. Кузена, Д. де Трасса* (1819), *Б. Констана* (1822–1824). «Я вірю в суверенітет

розуму, справедливості, права – писав один з фундаторів філософського напрямку французьких «доктринерів» Ф. Гізо, – ось де справжній суверен, якого шукають всі на світі й будуть шукати завжди, оскільки розум, істина, справедливість ніколи не бувають абсолютно повними і непогрішними. Жодна людина, жодна людська спільнота не володіють ними у всій повноті – без вади і без кордонів». ... Ніяка влада не є досконалою до тих пір, поки існує «проміжок» між цією владою і вищим Розумом – вважав він. Суверенітет не може бути присвоєний ні народом, ні правителем; суверенітет не існує ні як принцип, ані як мета політики. Людські спільноти «нездоланно вірять» в суверенітет і прагнуть до нього, «бажають підкорятися йому і тільки йому, і це їх бажання невичерпне» [5, с. 141].

Необхідність спільного проживання в конкретних умовах виділеного просторово-часового континууму життєвого простору Людства пов'язує людей. Але з іншого боку, природна окремість від інших, не збігається з цими іншими функціональністю буття, ставить людину в особливий стан відносно відособленості від інших, у спільному для них біхейвіоральному просторі соціальних компромісів.

Подібного роду фундаментальні стани підводять індивіда до необхідності затверджувати, розвивати і захищати своє статусне положення в суспільстві, яке по суті своїй є лише формалізованим відображенням його власного суверенітету розуму, в системі соціального порядку встановленого як у цьому «індивідуальному суспільстві», так і в загальному біхейвіоральному просторі міжнародного співтовариства виділеного темпорального періоду даної йому сучасності.

Відповідно, параметри мінливого за час його життя статусного положення постійно стимулюють індивіда до встановлення його раціональних компромісів з тими іншими, кожен з яких також володіє власним суверенітетом розуму. Внаслідок подібних безперервних процесів у всіх людей, що живуть в «суспільстві індивідів» і в сучасному їм світовому просторі буття Людства, з'являється потреба в самонакладенні певних модельних та/чи ситуативних обмежень своєї біхейвіоральної свободи. «Свобода для людини, – постулював Ф. Гізо, – є лише можливістю скоритися визнаній нею істині і співвідносити з нею свої дії. У такій якості свобода гідна вслякого шанування, але вона гідна шанування тільки в такій якості» [6].

Трансформація біхейвіорального простору індивіда визначається не тільки його рольовими функціями в суспільстві, а й форматами організаційних і стратифікаційних структур соціумів, до яких він належить. А будь-яка людина, природно належачи до узгодженого форматами його буття комплексу соціальних утворень свого «індивідуального суспільства», в той самий час завдяки «груповій Ми – ідентичності на загальнолюдському рівні» пов'язаний певною мірою зі структурами всього світового соціуму даної йому сучасності.

Необхідність спільного буття ряду індивідів, в синергії співпадаючи за функціонально значимим параметрами, пов'язує людей в рамках цих соціумів. І хоча в об'єктивному прагненні людське суспільство мало б бути єдиним в процесі взаємодії антропоса з природою, в той же час, аж до сучасного етапу його життя, воно примушено бути розділеним на окремі соціальні системи, що мають, відповідно і по-різному сформовані, мінливо загальні для сучасних їм суб'єктів біхейвіорального простору.

Відносини між людьми, здатними бути активними суб'єктами цих біхейвіоральних просторів, і створюють власне соціальні системи, що є, відповідно, складовими частинами людського суспільства. Це стосується, у тому числі, і системи міжнародних відносин.

Суб'єктизація, як стадія змістовної трансформації спонукальних мотивів міжсоціумних відносин, пов'язана саме з тим, що з реального для кожного соціуму в заданий темпоральний період набору соціальних структур природно виділяються ті їх елементарні одиниці, які, володіючи якостями суб'єктів, найбільш повно сприймають потреби відповідних соціальних об'єктів і послідовно перетворюють їх у вже свої власні мотиви, орієнтовані на безпосередню участь у міжнародних взаємодіях.

Міжнародні відносини, у свою чергу, будучи відносинами між окремими відносно-відокремленими соціумами, в той же час практично здійснюються як відносини між реальними «суспільствами індивідів» і виражаються в практичних діях конкретних людей, які продукують свої дії в міжнародному середовищі.

Звідси випливає, що у разі здібності людини до продукування самостійно організованих дій за межами «індивідуального суспільства» і прояви деякої його самодостатності у виділеному йому біхейвіоральному просторі, ця людина може бути сприйнятий індивідами інших соціумів як біхейвіоральна одиниця одного із загальних біхейвіоральних просторів міжнародного середовища і, відповідно, буде наділений статусом суб'єкта міжнародних відносин.

Самоідентифікація особистості в якості індивіда, що належить окремому «суспільству індивідів», і, в той же час, що виступає в ролі суб'єкта міжнародних відносин продукує проблеми «свій – чужий» міжсоціумного спілкування. Відповідно, це спонукає до існування ряд внутрішньо соціумних і міжсоціумних біхейвіоральних обмежень щодо участі індивіда в міжнародних відносинах.

При цьому обмеження його свобод, зобов'язань і прав особистості, слід розглянути лише як проекцію модельних обмежень саме на прояв суверенітету розуму, пов'язаного з буттям людини в громадянському суспільстві. На визначення меж участі індивіда в міжсоціумній взаємодії, насамперед, реально і суттєво впливають статусні обмеження особистих біхейвіоральних просторів індивідів.

При цьому найбільш серйозними внутрішньо соціумними та міжнародними обмеженнями модельного типу цього класу є формати зв'язку людини з «індивідуальним суспільством», яке при державній організації цього суспільства перетворюється в юридичний зв'язок держави та індивіда – в громадянство. Особливості становища людини в «індивідуальному суспільстві» відповідають статусу апатрида – особи без громадянства, біпатрида – особи з подвійним громадянством, іноземця – особи з громадянством іншої країни, визначають відмінності в межах цілого ряду кластерів його біхейвіоральних обмежень.

Це стосується і інших політичних обмежень модельного типу, що визначають положення людини в соціумі, посадових і особистих зобов'язань і прерогатив, обмежень свобод і прав особистості. У цьому проявляються функціонали особливих статусів особистості у вигляді: представництва господарюючих

суб'єктів, громадських організацій, церкви, державних установ, військовослужбовців та службовців органів громадського порядку, інших державних службовців, включаючи дипломатів і персон, які займають вищі державні пости і т.п.

У значимому вигляді відмінності в межах задоволення цілого ряду кластерів модельних обмежень індивіда в біхейвіоральному просторі міжнародної середовища визначають *стратифікаційні статуси* особистості. І хоча функціонали цих статусів значимо проявляються, насамперед, у внутрішньо соціумному середовищі, як його реальні можливості по використанню блага наданого йому даним «індивідуальним суспільством», вони здатні відчутно проявитися і в міжнародному просторі.

Але ось *світоглядні обмеження* релігійного та іншого ідеологічного плану у суб'єктів, що беруть участь у загальних біхейвіоральних просторах міжнародного середовища, завжди мали і досі певною мірою мають характер модельних обмежень, оскільки багато в чому, незважаючи на справжні причини виникнення міжнародних взаємодій, визначають підстави для позиційного протистояння суб'єктів конкретних соціумів, що беруть участь в них. Навіть у випадках, коли індивіди, вступаючи в міжнародні взаємодії, стримують або свідомо приховують свої розбіжності в поглядах і позиціях, їх реальна поведінка в конкретному міжнародному середовищі у всіх випадках, явно чи неявно, але буде пов'язана зі звичними для них біхейвіоральними модельними характеристиками.

Те ж саме можна сказати і про *інтелектуальні*, що включають, насамперед, освітні, та й інші тренди цього класу, *обмеженнях* біхейвіорального простору індивідів вступають у взаємодії в міжнародному середовищі. Модельні характеристики цього класу біхейвіоральних обмежень визначають, по можливості, не тільки пріоритети креативних моделей свідомості особистості, вибір ними лінії поведінки в загальних біхейвіоральних просторах міжнародного середовища, але й сам сегмент цього простору. Більше того, параметри інтелектуального цензу не змінюють, як правило, характеристики біхейвіорального простору індивідів, але завжди сприяють вибірковості їх векторної орієнтації в загальному біхейвіоральному просторі міжнародного середовища.

Вельми значущими, і досить повільно змінні в історичному дискурсі реального світового соціуму, є функціонали статусного положення будь-якої людини, як суб'єкта міжнародних відносин, пов'язані з його особистими етнонаціональними характеристиками, і виникаючими, в залежності від них, модельними обмеженнями загального біхейвіорального простору міжнародного середовища.

Слід врахувати, що існування окремих відносно відокремлених суспільств індивідів, що володіють, завдяки особливій, загальній для них, адаптаційній системі виживання в природному середовищі, подібними фенотипічними і, в цілому генотипними, ознаками, не може не привести до особливого порядку функціонування загального для даного «індивідуального суспільства» біхейвіорального простору. І для того, щоб захистити його від вторгнення інших суб'єктів, які не належать до даного соціуму, це суспільство послідовно вибудовує для них певним чином організований порядок входження в цей загальний простір, перетворюючи його в результаті

на виділений біхейвіоральний простір міжнародного середовища.

Виникаючі при цьому модельні протиріччя «свій – чужий» організації загального біхейвіорального простору міжнародного середовища природно пов'язані з *антропогенними і етногенними компліментарностями*, що вступають у взаємодію індивідів, і, як правило, звично для цих людей, вкладаються у відносини між окремими відносно-відокремленими соціумами – в міжнародні відносини.

До додаткових модельних обмежень особливого класу, звичної для людей природи, слід віднести *вікові обмеження* на участь суб'єктів, що належать до цього розряду, в міжнародних відносинах. Зрозуміло, що подібні модельні обмеження завжди формуються насамперед у межах «індивідуальних суспільств», до яких ці люди належать, але в біхейвіоральному просторі міжнародного середовища ці органічні обмеження на прояв суверенітету розуму не тільки будуть жорстко пов'язані з усіма обмеженнями іншого класу, як зазначеними вище, а і тими, які будуть позначені тут нижче, але і набувають особливу статусну значимість. Зрозуміло, що в процесах залучення суб'єктів цього статусного розряду в міжнародні взаємодії, їм повинні бути кореспондовані певні права та заходи захисту, які на сучасній стадії розвитку світового соціуму мають і певний конвенційний формат. У реальності, при організації міжнародних взаємодій, цей клас обмежень проявляється як досить істотний і повинен особливо враховуватися.

До класу модельних обмежень суверенітету розуму, як немовби загальної природи, у процесах участі в міжнародних відносинах відносять і ті, що визначають як *гендерні обмеження*. Однак, хоча цей клас обмежень більш ніж часто проявлявся в конкретному житті Людського суспільства раних історичних періодів, разом з тим він зовсім не є модельним. По суті своїй вони являють собою лише часто повторювані ситуативні обмеження загальних біхейвіоральних просторів міжнародного середовища, що пов'язані з фактичними структурно-соціумними та ментальними відносинами людей в рамках конкретних соціумів, дотичних в міжнародному середовищі.

Те ж саме можна сказати і про часто проявляемі, насамперед, в колоніальному минулому Людства *расових обмеженнях*, прагматична ситуативність яких для нас зараз явна і ясна. При цьому конкретні обмеження для суб'єктів, що мають фенотипічні ознаки, що відрізняють їх від домінуючих суб'єктів в конкретному загальному біхейвіоральному просторі міжнародного середовища, ніколи не скасовували органічно властивий їм суверенітет розуму, а лише обмежували їхні особисті можливості, права та роль в організації міжнародних взаємодій, внутрішньодержавною стратифікацією «індивідуальних суспільств».

Для індивідів, що виступають у ролі суб'єктів міжнародних відносин, всі, до цього моменту перераховані класи обмежень, відносяться лише до розрядів, коригуючих їх загальний біхейвіоральний простір міжнародного середовища. Вони, певною мірою, накладаються на ряд інших темпоральних і ситуативних обмежень, пов'язаних з життєвими циклами «індивідуальних товариств, та й світового соціуму в цілому. Внаслідок цього, накладаючись на збільшуваний кола зобов'язань, значно звужуються в ньому суверенні волі людей.

На перше місце в біхейвіоральній моделі буття Людства приходять контент прагматичних міжнародних компромісів, в межах яких функціональні особливості рольового статусу особистостей в структурах «індивідуального суспільства» і визначають по більшій мірі статусні можливості людей виступати в ролі суб'єктів міжнародних відносин.

Все це і визначає, зрештою, реальні для конкретних індивідів у виділеному темпоральному періоді буття людського суспільства світові *простори особистісного міжнародного спілкування*.

У межах світових просторів особистісного міжнародного спілкування слід, передусім, виділити глобальний і регіональний *інформаційний простір*, що включає: інформаційне відображення подієвих рядів, що мають певний вплив на процеси синергетичного буття розділеного на окремі соціуми Людства; інформаційний супровід розвитку світових соціальних процесів; з безпосередньою участю конкретних індивідів в особистісному міжнародному спілкуванні, викликане прагненням в накопиченні і передачі знань; транспортування у поза соціум світоглядних концептів і релігійних цінностей; просування в міжнародний простір культурних цінностей; інформатизоване відображення соціальних мереж в межах інтернаціональних спільнот і т.д. і т.п.

Межі простору особистісного міжсоціумного інформаційного обміну не тільки реально широкі, а його обсяги воістину більш ніж значимі і полісистемні, але вони мають ще й послідовно здійснювану в століттях тенденцію до подальшого розширення. Тим не менш, при цьому, множинні спроби держав, навіть в епоху глобалізації, спрямовані на *контролінг* цього простору.

При цьому слід враховувати, що «*контролінг*» – (англ. *Controlling*) це систематичний контроль, відстеження ходу виконання поставлених завдань з одночасною корекцією роботи. Здійснюється на основі дотримання встановлених стандартів і нормативів, постійного регулювання та моніторингу, як найважливіше завдання економічного управління». Практичний вплив подібних обмежень особливо проявляється у випадку, коли необхідним представиться необхідність підкреслити специфіку *міжнародного простору представницьких переміщень*, визначених статусним становищем особи і, відповідно, функціоналом його міжнародних зобов'язань в громадських організаціях, в політичних і релігійних інтернаціоналах, в бізнес і наукових спільнотах, в інформаційних пулах і т.д.

У цьому плані, слід оцінити значимість *міжнародного простору особливих статусно-представницьких переміщень особистості* – простору особистісного міжнародного спілкування представників державних установ та місій, включаючи дипломатичні, військові і т.д.; представників міжнародних інституцій та інше, настільки ж важливе і пов'язане з опосередкованим проявом державних суверенітетів.

У цілому, необхідно виділити *геоцивілізаційний простір безпосередніх переміщень* індивідів з причини їх багатолінійної участі в культурному і науковому обміні; здійсненні міжособистісних зв'язків у просторі бізнес-інтеракцій; переміщень в лавах збройних сил і їх участь у воєнних діях; участі в релігійних заходах за межами соціумів; міжособистісних контактах пов'язаних з туризмом; спортом; і т.д.

Всі переміщення і контакти в міжнародному просторі індивідів, що мають ту чи іншу особистісну і статусну кваліфікацію, складають основу міжнародного спілкування. Множинні ряди подібних контактів, інформаційних і діяльних взаємодій індивідів формують сутнісний контент процесів міжсоціумних обмінів. Саме в основі на них практично здійснюються всі міжнародні відносини. І хоча, в міру цивілізаційного розвитку «індивідуальних товариств», на ці взаємодії накладаються більш ніж значущі соціальні та нормативні обмеження, реальні міжнародні відносини завжди пов'язані з життєдіяльністю володіючих суверенітетом розуму людей і здійснюються через них.

Природним при цьому є те, що форматування взаємодії в міжнародному просторі індивідів практично завжди безпосередньо пов'язане з їх національною й громадянською ідентифікацією та самоідентифікацією. Навіть процеси глобалізації, що призвели до множинних проявів космополітизму і розмивання доктринальних засад «держави – нації», не настільки відчутною мірою вплинули на характер міжособистісних відносин у міжнародному просторі, щоб вже зараз, або поки ще зараз, не змогли привести до жорсткого прояву кризи національної ідентичності і, відповідно, до зміни сутнісних підстав реальних міжсоціумних взаємодій.

І, нарешті, особливе значення для розвитку міжнародних відносин набувають випадки, коли в міжсоціумній взаємодії вступають індивіди, приватне статусне положення яких визначено їх участю у владі в кожному окремому соціумі. Високий рівень повноважень і розширене коло компетенцій, безумовно, значимо впливають не тільки на формати міжсоціумних взаємодій, а й на утримання міжнародних відносин окремих періодів їх здійснення.

Якщо ж подібні індивіди, завдяки своїм особистісним якостям та / або ситуативному збігом обставин, не тільки реалізують свої лідерські позиції в соціумі, але і мають визначальний вплив на розвиток міжнародних систем, такі особистості можуть придбати статус «*та'верена*», від рішень і діяльності якого буде залежати не тільки історична доля «індивідуального суспільства», а й «*Візерунок Епохи*» для міжнародного співтовариства будь-якого виділеного темпорального періоду буття Людства. «Та'верен – особистість, навколо якої Колесо Часу звиває нитки життів всіх, що знаходяться поруч, а може, і ВСІ життєві нитки – і так утворюється Павутина Долі і Візерунок Епохи», – постулює один з найвідоміших авторів «фентезі» і філософ Роберт Джордан [7, с. 824].

Таким чином, можна констатувати, що діяльність володіючих суверенітетом розуму людей, формуючи у своїй сукупності «*Павутину їх Доль*», визначає те, як «колесо часу звиває нитки людських життів в Візерунок Епохи, який утворює *суть реальності* для цієї Епохи» [7, с. 827], підтверджуючи тим самим, що самі міжнародні відносини завжди знаходять своє практичне вираження у взаємодіях між людьми.

Список використаних джерел

1. Boulding K. Conflict and Defense. A General Theory. – New York, 1962.
2. Норберт Элиас. Общество индивидов. – М., 2004.
3. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – Т.21.
4. Tocqueville A., Levy Freres M. Ouverts completes. – 1865. – Т. II.

5. Guisot F. L'Histoire de la civilization en France depuis la chute de l'Empire Romain jusqu'a 1789. – Paris, 1829. – Т.1.
 6. Энциклопедический словарь, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es>
 7. Джордан Роберт. Огни небес. Цикл Колесо времени. – М. – Санкт-Петербург, 2003.

References

1. Boulding K. Conflict and Defense. A General Theory. – New York, 1962.
 2. Norbert Elias. Obshechestvo individov. – М., 2004.
 3. Marx K., Engels F. Sochineniya. – Т.21.
 4. Tocqueville A., Levy Freres M. Ouverts completes. – 1865. – Т. II.
 5. Guisot F. L'Histoire de la civilization en France depuis la chute de l'Empire Romain jusqu'a 1789. – Paris, 1829. – Т.1.
 6. Enzyklopedicheskiy slovar, 2009 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/es>
 7. Jordan Robert. Ogni nebes. Zykl Koleso vremeni. – М. – Saint-Petersburg, 2003.

Khonin V. M., PhD, associate professor International Law department, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), khonin@i.ua

Individuals – sovereignty of the mind and the relations between societies

In the article the system of status freedoms and constraints that determine the position of the people owing the sovereignty of the mind of direct subjects of the relations between societies in general behavioral space of the humanity is set forth.

Keywords: individual, behavioral unit, behavioral space, the sovereignty of the mind, the model limitations, geocivilizational space, «ta'averen».

Хонин В. Н., кандидат юридических наук, доцент кафедры международного права, Институт международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), khonin@i.ua

Индивиды – суверенитет разума и межсоциальные отношения

Формируется система статусных свобод и ограничений, определяющих положение людей как обладающих суверенитетом разума непосредственных субъектов межсоциальных взаимодействий в общем бихейвиоральном пространстве бытия Человечества.

Ключевые слова: индивид, бихейвиоральная единица, бихейвиоральное пространство, суверенитет разума, модельные ограничения, геацивилизационное пространство, «та'аверен».

УДК 321.01

Калінін В. Ю., кандидат політичних наук, викладач кафедри соціології, НТУУ «Київський політехнічний інститут» (Україна, Київ), kalinin.volodia@gmail.com

СВІТ–СИСТЕМА ТА ДЕРЖАВА ЯК ОДИНИЦІ АНАЛІЗУ У ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Зростання публікацій навколо світ–системного аналізу серед вітчизняних дослідників відкриває простір для ґрунтовнішого розгляду окремих понять розроблених в межах цього напрямку. В даному випадку пропонується проаналізувати пізнавальну спроможність поняття світ–система та порівняти її з традиційним поняттям для суспільно–політичних наук – державою. Метою статті постає розкриття пізнавального потенціалу поняття світ–система. Заради досягнення поставленої мети були використані метод виявлення каузальних зв'язків та порівняльний метод.

Заради досягнення поставленої мети було розглянуто появу та еволюцію поняття світ–система. Завдяки виокремленню перспективного та ретроспективного підходів до аналізу понять світ–система та держави вдалося виокремити переваги та недоліки першої.

Ключові слова: світ–система, держава, світ–імперія, світ–економіка, міні–світ–система.

Будь–яке наукове поняття а рїогї є евристичним інструментом, яке допомагає нам пізнавати світ. Однією з основних переваг світ–системного аналізу є прагнення вийти за межі встановленого наукового дискурсу, що

дозволяє критично осмислити такі традиційні одиниці аналізу в суспільно–політичних дослідженнях як держава, нація, клас, партія. Перегляд нібито «звичайних» понять дозволяє привернути увагу до тих обставини та фактів, які губляться в загальній картині усталеного наукового дискурсу.

Вперше поняття світ–система отримує свій розвиток у дослідженнях Фернана Броделя. Він вводить поняття світ–економіки у науковий дискурс в процесі вивчення регіону Середземного моря епохи переходу від Середньовіччя до Відродження. Іншими словами, первинним поняттям стала світ–економіка, а лише згодом було сформовано концепт світ–система.

Французький історик зазначає у третьому томї своєї праці «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст.», що необхідно розрізняти світову економіку та світ–економіку. Перша охоплює всю планету у її господарських відносинах, перш за все через конотації з державами. Друге поняття було позичено з німецької мови, яке означало світове господарство (з нім. Weltwirtschaft). Ф. Бродель розумів під ним «...економічно самостійний терен планети, здатний загалом бути самодостатнім, такий, якому його внутрішні зв'язки й обміни надають певної органічної єдності» [2, с. 12].

Згодом, отримавши свій початок у Франції, поняття світ–економіки закріпилося на іншому березі Атлантики завдяки Імануїлу Валлерстайну. Він значно розширив його використання шляхом подальшої розробки. Проте поняття загалом зберегло свої характерні риси, що були визначені ще Ф. Броделем. Світ–економіка визначається своїм територіальним та видовим значенням, тобто певним нехтуванням кордонами політичних, релігійних, культурних, етнічних одиниць із зосередженням уваги на нерівному обміні всередині самої системи. Однією з найтипівіших дефініцій є наступна: «...широкі нерівні ланцюжки з об'єднаних структур виробництва, які поділені багаточисельними політичними структурами» [5, с. 115]. Новація І. Валлерстайна полягала у запровадженні диференціації світ–система на три історичні форми її існування: міні–система, світ–економіка та світ–імперія [4, с. 211]. Окрім того, американський вчений пропонує типологізувати форми світ–система на дві групи. До першої будуть відносити ті, в якій політичні структури домінують над всіма іншими (тобто, світ–імперія), а в другій економічні становлять основу всіх відносин (міні–система та світ–економіка).

Перша форма світ–система отримала свою назву через відносно малі розміри в географічному вимірі, а тривалість їх існування обмежувалася приблизно шістьма поколіннями. Проте практично всі відомі людству світ–система були міні–системами, окрім останньої капіталістичної світ–економіки. Характерними рисами цих утворень є переважна гомогенність в культурному та управлінському сенсі. Світ–імперія у свою чергу є, перш за все, політичними структурами, які в меншому ступені детермінуються економічними процесами порівняно з іншими історичним системами. Серед особливостей даної форми світ–систем слід виокремити охоплення різноманітних соціально–політичних утворень, що через владні відносини перерозподіляють капітал догори по ієрархічній драбині світ–імперія [4, с. 115].

Втім розвиток поняття світ–система не зупинився на І. Валлерстайні, якому довелося вести наукові баталії

з іншим представником світ–системного аналізу Андре Гундером Франком. Основа дискусії стосувалася за формою щодо дефісу в понятті «світ–система». Запропоноване бачення Ф. Броделем та його американським ідейним спадкоємцем виходило з можливості існування багатьох світ–систем протягом історії людства, тому поняття могло бути використане в множинній формі та завжди писалося з дефісом («world–system» або «world–systems»). В той же час А. Г. Франк висунув гіпотезу щодо єдиної в історії людства світ системи, яка веде свій початок з третього тисячоліття нашої ери. Для того, щоб виокремити своє поняття прихильники даної інтерпретації почали писати світ систему без дефісу («world system»). Український дослідник Павло Кутув відзначає, що Франк «висуває гіпотезу єдиної світової системи, яка не змінювала власної ідентичності, переживаючи циклічні підйоми та падіння протягом останніх 5000 років» [7, с. 20].

Загалом, А. Г. Франк та Б. Джиллс зазначають, що їх дослідження є проявом значно більшої гуманістичної альтернативи. Сутність останньої полягає в тому, що вони не намагаються нівелювати здобутки та вплив «неєвропейських» культур на історичний процес. Більше того їх позиція є певною мірою запереченням декількох вагомих свідомих чи несвідомих забобонів. По–перше, те, що світова система була зароджена в Європі. По–друге, причини підйому «Заходу» базуються на певній виключності європейської культури в різних аспектах (релігія, капіталізм, демократія тощо). Остання теза, що заперечується, виходить з «інкорпорування» всього іншого світу у власну капіталістичну світ–економіку [9, с. 16].

І. Валлерстайн відреагував на інтерпретацію А. Г. Франка стримано, зауваживши що «...його позиція достатньо прийнятна в початковому та частковому викладі щодо історії між 8 тисячоліттям до нашої ери і до 1500 року нашої ери» [12]. Проте заперечував можливість її спадковості протягом історії людства як такої, що не може бути доведена. Окрім того, він звернувся до захисту свої теоретичних переконань через твердження, що «...давайте не будемо грати в слова з приводу одиниці аналізу» [10, с. 222]. В даному випадку, доречно буде нагадати, що І. Валлерстайн сам заперечив загальноприйняті в соціальних науках одиниці аналізу та стверджував позитивність дискусії щодо евристичності нової одиниці аналізу в соціальних науках.

Поряд зі світ–системою використовується також поняття історична система, тому аби запобігти термінологічній невизначеності необхідно виявити їхній взаємозв'язок. Під світ–системою розуміється певна «...спільність з єдиним поділом праці та множинністю культурних систем» [3, с. 24], в той час як під історичною системою можна розуміти «...сукупність таких виробничих відносин, інтегрованих у відповідності з певною системою правил, і людські агенти яких взаємодіють певним «органічним» чином» [3, с. 402]. Отже, з наведених цитат можна зробити висновок, що поняття не мають суттєвих відмінностей, тому будуть взаємозамінними в даному дослідженні, оскільки є синонімічними.

Для спрощення роботи дослідників Георгій Дерлугьян запропонував ще одне поняття, яке мало б допомогти з перекладом та об'єднати різні інтерпретації аналітичної одиниці під однією понятійною «парасолькою». Принаймні, на російськомовному науковому просторі.

Виходячи з широко розповсюдженої серед представників гуманітарних наук в бувшому СРСР німецькомовної традиції, Г. Дерлугьян вирішив додати літеру «о» по аналогії до поняття світ(–)системи. В результаті, було отримано поняття «світосистема», що через специфіку своєї морфології не має однозначного взаємозв'язку з одною із традицій інтерпретації одиниці аналізу.

Так чи інакше, проте назване поняття не отримало широкого розповсюдження серед малочисельного представництва дослідників та прибічників нового підходу.

І. Валлерстайн, навіть, в деякій мірі пишається провокаційністю та неоднозначністю поняття світ–системи, яке стверджується через дебати. «Світ–системний аналіз робить одиницю аналізу предметом дискусії» [3, с. 114]. Адже перегляд нібито «звичайних» понять дозволяє привернути увагу до тих обставин та фактів, які втрачаються в загальній картині конвенціонального наукового дискурсу. Як приклад, варто навести державоцентристський характер наукового знання, де національні кордони є перешкодою дослідженню та формуванню наукової картини світу. Різноманітні соціальні та історичні дослідження «підганяються» під рамки національної держави, що викривляє становлення та розвиток суспільних феноменів. Вказана думка має як ретроспективний, так і перспективний ракурс.

Під ретроспективним ракурсом мається на увазі те, що в історичному вимірі нації з'явилися порівняно недавно – приблизно з кінця XVIII – на початку XIX століть. А отже, формування національної держави в межах її кордонів має в найкращому випадку аналогічний строк давності. Все це свідчить, що використання відповідних паттернів може мати негативний характер, оскільки описує події та процеси категоріями, зміст яких не релевантний до предмету дослідження. Особливо, якщо говорити про давню історію. Наприклад, з наукової позиції опис Київської Русі в поняттях національного дискурсу є абсурдним, тому що не відповідає тодішнім соціальним структурам.

Звичайно, існує окремий підхід примордіалізм, який виходить з позиції споконвічного існування націй. З позиції даного підходу нації «... передусім мають божественні ознаки всього суцього і походження всього...» [8] або «...нації «примордіальні»; вони існують вічно і лежать в основі подальших процесів і подій» [8]. Інакше кажучи, в контексті цього дискурсу цілком логічним буде теза щодо тотожності сучасних українців та населення Київської Русі. Втім, дане дослідження виходить з інших теоретико–методологічних засад. Окрім того, доречно буде висловити думку щодо відсутності науковості примордіалізму, оскільки однією з головних ознак науки є формулювання знання в ймовірнісній формі. Тобто, знання може мати виключно гіпотетичний характер. В той же час примордіалізм виходить з певного фундаменталістського бачення світу. Таким чином, цей напрям може бути ідеологією, релігією, міфом, але жодним чином не науковим підходом.

Для того, щоб проілюструвати недолугість національного погляду можна звернутися до роботи І. Валлерстайна «Чи існує в дійсності Індія?». На перший погляд висунуте питання є абсурдним, адже всім відомо про існування сучасної національної держави Індії. Проте чи було так завжди?

Наведений історичний екскурс щодо цієї теми не є настільки однозначним. Американський вчений пропонує декілька тез, які представляють «іншу» Індію. Перш за все, вона не завжди існувала, адже «... є породженням сучасної світ-системи» [6, с. 4]. Іншими словами, в XVIII столітті Британська імперія захопила територію сучасної Індії і об'єднала під єдиним правлінням, яке було визнано світом. До цього Індія складалася з багатьох утворень, які по-різному трактувалися європейцями. Окрім того, «досучасна індійська історія є винаходом сучасної Індії» [6, с. 5]. Тобто, якщо уявити, що скажімо південь Індії був би захоплений Францією і отримав незалежність разом з національною державою Індія. Чи уявляли би сучасні дослідники ці дві країни як певну політичну єдність. Окрім того, напевно було б написано багато томів про історичну відмінність та окремішній шлях південної частини Індії – Дравідії від самої Індії. Таким чином, сучасна Індія є продуктом певних довготривалих історичних процесів, які формували Індію як за її, так і без її участі.

Заради підкріплення фактажем думку висунутої І. Валлерстайном можна згадати класичну тезу європейських студій, що багатокультурність Індії значно перевершує Європу. Мається на увазі мовна, релігійна, етнічна складові субконтиненту Індія.

У свою чергу перспективний ракурс дозволяє сформувати хибну думку про визначеність структур сьогодення, тобто національна держава досі залишається головним предметом дослідження політології та найголовніше – призмой для сприйняття та опису політичних та соціальних процесів. Хоча тренди глобального розвитку із перманентним станом взаємозалежності ілюструють, що картина світу змінилася не на користь національної держави. Безумовно, навряд чи даний інститут перестане грати провідну роль в світовій політиці, проте її зміна очевидна вже зараз.

Знову повертаючись до статті «Чи існує в дійсності Індія?» варто навести останню тезу І. Валлерстайна як приклад для розгляду перспективного ракурсу. «... хоча Індія існує в теперішньому часі, ніхто не знає, чи буде вона існувати через 200 років в майбутньому» [6, с. 7], а отже не відомо як буде трактуватися її історія, зокрема сучасні конфліктні відносини з Пакистаном або певна буддійська солідарність з Бангладешом.

Зазначені зауваження можуть бути актуальними щодо національної картини світу лише за умови, що світ-система перспектива здатна подолати їх. Щодо ретроспективного зауваження, то, безумовно, понятійна «сім'я» світ-системи була введена в науковий обіг значно пізніше за національний дискурс. Втім, є одна значна відмінність між цими двома методологічними підходами до інтерпретації. Національна держава обмежує певний простір за такими критеріями як мовний, етнічний, державний. В той час як сутність світ-системи складає спільний поділ праці на території, яка знаходиться в єдиному соціально-економічному зв'язку. Іншими словами, світ-системний підхід формує своє бачення через наявність економічних чинників, що об'єднують певний географічний регіон. Вплив мовних чи етнічних ознак за даною структурою відносин буде мати доволі опосередкований характер. В даному випадку класичним прикладом є регіон Середземного моря часів Відродження, оскільки релігійні, державні чи етнічні чинники мали вкрай обмежений вплив на формування єдиного торгового

простору з центрами в Генуї та Венеції. Даний приклад є знаменним через такі обставини, що формування цієї світ-економіки відбувався за периферійним використанням військової сили, тобто власне економічні чинники ставали визначальними.

Перспективний ракурс світ-системної перспективи може бути проілюстрований на прикладі певної невизначеності майбутнього. Адже, наявність сучасних інститутів не дає гарантію щодо їх збереження в майбутньому. Хоча сьогодення політологія ґрунтується на науковому дискурсі держави, проте залишається чимало відкритих питань. Зокрема, чи буде держава в майбутньому національною? Чи отримає нові форми устрою? Чи повернеться до імперії як державного устрою (щось на кшталт нового Середньовіччя)? Всі ці питання для світ-системного аналізу є відкритими через виокремлення вчення про кризи як невід'ємної частини життя світ-систем. Хоча світ-системні теоретики надають різні прогнози, проте всі зазначають про перманентну невизначеність, в якій навіть малозначущі чинник можуть зіграти визначальну роль при формуванні картини майбутнього.

У цілому було перелічено переваги світ-системного аналізу над національним дискурсом. Втім, проілюструвавши сильні сторони терміну світ-система та споріднених з нею понять варто звернутися до їх критичного осмислення. А власне поставити за мету визначити «Що не здатна пояснити категорія світ-системи?».

Хоча як вже було зазначено – «Світ-системний аналіз робить єдиною аналізу предметом дискусії» [5, с. 114], проте це не означає однозначну перевагу нового поняття. Світ-система буде піддана критиці як теоретичний інструмент пізнання з декількох позицій.

Перш ніж, перейти до критики поняття світ-системи слід зазначити, що даний напрям базується на аналізі макрорівня, а отже критика на кшталт ігнорування ролі індивіда в політиці є беззмстовною. Це пояснюється кардинально різними предметами розгляду, адже хоча ми живемо в суспільстві – це не означає, що всі наші дії можуть бути зрозумілі виходячи виключно з інституційних практик. Тобто, автор буде намагатися оминати критику, яка базується на зовнішньому оцінюванні теоретико-методологічних засад поняття світ-системи.

По-перше, варто поставити питання чи може бути світ-системний аналіз певною матрицею для емпіричних досліджень. Необхідно зробити важливе зауваження, що інформація має реляційну природу. Подібно до того як погода не виробляє спостережень для метеорологів, то соціальні процеси самі по собі не створюють інтерпретації своїх причинно-наслідкових зв'язків. Іншими словами, лише дослідники є авторами тих чи інших пояснювальних ідей. Отже, позиції авторів можуть змінюватися, в той же час факти можуть залишатися незмінними (проте не завжди). «Таким чином, цілісність звичайних дискусій щодо надійності... мають бути переглянуті і перш за все міцно ґрунтуватися на розумінні відносних установок в яких спостереження зроблено» [11, с. 33]. Це абстрактне зауваження має конкретні наслідки, що мають фундаментальний характер для світ-системного аналізу.

Оскільки основна маса історіографічних та статистичних даних були класифіковані та штучно вибудовані під національну державу, то відбулася

втрата здатності бачити цілісність картини. Тобто через фрагментацію даних доволі важко бачити чіткі взаємозв'язки між територіями, які на сьогодні називаються національними державами. З цієї тези можна сформулювати наступний висновок: проводити емпіричні дослідження з позицій світ–системного підходу доволі складно через відсутність відповідно сформованих баз даних. В той же час аналіз сучасних процесів та явищ дозволяє подолати (принаймні частково) цей недолік.

Наступним пунктом критики є власне феномен появи світ–системи. Відповідно до поглядів Дж. Аррігі та І. Валлерстайна будь–яка світ–система зароджується через торгівлю взаємодію великих географічних просторів, які, як правило, не обмежуються сучасними національними кордонами. «Валлерстайн вважає появу торгівлі засобом, який підштовхнув економічних учасників, особливо панів, до трансформації своїх відносин власності з метою збільшення ефективності» [1, с. 97]. В даному випадку актуальною буде критика висловлена Робертом Бреннером.

У своїй статті «Економічна відсталість у Східній Європі у світлі розвитку на Заході» британський дослідник аналізує спроможність торгівлі як чиннику переходу від феодальних відносин до капіталізму. Р. Бреннер відзначає, що єдиним регіоном, де відбулося зародження сучасних капіталістичних відносин була Англія. Це було зумовлено тим, що даний регіон, на відміну від інших частин Європи, в дійсності був виключенням з правил організації феодального життя наприкінці Середньовіччя. Зокрема, столітня виснажлива війна між аристократією та слабкістю королівської влади призвели до того, що «в довготривалій перспективі нездатність англійських панів закріпити селян чи перейти до абсолютизму... змусили їх до ... нового виходу з фіскальної кризи» [1, с. 109]. Нею виявився капіталізм. Тобто, «...сама по собі торгівля недостатня для того, щоб запустити економічний розвиток» [1, с. 96], адже сформульовані соціальні відносини того часу не допускали іншої поведінки. Наприклад, хоча б тому, що тогочасні господарства базувалися на майже тотальному самозабезпеченню й виходили на ринок виключно через надлишкову наявність продукту. В той же час ціна на продукт не могла бути власне «ринковою», адже виробник був на самозабезпеченні, тому йому не були потрібні якісь конкретні речі.

Аналіз торгівлі як способу створення світ–системи був вдало розкритикований Р. Бреннером. В даному випадку необхідно зазначити, що його думка також ілюструє можливість утворення капіталістичних відносин у порівняно малих географічних просторах, що означає можливість існування капіталізму принаймні у первісних формах в окремих країнах (в даному випадку в Англії).

Наступна теза критики буде стосуватися необхідності виокремлення світ–імперій. Їх позиція полягає в тому, що формування та розвиток цього типу світ–систем все одно значною мірою залежали від обміну. В даному випадку можна звернутися до позиції Ф. Броделя, що Росія фактично була світ–імперією через те, що створювалася військовою силою і «... економіка – тобто управління – тільки йшла за цим...» [2, с. 15].

Хоча висунута думка французького дослідника має певну раціональність та виходить з нібито очевидних причинно–наслідкових зв'язків, проте вона не враховує деякі загальновідомі факти. Наприклад, те що завоювання

Москвою татарських ханств (Казанське, Астраханське, Сибірське, а також Ногайська орда) було зумовлено конкретними економічними чинниками. Зокрема, такими як контроль над торговими маршрутами від Шовкового шляху через Волгу до північних морських портів. З останніх відбувалася доволі активна торгівля, яку контролювали представники Англії. Про масштаб торгівлі свідчить створення Московської компанії в Лондоні у 1551 році, яка мала монополієне право на користування північними портами. Між іншим Московська компанія була заснована раніше за англійські Вест–Індійські, Ост–Індійські та Карибську компанії.

Англія отримувала можливість проводити торгівлю з далекосхідними країнами, які до останнього часу мали торгові відносини лише з Іспанією та Португалією. У свою чергу, Москва через контроль торгових шляхів отримувала податки від торгівлі. Іншими словами, причинами просування Росії на схід вглиб континенту були не стільки політичні, скільки економічні фактори. Все слугує доказом, що Москва вже в ті часи вписувалася в світовий поділ праці, де займала місце периферії.

Таким чином, шляхом порівняння з традиційним предметом дослідження політології – державою, вдалося визначити переваги та недоліки поняття світ–системи. Зокрема, перевагами було визначено його дискусійність, збільшення масштабу просторового виміру одиниці аналізу за рахунок критерію єдиного соціально–економічного зв'язку, а також заперечення позаісторичного характеру аналізуючої одиниці. У свою чергу серед недоліків світ–системи варто виокремити відсутність відповідно систематизованих даних, які дозволили б глибше аналізувати світ–системні явища та процеси на рівні емпіричних досліджень; недостатня обґрунтованість гіпотези про торгівлю як причину появи сучасної світ–системи; ймовірна некоректність терміну світ–імперії.

Список використаних джерел

1. Бреннер Р. Экономическая отсталость в Восточной Европе в свете развития на Западе / Р. Бреннер // Прогнозис. Журнал о будущем. – 2008. – №4 (15). – С.7–111.
2. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст. У 3–х т. Том 3. Час світу / Ф. Бродель; [пер. р фр. Г. Філіпчук]. – К.: Основи, 1998. – 631 с.
3. Валлерстайн І. Аналіз мирових систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн [пер. с англ. П. М. Кудюкина]; [Под общ. ред. к. п. н. Б. Ю. Кагарлицкий]. – СПб.: Издательство «Университетская книга», 2001. – 416 с.
4. Валлерстайн І. Миросистемный анализ: Введение / И. Валлерстайн; [пер. с англ. Н. Тюкиной]. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). – 248 с.
5. Валлерстайн І. Миросистемный анализ / И. Валлерстайн // Время мира. Альманах. Вып.1: Историческая макросоциология в XX веке; [под ред. Н.С. Розова]. – Новосибирск, 2000. – С.105–123.
6. Валлерстайн І. Существует ли Индия? / И. Валлерстайн // Логос. – 2006. – №5. – С.3–8.
7. Кутуев П. В. Мировая система как предмет социологического анализа: новая исследовательская программа Андре Гундера Франка / П. В. Кутуев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – №2. – С.17–35.
8. Сміт Е. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія [Електронний документ] / Е. Сміт; [пер. з англ. Р. Фещенка]. – К: «К.І.С.», 2004. – 170 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>
9. Франк А. Г., Джиллс Б. К. Пять тысяч лет мировой системы в теории и практике [Електронний документ] / А. Г. Франк, Б. Джиллс; [пер. с англ. С. А. Евтушенко, С. В. Жигжитов]. – Режим доступу: http://www.worldpolit.ru/?option=com_content&task=view&id=78&Itemid=40

10. Frank A. G. Immanuel and me with-out hyphen / A. G. Frank // Journal of world-systems research. – 2000. – vol. 11 number 2. – P.216–231.

11. Hopkins T. The study of the capitalist world-economy: some introductory considerations / T. Hopkins // World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I. Wallerstein, T. K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P.9–38.

12. Wallerstein I. World system versus world-systems [Електронний документ] / I. Wallerstein. – Режим доступу: <http://abuss.narod.ru/Biblio/wallerstein1.htm>

References

1. Brenner R. Jekonomicheskaja otstalost' v Vostochnoj Evrope v svete razvitiya na Zapade / R. Brenner // Prognosis. Zhurnal o budushhem. – 2008. – №4 (15). – S.7–111.

2. Brodel' F. Material'na cyvilizacija, ekonomika i kapitalizm, XV – XVIII st. U 3-h t. Tom 3, Chas svitu / F. Brodel'; [per. p. fr. G. Filipchuk]. – K.: Osnovy, 1998. – 631 s.

3. Vallerstajin I. Analiz mirovyh sistem i situacija v sovremennom mire / I. Vallerstajin [per. s angl. P. M. Kudjukina]; [Pod obshh. red. k. p. n. B. Ju. Kagarlic'kij]. – SPb.: Izdatel'stvo «Universitetskaja kniga», 2001. – 416 s.

4. Vallerstajin I. Mirostystemnyj analiz: Vvedenie / I. Vallerstajin; [per. s angl. N. Tjukinoj]. – M.: Izdatel'skij dom «Territorija budushhego», 2006. (Serija «Universitetskaja biblioteka O Aleksandra Pogorel'skogo»). – 248 s.

5. Vallerstajin I. Mirostystemnyj analiz / I. Vallerstajin // Vremja mira. Al'manah. Vyp.1: Istoricheskaja makrosociologija v XX veke; [pod red. N.S. Rozova]. – Novosibirsk, 2000. – S.105–123.

6. Vallerstajin I. Sushhestvuet li Indija? / I. Vallerstajin // Logos. – 2006. – №5. – S.3–8.

7. Kutuev P. V. Mirovaja sistema kak predmet sociologicheskogo analiza: novaja issledovatel'skaja programma Andre Gundera Franka / P. V. Kutuev // Sociologija: teorija, metody, marketing. – 2007. – №2. – S.17–35.

8. Smit E. Nacionalizm: Teorija, ideologija, istorija [Elektronnyj dokument] / E. Smit; [per. z angl. R. Feshhenka]. – K.: «K.I.S.», 2004. – 170 s. – Rezhym dostup: <http://litopys.org.ua/smith/smt.htm>

9. Frank A. G., Dzhills B. K. Pjat' tysjach let mirovoj sistemy v teorii i praktike [Elektronnyj dokument] / A. G. Frank, B. Dzhills; [per. s angl. S. A. Evtushenko, S. V. Zhigzhitov]. – Rezhym dostup: http://www.worldpolit.ru/?option=com_content&task=view&id=78&Itemid=40

10. Frank A. G. Immanuel and me with-out hyphen / A. G. Frank // Journal of world-systems research. – 2000. – vol. 11 number 2. – P.216–231.

11. Hopkins T. The study of the capitalist world-economy: some introductory considerations / T. Hopkins // World-Systems Analysis: Theory and Methodology; [edit. by I. Wallerstein, T. K. Hopkins]. – Beverly Hills: Sage, 1982. – P.9–38.

12. Wallerstein I. World system versus world-systems [Elektronnyj dokument] / I. Wallerstein. – Rezhym dostup: <http://abuss.narod.ru/Biblio/wallerstein1.htm>

Kalinin V. Yu., candidate of political science, lecturer in the Department of Sociology at NTUU «Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv), kalinin.volodia@gmail.com

World-system and state as analytical units in political researches

Increasing number of publications about world-system analysis among national researchers opens up perspective for detailed consideration of certain concepts developed within this area. In this case, cognitive ability to analyze the proposed concept of world-system and compare it to the traditional notion of a state for social and political sciences. The article presents concepts disclosure cognitive potential world-system. For achieving this goal have been used a method of identifying causal relations and comparative method.

Author considered the appearance and evolution of the concept of world-system. Through provision out prospective and retrospective approaches to the analysis of the concepts of world-system and the state was able to distinguish the advantages and disadvantages of the first notion.

Keywords: world-system, state, world-empire, world-economics, world-economics, mini-world-system.

Калинин В. Ю., кандидат политических наук, преподаватель кафедры социологии, НТУУ «Киевский политехнический институт» (Украина, Киев), kalinin.volodia@gmail.com

Мир-система и государство как единица анализа в политических исследованиях

Постепенный рост публикаций на тему мир-системного анализа среди отечественных исследователей открывает новые пространства для основательного рассмотрения отдельных понятий разработанных в рамках этого направления. В данном случае предлагается проанализировать

познавательную способность понятия мир-система и сравнить ее с традиционным понятием для общественно-политических наук – государство. Целью статьи является раскрытие познавательного потенциала понятия мир-системы. Работы достижения поставленной цели были использованы методы выявления каузальных связей и сравнительный метод.

Автором было рассмотрено историю появления и эволюцию понятия мир-системы, а благодаря выделению перспективного и ретроспективного подходов к анализу понятий мир-системы и государства, удалось выделить преимущества и недостатки понятия мир-системы.

Ключевые слова: мир-система, государство, мир-империя, мир-экономика, мини-мир-система.

УДК 141.7:32.001

Гарбадин А. С., кандидат политических наук, доцент кафедры теории та історії політичної науки, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Україна, Львів), garbadin@gmail.com

СПЕЦИФИКА СИМУЛЯТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРАКТИК ЗГІДНО З КОНЦЕПЦІЄЮ ЖАНА БОДРІЯРА

Досліджено специфіку інтерпретації політики Жаном Бодріаром. Показано еволюцію даного явища із поступовим переходом до симулятивної практики, що полягає у імітації змістової її складової. У дослідженні використано постмодерну методологічну стратегію. Метою дослідження є виявлення евристичного потенціалу використання концепції Жана Бодріяра стосовно пояснення сучасних політичних практик. З'ясовано, що Ж. Бодріяр визначив політичне, на сучасному етапі, цілковито узаалеженим від механізмів симуляції. Доведено, що існування чужинця за таких умов продиктоване виходом за ці правила. Класична драма відчуження поглинута екстазом комунікації. Політика термістості, культивування зовнішнього ковання відмінностей, діалогу із штучно змодифікованим іншим, – це лише суцільний нарратив, єдиний симулякр, бінарна гра із відомим заздалегідь переможцем. Зрештою, розрізнення, чужорідність, яку неможливо зрозуміти, – це і є форма подачі чужинця у Ж. Бодріяра.

Ключові слова: чужинець, ініцій, симуляція, політичний дискурс.

Слід розпочати з того, що на думку Жана Бодріяра орієнтовно із часів Великої французької революції політичне та соціальне стають невіддільними одне від одного, простір їх розгортання подвоюється, дублюється на основі сил тяжіння економіки.

Цей зв'язок зберігається й у наш час, однак у специфічній формі вияву – у формі їх занепаду, заходу за горизонт актуальності. Справжня природа політичного характерно говорить про себе вустами Н. Макіавеллі у період Відродження, звільнена від релігійних і міфологічних упереджень, як «чиста гра знаків, яка не обтяжує себе ніякою історичною чи соціальною «істиною», але, навпаки, грає на її відсутності» [1, с. 23]. Простір політичного, отже, визначений передусім формою знакової подачі сенсу, різноманітних кодів його поєднання, що формують собою стратегію, а не ідеологію – тут ще рано говорити про домінуючість ідейну, остання коливається, релевантно залежна від віртуозності висловлення, а не від абстрактних і наперед завершених «істин». Відповідно «цинізм і імморалізм макіавеллівської політики пов'язані не з нерозбірливістю у виборі засобів, на чому наголошує досить груба її інтерпретація: їх потрібно шукати у вільному відношенні із цілями [1, с. 23]. Цинізм та імморалізм знаходять своє підґрунтя саме у вільному співвідношенні із історичною, психологічною, соціальною «істинями». Таким чином, Бодріяр вважає, що чистий прояв політики у такому цинічно-імморальному вияві найбільш їй властивий і може бути зіставлюваний радше із поняттям здорового глузду, як підґрунтя для такої стратегічної гри, але аж ніяк не у розумі.

Уже починаючи від XVIII ст. спрямованість політичного різко змінюється у бік соціального, що стає змістовним виявом політики, «політичне тепер – це уявлення, над грою владарюють механізми репрезентації ... політична сцена відтепер відсилає до фундаментального означуваного: народу, волі населення тощо. Цього разу на неї виходять не чисті знаки, але смисли: від політичної дії вимагається, щоб вона якомога краще зображувала реальність, яка стоїть за нею, щоб вона була прозора, щоб вона була моральною і відповідала соціальному ідеалові правильної репрезентації» [1, с. 24–25]. Проте відносна рівновага між сферами політичного, історичного, соціального зберігатиметься досить довго. «Кінець політики», на думку Ж. Бодріяра, визначає поява марксизму, – «починається ера повної гегемонії соціального та економічного, і політичному залишається лиш бути дзеркалом – віддзеркаленням соціального в царинах законодавства, інституційності і виконавчої влади» [1, с. 25]. Зростання впливу соціального зумовлює втрату впливу політичного. Соціалістична думка, на протигагу ліберальній (для останньої характерна своєрідна «ностальгія» за «чистою» політикою), ґрунтується на тих ідеалах, у межах яких поступове зникнення політики є невідворотним. Таким чином, енергія політичного спрямована проти нього ж самого – його специфіки у чистому вигляді більше не існує.

Кінцева втрата стратегічного наповнення політики настала в умовах сучасної неоконфігуративності – «остання передбачає все ту ж самозростаючу знаковість, але знаки тепер не означають: насправді, в реальній соціальній субстанції їм більше ніщо не «відповідає» [1, с. 26]. Розсіювання, дисемінація соціального означуваного («класу», «пролетаріату» тощо) приводить до розпорощення залежного від нього політичного позначуваного у всіх формах його вияву. За таких умов, єдиним дійсним референтом є референт «мовчазної більшості». Сфера вияву останнього – сфера симуляції у просторі соціального.

У розумінні Ж. Бодріяра, цей єдиний актуальний референт – мовчазна більшість – є досить умовним, оскільки він не може уособлювати жодної репрезентації – «маси не є референтом, оскільки вже не належать порядку уявлення» [1, с. 27]. Політичний референт отримав заміну у вигляді референдуму – питання передбачають відповіді.

Отже, політичне на сучасному етапі цілковито узалежене від механізмів симуляції. У цьому контексті маса поєднує основні концепти Бодріяра – «маса уникає схем звільнення, революції та історичності – так вона захищається, вживає заходів проти свого Я. Вона функціонує за принципом симуляції й уявного референта, який передбачає політичний клас-фантом і виключаючи яку-небудь «владу» маси над самою собою – маса є водночас і смертю, кінцем політичного процесу, якому вона б могла виявитись підконтрольною. Вона губить і політичну волю, і політичну репрезентацію» [1, с. 30].

Щодо маси, то найпершим її парадоксом є те, що вона виступає водночас і об'єктом (виявляючись на перетині всіх хвиль інформаційного впливу) і суб'єктом симуляції, здатним на гіперсимуляцію, видозмінюючи всі симулятивні системи. Зворотним парадоксом маси є те, що вона не є ні суб'єктом, ані об'єктом – оскільки, з одного боку, вона не є носієм автономної свідомості, а з іншого –

вона не піддається описові через систему відносин, структур, які би можна було охопити через які-небудь визначені індикатори. Та й загалом Бодріяр притримується такої думки – «світ усе ж не об'єктивується» [1, с. 41]. В аналізі політики науковець йде ще далі, зазначаючи, що політичне перетворилося у лишень своєрідний спектакль, що розігруваний в умовах повсякденного життя перед спраглим до видовищ громадянином, – «передвиборче дійство і телеігри – це в свідомості людей протягом тривалого відтинку часу одне і те саме» [1, с. 46]. Індивід, розчинений у масі, давно переступив через вияви хоч якогось резонерства і став непомітним елементом публіки, для якого політичне подане у формі захопливого дійства. Тим паче, це вже давно не гра у маніпуляцію – це абсолютно серйозна постановка, механізми функціонування якої уже не можуть мати характеру зверхнього диктування – це основа реалії політичного, хай і в умовах симуляції реальності та тотального поширення симулякрів. «Приватне, низьке, повсякденне, малозначиме, маленькі хитрощі, дрібні збочення тощо, вочевидь, розташовуються не по цей, а по той бік репрезентації. Маси, як виявляється, стурбовані приведенням до виконання того смертного вирок політичному, який вони самі винесли, не чекаючи досліджень на тему «кінця політики»; у своїй «наївній» практиці вони трансполітичні тією ж мірою, якою вони транслінгвістичні у своїй мові» [1, с. 49].

З погляду нашого дослідницького інтересу важливо відзначити, що в умовах такої гомогенності, яка набуває симульованих ознак уседозволеності, простір вияву чужинства зведений до дрібних відмінностей, сліпих практик, багато у чому до анонімної маргінальності, сенс якої зводить нанівещь система політики референдуму – існує наперед задана, а головне, – визнана форма поведінки та активності, все, що поза нею – допустима, але не прийнятна активність. Це вже навіть не втрата ідентичності – остання як така теж перетворилась на симулякр, оскільки зазвичай втрата безпосередньої ідентичності і макросередовища відкриває самоототожнення із своєрідним мікросередовищем. «Маса виступає характеристикою нашої сучасності – як явище вищою мірою імпульсивне» [1, с. 11] – така-от імпульсія не може бути освоєна ні теоретично, ні практично у сенсі тотальної невизначеності, перебування у просторі симуляції реальності. Тут уже немає обміну смислами, не існує їх полюсів, а, відповідно, «саме через цю причину в масі неможливе також і відчуження – тут більше не існує ні один, ані інший» [1, с. 12].

Ці тенденції своєрідно впливають на сферу комунікації – останню часто розуміють як простір адекватного обміну смислами. Проте, як вважає Ж. Бодріяр, для сьогодення характерним є втрата сцени та дзеркала – символічних форм самопрезентації. Натомість з'явилися екран і мережа – іманентна поверхня розгортання операційного сенсу. Бодріяр відзначає тут три тенденції: по-перше, щораз більша формальна та операціональна абстракція елементів і функцій, їх гомогенізація у єдиному віртуальному процесі функціонування, по-друге, заміна тілесної активності та пересування на електронні команди, по-третє, мінітюаризація у просторі і часі процесів – «театр соціального і театр політики все більше і більше зводиться до великого м'якого [soft] тіла із багатьма головами [7, с. 131]. За таких умов цілком прийнятним є Інший, у сенсі циркулювання прерогатив, які коливаються шкалою

«добре–погано», однак така артикуляція є беззмисловою, як і те, що її породжує. Натомість існування чужинця, за таких умов, продиктоване виходом за ці правила. Класична драма відчуження поглинута екстазом комунікації – «і це екстаз обценного. Обценне – це те, що викорінює всяке дзеркало, всякий погляд, всякий образ. Обценне призводить до кінця всякої репрезентації [7, с. 131]. Це вже не традиційна гра у заборонене, приховане, – «це обценність видимого, надто–видимого, більш–видимого–ніж–видиме. Це обценність того, що вже не таємниця, того, що цілковито розчиняється у інформації і комунікації» [7, с. 132]. Ж. Бодріяр загалом вважає ін'єкцію зовнішнього – категоричним імперативом комунікації. Така–от комунікація уподібнює індивіда шизо – він все мислить категоріями реальності, водночас особисте для нього втрачене у неспокої. Світ прозорий, більше немає межі.

Загалом, надаючи характеристику сучасному станові речей, Ж. Бодріяр говорить про стан після оргії, оскільки «оргія – це кожен вибуховий момент у сучасному світі, це момент звільнення у будь–якій сфері» [4, с. 8]. Однак усі містерії оргії вже пережито – ані виробництво, ані ідеологія чи щось інше вже не здатне повністю захопити людину у політичній сфері зокрема. Залишається лише невичерпна можливість до симуляції – «ми живемо у постійному відтворенні ідеалів, фантазій, образів, мрійнь, які уже присутні поруч нас і які нам, у нашій фатальній непричетності, потрібно відроджувати знову і знову» [4, с. 9]. Замість ціннісної визначеності – спіральна накрученість істин, а усякий смисл розсіяно у просторі людського існування. Сфера політики втратила свою першопричину логічність – рух ідеалів, бажань до змін відбувається на мимовільному рівні, наче за калькою того, що вже відбулось, лише із невеликою кореляцією під модель сучасного існування.

Ж. Бодріяр вважає, що сам собою індивід нічим не прикметний – його визначає мережа тих співвідношень, які продукує його відповідне смислове навантаження – «смисл ніколи не бере свого початку у відношенні, яке є власне економічним відношенням, раціоналізованим у термінах вибору і підрахунку, відношенням між одним а ргіогі автономним свідомим суб'єктом і предметом, створеним із раціональними цілями – він починається із відмінності, систематизованої в термінах коду, а не підрахунку» [3, с. 87]. Відмінність – це своєрідна точка відліку, що на нашу думку, виявляє себе саме у політичній сфері буття людини, однак тенденції симуляції підривають логічне підґрунтя такої відмінності – і на перший план виходить зняття самої відмінності поміж істинним та хибним, реальним та уявним – у політичній сфері зокрема. Загалом «симуляція, навпаки, виходить з утопії принципу еквівалентності, з рішучого заперечення знака як цінності, із знака як реверсії та омертвлення будь–якої референції» [3, с. 12]. Момент симулятивності охопив собою будь–які форми прояву репрезентації, оскільки «на рівні новітніх економічних формацій уже немає символічного обміну як організаційної форми» [6, с. 13], це вже чиста структурна гра знаків, без будь–якої еквівалентності. Замість принципу реальності домінує принцип симуляції – цілей уже нема, ідеології не існують, а радше пародіюють своє існування, за інерцією. Так само відбувається із політично артикульованими означеннями ідентичності та визначеності – «ідентичність не здатна

до існування: це смерть, позаяк смерть у неї якраз і не вписується» [6, с. 17].

Сценарій бінарного тлумачення дійсності у послідовності спроб і помилок стає цілковито домінантним за таких умов. Оцей безреферентний референдум наперед передбачає те, що слід вважати істинним. Це не вибір, це ультиматум, а за таких умов «втрачає свою специфіку сфера політики ... цю фазу політичного гіперреалізму характеризує закономірне поєднання двопартійної системи і соціологічних опитувань, котрі становлять собою дзеркало еквівалентного чергування, що відбувається в політичній грі» [6, с. 110–111]. Пріоритетом за таких умов є не продукування думки, а її репродукція. Остання через простір відмінностей, укладених за такою бінарною логікою, через комунікативні канали, творить іншого, водночас намагається завуалювати існування чужинця, оскільки останній виходить за межі такої логіки існування, зокрема у бутті політичному. Ж. Бодріяр вважає, що поняття «людськості» ґрунтується на тавтології і розмежуванні – передбачаючи свого антипода, «не–людське», – «для нас, що живуть під знаком «Людського» як універсального концепту, інші просто ніщо» [6, с. 207], а відповідно легітимізована політичною системою та функціонуванням політичної влади модерна гра у відмінності лише підсилює вартість «людськості» як такої, що в свою чергу свідчить про те, що «дефініція Людського невблаганно звужується: кожен об'єктивний відтінок прогресу на шляху універсальності відповідав іще дужчій дискримінації, а значить, можна передбачити, що надійде пора остаточної універсалізації Людини, коли від цього поняття відлучать усіх людей, – і тільки чистий концепт буде сяяти у порожнечі мов сонце» [6, с. 207–208].

Уже в праці «Прозорість Зла», яка вийшла набагато пізніше, Ж. Бодріяр додає ще й четверту стадію – фрактальну, як своєрідне продовження осмислення симулякра. Замість структурного закону цінності виникає дифузія цінностей, коли усяке співвідношення втрачає сенс – «цінність поширюється у всіх напрямках, без якої–небудь логіки, будучи присутньою в кожній прогаліні і щілині» [4, с. 11]. Тут уже немає власне самого закону цінності – це радше поширення і розсіювання, епідемія того, що приймає вигляд цінності. Власне, сама цінність більше не цінність у строгому значенні – адже можливість оціночних суджень паралізована оцим моментом вдаваності та всюдипроникності. Замість логіки розгортання, чітко окресленої змістовною складовою цінності, на перший план виходить момент невизначеності, імпульс, який миттєвістю визначає рух цінності у просторі її розгортання. Зникає ідейний зміст явищ, який, зокрема, визначали цінності. Ці тенденції не могли не зачепити і політику – «ідея зникла і в політиці, але політичні діячі продовжують свої ігри, залишаючись потай цілковито байдужими до власних ставок» [4, с. 13]. Політика втратила канали означення, такі як економіка чи соціальна сфера, водночас вона зачіпає всі ці сфери – тобто фактично відтворює логіку функціонування цінностей, утворюючись на межі поєднань цих сфер. Ззовні це може нагадувати чисто стратегічну гру, яка визначала відносну самостійність політики у макіавеллівському форматі – проте це не так. Немає жодного стратегічного простору – і ті прогаліни, у яких виникає політика. Це вже не стратегія, це радше коливання, детермінованість яких вельми умовна, оскільки, коли все стає політичним,

саме політичне втрачає свою логіку – будучи всім і нічим конкретним водночас – «коли політичне усе, ніщо більше не політичне, саме це слово втрачає смисл» [4, с. 19]. Соціалістичний ідеал про зникнення політичного у вирі соціального перетворився у злий жарт – зникнення політичного стало передвістям зникнення і соціального, хоча цей процес явно не завершено – «політичне ніколи не перестане зникати, але і не дозволить нічому іншому зайняти його місце. Ми присутні при гістерезисі політичного» [4, с. 20].

Сама природа людини, зокрема політичний зріз її вияву, перебуває у лещатах механізмів зовнішнього вияву – внутрішній бік неважливий. Ключова її властивість за таких умов – видимість. Принцип невизначеності, таким чином, стає основним означником інтелектуальної та духовної насолоди. Простір політичної симуляції, одержимий поняттями комунікації та ідентифікації, які так чи інакше структурують світ, пронизаний такими характеристиками, як синтезованість, синхронність, спорідненість, органічність, гомогенність адже інший полнос діалогу має радше прикладний зміст – як доповнення того, що є і має бути. Це так чи інакше стимулює неприйняття, відторгнення у чистому вигляді. Це ще одна площина вияву чужинця, що може набувати патологічних форм вияву – як-от, тероризм, злочинність, наркоманія тощо. «Зникли сильні спонукання чи, інакше кажучи, позитивні, виборні, притягувальні імпульси» [19, с. 107]. Зникає зміст у об'єктивно-позитивної мотивації до дії, натомість все більш актуальними стають внутрішні імпульси, подекуди чітко ірраціонального забарвлення, які «виходять із таємної відрази, яку ми відчуваємо самі до себе, із таємної змученості, що спонукає нас позбавлятися від нашої енергії будь-яким способом» [1, с. 107]. Все це, на думку Ж. Бодрієра, виливається у некерованість у поєднанні із глибокою відразою до політики – «влада як така знаходить у відразі широку опору. Вся пропаганда, всі політичні виступи є публічною образою здоровому глуздові й інтелекту, але при цьому ви самі стаєте «реципієнтом» цієї образи – гидотного прояву мовчазної взаємодії» [4, с. 109]. Політика терпимості, культивування зовнішнього ковзання відмінностей, діалогу зі штучно змодифікованим іншим, – це лише суцільний наратив, єдиний симулякр, бінарна гра із відомим наперед переможцем. Це і сприяє зростанню огиди – бажанню відкинути все і одразу, відмовитись від цієї толерантно переданої брехні. Відсутність унікальної стратегії функціонування політичного лише посилює цей ефект, це прагнення.

Інтерактивні форми існування знімають питання про Іншого – індиферентність до самого себе знімає питання відмінності, яка тепер має симульований характер. Натомість питання чужинця лише посилюється. «Сьогодні все говорить між собою у термінах відмінності. Але розрізнення не є відмінність. Можна навіть припустити, що саме відмінності вбивають розрізнення» [1, с. 188]. Розрізнення за замовчуванням включаються у відмінність, таким чином потрапляючи у систему координат визнання–дискримінації, включення–виключення, знімаючи питання чужинця, – «такий от абсурд нашого альтруїстичного «розуміння», який можна зіставити лише з глибокою зневагою, що криється у ньому» [4, с. 196]. Водночас політичний дискурс, у межах якого твориться чужинець, завжди є дискретним у відтворенні чужинця –

тут йдеться про те, що сукупність політико–соціальних детермінант визначають його суть, що не може мати єдиний і непохитний характер. Ця конкретна історична кон'юнктура вельми важлива для його дослідження.

Отже, при детальному погляді на чужинця стає очевидною його радикальна відмінність від іншого – останній творіння відмінностей, перший – розрізнення, а «коли ми маємо справу із радикальним розрізненням між істотами, статями, культурами, перед нами той–таки антагонізм, що і антагонізм Зла, та сама логіка абсолютного нерозуміння, та ж упереджена думка у відношенні чужого» [4, с. 206–207]. Під антагонізмом зла розуміють його привілейоване становище щодо добра – останнє уможливується лише через діалектичний зв'язок із злом, що його визначає, саме по собі не потребуючи такої діалектики для сутнісного опредмечення. Відповідно «немає вирішення проблеми того, що Чуже. Чуже вічне і радикальне. Не варто навіть висловлювати побажання, щоб воно було таким – воно таким є» [4, с. 208]. Тоді як проблема інакшого – це проблема зовнішнього, проблема такту, тобто допуску гостя у внутрішній простір, то проблема чужинця є яскраво вираженою внутрішньо, що неможливо звзвити до індикаторів доцільності. Можна легко позбутись іншого, як метафори, його ідеологічних та моральних проявів, проте чужинець залишатиметься чужинцем, оскільки «радикальне розрізнення водночас і невловиме, і непереборне. Невловиме, як дещо, що існує саме в собі ... і непереборне, як правило символічної гри, як правило гри в світі» [4, с. 219]. Суміщення, перетин, зняття і підняття відмінностей ніяк це правило не потурбують, оскільки чужинець невіддільний від людини, від політичного простору її вияву, його не обмежити через ідентичність чи відмінність. Зрештою, розрізнення, чужорідність, яку неможливо зрозуміти, – це і є форма подачі чужинця у Бодрієра, хоч самого терміна він уникає, вживаючи поняття Іншого, що не цілком коректно, зважаючи на те, який сенс вкладається в останній німа-таки. Наступне твердження це адекватно ілюструє – «секрет Іншого полягає в тому, що мені ніколи не надають можливості бути самим собою, і я існую тільки завдяки фатальному відхиленню того, що приходить ззовні» [4, с. 243]. Тому цілком доцільною ми бачимо кореляцію між іншим та чужинцем, введеною нами, і у межах теоретичних напрацювань Жана Бодрієра.

Вся ця структура входить у владні механізми, які Ж. Бодрієр, переосмислюючи М. Фуко, розуміє так: «влада, як і раніше, розвернена до принципу реальності і до достатньо сильного принципу істини, до можливого зв'язку політики і дискурсу (влада вже не відноситься до деспотичного порядку заборони і закону, але все ще відноситься до об'єктивного порядку реального)» [2, с. 41]. Влада тут – принцип реальності, її організації, вона її творить, – «порожнеча – ось, що приховується за владою або в серцевині самої влади і виробництва, порожнеча повідомляє їм сьогодні останній відблиск реальності. Не було б того, що робить їх відворотними, знищує, розбещує, у них ніколи не було б сили реальності» [2, с. 74]. Зрештою, влада у розумінні Ж. Бодрієра має справу лише із виміром реального, тоді як у просторі символічного, який домінує у наш час, пріоритетним становищем володіє спокуса, яка не потребує переводити усе і поняття видимості. Все–прочитваність, ефективність – це її показники. Влада ж здатна спонукати лише через властиву

їй можливість оберненості – «ніяких роздільних позицій: влада постає у плані дуально-дуельного відношення, в якому вона кидає виклик суспільству і сама приймає виклик – довести, що сміє існувати» [5, с. 96]. Проте перевага спокуси над владою у чистому розумінні, вважає дослідник, тому що влада старастя бути невідворотною, а тому й вміщується у механізми реальності, а відтак, і тих симулятивних тенденцій, що її оточують на той час, тоді як спокуси – процес смертельний, невідворотний. Тому багато в чому політику можна так визначити як симульований простір, згідно з Ж. Бодриаром – «політика як діяльність і як простір – поза реальністю, становить собою модель-симуляцію, всі маніфестації якої – лиш ще один реалізований ефект» [5, с. 125].

Таким чином і розкривається логіка розуміння Ж. Бодриаром політики, специфіку її видозміни в реаліях сучасності через концепт симуляції. Також було розглянуто специфіку вияву відмінності в умовах поширення дискурсивно-комунікативних практик.

Список використаних джерел

1. Бодриар Ж. В тени молчаливого большинства, или Конец социального / Бодриар Ж. – Екатеринбург, 2003. – 322 с.
2. Бодриар Ж. Забыть Фуко / Бодриар Ж. – СПб.: Изд-во «Владимир Даль», 2000. – 96 с.
3. Бодриар Ж. К критике политической экономии знака / Ж. Бодриар. – М.: Академический проект, 2007. – 336 с.
4. Бодриар Ж. Прозрачность зла / Бодриар Ж. – М.: Добросвет, 2000. – 258 с.
5. Бодриар Ж. Соблазн / Бодриар Ж.; [пер. с фр. А. Гараджи]. – М.: Изд-во Ad Marginem, 2000. – 320 с.
6. Бодриар Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодриар; [пер. з фр. Л. Кононовича]. – Львів: Кальварія, 2004. – 376 с.
7. Jean Baudrillard. Ecstasy of Communication // The Anti-Aesthetic Essays on Postmodern Culture / ed. H. Foster. – Port Townsend: Bay Press, 1983. – P.126–133.

References

1. Bodrijar Zh. V teni molchalivogo bol'shinstva, ili Konec social'nogo / Bodrijar Zh. – Ekaterinburg, 2003. – 322 s.
2. Bodrijar Zh. Zabyt' Fuko / Bodrijar Zh. – SPb.: Izd-vo «Vladimir Dal'», 2000. – 96 s.
3. Bodrijar Zh. K kritike politicheskoy jekonomii znaka / Zh. Bodrijar. – M.: Akademicheskij proekt, 2007. – 336 s.
4. Bodrijar Zh. Prozrachnost' zla / Bodrijar Zh. – M.: Dobrosvet, 2000. – 258 s.
5. Bodrijar Zh. Soblazn / Bodrijar Zh.; [per. s fr. A. Garadzhi]. – M.: Izd-vo Ad Marginem, 2000. – 320 s.
6. Bodrijar Zh. Symvolichnyy obmin i smert' / Zh. Bodrijar; [per. z fr. L. Kononovycha]. – L'viv: Kal'variya, 2004. – 376 s.
7. Jean Baudrillard. Ecstasy of Communication // The Anti-Aesthetic Essays on Postmodern Culture / ed. H. Foster. – Port Townsend: Bay Press, 1983. – P.126–133.

Garbadyn A. S., Candidate of Political Sciences, Associate professor, Chair of Theory and History of Political Science, Lviv National University named after Ivan Franko (Ukraine, Lviv), garbadin@gmail.com

Specificity of the mock political practices according to Jean Baudrillard's conceptions

Jean Baudrillard's specific of politics interpretation was researched in the article. Evolution of the phenomenon with gradual transition to mock practice which consists in the simulation of substantial part of it was shown. Postmodern methodological strategy was used in the research. The purpose of the research is to identify the heuristic potential of using Jean Baudrillard's concept concerning current political practices explanation. It was found out that J. Baudrillard defines political as complete dependent on simulation principles at the present stage. It is proved that the stranger's existence in such circumstances is dictated by going beyond this rules. Classical estrangement drama is consumed by communicational rapture. Tolerance policy, cultivating of the external gliding differences, dialogue with artificially created different are just continuous narrative, the only simulacrum, binary game with a winner, who is already known. However, the J. Baudrillard's stranger giving form is difference, strangeness which are unable to be understood.

Keywords: *stranger, different, simulation, political discourse.*

Garbadin A. S., candidate of political sciences, docent of the theory and history of political science, Lviv National University named after Ivan Franko (Ukraine, Lviv), garbadin@gmail.com

Специфика симулятивных политических практик согласно концепции Жана Бодриара

Исследована специфика интерпретации политики Жаном Бодриаром. Показана эволюция данного явления с постепенным переходом к симулятивной практике, которая заключается в имитации содержательной ее составляющей. В исследовании использована постмодерная методологическая стратегия. Целью исследования является выявление эвристического потенциала использования концепции Жана Бодриара относительно объяснения современных политических практик. Выяснено, что Ж. Бодриар определяет политическое, на современном этапе, полностью зависимым от механизмов симуляции. Доказано, что существование чужого в таких условиях продиктовано выходом за эти правила. Классическая драма отчуждения поглощена экстазом коммуникации. Политика термистости, культивирования внешнего скольжения различий, диалога с искусственно модифицированным другим, – это лишь сплошной нарратив, единственный симулякр, бинарная игра с известным заранее победителем. Наконец, различия, чужеродность, которую невозможно понять, – это и есть форма подачи чужого у Ж. Бодриара.

Ключевые слова: *чужой, другой, симуляция, политический дискурс.*

* * *

УДК 161.221.2:316.462+17.024.4

Чеканов В. Ю.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
українознавства, Національний університет
харчових технологій (Україна, Київ), vsvld71@mail.ru

Питання про транспарентність авторитарного політичного режиму: пострадянський і світовий досвід

Розглядається питання про закономірності функціонування авторитарних політичних режимів на прикладах світового і пострадянського досвіду їх розбудови та занепаду. Особливу увагу приділено питанню можливості їх трансформації під впливом зовнішніх чинників. Також аналізуються ключові проблеми, що вплинули на «недорозвиненість» авторитаризму в порівнянні з близьким йому тоталітарним політичним режимом.

Ключові слова: *авторитаризм, тоталітаризм, диктатура, політичний режим, політична система.*

Поняття політичного режиму широко вживається у сучасній політичній науці. Цим поняттям визначають впорядковану взаємодію структур політичної системи, а також сукупність методів здійснення влади і досягнення політичних цілей [6, с. 231]. Таким чином, воно розкриває динамічний, рухомий характер політичної системи. Її структури узгоджуються між собою не лише в залежності від логічності та доцільності її будови, але в значній мірі під впливом чинників, котрі можна охарактеризувати по відношенню до самої системи як зовнішні: з одного боку, це економічні чинники (неможна уявити жодну політичну систему за межами впливу світової економіки), з іншого – чинники, що виникли внаслідок узгодження структур політичної системи відповідно з загальноприйнятими у суспільстві стандартами та стереотипами світосприйняття, які загалом складають його політичну культуру. Іноді виділяють також чинники соціального, культурно-ідеологічного та ментально-психологічного характеру, історичні традиції тощо [5, с. 75]. Поняття політичної культури не зв'язане з логічністю, адже немає спільної логіки, якою керувалися б, скажімо, режим В. В. Путіна в Російській Федерації і адміністрація Б. Обама в США. Якби логіка їх була одною, то і порозуміння досягалося б значно простіше. Застосування певної логіки в політиці є результатом вибору, причини якого лежать в площині політичної культури, отже, за межами логіки.

Поняття режиму в масовому сприйнятті несе в собі відчутні негативні конотації – режимами називають, як правило, політичні системи, що характеризуються вибором диктатури як наріжного каменю системи (режим Б. Асада, путінський режим тощо). Диктатурами називаються недемократичні політичні режими з необмеженою владою однієї особи або групи [6, с. 233]. Таке сприйняття політичного режиму можна пояснити тим, що сучасне суспільство негативно оцінює держави, в яких наперед визначені диктатурою елементи соціальної структури переважають над елементами самоорганізації.

Поняття демократичного режиму в політології також застосовується, але переважно в США [3, с. 395]; в масовому сприйнятті воно так і не прижилося, оскільки демократію розглядають, як правило, як владу інституцій, що реалізується незалежно від того, хто при владі (тому, наприклад, поняття «режим Б. Обама» не вживається, а поняття «адміністрація Б. Обама» не характеризує владу американського президента, а є простим ідентифікатором виконавчої влади у президентській республіці («адміністрацією» в США традиційно називають уряд)). Таким чином, сучасні стереотипи політичного мислення схильні до негативізації поняття політичного режиму, до застосування його переважно щодо недемократичних режимів, таких як тоталітаризм і авторитаризм.

Слід розрізняти відмінні характери диктатур в умовах різних політичних режимів. Тоталітаризм часто розглядають як реакційний різновид авторитаризму. Основна його відмінність – це диктатура держави, тоді як авторитаризм – це диктатура особистості [7, с. 172]. Витоки тоталітаризму пов'язані з «атомізацією індивідів» (за висловом Ханни Арендт) і перетворення їх на «маси», що, у свою чергу, уможливило перетворення їх на «гвинтики», від яких можна очікувати безумовної та незмінної відданості [2, с. 373]. Все це робить реальною перспективу тотального одержавлення суспільного життя, що і є системоутворюючою характеристикою диктатури держави.

Зрозуміло, що диктатура держави вимагає для себе розвинених передумов, що пов'язані з серйозними зрушеннями у соціальній структурі суспільства. У той же час авторитаризм не знищує багатьох альтернативних баз влади в суспільстві, не претендує на тотальне одержавлення, а відтак є менш репресивним. Найчастіше за все він спирається на збройні сили, а економічно – на національну буржуазію (тобто, є за визначенням глибоко інкорпорованим у світову економіку). Це веде до того, що авторитаризм часто характеризується боротьбою за вплив на владу між кланами та економічними угрупованнями, а отже, виявляє велике різноманіття у проявах. В літературі подекуди звертається увага на те, що за цими характеристиками авторитаризм подібний до демократії [7, с. 173–177].

Розвиток процесів у суспільному житті, що ведуть до встановлення тоталітарного режиму, є, з одного боку, результатом збігу тенденцій, які не можуть спрацювати поодиночі (наприклад, збіг імперіалізму і антисемітизму у 70–х рр. XIX ст.) [2, с. 30, 167], а з іншого – результатом їх поглибленої дії, можливої лише в умовах тривалого і незмінного розвитку цих тенденцій. Це значить, що встановлення тоталітаризму є за визначенням значно менш поширеним феноменом глобального політичного життя. В літературі зверталася увага на те, що до XX ст.

такий феномен не спостерігався взагалі, хоча досвід недемократичних режимів і кривавих диктатур в історії людства чималий [8, с. 9]. Цікавою є також думка про те, тоталітаризм як поняття не годиться для універсального опису явищ та подій історії, простір його застосування обмежений певним контекстом всесвітньо-історичного процесу і формуванням у цьому контексті сприятливого морально-політичного клімату, відомого під назвою «тоталітарний синдром» [8, с. 499–500].

Специфічний характер передумов формування тоталітаризму веде до того, що в політичній науці він нерідко розглядається як доведений до абсолюту авторитаризм [7, с. 172]. Зрозуміло, що далеко не завжди авторитарні тенденції у суспільстві отримують шанс на повноту свого розвитку. Зовнішнім чинником, що стає на перешкоді тоталітарним тенденціям, часто виступає вплив світової економіки, яка вимагає для себе лібералізації, в тому числі політичної [8, с. 248]. Відтак, доцільною і своєчасною є, на нашу думку, постановка питання про взаємостосунки між демократичним і авторитарним політичними режимами.

Відомо, що батьківщиною авторитаризму в сучасному розумінні є Латинська Америка. Для цього регіону на початку XIX ст. були притаманні риси недорозвиненості: збереження традиційного типу суспільства з орієнтацією на усталені авторитети, відтворення клієнтальних відносин, збереження патріархального і підданського типів політичної культури, вплив церкви, нерозвиненість громадянського суспільства та високий рівень конфліктності – тобто, ті риси, які наука визначає як витоки авторитаризму [6, с. 243]. У XX ст. подібні риси можна було спостерігати і в інших частинах земної кулі (наприклад, після 1960 р. – по всій Африці), але століттям раніше тільки в Латинській Америці вони визначили характер розбудови нових держав, що утворилися внаслідок національно-визвольних війн 1810–1826 рр. Перераховані риси, звісно, споконвіку були властиві і традиційним автократіям Азії і подекуди Європи, але вони не пояснюють специфіку пізніших авторитарних режимів – ці суспільства у XX ст. еволюціонували як в тоталітаризм, так і в демократію, тоді як у Латинській Америці перераховані вище риси стали стабільними соціальними характеристиками. Причиною цього є те, що вони спрацювали у певний спосіб лише там, де вони не стільки визначали характер суспільства в цілому (як у традиційних автократіях), скільки виступали як гальмуючий чинник.

Гальмуючим чинником ці риси могли стати лише за наявності спроб розбудови нового суспільства революційним шляхом, спроб соціально-політичної та економічної модернізації, подолання відсталості, що і спостерігалось у 1820–х рр. в регіоні Латинської Америки. Витоки економічного застою в регіоні мають коріння у нерозв'язаних дилемах колоніального суспільства [1, с. 123]. Нові незалежні держави Американського континенту масово запозичували з США політичне ноу-хау: розроблену там форму державного правління з максимальним відокремленням гілок влади, відому як президентська республіка. В США метою її запровадження було унеможливлення встановлення диктатури глави держави, і в Латинській Америці запровадження американської моделі пояснювалося аналогічними цілями. Однак на практиці результати її запровадження виявилися

багато в чому протилежними: у Латинській Америці воно призвело до асиметрії між законодавчою і виконавчою гілками влади на користь останньої – так утворилася специфічно місцева форма державного правління, відома як «суперпрезидентська» республіка. Якщо ми знов подивимося перелік рис, що лежали біля витоків авторитаризму, нам не складно буде зрозуміти чому. Ці риси є своєрідними колективними феноменами, що наклалися на реалії новостворених держав; вони належать до наслідків саморозвитку соціальних відносин («дилем колоніального суспільства»), тоді як паростки модернізації простіше розвивати там, де такі феномени за відсутності держави також були відсутні (в Латинській Америці національні держави на руїнах іспанської колоніальної імперії виникали практично вперше). Саме так склалася тенденція до гіпертрофованого розвитку виконавчої влади, яка швидко оформилася як диктатура владного суб'єкта. Натомість законодавча гілка, що повинна була репрезентувати суспільство, репрезентувала його з усіма недосконалощами попереднього колоніального періоду і успадкованими гальмами розвитку, що призвело до її швидкого послаблення. Відповідно, склалася політична система, в якій недорозвиненість, з одного боку, гальмує модернізацію, але, з іншого, вона є запобіжником остаточної розбудови тоталітаризму, з яким авторитарний режим зближують командний стиль керівництва, необмежений характер влади, опора на силу та обмеження політичних свобод [5, с. 80].

Таким чином, розвиток авторитарного режиму стикається з ситуацією, коли ресурси влади, що можуть бути використані для розбудови тоталітаризму, належать до усталених соціальних структур, нездоланих для недорозвиненого режиму. Відтак авторитарні режими Латинської Америки змушені були паразитувати на парламентській гілці влади та елементах громадянського суспільства, що тільки-но починали прищеплюватися в регіоні і не мали в ньому глибокого коріння. Це вплинуло на стабільність і тривалість багатьох авторитарних режимів регіону і спричинило ситуацію, коли авторитаризм одночасно і паразитував на ресурсах розвитку громадянського суспільства (представлених національною буржуазією), і кінець кінцем, поступався ним, тому що так і не спромігся створити відмінну ресурсну базу.

В залежності від конкретної історичної ситуації модернізаторами в регіоні могли виступати як диктаторські режими, встановлені шляхом збройного перевороту і повалення неефективної парламентської демократії, так і парламентські демократії, що прийшли до влади через вільні вибори, оголошені в результаті послаблення попередньої диктатури. Як перші, так і другі нерідко позиціонували себе як революціонери і проголошували курс на радикальні зміни в соціальному середовищі («Естадо ново» у Бразилії Ж. Варгаса, комунітаризм в Чилі Е. Фрея) [4, с. 11, 193] – тобто в середовищі, де ситуація найменш піддавалася реформуванню. Більш того, відомі приклади, коли успішні реформи піднімали рівень економічного розвитку певного авторитарного режиму і цим підривали його соціальну базу через зростання життєвого рівня населення (наприклад, режим Піночета в Чилі 70–80-х років.) [9, с. 160–161]. Тому історія Латинської Америки представляє собою своєрідний аналог двоохтатного двигуна, рух якого зумовлений чергуванням

авторитарної і демократичної фаз, що перебувають в стані взаємозалежності.

Отже, на прикладі Латинської Америки ми бачимо, що низька ефективність авторитарних режимів у поєднанні з їх інтегрованістю у світову економіку веде до ситуації, котру можна визначити як *транспарентність авторитарного режиму*, його відкритість для демократичних перетворень, що мають підвищити рівень національної економіки в інтересах країни. Цей феномен абсолютно не властивий тоталітарним режимам, схильним до ризикованих економічних експериментів (на кшталт усупільнення засобів виробництва в СРСР чи розбудови автаркії у фашистських державах).

Останнє питання, що потребує розгляду в рамках нашої розвідки, є питання про принципову можливість розгляду ситуації в пострадянських країнах (переважно в тих, які обрали шлях побудови недемократичних політичних режимів, як в Росії, Казахстані, Білорусі тощо) з огляду на зазначені вище закономірності розвитку авторитаризму. Доцільність розгляду саме під таким кутом зору зумовлена тим, що економічна ситуація в пострадянських країнах характеризується занепадом національних економік після краху СРСР у 1991 р., тобто втратою значної частки ресурсів для повноцінної розбудови політичної системи, а також зростанням залежності національних ринкових економік від світової економіки.

З іншого боку, відносна слабкість пострадянських країн призвела до того, що соціальна ситуація в них стала розвиватися за латиноамериканським сценарієм: радянська соціальна система не була знищена остаточно і, таким чином, накладалася на спроби оновлення та реформування політичних інститутів, багато в чому визначивши їх ступінь і характер. Наслідки були дуже подібними до латиноамериканського зразку: оновлені інститути виявилися неспроможними забезпечити необхідними ресурсами розбудову перехідних суспільств, і це швидко призвело до їх занепаду (у 1994 р. в Білорусі, протягом 2000–х рр. в Росії), у той же час як соціальні структури, сформовані в радянський період, досі зберігають свій ресурсний потенціал, подібний до ресурсного потенціалу традиційних суспільств Латинської Америки та інших регіонів Третього світу, що опинилися в аналогічній ситуації.

Відомо, що пострадянські країни тяжіють до ідентифікації себе як перехідних суспільств [5, с. 159]. Це дозволяє їм розглядати свій шлях розвитку як позитивний, тому що він відкриває перспективи. Запропонована нами точка зору, звичайно, суперечить цій тенденції з ключовим образом прогресивного просування вперед, протиставляючи їй інший образ – образ двоохтатного двигуна або подібний йому образ руху по колу.

Якщо образ руху по колу дійсно є очевидним для всіх сучасників пострадянських реформ в Росії і навіть в Україні, то образ двоохтатного двигуна явно не відповідає фактам: на пострадянському просторі звичне для Латинської Америки чергування виборів і переворотів не стало постійною політичною практикою. Проте, це твердження потребує уточнення, адже досвід України з двома революціями 2005 і 2014 рр., Молдови з проєвропейськими заворушеннями 2009 р. в цьому контексті можна розглядати як ознаку переходу до латиноамериканського сценарію (сьогодні цей досвід, як правило, розглядається тільки як ознака піднесення

вказаних країн до європейського рівня). В будь-якому разі це припущення в жодному разі не є твердженням і потребує додаткового розгляду, що має стати справою майбутнього.

Зуважимо лише, що жоден історичний досвід не переноситься на інший регіон світу механічно, без урахування впливу відмінного історичного минулого. Певна подібність авторитарних режимів Латинської Америки і Африки в одних аспектах урівноважується їх відмінністю в інших. Перша обумовлюється тим, що обидва ці регіони мали колоніальне минуле, тоді як друга – тим, що утворення незалежних держав Африки стало результатом деколонізації «згори», тоді як у Латинській Америці національно-визвольна боротьба «знизу» сприяла не тільки поширенню явищ на кшталт кауділізму, але й розповсюдженню ліберальних ідей, демократичної свідомості і елементів громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Аллен Роберт. Глобальная экономическая история: краткое введение / Роберт Аллен. – М.: Издательство Института Гайдара, 2015. – 224 с.
2. Арендт Ханна. Джерела тоталітаризму / Ханна Арендт. – К.: Дух і літера, 2005. – 584 с.
3. Баталов Э. Я. Американская политическая мысль XX века / Э. Я. Баталов. – М.: Прогресс–Традиция, 2014. – 616 с.
4. Зорина И. Н. Революция или реформа в Латинской Америке / И. Н. Зорина. – М.: Наука, 1971. – 264 с.
5. Політологія / за ред. Л. М. Димитрової, С. О. Кисельова. – К.: Знання, 2009. – 206 с.
6. Политология / под ред. М. А. Василика. – М.: Гардарики, 1999. – 600 с.
7. Политология / Н. П. Денисюк, Т. Г. Соловей, Л. В. Старовойтова. – Минск: НТОО ТетраСистем, 1997. – 384 с.
8. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологии, движений, режимов и их преодоления / под ред. Я. С. Драбкина, Н. П. Копылова. – М.: Памятники исторической мысли, 1996. – 540 с.
9. Чили: от диктатуры к демократии / Н. П. Бойко, Ю. Н. Королев, Н. Е. Питовранова. – М.: Наука, 1991. – 181 с.

References

1. Allen Robert. Globalnaya ekonomicheskaya istoriya: kratkoye vvedeniye / Robert Allen. – M.: Izdatelstvo Institututa Gaydara, 2015. – 224 s.
2. Arendt Hannach. Jerela totalitarizmu / Hannach Arendt. – K.: Dukh i litera, 2005. – 584 s.
3. Batalov E. Ya. Americanskaya polyticheskaya mysl XX veka / E. Ya. Batalov. – M.: Progress–Traditziya, 2014. – 616 s.
4. Zorina I. N. Revoluitzia ili reforma v Latinskoy Amerike / I. N. Zorina. – M.: Nauka, 1971. – 264 s.
5. Politologija / za red. L. M. Dumytrovoji, S. O. Kyseliova. – K.: Znannya, 2009. – 206 s.
6. Politologija / pod red. M. A. Vasilika. – M.: Gardariki, 1999. – 600 s.
7. Politologija / N. P. Denisiuk, T. G. Solovey, L. V. Starovoytova. – Minsk: NTOO TetraSystems, 1997. – 384 s.
8. Totalitarizm v Yevrope XX veka. Iz istoriji ideologii, dvijenij, regimov i ikh preodolenija / pod red. Ya. S. Drabkina, N. P. Kopylova. – M.: Pamyatniki istoricheskoy mysly, 1996. – 540 s.
9. Chile: ot dictatury k demokratiji / N. P. Boyko, Yu. N. Korolyov, N. Ye. Pitovranova. – M.: Nauka, 1991. – 181 s.

Chekanov V. Y., candidate of historical sciences, Assistant professor at the Ukrainian Studies department, National University of Food Technologies (Ukraine, Kiev), vsvid71@mail.ru

The issue of transparency of authoritarian political regime: post-Soviet and world experience

The article deals with the issue of authoritarian political regimes' functioning regularities exemplified by the post-Soviet and world experience of their development, existence and decline. The special attention is paid to the problem of probability of their transformation under the influence of exterior factors. The key issues defining the «underdevelopment» of authoritarianism in comparison to the similar totalitarian political regime are analyzed as well.

Keywords: authoritarianism, totalitarianism, dictatorship, political regime, political system.

Chekanov V. Yu., candidate of historical sciences, docent of the department of Ukrainian Studies, National University of Food Technologies (Ukraine, Kiev), vsvid71@mail.ru

Проблема транспарентности авторитарного политического режима: постсоветский и мировой опыт

Рассматривается вопрос о закономерностях функционирования авторитарных политических режимов на примерах мирового и постсоветского опыта их построения, развития и упадка. Отдельное внимание уделено вопросу о возможности их трансформации под влиянием внешних факторов. Также анализируются ключевые проблемы, повлиявшие на «недоразвитость» авторитаризма в сравнении с близким ему тоталитарным политическим режимом.

Ключевые слова: авторитаризм, тоталитаризм, диктатура, политический режим, политическая система.

* * *

УДК 930.1:321.7

Годлевська В. Ю.,
доктор історичних наук, професор кафедри
суспільно-політичних наук, Вінницький
національний технічний університет
(Україна, Вінниця), maolpava@yandex.ru

Денисюк А. В.,
студентка факультету політології та права,
Національний педагогічний університет
ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ),
anastacia-zzz@mail.ru

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ОСТАНЬОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТОЛІТТЯ

Здійснено огляд наукових досліджень, присвячених процесам демократизації останньої чверті ХХ ст. Проаналізовані наукові підходи до побудови політико-правових моделей демократичного переходу та встановлені його основних закономірностей. Традиційно дослідники виділяють дві групи чинників, що впливають на процес демократизації: внутрішні і зовнішні. У формуванні загальних моделей, генезису демократії одні автори зробили акцент на структурних факторах (на державі, соціально-економічних, культурно-ціннісних умовах), а інші – на процедурних факторах (вибір і послідовність конкретних рішень, дії тих політичних акторів, від яких залежить процес демократизації). Звідси маємо структурний та процедурний підходи до дослідження демократичних транзитів. Акцентовано увагу на тому, що всі моделі перехідного процесу є синтезом як структурного, так і процедурного підходів.

Ключові слова: демократія, демократизація, «хвилі демократизації», перехідний період, демократична трансформація, Д. Раптоу, С. Хантінгтон.

Сучасний етап історичного розвитку характеризується тим, що в різних регіонах світу триває процес трансформації тоталітарних та авторитарних режимів. Накопичений різноманітний досвід переходу до демократії в Іспанії, Португалії, Греції; трансформація тоталітарних режимів в країнах Східної Європи. З точки зору теорії модернізації метою політичного розвитку є формування нового типу взаємодії влади і суспільства, створення соціальних і політичних механізмів, що дозволяють більшій частині населення впливати на прийняття основних рішень.

Процес утвердження в країні демократичного політичного режиму, державного устрою, заснованого на визнанні народу як джерела влади більшості, виборності владних структур, верховенство законів, гарантії прав і свобод громадян, поділ гілок влади, формуванні правової держави є процесом демократизації. Демократизація як глобальна тенденція і як комплекс змін, що охоплюють ту чи іншу країну, являє собою нелінійний процес, і розуміння факторів, що зумовлюють або підвищують успішність переходів до демократії стає запорукою не тільки створення адекватних реаліям сучасного світу пояснюючих моделей, але і проведення політичних

курсів, адекватних цілям побудови стійких демократичних інститутів.

Зарубіжні науковці зосередили свою увагу насамперед на встановленні певних закономірностей та побудові політико-правових моделей переходу від авторитарних режимів до демократичних.

До загальних теоретичних досліджень цієї проблеми варто віднести праці західних дослідників Д. Растоу, С. Лакоффа, С. Хантінгтона, А. Пшеворського, Ф. Шміттєра, Г. О'Доннела, Т. Карла, Х. Лінца, А. Степана.

Одним з перших у цій галузі вважається дослідження Д. Растоу. Науковець запропонував загальну модель аналогічних чи споріднених переходів та прослідкував їх закономірності. Під моделлю переходу до демократії Д. Растоу розуміє певну динамічну форму, в рамках якої країна або група країн здійснюють перехід від недемократичних до демократичних форм правління і державного устрою. На думку дослідника, така трансформація вкладається в три основних періоди: підготовчий, етап прийняття рішень та фазу адаптації. Причому, з точки зору цього дослідника, «фаза прийняття рішень» є найважливішою в ході переходу до демократії, під час якої формуються нові політичні інститути, політико-правові норми та відносини, політична культура, політична свідомість. Модель Д. Растоу генетично пов'язана з відповідними еволюційними та демократичними змінами, що генерувались в надрах авторитаризму [1, с. 15]. Вона, будучи першою і дещо схематичною, все ж слугувала підґрунтям для подальших наукових розробок та концепцій.

Так, С. Хантінгтон у своєму основному формулюванні визначив період після 1974 р. «третьою хвилею» глобальної експансії демократії. Відповідно до його визначення, «хвиля демократизації» – це просто «сукупність транзитів, що відбуваються у певний проміжок часу, від недемократичних до демократичних режимів, коли число таких транзитів значно перевершує число здійснених у той же часовий проміжок переходів у протилежному напрямку» [2, с. 16]. Учений виокремив дві попередні хвилі демократизації: тривалу, повільну хвилю, що тривала з 1828 по 1926 рр., і хвилю 1943–1964 рр. Формулюючи концепцію «третьої хвилі» демократизації, С. Хантінгтон виокремив 27 змінних, які визначають процес і результати демократизації. Звідси – запропоновані науковцем кілька способів моделювання трансформаційних переходів, які ґрунтуються на емпіричних даних та динамічному аналізі досліджуваного процесу. Один з підходів містить три моделі демократизації країн «третьої хвилі»: 1) «трансформація»; 2) «заміна» та 3) «перестановка». Ще один з підходів С. Хантінгтона містить три моделі перехідного процесу: 1) класична лінійна модель (Велика Британія, Швеція): відбувалося поступове обмеження монархічної влади, розширення прав громадян і парламенту; спочатку піддані отримують громадянські (особисті) права, потім – політичні права і значно пізніше – соціальні; поступово обмежуються і усуваються виборчі цензи; парламент стає вищою законодавчою владою і контролює уряд; 2) циклічна модель (у багатьох країнах Латинської Америки, Азії і Африки): припускає чергування демократичних і авторитарних форм правління при формальній позитивному ставленні політичної еліти до демократії; в цьому випадку вибрані народом правителі або скидаються військовими, або самі

узурпують владу, побоюючись втратити її, зіштовхуючись із зростаючою непопулярністю і сильним протистоянням опозиції; зазначена модель свідчить про недостатню зрілість внутрішніх передумов демократії і, особливо, про її слабку вкоріненість в панівній політичній культурі; 3) діалектична модель (Іспанія, Португалія, Греція): як і циклічна модель, характеризується нестабільністю перехідних політичних режимів, але тут перехід до демократії здійснюється під впливом вже досить зрілих для неї внутрішніх передумов (індустріалізації, численного середнього класу, досить високого освітнього рівня громадян, раціоналізації та індивідуалізації масового свідомості тощо); наростання цих та інших факторів призводить до досить швидкого і раптового краху авторитарних режимів; в результаті поступово (після низки змін) встановлюється стабільна, життєздатна демократія. Необхідно розуміти, що запропонована С. Хантінгтоном концепція не є пояснювальною моделлю для всіх режимних змін, демократичних транзитів, які відбувались або відбуваються в сучасному світі. Так, деякі політичні режими розвивалися в останні десятиліття зовсім не в демократичному напрямку (наприклад, ряд пострадянських держав).

Варто зазначити, що до кінця 1990-х рр. в академічному співтоваристві виникли дискусії щодо сутності сучасної «третьої хвилі» демократизації, її закінчення та початку нового етапу. У статті «Чи пройшла «третя хвиля» демократизації?» Л. Даймонд стверджував, що «третя хвиля» демократизації «наблизилася до певної межі» та для забезпечення подальшого «глобального просування демократії необхідно запобігання третьої відкатної хвилі демократичних катастроф». Для цього необхідна «консолідація нових ліберальних демократій», поглиблення та лібералізація «електоральних демократій, для того, щоб їх інститути набули дійсної цінності в очах все більш широких верств населення» [3, с. 14].

Науково обґрунтованим є приклад філософського моделювання переходу до демократії Ф. Шміттєра, розробленого разом з Т. Карлом. У своїх моделях в якості головних параметрів переходу дослідники виокремили: 1) провідні дійові особи процесу переходу (еліта, маса) і 2) стратегії дійових осіб у процесі переходу (компроміс чи силові дії). В залежності від поєднання цих параметрів ними були визначені чотири моделі переходу до демократії: 1) модель «пактованого переходу»; 2) модель «реформістського переходу»; 3) модель «революційного переходу»; 4) модель «нав'язаного переходу» [4, с. 176].

Доповнюючи наведені вище погляди, польський політолог Є. Вятр виділяє три форми найбільш вірогідної мирної трансформації недемократичних режимів у демократичні. Перша форма – реформа зверху. Така трапляється, коли правителі самі, добровільно наважаться втілити в життя програму демократичних перетворень. Друга форма трансформації тоталітарних і авторитарних режимів пов'язана із швидкою їх загибеллю і відмовою від влади на користь демократії. Третя форма – це поступове проведення реформ, яке спирається на узгодження дій сил, що стоять при владі і опозиції.

Значна частина науковців, серед них Г. О'Донелл, Ф. Шміттєр, А. Пшеворський, А. Степан, обґрунтовує спадковість лібералізму та демократії.

Порівнюючи перехідні процеси країн Європи та Латинської Америки, Г. О'Донелл і Ф. Шміттєр

стверджують, що сформулювати універсальну модель політичного переходу неможливо. Модель переходу до демократії Ф. Шміттєра і Г. О'Доннєла, як і модель Д. Растоу, складається з трьох послїдовних стадїї: лїбералїзацїї, демократїзацїї і соцїалїзацїї. Цї автори розглядають перехїдний процес з точки зору внутрїшнього змісту. Першї двї стадїї переходу до демократїї, тобто лїбералїзацїя і демократїзацїя, є ключовими. Без попередньої лїбералїзацїї існуючого режиму (авторитарного чи тоталїтарного) демократїя вкоренїться не зможе [5, с. 7–14].

А. Пшеворський, видїляючи два етапи переходу до демократїї (лїбералїзацїю і демократїзацїю), додатково диференцїює етап демократїзацїї на три стадїї: «вївільнення», «конституювання» та «суперництво» [6, с. 36]. Крім того, науковець процес переходу до демократїї розглядає як результат взаємодїї між самими елїтними групами, так і між елїтами та громадянським суспїльством. Процес демократичного транзити розглядає не лише як суперечливий, але і як такий, що має альтернативи з точки зору фїналу [7].

А. Степан стверджує, що у бїльшостї випадкїв реформи починалися не з демократїзацїї, а з попередньої лїбералїзацїї режиму, його своєрїдної «декомпресїї» або «розслаблення» [8]. Аналізуючи процес трансформацїї недемократичних режимїв, А. Степан наголошує, що шляхи переходу від авторитарїзму до демократїї рїзняться між собою, але у загальних рисах їх можна визначити як переходи, ініцїюванї «згори», «знизу» та «ззовнї» [9, с. 129].

На вивченнї історичних моделей становлення демократичного ладу зосередив свою увагу американський політолог С. Лакофф. Він видїлив такї історичнї моделї:

1. Шляхом революцїї. Класичним прикладом цїєї моделї є англїйська буржуазна революцїя XVIII столїття, Велика францужка революцїя і вїйна за незалежнїсть у США. Стосовно до реалїї XX ст. до цїєї моделї можна вїднести лютневу революцїю 1917 р. в Росїї і квітневу революцїю 1974 р. в Португалїї. Сюди ж входять і революцїйнї подїї 1989 р. в країнах Центральної та Схїдної Європи.

2. Еволюцїйним шляхом. Ця модель характерна для цїлого ряду європейських країн, якї протягом тривалого перїоду протягом XVII – першої половини XX ст. пройшли тривалу політичну еволюцїю від абсолютної монархїї або олігархїчного правління до становлення демократичного ладу в його сучасному розуміннї. Еволюцїйний шлях характерний також для ряду латиноамериканських і азїатських держав.

3. В результатї зовнїшнього впливу. Тут мова йде про становлення демократичної політичної системи в Нїмеччинї, Італїї та Японїї після другої світової вїйни. Розгром фашистських і мїлітаристських режимїв у цих країнах, а також присутнїсть на їх території союзницьких окупацїйних вїйськ з'явилися умовою становлення та подальшого змїцнення демократичних політичних режимїв.

4. Демократична трансформацїя, що здїйснюється зверху. Цей варїант тїсно пов'язаний з еволюцїйним шляхом розвитку демократїї. Дана модель характерна для країн, де правляча політична елїта, усвідомлюючи загрозу кризи суспїльства і прагнучи запобїгти її, вступає в переговори з демократичною опозицїєю і приступає

до здїйснення реформи політичної системи, що веде в кїнцевому підсумку до становлення демократичного режиму. Ця модель характерна, наприклад, для постфранкїстської Іспанїї, а також для Бразилїї кїнця 70–х – початку 80–х рр.

5. Змїшана модель. Вона включає всї або багато з попереднїх варїантїв, оскїльки в бїльшостї країн – особливо в останнї десятилїття – вищевказанї моделї не проявлялися в чистому виглядї. Наприклад, якщо в Португалїї початковим імпульсом до демократїзацїї була революцїя 1974 р., то подальший процес, який проходив в окремї перїоди в гострїй політичній боротьбї, супроводжувався масовими рухами в підтримку демократїзацїї, а згодом режим вїдносно мирно еволюцїонував під керівництвом правлячої елїти. Аналогїчна змїшана модель характерна і для колишнього СРСР та багатьох постсоцїалїстичних країн Схїдної Європи [10, с. 58].

Особливу групу досліджень складають працї іспанських науковцїв: Р. Котарєло, Л. Морліно, Х. М. Мараваль, Н. Бермео, М. Касїаглі.

Власну модель трансформацїї, яка ґрунтується на іспанській конкретїцї, запропонував Р. Котарєло. Його схема отримала назву «три консенсуси». Дослідник наполягає на тому, що перший консенсус забезпечується тодї, коли існує суспїльний договір стосовно минулого (жодний перехїд не буде успішним, якщо не будуть розв'язанї найболочїшї проблеми, якї суспїльство отримало у спадщину); другий консенсус досягається встановленням тимчасових норм для обговорення умов переходу; третїй – визначенням правил гри нового режиму [11, с. 3–31].

Л. Морліно, вивчаючи закономірностї перехїдних процесїв, сформулював теорїю змїни політичних режимїв: з авторитарних в демократичнї і навпаки. Змїни вїдбуваються, на думку науковця, коли правляча коалїцїя, яка підтримує режим, потрапляє в кризу. Тодї режим ініцїює процес дїї і протидїї, якї або змїцнюють його або знищують [11, с. 9].

На основї досліджень перехїдних процесїв до демократїї країн Південної та Схїдної Європи, а також Латинської Америки, Хосє М. Мараваль тлумачить перехїдний процес як поєднання і взаємозв'язок двох протилежних динамічних складових: з одного боку, динаміка реформ, переговорїв і угоди «згори», ініцїювана в основному реформїстами попереднього режиму, і з іншого боку, динаміка тиску і вимог «знизу» [12, с. 15].

Вивчаючи закономірностї трансформацїйних процесїв, Н. Бермео вїдзначила, що «переходи за допомогою компромїсу» вїдбуваються рїдко, оскїльки вимагають певних, непростих умов. Вони такї: 1) авторитарний режим, який дїйшов до фїналу, не може бути нї занадто сильним, оскїльки це дозволить йому іґнорувати вимоги опозицїї, нї занадто уразливим, оскїльки у даному випадку реформїсти не зможуть моделювати процес демократїзацїї. Подїбне вїдбувається і з опозицїєю: якщо вона занадто могутня, то надасть перевагу поваленню режиму, а не пошуку компромїсу з ним; якщо вона занадто слабка, то не в змозї примусити його (режим) розпочати перетворення істинно демократичнї; 2) «переходи за допомогою компромїсу» вимагають вїдносно низького рївня мобїлізацїї населення [9, с. 136].

У вїтчизнянїй науцї проблема демократичних трансформацїй досліджували В. Бурдяк, І. Воронов,

В. Горбатенко, С. Давимук, А. Ф. Колодій, Ю. А. Кужелюк, О. І. Ткач, О. І. Романюк, В. І. Харченко та ін. [13–16]. В їх працях багато уваги приділено основним тенденціям та перспективам політичної трансформації у посттоталітарних державах Центрально–Східної Європи.

У формуванні загальних моделей, генезису демократії одні автори зробили акцент на структурних факторах (на державі, соціально–економічних, культурно–ціннісних умовах), а інші – на процедурних факторах (вибір і послідовність конкретних рішень, дій тих політичних акторів, від яких залежить процес демократизації). Звідси маємо структурний та процедурний підходи до дослідження демократичних транзитів. На нашу думку, всі моделі перехідного процесу є синтезом як структурного, так і процедурного підходів. Є очевидним, що фактори демократизації, які розглядаються в пояснювальних моделях (їх основна і велика частина) є внутрішніми чинниками. Значно менше уваги приділено зовнішнім чинникам, а також відсутня єдність в поглядах на проблеми реформування та трансформації політичних режимів. Тому тривають дослідження чинників демократизації і пошук відповідей на питання, чому одні країни, що належали до одного регіону, стають консолідованими демократіями або знаходяться на стійкій траєкторії демократичної консолідації, а в інших країнах цього регіону можуть встановлюватися стійкі режими, що не потрапляють під визначення демократичних, але і відрізняються від класичного визначення авторитарних.

Список використаних джерел

1. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – №5. – С.5–16.
2. Хантингтон С. Третья волна: демократизация на исходе XX века / Хантингтон С.; пер. с англ. Л. Ю. Пантиной. – М.: Росспэн, 2003. – 367 с.
3. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? / Л. Даймонд // Полис. – 1999. – №1. – С.15–24.
4. Schmitter P. The Conceptual Travels of Transitionologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go? / P. Schmitter, T. Karl T. // Slavic Review. – Spring 1994. – №1. – P.173–185.
5. O'Donnell G. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter // Transition from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. Pt.I–IV. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1986. – P.7–14.
6. Пшеворский А. Переходы к демократии / А. Пшеворский // Путь. Международный философский журнал. – 1993. – №3. – С.34–39.
7. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский. Пер с англ. / Под ред. проф. Бажанова В. А. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2006. – 320 с.
8. Stepan A. Democratizing Brazil. Problems of Transition and Consolidation / A. Stepan. – Oxford and New York: Oxford University Press, 1989. – 404 p.
9. Powell Ch. Espana en democracia. 1975–2000 / Ch. Powell. – Barcelona: Plaza Janez, 2001. – 688 p.
10. Грачев М. Н. Демократия: методология исследования, анализ перспектив / М. Н. Грачев, А. С. Мадатов. – М.: Изд-во «АЛКИГАММА», 2004. – 128 с.
11. Cotarelo R. La transicion democratica Espanola / R. Cotarelo // Transicion politica y consolidacion democratica. Espana (1975–1986). – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – P. 3–31.
12. Maravall J. M. La politica de la transicion. 1975–1980 / J. M. Maravall. – Madrid, Taurus, 1981. – 277 p.
13. Бурдяк В. Політичні трансформаційні процеси в Болгарії у посткомуністичний період: дис. д-ра політ. наук: 23.00.02 / В. Бурдяк / Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2004. – 479 арк.
14. Воронов І. О. Демократичний транзит: політико–владні трансформації / І. О. Воронов. – К.: Генеза, 2006. – 232 с.
15. Романюк О. І. Суспільно–політичні трансформації в новоутворених посткомуністичних країнах / О. І. Романюк // Людина і політика. – 2003. – №5. – С.4–10.
16. Політичні режими сучасності та перехід до демократії / С. А. Давимук, А. Ф. Колодій, Ю. А. Кужелюк, В. І. Харченко. – Львів: Інститут регіональних досліджень, 1999. – 168 с.

References

1. Rastou D. Pehody k demokracii: popytka dinamiccheskoj modeli / D. Rastou // Polis. – 1996. – №5. – S.5–16.
2. Hantington S. Tret'ja volna: demokratizacija na ishode XX veka / Hantington S.; per. s angl. L. Ju. Pantinoj. – M.: Rossppen, 2003. – 367 s.
3. Dajmond L. Proshla li «tret'ja volna» demokratizacii? / L. Dajmond // Polis. – 1999. – №1. – S.15–24.
4. Schmitter P. The Conceptual Travels of Transitionologists and Consolidologists: How Far to the East Should They Attempt to Go? / P. Schmitter, T. Karl T. // Slavic Review. – Spring 1994. – №1. – P.173–185.
5. O'Donnell G. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies / G. O'Donnell, P. Schmitter // Transition from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy. Pt.I–IV. – Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1986. – P.7–14.
6. Pshvorskij A. Pehody k demokracii / A. Pshvorskij // Put'. Mezhdunarodnyj Filosofskij zhurnal. – 1993. – №3. – S.34–39.
7. Pshvorskij A. Demokratija i rynek. Politicheskie i jekonomicheskie reformy v Vostochnoj Evrope i Latinskoj Amerike / A. Pshvorskij. Per s angl. / Pod red. prof. Bazhanova V. A. – M.: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» (ROSSPJeN), 2006. – 320 s.
8. Stepan A. Democratizing Brazil. Problems of Transition and Consolidation / A. Stepan. – Oxford and New York: Oxford University Press, 1989. – 404 p.
9. Powell Ch. Espana en democracia. 1975–2000 / Ch. Powell. – Barcelona: Plaza Janez, 2001. – 688 p.
10. Grachev M. N. Demokratija: metodologija issledovanija, analiz perspektiv / M. N. Grachev, A. S. Madatov. – M.: Izd-vo «ALKIGAMMA», 2004. – 128 s.
11. Cotarelo R. La transicion democratica Espanola / R. Cotarelo // Transicion politica y consolidacion democratica. Espana (1975–1986). – Madrid: Centro de investigaciones sociologicas, 1992. – P.3–31.
12. Maravall J. M. La politica de la transicion. 1975–1980 / J. M. Maravall. – Madrid, Taurus, 1981. – 277 p.
13. Burdjak V. Politychni transformacijni procesy v Bolgarii' u postkomunistychnyj period: dys. d-ra polit. nauk: 23.00.02 / V. Burdjak / Chernivec'kyj nacional'nyj universytet im. Jurija Fed'kovycha. – Chernivci, 2004. – 479 ark.
14. Voronov I. O. Demokratychnyj tranzyt: polityko–vladni transformacii' / I. O. Voronov. – K.: G'enezza, 2006. – 232 s.
15. Romanjuk O. I. Suspil'no–politychni transformacii' v novoutvorennyh postkomunistychnyh kraj'nah / O. I. Romanjuk // Ljudyna i polityka. – 2003. – №5. – S.4–10.
16. Politychni rezhymy suchasnosti ta perehid do demokracii' / S. A. Davymuka, A. F. Kolodij, Ju. A. Kuzheljuk, V. I. Harchenko. – L'viv: Instytut regional'nyh doslidzhen', 1999. – 168 s.

Godlevska V. Yu., doctor of historical Sciences, Professor, Vinnitsa national technical University, Department of political Sciences (Ukraine, Vinnitsa), maolpava@yandex.ru

Denysjuk A. V., a student of Political science and Law faculty, Drahomanov National Pedagogical University (Ukraine, Kyiv), anastacia-zzz@mail.ru

The study of processes of democratization of the last quarter of the twentieth century

The article reviewed research on the processes of democratization of the last quarter of the twentieth century. The purpose of this article is to try to analyze the main approaches of scientists to the construction of legal and political models of democratic transition and establishing its basic patterns. Traditionally, researchers identify two groups of factors influencing the process of democratization: internal and external. In the formation of General models of the Genesis of democracy, some authors have focused on structural factors (the state, socio-economic, cultural and value conditions). While other authors have focused on procedural factors (choice and sequence of specific decisions and actions of those political actors that affect the process of democratization). Hence we have a structural and procedural approaches to democratic transits. In our view all the models of the transition process are the synthesis of both structural and procedural approaches.

Keywords: democracy, democratization «waves of democratization», transition period, democratic transformation, D. Rustow, S. Huntington.

Годлевская В. Ю., доктор исторических наук, профессор кафедры общественно-политических наук, Винницкий национальный технический университет (Украина, Винница), maolrava@yandex.ru

Денисюк А. В., студентка факультета политологии и права, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), anastacia-zzz@mail.ru

Исследования процессов демократизации последней четверти XX века

Осуществлен обзор научных исследований, посвященных процессам демократизации последней четверти XX века. Цель статьи заключается в попытке проанализировать основные подходы ученых к построению политико-правовых моделей демократического перехода и установлении его основных закономерностей. Традиционно исследователи выделяют две группы факторов, влияющих на процесс демократизации: внутренние и внешние. В формировании общих моделей, генезиса демократии одни авторы сделали акцент на структурных факторах (государство, социально-экономические, культурно-ценностные условия), а другие – на процедурных факторах (выбор и последовательность конкретных решений и действий тех политических акторов, от которых зависит процесс демократизации). Отсюда имеем структурный и процедурный подходы к изучению демократических транзитов. По нашему мнению все модели переходного процесса являются синтезом как структурного, так и процедурного подходов.

Ключевые слова: демократия, демократизация, «волны демократизации», переходный период, демократическая трансформация, Д. Растоу, С. Хантингтон.

* * *

УДК 327.7

Ткач Т. Я.,
аспірантка кафедри міжнародних організацій та дипломатичної служби, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету ім. Тараса Шевченка (Україна, Київ), may-t@mail.ru

МІЖНАРОДНА ГУМАНІтарНА СИСТЕМА

Метою дослідження, поданого у статті, є виявлення закономірностей функціонування міжнародної гуманітарної системи.

Використовуючи системний метод автор сконструював міжнародну гуманітарну систему, об'єднавши таким чином усіх акторів, які долучаються до гуманітарної діяльності. Соціологічний інституціоналізм дозволив автору виокремити причини ізоморфізму гуманітарних організацій. За допомогою історичного методу були проаналізовані основні етапи еволюції міжнародної гуманітарної системи.

Історико-генетичний метод дозволив встановити залежність між виникненням гуманітарних катастроф та розвитком міжнародної гуманітарної системи.

У дослідженні подані підходи до визначення елементарного складу міжнародної гуманітарної системи, та наведений власний авторський підхід до виокремлення елементів гуманітарної системи. У статті подається аналіз інтересів різних типів елементів. Автор дослідив внутрішній режим системи, описавши при цьому основні принципи гуманітаризму, які і формують цей режим. У дослідженні подані основні тенденції розвитку міжнародної гуманітарної системи та виклики для її існування.

Ключові слова: міжнародна гуманітарна система, гуманітарна діяльність, гуманітарні актори, гуманітарні принципи, гуманітаризм.

Незважаючи на часте використання терміна «міжнародна гуманітарна система», у політологічній літературі відсутній повний опис такої системи. Е. Даві, Д. Бортон, М. Фолі описують історію міжнародної гуманітарної системи, проте не дають жодних характеристик сучасній гуманітарній системі, не визначають її елементи [1].

В аналітичній доповіді ALNAP (Система активного вивчення оцінки збитків та практичних дій у гуманітарній сфері) «Стан гуманітарної системи 2015» гуманітарна система визначається як сукупність взаємозалежних інституційних та оперативних елементів, які надають гуманітарну допомогу, у тому випадку, коли національних та місцевих ресурсів недостатньо для подолання гуманітарної катастрофи, при цьому жоден із елементів системи не здатен самотійно забезпечити адекватну

відповідь на катастрофу [2, р. 12]. У доповіді наведені функції системи: порятунок життів; полегшення страждань; швидка реакція на стихійні лиха, що виникають неочікувано та перевищують потенціал подолання постраждалої країни; забезпечення базових потреб постраждалого населення; підтримання потенціалу місцевих громад для подолання наслідків стихії; захист постраждалого населення.

Бортон як найважливішу рису гуманітарної допомоги виділяє перманенту відсутність ясності щодо елементарного складу системи та її меж [1, р. 23]. У доповіді «Стан гуманітарної системи» пропонується включити до міжнародної гуманітарної системи наступні елементи: місцеві, національні та міжнародні неурядові організації; гуманітарні агенції ООН; МКЧХ; – урядові структури відповідальні за діяльність з подолання наслідків кризи; – гуманітарні організаційні структури регіональних урядових організацій; уряди – донори.

На думку автора, перелік елементів системи є неповним, як і сам опис системи, поданий в доповіді тому вважає за потрібне більш детально описати міжнародні гуманітарну систему.

Дисертант визначає елементами міжнародної гуманітарної системи гуманітарних акторів, до яких автор відносить: універсальні міжнародні організації, міжнародні урядові організації, міжнародні неурядові організації, держави, транснаціональні корпорації, національні організації, релігійні інституції, індивіди.

У цілях даного дослідження розглянути докладніше елементарний склад міжнародної гуманітарної системи та детермінанти поведінки елементів. Елементи гуманітарної системи автор визначає як гуманітарні актори.

Міжнародні організації традиційно виступають головним типом елементів у міжнародній гуманітарній системі. Варто наголосити, що формально не існує універсальних стандартів, що надають право організації вважати себе гуманітарною. Гуманітарні організації асоціюються із такими поняттями як «благодійність», «великодушність», «солідарність». Міжнародний комітет Червоного хреста визначає гуманітарні організації як ті організації, які надають допомогу жертвам збройних конфліктів. Французька асоціація гуманітарних працівників визначає надає наступну дефініцію: гуманітарна організація – це організація, що спрямовує свою діяльність у період кризи, спричиненою військовими діями чи природними катаклізмами, що в результаті ставить під загрозу виживання всього населення країни [3, р. 502].

Гуманітарні організації виступають як актори міжнародних відносин, що позбавлені територіального та політичного контексту для своїх дій [4, р. 356]. Вдаючись до такої риторики та звертаючись до поняття гуманітарного простору, гуманітарні організації намагаються приховати свої власні інтереси у гуманітарних операціях та політичну їх роль, гуманітарні організації позиціонують себе силою, яка стоїть осторонь політичних процесів.

До 90-х років гуманітарною діяльністю займалося невелика кількість міжнародних організацій. Тенденція до інституціоналізації гуманітаризму почала спостерігатися лише у 90-х роках XX століття, коли найбільші міжнародні організації почали виокремлювати гуманітарну діяльність як окремий напрям своєї діяльності. До гуманітарних операцій почали залучалися і недержавні актори, кількість донорів почала активно зростати.

Точкою біфуркації для розвитку гуманітарної системи гуманітарна катастрофа в Руанді, коли міжнародне співтовариство не лише не змогло попередити геноцид, а й по суті в певній мірі посприяло такому розвитку подій. Саме з цього часу міжнародні актори почали переосмислювати покликання гуманітарної діяльності та почався невідворотний процес інституціоналізації гуманітаризму. Почалася розробка стандартів проведення гуманітарних операцій, принципів, кодексів поведінки гуманітарних працівників.

Важливо те, що не існувало жодного загально-прийнятого міжнародно-правового документу, який би регламентував принципи гуманітарної діяльності, проте гуманітарна система самоорганізувалася таким чином, що елементи цієї системи самі утворили певний внутрішній порядок для гуманітарної діяльності.

Соціологічний інституціоналізм виокремлює причини ізоморфізму гуманітарних організацій: примусовий спосіб організації, мімітичний та нормативний. Примусовий ізоморфізм виникає внаслідок нав'язування великими державами норм та правил діяльності міжнародним організаціям, членам яких вони є, або кошти до яких вони офіційно направляють. Причини виникнення мімітичного ізоморфізму полягають у тому, що так як кількість суб'єктів гуманітарної діяльності продовжувала збільшуватися, то між гуманітарними організаціями виникла конкуренція за донорські кошти, таким чином ті організації, які не підтверджували свою ефективність, не отримували донорських асигнувань і по суті виштовхувалися за межі міжнародної гуманітарної системи. Тому гуманітарні організації оптимізували свою роботу, часто копіюючи при цьому моделі поведінки, принципи діяльності та навіть організаційну структуру більш відомих гуманітарних організацій, це призводило до уніфікації стандартів гуманітарної діяльності. Нормативний ізоморфізм викликаний спробою штучно створити норми та правила діяльності, яким мають слідувати міжнародні організації.

Серед міжнародних гуманітарних організацій можна виділити наступні підвиди даного типу елементів міжнародної гуманітарної системи: універсальні міжнародні організації, міжнародні урядові організації, міжнародні неурядові організації, національні організації, кожен із вищезгаданих підвидів має власну специфіку поведінки під час гуманітарних криз.

Універсальні міжнародні організації, які мають право долучатися до операцій із ліквідації наслідків стихійних лих та інших катастроф, встановляють важливий елемент системи. Такі спеціалізовані установи ООН як ФАО, ЮНІСЕФ, ВООЗ, ПРООН, UNEP та Комісар ООН у справах біженців наділенні повноваженнями в сфері надання гуманітарної допомоги. Також до універсальних міжнародних організацій належить Світовий банк. Основним напрямом діяльності цих організацій не є гуманітарна діяльність, проте вони можуть мати у своїй структурі підрозділи, що займаються виключно гуманітарною діяльністю, або ж у випадках значних гуманітарних криз можуть долучатися до гуманітарних операцій.

Наступним типом гуманітарних акторів виступають міжнародні урядові організації. Наприклад, Міжнародна організація міграції, Міжнародна організація цивільної оборони та НАТО, чії військові підрозділи долучалися до виконання цивільних функцій із подолання наслідків

урагану Катріна у США у 2005 та землетрусу у Пакистані у жовтні 2005 р.

Ще одним типом гуманітарних акторів є міжнародні неурядові організації; наприклад, Міжнародний рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, Оксфам. Не варто абсолютизувати роль і наміри гуманітарних неурядових організацій, окрім головної мети своєї діяльності, що полягає у полегшенні страждань, гуманітарні організації зацікавлені у продовженні власного існування, а так як гуманітарні організації є неприбутковими інституціями, кошти на свою діяльність та на утримання персоналу вони отримують від приватних осіб чи держав, тому в інтересах гуманітарних організацій запускати чисельні проекти в гуманітарних цілях, що стимулює приток коштів у дану організацію та дозволяє утримувати штат. Тому міжнародні неурядові організації прямо зацікавлені у гіперболізації проблем та отриманні більшої кількості ресурсів на їх вирішення. Особливо яскраво така зацікавленість проявляється серед невеликих за чисельністю організацій.

Наступним типом елементів в гуманітарній системі визначають національні організації. Під час кризової фази стихійного лиха національні організації часто є набагато ефективнішими, ніж міжнародні, адже користуються рядом переваг: знання мови, культурних особливостей регіону, приязне ставлення з боку постраждалого населення, відсутність акліматизації у гуманітарних співробітників. Наприклад, під час землетрусу у Японії у березні 2011 року місцева організація Японська волонтерська організація активних учасників ліквідації наслідків стихії внесла значний вклад у гуманітарну операцію. У зонах конфлікту місцеві організації отримують більший доступ до поранених солдатів та мирного населення.

У посиленні тенденції глобалізації транснаціональні корпорації стали активніше залучатися до гуманітарної діяльності. Найчастіше гуманітарну діяльність корпоративних донорів зводять виключно до фінансування гуманітарних операцій. Хоча деякі з яких навіть утворюють спеціальні департаменти, діяльність яких спрямовано на виокремлення потреб та надання допомоги постраждалим внаслідок стихійних лих та інших катастроф [5, р. 14].

Так компанія Валмарт виділила на гуманітарні цілі 170 тисяч доларів США, що становить мізерну частку у порівнянні із надходженнями від традиційних гуманітарних акторів [6, р. 100]. Проте інші гуманітарні актори непрямо створюються до корпорацій, відмічаючи те, що цілі їхньої діяльності відрізняються від основної мети гуманітаризму.

Проте допомогу транснаціональних корпорацій не варто зводити виключно до фінансування, так наприклад у 2010 році провідні телекомунікаційні компанії значно допомогли в подоланні наслідків землетрусу на Гаїті. Телефонні оператори T-Mobile, AT&T, and Sprint разом із виробниками телефонних апаратів Sony Ericsson, Motorola, Samsung, and LG надали телекомунікаційне обладнання в гуманітарних цілях на безоплатній основі¹.

Інші елементи гуманітарної системи вбачають у транснаціональних корпораціях лише тимчасовий

¹ Voilà, T-Mobile, AT&T, and Sprint Donate for Earthquake Relief Effort [Електронний ресурс] // PR Newswire. – 2011. – Режим доступу: <http://www.prnewswire.com/news-releases/t-mobile-at-sprint-and-others-donate-equipment-to-haitian-telecom-voila-for-earthquake-relief-effort-83327967.html>.

елемент, адже гуманітарна діяльність не є їх основним видом діяльності і у випадку банкрутства їх гуманітарна програма скоріш за все будуть згорнуті.

Релігійні інституції також можуть долучатися до гуманітарної діяльності. Церква виступає активним учасником гуманітарних операцій, зокрема під час надзвичайної фази. Церковні організації надають притулок тим, хто втратив житло внаслідок стихії чи бойових дій, забезпечують продовольством, надають персонал. Майже у всі релігійних конфесій є спеціальні структурні підрозділи, що відповідають за гуманітарну діяльність, так наприклад у Католицької церкви наявна Католицька служба гуманітарної допомоги [7]. Представники найбільших церков часто залучаються навіть до роботи у кластерах під час гуманітарних операціях. Проте варто відзначити, що традиційно найтісніше церковні структури співпрацюють саме з агенціями ООН напроям.

До гуманітарний акторів відносять і індивідів. Статки деяких індивідів можуть перевищувати річні бюджети країн. Деякі багаті жертвують значні кошти на гуманітарну діяльність. Т. Тернер у 1997 році виділив ООН 1 мільярд доларів США, Фонд Сороса виділяє ООН по півмільярда щороку. Таким чином індивіди, фінансуючи певні гуманітарні операції, впливають на міжнародну гуманітарну систему. Ще одна група індивідів здатна здійснювати вплив на гуманітарну діяльність – це «зірки» чи відомі люди. А. де Ваал описуючи роль Міа Ферроу у вирішенні гуманітарної кризи Дарфурі, зазначає, що «відома особистість відіграє гуманітарну роль, виступає містом між Західною аудиторією і далекою трагедією». Де Вааль називає таких відомих людей емоційним перекладачем [8, р. 44]. Таким чином відомі особистості привертають увагу не тільки до своєї персони, але і до гуманітарної катастрофи, впливаючи на рівень обізнаності населення щодо ситуації у тій чи іншій країні, що в свою чергу може призвести до залучення коштів на вирішення даної кризи.

Не можна не виділити у цій групі гуманітарних акторів і колишніх політиків, які після завершення своєї політичної кар'єри почали активно долучатися до гуманітарної діяльності. Як приклад, можна навести Біла Клінтона, який неодноразово виступав в якості спеціального посланника ООН під час гуманітарних криз.

Саме з розпадом біполярної системи міжнародних відносин держави почали активніше залучатися до гуманітарних операцій. Держави-члени міжнародних організацій почали підтримувати збільшення асигнувань коштів міжнародних організацій на гуманітарні потреби, виділяти власні збройні контингенти для участі в гуманітарних операціях. Використання впливу та ресурсів держав в ім'я гуманітаризму безперечно сприяло підвищенню ефективності гуманітарних операцій, проте поставило під сумнів основоположні принципи гуманітарної діяльності [9, р. 730].

Найбільше коштів на гуманітарну діяльність виділяють такі країни як США та Велика Британія, які в період з 2014–2015 років виділили 50% від усієї допомоги від держав донорів. Проте у міжнародній системі простежуються певні зрушення. Так у період з 2012 до 2014 років значно посилити виділення коштів на гуманітарну діяльність такі країни, як Саудівська Аравія, Катар та Кувейт.

У міжнародній гуманітарній системі існує сильна опозиція прагненням держав утвердитися серед гуманітарних акторів. Н. Лідер і Д. Маркає притримуються думки, що виключно недержавні актори можуть бути елементами гуманітарної системи та здійснювати гуманітарну діяльність, адже державні автори діють на основі власних національних інтересів і не можуть у повній мірі забезпечити дотримання принципів гуманітаризму [10].

П. Валкер і Д. Максвел зазначають, що міжнародну гуманітарну систему надзвичайно важко описати, через наявність великої кількості елементів та середовища системи, яке постійно змінюється [11, р. 15].

Зовнішнім середовищем для міжнародної гуманітарної системи виступає система міжнародних відносин. Імпульсом, що надходить до міжнародної гуманітарної системи постає будь-яка гуманітарна криза, яка перевищує потенціал уряду постраждалої країни самотужки подолати її наслідки. Реакцією міжнародної гуманітарної системи на імпульси із зовнішнього середовища є гуманітарні операції. Важливо те, що жоден елемент гуманітарної системи окремо не здатен забезпечити необхідну реакцію на гуманітарну катастрофу, тому лише спільна реакція всієї гуманітарної системи здатна забезпечити ефективне вирішення гуманітарної катастрофи.

Об'єднуючим чинником для всієї гуманітарної системи є прагнення усіх її елементів надати допомогу тим, хто її потребує.

Міжнародна гуманітарна система є гетерогенною за складом учасників. У системі відсутня чітка ієрархія, хоча можна виділити домінуюче становище ООН та Міжнародної федерації Червоного Хреста. ООН покликана виконувати координуючу роль під час гуманітарних операцій, при цьому ООН формує міжнародно-правову базу для здійснення гуманітарної діяльності, тим не менш, гуманітарні принципи, які лежать в основі гуманітарної діяльності були сформульовані та утворені в рамках Міжнародної федерації Червоного Хреста. Тим не менш, жоден із цих елементів не відіграє роль єдиного центра у даній системі.

Система не є структурованою, тобто у системі відсутні зв'язки між окремими елементами. Елементи системи взаємодіють один з одним під час гуманітарних криз та в ході конференцій щодо правової регламентації рамок здійснення гуманітарної діяльності.

Об'єднуючими факторами для функціонування системи виступають гуманітарні принципи, які складають основу для гуманітарної діяльності, накладаючи певні обмеження на дії кожного елемента система і формують специфічний внутрішній порядок функціонування системи.

Важливою умовою існування міжнародної гуманітарної системи є нерівномірність розвитку держав світу. Якби все людство переживало б гостру кризу, то не було б і гуманітарної діяльності і гуманітарної системи відповідно. Для існування гуманітарної системи повинно бути хоча б декілька держав, у відносному комфорті з гідним рівнем життя населення та досить розвиненої економікою, і тоді вони зможуть співпереживати стражданням інших і мобілізувати допомогу. Необхідним фактором для існування гуманітарної системи є наявність держав, які перебували б у відносному мирі, наявність

у них вільних ресурсів, якими вони готові «поділитися» з тими, хто переживає кризу, і усвідомлення суспільством спільної відповідальності за страждання інших людей та готовністю допоїти їм. Так гуманітарна система не може функціонувати в умовах глобальної тотальної війни.

У цілях даного дослідження варто детально зупинитися на гуманітарних принципах, які і формують внутрішній режим системи.

Відповідно до концепції гуманітарної арени гуманітарні принципи розглядаються як такі, що були досягнені шляхом соціальних переговорів та такі що покликані обслуговувати гуманітарну діяльність на практиці.

Гуманітарні принципи зафіксовані у Статуті Міжнародного руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, який був прийнятий на XXV Міжнародній конференції Червоного Хреста у Женеві в жовтні 1986 року [12]. До гуманітарних принципів належать принципи гуманності, нейтралітету, неупередженості, незалежності, добровільності, універсальності та єдності. Проте принципи універсальності та єдності стосуються не гуманітарної діяльності взагалі, а виключно діяльності Міжнародного Руху Червоного Хреста. У випадку, коли вищезгадані принципи дотримані, утворюється гуманітарний простір.

У 2003 році у Стокгольмі відбулася багатостороння зустріч за участі представників ООН, МКЧХ, міжнародних урядових чи неурядових організацій, урядів – донорів, де була ухвалена програма «Передова практика надання гуманітарної допомоги» («Good Humanitarian Donorship Initiative») та узгоджений розширений перелік принципів, на яких повинна базуватися гуманітарна діяльність. Перерахуємо вищезгадані принципи: принцип необхідності виділяти кошти відповідно до потреби постраждалого населення; принцип дотримання міжнародного гуманітарного права, права прав людини та права біженців при здійсненні гуманітарної діяльності, принципи неупередженості, нейтралітету, та гуманності.

Відсутність чіткої ієрархії у міжнародній системі знижує ризик утвердження одноосібного лідера у системі, що потенційно може призвести до того, що вся система діятиме в інтересах центру сили. Безперечно чітка структура системи дозволила б з одного боку врятувати більшу кількість людських життів, проте з іншого боку створило б умови для використання гуманітарної діяльності в інтересах певних держав чи груп держав, що у свою чергу призвело би до збільшення випадків відмови від гуманітарної допомоги через страх виникнення загрози для національного суверенітету постраждалої країни.

Список використаних джерел

1. Davey, A history of the humanitarian system Western origins and foundations / E. Davey, with, J. Borton, M. Fole. – London: Humanitarian Policy Group, 2013. – 60 p.
2. The State of the Humanitarian System / [A. Stoddard, A. Harmer, K. Haver and other]. – London: ALNAP, 2015. – 76 p.
3. Quéinnec E. The ambivalence of the inherent nature and purpose of humanitarian organisations: a research theme for the management sciences / Erwan Quéinnec // International Social Science eJournal. – 2003. – №55. – P.501–523.
4. De Chaine R. Humanitarian Space and the Social Imagery: Medecins Sans Frontieres / Doctors Without Borders and the Rhetoric of Global Community / Robert De Chaine // Journal of Communication Inquiry. – 2002. – №26. – P.354–369.
5. Law and legal issues in international response: a desk study. – Geneva: IFRC, 2007. – 216 p.

6. Hopgood S. Saying «No» to Wal-Mart? Money and Morality in Professional Humanitarianism / Stephen Hopgood // Humanitarianism in question: politics, power, ethics / Stephen Hopgood. – Ithaca: Cornell University Press, 2008. – P.98–123.

7. Voilà, T-Mobile, AT&T, and Sprint Donate for Earthquake Relief Effort [Електронний ресурс] // PR Newswire. – 2011. – Режим доступу: <http://www.prnewswire.com/news-releases/t-mobile-at-sprint-and-others-donate-equipment-to-haitian-telecom-voila-for-earthquake-relief-effort-83327967.html>

8. Waal A. The Humanitarian Carnival: A Celebrity Vogue / Alex de Waal // World Affairs. – 2008. – №2. – P.43–56.

9. Barnett M. Humanitarianism Transformed / Michael Barnett // Perspectives on Politics. – 2005. – №4. – P.723–740.

10. Leader N. Terms of Engagement: Conditions and Conditionality in Humanitarian Action [Електронний ресурс] / N. Leader, J. Macrae // Humanitarian Policy Group. – 2000. – Режим доступу: <http://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/303.pdf>

11. Walker P. Shaping the Humanitarian World. Series on Global Institutions / P. Walker, D. Maxwell. – London: Roulledge, 2014. – 176 p.

12. Устав Международного движения Красного Креста и Красного Полумесяца // Ustav Mezhdunarodnogo dvizhenija Krasnogo Kresta i Krasnogo Polumesjaca [Електронний ресурс] // ICRC. – 2006. – Режим доступу: https://www.icrc.org/rus/assets/files/red-cross-crescent-movement/movement_statutes_rus.pdf.

Тkach T. Y., PhD student International Organizations and Diplomatic Service Chair, Institute of International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), may-t@mail.ru

International humanitarian system

The aim of the study presented in this article is the identification of key principles of the international humanitarian system.

Using a system method to construct the international humanitarian system, the author combined all the actors who provide humanitarian assistance. The sociological institutionalism let the author to distinguish causes of isomorphism of humanitarian organizations. Using historical method the author analyzed the main stages of the evolution of the international humanitarian system.

Historical-genetic method revealed a relationship between the occurrence of disasters and development of international humanitarian system.

Approaches to determining the elemental composition of international humanitarian system were presented in this study. The author depicts own approach to defining elements humanitarian system. The article deals with the analysis of the interests of different types of elements of the system. The author researched the internal regime of the system, describing the fundamental humanitarian principles that form the regime. The study presents the key trends of the international humanitarian system and challenges for its existence.

Keywords: international humanitarian system, humanitarian action, humanitarian actors, humanitarian principles, humanitarianism.

Тkach T. Я., аспирантка кафедры международных организаций и дипломатической службы, Институт международных отношений Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), may-t@mail.ru

Международная гуманитарная система

Целью исследования, представленного в статье, является выявление закономерностей функционирования международной гуманитарной системы.

Используя системный метод автор сконструировал международную гуманитарную систему, объединив таким образом всех акторов, которые приобщаются к гуманитарной деятельности. Социологический институционализм позволил автору выделить причины изоморфизма гуманитарных организаций. С помощью исторического метода были проанализированы основные этапы эволюции международной гуманитарной системы. Историко-генетический метод позволил установить зависимость между возникновением гуманитарных катастроф и развитием международной гуманитарной системы.

В исследовании представлены подходы к определению элементарного состава международной гуманитарной системы, и приведен собственный авторский подход к выделению элементов гуманитарной системы. В статье дается анализ интересов различных типов элементов. Автор исследовал внутренний режим системы, описав при этом основные принципы гуманитаризма, которые и формируют этот режим. В исследовании представлены основные тенденции развития международной гуманитарной системы и вызовы для ее существования.

Ключевые слова: международная гуманитарная система, гуманитарная деятельность, гуманитарные актеры, гуманитарные принципы, гуманитаризм.

* * *

УДК 322

Гриньків М. В.,
здобувач кафедри політології, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), grinkivmaria@gmail.com

ПОЛІТИЧНА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У КОМУНІКАЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

Розглядається зміст звернення релігійних організацій до української та зарубіжної громадськості. Виявляється комплекс політичних питань, які піднімаються у таких повідомленнях релігійних організацій. Обґрунтовується їх значення для суспільства. Метою даної статті є дослідження політичного змісту таких повідомлень, їх тенденції та можливості впливу.

Ключові слова: релігійна організація, звернення релігійних організацій до вірян, комунікація релігійних організацій.

За даними соціологічних досліджень у 2015 році, церкви довіряють 58,8% громадян, в той час як Президенту України довіряють 16,7%, опозиції і уряду – по 8,7%, а Верховній раді України – 6,2% [26]. Цей факт свідчить про можливість впливу на громадську думку з боку релігійних організацій. Адже, політичні структури втрачають свій вплив на суспільство, оскільки вони й не прагнуть до реалізації корисних для суспільства проєктів, розвитку громадянського суспільства, а більш зосереджені на вузьких бізнес–інтересах. *Тому окремі релігійні організації працюють над формуванням розуміння своїх політичних прав, політичних цінностей, також громадсько–політичних навичок у громадян, що дає можливість вибудувати демократичну державу.*

Найбільш доступними та поширеними формами спілкування вищих духовних ієрархів з своїми вірянами, з владою та суспільством загалом є їх заяви, звернення, комюніке з того чи іншого приводу, проблеми в суспільстві. Така форма спілкування донедавна використовувалася лише для внутрішньої комунікації духовних ієрархів з своїми священнослужителями та вірянами, з нагоди релігійних свят чи внутрішніх значущих подій в релігійній організації, чи подій та свят державного значення, але спрямовувались такі повідомлення на членів конкретної релігійної організації. Останніми роками, і особливо після подій Євромайдану, ця форма спілкування вийшла на рівень громадян всієї держави, політичних сил, міжнародних політичних, громадських, релігійних акторів, зокрема. Такі повідомлення набули вже політичного змісту. М. Довженко у статті «Політичне Різдво і страсті за собором. Головні релігійні теми січня 2013–го у фокусі свіських ЗМІ» зазначив, що «Заяви лідерів конфесій щодо суспільно важливих питань сприймаються як реальна участь Церкви у суспільному житті». Також автор статті зазначає, що звичним розмежуванням для Церков є поняття «свій» «чужий» в політичній сфері та звернув увагу на те, що «коментування главами Церков політико–економічних, ба, навіть геополітичних питань – явище нове». Метою даної статті є дослідження політичного змісту таких повідомлень, їх тенденції та можливості впливу.

Важливість дослідження звернень релігійних організацій до широкої громадськості підтверджується результатами соціологічних опитувань. Зокрема, про «Звернення керівників Церков і релігійних організацій до своїх вірних та всіх людей доброї волі у зв'язку з суспільно–політичною ситуацією в Україні», яке було оприлюднене 12 грудня 2013 року «нічого не чули» лише

22% респондентів. Тобто цей факт свідчить, що більшість громадян з опитаних були знайомі із зверненням певною мірою. Крім цього, на питання щодо ставлення до Звернення, 61% опитаних оцінили, як позитивно [1, с. 28].

Ряд звернень політичного змісту були опубліковані релігійними організаціями під час подій 2013–2014 років, які були спрямовані на мирне врегулювання подій на Майдані, а під час військових дій на Сході країни – на збереження цілісності держави. У такий складний для держави час активізує свою діяльність все громадянське суспільство, в тому числі і релігійні організації. Однією з форм такої діяльності є їх повідомлення щодо оцінки подій держави, висвітлення власних позицій та методів вирішення конфлікту. Тому зрозуміло, що після кривавих подій на Майдані 22 січня 2014 р. оприлюднено Екстрене звернення ВРЦРО, в якому гостро засуджувалися вбивства та закликали до негайного припинення кровопролиття. У даному Комюніке представники різних церков та релігійних організацій засуджують «використання Церков і релігійних організацій в політичних технологіях» і просять «про термінову зустріч як з Президентом України В. Ф. Януковичем, так і з очільниками опозиції» [3, с. 6]. Після зустрічі з Президентом В. Януковичем 25 січня 2014 року Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій звернулася із заявою, де закликала Президента України та опозицію невідкладно «сісти за стіл переговорів для знаходження виходу із надскладної ситуації, що склалася у Державі, негайного припинення кровопролиття та братовбивчого протистояння, відновлення Верховною Радою конституційного ладу, повернення повноти прав і свобод громадян, збереження територіальної цілісності країни» [4, с. 7].

Під час подій «Революції гідності» більшість релігійних організацій були присутні на Майдані, чим заслужили довіру у громадян. Вони неодноразово заявляли про готовність стати посередником для врегулювання конфлікту, проте їх пропозиції були проігноровані. Про роль релігійних організацій в якості учасника у подіях на Майдані, свідчить і спроби утисків окремих із них з боку органів влади. Мова йде про листа Міністерства культури України, де зазначалось, що релігійна діяльність УГКЦ у Києві на Майдані Незалежності здійснюється з порушенням вимог законодавства. Подібні листи отримали і інші релігійні організації. Такі дії з боку влади були розкритиковані критиками іншими релігійними організаціями, політиками, журналістами. Цей факт демонструє, що релігійні організації є впливовим інститутом громадянського суспільства, який варто або усунути або з ним рахуватись.

У свою чергу, релігійні організації продовжили оцінювати та висловлювати свою позиції щодо подій в державі. Зокрема, у зверненні ВРЦРО від 22 лютого 2014 року було категорично засуджено будь–яку дискусію щодо можливого розділення України та будь–які спроби сепаратизму. Представники українських релігійних спільнот акцентують увагу на факті, що «територіальна цілісність України, незалежність якої дарована нам Богом, є цінністю для нашого народу, а тому допустити її розділення ми не маємо права, бо це гріх перед Богом та майбутніми поколіннями нашого народу» [5].

В контексті вищезгаданих подій наступна заява від ВРЦРО була необхідною для надання владі легітиматії. Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій

26 лютого 2014 року, після зустрічі з Головою Верховної Ради, в.о. Президента України О. В. Турчиновим, опублікувала заяву, де висловила «свою підтримку легітимній державній владі України і звертається до неї із закликом якнайшвидше забезпечити повне відновлення конституційного ладу та утвердження політичних, економічних та інших фундаментальних прав і свобод громадян» [6, с. 9].

Подібні заяви, звернення та дії представників релігійних і міжконфесійних спільнот набувають політичного сенсу, а саме – слугують стабілізації та врегулюванню соціально–політичної кризи в державі. Варто зазначити, що суспільно–значущий зміст має інформація, артикульована представниками релігійних організацій, яка представлена у їхніх ЗМІ, а також через публікацію інтерв'ю, коментарів, виступів і промов духовних ієрархів у мас–медіа. Активна комунікативна і соціальна діяльність церков підвищує в пізнаваність конфесій, які безпосередньо брали участь у всіх протестах, допомагали й підтримували учасників вищезгаданих подій в Україні. Діалог із громадськістю також відбувається і через соціальну, благодійну, культурну діяльність релігійних організацій, що на власному прикладі показують шляхи розв'язання соціальних проблем, прищеплюють певні цінності своїм прихожанам і тим самим відіграють свою соціальну роль у державі. Такі дії згодом підвищували значення та, відповідно, впливовість висловлювань представників таких релігійних організацій.

Новим для діяльності українських релігійних організацій є ставати на захист політичних в'язнів, звертагись до перших осіб держави з проханнями про їх звільнення, якщо їх арешт є політично мотивований, незаконний, або звільнення такого в'язня допоможе досягнути благих політичних цілей. Зокрема, глави Церков і релігійних організацій України (УПЦ КП, УГКЦ, РКЦ, ВСЦ ХВС, ВСО ЄХБ) звернулись листом до Президента з метою звільнити Юлію Тимошенко від арешту, і тим самим виконати рішення Європейського суду з прав людини. Цікаво, що це звернення також було опубліковано на веб–сторінці ВО «Батьківщина». Патріарх УПЦ КП Філарет зазначив, що такий крок, «звільнення Тимошенко з ув'язнення, або хоча б надання їй можливості лікуватися за кордоном, – одна з ключових позицій, від яких залежить подальша європейська інтеграція України» [7].

Іншим прикладом захисту в'язнів за політичними мотивами є лист Патріарха Київського і всієї Русі УПЦ КП Філарета у вересні 2015 року до Апеляційного суду Києва на підтримку арештованого экс–депутата від партії «ВО Свобода» Юрія Сиротюка. У листі в якості аргументу, Патріарх зазначив: «Сиротюк – прихильник української державності, захисту національної культури та інформаційного простору, борець за створення єдиної Української Помісної Церкви з центром у Києві. Після початку російської агресії проти України Юрій Сиротюк брав активну участь у захисті територіальної цілісності та незалежності нашої держави» [8].

Релігійні організації переймаються не тільки внутрішніми проблемами в державі, але і зовнішніми. Вони мають власну позицію щодо зовнішнього курсу держави, яку висловлюють публічно. Зазначимо, що більш активна діяльність релігійних організацій на підтримку входження в один з міжнародних союзів почала проявлятися, коли питання вступу України в ЄС

уже стояло гостро, і рішення влади було відмінне від бажання більшості населення. Вступ до Митного союзу був неприйнятним для більшості релігійних організацій, окрім УПЦ (МП), оскільки такий крок був кроком зближення з її релігійним центром в майбутньому. Крім цього в Україні має місце використання релігійних організацій для зовнішнього політичного тиску на інші країни, наприклад, РПЦ на Україну і інші країни СНД. Тому окрім, УПЦ МП, абсолютна більшість релігійних організацій в особі їх лідерів висловлювалась на користь вступу до Європейського Союзу, проти зближення з Російською Федерацією. Підтвердженням такої позиції є слова митрополита Одеського та Ізмайльського Агатангела (Саввіна) проти приєднання України до НАТО і Євросоюзу. На його думку «прагнення України в Європу є згубним. Це є черговою спробою здійснити багатотікове прагнення протестантсько–католицького, масонського і безбожного Заходу відірвати Україну від єдності зі світовим центром православ'я – Московією і втягти її в орбіту західних лже–цінностей, зробити її частиною системи нового світового порядку» [9]. З цього приводу, вчені С. І. Здіорук, В. В. Токман, зазначають квазіцерковні православні угруповання категорично не приймають європейського вибору України. Відповідно аналогічну державну політику «представники політичного православ'я розцінюють як відступництво від власної цивілізаційної сутності, «багатотікової єдності трьох братніх народів» [12]. У відповідь на такі думки Патріарх УПЦ КП Філарет висловився в інтерв'ю 5 каналу у 2013 році стосовно не прийняття Церквою того факту, що Митний союз затягує Україну в нову імперію. Патріарх звернув увагу, що такі слова не варто сприймати як вияв непокори існуючій українській владі. Патріарх Філарет зазначив, що «не проти Росії і торгівлі з нею, але проти взаємовідносин, що зашкодили б українській державі» [9]. В свою чергу, архієпископ УПЦ КП Євстратія (Зорі) для «Радіо Свободи», зазначив, що Митний союз є загрозою для української державності, та Київського Патріархату [9].

Достовірність даних суджень можна спостерігати дещо в іншому контексті сучасних подій на Сході України. Неодноразово Глава УПЦ КП висловлювався щодо РПЦ та Росії. Зокрема, зазначав, що у ситуації на Сході України використовуються релігійні гасла, в якості виправдання агресії Російської Федерації, і як наслідок це веде до розпалювання війни для задоволення своїх власних інтересів. Ті хто підтримує РПЦ і «Кремлівську владу» у таких діях, за словами Патріарха Філарета «говорять про захист православ'я, про те, що Москва є Третій Рим і що вони захищають традиційні цінності від наступу безбожного Заходу. Але насправді вони лише шкодять і православ'ю, і російському народу, бо тепер Росію сприймають не як захисника християнських цінностей, а як агресора, який свою загарбницьку війну прикриває брехнею» [10].

Способом донести громадськості погляди релігійних структур на зовнішній курс держави, є звернення релігійних організацій до українського народу 30 вересня 2013 року, щодо питання європейської інтеграції України. У Зверненні глави церков підкреслюють, що «майбутнє України природно обумовлене нашим історичним корінням – бути незалежною державою в колі вільних європейських народів» [11]. Окрім ієрархи різних релігійних організацій оприлюднили низку заяв

та звернень, в яких визначали своє ставлення церкви до європейської інтеграції та до Митного союзу. Зокрема, Глава УГКЦ в інтерв'ю газеті «День» також висловився щодо питання Митного Союзу. А саме було зазначено, що Митний союз це не лише економічна інтеграція, «а входження України в євразійський політичний, міжнародний і культурний простір». Тому на думку Глави УГКЦ, рішення на користь вступу або відмови вступу до Митного союзу потрібно приймати відповідно на питання «Я усвідомлю себе українцем чи азіатом?». Відповідно до відповіді і потрібно будувати історичну перспективу» [19]. Також Предстоятель УГКЦ звернув увагу, що авторитаризм притаманний Митному Союзу та демократичні цінності, виключають один одного.

Таким чином, найбільші релігійні організації проявили свою позицію і розуміння подальшого зовнішнього геополітичного розвитку української держави. І відповідно релігійні організації поділились на дві взаємовиключні точки зору на зовнішньополітичний курс держави.

Події «Євромайдану» активізували громадську діяльність релігійних організацій. Подібні факти дають змогу говорити про участь релігійних організацій у політичному процесі, спрямованому на розв'язання конкретного конфлікту та загрози ескалації насилля на світовій арені. Зокрема, після прийняття постанови Ради Федерації РФ 1 березня 2014 року щодо надання Президенту РФ права «на використання Збройних Сил РФ на території України», ВРЦРО закликала «владу Росії відмовитися від військового та іншого, не передбаченого міжнародним правом та двосторонніми угодами втручання у внутрішні справи України» [13, с. 10]. В свою чергу, Митрополит УПЦ (МП) Онуфрій звернувся до Президента Росії з проханням не вводити війська до України та не порушувати цілісності країни, та закликав Патріарха Московського і всієї Русі Кирила посприяти та вплинути задля уникнення війни [14].

До діяльності незаконних збройних формувань на Сході держави релігійні організації також висловили свою позицію. Патріарх Філарет звернувся до ООН, ОБСЄ, країн Європейського Союзу, США, Канади, усього міжнародного співтовариства з проханням визнати «ДНР», «ЛНР» та їх збройних формувань «терористичними організаціями, а будь-які країни, організації чи осіб, які підтримують цих терористів – спонсорами тероризму, з усіма правовими наслідками» [2]. *Так само її політичний зміст має інтерв'ю Муфті Саїда Ісмагілова ДУМУ, де він порівняв «Новоросію» з ДІЛом: «Час появи у них майже один і той самий. Подібність – це елементи терору, захоплення влади, походження зброї, інструктори, те, що вони роблять з місцевим населенням, як ставляться до незгодних, як катують і вбивають людей. Майже все це однаково» [25]. Відмінність цих угруповань в тому, що «Новоросія» створена «під християнську ментальність і цю культуру, а там (Ісламська держава) під мусульманську ментальність, мусульманську культуру» [25]. Релігійні лідери дають політичну оцінку подіям та діям терористичних формувань на Сході України.*

Комунікація та звернення релігійних організацій з зарубіжними політичними акторами має на меті не вирішення конкретної проблеми в державі, а здійснюється як спосіб інформування світової громадськості про стан справ та проблем в Україні. З такою метою була проведена низка зустрічей та здійснено кілька візитів українськими

релігійними лідерами та їх делегаціями. Наприклад, зустріч державного секретаря США Джона Керрі з представниками Всеукраїнської ради Церков і релігійних організацій. У рамках цієї зустрічі Верховний архієпископ УГКЦ Святослав (Шевчук) звернувся з проханням до державного секретаря США «про міжнародну підтримку для українського народу та української влади» [15]. Ще одним прикладом є зустріч з главами православних церков делегації ООН під час їх візиту в Україну, з метою ознайомлення з ситуацією, що склалася в країні в січні–лютому 2014 року [16]. З метою поширити інформацію про політичні процеси в Україні було проведено зустрічі Глави УГКЦ Святослав з директором політичного департаменту МЗС Німеччини Андреасом Міхаелісом, з заступником керівника робочого штабу з питань України МЗС Німеччини Юрієм Астоном, з Надзвичайним і Повноважним послом Німеччини в Україні Крістофом Вайльем та з референтом із питань політики Посольства Німеччини Міхаелем Шмідмайером. А також візит глав церков УПЦ КП і УГКЦ у США для зустрічі з віце-президентом США Джо Байденом, з конгресменом Крісом Смітом, сенатором–демократом Крістофером Мерфі і сенатором Джоном Маккейном [17]. Крім цього, Патріарх Філарет здійснив візит до міжнародної неурядової організації «Freedom House». Патріарх Філарет під час зустрічей згадав про протести в Україні, які спричинені недовірою людей до діючого уряду, про економічні проблеми країни. Глава УПЦ КП розповів про роль Церкви у врегулюванні української кризи, також він звернувся з проханням до представників влади США надати Україні допомогу у сфері збереження територіальної цілісності, уникнення дефолту, вступу України до Європейського Союзу. В свою чергу Глава УГКЦ Святослав наголосив, на тому що «протести в Україні не політичні, а викликані вибором майбутньої держави», розповів про випадки порушення прав людини в Україні в контексті останніх політичних подій звернувся із закликом до влади США стати посередником між урядом і народом у врегулюванні сьогоденної ситуації в Україні [18].

Українські релігійні діячі звернулися до Президента США Барака Обами з проханням посилити гуманітарну допомогу Україні загалом та сприяння у доставці вже зібраної допомоги у рамках виконання програм «Партнерство заради миру» та «Державної програми партнерства Національної Гвардії». Це звернення до Президента США за підписом український релігійних організацій було зроблено від імені українських громадян: «Звертаємось до вас від імені нашого народу про допомогу подолати гуманітарну катастрофу, яка охоплює нашу країну. Потреби є величезними: від медичних засобів, до предметів щоденного вжитку, таких як їжа, вода та одяг», – для сприяння вирішенню проблем, що лежать у політичній площині [19]. Тобто релігійні організації в даному випадку позиціонують себе як представники народу.

Іншим прикладом подібних зустрічей, стала зустріч ВРЦРО з Президентом Центру миру і прав людини в Осло, екс-прем'єр-міністр Норвегії Шель Магне Бундевіком. Шель Магне Бундевік на зустрічі зазначив, що його метою «надихнути релігійних лідерів України... бути солідарними з громадянами вашої країни, і в той же час закликати і державних діячів до діалогу. Не ставати стороною конфлікту, а стояти над ситуацією» [20].

Представники ВРЦРО також провели низку зустрічей щодо питання євроінтеграції України з високо посадовцями ЄС, зокрема з Європейським комісаром із питань розширення та політики добросусідства Ш. Фюле [21], головою комітету у закордонних справах Європейського Парламенту Е. Брокком та членом цього Комітету Міхаелем Галером [22], та з президентом Європейської Ради Г. ван Ромпеем [23]. Крім цього, особливою активністю у сприянні вирішення питання євроінтеграції проявилась УПЦ КП та УГКЦ. Представники УПЦ КП відвідали з візитом Польщу у жовтні 2013 р. та зустрілись з представниками польського парламенту, уряду, місцевого самоврядування, громадськістю, ЗМІ. У березні 2014 р у Брюсселі єпископ УГКЦ Борис Гудзяк та громадський активіст і правозахисник Мирослав Маринович провели зустріч з представниками різних європейських структур. У квітні 2014 року Глава УПЦ КП Філарет зустрівся з головою представництва Європейського Союзу в Україні Яном Томбінським. У липні 2014 р. УПЦ КП та Європейська народна партія домовилися про співпрацю та спільні дії у напрямку просування європейського проекту України й протидії російській інтервенції [24].

Варто підкреслити, що найактивнішими серед релігійних організацій, які шукають способи вирішення існуючих проблем в державі, є УГКЦ та УПЦ КП. Вони інформують світову громадськість про події в Україні, шукають порад та допомоги у досвідченіших і розвинутих демократичних державах. Політичний експерт Євген Магда відмічає, що активна громадська позиція ієрархів УПЦ КП та УГКЦ є вимушеною реакцією на існування в державі, де домінувала УПЦ (МП) в якості «придворної церкви» влади. Саме тому УПЦ КП та УГКЦ є «виразниками опозиційних настроїв, що набирають силу в українському суспільстві». Також він зазначає, що подібні заяви цих глав церков є поміркованими та створюють основу для потенційного діалогу [6].

Отже, існує тенденція, що протягом трьох років частота звернень (політичного змісту) лідерів релігійних організацій збільшується, а тематика розширюється відповідно до виникнення нових політичних проблем в державі. В риторику з вуст релігійних ієрархів включено тему зовнішніх відносин держави, в останні роки мова йде про вступ в Митний Союз чи в Європейський Союз. А після подій «Євромайдану», окупації Криму, та під час війни на Сході України риторика лідерів релігійних організацій висловлювала слова осуду вбивства на Майдані, поширенню ідей сепаратизму та спроб розділити територіальну цілісність України. Релігійні організації повідомляли широку громадськість та просили визнати збройні угруповання «ДНР» та «ЛНР» терористичними. Безперечно такі заяви є політичними, оскільки вони адресовані політичним міжнародним організаціям. Письмові звернення та зустрічі з політиками інших демократичних впливових на міжнародній арені держав з політичних питань, з метою донести інформації про події в державі, про власну роботу, а інколи і попросити допомоги своїй державі – це все є виявом політичної дії. Той факт, що такі зустрічі мали місце говорить про довіру та визнання зарубіжними політичними лідерами впливовості релігійних організацій в Україні і можливості стати рушійною силою для змін, в тому числі світоглядних орієнтирів громадян.

Риторика релігійних організацій у формі звернень та заяв не є шляхом вирішення існуючих проблем в

державі, а лише спробою посилити цікавість до проблеми, спонукати українську громадськість та світову спільноту гуртуватись довкола подібних проблем, намагаючись зробити свій внесок у їх вирішення.

Список використаних джерел

1. УГКЦ У Львові говорили про духовні начала зростання і розвитку особи та суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.ugcc.ua/news/u_lvovi_govorili_pro_duhovni_nachala_zrostannya_i_rozvitku_osobi_ta_suspilstva_72381.html – Назва з екрану.
2. Патріарх Філарет закликав ООН, ОБСЄ та світ визнати ЛНР та ДНР терористичними організаціями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/58773/ – Назва з екрану.
3. Комюніке круглого столу Церков і релігійних організацій України та Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ecbua.info/index.php?option=com_content&view=article&id=3209%3Akomyunke-kruglogo-stolu-czerkov-relgijnix-organizaczj-ukrani-ta-ros&catid=13%3As-&Itemid=53&lang=ua – Назва з екрану.
4. Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за результатами зустрічі з Президентом і опозицією // Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква (інформаційні матеріали). – К.: [б.в.], 2014. – 28 с.
5. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій категорично засудила будь-які спроби сепаратизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/aucro/55444/ – Назва з екрану.
6. Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій за підсумками зустрічі з Головою Верховної Ради, в.о. Президента України О. В. Турчиновим // Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква (інформаційні матеріали). – К.: [б.в.], 2014. – 28 с.
7. Глави церков просять звільнити Юлію Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://batkivshchyna.com.ua/news/16162.html> – Назва з екрану.
8. Патріарх Філарет написав лист до суду на підтримку заарештованого свободівця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/61123/ – Назва з екрану.
9. Довженко М. Політичне Різдва і страсті за собором. головні релігійні теми січня 2013-го у фокусі світських ЗМІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/51201/ – Назва з екрану.
10. Патріарх Філарет порівняв Кремль із терористами «Ісламської держави» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/04/14/7064698/> – Назва з екрану.
11. Звернення Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій до українського народу напередодні виборів Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/33534/ – Назва з екрану.
12. Здіорук С. І., Токман В. В. Християнський аспект європейської інтеграції України. Аналітична записка [Електронний ресурс]: №15, Серія «Гуманітарний розвиток». – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1715/> – Назва з екрану.
13. Заява Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій у зв'язку з рішенням Ради Федерації Федерального Зібрання Російської Федерації від 1 березня 2014 року // Україна-2014: суспільно-політичний конфлікт і церква (інформаційні матеріали). – К.: [б.в.], 2014. – 28 с.
14. Чільник УПЦ (МП) закликав патріарха Кирила і Путіна не вводити війська [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.5.ua/okypaciya-krimy/chilnyk-upts-mp-zaklykav-patriarkhakyrila-i-putina-ne-vvodyty-viiska-52012.html> – Назва з екрану.
15. Джон Керрі відзначив величезну миротворчу роль українських Церков під час Революції гідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55579/ – Назва з екрану.
16. Генеральний секретар ООН зустрівся з Главами українських Церков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55612/ – Назва з екрану.
17. Глава УГКЦ Святослав (Шевчук) і глава УПЦ КП Філарет зустрілись з вище-президентом США Байденом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://argumentua.com/novosti/glava-ugkts-svyatoslav-shevchuk-i-glava-upts-kp-filaret-vstretilis-s-vitse-prezidentom-ssha> – Названіє з екрана.

18. Главы церквей ищут на международной арене мирный выход из кризиса для Украины (ФОТО) [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1349%3A1&catid=35%3Aworld&Itemid=62&lang=ru – Название с экрана.
19. Релігійні діячі звернулися до Президента США про гуманітарну допомогу Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1623%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk – Назва з екрану.
20. Норвежский политик–священнослужитель призвал религиозных лидеров Украины к миротворческой роли в обществе [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/61290/ – Название с экрана.
21. Делегация Всеукраїнської Ради Церков зустрілася з єврокомісаром Штефаном Фюле [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1184%3A1&catid=35%3Aworld&Itemid=62&lang=uk – Назва з екрану.
22. Спархи українських Церков заперечили в Брюсселі, що бачать майбутнє України в колі вільних європейських народів [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/53858/ – Назва з екрану.
23. Українські релігійні діячі обговорили з президентом Європейської Ради ван Ромпеем питання євроінтеграції [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://maidan.org.ua/2013/10/ukrainian-churches-van-rompuy/> – Назва з екрану.
24. Владика Борис Гудзяк і Мирослав Маринювич в Брюсселі: «Україна може бути подумом свіжого повітря для ЄС» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55798/ – Назва з екрану.
25. Муфтії Духовного управління мусульман України порівняли «Новоросію» з ІДІЛом [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://ukranews.com/news/165379.muftiy-duhovnogo-upravleniya-musulman-ukraini-sravnii-novorossiyu-s-igilom.uk> – Назва з екрану.
26. Церква залишається лідером суспільної довіри українців – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1639&Itemid=61 – Назва з екрану.
27. Мінкульт уgrozhal греко–католикам судом по просьбе СБУ [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://zn.ua/UKRAINE/minkult-ugrozhal-greko-katolikam-sudom-po-prosbe-sbu-136695.html> – Название с экрана.
- References**
1. UGKC U L'vovi govoryly pro duhovni nachala zrostannya i rozvytku osoby ta suspil'stva [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://news.ugcc.ua/news/u_lvovi_govorili_pro_duhovni_nachala_zrostannya_i_rozvytku_osobi_ta_suspilstva_72381.html – Nazva z ekranu.
2. Patriarh Filaret zaklykav OON, OBSJe ta svit vyznaty LNR ta DNR terorystychnymy organizacijamy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/58773/ – Nazva z ekranu.
3. Komjunkte kruglogo stolu Cerkov i religijnyh organizacij Ukrai'ny ta Rosii' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://ecbua.info/index.php?option=com_content&view=article&id=3209%3Akomyunke-kruglogo-stolu-cerkov-relgijnix-organizacij-ukrains-taros&catid=13%3As-&Itemid=53&lang=ua – Nazva z ekranu.
4. Zajava Vseukrai'ns'koi' Rady Cerkov i religijnyh organizacij za rezul'tatamy zustrichi z Prezidentom i opozycijeju // Ukrai'na–2014: suspil'no–politychnyj konflikt i cerkva (informacijni materialy). – K.: [b.v.], 2014. – 28 s.
5. Vseukrai'ns'ka Rada Cerkov i religijnyh organizacij kategorichno zasudyla bud'–jaki sprobny separatyizmu [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/aucro/55444/ – Nazva z ekranu.
6. Zajava Vseukrai'ns'koi' Rady Cerkov i religijnyh organizacij za pidsumkamy zustrichi z Golovoju Verhovnoi' Rady, v.o. Prezidenta Ukrai'ny O. V. Turchynovym // Ukrai'na–2014: suspil'no–politychnyj konflikt i cerkva (informacijni materialy). – K.: [b.v.], 2014. – 28 s.
7. Glavy cerkov prosjat' zvil'nyty Juliju Tymoshenko [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://batkivshchyna.com.ua/news/16162.html> – Nazva z ekranu.
8. Patriarh Filaret napysav lyst do sudu na pidtrymku zareshovanogo svobodivcja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_society/61123/ – Nazva z ekranu.
9. Dovzhenko M. Politychne Rizdvo i strasti za soborom. golovni religijni temy sichnja 2013–go u fokusi svits'kyh ZMI [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/51201/ – Nazva z ekranu.
10. Patriarh Filaret porivnjav Kreml' iz terorystamy «Islams'koi' derzhavy» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://wwwpravda.com.ua/news/2015/04/14/7064698/> – Nazva z ekranu.
11. Zvernennja Vseukrai'ns'koi' rady cerkov i religijnyh organizacij do ukrai'ns'kogo narodu naperedodni vyboriv Prezidenta Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/33534/ – Nazva z ekranu.
12. Zdiuruk S. I., Tokman V. V. Hrustyans'kyj aspekt jevropejs'koi' integracii' Ukrai'ny. Analitychna zapyska [Elektronnyj resurs]: №15, Serija «Gumanitarnyj rozvytok». – Rezhym dostupu: <http://www.niss.gov.ua/articles/1715/> – Nazva z ekranu.
13. Zajava Vseukrai'ns'koi' Rady Cerkov i religijnyh organizacij u zv'jazku z rishennjam Rady Federacii' Federal'noho Zibrannja Rosijs'koi' Federacii' vid 1 bereznja 2014 roku // Ukrai'na–2014: suspil'no–politychnyj konflikt i cerkva (informacijni materialy). – K.: [b.v.], 2014. – 28 s.
14. Chil'nyk UPC (MP) zaklykav patriarha Kyryla i Putina ne vvodyty vijs'ka [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.5.ua/okypaciya-krimy/chilnyk-upts-mp-zaklykav-patriarkha-kyryla-i-putina-ne-vvodyty-viiska-52012.html> – Nazva z ekranu.
15. Dzhon Kerri vidznachyv velycheznu myrotvorcu rol' ukrai'ns'kyh Cerkov pid chas Revoljucii' gidnosti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55579/ – Nazva z ekranu.
16. General'nyj sekretar OON zustrivsja z Glavamy ukrai'ns'kyh Cerkov [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55612/ – Nazva z ekranu.
17. Glava UGKC Svjatoslav (Shevchuk) i glava UPC KP Filaret vstretilis' s vice–prezidentom SSHA Bajdenom [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://argumentua.com/novosti/glava-ugks-svjatoslav-shevchuk-i-glava-upts-kp-filaret-vstretilis-s-vitse-prezidentom-ssha> – Nazvanie s jekrana.
18. Glavy cerkvej ishhut na mezdunarodnoj arene mirnyj vyhod iz krizisa dlja Ukrainy (FOTO) [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1349%3A1&catid=35%3Aworld&Itemid=62&lang=ru – Nazvanie s jekrana.
19. Religijni dijachi zvernulysja do Prezidenta SSHA pro gumanitarnu dopomogu Ukrai'ni [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1623%3A1&catid=34%3Aua&Itemid=61&lang=uk – Nazva z ekranu.
20. Norvezhskij politik–svjashhennosluzhitelj' prizval religioznyh liderov Ukrainy k mirovtvorcheskoj roli v obshheste [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: http://risu.org.ua/ru/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/61290/ – Nazvanie s jekrana.
21. Delegacija Vseukrai'ns'koi' Rady Cerkov zustrilas' z jevrokomisarom Shtefanom Fjule [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1184%3A1&catid=35%3Aworld&Itemid=62&lang=uk – Nazva z ekranu.
22. Jerarhy ukrai'ns'kyh Cerkov zapenyly v Brjusseli, shho bachat' majbutnje Ukrai'ny v koly vil'nyh jevropejs'kyh narodiv [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/53858/ – Nazva z ekranu.
23. Ukrai'ns'ki religijni dijachi obgovoryly z prezidentom Jevropejs'koi' Rady van Rompejem pytannya jevointegracii' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://maidan.org.ua/2013/10/ukrainian-churches-van-rompuy/> – Nazva z ekranu.
24. Vladyka Borys G'udzjak i Myroslav Marynovych v Brjusseli: «Ukrai'na mozhe buty podumom svizhogo povitrya dlja JeS» [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/ukraine_and_world/international_relations/55798/ – Nazva z ekranu.
25. Muftij Duhovnogo upravlinnja musul'man Ukrai'ny porivnjav «Novorosijju» z IDILom [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ukranews.com/news/165379.muftiy-duhovnogo-upravleniya-musulman-ukraini-sravnii-novorossiyu-s-igilom.uk> – Nazva z ekranu.
26. Cerква zalyshajet'sja liderom suspil'noi' doviry ukrai'nciv – opytuvannja [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1639&Itemid=61 – Nazva z ekranu.
27. Minkul't ugrozhal greko–katolikam sudom po pros'be SBU [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://zn.ua/UKRAINE/minkult-ugrozhal-greko-katolikam-sudom-po-prosbe-sbu-136695.html> – Nazvanie s jekrana.

Grinkiv M. V., Competitor of the Department of Political Science, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), grinkivmaria@gmail.com

The political component in the activity of religious organizations in public communications

In the article examines the content of religious organizations with Ukrainian and foreign public. The author reveals the complex political issues that rise in the communication of religious organizations. In the article substantiates value of communication of religious organization to society. The purpose of this article is to study the political content of these messages, their trends and possible impact.

Keywords: religious organizations, communication of religious organizations.

Гриньків М. В., соискатель кафедры политологии, Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко (Украина, Киев), grinkivmaria@gmail.com

Политическая составляющая деятельности религиозных организаций в коммуникации с общественностью

Рассматривается содержание обращения религиозных организаций к украинской и зарубежной общественности. Оказывается комплекс политических вопросов, которые поднимаются в таких сообщениях религиозных организаций. Обосновывается их значение для общества. Целью данной статьи является исследование политического содержания таких сообщений, их тенденции и возможности влияния.

Ключевые слова: религиозная организация, обращение религиозных организаций к верующим, коммуникация религиозных организаций.

* * *

УДК 323.1

Моценко О. М.,
аспірант, Державна установа «Інститут всесвітньої історії» НАН України (Україна, Київ),
aleksandr.moshchenko@gmail.com

ТУРЕЧЧИНА—УКРАЇНА: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА В ЧОРНОМОРСЬКО—БЛИЗЬКОСХІДНОМУ РЕГІОНІ

Проводиться аналіз поточного стану відносин між Турецькою Республікою та Україною у контексті нових геополітичних викликів. Особлива увага приділяється питанню анексії Криму, а також ставленню Туреччини до внутрішньополітичних перетворень 2014 р. в Україні. Автор розглядає можливості і шанси надання Україні допомоги у вирішенні «кримського питання» з боку Туреччини, а також спроможності і бар'єри на шляху до отримання такої підтримки.

Ключові слова: Туреччина, Україна, Крим, Росія, анексія, міжнародні відносини, зовнішня політика.

З моменту відмови України від політики балансування між Сходом та Заходом і остаточним обранням Україною шляху на євроінтеграцію, що підтверджують останні події такі як укладення Угоди про Асоціацію, скасування положення про позаблоковий статус і проголошення стратегії щодо якнайшвидшого вступу до НАТО, скорочення торгівельних відносин з традиційним партнером – Росією, наша країна опинилася в складній політичній та економічній ситуації. Втрата частини української території через анексію державою-гарантом українського суверенітету, «гібридна війна» на Сході України, колапс української національної валюти, призуинення стратегічного діалогу з НАТО про можливість приєднання до альянсу, відсутність очікуваної підтримки Заходу у вигляді поставок летальної зброї, а також несправдження сподівань на якнайшвидшу повноцінну інтеграцію з ЄС, поставили нашу країну перед важкими випробуваннями. З такою великою кількістю проблем внутрішнього і зовнішнього характеру українська влада знаходиться в пошуках нових ефективних рішень, в тому числі у зовнішньополітичній стратегії. Часи випробувань вимагають радикальних

дій і креативних рішень, здобуття нових потенційних союзників у політичній сфері і стабільних партнерів у економічному середовищі. Головними поточними завданнями України на міжнародній арені є здобуття підтримки у відновленні територіальної цілісності і відновлення рівня українського експорту після часткової втрати російського ринку. Одна з потенційно важливих, але досі реально не задіяних сил, здатних значно вплинути на ситуацію, є розвиток та посилення співробітництва України з Турецькою Республікою. Вектор економічних відносин двох країн являє собою неабиякий потенціал, для України є вигідним співпрацювати з країною, що має постійно зростаючий ВВП і платоспроможний ринок споживання. До того ж, дана країна, яка користується довірою як у західному, так і у східному середовищі і має достатній практичний досвід у вирішенні міжнародних конфліктів та суперечок між державами може зіграти ключову роль у вирішенні конфлікту Росії—України мирним шляхом через проведення переговорів. Офіційна Анкара вже чітко проголосила, що не визнає законним перехід частини української території під юрисдикцію Російської Федерації. Проте, на цьому шляху існує ряд перешкод, які не дозволяють Анкарі в повній мірі стати на бік України і значно вплинути на економічну ситуацію в нашій державі та значно поглибити фінансово—економічне співробітництво між країнами. Незважаючи на те, що вищі посадові особи країни зробили офіційні заяви про підтримку української територіальної цілісності, однак вони не приєдналися до європейських або американських санкцій, натомість в період ескалації напруження на Донбасі, яке трактується Заходом (включаючи НАТО), як інтервенція російських військовослужбовців на територію України, Туреччина навпаки розгорнула широку програму збільшення товарообороту з ринком Росії. Таким чином, актуальним видається питання дослідження можливості поглиблення співпраці України—Туреччини в даний складний для нашої країни період і перспектив подолання негативних факторів, які заважають реалізації цієї мети.

Серед українських фахівців, які висвітлюють питання розвитку сучасних відносин Турецької Республіки та України варто відзначити таких вчених, як Н. Мхитарян, А. Волович, Т. Стародуб, Н. Ксьондзк, В. Побережний, В. Корендович, А. Павленко, В. А. Чумак, С. Глебов, М. Воротнюк, С. Гринецький, С. Зінко. Оскільки відносини Туреччини та України в контексті подій 2014–2015 рр. досі не стали спеціальним предметом фахових досліджень української політичної науки, дана публікація претендує на наукову новизну.

Стратегічне партнерство у відносинах України—Туреччини. Розвиток відносин з Туреччиною є одним з головних пріоритетів України на південному напрямку. Туреччина і Україна мають глибоку історію відносин і спільне минуле. Кінець холодної війни і зникнення радянської загрози відкрили шлях до значних змін в геополітиці Туреччини щодо України постбіполярного періоду. Через важливе географічне розташування між Європейським Союзом і Росією, а також завдяки економічному потенціалу, Україна була визначена в якості країни, з якою відносини Туреччини будуть розвиватися в пріоритетному напрямку. Туреччина стала однією з перших країн, що визнали незалежність України в 1991 р. Дипломатичні відносини між країнами були встановлені після підписання протоколу від 3 лютого

1992 р., незабаром після проголошення незалежності України. Вже в травні 1992 р. відбув з офіційним візитом до Туреччини президент України Л. Кравчук, де відбулось підписання Договору про дружбу і співробітництво між Україною та Турецькою Республікою. У 1994 р. президент Туреччини С. Демірель відвідав Київ. Відповідний візит президента України Л. Кучми до Туреччини відбувся вже у 1996 р., під час якого були підписані Конвенція про уникнення подвійного оподаткування, Угода про взаємний захист інвестицій, Угода в галузі морських перевезень та Угода в галузі авіасполучення. Під час офіційного візиту в Україну у 1998 р. президента Турецької Республіки С. Деміреля були укладені Консульська конвенція між Україною і Туреччиною, Протокол про надання Україні товарного кредиту на 20 млн. дол., Угоди про співпрацю оборонпрому, охорону здоров'я, охорону навколишнього середовища, Протокол про обмін грамотами щодо ратифікації Угоди між Україною та ТР про сприяння та взаємний захист інвестицій.

Враховуючи важливу роль України у підтримці стабільності в Чорноморському регіоні, Туреччина надає великого значення своїм стосункам з нашою країною і має бажання розвивати співпрацю у всіх напрямках двосторонніх відносин. Вперше про налаштованість на стратегічне партнерство з Україною заявив прем'єр-міністр Туреччини Месут Йилмаз під час перебування в Україні в лютому 1998 року [1]. Відповідно до даних статистики, за період з 1992 р. до 1999 р. обсяг торгівлі між Україною і Туреччиною збільшився в 10 разів і склав 1263 млн. дол., за рахунок чого Туреччина стала 4 найбільшим торговим партнером України. Станом на 2015 р., Туреччина є одним з найважливіших торговельних партнерів України, у товарному обміні з яким наша держава традиційно має позитивне сальдо. За обсягами реалізації вітчизняного експорту Туреччина нині займає друге місце. За даними Державного комітету статистики України, обсяги двосторонньої торгівлі товарами та послугами за 2014 р. склали 5,1 млрд. дол. США (-15,5% у порівнянні з 2013 роком), при цьому експорт становив 3,7 млрд. дол. США (-7,7%), імпорт – 1,5 млрд. дол. США (-26,9%), позитивне сальдо 2,2 млрд. дол. США. Станом на 1 жовтня 2014 р. суб'єкти підприємницької діяльності інвестували в економіку України 204,5 млн. дол. США, що становило 0,4% від загального обсягу прямих іноземних інвестицій. На території України здійснює діяльність близько 500 підприємств з турецьким капіталом [2]. Таким чином, незалежна Україна має вигідного і належного партнера в економічній сфері.

Посилення й поглиблення відносин між Туреччиною і Україною на початку XXI ст. має позитивний вплив на економічний розвиток цих країн. Оскільки обидві держави відчувають потребу в нових ринках, стало очевидним, що Туреччина і Україна як ніколи важливі одна для одної. Туреччина бачить в Україні нові ринки збуту для власної продукції, а Україна тримає Туреччину у фокусі своїх енергетичних ініціатив. Для Туреччини Україна – з її обсягом ринку, зручним географічним розташуванням, відкритою економікою і ринком праці – приваблива країна з точки зору інвестування та покращення регіональних відносин. В той час, як для України співпраця з Туреччиною на двосторонній основі, а також в рамках ОЧЕС, Blackseafog, як зазначає український фахівець з даного питання О. Волович, виконує завдання збереження

балансу інтересів у відносинах з Росією та Заходом [3, с. 354].

«Стратегічна глибина» у зовнішній політиці Туреччини у тому числі і щодо України, була запропонована турецьким вченим А. Давутоглу, який займав пост міністра закордонних справ Туреччини у 2009–2014 рр. Цей підхід великою мірою покладався на створення нових шляхів співпраці з країнами на Чорному морі (басейні Чорного моря). Як наслідок – турецько-українські відносини в даний час переживають один з найінтенсивніших періодів з позитивною позначкою. Досить успішний і динамічний розвиток відносин Києва з Анкарою заснований на прагматичному розрахунку. Насамперед звертають на себе увагу взаємодоповнюваність в цілях, які переслідує кожна з країн. Для України, яка проводить курс на дистанціювання від Росії, співпраця з Туреччиною представляється додатковою можливістю заручитися підтримкою в питаннях диверсифікації поставок вуглеводневих ресурсів. До недавнього часу Київ також отримувал численні турецькі інвестиції для вирішення економічних проблем, зокрема Криму в таких галузях економіки, як сільське господарство та промисловість. Туреччина активно інвестувала в українське виробництво і нерухомість, поставляла продукти харчування, товари народного споживання, полімерні матеріали та пластмаси, закуповувала чорні метали і добрива.

Розширенню співпраці сприяє зацікавленість України в обміні досвідом з Туреччиною у питанні європейської інтеграції, торгово-економічній, енергетичній, транспортній, військово-технічній та науковій галузях. Все це включає в себе проект «Дорожня карта», за допомогою якого Україна має намір вивести партнерство двох країн на новий, вищий рівень. Країни беруть участь у великих спільних проектах у галузі високих технологій. Туреччина активно підтримує участь України у проєкті Трансанатолійського газопроводу, який планується побудувати в 2017–2018 рр., як транзитер газу через свою територію до Європи з Азербайджану, а також через Грузію. При реалізації даного проєкту певна частина газу буде транспортуватися через територію України, що дозволить направляти цей газ для поставок до країн Європи зокрема, а використання підземних сховищ газу, які знаходяться в західній частині України, дозволить використовувати цей газ для повного забезпечення потреб європейських споживачів із урахуванням сезонних коливань. Українські компанії розраховують взяти участь у створенні інфраструктури залізниць в Туреччині, яка на сьогоднішній день практично відсутня в країні, а компанії з Турецької Республіки, в свою чергу, досить активно долучаються до розвитку та вдосконаленню дорожньо-транспортної інфраструктури нашої країни. Постійно збільшуються обсяги вантажоперевезень між Україною та Туреччиною, «Турецькі авіалінії» щорічно збільшують кількість рейсів в Україну. До 2014 р. включно Туреччина активно сприяла розвитку туристичного сектора Криму. Крім того, з 2012 р. реальністю став режим безвізових поїздок українських громадян в Туреччину на строк до 30 днів.

Відносини України–Туреччини і події 2014 року. Політичні пріоритети України і Туреччини з ключових питань міжнародного життя переважно збігаються. В останні роки турецька влада намагалася позиціонувати себе як захисника і союзника тюркських народів на

Кавказі та Центральній Азії, тому анексія Криму Росією є загрозою для турецьких інтересів. Цей український регіон традиційно привертає найбільшу увагу Анкари і розглядається нею в якості зони стратегічних інтересів. З часів української незалежності, Туреччина прагне продемонструвати своє нове, більш доброзичливе ставлення до України, свою політику в Криму як більш відкрити, прозору, що враховує українські інтереси, тобто таку, що спрямована на територіальну цілісність України і не несе в собі сепаратистського спрямування, обмежуючись виключно культурними контактами та бізнес-проектами. За словами Надзвичайного і Повноважного Посла Туреччини в Україні Ахмета Бюлента Меріча «у Туреччині немає таємних планів щодо Криму. Її мета – допомогти кримськотатарському народу знову освоїтися на історичній батьківщині, отримати гарну освіту, зберегти культурну ідентичність у Криму» [4]. На думку українського дослідника Н. Мхитарян, Туреччина завжди була зацікавлена в стабільності на Кримському півострові в складі України через бажання зміцнити партнерські відносини з нашою державою, страх перед посиленням позицій Росії і в Криму, і на Чорному морі та зміни статусу Криму на користь РФ [5, с. 17]. Так, у відносинах Туреччини з кримськими татарами всі прийняті рішення виконувалися з відома і дозволу центральної влади України, а останні завжди розглядалися як міст дружби між Туреччиною та Україною. Відповідно, Україна не перешкоджала Анкарі встановлювати довірчі відносини з кримськими татарами, а між країнами встановилася згода щодо переважної ролі Туреччини у підтримці Криму, тому Київ не бачав у цьому загрози для себе.

На фоні анексії АРК Російською Федерацією, Анкара висловила стриману і вкрай обережну підтримку Україні аналогічно тій, що мала місце як вичікувальна і стримана реакція на Помаранчеву революцію 2004 р. і події Майдану кінця 2013 – поч. 2014 рр. Формально підтримуючи цілісність України, додержання норм міжнародного права, подолання сепаратистських тенденцій в Криму шляхом діалогу і консенсусу, захист прав кримських татар, Туреччина уникає згадки російської інтервенції як основної причини виникнення «кримської проблеми», але тим не менше вже на початку травня 2015 р. Анкара засудила дії Росії. За словами А. Давутоглу, «кримська проблема» повинна вирішуватися самою Україною. Однак, в цій же заяві він зазначив: «Ми не дозволимо, щоб зростаюча напруга в Криму стала причиною кризи в наших відносинах з Росією. Деякі сили намагаються погіршити російсько-турецькі відносини, скориставшись кримської проблемою». Таку позицію можна пояснити певним розчаруванням Туреччини в процесах євроінтеграції і бажанням здобути більшу регіональну вагу, що і стимулює розвиток її тісної співпраці з Росією, порушити яку вона не готова через тісну економічну інтеграцію з цією країною. Як відомо, Туреччина, на відміну від США та інших країн Заходу, не висуває своїм економічним партнерам жодних умов щодо взаємовідносин з третіми сторонами і рідко вдається до санкцій, що було продемонстровано на прикладі збереження відносин з Іраном в рамках його міжнародної економічної блокади.

У 2014 р. Туреччина вперше прокоментувала ситуацію в Україні напередодні анексії, коли дороги в Крим перекирили озброєні бойовики з російськими прапорами.

Міністр закордонних справ Туреччини А. Давутоглу закликав відновити безпеку в Криму – «місці проживання етнічних тюрків» (татарів) і закликав всі етнічні та релігійні групи в Криму сприяти стабілізації ситуації на півострові [6]. Саме А. Давутоглу став одним з перших іноземних чиновників, які відвідали Київ після початку кризи. Україну також відвідала турецька делегація разом з заступником радника Прем'єр-міністра Туреччини А. К. Айдином. Туреччина відверто прагнула перешкодити проведенню референдуму в Криму. Протягом майже тижня А. Давутоглу проводив переговори в Києві з новою владою. Відомо, що міністр зустрічався і з представниками кримських татар. Основним закликом стало вирішення проблеми мирним шляхом і дотримання норм міжнародного права, збереження територіальної цілісності України. У Туреччині також відбувалися зустрічі турецьких офіційних осіб з Послом України, представниками кримсько-татарських організацій в Туреччині, лідером кримськотатарського народу, екс-головою Меджлісу, нині Уповноваженим президента України у справах кримськотатарського народу Мустафою Джемільовим.

В день проведення нелегітимного референдуму в АРК від 16 березня 2014 р., на сайті МЗС Туреччини було опубліковано критичну заяву із засудженням даного кроку, що характеризувався як помилковий, як «небезпечний і неправильний крок, який може призвести до негативних результатів в регіоні і поза ним, до серйозних зіткнень між різними групами в Криму». Крім того, 7 березня 2014 р. Президент Туреччини А. Гюль зазначив, що початок нової Холодної війни не в інтересах жодної з держав. За його словами, «обидві держави – Україна і Росія – є сусідами Туреччини в Чорному морі і тому Туреччина докладає всіх можливих зусиль для вирішення проблеми».

Після включення Криму в березні 2014 р. до території Росії, влада Туреччини офіційно висловила серйозну стурбованість соціально-економічним становищем і забезпеченням прав кримсько-татарського народу на півострові. Це питання порушувалося під час телефонних розмов на той момент прем'єр-міністра Реджепа Тайіпа Ердогана з президентом Володимиром Путіним. Анкара не визнала результатів кримського референдуму і неодноразово декларувала свою прихильність принципу територіальної цілісності України, а також закликала вирішити російсько-український конфлікт, ґрунтуючись на міжнародному праві, а не на односторонніх силових кроках.

З моменту анексії АРК активізувались взаємні двосторонні зустрічі вищих посадових осіб двох країн. Зокрема, 5 вересня 2014 р. відбулась робоча зустріч Президента України П. Порошенка з Президентом Турецької Республіки Р. Ердоганом під час Саміту НАТО у м. Ньюпорт (Велика Британія); 11 вересня 2014 р. у рамках участі у Європейській конференції голів парламентів Голова Верховної Ради України О. Турчинов провів зустріч з Головою Великих національних зборів Туреччини Дж. Чічеком (Осло, Норвегія); 20 березня 2015 р. – відбулося Четверте засідання Стратегічної ради високого рівня під співголовуванням Президента України П. Порошенка та Президента Турецької Республіки Р. Ердогана у рамках офіційного візиту Глави Турецької держави в Україну. Підсумком візиту президента Ердогана до Києва стало надання Україні кредиту на 50 млн. дол.

і публічна заява щодо підтримки її територіальної цілісності [7].

Разом з тим, турецькі керівники категорично відмовилися вводити одночасно з ЄС і США санкції проти РФ. Більше того, на сьогодні, крім РФ, Туреччина є єдиною країною, яка порушує резолюцію Генеральної Асамблеї ООН від 27 березня 2014 р. і не припиняє транспортне (поромне) сполучення з окупованим Росією Кримом, причому за період з 27 березня 2014 до 27 березня 2015 рр. у кримські порти увійшло 44 турецьких човна [8]. Можна зробити висновок, що керівництво країни вважає за потрібне проводити прагматичну політику – отримувати максимальну економічну вигоду там, де це можливо, і обмежуватися декларативною риторикою про занепокоєність в тих питаннях, щодо яких у Туреччині та РФ – діаметрально протилежні погляди.

Економічний альянс з РФ в контексті відносин Україна–Туреччина. Сьогодні Росія є для Туреччини другим за значенням торговельним партнером після ФРН, в той час як Україна займає лише 16 місце. Проте, якщо брати до уваги торговельні відносини Туреччини з країнами Центрально–Східної Європи, то в цьому регіоні у переліку найбільш важливих партнерів Туреччини, Україну випереджає тільки Росія. У 2014 р. сукупний товарообіг між Туреччиною та РФ склав 34 млрд. дол. Для порівняння – українсько–турецький товарообіг за цей же період складає лише 4,9 млрд. дол. Відмовившись від накладення санкцій щодо РФ, Туреччина не тільки зберегла попередні обсяги експорту продукції власного агропромислового комплексу в цю країну, але і почала нарощувати їх завдяки підписаному 14 серпня 2014 р. протоколу про розширення обсягів експорту турецького продовольства в Росію (експорт м'ясної та молочної продукції, риби і продуктів рослинного походження, імпорт яких дозволив Москві пом'якшити негативний ефект від накладеної нею ж заборони на імпорт продовольства з країн Заходу).

Очевидно, що Туреччина не бажає порушувати стратегічне партнерство з Росією і посилювати присутність інших гравців в регіоні, в тому числі ЄС. Одночасно з активізацією двосторонньої взаємодії політиків вищого рангу України та Туреччини, інтенсифікувались і двосторонні взаємні візити і консультації по лінії Туреччина–Росія. Так, за період березня 2014 – березня 2015 рр. відбувся офіційний візит президента Росії В. Путіна у Турецьку Республіку (1 грудня 2014 р.), зустріч голови російського МЗС С. Лаврова з міністром закордонних справ М. Чавушоглу (29 вересня 2014 р.), 3 міждержавних зустрічі в рамках обговорення ситуації на Близькому Сході, 10 офіційних телефонних розмов В. Путіна та Р. Ердогана тощо [9].

На думку експерта українського Міжнародного центру перспективних досліджень ICPSA А. Крутя, двоїста політика Анкари базується на таких складових: 1) традиційно упереджене ставлення Туреччини до будь-якої військової активності Росії в Чорноморському регіоні – особливо щодо нарощування контингенту збройних сил РФ у Криму, причому Росія сприймається як конкурент і загроза, тим більше в Криму, що для Туреччини має досить символічне значення; 2) власне «тюркоцентричне» сприйняття регіону, ролі і місії Туреччини в чорноморському і середземноморському басейнах, на території колишнього СРСР або на Близькому Сході, поглиблення розбіжностей

з ЄС у ряді внутрішньополітичних і міжнародних питань; 3) бажання скористатися будь-якими можливостями для посилення власних політичних чи економічних інтересів, а також прагнення уникати викликів, які можуть створити загрози цим інтересам, наприклад енергетичним, враховуючи залежність країни від поставок російського газу [10]. Також, на думку політолога, ситуацію не на користь України відіграють проведені у 2015 р. вибори в парламент Туреччини, на яких Партія справедливості і розвитку розраховувала повторно перемогти за сценарієм 2002 р., коли Р. Ердоган вперше прийшов до влади в рамках стратегії на стійке зростання турецької економіки і поступове підвищення якості життя в країні. Значна частка цих економічних досягнень Туреччини об'єктивно пов'язана саме з налагодженням економічних зв'язків з ФРН, Іраном і Росією.

З іншого боку, за результатами останніх парламентських виборів у ТР, на яких при рекордній явці у 86%, партія президента Ердогана вперше за 13 років втратила більшість у законодавчому органі, свідчить про вірогідний перегляд зовнішньополітичної стратегії даної країни, що може торкнутись і відносин з РФ та Україною. Ослаблення позиції ПСР на нинішніх виборах пов'язують з падінням темпів економічного зростання в Туреччині, зростанням рівня безробіття, зменшенням кількості туристів та обсягів торгівлі. Також позначається складна геополітична ситуація в регіоні та невирішені проблеми у зовнішній політиці Туреччини. Так, за словами українського оглядача Є. Габер, у переговорах з ЄС нові сторінки так і не були відкриті, а «повернення на Схід» не вдалося через трансформаційні процеси, що охопили весь регіон Близького Сходу. У підсумку, оголошена ПСР ще на початку 2000–х політика «відсутності проблем у відносинах з сусідами» закінчилася «відсутністю власне самих відносин» – не були поновлені або погіршилися контакти з Вірменією, Ізраїлем, Єгиптом, Грецією, Кіпром [11].

Так, за висновком Верховного представника ЄС з зовнішньої політики Федеріки Могеріні, після проведених виборів відкриваються нові можливості для зміцнення відносин Туреччини з ЄС [12]. Як вважає експерт з Європейського центру політичних досліджень у Брюсселі Аманда Пол, так само на неофіційному рівні чимало представників ЄС схвалюють ситуацію, за якої правляча «Партія справедливості і розвитку» втратила абсолютну більшість. Експерт вважає, що за нових умов часткового оновлення влади в ТР, можна сподіватись швидкого «відновлення довіри і можливість подбати про те, щоб могли бути відкритими нові розділи переговорів», в тому числі з питань розширення митного союзу, проведення внутрішніх реформ у Туреччині у якості підготовки до вступу в ЄС, сирийських мігрантів та інших зовнішньополітичних аспектів [13]. В даних обставинах можна зробити припущення, що Туреччина може зробити маневр в напрямку Євросоюзу, зробивши ряд поступок у своїй зовнішній політиці, в тому числі, приєднавшись до санкцій проти Росії, що зробили більшість країн–партнерів Туреччини на Заході. Для цього варто згадати, як Євросоюз ще у грудні 2014 р. вже направляв до Туреччини місію, покликану схилити республіку на користь приєднання до міжнародної блокади Росії, що за словами глави зовнішньополітичного відомства ЄС Федеріки Могеріні могло б стати «яскравим свідченням

стратегічної важливості європейсько–турецьких відносин і загального прагнення до розширення участі» [14].

Однією з головних причин, чому Туреччина досі не наважується загострити відносини з Росією для вирішення конфліктної ситуації по лінії Україна–РФ на користь України, обумовлена саме тим, що нині спроба штучного розвороту Анкари проти Москви ускладнюється і залежністю Туреччини від російського газу, який на 60% покриває потреби Туреччини в цьому енергоносії, типової проблеми пострадянської історії політичних відносин України та Росії. До сьогодні одним з ключових моментів, які перешкоджають активізації дипломатичного тиску Туреччини на російському напрямі, є майже тотальна її залежність від російського газу. В умовах, коли альтернативних джерел для диверсифікації поставок «блакитного палива» небагато, загострювати напруження з країною, від якої вона залежить на стратегічному рівні, в плані енергобезпеки, є цілком нелогічним. І поки, дана залежність від Росії матиме місце, очікувати рішучих кроків Турецької Республіки щодо України не доводиться.

В економічному сенсі Туреччина, претендуючи на ключову роль у здійсненні транзиту вуглеводневих ресурсів на європейський ринок, зацікавлена в реалізації нових проектів газопроводів спільно з РФ, розглядаючи їх як важливу складову у зміцненні позицій в регіоні. Транзит газопроводом «Блакитний потік», готовність Анкари брати участь в «Південному потоці» підтверджують зацікавленість Туреччини в розширенні співпраці з Росією в галузі реалізації трубопровідних проектів.

Крім того, останнім часом інтерес Анкари сфокусувався на регіональних процесах на Близькому Сході (у світлі арабських революцій) і набагато менше на Чорноморському регіоні. Наразі зовнішня політика Туреччини спрямована, в першу чергу, на вирішення сирійської проблеми і відновлення довіри в середовищі арабських країн.

Ще однією з причин стриманої реакції Туреччини на події з Кримом, являється те, що посилення США і НАТО в Чорному морі означало б втрату Туреччиною її безумовного лідерства і функцій, які вона виконує в оперативних і стратегічних планах НАТО. Саме тому Анкара досить активно співпрацює з РФ для недопущення встановлення США лідерських позицій в Чорному морі.

Перспективи перегляду позиції щодо України. Очевидно, що після входження Криму до складу Росії інтереси Туреччини постраждали, ступінь інтегрованості з цим регіоном в майбутньому однозначно знизиться. Туреччина втратить численні важелі в Чорноморському регіоні при Кримі під контролем Росії, аніж якщо він перебуватиме у складі України. Окупація Криму Росією завдає значного удару планам реалізації ідеї пантюркізму, що в даному випадку слід розуміти як часткову геополітичну поразку Туреччини. Кримські татари мають тюркське походження, і тому їх доля цікавить Туреччину, яка вірогідно втратить безперешкодний зв'язок зі своїми співвітчизниками і партнерами в АРК вже найближчим часом. На такі припущення наводить огляд нововведень у системі безпеки півострову, прийнятих за стандарт уповноваженими спецслужбами Росії. Тактика останнього року, часом об'єктивно необґрунтована, про що свідчить їх ідентифікація міжнародною організацією Human Rights Watch, як порушення прав людини, зокрема: обшуки в мечетях, організаціях та приватних

приміщеннях під приводом підозри в екстремізмі, арешти і депортація інакомислячих (прецедент з правозахисником кримськотатарського походження Сінавером Кадіровим), закриття лояльних до ТР і України ЗМІ (канал АТР, що не пройшов ререєстрацію Роскомнагляду), заборона для відвідування півострову представників Меджлісу кримськотатарського народу (давнього партнера ТР в Криму), ускладнені умови для діяльності ісламських організацій (так, у серпні 2014 р. координатор Управління у справах релігії Турецької Республіки у Криму Мевлют Джейхан, а також ряд інших релігійних діячів, покинули Крим, пояснивши це неможливістю продовжувати свою діяльність в рамках нового правового поля). Для оцінки поточної ситуації і побудови стратегії в нових, менш сприятливих для ТР умовах, у квітні 2015 р. на півострів (з офіційного дозволу Росії) вже була відправлена турецька делегація, до складу якої увійшли колишні політики, а також вчені під керівництвом экс–глави комісії з прав людини парламенту Туреччини Зафера Ускюль.

На думку провідного наукового співробітника Регіонального філіалу Національного інституту стратегічних досліджень в Одесі М. Воротнюк, втрати Турецької Республіки в рамках анексії Криму суттєві. За її оцінкою, при зміні статусу–кво на Кримському півострові турецькі інтереси постраждають у наступних аспектах: зміниться військово–стратегічний баланс сил у Чорноморському регіоні на користь Росії; зросте ймовірність реалізації російського проекту газопроводу Південний потік без участі Туреччини, що також загрожує турецькій енергетичній безпеці; буде підірвано імідж Туреччини як «миротворця» і «гуманітарного гравця» через обмеження прав кримських татар [15]. Тому приєднання Криму до Росії рано чи пізно повинно змусити Туреччину зайняти більш жорстку позицію відносно Росії, не зважаючи на залежність та тісні зв'язки з останньою.

З іншого боку, зміцнення російсько–турецьких економічних зв'язків протягом останнього десятиліття не скасовує наявних розбіжностей, що найбільш яскраво проявилися в «сирійському питанні», у якому обидві країни підтримали різні сторони конфлікту. Як відомо, Туреччина і західні країни неодноразово намагалися прийняти в ООН резолюції, які б переклали відповідальність за події в Сирії на режим Асада, проте вони послідовно блокувалися Росією і Китаєм. Вже у найближчі роки питання стратегічних розбіжностей може вирішитися несприятливо для Росії, оскільки Туреччина обмежить обсяги імпорту російського газу, або відмовиться від нього взагалі за рахунок використання Анкарою газових ресурсів з Північного (Іракського) Курдистану та Ірану. Так, сировина з першого почне надходити до Туреччини вже в 2016 р., чим турецька сторона розраховує покрити до 30% обсягу газу, одержуваного з Росії. Також, в найближчій перспективі Анкара розраховує отримувати і іранський газ, за допомогою якого вона має перекрити решту своїх потреб у «блакитному паливі». Подібні домовленості були досягнуті в ході січневого візиту 2014 р. прем'єр–міністра Туреччини Ердогана до Ірану. І тоді, відповідно, варто очікувати більш серйозних змін вектора турецької політики в несприятливому для Росії напрямку.

Питання в тому, якою мірою, за якого сценарію Туреччина рішуче стане на бік України у її конфронтації з Росією. Єдиним засобом прискорити цей процес для

України є лише економічна інтеграція з Туреччиною, що дасть змогу переорієнтувати турецькі інвестиції в Україну. Як зазначають фахівці, сьогоднішня співпраця між РФ і Туреччиною далі окремих сфер економіки навряд чи розвиватиметься в подальшому, оскільки обидві країни мають занадто різні бачення цілої низки регіональних проблем – сирійської громадянської війни, Нагірно-Карабахського конфлікту (Анкара виступає на стороні Баку, Москва – на боці Єревана), проектів транзиту енергоносіїв, що також може торкнутися і питання анексії Криму. Відповідно, взаємовідносини Туреччини з Росією носять переважно ситуативний характер, заснований на монополії постачання енергоносіїв до Турецької Республіки, а натомість існують певні економічні відносини, які окрім газу обмежуються переважно тільки туризмом. Ділове співробітництво в результаті санкцій західних країн помітно скорочується, в основному, через девальвацію рубля, зниження купівельної спроможності росіян. На шляху побудови стратегічних відносин з Росією немає перспектив співпраці у такому важливому напрямку як сфера безпеки. Більше того, потрібно зазначити, що навіть такий амбіційний проект, як Чорноморська військово-морська група (Blackseaforg), який включає провідні держави узбережжя Чорного моря (Болгарію, Румунію, Україну, Росію та Грузію), очевидно може бути реформований або за допомогою виключення Росії з цієї організації, про що Україна закликала Туреччину ще у 2014 р., або взагалі переорієнтовано на захист чорноморського простору від потенційних маневрів РФ, в яких не зацікавлена ні Румунія, ні Болгарія, тим більше Грузія. В будь-якому випадку, даний альянс більше не зможе функціонувати на звичних засадах, закладених у 2001 р., а його основи буде переглянуто не на користь РФ.

Примітно, що за свідченнями Уповноваженого при президенті України у справах кримських татар, народного депутата М. Джемільова, Туреччина стурбована сьогоднішньою ситуацією в АРК і все ще уважно спостерігає за розвитком ситуації. В одному зі своїх інтерв'ю він відзначив: «Президент і прем'єр-міністр Туреччини запросили нас до Анкари за три дні до візиту Путіна явно з метою отримати більш повну інформацію про стан справ в Криму, оскільки з російським президентом планувалося обговорити і проблеми кримських татар. Була досягнута домовленість, що ми передамо турецькій стороні список розшукуваних прокуратурою України осіб, винних у порушенні прав кримських татар і тих, хто активно співпрацює з окупаційною владою (колишніх громадян України), щоб ці особи, щонайменше, не допускалися на територію Туреччини, а в кращому випадку – передавалися б українській владі» [16]. Таким чином, можна зробити висновок, що складна ситуація в яку потрапила наша країна має шанси на вирішення на користь України в тому числі за рахунок потенційної підтримки Туреччини, що може бути отримана уже в найближчій перспективі.

Висновки. Туреччина і Україна досить зацікавлені у взаємній співпраці як провідні держави басейну Чорного моря, оскільки володіють значними економічними і політичними можливостями. Останнім часом відносини між Україною і Туреччиною все більше перетікають в формат стратегічного партнерства, найкращим свідченням чого є стабільне зростання товарообігу та взаємних інвестицій, підтримка Анкарою та Києвом міжнародних

ініціатив один одного. Відносини між Україною і Туреччиною характеризуються як «стратегічні», на що вказують тісні торговельні стосунки, культурні зв'язки і спільне бачення перспектив глобального і регіонального розвитку. Посилення стратегічного партнерства є головною задекларованою метою українського-турецького співробітництва. Україна, яка шукає сильних союзників серед незалежних країн, бачить у Туреччині довгострокового партнера. Країни можуть стати двигунами в економічному розвитку та посиленні безпеки та стабільності Чорноморсько-близькосхідного регіону. Українські та турецькі інтереси перетинаються в ключових питаннях безпеки, обидві економіки мають спільні риси, що дуже важливо для потенційного поглиблення економічної інтеграції та співробітництва. Оскільки Туреччина є другим за величиною торговим партнером України, в інтересах української влади подальше поглиблення відносин з Туреччиною, задля чого необхідно виокремити загальні інтереси в часи великих випробувань. Незважаючи на те, що Туреччина реагувала на події в Україні переважно нейтрально і не підтримала міжнародних санкцій щодо РФ, Турецька Республіка все ж не визнала анексії Криму і дотримується стабільної позиції з даного питання. Багато в чому Анкара схилилась на користь Росії, оскільки побоювалася можливої шкоди своєму бізнесу. Для протидії РФ Туреччина досі має обмежені можливості, враховуючи залежність країни від російських енергоносіїв, отже, не можна переоцінювати реальні можливості цієї країни щодо впливу на ситуацію в Криму шляхом підтримки кримських татар або міжнародної дипломатії. Україні ж важливо забезпечити довіру турецьких партнерів, розширивши їх коло шляхом поглиблення взаємовигідних економічних та енергетичних проектів, схиливши уряд ТР до більш глибокої підтримки у міжнародних суперечках на користь України.

Список використаних джерел

1. Кузьо Т. Турецько-українські відносини отримують новий імпульс / Т. Кузьо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.otechestvo.org.ua/statyi/300403.html>
2. Торговельно-економічне співробітництво між Україною і Туреччиною / МЗС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/trade>
3. Волович О. О. Україна і Туреччина в контексті американсько-російського суперництва в Чорноморсько-каспійському регіоні / О. О. Волович, М. О. Воротнюк, Є. В. Габер // Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності: збірник статей та аналітичних матеріалів. – Національний інститут стратегічних досліджень (Регіональний філіал у м. Одесі). – Одеса: Фенікс, 2011. – С.352–355.
4. Посол Турції: у нас нет тайных планов относительно Крыма / Black Sea News [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.blackseanews.net/read/12458/>
5. Мхитарян Н. Стратегія розвитку українсько-турецьких відносин у контексті пріоритетних завдань української держави / Н. Мхитарян // Українсько-турецькі відносини: стан і перспективи розвитку: Матеріали міжнародної конференції / За ред. М. О. Воротнюк. – Одеса, 2006. – С.14–22.
6. Туреччина закликає зберегти цілісність України та боїться «кривавих днів» Майдану в Криму / ТСН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/politika/turechchina-zaklikaye-zberegiti-cilisnist-ukrayini-ta-boiysya-krivavih-dniv-maydanu-v-krimu-337133.html>
7. Політичні відносини між Україною і Туреччиною / МЗС України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/diplomacy>
8. Турецькі кораблі 44 рази порушували блокаду Криму / Black Sea News [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ura-inform.com/ru/society/2015/04/20/turetskie-korabli-44-raza-narushali-blokadu-kryma>

9. Текущая хроника российско–турецких отношений / МИД РФ [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://www.turkey.mid.ru/rus/hronika.html>

10. Круть А. Турция и Украина чего ждать от визита Эрдогана / А. Круть [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://apostrophe.com.ua/author/1884>

11. Габер С. Парламентські вибори в Туреччині: народна демократія або демократія народів? / С. Габер [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/parlamentski-vibori-v-turechchini-narodna-demokratiya-chi-demokratiya-narodiv_.html

12. СС–Туреччина: чи буде перезавантаження відносин? / Euronews [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://ua.euronews.com/2015/06/08/what-now-for-turkish-eu-relations/>

13. Гассельбах К. Після виборів у Туреччині: тиха радість у Брюсселі / К. Гассельбах, Н. Неділько [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://www.dw.de/pislja-vyboriv-u-turechchini-tixa-radist'-y-brjusseli/a-18505448>

14. Турцію призвали приєднатися к санкціям против России / Подробности [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/1006362-turtsiju-prizvali-prisoedinitjsja-k-sanktsijam-protiv-rossii.html>

15. Воротнюк М. Крымская проблема: Где «красная линия» для Турции? / М. Воротнюк [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://bintel.com.ua/ru/article/krymskaja-problema/>

16. Джемилев М. Возвращение Крыма в Украину было бы выгодно и самой России / М. Джемилев [Elektronnyj resurs]. – Режим доступу: <http://ru.krymr.com/content/article/26771478.html>

References

1. Kuz'о Т. Turecko–ukrainskie otnoshenija poluchajut novyj impul's / Т. Kuz'о [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.otechestvo.org.ua/statyi/300403.html>

2. Torgovel'no–ekonomichne spivrobitnytstvo mizh Ukrai'noju i Turechchnoju / MZS Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://turkey.mfa.gov.ua/ukraine-tr/trade>

3. Volovych O. O. Ukrai'na i Turechchnyna v konteksti amerykans'ko–rosijs'kogo supermyctva v Chornomor's'ko–kaspijs'komu regiony / O. O. Volovych, M. O. Vorotnjuk, Je. V. Gaber // Turechchnyna u suchasnomu sviti: poshuk novoї identychnosti: zbirnyk statej ta analitychnyh materialiv. – Nacional'nyj instytut strategichnyh doslidzhen' (Regional'nyj filial u m. Odesi). – Odesa: Feniks, 2011. – S.352–355.

4. Posol Turcii: u nas net tajnyh planov odnositel'no Kryma / Black Sea News [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.blackseanews.net/read/12458/>

5. Mhytarjan N. Strategija rozvytku ukrai'ns'ko–turec'kyh vidnosyn u konteksti priorytetnyh zavdan' ukrai'ns'koi derzhavy / N. Mhytarjan // Ukrai'ns'ko–turec'ki vidnosyny: stan i perspektivy rozvytku: Materialy miznarodnoi konferencii / Za red. M. O. Vorotnjuk. – Odesa, 2006. – S.14–22.

6. Turechchnyna zaklykaje zberegti cilisnist' Ukrai'ny ta boi't'sja «kryvavyh dnev» Majdanu v Krymu / TSN [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tsn.ua/politika/turechchnyna-zaklykaje-zberegti-cilisnist-ukrayini-ta-boyitsya-krivavyh-dniv-maydanu-v-krymu-337133.html>

7. Politychni vidnosyny mizh Ukrai'noju i Turechchnoju / MZS Ukrai'ny [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://turkey.mfa.gov.ua/ua/ukraine-tr/diplomacy>

8. Tureckie korabli 44 raza narushali blokadu Kryma / Black Sea News [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ura-inform.com/ru/society/2015/04/20/tureckie-korabli-44-raza-narushali-blokadu-kryma>

9. Tekushhaja hronika rossijsko–tureckih otnoshenij / MID RF [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.turkey.mid.ru/rus/hronika.html>

10. Krut' A. Turcija i Ukraina chego zhdat' ot vizita J Erdogan / A. Krut' [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://apostrophe.com.ua/author/1884>

11. Gaber Je. Parlaments'ki vybory v Turechchny: narodna demokratija abo demokratija narodiv? / Je. Gaber [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/international/parlamentski-vibori-v-turechchny-narodna-demokratiya-chi-demokratiya-narodiv_.html

12. JeS–Turechchnyna: chy bude perезavantazhennja vidnosyn? / Euronews [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ua.euronews.com/2015/06/08/what-now-for-turkish-eu-relations/>

13. Gassel'bah K. Pislja vyboriv u Turechchny: tyha radist' u Brjusseli / K. Gassel'bah, N. Nedil'ko [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.dw.de/pislja-vyboriv-u-turechchny-tyha-radist'-u-brjusseli/a-18505448>

14. Turciju prizvali prisoedinit'sja k sankcijam protiv Rossii / Podrobnosti [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://podrobnosti.ua/1006362-turtsiju-prizvali-prisoedinitjsja-k-sanktsijam-protiv-rossii.html>

15. Vorotnjuk M. Krymskaja problema: Gde «krasnaja linija» dlja Turcii? / M. Vorotnjuk [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://bintel.com.ua/ru/article/krymskaja-problema/>

16. Dzhemilev M. Vozvrashhenie Kryma v Ukrainu bylo by vygodno i samoj Rossii / M. Dzhemilev [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ru.krymr.com/content/article/26771478.html>

Moshchenko O. M., PhD student, State Institution «Institute of World History», National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), aleksandr.moshchenko@gmail.com

Turkey–Ukraine current state and prospects of cooperation in the Black sea–middle east region

The article analyzes the contemporary shape of the Republic of Turkey and Ukraine bilateral relations in the conditions of new geopolitical challenges. Particular attention is paid to the Turkey's attitude against annexation of the Crimea by Russia and to Ukrainian domestic political changes in 2014. The author examines the opportunities and chances for Ukraine to acquire the Turkey's assistance in order to «Crimean issue», as well as the favorable factors and obstacles for obtaining such support from Turkey are being investigated.

Keywords: Turkey, Ukraine, the Crimea, Russia, annexation, international relations, foreign policy.

Мощенко А. Н., аспирант, Государственное учреждение «Институт всемирной истории» НАН Украины (Украина, Киев), aleksandr.moshchenko@gmail.com

Турция–Украина современное состояние и перспективы сотрудничества в Черноморско–ближневосточном регионе

Проводится анализ текущего состояния отношений между Турецкой Республикой и Украиной в контексте новых геополитических вызовов. Особое внимание уделяется вопросу аннексии Крыма, а также отношению Турции к внутриполитическим изменениям 2014 г. Автор рассматривает возможности и шансы оказания Украине помощи в решении «крымского вопроса» со стороны Турции, а также благоприятные факторы и барьеры на пути к получению такой поддержки.

Ключевые слова: Турция, Украина, Крым, Россия, аннексия, международные отношения, внешнея политика.

* * *

УДК 327.5«20»

Потапенко Я. О., доктор історичних наук, професор кафедри історії та культури України, ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди» (Україна, Переяслав–Хмельницький), yaroslavpotapenko007@yandex.ua

Потапенко О. І., професор, завідувач кафедри української лінгвістики та методики навчання, ДВНЗ «Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди» (Україна, Переяслав–Хмельницький)

ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ ЄВРОМАЙДАНУ

Аналізується цілий комплекс впливів, що їх здійснив Євромайдан на міжнародну політику, гранично уразливию непримиренність ціннісно–цілізаційного протистояння між путінською Росією та ліберально–демократичним Заходом. Доводиться, що Євромайдан на глобальному, заальностісвому рівні засвідчив неочікуваний і непередбачуваний за умов постмодерного скепсису феномен – повернення моралі в політику. Осмислюються перспективи впливу Майдану на розширення сучасних форм демократичного правління, що є особливо актуальним для Євросоюзу, охопленого глибокою інституційною кризою.

Ключові слова: Євромайдан, геополітичні наслідки, путінська Росія, Захід, Європейський союз.

За нашим глибоким переконанням, ретельний аналіз започаткованих Революцією гідності трансформацій у галузі як внутрішньої, так і зовнішньої політики, дасть змогу чіткіше усвідомити специфіку нинішньої політичної ситуації в Україні, Європі та світі загалом.

Мета статті – осмислити геополітичні наслідки Євромайдану, його вплив на специфіку та інтенсивність цивілізаційного протистояння між путінською Росією та ліберально-демократичним Заходом, а також спрогнозувати подальший перебіг подій.

Задекларована проблема частково розглядалася у працях В. Горбуліна, Г. Почепцова, С. Дацюка, Ю. Романенка, В. Примоста, В. Василенка, Є. Магди, М. Рябчука, Я. Грицака, О. Забужко, Т. Возняка, М. Слабошпицького, Ю. Макарова, Л. Донскіса, В. Єрмоленка, Ю. Фельштинського, Ю. Прохаська, Е. Вілсона, Д. Шевчука, Л. Шевцової, Е. Лукаса, С. Сестановича, А. Єрмолаєва, І. Подольчака, А. Мухарського, – проте комплексний систематичний науковий аналіз досі не реалізований.

Одним із базових мотивів у оцінці Євромайдану є теза про те, що він став шансом для всієї Європи оновитися, реактуалізувати власні фундаментальні цінності, віра в які суттєво похитнулася в останнє десятиліття, паралельно до наростання право-консервативних настроїв євроскептицизму та толерантного ставлення до проявів насильства, грубого порушення норм міжнародного права. Ідея Дмитра Шевчука, висловлена ще в грудні 2013 року, про те, що українці на Євромайдані виявилися більш європейцями, ніж громадяни ЄС, і що саме в Україні вирішується доля Євросоюзу, охопленого інституційною кризою [19, с. 35], – досить швидко почали сприйматися активістами в якості беззаперечної аксіоми, котра надихала на подальшу боротьбу й ушляхетнювала її сенс. Доволі швидко Майдан в медійному просторі здобув статус новітньої «передової» боротьби демократії з посткомуністичною диктатурою, колонізованої нації з імперією, права на людську гідність супроти антигуманного режиму, середнього класу проти клептократичної олігархії. Світ сприйняв Україну повному, іміджеві «країни бандитів і повій» було завдано дошкульного удару [12, с. 15]. Російська правозахисниця Лілія Шевцова констатує, що українці, вийшовши у 2013 році на Майдан, перевернули світовий порядок. За словами її колеги Костянтина Борового, нині Україна – найголовніша точка вирішення світових геополітичних завдань, оскільки від того, які рішення прийматиме українська влада і громадяни, залежатиме геополітична картина світу через 20 років [2].

Професор Колумбійського університету Стівен Сестанович ще на початку січня 2014 року назвав Євромайдан «подією десятиліття, яка змусить Захід знову подумати про роль України в цивілізованому світі» [6]. Відомий соціальний мислитель зі Стенфордського університету, автор резонансної теорії «кінця історії» Френсіс Фукуяма вважає український Євромайдан «грандіозною історичною подією, однією з найважливіших у наш час» – адже «його значення виходить далеко за межі України. Це грандіозна битва за розширення сучасних форм демократичного правління» [17]. «Українська революція Гідності має всі ознаки світової революції, але вона ще не стала світовою революцією, бо її інновації все ще розробляються, готуються, запроваджуються», – таку думку в листопаді 2015 року озвучив філософ Сергій Дацюк, для якого Євромайдан започаткував геополітично-світоглядну «революцію в баченні перспективи людського світу» («Україна постає як країна універсального проекту для цілого світу») [4].

Видатний грузинський реформатор Каха Бендукідзе свої часті візити до постмайданної України пояснював тим, що саме «тут зараз формується майбутнє планети», а Майдан як процес пробудження українського народу, розпочався, але ще далеко не закінчився. Літературний критик Дмитро Дроздовський мислить ще масштабніше, доводячи, що «український Майдан гідності» ознаменував собою завершення цілої епохи постмодерного скепсису, іронії, блазнювання – натомість він започаткував новий історичний період – «ситуацію після-постмодерну, або мета-модерну». Ознакою цього нового «повернення до реальності» стало те, що потужний емоційний сплеск виявився здатним похитнути систему і знищити режим [5].

За словами литовського філософа Леонідаса Донскіса, Євромайдан був не лише революцією проти «бандитської влади», але й «справжньою європейською революцією людей, далеких від євроскептицизму та цинічності жителів західної частини континенту». На думку філософа Євгена Бистрицького, Майдан спричинив «тектонічний злам» на Євразійському материках, «у його бурлініні достворюється Європа». Європи на Майдані більше, ніж чимало де в ЄС, – міркує вчений, для якого головним завданням бачиться трансформувати енергію Майдану з його самоорганізацією в ухвалення відповідних законів і закріплення цінностей. Це зробить Україну дуже сучасною та перспективною в очах Європи і світу [13, с. 25].

Для філософа Володимира Єрмоленка, Євромайдан цілком закономірно поставав як частина глобальної історії, «частина еволюції самої Європи» – а українці спромоглися започаткувати нову, четверту хвилю розширення ЄС, доводячи, що «ідея Європи йде далі за формальні межі Євросоюзу» [9, с. 21]. В січні 2014 року філософ написав: «Тепер нам треба мислити в термінах весвітньої історії. Наша сцена сьогодні – це не маленька європейська провінція. Наша сцена – цілий континент, цілий світ» [9, с. 22]. Вчений відзначив, що європейська преса дуже підтримувала Майдан, а коли загинув Сергій Нігоян, французи писали: «Він загинув за Європу». Перемога Майдану сприйнята була на багатьма Заході як триумф людського духу, звиятя звичайних людей, які раптово стали героями і зробили неможливе з точки зору потуг державної машини.

Україна нині виявилася важливим елементом виходу з глобальної кризи, адже саме вона є каталізатором нової консолідації в Європі, – таку думку висловив авторитетний політолог Андрій Єрмолаєв. Ситуація в Україні остаточно довела європейцям, чому не потрібно співпрацювати з Росією, а «бігти від неї», зближуючись натомість з США [7, с. 4–7]. Майдан гранично увиразнив головні проблеми сучасної геополітики, показавши західним політикам те, чого вони так довго і вперто не бажали помічати: реваншизм опанував мільйонами («Наразі мільйонами росіян. Однак реваншизм – хвороба заразна») [11, с. 88]. Майдан став пробним каменем для всього світу, за словами культуролога Тараса Возняка, «закладним каменем», адже після Майдану завалилася вся конструкція світового порядку, закладена ще в 1945 році [11, с. 88]. Конструкція, котра тримала народи і країни у відносній рівновазі, після кримської авантюри Путіна посипалася одномоментно, і хаотично-деструктивні тенденції у світовій політиці відтоді стрімко наростають.

Революція Гідності відкрила підступні плани Кремля щодо нападу на інші європейські країни, а українські

воїни–герої Східного фронту віддають життя не лише за свою державу, але й заради мирного майбутнього всього континенту. За словами видатного грузинського президента–реформатора Міхеїла Саакашвілі, Майдан був початком політичного кінця Російської імперії, а неодмінна перемога українських військових на Донбасі зробить їх «рятівниками європейської цивілізації від головного варвара XXI століття» [15]. Напад Путіна на Україну прозаїк Юрко Прохасько кваліфікує як напад на саму «ідею Центральної Європи», а українська революція виразно унаочнила глобальний конфлікт між «цинізмом» і «гуманізмом», котрий виходить далеко за межі протистояння між «руським міром» та європейськими цінностями свободи та порозуміння. Терористична агресія Кремля проти України після перемоги Євромайдану змусила багатьох західних експертів зрозуміти, що головна мета Путіна – не просто залишити Україну у статусі слабкої і беззахисної колонії, але зруйнувати усталену систему світової безпеки, максимально дискредитувати європейський правопорядок і цінності ліберальної демократії загалом. Намагаючись задушити українську Революцію Гідності (а Східний фронт, за великим рахунком, став продовженням Майдану!) путінська Росія наважилася протиставити себе всьому цивілізованому світу – у політичному, культурному, економічному, військовому та морально–етичному сенсах. На превеликий жаль, серед європейських інтелектуалів досі немає критичної маси тих, хто усвідомив би, що так звана «українська криза» стосується не лише України, але насамперед безпеки всього континенту. Наплив мігрантів до Європи протягом останніх років, погіршення економічних показників, зростання безробіття підривають єдність ЄС, унеможливають спільну позицію стосовно російсько–українського конфлікту, – на думку більшості експертів, найближчим часом проблеми глибшатимуть, провокуючи нові непорозуміння й недовіру. Мало того, сама ідея–концепт ліберальної демократії все більше дискредитуватиметься Кремлем як підступна «маніпулятивна вигадка» Заходу, набір демагогічних спекуляцій, котрі застосовуються ситуативно й вибірково.

Майдан став якнайкращим підтвердженням достовірності цікавого прогнозу видатного французького філософа й політолога Андре Глюксмана: «Боротьба XXI століття буде боротьбою демократії проти корупції, як боротьба XX століття була боротьбою демократії проти тоталітаризму». Антикорупційний, антиклетокоратичний виміри Революції Гідності досить часто визначаються в якості базових мотиваторів протестних акцій. Явищем унікальної сакральної якості, «особливим егрегором народу» назвав Євромайдан Сергій Дацюк, позиціонуючи цей феномен в якості «прообразу нового світу», «нової реальності світу мережевих спільнот, що протистойть світу держав та урівноважує нову владу корпорацій» [11, с. 102]. В майбутньому все вирішуватиме не сила грошей і державної влади, а нікому не підконтрольний «егрегор самоорганізованих мережевих спільнот», – і саме український Майдан започаткував цей «дивний новий світ», запропонував дієву альтернативу класичній демократії, котра виправить вади попередниці і демонтує «олігархічне рабство середнього класу» [11, с.104]. Майдан 2013/2014 осмислюється і як результат системної кризи сучасного світоустрою, а також критичної нестачі нових ідей та концепцій, здатних допомогти у подоланні цієї кризи.

Міркуючи про наслідки Євромайдану для всього континенту, вітчизняний історик Ярослав Грицак констатує: «Сучасна Європа об'єдналася навколо інтересів. Але європейську солідарність неможливо побудувати без готовності європейців у часи кризи жертвувати бодай часткою своїх інтересів заради цінностей. Це те, чого українці можуть повчити європейців» [3]. Гідність має стояти вище інтересів, а цінності – вище бізнесу, – ось головний урок українського Майдану для втомленої Європи. Паризькі теракти 13 листопада 2015 року змусили європейців пригадати, що люди, насправді, об'єднуються у спільноти не так для встановлення добра, як супроти зла; а Європейський Союз з історичної перспективи – «захисна реакція на жах» (за Андре Глюксманом). Певний період відкритим лишалось питання: чи «здадуть» європейські політики інтереси України в угоду геополітичним амбіціям Кремля заради допомоги останнього в боротьбі проти ІДІЛ? Але, схоже, «стара Європа» зробила правильні висновки про поведінку та наміри Путіна, й економічні санкції проти РФ скасовувати ніхто не буде.

Вже під час Євромайдану західні експерти відзначали неймовірну активізацію антиукраїнської пропаганди Кремля, але з початком «гарячої» стадії сучасної російсько–української війни ця пропаганда взагалі вийшла поза всякі межі здорового глузду, перетворилася на зброю «масового інформаційного знищення», надзвичайно посилила наростання хаосу, безладу, напруженості та дестабілізації у світових масштабах. Головна мета російської пропаганди – не просто змусити всіх думати, що «Україна жахлива», але повністю стерти межу між правдою та брехнею, дезорієнтувати навіть мислячих людей. Цю тезу першим висунув британський медіа–експерт Пітер Померанцев, на думку якого, кремлівські пропагандисти прагнуть переконати мешканців інших країн у тому, що «ваша влада така сама погана, як і наша», вірити у принципи та ідеали смішно й несучасно – адже «все піар, а реальної політики не існує» [14]. Завдяки «українській кризі», започаткованій істеричною реакцією Путіна на Євромайдан, західні політики отримали нагоду переконатися: поєднання «ТВ–кратії, розпливчастої ідеології та майже узаконеної корупції» – ось основа режиму Путіна, творці якого навчилися досконало поєднувати авторитаризм і розважальну складову медіа–контенту. Мета програм, котрі заповнили російське телебачення, – тримати глядачів «на гачку», постійно тримати в напрузі, збивати з пантелику, викликати параною та пасивність (тільки б не бажання думати й готовність діяти!) [1, с. 11–12]. Цей режим, остаточно зазобнувавши власне населення, вперто, послідовно і досить успішно реалізує «експорт дезінформації» назовні, спотворюючи сприйняття подій десятками мільйонів людей і поза межами РФ. Тобто, кинуто виклик не лише перспективам існування української нації та державності – мова йде про інформаційну безпеку Європи та світу вцілому, про загальну довіру до ЗМІ й необхідність вироблення конкретних «інформаційних фільтрів», аби захистити психіку пересічних обивателів від ексцесів «дезінформаційно–маніпулятивного безумства».

Євромайдан, фактично, унаочнив унікальний у світовій історії зразок «коврового бомбардування дезінформацією» (центрованої довкола дискурсу ненависті). І якщо Захід не зуміє виробити й запровадити дієві механізми стримування російської інформаційної

агресії («воєнізованого використання інформації з метою посяти страх»), – системі світової безпеки буде завдано потужного удару, наслідки якого абсолютно непербачувані за своїм руйнівним впливом.

Німецький політолог Андреас Умланд зазначив, що започаткована Майданом «українська криза» сягнула масштабів, які вимагають перегляду базових координат геополітики XXI століття. Адже саме військовий конфлікт в Україні став на заваді подальшій європейській інтеграції Росії, унеможливила створення спільної зони торгівлі та безпеки від Лісабона до Владивостока. До того ж, зважаючи на зменшення економічної ваги РФ і зростання китайської потужності, можна констатувати, що політична ізоляція Кремля суттєво послабить його у відносинах як із Заходом, так і зі Сходом [16, с. 8]. Анексія Криму боляче вдарила по багаторічних зусиллях світового співтовариства, спрямованих на боротьбу з розповсюдженням зброї масового знищення (навіть більше – сприятиме в майбутньому відродженню політики так званого «ядерного стримування»). А. Умланд пояснює урок, який продемонструвала світу «українська криза», доволі красномовно і образно: «Якщо сусідня держава ставить під сумнів свої кордони, вашій країні потрібна атомна бомба. І щойно ваша країна її здобула, ви, пам'ятаючи про Україну, більше ніколи не відмовитесь від неї» [16, с. 9].

Наляканий революційними подіями в Україні, Володимир Путін здійснив анексію Криму та розв'язав збройний конфлікт на Донбасі, який переріс у гібридну російсько-українську війну. Але після рішучої української відсічі агресору та провалу сподівань на успіх авантюрного проекту «Новороссія» кремлівським очільникам довелося гарячково шукати варіантів переключення уваги зазомбованого російського електорату з безславної поразки їхнього лідера на Донбасі. Тому, схоже, й довелося російським військовим всупити в чергову авантюру – війну в Сирії. Проте російське втручання жодним чином не наблизило розв'язання багаторічного кривавого протистояння, швидше навпаки – перевело його в розряд глобального конфлікту, здатного перерости у Третю світову війну (особливо після того, як турецький винищувач збив російський військовий літак Су–24). Бомбардування російською авіацією позицій повстанців проти режиму проросійського диктатора Асада покращує шанси останнього лишатися при владі – отже, війна в Сирії посилюватиметься, а потік біженців з цієї країни не припинятиметься, дестабілізуючи внутрішньополітичну, економічну, демографічну ситуацію в Євросоюзі, ставлячи під сумнів спроможність нових і старих членів ЄС до порозуміння, до солідарної співпраці в подоланні спільних труднощів. Втрутившись у сирійський конфлікт фактично на боці диктатора Асада, Путін опосередковано допоміг терористам ІДІЛ, в черговий раз кинув виклик авторитету США та їхній спроможності врегулювати міжнародні конфлікти. «Сирійська авантюра» жодним чином не допомогла Росії позбутися іміджу країни-спонсора тероризму та окупанта чужих територій.

Дедалі частіше в середовищі політичних оглядачів можна почути коментарі стосовно можливостей «майданізації» Європи. В цьому контексті доречно пригадати й багатотисячний «вірменський Майдан» проти подорожчання електроенергії, котрий переріс у політичну акцію (літо 2015 року); і масові протестні

акції в Молдові з вимогою відставки уряду та президента (вересень 2015 року); і антикорупційний «Майдан» в Румунії, спричинений жахливою пожежею в нічному клубі столиці, результатом якого стала відставка одіозного глави уряду Віктора Понти (листопад 2015 року). Як зазначає видання *The Economist*, румуни вийшли на найбільшу з часів падіння комунізму масову акцію під гаслом «Корупція вбиває!», а на Університетській площі (котра була центром революції 1989 року) височів банер з гаслом-лейтмотивом протесту: «В 1989-му боролися за свободу, сьогодні боремося за справедливість!» [10].

Наприкінці 2015 року мова зайшла навіть про потенційний польський Майдан – так почали називати демонстрації опозиції проти спроб влади обмежити окремі демократичні свободи громадян. Учасники масових акцій виходили з європейськими прапорами, що можна порівняти з першою фазою української Революції Гідності. Противники нового уряду об'єдналися в новосформований громадянський рух під назвою Комітет оборони демократії (КОД) – втім, прихильників влади в країні також дуже багато. З цього приводу Ярослав Качинський, лідер партії «Право і справедливість» (ПіС) впевнено заявив: «Якщо хтось думає, що влаштує тут Майдан, він глибоко помиляється. Ми даємо собі раду, маємо велику суспільну програму... Я переконаний: контрmaidан був би набагато численнішим. А втім, хотілося б уникнути цього, та й то з огляду на те, що нам не потрібна конфронтація». На думку польської журналістки Ванди Жешовської, згадки про Майдан і потенційний контрmaidан ілюструють передусім глибокий поділ польського суспільства, адже два паралельні рухи зійшлися у гострій конфронтації (тому в майбутньому «годі відкинути можливість Майдану над Віслою») [8].

Як бачимо, процеси, ініційовані українськими активістами восени 2013 року, впевнено започаткували новий тренд світової політики, що полягає в намаганні зробити поведінку правлячих еліт більш чесною, відкритою, соціально зорієнтованою та відповідальною перед громадськістю. Під цим оглядом маємо всі підстави інтерпретувати Євроmaidан як якісно новий етап загального світового процесу боротьби проти глобальної корупції, соціальної нерівності, утисків демократичних прав і свобод, несправедливого майнового розшарування, непропорційного розподілу фінансових ресурсів, відсутності «соціальних ліфтів» та безвідповідального egoїзму бізнесово-політичних еліт. В цьому контексті українська Революція Гідності органічно вписується в один типологічний ряд з подіями «Арабської весни» та масштабною акцією *Occupy Wall-Street*.

Актуальність і вагомість подібних масових протестних рухів посилюється й гранично увиразнюється небезпекою повернення до імперіалізму та колоніалізму в нових формах, в поєднанні з прогресуючим нагнітанням геополітичних амбіцій (в той час, як більшість країн світу живуть в умовах «фрагментарного суверенітету»). Про можливість подібного розвитку подій попереджає цілий ряд впливових експертів-соціологів, одна з яких, Шаліні Рандерія (Австрія), констатує драматичний парадокс сучасності: з одного боку, маємо поширення формальної демократії, а з другого – збільшення кількості нелегітимних з погляду суті демократії дієвців, котрі порушують її базові засади. Саме тому питання довіри громадян до державних інституцій стає одним з ключових

у геополітиці [18]. Говорячи про суспільства, де громадяни не довіряють своїм урядам (оскільки ті перебувають під впливом клептократів та олігархів) і створюють автономні механізми взаємодопомоги та порятунку себе, – дослідниця наводить приклад України й називає громадянське суспільство «третім сектором» соціально-політичного буття, поряд з державою та ринком [18].

Висновки. Українська Революція гідності дала унікальний у світовій історії XXI століття зразок справедливого і героїчного народного повстання проти диктатури та узурпації влади, коли свідомі громадяни відповідально взяли за реалізацію однієї з базових норм ліберальної демократії про народ як джерело верховної влади у правовій державі. Повстання проти тиранії, здійснене кращими представниками українського народу, було сприйняте позитивно у цивілізованих демократичних країнах, адже режим Віктора Януковича, котрий узурпував владу, свідомо, нахабно, систематично й тривалий час безкарно порушував Конституцію і закони.

Євромайдан дав поштовх ще одному унікальному для світової історії явищу: коли дисфункціональна постреволюційна держава не здатна була виконувати свої базові функції (захисту громадян від зовнішньої агресії та забезпечення армії), суспільство витворило добровільний та волонтерський рух, котрі, за великим рахунком, і врятували країну від російсько-терористичних загроз. Зупинивши російський наступ на Донбасі, українці врятували Європу від масштабної ескалації військового конфлікту, який вийшов би далеко за межі нашої держави.

У добу, коли модним світовим трендом стала віра у всесильність пропаганди, масової дезінформації та необмежені можливості медій маніпулювати свідомістю, під час Революції гідності українці довели хибність подібних уявлень, силу та креативність віри у об'єктивну реальність, соціальну справедливість, ширий, невідомий патріотизм і природну здатність відрізати правду від брехні. Революція гідності засвідчила всьому світу унікальну здатність українців до самоорганізації, до відважної жертвовності в обстоюванні колективних інтересів та прав, вміння рятувати державу без допомоги офіційних інституцій (або і всупереч їм).

Євромайдан на глобальному, загальносвітовому рівні засвідчив неочікуваний і непередбачуваний за умов постмодерного скепсису феномен – повернення моралі в політику. Особливої ваги ця обставина набуває в період так званої «плинної сучасності» – період глобальної моральної сліпоты, екзистенційної самотності, непевності, нечутливості, нездатності співпереживати стражданням інших, фрагментованості та атомізації, що панують в епоху постмодерну. Ключові вимоги–максими Майдану можна загалом звести до трьох моральних категорій: свобода, справедливість і солідарність. Дух Євромайдану – пошук правди й відданість свободі як фундаментальній етичній категорії.

Євромайдан продемонстрував, з одного боку, системну кризу сучасного світоустрою, а з іншого боку, – критичний брак нових ідей та концепцій, здатних допомогти у подоланні цієї кризи. Духовний спадок Революція Гідності міг би стати надійним морально-етичним та екзистенційним підґрунтям для формування вдосконаленого проекту спільного європейського майбутнього, започаткувати фахові дискусії про межі

та припустимі прояви боротьби за права і свободи, інтенсифікувати пошуки нових форм демократії, здатних до адекватної відповіді на драматичні виклики часу.

Список використаних джерел

1. Вайс М., Померанцев П. Повелителі брехні: інформація, культура та гроші на службі Кремля // Критика. – 2014. – Число 9–10. – С.4–12.
2. Горбач В. К. Боровой: «Україна нині – найголовніша точка вирішення світових геополітичних завдань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_ukrayina-nini-najgolovnishia-tochka-virishennya-svitovih-geopolitichnih-zavdan/557725.
3. Грицак Я. Революція Цінностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/society/2014/11/7/183467/>.
4. Дацюк С. Революція Гідності – два роки після початку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/564eefdd68ef5/>.
5. Дроздовський Д. Серцебиття свободи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2589/164/91219/>.
6. Євромайдан – подія десятиліття – екс-спецпредставник Мадлен Олбрайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/photo-video/2014/01/12/7009379>.
7. Єрмолаєв А. Росіяни працюють з Україною минулого, а ми вже інші / А. Єрмолаєв // Країна. – 2014. – №15 (218). – С.4–7.
8. Жешовська В. Каникули на вулиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/154648>.
9. Івершень І. В. Єрмоленко: «Маємо бути готові, що Майдан не є останньою революцією» / І. Івершень // Країна. – 2014. – №17 (220). – С.20–24.
10. Колективна відповідальність [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/World/151837/PrintView>.
11. Мухарський А. Майдан. (Р)Еволюція духу / А. Мухарський. – К.: Наш формат, 2014. – 314 с.
12. Наріжна В. Євромайдан у текстах / В. Наріжна // Критика. – 2013. – Число 11–12. – С.12–15.
13. Парасківа Л. Є. Бистрицький: Європи на Майдані більше, ніж чимало де в ЄС / Л. Парасківа // Країна. – 2014. – №1 (204). – С.25–27.
14. Пітер Померанцев: «Коли з'являється якась нова медіа-технологія, все закінчується пеклом брехні й пропаганди» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/147662>.
15. Саакашвілі: Неминуча перемога АТО врятує Європу від головного варвара 21 століття [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/07/27/7033167/?attempt=1>.
16. Умланд А. Глобальні наслідки «української кризи». Занепад Росії та євроазійська безпека на початку XXI століття / А. Умланд // Критика. – 2015. – Число 5–6. – С.8–19.
17. Фукуяма вважає Євромайдан «грандіозною історичною подією» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua/POLITICS/fukuyama-vvazhae-єvromaidan-grandioznoyu-istorichnoyu-podiyeyu-188732.html>.
18. Шаліні Рандерія: «Нині у світі можливе повернення до імперіалізму та колоніалізму в їхніх нових формах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/151827>.
19. Шевчук Д. Пастки посткомунізму / Д. Шевчук // Критика. – 2013. – Число 11–12. – С.33–35.

References

1. Vais M., Pomerantsev P. Poveliteli brekhni: informatsiia, kultura ta hroshi na sluzhbi Kremliia // Krytyka. – 2014. – Chyslo 9–10. – S.4–12.
2. Horbach V. K. Borovoi: «Ukraina nini – naiholovnishia tochka vyrishennia svitovykh heopolitychnykh zavdan» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_ukrayina-nini-najgolovnishia-tochka-virishennya-svitovih-geopolitichnih-zavdan/557725.
3. Hrytsak Ia. Revoliutsiia Tsinnosti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://life.pravda.com.ua/society/2014/11/7/183467/>.
4. Datsiuk S. Revoliutsiia Hidnosti – dva roky pislia pochatku [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/564eefdd68ef5/>.
5. Drozdovskiy D. Sertsebytta svobody [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2589/164/91219/>.
6. Ievromaidan – podiia desiatilettia – eks-spetspredstavnyk Madlen Olbraйт [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/photo-video/2014/01/12/7009379>.

7. Yermolaiev A. Rosiiani pratsiuiut z Ukrainoiu mynulo, a my vzhe inshi / A. Yermolaiev // Kraina. – 2014. – №15 (218). – S.4–7.

8. Zheshovska V. Kanikuly na vulytsi [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/World/154648>.

9. Ivershen I. V. Yermolenko: «Maiemo buty hotovi, shcho Maidan ne ie ostannoi revoliutsiiei» / I. Ivershen // Kraina. – 2014. – №17 (220). – S.20–24.

10. Kolektyvna vidpovidalnist [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/World/151837/PrintView>.

11. Mukharskyi A. Maidan. (R)Evolutsiia dukhu / A. Mukharskyi. – K.: Nash format, 2014. – 314 s.

12. Narizhna V. Evromaidan u tekstakh / V. Narizhna // Krytyka. – 2013. – Chyso 11–12. – S.12–15.

13. Paraskiva L. Ie. Bystrytskyi: Yevropy na Maidani bilshе, nizh chymalo de v YeS / L. Paraskiva // Kraina. – 2014. – №1 (204). – S.25–27.

14. Piter Pomerantsev: «Koly z'iavliaetsia yakas nova media-tekhnologhiia, vse zakinchietsia peklom brekhni i propahandy» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/Politics/147662>.

15. Saakashvili: Nemynucha peremoha ATO vriatuiе Yevropu vid holovnoho varvara 21 stolittia [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/news/2014/07/27/7033167/?attempt=1>.

16. Umland A. Hlobalni naslidky «ukrainskoi kryzy». Zaneпад Rosii ta evroaziiska bezpeka na pochatku XXI stolittia / A. Umland // Krytyka. – 2015. – Chyso 5–6. – S.8–19.

17. Fukuiama vvzahaie Yevromaidan «hrandioznoiu istorichnoiu podiiem» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: http://dt.ua/POLITICS/fukuyama-vvzahaie-yevromaidan-grandioznoy-istorichnoy-podiyeyu-188732_.html.

18. Shalini Randeriia: «Nyni u sviti mozhlyve povernennia do imperializmu ta kolonializmu v yikhnikh novykh formakh» [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/Society/151827>.

19. Shevchuk D. Pastyk postkomunizmu / D. Shevchuk // Krytyka. – 2013. – Chyso 11–12. – S.33–35.

Potapenko Ya. O., Doctor of History, Professor of Department of History and Culture of Ukraine State University «Pereiaslav–Khmelnitsky State Pedagogical University named Gregory Skovoroda» (Ukraine, Pereiaslav–Khmelnitsky), yaroslavpotapenko007@yandex.ua

Potapenko O. I., Professor, Head of Department of Ukrainian linguistics and teaching methods of State University «Pereiaslav–Khmelnitsky State Pedagogical University named Gregory Skovoroda» (Ukraine, Pereiaslav–Khmelnitsky)

The geopolitical implications of Euromaidan

Analyzed a range of influences that made Euromaidan on international politics, the maximum intransigence value and civilizational confrontation between Putin's Russia and the liberal-democratic West. Proved that Euromaidan on the global level showed an unexpected and unpredictable at the conditions of postmodern skepticism phenomenon – the return of morality in politics. Conceptualized influence of Maidan on prospects for expansion of contemporary forms of democratic governance, which is particularly relevant for the European Union covered by deep institutional crisis.

Keywords: Euromaidan, geopolitical consequences, Putin's Russia, the West, the European Union.

Потапенко Я. А., доктор исторических наук, профессор кафедры истории и культуры Украины, ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет им. Григория Сковороды» (Украина, Переяслав–Хмельницкий), yaroslavpotapenko007@yandex.ua

Потапенко А. И., профессор, заведующий кафедрой украинской лингвистики и методики обучения, ГВУЗ «Переяслав–Хмельницкий государственный педагогический университет им. Григория Сковороды» (Украина, Переяслав–Хмельницкий)

Геополитические последствия Евромайдана

Анализируется целый комплекс влияний, которые произвел Евромайдан на международную политику, предельно продемонстрировав непримиримость ценностно-цивилизационного противостояния между путинской Россией и либерально-демократическим Западом. Доказывается, что Евромайдан на глобальном, общечеловеческом уровне проявил неожиданный и непредсказуемый в условиях постмодернистского скепсиса феномен – возвращение морали в политику. Осмысливаются перспективы влияния Майдана на расширение современных форм демократического правления, что особенно актуально для Евросоюза, охваченного глубоким институциональным кризисом.

Ключевые слова: Евромайдан, геополитические последствия, путинская Россия, Запад, Европейский союз.

УДК 329.055.4(477)

Рудень Д. М.,
аспірант, Національний педагогічний
університет ім. М. П. Драгоманова
(Україна, Київ), den.ruden@gmail.com

Блок лівих і лівоцентристських сил ЯК ЧЕРГОВА СПРОБА ОБ'ЄДНАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЛІВОГО РУХУ УКРАЇНИ

Розглянути передумови виникнення, ідеологічне підґрунтя та механізми утворення і діяльності Блоку лівих і лівоцентристських партій, який діяв з 2009 по 2011 рік в Україні і об'єднував чотири політичні партії – Комуністичну партію України, «Справедливість», Соціал-демократичну партію України (об'єднану) та «Союз лівих сил». Проаналізована участь блоку, а також інших партій лівого руху України – Соціалістичної партії України та Прогресивної соціалістичної партії України у виборах Президента 17 січня 2010 року та чергових виборах депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів 31 жовтня 2010 року. Досліджені ідеологічні засади і програмні документи кандидатів у Президенти від лівих партій і тактика виборчих кампаній. Виокремлені проблеми функціонування Блоку лівих і лівоцентристських сил і причини припинення його діяльності.

Ключові слова: лівий рух України, Блок лівих і лівоцентристських сил, вибори Президента України 17 січня 2010 року, місцеві вибори 31 жовтня 2010 року.

Політична криза 2007 року і позачергові вибори народних депутатів України, що відбулися 30 вересня 2007 року для лівих сил стали відправною точкою до пошуку нових форматів участі у виборах, корегуванні ідеологічних позицій, зміни риторики лідерів. Метою таких змін стала потреба у розширенні електоральної бази.

Політична система України за часів незалежності зазнала певних метаморфоз, одна з яких – це зростання кількості зареєстрованих політичних партій, посилення впливу матеріального чинника, підкуп виборців при проведенні виборів. Підґрунтям появи значної кількості лівих і лівоцентристських партій стали протиріччя між лідерами політичних партій, зокрема СПУ, з лав якої в той чи інший час вийшли досить сильні політики і утворили свої політичні партії. В практиці з'явилися виборчі технології, коли на противагу діючій партії створюється нова із співзвучною назвою тощо.

Лівий рух в Україні досліджували сучасні вітчизняні вчені, такі як О. М. Волков, О. В. Гарань, В. В. Медведчук, С. М. Остюченко, Є. В. Перегуда, О. С. Стаценко, В. М. Якушик. Політологічний аналіз загальних ідеологічних трансформацій знаходимо в працях і вітчизняних науковців В. П. Андрушенка, О. В. Бабкіної, В. В. Кізіми, І. Ф. Кураса. Значний внесок в теоретичні дослідження та практичну реалізацію по створенню і розвитку лівого руху України внесли, перший секретар ЦК Комуністичної партії України, керівник фракції комуністів у Верховній Раді України П. М. Симоненко, голова партії «Справедливість» С. М. Ніколаєнко, голова Соціалістичної партії України О. О. Мороз, голова Прогресивної соціалістичної партії України Н. М. Вітренко, голова партії «Союз лівих сил» В. О. Волга, директор Інституту демократії і соціальних процесів В. Я. Шибко, політологи В. С. Кулик, В. С. Небоженко.

Протягом декількох парламентських і президентських виборів – з 1994 року і по 2007 рік – тою чи іншою мірою у суспільстві активно обговорювалася тема об'єднання політичних партій, особливо тих, які мають спільну ідеологію, споріднені програми та, фактично, один і той саме електорат. Найбільш вдалу спробу лівих

і лівоцентристських партій підійти до об'єднання, до формування єдиної лівої української партії було здійснено в 1997–1998 роках перед парламентськими виборами 1998 року, що проводилися за змішаною системою. Тоді КПУ, СПУ і Селянська партія України провели низку консультацій з цього приводу. У разі обрання новою партією модель сучасних соціал-демократичних європейських партій, вірогідно така партія могла стати в Україні правлячою. Готовність до об'єднання тоді проголосили СПУ і Селянська партія України, які разом створили виборчий блок.

Якщо проаналізувати Закон України «Про політичні партії в Україні», а саме порядок створення політичних партій, поняття політичної партії та її права, ми не знайдемо норм, які передбачають створення блоків політичних партій або прав політичної партії на створення такого блоку [1]. Хоча виборчим законодавством, зокрема Законом України «Про вибори Президента України» від 5 квітня 1999 року в редакції Закону України від 18 березня 2004 року було передбачено, що право висування кандидата на пост Президента України належить громадянам України, які мають право голосу [2, с. 81]. Це право реалізувалося ними через політичні партії та їх виборчі блоки, а також шляхом самовисування у порядку, визначеному цим Законом.

Отже, блоки політичних партій – це об'єднання політичних партій, створене з метою спільної участі у виборчому процесі. При чому, таке право на об'єднання у політичних партій з'являється залежно від політичної ситуації в країні, яка впливає на прийняття виборчих законів.

Тому політичні партії об'єднуються у виборчі блоки лише для висування спільних кандидатів. Не винятком стали і президентські вибори 2010 року.

Участь у переговорах з консолідації зусиль лівих сил під час президентської кампанії 2009–2010 років брали: Комуністична партія України, партія «Союз лівих сил», партія «Справедливість», Соціал-демократична партія України (об'єднана), Прогресивна соціалістична партія України, партія «Соціалістична Україна» та Соціалістична партія України. Напередодні старту президентської виборчої кампанії 14 вересня 2009 року було підписано політичну Угоду про утворення політичного Блоку лівих і лівоцентристських сил [3]. Блок утворили чотири партії – Комуністична партія України, партія «Справедливість», партія «Союз лівих сил» та Соціал-демократична партія України (об'єднана).

Відповідно до Угоди про створення Блоку лівих і лівоцентристських сил, блок утворювався для участі в президентських виборах, виборах до місцевих органів самоврядування, міських, селищних, сільських голів та до Верховної Ради України [4].

Угода визначала такі положення:

по-перше, Комуністична партія України, Партія «Справедливість», Політична партія «Союз лівих сил», Соціал-демократична партія України (об'єднана) створюють виборчий блок, відкритий для всіх політичних сил, які виступають проти антинародного компрадорського режиму, за радикальну зміну політичного курсу і виведення України з глибокої, всеохоплюючої кризи, за соціалізм. Питання щодо участі тих чи інших політичних партій у блоці вирішується лідерами політичних партій, які підписали угоду, консенсусом.

Отже Угода передбачала можливість вступу до Блоку нових політичних партій і рішення про входження нової партії мали можливість приймати лідери Комуністичної партії України, Партії «Справедливість», Політичної партії «Союз лівих сил», Соціал-демократична партія України (об'єднана) консенсусом.

Водночас рішення про утворення виборчого Блоку приймалися на міжпартійному з'їзді, для чого відповідно:

1. У другій половині вересня – на початку жовтня 2009 року чотири вище названих партій проводять свої партійні з'їзди.

2. 20 жовтня 2009 року проводиться Міжпартійний з'їзд блоку.

Таким чином вирішення питання про створення Блоку належало до компетенції з'їзду партії, а приєднання до Блоку нових – лише на розгляд лідерів партій, які підписали Угоду.

По-друге цілі і завдання виборчого блоку були викладені у Декларації [5].

Слід зазначити, що Декларація стала певним ідеологічним компромісом для всіх партій – учасниць Блоку лівих і лівоцентристських сил. Поряд з визнанням Комуністичною партією України державницької позиції, орієнтації на європейську соціал-демократію представниками партії «Справедливість», останні погодилися на геополітичні і світоглядні позиції комуністів щодо входження України до ЄС, НАТО, проведення референдуму з надання російській мові статусу другої державної. Про це свідчить коментар голови партії «Справедливість» С. М. Ніколаєнка одразу після підписання Угоди, де він заявив, що ліві, лівоцентристські партії – це представники саме українських лівих сил, патріотичних сил [6]. А прийнятий документ має соціально-орієнтоване спрямування.

По-третє, в Угоді визначено основні принципи діяльності блоку: товариська повага і довіра, досягнення взаємоприйнятних компромісів, об'єктивна оцінка ситуації, усвідомлення відповідальності за долю країни і народу при збереженні організаційної самостійності учасників блоку.

Тобто в тексті Угоди не було передбачено подальшого організаційного об'єднання партій лівого руху України в одну.

По-четверте, для забезпечення узгоджених дій учасників блоку було утворено Політичну раду у складі лідерів політичних партій, які входять до нього (в разі відсутності лідера – повноважний представник партії). Рішення Політичної ради мало б прийматися консенсусом і було обов'язковим для виконання всіма учасниками.

По-п'яте, основними завданнями виборчого блоку на найближчу перспективу було визначено:

1) широке роз'яснення цілей і завдань блоку, аргументоване викриття антинародного, злочинного характеру правлячого олігархічного режиму;

2) на виборах Президента України у січні 2010 року: підтримка кандидата, висунутого на Міжпартійному з'їзді, як єдиного кандидата від партій, що підписали Угоду;

3) на виборах до місцевих органів самоврядування та голів міст і населених пунктів: висування єдиного списку кандидатів у депутати місцевих рад та узгоджених кандидатур на голів міст, селищ, сіл;

4) розподіл квот на місцеві вибори визначається політичними радами вищого рівня за пропозиціями місцевих органів відповідного рівня. Політична рада блоку затверджує квоти для формування списків кандидатів у депутати до Верховної Ради АР Крим, обласних рад, міських рад Києва, Севастополя, міст – обласних центрів, міст з населенням понад 150 тисяч мешканців (міста Керч, Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Нікополь, Маріуполь, Макіївка, Горлівка, Краматорськ, Мелітополь, Біла Церква, Кременчук – всього 11 міст), за поданням політичних рад АР Криму, обласних, міст Києва та Севастополя. Обласні політичні ради затверджують квоти для виборів до районних, районних у містах і міських рад за поданням відповідних місцевих політичних рад.

Кандидатів на посади міських голів Києва, обласних центрів, міст обласного значення з населенням понад 150 тисяч мешканців затверджує Політична рада блоку за поданням обласної політичної ради [4].

По–шосте, тактику узгоджених дій на наступних парламентських виборах буде визначено з урахуванням політичної ситуації, яка складеться на час їх проведення, і досвіду, набутого в ході кампаній по виборах Президента України та органів місцевого самоврядування.

По–сьоме, учасники блоку утримуватимуться від публічної критики один одного та винесення на широкий загал незгодженостей і протиріч, які можуть виникати між учасниками блоку.

Відповідно до Угоди про створення Блоку лівих і лівоцентристських сил 20 жовтня 2009 року відбувся Міжпартійний з'їзд, який створив виборчий блок з однойменною назвою та висунув кандидатом в президенти України першого секретаря Центрального комітету Комуністичної партії України П. М. Симоненка [7].

Аналіз проведення виборчої кампанії Блоком лівих і лівоцентристських сил свідчить про зміну політичної позиції КПУ. Програма кандидата в президенти П. М. Симоненка було сконцентровано на вирішенні економічних проблем в державі. Вперше лідер комуністів у своїх виступах акцентував увагу на українськості Блоку лівих і лівоцентристських сил, його державницьких позиціях. Разом з тим передвиборча програма кандидата в президенти, висунутого Блоком лівих і лівоцентристських сил містила радикальні положення, зокрема це стосується зміни форми правління держави на парламентську республіку [8].

Зазначимо, що інші учасники переговорів по створенню Блоку лівих і лівоцентристських сил СПУ і ПСПУ не увійшли до об'єднання через несприйняття одне одного. Помилки минулого не було забуто і враховано, про що свідчать взаємні звинувачення ЗМІ лідерів цих партій О. О. Мороза і Н. М. Вітренко [9]. На офіційному сайті ПСПУ навіть з'явилася різка заява прес-служби, яка була відповіддю на коментар О. О. Мороза [10]. Вже після підписання угоди про утворення блоку лідер ПСПУ пояснив свою неучасть в ньому ідеологічними розбіжностями – блок зайняв «прозахідну» позицію на рівні з СНД, неконкретною, на її думку, є норма Декларації про надання російській мові статусу другої державної, відсутні позиції про федеральний устрій України тощо [11].

У результаті ПСПУ на своєму ХХІІІ з'їзді висунула кандидатом в Президенти України на виборах 17 січня

2010 року голову партії Н. М. Вітренко [12], яка так і не змогла зареєструватися кандидатом в Президенти України, не виконавши норму законодавства про внесення грошової застави [13].

Кандидатом в Президенти України від СПУ став її голова О. О. Мороз, незважаючи на те, що 12 квітня 2008 року на XIV з'їзді було прийнято рішення про висунання на найвищий державний пост В. П. Семенюк–Самсоненко. У своїй передвиборній програмі О. О. Мороз декларував необхідність завершення політичної реформи, наведення ладу у державі, визначав головними завданнями боротьбу з корупцією, традиційно наголошував на неможливості вільного продажу землі тощо [14]. Загалом через обмежене фінансування передвиборча кампанія проходила доволі пасивно, до чого додавалося і деморалізація членів СПУ через потребу четвертий раз пояснювати виборцю необхідність голосувати за їхнього кандидата.

Результатами президентських виборів 2010 року, які відбувались в умовах переформатування лівих сил, не підтвердили очікування щодо «результативності» єдиного кандидата від утвореного «Блоку лівих та лівоцентристських сил». П. М. Симоненко здобув на цих виборах 3,54% голосів, посівши шосте місце серед 18 кандидатів. Соціологічні опитування передбачали, що лідер лівого блоку матиме 5–7% голосів, проте цілеспрямовані фальсифікації дозволили отримати лише такий відсоток. Слід зазначити, що на президентських виборах 2004 року, ідучи на вибори тільки від КПУ, лідер комуністів здобув 4,97% посівши четверте місце серед 25 кандидатів [15, с. 12].

Голова СПУ О. О. Мороз отримав підтримку 95169 виборців, що склало 0,38% від усіх учасників голосування і посів 11 місце. У порівнянні з виборами 2004 року, де кандидат від СПУ отримав 5,82% і посів третє місце, результати значно погіршилися.

Отже, незважаючи на консолідацію зусиль частиною партій лівого руху України, фактичну участь лише двох кандидатів з–поміж 18 представників лівих партій, лівим не вдалося наростити електоральну підтримку, а навпаки, у порівнянні з президентськими виборами 2004 року та парламентськими 2006–2007 року значно її втратити.

Таблиця 1

**Переможці і результати першого туру виборів
Президента України 17 січня 2010 року
для кандидатів від лівого руху України**

Прізвище, ім'я та по батькові кандидата	Кількість отриманих голосів виборців	Відсоток до тих, що взяли в голосуванні	Місце
Янукович Віктор Федорович	8 686 642	35,32	1
Тимошенко Юлія Володимирівна	6 159 810	25,05	2
Симоненко Петро Миколайович	872 877	3,54	6
Мороз Олександр Олександрович	95 169	0,38	11

Таблиця 2

**Результати виборів депутатів Верховної Ради
Автономної Республіки Крим, місцевих рад
та сільських, селищних, міських голів
31 жовтня 2010 року для партій лівого руху України**

Назва політичної партії	Кількість обраних депутатів місцевих рад	Відсоток до загальної кількості обраних депутатів місцевих рад
Комуністична партія України	7501	3,34
Соціалістична партія України	3046	1,36
Українська соціал-демократична партія	187	0,08
Партія «Справедливість»	113	0,05
Партія «Народна влада»	87	0,04
Селянська партія України	69	0,03
Прогресивна соціалістична партія України	38	0,02
Соціал-демократична партія України	36	0,02
Соціал-демократична партія України (об'єднана)	30	0,01
Партія «Соціалістична Україна»	25	0,01
Політична партія «Союз лівих сил»	23	0,01

29 січня 2010 року, напередодні другого туру президентських виборів Блок лівих і лівоцентристських сил уклав Угоду з кандидатом від Партії регіонів В. Ф. Януковичем [16]. Щоб не розколоти блок, на основі якого мали проводитися наступні місцеві і парламентські вибори, лідери «Справедливості» змушені були прийняти пропозицію більшості. В зазначеній вище угоді Блок лівих та лівоцентристських сил своїми можливостями організаційно та політично підтримав кандидата на пост Президента України В. Ф. Януковича, а кандидат, в разі перемоги, мав взяти до виконання Платформу практичних заходів від Блоку лівих та лівоцентристських сил. Платформа – пропозиції кандидата на посаду Президента України, здебільшого дублювала Декларацію Блоку лівих і лівоцентристських сил, наряду з тим містила норми, які мали сприяти участі партіям блоку в наступних місцевих та парламентських виборах: вдосконалення пропорційної системи виборів до представницьких органів, яка б забезпечувала чесну, відкриту конкуренцію ідеологічних політичних сил та відмова від грошової застави при балотуванні громадян на виборні державні посади всіх рівнів, оскільки така застава є фактичним майновим цензом і порушує принцип рівності [17]. Але ці пропозиції не було взято до уваги при розробці змін до законодавства України про місцеві вибори та вибори народних депутатів України. Цією угодою КПУ разом з іншими учасниками Блоку лівих і лівоцентристських сил продовжили практику створення альянсів між лівими партіями та партіями представників крупного капіталу України.

У другому турі президентських виборів 2010 року переміг В. Ф. Янукович, у Верховній Раді України відбулося переформатування парламентської коаліції, участь в якій взяли фракції Партії регіонів, КПУ і Блоку Литвина. КПУ знову, як і в 2006 році стала однією з партій влади, отримала можливість на своє представництво в органах виконавчої влади, проте делегувала на міністерські посади представників інших партій-учасниць коаліції, не враховуючи пропозиції партнерів по Блоку лівих і лівоцентристських сил.

Після обрання Президентом України В. Ф. Януковича виборчий Блок лівих і лівоцентристських сил припинив свою діяльність, проте діяла угода про створення політичного блоку, про що зазначав голова Ради партії «Справедливість», однієї з учасниць блоку, С. М. Ніколасенко [18]. Комуністи після президентських виборів повністю ігнорували партнерів по блоку і відкрито співпрацювали з Партією регіонів.

Підтвердженням нівелювання угоди про створення Блоку лівих і лівоцентристських сил стали місцеві вибори 31 жовтня 2010 року. Фракція КПУ 10 липня 2010 року свідомо повним складом підтримала зміни до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [19], які унеможливили участь блоків політичних партій у виборах. Цим кроком КПУ порушувало угоду про створення Блоку лівих і лівоцентристських сил.

Безрезультатно завершилися і переговори про узгодження кандидатур у депутати місцевих рад, голів міст, селищ, сіл між учасниками блоку та іншими політичними партіями лівого руху України. Тому партії-учасниці блоку брали участь у місцевих виборах 31 жовтня 2010 року самотійно, які проводилися за змішаною системою.

Отже, КПУ і СПУ маючи ліпшу структурованість місцевих організацій за інші ліві партії, впізнаваний бренд, вдалося провести значну кількість членів своїх партій до місцевих рад. Проте вони не стали домінуючими і лише в поодиноких випадках реально впливали на здійснювану місцевими радами політику.

Партія «Справедливість» разом з КПУ та СПУ увійшла до трійки партій лівого руху України, які взяли участь у місцевих виборах 2010 року в усіх областях України, висунула кандидатів в депутати обласних рад і мала в цих радах своє представництво. Розглядаючи підсумки місцевих виборів 2010 року, Рада партії «Справедливість» констатувала припинення діяльності Блоку лівих і лівоцентристських сил, проголосила продовження курсу на єднання лівих сил України та вийшла з пропозицією створення об'єднання лівих партій «Українська лівіця» [20].

Участь в місцевих виборах 2010 року взяла і партія «Народна влада», яку 28 листопада 2009 року рішенням III з'їзду очолив екс-соціаліст Й. В. Вінський [21]. Ядром партії стали члени народно-патріотичного об'єднання «За демократію та справедливість», які разом з Й. В. Вінським у 2006 році залишили лави СПУ через незгоду з участю СПУ в «антикризовій коаліції». Основою програмних документів, зокрема і передвиборчої програми партії

на місцевих виборах, стала Стокгольмська Декларація принципів Соціалістичного інтернаціоналу 1989 року, а основним завданням для партії стало подолання олігархічного устрою в Україні. 87 представників партії «Народна влада» були обрані депутатами місцевих рад різних рівнів за виключенням обласних.

Значно втратила підтримку ПСПУ у порівнянні з місцевими виборами 26 березня 2006 року. Тоді ПСПУ у складі «Блоку Вітренко» мала 92 депутати обласних рад і 11 Верховної Ради Автономної республіки Крим. У 2010 році ж ПСПУ не отримала жодного депутатського мандата обласного рівня.

Інші партії лівого руху України здебільшого отримали представництво в місцевих радах там, де мали партійні осередки і високий авторитет кандидатів.

Для місцевих виборів 2010 року був характерний для останніх років процес позбавлення політики ідеологічної складової. З одного боку висунання кандидатів на виборах продемонструвало відхід від ідеологічної ідентичності партій на другий бік. У деяких областях визначення кандидатів супроводжували скандали всередині партій не щодо програмних засад, а навколо місць у прохідній частині списку. Такі випадки були свідченням домінування політичної доцільності над ідеологічними мотивами. По-друге, основні риси характеру ведення виборчої кампанії демонструють домінування популістської риторики у більшості політичних сил і кандидатів. Такий підхід передбачає зосередження на привабливих для електорату гаслах і відкидає стратегічне бачення розвитку регіонів після виборів. За умов відсутності законодавчо передбаченої необхідності у партій і кандидатів мати передвиборчі програми призвело до розриву між реальними потребами населення та виборчою риторикою кандидатів [22, с. 12].

У 2011 році Комуністична партія України підтримала внесення змін до Закону України «Про вибори народних депутатів України», яким забороняється участь блоків у виборах. Цим кроком КПУ зняла із себе зобов'язання по виконанню Угоди про створення блоку. Хоча формально Блок лівих і лівоцентристських сил продовжував своє існування, діє політична Угода про спільну участь у виборах народних депутатів України, але можна констатувати факт припинення існування Блоку лівих і лівоцентристських сил.

Основними причинами припинення існування Блоку лівих і лівоцентристських сил стали неготовність КПУ змінювати свої ідеологічні догми та впізнану назву партії, невелика підтримка кандидата від блоку на президентських виборах у 2010 році.

Чергова спроба об'єднання політичних партій лівого і лівоцентристського спрямування не досягла своєї мети. Не виправдались очікування низових партійних організацій, участь яких у кожних наступних виборах перетворювалася на взаємну боротьбу, замість протистояння із представниками партій капіталу, інших ідеологій. Ще у більш скрутному становищі залишився електорат, який губиться у своїх симпатіях. Фрагментарність лівого руху в Україні збільшує вплив ліберальних, націонал-патріотичних політичних сил, що має бути стимулом для подальшої консолідації лівих і лівоцентристських сил в Україні.

Водночас актуальною залишається необхідність ліквідувати наявність багатьох лівих і лівоцентри-

стських партій, змінювати назви партій, проводити внутріпартійний праймеріз для визначення лідера політичної сили і, найголовніше, через сучасні засоби комунікації налагоджувати постійний діалог із електоратом для повернення лівому руху статусу впливового на здійснювану політику.

Висновки. Президентські вибори 2010 року виявилися невдалими для партій лівого руху України та їх кандидатів. Було створено черговий суперечливий політичний союз лівих і представників крупного капіталу, парламентська коаліція за участі Партії регіонів, КПУ і Блоку Литвина.

Після місцевих виборів 2010 року усі ліві партії знизили свою підтримку у порівнянні з попередніми виборами.

Через відхід від основних постулатів лівої ідеї провідними лівими партіями, особливо в період проведення виборчих кампаній з одного боку, а також експлуатація цих ідей іншими партіями, партії, що належать до цього руху вже не асоціювалися у багатьох людей з тими, хто відстоює справедливість, рівність, солідарність, демократію і свободу, соціальні гарантії громадян.

Колосальна бідність, що зростала з кожним роком в Україні, спонукала громадян до зневіри, робила їх засобом маніпулювання з боку партій, що мали фінансові ресурси і здійснювали безпосередній підкуп виборців. Ліві та лівоцентристські партії поступово втрачали вплив на населення, не давали альтернативи розвитку країни.

Політична діяльність лівих партій шляхом укладення угоди про створення Блоку лівих та лівоцентристських сил не повернула довіри громадян України до лівої ідеї та не подолала кризу лівого руху в Україні.

Серед партій лівого руху України продовжився пошук шляхів розширення електоральної бази, відновлення довіри серед виборців до лівої ідеї, організаційні та ідеологічні трансформації, визначення місця лівих в політичній системі України.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про політичні партії України» від 5 квітня 2001 року // Голос України від 12.05.2001. – №82.
2. Закон України «Про вибори Президента України» від 5 квітня 1999 року в редакції Закону України від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – №14.
3. Толокин В. Левые партии смыкают ряды / В. Толокин // Рабочая газета. – 2009. – №163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rg.kiev.ua/page5/article15857/>.
4. Угода про створення і принципи діяльності виборчого блоку лівих та лівоцентристських сил [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.livi.org.ua/2009/10/ugoda_pro_stvorennia/. – Назва екрану.
5. Декларація виборчого блоку лівих та лівоцентристських сил [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ppsls.org.ua/uk/2009/09/1477/>.
6. Ліві і лівоцентристи об'єднуються! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.livi.org.ua/2009/09/livi_obyednuytisa/.
7. Блок лівих сил висунув Симоненка в Президенти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.comments.ua/politics/115715-Blok_livih_sil_visunuv.html. – Назва з екрану.
8. Передвиборна програма кандидата в Президенти України Петра Симоненка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP009?PT021F01=7&PT001F01=700>. – Назва з екрану.
9. «Мегаблок» левых сил развалился: Витренко отослал к психотерапевту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/megablok-levyh-sil-razvalilsya-vitrenko-otoslali-k-psihoterapevtu.html>.
10. Александру Морозу психиатр уже не поможет и все-народного проклятия ему не избежать [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vitrenko.org.ru/article/8411>.

11. Витренко об'явила, чому її партії нет в левом блоке [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://from-ua.com/news/158358-vitrenko-obyasnila-pochemu-ee-partii-net-v-levom-bloke.html>.

12. Прогрессивные социалисты выдвигают Наталию Витренко кандидатом в Президенты Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vitrenko.org.ru/article/8953>.

13. Вітренко не подала до ЦВК заставу, необхідну для участі у виборах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1016146-vitrenko-ne-podala-do-cvk-zastavu-neobhidnu-dlya-uchasti-u-viborah>.

14. Передвиборна програма кандидата в Президенти України Олександра Мороза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP009?PT021F01=33&PT001F01=700>

15. Гарань О., Бельмега В. Ліві та лівоцентристські партії в Україні / О. Гарань, В. Бельмега; Фонд Фрідріха Еберта. – К., 2010. – 23 с.

16. Угода між кандидатом на пост Президента України В. Ф. Януковичем та Блоком лівих та лівоцентристських сил [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpu.ua/ru/11864/u-g-o-d-amizh-kandidatom-na-post-prezidenta-ukra%25d1%2597ni-vf-janukovichem-ta-blokom-livih-ta-livotsentristskih-sil>.

17. Платформа практичних заходів від Блоку лівих та лівоцентристських сил [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rg.kiev.ua/page5/article17196/>.

18. Ніколаєнко С. М. Сучасні світові процеси і лівий рух в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/1/5095636/>. – Назва з екрану.

19. Поіменне голосування про проект Закону про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів (№6601) – у другому читанні та в цілому [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=1436706&n_skl=6

20. Про підсумки місцевих виборів 31 жовтня 2010 року і завдання партії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.livi.org.ua/2010/11/postanova-3/>.

21. Йосип Вінський офіційно очолив партію «Народна влада» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/news/24541>.

22. Місцеві вибори – 2010. Пульс країни / Відп. редактори Когут А., Сідаш К. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 228 с.

References

1. Zakon Ukrainy «Pro politychni partiyi Ukrainy» vid 5 kvitnya 2001 roku // Holos Ukrainy vid 12.05.2001. – №82.

2. Zakon Ukrainy «Pro vybory Prezidenta Ukrainy» vid 5 kvitnya 1999 roku v redaktsiyi Zakonu Ukrainy vid 18 bereznya 2004 roku // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR). – 1999. – №14.

3. Tolokin V. Levye partii smykajut rjady / V. Tolokin // Rabochaja gazeta. – 2009. – №163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rg.kiev.ua/page5/article15857/>.

4. Uhoda pro stvorennja i pryntsy dyjal'nosti vyborchoho bloku lvykh ta livotsentrist's'kykh syl [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.livi.org.ua/2009/10/ugoda_pro_stvorennja/. – Назва екрану.

5. Deklaratsiya vyborchoho bloku lvykh ta livotsentrist's'kykh syl [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ppsls.org.ua/uk/2009/09/1477/>.

6. Livi i livotsentristy ob'yednuyt'sya! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.livi.org.ua/2009/09/livi_obyednytsa/.

7. Blok lvykh syl vyznuy Symonenka v Prezidenty [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ua.comments.ua/politics/115715-Blok_livih_sil_viznuy.html. – Назва з екрану.

8. Peredyborna programma kandydata v Prezidenty Ukrainy Petra Symonenka [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP009?PT021F01=7&PT001F01=700>. – Назва з екрану.

9. «Megablok» levyyh sil razvalil'sja: Vitrenko otoslali k psihoterapevtu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/megablok-levyyh-sil-razvalil'sya-vitrenko-otoslali-k-psihoterapevtu.html>.

10. Aleksandru Morozu psihiatr uzhe ne pomozhet i vsenarodnogo proklyatija emu ne izbezhat' [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vitrenko.org.ru/article/8411>.

11. Vitrenko ob'jasnila, pochemu ee partii net v levom bloke [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://from-ua.com/news/158358-vitrenko-obyasnila-pochemu-ee-partii-net-v-levom-bloke.html>.

12. Progressivnye socialisty vydvigajut Nataliju Vitrenko kandidatom v Prezidenty Ukrainy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vitrenko.org.ru/article/8953>.

13. Vitrenko ne podala do TsvK zastavu, neobkhidnu dlya uchasti u vyborakh [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/1016146-vitrenko-ne-podala-do-cvk-zastavu-neobhidnu-dlya-uchasti-u-viborah>.

14. Peredyborna programma kandydata v Prezidenty Ukrainy Oлександра Morozа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP009?PT021F01=33&PT001F01=700>

15. Haran' O., Bel'mehа V. Livi ta livotsentrist's'ki partiyi v Ukrainy / O. Haran', V. Bel'mehа; Fond Fridrikha Eberta. – K., 2010. – 23 s.

16. Uhoda mizh kandydatom na post Prezidenta Ukrainy V. F. Yanukovichem ta Blokom lvykh ta livotsentrist's'kykh syl [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kpu.ua/ru/11864/u-g-o-d-amizh-kandidatom-na-post-prezidenta-ukra%25d1%2597ni-vf-janukovichem-ta-blokom-livih-ta-livotsentristiskih-sil>.

17. Platforma praktychnykh zakhodiv vid Bloku lvykh ta livotsentrist's'kykh syl [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rg.kiev.ua/page5/article17196/>.

18. Nikolayenko S. M. Suchasni svitovi protsesy i livyy ruх v Ukrainy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2010/06/1/5095636/>. – Назва з екрану.

19. Poimenne holosuvannya pro projekt Zakonu pro vybory deputativ Verkhovnoyi Rady Avtonomnoyi Respubliki Krym, mistsevykh rad ta sil's'kykh, selyshchnykh, mis's'kykh holiv (№6601) – u druhomu chytanni ta v tsilomu [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_arh_golos?g_id=1436706&n_skl=6

20. Pro pidsumky mistsevykh vyboriv 31 zhovtnya 2010 roku i zavdannya partiyi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.livi.org.ua/2010/11/postanova-3/>.

21. Yosyp Vins'kyy ofitsiyno ocholyv partiyu «Narodna vlada» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/news/24541>.

22. Mistsevi vybory – 2010. Pul's krayiny / Vidp. redaktory Kohut A., Sidash K. – K.: Laboratoriya zakonodavchykh initsiatyv, 2011. – 228 s.

Ruden D. N., graduate student of National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), den.ruden@gmail.com

Bloc of left and Centre-Left forces as another attempt to unite political parties of the left movement in Ukraine

The article describes foundation factors, ideological basis and the mechanism of establishment and activity of the Bloc of Left and Centre-Left parties, which functioned from 2009 to 2011 in Ukraine, and united four political parties – Communist Party of Ukraine, «Spravedlyvyst», Social and Democratic Party of Ukraine (united) and «Union of Left Forces». The work analyzed the participation of bloc and other parties of left movement in Ukraine such as Ukraine's Socialist Party of Ukraine and Progressive Socialist Party of Ukraine in the presidential elections on January 17, 2010 and in the following elections of deputies to Verkhovna Rada of Autonomous Republic of Crimea, local councils and village, town and city mayors on October 31, 2010. We examined ideological background of Left parties' presidential candidates and strategies of election campaigns as well as singled out problems of bloc of left and Centre-Left forces functioning and the causes of its termination.

Keywords: Left movement in Ukraine, Bloc left and center-left parties, election of the President of Ukraine on 17 January 2010, the local elections 31 October 2010.

Ruden D. N., аспирант, Национальный педагогический университет им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), den.ruden@gmail.com

Блок левых и левоцентристских сил как очередная попытка объединения политических партий левого движения Украины

Рассмотрены предпосылки появления, идеологическая основа, механизм создания и деятельности Блока левых и левоцентристских партий, который функционировал с 2009 по 2011 год в Украине и объединял четыре политических партии – Коммунистическую партию Украины, «Справедливость», Социал-демократическую партию Украины (объединенную) и «Союз левых сил». Проанализировано участие блока, а также других партий левого движения Украины – Социалистической партии Украины и Прогрессивной социалистической партии Украины в выборах Президента 17 января 2010 года и очередных выборах депутатов Верховной Рады Автономной Республики Крым, местных советов и сельских, поселковых, городских голів 31 октября 2010 года. Исследованы идеологические и программные документы кандидатов в президенты от левых партий и тактика их избирательных кампаний. Выявлены проблемы функционирования Блока левых и левоцентристских сил и причины прекращения его деятельности.

Ключевые слова: левое движение Украины, Блок левых и левоцентристских партий, выборы Президента Украины 17 января 2010 года, местные выборы 31 октября 2010 года.

* * *

УДК 34

Рафальський І.,
кандидат історичних наук, здобувач,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України
(Україна, Київ), bushanskyi@ukr.net

ОСНОВНІ ВІХИ НАЦІОНАЛЬНО–ДЕРЖАВНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ В ДОБУ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Конкретизовано основні етапи національно–державного самовизначення України. Уточнено поняття «національне самовизначення» та «національно–державне самовизначення». Розкрито домінуючі зовнішні впливи та внутрішні чинники суспільно–політичного процесу в Україні.

Ключові слова: етнос, нація, національне самовизначення, національно–державне самовизначення.

Поняття «національне самовизначення» є усталеним у політології і, як правило, розкриває процес здобуття нацією власної державності. Уже сама постановка питання про державне самовизначення може слугувати точним індикатором початку становлення нації. Зазвичай, питання про доцільність створення національної державності ставиться національною елітою, а якщо вдатися до коректнішого використання поняття, то елітою етнічною, котра в такий спосіб набуває якості еліти національної. Тож, із суто соціологічної точки зору, сама лише артикуляція питання про національну державність не завжди є констатацією факту існування нації як складної структурно–функціональної соціально–політичної системи, яка охоплює ряд соціальних груп, що їй уможлиблює її життєздатність.

Відтак, прийняття до уваги такої очевидності дає вагомий підстави говорити про становлення нації як процес, змістом якого є, по–перше, засвоєння етносом національної ідеї, сформульованої етнічною/національною елітою, і, по–друге, втілення цієї ідеї (мети) за допомогою актуальних політичних засобів. Таким чином, ми доходимо висновку, що національне самовизначення, оскільки воно є процесом, має певну структуру – необхідними етапами, своєрідними віхами якого неодмінно виступатимуть ті чи ті політичні феномени, тобто прояви певного якісного розвитку нації.

Разом із тим, можна дійти й другого висновку: набуття нацією державного статусу, тобто створення національної державності, не завжди є констатацією факту оформлення нації; процес становлення нації може продовжуватись і, як правило, продовжується й після проголошення державності та її утвердження. І причина цього також очевидна: держава, по–перше, є політичним інститутом, функціонування якого забезпечується діяльністю окремої соціальної групи. Ця група може бути пов'язаною з національною елітою. Але може мати й суто технократичний характер, а також – являти собою компрадорську групу. Цілком зрозуміло, що інтереси технократичної групи та групи компрадорської не завжди і не повною мірою мають збігатися з інтересами національної еліти й інших соціальних груп суспільства. Така розбіжність інтересів, незбіжність мотивів, цінностей, ціннісних орієнтацій набуває характеру сукупності суперечностей, спричиняючи істотний конфліктний потенціал у соціально–політичних відносинах. Як проявлятимуться ці суперечності, як розгортатиметься цей конфліктний потенціал – значною мірою і визначатиме процес розвитку нації та її держави.

По–друге, за наявності демократичного режиму, процес розвитку нації потрапляє в залежність не тільки від функціонування владної групи (умовного «політичного класу»), а й статусу, в якому перебувають інші соціальні групи, залучені до демократичного процесу. Простіше кажучи, якщо утворення національної держави відбулося передусім і виключно завдяки діяльності національної еліти як окремої соціальної групи, а національна ідея при цьому не була повною мірою засвоєна широкими соціальними верствами, то участь останніх у демократичному процесі є ще одним фактором ризику, котрий утруднює і розвиток нації – якісного стану суспільства, – і функціонування національної держави – політичного інституту, що відображає демократичне волевиявлення, а також забезпечує реалізацію подальшого самовизначення нації як у внутрішній, так і зовнішній політиці.

По–третє, не зайвим, маючи на увазі український досвід, ставити питання й про якість і статус національної еліти. За логікою, національна еліта мусить продукувати технократичну групу – бюрократію, в класичному веберівському розумінні цього поняття. Однак постколоніальні студії дають нам безліч прикладів того, що й сама національна еліта може мати маргінальний соціальний статус; відповідно й реалізація нею цього завдання вкрай ускладнюється, а іноді й узагалі унеможлиблюється. Як наслідок, відбувається соціальне розмежування між національною елітою – носієм ідеї національного самовизначення, – та технократичною групою, котра є індиферентною, або ж навіть і вороже налаштованою щодо цієї ідеї. За такої ситуації, цілком очевидно, що процес поширення національної ідеї, її входження до етнічної культури, вкрай проблематизується, оскільки етнос (чи радше – народ) є реципієнтом тих ціннісно–сміслових імпульсів, які йдуть від статусних соціальних груп – національної еліти та соціальної групи, котра володіє владою (політичною, економічною, символічною). Такий, умовно кажучи, «когнітивний дисонанс», спричиняє суперечливість соціально–політичних уявлень і перешкоджає формуванню загально–суспільного консенсусу щодо подальшого національного розвитку, а також утруднює вироблення консолідованих соціально–політичних практик.

Вище нами окреслено загальну схему, варіативність якої уможлиблює опис і розуміння процесу національного розвитку в контексті функціонування національної держави. Процес національно–державного самовизначення зумовлюється внутрішніми чинниками та зовнішніми впливами. Серед чинників насамперед варто згадати економічні та культурні в найширшому сенсі – особливості етнічної структури суспільства, релігійні вчення та практики, ступінь розвитку ЗМІ та ЗМК, науково–філософські доктрини (котрим, як правило, не приділяється особливої уваги ані в практичній політиці, ані в політологічних дослідженнях) тощо. Відтак, очевидним є перше завдання етнополітологічного дослідження окресленої проблематики – розкриття стадіальності національного самовизначення; друге завдання – виокремлення структурно–функціональної системи національного самовизначення.

Розвиток нації остаточно не завершується із актом проголошення суверенітету й утвердженням національної держави, то ми ставимо питання про доцільність

використання специфічного поняття «національно–державне самовизначення». Аргументом на користь слушності вжитку такого поняття є й те, що в науковій літературі наразі має місце зіткнення двох протилежних традицій послугоування поняттям «нація».

Перша традиція, безумовно, пов'язана з марксистським трактуванням етнополітичної проблематики. Відповідно до наукової термінології, яка була усталеною в СРСР, розрізнялися такі поняття: «народність», «етнос», «нація». Ці поняття чітко розмежовувались у науковій літературі [1]. Оскільки в період утворення СРСР розв'язанню національного питання приділялася чільна увага, то на практиці всі етноси СРСР набули найменування «нації», й у такий спосіб підкреслювався їхній високий статус. Разом із тим, практика національної політики в СРСР зводилася до формування своєрідного «супер–етносу» – «радянський народ», що, фактично, було тотожним продовженню русифікації, яка провадилася ще в Російській Імперії. Це поняття – «супер–етнос» – чітко не конкретизувалося у науковій літературі періоду існування СРСР.

Сам концепт – «радянський народ» – виводився із марксистського вчення, згідно з яким: 1) нація – це результат розвитку капіталістичного способу виробництва, тобто, спрощено кажучи, – форма масової самосвідомості, яка виникає завдяки усталенню «внутрішнього ринку» й опануванню буржуазією політичної влади; 2) оскільки нація є результатом культури, адекватної буржуазному способу виробництва, тобто – уявлений культурний конструкт, покликаний «обслуговувати» економічні інтереси та легітимізувати чинну політичну систему, то і зміна способу виробництва мусить мати наслідком трансформацію (відмирання) націй, на зміну яким покликана прийти певна «інтернаціональна» спільнота¹. Цілком очевидно, що ця марксистська логіка хвибує надмірною схематичністю і являє собою лише спробу, по–перше, витлумачити націю як наслідок економічних процесів; по–друге, дати обґрунтування тим неоміперським процесам, які розгортались у СРСР. Відповідно, й очевидна схематичність, і поверховість тлумачення етнополітичної проблематики, котру ми бачимо у випадку з суто побіжним трактуванням понять «інтернаціональна спільнота» й «радянський народ», – це, безперечно, спроба використати поняття невизначеність із суто політичною метою.

Друга традиція, котру ми спостерігаємо нині, утверджується під впливом англомовної наукової літератури, в якій має місце ототожнення понять «нація» та «держава», а також похідних понять, зокрема, «національний» і «державний». Задля справедливості зазначимо, що така практика більше властива бюрократичним структурам, аніж науковим студіям (наприклад, прагнення перейменувати всі державні заклади на «національні»). Проте чіткий асоціативний зв'язок між «національним» і «державним» уже має місце.

Водночас можна бачити своєрідний паралельний процес – розширення вжитку понять «етнос» та «етнічність». Поняття «етнос» вживається навіть до тих народів, які, за класичними характеристиками,

виробленими в теоріях О. Бочковського, Е. Дюркгейма та М. Вебера, являють собою не етноси, а нації. У тій–таки англомовній літературі та французькій антропології «етнічність» – це характеристика умовного «природного» стану народів, тобто народів, котрі не зазнали модернізації. Скажімо, традиційна етнопсихологія має об'єктом досліджень немодерні народи та соціальні групи. Відповідно, як на наш погляд, спостерігається хибна тенденція до дискурсивного витіснення феномена національного буття до естетично «заниженої» ціннісно–смыслові сфери: національні питання починають сприйматися як далекі архаїчні, як такі, що нібито втратили актуальність і не мають пріоритету в сучасній культурі. Наслідки такого зміщення сенсу понять – це тема для окремого дослідження. Наразі ж ми мусимо акцентувати увагу на тому, що різночитання понять утруднюють процес концептуалізації етнополітичної проблематики.

Слушно вдатися до конкретизації поняття «національно–державне самовизначення». Зазначимо, що в науковій літературі вже має місце використання цього поняття. Зокрема Т. Горбань, характеризуючи логіку розвитку української політичної думки кінця XIX – першої чверті XX століття, фактично означає сферу, яка цим поняттям охоплюється: синтез національного та державного буття. Українським політичним партіям і громадським діячам згаданого періоду, зазначає Т. Горбань, «доводилося боротися передусім за національно–етнічне самовизначення, паралельно розгортаючи діяльність, спрямовану на політизацію національного руху, кінцевою метою якого мусило стати політичне національно–державне самовизначення» [2, с. 12]. Тобто, відповідно до міркувань дослідниці, сфера «національного самовизначення» – це процес усвідомлення етносом себе як нації; сфера ж «національно–державна» – розвиток нації, котра вже набула державного статусу, та розвиток держави як політичного інституту виробленого нацією.

Доцільно привернути увагу й до взаємозв'язку між поняттями «нація» та «держава». Узагальнюючи теорії нації, В. Євтух в енциклопедичній статті зазначає, що «термін «українська нація» вживається у двох значеннях – етнонація і політична нація (нація–держава)» [3, с. 483]. Не вдаючись до міркувань про значення поняття «політична нація», акцентуємо увагу лише на тому, що національне буття має іманентну тенденцію до переростання в буття національно–державне. Аналізуючи ж феноменологію національно–державного буття, ми можемо або чітко фіксувати розбіжність між інтересами нації та держави, або ж відзначати їхню тотожність. Очевидно, що за демократичного режиму інтереси нації та держави мають тенденцію до конвергенції. Утім, це, звісно, лише теоретична умовність, адже держава, як і будь–який інший соціально–політичний інститут, завжди має свої специфічні інтереси, зумовлені причинами структурно–функціональними (особливостями взаємодії з іншими інститутами та гештальт–принципом, що визначає системну єдність), а також інтересами бюрократії як окремої соціальної групи. Утім наразі ми маємо намір лише намітити існування цієї проблематики, звернувшись до неї на інших сторінках свого дослідження.

Отже, нами окреслено загальну схему національного та національно–державного самовизначення. Відтак слушно вдатися до її конкретизації, використовуючи

¹ Цілком очевидно, що нація являє собою форму ідентичності. Однак поняття «ідентичність» невластиве традиційному марксистському дискурсу. Відповідно, конкретизуючи деякі аспекти марксистського вчення про націю, ми не використовуємо це поняття, попри всю його адекватність предметові міркувань.

матеріал політичної історії України доби незалежності. Насамперед ми привертатимемо увагу до умовних «віх» – найважливіших політичних подій, котрі символічно відмежовуватимуть один етап національно–державного самовизначення від іншого.

На нашу думку, є рація виокремити **п'ять загальних етапів національно–державного самовизначення України**: перший, суверенізації України (1985–1991 рр.); другий, національно–державного становлення України в умовах суспільно–політичної та соціально–економічної невизначеності (1992–1996 рр.); третій, усталення олігархату як деструктивного прояву демократичного режиму в Україні (1996–2004 рр.); четвертий, поляризації ідентичностей (2005–2014 рр.); п'ятий, нинішній етап, який ми суто формально визначимо як «постреволюційний».

Кожен зі згаданих етапів доволі чітко окреслюється значущими політичними подіями та нормативно–правовими актами. Але, з суто політологічної точки зору, не менш істотне значення мають суспільно–політичні суперечності, котрі й визначали розгортання політичних процесів, відображаючись у тих чи тих державно–політичних рішеннях, які й набували правової формалізації. Тобто, аналізуючи національно–державне самовизначення, доцільно передусім акцентувати увагу на змісті суспільно–політичних процесів, визначених інтересами, цілями, раціональними й ірраціональними мотивами соціальних груп і політичних суб'єктів. Суспільно–політичні суперечності – ідеться насамперед про ті суперечності, котрі мають соціокультурний характер, – по суті, й визначають питомий зміст кожного з етапів національно–державного самовизначення. Вони можуть мати як явний, так і латентний характер; можуть як напряду, так і опосередковано проявлятися у суспільно–політичному житті. Їхнє поступове нівелювання або ж переростання в конфліктну фазу є передумовою й об'єктивним рушієм суспільно–політичного розвитку та національно–державного самовизначення у внутрішній і зовнішній політиці. Суспільно–політичний розвиток і його прояв у національно–державному самовизначенні набуває послідовної та логічної стадіальності, оскільки являє собою розгортання суспільно–політичних суперечностей. Відповідно, ми з усією очевидністю бачимо актуальність опосередкування діалектичного підходу до дослідження політичних процесів.

У своєму дослідженні ми виходимо з того, що національно–державне самовизначення України має як універсальні стадії розвитку, властиві іншим постколоніальним і пострадянським державам, так і специфічні стадії, що проявилися на суто українському суспільно–політичному й історичному ґрунті. Конкретизація такої стадіальності, як на наш погляд, має істотне значення для пояснення та розуміння політичної історії незалежної України та прогнозування подальшого суспільного політичного розвитку й актуальних завдань національно–державного самовизначення.

Водночас відзначимо й наступний важливий аспект: національно–державне самовизначення – це завжди «сума» політичних рішень. Формально кажучи, це завжди визначення власної позиції щодо «чогось». І в цьому сенсі національно–державне самовизначення є реакцією на «щось», тобто позиціонуванням щодо «чогось». Опредметнення національно–державного самовизначення як реакції уможливило його аналіз у

системі понять «стимул – реакція». Відповідно, постає питання про адекватність і ефективність реакції. Проте тут ми виходимо на цілий комплекс питань, які, так чи інакше, в тій чи тій формі, а поставатимуть у контексті міркувань про національно–державне самовизначення. Скажімо: чи адекватно оцінено стимул? Чому саме певний феномен був сприйнятий як стимул, котрий потребував реакції? Наскільки реакція була зумовлена саме стимулом – маніпулятивним впливом, що визначав саме певну форму реакції? Слідуючи за суто формальною логікою, ми можемо продовжити перелік питань. Але й уже поставлених питань цілком достатньо, аби бачити важливість необіхевіористських методів дослідження, важливих для аналізу національно–державного самовизначення як форми реакції на суспільно–політичні виклики та зовнішні впливи – «стимули», кажучи мовою необіхевіоризму.

Класичний біхевіоризм опредметнює суб'єкта, котрий вдається до реакції, як своєрідну «чорну скриньку»: процес прийняття рішення виноситься за дужки, а предметом дослідження стає лише саме рішення, тобто «реакція». Необіхевіоризм вводить цю «чорну скриньку» до поля культури: між стимулом і реакцією опиняється третій елемент – культура, яка, відповідно до теоретико–методологічних настановлень, і визначає оцінювання стимулу та процес вироблення реакції. Слушність такого теоретико–методологічного настановлення, звісно, не підлягає сумніву. Утім, як на наш погляд, редукування проблеми національно–державного самовизначення до суто необіхевіористської структури має винятково методологічне значення. Це – модель, котра уможливило акцентування дослідницької уваги на формальних аспектах національно–державного самовизначення.

Однак зводити національно–державне самовизначення тільки до реагування на виклики («стимули») – було б помилково, адже сам концепт національно–державного самовизначення по суті суперечить концепту реагування. Тобто поряд із самовизначенням як формою реагування (котра, безперечно, має місце в політичному процесі й може бути простежена в політичній історії незалежної України) є й інші аспекти, які потребують дослідницької уваги.

Аби конкретизувати ці аспекти, спробуємо дати відповідь на просте питання: що ми маємо на увазі, коли кажемо про самовизначення? «Самовизначення», безперечно, не є точним поняттям. У політико–правовому сенсі воно є близьким до поняття «суверенізація». Але поняття «суверенітет» і «суверенізація» відображають лише один із аспектів самовизначення – державно–політичний. Як на наш погляд, очевидно, що феномен самовизначення є ширшим, ані ж феномен суверенізації; відповідно й поняття «самовизначення» є ширшим, аніж поняття «суверенізація» (процес набуття суверенітету) та, власне, «суверенітет» (статус нації–держави).

Поняття «самовизначення» дає нам відсилку до етико–політичної площини, й у такий спосіб спонукає до конкретизації уявлення про суб'єкта, щодо якого й використовується поняття «самовизначення». Здатен чи не здатен певний суб'єкт на самовизначення? – така постановка питання є, по суті, питанням про онтологічний статус суб'єкта, у площині ж політичної науки – питанням про його політико–онтологічну якість, у даному випадку – нації–держави.

У рамках нашої європейської культури здатність до самовизначення (особистості, етносу, нації, держави тощо) є, власне, ознакою самодостатності. Уявлення про особистість як про суб'єкта здатного до відповідальної поведінки (самовизначення) – це одна з ключових цінностей лібералізму. Уявлення про здатність народу до політичного самоврядування – це своєрідна аксіома, базова цінність для легітимізації демократії. Саме тому ми й акцентуємо увагу на тому, що трактування самовизначення лише як реакції на виклики є недостатнім. В етнополітичному самовизначенні є рушії, котрі надають цьому процесу характеристик саморозгортання (самореалізації), виводячи його за рамки елементарної реакції на зовнішні впливи.

Якщо прийняти реакцію на зовнішні стимули як найпростішу форму «самовизначення» суб'єкта, а свідому та цілесумовлену діяльність як набагато вищу форму самовизначення, то ми можемо прийти до загальної типології цього феномена. Відповідно, є **щонайменше три типи самовизначення**.

Перший тип, це – чиста реакція, що властива будь-якому організмові. Реагуючи, суб'єкт сигналізує про власне відношення щодо середовища, котре є джерелом позитивного чи негативного стимулу. Така реакція суто автоматична; вона може бути навіть неусвідомленою.

Другий тип, це усвідомлена реакція. Тут ми вже можемо говорити не тільки про суб'єктність реакції, а також і про її рефлексію, однаке лише в предметній площині¹. Кажучи мовою біхевіоризму, суб'єкт усвідомлює стимул і реагує на нього, «реалізуючи одну із властивих йому форм поведінки». Сенс полягає в тім, що суб'єкт, по-перше, усвідомлює стимул (позитивний або ж деструктивний), по-друге, усвідомлює факт свого реагування на стимул, однак, і це по-третє, не усвідомлює обмеженість власного «репертуару реакції», тобто він діє суто в рамках притаманних йому стереотипних навиків. Яким є джерело цих стереотипних навиків? Безумовно, це досвід. Однаке, що є джерелом досвіду, котрий набув узагальнення у вигляді репертуару стереотипних реакцій? З погляду біхевіоризму, це, безперечно, соціальне навчіння. Відповідно, досвід постає неусвідомленим конструктом, котрий є частиною Самості суб'єкта. Тож, навіть коли необіхевіоризм опосередковує відношення «стимул – реакція» третім елементом – «культурою», то в підсумку все одно йдеться про соціальне навчіння.

Аби наші міркування не здавалися виключно теоретичними, наведемо приклад: для сучасних ізраїльтян абсолютно незбагненим є такий феномен як «Бабин Яр». Як так сталося, що тисячі євреїв підкорилися наказу й пішли на смерть!? Чому жоден із них не вдався до опору!? Поведінка євреїв, які йшли помирати в Бабин Яр, є поведінкою «другого типу»: вони усвідомлювали,

¹ Наразі, кажучи про предметну рефлексію, ми маємо на увазі традиційний поділ рефлексії на предметну й особистісну. Рефлексія предметна є оцінюванням способу дії як адекватного чи не адекватного щодо наявної мети. Будь-який аналіз діяльності, який здійснює сам суб'єкт, є предметною рефлексією. Особистісна ж рефлексія – це самоаналіз суб'єкта в контексті його діяльності. У працях українського психолога Мирослава Боришевського вперше було введено поняття «соціальна рефлексія» [4]. Остання може проявлятися й у предметному, й у особистісному плані, тобто як колективна рефлексія соціальної групи. У контексті наших міркувань предметна рефлексія є усвідомленням і оцінюванням реакції на зовнішній стимул. Однак питання про Самість суб'єкта – вже належить до сфери особистісної рефлексії.

що їх прирекли на смерть, усвідомлювали, що їхні дії (підкорення наказу) – це крок до загибелі, але при цьому вони діяли в рамках «культури» чи, кажучи іншими словами, відповідно до стереотипного досвіду. Коли ж сучасні ізраїльтяни ставлять питання «чому?», вони, фактично, заперечують цей історичний досвід як нормативний і мислять з позиції «третього типу самовизначення».

Отже, третій тип самовизначення – це діяльність з позиції Самості, тобто опосередкована особистісною рефлексією. Досі, кажучи про попередні два типи самовизначення, ми вдавалися до поняття «реакція», наразі ж використовуємо ширше поняття – «діяльність», яке вказує на усвідомлену активність суб'єкта. Такий суб'єкт, звісно, має досвід і, звісно, використовує його. Однак і ситуація, і властивий суб'єктові досвід піддаються рефлексії з позиції ідеального уявлення про власну Самість.

В етнополітичному сенсі уявлення про ідеал, як правило, конкретизується в образі суверенної нації–держави, самостійної та самодостатньої як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Такий етнополітичний ідеал може наділятися й додатковими атрибутами: наприклад, єдність мови та релігії (тощо). В українській культурі цей ідеал відображено в образі соборності України. Але наразі для нас важливий аспект, пов'язаний із самовизначенням. І тут можна бачити, що саме поняття «самовизначення» набуває, по суті, ключового значення, оскільки, згідно з ідеальним уявленням, нація–держава є самодостатньою в засобах і цілях самовизначення. Відтак самодостатність у самовизначенні постає і передумовою, і є кінцевою метою.

Таким чином, самовизначення третього типу є обумовленим рефлексією ідеалу власної Самості і в процесі оцінювання зовнішніх впливів, і в процесі реагування на ці впливи, і в процесі життєдіяльності – актуалізації власного буття. Це – певний ідеал, котрого, відповідно до етичних настановлень, має прагнути будь-який суб'єкт, зокрема й нація–держава. Самовизначення – це наявна здатність суб'єкта самостійно визначитися по відношенню до зовнішнього світу, і кінцевою метою такого самовизначення третього типу є сам суб'єкт.

Виокремивши три типи самовизначення, ми ставимо питання про можливість виокремлення стадіальності становлення нації. Перша стадія етнічного буття має суто неусвідомлений характер. Реакція етносу на зовнішні впливи є автоматичною, зумовленою наявними традиціями: етнос залежний од середовища, змінюється відповідно до його трансформацій. Прикладом такого стану є так званий «рустикальний» (селянський) характер українського етносу в XIX ст., який, вочевидь, тривав до радянської модернізації 20–х років XX ст. Здатність етносу, який перебуває на цій стадії становлення, до політичного самоусвідомлення та цілесумовленої політичної діяльності є надзвичайно утрудненою. Відзначимо в цім контексті вже цитовані слова Т. Горбань: українські громадсько–політичні діячі кінця XIX – поч. XX ст. боролися за політизацію українського етносу. По суті, йдеться про діяльність, спрямовану на перехід народу від суто етнічного до політичного самосвідомості. Той факт, що визвольні змагання поч. XX ст. не завершилися утвердженням державної незалежності, попри, безперечно, титанічні зусилля української інтелігенції,

пояснюється саме особливостями самосвідомості українського етносу, залежністю цієї свідомості од середовища, котре й визначало соціалізацію.

Треба сказати, що такий стан свідомості був властивий не лише українському етносу. Діяльність сіоністських організацій, зокрема Володимира (Зеєва) Жаботинського, мала мізерний соціальний результат. Дошукуючись причин такого стану розвитку масової свідомості, мусимо звернути увагу на той факт, що кінець XIX – поч. XX ст. для Східної Європи – це період переходу від традиційного до модерного суспільства. Відповідно, брак етнічного самоусвідомлення є нормативним для цього історичного періоду. Тож, і марксистська максима про залежність свідомості від способу буття є описовою, оскільки характеризує наявний стан розвитку свідомості.

Друга стадія розвитку етнічної свідомості – це, відповідно, виникнення самоусвідомлення та детермінованої реакції на зовнішні впливи, що піддається рефлексії. Виникнення самосвідомості (Самості) має неминучим наслідком формування образу Іншого. Відповідно, масові репресії й етнічні чистки XX ст. постають як закономірні феномени. Вони являють собою спонтанну реакцію на відкриття Іншого. «Іншування» відбувалось як надання додаткового атрибуту до вже наявної картини реальності, що радикально змінювало її сенс. Руйнування ж усталеної картини реальності (середовища існування) неминуче спричиняло потребу в захистові, одним із варіантів якого є агресія. І в цій контексті варто акцентувати увагу на тому, що агресія (як одна із форм реакції) є детермінованою сприйняттям середовища, а не покликаною внутрішніми потребами в розвитку. Остання характеристика дає нам чіткий критерій для відокремлення другої стадії етнічного розвитку від стадії наступної.

Третя стадія – це є розвиток нації як відповідь не на зовнішні впливи, а суто внутрішні чинники. По суті, на цій стадії розвитку нація позбувається залежності од зовнішніх впливів. Не в тім сенсі, що зовнішні впливи не позначаються на її життєдіяльності, а в тім, що вони вже не мають визначального значення, тобто не детермінують уявлення нації про саму себе – образ Самості. На цій стадії відбувається усталення Самості. Образ себе, який притаманний нації, набуває рефлексивного розщеплення, постаючи в ідеальній і безпосередній формах. Ідеальна форма набуває якості образу домагання; безпосередня – оцінки соціально-політичної реальності та ступеня її відповідності ідеальному образу.

Окреслені нами стадії розвитку нації були проілюстровані на історичному матеріалі. Утім, очевидно, що вони мають не тільки історичну стадіальність. Розвиток нації може набувати зворотного характеру (що неодноразово спостерігалось в українській історії), він є нерівномірним у соціальному та регіональному відношеннях. Відзначені три стадії завжди присутні в соціально-політичній реальності «тут і нині» як форми мислення. Проаналізувавши політичну історію, можна бачити, що певні політичні події мають у своїй основі відповідний тип етнонаціонального мислення, що суголосний відповідним стадіям розвитку.

Наразі, звернувшись до політичної історії доби незалежності, ми акцентуємо увагу, по-перше, на суспільно-політичних суперечностях, котрі й були основними чинниками політичного процесу; по-друге,

зовнішніх впливах, що спричиняли ті чи ті форми реакцій; по-третє, проявах етнонаціонального самоусвідомлення.

Відтак перейдімо до розгляду кожного з виокремлених нами етапів національно-державного самовизначення.

1. Етап суверенізації України: 1985–1991 рр. Цей етап охоплює соціально-політичні процеси, які мали місце в Україні в період Перебудови в СРСР, і завершилися проголошенням державної незалежності України. У рамках цього етапу ми бачимо такі два домінуючі впливи:

а) діяльність інститутів центральної влади СРСР, що, з одного боку, спонукала до демократичних перетворень, а з другого – все ж обмежувала національне самовизначення в Україні. Цілком очевидно, що умовні «імпульси», які впливали на політичні процеси в Україні, мали суперечливий характер;

б) позиція світових держав – США та Великобританії, котрі, загалом, не бачили Україну на політичній мапі світу й були зацікавлені у збереженні СРСР у тій чи тій «демократизованій» формі.

Домінуючим чинником національного самовизначення цього етапу, безперечно, був розвиток українського національно-визвольного руху. Уже сама артикуляція питання про національний суверенітет, яка мала місце в цей період, здійснювалася не тільки в емігрантських і дисидентських колах, а й цілком публічно. Відповідно питання про національно-державне самовизначення було введене до політичного порядку денного.

Завершенням цього етапу є проголошення державного суверенітету та державної незалежності України. Складність процесу суверенізації України очевидно є на прикладі процесу ухвалення ключових державно-політичних актів. Декларація про державний суверенітет України (16 липня 1990 року) була прийнята тільки після того, як 12 липня відповідну декларацію ухвалила РРФСР. Акт проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року) був прийнятий після революційних подій у Москві. На цьому тлі можна бачити, що процес суверенізації України відбувався за посередництва істотного зовнішнього впливу. Мирний перебіг буття Україною незалежності став можливим лише в наслідок нівелювання впливів, котрі перешкоджали суверенізації України. Однак російський вплив на ситуацію в Україні був би неможливим за браку відповідного етнокультурного й економічного підґрунтя. Національно-державне самовизначення України, як постколоніальної держави, потребувало нівелювання важелів російського впливу. Проте це завдання не було реалізоване.

Наголосимо, що в цей період не було розв'язане одне із чільних питань українського національного самовизначення – питання про етнокультурний статус України. Водночас саме в цей період чітко окреслилися суперечності між національною елітою й умовним «політичним класом» – пострадянською бюрократією (номенклатурою). Розв'язання конфліктів, які постали на ґрунті цих та інших суперечностей, і визначило зміст наступного етапу національно-державного самовизначення України.

2. Етап національно-державного становлення України в умовах суспільно-політичної та соціально-економічної невизначеності: 1992–1996 рр. Домінують цього етапу було формування державно-політичних інститутів суверенної України. Цей процес, однак, супроводжувався значною соціально-економічною нестабільністю, яка,

за нерозв'язаності питання про етнополітичний статус України, спричиняла в окремих регіонах України критичне ставлення до державного суверенітету загалом. Важливою віхою цього періоду є й прийняття Конституції України (28 червня 1996 року).

В окреслений період відбулося міжнародне визнання України, а також намітився й домінуючий зовнішньополітичний виклик – суперечності з Російською Федерацією, зокрема щодо статусу Чорноморського флоту РФ. У цей–таки період відбулося підписання Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (5 грудня 1994 року) – так званий «Будапештський меморандум». Характеризуючи останній документ, зазначимо, що його підписання стало фактом консолідації позицій держав, які справляли істотний вплив на ситуацію в Україні: Західні держави були зацікавлені в нерозповсюдженні ядерної зброї, РФ – в ослабленні України.

3. Етап усталення олігархату як деструктивного прояву демократичного режиму в Україні: 1996–2004 рр. У цей період відбулося зниження впливовості національно-демократичного руху; а в зовнішній політиці України утвердилася так звана «багатовекторність» як, з одного боку, реакція на зовнішньополітичні виклики, а з другого – своєрідне відображення вже згаданої етнополітичної невизначеності в Україні. Брак чітко визначених векторів розвитку як у внутрішній (насамперед, соціально-економічній), так і зовнішній політиці – спричинив Помаранчеву революцію.

Даючи загальну оцінку суспільно-політичним процесам у згадані періоди є рація відзначити, що хоча в Україні мав місце істотний поступ у розвиткові демократії, однак цей поступ так і не зумовив формування ключового складника демократичного режиму – політичної відповідальності. Саме політична відповідальність, яка по суті пов'язана з відкритістю державно-політичних інститутів, обізнаністю громадськості з результатами діяльності державних інститутів, особливостями діяльності засобів масової комунікації та зі здатністю громадськості до політичної активності, уможливорює по суті онтологічний характер демократичного режиму. Без політичної відповідальності, не зважаючи на наявність інституційних форм, демократія перетворюється лише на формалізовану практику.

Причини такого невітнішого стану – це насамперед:

1) неможливість функціонування політичних партій без фінансової підтримки олігархічних груп, 2) властивий політичним партіям «вождизм», 3) брак внутрішньопартійної демократії, 4) перманентна змінність виборчого законодавства, 5) залежність ЗМІ від олігархічних груп, 6) поширеність корупції. Наслідок зазначених факторів – превалювання в політичній діяльності «символічних форм», що призводить до: по–перше, активного використання політичними суб'єктами маніпулятивних технологій; по–друге – розколу суспільства за символічними ознаками (мовними практиками і ставленням до історичних подій). Таким чином, присутні хибні політичної системи спричинили загрози державно-політичній системі та цілісності Української держави. Отже, без подолання згаданих вад, які властиві українській політичній системі і нині, неможливе є не лише подальший поступ демократії, а й саме існування України як цілісної геополітичної реальності.

4. Етап поляризації ідентичностей: 2005–2014 рр. Політико-інституційні суперечності, які оформилися на попередніх етапах, проявилися у посиленні авторитарних тенденцій, що були сприйняті українським суспільством як виклик національно-державному самовизначенню. Домінуючий зовнішньополітичний вплив цього етапу – воєнно-політична агресія РФ, реакцією на яку постала консолідація української політичної нації в умовах воєнно-політичної загрози державному суверенітету та територіальній цілісності. Російська анексія Криму та виникнення на Донбасі терористичних організацій ДНР–ЛНР – це події, які не в останню чергу зумовлені поляризацією ідентичностей в Україні. Розбіжності поглядів на історію та геополітичне самовизначення України зумовлювалися як зовнішнім впливом РФ, так і реакцією українських громадян на автаркію держави, що зокрема проявлялась у доволі невизначеній культурній політиці.

Ми не вважаємо за доцільне наразі давати докладну характеристику сьогочасних суспільно-політичних процесів – п'ятого етапу національно-державного самовизначення. Сам формат подачі такої характеристики вимагав би лаконічності, але складність процесів, які нині відбуваються, геть унеможлиблюють стислість викладу. Утім ми мусимо зазначити, що, як на наш погляд, далеко не всі деструктивні чинники національно-державного самовизначення, котрі ми конкретизували вище, нині подолані, як остаточно не подолано й зовнішньополітичні впливи, відповідно до яких Україна має залишатись у «сірій зоні», між геополітичними сферами інтересів Євроатлантичного світу та Росії.

Отже, національно-державне самовизначення – це процес, котрий, з одного боку, розгортається щодо «чогось» (певних викликів), реалізуючись у формі реакцій, а з другого – має характер утвердження власної суб'єктності. Згідно із запропонованою нами схемою, вектори національно-державного самовизначення України розгорталися щодо зовнішніх викликів і внутрішньополітичних чинників – державно-політичного, соціально-економічного та національно-культурного змісту. Разом із тим, зазначимо, що жоден процес не може вважатися самодостатнім (і в принципі не може бути таким), якщо він спричиняється насамперед зовнішніми впливами та внутрішніми процесами, котрі передусім мають, умовно кажучи, «негативний» характер, тобто відбуваються як форма заперечення, реагування в ситуації конфлікту. На жаль, оцінювання політичного процесу в Україні доби незалежності, спонукає до думки про превалювання саме негативних факторів у національно-державному самовизначенні. Українське суспільство здебільшого діяло в ситуації, яка була сконструйована іншими суб'єктами, а не створювало ситуацію власного буття.

Список використаних джерел

1. Бромлей Ю. Очерки теории этноса / Юрий Бромлей. – М.: Наука, 1983. – 412 с.
2. Горбань Т. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – першої чверті XX століть / Тетяна Горбань. – К.: ПІЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 381 с.
3. Євтух В. Теорії нації // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – 808 с.
4. Психологічні закономірності розвитку громадської свідомості та самосвідомості особистості: У 2-х т. Т.1. / За загальною редакцією М. Й. Боришевського. – К.: Дніпро, 2001. – 244 с.

References

1. Bromlej Ju. Ocherki teorii jetnosa / Jurij Bromlej. – М.: Nauka, 1983. – 412 s.
2. Gorban' T. Evoljucija idei' nacional'nogo samovyznachennja v ukrai'ns'kij suspil'no-politychnij dumci kincja XIX – pershoj' chverti XX stolit' / Tetjana Gorban'. – К.: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrai'ny, 2010. – 381 s.
3. Jevtuh V. Teorii' nacii' // Politychna encyklopedija. Redkol.: Ju. Levenec' (golova), Ju. Shapoval (zast. golovy) ta in. – К.: Parlaments'ke vydavnytstvo, 2011. – 808 s.
4. Psihologichni zakonornosti rozvytku gromads'koi' svidomosti ta samosvidomosti osobystosti: U 2–h t. T. 1. / Za zagal'noju redakcijeju M. J. Boryshevs'kogo. – К.: Dnipro, 2001. – 244 s.

Rafalsky I., candidate of historical sciences, applicant, Institute of Political and Ethnic Studies Kurasa National Academy of Sciences of Ukraine (Ukraine, Kyiv), bushanskyi@ukr.net

Milestones nation–state self independence day in Ukraine

The article elaborated the basic stages of national and state self-Ukraine. The concept of «national self-determination» and «national self-government». Reveals the dominant influence of external and internal factors of the political process in Ukraine.

Keywords: ethnicity, nation, national self-determination, national and state identity.

Рафальский И., кандидат исторических наук, соискатель, Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины (Украина, Киев), bushanskyi@ukr.net

Основные вехи национально–государственного самоопределения Украины в эпоху независимости

Конкретизированы основные этапы национально–государственного самоопределения Украины. Уточнено понятие «национальное самоопределение» и «национально–государственное самоопределение». Раскрыто доминантные внешние воздействия и внутренние факторы общественно–политического процесса в Украине.

Ключевые слова: этнос, нация, национальное самоопределение, национально–государственное самоопределение.

* * *

УДК 39:331.556.46(477.86)

Касьянова М. М.,

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики, Донецький національний університет (Україна, Вінниця), докторант Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), k.marina81@rambler.ru

КІЛЬКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНСЬКИХ МІГРАНТІВ ДО КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Досліджено кількісні показники українських мігрантів до країн Східної Європи кінця ХХ – початку ХХІ ст. Проаналізовано офіційну статистику і спеціальні дослідження з теми.

Автор дійшов висновку, що офіційна статистика не збігається з спеціальними дослідженнями та експертними оцінками і зазвичай офіційна державна статистика применшує реальну кількість мігрантів. Попри безпрецедентну масштабність новітньої української трудової міграції, вона все–таки торкнулася не чверті населення працездатного віку, а приблизно десятої частини. Своєю піку ця міграційна хвиля сягнула наприкінці 1990–х, і на цей момент немає підстав стверджувати, що з кожним роком на заробітки виїжджає дедалі більше українців; з плином часу трудова міграція перестала бути відмінною рисою лише західних областей – у цей процес дедалі більше втягуються інші регіони країни. Однак остання тенденція призводить не так до збільшення абсолютних цифр, що характеризують показники виїзду українських громадян на роботу за кордон, як до певного вирівнювання в ньому диспропорцій умовного «представництва» від різних частин України.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, зовнішня трудова міграція, державна міграційна політика, кількісні характеристики.

Міграції завжди були в історії цивілізацій, проте переміщення людей ще ніколи раніше так не впливало на соціальне та політичне життя країн призначення та походження мігрантів. Мобільність є неодмінною

рисою сучасного світу. Інтегровані міжнародні ринки, поява транснаціональних мереж і швидкий розвиток комунікаційних технологій посилюють переміщення високо та низькокваліфікованих працівників, студентів, стажистів, сімей та туристів. Незважаючи на наслідки глобальної економічної кризи, загальна кількість мігрантів за останні роки не зменшилась [1, с. 49]. Сьогодні у світі значно більше міжнародних мігрантів, ніж будь–коли: за даними Департаменту з економічних і соціальних питань ООН їхня кількість протягом останніх років швидко зросла зі 191 млн. у 2005 р. до 214 у 2009 р. [2, с. 3].

ООН зазначає, що міграція є неминучим і потенційно вигідним компонентом сучасного життя кожної країни чи регіону світу [3, с. 3]. А отже, визначення реальної картини міграційної ситуації в країні дозволить краще усвідомити можливості, які надає міграція, а також формувати адекватну сучасним вимогам міграційну політику держави.

Джерельною базою дослідження виступають дані Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства праці та соціальної політики, дані Держприкордонслужби, соціологічні опитування.

Метою статті є вивчення кількісних характеристик українських мігрантів до країн Східної Європи, проаналізувати офіційну статистику і спеціальні дослідження з теми.

В умовах глобалізації міграційні процеси посилюють рівень впливу на соціально–політичний, економічний та інноваційний розвиток держав. Змінюється і зміст поняття «міграції». Громадяни України все частіше розглядають виїзд за кордон, як один із засобів професійної, соціальної, та психологічної самореалізації та удосконалення. Тут і виникає двоєке твердження щодо наслідків міграційних процесів в соціально–політичному житті суспільства. Поряд з кількісними, міграція спричиняє значні труднощі з відтворенням якісних параметрів населення.

Якість життя населення – це можливість людей задовольняти власні потреби та інтереси (фізичні, політичні, економічні, соціальні, екологічні, духовні) під дією низки геопросторових чинників. Якість життя населення можна розглядати у двох аспектах: об'єктивному і суб'єктивному. Критеріями об'єктивної оцінки якості життя вважаються наукові нормативи потреб та інтересів людей, які дозволяють об'єктивно оцінити ступінь задоволення цих потреб та інтересів. З іншого боку, потреби та інтереси людей індивідуальні і ступінь їх задоволення можуть визначити тільки самі суб'єкти. Вони не фіксуються якими–небудь статистичними величинами і практично існують лише в свідомості людей і, відповідно, в їхніх особистих думках і оцінках. Таким чином, оцінка якості життя населення може виступати у двох формах: ступінь задоволення науково обґрунтованих потреб та інтересів; задоволеність якістю життя самими людьми [4].

Сьогодні у світі, за різними оцінками, налічується від 150 до 175 млн. осіб (понад 3% населення планети), які проживають за межами країн свого походження. З них понад 65 млн. – мігранти. Участь українців у глобальних світових міграційних процесах – вражаюча. У 1990–х рр. громадяни України у зв'язку з низкою невирішених внутрішніх суспільно–політичних та соціально–економічних проблем, вирушили на заробітки до інших країн в пошуках кращої долі. Вони стали основою четвертої хвилі української міграції. Результати

загальнонаціонального соціологічного моніторингу «Україна на порозі XXI століття», що проведений за підтримкою Інституту соціології НАН України, показали, що досвід тимчасової трудової міграції за кордон набули члени 10,2% українських сімей, це означає, що з метою заробітку за кордон виїжджали принаймні 1,5 млн. осіб [5, с. 39].

Понад 30% усіх українців живуть за межами України як закордонні українці, які є громадянами інших держав і глибоко інтегровані в їх суспільства. А українські мігранти становлять близько 20% громадян України (понад 7 млн.) і понад 10% від загальної кількості мігрантів у світі. Серед країн-донорів пострадянського простору Україна продукує найбільше мігрантів. Цей показник особливо тривожний на тлі депопуляції українського етносу – низької народжуваності й високої смертності.

Кількісні показники українських мігрантів є приблизними, оскільки офіційна статистика не збігається з спеціальними дослідженнями та експертними оцінками і зазвичай офіційна державна статистика применшує реальну кількість мігрантів [5, с. 39].

Наприклад, за даними Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України Ніни Карпачової на 2002 р. за межами України перебувало 5 млн. українців, а за даними експертів «Ділового тижня» на кінець 2002 р. було 7 млн. українських емігрантів.

Ускладнює виявлення кількісних показників міграції і внутрішня статистика окремих державних інститутів, данні яких зазвичай так само суттєво різняться. Так, Міністерство праці та соціальної політики у 2007 р. оприлюднило дані, згідно з якими кількість українських громадян, котрі офіційно працювали за кордоном, становила 73 тис. чол. [6]. Міністерство ж внутрішніх справ, у 2008 р. стверджувало, що близько 231 тис. українців узаконили своє перебування в країнах призначення [7]. Чи могла так різко збільшитись за такий малий час кількість українців за кордоном? Навряд.

Справа у тому, що в оцінках масштабів явища новітньої трудової міграції серед політиків, науковців та представників засобів масової інформації ніколи не було навіть умовної однаковості. Протягом 1990–х – початку 2000–х рр. фіксувалися цифри – два, півтори, п'ять і навіть сім млн. українців, котрі постійно працюють за кордоном. Остання цифра (7 млн.) була названа спеціальним уповноваженим Верховної Ради України з прав людини Ніною Карпачовою у квітні 2003 р. і багаторазово повторювалася як у ЗМІ, так і в спеціальних наукових дослідженнях. Цікаво, що пані Карпачова говорить про не менш, ніж два млн. трудових мігрантів, посилаючись на дані МЗС України, і зазначає при цьому, що, відповідно до щорічних моніторингів її відомства, ці цифри є заниженими і є підстави говорити про не менш як 5 млн. громадян України, які щороку, залежно від сезону перебувають за межами України на заробітках. Враховуючи те, що в Україні проживає приблизно 28 млн. громадян працездатного віку, Н. Карпачова зробила висновок, що «на заробітках за кордоном сьогодні перебуває, як мінімум, кожен п'ятий економічно активний українець».

Навіть прийнявши вищенаведені розрахунки, ми не отримуємо цифру в 7 млн. мігрантів, а маємо лише припущення, що їхня кількість знаходиться «в межах від 2–х до 5–ти млн. осіб». Приблизно такі ж дані

наводилися й на Парламентських слуханнях з проблем трудової міграції 17 листопада 2004 р. – міністр праці та соціальної політики в уряді Віктора Януковича Михайло Папів назвав цифри «приблизно 3 млн.», «до 3–х млн.» заробітчан.

Український центр соціальних реформ стверджує, що протягом 2005–2008 рр. за кордоном працювало 1,5 млн. мешканців України [8]. За підрахунками окремих українських експертів, за межами країни працюють від 3 до 7 млн. чоловік. А. Гайдуцький говорить про 4,93 млн. чоловік у 2007 р., з яких 2 млн. перебувають у Росії, 1 млн. у Польщі, 500 тис. в Італії, 350 тис. у Греції, 200 тис. у Португалії, 130 тис. в Іспанії та ін. [9]. Звичайно, постає питання про ймовірність таких масштабів, адже відношення трудових мігрантів до загальної кількості в Україні коливається в межах 11–12%. Рівень цього показника стає очевидним у порівнянні з іншими країнами, особливо СНД. У Молдові частка трудових мігрантів сягає 27% населення самої країни [9]. Незважаючи на відсутність єдиних цифр, статистика все ж таки дозволяє констатувати щорічне зростання міграційних потоків: у 1996 р. вони становили 12 тис., у 1998 р. – 24 тис., а в 2002 р. – 41 тис. осіб [10, с. 1–7].

Досліджуючи кількісні показники мігрантів, нам не доводиться спиратися на дані Держприкордонслужби щодо перетинів державного кордону, оскільки вони: по–перше відображають не кількість осіб, а кількість перетинів кордону, тобто одна й та сама людина може бути зафіксована декілька разів; по–друге, не дають можливості виділити мігрантів, оскільки реальні цілі осіб часто відрізняються від декларованих. Що стосується статистики Міністерства внутрішніх справ України, то вона надає інформацію про кількість громадян України, яким видано дозвіл для виїзду на постійне місце проживання за кордон.

На відміну від цілої низки політиків та журналістів, соціологи, які спеціально займаються проблемами міграції (С. Пирожков, О. Хомра, І. Прибиткова, О. Малиновська), схиляються до меншої (2–2,5 млн.) з названих цифр. Як правило, на будь–якій поважній українській науковій конференції з питань трудової міграції та у більшості новітніх дослідженнях твердження про 5–7 млн. заробітчан піддається сумніву.

Підстав для подібних сумнівів більш ніж достатньо.

По–перше, хоча достовірної статистики в цій сфері не існує, однак на підставі дотичних даних, отриманих під час загальноукраїнських опитувань, можна стверджувати, що досвід роботи за кордоном мають набагато менше осіб, аніж це прийнято вважати. Так, І. Прибиткова вважає, що таких осіб може бути приблизно 1,5–2 млн. чоловік, підкреслюючи, однак, що це загальна кількість людей, які працювали за кордоном в різні періоди, а не показник, який би підтверджував кількісні параметри масштабів трудової міграції на той чи інший проміжок часу.

По–друге, в країнах, до яких прямують українські заробітчани, також існує статистика (хоча й не дуже точна) щодо загальної чисельності іммігрантів та нелегально працевлаштованих на ринку праці. У більшості випадків ці цифри набагато скромніші від тих, які називаються в українських ЗМІ. У зв'язку з цим О. Хомра вказує, що «завишені оцінки зовнішніх трудових мігрантів з України знаходяться в протиріччі з оцінками чисел зовнішніх трудових мігрантів в країнах–реципієнтах».

По-третє, додатковим свідченням того, що мігрантів набагато менше, аніж захмарні 5–7 млн. чоловік, стали результати Президентських виборів 2005 р. Тогочасна опозиція і влада по різному взяли до уваги наявність потужної хвилі українських заробітчан. Влада й підконтрольні їй соціологічні служби припустили, що лише з Галичини виїхало на заробітки близько 2–х млн. чоловік – у переважній більшості виборців Віктора Ющенка. А опозиція розраховувала, що на закордонних дільницях проголосує набагато більше українських гастрарбайтерів. В обох випадках розрахунки виявилися помилковими, головним чином ще й тому, що одночасно за кордоном перебуває не більше 1,5 млн. чоловік, і далеко не всі з них походять з Західної України.

Таким чином, зважаючи на відсутність спеціального дослідження на цю тему, можемо зробити обережний висновок, що: 1) попри безпрецедентну масштабність новітньої української трудової міграції, вона все-таки торкнулася не чверті населення працездатного віку, а приблизно десятої частини. Свого піку ця міграційна хвиля сягнула наприкінці 1990–х, і на цей момент немає підстав стверджувати, що з кожним роком на заробітки виїжджає дедалі більше українців; 2) з плином часу трудова міграція перестала бути відмінною рисою лише західних областей – у цей процес дедалі більше втягуються інші регіони країни. Однак остання тенденція призводить не так до збільшення абсолютних цифр, що характеризують показники виїзду українських громадян на роботу за кордон, як до певного вирівнювання в ньому диспропорцій умовного «представництва» від різних частин України.

Вищесказане зовсім не означає, що масова трудова міграція з України – абсолютний міф. У країнах Східної Європи справді працює дуже багато українців, однак чи варто продовжувати жонглювати завищеними (або принаймні неперевіреними) даними про їх кількість? На жаль, доводиться констатувати, що потреба в такій гіперболізації не зникла й після помаранчевої революції. Неіснуючі мільйони трудових мігрантів продовжують «жити» на сторінках преси й у виступах політиків. Тільки тепер їх уже не 7, а лише 5 млн. [11].

Більш зваженими і, напевне, наближеними до реальності видаються оцінки міжнародних та недержавних організацій. Так, за розрахунками Міжнародної організації з питань міграції, кількість трудових емігрантів з України у 2007 р. становила 2,1 млн. чол., тобто 5% українського населення.

Населення окремих регіонів країни не однаковою мірою залучено в міграційні процеси. У 2004 р., як і у попередньому році, найбільш бурхливо міграційні процеси проходили у Черкаській області, де частота прибуття становила 21,0 особи на 1000 жителів, а вибуття – 21,8%, Харківській – відповідно 21,5% і 19,5%, Полтавській – 20,1% і 20,5%. Значно менше середньодержавних (16,6% та 16,8%) показники інтенсивності прибуття та вибуття були у Закарпатській (7,7% та 9,7%) та Івано–Франківській (11,9% та 12,7%) областях [12, с. 6–10].

У 2004 р. позитивне сальдо загальної міграції склалося в семи регіонах України: у м. Києві (11,3%), на території Севастопольської міськради (5,5%), у Харківській області (2,0%), Автономній республіці Крим (0,7%), Дніпропетровській та Одеській областях (по 0,5%), Київській області (0,3%), тоді як у 2003 р. тільки

в чотирьох регіонах. У 20 регіонах країни зареєстровано мінусове сальдо міграції і найбільш суттєвих значень воно досягло у Кіровоградській (–5,1%), Херсонській (–3,7%), Сумській та Чернігівській (по –2,7%), Луганській (–2,5%), Житомирській (–2,3%) областях [12, с. 6–10].

Від’ємне сальдо міждержавної міграції упродовж 2004 р. склалося в 21 регіоні України. Найвищі рівні міграційного скорочення були зареєстровані у Закарпатській – 0,9 особи на 1000 населення, Луганській області – 0,7%, Чернівецькій та Рівненській – по 0,6%. В шести регіонах (Одеська область, Автономна Республіка Крим, Севастополь (міськрада), м. Київ, Київська та Миколаївська області) зареєстровано позитивне сальдо зовнішньої міграції від 0,5 до 0,01% [12, с. 6–10].

У 1987–1993 рр. серед кількості осіб, які отримали дозвіл на виїзд за кордон для постійного проживання, найбільше було мешканців Києва (64,9 тис. або 25% усіх емігрантів). Чимало виїздило з Одеської (16,2%), Харківської (7,8%), Дніпропетровської, Кіровоградської областей (0,2–0,5% від кожної). Протягом семи років найбільші міста України – Київ, Одеса, Харків тримали першість серед еміграції. Значним також був виїзд з Чернівецької та Житомирської областей, де досить численне єврейське населення. Найменше емігрантів виїхало із переважно аграрних областей України [13, с. 33].

Якщо співвіднести кількість емігрантів до чисельності населення, тобто визначити норму еміграції, то і тут на першому місці перебуває столиця України, яка внаслідок виїзду для постійного проживання за кордон втратила 3,18% населення. Друге місце посідає Одеська область, з якої емігрувало 2,08% населення, далі йдуть Житомирська – 1,23% й Чернівецька області – 1,10% населення. За кількістю виїжджаючих Житомирщина перебуває на рівні Дніпропетровської та Харківської областей, населення яких відповідно в три і два рази переважає [13, с. 33].

Відповідно до даних соціологічного опитування, проведеного центром «Соціальний моніторинг» разом з Українським науково–дослідницьким інститутом, українці є досить мобільними і позитивно ставляться до міграції, більш того, біля 40% населення України не відкидає можливості еміграції за сприятливих для того умов. Однак, помітними є розходження у міграційних намірах між респондентами з різних регіонів країни. Найбільш прив’язані до рідних місць опитані з західного регіону. Тут 60% респондентів відповіли, що вони не збираються виїжджати зі свого населеного пункту. Майже стільки ж «домосідів» і в центральному регіоні країни. А от південь і схід виявляють менше прагнення до осілості. У них кількість твердо переконаних, що вони нікуди зі свого місця не виїдуть, дорівнює 50%.

Налаштованих на виїзд зі свого населеного пункту найбільше в східному регіоні країни. Тут кількість бажаючих виїхати наближається до третини опитаних (28%). Найменше налаштованих на виїзд серед жителів центрального регіону – 17%. У західному регіоні – 20%. А на півдні – 24%. Такі розходження не можна пояснити тільки можливостями працевлаштування за місцем проживання. Якщо порівнювати офіційні дані по безробіттю, то найвищий рівень безробіття спостерігається в західному регіоні. Проте найбільше бажаючих виїхати зі свого населеного пункту в східному регіоні України.

Прихильність жителів Києва до свого міста може бути пояснена кількома причинами. По-перше, Київ – столичне місто, а столиці користуються найбільшою популярністю у всіх пострадянських державах, та й не тільки в пострадянських. По-друге, життєвий рівень киян вищий, ніж жителів інших населених пунктів України. Середня зарплата в Києві більш ніж у два рази вища, ніж середня зарплата по країні. По-третє, тут найнижчий в Україні рівень безробіття. Сукупність цих факторів позитивно впливає на зниження рівня міграційних мотивів серед киян [14].

Однак, кількість осіб з Києва та Київської області, що отримали дозвіл на виїзд у 1991 р. порівняно з 1990 р. збільшилася не тільки відносно, але й абсолютно і була вдвічі більшою. Зростання еміграції з Київської області продовжувалося і пізніше. Її мешканцям у 1993 р. було оформлено документів на виїзд для постійного проживання за кордон на третину більше, ніж у 1990 р. [13, с. 34].

Протягом 1991–1993 рр. з України, за офіційною статистикою, вибуло понад 704 тис. 545 чол. Найбільше емігрантів виїхало до РФ – 563 тис. 90 осіб, до Білорусі – 40 тис. 35 осіб, Молдови – 35 тис. 308 осіб [15, с. 803]. У регіональному плані переважно мігрували з м. Києва (25%), Одеської (17%), Харківської (7,5%) і Дніпропетровської (6%) областей, найменше – з аграрних регіонів.

Дані про еміграцію з України в наступні роки свідчать про її кількісну стабілізацію, а також коливання залежно від політичної та економічної ситуації. Саме з політичною та економічною кризою можна пов'язати високі показники виїзду в 1994 р. – 58,6 тис., та 1995 р. – 54,0 тис. [13, с. 34].

Міграційний коридор «Україна – Росія» у світі посідає третє місце після «Мексика – США» і «Росія – Україна». За досліджуванний період всього з нашої країни до Росії виїхало майже 3,6 млн. осіб, а у зворотньому напрямку – 3,7 млн. [16].

Згідно за даними Міністерства соціальної політики, станом на 2010 р., трудові договори про роботу в Російській Федерації через ліцензованих посередників уклали 2 тис. українців, а дозволу на працевлаштування – 220 тис. У той же час, близько 3,5 млн. українців працевлаштовуються в Росії на основі тимчасових дозволів на перебування, які дійсні протягом 90 днів [17].

Рубіж 1990–2000-х рр. також характеризується найбільшими за обсягом міграційними потоками між Україною і Російською Федерацією: у 2004 р. до Росії на постійне місце проживання вибуло 20,5 тис. осіб (62,8% всіх прибулих з країн СНД), в результаті цього обміну міграційне скорочення населення України склало 5,4 тис. жителів. Тип міграції – постійна або «маятникова» (3–місячний термін). Значно менші обсяги міграції були у 2004 р. з Білоруссю (6,4% від кількості вибулих до країн СНД і 3,5% прибулих з цих країн) і з іншими країнами СНД. Якщо в міграційному русі з Росією і Білоруссю переважають еміграційні процеси (з від'ємним сальдо міграції), то з рештою країн СНД – імміграційні. У 2004 р. населення України за рахунок відтоку емігрантів до Російської Федерації, Республіки Білорусі та Республіки Молдова зменшилося на 6,1 тис. осіб, а за рахунок притоку іммігрантів з решти країн СНД – збільшилося на 9,8 тис. [12, с. 6–10].

Як зазначалося вище, в географічному районуванні більш тяжіють до виїзду в Російську Федерацію громадяни центральних та південно-східних областей України, передусім Харківської, потім Полтавської, Черкаської, Сумської, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Херсонської, Одеської, Луганської, Київської та Автономної Республіки Крим. Загалом, вони становлять 70% мігрантів в РФ [18, с. 56]. Інші 30% розподілені поміж громадянами західних областей України (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Хмельницька, Рівненська, Волинська, Закарпатська). Це підтверджується дослідженнями та соціологічними опитуваннями. Серед респондентів центру «Соціальний моніторинг» та Українського науково-дослідницького інституту, 14% опитаних південного регіону та 15% східного, збираються виїжджати в Росію. Одна з причин цього – наявність родинних зв'язків. Таке ж опитування в західному та центральному регіонах дає лише 2% і 5% потенційних мігрантів.

Найбільш привабливими для мігрантів є великі російські міста – Москва, Санкт-Петербург та розвинуті регіони, такі як Підмосков'я, Південний Волзький округ (Самара), Північноєвропейська частина, Центрально-Західний Сибір, Далекий Схід.

Деякі дослідники, наприклад, І. Макеєв, відзначають, що на міграційні наміри людей діє прагнення жити в суспільстві, що зберігає за багатьма показниками колишній спосіб життя, принаймні, у сфері міжетнічних та культурно-мовних відносин. Саме це визначило для багатьох людей, що раніше проживали в союзних республік, міграцію до Росії: «На наш погляд, найважливіший соціально-психологічний і політичний мотив можна було б сформулювати у вигляді простої думки «наявної» пострадянської людини: навіщо залишатися в новій національній державі (у якій усі колишні, що стали звичними правові, мовні й інші важливі умови життєдіяльності кардинально змінюються), коли є можливість улаштувати життя за устояними правилами в Росії як правонаступниці СРСР, де збережено соціально і психологічно важливі ментальні стереотипи минулого, більш звичного життя» [14].

З аналізу даних моніторингу видно, що цей мотив серед громадян України є далеко не головним, але неправильно було б ігнорувати його. Він може бути додатковим мотивом і останньою, маленькою краплею, що вириває на користь виїзду з країни.

Друге місце за привабливістю міграції серед громадян України до країн Східної Європи посідає Республіка Молдова. За даними Національного бюро статистики Республіки Молдова за переписом населення на 2004 р. із України до країни прибуло 78 830 тис. з них до двох років перебування – 1 579 осіб, з двох до п'яти років – 3 258, з шести до дев'яти – 3 243 і терміном на десять років і більше – 70 330 [19].

Наступне місце за кількістю міграцій посідає Республіка Білорусь. Найбільший обсяг міграційних потоків до цієї країни, як і у випадку з Російською Федерацією, припадає на другу половину 1990-х – початок 2000-х років. Серед причин міграції, на відміну від РФ, домінують не економічні чинники, а особисті мотиви. Досить високий показник і кількості повернень, що свідчить про наявність маятникової міграції (табл.).

Таблиця

Українські мігранти до Республіки Білорусь
в 2005–2009 рр. [20]

Держава громадянства	Всього	Робота	Навчання	Створення сім'ї	Повернулись	Сімейні причини	Пошук притулку
Україна	5125	295	88	852	552	2162	8

Традиційно, найбільш привабливими для облаштування мігрантів є великі міста. Так, на серпень 2012 р. за даними Комітету праці, зайнятості та соціального захисту Мінського міського ісполкому лише у м. Мінську був зареєстрований 251 трудовий мігрант із України [20].

Таким чином, з моменту набуття Україною незалежності до 2013 р. українці не припиняли мігрувати до країн Східної Європи. За привабливістю серед країн-реципієнтів на першому місці перебуває Російська Федерація, а далі йдуть Республіки Молдова та Білорусь.

Список використаних джерел

- World Migration Report 2011 Communicating Effectively About Migration / International Organization for Migration [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iom.int
- Звіт із світової міграція у 2010 році Майбутнє міграції: Розбудова дієвості заради змін (основні положення) / Представництво МОМ в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iom.org.ua
- Міграційна політика України: стан і перспективи розвитку / О. А. Малиновська. – К.: НІСД, 2010. – 32 с.
- Бобков В. Н. О задачах повышения уровня и качества жизни населения России / В. Н. Бобков // Общество и экономика. – 2000. – №2. – С.43.
- Блинова О. С. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі / О. С. Блинова. Монографія. – Херсон: РІПО, 2011.
- Міністерство праці та соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
- Міністерство внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>
- Україна та Росія підписали меморандум щодо співробітництва в сфері трудових мігрантів // Дзеркало тижня. – 23 березня 2011.
- Гайдучий А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність / А. Гайдучий // Український голос в Італії. – 2007. – Грудень. – С.11.
- Левкун О. Зовнішня трудова міграція в Україні як демографічна проблема / О. Левкун [Електронний ресурс]. – Режим доступу: dialogs.org.ua. – 25 вересня 2005.
- «Мертві душі» трудових мігрантів. Чи справді за кордоном працює п'ять мільйонів українців? // Дзеркало тижня. – 10 червня 2005. – №22.
- Міграція населення України у 2004 році / Державний комітет статистики України. Відповідальна за випуск Стельмах Л. М. – К., 2005. – 162 с.
- Малиновська О. А. Міграційна ситуація та міграційна політика в Україні / О. А. Малиновська. – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997.
- Шульга М. Міграція з України / М. Шульга // Український регіональний вісник. – 15 червня 2001. – №21. – С.10.
- Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренка. – К.: Довіра, 1998.
- 6,6 млн. українців шукають щастя за кордоном // Gazeta.ua. – 11 листопада 2010.
- Україна та Росія підписали меморандум щодо співробітництва в сфері трудових мігрантів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dt.ua/POLITICS/ukrayina_ta_rosiya_pidpisali_memorandum_schodo_spivrobotnitstva_v_sferi_trudovih_migrantiv.html
- Марков І., ерм. Бойко Ю., Іванкова–Стецюк О., Селешук Г. та ін. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / За ред. І. Маркова. – Львів, 2009.
- Национальное Бюро Статистики Республики Молдова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ru&id=295&id=2359>
- Титаренко Л. Проблемы интеграции мигрантов: Республика Беларусь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RU-36.pdf>

References

- World Migration Report 2011 Communicating Effectively About Migration / International Organization for Migration [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.iom.int
- Zvit iz svitovoi' migracija u 2010 roci Majbutnje migracii': Rozbudova dijevosti zarady zmin (osnovni polozhennja) / Predstavnytstvo MOM v Ukraini [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: www.iom.org.ua
- Migracijna polityka Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku / O. A. Malynov's'ka. – K.: NISD, 2010. – 32 s.
- Bobkov V. N. O zadachah povyshenija urovnja i kachestva zhizni naselenija Rossii / V. N. Bobkov // Obshhestvo i jekonomika. – 2000. – №2. – S.43.
- Blynova O. Je. Trudova migracija naselennja Ukrainy u social'no-psychologichnomu vymiri / O. Je. Blynova. Monografija. – Herson: RIPO, 2011.
- Ministerstvo praci ta social'noi' polityky [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/index>
- Ministerstvo vnutrishnih sprav Ukrainy [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/index>
- Ukraini na ta Rosiji pidpysaly memorandum shhodo spivrobotnytstva v sferi trudovih migrantiv // Dzerkalo tyzhnja. – 23 bereznja 2011.
- Gajduc'kyj A. Migracijnyj kapital v Ukraini: pryhovana real'nist' / A. Gajduc'kyj // Ukrain's'kyj golos v Italii'. – 2007. – Gruden'. – S.11.
- Levkun O. Zovnishnja trudova migracija v Ukraini jak demografichna problema / O. Levkun [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: dialogs.org.ua. – 25 veresnja 2005.
- «Mertvi dushi» trudovih migrantiv. Chy spravdi za kordonom pracuje p'jat' mil'joniv ukrain'nciv? // Dzerkalo tyzhnja. – 10 chervnja 2005. – №22.
- Migracija naselennja Ukrainy u 2004 roci / Derzhavnyj komitet statystyky Ukrainy. Vidpovidal'na za vypusk Stel'mah L. M. – K., 2005. – 162 s.
- Malynov's'ka O. A. Migracijna sytuacija ta migracijna polityka v Ukraini / O. A. Malynov's'ka. – K.: Nacional'nyj instytut strategichnyh doslidzhen', 1997.
- Shul'ga M. Migracija z Ukrainy / M. Shul'ga // Ukrain's'kyj regional'nyj visnyk. – 15 chervnja 2001. – №21. – S.10.
- Migracijni procesy v suchasnomu sviti: svitovyj, regional'nyj ta nacional'nyj vymiry: (Ponjatijnyj aparat, konceptual'ni pidhody, teorija ta praktyka): Encyklopedija / Uporjad. Ju. I. Rymarenko; Za red. Ju. Rymarenka. – K.: Dovira, 1998.
- 6,6 mln. ukrain'nciv shukajut' shhastja za kordonom // Gazeta.ua. – 11 lystopada 2010.
- Ukraini na ta Rosiji pidpysaly memorandum shhodo spivrobotnytstva v sferi trudovih migrantiv [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://dt.ua/POLITICS/ukrayina_ta_rosiya_pidpisali_memorandum_schodo_spivrobotnitstva_v_sferi_trudovih_migrantiv.html
- Markov I., jerm. Bojko Ju., Ivankova–Stecjuk O., Seleshuk G. ta in. Na rozdorizhzi. Analitychni materialy kompleksnogo doslidzhenja / Za red. I. Markova. – L'viv, 2009.
- Nacional'noe Bjuro Statistiki Respubliki Moldova [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ru&id=295&id=2359>
- Titarenko L. Problemy integracii migrantov: Respublika Belarus' [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RU-36.pdf>

Kasianova M. M., PhD, Associate Professor at the Department of International Relations and Foreign Policy of Donetsk National University (Ukraine, Vinnytsia), the doctoral student of National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), k.marina81@rambler.ru

The quantitative characteristics of Ukrainian migrants to the countries of Eastern Europe

The article investigates quantitative indicators of Ukrainian migrants in the countries of Eastern Europe of the late XX – early XXI centuries. Analyzed official statistics and a special study on the topic.

The author came to the conclusion that the official statistics does not coincide with the special studies and expert estimates and official government statistics usually understates the real number of migrants. Despite the unprecedented scale of modern Ukrainian labor migration, it is still not touched a quarter of the population of working age, and about one-tenth. The peak of this migration wave reached at the end of the 1990s, and at the moment there is no reason to say that every year to work is leaving more and more Ukrainians; over time, labor migration has ceased to be a distinguishing feature only of the Western areas – in the process becoming more involved other regions of the country. However, the latter tendency leads not only to the increase in absolute numbers, the indicators characterizing the departure of Ukrainian citizens to work abroad, up to a certain equalization of distortions conditional «representation» from different parts of Ukraine.

Keywords: migration, migration processes, external labour migration, state migration policy, quantitative characteristics.

Касьянова М. Н., кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры международных отношений и внешней политики Донецкого национального университета (Украина, Винница), докторант Киевского национального педагогического университета им. М. П. Драгоманова (Украина, Киев), k.marina81@rambler.ru

Количественные характеристики украинских мигрантов в страны Восточной Европы

Исследованы количественные показатели украинских мигрантов в страны Восточной Европы конца XX – начала XXI века. Проанализировано официальную статистику и специальные исследования по теме.

Автор пришел к выводу, что официальная статистика не совпадает со специальными исследованиями и экспертными оценками и обычно официальная государственная статистика уменьшает реальное количество мигрантов. Несмотря на беспрецедентную масштабность новейшей украинской трудовой миграции, она все-таки коснулась не четверти населения трудоспособного возраста, а примерно десятой части. Своего пика эта миграционная волна достигла в конце 1990-х, и на данный момент нет оснований утверждать, что с каждым годом на заработки выезжает все больше украинцев; с течением времени трудовая миграция перестала быть отличительной чертой только западных областей – в этот процесс все больше втягиваются другие регионы страны. Однако последняя тенденция приводит не столько к увеличению абсолютных цифр, характеризующих показатели выезда украинских граждан на работу за границу, как к определенному выравниванию в нем диспропорций условного «представительства» от разных частей Украины.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, внешняя трудовая миграция, государственная миграционная политика, количественные характеристики.

* * *

УДК 321.94:[061](477)

Радько П. Г., доктор історичних наук, професор кафедри політекономії, Полтавський національний педагогічний університет ім. В. Г. Короленка (Україна, Полтава), polkafedra@mail.ru

Аванесян Г. М., доцент кафедри правознавства, Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна» (Україна, Полтава), polkafedra@mail.ru

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ НАУКОВИМИ ТОВАРИСТВАМИ ІДЕЙ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Осмыслилась роль історичних шкіл і наукових товариств в розробці та пропаганді проблем українського державотворення. Доведено, що сьогодні розвиток історичної науки набуває особливого значення. Відбуваються зміни не тільки в змісті наукового знання і в методах його одержання, але й у формах зв'язку науки з суспільством, в організації наукової діяльності. Акцентовується увага на тому, що для істориків головною проблемою є осмислення того, що ми переживаємо на основі власної історії та світового досвіду. Автори звертають увагу на те, що вивчення традицій в історії історичної науки зовсім язусе в першу чергу, звернутися до змістовного аналізу наукового знання. Без переконливого аналізу змістовної сторони знання неможливо відрізнити дійсний розвиток історичної науки від псевдонаукових кон'юнктурних «шкіл». Адже відомо, що історіографія надто охоче йшла на компроміси або на пряму підлеглість владі, інтенсивно створюючи численні міфи, що спричинили глибоку дискредитацію історичної науки.

Ключові слова: історичні школи, наукові товариства, національні традиції державотворення, історична наука, українська історіографія, українська державність.

Сучасна українська історична наука виявляє особливий інтерес до теоретичної спадщини вітчизняних істориків. Передова українська інтелігенція ще з середини XIX століття мріяла про створення в Україні Академії наук. Ця ідея не була новою для українців – вона зумовлювалася давніми культурними та науковими традиціями Київської Русі (славнозвісна бібліотека Ярослава Мудрого), Острозької слов'яно-греко-латинської та Києво-Могилянської академії. У другій половині XIX століття починають відроджуватися науково-освітні традиції, виявляючи себе в нових організаційних формах. Це був час, коли під впливом позитивістських ідей змінюється оцінка ролі науки взагалі: зростає її спеціальний статус, вона ще більше стає предметом ретельного піклування європейських держав. На науку, як джерело соціального прогресу, покладаються значні сподівання [7, с. 67].

Найбільш сприятливою формою для становлення новітньої української науки стали наукові товариства, котрі об'єднували професійних дослідників-популяризаторів, налаштованих займатися певною галуззю знання. У рамках імператорських університетів, як австрійських, так і російських, при всіх відмінностях, що існували в підходах до національного питання в обох імперіях, розвиток української науки як соціального інституту стримувався багатьма обставинами. Саме у сфері інтелектуальної діяльності через мовно-культурний канал здійснювалася найбільш інтенсивна русифікація, колонізація та понімення. Українська наука новітньої доби ініціювалася, по-перше, всупереч державній політиці, неприхильному ставленню до неї інонаціонального офіціозу, по-друге, як гуманітарна, історична, лінгвістична, і в меншій мірі економіко-статистична та юридична.

Наукові товариства, у порівнянні з навчальними закладами, мали більше можливостей уникнути контролю з боку наглядових державних структур. Це створювало сприятливі умови для здійснення ними інтелектуально-критичної обробки панівних ідеологій та політичних концепцій, що є властивою функцією науки, забезпечувало вихід на ширшу, ніж студентська, аудиторію. Члени наукових товариств могли встановлювати зв'язки з іншими національними центрами світової науки, минаючи столичні урядові структури, уникаючи при цьому їх інтерпретаційних впливів та оцінок [7, с. 67].

У 1873 році у Львові було організоване Літературне товариство ім. Шевченка, пізніше перетворене на Наукове товариство ім. Шевченка (НТШ). За прикладом існуючих тоді у світі академії, воно поділялося на секції: історично-філософську, філологічну, математично-природознавчо-медичну. Товариство намагалося створити українську Могилянсько-мазепинську академію наук і навіть розробило її статут. План організації академії наук та реалізація певних культурних програм змушували українських діячів постійно вести переговори з деякими впливовими офіційними особами в Галичині.

Варто відзначити, що науково-дослідна робота українських учених реалізовувалась і в інших наукових товариствах, як, наприклад, історичному товаристві Нестора-літописця у Києві, заснованому в 1873 році. Його активними членами були В. Антонович, П. Житецький, О. Кістяковський та інші. У 1892 році в Харкові було засноване Історично-філологічне товариство, головними діячами якого були О. Потебня, Д. Багалій, М. Сумцов,

Д. Мілер та інші. Треба ще згадати «Товариство історії і древностей» в Одесі, яке в 1842 році об'єднувало дослідників археології і мистецтва південної України. З ним пов'язані імена А. Скальковського, О. Андрієвського та інших. «Вчені губернські архівні комісії» в Чернігові, Полтаві, Катеринославі об'єднували місцеві наукові сили, видаючи як історичні пам'ятки, так і дослідження своїх членів. Варто відзначити, що всі ці товариства здебільшого мали свої видання [9, с. 9–10].

Особливу роль відіграло Наукове товариство ім. Шевченка, засноване за ініціативою гуртка полтавських українців на кошти Є. Милорадовички [5, с. 180]. Наукову роботу тут очолював М. Грушевський. Він відмічав, що Наукове товариство має стати осередком наукової діяльності рідною мовою, особливо в галузях, безпосередньо пов'язаних з нашим краєм і народом.

Як голова товариства М. Грушевський виявив надзвичайний організаційний талант, зумівши за короткий час зробити з Наукового товариства головне вогнище українознавства на всю Україну. За словами самого М. Грушевського, воно «створило українську науку в очах і поняттях культурного світу» [5, с. 180]. Завдяки старанням Грушевського було засновано бібліотеку, почала випускати перші книжки друкарня, залучався до наукової роботи музей, створювались за напрямами наукові комісії. Михайло Грушевський широко розгорнув діяльність Товариства і перетворив його фактично на Академію наук, хоч і без цього титулу [9, с. 11].

Кошти на розбудову Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка склали українські патріоти–меценати: український цукровий промисловець Василь Семеренко, Єлизавета Скоропадська–Милорадович, петербурзький професор хірург Павло Пелехин, Євген Чикаленко, Кость Паньківський та ін., котрі довгі роки підтримували розвиток української науки в НТШ [6, с. 904].

Найбільш вагомим досягненням товариства стала підготовка «Записок Наукового товариства» (за редакцією М. С. Грушевського; у 1892–1913 роках було видано понад 100 томів). Разом з Іваном Франком М. Грушевський заснував «Літературно–науковий вісник», згуртувавши кращі українські літературні сили. Починаючи з 1898 року (з 22 тому) «Записки» вміщували огляд загальноєвропейських наукових видань з культурної та політичної історії, літератури та мистецтва за минулий рік, де спеціальний розділ відводився історіософії [11, с. 37]. То були, по суті, унікальні наукові видання, сторінки яких надавали історикам, літературознавцям, фольклористам, мовознавцям, громадським діячам. Одночасно регулярно виходили джерелознавчі видання, зокрема, чергові томи «Жерел до історії України–Руси», «Українського архіву», «Збірника» та ін. Все це сприяло утвердженню українського питання в концепції європеїзму, пропаганді української ідеї в світі, під яку була підведена солідна наукова аргументація, відповідна джерельна база.

Як зазначалось вище, Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, яке було організоване на взірць академії, поділило на три секції: історично–філософську, філологічну і математично–природописно–лікарську. Найширше М. Грушевський розгорнув роботу історично–філософської секції, ізбравши і виховавши тут своїх учнів, пізніше видатних істориків. Воно постійно піклувалося про підготовку плеяди молодих талановитих учених,

котрі зробили значний внесок у розвиток українознавчих досліджень. Серед своїх учнів і послідовників М. Грушевський називає О. Терлецького, Д. Коренця, М. Кордубу, Є. Томашівського, Є. Рудницького, О. Целевича, Ю. Кміта, З. Кузеля, О. Чайківського, В. Герасимчука, О. Сушка, Ф. Голійчука, І. Джиджору, І. Кривецького, І. Крип'якевича та ін. По–різному склалися їх долі, різних світоглядних засад дотримувалися вони наприкінці свого життя. Але важливе інше – творчість кожного з них становила значне явище в українській науці кінця XIX – першої половини XX століття. Варто також зазначити, що Наукове товариство будувало свою роботу на засадах демократизму і плюралізму думок. Усіляко заохочувався пошук нових історичних концепцій, розгортались широкі дискусії при розгляді теоретичних і організаційних питань.

З відстані часу можна вважати символічним, що Наукове товариство імені Шевченка під керівництвом Михайла Грушевського як голови, а також Івана Франка, Володимира Гнатюка – цієї визначної трійці НТШ і української науки взагалі, об'єднало на той час великий гурт зацікавлених у національній науці вчених. І головне – підготувало актив молодих наукових сил, організувало (крім «Записок НТШ») довгий ряд інших наукових видань і дало в різних сферах взірці індивідуальної і колективної наукової праці, що відповідали високим науковим вимогам. Водночас НТШ своїми публікаціями заявило себе перед світом. Уже напередодні 1905 року українське питання і постулат національних прав українського народу озброївся таким серйозним аргументом, як наявність української науки. Коли поява Шевченка сама собою вирішила проблему української літератури, Товариство його імені не дискусією, а фактом довело теорему повноти української культури в момент, коли недержавні народи Росії звільнялися з–під обмежень, накладених царським режимом. Хоча Наукове товариство ім. Шевченка не отримало академічного статусу, воно без титулу в повній мірі виконало те завдання, яке українські кола обох половин України поклали на проєктовану академію і своєю працею знайшло визнання академічного характеру у світових наукових колах [8, с. 10].

Відстоюючи державотворчі стремління українського народу, наукові товариства не обмежували свою діяльність національними рамками, що виникли на терені українських земель у XIX – початку XX століття. Вони підтримували зв'язки з науковими колами та багатьма вченими інших країн і народів, майстерно користуючись здобутками чужої науки для власних досліджень [1, с. 172–173].

Сьогодні на перший план виходять різноманітні форми роботи Наукового товариства ім. Шевченка, зокрема, проведення наукових конференцій і круглих столів з подальшою публікацією матеріалів. У дослідників виникає зацікавлення в розробці проблем, пов'язаних з історичною соціологією, соціальною психологією, історичною демографією, історією церкви. Закономірно, що важливою сферою наукових інтересів Наукового товариства ім. Шевченка є подальша розробка історіософських та історіографічних проблем історії України, особливо тих, які пов'язані з національними традиціями державотворення. Активізується робота правничої комісії Наукового Товариства ім. Шевченка, пов'язана з опрацюванням ділянок конституційного

і міжнародного права, а також історії українських правових традицій. Нагальною потребою є організація наукових конференцій, присвячених важливим правовим проблемам Української держави в контексті законодавчої, виконавчої та судової влади, враховуючи багатотисячолетній досвід державотворення.

Розкриваючи перспективи подальшого розвитку НТШ, зазначає Я. Дашкевич, нам надзвичайно потрібна об'єктивна дослідницька історична наука, оскільки повинна існувати морально-етична відповідальність кожного вченого за рівень своєї ділянки досліджень, відповідальність перед молодим поколінням, що входить в науку, перед широкою громадськістю, перед українською нацією [3, с. 14].

Одним з відомих науково-історичних товариств було Історичне товариство Нестора-літописця (ІТНЛ), засноване 24 листопада 1873 року київськими істориками-краєзнавцями. У «Загальному нарисі заснування і діяльності Історичного товариства Нестора-літописця» повідомляється про те, що товариство урочисто було відкрито 14 січня 1873 року в приміщенні 1-ої гімназії). Ініціатором заснування ІТНЛ по праву вважають М. О. Максимовича (1804–1873 рр.) – видатного історіографа, ученого-енциклопедиста, одного з перших дослідників історії України [11, с. 33]. Фундатором Історичного товариства Нестора-літописця Н. Полонська-Василенко називає В. Антоновича [9, с. 20].

У «Читаннях» історичного товариства за 1879 рік подається склад ІТНЛ в 1873–1877 роках Почесними членами ІТНЛ були: Антонович Платон Олександрович (попечитель Київського навчального округу), Юзефович Михайло Володимирович (голова Київської археографічної комісії), Уваров Олексій Сергійович (голова Московського Археологічного товариства), Бурге Микола Христанович (ректор університету Св. Володимира), Філарет (Єпископ уманський, ректор Київської духовної академії); Головами Ради товариства обиралися: М. Тулов (з 1873 року по 20 травня 1874 року), В. Іконников (з 20 травня 1874 року по 20 листопада 1877 рік), О. Котляревський (з 20 листопада 1877 року). Членами Ради були: П. Лебединцев (кафедральний протоієрей Києво-Софійського собору), професори університету Св. Володимира В. Антонович, О. Кістяківський, В. Модестов та ін. З 1881 року В. Антонович очолював товариство під патронатом видатного дослідника М. Дашкевича (1852–1908).

Важливим напрямком діяльності товариства була розробка питань історичної науки та методології історії. У «Загальному нарисі» М. Дашкевич, цитуючи античного філософа писав: «Історія – свідок часу, світ істини, життя пам'яті, берегиня життя, вісник старовини». Ці слова сказані великим теоретиком античності Цицероном в роки, коли формувалася суть історії. Гуманізм поступово підготував розвиток історії як науки. Взагалі XIX століття від найперших романтичних поривань в далеку давнину характеризувалося прагненням до ретельного й об'єктивного вивчення і відтворення минулого. Воно охопило своєю симпатією весь історичний розвиток, усі його періоди і ставилось до прожитих людських епох не з прохолодною цікавістю, як до чогось чужого, а з почуттям симпатії, інколи навіть з полум'яним ентузіазмом. Уся різноманітна діяльність Товариства Нестора-літописця знаходила відображення в одній загальній ідеї, яка пронизувала окремих його членів, яких би поглядів вони

не дотримувалися, – розумне служіння справі історичної істини, яка для людей науки вище будь-яких розходжень і відокремлюється в результаті історичних досліджень, як чисте зерно від полови [2, с. 1, 9].

Від самого початку діяльності ІТНЛ головною сферою його інтересів була історія України, хоча члени товариства багато зробили для розвитку української історіософії, археології, права, історії мистецтва, мови, письменства. В основному історичні проблеми висвітлювалися з позицій позитивізму представниками трьох шкіл: «скептичної» («критичної») на чолі з М. Максимовичем, «лівобережної», керованої О. Лазаревським та «київської» («історичної») – під орудою В. Антоновича. Провідною серед них вважалась досить представницька «київська школа», членами якої були відомі вчені М. Дашкевич, І. Каманін, О. Левицький [6, с. 902].

Таким чином, Історичне товариство Нестора-літописця зробило вагомий внесок у вивчення багатьох важливих і малодосліджених на той час проблем минулого України. Діяльність Товариства, безперечно, відіграла значну роль у формуванні передової суспільної думки, сприяла піднесенню національної свідомості, пропаганді національних традицій. Розгромлене більшовицькими ідеологами в 1931 році, зовсім недавно воно відновило свою діяльність у незалежній Україні. Традиційно основне завдання воно бачить в ознайомленні широкої громадськості з історичною та духовною спадщиною українського народу. Значна роль відводиться роботі Міжнародного історичного клубу, який об'єднав не тільки українських, але й зарубіжних дослідників минувшини.

Вважається, що першим створеним в Україні історичним товариством було Одеське товариство історії та старожитностей (засноване у 1839 році, діяло до 1919 року). Хоча воно трактується як товариство археологічне, проте предметом його зацікавленості були переважно історичні та етнографічні проблеми. Вагому працю у товаристві проводив «Геродот Новоросійського краю» Апполон Олександрович Скальковський, котрий працював у канцелярії новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М. Воронцова. Він надрукував близько 300 праць, що базувалися на величезній кількості власноруч знайдених та опрацьованих джерел. Маючи доступ до архівів, А. Скальковський зібрав і видав у рамках товариства матеріали до історії запорозького козацтва. Крім того, вчений відвідував міста і села, пов'язані з діяльністю гайдамаків – Лисянку, Чигирин, Білу Церкву, Умань. Результатом цієї подорожі стала праця «Наезды гайдамак на Западную Украину в XVIII ст.: 1733–1768» (1845). Навіть зважаючи на протиріччя його творчості та її негативну оцінку М. Максимовичем і Т. Шевченком (зокрема, виправдальної позиції щодо імперської політики царизму, трактування гайдамацького руху як розбійницького), праці А. Скальковського заклали підвалини для об'єднання в одне ціле вивчення історії Запорозької Січі і Південної України, які у російській історіографії розглядалися як окремі, не пов'язані між собою теми. Науковий доробок А. Скальковського вивчали та використовували М. С. Грушевський, Н. Д. Полонська-Василенко, С. Я. Боровий, В. М. Хмарський, інші вчені [7, с. 72].

При Харківському університеті з 1877 року діяло Історико-філологічне товариство. За ініціативою П. Єфименка був відкритий історичний архів,

що утримувався на приватні пожертвування та університетські кошти. Товариство налагодило обмін виданнями з найбільшими бібліотеками світу, зокрема з Нью-Йоркською публічною бібліотекою. У розвитку історичних досліджень важливу роль відіграв В. Барвінський, котрий друкувався в періодичних виданнях товариства, а також у журналах Петербурга та Львова. Сучасні дослідники акцентують увагу на тому, що національна ідея в Харківському університеті виростала на ґрунті інтересу до ідеалізму та романтизму, а це стало важливою передумовою для розгортання інтенсивніших, ніж у Києві, етнографічних та лінгвістичних досліджень. Харківське історико-філологічне товариство розміщувало на сторінках своїх видань розвідки на українські теми. Окремі збірки присвячувалися відомим науковцям: професору М. Сумцову (1909), професору Д. Багалію (1912). Маючи суто українські назви – «Пошана» та «Просвіта», ці збірки популяризували спадщину І. Франка, Б. Грінченка, М. Слабченка, друкували матеріали українською мовою.

При новоросійському університеті в Одесі з 1888 року жвавою науковою роботою займалося Історико-філологічне товариство, котрим за 1890–1916 роки видано 25 томів праць. У них популяризувалась історія Новоросії, Запоріжжя, еллінської культури на півдні України. Авторитетним істориком товариства став учень В. Антоновича І. Лінніченко. Він, правда, займав позицію «старого малороса» та дискутував з М. Грушевським, заперечуючи його історичну концепцію руської історії, а у своїх наукових дослідженнях та інтересах у більшості випадках був зорієнтований на російські наукові центри. Водночас його учень М. Слабченко, як спеціаліст з історії Галицької Русі XIV–XV століть, видавав монографічні дослідження з історії українсько-литовської доби, козацтва та українського права XVII–XVIII століть [7, с. 72–73].

Активну роль у діяльності Одеського товариства відіграв його секретар – відомий український історик, джерелознавець, археограф, професор Новоросійського університету, член НТШ О. Маркевич. Він мав надзвичайно широкі зв'язки у науковому світі, представляв одеських істориків на археологічних з'їздах у Ризі, Києві та Харкові [1, с. 69]. Серед його публікацій у щорічних «Записках» Одеського товариства історії і старожитностей варто згадати документи на підписання російських імператорів про початок будівництва порту, торгової гавані в місті Одесі за 1793–1800 рр. (Т.16), наказ запорозького кошового П. Калнишевського від 27.07.1768 року про відрядження загону козаків проти гайдамаків (Т.20), спогади М. Репніна про перебування М. В. Гоголя в Одесі (Т.26) [4, с. 186].

Значну наукову роботу проводило з 1902 року історичне товариство, створене при Чернівецькому університеті. У заснуванні його брали активну участь професор В. Мількович, а також С. Смаль-Стоцький, З. Кузеля. Товариство сконцентрувало свою увагу на ініціацію та підтримку досліджень історичних, етнографічних, статистичних та мистецьких проблем галицької та буковинської Русі. Цікавою у плані тогочасної оцінки науки є теза виступу В. Мільковича на інституційних зборах товариства: «Наш оклик, – зазначив він, – це наука, бо наука – це добробут і сила... У нас же інтелігенції ще замало і наука в початках розвитку» [7, с. 74]. Члени

товариства виявляли різноманітні наукові інтереси, про що свідчать доповіді, видані в серії «Бібліотека суспільних наук», публікації у виданнях НТШ та журналі «Україна». Звичайно, його діяльність у багатонаціональній Буковині мала не тільки символічне значення, а й певні наукові результати, які можуть бути предметом окремої історіографічної інтерпретації.

Помітний слід у розвитку історичної науки залишили інші наукові товариства. У Ніжині з 1894 року функціонувало історико-філологічне товариство при інституті Кн. Безбородька. Формами наукової праці членів товариства були дискусії з приводу різноманітних фольклорно-історичних проблем, організація у місті серії публічних лекцій. У Житомирі з 1900 року існувало товариство дослідників Волині. Результати пошуків краєзнавців публікувались у «Трудах губернского статистического комитета».

Таким чином, за короткий проміжок часу завдяки виникненню і діяльності наукових історичних товариств українська наука заманіфестувала себе своєму народові та світовому співтовариству вчених. Наукова діяльність української інтелігенції середини XIX – початку XX століть сприяла національно-культурному відродженню українського народу, популяризації його історичних, соціально-політичних традицій.

Список використаних джерел

1. Даниленко В. Українська наука і зарубіжний світ / В. Даниленко // Третій міжнародний конгрес українців (26–29 вересня 1996 р.). – Х.: [Б. в.], 1996. – С.172–173.
2. Дашкевич Я. Р. Україна вчора і нині: Нариси, виступи, есе / Я. Р. Дашкевич. – К.: НАН України; Ін-т укр. археографії, 1993. – 192 с.
3. Дашкевич Н. П. Общий очерк основания и деятельности Исторического общества Нестора-летописца. За истекшие 25 лет его существования «Чтение в Историческом обществе Нестора-летописца» / Н. П. Дашкевич. – К.: [Б.и.], 1899. – Кн.13. – С.3–12.
4. Джерелознавство історії України. Довідник. Проблеми едиційної та камеральної археографії: історія, теорія, методика. Спеціальний випуск. – К.: Київ, ун-т, 1998. – 212 с.
5. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії / Д. І. Дорошенко // Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К.: Українознавство, 1996. – 258 с.
6. Енциклопедія українознавства. Загальна частина / Перевидання в Україні. – Т.3. – К.: Ін-т української археографії НАН України, 1995. – 1232 с.
7. Зайцева З. І. Наукові товариства як інституції української науки другої половини XIX – початку XX століття / З. І. Зайцева // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: зб. наук. праць. – Київ; Чернівці: [Б. в.], 1997. – Вип.1. – С.66–78.
8. Купчинський О. 230 томів «Записок НТШ» / О. Купчинський // Записки наукового товариства ім. Шевченка. – Львів: [Б. в.], 1995. – Т.230. – С.5–12.
9. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: До середини XVII століття / Н. Д. Полонська-Василенко [3-є видання]. – Т.1. – К.: Либідь, 1995. – 672 с.
10. Полонська-Василенко Н. Д. Українська Академія Наук: Нарис історії / Н. Д. Полонська-Василенко. – К.: Наук. думка. – 413 с.
11. Потульницький В. А. Нариси з української політології (1819–1991) / В. А. Потульницький. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.
12. Сарбей В. Г. Харківське історико-філологічне товариство та його вклад в історіографію України (До 100-річчя заснування і початку діяльності) / В. Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1977. – №12. – С.58–65.

References

1. Danylenko V. Ukrainska nauka i zarubizhnyi svit / V. Danylenko // Tretii mizhnarodnyi konhres ukraintiv (26–29 veresnia 1996 r.). – Х.: [Б. в.], 1996. – С.172–173.

2. Dashkevych Ia. R. Ukraina vchora i nyini: Narysy, vystupy, ese / Ia. R. Dashkevych. – K.: HAH Ukrainy; In-t ukr. arkhеohrafiі, 1993. – 192 s.

3. Dashkevich N. P. Obschiy ocherk osnovaniya i deyatelnosti Istoricheskogo obschestva Nestora–letopistsa. Za istekshie 25 let ego suschestvovaniya «Chtenie v Istoricheskom obschestve Nestora–litopistsa» / N. P. Dashkevich. – K.: [B.i.], 1899. – Kn.13. – S.3–12.

4. Dzhereloznavstvo istorii Ukrainy. Dovidnyk. Problemy edytsiinoi ta kameralnoi arkhеohrafiі: istoriia, teoriia, metodyka. Spetsialnyi vypusk. – K.: Kyiv, un–t, 1998. – 212 s.

5. Doroshenko D. I. Ohliad ukrainskoi istoriografii / D. I. Doroshenko // Derzhavna shkola: Istorii. Politolohiia. Pravo. – K.: Ukrainoznavstvo, 1996. – 258 s.

6. Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna / Perevydannia v Ukraini. – T.3. – K.: In–t ukrainskoi arkhеohrafiі HAH Ukrainy, 1995. – 1232 s.

7. Zaitseva Z. I. Naukovi tovarystva yak instytutsii ukrainskoi nauky druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia / Z. I. Zaitseva // Pytannia istorii, istoriografii, dzhereloznavstva ta arkhivoznavstva Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy: zb. nauk. prats. – Kyiv, Chernivtsi: [B. v.], 1997. – Vyp.1. – S.66–78.

8. Kupchynskiy O. 230 tomiv «Zapysok NTSh» / O. Kupchynskiy // Zapysky naukovoho tovarystva im. Shevchenka. – Lviv: [B. v.], 1995. – T.230. – S.5–12.

9. Polonska–Vasylenko N. D. Istorii Ukrainy: Do seredyny XVII stolittia / N. D. Polonska–Vasylenko [3–ie vydannia]. – T.1. – K.: Lybid, 1995. – 672 s.

10. Polonska–Vasylenko N. D. Ukrainska Akademiia Nauk: Narys istorii / N. D. Polonska–Vasylenko. – K.: Nauk, dumka. – 413 s.

11. Potulnytskyi V. A. Narys y ukrainskoi politolohii (1819–1991) / V. A. Potulnytskyi. – K.: Lybid, 1994. – 320 s.

12. Sarbei V. H. Kharkivske istoriko–filolohichne tovarystvo ta yoho vklad y istoriografii Ukrainy (Do 100–richchia zasnuvannia i pochatku diialnosti) / V. H. Sarbei // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 1977. – №12. – S.58–65.

Rad'ko P. G., doctor of historic sciences, professor of the department of political economy, Poltava National Pedagogical University named after V. G. Korolenko (Ukraine, Poltava), polkafedra@mail.ru

Avanesian G. M., associated professor of the department of jurisprudence, Poltava Institute of Economy and Law of University «Ukraine» (Ukraine, Poltava), polkafedra@mail.ru

Popularization of the ideas of Ukrainian statehood by science associations

It is comprehended the historical role of schools and scientific societies in the development and promotion of the problems of the Ukrainian state. It is proved that the development of historical science today is of particular importance. There are changes not only of the content of scientific knowledge and methods of its receipt, but of the forms of science communication with society, the organization of scientific activity. The attention that the main problem for historians is a reflection of what we are experiencing on the basis of their history and global experience. The authors point out that the study of traditions in the history of historical science requires first of all, seek a meaningful analysis of scientific knowledge. Without of the convincing analysis of the content of knowledge it is impossible to distinguish the actual development of historical science from pseudo scientific and opportunistic «schools». It is known that historiography was reluctant to compromise or to direct subordination to power, rapidly creating numerous myths that have caused deep discrediting of historical science.

Keywords: historical schools, scientific societies, national traditions of state building, historical science, Ukrainian historiography, Ukrainian statehood.

Радько П. Г., доктор исторических наук, профессор кафедры политэкономии, Полтавский национальный педагогический университет им. В. Г. Короленко (Украина, Полтава), polkafedra@mail.ru

Аванесян Г. М., доцент кафедры правоведения, Полтавский институт экономики и права Университета «Украина» (Украина, Полтава), polkafedra@mail.ru

Популяризация научными обществами идей украинской государственности

Осмысливается роль исторических школ и научных обществ в разработке и пропаганде проблем украинской государственности. Доказано, что сегодня развитие исторической науки приобретает особое значение. Происходят изменения не только в смысле научного знания и в методах его получения, но и в формах связи науки с обществом, в организации научной деятельности. Акцентируется внимание на том, что для историков главной проблемой является осмысление того, что мы переживаем на основе собственной истории

и мирового опыта. Авторы обращают внимание на то, что изучение традиций в истории исторической науки обязывает в первую очередь, обратиться к содержательному анализу научного знания. Без убедительного анализа содержательной стороны знания невозможно отличить действительное развитие исторической науки от псевдонаучных конъюнктурных «школ». Ведь известно, что историография слишком охотно шла на компромиссы или на прямую подчиненность власти, интенсивно создавая многочисленные мифы, повлекшие глубокую дискредитацию исторической науки.

Ключевые слова: исторические школы, научные общества, национальные традиции государственного строительства, историческая наука, украинская историография, украинская государственность.

УДК 321.01

Ключник Р. М., кандидат політичних наук, викладач кафедри політології, соціології та гуманітарних наук, Дніпропетровський університет ім. Альфреда Нобеля (Україна, Дніпропетровськ), nobelpolis@yandex.ru

ПОЛІТИЧНА ТА ОСВІТНЯ СФЕРИ: ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ В УКРАЇНІ

Розкрито основні особливості взаємодії вищої освіти та політичної сфери життя суспільства. Проаналізовано найважливіші тенденції, характерні для сучасного українського освітнього простору. Доведено, що кризові явища в освітньому просторі корелюються з аналогічними процесами у політичній, економічній і соціальній сферах. Виокремлено основні політичні цінності, поширення яких має бути результатом цілеспрямованої освітньої політики в Україні: толерантність, законслухняність, відповідальність, патріотизм. Порівнюються соціал–демократичні та неоліберальні тенденції у розвитку вищої освіти. Особливу увагу приділено новому законодавству про освіту та перспективам його імплементації. У статті використано історичний, системний, структурно–функціональний, порівняльний та інші методи.

Ключові слова: вища освіта, політична криза, політична система, аксіологічна криза, соціал–демократія, неолібералізм, політична соціалізація.

У процесі отримання освіти людина засвоює матеріальні й духовні культурні цінності свого народу та всього людства. Одна з місій освіти полягає в тому, щоб сформувати в молодого покоління відповідальне ставлення до збереження й збагачення історичних, наукових і культурних цінностей. Освіта й культура залишаються в центрі уваги всього світового співтовариства. Вони є провідними чинниками суспільного прогресу й розвитку цивілізації.

Отже, метою нашої статті є розкрити основні особливості взаємодії політичної та освітньої сфер в Україні.

Проблема співвідношення освітнього простору та політичної системи не є новою. Так, М. Еппл розглядає високоосвічене суспільство як фактор підвищення стандартів життя його членів, а також соціальної стабільності і балансу. Філософія освіти є предметом розгляду экс–міністра освіти України В. Кременя. Кризовий стан освіти в Україні досліджує Т. Бовсунівська. Проблеми вдосконалення громадянської освіти досліджує вітчизняний політолог О. Дем'янчук. В. Пашков розглядає проблеми співвідношення неоліберальних та соціал–демократичних ідеологічних настанов як чинників впливу на освітню систему.

Втім, у вітчизняному політологічному просторі бракує наукових розробок, присвячених інтеракції політичної та освітньої сфер, їх взаємовпливу та спільному розвитку в Україні.

Зрозуміло, що за цих умов перед освітою молодії української держави постає проблема забезпечення її адекватності науково–технічному та освітянському

процесам, що детермінують її стан, напрям та темпи розвитку. Тому виникнення філософії освіти є, на думку В. Кременя, «закономірним результатом розвитку самої освіти, особливо враховуючи її перехід у людиноцентристський вимір, зміну ситуації буття і становлення нового типу людини в сучасному світі постмодерну. Він, як вже зазначалося, змінює систему діяльності, адаптацію і життя в якісно інших умовах. Спостерігаючи й осмислюючи результати й наслідки своєї діяльності, – як ірраціональної, так і раціональної, – людина опинилася в ситуації, неадекватній її очікуванням, з якою вона не може знайти точки дотику, спираючись на одержаний у наявній системі освіти й культури багаж знань і здібностей» [1, с. 492].

Можна погодитись з Т. Бовсунівською, яка виокремила цілу низку ознак занепаду української вищої освіти: 1) представники верхівки суспільства віддають перевагу закордонним вишам; 2) випускники не працюють за спеціальністю, тож цілі навчання не мають професійного сенсу; 3) набуті знання не відповідають запитам сучасності; 4) якість набутих знань сумнівна, оскільки її ніхто не перевіряє; 5) значний відтік претендентів на магістратуру на користь, знову ж таки, закордонних ВНЗ; 6) знецінення аспірантури та докторантури, які не забезпечують місцем роботи та комфортним світовідчуттям; 7) падіння престижу професії викладача; 8) знеособлення знання та поширеність плагіату; 9) відсутність в основі освіти державотворчих ідей тощо [2, с. 26].

Надзвичайно важливим (поряд з кадровим та компетентнісним) є аксіологічний напрям впливу вищої школи на політичну систему, що полягає у політичній соціалізації студентства, переважну більшість якого складає молодь. Особливої актуальності ця діяльність набуває в умовах сучасної української кризи, вихід з якої може полегшити створення системи освіти на основі поєднання передових західних технологій та національних культурних традицій. Досягнення у цьому напрямку сприятимуть формуванню національної самосвідомості, вихованню почуття патріотизму, поваги до української історії та культури [3, с. 404]. На нашу думку, саме недостатня увага до освітньої сфери у східних областях України сприяла поширенню там сепаратистських ідей, що призвело до збройного протистояння.

Будь-який уряд шляхом корекції освітніх програм і на основі введення обов'язкових до вивчення дисциплін здатен впливати на рівень знань про суспільство, існуючий суспільно-політичний лад, розвивати види соціальної регуляції, формувати суспільні ідеї, почуття і відносини, змінюючи політичні настрої у суспільстві. Подібний вплив на навчально-виховний процес дає довгостроковий ефект, завдяки чому держава коригує актуальну соціальну проблематику: студент шляхом отримання освіти досягає бажаних цілей, а держава отримує лояльного громадянина.

Мета освітньої політики не повинна суперечити контексту соціального розвитку. Підвищення рівня якості освіти чи збільшення її фінансування саме по собі не обов'язково сприятиме зростанню рівня життя чи встановленню соціальної справедливості [4, с. 42]. Відтак, освітні реформи мають виступати органічною частиною більш широкої програми і бути скоординовані з економічною, соціальною, етнічною, культурною політикою [5, с. 188].

Вищевикладена візія вищої освіти притаманна здебільшого соціал-демократичній доктрині. Консерватори та неоліберали, навпаки, сприймають освітні установи як максимально автономні, самоврядні бізнесові структури. Адміністративний контроль, згідно з баченням політиків неоліберального спрямування, має бути зміненим ринковим. Себто орієнтація на результат значно домінує над пріоритетом доступності і справедливості. Іншими словами, неоліберальна доктрина розглядає освіту як спосіб поліпшення життя. Важливу роль освіта й наука відіграють у набутті навичок і знань, що формують політичну і громадянську компетентності, соціальний досвід та економічне зростання. Високоосвічене суспільство забезпечить підвищення стандартів життя його членів, а також соціальну стабільність і баланс [6, с. 17]. На нашу думку, ситуація у вищій освіті України в останні чверть століття (скорочення державного замовлення, підвищення плати за навчання, розширення мережі приватних вузів) нагадує неоліберальну модель, але з пострадянською специфікою.

Слід зазначити, що жодна ідеологія в «чистому» вигляді не зустрічається в освітній політиці, оскільки остання завжди є компромісом низки політичних сил. Вплив на вищу освіту ідеологія чинить опосередковано, через політику міністерства освіти. В умовах переходу до демократії це повністю відповідає принципу деполітизації вищої школи, що означає захист вищої школи від втягування її у політичну боротьбу та відмову від нав'язування студентам і викладачам будь-якої ідеології як обов'язкової. Незаангажованість, політичний плюралізм, надпартійність дають можливість системі освіти бути незалежною від політичних конфліктів, які дестабілюють ситуацію в усіх сферах життя. На жаль, сучасна українська освіта часто залежить від політичних уподобань чиновників вищого рангу, а учасники освітнього процесу стають об'єктами (подекуди й суб'єктами) агресивної агітації.

Втім, формуючи активістську політичну культуру в Україні, належить виховувати у молодих громадян таке ставлення до влади, в якому поєднується: 1) визнання повноважень легітимної влади й імперативності її настанов; 2) критичність і вимогливість щодо її рішень та дій; 3) активна протидія випадкам перевищення повноважень чи зловживання ними, вимога задовольнити законні інтереси й захистити законні інтереси.

Метою політичного виховання є виховання самосвідомості, ступінь якої визначається тим, наскільки громадянин пристосувався до соціально-політичних відносин, що склалися. Важливим параметром її є ставлення до політичного режиму (сприйняття, несприйняття чи активна протидія). У процесі політичної соціалізації формується увесь набір приписів, що стають для молоді взірцем політичної поведінки в умовах демократії. У результаті успішної політичної соціалізації задовольняються потреби особистості бути залученим до громадського життя. Громадянське виховання студентства може проявлятися у: 1) розробці концепції громадянсько-патріотичного виховання; 2) плануванні виховної роботи; 3) громадянській спрямованості викладання навчальних курсів; 4) методичній та практичній допомозі студентському активу в організації і функціонуванні студентського самоврядування, молодіжних громадських структур тощо.

Важливою рисою, яку має виховувати у громадян вища освіта в Україні, є толерантність, яку слід розуміти як терпиме ставлення індивіда до інших, визнання права кожного думати й діяти на власний розсуд. Вона є альтернативою конформізму та уніформізму тоталітарного суспільства. Світоглядний плюралізм, притаманний демократичному суспільству, стає викликом не тільки політиці і політикам, а й освітнім практикам, зокрема практиці політичного виховання, яке має не тільки урахувати цю багатоманітність, а й виховувати толерантне ставлення до інакомислення. Толерантність як риса демократичної політичної культури безпосередньо пов'язана з іншими її ознаками, такими як плюралізм та компроміс. Разом з тим є неприпустимим ототожнювати толерантність з терпимістю й байдужістю до антисоціальних й аморальних проявів. Толерантність – це терпиме ставлення лише до тих варіативних проявів людської діяльності, які не загрожують розвитку спільноти, нації, держави, життю й правам окремих людей та груп, а перебувають у межах демократичної системи цінностей.

Політичні події останніх років також тісно пов'язані з системою освіти. Саме студентська молодь була рушійною силою політичних змін 2013–2014 рр. Вищі навчальні заклади стали осередком вільного політичного дискурсу, майданчиком для обміну думками. Тож не дивно, що одразу після приходу до влади нова політична еліта приділила значну увагу реформуванню вищої освіти. Так, з метою наближення вітчизняної системи освіти до західних стандартів було введено науковий ступінь доктора філософії, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р., вищі навчальні заклади мають право приймати остаточне рішення щодо присудження наукових ступенів акредитованими спеціалізованими вченими радами [7].

Втім, реформи вищої освіти перебувають на початковій стадії, значна частина механізмів цієї консервативної системи функціонує за старими радянськими чи пострадянськими схемами. О. П. Дем'янчук слушно зауважує, що необхідна інституціоналізована система політичного навчання чи політичної освіти, відкрита і доступна всім громадянам незалежно від віку, рівня освіти чи виду професійної діяльності. Причому політична освіта повинна бути включена в політичну систему як один з обов'язкових її елементів, тобто, вона має набрати форми політичного інституту, нерозривно пов'язаного з іншими політичними інститутами системи [8, с. 414]. Така інституціоналізація набуває особливої ваги з огляду на Конституційну реформу і децентралізацію влади в Україні.

Отже, стан вищої освіти в Україні можна впевнено охарактеризувати як кризовий. Це є наслідком як важкого радянського минулого, так і безвідповідальності політичних еліт часів незалежності. Освітній простір України так і не позбувся політичної заангажованості, яка стає на заваді вільному науковому дискурсу. Реформи останніх років, законодавче закріплення автономії вищів, боротьба з корупцією є тими важелями, які можуть допомогти освітній сфері України стати незалежною від політики та інтегруватися в європейський освітній простір.

Перспективи подальших досліджень даної проблематики вбачаємо у розгляді актуальних питань вдосконалення системи вищої освіти в Україні в умовах її адаптації до європейських вимог.

Список використаних джерел

1. Кремень В. Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум [Текст] / В. Г. Кремень. – К.: Грамота, 2007. – 576 с.
2. Бовсунівська Т. Реформа вищої освіти в Україні як нездоланна проблема [Текст] / Т. Бовсунівська // Віче. – 2015. – №14. – С.25–27.
3. Ключник Р. М. Вища освіта в умовах політичної кризи: функціональні особливості [Текст] / Р. М. Ключник // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип.98. – С.402–406.
4. Щелкунов М. Д. Образовательное сообщество в условиях экономики знаний [Текст] / М. Д. Щелкунов // Известия Саратовского университета. Серия «Философия. Психология. Педагогика». – 2011. – Т.11. – Вып.2. – С.40–45.
5. Пашков В. А. Роль и функции высшего образования в общественном развитии сквозь призму современной доктрины социал-демократии [Текст] / В. А. Пашков // Научные ведомости Белгородского государственного университета. История. Политология. – 2015. – Вып.35. – №13 (210). – С.185–192.
6. Apple M. W. Rhetorical Reforms: Markets, Standards and Inequality / Michael W. Apple // Current Issues in Contemporary Education. – 1999. – Vol.1. – No4. – P.16–23.
7. Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>
8. Дем'янчук О. П. Політична і громадянська освіта як політичний інститут: потреба формування в Україні [Текст] / О. П. Дем'янчук // Гілея: науковий вісник. – 2015. – Вип.102. – С.412–416.

References

1. Kremen V. H. Filosofia natsionalnoi idei. Liudyna. Osvita. Sotsium [Text] / V. H. Kremen. – K.: Hramota, 2007. – 576 s.
2. Bovsunivska T. Reforma vyshchoi osvity v Ukraini yak nezdolanna problema [Text] / T. Bovsunivska // Viche. – 2015. – №14. – S.25–27.
3. Kliuchnyk R. M. Vyshcha osvita v umovakh politychnoi kryzy: funktsionalni osoblyvosti [Text] / R. M. Kliuchnyk // Hileia: naukovyi visnyk. – 2015. – Vyp.98. – S.402–406.
4. Shhelkunov M. D. Obrazovatel'noe soobshhestvo v usloviyah jekonomiki znaniy [Text] / M. D. Shhelkunov // Izvestija Saratovskogo universiteta. Serija «Filosofija. Psihologija. Pedagogika». – 2011. – T.11. – Vyp.2. – S.40–45.
5. Pashkov V. A. Rol' i funkcii vysshego obrazovanija v obshhestvennom razvitii skvoz' prizmu sovremennoj doktriny social-demokratii [Text] / V. A. Pashkov // Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija. Politologija. – 2015. – Vyp.35. – №13 (210). – S.185–192.
6. Apple M. W. Rhetorical Reforms: Markets, Standards and Inequality / Michael W. Apple // Current Issues in Contemporary Education. – 1999. – Vol.1. – No4. – P.16–23.
7. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01 lypnia 2014 r. [Elektronnyi resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>
8. Demianchuk O. P. Politychna i hromadianska osvita yak politychnyi instytut: potreba formuvannia v Ukraini [Text] / O. P. Demianchuk // Hileia: naukovyi visnyk. – 2015. – Vyp.102. – S.412–416.

Kliuchnyk R. M., Candidate of Political Sciences, Lecturer of Department of Political Science, Sociology and Humanities, Alfred Nobel University (Ukraine, Dnepropetrovsk), nobelpolis@yandex.ru

Political and educational spheres: problems of interaction in Ukraine

Main peculiarities of interaction between higher education and political sphere of society are considered. Fundamental tendencies of Ukrainian educational space development are analyzed. Crisis phenomena in educational space depend on similar processes in political, economic and social spheres. Main political values that should be spread in Ukraine with educational policy are separated: tolerance, patriotism, self-reliance, law compliance etc. Modern social-democratic and neoliberal tendencies in high school development are compared. A special attention to new educational legislation and problems of its implementation in Ukraine is paid. Historical, system, structure-function, comparative and other methods are used in the article.

Keywords: higher education, political crisis, political system, axiological crisis, social democracy, neoliberalism, political socialization.

Ключник Р. М., кандидат політичних наук, преподаватель кафедры политологии, социологии и гуманитарных наук, Днепротровский университет им. Альфреда Нобеля (Украина, Днепротровск), nobelpolis@yandex.ru

Политическая и образовательная сферы: проблема взаимодействия в Украине

Раскрыты основные особенности взаимодействия высшего образования и политической сферы жизни общества. Проанализированы важнейшие тенденции, характерные для современного украинского образовательного пространства. Показано, что кризисные явления в образовательном пространстве коррелируются с аналогичными процессами в политической, экономической и социальной сферах. Выделены основные политические ценности, распространение которых должно стать результатом целенаправленной образовательной политики в Украине: толерантность, законопослушность, ответственность, патриотизм. Проведено сравнение социал-демократических и неолиберальных тенденций в развитии высшего образования. Особое внимание уделено новому законодательству об образовании и перспективам его имплементации. В статье использованы исторический, системный, структурно-функциональный, сравнительный и другие методы.

Ключевые слова: высшее образование, политический кризис, политическая система, аксиологический кризис, социал-демократия, неолиберализм, политическая социализация.

* * *

УДК 322

Зубрицька Д., кандидат політичних наук, асистент кафедри політології, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Україна, Львів), dara403@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ КАНДИДАТ–ВИБОРЕЦЬ НА МІСЦЕВИХ ВИБОРАХ У 2015 РОЦІ

Охарактеризовано суспільно-політичні передумови, що вплинули на комунікативну форму взаємин суб'єктів та об'єктів відносин. Проаналізовано окремі норми закону, які вплинули на специфіку комунікаційних месиджів та моделей спілкування у передвиборчий період. Проаналізовано рекламні відеоролики політичних партій, які кандидували на місцевих виборах 2015 року на предмет їхніх агітаційних гасел. Визначено позитивні та негативні фактори комунікаційного процесу, що вплинули на мобілізацію електорату. Розкрито зміст і характер переходу на шляху до побудови якісної та ефективної комунікації. Сформульовано обґрунтування абсентеїзму серед молоді.

Ключові слова: політична комунікація, виборці, кандидати, легітимність, бренд, партія, еліта.

Для того, аби якісно охарактеризувати особливості комунікації варто розглянути передумови, що вплинули на визначення формату взаємин. Отож, протягом 2013–2014 років Україна зазнала значних революційних та еволюційних змін. На фоні постмайданівських подій відбулася демократичним шляхом зміна влади усіх рівнів. Після політичної кризи владних еліт, легітимність втрапив президент В. Янукович, тому Верховна Рада (ВР) VII скликання, яка змогла втримати формат законотворчої діяльності, призначила у травні 2014 року дострокові президентські вибори.

26 жовтня 2014 року українці переобрали найвищий законодавчий орган – Верховну Раду. Тому логічним етапом оновлення та зміни влади стали місцеві вибори 25 жовтня 2015 року.

Впродовж 2014–2015 років українське законодавство було суттєво скореговане під тиском громадських організацій і рухів у частині надання можливості причетним до конституційного перевороту 2013 року та припинення реформ щодо європейської інтеграції, і на кінець, унеможливлення участі у виборах людей, причетних до жертв мирних мітингувальників на Майдані Незалежності взимку 2013–2014 років.

На фоні таких суттєвих трансформаційних змін, політична система України стала більш чутливою до

зовнішніх викликів у формі «вимог» та «підтримки» за Девідом Істоном. Зважаючи на ці обставини парламент VIII скликання в чергове прийняв новий закон для волевиявлення на місцевих виборах. Остаточна версія закону повинна була сприяти якісному відображенню політичного вибору електорату; максимально інтегрувати практику європейського законодавства та влаштовувати парламентські фракції, що голосували за прийняття в останньому читанні. Проте, аж в процесі виборів і під час підрахунку голосів почали виявлятися явні неточності, популістські норми (про жіночу квоту), викривлення волевиявлення (перемагають кандидати, що отримали друге чи третє місце у рейтингу на окрузі), слабку прив'язку обраних депутатів до своїх округів (деякі округи залишилися без представників) тощо.

Отож, підсумовуючи передумови, виділяємо два основні фактори, що вплинули на комунікацію під час місцевих виборів–2015:

- новий закон «Про місцеві вибори» [3];
- загальноукраїнські особливості партійних брендів.

Щодо партійних брендів, то локомотивами успіху стали традиційно політичні партії, що представлені у Парламенті поточного скликання. Даним суб'єктам висунення нема потреби працювати над упізнаністю та промоцією бренду. Єдині чинники, що успішно впливають на їхній рейтинг – це успішна і результативна робота у парламенті.

Тут, звісно, є і суттєвий недолік, якщо говорити про наявну ситуацію, бо Верховна Рада VIII скликання приймає багато непопулярних рішень, зокрема про підвищення вартості комунальних послуг, збільшення податкового навантаження (вводиться військовий податок), розподіл бюджету здійснюється не на користь підвищення рівня життя а на перспективні реформи (інфраструктуру, боротьбу з корупцією). До того ж беруться значні позики від міжнародних донорів. Значна кількість потенційних виборців негативно оцінює таку діяльність Ради, тому цей негатив стає так званими шкідливими заслугами партії і переноситься на місцевий рівень.

Аналізуючи партійні невдачі перед виборцями, найпомітнішими були такі:

– політичній партії «Батьківщина» забракло аргументів на користь ефективної роботи щодо надання державних пільг і субсидій. Партійні лідери активно займалася цим питанням, створювали комісії і наглядові ради, вели публічні дискусії, але результатом їх діяльності не стала жодна суттєва правка чи рішення щодо зниження вартості комунальних послуг. Для політичної реклами використали гасла «за справедливі тарифи» [4];

– президентська партія «Солідарність» Блок Петра Порошенка втрачала у рейтингу за непопулярні рішення, зтяжні реформи, конфлікт на Сході України тощо. Використовувала для агітації популярну тематику «зберегти мир», «зберегти країну» [14]; на ресурсі youtube в інтернеті з офіційного каналу партії публікується відео про військові злочини в Україні, розкривається хронологія подій протягом 2013–2015 років від «Концепції гібридної війни Росії проти її супротивників», авторства начальника генштабу Росії Валерія Герасимова [5];

– партія «Самопоміч» ефективно використала можливість, що дає їй приналежність до парламентської більшості (маючи третю за кількістю мандатів партію – 32 депутати), при тому критикуючи чинну владу за довготривалі реформи і кадрову політику [6];

– «Радикальна партія Олега Ляшка» використовували все ті ж мотиви агресивного несприйняття, публічної критики та опонування усім намірам провладної більшості. Фактично їхня риторика спрямована на електоральну аудиторію людей пенсійного віку з дуже низьким рівнем доходів [12];

– партія «УКРОП» вибудувала свою риторіку на патріотичних гаслах міліарної тематики та популістських обіцянках очистити владу і зменшити повноваження президента [13];

– «Опозиційний блок», сформувавшись на руїнах ідеологічно–центристської Партії Регіонів, використовував їхні старі мотиви ліберальної політики соціальної держави про підвищення рівня ВВП, необхідність промислового розвитку країни і, як наслідок, нову якість життя. Очевидно, риторика Блоку була спрямована на центрально–східний електорат, зважаючи на розташування великих промислових об'єктів [8];

– «Громадянська позиція» усю свою політичну агітацію побудувала на критиці чинної влади як щодо зовнішньої політики, так і соціальну та економічну політику держави. Зосередилися вони також і на питанні національної безпеки. Основна частина публічного промо була сконцентрована на одній особі лідера – Анатолія Гриценка [1].

Прямою комунікацією з виборцями займалися нові політичні партії, що набрали у свої списки маловідомих осіб, які не мали попереднього партійного шлейфу: партії лідерського типу «Народний контроль» Дмитра Добродомова, «Сила Людей» Олександра Солоня та «Галицька партія» тимчасового лідерства (станом на 2015 р. голова політради Ігор Мельник). Дані партії, по причині незначних донорських вливань, для агітації працювали переважно у форматі «від дверей до дверей», проводили багато зустрічей з виборцями. Такий спосіб є оправданий по–перше, через меншу вартість, по–друге для демонстрації відкритості.

Найефективнішим каналом комунікації залишається телебачення, яке приносить 70–80% електорального успіху і зовнішня реклама, яка достатньо дорога і становить більшість партійних видатків. На місцевих виборах 2015 року усі без винятку партії використали стандартні форми звертання через зовнішню рекламу, яка заповнювала усі наявні площі та формати сіті–лайти, сіті–роли, лайт–бокси, брендмауери, борди тощо.

Особливістю спілкування стали традиційні візити так званих «облич» партії із центрального проводу. Тому на час передвиборчої агітації усі партійні лідери всеукраїнського масштабу активно відвідували обласні та міські осередки, проводили зустрічі у закладах культури та відкрито агітували з місцевої преси за своїх протеже.

Явними перешкодами на шляху до побудови якісної комунікації були:

– традиційно упереджене ставлення до політики і переконання, що вибори суттєво не змінять ситуації;

– політичний абсентеїзм, про що свідчить достатньо низька явка. В Україні спостерігається тенденція до зменшення учасників волевиявлення, проте це досить популярна європейська практика, де лише президентські вибори користуються популярністю і на них приходиться близько 60% виборців (Тищенко Ю.). Але причини українського і європейського абсентеїзму є суттєво різними, оскільки європейці упевнені в правильності

стратегічного керівництва державою і кожна наступна зміна влади приносить несуттєві корекції, які особливо не позначаються на рівні життя а також нема загрози демократії. Природа українського абсентеїзму криється у непевності виборця щодо правильності свого вибору і ефективності чергової зміни влади;

– пропозиція з боку суб'єктів висування бажає бути кращою, особливо у частині перспектив подальшої діяльності. Наша багатопартійна система сягає 294 партій–учасники на місцевих виборах 2015, за даними ЦВК [9].

Головною проблемою є те, що найпасивнішим електоратом залишається молодь, люди віком від 18 до 30–ти років. Відповідно політичні партії завідомо знаючи це навіть не намагалися робити акценти у політичних гаслах і програмах, які би стосувалися конкретно молодого покоління, окрім загальних популістських закликів. Це пояснюється тим, що жодна політична сила не запропонувала молодіжної програми місцевого рівня, не пропонували жодного вирішення проблем професійної реалізації, позанавчальної зайнятості молоді, подолання побутових освітніх проблем. Виборчі технології в основному використовувалися перевірені апробовані версії.

Якщо аналізувати м. Львів і Львівську область, то креативні підходи спробували застосувати Ігор Васюник із розлогою статтею в інтернеті на ресурсі «Львівський портал» про історичні асоціації, що робив кандидат Васюник у час, коли відбувалися визначні події в історії України та людства загалом: «коли 20 липня 1969 року американський астронавт Ніл Армстронг виголосив знамениту фразу «Це маленький крок для людини і величезний стрибок для людства» і наступної миті, вийшовши із спеціального модуля «Eagle», перший ступив на поверхню Місяця, він навіть не здогадувався, що через неповних два тижні після цієї знакової для людства події у Великому Любіні, що в Городоцькому районі на Львівщині, на світ з'явиться Ігор Васюник – український політичний та громадський діяч, господарник...» [2].

На перший погляд серйозна реклама того ж кандидата про «є два Львова» вийшла також кумедною, бо спровокувала більше жартів, аніж серйозних роздумів виборців [7].

Молоді та креативні кандидати у депутати до Львівської міської ради від партії Блок Петра Порошенка «Солідарність» Дмитро Гудима (виборчий округ №51), Святослав Літинський (виборчий округ №50) та Максим Бризницький (виборчий округ №40) балотувалися по сусідніх округах і щоб не втомлювати виборців політичною рекламою, активісти знайшли новий підхід до мешканців міста – вони створили «Карту проблем округу», де позначили кожен тротуар і дорогу, які треба відремонтувати, місця з поганим освітленням, аварійні дахи та сходи, місця, де необхідно встановити смітники, де є проблеми з паркуванням, а де з правопорядком. Так наочно кандидати продемонстрували, що вони знають про всі найменші труднощі району і готові їх вирішувати. За словами Святослава Літинського, за кожною дрібною проблемою стоять систематичні порушення в управлінні господаркою міста, тому нова команда депутатів від партії «Блок Петра Порошенка «Солідарність» готова змінювати цю систему і допомагати львів'янам будувати комфортне для життя місто [11].

Окрім того кандидати вирішили достукатись до сердець своїх виборців і презентували серію рекламних коміксів «Львів це...». Така ініціатива стала доброю альтернативою усьому негативу, який нині лунає з екранів телебачення, пишуть у газетах та інтернет-ресурсах. Кандидати впевнені, люди втомились від поганих нових та розчарувань, їм потрібно подарувати надію, що все зміниться на краще... [11].

Отож, кожна виборча кампанія привносить свої особливості, технічні та ідейні інновації, які виправдовують або ж ставлять під сумнів ефективність їхнього застосування. Деякі методи агітаційної діяльності корисні в одних умовах, а в інших скоріше шкідливі, аніж корисні. Проте, змінюване під кожні вибори законодавство та суспільно-політичні обставини, що динамічно розвиваються, змушують учасників виборчих перегонів підлаштовуватися під потреби населення і пропонувати вирішення наявних проблем.

Наразі, партійні обіцянки демонструють достатньо примітивний рівень суспільних потреб, що підкреслює низький рівень життя населення. До того ж політична комунікація кандидат-виборець присутня лише у перед-виборчий період та у форматі від кандидата до виборця в односторонньому порядку.

Список використаних джерел

1. Громадянська позиція йде на місцеві вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=M37Y7YCjpps>
2. Жолкевська О. Ігор Васюник. Від першої людини на місяці, до першого господарника на посаді мера Львова. Львівський портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.lviv.ua/news/2015/08/12/igor-vasyunik-vid-pershoyi-lyudini-na-misyatsido-pershogo-gospodarnika-na-posadi-mera-lvova>
3. Закон «Про місцеві вибори» від 09.12.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
4. З'їзд партії «Батьківщина». Прямая трансляція. 12.09.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=VeThON-tiTM>
5. Місцеві вибори: як їх використовують у гібридній війні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=a2Wp1YjJD1M>
6. Об'єднання «Самопоміч». Мер Львова Андрій Садовий. Політична реклама [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=Q73roT1a0rs>
7. Овчаренко Т. Ігор Васюник: Є два Львова: один – для туристів, другий – для нас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zik.ua/news/2015/09/03/igor_vasyunik_je_dva_lvova_odyn_dlya_turystiv_drugyy_dlya_nas_621577
8. Оппозиційний блок. Одеса – Ролик [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=ZXa5r5GCiEY>
9. Офіційний веб-сайт Центральної Вибірчої Комісії. Місцеві вибори 2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (<http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/pvm111pt001f01=100.html>)
10. Тищенко Ю. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобчишина; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. – К.: [Агентство «Україна»], 2010. – 148 с. http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/political_communication2010.pdf
11. У Львові депутати від БПП створили «Карту проблем округу». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://galnet.org/news/326823-u-lvovi-deputaty-vid-bpp-stvorily-kartu-problem-okruhu>
12. Радикальна партія Олега Ляшка. Відеосюжети [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liashko.ua/videos>
13. 10 Вимог патріотів: №6 (30 сек.). Політична партія УКРОП. Політична реклама [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=zafBX3M15Nk>
14. 25 жовтня. Обери мир, підтримай Солідарність БПП. Політична реклама [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=No7tGbP57XQ>

References

1. Gromadjans'ka pozycja jde na miscevi vybory [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=M37Y7YCjpps>
2. Zholkevs'ka O. Igor Vasjnyk. Vid pershoi' lyudyny na misjaci, do pershogo gospodarnyka na posadi mera L'vova. L'vivs'kyj portal [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://portal.lviv.ua/news/2015/08/12/igor-vasyunik-vid-pershoyi-lyudini-na-misyatsido-pershogo-gospodarnika-na-posadi-mera-lvova>
3. Zakon «Pro miscevi vybory» vid 09.12.2015 r. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
4. Z'i'zd partii' «Bat'kivshyna». Prjama transljacija. 12.09.2015. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=VeThON-tiTM>
5. Miscevi vybory: jak i'h vykorystajut' u gibrydnij vijni? [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=a2Wp1YjJD1M>
6. Ob'jednannja «Samopomich». Mer L'vova Andrij Sadovyj. Politychna reklama [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=Q73roT1a0rs>
7. Ovcharenko T. Igor Vasjnyk: Je dva L'vova: odyn – dlja turystiv, drugyj – dlja nas [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: http://zik.ua/news/2015/09/03/igor_vasyunik_je_dva_lvova_odyn_dlya_turystiv_drugyy_dlya_nas_621577
8. Opozycionnyj blok. Odessa – Rolik [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=ZXa5r5GCiEY>
9. Oficijnyj veb-sajt Central'noi' Vyborchoi' Komisii'. Miscevi vybory 2015. [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: (<http://www.cvk.gov.ua/wvm2015/pvm111pt001f01=100.html>)
10. Tyshhenko Ju. Modeli politychnoi' komunikacii': politychni partii' ta gromadjans'ke suspil'stvo / Ju. Tyshhenko, P. Bajor, M. Tovt, S. Gorobchyshyna; Ukr. nezalezh. centr polit. doslidzh. – K.: [Agentstvo «Ukrai'na»], 2010. – 148 s. http://www.ucipr.kiev.ua/files/books/political_communication2010.pdf
11. U L'vovi deputaty vid BPP stvorily «Kartu problem okrugy». [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://galnet.org/news/326823-u-lvovi-deputaty-vid-bpp-stvorily-kartu-problem-okruhu>
12. Radykal'na partija Olega Ljashka. Videosjuzhety [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://liashko.ua/videos>
13. 10 Vymog patriotiv: №6 (30 sek.). Politychna partija UKROP. Politychna reklama [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=zafBX3M15Nk>
14. 25 zhovtnja. Obery myr, pidtrymaj Solidarnist' BPP. Politychna reklama [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <https://www.youtube.com/watch?v=No7tGbP57XQ>

Zubrytska D., candidate of political sciences, Department of Political Science Assistant, National University of Lviv Ivan Franko (Ukraine, Lviv), dara403@gmail.com

Property candidate-voter communication in local elections in 2015

This paper describes the socio-political conditions that influenced the communicative form relationships of subjects and objects relations. Analyzed some provisions of the law that influenced the specifics of the message and communication patterns of communication in the pre-election period. Promotional videos analyzed political parties in local elections kandydivally 2015 on the subject of their campaign slogans. Positive and negative factors of the communication process that influenced the mobilization of the electorate. The content and nature of the obstacles to building a quality and effective communication. Formulated study absenteeism among young people.

Keywords: political communication, voters, candidates, legitimacy, the brand, the party elite.

Зубрицька Д., кандидат політичних наук, асистент кафедри політології, Львівський національний університет ім. Івана Франка (Україна, Львів), dara403@gmail.com

Особенности коммуникации кандидат-избиратель на местных выборах в 2015 году

Охарактеризованы общественно-политические предпосылки, которые повлияли на коммуникативную форму взаимоотношений субъектов и объектов отношений. Проанализированы отдельные нормы закона, которые повлияли на специфику коммуникационных сообщений и моделей общения в предвыборный период. Проанализированы рекламные видеоролики политических партий – кандидатов на местных выборах 2015 года на предмет их агитационных лозунгов. Определены положительные и отрицательные факторы коммуникационного процесса, повлиявших на мобилизацию электората. Раскрыто содержание и характер препятствий на пути к построению качественной и эффективной коммуникации. Сформулировано обоснование абсентеизма среди молодежи.

Ключевые слова: политическая коммуникация, избиратели, кандидаты, легитимность, бренд, партия, элита.

* * *

УДК 32(092)

Гаджи Фуад Нуруллах,
заместитель председателя Управления Мусульман
Кавказа, декан Бакинского Исламского университета,
диссертант Института истории им. А. А. Бакиханова
Национальной академии наук Азербайджана
(Азербайджан), matlabm@yandex.com

ВЗГЛЯД НА НАУЧНОЕ ТВОРЧЕСТВО АКАДЕМИКА ВАСИМА МАММЕДАЛИЕВА

Статья посвящена видному общественно-политическому деятелю, ученому-востоковеду академику Васиму Маммедалиеву. Отмечается о феноменальном знании В. Маммедалиева в области восточных языков, об его переводческой и общественно-политической деятельности в жизни страны.

Ключевые слова: востоковедение, национальное сознание, божественный дар, арабоведение.

(статья друкується мовою оригіналу)

Божественный талант академика Васима Маммедалиева, его сильная память, глубокое научное мышление, неустанная преподавательская деятельность, его роль в развитии национального сознания нашего народа, а также прославление интеллигентности и факт того, что он стал искренним другом многих, возвысили его до уровня феноменальной личности. Это все во все периоды жизни Васима показала себя как редкое событие. Смысл добродетели В. Маммедалиева исходит из суры Корана «Хадид» по которому «для избранных божественное исходит от дара»: «Благодать, милость в руках Аллаха, и он дарит его тому, кого любит. Аллах является обладателем великой милости и щедрости». Благодаря Божественному дару, усердию, трудолюбию и решительности, которыми были пропитаны его кровь и душа, обратили его существование в редкое событие. Эта личность заняла в истории востоковедения нашей страны уникальное место. Имея любовь к Аллаху в глубине сердца, покойный отец Маммедали муаллим наряду с советской общей школой, дал маленькому подростку Васиму направление обучения основам ислама, арабского и персидского языков и тем самым определил его выбор на пути науки и знания, которых повелел Всевышний.

Жизнь В. Маммедалиева было уникальным и неповторимым. Он начал обращать на себя внимание тех, кто сделал хрупкие шаги в волшебный мир арабоведения. Как будто этот талантливая личность уже освоил всю программу преподавания арабского языка. Те знания, которые он получал в молодые годы, не удовлетворяли его. Потому что обладатель этой «феноменальной памяти и таланта» начал усвоит все программы арабской филологии тогдашнего союза. Васим был не из тех студентов, которые таскали под рукой или в сумке тетради и книги. Он только полагался на острый ум и память. В. Маммедалиев, выйдя за пределы программы, добился того, что приобрел традиции изучения правил арабского языка на протяжении истории. Он с успехом учился живой разговорной речи, ссылаясь на классические персидские и тюркские источники. Круг его интересов включал изучение Корана, ознакомление с основными источниками исламской религии и он делал смелые шаги во времена советского периода.

В. Маммедалиев участвовал во всех больших и малых мероприятиях тогдашней студенческой жизни и хотя сам не жил в общежитии, тем не менее, он жил своеобразными особенностями заботливого студенческого общежития.

После окончания университета В. Маммедалиев с решительностью продолжал изучение восточные арабоязычные источники. В свое время известный азербайджанский средневековый философ Хатиб Табризи свое желание в получении образования удовлетворил в Багдаде и Шаме. А Васим, чтобы удовлетворить эту потребность, отправился в Тбилиси, в место работы выдающихся арабологов и, будучи аспирантом, работал у академика Георги Церетели. После получения научного направления от академика, Васим Маммедалиев значительно помог грузинским арабоведам в осмыслении Корана, в изучении ислама, источников исламской религии и во многих других вопросах. Это присущий атрибут феноменальной личности. Решительные шаги Васима на пути науки привели к тому, что вскоре после кандидатской диссертации в 1974 году он защитил докторскую диссертацию и тем самым заложил основу для создания новой школы в области арабоведения. В 32 года он стал самым молодым доктором науки в области арабоведения не только в республике, но и во всем СССР. Если изучение арабского языка в нашей стране связано с именем покойного ученого, профессора Алескером Маммедовым, то формирование и развитие арабоведения как школы в научной форме является результатом деятельности академика Васима Маммедалиева. Чтобы добиться этого, Васим муаллим продолжал свой путь с особой настойчивостью. Как в докторской диссертации по теме «Категория времени, личности и окончания в современном литературном арабском языке», так и в таких монографических исследованиях о классической арабской языковой школе как «Арабская лингвистика», «Грамматическая школа Басры», «Грамматическая школа Куфы», «Коран и наука» в соответствии с требованиями такого типа работ вел интенсивные научные исследования. Его научные достижения помогает проливать свет на проблемы, которые стали причиной больших дискуссий с 7 века среди филологов Басры, Куфы, Багдада, Египта и Андалусии, в классической арабской фонетике, морфологии, синтаксисе и лексикологии относительно решения 121 задач на основе результатов современной науки языкознания. Те проблемы, которые были затронуты Васимом, находились и находятся в центре внимания всех исследователей, занимавшихся арабским языкознанием.

Академик В. Маммедалиев в своих исследованиях выразил свое отношение к мнениям и усмотрениям средневековых арабских филологов, европейских востоковедов, русских и современных арабологов относительно школ арабского языкознания и грамматики, и получил новые результаты по изучению данной сферы. Его мнения очень ценны для семитоведения и общего языкознания. С этими драгоценными произведениями академик В. Маммедалиев сделал известным на весь мир репутацию азербайджанского арабоведения. В то же время его научные труды являются достойным вкладом в мировое востоковедение. Природный талант В. Маммедалиева, дар его ума производит впечатление чуда. Когда речь идет о личностях с современным гуманитарным знанием и сильной памятью, в первую очередь вспоминается Васим Маммедалиев. Его большим преимуществом является хорошее знание арабской, персидской и турецкой филологии и, наряду с этими языками, овладение русским и английским языками. Не каждый исследователь способен путем сравнения

напомнить, как складываются образцы и оценки из многочисленных источников. Эта смелость присуща Васиму Маммедалиеву. Он может в одно дыхание рассказать многие стихи поэтических произведений великих ученых и поэтов Востока. Его сильная память составляет взаимное целое с аналитическим мышлением. Развивая в устойчивом порядке такого рода ценные качества, академик В. Маммедалиев всегда занимается чтением, следит за новшествами в мировой науке. Он известен в востоковедении как человек, обладающий энциклопедическим знанием. В его кладовой знаний об Арабском Востоке и исламском мире лекции, разговоры и суждения относительно арабского языкознания, литературы и истории, Восточной филологии, сложной поэтической системе, истории ислама, Азербайджанской литературе, арузе и музыки, мугамской профессии и искусства исполнения с особым интересом прослеживаются всеми. Те, кто занимается музыкой, считают для себя долгом слушать разговоры Васима Маммедалиева, связанные с арузом и созвучием.

В. Маммедалиев, изучая Восточный мир, арабскую филологию, не стоит в односторонней позиции. Представляя ценные моменты мировой культуры и Западной цивилизации, он придает им отводит ту роль, которые они сыграли в развитии общемировой науки. Он как исследователь, который ставит божественные наставления в качестве ключевого при рассмотрении проблем науки и религии, служит развитию науки теологии. Академик Васим Маммедалиев, который сыграл важную роль в организации факультета «Илахийят» (теологии) в Бакинском Государственном Университете, является деканом этого факультета и одновременно заведующем кафедрой арабской филологии в факультете востоковедения. По инициативе Шейхульислама Кавказа Аллахшюкура Пашазаде в Научно-религиозном совете, функционирующий при Управлении Мусульман Кавказа, рассматриваются различные проблемы, связанные с ролью исламской религии в современном обществе, которая оказала важное влияние в развитии общемировой науки. Исламская религия, которая восхваляет здоровый разум, мысль и науку предполагает углубление мышление человека и высоко ценит роль науки в признании и познании Бога. Роль знаменитого азербайджанского средневекового ученого-философа Газали в обогащении суфийской философии на этом пути заключается в том, что он в своих работах определил принципы объединения научного знания с суфизмом. Академик В. Маммедалиев пишет научные труды, выступает с интересной речью и строит беседы, чтобы в условиях независимого Азербайджана упростить общественное понимание исламской религии и науки, Корана и научных тем. В связи с этим, регулярные и непрерывные выступления Васима Маммедалиева по Азербайджанскому телевидению в программе «Хаггын дергахы (порог праведности)» понимается с большим интересом.

Васим Маммедалиев успешно справился с работой по переводу «Корана» на азербайджанский язык с арабского, духовная потребность в которой была в нашей стране на протяжении многих лет. Эта работа, выполненная совместно с азербайджанским академиком Зии Буниатовом, является продолжением ценного труда таких азербайджанских ученых – теологов, как Мир Мухаммеда Керим аги (1906) и Мухаммеда Хасана

Мовлазаде Шекеви (1908). Предисловие к переводу, написанное Гаджи Васимом (Гаджи – это высший духовный титул, полученные благоверными после прохождения соответствующего обряда в Мекке), определяет нужные направления по оцениванию божественной книги в современных условиях нашей страны. Этот успешный перевод Корана снова был опубликован на Украине, в Турции, Иране и Пакистане. Васим Маммедалиев в каждой публикации перевода работал снова и снова.

В. Маммедалиев личность, которая отличается знанием в области богословия, играет ведущую роль в научных и религиозных мероприятиях. Как в рамках линии Организации Исламской Конференции, так и в научных, литературных конференциях и симпозиумах международного и республиканского масштаба участия академика В. Маммедалиева приносит славу ученым и участникам нашей страны. Он в ряде проведенных религиозных и научных мероприятиях в таких странах, как Египет, Ирак, Сирия, Саудовская Аравия, Марокко, ОАЭ, Ливия, Кувейт, Турция, Иран, США, Италия, Польша, Индонезия, Чад в некоторых случаях председательствовал на собраниях. Выдвижение новых научных идей, исходящих от аналитического мышления талантливого ученого, свободное владение им арабского, персидского, русского и английского языков, его способность рассказывать по памяти множество научных, религиозных и поэтических примеров, относящихся к первичным источникам на арабском, персидском и классическом турецком языках всегда были в центре внимания на международных конференциях. Например, в 1994 году на конференции в Багдаде, посвященной 500 летнему юбилею М. Физули, когда профессор В. Маммедалиев председательствовал этой конференцией на арабском языке, известный иракский ученый Хусейн Али Махфуз сказал сидящим с ним рядом людям, нам следующее: «Этот человек очень талантлив. Выражение им своих мнений на арабском языке на таком высоком уровне приводит меня в изумление». Шейхульислам Аллахшюкур Пашазаде как жюри, который слушал множество выступлений Васима Маммедалиева на международных конференциях, говорит: «Мы гордимся, испытываем чувство величия, когда выступает Васим Маммедалиев».

Васим Маммедалиев своей практической деятельностью и репутацией ученого и педагога сделал очень много для продвижения азербайджанского арабоведения и оказал и оказывает огромное влияние на развитие научных и культурных связей нашей республики с арабскими странами. Деятельность Васима Маммедалиева в этой области способствует признанию Азербайджанской республики в Восточных странах и в международном масштабе. Это говорит о научном потенциале и способностях талантов с глубоким научным мышлением в нашей стране.

Роль выдающегося ученого в научной, литературной и культурной связях Азербайджана с арабскими странами относится ко всем областям его деятельности: к опубликованным трудам, к докладам и выступлениям в международных и региональных конференциях и мероприятиях, в подготовке студенческих и научно-педагогических кадров, к связям и встречам с выдающимися арабскими учеными и личностями, к переводам к арабскому и азербайджанскому языкам.

Книга В. Маммедалиева, изданное в Рабате по линии Образования, Науки и Культуры Исламской организации (ИСЕСКО) «Выражение азербайджанского языка арабскими буквами» (1999) знакомит арабских читателей с историей Азербайджанского языка, с алфавитом и языком, с исторической ролью арабского алфавита.

В зарубежных странах, особенно в различных научных и литературных журналах арабских стран вышло около 60 статей ученого. Статьи вышли в таких журналах как «Совтул Иттихад», «Ад Дия», «Аль – итисад – аль Ислами», «Варлыг», «Туркия Диянат Вагфи», «Адабестан» и др. в Багдаде, в Марокко, Абу Даби, Тегеране, Стамбуле; впервые опубликованной в Багдаде журнале «Физули аль Багдади».

Переведенные В. Маммедалиевым труды с азербайджанского на арабский, с арабского на азербайджанский по своей тематике разнообразны. Среди переводов на арабский язык можно выделить такие, как «Хагани Ширвани», «Джалиль Маммедгулузаде. Рассказы», «Х. Араслы. книга Хагани Ширвани, монография русского автора, профессора А. Рождественского «Фикрат Амиров» и либретто Фикрата Амирова «1001 ночь». Азербайджанские читатели ознакомились со стихами ливанского поэта Мишеля Сулеймана на основе поэтического перевода народного поэта Наби Хазри и Джабира Новрузова, строчного перевода В. Маммедалиева. Перевод либретто балета «Возвращение Теммуза» на азербайджанский язык, написанное совместно с арабским автором Низаром Салимом и Наилой Назировой, также принадлежит Васиму Маммедалиеву. Его переводы многих примеров вещались в Азербайджанском Радио и Телевидении в программах на арабском языке.

Благодаря научной репутации академика В. Маммедалиева многие исследователи из арабских стран приезжают в Азербайджан, чтобы защитить докторскую диссертацию по специальности арабская филология. Он был научным руководителем нескольких кандидатов из Египта, Кувейта и ОАЭ. Египтянин Мухаммед Абдулла Абу Зейд, сириец Абдулфаттах ибн Рамзи и Ризван Дибси под руководством В. Маммедалиева получили ученую степень доктор филологии. В целом, ученый в этой области был оппонентом 20 докторантов. В таких странах как Ирак, Иран, Турция, Сирия, Египет, с которыми у нас исторические связи, деятельность академика В. Маммедалиева были оценены научными учреждениями и азербайджанский ученый в этих странах был избран членом академии, научных сообществ. Он был избран почетным членом Научно-Исследовательского фонда в Турции, членом академии арабского языка в Ираке и Египте, Академии наук Корана и Арабской Филологии в Сирии, Мусульманской Академии Права при Организации Исламской Конференции, расположенный в центре Саудовской Аравии (в городе Джидда), полноправным членом международного общества Ахли Бейт (Иран). Вот уже долгое время академик В. Маммедалиев является председателем Азербайджано-Иракского общества дружбы. Деятельность Васима Маммедалиева является ярким примером в установлении дружеских отношений между странами, в признании независимого Азербайджана на международной арене, когда речь идет о народной дипломатии.

Список использованных источников

1. Буниятов З. Перевод Корана на азербайджанский язык. Соавтор (вместе с акад. Мамедалиевым В. М.). – Баку: Эльм, 1991.
2. Маммадалиев В. Перевод и предисловие «Kəşfül-Həqayıq» («Открытие истины об особенностях аятов») авторства Мирмухаммеда Керима Бакуви Керим Ага (1906). – Баку: Эльм, 2008.
3. Маммадалиев В. Перевод двухтомника и предисловие «Kitab əl-bəyan fi təfsir əl-Quran» Мовлазаде. Мухаммед Хасан Исмаил оглу Шакави (1908). Эта работа была переиздана в 1990 году в Баку. – Баку: Эльм, 2008.
4. Маммадалиев В. Перевод на арабский язык «Хагани Ширвани»; Маммадалиев В. Перевод на арабский язык «Джалиль Маммедгулузаде. Рассказы». – Баку: Эльм, 2005.
5. Маммадалиев В. Перевод на арабский язык «Х. Араслы. книга Хагани Ширвани. – Баку: Эльм, 1982.
6. Маммадалиев В. Перевод на арабский язык монографии русского автора, профессора А. Рождественского «Фикрат Амиров». – Баку: Эльм, 1987.
7. Маммадалиев В. Перевод на арабский язык либретто Фикрата Амирова «1001 ночь». – Баку: Эльм, 1983.

References

1. Bunijatov Z. Perevod Korana na azerbajdzhanskij jazyk. Soavtor (vmeste s akad. Mamedalievym V. M.). – Baku: Jel'm, 1991.
2. Mammadaliev V. Perevod i predislovie «Kəşfül-Həqayıq» («Otkrytie istiny ob osobennostjah ajatov») avtorstva Mirmuhammeda Kerima Bakuvi Kerim Aga (1906). – Baku: Jel'm, 2008.
3. Mammadaliev V. Perevod dvoumnika i predislovie «Kitab əl-bəyan fi təfsir əl-Quran» Movlazade. Muhammed Hasan Ismail oglu Shakavi (1908). Jeta rabota byla pereizdana v 1990 godu v Baku. – Baku: Jel'm, 2008.
4. Mammadaliev V. Perevod na arabskij jazyk «Hagani Shirvani»; Mammadaliev V. Perevod na arabskij jazyk «Dzhalil' Mammedguluzade. Rasskazy». – Baku: Jel'm, 2005.
5. Mammadaliev V. Perevod na arabskij jazyk «H. Arasly. kniga Hagani Shirvani. – Baku: Jel'm, 1982.
6. Mammadaliev V. Perevod na arabskij jazyk monografii russkogo avtora, professora A. Rozhdstvenskogo «Fikrat Amirov». – Baku: Jel'm, 1987.
7. Mammadaliev V. Perevod na arabskij jazyk libretto Fikrata Amirova «1001 noch'». – Baku: Jel'm, 1983.

Избранные произведения

1. Ислам и молодость. – БГУ, 2006.
2. Маснави в творчестве Мовланы Джелаледдин Руми (вместе с Г. Т. Маммадалиевой), 2006.
3. Патриарх национальной журналистики, классик нашей прессы, 2006.
4. Программа по арабскому языку (для бакалавров) (вместе с Н. Маммедли) 2006.
5. Globalization in Estimation of Muslim Scientists. Globalization in Estimation of Muslim Scientists, 2006.
6. Некоторые размышления по основным направлениям близости и сближения течений в Исламе, 2005.
7. Арабское языкознание как один из основных ветвей общего языкознания, 2005.
8. Всемирно известный ученый. Феномен Рустама Алиева, 2004.
9. Сложные предложения с придаточными ветвлениями на арабском языке, 2004.
10. Исламская мораль и ее основные принципы, 2004.
11. Некоторые замечания отношениям глобализации мусульманских ученых, 2004.
12. О книге С. С. Рашади «Сарф нахв», 2004.
13. Несколькo слов о заражении двух замечаний Сибавейхийой. Рукопись средневековья и проблемы истории культуры Азербайджана, 2004.
14. Некоторые взгляды по языкознанию Абу Хайян, 2003.
15. Разница мудрого и ученого в суфии. Актуальные проблемы востоковедения (вместе с Г. Т. Маммадалиевой), 2003.
16. Аида Имангулиева как одна из видных представителей азербайджанского востоковедения, 2003.
17. Islam against terrorism, extremism and aggression. Cooperation for peace in the Caucasus. – Tbilisi, 2002.
18. Сравнительный анализ индикативных и императивных наклонений в арабском языке и иврите (вместе с Дж. Фарзалиевой), 2002.

Haji Fouad Nurullah, Deputy Chairman Administration of Muslims of the Caucasus, The dean of the Baku Islamic University, Dissertator Institute of History named after A. A. Bakikhanov of the Azerbaijan National Academy of Sciences (Azerbaijan), matlabm@yandex.com

View on scientific creativity academician Vasim Mammedaliev

The article is devoted to a prominent public and political figures, scientist-orientalist Academician V. Mammedaliev. The article notes the phenomenal knowledge V. Mammedaliev in oriental languages, translation of his social and political activities in the country's life.

Keywords: oriental, national consciousness, a divine gift, arabic.

Гаджи Фуад Нуруллах, заступник голови Управління Мусульман Кавказу, декан Бакинського Ісламського університету, дисертант Інституту історії ім. А. А. Бакиханова Національної академії наук Азербайджана (Азербайджан), matlabm@yandex.com

Погляд на наукову творчість академіка Васіма Маммедалієва

Стаття присвячена відомому суспільно-політичному діячу, вченому-сходознавцю академіку Васіму Маммедалієву. Відзначається про феноменальне знання В. Маммедалієва в області східних мов, про його перекладацьку та суспільно-політичну діяльність в житті країни.

Ключові слова: сходознавство, національна свідомість, божественний дар, арабознавство.

* * *

УДК 321:351

Конах В. К., кандидат політичних наук, докторант, Національний інститут стратегічних досліджень (Україна, Київ), konakh_v@ukr.net

ІНФОРМАЦІЙНО–ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСОБИ «М'ЯКОЇ СИЛИ» В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ КИТАЮ

Проаналізовано китайську практику використання інформаційно-психологічних засобів «м'якої сили» в державній політиці. З'ясовано, що на сьогодні можна констатувати появу на світовій арені нового китайського феномену «м'якої сили», який вийшов на рівень аналогічний впливу американської «м'якої сили». Визначено, що діяльність офіційного Китаю в медіа-просторі наразі здійснюється шляхом реалізації, як традиційних, так і новітніх засобів та методів інформаційно-психологічного впливу. З'ясовано, що діяльність Китаю скеровується насамперед на дві цільові аудиторії: зовнішню – задля просування власних національних інтересів та ідеологем, а також внутрішню – задля обмеження від зовнішнього інформаційно-психологічного впливу.

Ключові слова: «м'яка сила», інформаційно-психологічні впливи, інформаційна війна, інформаційний суверенітет.

З огляду на те, що сучасні інформаційні технології дають змогу реалізовувати власні інтереси без застосування воєнної сили, інформація нині розглядається більшістю провідних держав світу як стратегічний продукт, що має системоутворюючий характер і впливає фактично на всі сфери суспільних відносин. Особливо роль інформації зросла в тотальних і локальних війнах ХХ ст., із виникненням нових та розвитком старих мас-медіа. Помітних кількісних та якісних змін інформаційна боротьба почала зазнавати відтоді, як почалось створення глобального інформаційного простору. Наразі глобалізація формує і розширює глобальну інформаційну сферу, стираючи державні, національні кордони та різні бар'єри, що дає змогу розгорнути великомасштабні інформаційні агресії (війни) та обирати для таємних операцій як театри воєнних дій інформаційні простори не тільки окремих держав-супротивників, конкурентів або ворогів, а й інформаційні простори цілих регіонів земної кулі, куди входять інформаційні простори власної держави, союзників, співчуваючих тощо [1].

Розмах протиборства в інформаційній сфері досяг таких масштабів, що викликало необхідність створення спеціальної концепції, яка отримала назву «інформаційної

війни» або «інформаційного протиборства». Вперше поняття «інформаційна війна» було використано в США Томасом Роном у 1976 р. в звіті «Системи зброї та інформаційна війна», який було підготовано для компанії Boeing. У цьому документі увага була загострена на тому, що інформаційна інфраструктура набуває все більш визначального значення для американської економіки, однак, водночас вона стає все більш уразливою мішенню [2]. Зазначена публікація стала каталізатором кампанії в мас-медіа та зацікавила військових, які почали її активне обговорення на початку 80-х рр. ХХ ст. В зв'язку з появою нових задач, термін «інформаційна війна» було введено в документи Міністерства оборони США. Активно ж він почав використовуватися у пресі після проведення у 1991 р. операції «Буря в пустелі», під час якої інформаційні технології були використанні, як засіб бойових дій. А офіційно цей термін вперше було використано в директиві Міністерства оборони США DODD 3600.1 від 21 грудня 1992 р. [3].

При цьому, якщо одні держави виступають суб'єктами інформаційно-психологічних впливів, то інші в силу низьки чинників змушені обмежуватися роллю об'єктів, бо у світі склалася нова реальність за якої новий поділ на сильних і слабких, багатих і бідних відбувається за критерієм розвиненості інформаційної сфери. То ж суб'єктами інформаційних відносин виступають зазвичай такі держави, що лідирують у розробці інформаційних і телекомунікаційних технологій, контролюють стратегічно важливі інформаційно-комунікаційні мережі, а також контролюють і використовують у власних інтересах основні потоки інформації, а відтак – домінують в інформаційному просторі. Об'єкти зазвичай не володіють необхідними інформаційними ресурсами, технологіями та розвинутою інформаційно-телекомунікаційною інфраструктурою, тому стають інформаційно залежними та незахищеними від суб'єктів-домінантів.

Із початку 70-х і до кінця 90-х років ХХ ст., вдало реалізуючи концепт «м'якої сили», абсолютними лідерами у сфері інформаційно-психологічного протиборства були США. Вони, здавалося, успішно впоралися із завданням інтенсифікації використання глобального інформаційного ресурсу та блокування своїх ресурсів для інших країн, тим самим реалізувавши сценарій викладений Дж. Наєм та У. Оуенсом у роботі «Головна сила Америки – її інформаційні можливості» [4]. Оцінюючи американський потенціал «м'якої сили», Дж. Най підкреслював, що передусім її ефективність досягається привабливістю американської культури і способу життя, про що свідчить лідерство США за такими показниками, як чисельність прийнятих емігрантів, глобальне поширення інформаційних продуктів та послуг, чисельність іноземних студентів у США і кількість американців серед нобелівських лауреатів у галузі фундаментальних досліджень. Наведені дані свідчили, що майже 80% респондентів з 43 країн світу відзначали досягнення США в галузі науки і технологій (висока культура), а близько 60% – обирали американську масову культуру. Іншим чинником «м'якої сили» США Дж. Най визначав американську політичну ідеологію, якій повністю або частково довіряють респонденти [5].

Проте, вже наприкінці ХХ початку ХХІ ст. «концепт м'якої сили» став широко застосовуватися більшістю провідних країн світу, в рамках проведення різноманітних

інформаційно–психологічних операцій, задля досягнення своїх цілей у політичній, економічній та інших площинах, що спричинило послаблення ролі та місця США в глобальному інформаційному та медіа–просторі. Зокрема в США до першочергових країн–конкурентів відносять Росію та Китай. Так, у спільній монографії директора програми міжнародної безпеки Центру стратегічних і міжнародних досліджень США К. Кемпбелла і наукового співробітника Інституту Брукінгса (США) М. О' Хенлона у 2006 р. висловлювалося занепокоєння зростанням китайського потенціалу «м'якої сили». Посилаючись на проведені ВВС опитування у 22 країнах АТР, автори відзначили, що близько половини респондентів позитивно оцінюють політику Пекіна у світі, в той час як дії Сполучених Штатів одержали схвалення лише 38% учасників опитування [6, с. 280, 282].

Таким чином Китай у стислі терміни спромігся в глобальному медіа–просторі обійняти конкурентну позицію. Оскільки позиція України з просуванням власних національних інтересів в глобальному медіа–просторі впродовж перших 20–и рр. була здебільшого пасивною, що помножувалося на потужний почасти негативний інформаційно–психологічний вплив на Україну іноземних суб'єктів інформаційних відносин, уявлення про нашу державу за кордоном залишалося довгий час фрагментарним, а почасти – викривленим.

Беручи до уваги зазначене, наразі надзвичайно актуальним для України постає аналіз провідного закордонного досвіду використання інформаційно–психологічних засобів «м'якої сили» в державній політиці. З огляду на те, що на сучасному етапі Китай знаходиться в авангарді світової інформаційно–психологічної діяльності, метою статті постає аналіз китайської практики на означеному напрямі.

Як зазначалося вище, наприкінці ХХ початку ХХІ ст. Китай почав конкурувати у використанні м'якої сили з США, що було пов'язано із зміною зовнішньополітичного курсу цієї держави, в якій наприкінці ХХ ст. наступив етап, коли від дипломатії «дракона, що зачаївся» та «тигра, що крадеться» КНР перейшла до більш активної зовнішньополітичної стратегії. Зокрема, 15 жовтня 2007 р. у політичній доповіді Генеральний секретаря ЦК Ху Цзиньтао на XVII з'їзді КПК сформулював основну лінію поведінки КНР з іншими учасниками глобального діалогу наступним чином «посилюючи стратегічне мислення, вміло по ходу розвитку і змін міжнародної обстановки хапатися за шанси на розвиток, приймати контрзаходи проти ризиків і викликів, створювати сприятливе зовнішнє середовище» [7]. У цій же доповіді вперше на державному рівні була представлена і сучасна інтерпретація «м'якої сили» в китайському тлумаченні. Зокрема, у ній були конкретизовані завдання розбудови «м'якої сили» держави у межах будівництва соціалізму з китайською специфікою за чотирма напрямками: 1) «створення системи стрижневих соціалістичних цінностей, посилення привабливих і цементуючих сил соціалістичної ідеології»; 2) «формування гармонічної культури, виховання цивілізованих звичаїв»; 3) «широко розповсюджувати національну культуру, будувати спільне духовне вогнище китайської нації»; 4) «просувати новаторство в культурі, посилювати життєву силу розвитку культури» [7].

У цьому контексті, у березні 2007 р. прем'єр–міністр Держради КНР Вень Цзябао у своєму виступі зробив пряме посилання на стародавні політичні системи,

зазначивши, що «традиційна китайська культура, від Конфуція до Сунь Ятсена, має безліч цінних елементів, що стосуються характеру народу і демократії (любов, людяність, колективізм, гармонія різних точок зору, а також суспільне розуміння світу («Піднебесна є суспільним надбанням»). Таким чином, керівництво КНР заявило про побудову «гармонійного суспільства», в назву якого входить ключове поняття конфуціанства – hé (和, «гармонія»). Запорукою побудови такого суспільства визначається довіра народу [8, с. 163].

Щодо наукового осмислення проблеми, то в сучасному розумінні термін «м'яка сила» з'явився у публіцистиці та наукових працях КНР наприкінці останнього десятиріччя ХХ ст. В своїх роботах китайські аналітики розширили рамки концептуального визначення Дж. Ная, виділивши три джерела «м'якої сили»: інституційна влада (здатність держави пропонувати і розбудовувати нові міжнародні інститути); ідентифікуюча влада (вплив держави на інші країни шляхом визнання її провідної ролі); асимілююча влада, тобто привабливості до себе культурними цінностями, ідеологією, соціальною системою [9]. В свою чергу Янь Сюетун, керівник Інституту міжнародних проблем університету Сінхуа, визначає «м'яку силу» Китаю, як «здатність держави до політичної мобілізації всередині і ззовні» – вміння використовувати матеріальні ресурси, які самі по собі не є матеріальними ресурсами [9].

Для підсилення зазначених механізмів та посилення геополітичного рейтингу Китаю, увага офіційного Пекіна була сконцентрована на створенні відповідних засобів представлення та закріплення держави в світовому медіа–просторі, зокрема створення китайського аналога CNN чи ВВС. «Сила нашого голосу не дорівнює нашій позиції у світі. Це має вплив на рівень схвалення Китаю за кордоном. Якщо наш голос не відповідатиме нашій ролі, то, незалежно від того, якими потужними ми будемо, однаково залишатимемося тільки неповноправним гігантом», підкреслював свого часу професор Пекінського університету Ю. Гомін, співавтор китайської програми медійної експансії [10]. З метою реалізації цього проєкту китайський уряд на початку ХХІ ст. інвестував значні кошти у розширення інформаційної агенції «Сінхуа», міжнародної газети «Женьмінь жібао» (People's Daily), що виходить сімома мовами, а також розширення сітки міжнародних телевізійних інформаційних каналів. Так, станом на 2009 р. Центральне телебачення Китаю (CCTV) налічувало вже шість окремих іномовних телеканалів: китайською, англійською, арабською, іспанською, французькою та російською мовами. На цих каналах поруч з інформаційними програмами транслюються документальні та художні фільми, розважальні та пізнавальні програми. Мовлення здійснюється цілодобово в форматі «4 на 6», тобто 6–годинними блоками [11].

При цьому 30–річне проведення політики реформ і відкритості привели іномовлення Китаю до принципу «збалансованої пропаганди», у відповідності до якого Китай відмовився від перманентного створення величного образу Китаю і почав не тільки висвітлювати успіхи і позитивні сторони, але приділяти увагу критиці, говорити про невдачі, показувати недоліки. А в основу журналістської роботи був покладений принцип єдності з важливих питань для захисту інтересів країни і партії [12].

Окрім зазначеного, в Пекіні 18 січня 2011 р. спеціально для іномовлення в Інтернеті було утворено CIBN –

державну теле-радіостанцію, яка здійснює трансляцію різними мовами, в режимі онлайн на базі інформаційного Інтернет-порталу – «CRI Online» та мобільного зв'язку. Мережа охоплює різні онлайн аудіо–та візуальні програми, мобільне телебачення, Інтернет–телебачення. З девізом «Уявіть Китай в світі, уявіть світ в Китаї, повідомляти про все, в світі», мережа надає всебічну інформацію про поточні події в політиці, економіці, культурі, спорті, туризмі, суспільстві китайської та іншими мовами міжнародній аудиторії, тим самим служачи в якості платформи, що з'єднує Китай з рештою світу [13].

Водночас, китайське керівництво робить все можливе для того щоб національні мас-медіа перебували під постійним політичним та ідеологічним впливом держави. Так, «Сінхуау» – офіційне державне агентство КНР забезпечує всі національні мас-медіа головними національними і міжнародними новинами. Згідно з офіційним визначенням – це «очі, вуха і голос Китаю». Де-факто, це найбільший центр акумуляції і розподілу інформації в країні, який водночас здійснює її цензурування, зокрема і такої, що надходить з іноземних джерел. Також «Сінхуау» є головним рупором пропаганди Комуністичної партії Китаю за кордоном [14].

Поруч із зазначеним, в Китаї обмежується інформаційно–психологічний вплив на власне населення іноземних суб'єктів міжнародних інформаційних відносин. Так, швидке збільшення в КНР числа користувачів глобальної мережі Інтернет поставило перед керівництвом держави проблему збереження на колишньому рівні його контролюючих і регулюючих функцій, оскільки в міру розширення в КНР телекомунікаційної інфраструктури зросло число організацій і приватних осіб, у тому числі іноземних, які одержують можливість впливати на процес формування суспільної думки та спонукати до дій, спрямованих на зміни соціально–політичного ладу в державі. Тому серед основних завдань, що потребували вирішення Китаєм у процесі інтегрування у глобальні системи, китайські фахівці виділили блокування доступу до закордонної інформації, насамперед в мережі Інтернет, яка нав'язує, на їхню думку, неприйнятний для китайців спосіб життя, що підриває національні культурні традиції та морально–етичні норми, а також забезпечення інформаційного суверенітету. З цією метою китайськими фахівцями було розроблена одна з найбільш серйозних урядових програм з цензури – Проект «Золотий щит» (англ. The Golden Shield Project), який також відомий під неофіційною назвою «Великий китайський файрвол» (англ. Great Firewall of China), який являє собою систему серверів на Інтернет–каналі між провайдерами і міжнародними мережами передачі інформації, котра фільтрує інформацію. При цьому веб–сторінки фільтруються за ключовими словами, пов'язаними з державною безпекою, а також по «чорним списком» адрес сайтів. Зокрема, системою блокуються сайти низки релігійних та філософських течій, в тому числі транс гуманістичних. Донедавна в Китаї була частково доступна «Вікіпедія», проте, з грудня 2015 р. уряд Китаю повністю обмежив доступ до неї, з огляду на те, що «Вікіпедія» перейшла на захищений протокол HTTPS, у зв'язку з чим ускладнилася фільтрація статей «великим китайським фаєрволом» [15].

Іноземні Інтернет–ресурси, що працюють у Китаї, задля уникнення їх блокування, мають притримуватися вимог, які має китайське державне керівництво. Так, у

січні 2006 р. компанія Google відкрила свій пошуковий сайт китайською мовою – однак, за умовами угоди з китайським урядом, компанія повинна блокувати доступ жителів КНР до сайтів з політично некоректним, з точки зору китайської влади, змістом. За окремими даними, китайські версії пошукових систем Yahoo!, і Bing, аналогічним чином фільтрують результати пошуку та не показують деяку інформацію. Сайти, що розташовані в самому Китаї, проходять в Міністерстві промисловості та інформаційних технологій реєстрацію, яка дозволяє виявити автора незаконного вмісту.

А у 2015 р. китайська влада ще більш посилила контроль над Інтернет–простором, прийнявши закон про кібербезпеку. Нові правила, що регулюють передачу інформації в Інтернеті, зобов'язали провайдерів стежити за тим, що пишуть користувачі, і надали китайському керівництву на місцях право відключати від всесвітньої павутини цілі регіони. Міністерство громадської безпеки КНР вже направило в найбільші Інтернет–компанії країни підрозділи інтернет–поліції, в обов'язки яких входить «оперативне припинення незаконної активності і чуток», а також «активний захист призначених для користувача даних» [16].

Висновки: на сьогодні можна констатувати появу на світовій арені нового китайського феномену «м'якої сили», який прагне стрімко вийти на рівень, аналогічний впливу американської «м'якої сили».

При цьому діяльність офіційного Китаю в медіа–просторі наразі здійснюється шляхом реалізації традиційних та новітніх засобів та методів інформаційно–психологічного впливу та скеровується насамперед на дві цільові аудиторії: зовнішню – задля просування власних національних інтересів та ідеологем, а також внутрішню – задля обмеження від зовнішнього ідеологічно–інформаційного впливу.

Список використаних джерел

1. Кузьменко А. Інформаційно–психологічна війна ТНК проти держави: політико–правовий і безпекознавчий аспекти статусу «суверена» – генерального суб'єкта міжнародного публічного права / А. Кузьменко // Юридичний журнал. – 2009. – №12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3136>
2. Thomas P. R. Weapon Systems and Information War. Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976 / Rona Thomas P. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dod.gov/pubs/foi/Reading_Room/Science_and_Technology/09-F-0070-Weapon-Systems-and-Information-War.pdf
3. Information Warfare: Department of Defence Directive TS 3600.1 21 December 1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dod.mil/pubs/foi/Reading_Room/Other/14-F-0492_doc_01_Directive_TS-3600-1.pdf
4. Nye J. S. America's Informational edge Strategy and force planning / J. S. Nye, W. Jr. Owens [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ics.leeds.ac.uk/papers/vp01.cfm?outfit=pmt&requesttimeout=500&folder=49&paper=155>
5. Nye J. S. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go it Alone / Joseph S. Nye. – New York: Oxford University Press, 2002. – 240 p.
6. Campbell K. M., O'Hanlon M. E. Hard Power: The New Politics of National Security / K. M. Campbell, M. E. O'Hanlon. – New York: Basic Books, 2006. – 319 p.
7. Ху Цзиньтао. Доклад на XVII Всекитайском съезде Коммунистической партии Китая 15 октября 2007 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.russian.china.org.cn/china/archive/shiqida/2007-10/25/content_9120930_26.htm
8. Кікченко В. О. Конфуціанство та/або комунізм: перспективи політичного розвитку Китаю / В. О. Кікченко // Східний світ. – 2013. – №2–3. – С.160–171.

9. Movchan M. Konceptsiya «m'yakoyi sily» v amerikans'ko-kitays'kikh vidnosinakh / M. Movchan // Zovnishni spravy. – 2015. – 07 kvitnya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/koncepcija-mjakoji-sili-v-amerikansko-kitaiskikh-vid/#sthash.dX1KwI5h.xZlcq3j.dpu>
10. Giller P. M'ya sila Konfucija / P. Giller [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.zgroup.com.ua/print.php?articleid=3482>
11. Ofitsiyniy sayt Cntv [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cntv.ru/2012/05/16/ART11337139580412951.shtml>
12. Михайлов С. А., Ли Динсинь, Чжан Хэфэн, У Ли, Чю Джуэй-Хуэй. Журналистика Китая / С. А. Михайлов, Динсинь Ли, Хэфэн Чжан, Ли У, Джуэй-Хуэй Чю // Издательство Михайлова В. А., 2006. – 608 с.
13. About CIBN // CRIENGLISH.com. 2011–01–15 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://english.cri.cn/6909/2011/01/15/2021s615644.htm>
14. Синьхуа: Крупнейшее в мире агентство пропаганды // Великая эпоха. – 2006. – 12 марта [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.epochtimes.com.ua/ru/opinion/china/synhua-krupnejshhee-v-myre-agentstvo-propagand-73148.html>
15. В Китаї повністю заблокували «Вікіпедію» // LB.ua. – 2015. – 8 грудня [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukr.lb.ua/news/2015/12/08/322950_kitai_povnistyu_zablokuvali.html
16. Китай вводит беспрецедентного рівня контроль інтернет-простору // УНІАН. – 2015. – 20 жовтня [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://economics.unian.ua/transport/1157239-kitay-vvodit-bezpretsedentnogo-rivnya-kontrol-internet-prostoru.html>

References

1. Kuz'menko A. Informatsiyno-psikhologichna viyna TNK proty derzhavy: polityko-pravovyy i bezpekoznavchyy aspekt statusu «suverena» – heneral'noho sub'yekta mizhnarodnoho publicnoho prava / A. Kuz'menko // Yurydychnyy zhurnal. – 2009. – №12. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3136>
2. Thomas P. R. Weapon Systems and Information War. Boeing Aerospace Co., Seattle, WA, 1976 / Rona Thomas P. [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dod.gov/pubs/foi/Reading_Room/Science_and_Technology/09-F-0070-Weapon-Systems-and-Information-War.pdf
3. Information Warfare: Department of Defence Directive TS 3600.1 21 December 1992 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.dod.mil/pubs/foi/Reading_Room/Other/14-F-0492_doc_01_Directive_TS-3600-1.pdf
4. Nye J. S. America's Informational edgel Strategy and force planning / J. S. Nye, W. Jr. Owens [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://ics.leeds.ac.uk/papers/vp01.cfm?outfit=pmt&requesttimeout=500&folder=49&paper=155>
5. Nye J. S. The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Cant Go it Alone / Joseph S. Nye. – New York: Oxford University Press, 2002. – 240 p.
6. Campbell K. M., O'Hanlon M. E. Hard Power: The New Politics of National Security / K. M. Campbell, M. E. O'Hanlon. – New York: Basic Books, 2006. – 319 p.
7. Khu Tszyn'tao. Doklad na XVII Vsekytayskom s'ezde Kommunistycheskoj partyy Kytaya 15 oktyabrya 2007 hoda [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://www.russian.china.org.cn/china/archive/shiqida/2007-10/25/content_9120930_26.htm
8. Kiktenko V. O. Konfutsianstvo ta/abo komunizm: perspektivy politychnoho rozvytku Kytayu / V. O. Kiktenko // Skhidnyy svit. – 2013. – №2–3. – S.160–171.
9. Movchan M. Kontseptsiya «m'yakoyi sily» v amerykans'ko-kytays'kykh vidnosynakh / M. Movchan // Zovnishni spravy. – 2015. – 07 kvitnya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://uaforeignaffairs.com.ua/ekspertna-dumka/view/article/koncepcija-mjakoji-sili-v-amerikansko-kitaiskikh-vid/#sthash.dX1KwI5h.xZlcq3j.dpu>
10. Gillyert P. M'yaka sila Konfutsiya / P. Gillyert [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.zgroup.com.ua/print.php?articleid=3482>
11. Ofitsiyniy sayt Sntv [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.cntv.ru/2012/05/16/ART11337139580412951.shtml>
12. Mihajlov S. A., Li Dinsin', Chzhan Hjetfen, U Li, Chiu Dzhujej-Hujej. Zhurnalistika Kitaja / S. A. Mihajlov, Dinsin' Li, Hjetfen Chzhan, Li U, Dzhujej-Hujej Chiu // Izdatel'stvo Mihajlova V. A., 2006. – 608 s.
13. About CIBN // CRIENGLISH.com. 2011–01–15 [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://english.cri.cn/6909/2011/01/15/2021s615644.htm>

14. Sin'hua: Krupnejshhee v mire agentstvo propagandy // Velikaja jepoha. – 2006. – 12 marta [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.epochtimes.com.ua/ru/opinion/china/synhua-krupnejshhee-v-myre-agentstvo-propagand-73148.html>
15. V Kytayi povnistyu zablokuvaly «Vikipediyu» // LB.ua. – 2015. – 8 hrudnya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: http://ukr.lb.ua/news/2015/12/08/322950_kitai_povnistyu_zablokuvali.html
16. Kytay vvodyt' bezpretsedentnogo rivnya kontrol' internet-prostoru // UNIAN. – 2015. – 20 zhovtynya [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://economics.unian.ua/transport/1157239-kitay-vvodit-bezpretsedentnogo-rivnya-kontrol-internet-prostoru.html>

Konakh V. K., PhD in Political Science, Doctoral,
The National Institute for Strategic Studies
(Ukraine, Kyiv), konakh_v@ukr.net

The information-psychological means of the «soft power» in the state policy of China

In the article is analyzed the Chinese's practice of using the information-psychological means of the «soft power» in state politics. It was shown that today we can state appearance of a new phenomenon of Chinese's «soft power» on the world stage, which is released at a similar level of influence of American's «soft power». Determined that official China's activity in the media space is currently carried out through implementation, both traditional and new means and methods of information-psychological influence. It was found that the China's activity is directed primarily at two target audiences: the external – to advance its national interests and ideology, as well as internal – to limit the outside information-psychological influence.

Keywords: «soft power», information-psychological influence, information warfare, information sovereignty.

Konax B. K., кандидат политических наук, докторант,
Национальный институт стратегических исследований
(Украина, Киев), konakh_v@ukr.net

Информационно-психологические средства «мягкой силы» в государственной политике Китая

Проанализирована китайская практика использования информационно-психологических средств «мягкой силы» в государственной политике. Установлено, что на сегодняшний день можно констатировать появление на мировой арене нового китайского феномена «мягкой силы», который вышел на уровень аналогичный влиянию американской «мягкой силы». Определено, что деятельность официального Китая в медиа-пространстве сейчас осуществляется путем реализации, как традиционных, так и новейших средств и методов информационно-психологического воздействия. Установлено, что деятельность Китая направляется, прежде всего, на две целевые аудитории: внешнюю – для продвижения собственных национальных интересов и идеологии, а также внутреннюю – для ограничения от внешнего информационно-психологического воздействия.

Ключевые слова: «мягкая сила», информационно-психологические воздействия, информационная война, информационный суверенитет.

УДК 323.1

Луцишин Г. І.,
доктор політичних наук, професор, завідувач
кафедри політології та міжнародних відносин,
Національний університет «Львівська політехніка»
(Україна, Львів), l_halyna@ukr.net

Червінка І. М.,
кандидат політичних наук, асистент кафедри
політології та міжнародних відносин, Національний
університет «Львівська політехніка» (Україна, Львів),
chaban_iryana888@ukr.net

ШОТЛАНДІЯ ТА КАТАЛОНІЯ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ У БОРОТЬБИ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ

Проаналізовано спільні та відмінні риси у боротьбі за незалежність Шотландії та Каталонії. Вивчено сучасну політичну ситуацію в Іспанії та останні події в Каталонії, зокрема, проголошення Декларації про суверенітет, спроби провести референдум, прийняття Плану здобуття незалежності Каталонії до 2017 року тощо. Проаналізовано економічну складову конфлікту, зокрема аргументи проти та на користь відокремлення, а також дискусії щодо питання майбутнього членства в ЄС Шотландії та Каталонії. Оскільки проведення референдумів є важливим для реалізації прав націй, наголошено на необхідності залучення світової спільноти, зокрема міжнародних організацій, з метою уникнення «псевдореферендумів».

Ключові слова: Шотландія, Каталонія, референдум, націоналізм, відокремлення, незалежність.

На сучасному етапі націоналістичні рухи в країнах Європи залишаються активними учасниками політичних процесів та своєрідними індикаторами політичної нестабільності. Виражаючи сепаратистські прагнення певної частини населення країни, вони, з одного боку, створюють загрозу територіальній цілісності цих країн, з іншого – їхня діяльність є закономірним наслідком сучасних процесів у світовій політиці. До них належать процеси регіоналізації та глобалізації, посилення націоналістичних настроїв та етнічне відродження, економічні чинники.

Шотландський та каталонський націоналістичні рухи дотримуються мирних методів, прагнучи політичним шляхом досягти своїх цілей. З одного боку, мирна стратегія боротьби є позитивним прикладом для інших націоналістичних сил, з іншого – політичні механізми реалізації програм не роблять вимоги націоналістів більш прийнятними для центральної влади країн, в яких вони існують. Тому особливості діяльності націоналістичних та сепаратистських рухів в Європі та можливі перспективи узгодження існуючих протиріч потребують уваги та детального вивчення.

Метою статті є аналіз спільних та відмінних рис у боротьбі за незалежність Шотландії та Каталонії, результатів шотландського референдуму та перспективи використання його досвіду каталонськими націоналістами, вивчення сучасної ситуації в Каталонії та можливостей вирішення існуючих протиріч. Серед науковців, які досліджують ситуацію в Шотландії та Каталонії – А. Алесіна, Р. Вобель, М. Гібернау, Д. Дескен та ін.

Сьогодні проблема прагнення Каталонії до відокремлення не лише не втратила своєї актуальності, навпаки, постала з новою гостротою. Цьому сприяє ряд чинників, серед яких останні події, зокрема, результати виборів до парламенту та проголошення Плану здобуття незалежності Каталонії до 2017 року. Крім цього, особливо актуалізує проблему каталонського сепаратизму референдум у Шотландії, який відбувся 18 вересня 2014 року.

Права на проведення референдуму шотландськими націоналістам довелося домагатися досить довго, однак врешті центральний уряд змушений був поступитися. Звичайно, не можна стверджувати, що референдум став тріумфом шотландських націоналістичних сил. Загалом, оцінки цього референдуму настільки ж неоднозначні, наскільки неоднозначними були думки про необхідність його проведення та позитивні чи негативні наслідки можливого відокремлення для обох сторін. Однак сперечатися, чи доцільним було проведення референдуму, не має сенсу, оскільки, зважаючи на те, що кількість націоналістів–незалежників в Шотландії збільшується, він був неминучим. Свідченням збільшення кількості прихильників незалежності, до прикладу, є той факт, що на виборах до парламенту Шотландії 2007 р. Шотландська національна партія здобула 47 з 127 місць, а у 2011 р. – вже 69 мандатів, отримавши можливість сформувати більшість, яка підтримала ідею проведення референдуму [9].

Референдум 18 вересня довів, що не всі шотландці готові до незалежності, хоча його результати швидше ще більше заплутали, ніж прояснили ситуацію. Адже результат, коли близько 55% проголосували «проти» і 45% – «за» незалежність [15], яскраво відображає розкол у шотландському суспільстві. Така незначна різниця і тенденція до збільшення кількості прихильників

незалежності, про що йшлося вище, доводять нестабільність даного результату. Саме це, швидше за все, є причиною того, що Д. Камерон, який наполягав на виключенні з бюлетенів питання про розширення повноважень Шотландії, після референдуму пообіцяв їх розширити [12]. Схожою була ситуація з референдумом у Квебеку в 1995 р., коли понад 49% виборців підтримали ідею його суверенітету. На думку українського дослідника П. Катеринчука, після квебекського референдуму канадська федерація вступила у новий етап свого розвитку, який характеризується децентралізацією та перерозподілом повноважень між центром та провінціями на користь останніх [3]. Швидше за все, в Шотландії спостерігатимуться такі ж тенденції.

Багато шотландців, що проголосували проти незалежності, сподівалися на виконання обіцянок англійського уряду про розширення повноважень, соціальне забезпечення, фінансування збереження культурних надбань. Однак після того, як лорд Сміт, призначений відповідальним за подальшу деволюцію і нові повноваження Шотландії, запропонував пакет пропозицій, кількість прихильників незалежності різко зросла. Новопризначена глава уряду Шотландії Н. Стерджен заявила про свої наміри продовжити курс на відокремлення та збільшення підтримки ідеї незалежності за допомогою аргументів і переконання.

Хоча референдум закінчився поразкою націоналістів–незалежників, однак сам факт його проведення має важливе значення, в тому числі і як прецедент яким можуть скористатися каталонці. Адже ідея референдуму є одним із основних пунктів на порядку денному націоналістів Каталонії. Однак тут питання його проведення напружується на непримиренну позицію центрального уряду.

У січні 2013 р. парламент Каталонії прийняв Декларацію про суверенітет та призначив на 9 листопада 2014 р. референдум про незалежність. Однак 26 березня 2014 р. Конституційний суд Іспанії визнав його нелегітимним, а 9 квітня парламент Іспанії проголосував проти його проведення. Проте очільник Каталонії (до недавнього часу) А. Мас не змінив своїх намірів, незважаючи на рішення парламенту. Ще одна спроба оголосити референдум була здійснена після того, як референдум про незалежність відбувся у Шотландії. У відповідь на це уряд Іспанії офіційно звернувся до Конституційного суду країни з проханням визнати його незаконним, а М. Рахой заявив, що «ні сам предмет голосування, ні його процедура не відповідають іспанській конституції» [4]. Таким чином ідея проведення референдуму потрапляє у замкнене коло, адже він може відбутися лише зі згоди центрального уряду, а він не виявляє жодного ознак готовності до компромісного рішення в майбутньому.

Неофіційне опитування, яке все ж відбулося 9 листопада 2015 р., показало позитивне ставлення каталонців до ідеї незалежності – більше 80% її підтримали. У голосуванні взяли участь близько 2 млн. 250 тис. жителів Каталонії. Артур Мас назвав його результати успіхом, а саме опитування – уроком демократії. Також він заявив, що результати опитування доводять прагнення каталонців до самоуправління та закликав центральний уряд Іспанії дозволити проведення офіційного референдуму [2].

Однак перспектива отримання такого дозволу каталонськими націоналістами, на відміну від шотландських,

є сумнівною. Позитивне рішення центральної влади Великобританії щодо шотландського референдуму було зумовлено низкою чинників. Коли в жовтні 2012 р. Д. Камерон і А. Салмонд, який на той час очолював Шотландську національну партію та уряд Шотландії, підписали угоду про порядок проведення референдуму, було домовлено, що він повинен проводитися на законній основі, стати справедливою перевіркою та остаточним вираженням думок народу Шотландії і дати результат, який всі поважатимуть [14]. Саме пункт про «остаточність» референдуму був важливим для Д. Камерона, адже давав змогу у майбутньому не піднімати питання відокремлення на протязі тривалого часу. Крім цього, А. Салмонду довелося погодитися на одне запитання – про незалежність Шотландії, хоча раніше ШНП планувала винести на референдум ще запитання про розширення повноважень парламенту Шотландії. Якби ідея незалежності не здобула підтримку більшості населення, націоналістам вдалося хоча б розширити повноваження парламенту, зокрема, у сфері оподаткування, що дало б змогу послабити залежність Шотландії від центрального уряду.

Крім цього, уряд Великобританії все ж сподівався на те, що більшість шотландців не ризикне голосувати за відокремлення. Причиною цього, зокрема, були і сумніви щодо економічного становища майбутньої держави та автоматичне позбавлення її членства в ЄС. З метою висвітлити всі проблемні питання щодо функціонування майбутньої незалежної держави та подолати сумніви, що штовхають виборців на підтримку існуючої стабільності, націоналісти представили поетапний план виходу зі складу Сполученого Королівства – «Білу книгу», в якій було розглянуто питання економіки, соціального забезпечення, оборони майбутньої держави і перелік аргументів на користь відокремлення.

Цей досвід теж може бути корисним для націоналістичних сил Каталонії. Адже, як стверджує Дж. Дескен, професор Болонської філії Університету Дж. Гопкінса, частина каталонців сумнівається у життєздатності економіки незалежної Каталонії, і через це не підтримує ідею відокремлення [11].

Аргументом противників відокремлення є те, що Іспанія – основний ринок збуту каталонських товарів. Але незрозуміло, чому після відокремлення економічні зв'язки між ними повинні зруйнуватися, стверджує Дж. Дескен. Іспанських споживачів задовольняє якість та ціна каталонських товарів, тому Іспанія не зацікавлена у встановленні на них ембарго.

Ще одним аргументом проти відокремлення є те, що за поширення глобалізації відокремлення не має сенсу – коли старі кордони розмиваються, не варто створювати нові. Однак у сучасному світі явище глобалізації доповнюється процесами регіоналізації, при цьому вони не суперечать, а, навпаки, доповнюють одні одних. Сучасні економічні процеси теж сприяють регіоналізації. Як стверджує професор Гарвардського університету Альберто Алесіна: «Лібералізація торгівлі і політичний сепаратизм йдуть поруч» [11], а вільна торгівля забезпечує економічну життєздатність нових держав.

Дж. Дескен подає три аргументи на користь незалежності Каталонії:

1. неприйняття та нерозуміння каталонської мови та культури в Іспанії, відсутність їхнього захисту та тривале переслідування;

2. необхідність для політичних утворень на зразок Каталонії мати власний голос в ЄС та ООН з метою участі у вирішенні питань, що їх стосуються;

3. висока імовірність економічної вигоди від відокремлення [11].

Загалом, економічна складова відіграє, як і більшості такого роду конфліктів, надзвичайно важливу роль, адже Каталонія є найбагатшим регіоном Іспанії. В умовах економічної кризи в країні сума податкових відрахувань до державної скарбниці викликає незадоволення у каталонців, особливо після того, як пропозиція дозволити Каталонії самостійно визначати їх кількість була відхилена прем'єр-міністром М. Рахоем [9].

Така позиція уряду Іспанії лише сприяє посиленню націоналістичних настроїв у Каталонії. Підтвердженням цього є і той факт, що на виборах до парламенту Каталонії 27 вересня 2015 року перемогли партії, які підтримують ідею відокремлення від Іспанії. Зокрема, блок під назвою «Junts pel Sí» («Разом за Так»), до складу якого входять «Демократична конвергенція Каталонії» на чолі з А. Масом та «Ліві республіканці Каталонії», отримав 62 з 135 місць у парламенті. На виборах була зафіксована рекордна явка виборців в історії Каталонії – 76%, що свідчить про високий рівень політичної свідомості та чітку позицію каталонців [5].

Однак результат не дав змоги А. Масу отримати абсолютну більшість в парламенті. Процес створення коаліції мало не спричинив політичну кризу та необхідність проведення дострокових виборів. «Кандидати народної єдності» (CUP), з якими «Junts pel Sí» вели переговори про об'єднання, не погоджувалися з кандидатурою А. Маса на посаду очільника уряду Каталонії. Кризи вдалося уникнути в останній момент завдяки тому, що А. Мас відмовився від посади на користь Карлеса Пучдемонта (Пуйчдемонт, Пуїгдмонт). Новий глава уряду є переконаним прихильником незалежності Каталонії. Об'єднання політичних сил дало змогу отримати 68 місць, тобто більшість у парламенті, що сприяє подальшому просуванню ідеї незалежності, зокрема, втіленню Плану отримання незалежності до 2017 року, прийнятого парламентом Каталонії 9 листопада 2015 року.

Цей План став важливим кроком на шляху втілення націоналістичних прагнень Каталонії. У ньому офіційно задекларовано початок процесу створення незалежної держави Каталонія у вигляді республіки. Згідно Плану процес відокремлення має відбутися протягом 18 місяців. Даний документ закликає новий уряд розпочати «процес демократичного, масивного і мирного відокремлення від іспанської держави» для того, щоб забезпечити розширення прав і можливостей громадян на всіх рівнях [13]. План передбачає створення власної конституції, владних інститутів, армії, центрального банку тощо. Як і можна було прогнозувати, після прийняття каталонським парламентом резолюції про затвердження даного Плану уряд Іспанії одразу подав позов до Конституційного суду. Рішення Суду було аналогічне попереднім.

На підтримку своєї позиції іспанська влада незмінно посилається на конституцію Іспанії. Король Феліпе VI під час візиту до Каталонії влітку 2015 року заявив, що обов'язковою вимогою демократичного співіснування в мирі та свободі є повага до права, натякаючи на Конституцію Іспанії, в якій стверджується про «нерозривну єдність іспанської нації, спільної і неподільної батьківщини всіх

іспанців» [10, Art. 2]. Крім цього, каталонцям нагадали про ст. 155 Конституції, в якій йдеться про можливість заміни влади регіону у випадку, якщо вона вдається до незаконних дій [9].

З одного боку, Конституція 1978 року зважала на національну ситуацію в Каталонії та Країні Басків та, як зазначає М. Гібернау, «радикально змінила централістський недемократичний соціально-політичний режим, успадкований від франкізму, і уможливила створення системи автономних областей, базованої на симетричній деволюції» [1]. Така модель Конституції, яку зрештою назвали «кавою для всіх» («café para todos»), на думку дослідників, не зовсім відповідала національній ситуації в Іспанії, адже «замість прямо відреагувати на націоналістичні вимоги Каталонії та Країни Басків як націй, що до XVIII ст. мали власні інституції та закони й досі зберігають свої окремі ідентичності, своєрідні культури і мови, територію Іспанії вирішили поділити на сімнадцять автономних областей» [1]. При цьому «дека з них були історично та культурно відмінні – Каталонія, Країна Басків і Галісія, – а решту штучно створили там, де раніше не існувало ніякого чуття окремої ідентичності, наприклад, Ла-Ріоха і Мадрид» [1]. Таким чином, Конституція не задовольнила інтересів таких етнічних націй як каталонці та баски, яким більш імпонує ідея асиметричної деволюції. Тим не менш, вона, забезпечуючи децентралізацію, закріпила територіальну цілісність і стала аргументом проти подальшого відокремлення цих націй.

На Конституцію посилався і міністр закордонних справ Іспанії Хосе Маргальо, стверджуючи, що «проголошення незалежності в односторонньому порядку заборонене Конституцією Іспанії, як і конституцією будь-якої іншої держави». Тому, за його словами, у разі виходу Каталонії зі складу Іспанії, її не визнають ні ЄС, ні ООН [2].

Звичайно, підтримка міжнародної спільноти є важливою не лише для існування будь-якої держави, а і передумовою її легітимності. Однак не можна повністю погодитися з Х. Маргальо, оскільки позиція міжнародних організацій не є настільки однозначною. До прикладу, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун стосовно сепаратистських прагнень Каталонії заявляв, що: «ООН поважає процес самовизначення» [6].

Що ж стосується ЄС, то активна діяльність Каталонії щодо співпраці з європейськими державами значно сприяла прихильності до неї Європейського Союзу. Адже Каталонія з 2004 р. має власне представництво в Брюсселі, отримала право брати участь у роботі комітетів Єврокомісії, розробці договорів ЄС та вимагає для своїх міністрів права участі у засіданнях Ради міністрів ЄС і права прямого доступу до Європейського суду, щоб мати змогу захистити власні інтереси. За існуючого порядку вона потребує підтримки іспанського уряду, щоб звернутися до суду [8], а це ставить спроби захисту своїх прав і самі права каталонців у пряму залежність від нього.

Одним з найбільш важливих питань в даному контексті є проблема майбутнього членства Каталонії в ЄС у випадку, якби їй вдалося досягти відокремлення. Звичайно, зараз така перспектива ще не видається близькою, однак у разі проведення референдуму це питання мало б обговорюватися, як було у випадку Шотландії. Адже Шотландська національна партія приділяє значну увагу ЄС та питанню можливості

майбутнього членства Шотландії у ньому. При цьому шотландські націоналісти вважають, що прийняття Шотландії до ЄС після отримання незалежності повинно було б відбутися автоматично.

Перед референдумом навколо цього питання в ЄС розгорталися дискусії. Голова Єврокомісії Х. М. Баррозу натякнув, що незалежній Шотландії довелося б подавати заявку на членство, а решта Великобританії й надалі була б членом ЄС [7]. У 2013 р. Роланд Вобель, професор економічних наук, член Дорадчої Ради Федерального Міністерства економіки і технологій Німеччини, опублікував статтю під назвою «Політекономія сецесії в Європейському Союзі», в якій доводив, що Шотландія повинна залишитися членом ЄС після здобуття незалежності, і пропонував провести переговори між британським та шотландським урядами щодо поділу прав і обов'язків держави-попередника. Р. Вобель стверджував, що зазначений вище коментар Баррозу не має підтвердження в європейських договорах [16]. Іспанія, звичайно, є одним із противників автоматичного членства Шотландії в ЄС. Що ж до Каталонії, то деякі представники Єврокомісії підтвердили, що немає закону, який стверджував би, що Каталонія повинна залишити ЄС у випадку здобуття незалежності, а віце-президент Європейської Комісії В. Редінг заявила про свою впевненість в «європейській ментальності каталонців» [17].

В той час, як влада Іспанії намагається чинити протидію націоналістичним прагненням каталонців, політична ситуація в країні не є стабільною. Після виборів 20 грудня 2015 року у прем'єр-міністра М. Рахоя, партія якого перемогла, однак не отримала простої більшості у парламенті для формування уряду, виникли проблеми зі створенням урядової коаліції. Соціалістична партія на чолі з П. Санчесом відмовилася входити до коаліції, як і ліва партія «Подemos», очолювана П. Іглесіасом. Однак домовленість політичних сил Каталонії та створення ними коаліції може пришвидшити цей процес. Не сприяє внутрішній стабільності в країні і судовий процес за звинуваченням у шахрайстві та відмиванні грошей, серед обвинувачених за яким є і сестра короля, інфанта Крістіна. Хоча обвинувачення з неї можуть бути зняті на підставі «доктрини Ботіна» (Botin Doctrine), згідно якої підсудний не може бути притягнутий до відповідальності, якщо прокуратура чи Міністерство фінансів не висуває звинувачень, однак ці події значно ускладнили політичну ситуацію всередині країни та негативно вплинули на імідж королівської родини. В умовах політичної нестабільності та відсутності консенсусу між політичними силами всередині країни центральна влада Іспанії повинна шукати шляхи подолання суперечностей та налагоджувати діалог з регіонами, тому, можливо, їй доведеться піти на певні поступки заради досягнення компромісу.

Загалом, шотландський референдум є важливим прецедентом для тих етносів, які можуть вважатися бездержавними націями. Каталонцям, як і шотландцям, притаманні ознаки, що відповідають критеріям нації: вони мають власну історичну традицію, етнічну самобутність, культурну гомогенність, мову, релігію, територіальний зв'язок, спільне економічне життя, бажання бути ідентифікованими як нація та інституції, що є виразниками волі до самобутності. Такі нації повинні мати можливість висловити свою точку зору та обрати власне майбутнє.

Як доводить досвід Шотландії, проведення референдуму не обов'язково має наслідком порушення територіальної цілісності країни. Однак це не означає необхідність проведення численних референдумів за першим бажанням національних чи етнічних меншин, або у відповідь на вимоги груп, які діють з метою дестабілізації ситуації в певній країні, закликаючи до відокремлення. З метою уникнення «псевдореферендумів» і виявлення об'єктивної необхідності проведення референдуму у випадку наявності достатнього підґрунтя важливою є участь в даному процесі третіх сторін, до прикладу, міжнародних організацій, які можуть відігравати регулятивну функцію і відмежовувати об'єктивні вимоги від псевдосамовизначення.

На сучасному етапі важко сказати, яких результатів досягне шотландський національний рух в майбутньому та чи будуть успішними зусилля каталонських націоналістів щодо проведення референдуму, однак важливо, що діяльність націоналістичних сил в Шотландії та Каталонії відбувається мирним шляхом. Їхня успішна діяльність може стимулювати інші бездержавні нації до активізації діяльності в політичній сфері замість застосування насильницьких методів та збройної боротьби, що дало б змогу зменшити рівень конфліктності світової політики.

Список використаних джерел

1. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – К.: Темпора, 2012. – 303 с.
2. Загоруйко Ю. Каталонія: крок у невідоме майбутнє [Електронний ресурс] / Ю. Загоруйко // «Дзеркало тижня. Україна». – №3. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/international/kataloniya-krok-u-nevidome-maybutnye_.html.
3. Катеринчук П. М. Еволюція канадського федералізму та проблема Квебека (80-ті – 90-ті рр. XX ст.): автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Катеринчук Павло Миколайович; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці, 2003. – 22 с.
4. Мадрид обратился в суд по поводу референдума в Каталонии [Електронний ресурс] // Сайт BBC Україна. – Режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/rolling_news_russian/2014/09/140929_ru_n_spain_catalonia.
5. Прихильники відділення від Іспанії виграли вибори в Каталонії [Електронний ресурс] // Українська правда. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/28/7082838/>.
6. Ban Ki-moon asks for talks regarding Catalonia's self-determination claims [Electronic resource] // Catalan News Agency's site. – Access mode: <http://www.catalannewsagency.com/component/finder/search?q=Ban+Ki+moon+asks+for+talks+regarding+Catalonia%27s+self+determination+claims&Itemid=101>.
7. Barroso casts doubt on independent Scotland's EU membership rights [Electronic resource] // The Guardian's site. – Access mode: <http://www.theguardian.com/politics/2012/sep/12/barroso-doubt-scotland-eu-membership>.
8. Catalonia pays homage to the EU, not Spain, as push for independence grows [Electronic resource] // The Telegraph site. – Access mode: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/5664509/Catalonia-pays-homage-to-the-EU-not-Spain-as-push-for-independence-grows.html>.
9. Catalonia's push for independence from Spain [Electronic resource] // BBC News. – Access mode: <http://www.bbc.com/news/world-europe-29478415>.
10. Constitution Espanola, 1978 [Electronic resource] // Noticias Juridicas website. – Access mode: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/constitucion.html.
11. Desquens J. Europe's Stateless Nations in the Era of Globalization. The Case for Catalonia's Secession from Spain. – The Bologna Center Journal of International Affairs [Electronic resource] / J. Desquens // Official site of Johns Hopkins University. – Access mode: <http://www.jhubc.it/bcjournal/articles/desquens.cfm>.
12. More Powers proposals [Electronic resource] // The Scottish Government's site. – Access mode: <http://www.scotland.gov.uk/Home>.
13. Prim S. The Parliament declares the start of the independence process. [Electronic resource] / S. Prim // Catalan News Agency. – Access mode: <http://www.catalannewsagency.com/politics/item/the-parliament-declares-the-start-of-the-independence-process>.
14. Referendum on independence for Scotland [Electronic resource] // The Scottish Government's site. – Access mode: <http://www.scotland.gov.uk/About/Government/concordats/Referendum-on-independence>.
15. The results of Scottish Independence Referendum [Electronic resource] // Scottish Independence Referendum's site. – Access mode: <http://scotlandreferendum.info>.
16. Vaubel R. The Political Economy of Secession in the European Union / R. Vaubel // Economic Affairs. – 2013. – Vol.33, Issue 3. – P.288–302.
17. Vice President of European Commission denies that an independent Catalonia would be forced out of EU [Electronic resource] // News Catalonia site. – Access mode: <http://www.newscatalonia.com/2012/09/vice-president-of-european-commission.html>.

References

1. Hibernau M. Identychnist' natsiy / M. Hibernau. – K.: Tempora, 2012. – 303 s.
2. Zahoruyko Y. Kataloniya: krok u nevidome maybutnye [Elektronnyy resurs] / Y. Zahoruyko // «Dzerkalo tyzhnya. Ukrainya». – №3. – Rezhym dostupu: http://gazeta.dt.ua/international/kataloniya-krok-u-nevidome-maybutnye_.html.
3. Katerynchuk P. M. Evolyutsiya kanads'koho federalizmu ta problema Kvebeka (80-ti – 90-ti rr. XX st.): avtoref. dys... kand. polit. nauk: 23.00.02 / Katerynchuk Pavlo Mykolayovych; Chernivets'kyi natsional'nyy un-t im. Yuriya Fed'kovycha. – Chernivtsi, 2003. – 22 s.
4. Madrid obratilsya v sud po povodu referenduma v Katalonii [Elektronnyy resurs] // BBC Ukrainya. – Rezhym dostupa: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/rolling_news_russian/2014/09/140929_ru_n_spain_catalonia
5. Prykhylynyky viddilennya vid Ispaniyi vyhraly vybory v Kataloniyi [Elektronnyy resurs] // Ukrainys'ka pravda. – Rezhym dostupu: <http://www.pravda.com.ua/news/2015/09/28/7082838/>.
6. Ban Ki-moon asks for talks regarding Catalonia's self-determination claims [Electronic resource] // Catalan News Agency's site. – Access mode: <http://www.catalannewsagency.com/component/finder/search?q=Ban+Ki+moon+asks+for+talks+regarding+Catalonia%27s+self+determination+claims&Itemid=101>.
7. Barroso casts doubt on independent Scotland's EU membership rights [Electronic resource] // The Guardian's site. – Access mode: <http://www.theguardian.com/politics/2012/sep/12/barroso-doubt-scotland-eu-membership>.
8. Catalonia pays homage to the EU, not Spain, as push for independence grows [Electronic resource] // The Telegraph site. – Access mode: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/eu/5664509/Catalonia-pays-homage-to-the-EU-not-Spain-as-push-for-independence-grows.html>.
9. Catalonia's push for independence from Spain [Electronic resource] // BBC News. – Access mode: <http://www.bbc.com/news/world-europe-29478415>.
10. Constitution Espanola, 1978 [Electronic resource] // Noticias Juridicas website. – Access mode: http://noticias.juridicas.com/base_datos/Admin/constitucion.html.
11. Desquens J. Europe's Stateless Nations in the Era of Globalization. The Case for Catalonia's Secession from Spain. – The Bologna Center Journal of International Affairs [Electronic resource] / J. Desquens // Official site of Johns Hopkins University. – Access mode: <http://www.jhubc.it/bcjournal/articles/desquens.cfm>.
12. More Powers proposals [Electronic resource] // The Scottish Government's site. – Access mode: <http://www.scotland.gov.uk/Home>.
13. Prim S. The Parliament declares the start of the independence process. [Electronic resource] / S. Prim // Catalan News Agency. – Access mode: <http://www.catalannewsagency.com/politics/item/the-parliament-declares-the-start-of-the-independence-process>.
14. Referendum on independence for Scotland [Electronic resource] // The Scottish Government's site. – Access mode: <http://www.scotland.gov.uk/About/Government/concordats/Referendum-on-independence>.
15. The results of Scottish Independence Referendum [Electronic resource] // Scottish Independence Referendum's site. – Access mode: <http://scotlandreferendum.info>.
16. Vaubel R. The Political Economy of Secession in the European Union / R. Vaubel // Economic Affairs. – 2013. – Vol.33, Issue 3. – P.288–302.

17. Vice President of European Commission denies that an independent Catalonia would be forced out of EU [Electronic resource] // News Catalonia site. – Access mode: <http://www.newscatalonia.com/2012/09/vice-president-of-european-commission.html>.

Lutsyshyn G. I., Doctor of Political Sciences, Head of the Department of Political Science and International Relations, Lviv Polytechnic National University (Ukraine, Lviv), l_halyna@ukr.net

Chervinka I. M., Candidate of Political Sciences, Assistant of the Department of Political Science and International Relations, Lviv Polytechnic National University (Ukraine, Lviv), chaban_iryua888@ukr.net

Scotland and Catalonia: common and different in the struggle for independence

The results of the Scottish referendum, its consequences for Scotland and the prospects of using its experience by the nationalists of Catalonia are analyzed. The current political situation in Spain and the recent events in Catalonia including proclaiming the Declaration of Sovereignty, attempts to hold a referendum, adoption of the Road map to secede from Spain in 2017 are studied. The Spanish Constitution as the base of the territorial integrity of the country is considered. The economic component of the conflict, in particular the arguments against and in favor of separation and the discussions on the future EU membership of Scotland and Catalonia are analyzed. Referendums are important for the ensuring rights of nations, but the need to involve the international community including international organizations in order to avoid «pseudo-referendums» are emphasized.

Keywords: Scotland, Catalonia, referendum, nationalism, secession, independence.

Луцишин Г. И., доктор политических наук, заведующая кафедрой политологии и международных отношений, Национальный университет «Львовская политехника» (Украина, Львов), l_halyna@ukr.net

Червинка И. М., кандидат политических наук, ассистент кафедры политологии и международных отношений, Национальный университет «Львовская политехника» (Украина, Львов), chaban_iryua888@ukr.net

Шотландия и Каталония: общее и отличное в борьбе за независимость

Проанализированы результаты шотландского референдума, его возможные последствия для Шотландии и перспективы использования его опыта националистами Каталонии. Изучена современная политическая ситуация в Испании и последние события в Каталонии, в частности, провозглашение Декларации о суверенитете, попытки провести референдум, принятие Плана обретения независимости Каталонии до 2017 года и т.д. Рассмотрена Конституция Испании как основа территориальной целостности страны. Проанализирована экономическая составляющая конфликта, в частности аргументы против и в пользу отделения, а также дискуссии по вопросу будущего членства в ЕС Шотландии и Каталонии. Поскольку проведение референдумов является важным для реализации прав наций, отмечена необходимость привлечения мирового сообщества, в том числе международных организаций, во избежание «псевдореферендумов».

Ключевые слова: Шотландия, Каталония, референдум, национализм, отделение, независимость.

* * *

УДК 323.1

Mammadov Sh.,
PhD student in Khazar University (Azerbaijan),
Sehriyarmammadov@gmail.com

UNITED STATES' POLICY IN SOUTH CAUCASUS

The article notes the South Caucasus region is rich in oil and gas resources. In this regard, the article discusses the US approaches to the oil policy of the country of the South Caucasus. It is noted that the support of the US energy policy of Azerbaijan Republic is the guarantor of uninterrupted energy supply of the European countries.

Keywords: industrial revolution, global growth and security, Strategic Partnership, territorial integrity, Corporation, international politics, sensitive geopolitical area.

(стаття друкується мовою оригіналу)

The industrial revolution had an important effect on geopolitics, because energy and its source has become an essential and very important factor for every country in the world. Therefore, the role of the supplier and the reliable

access to it has gained great relevance. This is what seems to ensure global growth and security. This implies that in the future the survival of the Earth will greatly depend on the energy politics. The vulnerability of the situation becomes clear to everyone when in times of crisis, because oil prices start to fluctuate and become unpredictable [5].

The area under investigation has gained importance after the collapse of the Soviet Union, due to its rich gas and oil resources, which is important for every country around the world. But it is not only important for these reasons, the geographical features of the area also make it quite important for the international politics scene. Its main neighbours are Iran, Turkey and Russia, all of them have great regional power. In addition, there are quite big gas and oil reserves in the Caspian Sea, too, which caused regional conflicts and fights for economic and political power in the area.

Although it is physically isolated, it is located in a very sensitive geopolitical area which means there is lot of attention towards this region. Because of these, the world powers consider the area of great importance and therefore they intend to fight for it. In 2008 a turning point came in the life of the region with the Russian invasion and the declaration of the independence of Abkhazia and South Ossetia.

This led to a completely new strategic environment. For Russia this was the first time after the Soviet–Afghan war that it had to send troops to its borders and that it had to redefine its borders. After this step, the other world powers started to have concerns about the future plans of the countries in the area [6].

The Policy of the United States after August 2008

The strong support of the USA can be seen in the U.S.–Georgia Charter on Strategic Partnership, which was signed in January 2009. In this the two countries declare that they share the same interest in maintaining a strong, independent and democratic Georgia.

In the history of the USA this was not the only charter signed, since there was one with Ukraine in 2008 and with Estonia, Latvia and Lithuania in 1998.

There are three main pillars of this charter. The first is in connection with security. In this section they state that «the United States and Georgia intend to expand the scope of their ongoing defence and security cooperation programs to defeat (threats to global peace and stability) and to promote peace and stability» [17]. The two countries believed that this would help Georgia with its application to the NATO.

In the section about the economy, Georgia and the USA «intend to pursue an Enhanced Bilateral Investment Treaty, to expand Georgian access to the General System of Preferences, and to explore the possibility of a Free–Trade Agreement» [17]. There are goals about the energy security, too, which include bigger energy production, better energy efficiency, and better physical security of energy transit from Georgia to Europe.

While about democratization, the parties «pledge cooperation to bolster independent media, freedom of expression, and access to objective news and information» [17]. In addition they intended to make the rule of law even stronger. In order to achieve this, the USA promised to educate judges, lawyers and other members of the legislative sector.

However, after the charter had been signed there were concerns from the side of Georgia that it did not get enough security guarantees. Some observers stated that the aim of the USA was to fight those assumptions which say that the

United States have given their consent to increase the Russian dominance in the region [7].

Another issue was about the revival of the USA–Russian relations that restarted in 2009. This concern was about the weakening ties with Georgia due to the strengthening of the relationship with Russia and the concessions the USA was willing to give to it. However, Obama tried to address this issue by stating that the question of Georgia and its sovereignty and territorial integrity is one in which the two world powers allow disagreement [12].

Later, during bilateral meetings between the two countries, Obama emphasized the importance of the statements made in the charter, such as the honesty of police, the rule of law, free market reforms and free elections. Moreover, he thanked the country for its support in Afghanistan. He even announced in a press conference that he and the Georgian president agreed on making the defense cooperation stronger. He also assured Georgia about its help with the application to the NATO [11]. After this some doubts occurred from the Russian side towards the defense policy of Georgia and the USA, although the latter stated that this had not changed.

In 2013 there were quite frequent meetings between the two sides. On 24 April Secretary Kerry and Maia Panjikidze Georgian Foreign Minister had their first meeting in Brussels, at a NATO foreign ministerial meeting. Here the USA pointed out a few things, but did not go into great details. Not much after, President Saakashvili travelled to the USA, where he visited Secretary Kerry, and Senator John McCain and some other important politicians. Later, in July, Deputy Secretary of State William Burns visited the Georgian capital city, where he made it clear that the USA still considers the country's democratic development, Euro–Atlantic aspirations, sovereignty and integrity high priority. In August another meeting was held, where the Georgian Defense Minister stated the country's defense needs, although not much information leaked about the answer of the USA (Kucera, 2013).

In September 2013, the Georgian President had a speech, to which USA Ambassador to Georgia Richard Norland reacted. He made it clear that the USA has problems with the barriers that Russia is building alongside the borders of Abkhazia and South Ossetia. In the same time, he warned Saakashvili about the human rights problems that appeared during his time being president. However, he also ensured Georgia about its support for strengthening the rule of law in the country [18].

In the same time, some observers were not fond of several aspects of the cooperation between the two countries. They mentioned that although there have been some changes and improvements, all in all many measures have indicated problems towards democracy. They doubted that the USA should not commit to the defense of Georgia just based on its support in Afghanistan and the USA should definitely not grant unquestionable support to Georgia in connection with its territorial integrity. They suggest that the country should support reconciliation and reintegration of regions into Georgia.

On the other hand, there were observers who had completely different point of views about the situation and they disagreed that there were democratic problems with the elections. These observers suggested that the USA should increase its political and economic support to Georgia. They even asked for providing Georgia with defensive weapons in order to be able to protect itself from Russia.

However, most observers agree that diplomatic recognition should not be extended towards the breakaway regions without reaching a worldwide consensus [13].

The USA has a very significant role in the aid system towards Transcaucasian countries, since it is the biggest bilateral aid donor of this region. Though, for example, in Armenia it created some kind of dependence of population on USAID. For this reason, in 2012, the Administration reduced the sum of the aid for that period for European and Eurasian countries and it indicated that the reason for it is that many countries had developed [1]. This tendency continued in the following years, too, since the estimated spending has kept decreasing since that year.

The USA Congress has established a new assistance program in January 2004, which was called the Millennium Challenge account. The aim of this contract was to reduce poverty in countries that were eligible for the aid. The requirements included certain levels of economic freedom, the countries' investments in community programs and their democratization efforts. The Millennium Challenge Corporation was in charge of this program and according to it Georgia was eligible for support. Even in spite of the fact that there was still certain level of corruption in the country which was against the criteria of the account. In 2005 the compact was signed between the two countries for 295.3 million USD. There were numerous projects within this agreement, such as road works between Javakheti and Samtskhe, gas pipeline maintenance, establishing a small business investment fund, creating agricultural grants, making municipal and rural water supply better, irrigation and solid waste handling. When the Russian–Georgian conflict occurred in 2008 the MCC granted extra support for the country in order to build roads, water facilities and natural gas storage facilities.

Three years after the conflict, the MCC said they had finished their compact with the country.

However, in the same year the MCC reported that a new compact would be signed with the country, because Georgia indicated that they would like to work out an education program to enhance the school system. As a result, the two parties signed a new contract about 140 million USD in order to make the quality of secondary school education better. This program included teacher education and school reconstructions and degree programs.

Then around the political problems in 2008 the USA expressed serious doubts about Armenia and as a result it halted road–building projects and suspended some road works. Eventually, the MCC cancelled 67.1 million USD funds for road building, due to its dissatisfaction with the democratization process in Armenia.

Concerning security assistance, the USA has provided it to the region and emphasized the importance of it after 11 September 2001. There have been several programs in the region, such as the Georgia Deployment Program, which started in 2009 and was planned for more years, and the Caspian Regional Maritime Security Cooperation.

According to General Bantz John Craddock, who used to be a EUCOM Commander the Caspian Regional Maritime Security Cooperation program intended to «coordinate and complement U.S. government security cooperation activities in Azerbaijan and Kazakhstan. U.S. Naval Forces Europe continues to promote Maritime Safety and Security and Maritime Domain Awareness in the Caspian Sea through routine engagement with Azerbaijan. These efforts aim to

bolster Azerbaijan's capabilities to 'observe, evaluate, and respond' to events in their maritime domain» [20].

Georgia was in a unique situation due to the conflict with Russia in 2008. During this period, the military capabilities have been damaged and therefore General Craddock travelled to the country to take a closer look of how the USA can help Georgia in the given situation. This led to the topic of the yearly bilateral consultation on military issues and many deficiencies were found as a result of these investigations. The main areas that needed serious improvement were defense facilities, strategies, doctrine and military education.

Next year, General James Cartwright visited the country with the aim of assessing the country's defense needs. He emphasized the importance of self-defense and internal defense as well as the tools that are needed in order to serve these purposes [8].

However, there have been some voices saying that the USA has rearmed Georgia, these claims have been denied by the USA. They stated that although there was aid granted for the country after the conflict, none of this went to the Ministry of Defense.

It needs to be mentioned that some members of the Congress did not agree with the fact that the USA did not give defensive weapons to Georgia, while Russia occupies its territory. Some more consultations followed this and in 2011 Representative Mike Turner stated that NATO members should help Georgia in establishing a defensive system, because a strong Georgia is in the interest of all the countries in the NATO [9].

At the end of 2011, Obama brought to force the National Defense Authorization Act. The next year a report was needed which was received by the Congress on 30 April in 2012. In this report the results of the bilateral security collaboration could be seen. In this report it became evident that the defense cooperation between the two countries has two main pillars. These are the support from the USA in order to develop the army in Georgia and in order to help the country's contribution to ISAF. The first pillar was supported by 63 cooperative trainings, education and several visits in 2011, while 23 trainings were held in 2012. Georgia was requesting continuously for military equipment and services and as the report states the USA tried to fulfil all of these. Some requests aimed at supporting ISAF deployments, while most of them were about defense development [14].

References

1. CRS Report R42621 (2012). State, Foreign Operations, and Related Programs: FY2013 Budget and Appropriations, by Susan B. Epstein, Marian L. Lawson, and Alex Tiersky. The CRS Report refers to U.S. Department of State, Executive Budget Summary, Function 150 and Other International Programs, p. 86.
2. Lacer Sedat (2009). Turkey's Pipeline Politics, The Journal of Turkish Weekly Online, International Strategic Research Organization.
3. MCC (2005) Ambassador Danilovich's letter to Armenian President Robert Kocharyan; Press Release: Millennium Challenge Corporation Board Approves Armenia Compact but Expresses Concern Regarding Irregularities in the November Referendum, Available at: <http://www.mcc.gov>. (Accessed: 20.10.2015).
4. MCC (2008). Press Release: MCC Board of Directors Meets to Address U.S. Government Global Development Priorities.

5. Pascual C. (2008). The geopolitics of energy: from security to survival, Available at: http://www.brookings.edu/papers/2008/01_energy_pascual.aspx. (Accessed: 19.10.2015).

6. Reconfiguration (2009). Russia's interests in Relations with the United States of America, report for the meeting of the Russian–U.S. section of the Valdai International Discussion Club, Available at: http://en.rian.ru/valdai_op/20090701/155399564.html. (Accessed: 21.10.2015).

7. Smith David J. (2009). US–Georgia Charter is Historic, Potomac Institute for Policy Studies.

8. Stump Adam (2009). U.S., Georgia to Continue Strategic Partnership, American Forces Press Service.

9. The Messenger (2011). U.S. Congresspersons Release Strong Statement of Support for Georgia in NATO.

10. The Messenger (2011). Meeting of US and Georgian Delegations at NATO Parliamentary Assembly.

11. The White House (2012). Office of the Press Secretary, Remarks by President Obama and President Saakashvili of Georgia After Bilateral Meeting.

12. The White House (2009). Office of the Press Secretary. Press Conference by President Obama and President Medvedev of Russia.

13. Thomas de Waal (2013). Georgia after the Titans, The National Interest.

14. U.S. Department of Defense (2012). Report to Congressional Committees on the Department of Defense Plan for Defense Cooperation with the Republic of Georgia.

15. U.S. Department of Defense (2013). Office of the Assistant Secretary of Defense (Public Affairs), News Release: Readout of Secretary Hagel's Meeting With Georgia's Minister of Defense Irakli Alasania; Joshua Kucera, «Alasania, in Washington, Lays Out More Modest Agenda for Georgia», Eurasianet.

16. U.S. Department of State and U.S. Department of Defense (2013). Foreign Military Training, FY2012–FY2013, Joint Report to Congress, Volume 1.

17. U.S. Department of State. (2009). U.S.–Georgia Charter on Strategic Partnership

18. U.S. Embassy (2013). Tbilisi, Ambassador's Comments on President's UNGA Speech.

19. U.S. Embassy in Yerevan (2008). Background Information on the Status of the MCA–Armenia Program.

20. U.S. Senate (2008). Committee on Armed Services. Statement of General Bantz J. Craddock.

*Мамедов Ш., докторант Університету Хазар (Азербайджан),
Sehriyartammadov@gmail.com*

Політика США в Південному Кавказі

Південно-Кавказький регіон є багатим нафтовим і газовим ресурсом. У зв'язку з цим в статті розглядаються підходи США на нафтову політику країни Південного Кавказу. Відзначається, що підтримка США енергетичної політики Азербайджанської Республіки є гарантом безперебійного постачання європейських країн енергоресурсами.

Ключові слова: промислова революція, глобальне зростання і безпека, стратегічне партнерство, територіальна цілісність, корпорація, Міжнародна політика, чутливий геополітичний простір.

*Мамедов Ш., докторант Університету Хазар (Азербайджан),
Sehriyartammadov@gmail.com*

Політика США в Южному Кавказі

Южно-Кавказький регіон являється багатим нафтяним і газовим ресурсом. В зв'язку з цим в статті розглядаються підходи США на нафтову політику країни Южного Кавказу. Відзначається, що підтримка США енергетичної політики Азербайджанської Республіки являється гарантом безперебійного постачання європейських країн енергоресурсами.

Ключевые слова: промышленная революция, глобальный рост и безопасность, стратегическое партнерство, территориальная целостность, корпорация, Международная политика, чувствительное геополитическое пространство.

* * *

Редакція збірника «Гілея: науковий вісник» звертає увагу читачів, що у вип. 103, на стор. 402, автор статті Шахрияр Мамедов, через технічну помилку був зазначений як докторант Бакинського державного університету, а потрібно читати – докторант Університету Хазар (PhD student Khazar University).

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Комарницький О. Б.,
кандидат історичних наук, доцент, докторант
кафедри історії України, Кам'янець-Подільський
національний університет імені Івана Огієнка,
голова Кам'янець-Подільської міської організації
Національної спілки краєзнавців України
(Україна, Кам'янець-Подільськ)

РЕЦЕНЗІЯ НА КНИГУ:

ФЕНЦУР В. В. ВІДРОДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНО-ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО (40-І РР. ХХ СТ. – 2015 Р.) / В. В. ФЕНЦУР, В. В. ПАГОР. – КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ: ПП «МЕДОБОРИ-2006», 2015. – 164 с.

Серед маловивчених аспектів історії Кам'янець-Подільського є питання пам'яткоохоронної роботи. Одна з таких актуальних тем знайшла відображення в науково-популярному нарисі архітектора, генерального директора Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» В. В. Фенцура та історика, молодшого наукового співробітника заповідника В. В. Пагора.

Робота складається зі вступу, 5-ти розділів, резюме, списку використаних джерел та літератури. В першому розділі йдеться про руйнування об'єктів культурної спадщини Кам'янець-Подільського в роки війни (1941–1944 рр.). В цей період була знищена значна частина забудови Старого міста. Місто зазнало значних людських і матеріальних втрат.

У другому розділі висвітлено питання започаткування охорони історичної забудови міста наприкінці 1940-х – 1960-ті роки. Автори розповіли про проведення перших протиаварійних ремонтно-реставраційних робіт, які носили фрагментарний характер. У той час консерваційні роботи переважали над реставраційними. Цінність цього розділу визнається й тим, що в ньому вміщена інформація, віднайдена у фондах Державного архіву Хмельницької області про спроби відкриття архітектурного заповідника в Кам'янці-Подільському на початку 1950-х років.

Третій розділ має назву «Дослідження, реставрація та реабілітація пам'яток архітектури в 1970–1980-х рр.». Автори вважають, що для Старого міста 1970–1980-ті роки були часом піднесення реставраційних робіт на новий рівень. Період ввійшов в історію, як час розквіту української реставрації. Місто, що раніше розвивалося за промисловою програмою, поступово переорієнтовується на культуру і туризм. Відбувається зростання наукових досліджень, обсягів виконання реставраційних робіт. У той же час активно проводилася підготовка науково-дослідної і проектної документації на виконання реставраційних робіт. Збереженість пам'яток архітектури Старого міста забезпечувалася завдяки активній діяльності Українського спеціального науково-реставраційного виробничого управління, Кам'янець-Подільської виробничої дільниці, інститутів «Укрпроектреставрація» та «КиївНДІТІ», Управління головного архітектора міста Кам'янець-Подільського. Значною подією стало створення Державного історико-архітектурного заповідника.

Питання охорони культурної спадщини в умовах незалежності України висвітлюються в четвертому розділі, який хронологічно визначений 90-ми роками ХХ ст. – початком ХХІ ст. В ньому розглянуто питання підготовки програми охорони культурної спадщини, реставрації пам'яток архітектури, відбудови втраченої історичної забудови, науково-дослідної роботи, міжнародної співпраці заповідника.

Важливим є п'ятий розділ, який розкриває питання відтворення втраченої історичної забудови та реставрація пам'яток архітектури впродовж останнього десятиліття. Читацькі дізнається про основні досягнення охорони культурної спадщини Кам'янець-Подільського. Звертається увага на основні програмні розвідки туризму та забезпечення збереження об'єктів культурної спадщини в Старому місті. Доречними є статистичні дані про обсяги фінансування проектних та ремонтно-реставраційних робіт. Охарактеризовано вклад приватних інвесторів у відбудову втрачених об'єктів культурної спадщини. Поряд з роботою Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець» дана належна оцінка вкладу міністерства, обласної та міської влади, науково-дослідних інститутів в забезпечення збереження об'єктів культурної спадщини Кам'янець-Подільського.

Робота підготовлена на основі різних джерел та літератури, значна частина з яких вперше вводиться до наукового обігу. Використано матеріали фондів Державного архіву Хмельницької області, наукового і науково-технічного архіву Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець». В дослідженні використовується газетна періодика, наукові та науково-популярні видання. Робота багата ілюстраціями, які особливо актуальні при вивченні питань реставрації пам'яток архітектури.

Таким чином, дослідження В. В. Фенцура та В. В. Пагора виконано згідно наукових вимог, належним чином структуроване, містить таблиці та ілюстрації. Книга актуальна для широкої читацької аудиторії, зокрема для науковців, архітекторів, освітян, всіх, хто цікавиться історичним минулим Кам'янець-Подільського.

Komarницький О. В., Ph.D., associate professor, doctoral student of the history of Ukraine, Kamenets National University named after Ivan King James, head of Kamenets-Podolsk City National Union of ethnographers Ukraine (Ukraine, Kamenets-Podolsk)

Book Review: Fentsur V. Renaissance architectural and historical heritage Kamenets-Podolsk (40-ies. XX century. – 2015) / VV Fentsur, Vladimir Pahor. - Kamenets: PE «Medobory 2006», 2015. – 164 p.

Комарницький А. Б., кандидат исторических наук, доцент, докторант кафедры истории Украины, Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиевка, председатель Каменец-Подольской городской организации Национального союза краеведов Украины (Украина, Каменец-Подольск)

Рецензия на книгу: Фенцур В. В. Возрождение архитектурно-исторического наследия Каменец-Подольского (сороковые гг. ХХ в. – 2015) / В. В. Фенцур, В. В. Пагор. – Каменец-Подольский: ЧП «Медоборы-2006», 2015 – 164 с.

* * *

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Волканов С. И. Стратеги і созыв еклесии (Стратеги і скликання еклесії)	7
Заплетнюк О. А. Роль сім'ї фараона Ехнатона у новому релігійному культі	9
Кириченко М. И. Северяне в недатированной части Повести временных лет (Сіверяни в недатованій частині Повісті временних літ)	12
Дорошок Н. А. Дослідження міської нерухомості як один із провідних напрямків діяльності статистиків Чернігівського земства	16
Литвин Н. М. Масонство України та національні рухи першої половини XIX ст.	19
Михайлов О. І. Відкриття Акерманської земської каси дрібного кредиту	23
Романюк Н. Й. Зростання чисельності та ролі сільських підприємців в умовах аграрних реформуваль другої половини XIX – початку XX ст. (за матеріалами Київської, Подільської, Волинської губерній)	27
Пасіцька О. І. Вплив митрополита Андрія Шептицького на господарське життя галицьких українців (кінець XIX – перша третина XX ст.)	31
Саківський І. Б. Життя та діяльність Еміліяна Ковча (1884–1939 рр.)	36
Слесаренко О. О. Утворення та особливості функціонування Центральної комісії національних меншин при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті (середина 1920-х років)	40
Андрущак Р. І. Антирелігійна діяльність Спілки вояківних безвірників відносно Римо-католицької церкви на Поділлі наприкінці 20-х рр. XX століття	43
Гай-Нижник П. П. Концепція основних засад сільськогосподарської (аграрної) політики майбутньої Української Держави в соціально-економічній моделі ОУН(б)	45
Лукашів В. Я. Матеріальні аспекти розвитку «Товариства ім. М. Качковського» у Західній Україні (1919–1939 рр.)	53
Щеблюк С. Г. Становлення та діяльність профспілкових організацій у Волинському воєводстві у 1921–1939 рр.	56
Кравчук Л. Матеріальне становище медицини як фактору впровадження радянського способу життя на окупованих землях Тернопільщини (вересень 1939 – червень 1941 рр.)	60
Гольд Г., Дорошева А. О. Новий порядок на землях Південної Бессарабії у 1941–1944 рр.	63
Пушкаръов В. П. Реалізація програми легіонерського руху в умовах націонал-легіонерської держави 1940–1941 рр.	68
Кропивоко О. М. Законодавчо-нормативне забезпечення підготовки спеціалістів середньої кваліфікації для сільського господарства УРСР в 1950–1960-х рр.	71
Лук'яненко О. В. «Мовна безтурботність» колективів педагогічних ВНЗ Української РСР доби «відлиги»	75
Богатирчук К. О. Ідеологічна складова повсякденного життя учнівської молоді Української РСР в добу «застою»	79
Левчук К. І. Створення та основні напрями діяльності Української спілки ветеранів Афганістану (1985–2000 рр.)	84
Павленко Ю. О. Сільське господарство Миколаївщини в період Перебудови (1985–1991 рр.)	88
Шкабко С. Державна діяльність Леоніда Кучми на посту прем'єр-міністра України (1992–1993 рр.)	91
Боблієнко О. П. Українська національна меншина у Любуській землі (Республіка Польща) у другій половині XX – на початку XXI ст.	96
Корнієнко Н. В. Місце демократичної складової у зовнішній політиці США щодо України у 1991–1992 рр.	99
Пуля І. Міжнародні стандарти оцінювання якості (до 20-ї річниці Українського національного конкурсу якості)	102
Корсак Р. В. Реформи Чеської Республіки у правовій, економічній і фінансовій сферах: пропозиції та рекомендації застосування в Україні.	105
Буглай Н. М. Польща–Україна: відносини стратегічного партнерства.	108
Січкаренко Г. Г. Реформа вищої освіти 1987 р.: уроки для України	113
Срібна М. А. Здобутки та перспективи Національного академічного театру російської драми імені Лесі Українки в кінці XX – початку XXI ст.	116
Савелова М. О. Спеціальні програми Goethe-Institut Ukraine 2015–2016 в рамках «Східного партнерства»	120
Бей Р. В. Мікроклімат тваринницьких приміщень як центральна проблема гігієни сільськогосподарських тварин та механізації тваринництва	124
Дорошенко Л. В. Ранньосередньовічні слов'янські старожитності Східної Європи в історіографічній практиці кінця XIX – початку XXI ст.: до постановки проблеми	127
Тарасенко О. О. Спогади М. І. Костомарова про П. В. Павлова (школа істориків Університету Св. Володимира)	133
Карпюк Я. Історіографія дослідження життєдіяльності Юрія Бойко-Блохина	139
Сорокіна О. С. Матеріали Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка про історичну постать Юрія Лавріненка в житті української діаспори другої половини XX століття	142
Качковська Л. Р. Діловодна документація Київського товариства охорони пам'яток старовини і місцевства: особливості оформлення реквізитів та змісту	146
Богдалов А. Г. Трофеїні військові прапори часів Другої світової війни в колекції Національного музею історії України	151
Козак О. В. Добродійність і меценатство в Україні другої половини XIX – початку XX ст. у російській імперській та радянській історіографії	154
Нікітенко А. І. Подружнє життя народолоубної інтелігенції Наддніпрянської України пореформеної доби: історіографічний аспект	159
Мінгазутдінова Г. І. Висвітлення політики США в Центральній Азії наприкінці XX – на початку XXI ст. в науковій літературі.	163
Покляцька В. В. Інформаційний потенціал преси як джерела для вивчення «образу ворога» в американсько-радянських відносинах у 1980-х рр.	167
Ящук О. Ю. Міжнародні зв'язки українського Червоного Хреста: історіографічний дискурс	170
Ботіка Т. С. Російські часописи про англо-російські зв'язки кінця XIX – початку XX ст.	175
Rahimi R. North Caucasian peoples' ethno-political associations and their impacts on sociopolitical processes in modern times (Етнополітичні об'єднання північнокавказьких народів і їх вплив на соціально-політичні процеси в сучасному світі)	177
Рзаєва Р. Н. Новые данные о среднебронзовой культуре Кавказа (Нові дані про середньобронзову культуру Кавказу)	179
Эминова Г. Эпоха, жизнь и творчество Мешеди Мухаммеда Бюльбюля (Епоха, життя і творчість Мешеди Мухаммеда Бюльбюля)	181

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Капітоненко О. М. Неокласика тоталітарної та посттоталітарної моди	185
Лісовський П. М. Мудрість як феноменологічна якість людської діяльності в контексті української філософії	188
Колесніченко М. В. Дослідження етнічності в Україні у контексті західного наукового дискурсу	191
Пальчинська М. В. Системоутворюючі принципи конструювання соціального простору в умовах становлення інформаційного суспільства	196
Сременко Ю. В. Естетизація як спосіб осмислення феномену смерті	200
Піддубна Л. В. Кіберпростір як соціокультурний фактор мережевого суспільства	204
Іванова Н. В. Ситуація мислення в генезі інтелектуальної діяльності	207
Семікін М. О. Культура: витоки і фактори функціонування	211
Скотна Н. В., Коновальчук В. І. Реалізація творчого потенціалу особистості	215
Терепищій С. О. Ідентичність сучасних освітніх ландшафтів в контексті проблем інтернаціоналізації	219
Хижняченко Н. О. Елітарна і масова культура: проблема соотношения и взаимодействия (Співвідношення елітарної та масової культури та їх взаємодія)	223
Чорноморденко І. В., Качак Н. В. Теоретико-методологічні засади становлення, розвитку та трансформації філософії техніки в епоху глобалізації	225
Бойко А. А. Человек массы в обществе массового потребления (Людина маси в суспільстві масового споживання)	229
Ахмадов Е. The protection of national and moral values (Захист національних і моральних цінностей)	233
Біляєва І. І. Державна та національна інформаційна політика: теоретико-концептуальний аспект	236
Богданова Н. Г. Проблема планування процесу розвитку культури життєтворчості особистості	242
Козій І. В. Ідеологічний «наступ» філософії марксизму на західноукраїнських землях в 20–30-ті рр. ХХ ст.	247
Гудима І. П. Ідеї божественної іманентності в творчості Клайва Стейнпльзюїса	250
Дойчик М. В. Ідея гідності у філософській творчості Ф. Ніцше	252
Антіпова О. П. Духовний потенціал філософської терміносистеми С. Б. Кримського	257
Комаха Л. Г. Традиція versus принцип «anything goes» в аргументах методології П. Фейєрабенда	260
Москальчук М. М. Ентоні Флю про свободу і права людини	263
Павлишин Л. Г. Надлюдина Ф. Ніцше та Боголюдина М. Бердяєва: єдність всупереч протилежності	266
Кохановська М. Г. Причини міжрелігійних конфліктів	269
Соловій Р. П. Практична еклезіологія Виникаючої Церкви	273
Ставроян С. С. Церква і суспільство в інтерпретації біблійних наративів українськими протестантами	277
Чубарева О. О. Мистецтво в практичному формуванні аксіологічної палітри сучасного студентства	281
Кириленко К. М. Концептуальні засади викладання філософії як непрофільної дисципліни у вищому навчальному закладі	285
Готько Н. В. Мовні моделі духовної культури як контекст формування освітньо-виховної філософії в інтеграції східної і західної парадигм суспільного розвитку	290
Москалик Г. Ф. Освіта майбутнього: погляд філософа	295
Бушман І. О. Національна свідомість студентства	297
Разуменко О. О. Школа як життєвий світ і як інституціональна форма організації системи освіти	301
Фабрика А. А. Можливі наслідки реалізації нового підходу до вивчення циклу гуманітарних та соціально-економічних дисциплін у вишах	304
Яценко Л. Є. Від текстового формату до інфографічного: філософсько-педагогічні роздуми	307

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Кравець А. Ю. Становлення біополітики як самостійної наукової дисципліни в межах сучасної політичної науки	311
Теленко О. М. Невизнані держави сучасного світу: сутність поняття та проблема визнання	314
Хонін В. М. Індивіди – суверенітет розуму та міжсоціумні відносини	318
Калінін В. Ю. Світ – система та держава як одиниці аналізу у політичних дослідженнях	322
Гарбадин А. С. Специфіка симулятивних політичних практик згідно з концепцією Жана Бодрієра	326
Чеканов В. Ю. Питання про транспарентність авторитарного політичного режиму: пострадянський і світовий досвід	330
Годлевська В. Ю., Денисюк А. В. Дослідження процесів демократизації останньої чверті ХХ століття	333
Ткач Т. Я. Міжнародна гуманітарна система	337
Гриньків М. В. Політична складова діяльності релігійних організацій у комунікації з громадськістю	341
Мощенко О. М. Туреччина – Україна: сучасний стан та перспективи співробітництва в Чорноморсько-близькосхідному регіоні	346
Потапенко Я. О., Потапенко О. І. Геополітичні наслідки Євромайдану	352
Рудень Д. М. Блок лівих і лівоцентристських сил як чергова спроба об'єднання політичних партій лівого руху України	357
Рафальський І. Основні віхи національно-державного самовизначення України добу незалежності	363
Касьянова М. М. Кількісні характеристики українських мігрантів до країн Східної Європи	369
Радько П. Г., Аванесян Г. М. Популяризація науковими товариствами ідей українського державотворення	374
Ключник Р. М. Політична та освітня сфери: проблеми взаємодії в Україні	378
Зубрицька Д. Особливості комунікації кандидат – виборець на місцевих виборах у 2015 році	381
Гаджи Фуад Нуруллах. Взгляд на научное творчество академика Васима Маммедалиева (Погляд на наукову творчість академіка Васіма Маммедалиєва)	384
Конах В. К. Інформаційно-психологічні засоби «м'якої сили» в державній політиці Китаю	387
Луцишин Г. І., Червінка І. М. Шотландія та Каталонія: спільне та відмінне у боротьбі за незалежність	390
MammadovSh. UnitedStates' policy in SouthCaucasus (Політика США в Південному Кавказі)	395

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Комарніцький О. Б. Рецензія на книгу: Фенцур В. В. Відродження архітектурно-історичної спадщини Кам'янець-Подільського (40-і рр. ХХ ст. – 2015 р.) / В. В. Фенцур, В. В. Пагор. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2015. – 164 с.	398
---	-----

 CONTENT

HISTORICAL STUDIENS

Volcanov S. I. Strategoi and the convening of ecclesia	7
Zapletniuk O. A. The role of the family of Pharaoh Akhenaten in the new religious cult	9
Kiritchenko M. I. Severians in the undated part of the Primary Chronicle	12
Doroshok N. A. The study of urban real estate as one of the leading activities of Chernigov Zemstvo statisticians	16
Lytvyn N. N. Freemasonry in Ukraine and the national movements in the first part of XIX century	19
Mikhailov A. I. The opening of the cash institution of the Akerman district	23
Romaniuk N. Yo. The increase in the number and role of rural entrepreneurs in terms of agrarian formations of the second half of XIX – early XX century (for materials Kiev, Podolia and Volyn provinces)	27
Pasitska O. I. The effect of metropolitan Andrei Sheptytskyi on economic life of Galician Ukrainians (end of the nineteenth – the first third of the twentieth century)	31
Sakivskyy I. B. Life and activity of Emilian Kovch (1884–1939)	36
Slesarenko O. O. Education and especially the functioning of the Central Commission for National Minorities of the All-Ukrainian Central Executive Committee (mid–1920s)	40
Andrushchak R. I. Anti-religious activities of the Union of militant atheists towards Roman–catholic church in Podilya region at the end of 20 years of the twentieth century	43
Hai-Nyzhnyk P. P. The concept of the basic principles of agriculture (agrarian) policy of the future Ukrainian State in socio–economic model OUN(b)	45
Lukashiv V. Ja. Material aspects of the «Association named after M. Kachkovsky» in Western Ukraine (1919–1939 years)	53
Shchebliuk S. G. Formation and activity of trade unions in Volyn province in 1921–1939	56
Kravchuk L. Financial position of medicine as a factor introducing Soviet way of life in the occupied lands of Ternopil September 1939 – June 1941	60
Gold A., Dorosheva A. O. A new order in Southern Bessarabia in the years of 1941–1944	63
Pushkar'ov V. P. The program legionary movement in a national–legionary state 1940–1941	68
Kropyvko O. M. Legislative and regulatory support of training of the average skilled specialists for agriculture of the Ukrainian SSR in 1950–60-ies	71
Lukyanenko O. V. «Language serenity» of the staffs of the pedagogical institutes of the UkrSSR during the «thaw» period	75
Bogatyrychuk K. O. The ideological component of everyday life of Ukrainian SSR students in the period of «stagnation»	79
Levchuk K. I. Creating and main activities of the Ukrainian Union of Afghan Veterans (1985–2000 years)	84
Pavlenko Yu. O. Agriculture in the Mykolaiv oblast during Perestroika (1985–1991)	88
Shkabko S. State Leonid Kuchma's activity on the post of Prime–Minister of Ukraine (1992–1993 years)	91
Bobliyenko O. P. Ukrainian national minority in the Lubusz Land (the Republic of Poland) in the second half of the 20th – the beginning of the 21st centuries	96
Kornienko N. V. The place of the democratic component in US foreign policy towards Ukraine in 1991–1992	99
Pulja I. International standards evaluation of quality (the 20–th anniversary of the Ukrainian national competition of Quality)	102
Korsak R. V. Reform Czech Republic in the legal, economic and financial spheres: proposals and recommendations of in Ukraine	105
Buglay N. M. Poland–Ukraine: relations of strategic partnership	108
Sichkarenko G. G. Reform of higher education 1987: lessons for Ukraine	113
Sribnaya M. A. Achievements and Prospects of the National Academic Theatre of Russian Drama named after Lesya Ukrainka in the context. XX – beg. XXI century	116
Savelova M. A. Special programs of the Goethe–Institut Ukraine 2015–2016 in the framework of «Eastern Partnership»	120
Bey R. V. The microclimate of livestock buildings as the central problem of hygiene of farm animals and animal husbandry mechanization	124
Doroshenko L. V. The Medieval Slavic antiquities of Eastern Europe in the historiographical practice in the late nineteenth – early twenty–first century: definition of the research issue	127
Tarasenko O. O. M. I. Kostomarov memories about P. V. Pavlov (School of historians of St. Volodymyr University)	133
Karpyuk Ya. The historiography of the study of life Yuri Boiko–Blokhin	139
Sorokina O. S. Material of the Institute of Literature named after Taras Shevchenko about a historical figure of Yury Lavrinenko in life of the Ukrainian diaspora of the second half of the XX century	142
Kachkovska L. R. Paperwork documentation of the Kyiv Society for the Protection of the Artifacts of Antiquities and Arts: peculiarities in drawing up documents	146
Bogdalov A. G. Trophy military flags of the Second World War in the collections of the National Museum of Ukrainian History	151
Kozak A. V. Charity and philanthropy in Ukraine in the second half of the XIX – early XX century in the Russian imperial and soviet historiography	154
Nikitenko A. I. Family life of ukrainophile intellectuals in Naddniprovs'ka Ukraine after great reforms in Russian empire: historiographical aspect	159
Mingazutdinova G. I. Explaining the policy of the USA towards Central Asia in the end of XX – early XXI centuries in scientific works	163
Pokliatska V. V. The informative potential of the press as a source for the study of «Enemy image» in US–Soviet relations in the 1980s	167
Yashchuk O. Yu. International relations Ukrainian Red Cross: historiographical discourse	170
Botika T. S. Russian magazines about English–Russian connections at the end of the 19 th at the beginning of the 20 th centuries	175
Rahimli R. North Caucasian peoples' ethno–political associations and their impact on sociopolitical processes in modern times	177
Rzayeva R. N. New data on middle bronze age culture of the Caucasus	179
Eminova G. Age, the life and works Meschede Mohammed Bulbul	181

PHILOSOPHICAL SCIENCES

Kapitonenko O. M. Neoclassical totalitarian and post-totalitarian fashion	185
Lisovskiy P. N. Wisdom as a phenomenological quality of human activity in the Ukrainian philosophy	188
Kolesnichenko M. V. Study of ethnicity in Ukraine in context of western scientific discourse	191
Palchinskaja M. V. System–design principles of social space in the conditions of formation of information society	196
Yeremenko Yu. V. Aesthetization as a way of the phenomenon of death comprehension	200
Piddubna L. V. Cyberspace as a social and cultural factor of the network society	204
Ivanova N. V. Situation of thinking in the genesis of intellectual activity	207
Semikin M. O. Culture: sources and factors of its existence	211
Skotna N. V., Konovalchuk V. I. The realization of personal creative potential	215
Terepyschchiy S. O. Identity of modern education landscape in the context of internationalization	219
Khizhnyachenko N. O. Elitist and mass culture: the problem of correlation and interaction	223
Chornomordenko I. V., Kachak N. V. Theoretical and methodological principles of formation, development and transformation of philosophy of technology in the era of globalization	225
Boiko A. O. A mass man in the society of mass consumption	229
Ahmadov E. The protection of national and moral values	233
Bilyaeva I. I. State and national information policies: theoretical and conceptual aspect	236
Bogdanova N. G. The problem of planning process for development culture of vital creativity of personality	242
Koziy I. V. Ideological «offensive» philosophy of Marxism in Western Ukraine 20–30–ies XX century	247
Gudima I. P. The idea of divine immanence in the works of Clive Staples Lewis	250
Doichyk M. V. The idea of dignity in F. Nietzsche’s philosophical works	252
Antipova O. P. The mental potentsial of philosophical terminology system of S. Krimsky	257
Komaha L. G. Tradition versus principle «anything goes» in the arguments of P. Feyerabend’s methodology	260
Moskalchuk M. N. Anthony Flyu about freedom and human rights	263
Pavlyshyn L. G. Superman of F. Nietzsche and Christman of M. Berdyaev: unity despite the opposition	266
Kokhanovska M. G. The causes of inter–religious conflicts	269
Solovii R. P. Practical ecclesiology of Emerging church	273
Stavroyani S. S. Church and society in the interpretation of biblical narrative by Ukrainian Protestants	277
Chubareva O. O. Art in the practical formation axiological palette of contemporary students	281
Kyrylenko K. M. Conceptual principles of teaching philosophy as a non–core discipline in the high school	285
Hot’ko N. V. Language models of spiritual culture as the context of the formation of the philosophy education and upbringing in the integration of Eastern and Western paradigms of social development	290
Moskalyk G. F. Formation of the future: is look of philosopher	295
Bushman I. O. National consciousness of youth	297
Rozumenko O. O. School as the life world and as an institutional form of organization of the education system	301
Fabryka A. A. Possible consequences of implementing the new approach in the study cycle of humanitarian and socio–economic disciplines in the university	304
Yashchenko L. Ye. From a text format to infograffe: philosophical and pedagogical reflections	307

POLITICAL SCIENCES

Kravets A. U. Biopolitics as a new discipline in a modern political science	311
Telenko O. M. Unrecognized states in modern world: the essence of the notion and the problem of recognition	314
Khonin V. M. Individuals – sovereignty of the mind and the relations between societies	318
Kalinin V. Yu. World–system and state as analytical units in political researches	322
Garbadyn A. S. Specificity of the mock political practices according to Jean Baudrillard’s conceptions	326
Chekanov V. Y. The issue of transparency of authoritarian political regime: post–Soviet and world experience	330
Godlevska V. Yu., Denysiuk A. V. The study of processes of democratization of the last quarter of the twentieth century	333
Tkach T. Y. International humanitarian system	337
Grinkiv M. V. The political component in the activity of religious organizations in public communications	341
Moshchenko O. M. Turkey–Ukraine current state and prospects of cooperation in the Black sea–middle east region	346
Potapenko Ya. O., Potapenko O. I. The geopolitical implications of Euromaidan	352
Ruden D. N. Bloc of left and Centre–Left forces as another attempt to unite political parties of the left movement in Ukraine	357
Rafalsky I. Milestones nation–state self independence day in Ukraine	363
Kasianova M. M. The quantitative characteristics of Ukrainian migrants to the countries of Eastern Europe	369
Rad’ko P. G., Avanesian G. M. Popularization of the ideas of Ukrainian statehood by science associations	374
Kliuchnyk R. M. Political and educational spheres: problems of interaction in Ukraine	378
Zubrytska D. Property candidate–voter communication in local elections in 2015	381
Haji Fouad Nurullah. View on scientific creativity academician Vasim Mammedaliev	384
Konakh V. K. The information–psychological means of the «soft power» in the state policy of China	387
Lutsyshyn G. I., Chervinka I. M. Scotland and Catalonia: common and different in the struggle for independence	390
Mammadov Sh. United States’ policy in South Caucasus	395

SCIENTIFIC LIFE

Komarnitsky O. B. Book Review: Fentsur V. Renaissance architectural and historical heritage Kamenetz-Podolsk (40-ies. XX century. – 2015) / VV Fentsur, Vladimir Pahor. – Kamenets: PE «Medobory 2006», 2015. – 164 p.	398
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Волканов С. И. Стратеги и созыв экклесии	7
Заплетнюк О. А. Роль семьи фараона Эхнатона в новом религиозном культе	9
Кириченко М. И. Северяне в недатированной части Повести временных лет	12
Дорошок Н. А. Исследование городского недвижимого имущества как одно из ведущих направлений деятельности статистиков Черниговского земства	16
Литвин Н. Н. Масонство в Украине и национальные движения в первой половине XIX ст.	19
Михайлов А. И. Открытие Акерманской земской кассы мелкого кредита	23
Романюк Н. И. Увеличение численности и роли сельских предпринимателей в условиях аграрных реформирований второй половины XIX – начала XX в. (за материалами Киевской, Подольской и Волынской губерний)	27
Пасица О. И. Влияние митрополита Андрея Шептицкого на хозяйственную жизнь галицких украинцев (конец XIX – первая треть XX ст.)	31
Сакивский И. Б. Жизнь и деятельность Емилияна Ковча (1884–1939 гг.)	36
Слесаренко О. А. Образование и особенности функционирования Центральной комиссии национальных меньшинств при Всеукраинском центральном исполнительном комитете (середина 1920–х годов)	40
Андрущак Р. И. Антирелигиозная деятельность Союза воинствующих безбожников относительно к Римско–католической церкви на Подолье в конце 20–х гг. XX века	43
Гай–Нижнык П. П. Концепция основных принципов сельскохозяйственной (аграрной) политики будущего Украинского государства в социально–экономической модели ОУН(б)	45
Лукашів В. Я. Материальные аспекты развития «Общества им. М. Качковского» в Западной Украине (1919–1939 гг.)	53
Щеблюк С. Г. Становление и деятельность профсоюзных организаций в Волынском воеводстве в 1921–1939 гг.	56
Кравчук Л. Материальное положение медицины как фактора внедрения советского образа жизни на оккупированных землях Тернопольщины (сентябрь 1939 – июнь 1941 гг.)	60
Гольд А., Дорошова А. А. Новый порядок на землях Южной Бессарабии в 1941–1944 гг.	63
Пушкарев В. Л. Реализация программы легионерского движения в условиях национал–легионерского государства 1940–1941 гг.	68
Кропиво Е. М. Законодательно–нормативное обеспечение подготовки специалистов средней квалификации для сельского хозяйства УССР в 1950–60–х гг.	71
Лукьяненко А. В. «Языковая беспечность» коллектив педагогический ВУЗ Украинской ССР времен «оттепели»	75
Богатырчук К. А. Идеологическая составляющая повседневной жизни учащейся молодежи Украинской УССР в период «застоя»	79
Левчук К. И. Создание и основные направления деятельности Украинского союза ветеранов Афганистана (1985–2000 гг.)	84
Павленко Ю. А. Сельское хозяйство Николаевщины в период Перестройки (1985–1991 гг.)	88
Шкабо С. Государственная деятельность Леонида Кучмы на посту премьер–министра Украины (1992–1993 гг.)	91
Боблиенко Е. П. Украинское национальное меньшинство в Любушской земле (Республика Польша) во второй половине XX – в начале XXI века	96
Корниенко Н. В. Место демократической составляющей во внешней политике США по отношению к Украине в 1991–1992 гг.	99
Пуля И. Международные стандарты оценивания качества (к 20–й годовщине Украинского национального конкурса качества)	102
Корсак Р. В. Реформы Чешской Республики в правовой, экономической и финансовой сферах: предложения и рекомендации применения в Украине	105
Буглай Н. М. Польша–Украина: отношения стратегического партнерства	108
Сичкаренко Г. Г. Реформа высшего образования 1987 г.: уроки для Украины	113
Срибна М. А. Достижения и перспективы Национального академического театра русской драмы имени Леси Украинский в конце XX – начале XXI в.	116
Савелова М. А. Специальные программы Goethe–Institut Ukraine 2015–2016 в рамках «Восточного партнерства»	120
Бей Р. В. Микроклимат животноводческих помещений как центральная проблема гигиены сельскохозяйственных животных и механизации животноводства	124
Дорошенко Л. В. Раннесредневековые славянские древности Восточной Европы в историографической практике конца XIX – начала XXI в.: к постановке проблемы	127
Тарасенко О. А. Воспоминания Н. И. Костомарова о П. В. Павлове (школа историков Университета Св. Владимира)	133
Карпюк Я. Историография исследования жизнедеятельности Юрия Бойко–Блохина	139
Сорокина О. С. Материалы Института литературы имени Т. Г. Шевченко об исторической фигуре Юрия Лавриненко в жизни украинской диаспоры второй половины XX века	142
Качковская Л. Р. Делопроизводственная документация Киевского общества охраны памятников старины и искусства: особенности оформления реквизитов и содержания	146
Богдалов А. Г. Трофейные военные флаги времен Второй мировой войны в коллекции Национального музея истории Украины	151
Козак А. В. Благодарность и меценатство в Украине второй половины XIX – начала XX в. в российской имперской и советской историографии	154
Никитенко А. И. Супружеская жизнь народолобной интеллигенции Надднепрянской Украины пореформенного периода: историографический аспект	159
Мингазутдинова Г. И. Освещение политика США в Центральной Азии в конце XX – начале XXI вв. в научной литературе	163
Покляцкая В. В. Информационный потенциал прессы как источника для изучения «образа врага» в американско–советских отношениях в 1980–х гг.	167
Ящук О. Ю. Международные связи украинского Красного Креста: историографический дискурс	170
Ботика Т. С. Российские журналы про англо–русские связи конца XIX – начала XX вв.	175
Рагимли Р. Этнополитические объединения северокавказских народов и их влияние на социально–политические процессы в современном мире ..	177
Рзаева Р. Н. Новые данные о среднебронзовоой культуре Кавказа	179
Эминова Г. Эпоха, жизнь и творчество Мешеди Мухаммеда Бюльбюля	181

ФИЛОСОФСКИЕ НАУКИ

Капитоненко А. М. Неоклассика тоталитарной и посттоталитарной моды	185
Лисовский П. Н. Мудрость как феноменологическое качество человеческой деятельности в контексте украинской философии	188
Колесниченко М. В. Исследование этничности в Украине в контексте западного научного дискурса	191
Пальчинская М. В. Системообразующие принципы конструирования социального пространства в условиях становления информационного общества	196
Еременко Ю. В. Эстетизация как способ осмысления феномена смерти	200
Поддубная Л. В. Кибберпространство как социокультурный фактор сетевого общества	204
Иванова Н. В. Ситуация мышления в генезисе интеллектуальной деятельности	207
Семикин М. А. Культура: истоки и факторы функционирования	211
Скотта Н. В., Коновальчук В. И. Реализация творческого потенциала личности	215
Терепицкий С. А. Идентичность современных образовательных ландшафтов в контексте проблем интернационализации	219
Хижняченко Н. О. Элитарная и массовая культура: проблема соотношения и взаимодействия	223
Чорноморденко И. В., Качак Н. В. Теоретико–методологические основы становления, развития и трансформации философии техники в эпоху глобализации	225
Бойко А. А. Человек массы в обществе массового потребления	229
Ахмадов Э. Защита национальных и нравственных ценностей	233
Билыева И. И. Государственная и национальная информационная политика: теоретико–концептуальный аспект	236
Богданова Н. Г. Проблема планирования процесса развития культуры жизнестворчества личности	242
Козий И. В. Идеологическое «наступление» философии марксизма на западноукраинских землях в 20–30–е гг. XX в.	247
Гудыма И. П. Идеи божественной имманентности в творчестве Клайва Стейнлазз Льюиса	250
Дойчик М. В. Идея достоинства в философском творчестве Ф. Ницше	252
Антипова О. П. Духовный потенциал философской терминисистемы С. Б. Крымского	257
Комаха Л. Г. Традиция versus принцип «anything goes» в аргументах методологии П. Фейерабенда	260
Москальчук М. Н. Энтони Флю про свободу и права человека	263
Павлишин Л. Г. Сверхчеловек Ф. Ницше и Богочеловек Н. Бердяева: единство несмотря на противоположность	266
Кохановская М. Г. Причины межрелигиозных конфликтов	269
Соловий Р. П. Практическая эклезология Появляющейся церкви	273
Ставрояни С. С. Церковь и общество в интерпретации библейских нарративов украинскими протестантами	277
Чубарева О. А. Искусство в практическом формировании аксиологической палитры современного студенчества	281
Кириленко Е. М. Концептуальные основания преподавания философии как непрофильной дисциплины в высшем учебном заведении	285
Готько Н. В. Языковые модели духовной культуры как контекст формирования образовательно–воспитательной философии в интеграции восточной и западной парадигм общественного развития	290
Москалик Г. Ф. Образование будущего: взгляд философа	295
Бушман И. О. Национальное сознание студенчества	297
Разуменко О. О. Школа как жизненный мир и как институализированная форма организации системы образования	301
Фабрика А. А. Возможные последствия реализации нового подхода к изучению цикла гуманитарных и социально–экономических дисциплин в вузах	304
Яценко Л. Е. От текстового к инфографическому формату: философско–педагогические размышления	307

ПОЛИТИЧЕСКИЕ НАУКИ

Кравець А. Ю. Становление биополитики как самостоятельной научной дисциплины в рамках современной политической науки	311
Теленко О. М. Непризнанные государства современного мира: сущность понятия и проблема признания	314
Хонин В. Н. Индивиды – суверенитет разума и межсоциумные отношения	318
Калинин В. Ю. Мир–система и государство как единица анализа в политических исследованиях	322
Гарбадин А. С. Специфика симулятивных политических практик согласно концепции Жана Бодрийяра	326
Чеканов В. Ю. Проблема транспарентности авторитарного политического режима: постсоветский и мировой опыт	330
Годлевская В. Ю., Денисюк А. В. Исследования процессов демократизации последней четверти XX века	333
Ткач Т. Я. Международная гуманитарная система	337
Гринькив М. В. Политическая составляющая деятельности религиозных организаций в коммуникации с общественностью	341
Мощенко А. Н. Турция–Украина современное состояние и перспективы сотрудничества в Черноморско–ближневосточном регионе	346
Потапенко Я. А., Потапенко А. И. Геополитические последствия Евромайдана	352
Рудень Д. Н. Блок левых и левоцентристских сил как очередная попытка объединения политических партий левого движения Украины	357
Рафальский И. Основные вехи национально–государственного самоопределения Украины в эпоху независимости	363
Касьянова М. Н. Количественные характеристики украинских мигрантов в страны Восточной Европы	369
Радько П. Г., Аванесян Г. М. Популяризация научными обществами идей украинской государственности	374
Ключник Р. М. Политическая и образовательная сферы: проблема взаимодействия в Украине	378
Зубрицкая Д. Особенности коммуникации кандидат–избиратель на местных выборах в 2015 году	381
Гаджи Фуад Нуруллах. Взгляд на научное творчество академика Васима Маммедалиева	384
Конах В. К. Информационно–психологические средства «мягкой силы» в государственной политике Китая	387
Луцишин Г. И., Червинка И. Н. Шотландия и Каталония: общее и отличное в борьбе за независимость	390
Мамедов Ш. Политика США в Южном Кавказе	395

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ

Комарницкий А. Б. Рецензия на книгу: Фенцур В. В. Возрождение архитектурно–исторического наследия Каменец–Подольского (сороковые гг. XX в. – 2015) / В. Фенцур, В. В. Пагор. – Каменец–Подольский: ЧП «Медоборы-2006», 2015 – 164 с.	398
--	-----

ДО УВАГИ АВТОРІВ !

Вимоги до структури та оформлення наукових статей:

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Розташування структурних елементів статті:

- УДК;
- прізвище, ім'я, по-батькові автора (авторів), вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи, e-mail (українською, англійською, російською мовами);
- назва статті та анотація українською, англійською, російською мовами; анотація повинна бути структурованою, містити мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки;
- ключові слова українською, англійською, російською мовами;
- обов'язковий список використаних джерел у кінці статті; **після** списку використаних джерел **надається цей же список** джерел латинським алфавітом (транслітерація);
- **обов'язкова вимога до статей – якість, високій рівень англійської мови.**

3. Вимоги для оформлення тексту:

Поля 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунки й таблиці оформляються згідно з ДСТУ.

4. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком:

[7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв].

5. Стаття подається мовою оригіналу (українською, російською, англійською, німецькою, французькою, іспанською, польською, чеською) у електронному варіанті у вигляді файлу, який виконаний в текстовому редакторі MS Word for Windows, на диску чи електронною поштою.**6. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією** кандидата або доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Підписи рецензії або витягу обов'язково завірені з печаткою. Рецензія або витяг з протоколу подається у сканованому вигляді електронною поштою.**7. Відповідальність** за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.**8. До статті додаються:**

- для Веб-сайту збірника обов'язкове резюме статті англійською мовою 2000 знаків. Резюме статті повинно бути структуроване, містити мету дослідження та застосовані методи, основні одержані висновки.

Резюме статті надсилається безплатно.

- **Відомості про автора (авторів):** прізвище, ім'я, по-батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи, службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон (моб), e-mail, № відділення «Нової пошти».

Наукове видання

Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»
В и п у с к 105 (2)

Научное издание
Сборник научных работ «Гілея: научный вестник»
В ы п у с к 105 (2)

Scientific edition
Collection of scientific papers «Gileya: scientific herald»
105 edition (2)

СПІВЗАСНОВНИКИ:
**Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова;
ВГО Українська академія наук**

Шеф-редактор: *В. П. Андрущенко*
Головний редактор: *В. М. Вашкевич*
Відповідальний секретар: *В. Б. Халамендик*

Видавництво: «Видавництво «Гілея»
04070, м. Київ, вул. Почайнинська, 62

Підписано до друку 30.12.2015 р.
Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 47,43. Наклад 300 пр. Зам. № 075

Друк:
ДП «НВЦ «Пріоритети»
01014, м. Київ, вул. Командарма Каменєва, 8, корп. 6
тел./факс: 254-51-51

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3862 від 18.08.2010

Ціна договірна

